

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 10
Частина I

Кіровоград – 2012

ББК – 74.580
С – 88
УДК 378

Студентський науковий вісник. – Випуск 10. Частина I. – Кіровоград:
РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – 486 с.

До збірника ввійшли матеріали наукових доповідей студентів звітних студентських конференцій 2011–2012 років.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Садовий М.І.	– доктор педагогічних наук, професор;
2. Чінчой О.О.	– кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор);
3. Вівсяна І.А.	– кандидат історичних наук, доцент;
4. Лупан І.В.	– кандидат педагогічних наук, доцент;
5. Назаренко М.П.	– кандидат педагогічних наук, викладач;
6. Святенко Л.К.	– кандидат хімічних наук, доцент;
7. Радул І.Г.	– кандидат психологічних наук, доцент.

Друкується за рішенням ученої ради
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 9 від 23.04.2012 р.).

© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2012

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Лілія БРОДЕЦЬКА

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТОВІЙ ШКОЛІ

(студентка II курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Н.В. Котелянець

Актуальність теми дослідження. Розбудова незалежної Української держави поставила нові завдання перед суспільством і школою зокрема. Вивести Україну на шлях прогресу і процвітання можуть тільки люди, безмежно віддані українській національній ідеї. А таких людей треба виховувати за допомогою прилучення до народних традицій.

Нові вимоги, які ставить сучасне суспільство перед школою, зобов'язують учителів вивчати педагогічну спадщину, втілюючи в загальну практику провідні ідеї народної педагогіки. Засвоєні й примножені не одним поколінням, відшліфовані тисячолітнім досвідом народні традиції несуть у собі духовні та моральні цінності, що мають велике значення для сучасної системи навчання й виховання [7, с. 8].

Метою нашої статті є здійснення теоретичного аналізу ефективності впровадження методів національного виховання в умовах навчально-виховного процесу сучасної школи.

К. Ушинський вважав, що виховання, як чинник духовного життя нації, у кожного народу розвивається своїм шляхом і має свою особливу систему. Цієї думки дотримуються також М. Бердяєв, Д. Донцов, сучасні науковці М. Стельмахович, Ю. Руденко, Б. Червак.

Питаннями, що стосуються виховання на національно-культурних традиціях, займаються також сучасні українські вчені-педагоги: А. Бойко, В. Демиденко, І. Зазюн, О. Киричук, С. Павлюк, О. Сухомлинська, А. Щерба, В. Рашковська, П. Яковенко.

Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів [3, с. 9].

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [5, с. 50].

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі – державотворення.

Досягнення головної мети – формування громадських рис особистості може успішно здійснюватися завдяки правильному визначенню змісту виховного процесу. У змісті виховання закладаються світоглядні основи особистості, знання про розвиток природи і суспільства, розкриваються роль і місце особи, її держави, народу в навколишньому світі [4, с. 37].

Національне виховання розглядається у комплексі з громадянським.

Громадянське виховання – це формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично дієздатною та захищеною. Покликане воно виховувати у молоді людини високі моральні ідеали, почуття любові до Батьківщини, потреби у служінні їй. Відомо, що основні риси громадянина формуються в молодому віці, під впливом загальнонародних, національних цінностей, у взаємодії особистості із суспільством, яке на кожному етапі представляють сім'я, школа, різноманітні колективи [3, с. 9].

В. О. Сухомлинський зазначав, що ідея народної педагогіки – це не сухі абстрактні положення, а ідейно-моральні, художньо-образні згустки, що акумулюють в собі тисячолітній досвід народу, його духовні цінності. У досягненні виховних завдань педагог керується головною ідеєю – виховати справжнього громадянина, патріота, відповідального за свою землю, сім'ю, колектив, мову, традицію, пісню, народну творчість, тобто моральну людину [5, с. 51].

Завдання сучасної системи виховання, які випливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів. Пріоритетним стає гуманістичне виховання – створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Своєрідність національного виховання відзначав Дістервег: «Будь-яка людина належить певному народу і певному часу...А тому виховання повинно переймати свої правила і закони від властивостей народу і часу... [8]»

Одним із критеріїв і результатів національного виховання є громадянськість особистості, яку складають мораль, правова та політична культура, почуття власної гідності, внутрішньої свободи і водночас вболівання за суспільні ідеали, за пріоритети держави, благо свого народу і його дружні взаємини у світовому співтоваристві.

Громадянськість – це духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок відповідальності перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Національне виховання потребує дотримання принципів:

1. *Гуманізації та демократизації.* Вони означають рівноправність, але різнозобов'язаність учасників виховної взаємодії, їх взаємоповагу, діалогічність учасників виховної взаємодії, їх взаємоповагу, діалогічність, відкритість до сприйняття національних цінностей: ширості, доброти, справедливості, милосердя тощо.

2. *Самоактивності й саморегуляції.* Сприяють розвитку суб'єктивних характеристик, формують здатність до критичності, до прийняття самостійних рішень, відчуття відповідальності.

3. *Системності.* Передбачає гармонійне виховання нових якостей у структурі особистості; фрагментарність; однобокість, переоцінка значення одних новоутворень і нехтування іншими, намагання виховувати дитину «по частинах» гальмує дію психолого-педагогічних механізмів, які спрацюють лише за умови наявності системи певних складових.

4. *Комплексності інтегрованості.* Передбачає поєднання навчального й виховного процесів, зусиль різних інституцій – сім'ї, дошкільних закладів, школи, громадянських спілок, дитячих, молодіжних, самодіяльних об'єднань.

5. *Наступності та безперервності.* Полягає в етапності виховання, на кожному з яких ускладнюються й урізноманітнюються зміст і напрямки розвитку утворень, які становлять цілісну систему чеснот особистості. Цей принцип діє протягом свідомого життя людини.

6. *Культуровідповідності.* Означає єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну спільність, наступність і спадкоємність молодих поколінь.

7. *Інтеркультурності.* В його основі інтегрованість української та загально людської культури. Полягає у забезпеченні передумов для формування особистості на національному ґрунті, її відкритості для інших культур, ідей та цінностей [2, с. 9].

Народні ремесла України – феномен матеріальної та духовної культури народу. Вони надзвичайно багаті своїми художніми традиціями, джерелами, різноманітні за видами. Це давнє і вічно молоде мистецтво завжди було невідмінною рисою життя народу, проявом її духовної геніальності, що втілилась навічно у виробах народних майстрів, які володіли високою мистецькою майстерністю, витонченим естетичним і художнім смаком [1, с.189].

Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття» визначила, що реформування освіти «мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні [2, с. 6]».

Вирішальним фактором має стати «національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу». Тут ідеться про національну спрямованість освіти, основним пріоритетним напрямком якої є «формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати» [2, с. 7].

Простота у виготовленні виробів, переврені століттями прийомами обробки матеріалів, які допомагали виявити і зберегти їх природну красу, а також доступність сировини, що завжди поблизу – у лісі, в полі, на галявинах – усе це створює досить сприятливі умови для використання на уроках праці, дає змогу досить швидко досягти позитивних результатів.

Потреба у впровадженні ремесел у школі пояснюється ще однією суто педагогічною проблемою, а саме, необхідністю привернути увагу вчителів до більш свідомого виховання дітей. Тому зрозуміло, що навчання учнів народних художніх промислів потребує кваліфікованих спеціалістів [8].

Вчителю слід приділяти велику увагу збагаченню знань про Батьківщину, традицію рідного народу. Що таке Батьківщина для дитини? Це насамперед той куточок Землі, де вона народилася, живе. Необхідно показати їй гарячу любов до березового гаю, соснового бору, до полів та луків різних місць – означає закласти основи патріотизму.

У цій справі важливу роль відіграє ознайомлення учнів з традиціями та ремеслами не лише свого народу, а й своєї місцевості.

Найкращі умови для розвитку особистості створюються у процесі поєднання родинних і загальнолюдських, загальнонаціональних і регіональних традицій, звичаїв і обрядів, які підтримуються насамперед батьками, громадкістю. При цьому активне включення дітей – могутній фактор впливу на особистість.

Стратегічну мету й основне завдання національного виховання можна реалізувати двома шляхами:

- введення культурологічних відомостей в організаційну структуру занять із трудового навчання.

- організацією додаткових занять у позаурочний час для глибшого ознайомлення із елементами етнокультури на основі українознавства та більш глибокого вивчення ремесел за вибором учнів.

Сьогодні народні промисли переживають період відродження.

Основою життя суспільства є праця. Тому школа формує в учнів працьовитість, творче господарське ставлення до природи, народного багатства, результатів праці. Оскільки працьовитість як компонент трудової культури виховується працею, то поряд з трудовим вихованням велике значення має використання трудових традицій українців-ремісників, творців прекрасного. Вивчення народознавства сприятиме формуванню уявлень учнів про особливості трудової культури українського народу, ознайомленню з його трудовим надбанням та цінностями, націлить на правильне розуміння праці в житті людини.

Джерелами національного виховання є рідне слово, рідна оселя, батьківщина і Батьківщина, героїчні минувшина народу, життєдіяльність історичних постатей, традицій, звичаїв рідного народу.

В арсеналі діяльності по національному вихованню підрастаючого покоління є багато засобів і методів впливу. Та головне – включення кожної особистості в діяльність по творенню і примноженню багатства і краси своєї Вітчизни.

Виховання національної свідомості, почуттів і переконань нерозривно пов'язані з розумовим, моральним, трудовим та емоційним становленням особистості.

Метою предмета «Трудове навчання» є розвиток особистості через залучення школярів до творчої праці, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів, вивчення засобів праці, формування конструктивного підходу до вирішення трудових завдань і вивчення безпеки праці [4, с. 202].

Вивчення художніх народних промислів і ремесел є складовою системою трудової підготовки. Воно сприяє художньо-трудоваму та художньо-естетичному розвитку учнів. Значного поширення на уроках трудового навчання в школі набули такі види художнього промислу та ремесел як вишивка, різьба, писанкарство, лозоплетіння тощо.

Поглиблене вивчення учнями народних ремесел як складової частини національної культури підпорядковується формуванню національної самосвідомості, засвоєнню знань, умінь і навичок, необхідних для всебічного розвитку особистості, підготовки до життя [6, с. 38].

Програма передбачає розвиток в учнів конструкторських здібностей, технічного мислення. На заняттях даного циклу мають забезпечуватися міжпредметні зв'язки. Трудове навчання – процес різнобічний. На виховання працелюбності в дітей діють різні фактори: приклад дорослих, навчальна діяльність, заняття в гуртках, читання книг, газет, журналів, перегляд кінофільмів, діафільмів, екскурсій, зустрічі з цікавими людьми, ранки, збори, свята, ігри тощо [4, с. 202].

Учнівські гуртки, клуби, музеї, різні форми позаурочного виховання – бесіди, походи по рідному краю, організація краєзнавчих кутків також дають змогу формувати в учнів патріотичного світогляду. Слід залучати дітей до суспільно корисної, продуктивної праці, такої, як виготовлення і оформлення декорацій, виставок до національних свят. Це найефективніший спосіб перетворення знань на глибокі переконання, досягнення єдності світогляду й поведінки учнів, усвідомлення ними свого місця в житті, своїх обов'язків перед суспільством, а це в свою чергу впливає на виховання в учнів почуття патріотизму вже в молодшому шкільному віці [1, 321].

Висновки. Тобто можна зробити висновок, що національне виховання – основний стрижень усього навчально-виховного процесу сучасної школи. Адже школа має найбільші на уроках та в позаурочний час можливості відродити споконвічні якості національного характеру – добробуту, милосердя, щедрість, працьовитість, природне відчуття краси і гармонії, доброзичливість.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богун А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільних закладах. – К.: «Вища школа», 2002. – с. 407.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.). (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р., №896).
3. Концепція громадянської освіти в Україні//Директор школи. - 2001. - № 20(164). – с. 7-10
4. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 клас. К.: «Початкова школа». – 2006. – 432 с.
5. Рашидова С. С. Проблема виховання почуття патріотизму в школярів//Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Збірник наукових праць/Гол. редактор: Г. П. Шевченко – Вип. 2.- Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – с. 48-55.
6. Хлевний Я. Відродження давніх традицій//Учителю трудового навчання. – 2007, №3 – с.36-39.
7. Ясько Г. Виховання національної самосвідомості школяра етнопедогогіки//Трудове навчання. – 2008, №7 – с. 8-17.
8. <http://br.com.ua/Pedagogica/16304.htm>

Марина ГОРБАНЬ

ПРЕНАТАЛЬНИЙ ПЕРІОД ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП В РОЗВИТКУ ПОВНОЦІННОЇ ТА ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. психол. наук, доцент І.Г. Радул

Актуальність проблеми. Важливу роль у формуванні особистості немовляти відіграють перші місяці його життя. Від того як з ним спілкуються, як і чим годують в більшій мірі залежить його характер та доля. Але навіть ті батьки, які зі всією відповідальністю відносяться до свого малюка, оточують його

підкуванню та забезпечують психологічний комфорт, часто не підозрюють, що в своїх зусиллях виховати гармонійну особистість, вони йдуть із запізненням у дев'ять місяців [7].

Низка наукових досліджень таких вчених як: С. Гроф, А. Бертін, Л. Опп, Ф. Вельдман, Л. Лекрон, Л. Янус, Т. Поверні, Д. Чемберлен, Н. Чичеріна, М. Люкеш, Т. Верні, Д. Скотт, М. Ліберман та ін., опублікованих протягом останніх 50 років, докорінно змінюють уявлення багатьох людей про те, що плід в утробі матері глухий і німий, нічого не відчуває, не розуміє, не має пам'яті і не виявляє ніякого психічного й емоційного життя.

Здатність творити добро і співпереживати, відчувати любов чи ворожість, спокій чи агресивність, як і багато інших якостей особистості закладаються в людини з моменту її зачаття. Тому, А. Бертін вказує на важливість в розвитку повноцінної та гармонійної особистості особливостей та умов дородового періоду. Вчений вказував на важливість виховання дитини не тільки після народження, а й перед ним, яке носить назву пренатальне виховання [3, С. 12].

Мета статті: розкрити особливості та важливість пренатального періоду в розвитку повноцінної та гармонійної особистості.

Основний виклад матеріалу. Пренатальне виховання – це організований, цілеспрямований, систематичний вплив на пренатальну спільність «мати-плід», результатом якого є народження дитини, що має фізичне здоров'я і психологічну готовність до розвитку нових зв'язків зі світом [3, С. 13].

Пренатальний період життя дитини відноситься до несвідомого досвіду. Виникає питання: «Як можна виховувати малюка, який ще не з'явився на світ, свідомість якого спить?». Виявляється можна. Всі події цього періоду не проходять безслідно, а мають визначальне значення як для фізичного так і для психічного здоров'я дитини протягом його життя, адже відчуття, сприйняття, емоції й навіть неусвідомлені установки матері передаються плоду. Мама – це посередник між зовнішнім світом та дитиною. Історія пренатального виховання нараховує близько ста років й встигла накопичити не тільки теоретичні знання, але й практичний досвід [8].

Так, в різних культурах вагітність розглядалась виключно як священний процес. Доведено, що ембріон потребує найкращого від матері і що їжа – це не єдине джерело його розвитку [5, С. 20]. За стародавніми звичаями східних народів (Японія, Китай), майбутня мати багато часу використовувала для споглядання природи, води або квітів. Її звільняли від тяжкої фізичної роботи, оберігали від негативних емоцій. Вона займалася малюванням, грала на музичних інструментах, виконувала особливі танці [4, С. 3]. В давньоруських сім'ях вагітна переходила жити із загальної кімнати, де жила вся велика родина, в окрему. Там в молитвах, заняттями рукоділлям жінка готувалася до пологів [7].

З розвитком психологічної науки, сучасних досліджень доведено неймовірно сенсорні здібності плоду. Органи відчуттів й відповідні центри мозку, що відповідають за сенсорне сприйняття, розвиваються вже до третього місяця вагітності. Протягом наступних шести місяців вони удосконалюються і спеціалізуються відповідно до виконуваних функцій.

Так, А. Бертін у своїй праці «Виховання до народження» зазначала, що смак у дитини вже добре розвинений в 5-6 місяців. Вона навіть може віддавати перевагу одного – іншому. Це було встановлено шляхом додавання в амніотичну рідину (навколоплідну воду, яку споживає плід) цукру, після чого плід вживав подвійну порцію цієї рідини. При додаванні ж гіркої розчину кількість споживаної рідини знижувалося в кілька разів. Більш того, дослідникам вдалося отримати зображення плоду з гримасою невдоволення, яка є наслідком негативних смакових відчуттів [1, С. 2-3].

Т. Верні вказував, що зір у дитини розвивається досить повільно, але це не значить, що вона нічого не бачить. Починаючи з шістнадцятого тижня, дитина вже чутливо реагує на світло. Вона може визначити, коли її мати засмагає, адже сонячне світло проникає прямо в утробу вагітної. Вчений відзначив, що сонячні ванни не хвилюють плід, тоді як яскраве світло, направлене прямо на живіт матері, дратує, заставляючи його відвертатися. На підтвердження цього, один із дослідників, освітлюючи живіт вагітної жінки мигаючим світлом, зареєстрував різкі коливання ритму серцевих скорочень плоду.

Починаючи з двадцять четвертого тижня, дитина постійно слухає. Середовище її існування – це досить шумне місце. Вона чує бурчання в животі, голоси, а також інші випадкові звуки, які не є основними. Самий головний звук в її світі – це серцебиття матері. Поки серце б'ється в нормальному ритмі, дитина знає, що все добре і відчуває себе в безпеці [2, С. 19].

Багатьма вченими доведено вражаючий вплив на дитину не тільки серцебиття матері, але й музики. Так, мелодії Бетховена і Брамса діють на плід збуджуюче, тоді як твори Моцарта й Вівальді заспокоюють. Музику в стилі «рок» з різкими ударами ритму дитина сприймає неспокійно, сильно рухаючи ручками та ніжками, заставляючи маму зупинити слухання. Виявлено, що діти батьків, які захоплюються рок-музикою, частіше страждають різними нервовими розладами [7].

Н. Чичеріна зазначала, що через спів матері, особливо колискових пісень, дитині передається любов і готовність до зустрічі з нею. Це двосторонній процес, в якому в матері і в малюка формується глибока прив'язаність, розвивається довіра й відчуття безпеки. До того ж, колискові й спеціально створені пісні, які малюк чує в утробі, зберігаються в його пам'яті після народження та заспокоюють й підбадьорять, якщо він страждає від шлункових кольок та хворіє [5, С. 22].

За даними досліджень тактильний аналізатор починає функціонувати в дитини раніше за інші (до кінця другого місяця вагітності). Стимулюючи шкіру, матір сприяє розвитку мозку дитини, поліпшенню роботи внутрішніх органів немовляти. Мова дотику – перша мова, доступна дитині, від якої вона одержує інформацію від батьків про те, що вона бажана, її люблять та готові захищати.

Ф. Вельдман, лікар з Данії, розробив метод устанавлення зв'язку з плодом на емоційному рівні під назвою гаптономія, що означає методику пренатального спілкування батьків з плодом через дотик. В більш широкому значенні гаптономія – це входження в психотактильний контакт, щоб гармонізувати, об'єднати та встановити відносини. Метою такого методу є перше близьке знайомство і контакт подружжя з їх дитиною через дотик.

Однак, у нашій культурі тривалий час не було прийнято удосконалювати навички тілесного спілкування. Нинішніх бабусь учили не брати своїх дітей на руки без особливої потреби, не балувати їх поцілунками. Сьогодні відомо, що батьківська ласка необхідна дитині не лише в період раннього віку для її нормального розвитку, а починаючи з пренатального періоду. Тому майбутніх батьків необхідно навчати навичкам надання тілесної підтримки, що стане їм у нагоді як під час вагітності й пологів, так і в спілкуванні з дитиною і одне з одним [6].

Плід, що розвивається запам'ятовує не тільки сенсорну інформацію, але і зберігає в пам'яті клітин відомості емоційного характеру, які поставляє йому мати. Любов, з якою вона виношує дитину, думки, пов'язані з народженням, багатство спілкування з плодом впливають на розвиток психіки дитини і її клітинну пам'ять, формуючи основні якості особистості, що зберігаються протягом всього життя [1, С. 4].

Це не значить, що кожне мимовільне невдоволення, сумнів, неспокій жінка передає своїй дитині. Значення мають тільки постійні моделі емоційного стану. Хронічний неспокій, неоднозначне відношення до майбутнього материнства можуть залишити глибокий слід на особистості дитини ще до народження. В свою ж чергу, позитивні емоції, хороший настрій і радісне очікування народження малюка можуть здійснити значний вплив на розвиток здорової емоційної сфери особистості дитини [2, С. 6].

Так, емоційний стрес, який носить тривалий характер може викликати в майбутньому розвиток таких проблем як: передчасні пологи, неврози, тривожні стани та фобії, алергічні захворювання, відставання в розумовому розвитку, частіші випадки шизофренії. Дитину можуть супроводжувати шкільні невдачі, високий рівень правопорушень, схильність до наркоманії і спроб суїциду. Якщо ж в стресовій ситуації жінка швидко справляється зі своїми емоціями, то дитина після народження, скоріше всього, буде емоційно стійкою особистістю [1, С. 5].

М. Люкеш зазначала, що діти тих матерів, які сприймали перспективу народження дитини, очікували її з бажанням, виявились набагато фізично й емоційно здоровими як під час пологів, так і після них, чим діти матерів, які не хотіли цієї дитини.

В утробі матері формуються й очікування майбутнього немовляти. Якщо мама створювала під час вагітності для дитини тепле, любляче середовище, то дитина скоріше за все буде очікувати й від іншого світу тепла й доброти. Очікування такого роду створюють схильність до довіри, відкритості, екстраверсії й впевненості в собі. Світ, як й утроба матері, буде для такої людини доброю домівкою. Якщо ж світ, оточуючий немовля до народження, був для неї ворожим, дитина буде очікувати того ж і від того світу, в який вона вступає з народженням. Вона буде схильною до підозрливості, недовіри й інтроверсії. Відносини з іншими людьми будуть складними, складним буде й процес самоствердження. Для такої дитини життя буде більш важчим, чим для її ровесника з позитивним досвідом життя до народження.

Лікар М. Ліberman ґрунтовно вивчав почуття неспокою дитини. Він стверджує, що однією із його причин може бути тютюнопаління вагітної. Проведене дослідження показало, що дитина в утробі матері починає хвилюватися (що було зареєстровано як прискорення серцебиття) кожен раз, коли її мати думає про те, щоб закурити. Жінці навіть не потрібно брати сигарету до рота чи запалювати сірник: тільки думка про паління засмучує дитину. Звісно, плід ніяк не може знати, що його мати палить чи думає про це, але він достатньо розумний, щоб пов'язати досвід її куріння з тим неприємним відчуттям, яке цей досвід у нього викликає. Воно виникає в результаті зменшення кількості кисню, який поступає в плаценту під час тютюнопаління, що фізіологічно шкідливо для дитини. Важливо те, що негативний психологічний вплив, який здійснює на дитину куріння її матері, більш небезпечний. Він приводить до виникнення в неї хронічного стану страху й невпевненості, оскільки вона не знає, коли в наступний раз виникне це неприємне відчуття й наскільки хворобливим воно буде; вона тільки знає, що воно знову повториться. Це одна із ситуацій, яка обумовлює глибоке укорінене почуття неспокою та тривоги у дитини [2, С. 9, 24-25].

Не менш важливе значення в пренатальному вихованні відіграє батько дитини. Позитивні почуття майбутнього батька до дружини, її вагітності і, звичайно, до очікуваного малюка – один із головних факторів, які формують у дитини почуття щастя і сили, які передаються їй через впевнену в собі та спокійну матір [1, С. 5]. Тому, немає нічого найбільш небезпечного для малюка, чим її батько, що жорстоко поводить себе з вагітною чи ігнорує її. Абсолютно всі вчені, які вивчали роль батька майбутньої дитини, однозначні в тому, що його підтримка – головне для вагітної жінки і, відповідно, для благополуччя ненародженої дитини.

Д. Скотт вважає відносини в парі вирішальним фактором у нормальному розвитку немовляти. Він стверджує, що навіть такі загальноприйняті небезпеки, як фізичні хвороби, тютюнопаління й складні пологи, представляють меншу небезпеку для малюка в утробі, чим проблеми всередині пари. Вчений називає невдалий шлюб і погані відносини між партнерами однією із основних причин емоційних та фізичних внутрішньоутробних травм. На основі досліджень, проведених з більш ніж тисячу триста маленьких дітей і їх сім'ями, він дійшов висновку, що жінка, яка перебуває в шлюбі, де нерідко стаються сварки й скандали, піддається ризику народити психологічно та фізично травмовану дитину в 237 разів більше, ніж незаміжня, що має партнера, відносини з яким рівні та приносять задоволення й відчуття захищеності.

Слід зазначити, що дитина не є органічною частиною батька. Однак, не всі фізичні бар'єри нездоланні. Візьмемо, наприклад, мову. Дитина в утробі матері чує голос батька, і є свідчення того, що для неї досить важливо чути саме його голос. В тих випадках, коли батько розмовляє зі своєю дитиною, говорячи їй прості лагідні слова, вона впізнає його голос уже в перші години-дві після народження. І не тільки впізнає, але й емоційно відкликається на цей звук. Якщо вона плаче, голос батька заставляє дитину зупинити плач. Звук знайомого заспокоюючого голосу говорить їй, що вона в безпеці [2, С.27].

Більшість вчених зазначають, що мама і майбутній тато повинні знаходити час для спілкування з дитиною в пренатальній фазі розвитку. Вони повинні розмовляти з нею, поборовши умовності та переконання. Вони повинні розповідати плоду-малюку про те, з яким нетерпінням очікують його появи на світ і яким здоровим та міцним хочуть його бачити. Життя віддячить батькам за їх свідомі зусилля, і однією із форм цієї подяки буде здоровий та міцний малюк [7].

Висновки. Таким чином, пренатальний період є вирішальним у розвитку особистості немовляти, яка визначає подальший напрям його руху, адже як батьки відносяться до своєї дитини, так і вона, в свою чергу, буде відноситись до навколишнього світу. Мати і батько при бажанні і відповідальному ставленні до майбутнього малюка, можуть закласти в нього фундаментальні, базові основи його особистості, що є важливими показниками його успішної соціалізації та гармонійного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бертин А. Воспитание в утробе матери или рассказ об упущенных возможностях. СПб.: МНПО «Жизнь», 1992. – С. 2-5.
2. Верни Т. Тайная жизнь ребенка до рождения. М., 1992. – С. 6, 24-27.
3. Пехота Г. Пренатальне виховання // Початкова освіта. - 2006. - №39. - С. 12-14.
4. Помагайбо В., Помагайбо О. Пренатальна педагогіка // Психолог. - 2003. - №43. – С. 1-3.
5. Чичерина Н. А. Воспитание до рождения. Книга о перинатальном воспитании будущих и настоящих родителей. – М.: Academia, 2002. – С. 20-23.
6. www.cironline.ru.
7. www.luchenko.com.
8. www.old.kpe.ru.

Анна ВЛАСЕНКО

ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ

(студентка IV курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. Г. Кіндей

Усі слова мови становлять її лексику (словниковий склад). Лексикою називають також певну частину словникового складу мови: лексика абстрактна, лексика термінологічна, лексика побутова, лексика емоційна і т.д. «Найбільше багатство кожного суспільства – його мова, а в мові – її словниковий склад» [3].

Лексичне багатство мови свідчить про рівень розвитку суспільства. В українській мові лише загальних назв (разом із термінами) кількості тисяч. А якщо врахувати й те, що багато слів мають не одне, а кілька значень, то стане зрозумілим, наскільки неосяжна лексика високорозвиненої мови. («А мова – як море», – сказав письменник С. Плчинда, маючи на увазі лексику [2].)

З розвитком знань про світ мова невпинно зростає. До речі, більшість слів у мові становлять спеціальні слова, пов'язані з різними галузями знань, культури, виробництва тощо, і лише приблизно десята частина – загальноживані слова [1].

Словниковий склад мови являє собою не просто набір слів. Слова в мові існують у певній системі та взаємодіють. Вони розрізняються за сферою й частотою вживання. Слова якнайтісніше пов'язані з позамовною дійсністю, складові частини якої вони позначають і на зміни в якій оперативно реагують, відбиваючи широкий соціально-історичний досвід носіїв мови [4, 67]. Тому лексична система є найрухливішою, наймобільнішою складовою частиною мови: у ній постійно виникають нові слова, нові значення в існуючих словах, а окремі слова стають застарілими, рідковживаними, а то й зовсім забуваються, залишаючись тільки в писемних пам'ятках. Коли ми говоримо про те, що мова пов'язує минулі покоління із сучасними, зберігає й передає минулий досвід, то маємо на увазі насамперед слова, лексику.

У молодшому шкільному віці швидко росте пасивний словник – кількість слів, що розуміє дитина [4, 66]. Дитина розуміє всі слова, якими користуються дорослі, а також пояснення дорослого (інструкції) відносно сумісних дій. Оскільки дитина активно пізнає світ речей, маніпуляція предметами для неї є найбільш значимою діяльністю, а засвоїти нові дії з предметами вона може тільки сумісно з дорослим.

Інструктивна мова, яка організує дії дитини, розуміється нею рано. Пізніше виникає розуміння мови-розповіді. Більш легко розуміє дитина ті розповіді, які пов'язані з предметами і явищами, що її оточують. Для того, щоб вона зрозуміла розповідь або казку, зміст яких виходить за межі безпосередньо сприйнятих нею ситуацій, необхідна додаткова робота – дорослі повинні цьому спеціально навчити дитину.

Дуже швидко розвивається і активний словник, та все ж таки він відстає від пасивного. На початку другого року життя в активній мові дитини є 10–12 слів, в два роки – близько 300 слів, в три роки словник складає 1200–1500 слів. Основною частиною активного словника дитини є іменники (до 60 %), дієслова (25–27 %) і прикметники (близько 10–12%) [5].

Темп збагачення словника дитячого мовлення нерівномірний, у ньому є фази прискорення й уповільнення. Спостерігаються також значні індивідуальні відмінності як у темпі збагачення словника, так і в широті його використання. [7]

Мовна діяльність дітей особливо бурхливо розвивається в період їх навчання в школі. Звертання вчителя до класу, роз'яснення, вказівки, зауваження, запитання, поправки – усе це передано в мові [2]

Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи націлює на посилення практичного й виховного спрямування мовної освіти, формування мовно-мовленнєвої культури особистості. Функціональний підхід до шкільного мовного курсу передбачає, що робота над мовною теорією, формуванням знань про мову підпорядковується інтересам мовленнєвого розвитку учнів, від якого значною мірою залежить успішність процесу формування особистості. Адже мовлення – основа і результат розумової діяльності, найважливіший засіб комунікації, вираження української ментальності. Воно служить своєрідним ключем пізнавальної діяльності і, за висловленням М. І. Жинкіна, є «каналом розвитку інтелекту». Логічне, чітке, образне усне й писемне мовлення учня – показник його розумового розвитку.

Проблема розвитку зв'язного мовлення учнів висуває на одне з провідних місць словникову роботу з огляду на ту надзвичайно важливу роль, яку відіграє лексика в комунікативно спрямованому навчанні рідної мови. Набуті в початкових класах уміння користуватися лексикою рідної мови допомагають учням точніше передавати свої думки, сприяють їхньому загальному розвитку.

Великого значення збагаченню словника учнів надавали методисти минулого К. Б. Бархін, Ф. І. Бусласєв, М. О. Рибнікова, І. І. Срезневський, К. Д. Ушинський.

Одним із джерел збагачення словникового запасу й увиразнення мовлення школярів є вивчення синонімів, які надають мові точності, ясності, барвистості. Саме за допомогою синонімів досягається точність зображення предмета, чіткість висловлення думки, урізноманітнення виражальних засобів мовлення.

На важливість систематичного збагачення мовлення учнів синонімами звертали увагу М. Р. Львов, Т. Г. Рамзаєва. Проблеми вивчення синонімії в шкільному курсі мови присвячували свої роботи методисти В. Я. Мельничайко, Л. М. Марченко, М. С. Васьуленко, А. М. Гольдберг, Н. К. Нікітіна, Ю. В. Новікова, М. І. Оморокова, Г. І. Сніткіна та ін.

Ця проблема й сьогодні викликає інтерес, оскільки синоніми є одним із найважливіших явищ у лексичній системі мови, вони відіграють важливу продуктивну роль у мовленні як засіб точного й образного висловлення думки, стилістичної диференціації текстів. Водночас методика вивчення синонімів у школі, і в її початковій ланці зокрема, залишається недостатньо розробленою.

Однак проблема збагачення словника молодших школярів ще не знайшла свого повного дослідження в методиці [8].

Свідоме ставлення до мови починається із проникнення в її лексичне багатство. Оскільки слово – найактивніша одиниця мовлення, то вивченню лексеми слід приділяти належну увагу на всіх освітніх рівнях [9, 14]. Достатній лексичний запас і свідоме його розуміння – одна з умов вільного володіння усним і писемним мовленням, що є фундаментальною основою розвитку навчально-пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку не лише на уроках мови, а й у процесі вивчення всіх інших предметів початкової ланки освіти [9, 15].

Робота над лексикою дітей молодшого шкільного віку займає центральне місце в розвитку мовлення і мислення. Вчителю початкових класів слід правильно спрямувати цю роботу, сприяти активному засвоєнню певного обсягу лексики, яка необхідна дітям для їх успішного навчання, загального, всебічного розвитку. Лексична робота повинна здійснюватись у трьох напрямках:

- 1) збагачення словника дітей новими словами;
- 2) уточнення значення уже відомих дітям слів;
- 3) переведення слів з пасивного в активний словник.

Зміст роботи із збагачення словникового запасу учнів специфічний. Він складає певний список слів (словник), значення яких повинно бути роз'яснене дітям і вживанню яких вони повинні бути навчені [9, 17].

Слова для словникової роботи обираються виходячи з різних цілей. В одних випадках методисти за основу брали граматико-орфографічні труднощі слів, інших – їх значеннєву цінність для збагачення словникового запасу учнів. Перший підхід до відбору слів становить граматико-орфографічний напрямок у словниковій роботі, другий – семантичний напрямок. У шкільній практиці необхідні обидва напрямки в словниковій роботі, тому що кожен з них вирішує свої специфічні завдання.

Граматико-орфографічний напрямок об'єднує наступні види роботи над словом:

- словниково-морфологічний,
- словниково-орфоепічний,
- словниково-морфемний,
- словниково-орфографічний.

Збагаченню лексичного запасу учнів початкових класів сприяє система лексичних вправ. Сприйняття і засвоєння різних категорій слів потребує особливого підходу та добору вправ. Якість засвоєння слів набагато вища тоді, коли зі словами виконувалися певні мислиннєві операції, насамперед, пояснення лексичного значення самими учнями за допомогою тексту, в якому слово вживається. Велику роль при цьому відіграють запитання вчителя, що активізують мислення дітей, спонукають їх вникати у зв'язки лексичного значення певного слова з іншими словами тексту чи змістом усього твору.

Поряд з кількісною стороною збагачення словника дітей вчитель велику увагу повинен звертати на якісну сторону, словника. Важливе місце в цьому плані відводиться правильній вимові слів самим вчителем, адже відомо, що діти наслідують вчителя в усьому, і від того, як правильно він підбирає слова, як правильно буде речення, як послідовно висловлюється, з таким же успіхом діти сприймають і засвоюють матеріал [9, 16].

Під час словникової роботи необхідно працювати й над розвитком швидкості читання, розширенням кула зору читця, розвитком уваги, зорової пам'яті, удосконаленням артикуляційних навичок. Завдання на класифікацію, вилучення зайвого, визначення спільних і відмінних ознак під час цієї роботи вчать дитину логічно мислити [10]. А це вміння є невід'ємною умовою успішного подальшого навчання.

Теоретичних відомостей з лексики учні початкових класів не одержують (це програмовий матеріал наступних класів), а словник збагачують практичними вправами у зв'язку із засвоєнням знань за програмою 1-4 класів [12], тому словникова робота має пов'язуватися з усією системою навчання дітей у школі.

Розрізняють пасивний і активний словники. Активний – це слова, які учень вживає у мовленні, пасивний – слова, значення яких учень розуміє, але не використовує [11].

Матеріалом для розширення словникового запасу молодших школярів служать синоніми, наведені у тексті для читання. Синоніми (слова, близькі за змістом) збагачують словниковий запас учнів, допомагають уникати повторення одного й того ж слова в реченні, роблять мовлення більш точним, виразним, емоційно забарвленим. Тому в словниковій роботі значне місце мають займати вправи з синонімами (без повідомлення цього терміна учням початкових класів). Методисти рекомендують такі вправи:

1. Відшукування синонімічних груп у тексті.
2. Добір слів, близьких за значенням.
3. Пояснення синонімів.
4. Аналіз емоційних синонімічних слів.
5. Вписування в речення синонімів, доданих у кінці вправи.
6. Складання речень з поданими синонімами.
7. Заміна невдалих, невідповідних для певного тексту слів або тих, що повторюються [13].

Значне місце на уроках читання відводиться вправам, які допомагають розширити й уточнити словник дітей. Особливо велике значення для збагачення словникового запасу учнів мають вправи на словотворення. Унаслідок такої роботи діти не лише оволодівають навичками словотворчого аналізу, а й починають розуміти залежність лексичного значення слова від його словотворчих елементів, усвідомлюють різноманітність, багатство засобів творення нових слів. Програма з рідної мови передбачає в кожному класі вивчення слів, вимову яких слід пам'ятати. До кожного з них доцільно мати малюнок і картку. Передусім слід показати і назвати зображення, пояснити лексичне значення цього слова, а потім зосередити на ньому увагу дітей. Можна запропонувати чітко повторити його хором, двом-трьом учням окремо, вимову запам'ятати. Потім учні складають з цим словом речення. Виучуване слово підкреслюють, далі записують до словничка, а вдома добирають малюнок. Застосовуючи картки з кольоровими зображеннями, вчитель має змогу викликати у дітей інтерес до навчання [14].

Словникова робота в певній мірі повинна мати місце повсякчас у спілкуванні вчителя з дітьми. Вчитель повинен прагнути до організації змістового спілкування, звертати увагу на мову дитини, її словниковий склад для того, щоб дитина використовувала все багатство своєї лексики в повсякденному житті.

Програма початкових класів [12] не передбачає виділення спеціальних годин на словникові вправи. Вони повинні проводитися у зв'язку із заняттями з читання, граматики й правопису і включатися як органічна частина цих занять в уроки української мови. Важливо, щоб учитель у процесі роботи над словником дітей здійснював постійний міжпредметний зв'язок (наприклад, уроків читання і письма, читання і музики та ін.). Це привчає дітей краще приглядатися до лексичного багатства і стилістичних можливостей рідної мови, сприяє розвитку загальної мовленнєвої культури. Разом з тим для роботи над словом, зокрема над багатозначністю чи прямим і переносним значенням, потрібно час від часу відводити окремі уроки, що передбачаються для розвитку мовлення. На таких уроках можуть бути і спостереження за художніми текстами, окремими реченнями, і практичні усні вправи.

У роботі над уточненням і розширенням словника учнів можна визначити такі основні напрямки:

I. Лексичний (словниковий) аналіз мови художнього твору, який вивчається на уроці, і виявлення незнайомих слів і висловів, уточнення відтінків значень окремих слів і висловів, виявлення слів, ужитих у переносному значенні, добір синонімів, з'ясування їх смислових відтінків, добір антонімів, аналіз зображувальних засобів мови художнього тексту.

II. З'ясування значення слів шляхом використання різних способів: показ предмета чи дії, позначених новим для дитини словом, демонстрація малюнка, ілюстрації, слайдів із зображенням предметів, назви яких є новими для дитини, добір синонімів, антонімів, введення нового слова у контекст.

III. Виконання завдань на добір слів з певним значенням: дібрати потрібні за смислом речення іменники з поданого синонімічного ряду; дібрати прикметники для опису предметів, для характеристики людини, опису її зовнішності, настрою, свого ставлення до події, до товариша і т. ін.

IV. Введення поданих слів у речення чи тексти: складання речень за опорними словами, заміна слів у реченнях відповідними синонімами чи антонімами тощо [6].

Спостереження за роботою над збагаченням словника в початкових класах та вивчення рівня знань і вмій учнів з цієї теми дають підстави для висновку, що ця робота проводиться несистематично. І як наслідок – мовлення значної кількості наших школярів характеризується невиразністю, безбарвністю.

Обмеженість активного словника учнів, а також невміння добирати та правильно вживати слова, найбільш точні і влучні для певного висловлювання, є однією з причин численних та різноманітних мовленнєвих недоліків, яких учні припускаються в усному мовленні та творчих письмових роботах.

Таким чином, словникова робота є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку загально мовлення школярів, підвищення їхньої грамотності. Якщо проводити її систематично, цілеспрямовано і послідовно — можна досягти хороших результатів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бих І. Мовно-мовленнєвий розвиток учнів початкових класів як необхідна умова успішного навчання // Магістр. – 2005. – Вип. 1. – С. 96.
2. Буденкевич Ю. Поради батькам: як працювати над словом в молодшому шкільному віці // Початкова школа. – 1997. - №10. – С. 11.
3. Варзачка Л. О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів // Поч. школа. – 1991. – №2. – С. 28.
4. Гільбух Ю. З., Пенькова О.І. Психологічні аспекти словникового розвитку молодших школярів // Початкова школа. – 1979. – №12. – С. 66-67.
5. Забіяка В. Робота зі словником // Початкова школа. – 1997. - №10. – С. 8.
6. Канакина В.П. Лексико-орфографические упражнения при изучении слов из словаря // Начальная школа. – 1990. – №11. – С. 18-20.
7. Канакина В. П. Особенности лексики младших школьников // Начальная школа. – 1997. – №6. – С. 72.
8. Карунна Н. М. Збагачення словникового запасу під час засвоєння граматично-орфографічних знань // Поч.школа – 1991.– №2. – С.31.
9. Коршун Т. Слово – основний продукт мовленнєвої діяльності, центральна одиниця внутрішнього лексикону //Рідні джерела. – 2001.– № 2.– С.14-17.
10. Луцак Н. Збагачення лексики школярів-шестиліток // Початкова школа. – 1996. – №7. – С. 13.
11. Місяк П. Системність роботи зі словниковими словами // Початкова школа. – 1997. – №4. – С. 21.
12. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К.: Початкова школа, 2006. – 432 с.
13. Собко В. О. Збагачення словникового запасу учнів прикметниками // Початкова школа. – 1985. – №9. – С. 41-44.
14. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах. Науково-теоретичні засади та методичні рекомендації. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 39.

Марина ДЕМЕШКЕВИЧ

ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

(студентка II курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. І. Потеха

Актуальність дослідження. «Курс української мови, – зазначено в Програмі з рідної мови, – важлива складова загального змісту початкової освіти, оскільки мова є не тільки окремим навчальним предметом, а й виступає основним засобом опанування всіх інших шкільних дисциплін» [5, 12].

Одним з основних завдань рідної мови у початковій школі є формування в учнів навичок грамотного письма. Порушення правил правопису створюють труднощі у процесі писемного спілкування між людьми, при висловленні ними думок, водночас негативно впливають на культуру писемного мовлення. Саме тому повноцінній реалізації комунікативної функції мови сприяє засвоєння молодшими школярами норм правопису. Звідси випливає, що досконале оволодіння орфографією є важливим елементом загальноосвітньої підготовки учнів. Сформованість у школярів орфографічних навичок справляє позитивний вплив на їхній загальний мовленнєвий розвиток.

Об'єктивна значущість орфографії визначила її місце у сучасній програмі для початкової школи.

У початковому навчанні робота над правописними знаннями, уміннями, навичками здійснюється на пропедевтичному рівні і передбачає формування орфографічної пильності, уміння писати визначені програмою словникові слова та застосовувати окремі орфографічні правила, передбачені програмою.

Таким чином, вибір теми дослідження зумовлений, з одного боку, соціально значущістю для школярів оволодіння мовою як засобом спілкування і пізнання, а з другого, – проблемами формування орфографічної грамотності учнів початкової школи.

Метою даної статті є окреслення шляхів формування орфографічної грамотності учнів молодших класів.

Навчання орфографії завжди було в центрі уваги вчених – педагогів, методистів, а також учителів-практиків як минулого, так і сучасності. Цю проблему досліджували науковці: К. Д. Ушинський, М. О. Корф, Д. І. Тихомиров, М. С. Рождественський, М. Р. Львов, Т. Ф. Потоцька, В. Л. Фльоров, В. Г. Шереметевський, М. С. Вашуленко, О. Н. Хорошковська.

Психологічні особливості орфографічних навичок та процесу їх формування вивчали Д. М. Богоявленський, Г. Г. Гранік, М. С. Жинкін, С. Ф. Жуйков; проблема становлення орфографічної пильності була предметом розгляду в працях Н. М. Алгазіної, М. Т. Баранова, М. Р. Львова, М. С. Селезньової та ін. Питання навчання мови молодших школярів в аспекті теорії навчальної діяльності досліджували психологи і педагоги Л. С. Виготський, Л. І. Айдарова, О. М. Власенков, П. Я. Гальперін,

В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, Л. В. Занков, О. В. Запорожець, Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, А. О. Люблінська, О. Я. Савченко, Н. Ф. Талізін, Л. І. Божович.

Як відзначають лінгводидакти, для досягнення основної мети засвоєння учнями правопису – формування в них орфографічної грамотності – необхідно розв'язати низку завдань:

- забезпечити засвоєння молодшими школярами основних орфографічних понять і правил;
- розвинути в учнів орфографічну пильність (здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і у сприйнятих на слух словах);
- на основі теоретичних знань виробити практичні правописні вміння і навички;
- домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються;
- виховати в учнів потребу звертатися при необхідності до орфографічного словника, озброїти їх вміннями користуватися таким словником;
- сформувати в дітей навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок [4, 282].

При виборі методів і прийомів навчання правопису слід орієнтуватися передусім на лінгвістичну природу написання. Залежно від цього, треба враховувати різні фактори, що сприяють засвоєнню правопису слів на вивчене правило [3, 58]. Так, наприклад, культура літературної вимови, вправи, що мають звукову основу, є важливими при засвоєнні фонетичних написань (фонетичний принцип правопису). Ефективному засвоєнню морфологічних написань (морфологічного принципу) сприяє застосування різних видів мовного аналізу, зокрема, морфемного та елементів етимологічного. Розуміння значення слова (смысловий принцип орфографії) забезпечує засвоєння смислових написань: разом, окремо, через дефіс; з великої чи малої букви. І, нарешті, історичні написання (історичний, або традиційний, принцип) передбачають запам'ятовування графічного образу слова.

Одним із шляхів формування орфографічної грамотності учнів початкової школи доцільними виявляються правописні вправи, з-поміж яких значна роль відводиться диктантам. Диктант вимагає активізації всіх видів пам'яті (слухової, зорової, моторної), мислення, уваги, а також реалізації зв'язку теорії з практикою (застосування правила в різних писемних ситуаціях).

У методиці викладання мови ще не склалася єдина загальноприйнята класифікація диктантів. Розглянемо лише найбільш поширені у практиці початкової школи різновиди диктантів.

За участю аналізаторів у методиці орфографії розрізняють диктанти: слухові та зорово-слухові; за структурою матеріалу, що пропонується для диктанту – букви, злиття, слова, словосполучення, речення, тексти; за метою застосування: навчальні (попереджувальні, пояснювальні, вибіркові, коментовані) та контрольні.

Навчальні диктанти поділяють на традиційні та нестандартні. Оскільки навчальні диктанти, крім вироблення й удосконалення відповідних орфографічних навичок, допомагають виявити також рівень знань та вмінь учнів, а контрольні мають і навчальне значення, то межа між ними до певної міри умовна.

«Залежно від того, як учні записують продиктований їм текст – без змін чи із змінами і якими саме, – зазначає В. Т. Горбачук, – диктанти поділяються на чотири групи: 1) текстуальні (дослівні), 2) вибіркові; 3) вільні; 4) творчі» [1, 8]. Самі назви, по суті, вказують на специфіку кожного виду.

Зупинимось на характеристиках окремих типів традиційних диктантів.

Текстуальний (дослівний) диктант – це точне, дослівне відтворення на письмі сприйнятого на слух тексту.

Якщо перед записом тексту диктанту спочатку робиться його усний аналіз чи інші види роботи для запобігання можливим помилкам, то такі диктанти визначають як попереджувальні. Якщо ж тексти спочатку записуються під диктовку, а потім аналізуються наявні у ньому орфограми і виправляються допущені учнями помилки, то такі диктанти називаються пояснювальними.

Звідси маємо, що один і той самий текст можна використовувати і для проведення попереджувального диктанту, і для пояснювального, оскільки різняться вони лише часом пояснення орфограм.

Вибірковий диктант передбачає вписування з диктованого тексту тільки окремих слів, словосполучень або речень відповідно до теми, мети і завдання уроку. Вибірковий диктант може бути різної складності, а саме: з диктанту вписують окремі слова й з'ясовують правопис їх; слова не тільки вписують, а й відносять до певної правописної групи, вміщують у відповідну колонку (наприклад, вписують слова на правила вживання апострофа у дві колонки: з апострофом і без нього).

Вибірковий диктант – досить цінний вид вправ, оскільки, по-перше, вимагає свідомого, вдумливого ставлення до роботи і фактично виключає механічний запис, адже в тексті (реченні) необхідно розпізнати і відібрати тільки слова, які пишуться за певним правилом; по-друге, за порівняно короткий час учні записують велику кількість слів. Отже, опрацьовують правопис орфограм на широкій лексичній базі.

Вільний диктант – це також робота з розвитку мовлення, бо сприяє збагаченню лексики учня, виробляє самостійність у передачі думок, становлячи перехідну ланку від диктанту до переказу. Для зміцнення орфографічних навичок вільний диктант має менше значення порівняно з іншими навчальними диктантами, бо вільний запис тексту створює для учнів можливість уникати важких з погляду орфографії слів, замінювати їх іншими. Щоб підпорядкувати вільний диктант виконанню орфографічних завдань, учитель ставить вимогу: обов'язково вживати слова, що пишуться за певним правилом.

Творчий диктант існує у вигляді кількох тренувальних вправ творчого характеру, що виконуються в процесі запису тексту, речень, слів. Відповідно до того, яке завдання ставиться перед учнями, творчий диктант має різновиди.

Окрім вищезазначених диктантів, у сучасній методиці виділяють низку нетрадиційних, зокрема: "перевіряю себе", комбінований, малюнковий, диктанти повторної дії, перерваної дії, взаємодиктант, послідовний, прискорений, підготовчий, дитячий, груповий, невпевнений. Вони урізноманітнюють форми роботи над розвитком писемної грамотності.

Важливою умовою забезпечення формування у молодших школярів правописних умінь і навичок є здійснення контролю за становленням їхньої грамотності, розвиток в учнів здатності до взаємо- і самоконтролю. Доцільним виявляється тестовий контроль знань, оскільки основна функція навчальних тестів полягає у використанні їх не тільки для виміру набутих знань та вмінь, а вони є і методом навчання [2, 97].

Навчальні тести уможливають інтенсифікацію навчальної діяльності, сприяють повноцінному засвоєнню знань, розвитку розумових операцій, алгоритмічного мислення, контрольних-оцінних здібностей учнів, вони привчають до застосування мовленнєвих знань у різних життєвих ситуаціях.

Варто відзначити, що використання тестів для самоконтролю та самоосвіти – одне з найголовніших завдань тестової технології навчання школярів. Сьогодні учень – це суб'єкт навчального процесу, і використання тестових завдань для самоосвіти, самоконтролю сприяє активізації розумово-пізнавальної діяльності школярів, свідомому засвоєнню ними програмового матеріалу. Така робота привчає дітей узагальнювати явища, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, спонукає їх до свідомого застосування на практиці здобутих теоретичних знань, орфографічних правил.

Тестові завдання формування спрямування доцільно застосовувати на етапі засвоєння нових знань і вмінь, вони мають навчальний, а не перевірний характер. За їх допомогою учителі виявляють прогалини у знаннях дітьми матеріалу із взаємопов'язаних тем, діагностують рівень сприйняття учнями нового матеріалу, визначають дидактичні одиниці, які потребують корекції тощо.

Застосування наочності на уроках опрацювання орфографії української мови має на меті збагачувати й розширювати безпосередній чуттєвий досвід учнів; розвивати основні мислинні операції; створювати зорові опори; підвищувати свідомість і міцність запам'ятовування інформації; зосереджувати увагу учнів на найважливішому.

Безпосередньо мовну наочність можна класифікувати залежно від провідних аналізаторів на слухову та зорову.

Слухова мовна наочність передбачає використання зразків усного зв'язного мовлення: читання текстів у виконанні майстрів художнього слова, демонстрація вимови звуків, слів, окремих граматичних форм тощо. У процесі застосування слухової наочності розвивається мовленнєвий слух дитини, що позитивно впливає на формування грамотного письма.

Під час застосування зорової мовної наочності сприймання навчального матеріалу відбувається через зорові канали. Зорово-предметна наочність – це предмети і явища навколишньої дійсності. Цей вид наочності пов'язаний з демонстрацією предметів, ознак, дій. Така наочність особливо необхідна під час семантизації нових слів, а також при проведенні малюнкових диктантів.

Засобами зорово-мовленнєвої і зорово-мовної наочності є спеціально дібрані зразки у письмовій формі з наочно виділеними виучуваними фактами, з графічними й умовними способами позначеннями. Цей вид наочності найчастіше представлений у вигляді навчальних таблиць, схем, алгоритмів, пам'яток, інструкцій.

Забезпечення роботи слухового та зорового аналізаторів у процесі засвоєння орфографічного правила є важливим засобом ефективності формування орфографічної грамотності молодших школярів.

Отже, можна узагальнити основні завдання вивчення орфографії в початковій школі: ознайомити учнів із системою загальноприйнятих способів передачі звукової мови на письмі; довести необхідність практичного оволодіння орфографією; сформувати в учнів сталі і свідомі орфографічні уміння і навички. Останнє завдання є найважливішим і найскладнішим у практиці викладання української мови у початковій школі. Тому основними шляхами формування орфографічної грамотності, на нашу думку, є використання диктантів, тестових завдань та мовної наочності.

У системі тренувальних вправ з орфографії ве місце посідають диктанти. Це одна з найефективніших форм роботи, що сприяє виробленню міцних орфографічних навичок. Звичайно, диктант використовують для формування пунктуаційних навичок, а також і для закріплення знань з фонетики, лексики, граматики. Цінність диктанту в тому, що в процесі його написання учні призвичаюються до активної й організованої колективної праці, адже за один і той самий час треба виконати однакове завдання. Диктант привчає учнів писати з максимальним зосередженням уваги; він розвиває пам'ять, зір, слух, виробляє вміння свідомо користуватися орфографічними правилами.

Використання тестових завдань відіграє важливу роль у процесі формування орфографічної зірності, оскільки створює передумови для розвитку здатності до самоконтролю.

Доречно застосування мовної наочності на уроках вивчення орфографії сприяє залученню більшої кількості аналізаторів і, як наслідок, підвищує рівень запам'ятовування орфографічного матеріалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення: Посібник для вчителя. – К.: Радянська школа, 1989. – 96 с.
2. Євтух М. Б. Інноваційні методи оцінювання навчальних досягнень: моногр. / М. Б. Євтух, Е. В. Лузік, Л. М. Дибкова. – К.: КНЕУ, 2010. – 248 с.
3. Коваль Г. П. Зміст та дидактична структура уроку української мови // Зміст, дидактичні структури та методичне забезпечення уроків у початкових класах (психологічні та педагогічні аспекти) / За ред. проф. Г. П. Коваль. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 41-72.

4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.

5. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи / [відповідальні за випуск: Л. Ф. Щербакова, Г. Ф. Древаль]. – К.: Початкова школа, 2007. – 432 с.

Аліна ДЕРКАЧ

РОЛЬ І МІСЦЕ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

(магістрантка психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – доктор пед. наук, професор С.Г. Мельничук

У чому сенс життя людини? Таке запитання ми нерідко ставимо перед собою на різних етапах свого життя. І шукаємо відповіді: аби здобути освіту, мати свою оселю, накопичити багатство, одружитися, мати достойну професію тощо. Це так. Проте це не відповідь на корінне запитання. Сенс життя людини – продовження роду людського. Народити дітей, забезпечити умови для їх фізичного, психічного і соціального розвитку. Тому сім'я (Мати, Батько, Діти) є провідним соціальним інститутом суспільного розвитку [4, с. 51-52].

Актуальність обраної теми полягає у тому, щоб виявити безцінні можливості для формування у дітей різного віку любові до Батьківщини, поваги до праці і людей, виховання почуттів і емоційної культури дитини. Також не менш важливим є те, що в ході роботи розглядатиметься сучасна сім'я, її проблеми - великі і малі. Необхідно також згадати про духовні цінності, етичний клімат і ті на перший погляд незначні деталі повсякденного спілкування, в яких народжується взаєморозуміння, йде важкий і радісний процес виховання людини.

Мета статті полягає у виявленні та дослідженні особливостей сімейного виховання дітей молодшого шкільного та дошкільного віку, а також визначення соціальних явищ, здатних вплинути на формування особистості дитини.

Відомо, що у різні часи до проблем сімейного виховання зверталися філософи, політики, письменники, вчені: представники філософської думки стародавнього світу, діячі епохи Відродження Я. Коменський, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці. Зарубіжна класична педагогіка в особі своїх кращих представників сприяла не лише розробці теорії становлення інституту сімейного виховання, а й реалізації його положень у різних країнах світу. Високо підніс ідею сімейного виховання видатний швейцарський педагог І. Песталоцці, знаменитий соціально-педагогічний експеримент якого цілком побудований на ідеї сімейного виховання. Механізм та умови його позитивного впливу на формування дитини, розвиток суспільного виховання і школи розкрив Песталоцці у таких своїх працях, як «Лінгард і Гертруда», «Як Гертруда навчає своїх дітей», «Керівництво для матерів» та інші.

Сім'я – велика соціальна група, до якої входять поєднані шлюбом чоловік і жінка, їх діти (власні або усиновлені), кровні родичі, інші особи, пов'язані родинними зв'язками з подружжям.

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних цінностей від покоління до покоління [5, с. 161].

Соціальне здоров'я суспільства, держави залежить передусім від виховної діяльності сім'ї. На жаль, з розвитком суспільних відносин у ХХ ст., коли з'явилась широка мережа дошкільних виховних закладів, загальноосвітніх шкіл, інших інститутів суспільного виховання, роль сім'ї у вихованні дітей значно знизилася. У часи Радянського Союзу з батьків у переважній більшості було знято відповідальність за виховання своїх дітей. У системі казарменого, класово-партійного виховання відбувався процес руйнування сім'ї як провідного соціального інституту виховання дітей. Батьки не мали належних економічних умов для ефективного виховання своїх дітей. Недостатнє матеріальне забезпечення сім'ї, що змушувало батька і матір працювати на виробництві, руйнування народних традицій відповідальності батьків за виховання дітей, психолого-педагогічна неграмотність, спроба перекласти весь процес виховання на казенні інституції – все це породило (і породжує) непрості проблеми в царині сімейного виховання. Суспільство все більше вражається "хворобою аморальності". Спосіб лікування цієї хвороби полягає передусім у відновленні ролі сім'ї як провідного соціального інституту формування особистості. Необхідно розв'язати низку проблем: забезпечення економічних умов діяльності сім'ї, відродження національних традицій відповідальності батьків за виховання своїх дітей, підвищення їхньої психолого-педагогічної культури на засадах народної педагогіки і сучасних досягнень наукової педагогіки, валеології та ін. І загалом – піднесення в суспільстві культури сім'ї і передовсім культури Матері і Батька. Завдання складне, але без його розв'язання суспільство і далі буде морально деградувати, тяжко "хворіти"[2, с. 91-92].

З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки і діяльності.

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній належних умов. Головна умова сімейного виховання – міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні

ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя.

Важливим у сімейному вихованні є те, наскільки родина живе інтересами всього народу, інтересами держави. Діти прислухаються до розмов батьків, є свідками їхніх вчинків, радіють їхнім успіхам чи співчувають невдачам. Виховний вплив сім'ї зростає, якщо батьки цікавляться не лише навчанням, а й позанавчальною діяльністю своїх дітей. За таких умов інтереси сім'ї збігаються з інтересами суспільства, формується свідомий громадянин країни [7; с. 52-53].

Дієвим чинником сімейного виховання є спільна трудова діяльність батьків і дітей. Дітей слід залучати до сімейної праці, вони повинні мати конкретні трудові обов'язки, адекватні їх віковим можливостям. Така співпраця дітей з батьками має сильніший виховний вплив, ніж словесні повчання.

Успіх сімейного виховання значною мірою залежить від організації домашнього побуту, традицій сімейного життя: порядку в сімейному господарстві, залучення дітей до розподілу бюджету сім'ї, загального режиму дня, визначення для кожного робочого місця, зокрема для навчальних занять, дотримання певних сімейних правил (кожна річ має своє місце, прийшов з прогулянки – вимий руки та ін.). Домашній затишок облагороджує дітей.

Провідну роль у сімейному вихованні відіграє мати. Саме вона найсильніше впливає на дітей, особливо в сфері духовно-морального виховання. Діти, які виростають без материнського тепла і ласки, похмурі, як правило, замкнені, злостиві, вперті [1; с. 76].

Не меншим є й вплив батька, особливо коли йдеться про виховання хлопчиків. Проте виконати свої виховні функції батько і мати можуть лише за умови, що вони є справжнім авторитетом для дітей.

Справжнім авторитетом користуються батьки, які сумлінно ставляться до праці, до сімейних обов'язків, активні в громадському житті. Такі батьки уважні до дітей, люблять їх, цікавляться їхніми шкільними та позанавчальними справами, поважають їх людську гідність, водночас виявляючи до них належну вимогливість.

Важко переоцінити роль дідусів і бабусь у сімейному вихованні. Однак це не означає, що батьки повинні перекладати на них свої батьківські обов'язки. Дитині потрібні ті й ті. Сімейне виховання повноцінне лише за розумного поєднання виховного впливу першовихователів – батьків та багатих на життєвий досвід помічників і порадників – дідусів і бабусь.

Саме дідуся й бабусі допомагають вирішити й таку моральну проблему, як виховання у дітей чуйного, уважного ставлення до людей похилого віку. Людність виховується тільки на прикладі батьків. Якщо діти бачать зневажливе ставлення батьків до дідуся чи бабусі, то годі сподіватися від них іншої поведінки в майбутньому [1; с. 78].

Виховання дітей в сім'ї не завжди успішне. Негативний вплив на нього мають об'єктивні (неповна сім'я, погані житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення) та суб'єктивні (слабкість педагогічної позиції батьків) чинники. Найвагомішою серед об'єктивних причин є неповна сім'я, яка з'являється в силу того, що в усіх вікових групах від 20 до 50 років смертність чоловіків більш як утричі вища, ніж жіноча, а у віковій групі 30-34 роки – в чотири рази.

Негативно позначаються на вихованні дітей і погані житлові умови сім'ї. Як свідчать дані спеціального обстеження, в Україні більше половини молодих сімей не мають окремого житла навіть через 10 років подружнього життя, майже половина сімей проживає з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах. У таких сім'ях батьки часто не можуть забезпечити дитину постійним робочим місцем, тому їй важко зосередитися над завданням, з'являється роздратованість, незадоволення, а згодом і небажання виконувати його.

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. Родини, які продукують так званих педагогічно занедбаних дітей, з погляду педагогіки можна поділити на такі три групи: педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні.

Перша група – сім'ї, в яких батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, проте роблять це невміло. їх виховний вплив непослідовний, педагогічно необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, якого набули, коли свого часу їх виховували батьки (авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози і покарання або всюдозволеність, потурання примхам).

Друга група – сім'ї, які не виявляють особливої активності у вихованні дітей, тобто педагогічно пасивні. Вони з об'єктивних (хвороба, зайнятість, часта відсутність) або суб'єктивних (відсутність єдиної точки зору на виховання, розлад між батьками, часті конфлікти та ін.) причин не можуть належним чином виховувати дітей. У таких сім'ях стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негарздами вони не знаходять часу для виховання дітей, втрачають контроль за ними.

Третя група – сім'ї, що характеризуються антипедагогічними, аморальними умовами виховання дітей. У таких сім'ях панує дух неповаги до правил моралі та вимог законів. Батьки своєю поведінкою (пияцтво, злодійство, розпуста тощо) створюють у сім'ї антипедагогічну обстановку, намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам школи свої сімейні вимоги.

У сучасних умовах склався ще один тип сімей, що потребують особливої уваги з боку школи, – сім'ї, в яких батьки займаються бізнесом. Вони забезпечують дитину всім, про що тільки вона може мріяти. Однак на виховання їм бракує часу, тому вони передоручають цю справу гувернанткам. У школу й зі школи дітей возять на іномарках. Батьки не дозволяють їм гратися у дворі з однолітками, підбирають для них друзів лише зі свого кола. Витрачання грошей дітьми ніхто не контролює. Для них у сім'ї не існує слова «не

можна», тому вони ігнорують і шкільну дисципліну. Батьки ж трактують її як посягання на свободу їх дитини [2; с. 123-124].

Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності. Вона забезпечує соціалізацію людини, самореалізацію особистості, захист від проблем, сприяє формуванню особистості з усталеною поведінкою.

Життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції: матеріально-економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутову (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивну (продовження людського роду); комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховну (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); релактивну (організація вільного часу та відпочинку).

Сім'я є різновіковим колективом. Структура її багато в чому залежить від звичаїв, культурних і національних традицій, моральних та правових норм. У межах її формується система стосунків між старшими та молодшими, батьками і дітьми, що визначає психологічний клімат в сім'ї. Тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. Спільне ведення домашнього господарства впливає на рівень матеріальної забезпеченості, можливості самореалізації особистості, її смаки, уподобання, ціннісні орієнтації, культуру. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок в різних сферах суспільного життя, насамперед, навичок людського спілкування. Поступово в неї формується досвід сімейного життя, ставлення до родини.

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяють на благополучні та неблагополучні.

Благополучна сім'я – сім'я з високим рівнем внутрішньої сімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

Захистити дітей від сімейного неблагополуччя може система регулювання сімейного виховання. Організацію допомоги батькам, якщо вони мають бажання нею скористатися, здійснюють вчитель, школа на основі формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння.

Я.А.Коменський ставить учителів лише на друге місце після батьків. Тобто з цього можна зробити висновок, що основну роль у вихованні дітей відіграють саме батьки.

Важливою функцією сімейного виховання є пробудження та підтримка в дітях прагнення навчатися. “Стремление к учению пробуждается и поддерживается в детях родителями, учителями, школой, самими учебными предметами, методом обучения и школьным начальством. Если родители в присутствии детей с похвалой отзываются об учении и об ученых людях или, побуждая детей к прилежанию, обещают им красивые книги, красивую одежду или еще что-либо приятное; если хвалят учителя (особенно того, которому хотя бы поручить детей) как со стороны его учености, так и гуманного отношения к детям (ведь любовь и восхищение являются сильнейшим средством, чтобы вызвать стремление к подражанию); наконец, если они иногда пошлют детей к учителю с поручением или маленьким подарком и пр., то легко достигнуть того, что дети искренне любят и науку и самого учителя”, – стверджував Я.А. Коменський [3, с. 243-245].

У чому ж полягає вплив сім'ї і школи на успішне навчання дитини? Можна сказати так: школа дає дитині наукові знання і виховує свідоме ставлення до дійсності. Родина забезпечує практичний життєвий досвід, виховує вміння співчувати іншій людині, відчувати її стан. Для гармонійного розвитку особистості необхідно те й інше.

Сім'я, як і все суспільство, зазнала значних змін. Через ті чи інші причини вона іноді недостатньо виконує свою виховну функцію. І, як результат, зростає число неблагополучних сімей, у яких батьки неспроможні або не бажають повною мірою займатися вихованням своїх дітей. Тому знижується рівень навчально-виховного процесу [4, с.54].

Отже, сімейне виховання дає дитині всю гаму почуттів і уявлень про життя. Його сила й значення незрівнянні з жодним іншим, навіть з дуже кваліфікованим вихованням у дитячому садку чи в школі. Головним у сімейному вихованні є вимоги батьків та взаємоповага, що панують у сім'ї. Формування вільної особистості дитини можливе тільки там, де дитина визнається найвищою цінністю, а основними засобами виховання є добро, ласка, любов, повага і взаєморозуміння.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Батішева Г. О., Зайцева З. Г. Работа соціальних служб для молоді з молодією сім'єю. Методичні рекомендації. – К., 1996. – 100 с.
2. Коваль А.Г., Зверсва І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. Соціальна робота. – К., 1997. – 397 с.
3. Коменский Я. А. Великая дидактика.– Избр. пед. соч. – М., Учпедгиз, 1955. – 308 с.
4. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. – К., 2000. – 368 с.
5. Піча В.М. Соціологія. – К., 2000. – 246с.

Світлана ЖОВНА

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ТЕКСТ І СТИЛІ МОВИ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ*(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)**Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. Г. Кіндеї*

Національною доктриною розвитку освіти в Україні утверджено стратегію прискореного, випереджаючого, інноваційного розвитку освіти й науки, забезпечення самоствердження і самореалізації особистості. Освіта сьогодення спрямована на умови демократії, ринку, новітніх наукових та інформаційних технологій.

Сучасна підготовка майбутніх учителів початкових класів суттєво відрізняється від традиційної радянської системи і стилем, і змістовим наповненням, і абсолютно новими дисциплінами, але традиційно головними залишаються питання «що вивчати», «яким чином навчати», «як зацікавити учнів до навчання». Тому ці питання значною мірою вирішуються шляхом упровадження інтерактивних технологій, організації інноваційного процесу навчання. В енциклопедії освіти О. Пометун зазначає: «сутність інтерактивних технологій навчання полягає в тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх тих, хто навчається і навчає. Це співнавчання (навчання у взаємодії та співпраці), в якому і вчитель, і учні є суб'єктами навчання. Основний принцип інтеракції: постійна взаємодія учнів між собою, їх співпраця, спілкування, співробітництво, на відміну від активних та пасивних методів, коли спілкування відбувається між учнями і вчителем. Вчитель у такій моделі навчання – лише організатор і координатор інтерактивної взаємодії. На відміну від активних методів навчання, які будуються на односторонній взаємодії (її організовує і постійно стимулює вчитель), інтерактивні методи навчання принципово змінюють схему взаємодії учасників навчального процесу».

Інтерактивні методи орієнтовані на реалізацію пізнавальних інтересів і потреб особистості, тому особлива увага приділяється організації процесу ефективної комунікації, в якій учасники процесу взаємодії мобільніші, відкритіші й активні. Основою інтеракції є принцип багатосторонньої взаємодії, яка характеризується відсутністю полярності і мінімальною сконцентрованістю погляду вчителя. Організації процесу такої взаємодії сприяє використання відповідних методів навчання, а саме:

- кооперативний (взаємодія між учасниками процесу навчання реалізується через співпрацю у малих групах);

- колективний (багатостороння взаємодія є полілогом, у якому бере участь кожен учень класу);

- колективно-груповий (коли робота малих груп поєднується з роботою всього класу) [2, 48].

Усі розділи шкільного курсу мови тісно пов'язані між собою. Цей взаємозв'язок найкраще виявляється в опануванні учнями стилістичних норм. Ще з молодших класів вони набувають стилістичних умінь під час вивчення тієї чи іншої програмової теми. Тому використання інтерактивних технологій на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, словотвірному, морфологічному і синтаксичному сприятимуть формуванню стилістичної компетентності через наскрізну програмну лінію.

Формування комунікативних умінь і навичок ґрунтується на знаннях учнями тексту, його структури, типів і стилів мовлення. Шкільна програма початкової школи вимагає вивчення стилів мовлення (художнього, наукового, ділового, розмовного та частково публіцистичного) в аспекті тексту й типів мовлення (розповіді, опису, міркування). Робота зі стилістики передбачає не тільки ознайомлення учнів зі стилями мовлення, їх основними ознаками, а й вироблення умінь визначати стиль певного тексту, створювати зв'язні висловлювання, різні за стилем і типом мовлення. Такий підхід забезпечує поглиблений розвиток мовлення учнів, сприяє підвищенню мовленнєвої культури мовної особистості.

Навчаючи української мови молодших школярів, вчитель розширює коло питань, конкретизуючи й поглиблюючи зміст шкільної програми. Адже структура шкільного курсу, незалежно, якого типу школа – нового чи традиційного, - вимагає ознайомлення учнів з багатством рідної мови, починаючи з 1 класу.

Робота зі стилістики на уроках української мови в 1-4 класах має супровідний характер, і вправи треба добирати відповідно до матеріалу, який опрацюється на уроці. В програмі є чимало питань, пов'язаних зі стилістикою. Так, вивчаючи звуки, слід знайомити школярів з милозвучністю української мови. Чергування голосних і приголосних, твердих і м'яких, дзвінких і глухих звуків створює фонетичне багатство мови, її мелодійність, м'якість, ніжність – усе те, що завжди чарує цінителів краси людського мовлення. Тому під час опрацювання звуків і букв треба привчати дітей, щоб уже з 1 класу вони уникали у мовленні збігу кількох приголосних або голосних, удаючись до чергування [і] – [й], [у] – [в] тощо.

Для цього можна використовувати тексти вправ з підручника або спеціально зібрані завдання. Наприклад, вчитель пропонує прослухати речення, відшукати в них помилки, що трапилися в наслідок неправильного вживання звуків, і переробити речення: *Юра і Оля купили собі олівці. У нашому саду добрий врожай.* Такі завдання сприяють виробленню в дітей чуття мови, вимогливості до її правильного мелодійного звучання. Для ефективності засвоєння можливе використання інтерактивної технології кооперативного навчання «Робота в парах», яка сприяє тому, що учні не можуть ухилитися від виконання завдання. Робота в парах дає час подумати, обмінятися ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої

думки перед класом. Ця технологія особливо ефективна на початкових етапах навчання учнів у малих групах.

Теми «Приголосні м'які та тверді», «Позначення м'якості приголосних за допомогою і, я, ю, є, ь» варто супроводжувати коментарями про особливий відтінок слів, де багато м'яких приголосних. Як ілюстрацію використовуємо уривок з вірша Лесі Українки «Колискова»:

Місяць ясененький –
Промінь тихесенький –
Кинув на нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час (Леся Українка).

Поділ слів на склади також дає матеріал для стилістичних вправ. Учитель повинен показати, що нагромадження в реченні однакових складів псує мову, робить її одноманітною (не плутати з алітерацією та асонансами в поезії). Можна запропонувати вправу на виправлення речень:

Ми минули село і пішли в ліс. Одного разу зустрічалися друзі біля школи. Вишині високо висіли на дереві. Ти тихо читаєш.

Таке завдання можна урізноманітнити роботою в малих групах методикою «Синтез думок», яка полягає в тому, що об'єднавшись в групи, учні передають свій варіант виконання іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані таким чином аркуші передаються експертам, які знову ж таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, котрий обговорює весь клас.

Аналогічну роботу над попередженням стилістичних огріхів необхідно проводити, вивчаючи тему «Будова слова», зокрема при доборі спільнокореневих слів, уживанні їх у реченні. Діти мають навчитися правильно користуватися словами одного кореня в усному і писемному мовленні. На окремих завданнях треба показати їм, що вживання спільнокореневих слів у тексті поряд, в одному реченні – стилістичний недолік. Щоб школярі це добре засвоїли, можна дати їм різні вправи: складання і редагування речень, виправлення помилок у тексті.

Молодші школярі опановують основні засоби словотворення, вчаться членувати слово на морфемі, добирати спільнокореневі слова. Саме цим матеріалом слід скористатися, щоб виробити в них навички правильного, доцільного використання префіксів, суфіксів, прищепити їм відчуття емоційно-експресивного забарвлення мови (особливість художнього стилю).

Під час вивчення частин мови молодші школярі збагачують свій словниковий запас доббором синонімів та антонімів. Необхідно звертати увагу на стилістичні відтінки цих лексичних категорій, особливо синонімів – як лексичних, так і граматичних. Не менш важливо показати засоби образності на прикладах уживання слів у переносному значенні. На уроках вивчення іменників, прикметників, дієслів можна використати вправи, що допоможуть учням глибше зрозуміти стилістичні особливості цих частин мови, наприклад:

1. Пояснити значення кожного зі слів: *говорити, балакати, базікати, ... Довести, що це синоніми.*
2. Замінити в реченнях дієслова синонімами: *Сонце сходить. Жито зійшло. Туристи зійшли на вершину гори. Тісто зійшло.* (Довідка: підніматися, зазеленіти, піднятися, підійти).

Технологія «Мозковий штурм» (або «Мозкова атака») сприятиме в учнів розвитку творчості та уяви, дасть можливість вільно висловлювати думки всіх учнів протягом обмеженого періоду часу. Дану методику доцільно проводити на підсумкових уроках.

Стилістичні вправи можна проводити під час вивчення синтаксису, зокрема – особливостей інтонавання речень. Ця тема дає широкі можливості для ознайомлення дітей з виразністю усного мовлення, емоційністю його інтонаційних засобів. Аналізуючи художні твори, наукові тексти, варто звертати увагу на їх функції (вплив, повідомлення), стильові особливості, що забезпечують перспективність у засвоєнні стилів мовлення учнями 5-7 класів. Розуміння тексту (за теорією Гальперіна) – це вчитування різних видів текстової інформації: актуальної, підтекстової (що призводить до усвідомлення головної думки твору) та концептуальної (думки і почуття автора). Шлях до повноцінного сприйняття твору лежить через аналіз тексту, тобто, уміння порівнювати, класифікувати, узагальнювати. Такий усвідомлений підхід варто реалізувати засобами технології орієнтовно-особистісного навчання (критичного мислення). Для ефективного формування критичного мислення необхідно дотримуватись трьох етапів: виклику (пробудження інтересу до предмета), реалізації змісту (осмислення матеріалу) та рефлексії (узагальнення матеріалу, підведення підсумків). У вітчизняній педагогіці ці етапи декларувалися завжди, тільки виклик називали мотивацією, а рефлексію – узагальненням матеріалу. Одними з ефективних прийомів є «Кластери» (або «Групування», «Асоціювання») – умоглядне або семантичне накидання схем, використовується як методика для виявлення зв'язків між предметами.

«Читання з позначками» – при читанні тексту вчитель пропонує учням робити відповідні позначки: «v» – про це говорили; «-» про це не казали, «?» – не зрозумів; «!» – цікаво, сподобалось. Активне читання сприяє розвитку систематичності мислення, розвитку вмінь класифікувати отриману інформацію, що допоможе в кращому орієнтуванні текстів різних стилів.

«Діаграма Вена» використовується для підготовки сприймання нового тексту, прогнозування змісту, аналізу прочитаного. Застосовується при порівнянні різних за стилем текстів, це сприяє кращому усвідомленню особливостей кожного тексту [7, 10-19; 3, 321-323].

Безперечно, ефективною є методика «Шість капелюхів мислення», розроблена французьким психологом Едвардом де Боно. Шість капелюхів – шість різних способів мислення: червоний колір означає емоційне мислення; чорний – вказівка на негативні сторони, помилки; жовтий – спостереження позитивних сторін явища; зелений – пропозиції, ідеї; синій – контроль над розумовим процесом, підбиття підсумків; білий – символізує нейтральну інформацію, приклад із власного досвіду [4, 53; 6, 30]. Таке мислення сприяє ґрунтовнішому аналізу текстів, кожен стиль мови можна з асоціювати з певним кольором, що допоможе учням вже на емоційному рівні визначати стиль мовлення. Наприклад: червоний – художній стиль, оскільки текст емоційно-експресивний, білий – розмовний.

Для підведення підсумків уроку пропонується технологія «Мікрофон» та «Незакінчені речення» як різновид загальногрупового обговорення, яка надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Наприклад: «На сьогоднішньому уроці для мене найбільш важливим відкриттям було...», «Склад – частина слова, а іменник - ...», «Діловий стиль (текст) – це ...». У 3-4 класах можна вводити термін «стиль» (без визначення його), щоб у дітей вироблялося розуміння: художній текст – художнього стилю, науковий текст – наукового стилю, тощо.

Отже, розвиток системи освіти вимагає від педагогічної науки й практики вивчення і впровадження нових методів навчання і виховання дітей. Подолання кризи сучасної освіти можливе завдяки інтенсивному реформуванню її відповідно до вимог часу, у процесі формування принципово нової системи освіти, яка поступово замінюватиме традиційну, в тому випадку, коли вчителі почнуть активно використовувати новітні технології, звертати увагу на інтеракцію, взаємодію всіх учасників, тому, пропонуючи стилістичні завдання на уроках української мови, вчителі повинні враховувати ефективний вплив технологій у процесі формування стилістичних понять.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с. (Альма-матер)
2. Комар О. Інтерактивні методи як інноваційна діяльність сучасного вчителя початкової школи // Початкова школа. – 2010. - №7. – С. 47-49.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2009. – 400с.
4. Петрик О., Швігель Т. Розвиток критичного мислення молодших школярів // Початкова школа. – 2011. - №6. - С. 53-55.
5. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. – К.: А.С.К., 2006. – 192с.
6. Сухіна Л., Малєєва О. Використання методу різнокольорових капелюхів Едварда де Боно під час вивчення величин // Початкова школа. – 2009. - №5. – С.30-31.
7. Сучасний урок у початковій школі. 33 уроки з використанням технології критичного мислення// Упор. Г. О. Ярош, Н. М. Седова. – Х.: Вид. гр. "Основа", 2005. – 240 с.

Вікторія КАГАНЮК

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО ТА МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

(студентка II курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І. В. Жигора

Із зміною соціально-політичних функцій української мови на сучасному етапі, у зв'язку із наданням їй на конституційному рівні статусу державної спостерігається переорієнтація мети навчання мови в освітніх закладах України. У проєкті Державного освітнього стандарту з рідної мови (початкова ланка) визначено мету її навчання, яка полягає насамперед у „формуванні в учнів умінь будувати висловлювання в межах доступних для них тем і типів текстів. Зміст і процес навчання при цьому мають будуватися на основі комунікативно-діяльнісного підходу” [3, 28], який передбачає розвиток зв'язного мовлення молодших школярів як основоположний принцип початкового навчання.

Актуальність теми зумовлена соціальним значенням проблеми навчання українського усного діалогічного та монологічного мовлення; потребою такої організації процесу засвоєння знань у сучасній методиці викладання рідної мови, яка б забезпечувала розвиток пізнавальної діяльності учнів і одночасно створювала сприятливі умови вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок, спрямованих на формування усного діалогічного та монологічного спілкування; незадовільним рівнем володіння учнями молодших класів усім монологічним та діалогічним мовленням на комунікативно-діяльнісному і функціонально-стилістичному підґрунті.

На жаль, попереднє вивчення реальної ситуації засвідчує, що у практиці сучасних загальноосвітніх закладів активна мовленнєва практика дітей у процесі організованого навчання поки що залишається недосконалою, переважає монолог учителя. Спілкування має формальний характер, позбавлене особистісного сенсу. Вимоги програм у частині навчання діалогічного мовлення в основному зводяться до того, щоб навчити дітей користуватися такими необхідними формами усного мовлення, як питання, відповідь, для монологічного – коротке повідомлення, розгорнута відповідь. Ці вимоги здійснюються переважно на заняттях. Водночас для мовлення разом із заняттями великого значення набуває мовленнєве спілкування дітей із ровесниками та дорослими в різних життєвих ситуаціях: його зміст, форми, культура

діалогу. Тому вважаємо, що питання розвитку монологічного та діалогічного мовлення дітей початкової школи потребують постійного вдосконалення саме в умовах сьогодення.

З метою запобігання різним типам мовних помилок і недоліків, окрім опанування теорії мови, школярів необхідно вчити „орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування” [2].

Сучасний стан проблеми представлений теоретичними доробками М.С. Вашуленка, Т.О. Ладженської, Т. Г. Рамзаєвої, Л. О. Варзацької, А. С. Зимульдіновою, молодими науковцями М. Орап, В. Бадер, І. Хом'яком, І. Безруковою та іншими. Неабияке значення для нашої роботи мають дослідження М. С. Вашуленка, провідного методиста в Україні. Він розглядає комунікативний характер навчання рідної мови в початкових класах і рекомендує так вчити дітей, щоб вони одержували більше можливостей для оволодіння мовою в природних умовах, у процесі педагогічно організованої мовленнєвої діяльності на уроці [3, 4].

Дитина, що прийшла в школу учитися, уже вміє говорити, однак її мовний арсенал недостатній для вираження нових понять, думок, почуттів, які вона одержує в школі з перших днів навчання. Учні бракує слів, щоб висловити нові враження. Їх вистачало доти, поки він грав у колі своїх однолітків, зі своїми товаришами, поки його інтереси обмежувалися домашнім побутом, коли йому приходилося розмовляти зі своїми батьками і родичами. У школі часто доводиться виступати з розгорнутими відповідями перед учителем, класом, досвіду таких виступів у дитини до того майже не було. І звичайно, дітям ніколи не доводилося викладати свої думки в писемній формі, і цьому треба спеціально вчитися [6, 3].

Дуже важливим є розуміння проблеми аналізу мовленнєвої комунікації, що становить синтез двох напрямків розгляду мовних явищ: з одного боку, це формування мовленнєвого висловлювання від думки людини через внутрішню схему висловлювання і внутрішнє мовлення до розгорнутого зовнішнього мовлення, з якого і складається мовленнєва комунікація; з іншого, – це перебіг процесу від сприйняття і розуміння мовленнєвого висловлювання, що починається зі сприйняття розгорнутого мовлення співрозмовника до виокремлення суттєвої думки, а потім і всього змісту висловлювання.

Говоріння як вид мовленнєвої діяльності функціонує у двох формах – діалогічній та монологічній. Для правильної організації навчального процесу слід враховувати їх фактичну взаємозалежність [4].

Охарактеризуємо діалогічне мовлення з психологічного погляду. Як і будь-який інший вид мовленнєвої діяльності, діалогічне мовлення завжди вмотивоване. Проте в умовах навчання мотивація сама по собі виникає не завжди. Отже, необхідно створити умови, за яких у школярів з'явилось б бажання та потреба щось сказати, передати почуття, тобто, за висловом К. Станіславського, поставити їх у "запропоновані обставини". Крім того, сприятливий психологічний клімат на уроці, доброзичливі стосунки, зацікавленість у роботі також сприятимуть вмотивованості мовлення, зокрема діалогічного [7, 73].

Слід урахувати, що при навчанні діалогічному мовленню школярів необхідно збагачувати його новими словами. На уроках учитель повинен проводити словникову роботу, постійну увагу приділяючи визначенню рівню сформованості в дітей основних навичок говоріння. Воно має бути правильним, свідомим, виразним.

Притаманною особливістю діалогічного мовлення є його емоційна забарвленість, оскільки мовець передає свої думки, почуття, ставлення до того, про що йдеться. Це відбивається у доборі лексико-граматичних засобів, у структурі реплік, в інтонаційному оформленні тощо. Справжній діалог містить репліки подиву, захоплення, оцінки, розчарування, незадоволення та ін.

Іншою важливою особливістю діалогічного мовлення є його спонтанність. Відомо, що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу переважно зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Саме тому діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає достатнього темпу мовлення, що передбачає спонтанність, непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує досить високого ступеня автоматизованості й готовності до використання мовного матеріалу.

Діалогічне мовлення є двостороннім. Спілкуючись, співрозмовник стає то мовцем, то слухачем, який повинен реагувати на репліку партнера. Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже, володіння діалогічним мовленням передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності та ініціативності. З огляду на це, в учнів необхідно розвивати вміння ініціативно розпочинати діалог, реагувати на репліки співрозмовника і спонукати його до продовження розмови [8, 30-31].

Монологічне мовлення тісно пов'язане з діалогічним. Найчастіше монолог є складником діалогічного мовлення, коли висловлювання одного із співрозмовників подається у розгорнутому вигляді як закінчене повідомлення. Тому під час навчання говоріння монологічна форма є розвитком розгорнутих висловлювань у системі діалогічного мовлення.

Монологічне мовлення у процесі комунікації слугує, як відомо, для передачі інформації, фактів, здебільшого власних думок мовця.

Опрацювати розгорнуті висловлювання учні починають тоді, коли засвоюють у діалогічних вправах мовний матеріал обсягом, потрібним для організації монологічних висловлювань, побудованих на різних граматичних структурах. Монологічні висловлювання, більші за обсягом, учні засвоюють на етапі, коли для цього вже накопичено значний мовний матеріал і вони уміють вільно користуватися ним в усній формі. Це

дозволяє приділити всю увагу логічній послідовності фраз під час висловлювання своєї думки рідною мовою.

Одним з основних завдань навчання монологічного мовлення є розвиток навичок усного мовлення [1].

Потрібно пам'ятати, що предметом самостійного монологічного мовлення є власна думка учня. У кінцевим продуктом є текст, який формує учень під час власного монологу. Засобами монологічного мовлення є одиниці активного мовного мінімуму. Способом формування і формулювання думки є зовнішнє мовлення.

Рівень сформованості монологічного мовлення залежить від накопичення визначеного обсягу мовного матеріалу, оволодіння граматичними і лексичними навичками, уміння комбінувати матеріал і співвідносити його з темою повідомлення, уникнення труднощів, пов'язаних із недостатньою кількістю матеріалу (уміння користуватися описанням понять), від умінь сформувати говоріння із змістового погляду. Важливим є обрання відповідних орієнтирів – зорових, слухових, вербальних; обрання потрібної структурно-композиційної форми і уміння розмістити компоненти говоріння у відповідній послідовності, використовуючи потрібні засоби зв'язку.

Говоріння є творчим процесом, тому і монологічне мовлення не може бути повністю алгоритмізоване, оскільки неможливо дати алгоритми створення незліченної кількості вірогідних комбінацій мовленнєвих одиниць.

Слід зазначити, що успішне оволодіння монологічним мовленням залежить від рівня сформованості фонетичних навичок, обсягу словникового запасу, вміння правильно будувати граматичні фрази та ін.

Для того, щоб знайти засоби навчання для учнів із різним рівнем навченості, необхідно виділити етапи і шляхи навчання монологічного мовлення, і найголовніше – систему вправ для навчання.

Під час розробки цієї системи слід звертати увагу на рівень знань учнів, їх вікові та індивідуальні особливості, враховувати психологічні особливості дітей та особливості їх пам'яті.

Потрібно пам'ятати, що розгорнуті висловлювання під час монологічного мовлення будуються на внутрішній логіці розвитку думок мовця і на контексті усього висловлювання з урахуванням ситуації спілкування.

Грунтовним є навчання діалогічного та монологічного мовлення на текстовій основі. Літературний текст завжди містить певні умови та обставини, що спонукають школяра висловлюватись замість героя, або разом із ним. Йдеться передусім про мовленнєві проблемні ситуації, які вчитель може пропонувати для розвитку мовлення учнів. Перевага літературного тексту полягає в тому, що, крім різних проблемних ситуацій, які відповідають віковим інтересам дітей, є доступний мовний матеріал.

Найбільш важливим є навчання монологічному та діалогічному мовленню на ситуативній основі. Адже саме висловлювання завжди пов'язане з конкретною ситуацією мовлення. Основним є створення ситуації, яка є сукупністю обставин, максимально наближених до реальності, життєвих потреб спілкування.

Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність. Ситуативним діалогічне мовлення є тому, що часто його зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій воно здійснюється. Іншими словами, існує чітка співвіднесеність діалогічного мовлення з ситуацією. Як зазначає Ю. І. Пасов, зовнішні обставини ситуації можуть у момент мовлення не бути наявними, проте вони є у свідомості комунікантів і обов'язково містяться в ній. Це можуть бути якісь колишні події, відомі лише співрозмовникам, їхні переживання, життєвий досвід, спільна інформація тощо. Слід зазначити, що у процесі навчання нас цікавлять не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації і називають мовленнєвими або комунікативними. Вони завжди сприяють мовленню.

Ситуація є початковим пунктом здійснення мовленнєвої комунікації, проте не кожна з них має значення для акту мовленнєвого спілкування. Мовленнєвою ситуацією стає лише за умов, якщо її можна здійснити за допомогою мовлення. За адекватністю процесу спілкування виокремлюють природні та навчальні ситуації. Перші трапляються в умовах природного мовленнєвого середовища й не пов'язані певними мовно-мовленнєвими обмеженнями. Другі мають штучний (уявний) характер, вони пристосовані до навчального процесу, відбивають передбачувані акти мовленнєвого спілкування, до яких готується учень, і спираються своєю реалізацією на засвоєний навчальний матеріал, тому й називаються навчальними. Навчальна ситуація визначається як єдність педагогічних складників, окреслених словами вчителя, матеріалом підручника, засобами наочності, що є на певному відрізку навчального процесу об'єктом, стимулом та умовами навчання, системою дій учнів із навчальним матеріалом. У створенні навчальних ситуацій бере участь скомпонований набір смислових і мовних складників, що слугують спрямуванню й регулюванню мовленнєвої діяльності учнів у потрібному напрямку. Уявні навчальні ситуації відбивають передбачені акти діалогічного спілкування, до яких учні попередньо готуються, спираючись на засвоєний мовно-мовленнєвий матеріал, пов'язаний з формуванням відповідних діалогічних умінь і навичок. Одним із найпоширеніших способів створення навчальних ситуацій є їх вербальне описання. Уявна вербально описана ситуація є не тільки стимулом, але й об'єктом мовленнєвої діяльності. Мовленнєве діалогічне спілкування – явище ситуативне, тому цілком зрозуміти його можна тільки з урахуванням тієї ситуації, в якій створюється мовленнєвий акт [7, 75].

Значного розповсюдження сьогодні набула ідея використання ролівої поведінки на уроці, що одержала підтримку з боку теорії ролей, розробленої соціологами і соціопсихологами. Соціальне середовище, у якій людина живе, є стосовно неї первинною соціалізацією, у ній вона поступово засвоює соціальний досвід, зафіксований у мові.

За допомогою рольової гри вчитель може розвивати усі види мовленнєвої діяльності учнів, і, насамперед, діалогічне мовлення. Рольова гра сприяє тому, що мовлення учнів стає змістовнішим, складнішим за структурою мовного та мовленнєвого матеріалу. Учителі повинні розуміти, що правильно організована рольова гра на уроці – зовсім не порожнє заняття, вона дає максимум задоволення дитині, є потужним засобом її розвитку, засобом формування повноцінної особистості. Рольову гру можна розцінювати найточнішою моделлю спілкування. Вона віддзеркалює дійсність в її найістотніших рисах. У рольовій грі, як і в житті, мовленнєва і немовленнєва поведінка партнерів переплітається.

Ступінь умовності може бути різною: перевтілення в реальних людей, у літературних персонажів, у героїв казок і т.д. Елемент умовності і перевтілення присутній в усіх різновидах рольової гри. Психологами встановлено, що в рольовій грі насамперед розвивається уява, увага й образне мислення дітей. Крім того, розвиток уяви є дуже важливим, оскільки без нього неможлива навіть найпростіша людська діяльність.

Отже, рольова гра допомагає спілкуванню, сприяє передаванню накопиченого досвіду, одержанню нових знань, правильній оцінці вчинків, розвитку комунікативних навичок людини, її сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, емоцій, таких рис, як колективізм, активність, дисциплінованість, спостережливість, уважність. Крім методичної цінності, рольові ігри цікаві учителю та учню.

У роботі над формуванням монологічного та діалогічного мовлення молодших школярів позитивний вплив мають засоби інсценізації. З одного боку, використання цих засобів на практиці вимагає додаткових сил та часу, а з іншого, розвиває творчість дитини і удосконалює мовлення, чим саме і важливий цей вид роботи для формування навичок монологічного та діалогічного мовлення.

Розвиток діалогічного мовлення та збагачення словника дітей за текстами українських народних ігор передбачає залучення дітей до складання імпровізованих діалогів за сюжетною лінією гри; поступове збільшення словесного навантаження в діалогічних єдностях та максимальну мовленнєву активність дітей в іграх. Мовна активність дітей в іграх діалогічної структури залежить від знання і розуміння дітьми слів тексту гри; наявності емоційних стимулів діалогізування у процесі гри (імпровізовані діалоги за сюжетною лінією гри); темпи засвоєння навичок діалогізування залежать від послідовного введення ігор відповідно до принципу поступового збільшення комунікативного навантаження гри.

Розвиток навичок усного мовлення у початковій школі є відповідальним етапом, оскільки в цей час створюється база для подальшої роботи над монологічними та діалогічними уміннями.

Проаналізувавши особливості формування комунікативності в молодшому шкільному віці можна зробити висновок, що розвиток спілкування відбувається не шляхом накопичення кількісних змін у цій діяльності, а здійснюється зміненням якісно-своєрідних цілісних форм комунікативної діяльності, яким властиві насамперед потреби, а вже потім – переважання тих чи тих операцій і дій спілкування. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що розвиток спілкування відбувається в тісному зв'язку із загальною життєдіяльністю, із зміною у неї провідної діяльності та місця у взаємовідносинах з природним і соціальним навколишнім. Спілкування є важливим фактором загального розвитку дітей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вашуленко М. С. Про співвідношення знань і вмінь у мовній освіті молодших школярів // Початкова школа. – 1995. – № 9. – С.4–9.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1.
3. Дорошенко С. І. та ін. Методика викладання української мови: Навч. пос. – К.: Вища школа, 1992. – 380 с.
4. Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови // Початкова школа. – 2002. – № 7. – С. 19–22.
5. Медведь Н. М. Розвиток діалогічного мовлення засобами інсценізації. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 112с.
6. Палихата Е. Я. Лінгвістичні особливості діалогічного мовлення // Дивослово. – 1995. – № 3. – С. 29–31.
7. Палихата Е. Я. Діалог в усномовленнєвому спілкуванні // Мандрівець. – Тернопіль, 2000. – №1. – С. 71–77.
8. Палихата Е. Я. Лінгвістичні особливості діалогічного мовлення // Дивослово. – 1995. – №3. – С. 29–31.

Віталіна КРОТЬ

ПРОФІЛАКТИКА ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ПІДЛІТКАМИ

(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор С.В. Омеляненко)

Одна з найгостріших проблем сьогодення – поширення вживання алкогольних речовин дітьми та підлітками. Це соціальне явище має свою динаміку і закономірності розвитку. Найпоширенішими шкідливими речовинами є алкогольні напої. За даними Яременка серед споживачів алкоголю 6-8 % – діти молодших класів і навіть дошкільнята. Випиває кожний п'ятий п'ятикласник, майже половина восьмикласників і майже 60% випускників шкіл. У великих містах третина підлітків піддаються ранній алкоголізації. Така сумна статистика свідчить про відсутність мотивованої спрямованості підлітків на формування та збереження свого здоров'я. Водночас це також наслідок відсутності в суспільстві пріоритету здорового способу життя [1, 5]. Вживання алкоголю поширено в більшості країн протягом багатьох століть. Молодь починає вживати алкоголь у різному віці залежно від країни, хоча найчастіше – це підлітковий період або період «ранньої дорослості», коли зростає період вживання ще й інших психоактивних речовин. Протягом багатьох років вживання алкоголю, тютюну досліджувалися такими вченими: О. Балакірев, О. Яременко, А. Капська, Н. Максимова., Н. Анісімов, О. Пилипенко, С. Гарницький та ін. На сьогоднішній

день, на жаль, помолодшала вікова група дітей, котрі пробують вживати алкогольні напої. Проблема дитячого алкоголізму стає рік від року все гострішою. Все більше неповнолітніх виявляються втягненими в ці звички із шкільної лави.

В цій роботі детальніше зупинимося на темі алкоголізму як звичці, котра не переслідуються законом, офіційно дозволена, проте провокує негативні наслідки у здоров'ї та поведінці, викликаючи узалежену поведінку від нікотину та алкоголю, і може перерости, при появі сприятливих умов, у інші види адиктивної поведінки.

Вживання алкоголю, куріння набуває масового поширення серед дітей і підлітків у наш час. Це є першим кроком до залежності наркотичної, алкогольної, бо за статистичними даними 90% наркозалежних первинно ставали залежними від тютюну. Якщо врахувати дані про захворюваність дітей, невміння дітей і дорослих керувати своїм здоров'ям, потреба в організації нових підходів до збереження здоров'я школярів надзвичайно зростає. Негативний вплив алкоголю на осіб молодого віку та необхідність розробки відповідних профілактичних і корекційних програм розглядається на державному рівні, що відображено в „Концепції реалізації державної політики в сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2002-2010 роки”, в Міжгалузевій комплексній програмі „Здоров'я нації” на 2002-2011 рр. (постанові Кабінету Міністрів №14 від 10.01.2002 р.), наказах Міністерства освіти і науки України №57 від 12.02.2001р. “Про заборону тютюнокуріння в навчальних закладах та установах Міністерства освіти і науки України”, №148 від 27.02.2002 р. „Про підвищення рівня профілактичної роботи серед дітей та молоді по запобіганню незаконному вживанню наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів” [3,31].

У дослідженнях А. Капської, О. Балакірева, О. Яременка, Б. Братусь з питань профілактики девіантної (відхилення від норми) поведінки молодших школярів у навчально-виховному процесі, зазначено, що існує реальна проблема формування адиктивної поведінки (від англійського слова addiction – „шкідлива звичка”) дітей шкільного віку, виявами якої є тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотичних речовин [5, 92-97].

Необхідно звернути увагу на той факт, що поява негативних звичок є тільки наслідками, а причини, як зауважують фахівці Н. Максимова, С. Толстоухова, А. Маюров, Н. Анісімов, Л. Завацька та ін., пов'язані з труднощами саморегуляції (відчуття, самооцінка, відношення, турбота про себе) й адаптації. Медичні обстеження довели, що такі залежності не передаються генетично, передається лише схильність до них, яка формується під дією негативних чинників соціального середовища

Проблема алкоголізму серед підлітків є актуальною на сьогоднішній день. Вона обумовлена своєрідним взаємозв'язком біологічних, соціальних, психологічних й інших факторів і виникає в специфічних умовах. Однак, проаналізувавши загальну природу даної проблеми, можна визначити універсальне завдання соціально-педагогічної профілактики серед підлітків і розробити конкретну програму профілактичної роботи.

Причини вживання алкоголю серед підлітків полягають, насамперед, у суперечності між умовами життєдіяльності та можливостями підлітка. Соціальні умови не дозволяють, перешкоджають йому задовольняти свої потреби, зокрема підліток, із-за власних якостей, виявляється нездатним задовольняти свої потреби в конкретних умовах свого існування або змінювати ці умови. Поряд з цим негативні соціальні умови впливають безпосередньо на підлітка, послаблюючи його адаптацію та перешкоджаючи його особистісному розвитку. З іншої сторони, підлітки (група підлітків) своїми діями, поведінкою можуть ускладнювати умови своєї життєдіяльності. Тому соціально-педагогічна профілактика алкоголізму серед підлітків повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра страждає від цієї проблеми.

Для проведення профілактики алкоголізму в дітей та підлітків необхідно визначити мету, конкретизувати завдання, визначити зміст основних процедур, вибрати відповідні форми, методи, засоби роботи. Оскільки форми та методи профілактики мають різні можливості формування когнітивного, афективного, поведінкового компонентів поведінки підлітка, то одноразове їхнє застосування не забезпечить позитивних результатів. Профілактика алкоголізму буде ефективною лише при умові систематичного, комплексного використання різних форм, методів, засобів в поєднанні з діяльністю, спрямованою на створення умов для повноцінної життєдіяльності та самореалізації дітей та підлітків [7,22].

Коли ми кажемо підліткам, що їм не можна вживати алкоголь, бо вони ще діти, ми провокуємо їх доводити власну “дорослість” саме через алкоголь. Тому основний принцип, із якого варто виходити, надаючи їм допомогу, – це ставитися до них так само, як до людей будь-якого іншого віку. І хоча підлітки мають певні особливості, головним є те, чим вони схожі на всіх інших прихильників вживання алкогольних напоїв. Деяким соціальним педагогам буває складно розкрити себе перед дітьми, висловити своє особисте ставлення до проблеми, вони соромляться виявити некомпетентність у конкретних питаннях. Безумовно, не всі створені для інтерактивних форм роботи з молоддю, проте саме використання цих форм дає можливість для фахового зростання, для зміни себе, для навчання разом з клієнтами, тобто підлітками, юнаками та дівчатами.

Зробити перший крок допоможе новий підхід до роботи, відповідно до якого соціальний педагог відверто може визнати себе "не фахівцем" і отримати "право" не знати відповіді на ті чи інші запитання (до того ж багато ж запитань будь-якого тематичного спрямування не мають однозначної або єдино правильної відповіді). З іншого боку, після кількох старанно підготовлених занять соціальний педагог зможе відчутти, як змінилося ставлення дітей до нього, а також сама атмосфера – і це стане додатковим стимулом активізації заходів інтерактивного спрямування.

Алкоголь створює низку ефектів, які сприймаються тим, хто його вживає, як приємні – зменшення дратівливості, схуднення, збільшення кола знайомих, легкість у спілкуванні. Це є позитивним підкріпленням того, щоб вживати алкоголь, а наслідки ненадходження в організм алкоголю, що з'являються через кілька годин створюють негативне підкріплення, що також ускладнює відмову від алкоголю. Це стосується будь-якої залежності, зокрема, алкогольної. Це може ускладнити роботу соціального педагога у профілактиці, але зупинятися не варто.

Всі речовини, котрі спричиняють залежність, змінюють свідомість людини, її ставлення до життя, здатність пристосуватися до умов соціального середовища. Ці речовини є перешкодою для усвідомлення та розв'язання життєвих проблем. Але ми повинні старатися допомогти дитині та підлітку переконатися самому, змінити свої думки і направити їх у правильне русло. Сприяти формуванню здорового способу життя без шкідливих звичок.

Підліток, що почав випивати, перестає адекватно реагувати на труднощі або звичайні життєві ситуації, які потребують нових рішень. Відчуваючи дискомфорт, людина зазвичай відшукує його причину, визначає способи усунення, і, таким чином, просувається у своєму розвитку [4,20].

Ефективність профілактичної роботи залежить від дотримання основних її принципів: забезпечення права підлітка на вільний вибір своєї поведінки, обмеженої таким же правом інших людей, відмова від намагання маніпулювати ним; гуманний характер профілактики; добровільна участь у профілактичних заходах; безпечність профілактичних дій для підлітків; відповідність профілактичних дій віковим та індивідуальним особливостям підлітків; переконуючий характер профілактики.

Найпоширенішими у даний час і з досить тривалою історією є освітні профілактичні програми (антиалкогольні, антинаркотичні й антинікотинові). Основним місцем їхньої реалізації є школа (або інший навчальний заклад), тому й агентами освітньої профілактики є вчителі, шкільні психологи, самі учні і їх батьки, які також залучені в процес навчання своїх дітей. Багатий досвід їхнього проведення (понад сторіччя) показав, що ефективність зазначених заходів залежить від того, як подається інформація і які методи використовуються. Так, програми, які акцентують увагу на негативних наслідках наркотизму, виявилися малоефективними, а програми, що роблять акцент на навчанні "адаптивному стилю життя, навичкам спілкування, критичному мисленню, вмінню приймати рішення і протистояти в ситуаціях пропозиції адиктивних речовин тощо" довели свою ефективність [3,27].

Учені виділяють дві основних моделі навчальних програм первинної профілактики – програма досягнення соціально-психологічної компетентності (основна мета – виробити навички ефективного спілкування) і програма навчання життєвим навичкам (основна ціль – виробити навички відповідального прийняття рішень). Ці моделі у різноманітних культурних умовах і різноманітних країнах набувають різних форм, однак вони мають подібні задачі, ними є: розвиток соціальної і особистісної компетентності; вироблення навичок самозахисту; попередження виникнення проблем. Цільовою групою для освітніх превентивних програм є учнівська молодь в школах, коледжах, інститутах і інших освітніх закладах молоді. Найбільшу ефективність у закладах освіти показали програми поведінки, побудовані за принципом формування життєвих навичок [2,34].

Програма профілактики алкоголізму враховує провідні пріоритети державної молодіжної політики, визначає шляхи, форми і методи реалізації профілактичних ініціатив, виходячи з Міжнародних актів і рекомендацій щодо становища дітей і молоді, Національної програми протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу; Декларації про державну молодіжну політику, Закону України "Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні" та інших документів.

Профілактика ґрунтується на: тенденціях алкоголізації молоді в міжнародному аспекті; особливостях соціально-психологічної ситуації, проблемах алкоголізму в Україні; змісті роботи і можливостях соціальних служб для молоді у здійсненні профілактики; тенденціях до міжвідомчої співпраці суб'єктів профілактичної роботи, формування українського менталітету з урахуванням національної психології, національного характеру.

Соціально-педагогічна профілактика алкоголізму – вид соціальної діяльності служб для молоді, спрямованої на проведення освітньо-профілактичних заходів та реалізацію педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження вживання наркотичних засобів, алкогольних напоїв. Вона ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення в психічному та соціальному розвитку дітей і молоді, у їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності й дозвілля.

Зміст соціально-педагогічної профілактики алкоголізму: формування установок (відношень, мотивів, моделей поведінки) на життя без алкоголю; поширення профілактичної інформації (друкована продукція, засоби масової інформації, міжособистісні стосунки, інші форми соціальної роботи); формування умінь і навичок здорового способу життя; застереження формування пронаркотичних моделей поведінки; ініціювання педагогічно-змістовної діяльності з профілактичної роботи; організація заходів щодо виконання програми нормальної поведінки; включення до міжнародних проектів питань з профілактики алкогольної залежності, поширення передового міжнародного досвіду з зазначеної проблеми; превентивна робота з проблем пияцтва, алкоголізму, вживання тютюну серед неповнолітніх і молоді; пропагандистські заходи до міжнародних свят, Всесвітніх днів без алкоголю.

Нами було проведене дослідження, метою якого є виявлення ставлення підлітків до вживання алкоголю. Для цього ми провели анкетування учнів 5–9 класів у дитячому будинку міста Кіровограда щодо їх ставлення до цієї шкідливої звички. Була запропонована анкета закритого типу, у якій містився ряд питань

щодо вживання учнями алкоголю, відповіді на які дозволили б встановити їх відношення до цього процесу. Методика обробки анкет є стандартною. Ми отримали такі результати дослідження. Одним з завдань даного дослідження було з'ясування ставлення підлітків до вживання алкоголю. Аналіз отриманих матеріалів свідчить про те, що вживання алкоголю не знаходить підтримки в школярів, але у віці тринадцять та чотирнадцять років невелика кількість учнів (по 1,4 %) позитивно ставляться до цієї шкідливої звички. У ставленні до вживання алкоголю, в школярів спостерігається байдуже ставлення з віком до неї. Анкетуванням встановлено, що лише невелика частина школярів не знає про шкідливість алкоголю, який він завдає організму людини. Таких учнів у 11 років – 0,9 %, у тринадцять – 4,1 %, у чотирнадцять – 4,1 %, і лише у дванадцять років, учнів, що не знають про шкідливу дію спиртного, – 17,2 %. Не зважаючи на те, що підлітки мають знання про шкідливі звички, спостерігається динаміка зростання вживання учнями різних алкогольних напоїв. Пиво у 5-му класі пробував кожен третій школяр (близько 36,8 %), у 9-му класі пиво вживають половина учнів (близько 50 %). Слабоалкогольні напої школярі починають вживати з 11-річного віку – 26,5 %, у тринадцять років таких учнів вже 36,5 %, у чотирнадцять – 48,9 %. Активна динаміка спостерігається із вживанням школярами вина. Так, у 11 років – 29,1 %, у 13 років – 25,7 %, у 14 років – 54,6 %, у 15 років таких учнів 45,5 %. Вживають горілку, переважно учні восьмого та дев'ятого класів (до 20,1 %).

Дослідженням встановлені причини, що спонукають школярів вживати різні алкогольні напої. Пряму рекламу вказують від 0,8 % до 9,1 % учнів дитячого будинку. Самоствердитись за рахунок вживання алкоголю намагаються до 8 % школярів. Не можуть пояснити причин вживання алкогольних напоїв до 70,1 % школярів.

Аналіз одержаних матеріалів показує, що у 12,6 % учнів не сформувались відповідні знання, що вести здоровий спосіб життя дуже важливо для організму людини. Однак, переважна більшість школярів виявляє готовність допомогти своїм одноліткам позбутись шкідливих звичок: у одинадцять років таких учнів – 92,3 %, у дванадцять – 94,4 %, у тринадцять – 100 %, у чотирнадцять – 87,9 %, у п'ятнадцять – 93,2 %.

У ході практичної діяльності ми провели з вихованцями дитячого будинку «Наш Дім» анкетування, в якому брали участь 18 дітей підліткового віку. В ході дослідження можна було спостерігати, що діти йдуть на контакт та виявляють неабияке бажання та зацікавлення у цьому виді роботи.

Ефективність профілактичної роботи залежить від дотримання основних її принципів: забезпечення права підлітка на вільний вибір своєї поведінки, обмеженої таким же правом інших людей, відмова від намагання маніпулювати ним; гуманний характер профілактики; добровільна участь у профілактичних заходах; безпечність профілактичних дій для дітей та підлітків; відповідність профілактичних дій віковим та індивідуальним особливостям; переконуючий характер профілактики. Отже, профілактика вживання алкоголю дітьми та підлітками буде ефективною лише в результаті систематичного, комплексного використання різних форм, методів, засобів у поєднанні з діяльністю, спрямованою на створення умов для їхньої повноцінної життєдіяльності та самореалізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимов Н.Л. Профілактика п'янства, алкоголізму та наркоманії серед молоді. – М.: Педагогіка, 1984. – 345 с.
2. Динаміка поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 1995, 1999, 2003 роки / О.М.Балакірева, О.О.Яременко, О.Р.Артюх та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 174 с.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавництво Дім «Слово», 2008. – 240 с.
4. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічні аспекти профілактики адитивної поведінки підлітків та молоді. – К., 2000. – 224 с.
5. Стойко О.О. Сучасні технології формування здорового способу життя серед молоді // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2001. – №3. – С. 92–97.
6. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О.О.Яременко, О.М.Балакірева, О.О.Стойко та ін. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український ін-т соціальних досліджень, 2005. – Кн. 7. 1996. – 321 с.
7. Формування здорового способу життя: Навч. посіб. для слухачів підвищення кваліфікації державних службовців / О.Яременко, О.Вакулєнко, Л.Жаліло, Н.Комарова та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 232 с.
8. Ягодінський В.М. Учням про шкідливість нікотину та алкоголю. – К., 1986. – 254 с.

Юлія МЕЛЬНИК

ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ РОБОТИ НАД ЗАСВОЄННЯМ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ГРАМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ «ПРИКМЕТНИК» ТА «ЗАЙМЕННИК»

(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. Г. Кіндеї

«Освіта XXI століття, – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості яка здатна до самоосвіти і саморозвитку вмє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни».

Забезпечити реалізацію цих вимог повинна особистісно-орієнтована освіта. Спектр методик і технологій, що складають її зміст досить широкий: вальдорфська педагогіка, технологія саморозвивального

навчання Г. Селевка, дальтон-технологія, колективний спосіб навчання (О. Рівін, В. Дяченко), ігрові технології, методика Марії Монтессорі, технологія модульного та модульно-розвивального навчання, проектні технології, розвивальне навчання, технологія рівневої диференціації М. Гузика, адаптивна система навчання А. Границької, технології проблемного навчання, сугестивні технології, продуктивна освіта, особистісно-орієнтоване розвивальне навчання І. Якиманської, школа «діалогу культур», інтерактивні технології та деякі інші.

Ігрові технології навчання (Й. Гензерг). Технології ігрового навчання - це така організація навчального процесу, під час якої навчання здійснюється у процесі включення учня в навчальну гру (ігрове моделювання явищ, «проживання» ситуації).

Сьогодні віддають перевагу терміну «імітація» замість «гра» (акцент переноситься на внутрішню сутність дії). Навчальні ігри мають за мету, окрім засвоєння навчального матеріалу, вмінь і навичок, ще й надання учневі можливості самовизначитися, розвивати творчі здібності, сприяють емоційному сприйманню змісту навчання.

Види ігор:

- навчальні, тренувальні, узагальнюючі;
- пізнавальні, виховні, розвиваючі;
- репродуктивні, продуктивні, творчі.

Саме дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання школярами навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості.

Проблеми використання ігор на уроках української мови, їх педагогічне значення досить досконало були розглянуті плеядою вчених: А. Арсірієм, В. Бадером, О.М. Біляєвим, Л.О. Варзацькою, І. Діваковою, Т.К. Донченком, Р.І. Жуковською, Л.С. Ільницькою, С.О. Караман, М.І. Пентилуком, Т. Чумак, П. Щербанем та іншими.

Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання на уроках, справедливо вбачає в них можливість ефективної взаємодії педагога та учнів, продуктивної форми їх спілкування з наявними елементами змагання, безпосередності, природного інтересу. Визначальними при цьому є думки класиків педагогіки. А.Макаренко називав гру усвідомленою діяльністю, а радість гри – «радістю творчою», «радістю перемоги», [5, с. 27].

В.Сухомлинський писав: «у грі розкривається перед дітьми світ, творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного дитячого розвитку» [4, с. 12].

У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальна (пізнавальна) та ігрова (цікава) сторони. Відповідно до цього вчитель одночасно навчає учнів і бере участь у їхній грі, а учні граючись навчаються. Здатність дидактичної гри навчати і розвивати дитину через ігровий задум, дії і правила С.І. Дорошенко визначає як автодидактизм [3, с. 35].

Пізнавальний зміст навчання виявляється в його дидактичних завданнях, які педагог ставить перед учнями не прямо, як на занятті, а пов'язує їх з ігровими завданнями та ігровою дією. Дидактична мета, прихована в ігровому завданні, стає непомітною для дитини, засвоєння пізнавального змісту відбувається не навмисне, а під час цікавих ігрових дій (приховування і пошуку, загадування і відгадування, елементів змагання у досягненні ігрового результату тощо).

Основним стимулом, мотивом виконання дидактичного завдання є не пряма вказівка вчителя чи бажання учнів чогось навчитися, а природне прагнення до гри, бажання досягти ігрової мети, виграти. Саме це спонукає школярів до розумової активності, якої вимагають умови і правила гри (краще сприймати об'єкти і явища навколишнього світу, уважніше вслуховуватися, швидше орієнтуватися на потрібну властивість, підбирати і групувати предмети та ін.).

Творче ставлення педагога до справи є передумовою постійного і поступового ускладнення, розширення варіативності ігор. Якщо в учнів згасає інтерес до гри, вчитель ініціює спільне придумування нових ігрових завдань, ускладнення правил, включення до пізнавальної діяльності різних аналізаторів і способів дій, активізацію всіх учасників гри.

Дидактична гра збагачує чуттєвий досвід дитини, забезпечує розвиток сприймання.

Розв'язання дидактичного завдання формує також і волю. Добросовісне виконання правил вимагає витримки, дисциплінованості, привчає до чесності, справедливості, впливає на розвиток довільної поведінки, організованості. Зміст і правила дидактичних ігор допомагають формуванню в учнів моральних уявлень і понять (про бережне ставлення до предметів як продуктів праці дорослих, про норми поведінки, стосунки з однолітками і дорослими тощо) [5, с. 27].

Отже, як і всі інші види ігор, дидактичні ігри стимулюють загальний особистісний розвиток школярів. Поєднання в них готового навчального змісту з ігровим задумом і діями вимагає від вчителя майстерного педагогічного керівництва ними.

Ефективним видом роботи, що сприяє мовленнєвому розвитку школярів, є ситуативні завдання. Вони стимулюють мислення й збільшують інтерес учнів до програмового матеріалу, підвищують їхню активність у формуванні знань, умінь і навичок – тобто пізнавальну активність.

Нові для себе предмети та явища учні можуть пізнавати по-різному: за допомогою слова, найближчих до дійсності засобів (моделей, картин, малюнків, схем), а також через оригінальне сприйняття, тобто безпосереднє ознайомлення з ними (спостереження, перетворення предметів, читання літературних та прослуховування музичних творів).

Найефективнішими є ті уроки української мови, на яких використовують різноманітні форми роботи, збагачують їх знахідками своїх творчих шукань.

У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші учні.

Коли вчитель використовує на уроці елементи гри, то в класі створюється доброзичлива обстановка, бадьорий настрій, бажання вчитися. Плануючи урок, учитель має зважати на всіх учнів, добирати ігри, які були б цікаві й зрозумілі.

Дидактичні ігри на уроках української мови можна використовувати для ознайомлення дітей з новим матеріалом та для його закріплення, для повторення раніше набутих уявлень і понять, для повнішого і глибшого їх осмисленого засвоєння, формування графічних умінь та навичок, розвитку основних прийомів мислення, розширення кругозору. Систематичне використання ігор підвищує ефективність навчання [6, с. 102].

У дидактичних іграх діти спостерігають, порівнюють, класифікують предмети за певними ознаками, виконують аналіз й синтез, абстрагуються від несуттєвих ознак, роблять узагальнення. Багато ігор вимагають умінь висловлювати своє думку в зв'язній і зрозумілій формі, використовуючи термінологію.

У початковій школі діти ознайомлюються з усіма основними частинами мови. Вивчення частин мови в початкових класах має на меті ознайомлення учнів з такими самостійними частинами мови, як іменник, прикметник, дієслово, числівник, особові займенники, прислівник і прийменник (без уживання термінів «самостійні» і «службові» частини мови) [1]. Також формується усвідомлення того, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії і відповідає на певне питання. Відбувається й засвоєння орфографічних правил, таких як правопис відмінкових закінчень іменників і прикметників, особових закінчень дієслів тощо [2], відбувається розвиток усного і писемного мовлення учнів шляхом збагачення словника новими іменниками, прикметниками чи дієсловами, уточнення змісту окремих слів, розвитку умінь добирати слова для передачі своїх думок.

У системі роботи над засвоєнням молодшими школярами таких граматичних понять як «прикметник», «числівник» та «займенник» також можна використовувати ігрові технології. Наведемо приклади:

Вправи на визначення роду прикметників

Гра «Наш рід».

Учитель включає магнітофонний запис зі словосполученнями іменника з прикметником.

У відповідь сигналізує той ряд, який має відповідні картки: «чол.р.», «жін.р.», «серед.р.».

Гра «Якого роду прикметники?»

Учитель називає іменники з прикметниками. Учні картками показують, якого роду іменник і прикметник. На картках написано початкові букви назви роду («Ч», «Ж», «С»).

Для гри можна використовувати такі словосполучення: синє небо, фарфорова ваза, осінній ранок, залізна труба, старий чоловік, ніжна пісня, кремезне дерево, сталеве серце, злі обличчя, квадратний стіл, свіжа зелень.

Виграє той, хто найменше помилятиметься.

Вправи на змінування прикметників за числами:

Гра «визнач число».

На магнітофонну стрічку записані словосполучення іменників з прикметниками в однині і множині. Включаються запис, у відповідь учні сигналізують картками з написами «однина» і «множина».

Гра «Хто швидше перетворить однину в множину».

На дошці написано 10 прикметників з іменниками в однині. Треба написати в множині лише прикметники та іменники чоловічого роду.

Виграє той, хто першим правильно виконає завдання.

Матеріал для вчителя:

Темна ніч, круглий місяць, велике вікно, зимовий ранок, запальне сіно, голосний дзвоник, класна кімната, рясний дощ.

Вправи на вивчення теми «Займенник»

Гра «Спіймай займенник».

Учитель проказує речення. Учні, почувши займенник, плескають у долоні. Виграє той, найменше помиляється.

Для гри можна використати такі речення:

1. Приколою свою картинку над столом у мами я. 2. Ми для тебе із татом подарунок шукаємо весь день. 3. Ти ж бо гідна дарунку такого, що лиш в казці бува золотим. 4. Ми сміливі, ми правдиві. 5. Пішов йому десятий рік, він працювати добре звик. 6. Якщо в мене є цукерка, пів цукерки другу дам.

Гра «Угадай займенник».

На дошці написано речення з пропущеними в них займенниками. Учні списують ці речення, вставляючи займенник. Виграє той, хто першим виконає завдання. Для гри можна використати такі речення: 1. ... люблю свою Україну. 2. ... любить читати книжки. 3. ... завжди говоримо правду. 4. ... змагаються за честь своєї школи.

Гра «Хто найшвидше напише три займенники з двома е».

Учитель пропонує написати три займенники, щоб у кожного з них було по два е, наприклад: мене, тебе, себе. Виграє той, хто першим правильно виконає завдання.

Гра «Хто найшвидше напише три займенники з ьо, йо?»

Учитель пропонує написати три займенники, щоб у кожному з них були ьо чи йо, наприклад: ньому, його, йому.

Гра «Що це за займенник?»

1. Назвіть займенник I особи однини, який вказує на особу, яка сама про себе говорить. 2. Назвіть займенник III особи однини чоловічого роду, який вказує на особу або предмет, про яких розповідають. 3. Назвіть займенник II особи множини, який вказує на осіб, до яких ми звертаємося. 4. Назвіть займенник, який вказує на особу, до якої ми звертаємося.

У початковій школі діти ознайомлюються з усіма основними частинами мови. Вивчення частин мови в початкових класах має на меті ознайомлення учнів з такими самостійними частинами мови, як іменник, прикметник, дієслово, числівник, особові займенники, прислівник і прийменник; усвідомлення того, що кожне слово є назвою предмета, ознаки чи дії і відповідає на певне питання; засвоєння форм словозміни, передбачених програмою частин мови: засвоєння орфографічних правил, таких, як правопис відмінкових закінчень іменників і прикметників, особових закінчень дієслів тощо; розвиток усного і писемного мовлення учнів шляхом збагачення їх словника новими іменниками, прикметниками чи дієсловами, уточнення змісту окремих слів, розвитку уміння добирати слова для передачі своїх думок; з'ясування синтаксичної функції частини мови.

Методика засвоєння частин мови ґрунтується на певних загально-дидактичних принципах. Останні відображають закономірності навчального процесу, регулюють діяльність учителя та учнів, зберігають своє загальне значення в навчанні рідної мови на всіх етапах засвоєння мовно-мовленнєвих знань. Здійснення принципу наступності при вивченні частин мови потребує координації зусиль вчителів у вивченні особистості дітей; забезпечення плавності переходу до навчальної діяльності, формування вмінь працювати за взірцем і самостійно, а також організаційних, навчального слухання і різнобічного сприймання об'єктів.

У молодшому шкільному віці формується початкова система граматичних понять. Здійснюється це не одразу, оскільки деякі граматичні поняття (займенник, прислівник, числівник) формуються протягом усіх чотирьох років навчання дітей у школі. Граматичні поняття формуються внаслідок тривалої роботи над відповідним мовним матеріалом, запропонованим учителем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брусило Н. Вивчення прикметника як частини мови: методика уроку української мови у 2 класі // Початкова школа. – 2005. – № 3. – С. 9 – 10.
2. Вашуленко М. С., Мельничайко О. І. Рідна мова: Підруч. для 3 кл. – К.: Освіта, 2003. – Ч. II. – 137 с.
3. Дорошенко С.І. Методика викладання української мови в початкових класах. – К.: Вища школа, 2002. – 398 с.
4. Жуковская Р.И. Игра и ее педагогическое значение. – М.: Наука, 2005. – 266 с.
5. Ільяницька Л.С. Ігрові проблемні ситуації// Школа. – 2004. – №7. – С. 27-28.
6. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназіях: Навч. посіб. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.

Альона ПАРКАН

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УМІНЬ ЗДІЙСНЮВАТИ САМОПЕРЕВІРКУ ТА НАЙПРОСТІШЕ РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ

(студентка IV психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. Г. Кіндеї

Одним з істотних недоліків традиційного навчання української мови в початкових класах було те, що засвоювані молодшими школярами відомості з різних галузей мовознавства мали розрізнений характер і не спиралися достатньою мірою на текст, на елементарні відомості з лінгвістики тексту.

Це помітно знижувало можливості реалізувати першорядне завдання початкового завдання рідної мови – формування у молодших школярів мовленнєвих навичок, умінь будувати зв'язні висловлювання, в яких би вони реально застосовували набуті знання і вміння з різних галузей науки про мову.

В останні десятиліття у лінгвістиці активно розробляється теорія тексту, яка дає можливість методистам використовувати її для розробки методики навчання школярів усних і письмових висловлювань, для вироблення в них спеціальних комунікативно-мовленнєвих умінь, що ґрунтуються на теорії тексту.

Це вміння визначати найважливіші текстові характеристики і враховувати їх у процесі побудови власних висловлювань. На сьогодні не тільки сучасні теоретичні дослідження, а й досить широка практика довели доцільність і можливість ознайомлення молодших школярів з поняттям текст та деякими його ознаками вже з 1 класу. [1; 109-110]

Робота над текстом здійснюється за його структурою, змістом викладу та мовним оформленням. Учитель, зокрема, має можливість довести учням необхідність добору виразних лексичних засобів – різноманітних означень до назв предметів, обставин, за яких відбувається чи відбувалася дія, які уточнюють, конкретизують висловлене. З метою усунення повторів учні мають навчитися відшукувати для певного контексту лексичні синоніми. Слід домагатися, щоб вони самостійно виправляли допущені граматичні помилки, які стосуються зв'язків між членами речення, порядку слів, засобів зв'язку між

окремими реченнями в тексті, логічності викладу. Корисно організовувати вправлення учнів як на основі доцільно дібраних навчальних текстів, так і побудованих самими учнями. [1; 111]

У початковій школі роботі з текстом відведено важливу роль. Вчитель, організовуючи роботу з джерелами інформації на різних уроках, навчає школярів розуміти її, порівнювати, аналізувати, систематизувати, класифікувати, оцінювати, використовувати за потребою у певних ситуаціях. Таким чином, закладаються основи інформаційної культури особистості.

Вміти працювати з інформацією означає:

- сприймати певний обсяг інформації (слухати, читати);
- розуміти її (усвідомлювати основні ключові поняття);
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки (використовувати певні знання й досвід для пояснення процесів, явищ, фактів тощо);
- порівнювати невідоме з відомим (застосовувати засвоєну інформацію для визначення, на що схожий і від чого відрізняється досліджуваний об'єкт);
- оцінювати засвоєну інформацію (висловлювати особистісне ставлення до предмета, об'єкта, явища, процесу тощо);
- ефективно й успішно формувати власний інформаційний продукт.

У стратегії мовної освіти в Україні особлива роль відводиться формуванню мовленнєвої компетентності школярів, однією із складових якої є вміння корегувати висловлювання. Іншими словами, кожна освічена людина має володіти навичками авторського редагування. У зв'язку з цим Г. Дідук зазначає: «учні інтуїтивно у своїй мовній практиці користуються редагуванням під час виконання творчих робіт, отже, ці вміння необхідно вдосконалювати».

На жаль, робота над удосконаленням власного чи чужого мовлення на заняттях з мови потребує більшої уваги, порівняно з тим, скільки їй приділяють сьогодні вчителі-словесники. Ця думка пронизує праці з розвитку мовлення О. Довгої, В. Коваленка, В. Мельничайка, Г. Шелехової, А. Ярмолюк та ін. [5; 10]

Шкільне редагування – це один із видів роботи учнів над текстом з метою його вдосконалення. Важливо, щоб ця робота була внутрішньо мотивованою, відтак школярі мають усвідомити значення її для розвитку мовленнєвої компетентності.

Зазвичай у школі редагування проводиться як саморедагування – самостійна перевірка і виправлення власного тексту (твору чи переказу), написаного на чернетці, зокрема виправлення орфографічних і пунктуаційних помилок, лексичних повторів, синонімічна заміна слів, удосконалення структури речень, будови тексту тощо. Йдеться про редагувально-рефлексивний механізм реалізації мовленнєвої компетентності, що передбачає поточне (у процесі складання тексту на інвективному (задум, розробка змісту), диспозитивному (композиція), елокативному (мовне оформлення) і підсумкове редагування (після складання тексту). При цьому суттєву роль для продукування учнями ефективного мовлення відіграє вироблення вміння працювати з чернеткою. [2; 14]

У практиці школи досвідчені вчителі організовують не тільки саморедагування, а й взаємне редагування творів, переказів. Для цього учні обмінюються самостійно складеними текстами. Використання технології кооперованого навчання (робота в парах, групах) у такий спосіб не лише підвищує рівень мовленнєвого розвитку, а й виробляє навички співпрацювати.

Одним із шляхів створення й підтримки позитивної мотивації навчання, спрямованого на розвиток навичок удосконалення написаного, є урізноманітнення форми занять, зокрема проведення не лише традиційних уроків, а й уроків-тренінгів з використанням комп'ютерних тренажерів (спеціальних програм), уроків-практикумів з використанням «комп'ютерного редактора», що забезпечує автоматичний контроль за орфографічною правильністю тексту, уроків розвитку мовлення з елементами дискусії, ролівої гри, під час якої, виконуючи комунікативно-ситуативні завдання, учні виступають у соціальній ролі редактора, коректора регіональної чи шкільної газети.

У більшості текстів, розрахованих на дитяче сприйняття, в заголовку закладено тему висловлювання. У деяких випадках заголовок вказує на основну думку тексту. Трапляються й такі випадки, коли на основі заголовка неможливо визначити ні теми, ні основної думки тексту. Такі заголовки немовби закликають читача прочитати текст і самостійно зробити висновок, чому його названо саме так, наприклад: «Ко», «Ва», «Ко» та учень Федько» (Степан Олійник).

Роботі над заголовком слід приділяти увагу не тільки під час вивчення розділу «Текст». Звичайно, завдання дібрати до тексту будь-який заголовок або заголовок, який відображав би тему чи головну мету тексту, учням доводиться виконувати і в роботі над текстами з інших розділів підручника. Однак найважливішими є ті вправи, які формують у школярів саме уявлення про заголовок та його функціональну роль у зв'язному тексті.

Вивчення шкільної практики в минулі десятиліття засвідчувало, що роботу над заголовком учителі нерідко проводять формально. Вони не розкривають учням істотні функції заголовка в тексті, його органічний зв'язок з темою або метою висловлювання. Ситуація помітно змінилася, коли цей матеріал було введено до програм і підручників з рідної мови у розділі «Текст». Так, на початку запровадження нових навчальних програм другокласникам кількох шкіл Новосанжарського та Решетилівського районів Полтавської області було запропоновано завдання: дібрати заголовок до записаного під диктовку тексту.

Читання і розуміння учнями текстів належить до найважливіших засобів пізнання і є показником результатів навчання у початковій школі.

Розглянемо, яким чином у 2 класі здійснюється навчання і контроль за розумінням учнями текстів на уроках читання (за підручником О.Я.Савченко).

У програмі з "Читання" навчання молодших школярів розуміти текст визначено як спеціальне завдання у процесі реалізації різних змістових ліній. Зокрема, за змістовою лінією *"Формування і розвиток навички читання"* відбувається оволодіння учнями її технічною і смисловою характеристиками. Смислова - зосереджена на досягненні учнями свідомого читання, тобто розуміння тексту. Це передбачає: розуміння читачами більшої частини слів у тексті, вжитих як у прямому, так і переносному значеннях; розуміння змісту кожного речення тексту; смислових зв'язків між ними і частинами тексту. Таке опрацювання тексту має на меті досягнення розуміння учнями його фактичного змісту; основного смислу, а також воно є необхідною умовою для усвідомленого і виразного читання.

Завдання змістової лінії *«Смисловий і структурний аналіз твору»* є невід'ємною складовою методики кожного уроку читання, адже цей засіб є основою розуміння тексту, опорою для його свідомого відтворення.

Зіставлення змісту і структури навчальних досягнень другокласників за цими змістовими лініями дозволяє дійти таких висновків:

- 1) вимоги до розуміння тексту охоплюють весь процес роботи над твором - від розуміння окремого слова до осягнення смислу всього тексту, що передбачає розгортання контрольних завдань від одиничного об'єкта до цілого;
- 2) між вимогами до усвідомлення процесу (навички) читання і осмисленням змісту прочитаного тексту є тісний взаємозв'язок і взаємозалежність, які треба враховувати у змісті, послідовності і кількості контрольних завдань;
- 3) кожна вимога до навчальних досягнень спирається на володіння учня загальнопізнавальними вміннями: щоб зрозуміти текст, він має аналізувати, порівнювати, запитувати, відповідати, пояснювати, відтворювати, ділити на частини, визначати головне, узагальнювати;
- 4) виконання кожної вимоги до перевірки розуміння тексту передбачає індивідуальну роботу учня певного рівня самостійності.

З огляду на сказане, постійними і основними об'єктами навчання і контролю вчителем розуміння учнями прочитаного мають бути:

1) *розуміння і правильність відтворення фактичного змісту;*

2) *розуміння тексту в цілому;*

3) *продуктивна робота за прочитаним*, що передбачає поглиблений аналіз змісту і структури тексту. Їх взаємодія дозволяє читачам-другокласникам усвідомлено і достатньо повно сприймати і розуміти тексти різних жанрів і різного обсягу.

На уроках читання у 2 класі навчальна, контрольна і оцінювальна діяльність вчителя стосовно компетенції розуміння учнями тексту здійснюється переважно у процесі поточного контролю, який може відбуватися як під час вивчення нового матеріалу, а також як самостійний етап уроку під час перевірки домашніх завдань. Крім того, у процесі тематичного узагальнення прочитаного за темами і розділами вчитель обов'язково включає у фронтальну бесіду завдання і запитання усного або письмового характеру на перевірку розуміння учнями прочитаного з метою осягнення спільного і особливого в тематиці прочитаного з урахуванням вимог різних змістових ліній.

У процесі поточного контролю під час вивчення нового матеріалу відбуваються виконання учнями різних видів перевірок завдань, участь у фронтальній бесіді, відповіді на запитання підручника. Це дозволяє вчителю оперативно скласти достатнє уявлення про актуальний рівень засвоєння матеріалу, спрогнозувати подальшу роботу, стимулювати розумові й вольові зусилля учнів на вдосконалення своєї праці.

У контексті виявлення, а водночас і досягнення учнями належного рівня розуміння прочитаного, необхідно застосовувати різні види навчально-перевірних завдань упродовж всього уроку, адже процес контролю сприяє також закріпленню й поглибленню виучуваного. [4; 348]

Молодші школярі, які нині навчаються за програмами чотирирічної початкової школи, мають оволодіти на доступному для них рівні за допомогою відповідного дидактичного (текстового) матеріалу таким 11 практичними вміннями: відрізнити текст від окремих (навіть об'єднаних спільною темою) речень; визначити тему висловлювання; оцінювати наявний у тексті заголовок з погляду його співвідносності з темою текст або головною думкою; вибрати 3-поміж запропонованих заголовків ті, що найбільше відповідають даному тексту; знаходити в тексті ключові слова, речення, на яких тримається головна думка; виявляти окремі засоби між фразових зв'язків і користуватися ними у власних висловлюваннях; визначити і створювати структурні одиниці тексту (зачин, основну частину, кінцівку); розрізнити основні типи текстів розповіді, описи та міркування, виявляти найважливіші лексичні ознаки кожного з названих типів.

Крім сформованих знань і вмінь, пов'язаних з аналізом текстів-зразків, важливо докласти всіх зусиль, щоб виробити в учнів потребу і вміння дотримуватись текстологічних вимог при побудові власних висловлювань: забезпечувати тематичну єдність і зв'язність викладу думки; розкривати запропоновану тему; виражати в тексті його головну думку; добирати, якщо ставиться таке завдання, відповідний заголовок, який би відображав тему або головну думку висловлювання; правильно використовувати засоби міжфразового зв'язку; забезпечувати в тексті наявність усіх його структурних компонентів і, нарешті, додержувати найтипівіших особливостей, характерних для різних типів тексту, – розповідей, описів і

міркувань, створюваних у заданому стилі – науково-популярному (науково-пізнавальному) чи художньому. [3; 168]

Отже, організація контролю і самоконтролю навчальної діяльності сприяє не тільки вихованню в дітей здатності самостійно мислити, здобувати знання, формування у школярів важливих якостей особистості, а й підвищення ефективності і результативності самостійної роботи.

Крім сформованих знань і вмінь, пов'язаних з аналізом текстів-зразків, важливо докласти всіх зусиль, щоб виробити в учнів потребу і вміння дотримуватись текстологічних вимог при побудові власних висловлювань: забезпечувати тематичну єдність і зв'язність викладу думки; розкрити запропоновану тему; виражати в тексті його головну думку; добирати, якщо ставиться таке завдання, відповідний заголовок, який би відображав тему або головну думку висловлювання; правильно використовувати засоби міжфразового зв'язку; забезпечувати в тексті наявність усіх його структурних компонентів і, нарешті, додержувати найтипівіших особливостей, характерних для різних типів тексту, – розповідей, описів і міркувань, створюваних у заданому стилі – науково-популярному (науково-пізнавальному) чи художньому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вашуленко М. Українська мова і мовлення в початковій школі/ М. Вашуленко // К: Освіта. – 2006. – с. 109-112
2. Кучерук О. Редагування тексту в шкільному курсі української мови/ О. Кучерук // Українська мова і література в школі. - 2007. -№ 4. - С. 14-17
3. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. - К.: Рад. шк., 1986. – 168 с.
4. Савченко О.Я. /Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя. - К: Освіта, 2006. – с. 348
5. Соняк Н. Формування у молодших школярів навичок роботи з текстовою інформацією./ Н. Соняк // Початкова школа. -2007. -№ 7. - С. 10-13.

Юлія ПОПОВА

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент І.П. Краснощок

В Україні в умовах тривалої соціально-економічної кризи, проблема девіантності поведінки набуває особливої гостроти – діти та підлітки дорослішають під час руйнації ціннісних орієнтирів та моральних норм, майнової поляризації і розшарування суспільства, стагнації діяльності офіційних структур і цілих соціальних інститутів, які традиційно опікуються організацією виховання молоді – сім'ї, школи. Ця ситуація, складна навіть для дорослих, виявилася надскладною, над кризовою для школярів та підлітків.

Проблема поведінки, яка відхиляється від прийнятих в суспільстві норм, останнім часом привертає до себе увагу вчених, які займаються вивченням феномену людської особистості. Крім того, дана проблема виходить далеко за рамки однієї науки і торкається різних галузей наук, об'єктом яких є людина.

Теоретичні положення соціально-педагогічної роботи із школярами висвітлено у дослідженнях Т.Алексєєнко, Л.Артюшкіної, І.Беха, В.Бочарової, Б.Братуся, М.Галагузової, А.Капської, Ю.Клейберга, О.Личко, В.Оржеховської, В.Радула, С.Толстоухової, Т.Федорченко та ін. Соціологічний і соціально-педагогічний аспект проблеми девіантної поведінки дітей та підлітків знайшов відображення в роботах С.Бадмаєвої, С.Белічевої, І.Зверевої, А.Мудрика та ін. Особливу увагу звертають на цю проблему соціальні психологи Л.Божович, Л.Буєва, І.Кон.

Мета теоретичного дослідження профілактики полягає у визначенні сучасних теоретичних засад профілактики девіантної поведінки школярів (мети, принципів, основних напрямів, змісту, технологій), педагогічного, соціального, психологічного та правового аспектів превентивної діяльності, науково-методичних, організаційних, кадрових, інформаційних умов створення превентивного виховного простору, дружнього до дитини.

Поняття девіантність або поведінка з відхиленням від норми, сполучено з поняттям «норма». Норму визначають як ідеал, умовне позначення об'єктивно існуючого явища, середньостатичний показник, максимальний варіант, «рівновага» із середовищем, функціональний оптимум.

Неперервність переходу від норми до патології, відсутність чітких меж між ними призводить деяких авторів і навіть цілі напрями до висновку про те, що говорити про норми поведінки, як про «нормальний» характер або психічне здоров'я, взагалі не має сенсу. Інша крайність – введення жорстких моральних, соціальних, психологічних критеріїв, що зводять поняття норми поведінки до рівня шаблонів, і позбавляють їх індивідуальності.

Наявність норм і правил поведінки ще не забезпечує їх дотримання всіма членами суспільства. Завжди зустрічаються такі індивідууми, які не узгоджують свою поведінку з існуючими соціальними нормами, допускають відхилення від них у певних ситуаціях. Такі відхилення від загальноприйнятих норм поведінки у науковій літературі називають «девіації», і, відповідно, поведінку – «девіантною».

Думку науковців А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової, девіантна поведінка об'єднує вчинки, дії людей, соціальних груп, що суперечать нормам, визнаним шаблонам, стандартам поведінки, тому девіант – це особа, яка не дотримується наявним у суспільстві норм поведінки у своєму дослідженні ми підтримуємо[4, 25].

Дослідники Н. Смелзер, О. Змановська дають визначення поняття девіантності особистості як сукупності засвоєних особистістю асоціальних, аморальних поглядів на життя, які не відповідають соціальним очікуванням та за певний час стають її соціальною позицією, що перешкоджає самоактуалізації особистості, її особистісному зростанню, спричиняє девіантний спосіб життя [9, 197].

Сучасна російська дослідниця О. Змановська [9, 32] називає такі специфічні ознаки девіантної поведінки неповнолітніх:

- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
- поведінка не є наслідком кризової, нестандартної ситуації, а зумовлена загальною спрямованістю особистості;
- сама поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації викликає негативну оцінку з боку інших людей;
- поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча може з певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія);
- результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим.

Девіантна поведінка особистості часто пов'язана з її важковихованістю в дитинстві. Остання, на думку українського вченого Н. Максимової [7, 123], може бути зумовлена:

- несформованістю особистісних структур, низьким рівнем моральних уявлень і соціально-прийнятих навичок поведінки;
- особливостями в розвитку вищої нервової діяльності (акцентуації характеру, емоційна нестійкість, імпульсивність);
- невмілими виховними впливами;
- функціональними новоутвореннями особистості, зокрема, неадекватною самооцінкою, рівнем домагань, що ведуть до виникнення смислових бар'єрів стосовно вихователів, афекту неадекватності, тобто до важковихованості.

У науковій практиці існують 4 основні підходи до проблеми класифікації поведінкових відхилень: соціально-правовий, педагогічний, клінічний та психологічний.

У межах соціально-правового підходу виокремлюються соціологічний та правовий напрями.

Соціологія розглядає девіантну поведінку як соціальне явище, яке складається за кількох обставин: у залежності від масштабу виділяють масові й індивідуальні відхилення; за наслідками - негативні (викликають шкідливі наслідки, створюють небезпечні ситуації) і позитивні; за суб'єктом - відхилення конкретних осіб, неформальних груп (діяльність злочинних груп), офіційних структур, **умовних** соціальних груп (наприклад, юнацький алкоголізм); за об'єктом - економічні, побутові, майнові; за тривалістю - тимчасові або довготривалі; за типом порушення норми - злочинність, пияцтво, наркотизм, самогубство, аморальна поведінка, проституція, утриманство, расизм, геноцид та інші [8, 245].

У праві під девіантною поведінкою розуміють все, що не відповідає прийнятим у цей час правовим нормам і що забороняється та карається. Провідним критерієм правової оцінки є діяльність індивіда, що загрожує суспільству. За характером суспільної небезпеки розрізняють: злочинні дії; адміністративні вчинки; громадянсько-правові делікти: дисциплінарні вчинки [5, 126].

Соціологічні теорії не пояснюють, чому школярі, які знаходяться в однакових соціальних умовах, демонструють принципово різну поведінку. Ми визнаємо, що соціальні умови дійсно визначають характер девіантної поведінки, але їх недостатньо для пояснення причин та механізмів такої поведінки.

Іншими важливими факторами, що впливають на становлення девіантної поведінки, є внутрішні, біологічні умови, той природний ґрунт, з яким взаємодіють зовнішні умови.

Таким чином, аналізуючи вище вказані погляди, можна сказати, що соціологічні та близькі до них соціально-психологічні теорії розглядають девіантну поведінку як підсумок соціальних процесів, складних взаємовідносин між суспільством та конкретною особистістю.

Сучасні дослідження та практика вказують на прямий зв'язок проявів девіантної поведінки з такими соціальними факторами, як:

- низький рівень культури та освіти;
- негативний вплив найближчого оточення (дисгармонійна сім'я, неформальна група з асоціальними тенденціями);
- наявність «зайвого» часу і невміння проводити своє дозвілля;
- терпимість суспільства до деяких антигромадських та аморальних форм поведінки;
- висока оплата деяких видів некваліфікованої праці, що не стимулює підлітка до професійного росту й освіти;
- низький рівень ідеологічного виховання.

Особливу роль у цьому контексті відіграють засоби масової інформації, де демонструють широкий потік фільмів зі сценами насильства та аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ неповнолітніх. Згідно з теорією соціального научіння А. Бандури [1, 101], через це створюються моделі девіантної поведінки, які є своєрідним зразком для копіювання такої поведінки неповнолітніми.

Часто відхилення в поведінці дітей відбуваються з вини педагогів. Адже нетактовність, байдужість, несправедливість, жорстокість учителя у ставленні до учнів самі по собі аморальні та протиправні.

Непоодинокі випадки, коли некваліфікованість, черствість педагога штовхала дитину до виникнення девіантної поведінки чи навіть самогубства [10, 15].

Соціально-педагогічна проблема превентивної освіти полягає в тому, що сучасні діти не «загартовуються» проти негативних впливів і несприятливих ситуацій, не закріплюють навичок правильної самооцінки, управління своєю поведінкою або відчужуються від навчального колективу, втрачають інтерес до навчання. Контакти учнів збіднені, соціальний досвід неповнолітніх поповнюється, як правило, за рахунок підлітків з активною кримінальною диспозицією. Так, багато з них знову кидають школу, або погано відвідують навчання, негативно впливають на своє оточення за місцем проживання. Згадані обставини призводять до послаблення позитивних соціальних зв'язків, а відтак скочуються на контакти з джерелами негативних явищ.

Характерною і тривожною рисою сучасної соціально-педагогічної ситуації є зростання конфліктів. Як правило, у шкільній практиці вихід із складних конфліктних ситуацій адміністрація вбачає лише у взятті на облік «важких» учнів, неформальних лідерів, усуваючись фактично від психологічної підтримки або соціальної корекції, нехтуючи факт соціального таврування учня як невинного. Таким чином, конфлікт, що поглиблюється може спрацювати лише на авторитет негативного лідера. Розуміти це необхідно не лише тому, що конфлікт, який не вирішується конструктивно, переходить у більш високий ступінь потенційного (прихованого, латентного), у певний час спрацює з непередбаченими наслідками. [10, 17].

Існує прямий зв'язок між захворюваннями і девіантною поведінкою та можливостями опанувати навчальний матеріал. Через постійні невдачі в школі школярі відчувають психологічний дискомфорт, потрапляють у ситуації, що змушують їх шукати нове середовище асоціальної спрямованості. Втрачену гідність вони прагнуть компенсувати протиправною поведінкою.

На стан здоров'я негативно впливає вживання учнями психоактивних речовин. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я України в числі «лідерів» - 8-ме місце в світі за вживанням алкоголю 11-річними підлітками, 16-е серед 13-річних, і 20-е - серед 15-річних. Кожен п'ятий підліток вживає алкоголь раз на тиждень, кожен десятий - 2-3 рази на тиждень. Шосте місце у світі Україна займає за станом куріння 11-річних, 8-е - серед тринадцятирічних, і 3-є - серед п'ятнадцятирічних [3, 15].

Серйозним соціальним фактором проявів девіантної поведінки є деструктивний вплив сім'ї. Доповідь про становище дітей в Україні 2008 року стверджує, що кожен третій підліток-правопорушник ріс без батька, у кожного четвертого, що виховувався у повній сім'ї, батько страждав алкоголізмом. 50,7% підлітків виховувалися у неблагополучних сім'ях; у 25,9% з них була неповна сім'я; 14,3% відзначали алкоголізм батьків; 3,9% - аморальний спосіб життя батьків; 15,5% - систематичні конфлікти в сім'ї; 2,6% - систематичне побиття підлітка; 1,3% - злочинність серед батьків; 10,4% - проживання з психічно хворими батьками. Більше половини підлітків-правопорушників були вихідцями з неповних родин [3 ; 164].

Переважає більшість неповнолітніх правопорушників виховувалася в сім'ях, де нормою поведінки батьків були корисливість, брутальність, облудність, безвідповідальність, жорстокість, зневажливе ставлення до людей, розпуста, пияцтво.

Процес профілактики має свою структуру. У нашому дослідженні всю профілактичну роботу ми поділяємо на три види: первинну (соціально-педагогічна профілактика), вторинну (превентивна допомога і корекція).

Зміст первинної соціально-педагогічної профілактики:

- взаємодія у формуванні знань, умінь, установок та мотивів свідомого вибору просоціальних моделей поведінки;
- підготовка та розповсюдження превентивної інформації через друковану продукцію, засоби масової інформації, спілкування на рівні міжособистісних стосунків та інші форми соціально-педагогічної роботи [11 ; 83].

На рівні вторинної профілактики є доцільними:

- ❖ реалізація програм превентивного виховання з «групами ризику» із залученням державних, громадських організацій, волонтерів;
- ❖ патронажна робота з «групами ризику», дітьми і молоддю із неблагополучних сімей по усуненню соціально-педагогічних передумов деструктивної поведінки;
- ❖ організація різноманітних форм превентивної освіти за місцем проживання, проведення дозвілля, у зонах відпочинку.

Робота з дітьми «групи ризику» як профілактичного, так і корекційного спрямування передбачає:

- предметну взаємодію психологів, соціальних педагогів, вчителів, із працівниками служб у справах дітей, медичних закладів, громадських організацій;
- інтегративність діяльності, спрямованої не лише на дитину, але й на навколишнє середовище;
- створення цілісної системи моніторингу соціального середовища;
- створення ресурсно-інформаційного, кадрового, програмно-цільового забезпечення превентивного виховання дітей з групи ризику [11 ; 89].

Сьогодні існує досить багато програм, направлених на подолання девіантної поведінки дітей і підлітків. Ці програми істотно відрізняються між собою, оскільки базуються на різному розумінні природи дитини, насилля, миролюбності, моралі. У теоретичних роботах з виховання робиться акцент на особливих якісних стосунках вихователя з виховуваним, дитини та батьків, дитини та його друзів. [2, 87].

Отже, несприятливе соціально-економічне становище в країні, в тому числі невисокий рівень матеріальної забезпеченості та соціально захищеності широких верств населення, спричиняє невизначеність, тривогу, невпевненість у майбутньому.

До цього слід додати комерціалізацію сфери освіти, охорони здоров'я, дозвілля, скорочення мережі культурних та спортивних закладів, практичну відсутність безкоштовних центрів дозвілля, коли школярам практично нема куди подітись у вільний час, що призводить до виникнення такого явища, як девіантність.

Проблема попередження і подолання поведінкових девіацій неповнолітніх - це особлива проблема суспільства в цілому і її вирішення сприятиме успішному духовному і моральному розвитку держави.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бандура А. Теория социального научения / Анатолий Бандура. – СПб. : Изд-во «Евразия», 2000. – 319с.
2. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (Підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями): навчально-методичний посібник. – К. ІЗМН, 1996 – 232с
3. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2008 року) // Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. – К. – 2008. – 242 с.
4. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю / Алла Йосипівна Капська. – К. : УДЦССМ, 2001. – 201 с.
5. Плоткин М.М. Социальное воспитание школьников: [монографія] / Михаил Маркович Плоткин. – М.: Ин-т педагогика социальной работы, 2003. – 200 с.
6. Пономаренко Г.О. Профілактика девіантної поведінки учнівської молоді у системі правоохоронних органів : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Пономаренко Галина Олександрівна. - Херсон, 1998. - 182 с.
7. Психологія афективної поведінки : навч. посіб. / Наталія Юрійвна Максимова. – К. : ВПУ «Київський університет», 2002. – 308 с.
8. Раттер М. Помощь трудным детям / М. Раттер; пер. с англ. О.В. Важеновой; общ. ред. А.С. Спиваковской. - М. : Прогресс, 1987 - 420.[2] с.
9. Смелзер Н. Социология : [учеб. пособие для студ.] / Нейл Смейзер; [пер. с англ. З.П. Волосной]. – М. : Феникс, 1994.
10. Федорченко Т. Є., Габора Л. І., Кириченко В. І. Девіантна поведінка неповнолітніх: аналіз проблеми. Зб. матеріалів методологічного семінару «Генденції розвитку девіантної поведінки неповнолітніх та міжсекторальна стратегія її профілактики в сучасних умовах». - Тернопіль, 2007.
11. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: Монографія. – Черкаси: ФОП Чабаненко Ю.А., 2009. – 488с.

Тетяна САРАНА

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ МОВНИХ РОЗБОРІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

(студентка II курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. І. Потєха

«Рідна мова» – один з найважливіших предметів у системі навчально-виховного процесу початкової школи. Через її вивчення «в початкових класах здійснюється початкова мовна освіта молодших школярів, їхній розумовий і мовленнєвий розвиток, що надалі сприятиме формуванню особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних формах, сферах і жанрах мовлення» [1, 35].

Важливе значення в лінгвістичному та розумовому розвитку учнів мають мовні розбори, які уможливають систематизацію знань учнів з вивчаного матеріалу.

Проблеми вивчення мовних розборів досліджували вчені – методисти і теоретики мови: К. Д. Ушинський, М. С. Вашуленко, С. І. Дорошенко, Т. Ю. Горбунцова, Т. Я. Білецька; В. О. Горпинич, Н. І. Тоцька, О. Н. Смагленко, В. І. Фащенко та інші. Їхні дослідження здебільшого представляють науковий лінгвістичний інтерес. Однак окремі аспекти мовних розборів у початковій школі ще не досліджено.

Учні навіть старших класів стикаються з труднощами при різних видах мовного аналізу, не усвідомлюють їхньої потреби при вивченні мови. Цим і зумовлена актуальність дослідження методики та організації проведення мовних розборів, виявлення типових помилок і запобігання їм при викладанні рідної мови в початкових класах. Тому виникає проблема звернутися до ретельного вивчення даної теми.

Під час виконання мовних розборів у мисленні молодшого школяра змінюються співвідношення між образними і понятійними, конкретними і абстрактними компонентами мовних одиниць і конструкцій.

Ознайомлення молодших школярів із об'єктами мовного аналізу (одиницями й елементами мовної структури всіх рівнів: звуком, лексемою, словом як граматичною одиницею, словосполученням, реченням) розкриває широкі можливості для вироблення навичок сприймати на слух особливості звуків мови; для поглиблення знань про значущі частини мови, систематичного розширення, уточнення словника дітей; для оволодіння умінням аналізувати синтаксичні зв'язки між словами у словосполученні й реченні; для засвоєння і систематизації знань про частини мови, їхні граматичні категорії і значення, визначення орфограми і пояснення написання слова [2, 48].

Пропедевтика різних видів мовних розборів розпочинається у добукарварний період.

Учні перших і других класів частково застосовують переважно практично-дієвий і образно-мовний аналіз. Діти, навіть і першокласники-шестирічки, порівняно легко складають звукові моделі слів, виділяють із цих схем звуки; складають речення за поданими схемами.

Спочатку будь-який мовний аналіз є елементарним, однак поступово, у міру вивчення відповідного

програмового матеріалу, він набуває комплексного, системного характеру, стає повнішим і наближається до загальноприйнятих схем різних видів мовних розборів.

За вимогами програми, учні другого і третього класу виконують фонетичний і морфемний аналізи, які загалом відповідають стандартним вимогам цих розборів. Наприклад, при фонетичному аналізі діти записують слово фонетичною транскрипцією, визначають кількість складів, звуків і букв, виявляють співвідношення між ними, характеризують звуки: голосні (наголошені чи ненаголошені) і приголосні (глухі чи дзвінкі, тверді чи м'які), називають звукове значення букв.

Оскільки частини мови вивчаються поступово – з другого до четвертого класу, то і в схеми мовних розборів вносяться відповідні доповнення. Спочатку діти знаходять головні ознаки частин мови (іменника, прикметника, дієслова), а потім розширюють коло знань про кожну з цих частин мови, що відображається і в морфологічних розборах.

Аналіз при цьому пов'язується із синтезом, тобто об'єднанням у думках виділених елементів у єдине ціле, встановленням зв'язків між ними, побудовою графічних схем. Аналіз, як і синтез, потрібний для того, щоб учні усвідомили будь-який мовний матеріал.

Опановуючи мовні розбори, учні молодших класів систематизують і закріплюють початкові наукові уявлення про звуки і букви, морфемну будову слова (основу і закінчення; корінь, суфікс, префікс), частини мови (повнозначні, службові, вигуки), словосполучення і речення; вчать характеризувати звуки; виділяти значущі частини слова, визначати граматичні категорії частин мови (рід, число, відмінок, особа, час тощо), встановлювати смислові і граматичні зв'язки між словами, аналізувати речення за будовою, значенням та емоційним забарвленням. Разом з цим молодші школярі спостерігають за роллю суфіксів і префіксів у творенні нових слів різних частин мови, дізнаються про основне джерело поповнення лексичного запасу української мови новими словами, а також закріплюють знання з орфографії.

Мовні аналізи є складним процесом формування уявлень дітей про відповідні мовні одиниці. Це вимагає тривалої, кропіткої роботи з боку вчителя щодо добору мовного матеріалу, вдалого, доречного проведення на відповідному етапі уроку, систематичності і варіювання різних видів мовних аналізів (усних і письмових) із застосуванням наочності: зразків, схем, символів, таблиць–інструкцій.

Мовні аналізи викликають у дітей труднощі через потребу оперувати великою кількістю матеріалу, через потребу системного оформлення записів (відповідей) за узвичаєними схемами.

Як засвідчують спостереження за роботою вчителів початкових класів м. Кіровограда, при виконанні мовних розборів слід приділяти більше уваги на усвідомлення семантики і походження окремих слів, на встановлення взаємозв'язків між лексичним значенням, частиною мови та морфемною будовою слова; на добір слів за звуковими та морфемними схемами, складання звукових та морфемних схем слів; на запис слова фонетичною транскрипцією відповідно до літературної вимови; на виявлення загального лексичного значення та морфологічних ознак частин мови; на встановлення зв'язків між словами – членами речення.

У процесі дослідження якості виконання різних видів мовних аналізів було виявлено типові помилки, а також встановлено труднощі з якими стикаються учні молодшого шкільного віку.

Так, при фонетичному аналізі друго- і третьокласники однієї зі шкіл міста Кіровограда припускалися таких помилок:

- замість фонетичної транскрипції слова подавали звукову модель його;
  - при фонетичному записі слова неправильно позначали звукове значення букв **я, ю, є, ї**;
  - не розрізняли буквосполучення **дж, дз** на позначення відповідних злитних звуків;
  - не розмежовували наголошені і ненаголошені голосні звуки **[e], [u]**;
  - для позначення м'якості приголосних звуків, замість відповідного символу, вживали **ь** або букви **я, ю, є**;
  - у фонетичному записі слова замінювали дзвінкі звуки глухими, що не відповідає нормам літературної вимови;
  - неправильно визначали кількість букв і звуків або не могли визначити причини невідповідності їх кількості;
  - неправильно визначали кількість складів та їх межі;
  - при характеристиці приголосних звуків не давали повної характеристики їх (відповідно до вимог програми);
  - помилялися при визначенні дзвінких і глухих, твердих і м'яких звуків.
- При морфемному аналізі, який виконували третьокласники, зафіксовано такі помилки:
- аналізуючи слова, діти брали до уваги лише зовнішнє їх оформлення (збіг окремих звуків) і не замислюються над значенням слів при доборі спільнокореневих (**вода і водити**);
  - враховували семантику слова, його значення, забували про зовнішнє (звукове) оформлення однокореневих слів, а тому помилково вважали близькими за значенням слова, скажімо, **парк і сад** (місце, де ростуть дерева);
  - не враховували можливих чергувань звуків (**сніг, сніжок**);
  - не розрізняли однокореневі слова і форми одного й того самого слова (**білий, білити - білий, біла, білого**);
  - не відмежовували корінь від префікса (наприклад, якщо для виділення кореня слова **навчають** добирали споріднені слова **навчати, навчити, наука** і помилково прийняли за корінь **-наук-, -навч-**, при доборі ж інших слів, типу: **вчитель, учень, вивчу** – корінь було б виділено правильно: **-уч-**);
  - не відмежовували корінь від суфікса (наприклад, аналізуючи слово **робітник**, учні дібрали

споріднені слова: *робота, заробіток, робітничий* – і визначили корені *робот-, робіт-*; добір же слів *виріб, робити, роботящий* переконав би учнів у тому, що *-ник-, -іт-* є суфіксами, а не частинами кореня;

– не розмежовували кількох суфіксів, зливаючи їх в один (наприклад, визначають у слові *слоненятко* суфікс *-енятк-* або *-ятк-*, насправді ж тут три суфікси: *-ен-, -ят-, -к-*);

– з'єднували суфікс і закінчення (наприклад, у слові *казка* визначали як суфікс *-к -*);

– у словах з нульовим закінченням (типу *сад, садок, сніг*) зовсім не виділяли закінчення;

– порушували послідовність морфемного аналізу.

До речі, і в підручниках для третього класу зафіксовано таку помилку наукового характеру, слово *друг* подано без закінчення [3, 72].

Отже, проводячи роботу над різними видами мовних розборів, учителеві початкових класів необхідно приділяти особливу увагу запобіганню типовим помилкам, виявляти, класифікувати і виправляти допущені дітьми найчастотніші помилки, формувати в учнів свідомі навички різних видів мовних аналізів. У зв'язку з цим різні види аналізів необхідно практикувати при вивченні усього курсу рідної мови, тому опрацювання будь-якої теми слід продумати так, щоб у процесі засвоєння матеріалу доречними виявились і фонетичний, морфемний, і елементи лексичного аналізу, а також морфологічний і синтаксичний розбори.

Учителю слід усвідомити, що опрацювання молодшими школярами такого матеріалу відкриває їм широкі можливості для систематичної і системної роботи над звуком, словом (як комплексом морфем і як сукупністю морфологічних ознак), словосполученням, реченням. Тому опрацювання мовних розборів потрібно будувати так, щоб зацікавити учнів, якомога більше уваги приділити розширенню й поповненню їхнього словникового запасу, осмисленню ними складних мовознавчих категорій і понять.

Розуміючи важливе значення мовних розборів для засвоєння дітьми відповідного програмового матеріалу, вироблення умінь аналізувати, учитель має ретельно добирати слова, речення для аналізу з урахуванням вимог програми та підготовленості дітей, чітко дотримуватися при цьому вимог принципу науковості.

Учителю початкових класів необхідно звертати увагу на типові помилки, яких припускаються діти, і труднощі, з якими вони стикаються при різних видах мовних аналізів, глибше опрацьовувати наукову та методичну літературу з проблем вивчення цього матеріалу в початкових класах. «Щоб вимагати від дітей досконалого знання матеріалу, потрібно добре знати його самому» [4, 68].

Систематична і системна робота вчителя над словом у процесі опрацювання мовних розборів сприяє підвищенню учнівського інтересу до рідної мови, їхньому інтелектуальному розвитку, формуванню навичок мовленнєвого самоконтролю, покращенню орфоепічної і орфографічної грамотності, виробленню свідомих і міцних знань з наукових основ рідної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баліцька Н. Г. Дидактичний матеріал до вивчення теми «Будова слова» // Початкова школа. – 1990. – № 6. – С. 35 – 36.
2. Будна Н. О., Козуб О. В. Довідник учня початкових класів / Н. О. Будна, О. В. Козуб – Тернопіль: Підручники і посібники, 1995 – 234 с.
3. Вашуленко М. С., Мельничайко О. І. Рідна мова: підручник для 3 класу, част. 1 / М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко / – К.: Освіта, 2003. – 124 с.
4. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі / М. С. Вашуленко. – К.: Освіта, 2002. – 364 с.
5. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи / [відповідальні за випуск: Л. Ф. Щербакова, Г. Ф. Древаль]. – К.: Початкова школа, 2007. – 432 с.

Марія СЕМЕНЮК

ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ НА РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

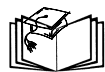
(студентка III курсу, психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. психол. наук, доцент Е.В. Гейко

Сьогодні науковці констатують той факт, що кількість дітей з порушеннями нормального розвитку значно збільшується й виявляється така несприятлива тенденція: якщо у середині минулого століття до 70 % новонароджених були практично здоровими, то на початку нового тисячоліття понад 50 % дітей мають певну схильність до змін у розвитку. До осіб із проблемами у розвитку найчастіше відносять дітей з порушеннями інтелекту; з відхиленнями у пізнавальному розвитку; з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату, мовлення; з емоційними розладами, у тому числі з раннім дитячим аутизмом; з порушеннями поведінки і діяльності; з важкими комплексними порушеннями.

Варто відзначити, що до однієї з найпоширеніших груп із порушеннями нормального розвитку відносять дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Так, Т. О. Власова, Т. В. Єгорова, М. С. Певзнер, К. С. Лебединська, В. І. Лубовський, Н. О. Нікашина та інші дослідники виокремлюють категорію учнів – діти з тимчасовою затримкою психічного розвитку. Згідно з найчастіше вживаною клінічною класифікацією, запропонованою К. С. Лебединською, до означеної категорії відносяться діти з церебрастенічними станами, з психофізичним та психічним інфантілізмом, а також особистості, котрі зазнали тяжких та довготривалих соматичних захворювань у ранньому дитинстві, що спровокували функціональну недостатність центральної нервової системи.

Позаяк термін «затримка психічного розвитку» розгортає синдром тимчасового відставання психіки в цілому або окремих її функцій – моторних, мовленнєвих, емоційно-вольових, тому важливо акцентувати увагу на тому, що цей характер відставання з часом долається, і тим успішніше, чим раніше виявляється причина. Отже, психологічна допомога на ранніх етапах, у дошкільному, молодшому шкільному віці виявляється своєчасною та ефективною. Тому, необхідно створити психологічно комфортні умови корекції, які забезпечують нормальне навчання й виховання дітей цієї категорії [5, 7].

У цілому специфіка затримки психічного розвитку обумовлює власне зміст і глибину порушень структури навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів. Т. Д. Ілляшенко виділяє такі типи порушень навчально-пізнавальної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку: порушення, пов'язані з дефіцитним розвитком функції регуляції навчально-пізнавальної діяльності при первинно збереженому інтелектуальному розвитку дитини та достатній навченості (гіпер- чи гіпоактивність, недорозвиненість мотиваційної та емоційно-вольової сфер, розлади праездатності різного походження); порушення, пов'язані з недостатнім інтелектуальним розвитком дітей при порівняно збереженому рівні їх навченості, яка може бути реалізованою в умовах спеціально організованого навчання; порушення навчально-пізнавальної діяльності, пов'язані з недостатнім інтелектуальним розвитком, зумовленим низьким рівнем навченості (особлива ригідність, негнучкість мислення, труднощі в оперуванні наявним досвідом) [4].

Також слід відзначити, що затримка психічного розвитку у дітей виражається в уповільненому темпі психічного розвитку внаслідок ослабленої нервової системи, що зумовлено інфекцією, інтоксикацією, травмою головного мозку, перенесеною внутрішньоутробно, при пологах чи в ранньому дитинстві, порушеннями ендокринної системи або іншими хронічними соматичними захворюваннями. Проте необхідно зазначити, що діти з ЗПР мають потенційно збережені можливості інтелектуального розвитку, на які можна спиратись в процесі розробки, реалізації корекційних програм. Діти з ЗПР виявляють здатність до навчання, засвоєння та здійснення набутого досвіду.

Впливаючи з взаємозв'язку мислення з мовленням, можна констатувати наявність у дітей з ЗПР відповідного рівня мислення, що обумовлює не грубі порушення вимови, бідність та недостатньо диференційований словниковий запас, звідси й труднощі у засвоєнні логічно-граматичних конструкцій. С. Л. Рубінштейн писав, що між мисленням і мовленням існує сув'язність, але нетотожність. Нормальне мовлення неодмінно осмислене, таким чином невідривне від думки. У продукуванні та сприйнятті мовлення важлива наявність розуміння [6].

Важливо орієнтуватись у класифікаціях ЗПР, оскільки вони дають змогу діагностувати й планувати комплекс корекційно-розвивальних програм та соціально-профілактичних заходів.

Виділяють такі типи затримки психічного розвитку: гармонійний психофізичний інфантилізм, органічний інфантилізм, церебрально-органічна затримка, соматогенна затримка, педагогічна та мікросоціальна занедбаність.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що затримку психічного розвитку варто розглядати, передусім, як межовий стан психічного розвитку. Такий стан характеризується розладами інтелектуальної та емоційно-вольової сфери. Більше того, якщо дитина не отримує своєчасної психолого-педагогічної допомоги, у неї під впливом невдач у навчанні, спілкуванні з однолітками та дорослими виникають і негативні зміни особистості [7].

Грунтуючись на теоретичних положеннях нашого дослідження, ми здійснили експериментальне вивчення проблеми. Експериментальне дослідження проводилось у два етапи: *діагностувальний* та *корекційний*. Центральним припущенням, що уособлює зазначену тематику є те, що розвиток мотиваційної сфери особистості, сприяє формуванню пізнавальної активності, розвитку пізнавальних процесів молодшого школяра із синдромом ЗПР. Отже, впродовж діагностувального етапу ми вивчали особливості розвитку мотиваційної сфери та мислення учнів молодших класів. У процесі корекційного етапу ми задіювали розроблену нами програму щодо покращення розвитку пізнавальної активності, пізнавальної мотивації учнів, їх мислення та мисленнєвої діяльності.

У експериментальному дослідженні брали участь 60 вихованців (38 хлопчиків та 22 дівчинки) молодшого шкільного віку дитячого будинку «Барвінок» м. Кіровограда. Задля виявлення специфіки розвитку мотиваційної сфери особистості ми задіювали методiku на визначення мотивації дитини («Визначення мотивів навчання»; М. Р. Гінзбург). Особливості розвитку мислення ми виявили за допомогою 4 методик: дослідження мисленнєвих операцій (метою якої є визначення рівня абстрагування дитини, виявлення функціональної аналітичної дії процесу мислення); узагальнення та конкретизації родових і широких понять (з метою визначення гнучкості мислення, вміння аналізувати, порівнювати, класифікувати та систематизувати); дослідження швидкості й широти мислення; на визначення логіки мислення.

В такий спосіб, нами одержані такі результати: у 33,3 % – превалує пізнавальна мотивація, водночас у 36,6 % – невизначена мотивація, у 19,9 % – меркантильна мотивація.

Результати за методикою на виявлення рівню володіння операціями узагальнення дозволяють відзначити, що лише 57 % досліджуваних учнів виявляють достатній рівень розвитку операцій узагальнення. Результати діагностики дають змогу розподілити дітей на групи: з достатнім рівнем широти і швидкості мислення; з низьким рівнем широти мислення і достатнім рівнем швидкості мислення; з низьким рівнем широти і низьким рівнем швидкості мислення.

Проведене експериментальне дослідження підтвердило результати досліджень У. В. Ульяненко, Д. Б. Некрасова, які довели, що мотиваційна сфера і рівень розвитку операцій мислення, логіки і гнучкості

мислення взаємопов'язані [4]. Було виявлено позитивну кореляцію між високим рівнем розвитку мисленневих операцій і пізнавальною мотивацією. Поряд з цим наявна позитивна кореляція між низьким рівнем розвитку мислення та несформованою пізнавальною мотивацією. В результаті проведеного дослідження дітей, котрі брали участь в експерименті, можна розподілити на групи: діти з пізнавальною мотивацією і достатнім рівнем розвитку мисленневих операцій; учні з наявним пізнавальним мотивом та достатнім і низьким рівнем розвитку мисленневих операцій; діти з невизначеною мотивацією і низьким рівнем розвитку мисленневих операцій; учні з невизначеною мотивацією та достатнім і низьким рівнями розвитку мисленневих операцій; діти з негативною мотивацією і низьким рівнем розвитку мисленневих операцій.

На другому етапі нашого дослідження ми використовували розроблені нами програми корекції мотиваційної та пізнавальної сфер дітей із затримкою психічного розвитку. За результатами корекційних впливів варто відзначити, що під впливом задіюваних корекційних заходів відбувається певна стабілізація й «вирівнювання» стану інтелектуальної недостатності. Однак на відміну від проблеми розумового розвитку при затримці психічного розвитку недоліки в здатності абстрактно мислити, хоч і можуть, за несприятливих умов виховання і розвитку дитини, закріплюватися, набувати стійкого характеру, все-таки не є визначальними [1, 2]. Більш суттєвими є порушення працездатності, розлади уваги, пам'яті, сенсомоторних процесів, пізнавальної активності. Ці порушення особливо виразно виявляються в дошкільному віці, і саме вони перешкоджають вчасно і повноцінно формуватися мисленню та мовленню. Якби з дошкільниками послідовно проводилася корекційна робота, то багато хто з них міг би успішно навчатися в загальноосвітній масовій школі. Початок корекції у шкільному віці потребує більших зусиль, бо доводиться уже долати наслідки негативної мотивації й навіть педагогічної занедбаності.

Задля покращення психічного стану дитини потрібно впливати на неї цілісно, тобто працювати над формуванням її пізнавальних інтересів, мислення, мотивації. Розвиток одних процесів стимулює розвиток інших: так, корекція широти, швидкості, гнучкості, критичності, глибини та послідовності мислення сприяє покращенню мовлення, оскільки розуміння буде на якісно новому рівні. Відомо, що провідним видом діяльності молодших школярів є навчання, тому, щоб спрямувати дитину з попереднього виду – гри також доцільно працювати саме над мисленням, щоб дитина змогла самостійно зрозуміти необхідність навчання та його змісту – отримання знань. Переорієнтація дитини з ігрової мотивації на пізнавальну шляхом ускладнення кожної наступної пропонованої гри, з додаванням у неї інформативних елементів, що відповідають інтересам дитини, але вже на більш високому рівні.

Результати теоретичного та експериментального вивчення проблеми дозволяють зробити такі висновки:

1. Термін «затримка психічного розвитку» вживається науковцями для позначення тимчасового характеру відставання особистості, яке з віком долається, і як показує практика, для створення сприятливих умов подолання психологічної затримки у дітей, дуже важливою є діагностика психологічних особливостей мислення, мотивації таких дітей та своєчасна корекція пізнавальної, мотиваційної, соціальної сфер особистості.

2. До причин, які зумовлюють ЗПР можна віднести недоліки сімейного, педагогічного виховання, недостатній рівень психологічної культури суб'єктів педагогічного процесу. Отже, порушення дитячо-батьківських відносин, відсутність спільних та раціональних вимог від батьків до дитини, депривація, фрустрація, народження другої дитини в сім'ї під час кризового періоду життя першої дитини, гіперопіка чи гіпоопіка, асоціальна поведінка батьків є суттєвими чинниками затримки психічного розвитку молодшого школяра.

3. Сучасна система освіти відчуває потребу в забезпеченні психологічної готовності учасників педагогічного процесу до активного, нестандартного підходу до вирішення проблем, що постають перед суспільством, в тому числі завдання пов'язані із збереженням, укріпленням психічного, психологічного, фізичного здоров'я. Втім завдання покращення ситуації із збільшенням кількості дітей, котрі відносяться за класифікацією до групи з певними особливостями у розвитку, набуває все більшої актуальності. Вирішення проблемної ситуації тісно пов'язане із залученням педагогів, психологів, дефектологів, батьків до співпраці. Лише спільні зусилля, задіяння ефективних корекційних програм, а також соціальних програм, щоо підтримки таких дітей уможливають результативне розв'язання такого завдання.

4. У зв'язку з цим, робота педагогів у закладах освіти потребує глибоких професійних знань, високих моральних якостей, впевненості в тому, що дитина з особливостями психофізичного розвитку може стати повноцінною особистістю. Важлива роль в цьому відводиться співпраці з батьками. У зв'язку з цим, важливим є індивідуальне консультування батьків психологом, логопедом. Залучення батьків до групових та колективних форм роботи (батьківський клуб, дні відкритих дверей, Школа здоров'я, лекції-презентації) матимуть позитивний вплив на розв'язання актуальних проблем розвитку власної дитини.

5. Таким чином, ефективність навчально-виховного процесу, буде визначатися тим, наскільки враховуються й реалізуються потенційні можливості навчання та розвитку кожної дитини з особливостями психофізичного розвитку, адже у дитини завжди є резерви та потенціал розвитку, їх використання може посприяти успіху особистості у житті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / М. Й. Варій. Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. – 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури». – 2007. – 968 с.
2. Дети с задержкой психического развития / Под ред. Т. А. Власовой, М. С. Певзнер и др. – М., 1984. – 268 с.

3. Диагностика психики детей с задержкой психического развития: Методические указания для студентов пед. Институтов и учителей 1-4х классов общеобразовательной школы / Сост. Н. А. Головань. Кировоград: КГПИ, 1990 – 24 с.
4. Ілляшенко Т. Затримка психічного розвитку у дітей: причини виникнення та корекція / Т. Ілляшенко // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. - К.: Контекст, 2000. - 336 с.
5. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології: Навч. посібник / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К.: Перун, 1996. – 464 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. В 2 Т / АПН СССР.-М.: «Педагогика», 1989. – 485 с.
7. Шевченко С. Г. Коррекционно-развивающее обучение: Организационно-педагогические аспекты: Метод. Пособие для учителей классов коррекционно-развивающего обучения / С. Г. Шевченко. – М.: Гуманит. изд. центр. ВЛАДОС, 1999.—136 с. – (Коррекционная педагогика).

Лілія ТОМІЛОВИЧ

ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор С.В. Омеляненко

На сьогоднішній день соціальна ситуація набуває рис вираженої нестабільності, спостерігається руйнування державної системи суспільного виховання, ускладнення умов життєдіяльності, зміна моральних цінностей, послаблення виховання та духовної функції сім'ї тощо. Ці чинники призводять до поширення безпритульності неповнолітніх, зростання дитячої злочинності та інших соціальних явищ. Проблема девіантної поведінки підлітків набуває актуального характеру та потребує особливої уваги.

В психології існує кілька понять, які характеризують цю соціальну групу: важковиховувані, кризові, педагогічно запущені, дезадаптовані, асоціальні, аморальні підлітки. Підлітковий вік є достатньо складним кризовим періодом розвитку. На думку К. Левіна, підліток знаходиться в стані "маргінальної особистості": він вже вийшов з дитячого віку, але ще не став дорослим [4, 12]. В цьому віці підліток стикається з багатьма труднощами та не завжди при зустрічі з новою ситуацією може знайти адаптивні способи її вирішення.

Девіантна поведінка є системою вчинків особистості, що відхиляється від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо) [3]. Девіації у поведінці можуть трактуватися як позитивні, так і негативні. У разі позитивних девіацій йдеться про нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість і, загалом, свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства. Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми [2]. У цьому випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптованості, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникання морального і естетичного контролю за власною поведінкою, яка стає соціально дезадаптованою. У зв'язку з цим можна говорити про девіантність особистості – сукупність засвоєних особистістю асоціальних, аморальних поглядів на життя, які не відповідають соціальним очікуванням та за певний час стають її соціальною позицією, що перешкоджає самоактуалізації особистості, її особистісному зростанню [1].

Девіантна поведінка з одного боку, є перш за все, така поведінка, яка суперечить прийнятим в суспільстві нормам, цінностям, соціальним очікуванням та порушує правові та культурні норми; з іншого – поведінка, яка відхиляється від норми психічного здоров'я, проявляється у вигляді незбалансованості психічних процесів, порушення адаптації та процесу самоактуалізації.

Існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки. Індивідуальний фактор, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки та ускладнює соціальну та психологічну адаптацію індивіда. Педагогічний фактор, що виявляється в дефектах шкільного, сімейного та трудового виховання. Психологічний фактор який розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда з оточенням і який проявляється в активно-вибірковому ставленні індивіда до середовища, до норм та цінностей, до психолого-педагогічного впливу та саморегуляції своєї поведінки. Соціальний фактор визначається соціальними, економічними, політичними та іншими умовами існування суспільства.

У кожен період розвитку дитини формуються деякі психічні якості, особистісні риси та характер. Характерологічні підліткові реакції, такі як відмова, протест, групування, є, як правило, наслідком емоційно залежних, дисгармонійних сімейних відносин.

Загалом до внутрішніх психологічних проявів девіантної поведінки особистості відносять такі: психологічні бар'єри (неадекватна самооцінка, низький рівень механізмів саморегуляції, деформація моральних норм, некритичність мислення); духовні проблеми (відсутність або втрата сенсу життя, переживання внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо); порушення ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або редуковані моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переживання девіантних цінностей, ситуативно-егоцентричну орієнтацію, фрустрованість вищих потреб, внутрішні конфлікти, малопродуктивні механізми психологічного захисту; емоційні проблеми – тривога, депресія, переживання негативних емоцій, алекситимія (ускладнення в розумінні своїх переживань і невміння сформулювати їх словами), емоційне огрубіння (втрата здатності визначити доцільність,

доречність тих чи інших емоційних реакцій, дозувати їх), афективність тощо; низький рівень адаптивних можливостей; викривлення у когнітивній сфері – стереотипність, ригідність мислення, неадекватні установки, обмеженість знань, наявність забобонів; негативний життєвий досвід – наявність шкідливих звичок, психічних травм, досвіду насильства, соціальну некомпетентність тощо.

Дуже часто підлітки мають негативне самосприйняття, що проявляється у стійкому переконанні у відсутності у неї особистісно-цінних якостей або можливості здійснювати особистісно і суспільно цінні вчинки, в оцінюванні ставлення з боку значущих для неї особистостей як недоброзичливого або, взагалі, негативного. Відсутністю механізмів психологічного захисту, які дозволяють пом'якшити сприймання ситуації як негативної, або невмінням їх ефективного використання.

У результаті підліток опиняється перед вибором: продовжувати переживати негативні емоції через невідповідність вимогам і нормам або діяти в напрямку підвищення самоповаги в поведінці, що спрямована проти цих норм. В останньому випадку бажання відповідати очікуванням суспільства зменшується, а прагнення ухилитися від них зростає. Нова, негативна соціальна ідентичність формує і нові критерії самооцінки: те, що було погано в системі загальноприйнятих норм, стає хорошим у системі антинорм. Таким чином, утворюється порочне коло: здійснюючи антинормативні вчинки, особистість тим самим привертає до себе увагу, інтерес, отже, у власних очах підвищує самоповагу [2].

На формування девіантності підлітків можуть вливати і такі чинники:

1. Фактор, пов'язаний з педагогічною занедбаністю, коли батьки не приділяють уваги інтелектуальному, моральному розвитку дитини і вона виявляється інтелектуально-пасивною. Відсутність необхідних культурно-етичних уявлень та навичок заважає підлітку правильно орієнтуватися в спілкуванні з однолітками, веде до конфліктів, відчуження. Дитина стає "важкою" і для однолітків, і для вихователів.

2. Девіантність як відповідь на несприятливі зовнішні дії (грубі, образливі дії батьків, нетактовність вчителя, переживання несправедливості, образи, страху, пригноблення тощо, або проблеми, які виникають у зв'язку з особливостями перехідного періоду). Ці труднощі тимчасові, які зазвичай проходять та не призводять до серйозних негативних вчинків, якщо вони не фіксуються і не посилюються неправильними діями батьків, вчителів.

До психологічних причин девіантної поведінки підлітків відносяться:

1. Внутрішні фактори: психологічні бар'єри, духовні проблеми, порушення ціннісно-мотиваційної сфери, емоційні проблеми, низький рівень адаптивних можливостей, негативний життєвий досвід та відсутність позитивного життєвого досвіду, особливості локусу контролю та рівень самоповаги тощо.

2. Зовнішні фактори: порушення взаємовідносин з оточенням; недостатня соціальна захищеність та невиконання виховних функцій сім'ї, що призводить до порушення адаптації підлітка; недостатність уваги з боку суспільства (соціальна занедбаність); ігнорування або неадекватні методи впливу та відсутність допомоги з боку вихователів (педагогічна занедбаність), що призводять до прогресування дезадаптивної поведінки підлітка; негативний вплив неформальної групи однолітків тощо.

Якщо не займатися виявленням і профілактикою девіантної поведінки в підлітковому віці, то ця проблема не зникне. У нашому дослідженні ми використали методикю А. Басса і А. Дарки, які виділили поняття "агресія" і "ворожість" та визначили останню як акцію, що розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей, подій. Автори методики розглядають такі види реакції: фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи; непряма агресія – агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована; роздратування – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість); негативізм – опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів; образа – заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії; підозрілість – в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до переконання у тому, що інші люди планують та приносять шкоду; вербальна агресія – вираз негативних відчуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози); почуття провини – можливе переконання суб'єкта, що він є поганою людиною, що надходить зло, а також відчуються їм докори сумління.

У проведеному нами дослідженні брали участь 15 вихованців Кіровоградського дитячого будинку, вік – 13-14 років, із них 7 дітей – контрольна група, 8 – експериментальна група.

У ході діагностики за методикою Басса-Дарки було встановлено, що в контрольній групі дітей 30 % дітей мають низький рівень агресивності, 20 % – середній рівень, 50 % – високий рівень агресивності. В експериментальній групі ці показники склали 35%, 15% і 50% відповідно. Таким чином, ми бачимо, що 50% дітей в обох класах мають високий рівень агресивності, близько третини дітей (30% і 35% відповідно) – низький. Дітей з середнім рівнем агресивності найменше (20% і 15% відповідно).

У процесі аналізу даних діагностики по Бассу-Дарки були підраховані середні значення по окремих видах агресивності всередині груп з низькою, середньою і високою агресивністю.

Розглянемо отримані дані у контрольній групі.

Аналізуючи середні значення в групі підлітків з низькою агресивністю, можна відзначити такі факти: порівняно з середнім значенням загальної агресивності (20%), середнє значення рівня фізичної агресії нижче на 5% (15%), непрямої агресії – нижче на 5% (25%). Те ж середнє значення, що і рівень загальної агресії, мають такі показники, як негативізм, підозрілість, вербальна агресія і роздратування. Зате середнє значення за таким показником як образа, перевищує, значення загальної агресії на 5%. Почуття провини у цієї групи низьке, що наближається до середнього (30%).

У групі дітей із середнім рівнем агресивності ми отримали такі результати. У порівнянні з середнім значенням загальної агресивності (60%), середнє значення рівня фізичної агресії нижче на 10% (50%), рівень роздратування – нижче на 10% (50%), вербальної агресії на 10% (50%). Те ж шкідливіше значення, що і рівень загальної агресії, мають такі показники, як непряма агресія та підозрілість. Зате середні значення за такими показниками як негативізм і образа, перевищують, значення загальної агресії на 5% відповідно (65% і 65%). Почуття провини у цієї групи середнє, що наближається до високого (60%).

Аналізуючи середні значення в групі дітей з високою агресивністю, можна відзначити такі факти. У порівнянні з середнім значенням загальної агресивності (80%) середнє значення рівня фізичної агресії нижче на 10% (80%), рівень роздратування – нижче на 5% (75%). Середні значення за такими показниками як непряма агресія та підозрілість перевищують, значення загальної агресії на 5% (по 85%). Те ж середнє значення, що і рівень загальної агресії, мають такі показники, як негативізм, образа і вербальна агресія. Почуття провини у цієї групи середнє (50%). Слід зазначити, що цей показник навіть нижче, ніж у групі дітей із середнім рівнем агресивності. Це, ймовірно, пов'язано з тим, що діти не сприймають свою поведінку як агресивну і таку, що соціально не схвалюється, а просто слідує напрацьованим стереотипам поведінки.

Тепер розглянемо аналогічні дані, отримані в експериментальній групі.

У порівнянні із середнім значенням загальної агресивності (25%), середнє значення рівня фізичної агресії у дітей із низькою агресивністю нижче на 5% (20%), а підозрілість – нижче на 10% (15%). Середні значення вище на 5% (по 30%) за показниками: непряма агресія, негативізм і образа. Те ж середнє значення, що і рівень загальної агресії, мають такі показники, як вербальна агресія і роздратування. Почуття провини у цієї групи середнє, що наближається до низького (35%).

Аналізуючи середні значення в групі дітей із середньою агресивністю, можна відзначити такі факти. У порівнянні із середнім значенням загальної агресивності (50%) середнє значення рівня фізичної агресії, роздратування і вербальної агресії, нижче на 5% (45%), непрямої агресії – на 10% (40%). Те ж середнє значення, що і рівень загальної агресії, має показник рівня підозрілість. Зате середні значення по негативізму і образі вище на 10% (60%). Почуття провини у цієї групи середнє, що наближається до високого (60%).

У групі дітей з високою агресивністю у порівнянні із середнім значенням загальної агресивності (80%), середнє значення рівня фізичної агресії і негативізму нижче на 5% (по 75%), рівень роздратування, образи і вербальної агресії – нижче на 10% (по 70%). Середні значення за такими показниками як непряма агресія та підозрілість перевищують значення загальної агресії на 5% відповідно (85% і 85%). Почуття провини у цієї групи середнє (50%). Слід зазначити, що цей показник майже такий же, як у групі дітей із середнім рівнем агресивності.

За допомогою методики було виявлено, що досліджувані підлітки в контрольній групі і в експериментальній схильні до агресії та насильства, показники за цією шкалою становлять 75% і 85%. При використанні методики Басса-Дарки був виявлений підвищений рівень агресивності у підлітків, що підтверджує виявлену схильність до девіації. Тому потрібно проводити як первинну, так і вторинну профілактику девіантної поведінки підлітків, розробляючи індивідуальні програми роботи з такими вихованцями дитячого будинку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Н.А., Тараканов Ю.В. Асоциальное поведение несовершеннолетних. – Самара, 2001. – 154 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. –К., 2006. – 88 с.
3. Кон І.С. Психологія ранньої юності. – М., 1989. – 255 с.
4. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб, 2000.

Інна ХРИСТЕНКО

ПРОБЛЕМА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ТА ЗВ'ЯЗОК СІМ'Ї І ШКОЛИ

(магістрантка психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор А. Б. Рацун

Актуальність даної теми полягає в тому, що на даному етапі розвитку школи та навчання слід приділити велику увагу вихованню учнів у сім'ї. Розвиток особистості залежить від культури батька й матері, людські стосунки і суспільне оточення пізнаються на прикладі батьків. Більша частина проблем у навчанні і вихованні починається саме в сім'ї, тому спілкування з батьками учнів, спільна праця разом із вчителями повинна допомагати маленьким громадянам стати дорослими та гідними своєї держави.

Вчитель - найважливіша людина для дитини, яка прийшла до школи, але учень потребує підтримки не тільки з боку вчителя, а й з боку батьків. Наскільки добрий мікроклімат у сім'ї, наскільки батьки розуміють дитину, настільки дитина буде гарно навчатися в школі. В наш час велику увагу слід приділяти не тільки учням, а й батькам учнів. Василь Олександрович Сухомлинський наголошував на тому, що потрібно проводити роботу з батьками, пояснювати, як виховувати дітей, як допомогти дітям. Він вважав, що гармонійний, всебічний розвиток можливий лише за умови, коли сім'я і школа будуть діяти одночасно і стануть єдиним цілим у спільній роботі.

Родинне (сімейне) виховання (те ж саме – виховання дітей у сім'ї) спільна назва для процесів впливу на дітей з боку батьків та інших членів сім'ї з метою досягнення бажаних результатів. Родинне виховання повинно здійснюватися в тісній взаємодії зі школою зокрема, вчителям початкових класів, і мати на меті забезпечення фізичного і психічного здоров'я дітей, повноцінного розвитку готовності до школи, набуття життєвого досвіду.

Аналіз педагогічної, психологічної літератури, української літературної та педагогічної спадщини показує, що проблемою родинного виховання, зокрема, стосунками між батьками і дітьми та про напрямки сімейного виховання писали ще Я.А.Коменський, Г.Песталоцці. Важливого значення даній проблемі надавали А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський.

Спостереження педагогічної діяльності вчителів початкових класів та аналіз родинного виховання свідчить про те, що в дітей дошкільного віку потрібно спеціально формувати вміння і навички, необхідні для навчання в школі.

Дослідження свідчать, що діти 5-6 років мають значно більші ніж передбачалося, інтелектуальні, психічні і фізичні можливості, що дозволяє перенести частину програми першого класу в підготовчу роботу школи. Тому 5-6-річних дітей можна навчати початкам математики і грамоти, чим можна істотно поліпшити їхню готовність до шкільного навчання.

Вже в шестирічному віці дитина набуває деяких навичок навчальної роботи. Помітно виявляється емоційно-вольова спрямованість у досягненні мети. Усе це створює важливі передумови для систематичної підготовки дітей до школи.

Для підготовки дитини до навчання в школі недостатньо виробити в неї певні вміння і навички, дати певні знання, вчити мислити. Треба, щоб до цього дитина була підготовлена і психологічно, і, передусім, морально, щоб вона виявляла бажання вчитися, мала інтерес до знань.

Реалізація ефективної підготовки дитини до навчального процесу в школі здійснюється за таких умов:

- співпраця родини і вчителів у визначенні напрямків, форм, методів і прийомів підготовки дитини до школи;

- систематичність і послідовність у підборі форм, методів і прийомів роботи з дітьми;

- знання батьками їх дітей, бажання знати як позитивні, так і негативні особливості їх всебічного розвитку;

- особистий приклад батьків, їх авторитет, характер стосунків;

- стимулювання навчально-пізнавальної активності дітей;

- педагогічна культура батьків.

У систему стосунків «вчитель-батьки учнів» вчитель залучається об'єктивною необхідністю, самими умовами здійснення педагогічного процесу. Ця система стосунків може існувати і функціонувати навіть без безпосереднього контакту її учасників, бо їх зв'язує учень як об'єкт взаємного впливу. Об'єктивна потреба співпраці вчителя і батьків учнів, що диктується єдністю цілей і завдань навчання і виховання, не означає непотрібності свідомих зусиль по організації цієї співпраці.

Стосунки в системі «вчитель-батьки учнів» являють собою важливий педагогічний чинник, що сильно впливає на моральне життя учнів, які сприймають ці стосунки як норму навіть в тому випадку, коли останні і не є нормальними.

Практика школи показує, що система реальних стосунків «вчитель- батьки учнів» не завжди виконує свої функції.

У цих стосунках нерідко зустрічаються такі **недоліки**:

- вчитель іноді має невизначене уявлення про батьків учня, а батьки знають про вчителя тільки зі слів дитини;

- взаємне або одностороннє невдоволення один одним, мовчазне або відкрите несхвалення дій один одного, недовір'я і зневага аж до яскраво вираженої неприязні, часом перехідної у взаємні образи і приниження людського гідності, в гострий конфлікт, в який неминуче залучаються і діти, і який, внаслідок цього, не може не надавати руйнівної дії на педагогічний процес.

Відповідальність за моральні стосунки, що складаються в системі «вчитель-батьки учнів» лягає на вчителя, як на ведучу, професійно зобов'язану сторону.

Природно, що здійснення ведучої ролі педагога в організації оптимальних стосунків з батьками учнів являє собою іноді значну трудність.

По-перше, тому, що вчитель, крім морального авторитету, не має ніяких інших впливів.

По-друге, йому доводиться налагоджувати доцільні контакти з будь-якими батьками, незалежно від їх особистих якостей і особливостей, незалежно від того, чи бажано цих контактів батьки чи ні.

У сучасних умовах різко зменшилися контакти батьків з учителями, які найчастіше відбуваються через батьківські збори або індивідуальні виклики батьків до школи. Однак варто використовувати і інші форми роботи з батьками в школі.

Отже, вчителі, вихователі повинні вивчати сім'ю, щоб спрямовувати сімейне виховання на всебічний розвиток дитини, надавати допомогу батькам: у керівництві навчально-виховною роботою дітей у домашніх умовах; у визначенні методів і прийомів виховання, формування у них позитивного ставлення до школи, навчання дітей, їх участі у суспільній і трудовій діяльності; спонукати батьків до педагогічної самоосвіти, залучати їх до навчально-виховної діяльності у школі; за необхідністю коректувати виховні зусилля сім'ї, нейтралізувати негативні її впливи.

Без сумніву, виконане дослідження не претендує на повне розв'язання цієї багатоаспектної проблеми. Подальше вивчення її, на нашу думку, доцільно здійснювати за такими напрямками: особливості співпраці вчителя і родини при організації виховного процесу в початковій школі; форми і методи спільної роботи, приййоми роботи з дітьми з вадами мовлення.

Родинне виховання - це перевірений віками досвід національного виховання дітей у сім'ї. Воно є могутнім джерелом формування світогляду, національного духу, високої моральності, трудової підготовки, громадянського змування, глибоких людських почуттів, любові до матері і батька, бабусі і дідуся, роду і народу, пошани рідної мови, історії, культури.

Отже, основними завданнями родинно-сімейного виховання в умовах сьогодення є:

1. Виховання фізично й морально здорової дитини; забезпечення необхідних екосоціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини (генотипу);
2. Створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації;
3. Засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні;
4. Виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабих і людей похилого віку;
5. Залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;
6. Включення дитини в спільну з дорослими діяльність, розвиток творчої працелюбності, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище;
7. Виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
8. Формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне у вчинках людей;
9. Забезпечення умов для їхньої творчої практичної діяльності;
10. Забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу;
11. Прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості.

Сім'я має шанувати й поважати українську мову, культуру, традиції і звичаї, виявляти шанобливе ставлення до національної літератури, преси, мистецтва, радіо і телебачення тощо. Дитині передається ставлення батьків та членів родини до національних цінностей через спілкування, споглядання та в інший спосіб. Народ здавна сповідує істину: **батьки** - головні природні вихователі й особистим прикладом роблять найбільший виховний вплив на дітей. Добре виховати своїх дітей - не тільки найважливіший моральний, а й конституційний обов'язок батька і матері. За це вони відповідають перед своїм сумлінням і суспільством.

В.О.Сухомлинський вважав, що Батьківщина починається із сім'ї, що найважливіші риси якості особистості зароджуються в сімейному, вихованні, що діти продовження не тільки нашого роду, а й нашого соціального ладу, наших завоювань і благородних намірів. І від того, які духовні цінності візьме від нас молодь, залежатиме майбутнє нашого народу і суспільства. Вчений звертав увагу на таку важливу особливість психіки дитини – чим молодший її вік, тим вразливіша, сприятливіша вона до виховного впливу, тим легше пробудити в ній благородні почуття, виховати чи перевиховати. На яскравих повчальних прикладах із сімейного виховання В.О.Сухомлинський показує, як успішно закладаються і міцніють основи моралі в дітей, якщо батьки враховують ці особливості й можливості розвитку психіки в дошкільному віці і як несформовані й незакріплені в ранньому дитинстві такі елементарні моральні правила життя і поведінки дитини, як «можна», «не можна», «треба», «не треба», «дозволено», «заборонено», відсутність елементарних почуттів обов'язку і відповідальності ускладнюють дальший процес виховання особистості в наступних вікових періодах. А кому не відомі надзвичайна дитяча спостережливість, цікавість і допитливість, скільки разів малюки завдають клопоту старшим своїми нескінченними «чому?», «для чого?», «навіщо?». То зароджується і з неповторною силою виявляється пізнавальний інтерес – потреба все знати, зрозуміти, пояснити. Задовольняючи дитячу допитливість розумними, доступними для її розуміння відповідями, підтримуючи її цікавість, ми сприяємо розвитку мислення й уяви дитини, стійких пізнавальних інтересів як найважливішого компонента в структурі інтелекту особистості. Та, на жаль, батьки не завжди усвідомлюють свою відповідальність за розумовий розвиток дитини, їм не вистачає ні часу, ні зусиль, щоб задовольнити дитячу допитливість, поміркувати, порозмовляти з дитиною, дати правильну і зрозумілу відповідь на ті чи інші запитання, заохотити до дальшої пізнавальної діяльності, розвинути дитячу спостережливість і увагу, пам'ять і мислення. Так зароджується психологія байдужості, так виростають діти, яких ніщо не приваблює. Їх не цікавлять ні знання, ні школа, вони вчаться лише формально, з обов'язку або примусу, у них не виникла потреба все знати, зрозуміти, не сформувалися пізнавальні інтереси. От чому В.О.Сухомлинський звертається до батьків із закликком вчити дітей спостерегати, пізнавати світ, міркувати, бути уважними до їхніх запитань, заохочувати і спрямовувати дитячу допитливість і, головне, не залишати дітей поза батьківською увагою, турботою про їхнє розумове виховання, своєчасно впливати на розвиток розумових здібностей. Звичайно, сформувати в малих дітей стійкий пізнавальний інтерес, органічну потребу в знаннях, освіті – нелегка справа. Василь Олександрович

радить батькам знаходити різноманітні форми й способи спонукання дитячої спостережливості, цікавості, показувати й розкривати перед ними неповторну красу природи і людського життя. У молодшому шкільному віці порівняно легко формуються такі моральні цінності особистості, як колективізм, дисциплінованість, працьовитість і бережливість, почуття обов'язку і відповідальності, дружби, товаришування, поваги до праці й людей праці. У підлітковому і юнацькому віці інтенсивно формуються світоглядні і морально-вольові якості особистості ідейні переконання, патріотичні ідеали, громадянська зрілість. В.О.Сухомлинський назвав цей вік періодом становлення громадянина, світоглядним віком, періодом формування вольових якостей і характеру молодого людини. Ось чому дуже важливо для всіх, хто має справу з вихованням дітей, знати не тільки вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, а й ті умови, за яких успішно формуються й виховуються в тому чи іншому віковому періоді найбільш значущі риси і якості особистості, та забезпечити їхній максимальний розвиток. Своєчасність виховного впливу – запорука успіху у вихованні молодого людини. В.О.Сухомлинський умів підмітити найтипівші вади сімейного виховання. Одною з найшкідливіших вад є, за його висловом, споживацький характер способу життя багатьох дітей. Деякі батьки вважають, що живуть вони і працюють лише заради щастя своїх дітей і тому дозволяють їм усе, створюючи максимальний матеріальний достаток, тепличні умови, задовольняючи всі необмежені бажання й навіть примхи. Діти в таких сім'ях виростають, не знаючи ні в чому нужди, не знаючи обов'язків і відповідальності. Радість споживання матеріальних і духовних благ – єдина діяльність багатьох дітей, пише В.О.Сухомлинський. Це призводить до дуже небезпечних наслідків, – спотворення людської особистості, марнотратства, споживацького, паразитичного способу життя, до появи «маленьких негідників» і навіть злочинців. Бо чим інакше можна пояснити такий ганебний вчинок школярів, які заради розваги побити вітрові стекла в автомобілях, знищили одяг, взуття, яке їм видали в школі-інтернаті тощо? Споживацький підхід до суспільного добра перетворює дитину в маленького злочинця, маленького негідника, психологія якого формується вже з ранніх років, починається з сім'ї, з нескінченних розваг або дитячої бездіяльності.

Особливу увагу приділяв В.О.Сухомлинський трудовому вихованню дітей у сім'ї, вихованню любові до праці, працьовитості, поваги до людей праці, бережливого ставлення до матеріальних і духовних благ людства. Водночас він відзначав, що марне витрачання часу, байдикування, ледарство проникає нині навіть у життя сільських дітей; та деякі батьки вважають, вказував В.О.Сухомлинський, що їхні діти повинні тільки гратися, забавлятися, розважатися, а праця – це обов'язок дорослих. Якщо підліток нудьгує від бездіяльності, то це страшне горе для суспільства, – пише В.О.Сухомлинський. Адже справа навіть не в тому, що діти не створюють матеріальних благ, не примножують людського багатства – праця обгороджує людину, формує характер, волю, найважливіші риси і якості особистості, вона містить у собі величезні виховні можливості. В праці розкриваються здібності, моральні та інтелектуальні сили молодого людини, формується її особистість. Тільки в процесі трудової діяльності виникає потреба в спілкуванні, у становленні соціальних і психологічних стосунків, ділових взаємин між людьми, взаємодопомоги, взаєморозуміння, дисциплінованості, погодженості дій і вчинків тощо. «Дати дитині радість творення, радість праці, – зазначав В.О.Сухомлинський, – це і є справжня мудрість батьківської любові до дітей» [114; 12].

Основи пізнавальної діяльності і навчальної праці закладаються в ранньому дитинстві, а тому автор «Батьківської педагогіки» дає практичні поради батькам розвивати в дітей спостережливості, вміння орієнтуватися в різноманітних ситуаціях, мислити, міркувати, фантазувати. Цьому особливо сприяє вивчення явищ природи в ранньому дитинстві, спільні прогулянки, бесіди, читання книжок, спільна праця. Мислення дитини своєрідне, її думка невіддільна від почуттів, вона прагне все пізнати, зрозуміти. Тому сам процес навчання повинен бути життєрадісним, захоплюючим, будити думку і почуття, мати дослідницький характер. Водночас розвиток пізнавальних і навчальних інтересів немислимий при застосуванні примусу, покарань або сухих формальних вимог. В.О.Сухомлинський пише: «Діти, на яких часто кричать, втрачають здатність сприймати найтонші відтінки почуттів інших людей і – це особливо бентежить – втрачають чутливість до правди, справедливості» [114; 13].

В.О.Сухомлинський на яскравих прикладах показує, яке значення для інтелектуального розвитку, зокрема мислення і пізнавальних інтересів, має психологічний клімат соціального середовища, в якому дитина формується і розвивається, багатство інтелектуальних зв'язків і відношень, мовне спілкування, активна пізнавальна і трудова діяльність. Багато цікавих порад з цього питання можна знайти у статті «Вашій дитині через рік йти до школи» та ін. [114; 173].

Василь Олександрович постійно цікавився проблемами сімейного виховання, а саме умовами і особливостями виховання дітей у різних сім'ях, вивчав позитивний досвід, підмічав найістотніші і найбільш типові вади та недоліки сімейного виховання, шукав причини цих недоліків. Він проводив велику виховну і освітню роботу з батьками, дорослими, навчав їх мистецтва сімейного і громадського виховання, гостро критикував неучтво та примітивізм. У Павлишській школі було створено чітку систему педагогічної освіти і пропаганди педагогічних знань серед населення, батьків і навіть старшокласників. В.О.Сухомлинський вважав за необхідне ввести в зміст загальноосвітньої школи мінімум педагогічних знань, зокрема з галузі «Батьківської педагогіки», виховувати майбутніх батьків, морально готувати їх до великої відповідальної батьківської місії. Він підкреслював, що безвідповідальне ставлення молодих батьків до виховання своїх дітей дорого обходиться передусім суспільству.

Морально не підготовлені до народження і виховання дітей батьки є великим нещастям для суспільства. Молоді батьки повинні розуміти, що шлюб розпочинається з готовності до великої і

відповідальної соціальної ролі – виховання дітей, успіх якої залежить передусім від духовного багатства, вірності коханню, взаємної поваги і спілкування, педагогічних знань і умінь. Своїх вихованців – юнаків і дівчат ми вчимо; моральне право на кохання має той, хто вміє відповідати за майбутнє – за своїх дітей. До речі, В.О.Сухомлинський з нових позицій підходить і до оцінки життєвої позиції, і ролі дитини в сім'ї. Діти в сім'ї – це не тільки слухняні виконавці волі батьків і старших, вони рівноправні члени сім'ї, активні учасники всіх сімейних справ, вони можуть чинити взаємний позитивний вплив на сім'ю; поведінку батьків і старших, їх ставлення до своїх сімейних і громадських обов'язків. Вони не повинні відчувати своєї нерівності, неповноцінності, приниженої гідності. Автор відстоює право дітей активно втручатись у сімейні справи. Цікаві приклади, наведені у «Батьківській педагогіці», переконують нас у тому, що під впливом думки дітей, їх вимог, ставлення батьків до деяких антисоціальних явищ – п'янства, крадіжок, обману, протекціонізму, нечесного способу життя та інших аморальних вчинків,— можна змінити або позбутися цих явищ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сухомлинський В.О. Гаряча квітка. К., 1978.
2. Азаров А.П. Семейная педагогика. М.: Политиздат, 1985. 238 с.
3. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку та виховання дітей.—К.: Радянська школа, 1973. 152с.
4. Лисенко П. М. Стельмахович про родинне виховання дітей шкільного віку // Сподвижник української етнопедагогіки: Серія І Педагогіка, етнопедагогіка», Івано-Франківськ, 1999. С. 145-149.
5. Стельмахович М.Г. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до XIX ст. //Рідна школа. 1992. №3-4. С. 14-19.

Анна ШЕЛЕСТ

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У МЕТОДИЦІ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

(студентка V курсу психолого-педагогічного факультету)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. Г. Кіндеї

В історії розвитку людства читання завжди відіграло важливу роль. Сьогодні читання пронизує усі сфери життєдіяльності. Воно покладене в основу освітньої, пізнавальної, інформаційної, професійної діяльності людини. Розвиток сучасних технологій потребує набагато вищого рівня сформованості вміння читати, ніж раніше. Стрімке зростання обсягу інформації, яку необхідно засвоїти для успішної подальшої життєдіяльності, потребує збільшення темпу читання, швидкості і якості розуміння прочитаного й прийняття рішення. З огляду на це, читання стає основою освіти і провідною навичкою самоосвіти людини упродовж життя. Потреба в читанні формується поступово і пов'язана з емоційним, естетичним впливом літератури як виду мистецтва, з її інформаційним потенціалом (можливість відкриття нової інформації для читача).

Найважливіше завдання початкової школи – формувати у школярів уміння вчитися, а це неможливо без умінь читати й працювати з книжкою. Велике значення у цьому процесі відводиться тому, як організовується робота над художніми текстами.

Сучасна методика класного читання базується на теоретичних положеннях, які розроблені такими науками, як літературознавство, психологія, педагогіка. Для правильної організації роботи з художнім текстом учителеві потрібно врахувати не тільки його специфіку, а й психологічні основи процесу читання на різних етапах навчання, особливості сприймання й засвоєння тексту молодшими школярами.

Процес реформування змісту та гуманізація і демократизація цілей початкової освіти України є складовою оновлення світових та європейських освітніх систем і спрямований на особистісний розвиток молодших школярів. Тому важливим завданням реформування змісту сучасної української освіти є створення умов для особистісного зростання і творчого самовираження кожного громадянина нашої держави. Одним із шляхів оновлення змісту освіти та узгодження його з сучасними потребами є створення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти, оновлення навчальних програм, змісту навчально-дидактичних матеріалів, підручників, форм та методів навчання, орієнтованих на набуття учнями ключових і предметних компетентностей та на створення ефективних механізмів їх реалізації.

У Законі України «Про загальну середню освіту» (Стаття 3) говориться, що загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, суспільство, культуру засобами пізнавальної і практичної діяльності.

Згідно з цим Законом відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку розроблено Державний стандарт початкової загальної освіти. Він передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких та обчислювальних умінь і навичок. Однією з освітніх галузей базового навчального плану Державного стандарту є мова і література. В цій освітній галузі окремо подається курс «Читання» [11; 5 – 8].

Державний стандарт початкової освіти говорить, що метою курсу «Читання» є формування першооснов читацької культури молодших школярів, емоційно-оцінного ставлення до змісту прочитаного, формування особистості дитини засобами художнього слова.

У процесі вивчення предмету «Читання» здійснюється мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формується становлення дитини до

нарколішньої дійсності, морально-етичні ідеали, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра.

В окремих монографіях і статтях, написаних методистами і вчителями-практиками, подається навчальний матеріал, який повинні засвоїти учні. Питання ж про те, як забезпечити повноту сприймання й осмислення цього матеріалу учнями, автори або замовчують, або роблять застереження, що цей матеріал не викликає в учнів особливих труднощів. За такої умови навчання стає одностороннім процесом: учень фактично відсутній в ньому. Без фактів, які показують, що і як сприймають, осмислюють і застосовують учні, як здійснюються їх літературний, естетичний і моральний розвиток, методична теорія не має практичного підтвердження, залишається недоведеною, необґрунтованою.

На сучасному етапі розвитку суспільства читання розглядається як одна з вищих інтелектуальних функцій, як цілеспрямована діяльність, яка може змінювати погляди, поглиблювати розуміння, відтворювати досвід, впливати на поведінку, удосконалювати особистість.

Проблемам сприйняття літератури присвячено цілу низку праць з методики, мистецтвознавства і психології. Зокрема, О. Нікіфорова вважає, що безпосередність сприймання є вторинною і виробляється з досвідом. На перше місце вона ставить безпосередній емоційний вплив образів твору. Для розвитку художнього сприймання вона рекомендує розвивати відтворююче сприймання, використовувати такі методи і прийоми роботи, як виразне читання, аналіз прочитаних пейзажів, збагачення практики художнього читання взагалі, ознайомлення учнів із прийомами побудови образу [2; 63].

За словами П. Якобсона, художнє сприймання завжди є осмисленням, тлумаченням, розкриттям змісту. Воно, вважає психолог, ніяк не може бути зведене до враження лише самими фарбами, звуками, самим словом, що звучить, – це тільки ступінь сприймання. Воно буде побутовим, чисто формальним, якщо цим обмежиться – людина залишиться сліпою до того, що «виражають звуки, форми, слова» [5; 118].

Сучасна методика спрямовує увагу вчителя на формування відтворюючої і творчої уяви, вміння слухати і чути твір, сприймати його емоційний зміст. Перша стадія сприймання здійснюється при читанні твору. Сприймання у процесі читання, формує естетичне співпереживання учнів. Без особистісного, суб'єктивного сприймання у свідомості читця не може реалізуватися і об'єктивний смисл тексту [4; 204].

Сприймання художньої літератури – це складний інтелектуальний та емоційний процес, який визначається не тільки об'єктивними даними конкретного твору – ідейно-тематичним змістом, системою художніх образів, а й суб'єктивними, тобто психологічним складом, життєвим досвідом, потребами та інтересами учнів.

Останнім часом з'явилася низка цікавих досліджень, в яких автори намагаються встановити залежність рівня аналізу художнього твору від умов його сприймання, виявити умови, які активізують сприймання художнього тексту, накреслити деякі шляхи розвитку читацького сприймання у процесі аналізу художнього твору. На наш погляд, проблема розвитку навичок читання сьогодні є актуальною, тому цікавими з цієї позиції виявляються творчі пошуки таких видатних вчених, як О. Савченко, О. Джежелей, М. Вашуленко, І. Гудзик, О. Прищепа, таких учителів-дослідників, як В. Сухомлинський, В. Мартиненко. Як зазначає академік АПН України О. Савченко, читання є особливим навчальним предметом, оскільки водночас слугує незамінним засобом опанування школярами інших предметів [8; 25 - 27].

Незважаючи на вдалі пошуки і знахідки, такі проблеми, як інноваційні підходи до аналізу художньої літератури особливості, розвиток їхньої творчої активності та самостійності, залишаються не досить вивченими. Особливо це стосується учнів початкової школи. Цим пояснюється актуальність нашого дослідження. Творчий пошук спрямовано на розкриття психолого-педагогічних інноваційних підходів у аналізі художніх творів на уроках читання з метою ефективного засвоєння його змісту молодшими школярами.

Демократичні зміни, що відбуваються в суспільстві, безперечно позначаються на завданнях шкільної освіти. Соціальне замовлення суспільства полягає в тому, щоб насамперед забезпечити мовленнєвий розвиток шкільної молоді, навчити її вільно висловлювати свої думки в різних ситуаціях при спілкуванні. Саме в шкільні роки діти адаптуються до тих видів форм діяльності в яких їм доведеться брати участь.

Сучасні діти приходять до школи з бажанням діяти, причому діяти успішно. Їм подобається на уроках не просто слухати, а ставити запитання, обговорювати проблеми, брати інтерв'ю, приймати рішення, фантазувати, робити висновки тощо. Критичне мислення та зв'язне мовлення формується поступово, воно є результатом клопіткої роботи вчителя і учня з уроку в урок, з року в рік.

В своїй роботі потрібно намагатися робити процес навчання цікавим і активним, створивши для цього комфортні умови. Тому й потрібно ставити собі за мету: вчити учнів осмислювати отриману інформацію, застосовувати її в конкретних умовах, думати, виникати в суть явищ, аналізувати, аргументувати власні думки. Виходячи з цього навчання дітей самостійно і критично мислити, розвиваючи при цьому зв'язне мовлення.

У пошуках педагогічних технологій, спрямованих на розв'язання цього важливого питання розвитку критичного мислення, виокремила технологію інтерактивного навчання, оскільки, саме вони забезпечують активну взаємодію (учитель – учень, учень – учень, учень – учитель).

Критичне мислення – це процес, який найчастіше починається з постановки проблеми, продовжується пошуком і осмислення інформації, закінчується прийняттям рішення щодо розв'язання поставленої проблеми. Розвиток критичного мислення - це дуже важливий аспект не лише у навчанні читання, а в повсякденному житті, де герої є реальними, а їхні вчинки – це дії твої і твоїх друзів. Навчити дітей мислити критично – означає правильно поставити запитання, направити їх увагу в правильне русло, вчити

самостійно робити висновки та знаходити рішення. Учніям подобаються ті види навчальної діяльності, які дають їм матеріал для роздумів, можливість виявляти ініціативу та самостійність, потребують розумового напруження, винахідливості та творчості.[1; 12 - 13].

Аналіз психолого - педагогічної літератури свідчить про те, що головними ознаками поняття "критичне мислення" - є здатність людини самостійно аналізувати інформацію, визначати її сутність, порівнювати з іншою інформацією і робити власні висновки, вміння бачити помилки або штучні спотворення в аргументації партнерів та в інших джерелах інформації, переглядати свої позиції, якщо вони не витримують критики, вміння розпізнавати пропаганду, тобто цілеспрямоване намагання певних соціальних груп або лідерів вплинути на свідомість та позиції мас вмінь оцінювати суспільні явища, політичні дії, вчинки суспільних та політичних лідерів, окремих осіб з позиції загальнолюдської моралі, прагнення до пошуку більш оптимальних рішень, дій, висновків в конкретних ситуаціях, мужність, принциповість, сміливість у відстоюванні своїх позицій, поглядів, віри, відкритість до сприймання інших поглядів, позицій, повага до їх різноманітності.[7, 59].

Не можна не погодитися з думкою В.О.Сухомлинського „Важливо дати дітям радість праці, радість успіху у навчанні ... Де безрадісні почуття – там і пригнічений розум, скута душа”. Тому з перших днів навчання намагаюся створити для учнів відчуття психологічного комфорту, впевненості та захисту, орієнтую на позитив, безумовну життєву перемогу. Ціную в кожній дитині особистість, поважаю її думки, почуття.

Отже, використання технології розвитку критичного мислення та зв'язного мовлення дає стійкі та позитивні результати:

- відіграє важливу роль у формуванні особистості;
- допомагає досягти високого рівня навчальних досягнень і особистісного розвитку;
- активізує мисленнєву і творчу діяльність;
- покращує показники засвоєння навчальної інформації;
- розвиває самостійність, незалежність, пошукову спрямованість мислення;
- посилює прагнення учнів осмислювати отриману інформацію, критично її аналізувати, висловлювати власні погляди;
- підвищує інтерес дітей до навчання;
- сприяє розвитку навичок спілкування, співпраці, взаємодії в колективі.

Технологія критичного мислення нерозривно пов'язана з технологією інтерактивного навчання. Інтерактивні технології, як засоби організації взаємодії учнів, потребують виконання розумових операцій (аналізу, синтезу, порівняння), притаманних і критичному мисленню.

Отже, у процесі аналізу художніх творів на уроках читання в початкових класах варто передбачати розвиток в учнів творчого читання, при якому досягається сприймання твору на інтелектуальному та емоційному рівнях, використання різних прийомів роботи на уроках, подолання схематизму і шаблону в роботі з художніми творами, підвищення керівної ролі вчителя як організатора колективного пошуку на уроках читання, просування учнів до досягнення естетичних цінностей художньої літератури, формування у них образного сприймання творів, подолання поверхової спрямованості роботи з художніми творами, створення умов для вільного самовираження дітей при сприйманні літератури, прояв літературної творчості як засобу духовного розвитку учнів, їх просування у розумінні літератури як мистецтва слова, виховання у школярів любові до художнього слова як образного слова письменника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авдєєва І.М. Критичне мислення як системний фактор неперервної освіти // Дайджест педагогічних ідей та технологій "Школа - парк". -2002.-№3.-С.12-13.
2. Аврахов Г. Г. Виховання у наймолодших розуміння естетичної природи художнього твору // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 2. – С. 60 – 66.
3. Беленькая Л. И. Ребенок и книга. О читателе восьми-девяти лет. – М.: Просвещение, 1969. – 342 с.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
5. Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф. Навчання і виховання засобами літератури. – К.: Рад. школа, 1973. – 118 с.
6. Вашуленко О. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект // Початкова школа. – 2011.- № 7.- С. 48 – 50.
7. Векслер С. І. Розвиток критичного мислення учнів у процесі навчання - К: Рад. школа, 1971. – 59 с.
8. Волошина Н. Й., Пасічник Є. А., Скрипченко Н. Ф., Хропко П. П. Концепція літературної освіти // Початкова школа. – 1994. – № 3. – С. 25–27.
9. Воронова Г. О. Формування творчої особистості засобами слова // Початкове навчання та виховання. – 2006. – № 31. – С. 7–10.
10. Выготский Л. С. Антология гуманной педагогики. – М.: Педагогика, 1996. – 345 с.
11. Державний стандарт початкової загальної освіти (зі змінами, затвердженими колегією Міністерства освіти і науки України від 20.10.2005 р. «Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання») // Початкова школа. – 2006. – № 2. – С. 5 –8
12. Ушинський К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / Сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 3. – 512 с.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**Роман АБРАМОВ****ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ І ФОНЕТИКИ СТАРООБРЯНИЦЬОЇ ГОВІРКИ СЕЛА КЛИНЦІ КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ***(студент IV курсу факультету філології та журналістики)**Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.В. Громко*

Старообрядницькі села протягом трьох століть в умовах гонінь, переслідувань і всіляких заборон були островами давньоправослав'я, хранителями духовних і культурно-національних традицій. Нині села вимирають, нове покоління старообрядців давно подалося до міст, де загубилося серед загального одноманіття... [5].

Старообрядницька лексика, носіями якої були переселенці-старовіри (старообрядці), мала дещо інший характер відношення як до російської, так і української лексики: строкатість мовлення, її склад, структура слова взагалі суттєво різнилися між собою.

Сфера спілкування, що виявлялася у побуті, культурі, фольклорі та й вірі, спричинила стилістичне (лексичне) розшарування і поділ на так звані «мовленнєві групи» людей. З одного боку старовіри (старообрядці) і етнічні росіяни, а з іншого – українці і національні меншини, згодом приєднаних до них сербів, хорватів, євреїв.

Утікаючи від російських переслідувань, старообрядці оселялися на Україні і створювали низку так званих «розкольничих» слобід на території Стародубського, Чернігівського і Новослобідського полків. Окрім цього старообрядці селились і в Новій Сербії, а по опануванні Російською Імперією всієї Південної України – і на Херсонщині [3], до складу якої входила тоді й нинішня Кіровоградська область. Аналіз джерел свідчить, що старовіри, оселяючись в нових місцях, відразу ж будували храми [4, с. 398].

Вплив на місцеве населення селища сягнув своєї межі, адже старовіри різнилися не тільки віровизнанням (обрядом) а й мовою, зокрема її будовою, специфікою тощо. Тісний контакт з селянами, асимілював звичаї, побут, традиції і закріпив за собою на селі верховенство.

У цьому відчутний адстратний вплив, що призвів до виникнення суміші різних мовних нашарувань (накладання однієї на іншу) з новітніми нехарактерними рисами, а також до появи зовсім нового мовлення.

Фонетичні, семантико-граматичні особливості говірки, її структура, лексичний склад особливо спостерігаються при зіставленні і порівнянні окремих діалектизмів, або так званих «залишкових» елементів, що спостерігаються у мовленні краян. Так, наприклад, у словах *маладой* (пор. рос. - жених, укр. – молодий), *малодка* (пор. рос. – невеста, укр. – молода), *калы* (пор. рос. – когда, укр. – коли), *чаво* (пор. рос. – чего, укр. – чого), *ище* (пор. рос. – еще, укр. – ще), *сенцы* (пор. рос. – сени, укр. – сіни), *сушня* (пор. рос. – сушилка, укр. – сушарня), *копаница* (пор. рос. – тяпка, укр. – сапа), *тамо* (пор. рос. – там, укр. – там), *матка*, *мамка* (пор. рос. – мать, мама; укр. – мати, мама) простежується хитка межа між українським та російським наріччями, яка з граматичного боку все ж більш тяжіє до української мови.

Окрім того старообрядницька лексика має свою специфіку суфіксів та закінчень. А у деяких словах подекуди і відчутний вплив білоруської мови. Зрештою, виникають нетрадиційні, або менш відомі і малодосліджені явища для української та російської мови. Такі, наприклад, як сильне *якання*, тобто акання з йотацією. Ненаголошений *е* перед наголошеним складом переходить в *я* [йа]: *св[я]кла* (пор. рос. свёкла, укр. буряк), *б[я]да* (рос. беда, укр. біда).

Акання на місті голосних [о] в ненаголошеному складі після твердих приголосних в [а]: *к[а]са*, *стр[а]дой*, *ч[а]лов'ек*; вимова [а] на місці [и]: *в[а]но*, *з[а]мой*, *к[а]пн'ич*.

У традиційному прощарку говорів широко розповсюджене вживання протетичного [в] перед наголошеними [о] і [у]: *[во]кна*, *[во]був*, *[ву]ши*; співвідношенні з [ф],[ф'] літературної мови вимовляються звуки [хв], [хф]: *сара[хф]ан*, *[хв]артук*, *[хв]ерма*, *ши[хф]ер*; рідше у носіїв старшого покоління фонема [х] реалізується в [с']: *св'акру[с']е*; вимова [ч] на місці [ц], або навпаки: *св'е[ц']а*, *до[ц']ка*; вимова [с] і [с'] на місці звукосполучень [ст] і [ст'] у кінці слів: *старо[с']*, *шер[с']*.

Цікаво й селище з погляду етнографії. Адже, окрім мови старообрядці вплинули й безперечно на віру селян, адже й до сьогодні простежується віровизнання святих за старовірськими звичаями, обрядами тощо. У жителів старшого покоління у хаті зустрічаються молебники тих давніших часів, ікони, образи. Потрібно відзначити, що старовіри були міцнішими у своїх релігійних поглядах, моралі, були працюючішими. На це, зокрема, звернув увагу дослідник старовірів І. Вітковський, який писав, що вони «...більш набожні, ніж місцеві селяни, значно міцніші їх у знанні святого письма і взагалі у своїх переконаннях...» [4, с. 402] і це безперечно дає підстави на ствердження, що рух старовірів неминуче вплинув на степовий край, зокрема на село Клинець Кіровоградської області.

Таким чином, особливість анклавного (острівного) говору села Клинци обумовлюється впливом релігійного руху, який на знак протесту, втікаючи від російської влади, оселявся на території України [1,2] та впливом побуту старовірів, що дисимілював наріччя, призвівши до появи нових лексичних одиниць, які цікаві фонетичними та морфологічними особливостями, лексичною будовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. В.Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954-1989.
2. Щапов А. Русский раскол старообрядства. – Казань, 1859.
3. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – К., 1888. – Т. 1.
4. Поліщук Ю.М. Старовіри Правобережної України як об'єкт політики російського царизму (кінець 18 – початок 20 ст.) // Наукові записки. Вип. 36: Курасівські читання – 2007: Влада і суспільство в сучасній Україні: механізми взаємодії. – К.: Знання України, 2007. – 416 с.
5. Перстньова Н. Забутий острів древнього благочестя // Газета «Дзеркало тижня» – 17. 10. 2009 р. – С.4.
6. Миловидов В.Ф. Старообрядничество в прошлом и настоящем. - М.: Мысль, 1969. – 112 с.

Олександра АНИЦОЙ, Анна ДЯЧЕНКО

БАГАТОВИМІРНІСТЬ ПОЧУТТЯ ЛЮБОВІ В НОВЕЛАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ЗАВ'ЯЗЬ» ТА «ХОЛОДНА М'ЯТА»

(студентки IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.Ф. Буряк

Григорій Тютюнник, майстер психологічної прози, був наділений здатністю відчувати найтонші порухи людської душі, фіксувати невловимі, ледь помітні емоційні стани. З особливою делікатністю митець осягає найбагатше на форми вияву почуття любові, зокрема у віковій рецепції: підліткову симпатію, зріле кохання і мудре взаєморозуміння.

Перші кроки в осмисленні творчої спадщини Григора Тютюнника характеризувались, переважно, нагромадженням фактично-описового матеріалу (праці А.Шевченка, Г.Гримич, М.Малиновської, В.Іванишина, Л.Остроушко), що стало підґрунтям різноаспектних студій В.Даниленка, Т.Аврахова, Г.Штона. Осягнення постаті непересічного письменника в контексті складної й напруженої доби шістдесятництва сприяло подальшому розширенню дослідницької парадигми.

На сучасному етапі розвитку українського літературознавства домінують розвідки, присвячені вивченню стилетворчих чинників, функціональних можливостей елементів Тютюнницької прози (Н. Тульчинська, О. Лихачова).

Твори Григора Тютюнника завжди відкриті для нового прочитання, що свідчить про їхню високу художню якість, але, на жаль, сьогодні практично відсутні роботи, присвячені аналізу окремих зразків цієї самобутньої прози, наприклад, це стосується новели «Холодна м'ята», яка залишалася довгий час поза увагою науковців.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється прагненням частково розв'язати назрілу проблему шляхом залучення психологічного інструментарію в поєднанні з філософськими концепціями, що дасть можливість визначити світоглядні, ціннісні орієнтири митця, схарактеризувати механізми їхнього втілення в художньому світі і, відповідно, проникнути в письменницьку лабораторію талановитого новеліста.

Мета нашого дослідження – з'ясувати специфіку художнього осмислення любові в нюансовому розмаїтті її виявів, зіставивши суть, способи й засоби зображення психології підлітків й дорослого чоловіка – героїв новел Гр. Тютюнника, а також окреслити моральний та естетичний ідеал письменника у філософському вимірі.

Об'єкт нашого аналізу – новели «Зав'язь» і «Холодна м'ята».

Григорові Тютюннику була властива особлива увага до кожного слова в тексті. Він дуже ретельно обирав назви для своїх творів. Заголовок новели «Зав'язь» має символічне наповнення, яке можна потрактувати у двох аспектах. Один з них – це розуміння зав'язі, як перших почуттів двох підлітків; ці почуття ще не усвідомлені самими героями: «*Отак і стовбичу коло неї, не знаючи, що й казати...*» [7, с.6] або «*Сонині очі. Вони якісь дивні: наче й злякані трохи й сміються*» [7, с. 6]. Інший смисловий нюанс назви можна пояснити через паралелізм з природою: зав'язь не завжди стає плодом, так і ці почуття нетривкі, вразливі, їх дуже легко зруйнувати.

Автор майстерно створює психологічні портрети двох героїв – не впевненого в собі хлопця Миколки (зауважмо, навіть ім'я його подається в зменшено-пестливому варіанті) та дівчини Соні, яка поки що на рівні інтуїції починає використовувати свою владу й чарівливість, притаманні кожній жінці.

Оповідь у новелі ведеться від імені Миколки. Через внутрішнє самоспостереження хлопця відтворено його емоційний стан. Прозаїк відображає динаміку переживань, розвиток почуттів героя: від примарного відчуття своєї сили: «*Мені здається, що я ширшаю в плечах, твердішаю в ході і ось-ось підлечу*» [7, с. 6], самокартання: «*Соню, бєлькочи шепеляво й противно, – це ти?*» [7, с. 6], страху: «*У мене починають тернути ноги і стають як мотузяні. А голова хилиться, хилиться.... і шия перестєє гнутися, дубіє*» [7, с. 6], огиди до себе: «*Але раптом підсковуюся і з переляком і огидою до себе відчуваю, що зараз так і обербенимось у грязюку*» [7,7], до відчайдушної рішучості, що є своєрідною кульмінацією в розвитку почуттів підлітка: «*Бєруся рукою за куц і, твердіше, ніж треба, упираючись ногами в кручу, деруся на*

гору» [7, с. 7], а розв'язкою в цьому динамічному психологічному сюжеті є довгоочікувана близькість: «Стрибаю вниз, сердито хапаю її за плечі, і з розгону цілую в рипучу холодну хустку» [7, с. 7].

Соня зображена переважно через призму сприйняття Миколки, хоча подекуди звучить і мудрий авторський коментар. Сам оповідач бачить Соню як «маленьку білу постать», неодноразово акцентується її беззахисна чистота: «тоненький поперек» [7, с. 6], «рипуча холодна хустка» [7, с. 7]. Але, цікаво, що Григорій Тютюнник дуже делікатно, через художню деталь позбавляє Соню ілюзорної наївності: «Ні, це не я, – озивається вона і потихеньку сміється. – Це мара...»; «Ходім, я тобі сніг покажу, – туркоче на вухо. – Там, у Проваллі»; «Бач, крига, – каже Соня, закидаючи голову і лоскочучи моє підборіддя гарячими губами – А що, а ти не вірив...» [7, с. 6]. Соня інколи несвідомо, а частіше, застосовуючи жіночі хитрощі, маніпулює діями хлопця: вона рішуча, вмє продемонструвати свій норів або зіграти слабку й беззахисну в критичний момент: «Миколко, а я? – жалібно шепоче Соня» [7, с. 7].

Стан першої любові увиразнюється й через імпресіоністичну поетику відображення часу, а також змалювання кольору, запаху, звуку, фізичних станів. Подекуди досягається навіть ефект сугестії, завдяки якому читач стає учасником зображуваних подій.

Авторське ставлення виявляється, переважно, опосередковано: відсутня іронія, сентиментальне милування героями, котрі грають одвічні ролі, захоплені в полон «червоною загравою» [7, с. 6], котру можна декодувати як стан першої закоханості.

Наше тлумачення суголосне спостереженню Л. Петленко: нерідко вживаний у творах Гр. Тютюнника епітет «червоний» походить з фольклору й використовується на позначення ідеалу, краси, досконалості, а також здоров'я [6, с. 16].

На протизагугу бруталності й примітивізму («...шофери горляють із кабін щось веселе, заохочуючи й безсоромне» [7, с. 8]) письменник витворює автономний гармонійний світ двох героїв, про чистоту й ідеальність якого свідчить фінал твору: Миколка прагне обкурити, збергати й Сонин садок, а дівчина крадеться в дім, щоб не розбудити матір. Таким чином, підлітки керуються народними морально-етичними нормами – піклування про іншого, повага до батьків, що виявляється в прагненні творити добро.

Е. Фромм декодує такий тип поведінки наголошуючи на її альтруїстичному векторі: «Якщо я люблю, я піклуюсь, тобто я активно беру участь у розвитку і щасті іншої людини, я не глядач. Я несу відповідальність, тобто я відповідаю за її потреби, які вона може висловити і тим більше, які вона не може висловити чи просто не висловлює...» [8, с. 25].

Новела «Холодна м'ята» представляє зовсім інший тип героя – одруженого дорослого чоловіка Андрія. Але його шлюб уже позбавлений взаєморозуміння, душевності. Чоловік не знаходить можливості реалізуватися і самоствердитися в роботі, а тому відчуває свою мізерність.

Приземленість, прагматизм, що обмежують свободу, розвиток героя, обумовили дисгармонію в сім'ї, притлумлення, втрату духовного компонента і, як результат компенсаторних механізмів, актуалізацію комплексу фізіологічного потягу й агресивно-егоїстичних почуттів, що визначає поняття «еросу» в тлумаченні С. Євтушенка: «поняття ерос найкраще описати такими словами: сексуальний потяг, жага володіння, прагнення до цілісності, ... момент сильної зацікавленості у предметі» [3, с. 101].

Така парадигма і презентує Андрієве життя в шлюбі: стосунки з дружиною вичерпуються, зводяться до критичного рівня інстинктів, обмежуються фізіологічним контактом: «Клава лінькувато підводилась йому назустріч, солодко з хрускотом у плечах, потягалася, спинаючись навшпиньки і крадькома поглядаючи на себе в дзеркало... тоді він ненавидів у ній все: тонку викохану талію, гарячі ноги і навіть ім'я: Клава, вокал... – чортзна-що! Іноді ж серед ночі, після якогось хворобливого фізичного примирення, вона починала плакати, жалітися, що скуцає за Владивостоком... і що мати ...огражить його списаним офіцером, я її називає роззявою, щоб знала за кого виходити заміж...» [7, с. 21].

На протизагугу еросу існує поняття «агапе» – суто духовна любов, жодним чином не пов'язана зі статевим потягом і, зазвичай, ототожнювана з божественною чи ідеальною любов'ю, тобто це – абсолютна безкорислива любов-дар [3, с. 100]. Саме таке почуття спалахує між Андрієм та Лесею, його односельчанкою, дівчиною-школяркою, яку він пам'ятає ще зі своїх відвідин рідного села під час офіцерських відпусток.

Тютюнник особливу увагу приділяє змалюванню душевної дисгармонії Андрія. Поява дівчини Лесі спонукає його до роздумів над власним життям, а легкий запах м'яти пробуджує асоціативну пам'ять, нагадує йому про щось сокровенне, рідне, таке потрібне зараз. Чоловік намагається «вхопити» це почуття, осягнути його, пригадати в ньому себе колишнього, щасливого в гармонії із собою і світом: «Андрій перестав гребти, кілька разів глибоко вдихнув повітря, ширшаючи в грудях, і німів, немов прислухаючись до якогось тихого-тихого звуку» [7, с. 24].

Між героями відбувається уявний діалог, коли свідомість однієї людини перетікає у свідомість іншої, тому Леся, ніби прочитавши думки Андрія, озвучує те, чого він не міг пригадати: «М'ята... – прошепотіла Леся. – Зійшла холодна м'ята. Андрієві здалося, що вони з Лесею разом вимовили це слово, тільки він – мовчки, а вона – вголос» [7, с. 24].

М'ята – художня деталь, що набуває статусу символу духовного єднання двох людей. Герої не здатні протистояти цьому несподіваному для них самих духовному пориву, вони не зважають на побутові умовності (автор подає їх за принципом нагромадження), які протиставляються відчуттям юної жінки й досвідченого чоловіка: «А він хотів сказати, що не можна, соромно людям думати і говорити отак куцо: «списаний офіцер», «тваринник», «механізатор»... – не можна так мислити і жити, коли земля пахне горішніми травами і молодою м'ятою, вічністю і миттю...» [7, с. 24]. М'ята духовно єднає героїв в одне

ціле: «Андрій уперше відверто і сміливо подивився на Леся, бо відчув, що робить це з чистим серцем» [7, с. 24]. Здається, що момент їхнього взаєморозуміння триває вічність: «їх несло течією в сагу. А він забув про весло, що лежало під ногами, і боявся поворухнутися, щоб не сполохати її голосу тихого, як паводок, і чистого, як подих землі на пагорбах посеред заплави» [7, с. 25]. Стан духовної гармонії, майстерно зображений автором з відтворенням найтонших психологічних змін, мотивів перебігу переживань, настроєвих переливів, будується, за традиціями української народної та літературної творчості, на паралелях з природою.

Внутрішня боротьба Андрія – природній потяг до Лесі як джерела жаданої душевної гармонії, намагання вирватися зі звичного світу і думки про подружній обов'язок – змальовано автором напрочуд лаконічно через художню деталь, яка органічно вписується в сюжет твору, а тому ненав'язливо продукує відповідні художні смисли: «стояв човен з натягнутим ґреком човен, з-під якого пішла вода, так і не подужавши прив'язі...» [7, с. 25].

На думку С. Євтушенка, емоційна складова любові тісно пов'язана з естетичним аспектом. Адже емоції, котрі людина переживає в цей час, майже завжди виникають як реакція на пізнану душевним зором красу. А естетичне сприйняття за своєю суттю, безумовно, є актом пізнання [3, с. 105]. Андрій та Леся разом відкрили красу: природи, власної чистої пам'яті, одне одного. Пізнання іншої людини й трансформації цього акту в нові стосунки зі світом і є найвищим виявом агапе. Про такі перетворення чи, принаймні, устремління до них свідчать останні рядки новели «Вночі Андрій довго не міг заснути, бо в хаті було видно од великих зірок на небі і густо пахло холодною м'ятою» [7, с. 25].

Е. Фромм наголошує на природній потребі людини любити: «Говорити про любов – не означає проповідувати з тієї простої причини, що ми говоримо про головну й істинну потребу кожної людини. ця потреба була від нас прихована, але це не значить, що її не існує. Розглядаючи природу любові, ми розуміємо, що сьогодні вона, як правило, відсутня серед нас, і критикуємо соціальні умови, відповідальні за це. Віра в можливість любові як суспільного, а не винятково індивідуального феномену є вірою раціональною, заснованою на проникненні в саму суть людської природи» [8, с. 208]. Саме наявність такої віри, а також глибоким розумінням внутрішнього світу особистості, осягненням універсальних моделей взаємин характеризуються твори Гр. Тютюнника. Специфіка стосунків, зображених у новелах «Зав'язь» та «Холодна м'ята», дає підстави стверджувати, що авторським ідеалом любові є гармонійна духовна єдність, яка актуалізує естетичне начало й розкриває альтруїстичний потенціал особистості.

Своєрідність філософського осмислення багатовимірності любові митцем виявляється в намаганні осягнути різні психологічні іпостасі цього почуття шляхом проникнення у внутрішній світ героїв. З цією метою письменник використовує цілий арсенал художніх прийомів і засобів, серед яких домінують різні форми внутрішнього мовлення (внутрішній монолог, діалог, уявний діалог) та поліфункціональна художня деталь, яка часто переростає в символ, водночас відтворюючи динаміку почуттів героїв й актуалізуючи філософські смисли, які, найчастіше, репрезентують ціннісні авторські орієнтації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аврахов Т. Екзистенція в художньому слові Григора Тютюнника / Т. Аврахов // Українська мова і література в школі. – 1992. – №9–10. – С. 46–48.
2. Білоног Л. Найперше – завжди найширше: тема зародження кохання в новелі Григора Тютюнника «Зав'язь» / Л. Білоног // Дивослово. – 2010. – №1. – С. 33–34.
3. Євтушенко С. П. Ерос і агапе: гносеологічний аспект / С.П. Євтушенко // Вопросы философии. – 1999. – №10. – С. 99–107.
4. Іванченко Н. Оповідання Григора Тютюнника «Зав'язь»: зміст твору і його художнє вираження / Н. Іванченко // Дивослово. – 2006. – №9. – С. 15–16.
5. Литвин В. Концепція художньої деталі в малій прозі Григора Тютюнника / В. Литвин // Дивослово. – 1998. – №11. – С. 7–9.
6. Петленко Л. Кольороопітети у прозі Григора Тютюнника / Л. Петленко // Дивослово. – 2009. – №3. – С. 16–21.
7. Тютюнник Г. М. Вибрані твори: Оповідання, повісті / Г.М. Тютюнник. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – 449 с.
8. Фромм Э. Искусство любить / Пер с англ.; Под ред. Д.А. Леонтьева. – 2-е изд. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 224 с.

Галина БАЛАН

АНГЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л.О. Зубак

Перекладацька діяльність Івана Франка викликає величезний лінгвістичний, історичний та літературознавчий інтерес. Його вплив на розвиток українського перекладу як науки важко переоцінити. З огляду на це вважаємо за доцільне окреслити перекладацький доробок Івана Франка та зокрема його переклади творів англійської літератури, а саме: Вільяма Шекспіра і Джорджа Байрона.

Метою дослідження є розкриття важливості внеску Івана Франка в розвиток перекладацької справи в Україні, української літератури загалом та збагачення її в жанрово-стилістичному й ідейно-тематичному плані.

Класичну школу українського перекладу, окрім Івана Франка, розвивали Пантелеймон Куліш, Михайло Старицький, Леся Українка, Володимир Самійленко, Василь Щурат, неокласики Микола Зеров,

Максим Рильський, Микола Луків. У сучасному перекладі особливої уваги заслуговують праці Віктора Коптілова, Роксолани Зорівчак, Марини Новикової, Григорія Кочура, Михайла Москаленка та ін.

Переклад – це дуже давній вид людської діяльності. Без нього важко уявити такі історичні факти, як існування великих імперій, населених численними народами, розвиток цілих культурних епох, розповсюдження релігійних та соціальних вчень.

Прикладами найдавніших відомих нам перекладів можна вважати переклади Біблії. З тих часів переклад стає важливою складовою життя суспільства, а сьогодні він є невід'ємною частиною життя кожної людини.

Що ж до теорії перекладу, то найдавнішою його формою є художній переклад. Сьогодні багато авторів свої теоретичні положення про переклад розробляють у сфері художньої літератури, тобто в поняттях і літературознавчих термінах. Ця обставина є цілком закономірною, і її наслідком є широке використання методів порівняльного стилістичного аналізу оригіналу твору і його перекладу. Праці в області теорії перекладу художньої літератури не тільки зробили свій внесок у загальну теорію перекладу, але й започаткували розробку загальнотеоретичних проблем перекладу.

У теорії виділяють різні види перекладу: авторизований переклад (той, що схвалений автором оригінального тексту), адекватний переклад (відтворення єдності змісту та форми оригіналу засобами іншої мови, де збережена концепція автора першотвору), буквальний переклад (копіювання тексту оригіналу, коли страждає смисл, не враховуються особливості національної мови), вільний переклад (донесення до читача ключової інформації, при цьому нехтується форма першотвору та його національний колорит) [1, с.13–14].

Художній переклад виконує велику кількість функцій. В. Бабенко виділяє серед них такі:

- просвітницько-ознайомлювальна: знайомить читача із розмаїттям зарубіжної літератури;
- естетична: читання перекладних творів приносить читачеві естетичну насолоду;
- культурна: збагачує національну культуру, а також творчість перекладача; стає складовою національної культури;
- історична: створює передумови для формування і розвитку нових літературних течій, літературних об'єднань;
- комунікативна: є способом духовного зближення народів, привертає увагу до оригіналу, породжує бажання вивчати мову, якою створений оригінальний твір;
- націєтворча: перекладна література досить часто сприяє формуванню національної [1, с.16–17].

Значення художнього перекладу важко переоцінити, оскільки він займає особливе місце в культурній взаємодії націй і народів. Художній переклад – це не тільки засіб комунікації між людьми та основний спосіб обміну культурними надбаннями, а й знаряддя подолання відстаней між часом і народами. Він є результатом творчого переосмислення перекладача і багато в чому залежить від його таланту. Мистецтво художнього перекладу полягає в майстерності перекладача сприймати світ художніми образами та категоріями, що співзвучні з оригіналом. Складність такої праці в тому, що кожен перекладач залишає відбиток своєї особистості в творі, додає йому власної індивідуальності, а отже – перекладений твір має двох авторів та належить двом різним культурам, в багатьох випадках – епохам.

Переклади І. Франка складають у п'ятнадцяти томів (8–13 тт.). У кількісному плані – це 140 авторів (не враховуючи безіменних) із більш ніж 35 літератур. Р. Зорівчак так оцінює перекладацьку діяльність українського письменника: *„Перекладав рідною мовою художнє слово тридцяти п'яти народів, а українського народу – німецькою й польською. Подарував українській перекладній літературі твори 121 письменника та чисельні зразки народного епосу й народної поезії двадцяти народів. Його перекладацький доробок охоплює чотири континенти – Європу, Азію, Північну Америку й Австралію – та 26 століть – від давньогрецького поета Алкея (кін. VII – перша пол. VI ст. до н.е.) до його сучасників у XX ст.”* [2, с. 257].

І. Франко був не тільки практиком, але й теоретиком перекладу. До своїх перекладів, а також до перекладів інших авторів, які він видавав, писав ґрунтовні передмови, що часто переростали в захоплюючі наукові розвідки з теорії перекладу. У багатьох його працях знаходимо численні висловлювання про історію перекладів та їх роль у літературному процесі, про особливості освоєння українськими перекладачами біблійної, давньогрецької та латинської спадщини, середньовічного гуманізму, здобутків новітньої європейської літератури.

Зразком вивчення психології й техніки перекладу є праця Івана Франка „Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання” (1911). Тут він говорить про застосування принципу адекватності при поетичному перекладі з близькоспорідненої мови. Закликає з особливим тактом і обережністю підходити до перекладання поезії, яка відзначається яскравою індивідуальністю, самотністю автора й національним колоритом. Застерегає проти того, щоб задля дотримання розміру й ритму перекладач нехтував точним відтворенням змісту оригіналу, природністю, мелодійністю, граціозністю його звучання.

Як критик, редактор та видавець перекладів І. Франко ставив дуже високі вимоги до перекладачів. Неодмінними умовами успішності роботи перекладача вважав: 1) бездоганне володіння мовами оригіналу й перекладу; 2) високу загальну культуру й фахову обізнаність у тій галузі знань, яка наявна в перекладеному творі; 3) добрий естетичний смак і обдарованість перекладача, які мають виявлятися і в його власній літературній творчості. У передмові до виданих ним драм Шекспіра, а також у передмові до перекладів Пантелеймоном Кулішем поем Байрона говорив про неприпустимість застосування в перекладах

ідейних позицій перекладача, адже це може призвести до упереджено-штучного мовного еспериментаторства.

На думку Франка, перекладені рідною мовою твори є частиною національної культури: *“Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи то наукових для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинялися до поширення просвіти та підіймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства.”* [4, с.7].

Протягом усього творчого шляху І. Франко неодноразово повертався до питання про необхідність видання українською мовою творів Шекспіра. Він розпочав перекладати твори англійського письменника 1879 року і згодом періодично звертався до його творчості впродовж усього життя. Він повністю переклав трагікомедію В. Шекспіра “Венецький купець”, уривки з драм “Король Лір” і “Буря”.

Іван Франко став першим в Україні перекладачем і критиком, хто зацікавився лірикою В. Шекспіра. Якщо Шекспір-драматург справді був зразком у боротьбі з класицистичною драматургією, прикладом у становленні реалістичної драми, якщо ним захоплювались однаково і романтики, і реалісти, то Шекспірова лірика лишалася довгий час у затінку, і тільки в XIX сторіччі до неї почали придивлятися пильніше та оцінили належним чином. Протягом 1882–1907 рр., тобто за чверть століття, І. Франко переклав 12 Шекспірових сонетів. За цей час зріс його перекладацький досвід, зазнали певних змін і його перекладацькі засади.

І. Франко став також засновником шекспірознавства в Україні. У своїх шекспірознавчих студіях він досліджував Шекспірову творчість у світовому літературному контексті, а її вітчизняні переклади розглядав як складову частину української перекладної літератури. Він чимало зробив як редактор перекладів творів англійського письменника, що їх здійснили інші перекладачі, і підходив до них дуже критично.

Івану Франкові належить досить вдалий переклад знаменитого 66 сонета, відомого від назвою “сонет втоми”, що поєднав особисту драму поета з бідкуваннями народу. Саме тому він був близьким українському письменникові.

Як відомо, сонет має особливу форму: він складається усього з двох речень, перше з яких охоплює 12 рядків, а друге – двовірш. У Франка втрачений анафоричний десятириядковий повтор сполучника “and”, але зміст і експресію перекладач відтворив блискуче. У цій інтерпретації чимало просторічних висловів, що відповідають стилю оригіналу, наприклад: *“А капосне ніщо блищить у тишині строю; А дурень мудрому відмірює права; А добрий в найми йде, а ледар ужива”* [5, С. 341–342] та ін. Переклад другого рядка свідчить про те, що І. Франко посилив соціальне звучання поезії, щоб наблизити її до свого читача: оригінальне *“As, to behold desert a beggar born”* в українському перекладі звучить *“Як ходить працівник в жебрацькому лахмітті”* [3, с. 341].

Надзвичайно цікавим щодо відтворення словесних образів на іншій мовній основі та іншому соціальному підґрунті є переклад сонета 29, де в кульмінації автор вводить образ жайворонка. Коли оточений одноманітністю, бідами й нещастями поет згадує про своє кохання, з його серця виривається пісня: *“Like to the lark at break of day arising / From sullen earth”*. І. Франко дещо переінакшив це порівняння і його пісня в’ється *“Мов жайворонок із плідної скиби / До неба вранці”* [3, с. 340]. Для поета, що надзвичайно любив свою землю, епітет “sullen earth” був абсолютно неприйнятним. У цьому перекладі І. Франко зберіг Шекспірову сонетну форму, але чоловічі закінчення замінив на жіночі.

Особливої уваги заслуговує сонет 130, так званий “сонет фальшивих порівнянь”. В. Шекспір звертається у ньому до чотирьох відчуттів – зору, слуху, нюху й дотику і використовує з полемічних міркувань сатиричні образи, щоб висміяти поширене в тогочасній поезії гіперболічне обожнювання коханих. Перший чотиривірш спирається здебільшого на візуальні відчуття: *“My mistress’ eyes are nothing like the sun; / Coral is far more red than her lips’ red; / If snow be white, why then her breasts are dun; / If hairs be wires, black wires grow on her head”*. Тут у кожному рядкові – два образи, але, крім першого рядка, порівняння будується на семантиці кольору, барви, а не самого образу. В образному плані І. Франко передав цей катрен у повному обсязі: *“У моєї пані очі / Не такі, як сонце, ні, / І коралі червоніше / Від пурпури уст її. / Коли білий сніг, то певно, / Що смаглява в неї груди; / Коли волос – дріт, то в неї / Дроти чорні ростуть”* [3, с. 343]. Зберігаючи Шекспірові порівняння, І. Франко водночас наблизив їх дещо до української фольклорної традиції, зокрема використав лексему коралі.

Також І. Франко – один з найбільших знавців творчості видатного англійського поета-романтика Дж. Байрона. Він створив цілісну концепцію Байронової творчості та її бунтарського значення у світовому історико-літературному процесі. Франко написав розлогі передмови до власного перекладу містерії “Каїн” і до Кулішевого перекладу “Чайльд-Гаорольдової мандрівки”, а також критичну розвідку “Лорд Байрон”. *“Хоч чистокровний англічанин, а в творах своїх такий національний як мало котрий поет від часів Шекспіра, – писав І. Франко, – Байрон мав величезний вплив на поетів інших народностей, в тім числі й слов’янських, і не переставав бути зрозумілим для широких мас інтелігенції усього світу”* [5, с.284].

Іван Франко також був першим перекладачем творів Дж. Байрона українською мовою. Одним з найкращих перекладів англійського поета українською мовою і сьогодні вважається його переклад містерії «Каїн». Дуже вдалим є й переклад вірша “The Isles of Greece” під назвою “Новогрецька пісня”.

Взагалі поч. 80-их рр. можна умовно назвати періодом англійського романтизму в перекладацькій діяльності І. Франка, тому що саме в цей період з'являються переклади Байрона, Шеллі, Дж. Мільтона, Мура і Гуда. З англійської він перекладав також англійську й шотландську народну поезію.

Байронова драматична поема "Каїн" в перекладі І. Франка вийшла друком 1879 року (до речі, набагато раніше, ніж цей переклад буде здійснений російською мовою І. Буніним в 1903 р.), а через десять років він опублікував власну філософську легенду "Смерть Каїна", яка відіграла надзвичайно важливе значення для входження української літератури до світового літературного контексту. Водночас цей факт переконливо засвідчує суттєву роль перекладу як стимулу для власної творчості. Підтвердженням тут служить і зізнання самого Франка, який у листі до М. Драгоманова зазначав: "Він (Каїн) сидів мені в мозку ще від того часу, коли я перекладав байронівського Каїна". Своє завдання український письменник убачав у тому, щоб розвинути тему, порушену Байроном. Саме з поемою «Смерть Каїна» дослідники пов'язують появу у творчості І. Франка новоромантизму.

Легенду Франка "Смерть Каїна" та містерію Байрона "Каїн" можна вважати одним цілим. Щодо сюжету, то Франкова легенда є начебто продовженням Байронової містерії, яка закінчується вбивством Авеля. Франків твір починається з блукань Каїна по світі після смерті брата. І хоча твори англійського та українського поетів різні за світосприйняттям, у них спільні проблеми та персонажі. Обидва вони намагаються дати відповідь на філософські питання: у чому сенс людського буття і чи можна досягти гармонії між життям і знанням.

Але Франкова легенда – не просто продовження Байронової містерії. Якщо Байронів Каїн у запереченні несправедливого світу залишається гордим індивідуалістом, то Каїн І. Франка виступає в кінці твору як невід'ємна від людської громади особистість.

Каїн – це символ просвіченого духа, далекого від первісної простоти, його гріх – це вбивство тієї простоти у брата. Франко прийняв основу Байронового твору, але пішов далі, зобразивши Каїна символом просвіченої людини – людини ХХ ст., що поборолася простоту і почала свою мандрівку з метою пізнання і пошуку відповідей на найскладніші питання: що є знання і яка його роль у людському житті. Проте Франків герой відчуває у цих пошуках свій шлях катастрофічним та безцільним. Усі намагання людини знати марні поряд з прагненнями душі. Тільки об'єднавши глибокі знання, досвід та духовні цінності, людина може стати духовним провідником народу. Франко не залишає свого героя у вічній мандрівці та стражданнях і на відміну від Байрона веде Каїна до пізнання людського ідеалу крізь працю та терпіння.

Різняться ці твори й особливостями віршування: Байронова поетична драма написана білим віршем, а Франкова легенда – у формі ліричної поезії.

Отже, жанрово-стилістичні, ідейно-тематичні аналогії, трансформації художньо-естетичних здобутків зарубіжної літератури в творах І. Франка засвідчують теоретично обґрунтоване взаємопроникнення оригінальної та перекладної творчості.

Загалом учення І. Франка про переклад як вагомий чинник літературного розвитку суттєво поглиблює та увиразнює його концепцію національної літератури, насамперед в осмисленні проблем взаємозв'язку національного та загальнолюдського, традицій і новаторства у вітчизняному літературному процесі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко В. Художній переклад і початок ХХІ століття // Бабенко В. Художній переклад: історія, теорія, практика. Українська перекладацька школа. – Кіровоград, 2007. – С. 10–19.
2. Зорівчак Р. Шекспірові сонети в інтерпретації І. Франка // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО. – К.: НАУКОВА ДУМКА, 1990. – С. 256–268.
3. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 12. – К.: Наукова думка, 1978. – 727с.
4. Франко І.Я. „Каменярі”. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1982. – Т. 39. – С. 7–20.
5. Франко І.Я. Лорд Байрон // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1982. – Том 29. – С. 283–293.

Галина БОГОМАЗ-КУЛИК

МЕМОРІАЛЬНА ВИДАВНИЧА ПРОДУКЦІЯ: СУТЬ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, старший викладач І.А. Ткаченко

У статті розглядається видавнича продукція як засіб шанування пам'яті про людину. Також розроблена класифікація меморіальної літератури як особливого метажанрового видання.

За формальним визначенням, книга – це видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкладинці чи оправі обсягом понад 48 сторінок. У даній статті ми розглядаємо книгу як видавничий продукт, феномен якого у можливості акумулювати «пам'ять поколінь». Пам'ять – це здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати в свідомості минулі враження [1, 879]. Книга є одним із носіїв інформації, що забезпечує зв'язок між поколіннями. І саме цю функцію в даному випадку допомагає забезпечувати пам'ять. Адже саме пам'ять є тим ланцюжком, що єднає покоління. Пам'ять, матеріально втілена в образі книги, у слові, художніх візіях, зображеннях – саме це забезпечить передачу важливої інформації нащадкам.

В Законі України «Про видавничу справу» зазначається, що видавнича продукція – це сукупність видань, призначених для випуску або випущених видавцем (видавцями) [2]. В свою чергу в цьому

документі уточнено, що суспільно необхідні видання – це пріоритетні види видань для забезпечення духовних загальнодержавних потреб. Видавнича справа, на думку творців закону, по-перше, має бути спрямована на задоволення потреб особи, суспільства, держави у видавничій продукції та отримання прибутку від цього виду діяльності. Також видавнича справа повинна створювати можливості для самовиявлення громадян, забезпечувати свободу слова, доступ громадян до набутків світової культури та розвитку своєї, зміцнення матеріально-технічної бази видавничо-поліграфічного комплексу і т. п.

У своїй науковій роботі ми спробуємо розглянути видавничу продукцію в іншому ракурсі, відійшовши від коротких положень в законодавстві.

Видавнича продукція як засіб вшанування пам'яті про людину – один з головних аспектів нашого дослідження. Адже яскраві непересічні особистості ідуть з життя, залишивши після себе не тільки власні твори, наукові здобутки чи інші матеріально й духовно виражені надбання. Вони залишають після себе ще й те хороше, що довгий час зберігається в пам'яті. Але люди-носії цієї пам'яті теж не вічні, тому й виникає потреба зафіксувати все, щоб вшанувати пам'ять про цю людину, а згодом передати все це на матеріальних носіях наступним поколінням. Тому здавна й виникла потреба в розвитку насамперед мемуаристики, історія якої на теренах нашої країни нараховує кілька століть. Різні жанри мемуарної літератури сприяли експериментаторству в матеріальному вираженні видавничої продукції, й саме тому сучасна «література пам'яті» настільки різноманітна.

Звернення до пам'яті закладене в жанровому існуванні мемуарів здавна. Вона не тільки зберігає у свідомості людини певні враження, а й слугує поштовхом і джерелом для написання спогадів. Будь-який мемуарний твір можна розглядати як своєрідний діалог автора з самим собою, з читачем або ж з іншими творами, цілою епохою, майбутнім. Таким чином, пам'ять і суб'єктивність виступають жанротвірними доміантантами, що вирізняють мемуари серед інших жанрових форм документально-художньої літератури.

Сучасна українська мемуаристика представлена розгалуженою системою жанрів, кожен з яких знаходиться у постійному розвитку розкриваючи природу та особливості даної форми документалістики маючи при цьому досить рухомі межі та вільну специфіку в стильовому оформленні.

Практично у творчості кожного письменника ми знаходимо ту чи іншу жанрову модифікацію мемуарів. Спільними рисами для них можна назвати наступні: суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретно-історичної постаті, використання висловлювань і спостережень інших сучасників про предмет зображуваних подій з метою підкреслити об'єктивність поданої картини осягнення об'єктивного змісту історії; суб'єктивність, ретроспективність, репрезентативність, документальність, концептуальність, поєднання різних жанрів в одному творі (портрету та автобіографії; щоденника, листів та автобіографії).

Відмінності між ними полягають у ступені участі автора як оповідача або автобіографічного (біографічного) героя у тексті, у мірі залучення автодокументів, широті узагальнень та проміжку часу між написанням твору й відтворюваними подіями, який може бути як майже незначним (у щоденниках, листах, подорожніх нотатках), так і досить тривалим (в автобіографіях, літературних портретах, картинах, спогадах).

Поняття жанру є динамічним, а його межі – достатньо умовними, саме тому вузьке окреслення мемуарів лише як жанру неспроможне повністю розкрити їхню природу і потенціал. Адже, вони вже давно вийшли далеко за межі даного поняття і стали провідним жанром, ядром своєї власної жанрової системи.

Аналіз літературно-мистецького контексту українських мемуарів межі століть свідчить про те, що вони вже оновили всі відомі жанрові форми та збагатилися численними різновидами й міжжанровими модифікаціями (автокоментар, мемуари-пошуки). Поява таких жанрів у мемуаристиці наголошує на масштабності її творчих можливостей, оскільки розкриття всього потенціалу діяльності мемуариста потребує різноманітності форм і стилістичного вирішення.

Мемуарна література завжди привертала до себе увагу як науковців, так і пересічного читача. І це не випадково, оскільки в ній знаходять відображення події та явища, специфіка відносин і настроїв описуваного часу, які не мають належного висвітлення в інших джерелах [4, 229]. До того ж спогади є цінним джерелом в біографічних дослідженнях, адже є віддзеркаленням душі автора, яка розкривається через суб'єктивне бачення ним тих чи інших подій, характеристику людей та власних вчинків. В такий спосіб мемуаристика не лише посідає своє вагоме місце серед спеціальних історичних дисциплін, але й має безперечний вплив на суспільно-культурне життя.

Таким чином важко сказати точно чим насправді є «література пам'яті» – документальною, художньою чи публіцистичною. Адже автор використовує в своїх доробках різні матеріали, починаючи з історичних документів і закінчуючи спогадами. Мемуари таким чином не охоплюють всю «літературу пам'яті», вони є лише частинкою від цілого. Саме тому й виникає потреба у створенні такої термінологічної категорії як «меморіальна література».

Меморіальний в тлумачному словнику розглядається як той, який служить для увічнення пам'яті якої-небудь особи або визначної події; пам'ятний. Мемуари ж – це літературний твір у формі записок, написаний від першої особи. З розвитком книговидавничої сфери бачимо настільки різноманітним є спектр даного типу літератури. Зупинитися лише на мемуарах було б помилкою.

Термін «меморіальний» є метежанровим. Метажанри (грецьк. meta – через, після; фр. genre – рід, вид) – типи змістово-формальних єдностей художніх творів, які співмасштабні всій історії культури [3, 436].

Виділяються три метажанри: філософський, феноменологічний і типологічний як різновиди моделювання дійсності за основними жанровими носіями. Нас цікавить феноменологічний метажанр, предметом художнього зображення якого є явище, описане в єдності різних його сторін.

Розвиткові феноменологічного метажанру сприяла зацікавленість особистістю як художнім феноменом. Це також було зумовлене посиленою роллю авторського начала в літературі XIX-XX ст. Медитативність і сугестивність – дві сторони цієї моделі, два способи осягнення й виявлення глибинних пластів людської душі – ментального та інтуїтивного.

При розгляді поняття меморіальної літератури як феноменологічного метажанру, різновидом якого є медитація, автор розмірковує над проблемами онтологічного, екзистенціального і т.п. гатунку, здебільшого схилаючись до філософських узагальнень. Медитації ж найбільш властива така форма виявлення авторської свідомості, як суб'єктивований ліричний герой. Основні опозиції при цьому – «людина і суспільство», «людина – людина», «людина – особистість», колізії морального характеру. Медитація часто виступає як «контекст долі людини». Художньою настановою медитації постає аналіз душі, внутрішнього світу людини у співвідносності з довкіллям. Звідси й сприйняття часу як категорії духовної, історії душі, нерідко час ніби розчиняється, стає невідчутним.

Потреба осмислювати «меморіальну» літературу зумовлена відсутністю ґрунтовних досліджень цього сегменту видань. Книгознавці не часто виокремлюють поняття «меморіальне видання», проте видотипологічна парадигма цього виду видань представлена чи не у кожній класифікації. Так, Вікторія Шевченко, враховуючи ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення», зазначає, що видавнича продукція за належністю до видавця, автора чи спонсора поділяється на такі типи видань як: власне, спільне, піратське, відомче, посмертне, прижиттєве, ювілейне й меморіальне [6, 16]. Дослідниця називає цей тип видань (меморіальне), але не уточнює його характеристик.

Микола Тимошук подає ідентичну класифікацію, щоправда намагається дещо охарактеризувати досліджувані нами види видань. Так, пише він у своїй статті, посмертне видання здійснюється незабаром після смерті автора; прижиттєве з'являється у світ за життя автора; ювілейне видання приурочене конкретній ювілейній даті; меморіальне видання друкується на відзначення пам'ятної події в житті держави [5].

Тобто, дослідники в своїх класифікаціях розглядають окремі види меморіальної літератури, не ідентифікуючи їх як такі. При цьому всі види меморіальних видань (книги спогадів, епістолярні видання, щоденникові видання і т. д.) об'єднані можливістю генерувати пам'ять (створювати «коди пам'яті»). Їх пов'язує спільне семантичне значення – зберігати, вшанувати, передавати пам'ять про людину/людей, подію/події.

Оскільки майже ніхто з дослідників не виокремлює меморіальну літературу, то відповідно, відсутня й її класифікація. Тому ми спробуємо розробити типологічну парадигму меморіальних видань. Так, **за цільовим призначенням** меморіальні видання можна поділити на *літературно-художні* (видання твору художньої літератури), які в свою чергу поділяються на *документально-художні* (основою якого є документи, опис реальних подій або фактів діяльності історичної особи) та *мемуарні видання* (видання, де оповідь у формі записок йде від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був). При цьому мемуарні видання більш суб'єктивні, оскільки, починаючи писати книгу, автор вже має власну, іноді упереджену до чогось чи когось позицію. Документально-художні ж видання містять в своїй основі не тільки спогади та художні домисли, вагомою їх частиною є документи, що підтверджують описане в книзі.

За інформаційними знаками меморіальні досліджувані видання можна поділити на *текстові, зображальні та комплексні*. В текстових виданнях більшу частину обсягу займає словесний, цифровий, чи змішаний текст. Зображальні видання – це видання живописних, графічних, скульптурних творів мистецтва, спеціальних чи художніх фотографій та інших графічних робіт, креслень, діаграм, схем тощо. Комплексні видання вміщують в собі як текстові, так і графічні матеріали.

Також слід розрізнити меморіальні видання **за матеріальною конструкцією**. За цією характеристикою вони поділяються на *аркушеві* (видання у вигляді одного чи декількох аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату без скріплення) та *буклет* (видання у вигляді одного аркуша друкованого матеріалу, сфальцьованого будь-яким способом у два чи більше згинів).

Важливим є й така ознака видання як **обсяг видання**, що дещо переплітається з попередньою характеристикою. Меморіальні видання можуть бути матеріально виражені у вигляді *книги, брошури та листівки*. При цьому **характер змісту** цих видань може бути найрізноманітнішим. Це може бути *видання, присвячене як одній людині, так і декільком людям; книги-спогади; бібліографічні видання; видання-проекти; видання, приурочені до певної події, які вшановують пам'ять про людей, пов'язаних з цією подією, а також інформаційні брошури, присвячені життю та творчості видатної людини*.

Відповідно до матеріальної конструкції та характеру змісту меморіального видання можна говорити про таку ознаку як періодичність «літератури пам'яті». **За періодичністю** меморіальні видання поділяються на *неперіодичні* (видання, що виходять одноразово і продовження якого непередбачене); *серійні видання* (видання, що виходить протягом часу, тривалість якого заздалегідь не визначена, як правило, нумерованими чи датованими випусками (томами) з постійною спільною назвою) та *продовжувані* (видання, що проходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, у міру накопичення матеріалу, нумерованими та (чи) датованими випусками, неповторюваними за змістом, однотипно оформленими, зі спільною назвою).

Важливою характеристикою є **належність видання до видавця чи автора**. Виділяють такі типи меморіальних видань як *посмертне, прижиттєве та ювілейне*. Їх спільною ознакою є часове відношення до автора чи події, що висвітлюється.

Таким чином, ми спробували розробити власну класифікацію меморіальної літератури за різними ознаками, починаючи від характеру змісту, матеріальної конструкції та обсягу і закінчуючи періодичністю даного типу видань та часовим відношенням щодо особи/події, що висвітлюються.

Отже, розробивши типологічну парадигму меморіальної літератури, ми ще раз пересвідчилися в тому, що меморіальні видання є метажанровими. При цьому мемуари – це лише один з різновидів меморіальної літератури, важливий складник будь-якого національного літературного процесу, скарбниця пам'яті, ретроспективного автентичного знання про епоху, постаті, події та явища. Тому важливим є створення видань, які акумулюють пам'ять про людину, людей, події у конкретному часовому розрізі. Цінність таких видань й у тому, що спогади належать людям, які теж ідуть з часом, безжальним до людини. Тому точка відліку для упорядкування меморіальних видань є вкрай важливою. Кожен рік спроможний забрати фактичні спогади враження, пам'ять тих, хто мав неоціненні відомості, факти і їх осмислення.

Таким чином, специфіка меморіальної літератури – це: можливість транслювати пам'ять про людину/подію протягом віків; надчасовий вимір видання, що забезпечує актуальність для будь-якого покоління інформації, що матеріально виражена у вигляді книги; приналежність до світового й національного культурного простору (наукового, історичного, інформаційного). Тобто, бачимо, що книга насправді є не тільки носієм та транслятором пам'яті, а й є екзистенційною категорією.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Упор. В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Закон України «Про видавничу справу» [Електронний ресурс]. – ВВР. – 1997. – № 32. – С.206; Режим доступу: <http://zahyst.in.ua/133>
3. Літературознавчий словник-довідник [Текст] / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
4. Пазюра Н. Микола Стороженко у світлі своїх спогадів [Електронний ресурс] / Н. Пазюра // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – № 19. – С. 229-239; Режим доступу: http://www.history.org.ua/JournALL/graf/graf_2010_20/3.pdf
5. Тимошик М. С. Види видавничої продукції. Книга як основний предмет видавничої діяльності [Електронний ресурс] / М. С. Тимошик; Режим доступу: <http://www.journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1294>
6. Шевченко В. Художньо-технічне редагування [Текст]: Підруч. / В.Шевченко. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 516 с.

Діна БРИЖАТЮК

РОЛЬ ПРЕДМЕТНОЇ ДЕТАЛІ В РОМАНІ В. ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ»

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філ. наук, доцент О.Б. Козій

Дослідники визначають жанр твору В. Голдінга «Володар Мух» як філософсько-алегоричний роман-притчу. Сам автор, називаючи всі свої твори притчами, визначає їхню дидактичну, повчальну спрямованість. Зрозуміти його романи-притчі не просто: це дуже складний філософський і художній світ, переповнений образами-символами та підтекстовою інформацією. Саме жанр роману-притчі дає змогу письменникові символічно моделювати дійсність, оскільки художній світ свого твору В. Голдінг будує за задалегідь продуманою схемою [2, 30].

Аналізуючи роман «Володар Мух», літературознавці передусім звертали увагу на характеристику образів-символів у тексті, на притчевий характер твору та специфіку даного жанру, особливості характеротворення, специфіку інтерпретації післявоєнної дійсності у творі тощо [3, 41]. Твір насичений художніми деталями, які допомагають увиразнити певні риси персонажів, розкрити особливості творення образів та специфіку поведінки героїв. Метою даного дослідження є проаналізувати функціональну роль предметних деталей у романі В. Голдінга «Володар Мух».

Для кращого розуміння роману важливим є те, що письменник задумав створити пародію на роман англійського письменника Роберта Майкла Баллантайна «Кораловий острів», який був опублікований у 1857 році. У цій книзі розповідається про те, як група англійських хлопчиків через аварію на кораблі опинилася на безлюдному острові. Але надзвичайні обставини не порушили міцних засад цивілізації у цих гідних представників британського суспільства. Вони з честю виходять зі складних ситуацій, дружно діють, упевнено протистоять стихії, перемагають людоджерів і піратів, навіть навертають останніх до християнства.

Вільям Голдінг у своєму романі відтворює ситуацію Баллантайна: аварія, безлюдний острів, англійські діти; дає своїм головним героям ті самі імена, що й у «Кораловому острові», — Ральф і Джек, але діти з «Володаря Мух» поведуться зовсім не так, як їхні юні співвітчизники у вигаданій історії столітньої давності [2, 30].

На нашу думку, доцільним буде класифікувати предметні деталі за такими групами:

- предметні деталі, що допомагають глибше розкрити змістове наповнення образів-символів;
- предметні деталі, що розкривають особливості характеру головних персонажів роману та стосунків між ними (Ральф, Джек, Роха);
- предметні деталі, які свідчать про поступову деградацію людського суспільства на острові.

Острів, на який потрапили діти, постає перед нами привітною і водночас ворожою територією. Там є багато їстівних фруктів, теплих лагун і зручних пляжів, але водночас він вороже зустрічає нових мешканців: *«Берег найжачився кронами пальм, наче пір'ям. Вони стояли чи нахилилися, вигиналися проти*

ясного неба, а їхні зелені пера здіймалися на сто футів над землею. Земля під ними, поросла колючою травою, була розпанахана корінням повалених дерев, укрита гнилими кокосовими горіхами та молодими паростками» [1, 14]; «З обох боків – скелі, кручі, верхівки дерев та стрімкі урвища, а попереду[...]лісистий пологістий спуск, тут і там поцяткований рожевим, ще далі – плоскі темно-зелені джунглі, звужені наприкінці рожевим хвостиком» [1, 38]. На острові є також багато місць, де ліани, переплітаючись, утворюють природне укриття, через яке не видно сонця і де завжди майже поночі.

Образи-символи мушлі та ножа символізують два типи влади на острові – демократичний та первісно-общинний, дикунський. Досить цікавим є протиставлення цих образів за допомогою предметних деталей, які творять їх. Мушля «мала ясно-кремову поверхню, де-де поцятковану блідо-рожевими плямками. Між кінчиком з невеличкою діркою і широкими рожевими губами лежало вісімнадцять дюймів спіральних звивин, покритих тонким рельєфним малюнком» [1, 22]. Тобто, мушля має світлу кольорову гаму й асоціюється з чимось приємним, красивим і навіть витонченим. На відміну від образу мушлі, ніж як символ фізичної переваги постає перед нами у вигляді леза: «...лезо тільки зблискувало у кістлявій руці» [1, 41]; «Джек угорудив лезо у стовбур і оглянув усіх з викликом. Збори знову притихли» [1, 43]. Лезо асоціюється з агресією, з чимось холодним і водночас жорстоким, дикунським. Таким чином, автор творить дві моделі суспільного устрою на острові, які протистоять одна одній навіть на рівні опису предмета.

Досить цікавим є образ дитячого страху, який поступово матеріалізується і перетворюється на божество, ідола, якому діти віддають частину своєї здобичі задля власної ж безпеки. Спочатку цей образ є індивідуальним для кожного хлопчика, адже страх в уяві кожної дитини сприймається по-різному. Для когось не страшні вдень предмети стають образами нічних кошмарів уночі (напр., у Саймона ліани асоціюються із гадюками). Щоб позбутися страху, діти матеріалізують його, віддаючи йому голову свині. При цьому образ Володаря Мух є також суто суб'єктивним – так його назвав Саймон, побачивши насаджену на палю свинячу голову, обліплена мухами: «...а перед Саймоном на палі стримів і шкірився Володар Мух. Нарешті Саймон здався і глигнув на нього: білі зуби, тьмяні очі, кров – одвічне, неминуче впізнавання прикувало його погляд» [1, 172]. Так, дійсно, вже те, що навколо голови роїлися мухи, наштовхує на думку про те, що ця істота не може бути представником добрих, світлих сил. На нашу думку, страх – це природне почуття кожної дитини, адже діти більш чутливі до зовнішнього світу, який вони сприймають саме через чуттєвий бік. Тому страх для них – це щось погане, темне.

Особливої уваги заслуговують предметні деталі, які творять образи головних персонажів роману. Доцільно розглядати образи Ральфа та Рохи разом, оскільки вони взаємодоповнюють один одного, творячи таким чином образ ідеального гуманістичного ватажка племені: Роха має високий інтелектуальний потенціал та навички ефективної організації життя, проте він не має авторитету, яким наділений Ральф.

Про інтелектуальність Рохи дізнаємося вже з першої зустрічі – він носить окуляри: «Ступив крок, нагледівши безпечну місцину, й глянув крізь товсті скельця окулярів» [1, 12]. Ця предметна деталь свідчить також про його інтелігентність, оскільки перед нами постає образ освіченого та в деякій мірі сором'язливого й несміливого хлопчика, який критично оцінює ситуацію та намагається знайти вихід з неї. До того ж, саме Роха першим побачив мушлю і знайшов їй ефективне застосування, придумав запалити вогонь, щоб видно було дим у відкритому океані, запропонував скласти список малюків, зробити сонячний годинник тощо. Окрім цього, окуляри є також атрибутом цивілізації. І Роха не втрачає цивілізованості та інтелігентності аж до смерті.

Ще однією важливою деталлю образу Рохи є те, що в нього не росло волосся: «Здається, у нього єдиного на острові не відростало волосся. В усіх інших патли стовбурчилися копицями, тільки в Рохи волосся лежало жмутиками, так ніби на його голові належалося бути лисині...» [1, 81]. Так, волосся інших хлопчиків, і Ральфа зокрема, настільки відростало і змішалось з брудом, що нагадувало копицю сіна і робило дітей схожими на дикунів. Довге волосся заважало, і Ральф це прекрасно розумів. Він навіть подумав, що можна його вимити і гарненько причесати. Проте це так і залишилося мрією. На основі цього можна зробити висновок, що на Ральфа далекий відгомін цивілізації діяв менше, ніж на Роху. Ральф міг собі дозволити, наприклад, скинути як-небудь одяг перед купанням, тоді як Роха завжди його акуратно складав: «Роха скинув черевики й шкарпетки, акуратно склав їх на уступі...» [1, 18]. Інші хлопчики бігають босі по розпеченому піску, а Роха обов'язково в черевиках, стежить за своїм зовнішнім виглядом: «Він зітхнув, нахилився і зав'язав шнурки на черевиках» [1, 50].

Окуляри є не тільки символом цивілізації, а й джерелом життя на острові, оскільки лише з їхньою допомогою можна розпалити вогонь. Ця деталь є атрибутом цивілізованого світу та джерелом життя. Коли Джек викрадає окуляри, він фактично стає повноцінним володарем на острові, а окуляри розглядаються лише як атрибут влади. Тому ця предметна деталь є багатозначною у творі (відповідно до того, яке змістове наповнення вкладає в неї її господар).

Специфічними, на наш погляд, є функції художніх деталей у творенні образу Джека Мерідью. Важливим є те, що саме він розформував хористів, утворивши з них групу мисливців. Тобто, Джек уже з самого початку позиціонує себе і свою групу як автономну одиницю, наділену фізичною силою. При цьому важливим є те, як швидко хлопчики-хористи переорієнтувалися на мисливство. По-перше, це було продиктовано умовами, в які потрапили діти. А, з іншого боку, весь трагізм ситуації полягає в тому, що діти з музичним слухом з порівняно високим рівнем естетичної культури стали першими, хто деградував, перетворився на дикунів.

Предметні деталі допомагають якомога краще розкрити процес здичавіння саме Джека. Важливим у цьому плані є перша спроба хлопця вбити свиню. До речі, перший раз Джек посягнув на життя іншої істоти

лише заради їжі. Проте навіть така мотивація не дозволила хлопцеві вбити: «Високо підніс руку. Тоді настала пауза, загаяка, свинка все верещала, ліани шарпались, а лезо тільки зблискувало в кістлявій руці... Обличчя Джекове біліло під веснянками... – Я вибирав місце. Просто не міг зразу вирішити, куди вдарити» [1, 41]. Але всі інстинктивно відчували, чому Джек не вбив: «...страшно було уявити, як жахливий ніж упаде й уріжеться в живу плоть, нестерпний був вигляд крові» [1, 41]. Однак письменник наголошує на тому, що наступного разу пощади не буде, наступного разу цей хлопчик переможе в собі цивілізованого англійця [1, 41].

Знаковим у цьому плані є придумане Джеком маскування задля полювання. Спочатку розмальовування обличчя є грою для Джека: «Для полювання... Розумієш, – маскування. Щоб скидатися на щось інше...» [1, 79]. Проте вже в цих словах звучить основне призначення маски – сховати справжнє обличчя людини. Так, маска багато чого дозволяє людині, адже в ній ти є не тим, ким був раніше, ти є іншою людиною: «Вражено дивився він, уже не на себе, а на страшного незнайомця. Вихлопнув воду, схопився на ноги, збуджено зареготав. Не у воді, а над його міцним тілом була маска, що привертала погляд і відитовхувала. Джек затанцював, його сміх переріс у кровожерне гарчання. Він пострибав до Біла, і маска стала ніби чимось від нього незалежним, за нею Джек ховався, звільнившись від сорому та людської самосвідомості» [1, 80]. У результаті цей маскарад прискорює процес здичавіння не лише Джека, а й інших дітей, оскільки наприкінці твору всі дружно розмальовують обличчя Еріка та Сема, посвячуючи їх таким чином у своє дикунське плем'я: «Вони чудово знали, як розв'язувала руки маска з фарби, яку дозволяла дикість» [1, 216]; «...перешийок киців безликими диявольськими масками» [1, 228].

Своєрідною є й поведінка Джека, яка змінюється відповідно до терміну перебування на острові. Спочатку перед нами постає хлопчик, який ображається на інших за те, що не підтримали його кандидатуру лідера. Він ледве стримує сльози: «... Джек від образи так почервонів, що позникали всі його веснянки» [1, 31]. Потім ця образа виявляється в нехтуванні встановлених Ральфом правил (Джек пішов на полювання, залишивши без нагляду вогонь). І, нарешті, образа знаходить об'єкт ненависті – Ральф, на якого влаштовують полювання.

Цікавим є й те, що протягом усього твору ми не помічаємо сліз на очах у Джека. Адже він усього лиш дитина, але вже вміє керувати своїми емоціями. Сльози є виявом слабкості, а Джек не мав морального дозволу виявляти слабкість, оскільки він ватажок. Проте з усього видно, що Джек загрався, його гра перейшла межу уявного. Хлопчик зрозуміє це лише тоді, коли уб'ють Роху, влаштують полювання на Ральфа, сплять острів і перед ними стоятиме моряк, який врятує дітей. Наприкінці роману Джек знову стає хлопчиком – перед лицем дорослого світу – він зрозуміє, що накоїв, і покається: «З очей ринули сльози, тіло затряслося від ридань. Вперше за весь час на острові він дав волю сльозам: здавалося, нестримні, навісні спазми горя вивернуть йому все нутро» [1, 253].

В. Голдінг дуже чітко змальовує процес поступової деградації цивілізації на безлюдному острові. На рівні предметних деталей досить яскравими є описи автором зовнішнього вигляду хлопчиків. На початку твору ми бачимо ще акуратно одягнених дітей, які дбають про свій зовнішній вигляд: «Деякі хлопчики були голі й несли свій одяг у руках; інші – напівголі чи більші-менші одягнені, у шкільних формах – сірих, синіх, коричневих, у піджачках чи светрах. На одягу були нашивки, навіть девізи, яскраві смужки на шкарпетках та пуловерах» [1, 25]. Девізи та нашивки свідчать про те, що хлопчики навчалися не у звичайних школах. Очевидно, їхні батьки належали до привілейованих прошарків суспільства і могли собі дозволити навчати дітей у приватних оплачуваних школах. Тому діти повинні себе відповідно поводити.

Проте В. Голдінг показує нам, що навіть такі діти здатні поступово деградувати. У міру того, як відбувається цей процес, змінюється й одяг дітей: «Цей вітер притис сіру сорочку до грудей, і він помітив, що її складки задубіли, наче картон, стали неприємними на дотик; помітив так само, що вистріпані краї шортів боляче натирають ноги, залишаючи на тілі червоні плями. Здрігнувшись з огиди, Ральф відкрив для себе бруд і розклад» [1, 96]. То ж, одяг як ознака цивілізованості перестає бути комфортним для дітей. Це саме відчуває дикун, який ніколи не носив сорочку, шорти, шкарпетки та ін. Але, усвідомлюючи цей факт, лише Ральф продовжує боротися з дикістю: «Ральф повернув руки долонями вниз і вивчав свої нігті. Вони були скусані до м'яса, хоч не пригадувалося, коли він повернувся до цієї звички, коли дав собі волю... Взятий за вірець свою колишню чистоту, Ральф оглядав усіх. Вони були брудні... Бажання зразу запхати котрогось із них під душ не виникало... Одяг приношений, як у нього, задубілий від поту, вбраний не задля пристойності чи зручності, а просто за звичкою; шкіра на тілі зашерхла від солоної води... Серце йому стислося, коли він відкрив для себе, що все це має за норму і давно не надає йому значення» [1, 136]. Проте сам він нічого не може вдіяти, і єдиний шлях уникнути дикості – це втекти, жити самотником, а, отже, змиритися.

Отже, приходимо до висновків, що В. Голдінг у романі-притчі «Володар Мух» моделює тогочасне суспільство, у якому все ж є одвічне протистояння Добра і Зла, цивілізованості й дикунства. Письменник застерігає людство від морального виродження та духовного здичавіння. Роман «Володар Мух» є філософсько-алегоричним, тому на ствердження авторської ідеї працюють не лише образи-символи, а й художні деталі, які увиразнюють актуальність проблематики твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голдінг В. Володар Мух [переклад з англ. та передм. С. Павличко] / В. Голдінг. – К. : «Основи», 2004. – 254 с.
2. Градовський А. Парадокси здорового глузду. До вивчення роману В. Голдінга «Володар Мух» / А. Градовський // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2000. – №4. – С. 30-33.
3. Ярошовець С. Роман В. Голдінга «Володар Мух» як літературна притча / С. Ярошовець // Всесвіт. – 2000. – №11-12. – С. 41-53.

Марина ВРАДІЙ

ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В РЕДАКТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)**Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Н. М. Фенько*

Віхи становлення сучасної професії редактора складають часовий проміжок від первісного суспільства до наших часів. Поява процесу редагування була зумовлена потребою людини в обміні інформацією. У різний час до завдань редактора входили різні завдання. Розвиток нових підходів не припиняється і у наш час. Насамперед, це зумовлено постійним розвитком технологій та жорстокою конкуренцією на інформаційному ринку. Поняття професіоналізму – ключове поняття у діяльності фахівця, зокрема з видавничої справи. Адже від рівня професійного володіння інформацією залежить якість роботи редактора, який є ключовою фігурою у редакційно-видавничій галузі. Спробуємо розглянути ідеального редактора під збільшуваним склом: його обов'язки, критерії професіоналізму, особистісні якості. Серед *кола проблем*, що стосуються даного питання, виділимо низьку якість друкованої продукції як наслідок невідповідності деяких сучасних редакторів професійним вимогам, що висуваються до них.

На сучасному етапі *розробка теми* професіоналізму в редакторській діяльності знаходиться на високому рівні, хоча й досі формуються нові вимоги до професіоналів, з'являються нові критерії визначення якості друкованої видавничої продукції. Тому *актуальність дослідження* зумовлена постійним зростанням вимог до редакторських професій, потребою у виробленні єдиного погляду на професійні характеристики редактора.

Метою дослідження є одержання знань про особистість редактора-професіонала, що дасть змогу підвищити якість редакторсько-видавничого процесу.

Джерельна база з обраної теми представлена досить обмеженим колом видань. Серед основних можемо назвати підручник Світлани Антонової «Редактирование», у якому широко представлена історія становлення професії редактора та редагування як процесу. Книга Євгена Климова «Психологія професіонала» дає чітке уявлення про професіоналізм, його передумови. Багато інформації про літературне редагування міститься у підручнику Володимира Різуна.

Теоретична значущість роботи полягає у вирішенні основних питань, пов'язаних із визначенням редакторського професіоналізму.

Дослідження редакторського професіоналізму потребує більш детального вивчення, адже високий рівень дослідженості питання дозволить підвищити рівень професіоналізму та якість друкованого слова.

В умовах сучасної інформаційної насиченості зростає потреба у якісній інформації. Сьогодні засоби масової інформації наділені великими можливостями у формуванні громадської думки. Вони поширюють інформацію, норми і цінності, засвоєння яких необхідне для свідомої участі громадян у житті суспільства. Вони створюють середовище із потоків інформації, спрямованих згори – дані про державні, адміністративні рішення (прямий зв'язок), знизу – про те, як ці рішення сприймаються суспільством, які проблеми існують у ньому (зворотний зв'язок), їх використовують як елементи системи соціального управління. Зі ЗМІ активно співпрацюють органи влади всіх рівнів, адже вони доносять до громадян відомості про їх дії.

Оскільки засоби масової інформації відіграють в економічному, політичному та соціальному житті суспільства істотну роль, маючи безпосереднє відношення до його життєдіяльності і виконуючи репродуктивну (відображають політику через радіо, телебачення і пресу) і продуктивну (діючу) функції, то вони несуть відповідальність за процеси, що відбуваються в суспільстві.

Редактор постає ключовою фігурою у видавничій справі, а, отже, і обличчям видання чи видавництва. Від рівня редакторської майстерності залежить як якість інформаційного та тематичного наповнення видання, так і його репутація на видавничому ринку.

Жодне пристойне видання не дозволить собі публікувати неграмотні тексти. Для забезпечення якості друкованого матеріалу існує редактор. Ця професія з'явилася дуже давно, а масовою стала у часи поширення письменництва та журналістики. Саме поняття «редагування» виникло від латинського слова «redactus» – «упорядкований». Це значення якнайповніше розкриває суть редагування. Як окремий вид діяльності в книговидавничій справі воно сформувалося не одразу, а складалося в ході накопичення конкретних завдань щодо випуску літератури.

Перші несвідомі спроби редагування з'явилися ще у часи первісної людини. Своє сприйняття цього світу вона залишила у своїх «малюнках». Саме піктографічне письмо дозволяє говорити про наявність «редагування» як процесу, оскільки для представлення інформації у вигляді піктограм необхідно добре знати візуальні сторони предмета. Із позиції гносеології важливо те, що для забезпечення точного і однозначного сприйняття інформації, яка відображається у малюнках, їх необхідно відповідним чином об'єднувати та представляти у певному порядку. Інакше кажучи, піктограми повинні являти собою зв'язний запис [1, 10]. У первісному суспільстві вплив людини на людину відбувався через фольклор: хранителями мудрості віків були жреці, мудрі старці, тобто шановані люди. Вони були хранителями слова і по суті займалися процесом редагування, відсіюючи незначні та зберігаючи важливі фольклорні факти. Важливо зауважити, що доповнювати усні тексти можна було, але змінювати те, що підтверджено досвідом, практикою, заборонялося [1, 11]. У процесі редагування фольклорних творів брали участь покоління

співців, проповідників, які поступово відшліфовували усні тексти, доводили їх до відповідності загальноприйнятим нормам та традиціям.

Після винайдення письменності уже можна говорити про редагування на документальній основі. Одним із джерел, які представляють інтерес з точки зору історії редагування, можна вважати сказання про Ісуса Христа – євангелія. Згідно «теорії фрагментів» вони були складені із пророцтв, притч, автором яких був Ісус. Але перше євангеліє – від Марка – було написане через 40 років, а четверте – від Іоанна – через 65-70 після смерті Христа [1, 13]. Але все ж такі підстави пов'язувати дані видання з редагуванням є: вони мають принципово однакову структуру, а однакове оформлення дає підстави говорити про серійність видання. А отже і про редагування як процес.

У слов'ян письменність виникла у першій половині I тис., коли їхній племінний устрій досяг високого рівня розвитку. Факт наявності архаїчного календаря слов'ян можна прийняти за свідчення ретельної фактичної обробки інформації, а своєрідна організація матеріалу в такому типі видань дозволяє говорити про ранні етапи зародження художньо-технічного редагування.

У дохристиянський період фактом, який підтверджує наявність редагування, є договори руських князів із Візантією (VIII-X століття). Будучи двосторонніми, вони вимагають неодноразових обговорень та узгоджень, у результаті чого можуть з'являтися робочі варіанти, з яких утворюється остаточний, що також є наслідком редагування. Вважаємо, що в ролі редактора виступали самі князі. Свій внесок у редагування внесли перекладачі та переписувачі. З метою покращити твір, вони вносили невиправдані правки, які часто мали характер доповнення чи уточнення.

Таким чином, редагування у період існування рукописної книги було творчим процесом. Його об'єкт – книга в цілому. Функції були розділені між автором, переписувачами та перекладачами, але передумови для виокремлення редагування як окремої галузі уже були, тобто можна вважати, що з'явилися перші примітивні ознаки професії редактора.

Нову сторінку в редагуванні відкриває книгодрукування. Воно почалося тоді, коли ще не існувало редакційно-видавничих процесів. Відповідно, не було і редакторів. Весь процес книгодрукування зводився до набору та друку тексту. Спочатку цю роботу виконував типограф (один або з помічником). Найперші книги набирали з рукописних. Характерним для кінця XV століття можна вважати те, що поруч із типографським напрямком у друкуванні книг почав формуватися і видавничий. Друкування книг на слов'янській мові організував білоруський першодрукар Франциско Скорина. Він випустив трохи більше двадцяти книг, але всі вони мають дуже високий рівень редакторської підготовки: гарне графічне оформлення, що відповідає змісту, написані простою доступною мовою з використанням коментарів та пояснень. У книгах також є службова частина.

Для тиражованої книги висувалися вже інші вимоги. Тобто, іншим був і процес її підготовки. У самому існуванні книги була зацікавлена церква та держава. Хоча прагнення останньої зосередити виготовлення книг у своїх руках і було однією з причин початку книгодрукування, але його винайдення все таки стало результатом розвитку суспільства. Першим руським «друкарем», «печатником», як він сам часто називав себе у своїх книгах, був Іван Федоров – винахідник і організатор книгодрукування. Його ж можна назвати і першим редактором, оскільки він фактично створював книгу за правилами сучасного книговидавництва: обдумував концепцію, робив правку текстів, намагався оптимально оформити видання. До того ж, у його книгах були такі елементи службової частини, як передмова, післямова, вступна стаття. Саме у післямові «Букваря» Іван Федоров чітко визначив свою роль як редактора: "Не от себя написал я это немного, но от учения божественных апостолов и богоносных отцов и от грамматики преподобного отца Иоанна Дамаскина, сократив до малого, сложил для скорого обучения детей" [1, 23] Це є свідомством того, що із початком книгодрукування редагування набуває характеру самостійного процесу.

У першій половині XVIII століття почали формуватися вимоги, прийоми та навички редакторської роботи над виданнями наукової, політичної, технічної літератури, перекладними виданнями. З'являються перші спроби поліграфічного та художнього оформлення видавничої продукції, урізноманітнюються видо-типологічний склад видань. Розвиваються жанри публікацій. До основного тексту книги додаються ілюстрації та апарат видання. Формуються вимоги до перекладу, мови та стилю публікації.

На початку XIX століття редакторська діяльність стає самостійною частиною книговидавництва, у словниках закріплюється поняття «редактор», починають виокремлюватися самостійні функції видавця та редактора. Середина XIX століття характеризується розвитком основних принципів редагування. Редактор більше орієнтується на читача, знає його смаки та потреби. Видавці платять співробітникам високі гонорари, розуміючи, що саме редактор переважно визначає доходи видання. Це, безперечно, сприяє поширенню професії. XIX століття є найпродуктивнішим періодом розвитку редагування. У цей час відбувається остаточне становлення професії редактора, виявлення його функцій та значення для книговидавництва.

Початок XX століття (до 1917 року) також характеризувався високим рівнем розвитку. У цей час різко зросли масштаби видавничої діяльності. Революція 1905-1907 років вплинула на тематичний склад видавничої продукції. Сильно зріс інтерес до видань соціально-економічного та суспільно-політичного змісту. Цензура вплинула на тематичний склад видання. Особливої уваги потребувало питання збереження авторської індивідуальності.

У радянський період виробилася нова методологічна база редагування. Її поява була спричинена новими політичними та соціально-економічними умовами. Однією з проблем, з якою зіткнулися редактори цього періоду була неграмотність авторів та цензура. Радянська державна видавнича система відрізнялася

жорстокою монополізацією. Командно-бюрократична система та заідеологізованість залишили слід на редакторській діяльності, що буде проявлятися протягом наступних десятиліть. Власне праця редактора зводилася до вчитування тексту, на розв'язання інформаційних чи організаційних питань часу не вистачало. Проблема удосконалення роботи редактора і збільшення його ролі у редакційно-видавничому процесі настільки потребувала вирішення, що у січні 1988 року вона стала предметом розгляду на колегії Держкомвида СРСР. У результаті редактор став ключовою фігурою у видавництві, яка супроводжує книгу на всіх етапах підготовки – від концепції до читача. Редакторські посади стали більш диференційованими. Розвиток редагування у радянський період носив конкретно-історичний характер. Ідеологічні, соціально-економічні, соціально-психологічні та ряд інших факторів зробили свій внесок у формування редакторської школи минулого.

Зважаючи на соціально-психологічні особливості редакторської діяльності у різні періоди, професійна майстерність спеціаліста на ринку праці та в організації стає актуальною галуззю досліджень у проблемному полі психології. Аналіз досліджень професійної майстерності дозволяє зробити висновок про те, що цей складний психологічний феномен розуміють по-різному і розглядають його:

- як сукупність знань, умінь та навичок (К.К. Платонов),
- як розподілену діяльність у свідомості людини, що включає в себе способи, прийоми та правила вирішення професійних завдань (Ю.К. Стрелков),
- як результат психічних процесів, у якому закріплені усі професійні знання, уміння, навички та способи діяльності, з якими зустрічається за своє життя людина (Е.Ф. Зеєр) тощо.

Дві необхідні складові професіоналізму – спеціальні знання та практичні навички. Професійно обумовлені вимоги до спеціаліста, зокрема редактора, виражаються термінами “професійна придатність” та “професійна готовність”. Під професійною придатністю розуміють сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, які необхідні для досягнення успіху в обраній професії. Під професійною готовністю – психологічну, психофізіологічну, фізичну готовність (тобто професійну придатність) та науково-теоретичну і практичну підготовку.

Під професіоналізмом розуміють особливу властивість людей системно, ефективно та надійно виконувати певний складний вид діяльності у найрізноманітніших умовах. У понятті «професіоналізм» відображається такий рівень оволодіння людиною психологічної структури професійної діяльності, який відповідає існуючим в суспільстві стандартам та об'єктивним вимогам. Професіоналізм людини – це не тільки її інтегральна характеристика, не лише досягнення нею високих виробничих показників, а й професійна мотивація, система прагнень, ціннісних орієнтацій, значення праці в цілому.

Розуміння професіоналізму має етичний (моральний) вимір. Працівники повинні керуватися особистою совістю та моральними судженнями. Професіоналізм більше виявляється як внутрішня позиція, аніж сукупність компетенцій. Майстра від звичайного працівника відрізняє пристрасть до своєї справи, до якості свого продукту, до вірності інтересам клієнта. Але варто зауважити, що професійно він повинен бути безпристрасним. Репутація також має істотне значення для професіоналізму. Інколи її визначають як «моральну зразковість». Вона є свідченням високої професійної культури та якості виконуваної роботи.

Справжній професіонал має високі стандарти професійного обслуговування. Сам він також прагне до відмінної якості, а виконуючи певне завдання, намагається зробити його краще, ніж минулого разу. Причому фінансовий бік – не головний стимул для професіонала. При фіксованій оплаті він намагатиметься виконати роботу на найвищому рівні. Професіонал має обов'язок перед собою підтримувати, поновлювати та поглиблювати знання та вміння, що підвищують його кваліфікацію, а також ділитися з колегами новою інформацією, якщо вона може бути корисна для професії в цілому, – тобто забезпечувати обмін спеціальними знаннями та вміннями з колегами. Професіонал веде професійне життя за професійними стандартами, оскільки від цього залежить становлення професіоналізму як явища.

Специфіка редакційної діяльності ставить ряд вимог до особистості редактора. Професіоналізм включає високі результати праці, ефективне виконання професійної діяльності при взаємодії з іншими людьми, наявність професійно важливих якостей особистості. Тому поняття „професіоналізму” охоплює три сторони праці: професійну діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала.

Професіональна діяльність – це активність людини, яка спрямована на перетворення предмету праці з метою отримання результату, який відповідає суспільним і особистісним, матеріальним і духовним потребам.

Професіональне спілкування – це діяльність людини, яка спрямована на встановлення взаємодії з іншими людьми в процесі праці; таке спілкування може виступати як один із засобів підвищення ефективності професіональної діяльності.

Особистість професіонала – це сукупність якостей, властивостей, станів людини, які дають можливості для виконання ним професіональної діяльності і які змінюються і удосконалюються в процесі праці.

Показники ефективності професіональної діяльності:

1. Результативні показники: ефективність, відповідність результату поставленій меті; постановка нових завдань, знаходження нестандартних технологій;

2. Процесуальні показники: використання новітніх, гнучких технологій; досконале володіння конкретним видом діяльності (спеціалізація); досконале володіння суміжними видами діяльності (універсалізація).

Показники професіонального спілкування: раціональне розподілення функцій і ролей в спільній трудовій діяльності; безконфліктна співпраця з колегами; забезпечення позитивного психологічного клімату в професійній діяльності; дотримання професійної етики, норм спілкування.

Показники зрілості особистості: розуміння системи моральних цінностей, менталітету професії; здатність до накопичення і аналізу власного професійного досвіду; проектування себе як професіонала; вироблення індивідуального стилю професійної діяльності.

Професійна компетентність – це здатність людини розв'язувати певне коло професійних завдань. Професіоналізм складається із багатьох видів професійної компетентності. Вчені виділяють певні групи: компетентність в професійній діяльності, компетентність в професійному спілкуванні і компетентність в реалізації особистості професіонала. Компетентність редактора – це єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення редакційної діяльності. Вивчаючи сферу професіоналізму, доцільно згадати про такі види документів, як професіограма та акмеограма.

Професіограма – це документ, в якому зафіксовані вимоги до професіональної діяльності і до особистості спеціаліста, які необхідні для досягнення людиною результату. У професіограмі розкриваються необхідні професійні завдання, засоби, прийоми і технології, результати праці, а також бажані якості особистості працівника.

Одне з провідних місць у професіограмі посідає спрямованість його особистості – мотиваційна зумовленість його дій, вчинків, всієї поведінки конкретними життєвими цілями, джерелом яких є потреби, суспільні вимоги.

Акмеограма – це система вимог, умов і факторів, які сприяють розвитку професіоналізму конкретних суб'єктів праці, це індивідуальний зріз резервів суб'єкта, перспектив, оцінки його потенційних можливостей.

Робота редактора – складне багатоаспектне явище. Він вивчає ринок, виявляє потреби читачів, визначає видо-типологічний та тематичний склад репертуару видавництва, здійснює пошук нових авторів, обирає твори для перевидань. Також до завдань редактора входить створення концепції видання, розробка рекламних кампаній [11, 4].

Визначення редактора як «спеціаліста, який редагує» не охоплює всього спектру завдань, що входять до компетенції редактора. У західних країнах редактор виконує ряд функцій, більшість з яких прямо не пов'язані із видавничою діяльністю. Він відвідує конференції, виставки, шукає нові, ще не заповнені, ніші книговидавничої справи, перевіряє політику інших видавництв щодо його власного. Супроводом видання від перших етапів редагування до випуску готового видавничого продукту редактор не займається.

У нашій країні існує інша традиція щодо редакторського ремесла: до завдань редактора входить підготовка конкретного видання, формування репертуару видавництва, організація редакційно-видавничого процесу. Фактично редактор є організатором, керівником та менеджером у видавничій справі [2, 4]. При підготовці конкретного видання його головними завданнями є оцінка авторського рукопису, визначення шляхів його доробки та підготовка оригіналу до видання.

Діяльність сучасного редактора має творчий, проектно-конструкторський та програмуючий характер і охоплює усі процеси, що забезпечують створення та розповсюдження книги, потрібної конкретним категоріям читачів. Тобто завданням редактора є виконання сукупності дій та функцій, що забезпечують якість та цінність видання. Виділяють чотири напрямки діяльності, кожен з яких має цілу групу завдань: редакторська підготовка видань, організаційно-управлінський та інформаційний напрям, маркетинг.

Багатоаспектний характер професіональної та професійної діяльності ставить високі вимоги до рівня підготовки редактора та його особистих якостей. Редактор повинен володіти системою знань, яка створюється систематичним, послідовним навчанням. Він повинен добре орієнтуватися в області видавничої справи, теорії та практики редагування, економіки книговидавництва, логіки, української та іноземних мов, книжкового маркетингу, теорії управління, психології творчості, художньо-технічного оформлення книги і т.д. Також редактору необхідне чітке світосприйняття та впевненість, здатність аргументовано відстоювати свою точку зору, але разом з тим і вміння йти на компроміс. Поруч із грамотністю, редакторів потрібні високі морально-етичні якості, терпіння, витримка та привітність.

Редактор повинен мати також і високу фізичну стійкість. Йому часто доводиться працювати в жорстких умовах нестачі часу, а також витримувати часті стресові навантаження. Велике значення для професії має темперамент. У друкованих ЗМІ він знаходить свій вияв у системі виражальних засобів, що надають тексту емоційно-експресивного забарвлення. Успіх у будь-якій роботі залежить від здібностей – індивідуальних особливостей людини. Ними обумовлена легкість та швидкість навчання. На якість виконаної роботи журналіста та редактора великий вплив завжди мали літературні здібності. Тобто, абсолютне володіння словом є обов'язковою передумовою для початку творчої журналістської чи редакторської діяльності. Але, зважаючи на весь список характеристик, якими повинен володіти редактор-професіонал, єдиного погляду на те, якими якостями він повинен бути наділений ще не вироблено. Із усього різноманіття характеристик виділяють базисні (інтелект, емоційність, воля), соціальні (здатність до праці, творчості, особистісного розвитку), професійні (пізнавальні, проєктивні, комунікативні) [7, 38]. Ще одна із необхідних якостей – сформованість емоційного світу. Емоційна стійкість та самоконтроль принципово значущі для тих, хто має справу із дійсністю, яка постійно змінюється.

Таким чином, виявляємо, що сучасний редактор виконує організаційні, методичні, інформаційні та творчі завдання. Він є ключовою фігурою редакційно-видавничого процесу, а тому забезпечує задоволення читачьких потреб. Але це можливо лише за умови професійної підготовки та постійного поповнення знань.

Сучасний редактор – це спеціаліст в області видавничої справи та редагування; професія, синтезована на досвіді минулого та прогнозах на майбутнє. Ціль його діяльності конкретна – створення, випуск та розповсюдження книги, яка відповідає читацьким смакам та попиту. У своїй діяльності редактор використовує принципи і методи, обумовлені специфікою редакційно-видавничого процесу. Основне його завдання – виконання своїх обов'язків, засноване на знаннях про основні методики та принципи редагування. Безперечно, він також повинен володіти цілою низкою особистісних характеристик, що мають велике значення для досягнення високого рівня професіоналізму.

Отже, робимо висновок, що зародження редагування було обумовлене потребою інформаційного спілкування на стадії становлення і розвитку первісного суспільства. Розвиваючись, воно забезпечило перехід тексту у витвір мистецтва. Після цього редагування стало невід'ємним процесом у підготовці будь-якого видання. На сучасному етапі продовжується розвиток методологічної бази редагування, відбувається вивільнення від стереотипів радянської редакторської школи, удосконалюється професійна культура, визначаються нові стандарти професіоналізму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонова С. Г. Редактирование. Общий курс [Текст] : учебник для вузов / Антонова С. Г., Соловьев В. И., Ямчук К. Т. – М. : Издательство МГУП, 1999. – 210 с.
2. Беззубов А. Н. Введение в литературное редактирование [Текст] / Беззубов А. Н. – С.-Пб., 1997. – 340 с.
3. Добкин С. Ф. Оформление книги. Редактору и автору [Текст] / Добкин С. Ф. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Книга, 1985. – 285 с.
4. Жарков И. Н. Технология редакционно-издательского дела [Текст]: конспект лекций / Жарков И. Н. – М.: Издательство МГУП, 2002. – 158 с.
5. Жирун О. А. Особистість редактора як суб'єкта комунікативного процесу [Текст] / Жирун О. А. // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2005. - №2 (14). – с. 66-75.
6. Іванченко Р.Г. Літературне редагування [Текст] / Іванченко Р. Г. – К.: Вища школа, 1983. – 247 с.
7. Капелюшний А.О. Редагування в засобах масової інформації [Текст] : навчальний посібник / А.О.Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2005. – 304 с.
8. Климов Е.А. Психология профессионала [Текст] / Климов Е. А. – М.: Ин-т практ. психологии, 1996. – 400 с.
9. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста [Текст] / Мильчин А. Э. - Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Логос, 2005. – 524 с.
10. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи [Текст]: навчальний посібник / З. В. Партико. – Л.: Афіша, 2001. – 416 с.
11. Редакторская подготовка изданий [Текст] : учебник / Антонова С. Г., Васильев В. И., Жарков И. А. [и др.] ; под общей ред. Антоновой С. Г., д. ф. н. – М. : Издательство МГУП, 2002. – 468 с.
12. Різун В.В. Літературне редагування [Текст]: Підручник / Різун В. В.— К.: Либідь, 1996 – 240 с.
13. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця [Текст] : Практичний посібник / Тимошик М. С. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с. (Серія "Бібліотека видавця, редактора, автора").

Маргарита ГЕТМАН

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТ-ВЕРСІЙ КІРОВОГРАДСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИДАНЬ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філ. наук, доцент І.Ю. Круть

Ще зовсім недавно Інтернет не міг розглядатися як загальнодоступний засіб спілкування та отримання інформації. Однак із приходом великої кількості користувачів Інтернет став активною зоною, тому й виникла потреба у дослідженні цієї сфери. Основним призначенням мережі є передача даних, що робить її ідеальним інструментом для поширення інформаційних продуктів. Тож з часом розвиток комп'ютерних технологій привів до виникнення нових видів засобів масової інформації – Інтернет-видань.

В Україні Інтернет-видання з'явилися тільки у 1999 році. Однак результату, якого досягли українські Інтернет-видання за невеликий період часу по темпах розвитку та збільшенню впливу на аудиторію, може позаздрити будь-яке друковане видання. Багато друкованих («офлайнових») газет і журналів створили свої сайти в Інтернеті. Вони викладають на них матеріали своїх випусків, які іноді істотно відрізняються від друкованої версії. За жанрами Інтернет-видання не відрізняються від друкованих. Є інформаційні (новинні), літературні, науково-популярні, дитячі, жіночі мережні видання тощо [3]. Закцентуємо увагу на регіональних Інтернет-версіях друкованих видань. Для того, щоб дати визначення поняттю, що таке регіональна версія друкованого Інтернет-видання, варто розглянути цей термін з двох аспектів: регіональне видання та Інтернет-видання.

Регіональним називають видання, що видається та розповсюджується на території певного регіону (області). Інформація, вміщена в ньому, розрахована переважно на жителів конкретного регіону. Чим ближча інформація до людини, до її міста, тим вона є цікавіша для неї. Саме за таким принципом і мають працювати обласні ЗМІ.

Інтернет-ЗМІ – це регулярно оновлюваний інформаційний сайт, який ставить своїм завданням виконувати функцію засобу масової інформації і користується певною популярністю та авторитетом (має свою постійну аудиторію). Більшість Інтернет-ЗМІ оновлюються щодня або навіть безперервно протягом дня. Завдяки такій оперативності Інтернет-ЗМІ часто використовують як джерела інформації для друкованої періодики [4, 215].

У Кіровоградському регіоні активно розвивається Інтернет, що дало змогу багатьом друкованим газетам створити свої електронні версії, і кількість коментарів до публікацій в Інтернет версіях приємно вражає, бо свідчить про інформатизацію суспільства.

Періодичними друкованими виданнями, які вже створили свої сайти в мережі Інтернет, є газети: «Кіровоградська правда», «Україна-Центр», «Вечірня газета», «Народне слово», «Ведомости плюс», «Бабушка», газета оголошень «Все про все» та журнал «Ланруж». Більшість із вищеперахованих видань мають досить великі тиражі у друкованих варіантах, тому не дивно, що для розширення читачької аудиторії було створено ще й Інтернет-версії. Окрім цього, через мережу Інтернет з кіровоградськими виданнями можуть познайомитись читачі з інших регіонів, що значно популяризує видання. Інтернет-версії мають з друкованими багато як спільних, так і відмінних рис.

Кожен сайт є своєрідною сукупністю сторінок, які містять тексти, зображення, відео, словом, різноманітні мультимедійні об'єкти. Для комфортного перебування відвідувача на сайті і для полегшення пошуку потрібної інформації сайт повинен мати чітку і продуману структуру (внутрішній устрій, розташування сторінок, розділів, підрозділів, додаткових матеріалів).

Окрім структури сайту, важливими аспектами є також дизайнерське оформлення та кольоровість. Жоден з елементів оформлення не повинен з'являтися на сторінці безпідставно. Зайві фотографії, непотрібні слова, навіть вільний простір - все це потрібно критично оцінювати. Не менш обережно слід використовувати різні кольорові оформлення, адже у кожного кольору є своє значення, і воно може змінюватися в залежності від контексту, в якому використовується даний колір. Певна палітра кольорів є невід'ємною частиною дизайну кожного видання, так само, як набір шрифтів, логотип [5].

Ще один з аспектів, що стосується Інтернет-версій друкованих видань, який варто розглянути – реклама. В наш час реклама стала невід'ємною частиною будь-якого періодично видання, а сайту тим паче. У більшості електронних видань зустрічається реклама у всіляких формах, починаючи від звичайної ілюстрації і закінчуючи короткими відеороликами. Реклама в Інтернет-виданнях розрахована переважно на масового читача, і ефективність впливу її зазвичай вища, ніж у друкованих варіантах [10, 268].

Отже, ознайомившись коротко з аспектами Інтернет-сторінок, розглянемо їх особливості на прикладі електронних версій деяких видань кіровоградського регіону.

Зокрема, звернемо увагу на видання «Україна-Центр». Структура сайту абсолютно проста та зручна для користувачів. В меню Інтернет-сторінки, створеного для зручного пошуку, подано такі пункти: «свіжий номер», що по суті і є головною сторінкою, «відео-новини», тут подається новинна текстова інформація, до якої додаються ще й відеоматеріали, далі «фото-новини», розділ «зворотній зв'язок», та розділ, якого немає більше в жодному кіровоградському Інтернет-виданні «авторські блоги»

Щодо дизайнерського оформлення електронної версії «України-Центр», воно схоже з друкованим відповідником, є яскравим, але в той же час стриманим та офіційним, що підкреслює серйозність видання. На сайті газети наявна реклама різного спрямування та виду, але в Інтернет-версії її значно менше, ніж у друкованому еквіваленті.

На відміну від «України-Центр», Інтернет-версія видання «Вечірньої газети» істотно відрізняється від друкованого еквіваленту, у першу чергу кольоровістю. Щодо структури сайту, вона не така зручна та цікава, як у випадку з «Україною-Центр», скоріше стандартна, та більше схожа зі структурами сторінок «Ведомостей плюс» та «Народного слова». Меню налічує кілька розділів, зокрема: «головна сторінка», «архів», «корисна інформація», пункт «партнери», в якому вказані Інтернет-адреси дружніх ресурсів видання, розділ «про «Вечірку», в якому розповідається про газету, представлені усі її позитивні сторони. Передостаннім пунктом є «реклама», в якому вказується номер телефону та e-mail, за якими можна з'ясувати умови розміщення рекламної інформації на сайті. І останнім розділом меню є «контакти»: адреса редакції, телефони.

Щодо оформлення, то на оригінальність воно зовсім не претендує. Основні кольори – стандартний білий, чорний та сірий. Але у порівнянні з друкованою версією, яка не є повнокольірною, кольорові фото до статей на сайті значно прикрашають видання. Рекламний аспект «Вечірньої газети» досить цікавий: у меню сайту є підпункт «реклама», на сайті є розміщені оголошення, а ось у друкованій версії вони майже відсутні.

«Народне слово» – газета Кіровоградської обласної ради та обласної адміністрації. Варто зауважити, що оформлення Інтернет-сторінки нещодавно було змінено на більш привабливе та сучасне. Але, структура сайту залишилась не зручною. Знайти статті певної тематики досить складно. Меню сайту складається з таких пунктів: «головна сторінка», «про нас» – розповідь про заснування газети, спрямування та переваги цього видання. Далі стандартний для всіх видань пункт меню – «реклама», в якому подана інформація про рекламні послуги, «контакти» – для зв'язку з редакцією, та досить цікавий, у порівнянні з іншими виданнями розділ меню «гостьова», який оформлено у вигляді форуму. Усі відвідувачі сайту можуть висловити свою думку чи обговорити тему, що їх цікавить, а також поставити питання редакції.

Щотижневик «Ведомости плюс» має таку структуру меню: стандартний для всіх розділ «про нас», «свіжий номер», потім подається телепрограма, що відрізняє видання від інших Інтернет-версій друкованих газет Кіровоградщини. Далі йде «архів номерів», до того ж варто зауважити, що з усіх проаналізованих вище видань архів номерів «Ведомости плюс» є найзручнішим.

Окрім дизайну та структури, основною складовою як у друкованих, так і в електронних періодичних виданнях все ж є текстовий матеріал, адже основним завданням газет та журналів є пошук важливих новин

та об'єктивне їх донесення до читача. Вище вже говорилося про те, що інформація, яка подається у друкованій версії видання не завжди співпадає з тією, що представлена в електронній.

Найбільш вдале подання текстових матеріалів має видання «Вечірня газета». Усі матеріали структуровані так, як і в друкованій версії. Основна інформація подана на початку, другорядна ближче до кінця. На сайті також містяться матеріали, які не ввійшли до номеру. Пов'язано це, певно, з тим, що оновлюється інформація майже щоденно. Ситуація з поданням матеріалів у «Народному слові» схожа. Стосовно видання «Ведомости плюс», матеріали подаються в іншому порядку, аніж у друкованій версії, до того ж не завжди зрозумілий принцип розташування. Відмінною рисою від інших видань є те, що у Інтернет-версії «Ведомостей плюс» розміщуються також гороскоп, програма телепередач та кросворд. Можемо вважати це за перевагу, адже доступ користувачів одразу ж і до розважальної інформації може привернути ширшу читачку аудиторію. Щодо змістового наповнення сайту газети «Україна-Центр», варто сказати, що виключенням видання не стало, і подає також далеко не всю інформацію, яка міститься у друкованому номері

Ще однією невід'ємною складовою багатьох журналістських матеріалів є ілюстрація, адже зображення завжди допомагає читачеві краще зрозуміти текстовий матеріал, а також може пояснити його у багатьох аспектах [5].

Відомо, що видавництва і поліграфісти дуже обережні при включенні ілюстрацій, особливо кольорових, у друковані газети. Це пов'язано з тією обставиною, що ілюстрації вимагають спеціальної обробки, до того ж на газетному папері якість ілюстрації може зовсім зіпсуватися і не донести інформацію, яку вклав автор у зображення. В електронних виданнях цієї проблеми не існує, використовується така кількість ілюстрацій, яка потрібна для найкращого сприйняття і розуміння матеріалу [8, 234]. Але з регіональними виданнями Кіровоградщини, зокрема їх Інтернет-версіями, не завжди так.

У друкованій версії «України-центр» зазвичай центральна стаття починається на першій сторінці та переходить на другу, а до матеріалу додається 3-4 ілюстрації, одна на першій шпальті, інші на другій, але чомусь у електронній версії замість газетних трьох подано лише по одній, що спостерігається на прикладі не одного номера. До того ж, ілюстрації, представлені на сайті, зазвичай гірше розкривають суть статті, ніж ті що містяться у друкованому еквіваленті. Така ж ситуація складається і з газетою «Народне слово», але ще до недоліків можна віднести й те, що ілюстрації подаються у зовсім маленькому розмірі, а функція збільшення відсутня, тому деякі фото розгледіти досить важко, в зв'язку з цим вони не несуть ніякого смислового навантаження.

У Інтернет-виданнях «Вечірньої газети» та «Ведомостей плюс» ілюстрації подаються ті, що й у друкованій версії.

Як бачимо, ілюстративне наповнення регіональних Інтернет-видань Кіровоградщини знаходиться не на високому рівні, що є суттєвим недоліком будь-якого електронного видання.

Отже, для правильного функціонування електронних версій потрібно врахувати ряд нюансів, які заважають повноцінній роботі читача з Інтернет-версією. Газетам Кіровоградщини бракує вдалого композиційно-графічного оформлення, чіткої структурованості. Кожна з розглянутих Інтернет-версій газет має ряд своїх особливостей, переваг та недоліків.

Спільними недоліками, виявленими у результаті дослідження тематики газет Кіровоградщини, є недостатня кількість ілюстративного матеріалу у Інтернет-версіях. Електронне видання дозволяє подати велику кількість зображень, яка в друкованих версіях обмежена обсягом видання, розмірами власне зображень, кольором, якістю паперу тощо. В Інтернет-версіях цей потенціал не зовсім використаний. В деяких виданнях ілюстративне наповнення Інтернет-сторінки є навіть меншим, ніж у друкованому еквіваленті. Що стосується структури сайту, багатьом виданням потрібно зосередитись на удосконаленні цього аспекту. Щодо змістового наповнення, у всіх охарактеризованих виданнях, окрім «України-Центр» подано суто інформаційний виклад подій, відсутні аналітичні публікації. На сайті ж «України-Центр» розміщені переважно матеріали аналітичного характеру, і про те, що це вдала стратегія свідчить велика кількість коментарів та обговорень на сайті.

Супутніми для всіх розглянутих вище різновидів електронних видань є рекламні матеріали. У більшості електронних видань вкрапляється реклама у всіляких формах. Але, як показує дослідження, у друкованих версіях розглянутих видань, рекламних матеріалів набагато більше, ніж у їх електронних еквівалентах. Майже відсутня анімаційна («блимаючі») реклама, яка б відволікала читачів від сприймання інформації.

Не менш важливим аспектом є дизайн електронних версій друкованих видань, який за рахунок використання кольорів, що є не у всіх друкованих версіях, робить видання цікавішим для аудиторії. В цьому аспекті варто знову виділити видання «Україна-Центр». Його оформлення за кольоровою гаммою є схожим на дизайн друкованої версії, що вказує на їх спорідненість.

Отож, як показало дослідження, у Кіровоградських регіональних Інтернет-видання є як плюси, так і мінуси. Але те, що у регіоні все більше друкованих газет створюють свої електронні версії є вже, чи не найбільшою перевагою. А при якісній та грамотній підготовці цієї групи ЗМІ, Інтернет-преса Кіровоградщини має досить непогані перспективи, щодо подальшого розвитку та функціонування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акопов А.И. Общий курс издательского дела. Учебное пособие для студентов журналистов. / Под ред. проф. В.В. Тулупова. – Факультет журналистики ВГУ. – Воронеж, 2004. – 218 с.

2. Белінська І. В. Тематична модель сучасного регіонального видання (на матеріалі друкованої газетної періодики Кіровоградщини за 1991-2003 роки): / Белінська І. В. // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2004.
3. Белінська І. В. Тематична модель обласного громадсько-політичного видання / Белінська І. В. // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2003.
4. Вуль В.А. Электронные издания: учебник / В.А. Вуль.М. – СПб.: Изд-во «Петербургский институт печати», 2001. – 308 с.
5. Гиленсон П.Г. Справочник художественного и технического редакторов / П.Г. Гиленсон. – М.: Книга, 1988. – 280 с.
6. Иванов В.Ф. Техніка оформлення газети: курс лекцій / В.Ф. Иванов. – К.: Знання, 2000. – 222 с.
7. Иванова Т. Допечатная подготовка. Учебный курс / Т. Иванова М.-СПб.: Питер, 2004. – 304 с.
8. Капелюшний А.О. Редагування в засобах масової інформації: навчальний посібник / А.О.Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2005. – 304 с.
9. Феллер М.Д. Эффективность сообщения и литературный аспект редактирования / М.Д. Феллер. – Львов: Изд-во ЛГУ, 1978. – 222 с.
10. Фельдман Б.А. Современное газетное производство / Б.А. Фельдман. – М., 1982. – 380 с.

Маргарита ГОРІЦЬКА

МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНИХ ТЕКСТІВ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.В. Ліштаба

Мемуарна література є одним із важливих чинників духовного самовираження нації. Завдяки цьому унікальному жанрові ми маємо змогу глибше простежити розвиток суспільного життя, пізнати внутрішній світ людини, якій належать спогади. Мемуари дають те, чого здебільшого бракує белетристиці й науковим дослідженням, – вони висвічують суспільно-політичні, економічні, духовно-культурні проблеми життя нації через суб'єктивність конкретного сприйняття, яке є опозиційним до офіційної ідеології або ж проливає світло на ті чи інші факти, вчинки, які спричинилися до загальних або ж особистісних людських драм. Саме тому українська мемуаристика привертає увагу літературознавців, істориків, мовознавців. Загальні питання мемуарної літератури висвітлює О. О. Галич. Образ оповідача в мемуарній прозі аналізує С. А. Панченко. Ґрунтовне дослідження М.Р. Федунь присвячене жанрово-стильовим особливостям української мемуаристики в Галичині кінця XIX – початку XX століття. Мову публіцистичних творів С. Єфремова вивчають Л. В. П'яста, Ж. В. Колоїз. Проте аналіз цих робіт дає підстави стверджувати, що лінгвістичну сутність літературної мемуаристики ще недостатньо досліджено, що зумовлює **актуальність** теми публікації.

Мета статті – дослідити та проаналізувати мовно-комунікативні риси мемуарних текстів. Реалізація мети потребує розв'язання наступних **завдань**: 1) з'ясувати особливості вживання терміна «мемуари» в лінгвістичній літературі; 2) визначити роль пам'яті в текстотворенні; 3) розглянути метатекстові компоненти мемуарної оповіді; 4) з'ясувати поняття спонтанності комунікативної дії; 5) охарактеризувати комунікативну компетенцію мемуариста.

Оскільки слово «мемуари» запозичене з французької мови, що дослівно українською мовою перекладається як «історичні записки» або «спогади», то цей термін в українському лексиконі вживається в тому ж значенні, що й у мові оригіналу. А тому в повсякденному мовленні поняття «мемуари» та «спогади» ототожнюють та використовують як синоніми, що часто зумовлює плутанину. Зрештою, такий стан речей обумовлюється нечіткою диференціацією даних термінів у тлумачних словниках української мови. Їх характеристика виглядає наступним чином: «мемуари – літературний твір у формі записок про події минулого, учасником або свідком яких був автор; те ж, що і спогади», «спогади – записки або перекази про минуле; те ж, що і мемуари» [1, с. 518; 8, с. 168]. Словник іншомовних термінів подає мемуари як «твір у формі записок-спогадів про минулі події, в яких автор брав участь, був їхнім свідком або учасником» [11, с. 349].

Подібна проблема існує у визначенні даного терміну англійською мовою. Англійсько-українські словники термін «memoir» перекладають так: автобіографія, мемуари, спогади, записки, некролог [4, с. 533]. Англійські енциклопедії теж характеризують спогади й мемуари як тотожні поняття [14, с. 854; 15, с. 223].

Якщо перейти на рівень джерелознавства, то тут дослідники поділилися на два табори: ті, які вважають «мемуари» та «спогади» синонімічними поняттями, і вчені, для яких «спогади» є однією зі складових цілого під назвою «мемуари».

Складним залишається й питання щодо жанрової визначеності мемуарів. Це питання неодноразово висвітлювалося в наукових працях Т. Гажі, О. Галича, Л. Гараніна, Л. Гінзбург. Проте й на сьогодні маємо суперечливі погляди науковців на те, як інтерпретувати мемуари: як жанр чи як метажанрове утворення. Нам видається доцільною позиція Н. С. Мажари, яка визначає мемуари як наджанрову категорію – самостійний метажанр – «своєрідна система жанрів з характерними ознаками, об'єднаними не лише загальним предметом зображення, а й способом художнього вираження» [6, с. 184].

Отже, відійшовши від розмежування понять «мемуари» та «спогади», використовуємо зазначені терміни як рівноцінні та вважаємо мемуари метажанровим утворенням з характерними ознаками, об'єднаними не лише загальним предметом зображення, а й способом художнього вираження.

Спогади утворюють численний клас текстів зі значним діапазоном варіювання як тематики, так і стилістичних ознак. Існують спогади про своє життя та спогади про певну особу. Одні з них пишуться

емоційно, динамічно, жваво, інші – академічно, сухо, лаконічно; оповідь у мемуарах може бути фрагментарною і детальною, серйозною і легковажною, документальною і «художньою». Існують спогади, що лише описують життя особи, інші ж містять роздуми, оцінки, аналіз і трактування подій. Мемуари створюються різними авторами – і за своєю професійною приналежністю, і за характером мовної і комунікативної компетенції, і за схильністю до писемної творчості. Тому мемуарна література представляє доволі строкату картину, а окремо взяті тексти постають як текстові «індивіди».

Як суб'єкт текстотворення мемуарист виступає і як суб'єкт прагматичної ситуації згадування, що відповідає мовленнєвому жанру «спогад вголос». В. М. Топоров, порівнюючи статуси суб'єктів дієслів *пам'ятати* (рос. *помнить*) і *згадати* (рос. *вспомнить*), наголошує на активній позиції того, хто згадує, і пасивній того, хто пам'ятає: «...між пам'ятати і згадати величезна відстань: у певному розумінні пам'ять уже не зв'язана з Я як особою (радіше *мені згадується*, ніж *я пам'ятаю*) і вона нейтральна по відношенню до ідентифікації за ознакою «активність – пасивність», тоді як згадування не можна мислити поза активним і загострено особистим Я, котре тут і зараз сходить у глибини пам'яті, відбирає потрібне, сполучає у певну послідовність...» [13, с. 137]. Однак роль пам'яті та пов'язаної з нею текстотвірної діяльності при написанні спогадів, яка лише частково відбивається предикатами природної мови *згадувати* й *пам'ятати*, є, безперечно, значно складнішою.

Пам'ять в ситуації створення спогадів виступає і як динамічний, і як статичний чинник текстотворення. Як статичний чинник вона постає у вигляді індивідуального інформаційного фонду, який є власністю мемуариста і відтак його індивідуальною особистісною константою. Роль пам'яті для процесу текстотворення полягає в тому, що вона детермінує модальний оператор, під знаком якого відбувається формування тексту. Як динамічний чинник пам'ять зумовлює специфічну взаємодію мемуариста зі своїм фондом пам'яті, звернення до її вмісту, а інформація, що зберігається в ньому, трансформується в основний семантичний пласт тексту. Ця діяльність описується завдяки використанню небагатьох дієслів – *згадувати*, *пригадати*, але в реальності охоплює численні ментальні операції – звернення до глибин пам'яті, до певних інформаційних блоків, що належать переважно довгостроковій пам'яті, до подій, що втратили актуальність для мемуариста. Це також відтворення картин минулого, пригадування дат і імен, видобування різноманітних відомостей, асоціативні переходи від одного інформаційного блоку до іншого та численні операції, які в сукупності представляють пам'ять як потужну силу [7, с. 237-245]. Як окремий аспект діяльності пам'яті при згадуванні і, відповідно, створенні мемуарної оповіді слід відзначити асоціативний характер переходів від одного інформаційного блоку до іншого.

Ця фундаментальна особливість пам'яті, з якої почалося вивчення пам'яті в психології [4, 238], актуалізується і набуває ваги саме при діяльності згадування.

Іншою важливою для текстотворення спогадів і формування релевантних стилістичних ознак мемуарної оповіді є візуальна складова роботи пам'яті. Вона розкривається в актуалізації візуальних образів, що постають перед внутрішнім зором мемуариста.

Діяльність мемуариста, який у процесі створення спогадів постійно взаємодіє зі своєю пам'яттю, відбивається в метатекстових висловах щодо роботи пам'яті в усіх її аспектах та використанні модусів з предикатами пам'яті *Я пам'ятаю*, *як...* (*що...*), (*Мені згадується*, *як...*, *Згадую*, *як...*, а також функціонально подібними висловами *Згадується такий епізод* (*така сценка*), *У пам'яті постають картини війни* (*нашого побуту в евакуації...*), *Не забуду*, *як...*, *На пам'ять приходить...*

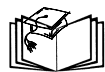
У мемуарній оповіді знаходять відображення стан пам'яті, її діяльність, стан збереженості певної інформації або її відсутність у фонді пам'яті, стертість. *Другу половину 1892-го і першу 1893 року, коли я був у третьому класі, я добре не пам'ятаю* [5, с. 73]. [...] *їхні прізвиська тепер вискочили у мене з пам'яті* [10, с. 92].

Асоціативні переходи фіксуються в метатекстових висловах мемуариста: *Якщо я заговорив про сидіння "на соннишке", то треба згадати і про інші кари, які на нас накладало начальство* [5, с. 149].

Якщо розглядати метатекстові компоненти мемуарної оповіді в аспекті виконуваних ними текстових функцій, то тут у першу чергу виявляється їх роль в організації оповіді, її оформленні, забезпеченні зв'язності, переборенні хаотичності «вихідної» меморіальної інформації. Можна з упевненістю твердити, що вони становлять текстостилістичну норму мемуарної оповіді, і без них текст втрачає «ознаки жанру». Значення таких метатекстових компонентів полягає в «узаконенні» можливості для мемуариста вільно змінювати хід оповіді, вводити вставні епізоди, переходити від одного інформаційного блоку до іншого, порушуючи часовий принцип викладу. Така логіка розвитку тексту дає змогу говорити про спонтанність комунікативної дії, зафіксованої в тексті. Як стилістична характеристика мовлення спонтанність означає, що мовець створює стратегію породження висловлення безпосередньо в самому процесі мовлення. Її виявами на рівні речення є використання синтаксичних конструкцій, що прогресивно розгортаються, первинних непохідних структур, предикативність [2, с. 242–263]. У мемуарах виникають передумови для використання засобів розмовного мовлення, ознаками якого є відсутність заздалегідь сформованої стратегії мовлення, синтаксично неускладнені конструкції, часто уривчасті і формально не закінчені, розмовна лексика, а також лексико-синтаксичні засоби вираження різноманітної експресії [3, с. 317–323]. Порівняємо 1) *Він, бісів син, забув дома картку на вхід, лазив уже щось з півгодини, добиваючись, щоб його пустили.* 2) *Але це було б уже не тільки не гречно, а й чорт батька зна що* [10, с. 108].

Типовим засобом втілення спонтанності стають розповідні структури із властивими їм зворотами та лексичними засобами. Наприклад: *Раз якось сидимо ми з Марком Лукичем у його номері і балакаємо про*

всяку всячину [...] [10, с. 121]. *Пам'ятаю, раз квітневого вітряного ясного дня ми поїхали по Дніпру на човні [...] [5, с. 157].*

Використання подібних лексико-синтаксичних засобів при поданні мемуарної інформації також становить стилістичну норму текстів спогадів, зумовлену зрештою дією фактора пам'яті. У прагматичній ситуації, в якій створюються спогади, як ми зазначили вище, важливе місце належить візуальному каналу актуалізації мемуарної інформації, її маніфестації у вигляді картин минулого. Візуальність інформаційного першоджерела відбивається в створюваному тексті завдяки предикатам бачення: *Я бачу, як..., Перед моїм зором ясно постають..., Я побачила перед собою...* і под. Наприклад: *А як пригадаю церкву й службу та батька в білих атласних ризах, вишитих квітками, то так і бачу сувору урочисту постать Сидора, що завше стояв у правому притворі спереду, та його чудове благоліпне обличчя [5, с. 162]. Цікаву картину являла собою тоді наша академія. День і ніч навкруги видно одні тільки заклопотані обличчя, нахмурені чола та зори, утоплені в зошиті. Навкруги усе затихало [5, с. 165].*

Особливо характерним тут є використання дієслів у теперішньому історичному, що пояснюється позицією мемуариста-спостерігача, який ніби спостерігає за подіями, які проходять перед його внутрішнім зором: *Мене везуть до баби-шептухи заварювать соняшниці [5, с. 171].*

Досить типовим для мемуарної оповіді є використання засобів зображально-описового реєстру та описових семантико-синтаксичних структур. Наприклад: *Літо, чудовий золотий день. Неділя. Сестри й мама збираються їхати в Звенигородку. Уже й коні подали до танку. Я кричу, щоб і мене взяли, – не хочуть [5, с. 136].*

Саме ця особливість впливає на використання тих номінативних засобів, котрі здатні забезпечити «картинність», конкретність зображеного, створити текст, максимально наближений за точністю вербального відтворення до картини, існуючої в пам'яті мемуариста. Тому природно, що номінативний вибір тут припадає на ті мовні ресурси, які здатні представити подію, особу, предмет, фізичну або ментальну дію, психічний стан, певне явище найбільш конкретно. Так, при описі подій та сцен конкретність забезпечується детальною репрезентацією їх складників і поданням послідовності мовних і немовних дій. Тут можливе використання елементів жанру репортажу. Наприклад: *Побачивши, що вогонь вже доходить до кабінету, мені стало страшно. Невже отая лагідна матір загине в полум'ї? Не розумію сама, як я опинилася в кабінеті, на каналі, силкуючись зняти майстерно намальовану картину. Дим, вогонь вже поряdkували в одній з частин того приміщення. Зусилля мої не були марні. Ось я вже з малюнком в руках біжу напромацьки до вікна. Дим душить мене [12, с. 46], де в одній картині репрезентовано фізичні дії, ментальні стани (*Не розумію...*), внутрішнє мовлення (*Невже...*), завдяки чому досягається «наближеність» створеного опису не лише до хронотопу події, а й внутрішніх станів її протагоніста. Опис фізичної дії набуває конкретності, коли використовуються дієслова, у семантичній структурі яких задано спосіб дії, фразеологічні звороти або дієслівні сполучення з прислівниковими конкретизаторами чи порівняннями, вигуками у функції предиката. Мовленнєві дії передаються конкретно завдяки відтворенню прямої мови, причому в максимально наближеній до вимови формі, скажімо, з переданням певних специфічних особливостей вимови. Важливу роль тут відіграють і авторські ремарки, які відбивають паралінгвістичні складники мовлення. Порівняємо опис однієї зі сцен театрального життя зі спогадів видатного хореографа М. Пегіпа. – *Позвольте мне повидать его превосходительство. – И думать об этом забудьте. Невозможно! Раздается кашель г. Гедеонова, артист пробирается в кабинет директора, как кошка подкрадывается к письменному столу и внезапно становится во весь рост перед сидящим за столом директором. Его превосходительство кричит: – Мерзавец! Негодяй! Вон отсюда! [9, с. 67].* Конкретність подання певної дії досягається завдяки використанню дієприслівникових зворотів, які разом з основним предикатом передають симультанність дій або комплексний характер дії: *Вся група низько вклонилась і, втираючи сльози хвилювання, полізла до мене цілуватись [5, с. 81].**

Діалогічні сцени можуть передаватись і в нарративному реєстрі, але зі збереженням конкретики реплік – за принципом «репродукції»: 1) [...] *на це я відповів йому, що з радістю пішов би на сцену, коли б можна було грати українські п'єси, але служить сцені [...] щось у мене нема охоти.* 2) *Питав мене, як я думаю, чи можна було б трупу розділити на дві половини і грати на два городи. Я кажу: «Чом не можна? Можна» [10, с. 127].*

Конкретність опису особи, предмета, помешкання, пейзажу досягається не лише через опис їх частин і деталей, але, що важливіше, завдяки, як правило, використанню дієслівних форм у теперішньому часі, що відбиває актуалізацію в пам'яті картин минулого й повторне переживання певної картини. Наприклад: *Кругом тихо-тихо. Над річкою клубами встає пара, а з-під неї, наче вимите шкло, показується чудова тиха вода, у якій відбиваються чорні кудлаті верби, що похилились над нею. Колір води й усього сіро-сизий, холодний... [5, с. 36].*

Тепер зупинимося на тому, яким чином на формування стилістичних ознак тексту впливає чинник комунікативної компетенції мемуариста. На перший погляд це суто суб'єктивний стилетвірний чинник, який може визначати лише периферійні чи випадкові стильові ознаки мемуарної оповіді. Однак, якщо проаналізувати прагматичну ситуацію текстотворення спогадів, то неважко побачити, що в ній закладено передумови для максимальної самореалізації автора як мовної особистості, – у сукупності ознак його комунікативного досвіду, мовних та комунікативних навичок, уподобань, здібностей.

Справді, спогади як тип тексту не мають прагматичної мети впливу на адресата, яка б визначала добір лексико-синтаксичних і риторичних засобів. Загалом у сфері мемуарної літератури відсутні будь-які

інституційні норми, згідно з якими міг би формуватися текст (пор. наукові тексти, тексти ділового спілкування).

Фактор адресата в ситуації створення спогадів виявляється нейтралізованим, оскільки мемуарна оповідь, що виникає внаслідок взаємодії суб'єкта зі своєю пам'яттю, має, з одного боку, ознаки автокомунікації, а з другого, – адресується «усім», абстрактній, якісно невизначеній, множині потенційних читачів.

У мемуарному тексті маємо хронологічно задокументовані події, прізвища реальних дійових осіб, назви місця події становлять провідну лінію документалістики, проте над засвідченими фактами панує образ автора, самоаналіз його власного життя, стосунків із навколишнім світом, тобто мемуарний текст виступає засобом виявлення рис людського характеру. Дослідники мемуарної прози звертають увагу на образ оповідача. На відміну від образу автора в художньому творі, який становить акт словесного спілкування з читачем, мемуарний текст постає як оповідь автора, зорієнтована на цілісність спогадів, безпосередніх вражень, фіксацію емоційного стану оповідача.

Отже, структурно-стилістична та лексико-семантична організація мемуарних текстів відбиває взаємодію усно-розмовних і писемно-книжних жанрів, нечіткість композиційних рамок тексту, вияв безпосередньої присутності автора, що позначається на загальній оцінності тексту. Авторське використання фразеологічних одиниць, перифразів, ремінісценцій як вторинних номінацій засвідчує народно-розмовні джерела індивідуального мовомислення, його зв'язки з матеріальною і духовною культурою українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Долинин К. А. Стилістика французького мови / К. А. Долинин. – М. : Просвещение, 1987. – 302 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Зубков М. Сучасний англо-український та україно-англійський словник / М. Зубков, В. Мюллер. – Харків : ВД «Школа», 2005. – 768 с.
5. Кошиць О. Спогади / О. Кошиць. – К. : Рада, 1995. – 385 с.
6. Мажара Н. С. Інтерпретація мемуарів : жанр чи метажанр / Н. С. Мажара // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 4 (191). – С. 184–187.
7. Максименко С. Д. Обшая психология / С. Д. Максименко. – М. : Ваклер, 2000. – 523 с.
8. Новий словник української мови / [авт.-уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. Т. 2 (К-П). – К. : Аконтіт, 2003. – 368 с.
9. Петипа М. Мемуари Мариуса Петипа / М. Петипа. – Санкт-Петербург, 1996. – 159 с.
10. Садовський М. К. Мої театральні згадки (1881–1917) / М. К. Садовський. – К., 1956. – 203 с.
11. Словник іншомовних слів / [голов. ред. О. Мельничук]. – К. : Радянська школа, 1977. – 775 с.
12. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі / С. Тобілевич. – К., 1957. – 474 с.
13. Топоров В. Н. Вместо воспоминания / В. Н. Топоров. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 137–151.
14. Encyclopedia Britannica: Antarctica to Balfé. Volume 2 / [P. B. Norton, J. J. Esposito]. – 15th edition. – Chicago-London-Toronto-Geneva-Sydney, 1963. – 982 p.
15. Encyclopedia Britannica: Maryborough to Musher Steel. Volume 15 / [P. B. Norton, J. J. Esposito]. – Chicago-London-Toronto-Geneva-Sydney, 1963. – 1081 p.

Олена ГОРЯН

ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАННЯ ЖІНОК У РАННІЙ СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.І. Крижанівська

Антропоніміка – наука, що досліджує особливості утворення антропонімів, основні принципи номінації людини, шляхи переходу апелювання в антропоніми і навпаки, хронологічні характеристики антропонімів, їхні зміни в часі, виникнення різних форм найменування людини, творення різних класів антропонімів, функціонування тих чи інших номінантів у мові на різних хронологічних зрізах [5].

Наразі маловивченим залишається питання становлення офіційної жіночої антропонімоформули. Необхідність відокремлення чоловічих офіційних назв від жіночих пояснюється різними умовами первісного існування таких імен, особливою традицією неоднакового називання осіб чоловічої і жіночої статі в документах тих чи тих історичних періодів [1].

Зауважимо, що українська історична ономастика має незначну кількість праць (порівняно з чоловічим) дослідження жіночого антропонімікону. Часто жіночі найменування вивчають супровідно до чоловічих, їхні класифікації розробляють на базі групування чоловічих. Маємо кілька сучасних досліджень історичної жіночої номінації, серед яких дисертаційна праця М. Брус «Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI-XVII століть: словотвір і семантика», дослідження Л. А. Москаленка, викладене у статті «Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових гродських книгах полтавського полкового суду», а також роботи Світлани Пахомової, зокрема «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» та низка статей «Реконструкція світогляду язичників за даними слов'янської антропонімії», «Антропонімні засоби родинного зв'язку у слов'ян в допрізвищеву епоху», «Динаміка української офіційної антропонімоформули на слов'янському фоні» [2].

Метою пропонованої статті є виклад результатів вивчення особливостей називання осіб жіночої статі в ранній середньоукраїнський період. Джерельною базою слугував «Словник староукраїнської мови XIV-XV століть». Для досягнення поставленої мети ми з'ясували особливості офіційного називання особи в ранній

середньоукраїнський період; дослідили структурні різновиди онімів на позначення особи жіночої статі та класифікували їх.

Передусім зазначаємо, що жіночі найменування трапляються в пам'ятці значно рідше, ніж чоловічі – 94% до 6% (1415 найменувань чоловіків до 101 називання жінок), що можемо пояснити передусім екстралінгвальним чинником: жінки не посідали примітного місця в суспільній ієрархії, а відтак і їхні офіційні найменування відзначалися відносною несформованістю на період XVI-XVII століть.

Як відомо, антропонім – це своєрідне виявлення доби, її показник й індикатор. У словнику XIV-XV століття вже прослідковуємо традицію називання жінки за батьковим прізвищем та ім'ям: *донька Ягайла Алжбета; Майкола, донька Стоянова; на продаж Єлисафтою, дочкою Василя Шанга; грамота Настасії, доньці Марининій на володіння селами*. Це свідчення того, що на досліджуваний період вже устаткувалась традиція називання жінки не лише за особовим ім'ям, але й з додаванням інших компонентів, що деталізують особу.

Примітним є те, що в багатьох назвах ужиті уточнювальні апелятиви, що виконують роль ідентифікації особи і можуть відобразити наступні факти:

1. Вказувати на родинні зв'язки: *жінці Анні; його дружина Ядвіга; її невістки Ганки; Анна, сестра логофета Добрула; грамота Марушиці, дочці Стана Максина*.

2. Вказувати на належність до певної суспільної групи: *грамота княгині Марії; молдавській княгині Анастасії; боярня Мінського повіту Петрашкова*.

Практично біля кожного імені, що називає особу жіночої статі в офіційному документі, є апелятив-орієнтир, чи то поширена прикладка [3], тому при їхньому аналізі вдаємося до наступних класифікаційних ознак – поділ їх на одно-, дво-, три- та чотиричленні конструкції у складі мішаних формул (антропоніми у поєднанні з апелятивами).

За кількістю структурних компонентів поділяємо жіночі номени на одночленні, двочленні, тричленні та чотиричленні.

Одночленні називання. Одночленні номінативи є найбільш поширеними в досліджуваному матеріалі і характеризуються розгалуженою системою називань. Відповідно до характеристики уточнювального компонента поділяємо їх на підвиди.

1. Називання за ім'ям чоловіка і його родини. Тут широкого вжитку набувають апелятиви, що визначають належність жінки до певної сім'ї. Нами зафіксовано такі назви: *дружина, жінка, невістка*. У ролі антропонімічного компоненту виступає ім'я особи: *Король Ягайло і його дружина Ядвіга; грамота галицького старости Бенка своїй жінці Варварі; дарча грамота молдовського воєводи Олександра і його жінці Насті; грамота воєводи Керсті і його жінці Марії; дарча грамота воєводи Іллі Вану і його жінці Анні; дарча грамота Дану дворнику, його дружині Марушиці; запис пана Петра Парицького...своїй жінці Єлисаветі; панові Луці та його дружині Марині; грамота Журжу Кеперазі та його жінці Федзі; в Марини, жінки Єкубескула Луки; боярня Мінського повіту Петрашкової та її невістки Ганки; грамота Тоадорові Думбров і його жінці Муші; грамота Григору та його жінці Албі*.

Інколи поряд із антропонімом, вираженим лише одним особовим ім'ям, існує два апелятиви, що конкретніше характеризують названу особу: *дача грамота княгині Анастасії, дружини кийського князя Олександра Володимировича*.

2. Називання за родинними стосунками. Тут знаходимо називання: *дочка, сестра, внука, племінниця, тітка*.

Така ідентифікація особи є найбільш уживаною в період, що досліджується. У пам'ятці такі називання представлені прикладами: *Анна, сестра логофета Добрула; донька Ягайла Алжбета; Майкола, донька Стоянова; дарча грамота Олександра сестрі польського короля княгині Ригайлі; Марина, дочка Улина, віддала половину села Сперці своїй тітці Стані; своїй дочці Марині і зятю Пашку Посяговецькому; грамота слуги Дашку і його сестрі Малі; запис пані Федки, дочки Юришина; грамота Анні, дочці Бабула; грамота Мариниці, дочці Семена; ...купленим ними у Насті і її внуки Марини; грамота Миці, дочці Михайла Андриєскула; сестрам Драголіні і Стані; у Макгдалени, дочки Петра; Марії, доньці Барсана; сестрі Журка Пегнтече Софійці; купленого в Ілки, дочки Стана; грамота Марушиці, дочці Стана Максина; грамота Борчі і його сестрі Драголі; купленим ним у Стани, дочки Мишка Опинтяла; дарча грамота Васютці, дочці Ромашка; дарча грамота Таці, дочці петра Дирмана та її племінниці Васиці; купленого у Данчула Плева і його сестри Негі; купленого ним у Муші, дочки Журта; у боярина Она та його сестри Кристини; на продаж Єлисафтою, дочкою Василя Шанга; грамота Лазара Микшуна і сестри його Стани; купленим ним у Насті та її сестри Софії, дочок Стецька Доманкуша; У Сими Пахарничела та його сестри Аннушики; грамота Мирчі й його сестрам Аннушиці, Федці, Стані; купленим ними у Мари, дочки Негина; купленим ним у Насті, дочки Івана Бездича; підтвердна грамота Луці Борцу і його племінницям Низі і Марині; підтвердна грамота Тодерові, його племінникові Сиші і сестрі Миєрі; між дочками Драгомира Юбана Мариною і Станою; в Михайла і сестер його Кристини і Аннушики; грамота Настасії, доньці Марининій на володіння селами*.

3. Характеристика особи за соціальним станом. Антропонімічним компонентом може виступати як ім'я, так і прізвище: *грамота князя Семена Васильовича і княгині Василевої (за ім'ям батька); грамота княгині Марії; молдавській княгині Анастасії*.

4. Менш поширеним є називання без додаткового уточнювального компонента, лише за власним ім'ям: *підтвердна грамота Аннушиці і Марії на володіння спадковим майном; продаж Марушкою свого села; села, куплені у Аннушики*.

Двочленні називання особи жіночої статі менш частотні. Складаються такі номінанти з власного імені (перший компонент) та прізвища, похідного від:

- прізвищевої назви або імені чоловіка: *Ядвига Пилецька; запис Настасії Семенової (чоловік Семен Юрійович); запис пані Хведки Пашикової, дочки Дахновича;*
- прізвищевої назви батька (патронім): *Анна Родивонкова; Хонька Васкова, жінка Дядьковича; Маргарита Росова; жалувана грамота княгині Анни Свидригайлової;*
- місце проживання жінки: *Марушка Стоясова (с. Стояс); дарчий запис княгині Уляни Кобринської (м. Кобрин).*

Тричленні апелятиви на позначення особи жіночої статі є рідкісними в пам'ятці і характеризуються такою структурою:

Ім'я + прізвищева назва жінки, похідна від прізвищевої назви чоловіка + прізвищева назва жінки, похідна від імені батька (ця структура може мати варіанти): *Оношко Витонізький продає княгині Марії Семеновій Ровенській свій будинок; запис про заставлення Лукерією Ігнатовою Боровиковаго свого села Пян; пані Тетяна Єнкова Чаплич; Федка Олізарова Шиловича.*

Трапляються в пам'ятці й **апелятивні називання**: заповіт Якова Войни, сина Нири, матері, жінці і сестрі; купленого ними у дочки Шоприла; дарча грамота молдовського воєводи Олександра Петрові Шолдану, його жінці і дітям.

Отже, ранній середньоукраїнський період характеризується нечіткою організаційною структурою називання жінки. Антропоніми на офіційне позначення особи жіночої статі могли об'єднувати від одного до чотирьох компонентів, включаючи обов'язковий елемент – апелятив. Найбільш численною групою є одночленні називання, що вказують на родинні зв'язки (дочка, племінниця, дружина тощо). Невід'ємність апелятивів від онімних називань підкреслює факт нерозвиненості жіночих антропонімів, свідчить про початковий етап їхнього становлення в XIV-XV ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб жіночої статі в актових книгах «Полтавського полкового суду» / Л. А. Москаленко // Мовознавство. – 2009. – №6. – С. 32–41.
2. Пахомова С. М. Еволюція антропонімійних формул у слов'янських мовах: дис. доктора філологічних наук: 10.02.01 / Світлана Миколаївна Пахомова. – К., 2000. – 41 с.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мов / В. Русанівський. – К.: Артек, 2001. – 392 с.
4. Словник староукраїнської мови XIV-XV століть / Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька та ін. – К.: Наукова думка, 1978. – 633 с.
5. Худаш М. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Наталія ДАТІЙ

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НОВЕЛИ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «СОН ІЗ ДЗЬОБА СТРИЖА»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент М. І. Лаврусенко

Володимир Даниленко – сучасний український письменник, відомий читачам повістю «Місто Тіровиван» (2001), збіркою оповідань «Сон із дзьоба стрижа» (2006), есе «Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес» (2008), романами «Газелі бідного Ремзі» (2008), «Капелюх Сікорського» (2010), «Кохання в стилі бароко» (2011). У літературознавчій науці він знаний також як упорядник збірки п'яти житомирських поетів «Тен-клуб» (Житомир, 1994) та трьох антологій сучасної прози «Квіти в темній кімнаті»: сучасна українська новела: Найкращі зразки української новелістики за останні 15 років (К.: Генеза, 1997), «Опудало»: Українська прозова сатира, гумор, іронія 80-90-х років двадцятого століття (К.: Генеза, 1997) та «Вечеря на 12 персон: Житомирська прозова школа» (К.: Генеза, 1997). А ще цей прозаїк є автором літературознавчих статей з психоаналізу, постійно осмислює сучасний літературний процес. Зокрема, він обстоює територіальний принцип класифікації вітчизняного красного письменства к. ХХ – початку ХХІ ст. Письменник виділяє в українській літературі «житомирський» і «галицький» феномени [12].

На думку Є. Кононенко, В. Даниленко входить до невеликого кола митців, які формують тенденції майбутнього української літератури [7]. Для його прози характерні поєднання реалізму з інтуїтивним та містичним проникненням за грані буденного. Я. Поліщук, оцінюючи його доробок, вказує, що у своїх творах митець експериментує зі стилем та жанром. Автор «не зануджує читача побутовими описами чи психоаналітичними самокопирсаннями героїв, він дуже охоче віддає їм слово, наповнюючи романий простір діалогами й монологами й тим самим роблячи оповідь відкритим нарративом. Звідси враження живого письма, котре робить акт читання справжньою приємністю» [10]. Як зауважує П. Білоус, В. Даниленко вміє творити неповторний художній текст – «кількарівневий, образний, ритмічно заданий, з широким діапазоном підтексту» [3, с.39]. На ці творчі риси автора вказують й інші дослідники доробку автора, зокрема І. Бабич [1], Т. Дігай [6], Є. Поветкін [9], В. Шнайдер [13].

З-поміж творчого доробку письменника помітно вирізняється збірка психологічних оповідань «Сон із дзьоба стрижа», яка на книжковому форумі у 2007 році одержала диплом «Краща книжка року» у номінації «Проза». В основі сюжетів творів збірки В. Даниленка – філософствування про сенс буття, про долю

людини, про містичний зв'язок реального й потойбічного світів. Цій темі присвячене й оповідання «Сон із дзьоба стрижа», яке стане об'єктом нашої уваги у пропонованому дослідженні. Мета статті – простежити за жанрово-стильовою специфікою цього прозового здобутку автора.

Жанр (від фр. *genre* – «манера, різновид») у мистецтвознавстві – рід твору, що характеризується сукупністю формальних і змістовних особливостей. Літературний жанр – термін, який використовується у філологічній науці для класифікації художніх творів за типами їх поетичної структури [8, с.417]. Жанровий зміст є точкою зору на світ (концепцією світосприймання, осмислення дійсності), яка втілюється у відповідних жанрових ознаках – проблематиці, тематиці, системі образів, сюжеті, композиції, конфліктах, стилі, формі оповідання, модальності, просторово-часовій організації, а також в акумуляції художнього досвіду епохи, напрямку, течії, школи. Щодо стилю, то «Літературознавчий словник-довідник» дає таке його термінологічне визначення: «... сукупність ознак, які характеризують твори одного часу, напрямку, індивідуальну манеру письма» [8, с. 656]. До стилетвірних чинників художнього твору відносять «світовідчуття (образне мислення) письменника; тематику і проблематику, яка його переймає; закони і норми обраного ним жанру. Носями стилю виступають елементи форми художнього твору: від фабули і сюжету, які перетворюють тематику твору, формуючи його з життєвого та уявного матеріалу, до мовних виразових форм (оповіді, розповіді, описи, монологи, діалоги) з їх лексико-синтаксичними структурами, інтонаційно-звуковими особливостями» [8, с. 656].

Отже, з'ясувавши жанрово-стильові особливості «Сну із дзьоба стрижа» В. Даниленка, ми зупинимось на аналізі теми, проблеми, конфлікту, сюжетно-композиційних особливостях, системі персонажів твору, специфіці мови, простежимо риси постмодерного стилю цієї новели.

Письменник зізнається, що сюжети своїх творів він бере із життя, із власних реакцій і вражень на події, що відбулися: «Я завжди описую те, що пережив, і можу точно відтворити рефлексії, зафіксовані в пам'яті. З моєї пам'яті легко стирається абстрактна інформація, яка не стосується пережитого досвіду, але добре зберігаються психічні реакції на реальні події... У новелі «Сон із дзьоба стрижа» є історія, де описано, як чоловік із жінкою доглядають стриженя. Там точно передано фізіологію і поведінку пташенят. Одного разу під своїм будинком я знайшов стриженя й доглядав його, доки воно не полетіло...» [7].

В основі оповідання «Сон із дзьоба стрижа» – одвічна філософська проблема – сенс людського існування, міркування про те, що життя – скороминуще, а от смерть – вічна. Кожен відходить у світ потойбіччя у визначений час. Але найстрашніше, коли діти випереджають на цій дорозі своїх батьків. Як жити після такої події, як змиритися і крокувати вперед? На це запитання відповідає читачеві автор, розповідаючи про родину, яка через фатальні обставини (вбивство) втратила єдину доньку.

«Сон із дзьоба стрижа» В. Даниленка має складну сюжетну композицію. На початку твору письменник змальовує силует жінки, яка «дивиться на портрет дівчини, перетягнутим чорним шовком» [5, с.17]. Читачеві стає зрозуміло, що у сім'ї трапилось горе. Про передісторію цієї події реципієнт дізнається у кінці новели, коли прочитає про те, що чоловікові приснився сон, у якому був стриж, котрий заліз у середину його тіла і склював їхні з дружиною серця. Страшне видиво батька підтвердив телефонний дзвінок, який пролунав серед ночі й чужий голос з якого сухо повідомив, що доньку Олесю знайшли вбитою (кульмінація). Розвиток подій у «Сні із дзьоба стрижа» – це розповідь про те, як родина після смерті єдиної дитини намагається повернутися до життя, мотивувати сенс свого існування. Чоловік з дружиною знаходять пташеня стрижа, яке випало з гнізда, і доглядають за ним. Та після сороковин Лесі батьки загубили пташку в лісі (розв'язка) і жінка зробила висновок, що в цьому стриженяті жила душа їхньої доньки. У такий містичний спосіб вона була поруч із батьками, щоб вони легше перенесли втрату. Зауважимо, що розв'язка оповідання подана автором і на реально-побутовому, і на символічно-містичному рівнях. П. Білоус зазначає, що в кінці твору традиційний сюжет «набуває містичного звучання завдяки несподіваній розв'язці. Автор вдається до замикання часу, до оберненої перспективи, поєднує реально-побутове з умовно-образним, символічним, трансцендентним, виводить фантазмагоричні картини, які розгортаються через сновидіння, – і все це забезпечує оповіданню високий художній рівень» [2, с.6].

Основний мотив твору – усвідомлення трагічності життя, невідворотності смерті. Таке усвідомлення приходить до батьків Олесі після її трагічної загибелі. Характеризуючи дівчину, письменник констатує, що вона була дуже красивою, мала впертий характер, у неї закохувалися чоловіки й у свої вісімнадцять років вона хотіла бути самостійною, не залежною від родини, тому працювала офіціанткою у нічному кабаре. Батько й мати дуже любили свою доньку. Коли її не стало, їхнє земне існування втратило сенс. Змальовуючи цих персонажів, автор зазначає, що це ще досить молоді люди. Їм немає ще й по сорок років, але вони вже відчували, що найкраще в житті минуло. Письменник зосереджує увагу на відтворенні тих психологічних станів, у яких перебуває людина, яку спіткало горе втрати ближнього. Чоловік і жінка підтримують один одного в такий серйозний і важкий момент життя, вони разом шукають вихід із психологічної кризи. Трагедія ще більше зблизила це подружжя: «Всю ніч чоловік і жінка тулились один до одного» [5, с.18]. За стрижем, знайденим під вікном власного будинку, вони доглядали, як за новонародженою дитиною, намагалися догодити йому, годувати делікатесами (абрикосові черв'яки, варені яйця), спостерігали, як птаха-малю робить перші кроки. З його появою життя родини почало приходити в норму: «У них був стриж, і всі почуття вони перекинули на нього» [5, с. 23].

Змальовуючи образ матері й батька у новелі «Сон із дзьоба стрижа», В. Даниленко не зосереджується на розлогіх портретних характеристиках. Його більше цікавить те, як герої намагаються витіснити трагічну подію із свого життя, як вони прагнуть порятуватися від самотності і суму за донькою.

Описуючи зовнішній вигляд жінки, автор наголошує лише на тому, що вона мала руде густе волосся, а після смерті доньки в ньому з'явилися сиві пасма. Письменник наголошує й на тому, що горе поселилося і в очах жінки: «Її очі були схожі на припорошений курявою терен» [5, с.26]. У новелі найбільше акцентується на психологічному стані героїні, яку спіткало горе. На початку твору читач бачить «зіщулену жінку, яка обхопила руками коліна» [4, с.17]. Далі митець знову наголосить на тому, як переживає мати втрату доньки: «Жінка вже не плакала. У неї були сухі очі, вона вже все виплакала, і тільки схлипувала» [5, с. 22].

Щодо батька, то він зображений у творі як справжній чоловік, який любить свою дружину, постійно піклується про неї, оберігає. Автор подає читачеві теплі спогади героя про те, як вони із жінкою були молоді, як доглядали за маленькою донькою. Прикметно, що цей персонаж наділений даром передчуття. Саме батько, а не мати (!) бачить віщий містичний сон про руйнування гармонійного життя їхньої родини.

Дисонанс, трагічність буття, яке відчули герої, прочитується і в пейзажах новели. У ніч вбивства Лесі над лісом «висів мясистий червоний місяць, сонце коханців і головорізів» [5, с.17], – констатує автор невідворотність смерті дівчини. На спустошеність душ батьків, які втратили доньку, вказують картини спекотного, посушливого літа: «Все літо була несамоविта засуха. У місті всихали дерева. Вигорілі на сонці каштані стояли, наче поїдені іржею» [5, с.19].

Сюжет аналізованого твору В. Даниленка, як уже вказувалося, містить реально-побутові і символічно-містичні рівні. Містичне прочитується у згаданому вище пророчому сні батька, який допоміг йому усвідомити трагедію, а також у тих нічних звуках в кімнаті доньки, які вчувалися матері. Щодо символіки твору, то вона також позначена усвідомленням фатальності людського життя. Увагу читача привертає такі знаки-символи, як місяць, стриж. Місяць автор називає «сонцем коханців і горлорізів», а взагалі Місяць – символ оновлення, вічності. Стриж у народній міфології – символ кохання, життєлюбства й молодості [11]. На наш погляд, В. Даниленко не спроста змалював у своєму творі образ саме цього птаха. Він став порятунком, розрадою для вбитих горем душ батька й матері («На обіді жінка була у чорній хустці, але в її очах уже не було того відчаю, що раніше. Її очі були ще зажурені, та в них уже світилось життя» [5, с.24]).

П. Білоус, оцінюючи творчість В. Даниленка, наголошує на високій культурі слова, ліризмі його прози [2]. Мова новели «Сон із дзьоба стрижа» насичена численними метафорами («дім набрякав ропою сліз і печалі» [5, с.18], «у вікно зазірало важке брудне небо» [5, с.27] та ін.), емоційно забарвленими епітетами («надтріснутий голос» [5, с.18], «несамоविта засуха» [5, с.19] та ін.), порівняннями («крильця, ... наче крила реактивного літака» [5, с.21], «летів важко, наче крижень» [5, с.25] та ін.).

У новелі «Сон із дзьоба стрижа» можна простежити окремі риси постмодерної стилістики. До визначальних рис цього літературного напрямку науковці відносять: культ незалежної особистості; потяг до архаїки, міфу, колективного позасвідомого; прагнення поєднати істини багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій; бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу; використання підкреслено ігрового стилю; зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді; суміш багатьох традиційних жанрових різновидів; сюжети творів – це легко замасковані алюзії (натяки) на відомі сюжети літератури попередніх епох; запозичення, перегуки спостерігаються не лише на сюжетно-композиційному, а й на образному, мовному рівнях; як правило, у постмодерністському творі присутній образ оповідача; іронічність та пародійність [3]. В аналізованому творі В. Даниленка присутній образ оповідача. Герої живуть у реально-містичному світі, сповненому абсурду, песимізму, усвідомлення фатальності існування.

Отже, у новелі «Сон із дзьоба стрижа» В. Даниленко поєднує реалістично-побутове й містично-символічне змалювання дійсності. З позицій постмодерного сприйняття світу письменник розмірковує над проблемою життя і смерті, зосереджує увагу на змалюванні психологічних переживань батьків, які втратили доньку, наголошує на усвідомленні ними трагічності, безперспективності власного існування. Образи персонажів розкриваються через їхні дії, вчинки, авторську характеристику, передану через художні деталі. На розкриття головної проблеми твору «працюють» й картини природи, змальовані суголосно до тих душевних станів, які переживають герої твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич І. Над передсмертним ложем імперії (Сатира В.Даниленка в контексті ідеології вісімдесятиництва/ Ірина Бабич. – Режим доступу до публікації: <http://www.slovoichas.in.ua>
2. Білоус П. Між першою та останньою чашкою кави/ Петро Білоус// Сон із дзьоба стрижа: оповідання / Володимир Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – С. 4–17.
3. Білоус П. Письменники житомирського кола/ Петро Білоус/ Українська мова і література. – 2008. – Ч. 43–44 (587–588). – С. 38–39.
4. Галич О. Історія літературознавства/ Олександр Галич – Луганськ, 2009.
5. Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа/ Володимир Даниленко// Сон із дзьоба стрижа: оповідання/ Володимир Даниленко – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – С.28–41.
6. Дігай Т. Панорама сучасного літературного процесу/ Тетяна Дігай. – Режим доступу до публікації: <http://markiza.sumno.com/literature-review/panorama-suchasnogo-literaturnogo-protseasu/>
7. Кононенко Є. Володимир Даниленко і література з пробірки/ Євгенія Кононенко. – Режим доступу до публікації: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/810/164/29496/>
8. Літературознавчий словник – довідник [за ред. Р. Гром'яка] – К.: Видавничий центр «Академія», 1997. – 750 с.
9. Поветкін Є. Психологічний аналіз у дії/ Євген Поветкін. – Режим доступу до публікації: http://kut.org.ua/books_a0125.php
10. Поліщук Я. Східний диван Володимира Даниленка/ Ярослав Поліщук. – Режим доступу до публікації: <http://vsiknygy.net.ua/neformat/5128/>
11. Словник символів. – Режим доступу до публікації: http://ukrlife.org/main/evshan/symbol_m.htm
12. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період: Навч. посіб./Роксана Харчук – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
13. Шнайдер В. Письменник, що сказав жорстоку правду: Даниленко В./ В'ячеслав Шнайдер/ Кур'єр Кривбасу, 2005, – № 191. – С.184–187.

Анастасія ДЗЮБАК

ОБРАЗ МИТЦЯ В РОМАНІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА «МОСКОВІАДА»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, ст. викл. О.В. Цєпа

Уже не одне десятиліття літературознавча наука осмислює постмодернізм як світоглядно-мистецьке явище. Важливі акценти стосовно української постмодерної літератури було здійснено впродовж дискусії, що велася на сторінках часописів „Слово і Час” (під рубрикою „Літературне рушення 90-х та модернізм, постмодернізм, авангард, молодь сучасна і колишня, ест”) та „Сучасність”. Ураховуючи європейський контекст, дослідники Т. Денисова, С. Андрусів, М. Павлишин, І. Фізер, Т. Гундорова, І. Бондар-Терещенко тощо обґрунтовували передумови виникнення та специфічність українського постмодернізму (Див.: [8, 5-17]; [2]; [7]). Наразі українське літературознавство, безперечно, потребує нових інтерпретацій постмодерних текстів, котрі розширюватимуть і поглиблюватимуть теоретико-практичну сферу досліджень та сприятимуть віднайденню адекватної методології.

Доволі стійкий інтерес дослідників викликає творча спадщина Ю. Андруховича як „найпомітнішого українського постмодерніста” [8, с. 133]. Чимало розвідок присвячено обґрунтуванню змістово-формальних аспектів роману „Московіада” (1993). Наприклад, Пер-Анре Будін з’ясував основні ідейні складові твору [5], С. Борис звертав увагу на ігри з ідентичністю та іронічний контекст роману [4], М. Гірняк, І. Бетко обґрунтовували карнавалізацію та маску „блязня” [6], [3]; Р. Харчук зосереджувалась на сатиричному аспекті, особливостях конфлікту, пафосу, парадоксальності тексту, акцентувала на ключовому у творчості Андруховича „епатажному образі поета-богеми, поета-блязня, поета-ловеласа” [9, с. 136].

На нашу думку, такий образ митця потребує системного дослідження. Саме тому ми, використовуючи концепцію інтегрованого підходу, розроблену дослідницею Цєпою О.В. стосовно образу автора (Див.: [10]), намагатимось цілісно осмислити постать поета-оповідача в романі „Московіада” Ю. Андруховича. Предметом нашого дослідження будуть особливості художньо вираженого індивідуального досвіду Отто фон Ф. (самообразиження, самооцінка, самоочікування) та специфіка його осмислення і ставлення до довколишнього (людей, речей тощо). Аналіз внутрішнього світу митця увиразнить інформацію про його набутий життєвий досвід та про заплановані шляхи особистісної реалізації. Окреслення особливостей зовнішнього світу дозволить зробити висновок про інтереси, цінності та якості митця.

Як відомо, кожна епоха має своє розуміння ролі митця і мистецтва. Наприклад, античні мислителі Платон, Арістотель наголошували на залежності поета від Божої волі та на здатності лише наслідувати дійсність. У XVIII столітті зростає авторитет індивідуальних цінностей, а тому доба романтизму культивує вже свободу творчої особистості. Яким же постає митець у добу постмодерну? Спробуємо з’ясувати це на прикладі роману Юрія Андруховича „Московіада”.

Говорячи про внутрішній світ поета Отто фон Ф., насамперед важливо проаналізувати особливості художньо вираженого самообразиження. У цьому зв’язку найдоречніше, на нашу думку, виокремити образ блязня, органічно зумовлений карнавальністю – основним літературним принципом Ю. Андруховича. Маску блязня обирає поет для конференції з порятунку Імперії: „З-поміж великої безлічі масок ти вибрав стару, мов цирк, космополітичну й чимось безлику маску рудого блязня. Традиційного крикливого паяца ...” [1, с. 135]. Безперечно, маска блязня є виявом іронії над Імперією, основні постулати якої розвінчуються в тексті. Така „роль іронії вирішальна, оскільки через неї автор ставить героя в „ігрову” позицію, відкриває простір для поліваріантності оцінок дій, вчинків персонажа. Авторська іронія, що супроводжує їхніх героїв, приховує буттєві смисли за розважальними масками” [8, с. 72].

У цьому контексті варто звернути увагу і на ім’я західноукраїнського поета, котре є своєрідною актуалізацією у творчості Андруховича австро-угорського міфу, що, за словами Пер-Анре Будіна, „дистанціює героя від російського, чи то радянського імперського дискурсу: воно не узгоджується із традиційними для Росії, та й для Радянського союзу, іменами” [5, с. 64].

Наскрізним в оповіді поета є акцент на власному пияцтві. Воно сприймається як звільнення свідомості, полегшення ситуації, заповнення внутрішньої порожнечі: „Тому я задовольнився снами, коханнями і міцними напоями. Бо пияцтво – також різновид подорожі!” [1, с. 115]. Очевидно, подібне самообразиження є виразним підтвердженням властивої текстам Андруховича так званої „декоронізації поета”, „зіштовхування його з п’єдесталу пророка” [9, с. 136].

Самооцінка Отто представлена у „Московіаді” значно ширше. Поет упевнений, що має „зовнішність, як у багатьох”, однак „внутрішньо не схожий ні на кого” [1, с. 49]. На нашу думку, таке переконання зумовлює потребу не тільки пізнати самого себе, але й поділитися з іншими результатами такого процесу.

Ось як Отто характеризує себе колишнього: „Поет-нонконформіст, прихильник чистого мистецтва, шанувальник старого малярства і найновішої рок-музики, частково захоплений індуїзмом ...” [1, с. 71]. Такий власний юнацький образ наразі усвідомлюється Отто як втрата ідеалу. У результаті спостерігається певний депресивний стан та занижена самооцінка оповідача. Отто відчуває себе нікчемним і непотрібним, а своє існування невинуватим, „якби не кілька вдалих рядків у кількох загалом невдалих віршах” [1, с. 6].

Чимало аспектів самоаналізу пов’язані із простором ірреальним – мареннями та снами, у яких поет-оповідач зустрічається з Олельком Другим. І. Бетко стверджує, що король – витвір свідомості персонажа – є

своєрідним виявом Над-Я або Супер-Его (Див.: [3]). Цікаво, що у сні Отто принижується і просить у короля стипендії, а прокинувшись, картає себе за подібне: „Це ж треба так продаватися! Безпardonно, нахабно, цинічно” [1, 11]. Подібні роздуми свідчать про неприйняття поетом продажності та приниження людської гідності.

Тут варто звернути увагу ще на одну особливість – наш оповідач схильний до гострої самокритики: „Без музики ти дешевий сучий син, егоїстична потвора, обмежене самозакохане бидло” [1, с. 61]. Таким же безкомпромісним Отто постає і у ставленні до власної бездіяльності, про котру найбільше говорить „Сашко” – друге-Я Отто в містичному світі підземки.

Результатом подібних «самокопань» стає визнання власної провини («...єдиний мій найлютіший ворог – це я сам” [1, с. 115]), а також усвідомлення причини свого критичного становища: „Єдине, в чому я помилився... це те, що повірив у можливість свободи. Однак свобода виглядає ілюзорно, як вдало відзначив в одному зі своїх віршів Андрухович!” [1, с. 109]. Подібні авторемінісценції є свідченням певної світоглядної спорідненості емпіричного автора та поета-оповідача Отто.

Про що ж мріє поет, що хоче змінити у своєму житті? „Тут тебе ніхто не знайде. Можна сидіти роками. Аж поки турки не відремонтують будинок. Аж поки не настане новий срібний вік” [1, с. 56], – такі роздуми охопили Отто, коли він шукав душевної рівноваги у квартирі своєї колишньої дівчини Галі. Як бачимо, він прагне відгородитись від бруду світу, мріє про естетику та гармонію в побуті та культурі. Уже в підземеллі поет зізнається і в іншому: „...Хотів здійснити навколосвітню подорож, але мені не вистачило грошей навіть для того, аби доїхати кораблем до Венеції” [1, с. 115].

Яким же постає наш митець в осмисленні довколишнього? Зупинимось на найхарактерніших компонентах художньо вираженого зовнішнього світу.

В оповіді Отто Москва загалом та гуртожиток літінституту зокрема справляють гнітюче враження. Свою кімнату поет намагався облагородити, завісивши „козаками й діячами ЗУНР” [1, с. 5–6], символами, що нагадували про Україну. Така поведінка свідчить про прагнення ментально бути ближчим до рідної землі.

Промовистими щодо образу поета є його роздуми про земляків, які втрачають своє історичне коріння: „за останні триста років ми досить уподібнилися до цих суворих північан ... Вочевидь, природне бажання наших предків якомога швидше випнутися у великороси призвело до певних пристосуванчих мутацій...” [1, 42]. Отто глибоко засмучений через втрату українцями своєї національної ідентичності. Виявом національної свідомості та толерантності до інших є його патетичний монолог про державність: „... я за повне й остаточне відокремлення України від Росії! Хай живе непорушна дружба між українським та російським народами! Повірте мені, що між двома цими фразами немає жодної суперечності. Я бажаю великому російському народові щастя і процвітання! За наше і ваше пиво!” [1, с. 41].

Отто не тільки бачить диявольську суть імперської системи, але й володіє певним пророчим даром щодо її краху: „...просто хребтом відчуваєш, як тріщать усі її шви” [1, с. 19]. Його здатність адекватно і точно оцінювати ситуацію в суспільстві ілюструє риторичне запитання: „Чому ви так просмерділися несвободою?” [1, с. 23].

Важливим у розкритті світогляду митця щодо довколишнього є його сприймання бару на Фонвізіна як „такого собі колосального відстійника перед брамою пекла”, де не залишається „жодної надії на спасіння душі” [1, с. 29]. Пивбар на Фонвізіна стає виразною алюзією на Радянський Союз. Далі нищівні порівняння для Імперії лише підсилюються – герой називає її демоном „Вельзевулом”, що уособлює вічну ненажерливість.

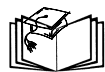
Текст „Московіади” презентує і ставлення поета до КДБ як таємного слуги імперії жахів: „Чомусь назавжди зберіг у пам'яті первісне дитяче відчуття того слова: щось таке розпусне, слизьке, гвалтовне” [1, с. 71]. На Отто серйозно вплинула зустріч із „людьми в цивільному”, котрі змусили написати „найганебніший в житті диктант” [1, с. 78] про так звану „добровільну допомогу”. І хоча, як дізнаємось пізніше, наш персонаж нікого не обмовив і не зрадив, саме існування таких «паперових» зобов'язань перед зловісною структурою принизило і зламало його, заставило відчувати огиду та панічний страх. Такий стан Отто досягне свого апогею під час зустрічі у підземеллі зі щуроловами – агентами КДБ.

Невід'ємним компонентом зовнішнього світу є „братове по духу, себто по спиту”: Юра Голіцин – колишній тюремник, а нині автор саркастичних віршів; Арнольд Горобець – представник „русскоязычного населення”; драматург-шістдесятник і п'яниця Ройтман – єврей за національністю, чия поезія подібна „на містечкове літо – в ній повно трави, старого каміння й солодкої пилуки” [1, с. 26]. Вони теж здатні мислити: „Учора ввечері я подумав про те, що Бога немає, – сумовито інформує Ройтман. – Учора ввечері? – дивується Горобець. – Ти зобов'язаний думати так завжди. Згідно зі статутом тієї б(...) партії, до якої належиш...” [1, с. 39]. Як бачимо, у розмові іронічно йдеться і про атеїстичний світогляд, і про втрату компартією своє панівної позиції. У цьому зв'язку варто наголосити, що саме іронія у постмодерних текстах Андруховича є свідченням гнучкості та своєрідної жвавості мислення.

Неоднозначно сприймаються філософські роздуми Отто про Бога: „Що ж це за Бог такий, котрий заради прощення змушує до церкви ходити? Це жандарм, а не Бог! Я в жандарма не можу вірити” [1, с. 133]. Очевидно, що перед нами людина з неординарним мисленням, котра не звикла сприймати „на віру” загальноприйняті догми та твердження. Водночас така позиція може бути свідченням глибокого розчарування митця, втрати душевної рівноваги, його естетичної дезорієнтації.

Цікавим є ставлення поета до прекрасної половини. З одного боку, Отто фон. Ф. бачиться нам таким, що не приховує свого статевого потягу до жінок, у яких здатен часто закохуватись. А з іншого – оповідач

виявляється безкомпромісним викривачем фізичної та моральної потворності, наприклад, жінок-алкоголічок із бару на Фонвізіна, котрі усвідомлюються як породження жорстоких реалій тогочасного суспільства. Окремо варто говорити про стосунки Отто фон Ф. із Галею. Промовистими у цьому зв'язку є роздуми-каяття оповідача „Московіади”: „Нарешті ще жажливіша втрата. Галя ... Ти знову виявився негідним жінки, яка заради тебе готова була на все ... Ти вже ніколи не знайдеш такої жінки. Тобі було подаровано її, безперечно, згори. Ти зневажливо і плебейськи відкинув цей дар” [1, с. 61–62]. Так, він кохав, але по-своєму. Отто, безперечно, не той, хто здатен створити сім'ю та насолоджуватись тихими радіощами. Його життя – це карнавал, наповнений містикою, вічним неспокоєм та динамікою.

Як митець Отто фон Ф. досить часто говорить про літературу та музику. На відміну від „Рекреацій”, де персонажі сприймали поезію перш за все як сублимацію, оповідач „Московіади” інакше зображує своє розуміння творчості. Поезія для Отто – це особливий дар, це прояв генію. Графоманія – великий гріх. Особливою для нього є і музика, без якої він „ніхто й ніщо” [1, с. 61].

Отже, індивідуальний досвід оповідача-поета (самозображення, самооцінка, самоочікування) та його осмислення й ставлення до довколишнього світу (реального та ірреального) свідчать про амбівалентну природу художньо вираженого в романі „Московіада” Юрія Андруховича образу митця. З одного боку, Отто фон Ф. постає талановитою особистістю, котра адекватно сприймає та критично осмислює себе й актуальні суспільно-політичні та духовні проблеми, має активну громадянську позицію, розвинену національну свідомість, а з іншого – це бездіяльний, безвольний гульвіса, вчинки якого позбавлені здорового глузду, а життя – сенсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрухович Ю. Московіада. Роман жаків / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 152 с.
2. Андрухович Ю. Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода / Ю. Андрухович // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 66.
3. Бетко І. Архетипальна постать блязня в українській постмодерній прозі (на прикладі творів Ю. Андруховича та ін.) / І. Бетко // Слово і час. – 2009. – № 3. – С. 55–64.
4. Борис С. Іронія і самотворення ідентичності в романах Юрія Андруховича. [Електронний ресурс] / С. Борис // Культурологічний часопис „І”. – 2002. – № 26. – Режим доступу до журн.: <http://www.ji.lviv.ua/n26texts/borys.htm>
5. Будін Пер-Анре. Кінець імперії: роман Юрія Андруховича „Московіада” / Пер-Анре Будін // Слово і час. – 2007. – № 5. – С. 62–66.
6. Гіряк М. Ігри з ідентичністю в романах Юрія Андруховича [Електронний ресурс] / М. Гіряк // ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ. – Серія філол. – 2008. – Вип. 44, Ч. 1. – С. 72–85. – Режим доступу: http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/2391/1/Hirn%27ak_M.pdf
7. Мережинська Г. «Східноєвропейська» модифікація постмодернізму / Г. Мережинська // Слово і час. – 2002. – № 4. – С. 67–68.
8. Поліщук О. Позиція персонажа в українській постмодерній прозі / О. Поліщук // Слово і час. – 2003. – № 2. – С. 70–74.
9. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навч. Посіб. / Р. Б. Харчук. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
10. Цєпа О. В. Еволюція образу автора в поезії Тараса Шевченка (1837–1847): дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Цєпа Олександра Володимирівна. – Кіровоград, 2008. – 208 с.

Володимир ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ТА ПІДТЕКСТ ТВОРУ ХУДОЖНЬОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК ФАКТОР ВИХОВНОГО ВПЛИВУ

(НА МАТЕРІАЛІ ЕТИЧНИХ ОПОВІДАНЬ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО)

(магістрант філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор, академік АН ВШ України Г. Д. Ключек

«Внутрішній світ літературного твору», «художній світ літературного твору» є широко вживаними в літературознавчій науці категоріальними поняттями. «Художній світ є потужним засобом впливу на читача, а значить, він є складником поезики твору» [2, с. 99] – пише літературознавець Григорій Ключек. Сприймаючи твір, читач немов би «входить» у світ, що зображений в ньому, починає жити в атмосфері цього світу. Рівень художності твору визначається «магією» тексту, його здатності «втягнути» у свій внутрішній світ читача (реципієнта). Процес сприймання твору визначається ще й здатністю реципієнта ввійти в його світ, «декодувати» його образну систему. І ця здатність «декодування» залежить від багатьох чинників – інтелектуального розвитку читача, рівня літературної освіченості: сюди входить здатність сприймати художнє слово, його «аромат» – саме на цьому неодноразово наголошував Сухомлинський. Підготувати дитину до повноцінного сприймання художнього слова – є одним із найголовніших завдань лінгводидактики видатного педагога. Інші чинники – життєвий досвід, емпатичні можливості, інтерес до зображуваних у художньому світі подій, предметних реалій тощо. Спеціалісти з психології сприймання художнього твору вдаються до таких понять як **інтенція автора** і **інтенція читача**, де слово «інтенція» означає намір, ціль, спрямованість свідомості, волі й почуття на якийсь предмет. Ось чому про художній світ «можна і треба говорити як про феномен, утворений подвійною інтенційністю. З одного боку, він є продуктом інтенції митця, тобто його своєрідність визначається особливостями художнього мислення автора, його світобаченням (світорозумінням, світосприйманням). З другого боку, про нього треба говорити як про феномен, наявний у свідомості реципієнта, сформований там у процесі сприймання твору. Художній світ, витворений інтенцією митця, скоригований у процесі сприймання інтенцією реципієнта і тому є «продуктом», сформованим інтенцією автора та інтенцією читача. [2, с. 99].

Внутрішній світ художніх педагогічних текстів Сухомлинського вибудовувався таким чином, щоб дитина-реципієнт (читач або ж слухач) входив у нього як у **свій** дитячий світ, де він все **впізнає**, і це **упізнавання** є для нього надзвичайно природним і приємним процесом, над яким він, зрозуміло, не задумується. Таке легке входження у світ, який зразу ж стає для дитини близьким, сприяє одному надзвичайно важливому для якомога повноціннішого сприймання педагогічного тексту фактору, а саме: ввійшовши у знайомий і багато в чому близький йому світ, дитина, яка взагалі довірливо сприймає те, про що читає чи слухає, ще глибше вірить у події, які відбуваються у творі. А якщо глибше вірить, то це сприяє тому, що виховний потенціал, який закодовано у творі, глибше і тривкіше сприймається та засвоюється дитиною-реципієнтом.

У мистецтвознавстві відоме правило, яке деякі естетики зводять у ранг мистецького закону: «інтенсивність художнього сприймання і насолодження прямо пропорційна упорядкованості і складності художнього феномена. За інших рівних вимог менш складний твір більш дохідливий, більш масово, але менш дієвий» [1, с. 496]. Такі висновки, що побудовані на науковій основі, є цілком справедливими. Виходить, вони суперечать нашим висновкам про легкість входження дитини-реципієнта в художній світ творів Сухомлинського як важливий чинник педагогічного впливу є менш дієвим. Стосовно творів художньої педагогіки Сухомлинського, цей закон діє. Просто треба врахувати їх одну винятково важливу особливість: дитина легко і з радістю входить у художній світ твору – і Сухомлинський як автор все робить для цього, щоб дитина, легко ввійшовши в художній світ твору, непомітно для неї ж самої відчула потребу розкодувати шляхом напруженої інтелектуальної діяльності складний художній смисл і таким чином зробити для себе важливе відкриття, збагативши ним, цим відкриттям, свій внутрішній світ. Ця інтелектуальна напруга стимулюється потребою розгадати, розкодувати підтекстову сферу твору, яка з винятковим умінням вибудовувалася Сухомлинським у більшості його художніх творів. Розкодований дитиною смисл входить у її свідомість і вже стає її **смислом**, складовою її духовного життя. У поєднанні в художньому світі твору цих двох складових – доступності для дитячого сприймання та наявності підтекстової сфери, яка потребує декодування, – криється один з найголовніших «секретів» його педагогічної впливовості.

Грунтовніше проблема підтексту розглядатиметься нижче. Зараз же повертаємося до характеристики внутрішнього світу творів художньої педагогіки Сухомлинського.

О.В. Сухомлинська зробила вдалу, на наш погляд, спробу рубрикувати художні мініатюри Василя Олександровича за «формами долучення дитини до культури:

- народна культура;
- природа як частина культури;
- шкільна культура;
- сім'я як культура;
- гендерна культура» [4, с. 4].

Така класифікація творів художньої педагогіки Сухомлинського за **культурними** ознаками допомагає визначити головні домінанти їх художніх світів.

«Народна культура» – це перш за все українськість художнього світу казок і оповідань Василя Олександровича. Вона проявляється фактично в усьому – в особливому мовному ладі, в пейзажах, які сповнені власне українськими знаковими деталями (гаї, ставки, верби над ставками, зелені поля, жайворонки в небі, Дніпро...), в хатньому побуті, одязі, в народній моральності, у чисельних виявах національного менталітету і т.д.

І те, що внутрішній світ казок та оповідань Сухомлинського позначений українськістю, засвідчує високу мистецьку обдарованість автора та підтверджує широко відомий постулат: справжній талант завжди закорінений в національне, і його твори пройняті національним духом. Як на приклад можна послатися на твори художньої педагогіки, що належить Леву Толстому – всі вони пройняті російським національним колоритом. Національною своєрідністю позначені також художні світи оповідань поляка Януша Корчака, притчі Шалви Амонашвілі.

Природа, як і належить, домінує у внутрішніх світах чисельних оповідань, що присвячені красі навколишнього світу, екологічним проблемам.

Сухомлинський володіє здатністю буквально кількома штрихами ввести читача в шкільний світ, де він, юний читач, починає жити в добре знайомій йому атмосфері школи.

Великий корпус оповідань Василя Олександровича присвячено родинному, домашньому життю. І тут теж видатному педагогу, який, водночас, є і видатним письменником, майстром слова, вистачає буквально кількох образних деталей, щоб ввести юного читача в світ української сім'ї, де панують такі традиційні сімейні цінності, як злагода, взаємоповага між батьками, шанобливе ставлення до старшого покоління – дідуся і бабусь.

Гендерний підхід Сухомлинського-письменника виявляється не тільки в тому, що в багатьох оповіданнях він веде розмову про взаємовідносини між хлопчиками і дівчатками. Один із прихованих «секретів» впливовості педагогічних текстів полягає у спеціальній, сказати б, гендерній закодованості художніх світів, коли одні оповідання тонко розраховані на реципієнтів-хлопчиків, а інші – на реципієнтів-дівчаток.

І наостанок, треба відзначити, що зазначена рубрикація художніх світів є досить умовною. Насправді ж, вдаємося до неї як до спроби певним чином внутрішньо структурувати проблему, вбачаючи в цьому

певний пізнавальний сенс. Насправді ж, дуже часто ці світи в межах одного твору перебувають у певному синтезі. Демонстрація такого синтезу буде здійснена нижче, коли аналізуватимуться окремі твори.

Про підтекст. Вище принагідно йшлося про виключно важливу функцію підтекстової сфери казок і оповідань Сухомлинського. Вже було сказано про загальний «механізм» дії підтексту: потреба його розгадати «завантажує» роботою інтелект дитини-реципієнта; таким шляхом – через інтелектуальний пошук – юний читач відкриває для себе якусь важливу істину морально-етичного порядку. Важливо підкреслити, що таке відкриття позначене **ефектом художності**, а це означає, що воно залишає у внутрішньому світі дитини тривке, можливо, на все наступне життя, враження.

Наука про художню літературу вже давно визнає наявність у творі підтекстових (імплицитних, тобто прихованих) смислів ознакою художності тексту. Іншими словами – підтекстова сфера твору є одним із генераторів художньої енергії.

Серед багатьох визначень підтексту як категоріального поняття науки про художність, вибираємо таке:

1) «Підтекст – це прихована сюжетна лінія, яка дає про себе знати лише непрямим чином, при цьому найчастіше в найбільш відповідальні, психологічно важливі й поворотні, «ударні» моменти сюжетного розвитку» [3, с.89-90]. Це визначення вибрані нами через те, що найбільш підходять для характеристики особливостей власне під текстових смислів творів художньої педагогіки Сухомлинського.

Необхідно відзначити, що підтекст як один із вагомих чинників художності літературного твору має свою, сказати б, історію. До нього, як до важливого засобу впливу, вдавалися промовці ще античних часів, сугеруючи (навіюючи) на слухачів потрібні їм, давньогрецьким і давньоримським, риторам, смисли, – вони професійно ставилися до своєї справи.

У старояпонських, старокитайських та староіндійських трактатах підтекста, присвячених мистецтву слова, знаходимо чимало концептуальних тверджень стосовно природи підтекстових смислів і їх виключно важливого значення для художності поетичного твору. Так, наприклад, у трактаті давньоіндійського вченого Анандавардхана «Світло дхвані» про зовнішню оболонку твору, тобто про опис подій, розвиток сюжету і т.п., говориться лише як «оправу», в той же час душею поезії, її суттю він вважав т.зв. «дхвані» – тобто прихований зміст, який сугерується з-під зовнішньої «оправи». Наявність «дхвані» є сутнісною ознакою твору і визначає рівень його художності.

В давній японській поезії, особливо в таких її традиційних жанрах як *хайку* (*хоку*) та *танку*, цінувалося уміння шляхом лаконічного зображення пейзажів навіювати тонкі, глибокими смислами, емоційні враження. До речі, у Василя Олександровича зустрічаються пейзажні мініатюри, які випромінюють виразні емоційно-естетичні, запліднені важливими смислами, враження, – тобто вони побудовані за принципами *танку* і *хайку*.

В європейській і північно – та південноамериканській літературі підтекстова сфера твору почала ретельно вибудовуватися письменниками в добу модернізму. Тут найбільш знаковими фігурами були представники психологічного реалізму, які культивували «принцип айсбергу» (Хемінгуей, Фолкнер, Селінджер та ін.). Особливої популярності набули твори магічного реалізму (Габріель Маркес), більш-менш адекватне сприймання яких могло відбутися тільки шляхом «декодування» читачем під текстових смислів.

Одне слово, художня література ХХ століття позначена наявністю у творах підтекстової сфери, яка є одним із чинників художності. Щодо багатьох літератур Сходу, то підтекст усвідомлено вживався як виключно важливий літературний прийом здавен – починаючи ще з глибокого середньовіччя.

Сухомлинський, з його виключно розвинутим даром Слова та величезним інтересом до художньої літератури, з постійним, ще з юнацьких літ, бажанням бути письменником, не міг – цілком на високому професійному рівні! – не цікавитися «таємницями» літературної майстерності, а через те не міг не помітити величезну роль підтексту в творенні художнього впливу. А так як задумувані ним казки та різножанрові оповідання (пейзажні замальовки-мініатюри, шкіци, новели, оповідання притчового характеру і т.п.) писалися як твори з установкою на виразну педагогічну дію, то він, чудово розуміючи – як ніхто до нього і після нього, – що вплив естетичний, тобто вплив Краси, є найбільш тонким і найбільш ефективним засобом виховання, він домагався, щоб вони були по-справжньому художніми. Виховання, якщо воно ефективне, апелює перш за все до емоційного світу дитини. Виховна дія відбувається через збудження емоції. А емоція, заряджена естетичністю, тобто художністю, є емоцією вищого, найбільш шляхетного рівня. Її дія є, по-перше, інтенсивною, а, по-друге, тривкою. Враження від казки чи оповідання залишається на все життя.

Природа підтексту, його «технологія» як засобу художнього впливу є розмаїтою. Він може діяти як навіювання (сугестія) певного емоційного стану, який у свою чергу породжує не завжди виразний смисл, що піддається вельми приблизному формулюванню. В таких випадках у тексті важко виявити засоби творення підтексту – тут мова може йти лише про засоби навіювання емоційно-естетичних станів, які заряджені смислом саме тому, що є естетичними: наявність художнього первню надає твореному почуттю змістовності.

Найбільш поширений жанровий різновид оповідань Сухомлинського – це мініатюрні новели, сюжет яких складається з одного або ж кількох епізодів-картин, в яких **зображено** вчинок дитини-героя новели. Як правило, в таких випадках зображений вчинок містить у собі підтекстовий смисл, розкриття якого само по собі наділене виховним ефектом.

Зовсім інша природа підтексту, наприклад, в оповіданнях притчового характеру. Наявність у них ознак притчовості легко відчувається, і це відчуття немовби підказується реципієнту: шукай підтекст, добирайся

до нього, розгадує, пізнає, формулює його. Врахувавши висловлені міркування, проаналізуємо кілька оповідань Василя Сухомлинського.

Як діти раділи, а Ялинка плакала

Наближався Новий рік. Поїхали люди до лісу, зрубали струнку Ялинку. Привезли її у велику світлу кімнату. Поставили посередіні, прикрасами та цукерками прибрали. Бігають діти навколо Ялинки, милуються, пісні співають. Радісно дітям. А Ялинці страшно й сумно. Бо немає ні лісу темного, ні зайчика сірого, ні неба синього, ні місяця ясного. Бо в ногах у неї не снігова ковдра, а папірці барвисті всякі.

Заплакала з туги Ялинка, та ніхто її не помітив гіркої сльози, що впала з гілки на підлогу. Одна тільки дівчинка синьоока помітила, зітхнула й тихо прошепотіла: «Ялинка плаче...»

Закінчилося новорічне свято. Поїли діти цукерки, познімали прикраси. А Ялинку викинули на подвір'я... Біля неї стояла синьоока дівчинка.

Аналіз оповідання «Як діти раділи, а Ялинка плакала» дасть змогу вперше підійти до розгляду підтексту в його, сказати б, загальноприйнятому варіанті.

Художній світ оповідання – шкільний, а значить, добре знайомий учням, бо кожний з них знає, що таке новорічний шкільний ранок. Тому розповідь про Ялинку, яку привезли з лісу, поставили у великій кімнаті, прикрасили, – і все це для того, щоб діти веселилися біля Ялинки, танцювали навколо неї і співали пісні – зустрічали Новий Рік.

Недарма наголошуємо на тому, що шкільний світ оповідання добре знайомий учням: описане в оповіданні легко викликає у пам'яті дітей спогади про шкільні новорічні ранки, в яких вони брали участь. Це той випадок, коли художній текст наділений **високим ступенем асоціативності**. Запитаємо: яке це має значення? Велике! Йдеться про один із «секретів» педагогічної дієвості оповідання, а саме: учні легко входять в художній світ твору, для них він виявляється добре знайомим. Це буде **їхній світ**, вони будуть вірити тим подіям, які відбуватимуться у цьому світі. І з чим більшою вірою вони сприйматимуть ці події, тим сильнішим буде вплив педагогічної ідеї, що закодована в тексті оповідання.

А подій на тому новорічному святі була кілька. Перша з них: «Заплакала з туги Ялинка, та ніхто її не помітив гіркої сльози, що впала з гілки на підлогу».

Одна тільки дівчинка синьоока помітила, зітхнула й тихо прошепотіла: «Ялинка плаче...»

Увага юного читача, що перебуває в знайомій атмосфері новорічного свята, раптово переключена на Ялинку, якій стало страшно й сумно, бо «немає ні лісу темного, ні зайчика сірого, ні неба синього, ні місяця ясного». Ялинка заплакала, немов жива істота. Але автору недостатньо того, що дитина зверне увагу на Ялинку, як на живу істоту, що має своє ім'я (Ялинка – з великої букви). Автору важливо, щоб викликати у юного читача співчутливість до красуні Ялинки, яку зрубали в лісі і силоміць привезли на це чуже свято, на якому їй так боляче. З метою викликати в дітей співчутливість до Ялинки, автор, як чудовий знавець дитячої душі, вдається до спеціального прийому – показує дівчинку, яка одна з багатьох помітила, як Ялинка плаче, і глибоко пройнялася її болем – сама зітхнула. Дівчинка дуже гарна – синьоока!. Але вона особливо гарна своєю здатністю до співчутливості. Показавши цю дівчинку, автор переключає увагу юного читача на неї, змушує його ідентифікувати себе з цією доброю і красивою дівчинкою. І цей момент ідентифікації, який полягає у тому, що маленький читач порівнює себе з дівчинкою і таким чином відбудеться мимовільна спроба зрозуміти її, пройнятися почуттям співчутливості, що оволоділо синьоокою дівчинкою. Але, якщо така ідентифікація не відбудеться чи відбудеться у недостатній мірі, то автор застосовує ще один прийом, який все-таки змусить юного читача зосередити свою увагу на нещасній, покинутій ялинці і самотній синьоокій дівчинці, яка одна стоїть біля неї.

«Закінчилося новорічне свято. Поїли діти цукерки, познімали прикраси. А Ялинку викинули на подвір'я... Біля неї стояла синьоока дівчинка».

Останні речення оповідання немовби посилають читача до підтексту, бо змушують шукати відповідь на запитання: чому синьоока дівчинка стоїть біля викинутої ялинки. І якщо вчитель, читаючи з дітьми оповідання, попросить їх висловитися про те, що почуває, про що думає дівчинка, стоячи біля ялинки, то це означатиме, що діти, шукаючи і висловлюючи відповіді на ці питання, почнуть заглиблюватися у підтекстову сферу твору. Оповідання скомпоноване таким чином, що його кінцівка посилає читача до підтексту – розгадувати його, заглиблюватися у художні смисли проблематики твору. І в такому випадку оптимальність методичного рішення учителя полягає в тому, щоб «іти за автором», який, посилаючи читача розгадувати підтекст, все зробив для того, щоб він відчув і зрозумів: використовувати ялинку для власної утіхи – злочин, бо вона, ялинка, є частинкою **живої** природи. І знову приходиться розуміння того, що в кожному своєму оповіданні Василь Олександрович нагадує вчителя, який делікатними дотиками своїх чутливих пальців обережно ліпить душу дитини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Боров Ю. Эстетика / Боров Ю. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с.
2. Клочек Г. «Художній світ» як категорійне поняття / Г. Клочек // Клочек Г. Енергія художнього слова : зб. ст. / Г. Клочек. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 99 с.
3. Сильман Т. Подтекст – это глубина текста // Вопросы литературы. – 1969. – № 9. – С. 89–90.
4. Сухомлинські О.В. Художня спадщина В.О. Сухомлинського в культурологічному вимірі // Педагогічний вісник. – 2008. – № 1–2. – С. 4.

Катерина ДРЕВИЦЬКА

ТРАНСФОРМОВАНІ СТІЙКІ СПОЛУКИ СЛІВ У МОВІ ПРЕСИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І. М. Демешко

В українському мовознавстві спостерігається тенденція до вивчення процесів оновлення мови ЗМІ. Функціонування оновлених експресивно забарвлених стійких сполук слів стають економним і містким мовним засобом об'єктивації різних проявів дійсності і стану людської свідомості. Саме експресія трансформованих ФО (фразеологічних одиниць) має унікальну рису – стилістичну значущість впливу на читача.

У сучасну епоху інтенсивного писемного спілкування зростає комунікативно-прагматична ефективність преси, її можливість впливати на читачів, переконувати та спонукати їх до дії, формувати масову свідомість. Ефективність такого впливу й адекватність сприймання аудиторією залежать передусім від вибору журналістом мовних засобів. Одним зі знарядь такого впливу на адресата та засобом творення оцінної спрямованості повідомлення, що орієнтує читача на певне сприймання виступають фразеологічні одиниці, які в мовному контексті зазнають трансформації. Однак досі бракує ґрунтовних розвідок у мовознавстві щодо цього нового явища, що спричиняє низку проблем, передусім пов'язаних зі створенням фонду трансформованих сполук у періодиці, які слугували б підґрунтям для створення праць узагальнювального характеру. Слід зауважити, що існує необхідність подальшої розробки й уточнення системи класифікації модифікаційних типів фразеологізмів, оскільки склад модифікованих та трансформованих ідіом постійно поповнюється через такі потужні джерела, як реклама, преса, телебачення, де фразеологізми та їхні модифікації надзвичайно поширені. Отже, актуальність розвідки зумовлена потребою подальшого вивчення механізмів та специфіки модифікації, варіації й трансформації структурного та семантичного складу фразеологізмів сучасної української мови, особливостей їх актуалізації у функціональних стилях мови.

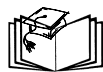
Мета дослідження – з'ясувати роль фразеологічних одиниць та їхню здатність впливати на ознаку цінності через суб'єктивне сприймання в публіцистичних текстах; установити експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполук слів у мові української преси початку ХХІ століття (на матеріалі періодици Одеської області).

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі конкретні **завдання**: 1) визначити основні аспекти дослідження мови преси; 2) проаналізувати емоційно-експресивні засоби, що вживаються в різних жанрах газетно-журнальної періодици; 3) з'ясувати основні способи трансформації; 4) провести комплексний аналіз основних прийомів структурно-семантичної трансформації стійких сполук слів у мові преси Одеської області; 5) дослідити специфіку використання трансформованих фразеологізмів у мові періодици, визначити стилістичний ефект такого вживання.

Мова преси посідає важливе місце в історії української культури. Періодичні видання, пропагуючи політичну, наукову та іншу думку в Україні, виховуючи естетичні смаки через публікацію художніх творів, утворюють поліфункціональність української літературної мови, сприяють формуванню мовно-культурного середовища. Стилістичний аспект вивчення ФО мови насамперед має передбачити диференціацію образного (емоційно-зображувального) і необразного (суто номінативного) у сфері сталих сполучень нашої мови. Фразеологічні засоби мови здебільшого закріплюються за певним функціональним стилем, тобто належать до одиниць вузького стилістичного призначення, хоч, звичайно, у мові є й міжстильові сталі сполучення слів [1, с. 17].

Фразеологізми досить часто вживаються в мові преси, і це не випадково. Серед причин, що зумовлюють інтенсивне вживання ФО в сучасній періодиці, можна виділити такі: 1) зрозуміла форма, відтворюваність за готовим зразком, що дає змогу просто говорити про складні явища, зв'язки та взаємовідношення і не вимагає від читача зусиль для декодування та оцінки повідомлення; 2) лаконічність, стислість ФО, досить економних за складом і вагомим за змістом; їхня здатність узагальнювати попередні думки; 3) образно-метафорична форма, емоційно-експресивна виразність фразеологізмів допомагає не тільки створити певні картини, образи, а й викликає емоційний стан адресата. Образно-емоційний характер усталених словосполук робить текст цікавішим, пробуджує увагу читача, його інтерес до повідомлення, а це полегшує сприймання складної інформації, зацікавлює читача; 4) здатність фразеологічних засобів давати оцінку, виражати ставлення автора до зображуваних подій. Журналіст крізь призму народної мудрості дає суб'єктивну оцінку інформації, спонукає читачів до вираження свого ставлення до зображуваного; 5) здатність зворотів трансформуватися, переосмислюватися, зберігаючи, а подекуди й посилюючи свої експресивні можливості; 6) неконкретизована адресованість усталених словосполук дає змогу звертатися до масової аудиторії та до кожного зокрема.

В українському мовознавстві спостерігаємо тенденцію до вивчення процесів оновлення мови засобів масової інформації, зокрема періодичної преси, яка й досі залишається потужним джерелом поширення інформації та формування громадської думки. У попередні десятиліття розвитку української мови трансформовані ФО створювали і вживали переважно в розмовному мовленні, рідше – у публіцистиці. Це

було зумовлено тим, що українська мова використовувалась у широкому вжитку, тому й стійкі сполуки не зазнавали трансформації.

Першою спробою комплексного вивчення способів трансформації ФО на матеріалі української прози було дисертаційне дослідження І. С. Гнатюк. Особливості функціонування трансформованих стійких сполук слів у художніх текстах були предметом дослідження в наукових студіях Л. Г. Авксентьева, Л. Б. Давиденко, О. В. Бойко, В. Д. Ужченка, В. А. Чабаненка, І. С. Гнатюк, Л. Ф. Щербань та ін. У колективній монографії Інституту мовознавства імені О. О. Потебні «Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови» зроблено спробу комплексно дослідити стилістичне функціонування ФО в публіцистичному стилі. Різні аспекти сучасного етапу розвитку мови української періодики висвітлено в працях Н. О. Бойченко, І. І. Браги, Т. А. Коць, Г. Б. Мінчак, Н. І. Кочукової та ін.

Мова преси представляє поєднання кількох стильових типів мови. На даний момент сформувалося два основних напрями у вивченні мови преси: функціонально-стилістичний (вивчає особливості функціонування літературної мови на шпальтах газет, виявляє специфічні риси її мови і стилю) та нормативно-стилістичний (вивчає мову періодики з погляду того, наскільки вона відповідає нормам літературної мови). У ХХІ ст. дослідження газетно-публіцистичного мовлення помітно активізувалося, що зумовлено посиленням загального інтересу до проблем і засобів мови масової комунікації. Мова преси виступає не тільки місцем ідейних дискусій, а тією ланкою, що активно сприяє формуванню і виробленню мовних норм, на якій «апробуються» окремі новотвори, виразно акумулюються загальні зміни лексичного складу мови. Через мову преси (а саме через певний добір та об'єднання засобів) здійснюється вплив на свідомість людини, її переконання, формується певна суспільна думка. Сучасні українські видання дають політичну, суспільну, морально-етичну оцінку того, про що пишуть, синтезуючи образність мовного вираження. Головним принципом мови преси, основою її особливості її організації є «відвертість», пряме й безпосереднє вираження авторського «я». Для мови періодики характерна пряма розмова з читачем від імені авторського «я». Тут усі належать авторові незалежно від того, чи виступає він від імені певної соціальної групи, партії чи від свого імені [4, с. 15].

ФО вживаються в публіцистичному тексті здебільшого в тій формі, у якій вони зафіксовані в словнику. Напр.: «*світ за очі*» (Чорноморські новини. – 2011. – № 100. – 17 грудня); «*чистої води*» (Чорноморські новини. – 2011. – № 92. – 19 листопада); «*білі плями*» (Одеські вісті. – 2007. – № 16. – 28 лютого). Літературні цитати, афоризми, крилаті вислови можуть зазнавати різноманітних індивідуально-авторських семантичних та стилістичних перетворень на сторінках сучасної преси, реалізуючи одну з характерних ознак мови преси – експресивність вислову. Напр., «*Дамоклів меч над Дністром*» (Чорноморські новини. – 2011. – № 65–66. – 20 серпня); «*Під лежачий камінь гірка вода Сасика не потече...*» (Одеські вісті. – 2009. – № 24. – 5 березня); «*Антенні поля як яблуко розбрату*» (Одеські вісті. – 2007. – № 52. – 9 червня).

В останні десятиліття у сфері фразеології помітно активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу стійких сполук слів – власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок та крилатих висловів. У публіцистиці образна оповідь переривається безпосередньо авторськими міркуваннями. Дослідження динаміки фразеологічної системи виявили дві її провідні тенденції: власне новотворення, що пов'язане з необхідністю номінації нових реалій, та актуалізація вже наявних мовних засобів з їхнім подальшим переосмисленням і семантичною переорієнтацією. В актуалізації наявних ФО помітну роль відіграє трансформація. Л. Г. Скрипник зазначає, що «у сфері фразеологізмів – цих специфічних лінгвістичних одиниць, що відзначаються семантичною спаяністю нарізно оформлених компонентів, – помітна цікава взаємодія двох тенденцій: до стабільності складників і граматичних зв'язків між ними, що, власне, і сприяє фразеологізації певних словесних комплексів, запам'ятовуванню і проникненню їх у вжиток як готових стереотипів, з одного боку, і тенденції до оновлення компонентного складу, до урізноманітнення морфологічного оформлення і синтаксичної організації – з другого. Ця тенденція викликає активний процес видозміни форми ФО найрізноманітніших семантико-структурних типів, що відбувається спочатку на рівні мовлення, а за умови суспільного визнання індивідуальних уживань і на рівні мови» [3, с. 3].

Трансформація (лат. *transformatio*) – це видозміна ФО з певною стилістичною настановою. Можливість видозміни фразеологізмів ґрунтується на збереженні їхньої внутрішньої форми, нарізно оформленості та відносної стійкості. Наявність внутрішньої форми дозволяє відтворювати більш чи менш стертий унаслідок багаторазового вживання фразеологічний образ. Трансформація ніби суперечить визначенню фразеологізму, але стійкість цих одиниць – не абсолютна, а відносна ознака. Тобто в системі мови, поза контекстом, фразеологізми характеризуються найбільшою мірою стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворення. Видозмінений фразеологізм завжди зберігає співвіднесеність зі своїм номінативним вихідним джерелом [2, с. 125].

Творча трансформація стійких словосполук, зокрема в публіцистичному стилі, завжди зумовлена певними стилістичними завданнями. Залежно від ставлення авторів до мови та до описуваної проблеми відбувається відбір певних стилістичних засобів, серед яких є й оказіонально перетворені стійкі сполуки, основне призначення яких – підсилити виразність контексту, його гумористичне або сатиричне звучання. Напр.: «*Разом і плуга тягти легше*» (Одеські вісті. – 2011. – № 74. – 12 липня), пор.: *гуртом і батька бити легше*; «*Готуймо котли влітку, щоб не замерзнути зимою*» (*Народна трибуна*. – 2009. – № 27. – 1 квітня), пор. традиційне: *сани готуй влітку, а воза взимку*; «*Через труднощі – до повної газифікації*» (Одеські вісті. – 2007. – № 92. – 15 вересня), пор. традиційне: *через терни – до зірок*. У газетному тексті трапляється чимало випадків оновлення фразеологічної структури внаслідок заміни традиційних

компонентів елементами сучасності. Напр.: *«Кожному овочу – своя ... філософія»* (Сільські новини. – 2011. – № 45. – 5 липня), пор. традиційне: *кожному овочу – своя страва*; *«Час злизати з печі»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 65–66. – 20 серпня), пор.: *час збирати каміння*; *«Через книгу – до зірок»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 31. – 14 квітня), пор. крилатий вислів: *через терни до зірок*.

Вплітаючи фразеологічну одиницю в мову публіцистичного матеріалу, прагнучи до органічного поєднання її з кожною конкретною ситуацією, журналісти вдаються здебільшого до заміни традиційних компонентів такої одиниці слова, які утворюють з контекстом одне тематичне ціле: *«Моя хата... біля річки»* (Народна трибуна. – 2008. – № 48. – 18 червня), пор.: *моя хата з краю: нічого не знаю*; *«Стара цукерка у новій обгорті»* (Сільські новини. – 2011. – 21 червня), пор.: *стара казка на новий лад*; *«Один розум добре, а 132 – краще»* (Одеські вісті. – 2011. – № 90. – 20 серпня), пор. традиційне: *один розум добре, а два ще краще*.

У мові газет індивідуально-авторський прийом розширення чи звуження ФО виявляється уже в таких мінімальних втручаннях у їхню структуру, як уведення чи усунення заперечних часток або заміна їх на стверджувальні: *«Ні в горі – ні в радості»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 92. – 19 листопада), пор., традиційне: *і в горі – і в радості*; *«Кіно – буде!»* (Одеські вісті. – 2011. – № 72. – 07 липня), пор., крилатий вислів: *кіно не буде!* Оновлені вирази набувають нової семантики у зв'язку з реаліями сьогодення. Найчастіше трансформований вислів не втрачає традиційного значення. Заміна лише конкретизує його зміст, семантику щодо зображуваної ситуації, не порушуючи значеннєвої цілісності виразу. Лексична заміна сприяє виявленню у фразеологізмі додаткових, більш конкретних відтінків значення. Субституція сприяє конкретизації загального значення щодо ситуації, про яку йдеться в матеріалі.

У мові преси найчастіше скорочують фразеологічні одиниці, що походять від народних висловів. Цьому сприяє багатокомпонентний склад народних висловів, а також їхня логічна структура, що є певним висновком, зв'язком суджень, одне з яких підлягає редукції як загальновідоме. Автор надає змогу читачеві домислити, вгадати одну з частин висловлюваної думки, пов'язати її з текстом, викликати інтерес до цього тексту, обміркувати його. Це стосується таких усічених заголовків, як: *«Робота не вовк...»* (Народна трибуна – 2011. – № 42. – 15 жовтня), пор.: *робота не вовк – в ліс не втече*; *«Яблучко від яблунки...»* (Чорноморські новини. – 2010. – № 124. – 11 грудня), пор.: *яблуко від яблуні недалеко падає*. Скорочені стійкі вирази в публіцистичних текстах стають важливим джерелом експресивно-емоційної насиченості, мають яскраве прагматико-лінгвістичне спрямування і виконують функції лаконізації, естетизації мовлення, напр.: *«Одеські чиновники-морегосподарники вирішили не дочікуватися, коли вдарить грім»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 85. – 27 жовтня), пор.: *Доки грім не вдарить, мужик не перехреститься*.

Яскравого стилістичного ефекту автори досягають унаслідок комплексних видозмін власне фразеологізмів, які нерідко виступають змістовим стрижнем висловлення й виражають оцінку або суб'єктивно-оцінку думку автора. Вдале поєднання декількох прийомів оновлює семантику і структуру таких фразеологізмів, сприяє творчому переосмисленню їхніх компонентів, що створює новий заряд експресії, надає текстові більшої стилістичної виразності. У газетних текстах виявлено такі поєднання різних прийомів трансформації фразеологічних одиниць: 1) заміна компонента фразеологізму + поширення його складу: *«Одна швейна фабрика – добре, а дві краще»* (Народна трибуна. – 2010. – № 50. – 18 грудня), пор.: *одна розумна голова – добре, а дві ще краще*; *«На старих методах далеко не поїдеш»* (Одеські вісті. – 2007. – № 51. – 07 червня), пор.: *у кареті минулого далеко не поїдеш*; 2) заміна компонента фразеологізму + скорочення: *«А Валька слухає...»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 97. – 08 грудня), пор.: *а Ванька слухає та їсть*; *«Коли аргументи – лайка і сила...»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 83. – 20 жовтня), пор.: *коли аргументи проти нас*; 3) скорочення компонентів фразеологізму + поширення його складу: *«Балтський ліс везуть «направо» і «наліво»»* (Народна трибуна. – 2011. – № 44. – 29 жовтня), пор.: *ліс рубають, аж тріски летять*; *«Все, що не зроблено сьогодні, зробимо завтра»* (Народна трибуна. – 2011. – № 48. – 26 листопада), пор.: *не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні*; *«Кому – «нобель», кому – «шинобель»»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 79. – 06 жовтня), пор.: *кожному овочу своя страва*; 4) натяк на відомий фразеологізм + поширення його складу + скорочення: *«Багато пройдено, чимало прожито...»* (Народна трибуна. – 2011. – № 48. – 26 листопада), пор.: *життя прожити, не поле перейти*; *«Яке життя, така й ялінка»* (Чорноморські новини. – 2011. – № 01–02. – 01 січня), пор.: *яке дибало, такого й здибало*; 5) натяк на відомий фразеологізм + поширення його складу: *«Але обласне керівництво, для якого «Чорноморка» – немов кістка в горлі, проігнорувало вимоги шанувальників, які пікетували облдержадміністрацію...»* (Чорноморські новини. – 2012. – № 03–04. – 14 січня), пор.: *як кістка в горлі*; *«Так базато, особливо перед святами влада говорить про турботливе ставлення до ветеранів війни, на ділі – нікому проста людина не потрібна»* (Чорноморські новини. – 2012. – № 03–04. – 14 січня), пор.: *не словом, а ділом*.

Таким чином, у мові сучасної української преси журналісти широко використовують одночасно кілька прийомів трансформації стійких сполук слів, що сприяє збільшенню їхнього експресивно-емоційного забарвлення, розширенню чи звуженню семантики, надає їм гостроти, допомагає глибокому розкриттю описуваного явища. У цьому яскраво виявляється журналістське прагнення максимально індивідуалізувати стиль і зацікавити читача. За такого комплексного використання прийомів трансформації важко визначити, який із них відіграє основну роль, оскільки всі вони впливають на стилістичне забарвлення стійких словосполук.

Одним із найпродуктивніших способів оновлення мови української періодики є трансформація. Використання трансформованих стійких сполук слів – власне фразеологізмів – становить характерну ознаку мови сучасної української преси. Із проаналізованих 794 мовних одиниць (власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок) 214 становлять трансформовані стійкі сполуки. Щодо частотності вживання трансформів, то можна зазначити, що субституція компонентів стійких сполук найпоширеніша і становить 20 % від загальної кількості досліджуваних трансформованих сполук, власне фразеологізми становлять 18 %, власне крилаті вислови – 11 %, трансформовані сполуки слів, утворені внаслідок різних прийомів перетворення – 14 %, поширення – 12 %, натяк – 10 %, такі прийоми трансформації стійких сполук як скорочення – 5 %, контамінація – 2 %. Оказіонально трансформовані стійкі сполуки слів використовуються в мові преси як стилістичні експресивні одиниці. Потенційну оказіональну видозміну стійких сполук слів уможлиблює їхня відносна стійкість, семантична нерозкладність, нарізно оформленість та відтворюваність. Високий стилістичний ефект таких комплексних перетворень є наслідком акумуляції стилістичних ефектів відповідних простих оказіональних змін. Творче використання ускладнених прийомів трансформації увиразнює висловлення, набагато збільшуючи його експресивність та емоційну насиченість.

Отже, аналізований фактичний матеріал дає можливість зробити висновок, що журналісти використовують різні прийоми трансформації фразеологічних одиниць. Саме внаслідок комплексних видозмін власне фразеологізмів автори досягають яскравого стилістичного ефекту. Вдале поєднання декількох прийомів оновлює семантику і структуру таких фразеологізмів, сприяє творчому переосмисленню їхніх компонентів, що створює новий заряд експресії, надає текстові більшої стилістичної виразності.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у вивченні нових прийомів трансформації власне фразеологізмів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич Н. Д. Стилістика фразеологічних одиниць / Н. Д. Бабич // Укр. мова та літ. в шк. – 1979. – № 11. – С. 17–22.
2. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 248 с.
3. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць / Л. Г. Скрипник // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 3–12.
4. Радзівська Г. В. Ціннісні орієнтації у семантиці мовних одиниць / Г. В. Радзівська // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 14–19.

Валерія ЖОВТУН

ПІАР У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОК-ПОЛІТИКІВ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор О.О. Семенець

Жінка в політиці – явище присутнє, однак специфічне й трудомістке. Політика століттями історично обирала до своїх кіл сильною половиною людства. Однак жінки, усвідомлюючи власну самотність та компетентність, зуміли ввійти в цю «чоловічу сферу», хоч із жіночим обличчям.

Актуальність дослідження піару для жінок-політиків незаперечна, відносна новизна та недостатня розробленість питань зумовлюють появу нових досліджень, присвячених цій проблематиці. Г. Почепцов нагадує про особливі завдання, які виконують ПР-фахівці, працюючи з жінками-політиками. Гендерні особливості іміджу розробляються С. Денисюк, а етичні аспекти зображення жінок-політиків в українських ЗМІ – Є. Тараненко. Г. Дідух досліджує умови формування іміджу жінки – політичного лідера. Новизна нашої роботи полягає в практичному дослідженні-узагальненні ПР-технологій для жінок-політиків, враховуючи вітчизняний та закордонний досвід.

Спеціалісти з ПР для жінки-політика ставлять особливі завдання. Жінці набагато важче пробитися в політиці. Їй починають вигадувати щось таке, що підвищує її мужність: чоловічу професію, рішучу ходу, чоловічий пошив одягу... Чим менше жіночого – тим краще [4, 58]. Імідж політика – справа, якій треба приділяти постійну увагу. Належить планувати час і докладати відповідних зусиль для створення та підтримання потрібного іміджу. Особливістю роботи ПР у сфері політики є те, що населення не має прямого виходу на політика, а реагує тільки на його образ, імідж, телевізійну картинку. Тому робота піарників полягає у зміні не кандидата, а враження від нього. Саме імідж стає зв'язною ланкою між політиком і населенням. Адже населення не в змозі слідкувати за нюансами політики, але воно чітко реагує на ті чи інші зміни іміджу своїх обранців [4, 356]. Американські фахівці вважають, що імідж політика визначається трьома групами основних факторів: рисами особистості; тим, як його подають ЗМІ; історичними подіями або труднощами, з якими зустрічається політичний діяч у певний час [1].

Політики для досягнення поставлених завдань піару більше інформують про себе та свою діяльність, доводять щирість своїх прагнень та пропозицій, завжди демонструють відповідальне ставлення до своїх обіцянок, на конкретних прикладах показують результати своєї діяльності, інформуючи, намагаються донести свої цілі й наміри, виявляють свою фаховість. У завдання іміджмейкера входить не тільки створення приємної зовнішності (зачіски, стилю одягу), але й зміна самої людини. Хороші, приємні манери, упевнені рухи, усмішка – все це входить до кола уваги іміджмейкера. Висококваліфікований іміджмейкер одночасно є хорошим психологом і фахівцем з ПР. Працюючи над іміджем, спочатку окреслюють політичну, економічну платформу, на якій виступає кандидат. Чітко вимальовується його програма. Потім

вивчаються зовнішні якості людини – характер, звички, манера поведінки. Згодом створюється типаж, адже населення легко сприймає типажовану людину. Вони зрозумілі й гармонічні. Складнішою справою є формування іміджу жінки-політика. Велику роль відіграють зовнішні дані, це також стосується одягу. Таку «проблему» вирішили дизайнери, придумавши «владний стиль» («power look»): простий, елегантний, який підкреслює ділові якості. Цей «образ» успішно перейняла Маргарет Тетчер (британський прем'єр-міністр 1979–1990 років): лакована зачіска-шлем, масивні буси, квадратна сумочка. Однак у нашому суспільстві стиль «залізної леді» не актуальний. Юлії Тимошенко і Маргарет Тетчер приписують імідж «жінки-феміністки». Однак зовнішній імідж «жінки-феміністки» притаманний тільки «залізній леді» Великобританії.

Після обрання Маргарет Тетчер лідером консервативної партії, «залізна леді», як і інші політики, яким вдалося досягти високого державного статусу, перестала приділяти увагу своєму іміджу. Вона виглядала саме так, як їй хотілося. Виступала в тому ж стилі. Він здавався їй досить природним, невимушеним, з характерним акцентом на високому класі [2]. За підтримки того самого радника Маргарет найняла репетитора, з яким займалася поліпшенням вимови. Артикуляцію і вибір костюмів готували іноді навіть з надмірною увагою. Тетчер визнала те, що одяг містить месидж. Вона зрозуміла, що правильний вибір виражає індивідуальність. На думку колишнього радника Маргарет Брендана Брюса, персональний імідж будь-якого політичного діяча відіграє найважливішу роль у його кар'єрі. Усі складники зовнішності відомої особи – одяг, зачіска, макіяж – містять інформацію про політику, яку відмінно розуміють виборці. Частково імідж кожного політика разом з навичками і особистими якостями, відноситься до влади, авторитету і деяких інших політичних атрибутів. Оскільки торі практикували комерційну рекламу, вони стали акцентувати свою увагу на іміджі до того, як ту ж політику стали використовувати їх опоненти [2]. «Під час передвиборчої кампанії 1983 року Маргарет Тетчер сфотографувалася з телям на руках, щоб продемонструвати підтримку фермерам. Це – класичний зразок виборчого піару», – згадує політичний оглядач газети «Індепендент» Девід Аронович в інтерв'ю російській службі Бі-Бі-Сі [цит. за 7].

Майже обов'язковим у зображенні жінок-політиків у ЗМІ вважається акцент на їхній зовнішності, стилі одягу і т.п. Подібна тенденція пов'язана з підтвердженням журналістами гендерного стереотипу з приводу того, що є «істинно жіночі» сфери інтересів, і це – секс, сім'я і мода [6]. Виборці звертають увагу на одяг, зачіску, прикраси. Наприклад, ЗМІ дуже часто приділяють увагу костюмам Юлії Тимошенко: «Секрети стилю Юлії Тимошенко», «Костюм в національних традиціях Юлії Тимошенко», «Жакет і юбка обійшлися Тимошенко в 15 000», «Відкрита таємниця одягу Тимошенко», «Скільки Юлія Тимошенко витрачає на одяг?». ЗМІ також піарять Юлію Тимошенко через такі теми: перифрастичні номінації («помаранчева принцеса»), «леді Ю», «українська Жанна Д'Арк», «Дочка народу»), хобі (плавання, теніс, волейбол), улюблений бренд одягу (Louis Vuitton), улюблений український дизайнер (Айна Гасе), фото на обкладинці жіночого журналу «ELLE» (квітень, 2005). Сьогодні Юлія Володимирівна не тільки засуджена до 7 років позбавлення волі, але можливий номінант на Нобелівську премію миру. Зовсім нещодавно вона очолила рейтинг журналу «Фокус» – 100 найвпливовіших жінок-політиків України [3].

Імідж-стиль Юлії Тимошенко: руса коса (модний тренд), світлі пастельні відтінки, дорогі костюми (національні, ділові) та прикраси, цікавий крій одягу, жіночність та романтизм. Ганна Герман любить хороший брендовий одяг, стильні зачіски, чорно-білу гаму в одязі. Наталя Вітренко надає перевагу строгому діловому стилю, у зачісці відсутні укладки. Інна Богословська – романтичні ділові костюми, колекційні прикраси, дорогі брошки, полюбає збирати волосся у жмут на потилиці або «хвіст». Раїса Богатирьова ходить у сукнях, робить красиві зачіски, в іміджі яскраво виражена жіночність. Українські жінки-політики вже давно завоювали титули «найстильніших», «законодавців моди» у порівнянні із західними політиками, стиль яких відрізняється скромністю. Однак німецький політолог Олександр Рар стверджує, що у світовій практиці прийнято, щоб жінка в політиці мала не тільки елегантний, а й скромний вигляд. Рар також зазначає, що стиль Юлії Тимошенко занадто епатажний [5]. Політичні фахівці висувають ряд вимог щодо одягу та прикрас для жінок у політиці: заборона на короткі спідниці, рюші, мереживо, дорогі і яскраві аксесуари відомих брендів.

Психологи вважають, що будь-яка політична ситуація за певних обставин може ефективніше розв'язуватися лідерами-жінками. До речі, відомо, що в країнах з високим рівнем жіночого представництва в структурах влади (Фінляндія – 39,0 %, Норвегія – 35,8%, Швеція – 33,5 %, Данія – 33,0 %) краще, ніж деінде, вирішуються проблеми екології, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, досягається злагода в суспільному організмі. При цьому, від жінок-політиків очікують не тільки ефективного захисту соціальних інтересів населення, конструктивного й активного розв'язання специфічно жіночих проблем, а й продуктивного стилю роботи, кращих методів розв'язання жагучих проблем суспільства. Зрозуміло, що жінкам-політикам, аби отримати представництво у вищих ешелонах влади, важливо вдало будувати свій імідж [1].

Ангела Меркель – канцлер Німеччини, найвпливовіша жінка-політик за останні три роки за версією журналу «Forbes». Її ще називають тевтонською Маргарет Тетчер. Меркель чудово говорить російською. Ангела Меркель дуже популярна, в лютому 2009 року навіть випустили спеціальну версію ляльки Барбі з рудувато-білим пучком волосся в брючному костюмі [3]. Елен Джонсон-Серліф – президент Ліберії. Перша жінка, яка стала президентом на Африканському континенті. За критику режиму її засудили на 10 років, але швидко звільнили й видворили з Ліберії. У вигнанні Елен стала віце-президентом африканського відділення «Сіті-банку», народила 4 синів, повернулася до Ліберії і стала президентом. Тар'я Халонен – президент Фінляндії, феміністка й пацифістка, прихильниця Че Гевари й захисниця прав сексуальних меншин, вона у

57 років стала першою жінкою на посаді глави держави в рідній країні. Тар'я така популярна, що її переобрали на другий термін. З чоловіком Тар'я прожила 16 років у цивільному шлюбі, й розписалася лише тому, що того вимагала президентська посада. А до того всі журналісти мучилися, як же називати її співмешканця – супутник життя, батько дочки чи бойфренд президента [3]. Пратібха Патіль – президент Індії. Президентом стала у 72 роки. У минулому королева краси свого коледжу, вона не лише була депутатом і міністром, а й устигла виростити сина й дочку. А ще Пратібха – верховний головнокомандувач. Мері Макеліс – президент Ірландії. Президентом стала у 46 років, і пробула 14 років на цій посаді, до листопада минулого року. Розумниця й відмінниця, Мері у 24 роки стала наймолодшим професором у престижному університеті Дубліна. Вона затята католичка, тому активно виступає за заборону абортів, протизаплідних засобів та розлучень. Мері – єдиний за всю історію Ірландії політик, який набрав максимум голосів. А на посаді вона знаменита тим, що за власною ініціативою знизила собі зарплату на 10%. У Мері є чоловік і троє дітей. Даля Грібауйскайте – президент Литви, економіст за освітою. Під час виборів безпрецедентно набрала 69,05% голосів. Даля, яка стала президентом у 47, справжній поліглот – знає литовську, англійську, російську, польську і французьку. У неї чорний пояс з карате, і це, напевно, дуже допомагає в політиці. Ця вольова жінка-президент поки що жодного разу не була заміжня, й цей факт породжує у пресі чутки про її нетрадиційну орієнтацію [3].

Якщо врахувати гендерні стереотипи, притаманні українському суспільству, то можна зробити досить цікаві висновки щодо місця та ролі жінки в політиці: культурний спадок України (ще від часів Київської Русі) засвідчує існування жіночих спільнот, наділених владою. Підтвердження знаходимо, зокрема, в давніх ритуалах, у літературних текстах, у міфології, в історичних артефактах [1]. Згадати хоча б такі історично-політичні постаті, як княгиня Ольга, Анна Ярославна. Адже український архетип жінки дуже потужний, втілений в образах жінки-матері, жінки-берегині, жінки-господині. У народних традиціях простежується матриархат. У сучасній українській політиці найцікавішими постатями є Юлія Тимошенко, Наталя Вітренко, Людмила Супрун, Інна Богословська, Ганна Герман, Оксана Білозір, Раїса Богатирьова, Наталя Королевська. О. В. Тараненко, що досліджувала етичні аспекти зображення жінок-політиків в українських ЗМІ, говорить про те, що саме представлення жінки-політика в пресі, як правило, супроводжується яким-небудь образно-емоційним оціночним вираженням. Зазвичай їх називають «політики в спідницях», «чоловіки в спідницях», «прикраси політичного Олімпу», «амазонки політичного Олімпу», «козаки в спідницях», «самурай у спідниці» [6].

Наприклад, Раїса Богатирьова продовжує марафон В. Януковича по іміджевій зміні («нові обличчя»). Р. Богатирьова – тепер перша жінка в уряді Миколи Азарова. Раїсу Богатирьову вважають одним з найсильніших менеджерів медицини. На першому засіданні уряду ЗМІ відмічають стиль одягу новопризначеної: строгий чорний костюм, застібнутий на всі гудзики. З 2007 року Богатирьова кардинально змінила стиль радянського політика на західний манер (пластика, схуднення, укладання волосся). З 2011 року змінює свій імідж Людмила Супрун: замість костюмів тепер надається перевага сукням, зміна зачіски (відрощування волосся), схуднення. Крім того піяр відбувається завдяки різноманітним топ-рейтингам, які висвітлюються у ЗМІ: «Топ-10 найвпливовіших жінок-політиків в Україні», «Топ-10 найкрасивіших жінок-політиків у світі», «Топ-10 найперспективніших жінок-політиків України».

Головна ознака українських політиків-жінок – їхня чітка позиція, нехай навіть висловлена в істеричному тоні. Тоді як у чоловіків – суцільна обтічність і невизначеність. Цілком імовірно, що саме жінки-політики – останній стратегічний ресурс України [1]. Визначають такі позитивні якості жінки-політика: толерантність у спілкуванні з іншими, прагнення в більшій мірі досягти гармонії, надання переваги компромісу, колегіальний спосіб прийняття рішень, прагматичний, порівняно з чоловіками, підхід до розв'язання складних питань, краще розвинене почуття обов'язку. С. Табурова робить висновок, що жінки-політики віддають перевагу гармонійній комунікації, мета якої – акцентувати спільність позицій, поглядів, виявляти солідарність та надавати підтримку [див. про це 1]. Конфліктні емоції у них виявляються переважно для самозахисту та підтримки товариша по партії, а не для утвердження власного іміджу. Чоловіки більш схильні до конфліктної комунікації, вони значно частіше, ніж жінки, прагнуть перевести конфлікт з ділового на міжособистісний рівень. Жінки в конфліктній комунікації надають перевагу дискусії, в ході якої відбувається пошук істини, або переговорам, у яких окреслюється план дій. Тобто вони практикують більш діловий, продуктивний підхід, який сприяє успішному розв'язанню спорів. Їхня мовна «поведінка» пряма й відкрита, як і має бути в діалозі рівних за статусом осіб. Чоловіки, як правило, персоніфікують політичні суперечності, йдуть шляхом ескалації конфлікту, розпалювання ворожнечі, що перешкоджає успішному розв'язанню проблем [1].

Отже, якщо говорити про Україну, то на її теренах до жінок-політиків дещо упереджене ставлення. Патріархальний тип мислення й досі приписує жінці роль бути берегинею домашнього, побутового вогнища. Крім того, у суспільстві існують раціонально не вмотивовані гендерні стереотипи: жінка і успішна кар'єра несумісні, ділова жінка – «чоловікоподібна», жінка не здатна логічно мислити і т. п. Про це свідчить частка жінок у складі Верховної Ради, незважаючи на різноманітні проекти щодо рівності статей. Просування позитивного іміджу жінки-політика багато в чому залежить від ЗМІ. Якісна інформація, яка звертається до професійних якостей і здобутків, впливає на виборців. Імідж лідера в Україні повинен містити фемінний складник, який позитивно сприймається електоратом. Загалом, перспективними в подальшому є розробки, присвячені наданню конкретних практичних рекомендацій щодо оптимізації ПР-засобів для жінок-політиків XXI століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Денисюк С. Гендерні аспекти формування іміджу політичного лідера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=69&c=1596>
2. Маргарет Тетчер // Peoples.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.peoples.ru/state/politics/thatcher/index.html>
3. Найвпливовіші жінки в політиці // lady.tochka.net [Електронний ресурс]. – 7.02.2012; Режим доступу: <http://lady.tochka.net/ua/20772-samyevliyatelnye-zhenshchiny-v-politike-vybiraem-prezidenta-foto/>
4. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз для професіоналов. – М. : Рефлбук, К. : Ваклер, 2000. – 624 с.
5. Стиль політичних пані: рюші Тимошенко, скромність Лори Буш і вишуканість Руаяль // NEWSru.ua [Електронний ресурс]. – 3.04.2008; Режим доступу: <http://palm.newsru.ua/ukraine/03apr2008/modapolituka.html>
6. Тараненко Е. В. Этические аспекты изображения женщин-политиков в украинских СМИ [Текст] / Е. В. Тараненко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (Філологія). – Х., 2007. – № 766, випуск 51. – С. 124–128.
7. Шокало М. Децо з історії піару // BBCUkrainian.com [Електронний ресурс]. – 19.09.2007; Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/story/2007/09/070919_pr_marta_series2_oh.shtml

Олена КАЗАКОВА

СИМВОЛІЧНИЙ ОБРАЗ КОЗАКА У ФОЛЬКЛОРІ, ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ І Т.ШЕВЧЕНКА

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.Ф. Буряк

Образ козака – один із найпопулярніших в українській літературі в діахронічному вимірі. Цьому образу властивий доволі високий рівень семантичної універсалізації, внаслідок чого він часто переростає в символ і, відповідно, при включенні в духовну свідомість певної культурно-історичної епохи увиразнюються його різні художні смисли.

Актуальність нашої розвідки визначається потребою з'ясування особливостей художнього побутування поліфункціонального образу-символу козака. Огляд бібліографії з цієї наукової проблеми дає підстави стверджувати, що осмислювалися лише окремі аспекти образу. Найбільше літературознавчих студій присвячено жанровому контексту його побутування – історичним пісням і думам. Переважно, констатується функціонування образу, але не з'ясовується його типологія, змістове наповнення, художні засоби та прийоми творення. Образ козака осягається в цікавих, сповнених місткими узагальненнями монографіях Ф. Кейди «Український фольклор про гайдамаччину» [8], П. Будівського «Олекса Довбуш в історії, фольклорі та літературі: проблема історичної та художньої правди» [1]. Ю. Фігурний аналізує витоки українського лицарства, пов'язуючи його з історією козацтва [14]. О. Найден характеризує семантику образу воїна в українському фольклорі [11]. Серед праць, де осягаються авторські концепції образу козака, своєю ґрунтовністю й оригінальним підходом виокремлюється стаття С. Задорожної [6]. Дослідниця вивчає специфіку висвітлення Т. Шевченком образу через призму апокаліптичних мотивів та уявлень про сакральне в українському романтизмі [6].

Мета нашого дослідження – визначити ідейно-смислові коди образу-символу козака.

Об'єкт аналізу – українські думи та історичні пісні, поезії романтиків Л. Боровиковського, А. Метлинського, О. Корсуна про козаків, а також твори Т. Шевченка «Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Гамалія», «Холодний яр».

У різні періоди літератури – від фольклору до постмодернізму – образ козака часто набуває статусу символу. Митці експлуатують переважно художню модель козака-лицаря, що варіюється шляхом переакцентації окремих рис образу залежно від конкретних авторських завдань, що реалізуються в парадигмі певного літературного напрямку. Особливо важливим у розумінні цих художніх трансформацій видається осмислення культурного генетичного зв'язку фольклору й творчості поетів-романтиків.

У народній творчості витворюється культ козака-богатиря – відважного воїна, що віддає своє життя за інтереси народу і держави, звучить похвала його справам і подвигам і запевнення, що його слава не загине, а збережеться нащадками.

Фольклорний образ козака презентує лицаря, що сповідує ідеали честі, волі, християнської віри. Провідною темою, в контексті якої висвітлюється цей образ, – героїка козацької боротьби із зовнішнім ворогом.

У думках оспівується щасливе повернення з воєнного походу («Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Розмова Дніпра з Дунаєм», «Отаман Матіяш»), полон («Невільники», «Плач невільника», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Сокіл», «Утеча трьох братів із Азова»), лицарська смерть героя («Іван Коновченко», «Хведір Безрідний», «Самарські брати», «Смерть козака на долині Кодимі», «Сірчиха й Сірченки»).

Сюжетів, втілених в історичних піснях, відносно небагато: підступність і напади ординців («За річкою вогні горять»); боротьба з ворогами у відкритому бою («Коли турки воювали», «Зажурилась Україна»), хоробрість лицарів-захисників та їхня славна загибель у битві з ворогом («Пісня про побережців», «Ой поля, ви, поля»).

На думку Ф. Колесси, характерною ознакою цих дум та історичних пісень є те, що жодна з них не пов'язана з якоюсь означеноконкретною історичною особою: «всі вони звеличують безіменних героїв, змальовують події й постаті типові для цілих століть і характеристичні для козацької доби» [9, с. 258].

Отже, у фольклорі образ козака набуває узагальненого характеру, таким чином готуючи ґрунт для його подальшого переростання в символ.

Наприклад, у думі про Самійла Кішку головний герой – образне втілення ідеї патріотизму. Наголос у творі зроблено на моральних якостях героя: Самійло Кішка, незважаючи на 25-річну неволю, виснажливу працю галерника, не зрадив рідної землі, християнської віри. Закутий у кайдани козак не здається на підмову потурченого Ляха Бугурлака, який пропонує ціною зради заслужити прихильність паші: *«Будеш у нашого пана молодого за рідного брата пробувати»* [4, с. 44]. Розумом і хитрощами герой перемагає ворога. Дума прославляє вірність вітчизні, наполегливість Самійла Кішки в досягненні мети:

*Хоч буду до смерті біду та неволю приймати,
А – буду в землі козацькій голову християнську покладати.
Ваша віра погана,
Земля проклята* [4, с. 44].

Отже, в думі визначено патріотизм як важливу в аксіологічному, морально-етичному національному плані рису, що пізніше стане одним із сутнісних ідейно-змістових вимірів образу-символу козака.

Аналогічні акценти зроблено і в думах про козака Голота, Івана Коновченка, Хведора Безродного та ін.

У піснях про козацько-польські війни, події 1648–1654 р.р. доби Хмельниччини («Засвіт встали козаченьки», «Ой з города Немирова», «Ой що то за хижка», «Висипали козаченьки високі гори» в образі козака увиразнюється героїзм, військова доблесть, шляхетність – риси, що в поєднанні з патріотизмом утворюють стійкий комплекс, який стане підґрунтям переростання образу в символ у літературі.

У думах та історичних піснях про Хмельниччину ескізно окреслюється ще один шлях формування символу – експлуатація образів визначних історичних осіб. Центральне місце серед них займає постать гетьмана Хмельницького («Чи не той то хміль», «Гей не дивуйтесь, добрії люди», «Хмельницький і Барабаш», «Молдавський похід Хмельницького», «Білоцерківщина», «Смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького»), а також М. Кривоноса («Ой усе лужком та все бережком»), Д. Нечая («Ой з-за гори високої»), І. Богуна («У Винниці на границі», «Ой з-за гори чорна хмара»), Морозенка («Ой Морозе, Морозенку»).

Богдан Хмельницький втілює кращі якості народного лідера, мудрого полководця, *«козацького батька»* [2, с. 60]: дбає, щоб *«козакам козацькі порядки давати»* [2, с. 60], чинить справедливий суд над польсько-шляхетським запроданцем Барабашем (дума «Хмельницький та Барабаш»). На заклик свого ватажка повстанці *«На лядські табори найеджали, / Лядські табори на три часті розбивали, / Ляхів, мостивих панів, упень рубали»* [2, с. 60]. Хмельницький оспівується народом як безстрашний воїн, що *«іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди»* [2, с. 61].

Цікаво, що до комплексу ознак, які пізніше зафіксуються в образі-символі козака, додається ще одна суттєва риса – соціальна активність як вияв національної свідомості. На наш погляд, така художня модель – спроба коригування ментальних вад українців через вплив мистецтва на суспільну свідомість.

У період розвитку романтизму в українській літературі актуалізується фольклорна парадигма, що зокрема виявляється в активній експлуатації образу козака як символу лицарського духу. У поезіях Л. Боровиковського «Козак», «Палій», «Смерть Пушкаря» образ *«вольного козака»* [13, с. 60] змальовано в атрибутивному контексті таких фольклорних художніх маркерів як «широкий степ», «буйний вітер», «вірний кінь». У поезії «Козак» варіюється популярний фольклорний мотив розлуки з батьківщиною. Герой виписаний у традиціях народних пісень та дум: ватажок для нього – небесні зорі, приятель – хмари, а постіль – широкі поля. Козак прагне вийти на боротьбу проти чисельних ворогів:

*То турок, то нехрист з-за моря летить
І коней в Дунаї купає...
Розсію, розвію я сам ворогів,
В дунайській їх витоплю хвилі...* [13, с. 60]

Поетика образу-легенди наближає його до символу сміливості, активного патріотизму.

А. Метлинський художньо презентує козацькі часи як добу національного піднесення. У поезіях «Бандура», «Степ», «Спис», «Козак та буря», «Козача смерть» героїчні характери історичного минулого протистоять нікчемним сучасникам. У поезії «Степ» символ історичного минулого, історичної пам'яті – старий козак, який оповідає про події минулого: *«Хто тут бився, в степу мчався? / Хто втікав, кого лякався?» ... / «Колись, мій синку, ми тії могили / Трупом та трупом начиняли; / Колись, мій синку, ми в тії могили / Злих ворогів, було, спати клали...»* [13, 110].

У символічному вимірі подана й героїчна загибель козака, що знаменує забуття славної української історії («Козак і буря», «Козача смерть»).

Образ козака як символ втраченого славного історичного минулого постає у поезіях О. Корсуна «Старі пісні», «Козак та гулянка», «Рідна сторона», «Могила», «Дорошенко». У цих творах змальований характерний для українських поетів-романтиків образ козака, який занедбав свій громадянський обов'язок: *«...все гулянки шука, все гулянки бажа...»* [13, с. 460]. Звучать елегійні ноти смутку за славою запорожців, що безповоротно відійшла в минуле, залишивши нащадкам лише *«старі пісні дідів старих, луну козацьку з домовини»* [13, с. 460].

Отже, в поетів-романтиків символічний образ козака амбівалентний за змістом: поєднує полярні соціально-історичні вияви – активний патріотизм і пасивність, відстороненість від суспільних проблем. Така змістова наповненість образу працює на втілення наскрізної ідеї: протиставляючи героїчне минуле козаків рабському животінню їхніх нащадків, митці будили притлумлене почуття національної гідності

своїх сучасників.

Козак-лицар, захисник народу, його волі та православної віри – один із ключових героїв у творчості Т. Шевченка, який приділяв велику увагу художньому осягненню історичного минулого українського народу. Митець створив оригінальну концепцію образу козака, що ґрунтується на фольклорній традиції й реалізується, переважно, в руслі романтизму. Поет художньо досліджує генезу невичерпного потенціалу козаків: джерело їхньої сили – в любові до рідної землі, у вірі в Бога і високій моральності. Таким чином визначені у фольклорі образотворчі константи в художній практиці генія набули нової якості – перетворилися в гармонійну систему художніх національних кодів.

Про минулу козацьку славу письменник пише з сумом та болем: *«Козачество гине – гине слава, батьківщина»* [15, с. 68], *«Не заревуть в Україні вольній гармати»* [15, с. 70], *«Де поділось козачество, червоні жупани?»* [15, с. 72]. Але, незважаючи на ці песимістично-ностальгійні ноти, Шевченко стверджує, що звитяга, велич і краса подвигу наших славних пращурів незнищенні, це невичерпне джерело національної гідності українців. Тому митець щиро захоплюється запорожцями: козаки – нездоланна сила, вони, *«як та хмара, ляхів обступили»* [15, с. 78] і за народ, і за віру православну проливають свою *«живу»*, *«чисту»*, *«святую»* кров [15, с. 78]. Авторські почуття найяскравіше виявляються через використання емоційно-забарвленої лексики: козацьке військо, *«як море червоне»*, *«орли сизокрилі»*, *«сіромаха»*, *«мої діти»*, *«хлоп'ята»* [15, с. 78]. Ідеалізація козаків досягається через гіперболізацію в описі атрибутів: *«зброя золота»* – *«гострая шабляка»* [15, с. 78].

Усі ці чинники сприяли переростання образу козака в символ. Устами старого кобзаря розповідає Т. Шевченко в поемі «Тарасова ніч» про боротьбу проти національного гніту. Згадуються імена гетьманів, які очолювали повстання народу і боролися за волю: Трясило, Наливайко, Павлюк. Ці номінативні маркери мають значення, що наближає їх до символу, адже вони асоціюються в народній свідомості з поняттями «честь», «відвага», «любов до Вітчизни», тобто актуалізується семантичний ряд, властивий символу козака.

Українська минувшина протиставляється тяжкому сучасному становищу народу:

*Було колись – панували,
Та більше не будем!
Тії слави козацької
Повік не забудем!* [15, с. 70].

Увиразное символ козака предметний образ могили. Саме там, вважає поет, похована стара дідівська слава:

*Слава не поляже.
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі... [15, с. 79].*

Звертаючись до образу козака-лицаря Т. Шевченко прагне викликати в сучасників захоплення козацтвом, бажання скинути з себе рабські пута і відродити запорізьку звитягу і громадянську мужність. На переконання митця, саме в історії козаччини – життєдайні джерела нашої національної духовності.

За спостереженням М. Поповича, для Шевченка сутністю і осердям України був образ козака на вороному коні – символ волі як вищої людської цінності [5, с. 35].

Шевченкові гайдамаки з однойменної поеми виконують функції очищення-оновлення-звільнення спільноти від скверни шляхом власної загибелі-самопожертви. З точки зору архаїчного міфу, вони – уособлення містичних обранців, котрі рятують український світ, взявши на себе усі його гріхи, символічно «викупуючи» цей світ з полону в сил зла.

Символічний образ козака у поезіях і поемах Шевченка втілює ідею пробудження національної свідомості, втраченої під імперським гнітом.

Отже, витоки образу-символу образу козака сягають фольклору, зокрема містяться в думках й історичних піснях. У творах цих жанрів зацентовано риси: патріотизм, активна громадянська позиція, здатність на самопожертву, шляхетність, мужність, які пізніше, поєднавшись у стійкий комплекс визначатимуть змістове наповнення образу-символу козака в розмаїтті авторських інтерпретацій.

У фольклорі окреслилося два основні шляхи формування символу: трансформація узагальненого образу козака й образів, які мають своїми прототипами знакових історичних осіб (передусім, Богдан Хмельницький).

У творчості поетів-романтиків, зокрема Л. Боровиковського, А. Метлинського,

О. Корсуна символічний образ козака характеризується амбівалентністю поєднаних смислових вимірів: з одного боку, він виступає символом патріотизму, з іншого – уособлює громадянську пасивність, занепад національної свідомості.

Якісно нового звучання символічний образ козак набув у поезії Т. Шевченка, котрий творчо переосмислив фольклорно-романтичну парадигму. Стійкий комплекс рис образу-символу козака шляхом міфічної мотивації набув вигляду оригінальної системи. Митець утверджує націєтворчу ідею: джерело сили козацтва як кращих представників українського народу – в любові до рідної землі, у вірі в Бога і високій моральності. Традиційний змістовий вимір образу: козак як символ славного історичного минулого закономірно продукує ідейну домінанту – пробудження національної свідомості.

Свого ідейно-змістового багатоголосся образ-символ козака набув у наступні історико-літературні періоди в яскравих мистецьких феноменах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будівський П. О. Олекса Довбуш в історії, фольклорі та літературі (проблема історичної та художньої правди) [Текст] / П.О. Будівський. – К.: Бланк-Сервіс, 1999. – 495 с.
2. Героїчний епос українського народу: хрестоматія / [навч. посіб. / упоряд. та прим. О. М. Таланчук, Ф.С.Кислого]. – К.: Либідь, 1993. – 567 с.
3. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Шевченко, якого не знаємо / Г. Грабович // Сучасність. – 1992. – № 11. – С. 100 – 112.
4. Думи: Історико-героїчний цикл / [упоряд.: О. Дея]. – К.: Дніпро, 1982. – 159 с.
5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.
6. Задорожна С. Козакоцентризм як вияв суб'єктивізму художнього мислення Тараса Шевченка / С. Задорожна // Шевченкознавчі студії: Зб. наукових праць. – Вип. 11. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – С. 36–39.
7. Задорожна С. Романтичне коріння історіософії Т. Шевченка / С. Задорожна // Шевченкознавчі студії: Зб. наукових праць. – Вип. 10. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – С. 30 – 36.
8. Кейда Ф. Ф. Український фольклор про Гайдамачину/ Ф. Ф. Кейда. – К.: Вирий.– 220 с.
9. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість / М. Б. Лановик., З. Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
10. Найден О.С. Образ воїна в українському фольклорі: семантичні та образні аспекти /О. С. Найден. – К.: Стилос, 2005. – 260 с.
11. Українські поети-романтики. Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 1987. – 600 с.
12. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства / Ю. Фігурний – К.: ВД «Стилос», 2004. – 308 с.
13. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1966. – 630 с.

Олена КАРПЕНКО

РОБОТА РЕДАКТОРА НАД МИСТЕЦЬКИМ АЛЬБОМНИМ ВИДАННЯМ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук., доцент І.Ю. Круть

Зараз ми спостерігаємо зниження інтересу до ізовидань, а найбільше – до живописних альбомів. Між тим для суспільства з високим рівнем розвитку мистецькі альбоми є одним із джерел інформації, що зберігає і передає культурний досвід, столітні надбання, викликає емоційні реакції та бажання осмислити культурні коди, фіксовані у фактах та образах.

Непопулярність та неувага до зображальних видань може знизити ефективність установлених культурних зв'язків. Ізовидання позитивно впливають на розуміння суспільством змісту і форми, стилів і технік, візуалізованої майстерності, що є предметом матеріальної і духовної культури. А, наприклад, неякісні мистецькі видання, огріхи в яких викликані несформованістю видавничої традиції, формують викривлене уявлення про естетичність та досконалість.

Практична потреба сучасного видавничого ринку в альбомних виданнях високої якості спричиняє необхідність вироблення єдиних принципів роботи редактора над виданнями такого типу. Зазначене визначає актуальність нашої роботи.

Об'єктом дослідження є мистецьке альбомне видання. Предметом дослідження є специфіка редакторської діяльності в альбомному виданні. Якщо редактор має ґрунтовні теоретичні або практичні знання, то він докладе максимум зусиль, щоб досягнути гарної поліграфічної якості, насиченого оформлення та змісту мистецького альбому. Кінцевою метою роботи редактора є створення видання, конкурентоздатного на видавничому ринку.

Наукова стаття має на меті дослідити специфіку мистецькознавчого альбомного видання у сфері редакторської діяльності.

Наукова новизна роботи. Враховуючи те, що проблема альбомних видань не так давно постала як об'єкт наукового дослідження, а живописні видання взагалі майже відсутні у видавничому просторі України, можна вважати означувану проблему новою дослідницькою сферою національної видавничої справи [5, 5-8].

В основу теоретичної частини лягли положення праць М. Болховітінової, В. Різуна, П. Гіленсона, С. Буряк, інших дослідників із питань редакторської майстерності, основних засад редакційної політики, законодавчі акти та вимоги державних стандартів щодо типології видань.

Зазначимо, що редакторська підготовка видання – це складний багатоаспектний процес. Адже редактор має вивчити ринок, запити й потреби читачів, чітко визначити проблемно-тематичний і видо-типологічний склад репертуару видання, здійснити пошук авторів для підготовки нових творів, виявити видання, що зможуть стати основою перевидань. Окрім цього, редактор складає концепцію, розробляє модель майбутнього видання. Організує формування апарата видання, забезпечує підготовку окремих його елементів, разом із художнім редактором визначає загальні підходи до оформлення й ілюстрування книги. Редактор здійснює редакторську обробку представленого автором рукопису, забезпечує проходження рукопису у видавництві. Редактор розробляє програму рекламної кампанії видання, відслідковує ситуацію, що складається в процесі його поширення. Комплекс завдань і функцій редактора вимагають виконання різноманітних видів робіт – від організаційно-управлінської до літературно-творчої.

Спеціальна підготовка редактора у цьому випадку ґрунтується на теоретичному, методичному і практичному базовому комплексі, необхідному для оволодіння професією. Технологія у професійній діяльності редактора має свою специфіку. Технологічний цикл об'єднує інтелектуальні, творчі і виробничі процеси, що обумовлено особливостями літературного твору і видання. Редакторський аналіз – професійний метод інтелектуальної діяльності. Він використовується у творчій роботі над твором і всіма

елементами видання. За допомогою редакторської аналізу визначаються конкретні варіанти виробничого циклу. Завдання редакторської аналізу як методу інтелектуальної діяльності пов'язані з обробкою і підготовкою до публікації літературного матеріалу – твори та супроводжуючих його текстів. Теоретичні основи редакторської аналізу складають матеріали спеціальних дисциплін, логіки, лінгвістики, філософії, психології та ін. прагматична спрямованість редакторської аналізу обумовлена реалізацією професійного задуму редактора в матеріальній формі видання.

Редакційно-видавничий процес – це комплекс взаємозалежних організаційно-управлінських, творчих, виробничих, інформаційних та маркетингових робіт, спрямованих на підготовку та розповсюдження видань [3].

Сприятливою умовою для вироблення загальних і конкретних рішень у конструюванні та оформленні альбому в передпроектний період є встановлення тісних контактів між художнім редактором, відповідальним редактором і автором. Особливо важливими стають консультації між редакцією і автором. Ці консультації допомагають спеціалістам відшукати оптимальні шляхи в конструюванні.

Мас бути гранично використано наявність спеціальної мистецтвознавчої підготовки у провідних редакторів, які можуть хоча б у загальних речах пояснити своїм колегам специфіку цього твору мистецтва, з тим щоб вони, погодившись з видавничими цілями і можливостями, у процесі фіксації, репродукування і розробки макета не випустили з уваги найбільш суттєві і в той же час важливі для передбачуваного видання властивості творів мистецтва. У деяких випадках, коли публікується матеріал, що являє собою особливу, маловідому провідним редакторам область мистецтва, слід звертатися за кваліфікованою допомогою до фахівців вузького профілю (допомога ця може бути надана у формі консультації, рецензії, спеціального редагування). Загальних рекомендацій щодо того, на яких якостях твору мистецтва треба наголосити, а які, так би мовити, пропустити, бути не може. У кожному випадку питання повинне вирішуватися індивідуально.

Художній редактор і художник займаються передпроектним дослідженням матеріалів майбутнього видання альбому, неодмінно враховуючи загальну видавничу установку. Загальна видавнича установка включає принципові позиції видавництва щодо даного видання. Загальна видавнича концепція розробляється провідним редактором і виражається в лаконічній формі у вигляді вказівки на тип альбому.

Альбом з мистецтва масового пізнавального типу розрахований на ознайомлення широкої аудиторії читачів з творами мистецтва, збагачення їхнього духовного життя. Наукові знання в мистецьких альбомах подають сформульованими таким чином, щоб і нефахівець міг розібратися в специфіці пояснюваного. Адже неспеціалісти потребують ще більше пояснень-інтерпретацій.

В альбомі з мистецтва наукового типу аналізують, систематизують, оцінюють твори мистецтва за професійністю та соціальною функціональністю. Такі видання розраховані на висококваліфікованого читача і фахівця в галузі мистецтва. Але у таких виданнях не нехтують інтересами і широкої аудиторії невідготовлених поціновувачів мистецтва.

Альбом з мистецтва науково-популярного типу відрізняється від першого більш доступною формою викладу, хоча також містить наукові знання з мистецтва, але передає їх читачеві в більш популярній формі у розрахунку на його причетність до науки про мистецтво, природне вміння аналізувати і критично оцінювати твори і явища мистецтва. Ці видання розраховані на широке кола читачів, особливо на учнівську молодь.

Альбом з мистецтва навчального типу розрахований на учнів мистецьких самодіяльних гуртків, студійців, студентів і містить матеріали, що допомагають проаналізувати і художньо осмислити явища мистецтва з позицій реалізму, професійно передавати свої спостереження в своїх же творах. Специфіка оформлення навчальних альбомних видань полягає в тому, що їх укладають відповідно до навчальних програм предметів та з дотриманням принципів дидактики.

Альбом з мистецтва інформаційно-довідкового типу спрямований як на фахівців, так іноді і на широке кола читачів. Його головна мета – систематизовано, об'єднано повідомляти довідкові та інформаційні відомості про твори мистецтва, майстрів, методи і стилі. Їх діапазон досить широкий. Це інформаційно-довідкові альбоми для відвідувачів музеїв, альбоми – «компаси» для мистецтва, альбоми – характеристики періодів, шкіл тощо. Тип інформаційно-довідкового альбому може поєднуватися з типами наукового та навчального альбому [2].

У СРСР існувала практика видавати мистецькі альбоми агітаційно-пропагандистського типу, що випускалися для пропагування ідеологічно доречних творів мистецтва, ідейного та морального виховання читачів. Таким чином, зберігаючи просвітницькі завдання, таке видання акцентоване на художньо-образному вираженні важливих політичних подій і явищ класової і соціальної боротьби. Альбоми такого типу також були розраховані на широке кола читачів.

Усі зазначені типи альбомів мають яскраво виражені особливості: характер змісту та читачу адресу, цілі видання. Але практично часто відбувається змішання типів із видань, яке трапляється не заплановано, а внаслідок не уваги, непрофесіоналізму. Змішування типів видань цілком припустимо, але воно має проводитися свідомо, з встановленням і дотриманням спеціальних характерних ознак.

Загальну видавничу концепцію видання виробляють ще в процесі планування роботи видавництва над альбомами. Вона уточнюється після остаточного надходження матеріалів альбому до художньої редакції і у виробничий відділ і доповнюється відомостями, пов'язаними з поліграфічною базою і економічними можливостями.

Перед редактором альбомного видання висувають дві вимоги:

1. Глибоке розуміння типології видання та його призначення, формату, стилю презентування матеріалів.

2. Досконале знання теорії та практики таких жанрів: інформаційного, художньо-публіцистичного [1, 29].

Один із найголовніших аспектів редакторського аналізу – це аналіз змісту майбутнього видання [4, 54]. Мова йде про такі критерії, як актуальність, оригінальність, новизна, манера реалізації авторського задуму. Цей фактор дуже важливий, адже для того, щоб обрати правильну форму, яка підкреслюватиме естетичність, потрібна неабияка майстерність. Виходячи з того, що художній об'єкт є тією ланкою, яка об'єднує факт і смисл мистецтва, мистецький альбом має передавати та відкривати красу.

Метою ізвидання стає візуальне ознайомлення читача з певними явищами мистецтва. Унікальність ілюстративного матеріалу є центральною ланкою, основною цінністю видання. Як правило, матеріали, які готуються до друку, проходять декілька етапів обробки. Редактор, художній редактор, художник, фотограф та технічний редактор організаційно та творчо готують авторські матеріали до передачі на поліграфічне підприємство [2].

Складовою частиною організаторської функції редактора видавництва є систематична і цілеспрямована робота з потенційними споживачами. Редактор має організовувати промоційні заходи (наприклад, акція чи опитування на форумі власного сайту), сприяти зміцненню зв'язків зі спеціалістами окремих галузей із метою збагачення змісту та рівня видавництва [6, 160].

Редактор повинен думати про розповсюдження, продаж видання. Потрібно завжди проводити аналіз ринку, перш ніж починати розробляти відповідну тему, опрацьовувати концепцію майбутнього альбому. Перед обранням конкретної теми та її просуванням необхідно обов'язково проконсультуватися зі спеціалістами відповідної галузі знань, вивчити ринок, проаналізувати найближчу за тематикою літературу, проконсультуватися з колегами, тобто максимально сформувати базу даних з тематики певної книги чи направлення, за яким збирається працювати видавництво. Тобто, видавцеві та редактору слід розуміти, що попит на ізвидання на сучасному ринку невеликий, і зацікавити потенційну аудиторію можливо лише своєрідністю, неповторністю та високою якістю виконання мистецького видання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болховитинова С. М. и др. Композиция изданий: Особенности проектирования различных типов изданий: Учебное пособие / Под ред. С. М. Болховитиновой. – М.: Изд-во МГУП, 2000. 166 с.
2. ДСТУ 3017-95 Видання. Основні види. Терміни та визначення. – На заміну ДСТУ 3017-95. – Чинний від 01-01-96.
3. Закон України. Про видавничу справу. (Відомості Верховної Ради України, 1997, № 32)
4. Різун В. В. Літературне редагування: Підручник. – К.: «Либідь», 1996. – 240 с.
5. Буряк С. Аналітичний огляд випуску книжкових видань за перше півріччя 2009 року // Вісник книжкової палати. – 2009. - №7(156). – С. 5-8.
6. Гиленсон П. Г. Справочник художественного и технического редактора. – М.: Книга, 1988. – 528 с.

Євгенія КАЧУР

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ВПЛИВУ В ЖУРНАЛЬНИХ ВИДАННЯХ ДЛЯ ДІТЕЙ І-ІІ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І.Ю. Круть

На даному етапі розвитку українського суспільства неабияку роль відіграє видавничий ринок, який крім книжкових видань, пропонує читачеві й періодичні видання.

Журнальні видання охоплюють широке коло читачів (від масової аудиторії до спеціалістів у окремій галузі науки, культури, техніки). На видавничому ринку постійно з'являються нові журнали, більшість із них вражають поліграфічною, художньо-технічною якістю в оформленні. Але одним із важливих аспектів залишається мова, особливо в дитячих журналах, її вплив на читача за допомогою відповідних засобів.

У сфері редакторсько-видавничого опрацювання журнальних видань для дітей важливими й **актуальними** стали такі питання як: відповідність текстової інформації цільовій аудиторії; вплив за допомогою тексту, а відповідно і мови на читача; вміле використання редакторами та авторами мовних засобів для відповідної реакції споживачів після прочитання публікації.

Об'єктом дослідження є мова в дитячих журнальних виданнях. **Предметом** виступають мовні засоби впливу на читача в журналах для дітей І-ІІ вікових категорій. **Мета дослідження** – аналіз використання у текстах дитячих журналів мовних засобів впливу.

Для наукового дослідження ми обрали дитячі журнальні видання: «Малютко», «Пізнайко», «Яблунька», «Світ дитини», «Барвінок», «Щедрик-ведрик», «Зростаємо разом». Усі вони розраховані для читачів дошкільного та молодшого шкільного віку (І-ІІ вікові категорії). Діти даних груп лише розпочинають пізнавати навколишній світ, роблять перші кроки у навчанні (письмі, читанні, математиці), розкривають свої творчі здібності.

Будь-який дитячий журнал характеризується швидкістю та актуальністю в подачі інформації. Жанрове різноманіття дозволяє подавати матеріал у тій формі, яка краще буде сприйматися дитиною. Завдяки різним

мовним засобам відбувається вплив на читача. Їх використання у тексті впливає на: психологічний розвиток дитини, а також розвиток письма і читання; світосприйняття; визначення моральних цінностей.

Усі засоби впливу можна поділити на мовні та немовні. Поділ є умовним, оскільки в усіх проаналізованих засобах головним елементом є мова, також вони взаємодіють між собою створюючи цілісну картину впливу через текст (мову).

Немовні засоби впливу.

До немовних засобів впливу можна віднести: елементи гри у текстових матеріалах; «оживлення» предметів, істот, явищ; використання гумору в тексті. У них можуть поєднуватись мовні елементи і графічне оформлення (наприклад – ілюстрації) тощо.

Елементи гри у текстових матеріалах. Лише за допомогою ігрової форми можна сприяти тому, що дитина прочитає текст, розв'яже подане завдання. Також засіб гри впливає на розвиток у дитини мислення, пам'яті, логічного поєднання різних об'єктів тощо [2, 110].

У видавничій практиці активно застосовують такий засіб усі дитячі журнали. Найкраще гра введена в текст простежується в журналі «Малютко». У ньому пропонують цікаву форму – поєднання ілюстрацій із текстовим матеріалом. Наприклад: *замість слів (машина, мама, квітка, рибка, хлопчик, книги, телевізор, чобітки, бабуся, шафа) подані малюнки, які відповідають даним словам* [9, 10]. Продовжив таку гру в тексті «Пізнайко».

Використання даного мовного засобу впливу вимагає від дитини правильно назвати ілюстрації і таким чином прочитати казку. Завдяки йому у дитини розвивається мислення, логіка, зацікавленість до читання. Для навчання дітей абетці, письму, а також назв різних предметів, явищ пропонуються завдання, які містять елементи гри. У журналі «Барвінок» використовують такі завдання: *«Добери потрібне слово»* – подані слова та словосполучення, до них потрібно дитині дібрати фразеологічний відповідник (*утекти – наживати... головою, п'ятами, носом та інші*) [5, 17]; *«Прочитай скоромовки»*, слова зашифровані у літерах (*іохоолоіо гооночоороіо, сотоолоіо нооо гооороіо іо зоообоолооокооолоіосооьо порооо гооорошокоіо іо порооо пооокороіошокоіо*) або переплутані слова у прикметах (*відлетіли буде негода птахи суворою*) [6, 16].

В усіх проаналізованих журналах використана гра в тексті як засіб впливу у вигляді загадок, завдань, ребусів (*знайди слово в слові – китиця, роса, кульбабка, характер, гуркіт, реклама тощо*) [22, 14]. Для певного пропагування та заохочення дітей до фізичного виховання також застосовують даний засіб. Наприклад: *«Рано-вранці білчєня вже зарядку почина. Головою покрутило, вліво, вправо подивилось. Вгору тягнеться мале – смачний горішок дістає. На одній нозі стрибає – другу ніжку підгинає...»* [7, 5]; *«Раз! Два! Час вставати: будемо відпочивати. Три! Чотири! Присідаймо, швидко втому проганяймо. П'ять! Шість! Засміялись, кілька раз понахилились...»* [15, 2].

Використання гумору в тексті створює дружню, відверту та щирю розмову [2, 72-73]. Тому, читач легко сприймає текст і якщо, він має повчальний характер, то відбудеться вплив на дитину, на формування її поведінки, моральних цінностей.

Гумор у тексті передається завдяки використанню порівнянь, літоти, гіперболи тощо. Дуже часто гумор використовує журнал «Малютко». Наприклад: у вірші *«Гавриків океан»* гумор створений завдяки: незвичному імені хлопчика – *Гаврик*, а також автор називає його «капітаном», що вже передбачає від нього цікавий розвиток подій; великій кількості порівнянь – *і ванна йому уявлялась як став; вода, як шалена, із крана біжить*; гіперболи – *відкручу-но кран – і стане справжнісінький тут океан; летять аварійки й пожежні машини*; фразеологізму – *та знаю одне: він дістав на горіхи* [9, 11].

Засіб впливу – «оживлення» певних об'єктів, явищ. Дитина зростає в чарівному, незвичайному світі, в якому «оживають» тварини, рослини, предмети побуту, пори року, явища природи тощо. Для їх «оживлення» автори текстів використовують засіб персоніфікації, наділяють предмети та явища людськими якостями – мовою, характером, вчинками, емоціями тощо. «Оживлення» допомагає зблизити читача з природою, пояснює природні явища та інші незрозумілі для дитини речі; зацікавлює дитину, а отже, заохочує до читання [2, 106].

У всіх журналах як у віршованих текстах, так і в прозових (казках, оповіданнях) застосовується даний засіб. Наприклад: *«Дістав зайчик хліба окрайчик, сів собі, їсть»*; *«Восьминіг намуляв ноги – не здолає він дороги»*; *«Пригоди маленького песика»* [9, 4-6]. *«РЕ плужком город оре, гайда з нами, нотко РЕ!»*; *«Ви такого ще не чули? Продає акула кулі!»* [14, 5]; *«Якось молоденька жабка стріла золоту кульбабку, і здалося зелененькій, що то... сонечко маленьке. А кульбабки жовте очко в жабці вгледіло... листочка»* [17, 13]. Найактивніше персоніфікацію використовує журнал «Малютко», рідше – «Пізнайко» та «Барвінок», в «Яблунці», «Світі дитини», «Щедрику- ведрику» оживлення предметів, тварин та явищ практично не застосовують.

Мовні засоби та елементи впливу. У даній групі можна виділити такі засоби: ритмічність віршованого тексту; повтори слів та словосполучень; гра слів; фразеологічні звороти; використання вигуків та звуконаслідувальних слів. Їх відносимо до мовних засобів тому, що вони створені за допомогою різних елементів, які використовуються в українській мові та літературі (паронімів, омонімів, літоти, епітетів, алітерації тощо).

Ритміка тексту – це важливий елемент запам'ятовування і, навіть, виховання у дитини музичних здібностей [2, 71]. Ритм створюється за допомогою алітерації, асонансу, наголошування та інше.

Ритмічність використовують у скоромовках, загадках, віршах, лічилках тощо. Даний мовний засіб присутній у всіх проаналізованих журналах. Ритміка присутня у віршах, розміщених на сторінках видань.

Також при вивченні літер автори пишуть віршики, в яких поєднуються б слова з потрібними літерами. Такий принцип використовує «Малютко». Наприклад: для повторення вивчених літер у журналі розміщений вірш, у словах якого є потрібні літери – *У жирафа довга шия: спробуй, шарфик пов'яжи їй. Голова сягає неба – певно, й шарфик довгий треба* [10, 23]. «Пізнайко», крім віршів, використовує ритмічність текстів, також із навчальною метою. Наприклад: для того, щоб дитина вивчила й запам'ятала геометричні фігури публікуються невеликі вірші, в яких є назви даних фігур – *Прямокутник-тато юшку готував, і свою родину дуже здивував! Бо варила в ющі не карась, не сом, а чотирикутна диво-риба-РОМБ!* [16, 11].

На відміну від попередніх журналів («Пізнайко», «Малютко»), у «Барвінкові» публікується мала кількість віршованих творів (3-4 вірша у рубриці «Майдан пустунів», яка раніше мала назву «Перехрестя веселих забав»). В інших журналах «Світ дитини», «Щедрику-ведрику» всі вірші патріотичні (про українську мову, країну), також є й релігійні твори, наприклад: подається молитва «Господня молитва» (Отче наш), потім кожний рядок пояснюється за допомогою вірша – *Отче наш: хоч лице ховаєш від нас – та усе творіння Боже. І без Тебе ніхто жити не зможе...»* [21, 3].

Повтори слів та словосполучень – найкращий засіб впливу на пам'ять дитини. Їх застосовують, переважно, у віршах, лічилках, скоромовках, загадках.

Особливістю даного засобу є те, що він створює ритмічність тексту, а це в свою чергу впливає на запам'ятовування. Серед проаналізованих журналів активно в своїх текстах використовують журнали «Пізнайко» та «Малютко»: *«Навесні, навесні зливи сіються рясні... а тоді, а тоді – літо виспіє в труді... восени, восени золотіють ясени... а зима, а зима хузу-віхолу зойма»* [10, 4]; *«Іжачок, іжачок, чом не вдягнеш піджачок?»*; *«Джмелю, джмелю волохатий, відпочить лети до хати!»* [12, 2].

Гра слів один із засобів, який впливає на розвиток мислення дитини, логіки, пам'яті, уваги, а також за допомогою різних мовних елементів (паронімів, омонімів, омофонів, омографів тощо) відбувається заохочування дітей до читання.

Гра слів може мати декілька видів: каламбур, паліндром, ребус (побудований за допомогою літер, знаків), використання слів, при зворотному прочитанні яких утворюються нові слова. Вона поєднує різні засоби впливу: ритмічність, гумористичне звучання, повтори, синонімічні заміни тощо [1, 153].

Найчастіше такий засіб використовують у скоромовках, віршах, які передають жартівливий настрій або створені для вивчення абетки, лічилках, загадках. Щоразу в номерах журналу «Пізнайко» можна знайти гру слів: *«На пеньку – зелений мох. Під пеньком – дідусик Ох. Як захочеш бачить Оха, біля того пня поохай»* [13, 8]; *«П'ять, чотири, три, два, раз – порахую всіх я вас. Раз, два, три, чотири, п'ять – я умію рахувати»* [15, 11]; *«Коло кола козенят кольорових коней ряд, коні косять конюшину – з конюшину буде сіно і для коней, і для кіз, буде сіна цілий віз»* [19, 7].

Мовний засіб впливу – **фразеологічні звороти** використовують під час публікацій виховного характеру або при створенні іронічного звучання текстового матеріалу. Він передає читачеві емоційно-експресивне забарвлення тексту. До даного засобу також можна віднести крилаті вислови, прислів'я та приказки [3, 15].

У проаналізованих журналах фразеологічні звороти вживаються досить рідко. У цілях навчання, як було зазначено раніше, у журналі «Пізнайко» існує рубрика «Зарядка для розуму і не тільки», в якій дитина вивчає фразеологізми. Наприклад: *«дуже багато – по самі...руки, плечі, вуха; хитрувати – крутити...носом, хвостом, головою»* та інші [5, 11]. Фразеологізми трапляються також і в оповіданнях, віршах, казках: *«та знаю одне: він дістав на горіхи»* [9, 11]; *«тепер Наталці гав ловити ніколи»* [18, 7]; *«Буде пам'ятати до нових віників, як глузувати з нашого брата!»*; *«Не хвались, брате, умом, не хвались і силою»* [8, 12].

Вигуки слугують для безпосереднього вираження почуттів, емоцій людини. Їх використання впливає на ставлення дитини до тієї частини тексту, яку вона читає; на емоційне переживання всього, що відбувається у творі. Вигуки можуть передавати у тексті радість, здивування, страх, іронію. Також вони виражають подяку, наказ, вітання тощо. Вигуки використовують у всіх жанрах, найчастіше – у казках, оповіданнях.

Як і в більшості випадків, такі журнали як: «Пізнайко», «Малютко», «Барвінок» активно застосовують вигуки у текстах. Наприклад: *«Е-е-ех, краса неймовірна!»* [19, 2]; *«Ай-ай-ай! Вона ж мене виглядає, бідолашна!.. Ой, – засміялася радісно, – а я думала, Святий Миколай забув про мене»* [5, 24-25]; *«Ну! – нетерпляче сказав директор...А-а-а! – не витримав і заридав на всю галявину зайчик...Ой, вибачте, – забідкалась мама-зайчиха... Ой! Не хочу-у! Я боюсь... Гм, – насупився Бурмило Михайлович»* [4, 6-7].

Звуконаслідувальні слова. Використання такого засобу дозволяє впливати на дитяче сприймання навколишнього середовища, особливо це стосується дітей 1 вікової категорії, які вивчають назви різних явищ, предметів, тварин чи рослин через звуки, що вони створюють.

Звуконаслідувальні слова застосовують у всіх жанрах текстових матеріалів (вірші, загадки, скоромовки, оповідання, казки тощо). Наприклад: загадка – *«Йде селом оркестр незвичайний – Му-молочний, Му-музичний. – Му! – музики ті співають і на тронках дзвінко грають»* [17, 7]; оповідання – *«Моя матуся краще за всіх шукає зернятка, пі-пі-пі, і мене навчить! А моя матуся, кря-кря-кря, краще за всіх плаває і мене навчить! Гав-гав! – суворо сказав Старий Пес...»* [17, 14]; вірш – *«Іди, іди, дощику... Цебром, відром, дійницею... Над нашою пашиницею... Хлюп, хлюп, хлюп!»* [11, 4]; казка – *«Тук, тук, тук, – доносився звук з одного яєчка. – Тук, тук, тук!»* [20, 10]; *«Уф-уф... Вітаю вас, квіточки. Фр-фр (сказав іжачок)»* [15, 8].

Під час проведення нашої роботи, визначили, що той чи інший журнал віддає більшу перевагу одному – трьом мовним засобам (наприклад: «Малятко» – елементи гри у тексті, повтори слів та словосполучень, «оживлення» предметів, явищ; «Пізнайко» – елементи гри та гра слів). Деякі журнали («Барвінок», «Яблунька», «Світ дитини») не використовують або рідко використовують такі важливі засоби впливу як: «оживлення» (персоніфікація), ритмічність віршованих творів, фразеологізми, що є значним недоліком. Редактори, які створюють журнали для дітей I-II вікових груп, обов'язково повинні використовувати у текстах дані засоби, а також стежити за тим, щоб вони відповідали поставленим завданням (вплив на розвиток дитини, не викривлювати їхнє світобачення тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Круть І. Ю. Мова сучасних дитячих видань: бажане та реальність / І. Ю. Круть // Діалог: Медіа-студії: збірник наукових праць. – Одеса.: Астропринт, 2010. – Випуск 11. – с. 150-156.
2. Огар Е. І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки [електронний ресурс] / Е. І. Огар. – Л.: «Аз-Арт», 2002. – 159 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/76129/> 15.02.12. 21:35
3. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження [електронний ресурс] / Е. І. Огар // Вісник Сумського державного університету. – 2006. – № 3 (87). – с. 10-17. – Режим доступу: [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2006/3\(87\)/Ogar.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2006/3(87)/Ogar.pdf) 15.02.12. 14:55
4. Барвінок. – Київ. – 2000. – № 1. – 24 с.
5. Барвінок. – Київ. – 2010. – № 10. – 32 с.
6. Барвінок. – Київ. – 2010. – № 12. – 32 с.
7. Зростаємо разом. – Харків. – 2010. – № 3. – 48 с.
8. Малятко. – Київ. – 1998. – № 4. – 16 с.
9. Малятко. – Київ. – 2008. – № 11. – 20 с.
10. Малятко. – Київ. – 2008. – № 12. – 24 с.
11. Пізнайко. – Київ. – 1999. – № 5. – 16 с.
12. Пізнайко. – Київ. – 1999. – № 6. – 16 с.
13. Пізнайко. – Київ. – 2000. – № 1. – 16 с.
14. Пізнайко. – Київ. – 2000. – № 2. – 12 с.
15. Пізнайко. – Київ. – 2000. – № 3. – 12 с.
16. Пізнайко. – Київ. – 2000. – № 4. – 16 с.
17. Пізнайко. – Київ. – 2000. – № 5. – 16 с.
18. Пізнайко. – Київ. – 2005. – № 7. – 24 с.
19. Пізнайко. – Київ. – 2009. – № 10. – 32 с.
20. Світ дитини. – Львів. – 2000. – № 4. – 18 с.
21. Світ дитини. – Львів. – 2006. – № 6. – 18 с.
22. Щедрику-ведрику. – Хмельницький. – 2010. – № 26. – 44 с.

Марина КЛОЧАН

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В КІРОВОГРАДІ З ПОЧАТКУ ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДНІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С.П. Михида

Театральне мистецтво у ХХ столітті - це один з найстарших художніх жанрів. Багато хто скептично ставиться до його розвитку у майбутньому. Говорять, що кіно, телебачення та інтернет прирекли театр на занепад і забуття... Але він живий і досі. Театр допомагає заглибитися в нашу національну культуру та глибини української душі.

Театральні дійства в Україні беруть свій початок з народних ігор, танців, пісень та обрядів. Як зазначають дослідники українського драматичного театру: «У Єлисаветграді театральне мистецтвомовно виникає наприкінці XVIII - на початку XIX століття, коли актори кріпацьких труп при садибах багатих землевласників починають брати участь у виставах для народу – балаганах [1, с. 319-334]». Дослідники говорять, що «балагани були першим документально зафіксованим жанром театральної діяльності в Центральній Україні. Актори ставили твори відомих драматургів – Сумарокова, Княжніна, Хераскова, переклади Мольєра і Гольдоні, а пізніше - й українські п'єси Котляревського і Квітки-Основ'яненка [2, с. 56-64]». Також стверджується, що «у першій половині XIX століття талановиті актори-кріпаки переходять до перших стаціонарних та мандрівних труп, найбільш відомими з яких були театр під орудою І. Котляревського в Полтаві (саме там здобув слави М. Щепкін) і театр Г. Квітки-Основ'яненка в Харкові. З мандрівних кріпацьких театрів в Україні найвідоміші трупи Д. Ширая, В. Хорвата, І. Штейна (в ній почав свою театральну діяльність суфлером інший майбутній великий український актор, К. Соленик), Л. Млотковського [3, с. 308-309]».

Дослідники говорять про те, що «інколи містами імперії подорожували трупи, в яких грали іноземці. На одну з таких вистав мандрівної трупи Л. Млотковського на початку 50 років XIX сторіччя, в якій грав молодий темношкірий актор з Нью-Йорка А. Ф. Олдрідж, спеціально йде пішки з Бобринця до Єлисаветграда І. Тобілевич. Тоді він побачив і «Наталку-Полтавку» у виконанні єлисаветградських аматорів, що його надзвичайно надихнуло [5 - 4]». Згодом, І. Франко скаже про Івана Тобілевича, що він став «першим нині майстром на полі української драматичної літератури [6]».

Дослідники наголошують, що «у середині XIX століття м. Бобринець як повітовий центр приймав у 50-х роках мандрівні трупи Л. Млотковського і Д. Жураховського. У повітовому училищі тоді навчалися М. Кропивницький і І. Тобілевич. В 1854-1856 роках у Бобринці діє перший аматорський театральний гурток, яким керували М. Дубровинський і А. Войников. У гуртку ставилися «Наталка-Полтавка» та

«Москаль-Чарівник» Котляревського, «Сватання на Гончарівці» та комедії про Шельменка Г. Квітки-Основ'яненка, інші українські та російські комедії. М. Кропивницький бере участь у деяких з вистав [7, с. 332-333]». Влітку 1862 року М. Кропивницький приїжджає додому на канікули та знайомиться з І. Тобілевичем та засланим до Бобринця українським письменником О. Кониським. Український театр чекав на літераторів, які б піднесли українську драму до нових щаблів і принесли б до сцени сучасну проблематику. Вони засновують власний гурток. І. Тобілевич стає керівником, режисурою опікується М. Кропивницький. Вони ставлять всі доступні українські п'єси, включно з оперетою Я. Кухаренка «Чорноморський побит». А в 1963 році М. Кропивницький закінчує власну п'єсу, «Микита Старостенко, або Незчуєшся, як лихо спобіжить».

У 1865 році повітовий центр переноситься до Єлисаветграда. 1867 року споруджено приміщення театру на кошти інженера-полковника Г. В. Трамбицького. І М. Кропивницький з сім'єю Тобілевичів переїжджають у Єлисаветград, але М. Кропивницький невдовзі повернувся до Бобринця на роботу в Бобринецькій ратуші (згодом - Бобринецька дума). Дослідники зазначають, що «він часто їздив до Єлисавета – інколи без дозволу начальства - допомагати аматорам ставити добродійні вистави. Коли навесні 1869 року він їде до міста брати участь у самодіяльній постановці «Назара Стодоли», на його відсутність звертає увагу губернатор Клушин, який саме ревізував дисципліну бобринецького чиновництва, він карає Марка Кропивницького переведенням на роботу до Єлисаветграда [8, с. 334]».

І. Тобілевич на цей час є актором аматорського гуртка під керівництвом М. Тарнавського. Пізніше він сам стане художнім керівником колективу. Але в 1868-1869 роках йому доводиться жити та працювати в Херсоні, куди, як зазначають дослідники «його переводять служити секретарем міського поліцейського управління. Коли ж його повертають до Єлисаветграда на аналогічну посаду, Іван Тобілевич очолює новий театральний гурток і ставить «Назар Стодоля» Т. Шевченка. Він зіграв самого Назара, Галю – Н. Тарковська, яка незабаром стала його дружиною [9]». Ця п'єса нарешті дістане широке визнання і стане знаменною в історії театру. Відбулися подальші постановки «Назара Стодоли» М. Кропивницьким - 1872 року в Одесі та 1875 – в Єлисаветграді (з музикою П. Ніщинського, який написав сцену «Вечорниці» для цих вистав <http://library.kr.ua/elib/bosiyP/teatr.html> - sdfootnote15sym), «у 1873 році, - маємо свідчення, - цензура дозволяє перший російський переклад драми Шевченка, а у 1877 році вона йде на сцені Малого театру в Москві [10, с. 363]».

Є різні свідчення про місце постановки вистав. У своєму «Нарисі історії міста Єлисаветграда» О. Пашутін стверджує: «...Что касается любительских спектаклей и преимущественно малороссийских, то начало устройства их в Елизаветграде любителями относится к концу 1850 и началу 1860 годов и они устраивались в то время в здании благородного собрания, на месте которого ныне находится земское реальное училище. Впоследствии любительские спектакли перешли в театр г. Трамбецкого, а устройство в 1874 году театральной сцены при елизаветградском общественном собрании устраивались преимущественно в общественном собрании. Пізніше, за спогадами М. Плахотіної, Дворянське зібрання знаходилося на вул. Петрівській. О. Пашутін згадує ще одну глядацьку залу – в Громадському зібранні на вул. Двірцевій. На приміщенні Громадського зібрання колись висіла меморіальна дошка, що свідчила, що саме тут відбулася прем'єра «Вечорниць» П. Ніщинського».

27 жовтня 1882 року в Єлисаветграді народився перший професійний національний реалістичний театр під орудою М. Л. Кропивницького, відбувається прем'єра нової постановки «Наталки-Полтавки». Цій виставі судилося стати епохальною.

В кінці XIX століття на сцені діяли: режисер, актор, драматург і композитор М. Кропивницький (народився в с. Бежбайраки - тепер с. Кропивницьке Новоукраїнського району Кіровоградської області); режисер, актор і драматург І. Тобілевича (сценічне ім'я - Карпенко-Карий, народився в с. Арсенівка Бобринецького повіту); його сестра Марію, яка взяла сценічне ім'я Садовська, актриса й оперна співачка; брати Микола (на сцені - Садовський) і Панас (сценічний псевдонім – Саксаганський). До цієї славної когорти належать і люди, які народилися за межами Єлисаветградщини, проте пов'язали свою театральну долю з нашим краєм: М. Хлистова (уроджена Адасовська, на сцені – Заньковецька), найбільш визнана українська актриса XIX і XX століть; актриса Г. Затиркевич-Карпинська (уроджена Ковтуненко); актриса С. Дитківська-Тобілевич, друга дружина Івана Тобілевича, актриса та дослідник українського фольклору; режисер і драматург М. Старицький, і український композитор М. Лисенко, без музики якого неможливо уявити українського театру тієї доби.

Згодом виникне поняття «молодше покоління корифеїв», бо до сцени прийдуть нові актори, яких виховали «старі корифеї» та працювали з ними на одній сцені: актор, режисер і антрепренер Д. Вертепов (на сцені - Гайдамака); видатна актриса Л. Ліницька; І. Мар'яненко (справжнє прізвище - Петлішенко, народився на хуторі Сочеванов поблизу Мар'янівки Бобринецького району Кіровоградської області, провідний актор театру «Березіль» у Харкові); Г. Юра (народився в с. Федварів, тепер с. Підлісне Олександрівського району на Кіровоградщині, майбутній актор, режисер, художній керівник театру ім. Івана Франка в Києві); актриса М. Малиш-Федорець; майбутній великий режисер, засновник «Березолу» Л. Курбас.

І. Тобілевичу не судилося одразу приєднатися до цієї трупи. В дослідженнях його творчості говориться, що «після Емського акту 1876 року українофільські просвітницькі інституції, так звані «Громади», стають нелегальними. Іван Тобілевич належав до єлисаветградської «Громади». В 1884 році його заслани за межі України, до Новочеркаська, та в 1887 році дозволили оселитися на хуторі «Надія», що його він отримав у посаг за дружиною Н. Карлівною (померла того ж самого знаменного 1882

року) <http://library.kr.ua/elib/bosiyP/teatr.html> - sdfootnote23sym, уродженою Тарковською. У засланні І. Тобілевич пише свої перші твори для сцени - «Чабан» («Бурлака»), «Бондарівна», «Розумний і дурень», «Наймичка», «Безталанна», «Мартин Боруля» [12].

У 1888 році із І. Карпенка-Карого знято так званий «гласний» нагляд, він вступив до трупи М. Садовського. В дослідженнях говориться: «У 1885 році колектив розпадається на дві трупи – під керівництвом М. Старицького та під орудою М. Кропивницького. Саме останній колектив вирушає на триумфальні гастролі до Петербургу з 11 листопада 1886 по 15 лютого 1887 року [13, с. 379-385]». Восени 1887 року трупа М. Кропивницького з великим успіхом гастролює до Москви. Він виходить з трупи по завершенні зимового сезону. Дослідники стверджують, що «театр очолює М. Садовський. М. Кропивницький створює інший колектив. І. Тобілевич приєднується до театральної трупи брата; але вже в 1890 році брати Тобілевичі виходять з цього колективу й утворюють власний. У 1900 році брати Тобілевичі, М. Заньковецька і М. Кропивницький знов об'єднуються у творчий колектив, якому судилося існувати 3 роки [14, с. 262-267]». Це була спроба повернути мир і злагоду заради творчості.

На початку ХХ століття, внаслідок революційного руху, що похитнув самі підвалини царату, скасовано як обмеження на публікації українського слова, так і утиски українського театру.

Традиція мандрівних театрів подовжується: деякі провідні професійні театри довгий час ведуть гастрольне життя. Але з'являється тенденція до стаціонарних театрів. У дослідженнях театрального життя Єлисаветград читаємо, що «в травні 1926 року почав працювати Зінов'євський робітничо-селянський театр ім. Т. Шевченка (художній керівник Л. Предславич), що швидко став відомим. Його було створено шляхом реорганізації самодіяльного театру заводу «Червона зірка», до трупи входили аматори та професіонали, А. Андрієнко, В. Долінська, Л. Задніпровський, Ф. Костенко, Н. Ольшевський, О. Рясна, В. Хмурий, П. Царько та інші артисти. Репертуар базувався як на класиці («Наталка-Полтавка» І. Котляревського, «Гайдамаки» - ймовірно, в популярній тоді інсценізації Л. Курбаса за Т. Шевченком, «Суєта» І. Карпенка-Карого, «Мірандолина» К. Гольдоні), так і сучасних п'єсах («Родина щіткарів» М. Ірчана, «Комуна в степах» М. Куліша, «Яблуневий полон» І. Дніпровського, «Республіка на колесах» Я. Мамонтова, «Розлом» Б. Лавреньова, «Заколот» Д. Фурманова і С. Поливанова). Театр грав вистави по містах і селах Зінов'євщини, а також виїжджав до Криворіжжя, Запорізького та Мелітопольського округів [15, с. 27-3]».

У 1938 році виникає ще один професійний театр, до якого, звичайно, прийшли й талановиті актори-аматори. Це був український театр ім. М. Кропивницького в Олександрії. Про це говориться у дослідженнях: «До Великої Вітчизняної війни в Олександрії працював професійний театр, який з 1940 р. носив ім'я М. Л. Кропивницького. Повернувшись з евакуації, трупа була переведена до обласного центру. В енциклопедичному словнику «Митці України» (Київ, 1992) читаємо: «Кіровоградський український музично-драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького; рік і місце заснування - Олександрія, 1938 р.; місце розташування - Кіровоград з 1944 року.» Ось чому ювілей театру ім. М. Л. Кропивницького - це і свято олександрійців. В ньому довгий час працювали: режисери М. Громов, Н. Белоконь, Д. Бондаренко, Т. Подпарінов, Ю. Борейшо, художники О. Сінкевич і П. Паламаренко разом з акторами новоутвореної трупи, до якої входили майбутні народні артисти УРСР [16]». І далі читаємо: «Г. Семенов і Л. Тімош, заслужені артисти П. Панько, Л. Шикідзе, Н. Байкова, Д. Бондаренко, створили репертуар перших років існування колективу, в якому були і, за традицією, «Наталка-Полтавка», і «Катерина» за Т. Шевченком, і «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» і «Сорочинський ярмарок» М. Старицького, і «Наймичка» І. Карпенка-Карого, і нові п'єси – «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, «Друга путь» З. Афіногорова, і «Лейтенант Шмідт» Бергера [17, с. 209]. Ми знаємо, що «1939 рік був відзначений як створенням нашої області, так і народженням нових мистецьких колективів: Кіровоградського російського обласного державного театру ім. С. Кірова (у 1959 році переведений до міста Жданова, теперішнього Маріуполя) [18, с. 482]», також «Кіровоградської обласної філармонії [19]», та «Кіровоградського театру ляльок [20]». З 1940 року наш театр носить ім'я М. Л. Кропивницького. Відомо, що під час нацистської окупації Кіровограда театр теж діяв.

Знаходимо відомості, що «з жінок до творчого складу драматичної групи входили: Добрянська, Ігнат'єва, Н. Клименко, Коротка, Лесько, Мала, Марусина, Овчиннікова, Рибаківа, Шарунго, Шульга; з чоловіків - Аполяров, Беглецов, Малюк, Овчинніков, К. Пароконьєв, Савченко, Синкевич, Христенко, Чумак [21, с. 280-281]».

Після окупації з евакуації до Туркменії й Узбекистану повертається театр ім. М. Кропивницького, але не до Олександрії, де колектив було засновано, а до Кіровограда. Формується нове художнє керівництво, нова трупа, до якої ввійшли як кіровоградці, такі, як молодий К. Пароконьєв, так і приїжджі артисти. Режисери О. Олесь, М. Воловик, І. Казнадій, О. Любенко, А. Ситнік, художники М. Сакевич, Е. Білецька і В. Єременко, диригент С. Чумаченко на багато років пов'язали свою долю з театром ім. М. Кропивницького.

К. Пароконьєв плідно працював із головним режисером театру ім. М. Кропивницького, Заслуженим артистом УРСР М. Донцем. Учень М. Заньковецької і П. Саксаганського, М. Донець з 1949 року по 1968 рік поставив у театрі понад п'ятдесят вистав – класичних драм і комедій. На жаль, у 1970-х роках приміщення театру було спотворено невдалою реконструкцією.

1960-1980-ті були роками бурхливого розвитку самодіяльного театру в області. Народний театр палацу культури заводу «Червона зірка» успадкував приміщення Єлисаветградського громадського зібрання-російського театру ім. С. Кірова. Довгий час колектив очолювала Т. Корнієць. У 1960-х роках

кіровоградський Народний театр будинку культури заводу гідроагрегатів, що тоді знаходився у приміщенні Великої хоральної синагоги, зажив великої популярності своїми постановками класики («Отелло» У. Шекспіра) і сучасної зарубіжної драми («Фізики» Ф. Дюрренматта). Але згодом колектив знаходить своє творче «Я» завдяки постановкам музичних комедій. Класичні та сучасні оперети «Сільва», «Містер Ікс», «Фіалка Монмартру» І. Кальмана, «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда і Б. Олександрова, «Бабий бунт» О. Птічкіна, «Вільний вітер» І. Дунаєвського, «Ханума» А. Цагарелі у постановках О. Флейшмана, М. Левандовського, Т. Корнієць принесли цьому театрові теплу любов кіровоградців.

Мабуть, найпопулярнішим самодіяльним театром Кіровограда в 1970-1980 роках був Народний студентський театр «Резонанс» педагогічного інституту. Очолюваний В. Дейнекіним, учнем Т. Корнієць, колектив, що зараз носить його ім'я, мав серйозний репертуар. Легендарною стала вистава «Чарівний черевичок» за «Попелюшкою» Є. Шварца, в якій В. Дейнекін блискуче, з незмінним успіхом виконував роль Мачухи, також ставилися «Чотири допити» Савицького та «Піти й не повернутися» за В. Биковим, «За двома зайцями» Старицького та «Будьте здорові!» Шено, «Єдиний спадкоємець» Реньяра, і «Співочі піски» за Лавренєвим. «Резонанс» виховав багато професійних акторів, керівників художньої самодіяльності. Заслужений артист Росії А. Ципін (Театр Сатири на Василівському острові в Петербурзі), Д. Цурський (Московський театр на Малій Бронній), Ю. Беланюк (очолове театральний колектив Палацу культури шахти «Світлопольська» в Олександрії).

Самодіяльні театри більш авангардного спрямування шукали нові театральні форми. В 1980-х роках інший учень Т. Корнієць, М. Горохов очолював любительський експериментальний театр-студію кіровоградського Будинку Вчителя. Запам'ятався веселий і елегантний вечір французьких водевілів у постановці цього театру.

Наприкінці 1990-х років виникає англомовний театр «Маленький Глобус», що працював при Педагогічній академії. Першому з кіровоградських театральних колективів йому довелося гастролювати до США. Колектив повіз за море виставу, визнану на театральних фестивалях у Харкові та Львові – «Урок» за Е. Іонеско у виконанні І. Деркач, Є. Серьожко та М. Калашнікова в постановці автора цих рядків. В «Маленькому глобусі» працювали багато режисерів із Сполучених штатів – Дж. Коу, Б. Уільямс, Д. Еліот, М. Гіллеспі. У 2008 році Б. Дамашек поставила світову прем'єру «Айсбергів» - драми австралійської авторки Ф. Роуз. У виставі грали К. Гіллеспі (США), І. Деркач і М. Беркова.

Самодіяльний театр завжди живив професійні колективи. Якщо ми повернемося до театру ім. М. Кропивницького в 1960-1980 роках, то знаходимо відомості про те, що в цей час «на його сцені працювали: режисером - народний артист УРСР А. Ситнік, заслужені діячі мистецтв УРСР І. Казнадій, М. Гілярівський, заслужений артист УРСР В. Савченко, О. Натяжний, М. Горохов плакають класичний репертуар, шукають нові п'єси. «Марина», «Веселка» і «Пора жовтого листя» М. Зарудного, «Вдови» і «Над голубим Дунаєм» І. Рачади, «Поки гарба не перевернулася» О. Йоселіані, «Трибунал» А. Макайонка, «А зорі тут тихі» Б. Васильєва, «Фараони», «Голубі олені» і «Дикий ангел» О. Коломійця, «Тримайся, Альошо» І. Микитенка, «Соловейко-Солвейг» і присвячена В. Сухомлинському «Поема про вчителя» І. Драча, «Берег» Ю. Бондарєва, «Гра на клавесині» і «Провінціалки» Я. Стельмаха, «Вільна тема» О. Чхайдзе, «Езоп» Г. Фігейредо, «Березова гілка» Ю. Візбора, «Відьми» М. Гарасвої, «І понад вік триває день» за Ч. Айтматовим допомагають колективі знайти своє нове, сучасне художнє обличчя [22, с. 214-216]».

А драма М. Старицького «Талан», присвячена життю М. Заньковецької (власне, для неї написаної) була головною подією святкування сторіччя першої трупи М. Кропивницького в 1982 році. Виставу поставив В. Савченко, Лучицьку-Заньковецьку грала В. Дронова.

У 1989 році новий художній керівник театру, народний артист М. Барський запрошує до колективу В. Дейнекіна, в майбутньому – заслуженого артиста України та художнього керівника театру ім. М. Кропивницького. Дейнекін привів із собою декількох талановитих акторів – В. Алдошина, В. Лупітька, І. Дейнекіну, А. Романюк. М. Барський запросив до театру солістку Народного театру оперети Л. Бялоглавську і головного балетмейстера театру Ж. Олейніченко. Ставилися музичні вистави: «Весела вдова» Ф. Легара, «Як наші діди парубкували» В. Канівця з музикою О. Вепринського, «Сільва» і «Маріца» І. Кальмана, «Весілля на старості літ» О. Журбіна і Г. Фере, «Продам чоловіка», «Отак загинув Гуска» у постановці В. Дейнекіна. М. Горохов повернув на сцену Володимира Винниченка, поставивши «Ідею пані Мустащенко» (за драмою «Закон») і «Гріх».

В роки Незалежної України багато чого змінилося. Зникло багато самодіяльних колективів. Немало професійних акторів поїхало з міста. Емігрували М. Барський і О. Вепринський. Помер молодим В. Дейнекін. Та новий художній керівник колективу, заслужений діяч мистецтв України М. Ілляшенко, привів зі собою нові сили – заслужених артистів України Л. Мороз і В. Ярошенка, артистів В. Мороза, О. Ярошенка, режисерів Оксану і Ярослава Ілляшків. Значна увага в цей час приділяється новому прочитанню української класики. Актори театру першими дали сценічне життя призабутим і колись забороненим творам: п'єсам «Чумаки» І. Карпенка-Карого (1956), «Соло на флейті» І. Микитенка (1957), «Республіка на колесах» Я. Мамонтова (1957), «Дума про Британку» Ю. Яновського (1980), «Замудені джерела» (1958), «Перед волею» М. Кропивницького (1996), «Хрест життя» М. Старицького (1978), «Чмир» М. Кропивницького (2003), «Бажання екстриму» А. Крима (2003). Здійснили експериментальну постановку монодрами за п'єсою Я. Верещака «Хованка» (2006).

Спадкоємці корифеїв демонстрували своє мистецтво більш, ніж у ста містах України, Росії, Башкирії, Татарії, Осетії, Молдови, Прибалтики, Білорусії, гастролюють у всіх районах Кіровоградської області.

У 2000 році в театрі створено “Золотий фонд театру ім. М. Л. Кропивницького”, на стени якого занесені імена фундаторів театру та його сподвижників, які стояли біля колыски першого професійного театру, а також імена спадкоємців усіх років, які удостоєні високих почесних звань.

За роки незалежності театр взяв участь майже у тридцяти престижних театральних фестивалях, у тому числі семи міжнародних. 17 травня 2004 року кропивничани першими серед мистецьких колективів України відіграли благодійну виставу за п'єсою М. Гоголя “Ревізор” і виручені кошти перерахували на спорудження Кобзареві церкви у Каневі. Керівник літературно-драматургічної частини В. П. Шурапов (лауреат НСТД України в галузі літературознавства і театральної критики, а також обласних премій: краєзнавчої ім. В. Ястребова, В. Винниченка, Є. Маланюка та журналістської в номінації “Телерадіожурналістика”) підготував та видав ряд книг про театр, серед них: “Театру Марка Кропивницького – 120. Про що мовчить сцена, Синьйор Монтеккі, Мельпомени рік благословенний, або знак долі, Театр Марка Кропивницького: минуле і сучасне”, Марко Кропивницький та його спадкоємці та інші

Постановою колегії Міністерства культури і туризму України від 22 лютого 2006 року Кіровоградському обласному українському музично-драматичному театру ім. М. Л. Кропивницького надано статус академічного. У 2007 році урочисто відзначено 125-річчя театру. Цього 2012 року відзначатимемо 130-річчя.

Наприкінці травня 2009 року театр ім. Кропивницького в Кіровограді припинив роботу через аварійний стан будівлі. Загальна вартість реконструкції будівлі театру оцінюється в 130 млн. грн. Зараз група театру розташовується у клубі заводу «Червона - Зірка».

Напередодні нового 2012 року Кіровоградська обласна рада висунула на посаду директора театру керівника танцювального колективу “Конвалія”, Заслуженого працівника культури України Ігоря Спінула. Тож будемо чекати нових театральних звершень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Український драматичний театр. Том перший – Дожовтневий період. – Київ: «Наукова думка», 1967. – С. 44-59. Cyzyvskyj, Dmytro. A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century). Second Edition. – New York and Englewood, Colorado: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences and Ukrainian Academic Press. – P. 319-334.
2. Там же, с. 56-64.
3. Українська культура другої половини XIX століття, том 4, книга 2. – Київ: «Наукова думка», 2005. – С. 308-309.
4. <http://library.kr.ua/kray/zem/kariy.html>
5. <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=373>
6. Українська культура другої половини XIX століття, том 4, книга 2. – Київ: «Наукова думка», 2005. – С. 332-333.
7. Український драматичний театр. Том перший – Дожовтневий період. – Київ: «Наукова думка», 1967. – С. 334.
8. http://uk.wikipedia.org/wiki/Нішинський_Петро_Іванович
9. Українська культура другої половини XIX століття, том 4, книга 2. – Київ: «Наукова думка», 2005. – С. 363.
10. <http://www.crossroads.com.ua/articles/2006/165/2413.php>
11. Українська культура другої половини XIX століття, том 4, книга 2. – Київ: «Наукова думка», 2005. – С. 379-385.
12. Український драматичний театр. Том перший – Дожовтневий період. – Київ: «Наукова думка», 1967. – С. 262-267.
13. Український драматичний театр. Том другий – Радянський період. – Київ: «Наукова думка», 1959. – С. 273.
14. http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ref_Kirovograd.pdf
15. Театр Марка Кропивницького (минуле і сучасне). Альбом. Авт.-упор. В. Шурапов. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2004. – С. 209.
16. http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ref_Kirovograd.pdf
17. Український драматичний театр. Том другий – Радянський період. – Київ: «Наукова думка», 1959. – С. 482. <http://www.rama.net.ua/news/kirovograd/2007/1/12/1168592035/>
18. <http://sites.google.com/site/kircbs/історія-регіону/історія-регіону/як-народжувався-храм-мистецтв>
19. <http://library.kr.ua/theater/ktheater.html>
20. Гайдабура, В. Театр між Гітлером і Сталіним. Україна. 1941-1944. Долі митців. – Київ: «Факт», 2004. – С. 280-281.
21. Театр Марка Кропивницького (минуле і сучасне). Альбом. Авт.-упор. В. Шурапов. – Кіровоград: ПВЦ «Мавік», 2004. – С. 214-216.

Олеся КОПЕЦЬКА

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТЕНТУ КІРОВОГРАДСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ОНЛАЙН-ЖУРНАЛУ «ГРЕЧКА»

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор О.О. Семенець

Засоби масової інформації щоденно генерують інформаційний простір, який формує знання і уявлення про навколишню дійсність. Якщо національні ЗМІ повинні творити медіареальність таким чином, щоб потенційний «споживач» міг отримати якомога ширшу панораму дійсності, то на регіональні медіа покладена місія висвітлювати місцеве життя. Однак чомусь місцеві новини для більшості реципієнтів оповиті флером провінційності, занедбаності й хаотичності. Перспективними наразі вважаються молодіжні інтернет-видання. Адже вони можуть привабити чималу аудиторію однодумців, людей, які можуть бути не тільки пасивними спостерігачами, а й безпосередніми творцями життя. Газети, журнали, телебачення і радіо є менш популярними джерелами інформації. Це обґрунтовано тим, що молодим людям набагато цікавіше формувати свій інформаційний простір, який суттєво відрізняється від того, який висвітлюють мас-медіа.

Актуальність статті зумовлена необхідністю дослідити змістове наповнення регіонального молодіжного інтернет-видання, адже молодіжна журналістика як віддзеркалення розвитку молодіжного середовища сьогодні є явищем малодослідженим.

Мета статті: дослідити контент кіровоградського молодіжного онлайн-журналу «Гречка», яке творить самотню медіареальність.

Регіональні молодіжні інтернет-видання, як правило, мають найвдячнішу аудиторію, оскільки подібні сайти стають осередками спілкування, відіграють культурно-просвітницьку роль і допомагають бути обізнаним у місцевому житті. Саме вони вказують вектор розвитку і формують культурне середовище, яке, як підкреслює О. О. Якуба, є одним із найбільш важливих соціальних механізмів взаємодії особистості, спільноти із середовищем проживання [8, 76].

Однак, на жаль, регіональних молодіжних сайтів на сьогодні мало, та й ті, що є, рідко оновлюються, подають інформацію, доволі часто спотворюючи дійсність, та й до того ж відчувається непрофесійність журналістів, які полубляють робити свої тексти нечитабельними, за рахунок надмірного використання сленгу, суржику, неологізмів і банальної неграмотності. Незважаючи на це, деяким молодіжним сайтам вдається повноцінно функціонувати і допомагати молоді бути небайдужими до оточуючої дійсності. Для прикладу, кіровоградське молодіжне інтернет-видання «Гречка».

Ідея створення сайту з'явилася тоді, коли в місті виникла необхідність об'єднати молодь навколо спільного сайту. «Ми хотіли створити сайт для того, аби поділитися з якомога ширшою аудиторією своїми інтересами», - зазначає редактор сайту Валерій Лебідь. Із 2011 року «Гречка» перейшла на платний хостинг, доробила дизайн сайту і почала викладати актуальні матеріали про місцеве життя.

Поява онлайн-журналу «Гречка» стала непересічним явищем для кіровоградської молоді, адже з того часу в одному виданні можна знайти, по-перше, чимало цікавих матеріалів (до того ж, авторських!). По-друге, повну афішу всіх заходів, які відбуватимуться в місті. І, по-третє, ексклюзивні фото й відеоматеріали з усіх заходів, які вже встигли відбутися.

Контент інтернет-видання є цікавим для досліджень, адже, на відміну від інших сайтів (навіть всеукраїнських), вони публікують винятково авторські матеріали і не використовують передруки. До того ж, варто зауважити, «Гречка» не підпорядковується приватним структурам чи органам влади, а є ексклюзивним проектом, який щоденно творять ентузіасти. Цікавим є той факт, що автори, дизайнери і фотографи працюють на волонтерських засадах. І це красномовно засвідчує, що сайт існує тільки за ініціативи своїх авторів, які вкладають у нього власну працю і захоплення.

«Гречка» є альтернативним і незалежним сайтом, тому на його електронних «шпальтах» можна побачити і сміливі думки про владу, й об'єктивне ставлення до місцевих подій. Проте майже у всіх матеріалах відчувається чітко сформульована позиція: не залишатися байдужими до всього, що відбувається навколо. Культурно-просвітницький акцент також є очевидним для читачів, оскільки майже 70% матеріалів мають культурне спрямування.

Отже, онлайн-журнал «Гречка» складається з кількох основних рубрик. Для аналізу матеріалів використовуємо якісні і кількісні характеристики, цілеспрямоване тривале спостереження за діяльністю сайту [6, 139].

«**Арттолока**» - це розділ, у якому до уваги кіровоградської молоді представлені майже всі культурні події. Матеріали написані нестандартно, колоритно, майже всі доповнені якісними фотографіями та відео, які забезпечують «наочність» і створюють у читачів відчуття присутності. Проте абсолютно не вражають заголовки. Для репортажів, оглядів, статей автори чомусь обирають заголовки, притаманні радше інформаційним матеріалам. Для прикладу: «День Соборності і Свободи у музеї», «Вечір авторської пісні в Кіровограді», «В Кіровограді вручать премію Євгена Маланюка», «8 фільмів про видатних кіровоградців». На жаль, автори публікацій не враховують той аспект, що інтригуючий заголовок може привабити читача, а шаблонний – відштовхнути. Створюється певний дисбаланс – нудний заголовок відштовхує від прочитання цікавого матеріалу [7].

З 2008 року до сьогодні легко зауважити неабиякий прогрес: якщо раніше журналісти обмежувалися анонсуванням подій із невеличкими власними коментарями, то зараз ми маємо можливість читати повноцінні журналістські матеріали. У межах цієї рубрики кіровоградська молодь може дізнатися про книжкові новинки та цікаві презентації, кінопрем'єри, огляди театральних вистав та музичних подій. Неабияку частку матеріалів займають статті про різноманітні квартирники, літературні вечори, арт-паті, музичні експерименти, про які більше ніде, окрім «Гречки», не можна прочитати. Автори сайту відкривають нові обличчя кіровоградців - вуличних музикантів і художників, поетів-аматорів. На сторінках онлайн-журналу доволі часто розпалюються дискусії навколо цікавих культурних подій, якими переймаються мешканці міста. «Арттолока» є найоб'ємнішою і найцікавішою рубрикою «Гречки».

Пізнавальні краєзнавчі розвідки, велосипедні мандрівки мальовничими місцями Кіровоградщини, захоплюючі подорожі іншими містами України – все це у нестандартній формі викладено на електронних сторінках рубрики «**Мандрівки**». Публікації насичені враженнями очевидців, доповнені фотографіями. «Гречка» закликає своїх молодих читачів до активного відпочинку, рекомендує маршрути і надихає на мандри. У цій рубриці можна знайти чимало порад щодо приготувань до поїздок, дізнатися багато легенд, міфів, історій про неповторні куточки області.

«**Люди звідусюди**». Ця рубрика відкриває кіровоградців у іншому світлі і знайомить із життям видатних українців. Журналістам «Гречки» вдається вивести своїх героїв на душевні розмови, це

відчувається і в питаннях, і у відповідях. Більшість матеріалів за жанром – інтерв'ю з ліричними відступами й коментарями.

Оскільки ця рубрика існує тільки з травня 2011 року, то публікацій ще не надто багато. Але за цей час колективу онлайн-журналу пощастило поспілкуватися з відомими кіровоградцями – зв'язковим УПА Семеном Сорокою, краєзнавцем Сергієм Бабенком, з музикантом Євгеном Манженком (Євгенівановичем Біоритменком), майстринею Анастасією Богушевською, конструктором авіамоделей Володимиром Гросулом. Чимало цікавинок відкрили письменники Сергій Жадан, Юрій Винничук, Наталя Білоцерківець, брати Капранови, Тарас Антипович, музиканти Сергій Фоменко (гурт «Мандри»), Леся Рой (гурт «Телері»), Юрій Журавель (гурт «От vinta»), харківський дизайнер Ганна Баранова, черкаський різьбяр Віктор Липа, вінницький фотограф Вадим Козловський. З проаналізованих інтерв'ю можна зробити висновки, що журналістам вдалося підібрати такі питання, які допомогли інтерв'юерам розкритися, а читачам дізнатися чимало фактів із творчості своїх земляків і видатних українців.

Заголовки публікацій доволі цікаві, більшість складається з цитати, що надає колоритності й привертає увагу читачів.

«Суспільство». Різнобарвна соціальна палітра «Гречки» постійно викликає у читачів дискусії, оскільки автори завжди намагаються писати на актуальну тематику. Активно в матеріалах рубрики обговорюється ситуація, яка склалася навколо театру («Перший професійний театр перетворюється на ще одну «малину» донецьких хлопців у Кіровограді?», «Кіровоградський театр бунтує», «Представники «Перевесла» зустрілися з Ларінім» «Конфлікт в кіровоградському театрі на екранах ТБ»). Наболілими також є теми, які стосуються суспільно-політичного життя регіону («Кіровоградці зустріли Януковича пікетом», «Свобода слова: регіональна трансформація», «Кіровоградські «кнопкодави»). Соціальна тематика є домінантною, становить майже 60% від загального потоку інформації в рубриці («Безпритульним не місце в бюджеті?», «Турнір з настільного хокею для притулку «Надія», «Шкільна «конфліктологія» на практиці», «Вибух, який налякав кіровоградців»). Автори публікацій у своїх матеріалах формують дещо інший погляд на місцеве життя. Для прикладу, лише на сторінках поодиноких газетних і інтернет-видань театральна тема піднімалася так гостро, як на «Гречці». Хоча, як відомо, для Кіровограда вона є пріоритетною, бо місто вважається колыскою професійного театру. Звідси висновок: «Гречка» є осередком вільнодумства, видання не підлаштоване до усталених фреймів, чітко простежується його опозиційність до влади і до людських стереотипів.

«Відеогляд» - рубрика, яка не залишає байдужими тих, хто цікавиться мистецтвом у всіх його формах, адже тільки на «Гречці» можна побачити відео з концертів, літературних презентацій, квартирників. Цікавим фактом є також те, що у минулому році молодіжний сайт першим опублікував інформацію про зникнення націоналіста Максима Кушніра і обшук у його квартирі, яку згодом поширили національні канали, зокрема «5 канал», «1+1».

«Спорт» - традиційна рубрика. На жаль, проаналізувавши матеріали, складається таке враження, що в Кіровограді та області розвивається тільки велоспорт. Ця тема займає 50% усього контенту («Кіровоградські спортсмени візьмуть участь у всеукраїнській велоестафеті», «Велопробіг на Кіровоградщині», «Велодень у Кіровограді»). Чим зумовлена така любов до велоспорту – інтересами кіровоградців чи відсутністю альтернативи – невідомо.

«Афіша» - анонс усіх подій, які відбуваються в місті. Варто зауважити, що у порівнянні з іншими інтернет-виданнями, газетами-журналами, на «Гречці» зібрана найцікавіша і найповніша афіша про кіносеанси, театральні події, важливі культурні і суспільні новини. Прес-релізи запланованих заходів можна знайти у рубриці **«Незабаром»**.

Для того, аби зорієнтувати читача на «Гречці», є розділ **«Мапа сайту»**, в якому можна знайти необхідну публікацію. Також рубрика **«Авторам»**, в якій детально описані умови, за якими кожен охочий може приєднатися до творчого колективу онлайн-журналу, і вимоги до статей. Для заохочення автори сайту пропонують своїм читачам рубрики **«Конкурс»** і **«Роздаємо слоників»**, де розігрують книги, диски відомих письменників, музикантів.

У висновку зазначимо, що кіровоградський онлайн-журнал «Гречка» - якісне видання, яке твориться креативним колективом однодумців. Для них сайт – цікаве захоплення, а не буденна робота. Проаналізований контент свідчить про те, що «Гречка» суттєво удосконалюється, захоплює нових авторів і фотографів, які вносять у написання і подачу публікацій свій колорит, унікальне бачення світу, вільнодумство. Для змістового наповнення, якщо спробувати його узагальнити, характерний патріотизм, категоричність, жанрова і тематична різноманітність, акцентування на суспільно-культурологічних подіях. Контент сайту наповнюється за принципом «краще менше, але якісніше». Але в той же час не можна не помітити певну зацикленість на певній тематиці і надмірну розрекламованість деяких подій.

Контент молодіжного онлайн-журналу «Гречка» - самобутній, ексклюзивний, цікавий для читачів. Матеріали написані об'єктивно, правдиво, грамотно і якісно. Таким чином, «Гречка» тягнє до створення для молоді нового інформаційного простору, незаангажованого, толерантного, інтерактивного, формуючи зі своїх прихильників нову інтелектуальну, мислячу, творчу генерацію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу. Моделі та практики. – К.: Центр вільної преси, 2003. – 200 с.
2. Молодіжний онлайн-журнал «Гречка» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://gre4ka.com.ua/category/soun>
3. Піскун О. Проблема висвітлення молодіжної тематики регіональними мас-медіа (на матеріалі Миколаївського регіону) [Електронний ресурс] / О. Піскун. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua>.

4. Федорченко, О. Контент-аналіз як метод дослідження впливу демінутивних формантів на емоційно-оцінне забарвлення газетних текстів (на матеріалі молодіжної преси) [Електронний ресурс] / О. Федорченко. – Режим доступу: <http://jornlib.univ.kiev.ua>.
5. Фінклер Ю. Регіональна преса України в контексті соціального замовлення аудиторії / Ю. Фінклер // Наукові записки Інституту журналістики / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – Т. 11. – С. 40–44.
6. Чекмишев О. В. Контент-аналіз, анкетування та фокус-групові дослідження як апробація новітньої методології соціальних комунікацій у Сумському регіоні (2009—2010) [Електронний ресурс] / О. Чекмишев. – Режим доступу: <http://jornlib.univ.kiev.ua>.
7. Шевченко В. Заголовний комплекс сучасної молодіжної газети - важливий засіб її змістового спрямування [Електронний ресурс] / В. Шевченко. – Режим доступу: <http://jornlib.univ.kiev.ua>.
8. Якуба Е.А. Социология / Е.А. Якуба Учебное пособие для студентов, Харьков: Издательство "Константа", 1996. – 192 с.

Ольга ЛЕКАРЬ

ПРАВО НА СУД ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор О.Є. Поляруш

Українська література часів Другої світової війни відобразила множинні моделі осмислення досвіду пережитих втрат. Травматичний фактор збройного протистояння спричинив потужний зсув свідомості і дав поштовх до повного руйнування цінностей канону соціалістичного реалізму. У полі зору останнього і відбувається протистояння письменника О.П.Довженка радянському режимові загалом.

Стаття має на меті виявити особливості постановки «прихованої» правди війни у національному художньому просторі Олександра Довженка.

Починаючи з 1941 року і до кінця життя Довженко всією своєю творчістю відкрито виступав проти Сталіна і всієї радянської жорстокої машини. Кожен запис, кожна його репліка – це прямий виклик тогочасному суспільству й осуд тоталітаризмові як явищу з жахливими наслідками. О.П.Довженко одним із перших з митців світу побачив, що війна залишає потворний слід навіть на уцілілих і визволених: «Вони дивилися на нас бліді, і на людському чолі лежало тавро чогось такого, що не можна висловити ніякими словами – тавро ганьби, знущань, морального розкладу. Це були бідні, звалтовані й опоганені, спустілі людські душі. Такими вони вже й вмруть» [7, 40]. Про це письменник грізно заявив у своїй кіноповісті «Україна в огні», де чітко окреслюються ті факти війни, які замовчувались у соціалістичному мистецтві. Після того, як твір Довженка на засіданні політбюро в січні 1944 року особисто розкритикував Сталін, «Україна в огні» була вилучена з обігу культури на довгі десятиліття. Багато років приховувалася правда істини у свідомості громадян часів війни та окупації.

Загальноприйнятим є бачення окупації як глибинно негативного явища. І з цим неможливо сперечатися. Її наслідки були жахливими. Та все одно ми сьогодні дуже мало знаємо цей період і не здатні об'єктивно судити, що ж саме довелося пережити кільком поколінням українців. Причиною такої ситуації є не лише тривалий часовий проміжок, що відділяє нас від тих подій, а й більшою мірою специфіка офіційного радянського погляду на війну. Ще в жовтні 1943 року дізнавшись про заборону Сталіним своєї «України в огні», Олександр Довженко записав у щоденнику: «Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо, видно, не потрібне, крім панегірика» [3, 155]. Героїчний пафос величного подвигу «радянського народу» – ось що замінило собою історичну правду з її аж ніяк не однозначними й не догматичними візіями. «Причиною такого стану речей, з одного боку, є запозята міфологізація, породжена ідеологічно-пропагандистською системою, що й досі супроводжує тему Другої світової війни, а з іншого – складний і суперечливий характер стратегій виживання звичайної людини в умовах воєнного лихоліття» [4, 54].

Довженко ж єдиний у тогочасній літературі зробив найрішучий крок: тема долі українського народу стала домінантною в його творчості періоду війни. Почуття синівської любові проявилось уже в першому абзаці кінотвору «Україна в огні», в якому відтворена ідилія української родини: «У садочку біля чистої хатини, серед квітів, бджіл, дітвори та домашнього птаства, за столом у тихий літній день сиділа, мов на картині, родина колгоспника Лавріна Запорожця і тихо співала «Ой піду я до роду гуляти» [3, 9]. Це була пісня мати. Пісня була весела і журна одночасно, як і життя людське. Мати Тетяна Запорожчиха любила її співати раз чи два на рік, коли по великих трудах і повсякденних турботах десь було з якоїсь гарної нагоди доводилося пригублювати чарчину. Діти дивилися на свою добру матір і величали її» [3, 10].

О.П.Довженко, незважаючи на романтичну стильову манеру, не прикрашував катастрофи воєнних подій, до яких призвела більшовицька система та її бездарне керівництво. «Так у штрафні частини відправляли дезертирів, порушників військової дисципліни і колишніх в'язнів радянських таборів, а також кримінальних елементів, які виявляли бажання «кров'ю змити провину перед державою». За тих чи інших обставин у складі цих формувань опинялася і значна кількість цивільних осіб» [8, 44]. Письменник зображує картини ганебного відступу багатьох тисяч героїв-страдальців, які залишали за собою багато кладовищ: «По всіх роздоріжжях чули люди вночі, як стогнала в журбі земля, як вили пси свою собаку тугу і плакали вдови. О українська земле, як уквивавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем. Байраки й переправи трупом запалися, гноєм і передсмертною блювотою. Степи гнівом утопано, та прокляттям, та тугою і жалем» [3, 255].

Довженко показує війну, зосереджуючи головну увагу на трагічних образах-характерах. Він був неперевершеним майстром проникнення в глибину людської трагедії. «Кожен персонаж кіноповісті «Україна в огні» мав своєрідну трагічну печать» [5, 245]. У коротких епізодичних картинах митець знаходив оригінальні і незвичні колізії, які давали йому змогу зосередитися на людському горі. Трагічним образом є Олесь. Вона дивилася на шлях і міркувала, що буде з нею, коли відступить останній солдат. Спостерігаючи за тим, як відходять на Схід бійці, дівчина відважилася на відчайдушний вчинок – звернулася з проханням до Василя Кравчини: «Слухай, – сказала Олесь, – переночуй зі мною. Вже наступає ніч... коли ще можна, чуєш?... – Вона поставила відро і підійшла до нього: – Я дівчина. Я знаю, прийдуть німці завтра чи післязавтра, замучать мене, поругаються наді мною. А я так цього боюсь, прошу тебе, нехай ти... переночуй зі мною...» [3, 15]. Поєднавшись у таких незвичайних обставинах, Олесь і Василь поклялись ніколи не забувати одне одного. Василь відчув, що Олесь пробудила в ньому глибоке почуття і відкрила для нього новий світ, вселила віру своїм бажанням дочекатися його повернення. Благородне глибоке почуття Василя до Олеси, їхня духовна єдність, ментальна спорідненість, традиційне уявлення про український світ, який вибудований за допомогою архетипних мікрообразів: хати, верби, криниці, сходу сонця, перелазу за садком, дали змогу письменнику витворити глибоко зворушливу картину любовного єднання на тлі жахливих подій війни. Варто звернути увагу, як традиційне українське світовідчуття О.П.Довженка не збігається з принципами більшовицької ідеології, котра пропагувала класову ненависть, жорстокість, недовіру та зневагу до особистості:

«Лиманчук метушився по кабінету, мов поганенький актор по провінціальній сцені:

— Ідіть!

— Ніколи, чуєте? Ні за що! Не вийде!

— Неправда. Не слухайте його, товаришки, – сказав Василь Кравчина, увійшовши до кабінету. Він чув лише останні вигуки голови, але йому зараз вже була ясна вся картина розмови цього отця міста з своїми нещасливими громадянками.

— Неправда. Це місто ми покидаємо. Тікайте, дівчата. Поки не пізно – тікайте, бо горе вам буде.

— Ви хто такий? Як ви смієте? Ви знаєте, що за це?.. – хорохорився голова, рвучи на дрібні шматочки якісь секретні папери. Він був великим любителем різних секретних паперів, секретних справ, секретних інструкцій, постанов, рішень. Це возвишало його в очах громадян міста і надавало йому досить довгі роки особливої респектабельності. Він засекретив ними свою провінціальну дурість і глибоку байдужість до людини. Він був позбавлений уяви, як і всяка людина з сонним в'ялим серцем. Він звик до своєї посади. Йому ні разу не приходило в голову, що по суті кажучи, єдине, що він засекречував, це була його засекречена таким чином дурість.

— Тікайте, сестри мої, тікайте. Бо прийдуть німці, понівечать вас заразять хворобами, поженуть у неволю, а цей незгораємий шкаф, – показав Василь на голову, – що збирається тікати, повернеться потім та й судитиме вас за розпусту.

— Я вас заарештую! Алло! Алло! – загукав голова Лиманчук, смікаючи телефонну шворку і дмухаючи в телефон, мов у самоварну трубу. – Мене партія поставила!..» [3, 34].

У кіноповісті «Україна в огні» О. Довженко не описував воєнних баталій, не перераховував частин та армій, які брали участь у битвах. Він вмонтовує в художню тканину короткі епізоди, типові для воєнного часу. Головну увагу автор зосередив на наслідках, які настали після війни. Коли за наказом радянської влади, всі, хто опинився на окупованій території вважалися зрадниками та ворогами народу й усього людства:

«– Жити? – спалахнув Сіроштан, пронизавши жінку розлютованим поглядом. – Жити? Тобі жити треба? Ага! Постій, я тебе поживу! Я кров проливаю другий рік, захищаю Батьківщину, а їй жити треба...»

Отака й моя баба десь у Вінниці зосталась. З німцями, видно, качається. От, їй-богу, заберу Вінницю, голову одрубую!» [3, 68].

Особливо жорстоко поводитися з жінками-полонянками, яким вдалося повернутися живими на батьківщину, де «руками безжальних, сліпих виконавців сталінської системи» (яким вдалося «пересидіти» війну) були засуджені за зраду й розстріляні:

«Коли прокурор партизанського загону Лиманчук узнав, що партизани захопили в полон жінку капітана Пальми, він страшно зрадів і зараз же заочно присудив їй до розстрілу як підлу зрадницю вітчизни. Він недавно прибув до загону з Великої землі з високою місією чинити в самому пеклі боротьби справедливий суд над підлими відступниками, запроданцями, націоналістами-душогубами та іншим пропащим людом.

Гей! Приведіть сюди тую офіцерську курву!

Сотні ворожих очей пронизували її презирством і ненавистю. Гидкі, страшні слова глушили її в голову, в спину, в груди, плутались під ногами, і вона хиталась, йдучи мов п'яна.

— А, італійська сука! Куди це її ведуть?

— В розход, гадину!

— О, повія, будь ти проклята нехай!

— Гей, звідки ти, шмара?

— Націоналістка! – Вона йшла серед дорогих своїх рідних людей чужа і ворожа. Вона була вже окрема од них.

— Ти жінка італійського ката Пальми?

— Пальми.

- За скільки плиток шоколаду ти продалась?
- Для чого ти вийшла за нього?
- Не хотіла їхати до Німеччини.
- Чому?
- Боялася смерті. Я втекла. Вони мене ловили, били і гвалтували.
- Пальма тебе спас?
- Да.
- Ти його шпигунка?
- Ні.
- Ти брешеш?
- Ні.
- Годі, повія!

— Яка я повія? Мучениця я! Сльозами проводжала вас, сльозами й стрічаю! Товаришу мій, – сказала раптом Христя зовсім іншим тоном, ніби зрозумівши в останню мить щось найголовніше. – Я не признала вас за свого суддю. Ви тільки можете мене знищити як огидне, небажане явище, яким я дійсно є. Але це не все... Я пам'ятаю вас. Я плакала тоді і, плачучи, питала вас, чи будуть фашисти в нашому селі: може б, я втекла? Пам'ятаєте, що ви сказали мені? Ви назвали моє питання провокаційним. От я й осталась під німцем, повія й стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуючи смертю. А я хочу вмерти, хочу! Мені гидко. Чим ви можете покарати мене? Мене життя вже так покарало, що більшої кари й не придумати» [3, 72]. Зміст, який вкладений в уста полонянки – це був свідомий поклик Довженка, щоб люди охаменилися кого вони судять і за що? Чи мають вони право на моральний осуд та зневагу до «понівечених, покалечених людей війною»? Відповідь письменник виклав у репліці Лавріна Запорожця «якщо й судити людей, то по закону народного лиха» [3, 81]. Олександр Петрович Довженко закликав, що хай дорогою ціною, але біда навчить, мусить навчити шанобливого ставлення до людини. Тому кіноповість "Україна в огні" була одним з перших творів, в якому на тлі смертельного двобою з фашизмом принципово ставились проблеми гуманізації суспільства й особистості, заперечення війни, вперше заперечувалися постулати сталінізму та безчинств радянської системи загалом.

Починаючи працювати над "Повістю полум'яних літ", автор намагався продовжити втілення свого головного задуму – створення великої правдивої книги про народ: «...напишу я сценарій про людей простих, звичайних, отих самих, що зветься у нас широкими масами, що понесли найтяжчі втрати на війні, не маючи ні чинів, ні орденів. ...як їм жити, і що робити, і як і що думати, щоб краще жилося по війні по закону божеському і людському». Тема права на суд продовжується у творі, починаючи з першого розділу, де головного героя – Івана Орлюка твору судять за його власну розправу над двома дезертирами: « – Ви краще зразу розкажіть про свій злочин, – сказав другий військюрис. – Як ви вбили двох своїх товаришів?

- Так я ж їм казав, не можна ж, кажу, так підло міркувати. Власне, я так подумав.
- Але ж ви не мали права їх розстрілювати?
- Не мав.
- Отже, ви визнаєте себе винним?
- Ні... Я ж вам пояснюю... Я що кажу? Я...
- Відповідайте на запитання точно! Ви вбили...
- Я їх розстріляв!» [2, 345].

Після суду його відправляють до штрафної роти, де він мав спокутувати свою вину. «Під час Другої світової штрафників кидали на прорив «непроривних» ліній оборони, розвідки боєм і відволікання десантів, розмінування мінних полів і виявлення вогневих точок ворога, форсування водних перешкод без жодних плавзасобів. Розстріли, штрафні підрозділи і загороджувальні загони мали забезпечити дисципліну і стійкість Червоної армії, а їхня організація вважалася одним із найважливіших завдань командирів і комісарів». І знову постає неоднозначний вибір між правом самосуду воїна за дезертирство своїх товаришів («межова ситуація на війні» [6, 138]) і правом радянської системи так безправно розпоряджатися сотнями людських життів «за зраду батьківщині» [8, 45]. Ця проблема досить повно представлена і у завершальній частині великої книги про народ – "Поємі про море", де автор торкається морального боку судової системи: хто ж має право судити? І в образі генеральського сінка можна провести паралель зі сліпим бездумним виконавцем (непотрібні знання з математики) сталінського режиму. Тому Довженко у "Повісті полум'яних літ" намагався дещо у завуальованій формі, але продовжити писати про страшну приховану правду війни, розгортаючи у невеликих епізодах ідеї гуманізму та націоналізму як протигага догмам тоталітаризму. Письменник стверджував, що історична пам'ять, яка вбирає в себе історію, вірування, морально-етичні закони народу, – це джерело його безсмертя, його могутня духовна зброя в боротьбі за національне відродження. Тенденція зображення війни не тільки через страхіття, кров та смерть, а насамперед через «красиві дії» і «розумні розмови людські» помітно зростає й чіткіше простежується в "Повісті полум'яних літ". Отож, постійні пошуки письменником гармонії та краси навіть у страшній – аномалії людського життя викликані, з одного боку, «великим прагненням митця протистояти складній дійсності, а з іншого – відкрити рідним людям нові перспективи, нові шляхи для духовного очищення та морального відродження» [1, 103]. Це досить яскраво виражено в сцені, коли дружина (Марія) приходить на могилу до загиблого чоловіка з дитиною ворога: «Павле, обізвись! Це вернула з неволі твоя безталанна Марія-полонянка, дружина твоя. Принесла тобі свій сором і муку, дитину незнамого батька. Убий нас обох чи пожалій, коли ти герой.

– Де ти, смерте? Де ти, красуне, ластівко моя? Пожалій мене. Де ти бродиш, гуляєш з іншими, чорна моя сестро?

Прилинь, усміхнися до мене... Не хочу я жити!.. Павле, Павле!.. Як мені жити?..

– Втішся, жінко. Доки є молодість, виконуй свій закон. Хай плаче по мені матирина старість.

– В чому мій закон, чим утішусь?

– Працею, любов'ю, дітьми.

– Де я найду?

– В добрій течії добрих часів» [2, 387]. Навіть в останній частині “Повісті полум'яних літ”, де відбувається правдивий суд над зрадниками й катами, заключними словами є слова про життя та благословення матерів рідної батьківщини. Довженко устами своїх величних героїв неодноразово стверджував думку про те, що людина на війні мала одержати дві перемоги. Одну – над ворогом, а другу – над собою, над безліччю своїх недоліків. «Я щасливий, що не став злим, що житиму без ненависті й страху, що збагнув своє місце на землі», – каже Іван Орлюк в “Повісті полум'яних літ”. Пройшовши всі страхотні війни, він не став «жорстоким і мстивим ненависником людства», а залишився «вінцем творіння», народженим для праці, любові, радості. Окрім центрального героя “Повісті полум'яних літ” він вгадується і в постатях Василя Кравчини, Лавріна Запорожця, Олесі (“Україна в огні”). Таким був Довженків гуманістичний ідеал людини-творця, який намагався втілити в життя свої світлі наміри у протидії з тоталітарною радянською системою та сталінізмом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гребньова В. Катарсис. Олександр Довженко і тоталітаризм. – Кіровоград, 1997. – 149 с.
2. Довженко О. Твори в 5-ти т. – К.: Дніпро, 1983 – 1985. – Т. 3. – 450 с.
3. Довженко О.П. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповість, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. – Харків. – 1994. – 481 с.
4. Олександр Довженко вчора і сьогодні. Затемнені місця в біографії. Зб. матеріалів. Луцьк: ВМА «Герен», 2005. – 200 с.
5. Плачинда С. Олександр Довженко: Життя і творчість. – К., 1964. – 318 с.
6. Поляруш О. Зі студій про Олександра Довженка // Поляруш О. Кризь час і простір. До глибин художнього слова. – Кіровоград: Друж. П.П. М'ятович Г. В., 2010. – 224 с.
7. Слоновьська О. “Але думка моя вільна” (О.Довженко через призму його “Щоденника”) // Дивослово. – 1996. – № 9 с. 39 – 42
8. Файзулін Ярослав. Смертники в погонах. Штрафні батальйони в Червоній армії були одним з елементів репресії Сталіна // Український тиждень. – 2011, 20.10. – № 42 с. 44 – 46

Анна ЛЮБАНЕНКО

КОНЦЕПЦІЯ МІЖЧАССЯ У РОМАНАХ МАРІЇ МАТІОС “СОЛОДКА ДАРУСЯ” ТА “МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ”

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – професор В.П. Марко

Розуміння простору та часу в літературному творі – складне питання. Сучасна українська література характеризується виразнішим використанням часопростору та його специфічних властивостей. Багатьма сучасними українськими письменниками використовуються принципи екзистенціалізму, який проблеми часу виносить на перший план. Центральними проблемами в екзистенціалізмі є час і буття людини. Особлива увага звертається на людську психіку, на “переживання” реально існуючого часу свідомістю кожного індивіда.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення впливу часопростору та концепції міжчасся як головних чинників формування характерів та причин певних подій в літературному творі. Таке вивчення дозволить віднайти відповіді на основні питання та розуміння загальної концепції твору сучасної української літератури.

Об'єкт дослідження – романи Марії Матіос “Солодка Даруся” та “Майже ніколи не навпаки”. Предметом дослідження є художнє втілення міжчасся в романах Марії Матіос “Солодка Даруся” та “Майже ніколи не навпаки”.

Метою роботи є дослідження прийомів створення міжчасся в доробку Марії Матіос, зокрема в романах “Солодка Даруся” та “Майже ніколи не навпаки”. Відповідно до мети постають такі завдання:

- 1) визначити поняття міжчасся;
- 2) визначити загальні тенденції використання прийомів часового орієнтування у сучасній українській літературі;
- 3) визначити прийоми та методи використання концепції часу та міжчасся у творі «Солодка Даруся»;
- 4) визначити прийоми та методи використання концепції часу та міжчасся у творі «Майже ніколи не навпаки».

Дослідження індивідуальних специфічних особливостей використання концепції міжчасся Марією Матіос у творах “Солодка Даруся” та “Майже ніколи не навпаки”, як найяскравіших творах цієї письменниці, творах, що зайняли вагоме місце у просторі сучасної української літератури, дозволяють отримати певне розуміння концепції часу та міжчасся у творах сучасних українських письменників.

Сучасна українська література формувалася під впливом багатьох літературних течій та стильових напрямків. Головною тенденцією сучасного стану української літератури є складне поєднання модернізму,

екзистенціалізму, філософської містики та реалізму. Дуже цікавий підхід спостерігається у сферах просторового та часового орієнтування героїв багатьох сучасних літературних творів. Найвиразнішим використанням часового простору та його специфічних властивостей характеризується екзистенціалізм як окрема літературна течія та як художній прийом, що використовується багатьма сучасними українськими письменниками. Певні філософські ідеї розширили коло можливостей у моделюванні художнього світу, де простежуються переходи від минулого до майбутнього і навпаки, їх художній світ став більш насиченим, вільним, необмеженим у часопросторових вимірах, зі зміщенням часових елементів. Особливо сприйнятливим для відтворення внутрішнього часу став жанр новели. Центрального значення тут набув і психологічний час - час у сприйнятті одиначної людської свідомості, індивідуальний. Так волею автора час у творі може зупинятися, ущільнюватися або розтягуватися, скорочуватися чи тривати, уповільнюватися чи прискорюватися, події минулого і майбутнього можуть бути представлені в теперішньому ракурсі, без відношення до того проміжку часу, якому вони належать. Ці та подібні прийоми творять широке поле досліджень, яке, окрім проблем часу та часовості, торкають інші філософсько-естетичні феномени і прояви, котрі сучасне літературознавство не повинно ігнорувати.

Наукова новизна роботи полягає в дослідженні індивідуальних специфічних особливостей використання концепції міжчасся авторкою Марією Матіос у творах "Солодка Даруся" та "Майже ніколи не навпаки", як найяскравіших творів цієї письменниці, творах, що зайняли вагоме місце у просторі сучасної української літератури.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для розуміння концепції часу та міжчасся у творах сучасних українських письменників.

Основні положення роботи зводяться до розуміння специфічних особливостей використання прийомів міжчасся у творах Марії Матіос. На прикладі цієї роботи нам вдалося довести, що концепція міжчасся у творах Марії Матіос – основна складова сюжету, головний психологічний прийом, без якого неможливо зрозуміти характери персонажів, розвиток сюжету, принципи розгортання подій раптових, очікуваних, неочікуваних, знакових та важливих.

Література Марії Матіос - дуже цікаве явище, що сформувалось на тлі сучасної української літератури. Така проза спрямована на конкретний тип читача. Фрагментарність сюжету, монтажна композиція не порушують цілісності творів М. Матіос, оскільки заґрунтована на чітких позиціях авторки, динаміка художнього часу зосереджена на гострих зовнішніх й внутрішніх конфліктах, активізує різні проблеми людини в міжчассі, пильна увага до яких - вияв гуманістичної концепції авторки. Використання прийомів часовості та міжчасся є основним елементом її творчості. Важливо розуміти те, що авторка не ідеалізує жодного свого героя. Для неї не існує рівноцінно злого або повністю доброго персонажа. В її творах герої – це люди. Концепція міжчасовості дуже вигідно допомагає розкрити розуміння їхніх характерів, отримати вказівки на те, чому вони врешті стали саме такими, які головні причини стали рушіями їх дій та поведінкових стереотипів. Тому розуміння часу і простору, розуміння концепції міжчасовості стає головним ключем до розуміння кожного окремого персонажа та подій у творі.

Марії Матіос, як прозаїку, вдалося створити художній простір, з яким її слово, її почуття, її думки зливаються, як із рідним. Це буковинський етноментальний соціум, з його колоритними, пройнятими ритуальною магічністю звичаями та обрядами, з його по-народному рельєфними, експресивними й акцентованими характерами, з його фатальним тяжінням до аспекту-ракурсу "людська доля у вирі часу". Проте емоційне, а якщо глибше - по-народному емоційне начало в прозі Марії Матіос зазвичай переважає над самотньо-концептуальним. Вона більше художник, аніж мислитель. І це цілком характерно для української літератури, в якій у синтагмі "експресії-інтелект" очевиднішою, репрезентативнішою виявляється перша категорія.

Кожен письменник має власну концепцію та розробляє неповторну філософію власного твору, життя героїв. Це правило діє і на простір твору, його часове орієнтування. Історичне та особистісне міжчасся відіграє в цій концепції чи не найголовнішу, визначальну роль.

Концепція міжчасся може стати головною відмінною специфічною рисою творчості письменника. Тим, без чого неможливе цілісне розуміння загальної концепції та задуму всього літературного твору. Часове орієнтування багато в чому домінує над орієнтуванням плановим та просторовим. Саме концепція часу стає визначним чинником створення та реалізації характерів літературних персонажів, логіки причинно-наслідкового зв'язку, основною сферою формування передумов розвитку головного сюжету та сферою, в якій читач максимально наближається до розуміння підтексту, прихованих бажань та мотивів персонажів, невідомих до цього моменту причин тих чи інших вчинків та подій.

Головна ознака часового орієнтування у творах Марії Матіос – політична невизначеність. Концепція багатьох творів письменниці визначає український народ як такий, що постійно перебуває на межі зіткнення інтересів різних політичних систем у самій державі постійно змінюються полюси влади. У просторі міжчасся активізується свавілля влади, особливо радянської. Узвичаєний ритм життя корінного населення Буковини порушують депортації до Сибіру, примусові записи до колгоспів, конфіскація майна, наруга над людиною за життя й після смерті. Трагедія народу полягає у відсутності єдиної суспільної форми протесту, власного полюсу. На психологічному рівні існує зумовлене прив'язаність до землі протистояння "лісових людей" владі. Але відсутність державності, слабкість і неоднорідність позиції оунівців унеможливають діалог полюсів як рівноцінних політичних сил. Народ як цілісність руйнується і кожен мусить вирішувати самотійно, як йому діяти. Логіка вчинків героїв М. Матіос повністю залежить від індивідуальної боротьби зі страхом перед невизначеністю. Т. Леві визначає два способи осмислення

міжчасся: інверсія та медіація. Інверсія характеризується "абсолютизацією полярностей та ігноруванням сфери між ними", а медіація "знімає розкол між полюсами дуальної опозиції й формує ... серединну культуру" [Леві Т. 2005, с. 35]. Вибір способу залежить від рівня терпіння людиною обставин, які склалися. У творах письменниці бачимо: щойно страх перемагає - герої втрачають можливість діяти варіативно і сприймати нестабільні ситуації. Свідомість персонажа починає працювати інверсійно: відтворювати світ у вже відомих формах. Пошук нових форм реальності (медіація) стає можливий за умови особистої перемоги над страхом.

Зовнішнім проявом порушення внутрішнього ритму стає неадекватна поведінка, зовнішній вигляд, мова героїв. Ще одним проявом інверсійного вибуху є деградація моральних принципів героїв. Інверсійний вибух проявляється і на психосоматичному рівні: у героїв часто болить голова. Таким чином, спричинені інверсійним вибухом руйнівні процеси особистості визначають драму окремої людини, як ще одну ознаку періоду міжчасся.

Взаємозв'язок людини й часу - складна проблема. Небагатьом героям М.Матіос вдається освоїти простір між часами створення нових форм реальності. Вибір способу медіації зумовлений або заміщенням сенсу власного життя потребами інших, або раніш пережитими нестабільними ситуаціями. Софія із новели "Апокаліпсис" не може мати дітей, тому піклується про свекра навіть після того, як її залишив чоловік. Материнські почуття героїня Марія ("Солодка Даруся") спрямовує на бідну сусідську дівчину Дарусю, бо власний син - алкоголік лише спустошує душу. У творах М. Матіос створена ціла галерея образів, що нагадують "матінку Терезу", які усвідомлюють себе в безвідмовній допомозі (Марія Сандуляк, "Апокаліпсис", мати Шандрів, "Вставайте, мамко...").

У деяких героїв самоусвідомлення приходить через пережиту особисту драму й постановку ними екзистенцій риторичних питань, "для чого так сталося", "чому саме зі мною". Відповідь-пояснення формулюється у свідомості самих персонажів. Пережиті Маринькою ("...Майже ніколи не навпаки") стреси через зраду коханого та невдалий суїцид пробуджують ірреальні здібності - "вона знала, що чекає будь-яку людину з їхнього села на день наперед" [Матіос М. 2007, с. 138]. Але смыслом життя стає відбування біди за інших. Божим задумом пояснює свою чоловічу неповноцінність Іван Варварчук ("значить, таким його Бог задумав. І такі чоловіки потрібні" [Матіос М. 2007, с. 111]). І всю енергію вкладає в накопичення статків й приховуванні імпотенції навіть злочинним шляхом.

Такий діалектичний спосіб зображення героїв відповідає загальному прагненню М. Матіос до художньої правди. Багатомірний персонаж допомагає "передати всю правду відповідної епохи", епохи міжчасся.

Невизначеність та непрогнозованість, як основні ознаки міжчасся, визначають домінуючу роль випадку. Характерна особливість єдності місця і часу дозволяє виокремити випадок із загального феномену "хронотопу" творів письменниці. На рівні семантики випадок є діалектичним поєднанням добра й зла. Таке подвійне кодування підкреслює неоднозначність ролі хронотопу випадку в долі людини між епохами.

Фрагментарність сюжету, монтажна композиція не порушують цілісності творів М. Матіос, оскільки заґрунтована на чітких позиціях авторки динаміка художнього часу зосереджена на гострих зовнішніх й внутрішніх конфліктах, активізує різні проблеми людини в міжчассі, пильна увага до яких - вияв гуманістичної концепції авторки. Використання прийомів часовості та міжчасся є основними елементами її творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеева В. Українська імпресіоністична проза. – К: Либідь, 1994. - С.4-5.
2. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. - М: Художественная литература, 1975. - С.234-408.
3. Гундорова Т. Методологічний тиск // Критика. - 2002 р. №12. – С.25
4. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. - К: Академвидав, 2003. - 392 с.
5. Леві Т.С. Категория "между" и пространство телесности (выступление на конференции "Тело: между жизнью и смертью". Москва, 11-13 октября 2005г.) (доступ через telesnost.ru).
6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. - Львів, "Піраміда", 2007. - 176 с.
7. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період: Навч. Посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с

Тетяна МАЛИШКО

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ СИНОНІМІВ ТА АНТОНІМІВ У РОМАНІ-БАЛАДІ В. ШЕВЧУКА «ДІМ НА ГОРІ»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л.П. Кричун

У системі художнього образу слово не лише називає предмет, ознаку, дію тощо, а й виражає авторську оцінку, ідеал, що реалізується в образі.

Щоб зрозуміти секрети поетичної творчості будь-якого письменника, необхідно проаналізувати мовну палітру його доробку. Академік Л. В. Щерба відзначав, що лінгвістичний аналіз художнього твору «повинен показати ті лінгвістичні засоби, за допомогою яких виражається ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст літературного твору» [4, с. 21].

Питанням дослідження ідіостилію письменника через мову його творів присвячено багато праць мовознавців В. В. Виноградова, Г. Й. Винокура, Б. О. Ларіна, Л. О. Ставицької, Е. В. Боевої та інших учених.

З-поміж проблем, які порушувалися в роботах дослідників, були такі: okazaціоналізми та фразеологізми в ідіостилі В. Маяковського (Г. Й. Винокур), про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови (Л. О. Ставицька), ономастичний простір творів В. Шевчука (Е. В. Боева).

Лексичний шар, зокрема синонімія та антонімія роману-балади «Дім на горі» В. Шевчука досі не були об'єктом вивчення лінгвістів. Тож *актуальність* обраної теми наразі не викликає сумнівів.

Метою нашої публікації є встановлення стилістичного навантаження синонімів та антонімів, використаних письменником у романі-баладі «Дім на горі».

Основними завданнями вважаємо:

- 1) проаналізувати місце і роль синонімічних та антонімічних лексем у контексті художнього твору;
- 2) визначити стилістичне навантаження лексичних і контекстуальних антонімів та синонімів у романі-баладі «Дім на горі» В. Шевчука.

Слова існують у мові не ізольовано, а в різного роду зв'язках. Так, явища синонімії та антонімії являють собою об'єднання слів в системи за відношеннями подібності чи відмінності. Письменник може звертатися до цієї ознаки мови, використовуючи її з певною метою – для кращого вираження смислу чи для створення експресивності тексту або для того чи того одночасно. Уявлення про відношення, що існують між цими елементами в мові, є й у читача, саме воно допомагає останньому зрозуміти творчий задум автора.

Синоніми – одна з найбільш виразних категорій лексичного апарату мови. Використання синонімів у мовленні, особливо художньому, завжди зумовлено прагненням автора конкретизувати зображуваний факт, передати його експресивно.

Мовна палітра В. Шевчука вражає, перш за все, насиченістю синонімами. Автор використовує синонімічні ряди слів, яким притаманна однакова семантична скерованість, які разом зі змістом передають ментальність українського народу.

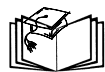
Синонімам роману-балади «Дім на горі» властива певна внутрішня організація. Як відомо, у центрі будь-якого синонімічного ряду виступає семантично й функційно провідна лексема-домінанта, після неї, залежно від ступеня семантичної градації, розташовуються загальномовні синоніми, а далі – синоніми контекстуальні [9, с. 80].

Уміле й доречне використання синоніміки – один з найважливіших показників майстерності письменника. Цікавою в цьому плані є думка Л. А. Булаховського про роль синонімів у художньому тексті: «Уміння розповідати так, щоб мова містила різноманітність схожих елементів думки, потрібних для спеціального посилення враження, і таких, які необхідно виникають як опорні моменти думки, що розгортається, передбачає високу мовну культуру...» [3, с. 42]. Стилістичні й контекстуальні синоніми посідають чільне місце у створенні емоційного заряду досліджуваного твору. Так, на позначення акту мовлення автор уживає такі слова: *говорити – сказати – мовити – проворкотіти – проспівати – зашепотіти*. На позначення переміщення трапляються такі лексеми: *ходити – переміщатися – простувати – крокувати – перебирати ногами*. З домінантою дивитися знаходимо такі синоніми: *дивитися – позирати – помічати*. Письменник не задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова, він намагається поєднати її з функцією суб'єктивно-оцінною, і тому до денотативного змісту стилістично нейтральної лексеми додається конотативний. Це досягається використанням синонімів з емоційно-оцінним значенням та контекстуальних синонімів.

В. Шевчук контекстуальні синоніми використовує з метою увиразнення настроєвості твору, збагачення мовної палітри героїв, наближення їх до читача, створення народно-розмовного духу балади. Так, змальовуючи почуття Галі до Анатоля (а вони є таємничими, сакральними, пристрасними), автор вибудовує контекстуальні синонімічні ряди: «Вона мимохіть відчула його погляд і вже не могла вирватися з того полону. Цей погляд лякав, збуджував, напружував, хвилював і пік» (Шевчук, 37). Піднесеність, максималізм Галі увиразнюють такі синоніми: «... Галя була схожа на ясно-синю кульку, якій небагато треба, щоб попливти в *широке й просторне* небо» (Шевчук, 33). Контекстуальні синоніми Валерій Шевчук використовує з уточнювально-підсилювальною метою, що дозволяє краще й яскравіше відтворити задум, розкрити ментальність українського народу. Емоційний стан героїні змінюється з піднесення на розчарування і репрезентується синонімічним рядом: «Галя після тієї ночі відчувала себе – *змарнілою, спокійною, змреною*. Прийме самотність і порожні вечори, безсонні ночі – *єдиною її втіхою будуть години тиші в батьківській бібліотеці*» (Шевчук, 38). Контекстуальні синоніми, представлені в наступному уривку, підсилюють складні стосунки між Галею та Володимиром, заповнюючи їх змістом реальної непокінченності, безперспективності (ряд замовкли й загусли), а перифраза «білий лід» ніби підводить ризику під ними, ставить фактично крапку: «*Замовкли й загусли в цьому вечорі. Молоко в їхніх чашах перетворилось у білий лід, перетворились і вони самі. Часом зривалися і глухо падали в тиші яблука і замерзали там, між мокрої трави*» (Шевчук, 38).

Один із розділів роману має назву «Спокій». Нам видається цей заголовок цікавим, обґрунтованим та логічним, адже йдеться про нового директора школи Володимира – гармонійну, спокійну, врівноважену особистість. Прийшовши в цей край на роботу, він зрісся з середовищем, прийняв і сприйняв його, що цілком відображено у тому числі й синонімічним рядом «поширшав і спросторів»: «*Тут відчував тишу первозданну, бо не була глуха; можливо відчувалася так об'ємно, бо звуки гучали напрочуд владно, бо*

світ раптом **пошириав і спросторів** для Володимира, *тихе світло розлилося по ньому*» (Шевчук, 18). А синонімічні ряди, представлені в наступних уривках, окрім того, що надають змісту висловлюваного динаміки, ще й увиразнюють та емоційно насичують тексти: *«Лшов уздовж булички, брук – тільки нікчемних залишках, інколи розливалася на дорозі брунатна калюжа, скраю галасливо хлопалися горобці; сонце впало на плесо, і калюжа раптом заграла й запромінилася гострими голубими спалахами»* (Шевчук, 18). *«Кривава барва розтеклася по річці, і та раптом затріпотіла, замигтіла й заграла»*. *«П'яна й запаморочена [риба – Т. М.], надала назад у воду і гуляла, крутилася й витанцьовувала риб'ячі свої танці»* (Шевчук, 23). *«Мекім кіз під той час ставав також інакший, солодкий та прохальний»* (Шевчук, 23). *«Кози мекали, поспішаючи до тої теплої й затишної постаті [бабусі – Т. М.]»* (Шевчук, 24). *«Сонце вже розчинилося, мов пігулка, і розтеклося по цілому небі, залишивши його, як велетенське горнило»* (Шевчук, 25). *«Тоді обізвалося з десятків цвіркунів, начебто й чекали того сигналу, – засюрчали й заспівали»* (Шевчук, 27). *«Весь світ став теплий та золотистий»* (Шевчук, 54).

Іван Шевчук (один із героїв роману) як митець тонко відчуває психологію людини, що живе серед природи, а синоніми, нанизвані автором, створюють об'ємність та гнучкість емоцій героя, демонструють внутрішній стан його: *«Старий дописував останні слова, які народилися в ньому сьогодні, він писав про спокій вечірнього неба і про тишу, яка наливається вечорами у людській душі»* (Шевчук, 24). *«Бачив крота, який риє нору, і тисячу корінців, що сплели мережу в горішньому шарі землі. Пили сік земний, і він міг не уздріти, як той сік тече через корінь у стебло і розливається по листках. ... В таку хвилю очі його [Івана – Т. М.] просвічували тварин, наче рентгенівське проміння: обдивлялися кишки, шлунки, серця, легені – все це **ворушилось і працювало**. ... Але й це не руйнувало його гармонії: машини були для нього живими істотами, як кози й дерева. У них усередині теж усе рухалось і пульсувало, тільки лінії їхні були грубі, а кольори важкі»* (Шевчук, 39).

Контекстуальними синонімами В. Шевчук послуговується й тоді, коли змальовує психологічний стан героїв, їхні суперечливі мрії, бажання: *«Часом йому [Володимиру – Т. М.] хотілося отак пожартувати: прийти й спантеличити когось, ставши жінкою чи ж чоловіком, а тоді дивні речі кояться там, де він спустився: рух там і сновидьга, заповзяття і неспокій»* (Шевчук, 26). *«Навіть пацюки відчули його [Володимира – Т. М.] напругу і його наїття, нетерпляче шкребли пазурами підлогу, але залишеного хліба не торкали»* (Шевчук, 31).

Синоніми також виступають засобом увиразнення пейзажу; уживаючи синонімічний ряд дієслів-присудків, автор виписує динаміку дощу: *«Можливо, шумітиме тоді за вікном дощ, плескотітиме він і хлюпотітиме»* (Шевчук, 48).

Роль контекстуальних синонімів важко переоцінити і в змалюванні інтер'єрів та екстер'єрів: *«Тоді він [Володимир – Т. М.] удруге побачив, як оновлюється недавно закіптюжена й захламлена кімната»* (Шевчук, 7). *«Хати стояли **принищено й насторожено**, а над ними не курилося димком»* (Шевчук, 258).

В окремих випадках синоніми підкреслюють фольклорну основу твору: *«Вони затанцювали: корови, підняті на дибки, й моторні й юрливі відьми. Застрибали легко й грайливо; здаля подзенькувало **милоу, казковою** музикою, долинав перестук золотих молоточків – корови стрибали по зеленій траві, як заведені»* (Шевчук, 87).

Ідея, що є провідною для бароко, – пізнати сенс буття, побачити, відчути, естетично пережити добро і зло, світло й тінь, їхнє вічне протистояння, яке допомагає збагнути людську душу, художньо дослідити природу людини, простежується і в змістові досліджуваного нами роману-балади. У кожній з 13-и новел II частини роману-балади зображені загадкові демонічні сили (домовики, відьми, чорти, перелесники, злі духи). Через це й мовне оформлення набуває відповідного забарвлення: *«Коли йшлося про надзвичайних людей або взагалі про **страшне й таємниче**, завжди відчував [князь Долинський – Т. М.] хвилювання»* (Шевчук, 99). У новелі «Кров на снігу» навіювання, на наш погляд, посилюється синонімічним рядом: *«Ніч іще не закінчилась. Стояла **глуха й безмовна**, лише холодний місяць царював у ній і сміявся»* [Шевчук, 315]. При цьому день у романі замальовується яскравими барвами, а контекстуальні синоніми увиразнюють символічну його колористику: світлий колір асоціюється з радістю, насиченістю, і в цей період доби не з'являються демонічні сили: *«День цвів чудовим літом, над ними розгорнулося **чисте й яскраве небо»*** (Шевчук, 123).

Як відомо, лексика мови являє собою певним чином організовану систему, елементи якої (слова, значення) пов'язані різноманітними відношеннями. Одним із багатьох проявів системних відношень у лексиці є антонімія. Академік М. М. Покровський ще на початку розвитку семасіології писав, що слова та їхнє значення живуть «не окремим один від одного життям», а незалежно від нашої свідомості об'єднуються «в різні групи, причому основою для групування служить схожість або пряма протилежність за основним значенням» [14, с. 82].

Відомий французький лінгвіст Ш. Баллі вважав протиставлення логічних понять природним нахилом людського розуму. Він зазначав, що у свідомості людини такі «абстрактні поняття закладені парами, причому кожне зі слів такої пари завжди так чи інакше викликає уявлення про інше» [1, с. 139].

Традиційно антоніми характеризують як слова, що мають протилежне лексичне значення [9, с. 49]. Ще Л. А. Булаховський свого часу звертав увагу на те, що не слід плутати протилежність значень із запереченням: «Під антонімією розуміють не просте протиставлення, яке можна передати, додаючи заперечення..., а протиставлення значень» [3, с. 39].

Клас антонімів у романі «Дім на горі», на наш погляд, представлений задля зображення двох опозицій – класичного, репрезентованого бабусею, та конформізму, притаманного Галі: *«На мить вони зустрілися*

очима *стара й молода*» (Шевчук, 11). «*На танку ж злилося дві постаті: одна юна й прекрасна, а друга стара, але ще так само гарна*» (Шевчук, 140). Щоб підкреслити непеєднуваність речей, В. Шевчук використовує комплементарні антоніми: «*Я знаю, про що ти думаєш, – печально й ніжно говорив парубок. – Ти багата, а я бідний*» (Шевчук, 11).

Як відомо, комплементарній протилежності властиве відношення диз'юнкції, тому заперечення одного з комплементарних слів-антонімів веде до ствердження другого. Антоніми із градуальною опозицією увиразнюють у новелі «Дорога» два антагоністичні начала – життя і смерть, небо й землю: «*Погідний ритм утізнав він у всьому – там, у небі, і тут на землі: рух планет, соку, крові, рух живих і мертвих тіл*» (Шевчук, 232). «*Щодня – думав він, – ми живемо, щоб померти на ніч і знову народитися вранці*» (Шевчук, 240). У новелі «Панна сотниківна» простежується протистояння двох відьмацьких начал – доброго і злого: «*Серед зілля, як і серед людей, змагання йде, – сказала ворожка. – дня й ночі, темного і світлого*» (Шевчук, 250). У «Перелеснику», характеризуючи напружений стан, тривогу, переживання та нерівність ситуації, де люди опинилися пліч-о-пліч зі звіром, автор застосовує антоніми, один із яких – окаянізм: «*Дивилася на того звіра так, наче хотіла зрозуміти його. Бо по дорозі простувало безліч людей. Оружжя й безбройні, вони витяглися довгою лавою, і кожен намагався мужньо триматися*» (Шевчук, 294). У новелі «Голос трави» у монологі Іваніхи Галайдиhi, яка навчала хлопця магії, відьомства, антонімічні пари характеризують складний та непеєднуваний світ речей: «*Куці розуміють бадилля, а бадилля траву. Вкупі зійшовшиєсь, вони можуть перемовитися, але не одне з одним. Так само люблять і ненавидять одне одного, одні можуть рости поруч, а інші гинуть*» (Шевчук, 398-399). «*Путятинки та собаки, голосили весело й печально мідні труби з присмоктаними до них пітними чоловіками*» (Шевчук, 18). У новелі «Чорна кума» антоніми увиразнюють синхронність та налагодженість у справах свити Чорної куми: «*На головах у близнят сиділо по вінку, а роти їхні одночасно стулялись і розтулялись – близнюки співали*» (Шевчук, 385). У новелі «Голос трави» світ чар увиразнюється градуальною опозицією: «*Двоякі чарівниці бувають у світі: добродієнні й злочинні*» (Шевчук, 340).

Фантастичний світ героїв роману асоціюється з чимось нездійсненим, ідеальним, а реальний – з суворими буднями: за допомогою антонімів автор увиразнює розбіжність уявлень героїні про два таких світи: «*Усе це переколювало Галину душу, бо вже починала губити межі, де в цій історії фантастичне, а де реальне*» (Шевчук, 31). Верхня і нижня площини будинку, у якому мешкають жінки, являють собою своєрідне розмежування позицій молодого й старшого покоління, поглядів на традиції створення сім'ї: «*Зрозуміла нагло: від якогось часу вони з онукою почали жити в різних площинах: одна десь там угорі, а друга – внизу*» (Шевчук, 32).

Поряд з антонімами, протилежність значень яких пізнається як у тексті, так і поза ним, у романі В. Шевчука нерідко наявні слова, що вступають в антонімічні відношення тільки в певному контексті, тільки у визначеній ситуації. Частіше за все такі слова вживаються в переносному, образному значенні й поза текстом не мають протилежної семантики, тобто в загальному вжитку не є антонімами.

У новелі «Самсон» В. Шевчук, змальовуючи ситуацію зв'язків жінки з нечистою силою, використовує контекстуальні антоніми, що увиразнюють розрив між цими початками та слугують причиною неможливості досягнути цей феномен логікою, розумом: «*Вона наче п'яніла, боялася його й нестримно тяглася до нього*» (Шевчук, 334). На позначення почуття закоханості письменник використовує образні характеристики, які говорять самі за себе: «*Торжество і біль, задих і піднесеність – все це наповнювало Володимира, але по-своєму і знесилювало*» (Шевчук, 10). «*На мить вони зустрілися очима – стара й молода: молода світилася чаром і спокоєм, а стара позеленіла*» (Шевчук, 11).

В. Шевчук майстерно використовує контекстуальні антоніми з метою створення образів-символів. Символ *дороги* у письменника багатомірний: з конкретної житейської реалії він переростає в глобальний символ *небесної дороги*. Поєднання контекстуальних антонімів «*дорога – дім*» створює своєрідний власне-авторський комплекс. Дорога – вічний рух, життя. Дім – затишок, перепочинок, надійність. Рух по колу: дорога веде додому, дорога вабить з дому в мандри. Людина ж прагне того й іншого.

Контекстуальні антоніми демонструють авторський гендерний підхід до тлумачення кохання: «*Кохання для Галі не було розумінням, яке вміє оформитися словом, – було то розуміння однієї душі, яка сприймає сигнал другої. Здалося їй, що побачив в серці богиню*» (Шевчук, 109).

Отож, виходячи з проведеного дослідження, можна констатувати той факт, що тонкий знавець рідного слова В. Шевчук, силою свого таланту значно розширив художні можливості української мови, збагатив її семантико-стилістичні, образно-виразові ресурси завдяки використанню синонімічних та антонімічних лексем.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

(Шевчук,) – Шевчук В. Дім на горі: [роман] / Валерій Шевчук. – К. : Дніпро, 1989. – 444 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Иностран. л-ра, 1961. – 394 с.
2. Боева Е. В. Онимічний аспект проблеми ідіостилю В. Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Е. В. Боева. – К., 2002. – 20 с.
3. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства : [підручник] / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1955. – 307 с.
4. Виноградов В. В. О языке художественной прозы / В. В. Виноградов. – М. : Гостиздат, 1959. – 159 с.
5. Винокур Г. О. Маяковский – новатор языка / Г. О. Винокур. – М. : КомКнига, 2009. – 152 с.
6. Исаченко А. В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматическое значение / А. В. Исаченко // Вопросы языкознания. – 1963. – № 2. – С. 39 – 56.
7. Клаус Г. Введение в формальную логику / Г. Клаус. – М. : Иностран. л-ра, 1960. – 228 с.

8. Ковальов В. П. Експресивне використання антонімів в українському художньому мовленні / В. П. Ковальов // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 9. – С. 48 - 51.
9. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : [навч. посіб.] / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
10. Ларин Б. А. Русская грамматика. Генрих Вильгельм Лудольф : [вступительная статья] / Б. А. Ларин. – С.-Пб. : Изд-во Петербургский университет, 2002. – С. 511 – 658.
11. Львов М. Р. К вопросу о типах лексических антонимов / М. Р. Львов // Русский язык в школе. – 1970. – № 3. – С. 71 – 76.
12. Мельников Г. П. О типах дуализмов языкового знака / Г. П. Мельников // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1971. – Вып. 5 – С. 10 – 12.
13. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Саратов. : Изд-во Саратовского ун-та, 1990. – 223 с.
14. Покровский М. М. Избранные работы по языкознанию / М. М. Покровский. – М. : АН СССР, 1959. – С. 82 – 85.
15. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорій індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61 – 64.
16. Филиппец И. П. Очерки по теории языкознания : [научное пособие] / И. П. Филиппец. – М. : Наука, 1982. – 336 с.

Катерина МОСКОВЧЕНКО

«ДЖИНСА» ЯК ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Н.М. Фенько

Замовна журналістика, або «джинса», все частіше стає предметом дискусій в різних колах медійних фахівців. Зокрема, на сторінках інтернет-видання «Телекритика» з'являється багато матеріалів, які розглядають проблему «джинси» під різними кутами зору: від походження і типологічних характеристик до аналізу морально-етичної суті цього явища сучасної української журналістики. Саме слово «джинса» має сленгове походження і використовується зазвичай у медійній спільноті. Під «джинсою» розуміється навмисно прихована реклама, яка маскується під журналістські матеріали. З точки зору журналістських стандартів якості «джинса» виступає як їх грубе порушення, зокрема принципів збалансованості і незаангажованості.

Мета нашої статті полягає у типологізації «джинси» – явища, поширення якого останнім часом постає як суттєва проблема української журналістики.

Журналіст «Телекритики» Отар Довженко вважає, що «джинса» стає небезпечнішою і деструктивнішою. «Явище джинси має економічну і етичну природу. Економічну тому, що медіа-ринок в Україні будувався не за бізнесовими моделями, тобто, в основному, медіа в Україні створюються не для того, для чого мали б створюватися. Вони створюються для впливу на електорат, як іміджевий аксесуар багатих людей, під фантастичні теорії про те, що рекламний ринок буде рости фантастичними темпами. Врешті ринок перегрітий, реклами мало, ще криза, тому відбувся зеув у свідомості, що можна брати гроші за те, щоб якимось підправити реальність» [1], – зазначає О. Довженко. Етичний вимір, з його слів, полягає у тому, що люди просто витісняють зі своїх думок факт порушення, мовляв, побутову корупцію розглядають не як корупцію, а як «елемент нашого пострадянського життя» [1].

Отже, основна проблема полягає в тому, що владні, громадські та журналістські структури намагаються робити вигляд, що джинса – це явище, звичайне для українських ЗМІ.

Сьогодні вже можна говорити про типологічні ознаки «джинси». За версією авторів підручника "Журналістська етика" В. Іванова та В. Сердюка [2] це можуть бути варіанти, коли:

- рекламний матеріал розміщений під виглядом редакційного, без поміток, що вказують на рекламу;
- матеріал у виданні розміщено без змін та заздалегідь затверджено замовником;
- матеріал помітно відрізняється за стилістикою та стандартами написання поміж інших текстів видання;
- матеріал продубльовано у двох чи більше виданнях;
- матеріал знаходиться у відповідній рубриці;
- графічний матеріал, що доповнює статтю, містить логотип конкретного товару чи бренду;
- журналістський матеріал підписаний псевдонімом або ж написаний анонімно;
- у матеріалі згадується лише одна торгівельна марка;
- у матеріалі окреслюється проблема, а її вирішення пов'язане з певним брендом;
- матеріал являє собою «тест-драйв» із однозначно позитивними результатами;
- матеріал повністю присвячений економічним досягненням бренду чи організації;
- у матеріалі, присвяченому конфліктові, відображена позиція лише однієї сторони;
- матеріал не має явного інформаційного приводу;
- у матеріалі фігурують сумнівні експерти;
- представник підприємства (бренду) виступає як експерт, часто у некомпетентній темі;
- у матеріалі йдеться про нагороди, перемоги в бізнес-рейтингах чи конкурсах;
- у матеріалі йдеться про успіхи бренду/підприємства у царині доброчинності [2].

Серед інших характерних рис, за якими можна розпізнати політичну «джинсу» – відсутність інформаційного приводу, підкреслено позитивний характер інформації про політичну силу і низький рівень соціальної важливості інформації.

На сторінках часопису «Медіакритика» так само часто з'являються матеріали, присвячені проблемам замовної журналістики. Так, Микола Савельєв у статті «Джинса» – зброя журналістського самознищення» [3] розглядає такі види «джинси»:

1) статті чи сюжети, які насправді пишуть прес-служби політичних партій чи окремих політиків;

Як правило, такі матеріали підписують псевдонімом. В інших випадках за публікацією стоїть справжній журналіст, який – на виконання завдання свого керівника (чи з власної ініціативи – за грошову чи іншу винагороду) готує матеріал на задану тему із потрібними замовнику – політичній силі – акцентами. В такому випадку перед публікацією чи виходом в ефір підготовлений матеріал перевіряється замовником.

2) оприлюднення соціологічних досліджень сумнівних фірм;

Такі дослідження, як правило, серйозно відрізняються від інших соціопитувань на користь якоїсь політичної сили. Йдеться про свідоме завищення чи занижування рейтингів певної партії чи політика, або фальсифіковані дані про підтримку чи навпаки несприйняття суспільством тих чи інших ініціатив.

3) псевдоаналітика маловідомих авторів;

Автори підписуються «політологами», які надають начебто експертну оцінку тої чи іншої події під кутом, вигідним для однієї з політичних сил.

4) публікація різноманітних «листів від...» (робітників, шахтарів, працівників медичної галузі);

У таких листах, написаних штабним PR-райтером якоїсь партії, начебто від імені громади висловлюється протест, обурення, підтримка. Цей різновид джинси походить ще з радянських часів.

5) боти-коментатори (від web bot, www robot – англ. – автоматична програма для скачування файлів чи розсилання спаму);

Спам – масова розсілка кореспонденції рекламного чи іншого характеру людям, які не висловили бажання її отримувати [6].

Це навпаки один з найновіших винаходів доби Інтернету. Поняття «боти» має іронічний підтекст – насправді йдеться про людей. Це наймані працівники або активісти політичних штабів, які за гроші залишають коментарі (пости, коменти) на сторінках інтернет-видань з метою дискредитації тої чи іншої статті, її автора, висловлених ідей чи викладених фактів. Зазначимо, що сфальшовані інтернет-коментарі не можна вважати «джинсою» у вузькому сенсі цього слова, адже самі видання від діяльності ботів не мають жодного зиску [3].

Комерційна «джинса» так само має кілька різновидів:

а) стовідсотково рекламний текст, підготовлений фаховими рекламістами (найчастіше трапляється у щоденних газетах), який розміщується на шпальті поруч із звичайними статтями;

При цьому ніде не позначається, що ця публікація є рекламною. У такому випадку можна говорити про неналежне маркування, що є порушенням Закону про рекламу.

б) сюжети чи публікації, що імітують за стилем новину чи репортаж, проте є нічим іншим як прихованою рекламою;

Спектр рекламованих послуг дуже широкий – від приватних клінік до продуктових магазинів.

в) суто візуальна прихована реклама;

Така реклама може бути різною: від найпростішого – невинного показу логотипів, рекламних слоганів, до складно вибудованого відеоряду, що може підкреслювати позитивні настрої, пов'язані з тим чи іншим продуктом [3].

І комерційна, і політична «джинса», яка прийшла на заміну «темникам», порушують засади чесної журналістики, позбавляють людей можливості отримувати об'єктивну інформацію. З таких позицій будь-яка «джинса» є негативним явищем. Але, очевидно, існує різниця між, приміром, короткою заміткою про успіхи страхової компанії, що має ознаки прихованої реклами, і величезним замовним матеріалом, який за допомогою напівправди підтримує сумнівні рішення уряду.

Межа між законними рекламними матеріалами та «джинсою», безсумнівно, існує. Але сьогодні цю межу віднайти досить складно.

У розвиненому демократичному суспільстві журналістику називають «четвертою владою», наряду із законодавчою, виконавчою та судовою владою. Існує певна закономірність: чим ефективніший демократичний лад у країні, тим сильніша влада ЗМІ.

Сьогодні в українській журналістиці існує тенденція зростання кількості замовних матеріалів. Це відбувається тому, що ЗМІ стали розглядатися політиками як вирішальний ресурс для утримання високого рейтингу, особливо під час проведення передвиборчих кампаній. Оскільки Україна має найвищі показники корупції у світі, то ця ситуація спроектувалася і на стосунки між політичними силами та журналістами.

За даними Моніторингу дотримання журналістських стандартів у шести загальноукраїнських виданнях («Факти», «Сьогодні», «Економические известия», «Український тиждень», «Корреспондент» та «Коментарі»), проведеному Інститутом масової інформації [4], післяперевбудовний час і особливо 90-ті рр. ХХ століття вважаються піком «джинси». Саме тоді боротьба з прихованою рекламою була на першому плані, адже «джинса» не тільки створює недовіру до преси, вона ще й псує ділову репутацію видання та шкодить бізнесу [4].

Судячи з результатів моніторингу, на сьогодні явище прихованої реклами стрімко поширюється, адже близько 90 відсотків ЗМІ практикують її створення та розміщення.

«Джинсу» як явище можна розділити на дві типологічні категорії: політичні замовні матеріали і комерційна реклама [5].

Не зважаючи на свою явну незаконність, прихована реклама існує через високий попит на неї. У першу чергу «джинса» потрібна замовникам, адже прихована замовна публікація дозволяє сподіватися на ефект, який неможливо досягти чесною рекламою. А також потрібна власникам ЗМІ, медійним менеджерам і проплаченим журналістам. ЗМІ в такий спосіб можуть уникати податків, бо оплата прихованої реклами відбувається, як правило, готівкою.

У безлічі випадків ефективність прихованої реклами значно вище, ніж звичайної чистої реклами. Основним завданням прямої реклами є збільшення обсягу реалізації, тоді як прихованою рекламою вдається домогтися високих характеристик іміджу торгової марки і загального її сприйняття як цільовою аудиторією, так і потенційним покупцем.

У своїй основі методиками прихованої реклами послуговуються рекламодавці, що приділяють особливу увагу прямим видам реклами та регулярно взаємодіють з рекламними агентствами. Основним завданням агентства, яке займається прихованою рекламою, є здійснення певного комплексу заходів з формування необхідного іміджу, забезпечення впізнаваності бренду, продукту чи торгової марки для цілеспрямованого просування позицій на ринку, а також зміцнення вже наявного образу [5].

Крім вище зазначеного застосування, рекламу, яка не належить до прямих видів, використовують при проведенні політичних кампаній, у всіляких передвиборчих та соціальних проєктах.

Вивчення типологічного аспекту «джинси» дозволяє зробити висновки про її активне поширення, не зважаючи на всі зусилля журналістських ініціатив та медіаспільноти. Типологічна розгалуженість замовної журналістики вказує на складний характер цього явища, яке потребує подальшого дослідження в різних аспектах його функціонування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Довженко О. Джинса у ЗМІ стає небезпечнішою і деструктивнішою [Електронний ресурс] / О. Довженко // Телекритика. – 2011. – Режим доступу до журналу: <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2011-02-02/59772> (26.02.12) – Назва з екрану.
2. Іванов В.Ф. Журналістська етика: підручник / Іванов В.Ф., Сердюк В.Є. – К.: Вища школа, 2007. – 237 с.
3. Савельєв М. «Джинса» – зброя журналістського самознищення [Електронний ресурс] / М. Савельєв // Медіакритика. – 2011. – Режим доступу: <http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/dzhynsa-zbroya-zhurnalistskoho-samoznyschennya.html> (26.02.12) – Назва з екрану.
4. Моніторинг Журналістських Стандартів, лютий 2011 року // ГО Інститут масової інформації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imi.org.ua/content/monitoging-standartiv-lutyi-2011> (26.02.12) – Назва з екрану.
5. Сайчук А. Яка «джинса» гірша? [Електронний ресурс] / А. Сайчук. – 2010. – Режим доступу до статті: <http://osvita.telekritika.ua/material/yaka-dzhinsa-girsha> (26.02.12) – Назва з екрану.
6. Спам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D0%BC> (26.02.12) – Назва з екрану.

Надія НАЗРУК

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА РЕДАКТОРА

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – старший викладач О. Ф. Баранюк

Редактор – фігура, без котрої не можна обійтися при створенні видання, насамперед, якісного видання, оскільки від нього значною мірою залежать доля продукту, сприйняття читачами, успіхи або невдачі автора і видавця. Адже за сучасних умов фаховий, належно мотивований професійно редактор діє не лише як фахівець, для якого передусім найважливіший добротний мовний вишкіл, а як компетентний, відповідальний організатор редакційно-видавничого процесу, котрий знає потреби і смаки потенційного читача підготовленого видання, особливості його сприйняття та читачької поведінки.

Редактор – це в першу чергу професіонал, саме він моделює видавничий продукт, втілюючи в ньому власні специфічні знання, здібності, поєднуючи їх з реалізованими у творі результатами праці автора. Останнім часом все частіше можна зустрітись з терміном професійна культура редактора, що становить собою творче бачення та переосмислення проблем, які виникають за умов відсутності цієї культури. Тому вона передбачає наявність сучасного мислення, вміння самостійно аналізувати явища і процеси. А також вагомим є освоєння особистістю професійних знань та навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями сучасної політичної і соціокультурної ситуації та становлять світогляд редактора.

Тема професійної культури редактора є актуальною, тому що досліджень на сьогоднішній день проводиться дуже мало, якщо тема розглядається, то лише з боку моралі та етики. На сучасному етапі розвитку видавничої справи потрібно систематизувати всі питання щодо дотримання вимог професійної культури редактора, конкретизувати висновки досліджень щодо вагомості професійних навичок редактора.

Перед нами стоїть завдання розкрити поняття професійної культури редактора, визначити проблеми які виникають у діяльності редактора, дослідити комунікативну культуру редактора як його провідну фахову компетенцію.

До формування інформаційного простору в його сучасних обрисах причетно чимало фахівців різних спеціальностей та кваліфікацій. Але в якій би сфері (преса, радіо, телебачення, книго- та пресовидання) не готувався «інформаційний продукт», ключовою фігурою цього процесу залишається редактор.

Професія редактор – як у традиційному її розумінні, так і у численних новітніх варіаціях упродовж багатьох років залишається в усьому світі привабливою і престижною. За даними американських дослідників, практично існує кілька сот спеціалізацій і категорій редакторів книг.

Потреба у професіоналах з видавничої справи існувала завжди, ще за часів Гутенберга, незважаючи на те, що зміст понять «видавець», «редактор», змінювався відповідно до вимог, які виникали на тому чи іншому етапі розвитку, певні професійні властивості та особистісні якості, притаманні представникам видавничої галузі, залишалися незмінними.

Поняття професійної культури тісно пов'язане з поняттям культура праці. Однак вони не ідентичні. Коли йдеться про будь-яку працю, у тому числі некваліфіковану, повсякденну, де не потрібні спеціальні знання, то тут доцільно вживати термін «культура праці». Але це поняття може означати і кваліфіковану працю, пов'язану зі спеціалізацією, професіоналізмом, виробничою діяльністю.

Сам термін «культура», звичайно, не є новим, і це поняття через свою багатозначність важко піддається визначенню. Воно своїм походженням зобов'язане латинському слову *cultura* (обробка, догляд, поліпшення). Первісно йшлося про значення "обробка ґрунту", "культивування землі". У такому значенні термін «культура» вживали Т. Мор, Фр. Бекон, Т. Гоббс, Б. Спіноза та ін. Згодом слово «культура» більше сприймалося у значенні просвіти, освіченості, вихованості людини. З'явилось поняття «гуманітарна культура», «культура освіти», «культура моральності» (І. Кант). Кожне з цих понять має певне визначення, структуру. Загальне ж поняття культури передбачає засіб визначення сфери історичної активності людини та її діяльності як суб'єкта історичного процесу.

Т. Парсонс розглядає культуру як головну силу, що зв'язує різні елементи соціального світу, або, за його термінологією, системи діяльності. Культура є посередником при взаємодії агентів і об'єднує особистість із соціальними системами. Таким чином, культура за Т. Парсонсом розуміється як структуризована, упорядкована система символів, яка слугує орієнтиром для агентів інтегрованими аспектами особистості та інституціалізованими образами в соціальній системі [3, 34].

Перед нами стоїть завдання дати якнайширше визначення професійної культури редактора. Взагалі професійна культура редактора – це творче бачення та переосмислення проблем, які виникають за умов відсутності цієї культури. Тому культура редактора передбачає наявність сучасного мислення, вміння самостійно аналізувати явища і процеси, бачити у них головне і особливе, відмовитись від штамів та інерції мислення. Таким чином, професійна культура редактора може бути виявлена, по-перше, як освоєння особистістю професійних знань та навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями сучасної політичної і соціокультурної ситуації та становлять її світогляд; по-друге, як здатність особистості до творчого мислення і постійного самовдосконалення, самоосвіти; по-третє, наявність таких соціально значущих якостей, як інтелігентність, патріотизм, духовна культура, ерудованість. Культура редактора як інтегральний показник полягає в з'єднанні та взаємодії всіх складників.

Професійна культура включає сукупність спеціальних теоретичних знань і практичних умінь, пов'язаних з конкретним видом праці. Ступінь володіння професійною культурою виражається у кваліфікації та кваліфікаційному розряді. До обов'язкових констант редакторської професії відносять бездоганну мовну інтуїцію та компетенцію, уміння логічно і чітко мислити, широку ерудованість, уміння аналізувати різноманітні комунікативні ситуації, знання психології авторської праці, читацької поведінки, володіння основами художньо-технічного оформлення видавничої продукції.

У професійну культуру редактора включено духовні цінності виховання і освіти (редакторські знання, теорії, концепції, накопичений професійний досвід, професійні етичні норми), а також способи творчої редакторської діяльності [1, 79].

Показниками високого рівня сформованості редакторської культури слід вважати:

- гуманістичну спрямованість особистості редактора;
- редакційну та психологічну компетентність;
- досвід творчої діяльності;
- культуру професійної поведінки, зокрема комунікативну культуру.

Найбільш яскраво особа розкривається в роботі з іншими людьми, під час виконання професійних обов'язків. Від культури поведінки, говоріння, слухання та мови часто залежать результати професійної діяльності. Саме в цьому аспекті можна говорити про професійну культуру, тобто про відповідність поведінки, говоріння, слухання, мови у професійній діяльності загальноприйнятим нормам і принципам, насамперед моральним, а також вимогам, що ставляться саме до цієї професії.

У вузькому значенні слова, культура – це сума знань та ступінь оволодіння людиною вміннями та навичками спілкування, які створені й прийняті в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Редактор, як провідна фігура у видавництві, безпосередній учасник (часто – організатор) редакційно-видавничого процесу і генератор творчих ідей, постійно змушений спілкуватися з авторами, підтримувати зв'язки з колегами та партнерами, налагоджувати нові. Для цього йому треба дотримуватися високого рівня комунікативної культури та ділового спілкування, володіти нормами комунікативної етики, вміти знаходити вихід із непростих комунікативних ситуацій. Зважаючи на те, що редактор водночас перебуває у взаємодії з людьми (автор, колектив, керівництво), він повинен бути психологічно стійким і педагогічно грамотним.

Культура спілкування є невід'ємною частиною загальної культури людини, а для редактора вона має неабияке значення. Нею можна оволодіти, її можна виховати в собі, розвивати і вдосконалювати. Від культури спілкування, здебільшого, залежить результативність відносин між автором та редактором, між

редактором і колективом, між структурами видавництва та його діловими партнерами. Знання та дотримання її основних вимог потрібні для кваліфікованого дотримання будь-яких форм спілкування.

Культура ділового спілкування є цілісною системою елементів, яка охоплює культуру мовлення, культуру почуттів, культуру поведінки, етикет. Його ефективність залежить від особистої культури учасників, уміння використовувати лексичне багатство, виражальні можливості мови, а також невербальні й паралінгвальні засоби спілкування. Проявляється вона в умінні говорити і писати так, щоби реципієнт правильно сприйняв та зрозумів інформацію, виконав дії, що їх очікує від нього автор висловлювання чи тексту. Для редактора важливим є правильно зрозуміти текст, репліки автора при спілкуванні, уміння чітко і зрозуміло формулювати власні думки, переконувати, погоджуватися, іти на компроміси. За будь-яких умов його спілкування має бути спрямоване на збереження та розвиток конструктивної співпраці.

Культура мовлення редактора потребує відмови від жаргонізмів, невиправданого використання малозрозумілих слів. Власні думки він повинен висловлювати конкретно та зрозуміло, оскільки не всі автори, працівники видавництва, поліграфічних підприємств мають однакові з ним комунікативні смаки та комунікативну культуру.

У процесі спілкування людина не тільки повідомляє, сприймає, інтерпретує інформацію, а й виявляє певні емоції. Уміння керувати ними, дбаючи про те, щоб вони узгоджувалися з контекстом розмови, відповідали особистим інтересам та інтересам справи, тобто культура почуттів, є особливо важливою передумовою продуктивності ділового спілкування. У діловому спілкуванні редактора культура почуттів проявляється в адекватності емоційної реакції до ситуації, вмінні влучно обирати інтонації, експресивно забарвлену лексику та відповідно реагувати на неї. Щодо цього, особливо складним буває спілкування редактора з авторами із завищеною самооцінкою, загостреними амбіціями, з тими, хто має заслуги у сфері своєї діяльності, визнання, високий фаховий статус. Такі автори доволі емоційно, іноді навіть хворобливо реагують на критику свого тексту, часто вважають її недопустимою і невиправданою, а редактора, який вдавня до неї, – невиправним дилетантом. Нерідко буває, що, поставивши останню крапку, автор вичерпується на певний час психологічно, через те йому не просто знайти в собі сили для подальшої роботи над текстом. Часто співпрацю з автором ускладнюють, унеможливають різноманітні сторонні причини. За таких умов редакторів потрібно виявляти високу емпативність – здатність до розуміння співбесідника (автора), співпереживання, культуру почуттів і поведінки, толерантно стримувати себе за розбіжності поглядів на проблему або в конфліктній ситуації [4, 58].

Тож, з огляду на специфіку творення, оптимізації та втілення видавничої ідеї, концепції видання, підготовку до друку видавничої продукції, роль і функції редактора в цьому процесі суттєво поглибилися. Є всі підстави вважати його центральною та провідною фігурою у видавництві, позаяк у його сфері компетенцій виконуються всі найважливіші роботи, більшість із яких – ним безпосередньо або за його участі. Ця статусно-функціональна іпостась редактора має неабияке значення за ринкових умов, основною особливістю яких є конкурентна боротьба, намагання якістю продукції, способами взаємодії зі споживачами і розповсюджувачами забезпечити стійкі та перспективні позиції видавництва у просторі його професійного й економічного змагання з іншими видавництвами.

Відповідно до цього, редактор має бути не просто провідною, а особливо ініціативною, активною, креативною, фаховою компетентною і технологічно дисциплінованою особою, усвідомлюючи, що за одних обставин він – центр успішного вирішення актуальних для видавництва питань, його успіху на ринку, за інших – джерело його проблем і невдач. Це означає, що предметом фахової діяльності редактора є не просто авторський оригінал, який треба трансформувати в якісне видання, а весь комплекс зусиль (від продукування видавничої ідеї, пошуку потрібного автора для її реалізації до ефективно збудованої діяльності), які забезпечують вигідні позиції якісно підготовленого видавничого продукту на ринку і створюють максимальні зручності для тих, хто ним користуватиметься, стимулюють позитивну налаштованість до видавництва, яке випустило видання у світ.

Таке розуміння ролі та місця редактора в діяльності видавництва та в редакційно-видавничому процесі розширює сферу його фахової компетенції, ускладнює систему вимог до нього, що слід мати на увазі як під час організації роботи редакторських відділів видавництв [4, 112].

На сьогоднішній день редактор – це універсальна людина. Він опікується не тільки якістю тексту і оформлення видання, але і тим, чи буде воно користуватись попитом у читачів. Такого редактора можна умовно назвати генератором і оцінювачем ідей. Все частіше для визначення терміна «редактор» практики видавничої справи та редагування використовують словосполучення директор видання.

Тому у роботі редактора виникає низка проблем, які ми вважаємо пов'язаними саме з розширенням сфери редакторської діяльності.

Завданням редактора є забезпечення підготовки і виходу у світ якісного видання. Він має випустити твір у найкращому із можливих для даного автора та даного матеріалу вигляді. Як і будь-якому читачеві, редактору притаманні індивідуальні особливості сприймання, власні симпатії та антипатії. Він має певний запас знань і свій особливий життєвий досвід. Усе це певною мірою відбивається на його ставленні до тексту. Адже редактор, якби глибоко він не занурився в авторський текст, як би не вжився в нього, все одно залишається хоч і не стороннім читачем але фігурою «зовнішньопокладеною». Він не замінить, не зробить єдиним творцем тексту.

Редакторська праця вимагає високої зосередженості, максимального напруження духовних та фізичних сил людини, глибокої зацікавленості, критичного ставлення до матеріалу [5, 212].

Сьогодні редагування вже категорично не можна тлумачити як механічне застосування раз і назавжди сформульованих правил або методичних прийомів при опрацюванні певного тексту, незалежно від виду літератури, читацької адреси майбутнього видання та інших важливих обставин. На жаль, подібні підходи нерідко спостерігаються у наукових публікаціях, що гіперболізують можливості новітніх комп'ютерних технологій у редакційно-видавничій практиці. Творчий характер редагування зумовлений передовсім новизною змісту кожного окремого твору, оригінальністю його композиційного рішення, своєрідністю мислення автора, особливостями його манери викладу, цільовим і читацьким призначенням майбутнього видання.

У процесі роботи над авторським оригіналом, що пропонується до видання, редактор, фактично, щоразу заново розв'язує свої професійні завдання, глибоко аналізує і практично оцінює текст, не відмежовуючись при цьому від функцій рецензента, разом з автором здійснює необхідні виправлення, часто доволі суттєві та принципові, розробляє науково-довідковий апарат, бере участь в обговоренні художньо-технічного оформлення майбутньої книжки.

Редактор повинен не стільки формально використовувати знеособлений «алгоритм редагування» або теоретичні догми так званого «нормативного редагування», скільки самостійно розробляти їх з урахуванням унікальності авторського твору.

Отже, редактор в першу чергу повинен бути професіоналом, підготовка видання за сучасних умов є складним і багатоаспектним процесом: сучасний редактор мусить знати потреби читачів, особливості їхньої купівельної і споживчої поведінки, зокрема суб'єктні ролі під час прийняття рішення щодо придбання тієї чи тієї видавничої продукції, бути здатним впливати на проблемно-тематичний і видо-типологічний склад репертуару видань, здійснювати пошук авторів для реалізації видавничих проектів і програм, виявляти твори, які можуть стати основою перевидань. Крім цього, редакторам доводиться створювати концепцію, розробляти модель майбутнього видання, забезпечувати підготовку багатьох його елементів. Разом із художником, дизайнером, художнім і технічним редакторами – з'ясувати підходи до його оформлення та ілюстрування, а з фахівцями маркетингових служб – визначити зміст, забезпечити промоцію книги (видавничих проектів).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жирун О.А. Деякі аспекти професійної діяльності редактора / О.А. Жирун // Теоритичні та прикладні проблеми психології та педагогіки. – 2005. – № 5. – С. 79-84.
2. Жирун О.А. Моральна свідомість у професійній діяльності редактора / О.А. Жирун // Теоритичні та прикладні проблеми психології та педагогіки. – 2005. – № 2. – С. 12-19.
3. Иванов В.Ф. Профессиональная культура будущего журналиста / Т. В. Иванова // Журналистика в 1994 году. – М., 1995. – Вып. 3. – С. 33–38.
4. Лазутина Г.В. Профессиональная этика журналиста / Г.В. Лазутина – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с.
5. Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, издавца: практический посібник / М.С. Тимошик. – [2-ге вид., стереотипне]. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с.

Галина НАУМЕНКО

ГЕНЕТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л.О. Зубак

Сучасне літературознавство прагне по-новому дослідити художні явища, надаючи особливої ваги такій якості, як психологізм. Останнім часом увиразнюється тенденція до визначення підсвідомого як одного з головних чинників формування особистості, адже людина, її внутрішній світ є основним об'єктом пізнання, дослідження в мистецтві. Це стосується й реалістичної літератури, яка тривалий час розглядалася переважно крізь призму ідеологічного, соціального.

Нашою метою є проаналізувати в аспекті психологізму, зокрема ролі спадковості в житті людини, соціально-психологічний роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Дослідники визначають психологізм як художню систему форм (типів) і засобів зображення та вираження людської психіки в літературі, а також уміння письменника проникати у внутрішній світ героя, помічати нюанси переживань і здатність художньо передавати їх у творі. Для реалізму характерним є принцип раціоналістичного психологізму, що базується на пізнавально-аналітичному світорозумінні. Звідси маємо ототожнення психіки і свідомості та певну недооцінку позасвідомих процесів. Проте прагнення письменників-реалістів дослідити духовне єство людини призводило до порушення раціоцентричних меж і давало можливість торкнутися надраціональних сфер душі. Ці тенденції простежуються й у творчості Панаса Мирного. Свою увагу на них звертають такі дослідники творчості письменника, як М. Кодак, О. Ільницький, М. Турчин.

Психологізм у реалістичній літературі може виражатися за допомогою найрізноманітніших засобів. Він не обмежується лише зображенням дій і вчинків героїв, їхнім мовленням та авторськими характеристиками, а й передбачає звернення до різноманітних деталей, пейзажів, ліричних відступів. Однак при цьому важливе місце займає глибоке відзеркалення певних моментів історії, суспільного життя та життя різних соціальних верств.

Панас Мирний в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», розкриваючи широку панораму життя українського суспільства від кінця XVIII до другої половини XIX ст., показує вигоди формування особистості, яка, не маючи змоги реалізувати себе, поступово стає на шлях деморалізації і врешті-решт деградує. Автор простежує внутрішню еволюцію головного героя на основі діалектики генетичних чинників і суспільних впливів, зв'язків між суспільною мораллю та психологічним виявом особистості в критичних ситуаціях. Зображений у творі пореформений період, коли офіційно основна маса селян стала вільною і нібито створилися передумови для реалізації внутрішнього потенціалу людини, стає тлом для дослідження поведінки, внутрішнього світу селянина в нових для нього умовах, де він сам має обирати свій шлях і робити життєві кроки.

Соціально-психологічний роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» вважається вищим етапом у розвитку української реалістичної прози. У цьому творі досить глибоко і конкретно розкриваються головні етапи формування людини, яка не змогла подолати протиріччя між генами та умовами виховання й існування. Вроджене та соціальне розташовані на терезах формування та розвитку головного героя Чіпки.

Головними категоріями, що позначають набір рис та властивостей психіки людини, в реалістичній літературі виступають темперамент і характер. Темперамент у психології визначають як характеристику індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності – темпу, швидкості, ритму, інтенсивності психічних процесів. Темперамент не характеризує змістову сторону та риси особистості. Однак властивості темпераменту можуть як сприяти, так і протидіяти формуванню певних рис, оскільки темперамент може модифікувати значення факторів середовища й виховних впливів, від яких залежить формування особистості. Саме темперамент є вродженим, він формується на особистому досвіді людини та генетичній обумовленості, тому його властивості найбільш стійкі в порівнянні з іншими психічними особливостями людини.

Характер – це прижиттєве надбання особистості, яке включається в систему суспільних відносин, у спільну діяльність і спілкування з іншими людьми і тим самим набуває своєї індивідуальності. В кінці кінців рахунку темперамент і характер утворюють практично нероздільний сплав, який обумовлює «обличчя» людини, інтегральну характеристику його індивідуальності.

Важливим у психології є також поняття самореалізації як вищого кінцевого результату розвитку особистості. Самореалізація – це збалансоване і гармонійне розкриття всіх аспектів особистості, розвиток генетичних і особистісних можливостей.

Самореалізація досягається тільки тоді, коли у людини є сильний спонукальний мотив для особистісного зростання та здатність поєднувати причетність до світу і незалежність від нього. Важливу роль при цьому відіграють здібності людини, що по своїй природі є індивідуально унікальні. При неможливості задоволення потреб за умови, що рівень домагань особистості досить високий і розрахований на власні сили, з'являються агресія, відчай, емоційна збудливість. Вони пояснюються явищем фрустрації – негативного емоційного стану, коли бажане зустрічає певні перешкоди на шляху досягнення мети. З цих позицій психоаналіз розглядає людину як живу енергетичну систему, сповнену різноспрямованих динамічних поривів, напруг і бажань, яка постійно намагається відновити власну рівновагу й набути стан спокою.

У психоаналізі значна роль відводиться біологічному аспекту розвитку особистості. Наприклад, З.Фрейд стверджував, що «анатомія – це доля». Як відомо, одним із ключових понять анатомії є спадковість, генетика, і саме вона вважається носієм вродженого потенціалу людини чи навпаки – аномалій.

Генетичні чинники – це особливий вид механізмів спадковості, завдяки яким здійснюється вплив батьків на поведінку дітей. Певний генетичний компонент мають такі особливості психіки людини, як відчуженість, агресивність, прагнення до досягнень, уява, почуття суб'єктивного благополуччя. Тобто поряд зі свідомим, набутих співіснує несвідоме, непідвладне людині.

Усі вище зазначені механізми формування особистості можна простежити на прикладі образу Чіпки – головного героя роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», що репрезентує образ «пропащої сили», її зародження і розвитку.

Із психологічною достовірністю Панас Мирний розгортає ретроспекцію біографії героя, підводить нас до причин, які зробили з нього «пропащу силу». На терені трагічної антинаціональної історії України, яка потягла за собою народження затаєної в душі майже кожного українця злоби на свою ущербну долю, еволюція образу Чіпки від селянина до злодія бачиться закономірною. Суперечність у внутрішньому світі Чіпки – це фактично вічне розходження між прагненнями до найповнішого самовираження, реалізації великої потенціальної енергії й постійною протидією зовнішніх обставин, неможливістю досягти ідеального світопорядку. Отже, неординарна особистість випадає із суспільної ієрархії, виникає конфлікт.

Внутрішня неоднозначність, суперечливість Чіпки показана вже на початку твору через його портретні характеристики: *«одно тільки в нього неабияке - дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хижосо тугою...»* [3, с. 240]. Незважаючи на те, що *«дитина то вийшла – на славу! Повновиде, чорняве»* [3, с. 255], його миловидна зовнішність дисгармоніювала з темпераментом, поведінкою – *«невеселе, вовчкувате, тихе»* [3, с. 255]. Ці характеристики, проте вже в динаміці, складають художню основу формування і подальшого життя героя. Життєвий шлях Чіпки буде сповнений крутих поворотів, підйомів і падінь.

Батька Нечипір Варениченко ніколи не знав і не бачив, саме це «сприяло» виникненню комплексів у хлопчика та невмінню жити у тандемі з іншими людьми. Адже як відомо, саме батько виховує у сина стійкість у поглядах, вчинках, поведінковий характер тощо.

Мати мала досить неоднозначний погляд на виховання Чіпки. Це людина важкої долі, негарна, бідна. З одного боку, вона тяжко працювала, аби нагодувати сина та матір, іноді біла хлопця, проте з іншого – любила його своєю непоказною материнською любов'ю: «*Чи, не дай Боже, занедужає Чіпка, - Мотря сама не своя. Цілу ніч очей не заплющить: сидить над ним, плаче, молиться*» [3, с. 261 - 262]. Сподівалась на допомогу від сина на схилі літ. Однак, не боячись ні бійки, ні лайки, він з самого дитинства не любив і не слухав її. А з роками з'явилася неповага, злість і навіть ненависть до матері.

Усе своє життя Чіпка несе спокуту за гріх своїх батьків. Його батько – двужон, а це великий гріх. Сільська громада, сторонячись гріха, відчужується від Чіпки як від наслідку цього гріха, адже за народною мораллю, гріх батька й матері переноситься на дитину. Чіпка-байстрюк зазнає моральних кривд від своїх однолітків: «*Виродок іде!... Запорток!... Оступлять кругом. Хто – небудь і скубне Чіпку за чорне волосся*» [3, с. 256]. Несвідомі образи інших дітей призведуть до небезпечних наслідків в дорослому житті.

Сдиним, хто мав вплив на Чіпку, була бабуся Оришка. Вона любила внука чистою, широкою любов'ю, оберігала від образ, тішила й ділилася життєвою мудрістю, розповідаючи казки: «*Глибоко западали вони в його гаряче серце, а в душі підіймали хвилю горою – з самого споду до верху*» [3, с. 258]. Підсвідомою реакцією на бабусині розповіді стала обіцянка робити в житті тільки добро: «*Я, бабусю, буду добрий, я злого не робитиму*» [3, с. 260]. Проте ці паростки любові й милосердя, що передалися Чіпці від найріднішої для нього людини, так і не розрослися в його душі.

Родовід Чіпки показано не лише по материній, але й по батьковій лінії. З розповіді про історію села Піски ми дізнаємося, що Чіпчиним дідом був не хто інший, як пан Василь Семенович Польський, від якого кріпачка Уляна, що служила при панському дворі, народила хлопчика Івана – у майбутньому Чіпчиного батька. Правда, пан Польський, дізнавшись про вагітність своєї служниці, швидко віддав її заміж за Петра Вареника, а через три місяці «*послав Бог Петрові сина Івана*». Разом з панською кров'ю Чіпка успадкував гонор, амбіційність, навіть деяку нетерпимість до людей, які не підкоряються його вимогам. Як бачимо, складність, суперечливість Чіпки була закладена уже в його природі: добре, гуманне в ньому сплітається з недобрим, лихим, як сплелася в ньому кров панська й селянська українська.

Характер Чіпки можна визначити як патологічний. Простежуючи його формування на прикладі кількох поколінь, ми можемо помітити, як до його характеру додаються все нові й нові негативні риси. Цю особливість дуже точно сформулював О. Ільницький: «*Якщо батько – «шкідливий», то син здатний на грабіж, якщо мати не може стримати свої емоції і піднімає руку на сина, то Чіпка здатен і на вбивство*» [1, с. 52]. Досить часто його зухвалість, всюдозволеність, нетерпимість у критичних ситуаціях запановують над здоровим глуздом, призводять до категоричності в стосунках з людьми: або по-моєму, або ніяк. Це дало підстави дослідниці М. Турчин зробити щодо Чіпки такий висновок: «*Персонажі роману «Хіба ревуть воли...» носять зло у власних серцях, вони самі є втіленням і джерелом зла*» [4, с. 24].

По темпераменту Чіпка нагадує флегматика, який характеризується такими ознаками в поведінці, як низький рівень активності, повільність у діях, міміці, мовленні, сталість та глибина почуттів, настроїв. Герой Панаса Мирного розумний від природи, гордий, працьовитий, хоч дещо повільний. Усе це вияв рівня інтелекту, коли людина думає перед тим, як щось сказати чи поставити запитання. Допитливість, бажання знайти відповіді на складні питання відрізняли Чіпку від сільських хлопчаків, зокрема від його товариша Грицька, з яким у дитинстві був підпасичем у діда Уласа. Часто ці питання носили нестандартний, нетиповий характер як для його віку, так і статусу, що свідчило про задатки обдарованості, високий рівень розумового розвитку. Як стверджує М. Кодак, «*виразний нахил ще з дитячих років до аналізу, зіставлення життєвих явищ, перевірка християнських моральних принципів та ідеалів на пробному камені оточуючої дійсності, болісне прагнення збагнути справжній зміст людських взаємовідносин, знайти відповідь на одвічне запитання: «де ж правда?»», визначають квінтесенцію духовності Чіпки*» [2, с. 161].

Суперечливість Чіпки простежується й на рівні колективного підсвідомого, особливостей світогляду і ментальних рис українців, носієм яких у творі постає не лише він, але й інші герої. Це колізія між селянським і козацьким світоглядом («*Минулося козацьке царство, настало хліборобське господарство*» [3, с. 308]), де «селянське» ідентифікується з нудьгою, поступливістю, пасивністю й водночас любов'ю, шлюбом, родиною, а «козацьке» функціонує як антипод до попереднього і символізує звитягу, дієвість, боротьбу. Як стверджує О. Ільницький, «*частина «Історія села Піски» показує фундаментальну структурну опозицію (дихотомію), яка керує романом і служить парадигмою того конфлікту, що роздирає його головного героя Чіпку*» [1, с. 51]. Сюжет твору яскраво демонструє хитання Чіпки між цими двома світоглядними системами або ж їх чергування, тоді як інші герої є втіленням лише одного з них. Саме тому процес саморозвитку характеру Чіпки показується в системі зв'язків між іншими персонажами твору.

Яскравим представником хліборобського світогляду, антиподом Чіпки виступає Грицько. Усі бажання і прагнення Чіпчиного товариша не виходять за межі власного господарства. Головні його цінності – земля, достаток, сімейний затишок і спокій. І хоча Грицько, як і Чіпка, з дитячих років бачив кривду й несправедливість, він ніколи не намагався чинити опір.

Чіпці також близькими були праця на землі, сім'я, благополуччя. Отримавши землю, Мотря з сином зажили щасливо. Парубок ходив біля свого клапця ніби біля малої дитини і вдень, і вночі, встигав і

підробляти, «аж люди дивувалися». Зустрів кохання, «польову царівну», звеселів, куди й дівся смуток. У цей час він відчув себе справжнім господарем. Проте цього вистачило ненадовго.

Носієм козацького світогляду, хоч дещо знівельованого й аномального, виступає Максим Гудзь – онук і улубленець січовика Мирона, його вихованець, якому в душу було засіяно зерна козацької звитяги. Цей відчайдух при всіх своїх падіннях десь у глибині душі носив посяєне дідом. Проте буйна козацька енергія пішла не в тому напрямку: ще в юності вона вилілася в гультяйство, бешкети, неробство, а після служби в москалях – у розбої та грабунки.

Чіпка на відміну від Грицька і Максима – постать амбівалентна. Козак і хлібороб, що живуть у ньому, призводять до трагічної розчакнутості, внутрішньої суперечливості. Відібрання землі стало каталізатором пробудження дитячої травми, нова невдача накладається на емоційні травми від попередніх, а вроджена емоційна збудливість бере гору, і Чіпка кидається в крайнощі – починає пиячити, заводить дружбу з розбишаками, ступає на «слизький шлях» і поступово скочується донизу, деградує духовно й морально.

Нечипір Варениченко – найсуперечливіший літературний герой XIX ст., остаточно оцінку якому дати важко. Безперечно, його бажання, самоусвідомлення, діяння коригував соціум, але й успадковане відіграло не менш важливу роль. Тому роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» займає гідне місце в контексті літературних творів, які порушують проблеми спадковості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ільницький О. Конфлікт між козацьким і селянським світоглядом у романі „Хіба ревуть воли, як ясла повні?“ / О. Ільницький // Слово і час. – 1990. – № 4. – С. 50–57.
2. Кодак М. Психологізм соціальної прози / М. Кодак – Київ: Наукова думка, 1980. – 164 с.
3. Мирний П. Твори в 3 томах / П. Мирний. – Київ: Дніпро, 1985. – Т.1.
4. Турчин М. Пропаща доля внука. Ще одне прочитання образу Чіпки / М. Турчин // Дивослово. – 2004. - №9. – С. 23–25.

Юлія ОВЧИННИКОВА

ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

(студентка III курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – викладач Р.В. Пикалюк

Видавнича справа, як і будь-який інший вид економічної діяльності, залежить від загального економічного стану країни, її культурних та естетичних пріоритетів. Економічним аспектам вітчизняної книговидавничої галузі присвячені дослідження М. С. Тимошика, В. І. Теремка та ін. Водночас зміни в економіці країни, в політиці держави стосовно книговидання потребують додаткової уваги дослідників до зазначеної проблеми, що визначає актуальність нашого дослідження.

Метою статті є аналіз сучасного стану книговидавничої галузі в Україні, виявлення економічних чинників її розвитку. У своєму дослідженні ми спираємося на статистичні дані таких фахових видань як «Вісник Книжкової палати», «Друкарство», «Телекритика».

Аналізуючи стан книговидання минулого року, президент української асоціації видавців та книготорговців О. В. Афонін оцінив книговидавничу ситуацію у кризовий для країни період. Наприкінці 2009 року держава не розраховувалась із видавцями та поліграфістами за виконане державне замовлення з підготовки та видання книг у рамках програми «Українська книга» та програми видання підручників для загальноосвітньої школи, у такий спосіб поставивши понад 80 видавництв і поліграфічних підприємств на межу «примусового банкрутства». Борг держави перед видавцями становив майже 45 млн. гривень [2; 6].

За даними 2009 року за кількістю книг на одного мешканця, виданих в областях України протягом 2009 року, був складений такий рейтинг (за спадною від найвищої кількості випущених книг до найменшої): Харківська, м. Київ, Тернопільська, АР Крим, Волинська, Донецька, Львівська, Чернівецька, Сумська, Одеська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська, Запорізька, Житомирська, Дніпропетровська, Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, м. Севастополь, Київська, Кіровоградська, Луганська, Херсонська. Послідовність переліку міст у цьому рейтингу залежить, по-перше, від масштабу міста, його загального економічного розвитку та переважання конкретної галузі господарства. Наприклад, найбільше книжок видається у Харкові, оскільки це велике місто з високим населенням. Далі у рейтингу Київ – столиця України, мегаполіс, що зібрав інтелектуалів з усієї країни. Це спричиняє стабільний високий попит на літературу. Найменше читають у Херсонській області. Вочевидь це відбувається тому, що Херсон – не тільки приморська область з її курортними програмними цілями, але й область досить розвинутого сільського господарства (тваринництво, виноградарство тощо), що знижує увагу до читання серед цих видів діяльності.

У першому півріччі 2010 року в Книжкову палату України надійшло 8755 назв книг і брошур, загальний наклад яких складає 16 721, 9 тис. пр. Порівняно з минулорічними даними, кількість назв зменшилась на 1768 друк. од., накладу – на 4090,5 тис. пр. [3; 9].

Рейтинг за територіальною ознакою, проведений органом обліку книги, у першому півріччі 2010 року виявився таким: найбільше книг видано у м. Київ, де випущено 2725 друк. од., тиражем 5116,5 тис. пр., далі за рейтингом – Харківська область – 1 853 друк. од., тиражем 7668,4 тис. пр. Порівняно з минулим роком випуск книг у м. Київ зменшилась на 438 друк. од., у Харківській області – на 522 друк. од. А от у

Львівській області, наприклад, у порівнянні з першим півріччям минулого року кількість назв збільшилась на 41 друк. од. і становить нині 492 друк. од., а тиражі зменшилися на 66,4 тис. пр. (це 27,1 %). Найменше книг і брошур видано у Київській області – 47 друк. од., за тиражами – у Севастополі – 13, 9 тис. пр.

За перше півріччя цього року, за даними Книжкової палати України, українською мовою книг і брошур за назвами випущено на 17 % менше ніж у минулому році, а за тиражами менше на 32 %. У перше півріччя 2010 року жодної книги не випущено азербайджанською, вірменською, румунською, словацькою та хорватською мовами [2; 8].

Такі різкі скорочення обсягів книговидавничої продукції наочно дають оцінку стану книговидання. Державний облік книги, дає змогу відносно оцінити сучасні тенденції книжкового ринку, оскільки не всі видавці нашої країни надсилають свої примірники в Книжкову палату.

Отже, стан видавничої справи не можна оцінювати однозначно: є прогресивні і регресивні тенденції. Суть регресу – у скороченні обсягів продукції, прогресу – у конкуренції між видавництвами, що дає читачу дорогу, але досить якісну книгу і то не завжди. Адже зараз у більшості успішних видавництвах автор на власні кошти друкує свої твори, причому видавництво часто нехтує редагуванням тексту, увага зосереджується на зовнішньому оформленні книги, пришвидшувача збуту. Така книга виходить у світ, як правило, зі штампом «в авторській редакції». Ця проблема зайняла б окремих пункт у розділі проблем української сучасної книги.

Протягом нинішнього року, як повідомляє сайт «Телекритика», в Україні загалом видали 12,5 тис. книжок накладом 22,5 мільйонів примірників. Директор Книжкової палати України М. І. Сенченко зазначає, що зменшилася купівельна спроможність населення: «Просто, коли падає життєвий рівень населення, то потяг до книжки зменшується». Ще однією з причин різкого скорочення книговидання в Україні є те, що бібліотеки, очевидно, не фінансуються, адже раніше вони закупали 35-40 %, за словами М. І. Сенченка, усієї літератури, що друкувалася в Україні [5].

«Реальної ситуації, яка існує нині на книжковому ринку в Україні не знає ніхто», – стверджує П. О. Мацкевич – головний редактор львівського видавництва «Кальварія», – державної статистики не існує, більшість приватних видавництв ігнорують Книжкову палату України і не надсилають туди для обліку екземпляри своїх книг. Це підтвердили і в самій Книжковій палаті, заявивши, що за інформацією про читачські смаки українців краще звертатися до продавців книжкових магазинів і до бібліотекарів [4].

Із видавництв, які впевнено тримаються на сучасному книговидавничому ринку можна назвати такі: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» (м. Київ), «Веселка» (м. Київ), «Видавничий дім» (м. Кривий Ріг), «Вища школа» (м. Київ), «Дніпро» (м. Київ), «Кальварія» (м. Львів), «Каменярь» (м. Львів), «Наукова думка» (м. Київ), «Основи» (м. Київ), «Перун» (м. Ірпінь), «Ранок» (м. Харків), «Світ» (м. Львів), «Українська енциклопедія» (м. Київ), «Факт» (м. Київ), «Фоліо» (м. Харків), «Шкільний світ» (м. Київ), «Юніверс» (м. Київ), «Ярослав Вал» (м. Київ) та інші.

Одним із найпродуктивніших сучасних видавництв в Україні є видавництво «Фоліо». Видає сучасну поезію, прозу, класичну, гостросюжетну, навчальну, довідкову літературу, фантастику. Видавництво вирізняється тим, що співпрацює здебільшого з молодими авторами.

«А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» вважається видавництвом, яке спеціалізується на випуску дитячої літератури, хоча випускає також повісті та романи, драматичні твори, енциклопедії. Вирізняється особливим підходом до ілюстрування: на даний момент видавництво має двадцять одного художника, що значно впливає на оригінальне оформлення видань і їх високу конкурентоспроможність.

Видавництво «Кальварія» істотну частину своєї роботи приділяє перекладам (з французької, польської, фінської, шведської, німецької, російської, латинської, болгарської, сербської, іспанської, норвезької, чеської та португальської).

Одним із лідерів у галузі книговидання у м. Кіровоград можна назвати видавництво «Імекс-ЛТД», яке постійно працює над своїм удосконаленням. Секрет успіху – у знаходженні незаповненої ніші на книговидавничому ринку, зокрема, заповнення ніші краєзнавчої літератури. Та проблема на загальноукраїнському фоні залишається відкритою: книговипуск різко зменшується. З цього приводу висловився О. В. Афонін: «Після першого півріччя 2010-го року бачу, що зберігається тенденція падіння українського книговидання». Далі він зазначає, що цілком ймовірно падіння випуску накладу літератури на 28 % [6].

Таку кризову книжкову ситуацію погіршують дорожчання паперу, поліграфічних матеріалів та поліграфічних послуг. За даними книготорговельної компанії «Топ-Книга», яка періодично порівнює російський ринок книжки із західними ринками, наводить такі дані (2002 рік): у Росії найбільша частка при виготовленні книги йде на поліграфічні витрати (30 %) і на частку дрібного розповсюджувача (35 %), в США видавництво забирає собі 30 %, тоді як у Росії – лише 17 %, частка витрат на оптового і роздрібного книгорозповсюджувача становить 20 і 40 % [6; 11]. Звісно, що в Україні левина частка також йде на витрати поліграфічних послуг.

У рамках Форуму видавців був проведений круглий стіл під назвою «Книжкові ринки України та Росії в соціальному аспекті» були представлені такі дані, що у Білорусі на одну людину припадає 4,8 книг, у Росії – 5,4, у Німеччині – 12, а в Україні не припадає навіть і однієї – 0,97.

Український уряд у цьому році затвердив порядок використання 33 млн. гривень на «Українську книгу», порівняно з минулим роком – 20 млн. Про це повідомив департамент інформації та масових комунікацій Секретаріату Кабміну. Але перелік книжкових видань, які будуть випущені за рахунок цих

коштів, ще не сформовано. Це питання вирішуватиметься на підставі експертної ради Державного комітету телебачення та радіомовлення [7].

Заважає Україні й російська протекціоністська книжкова політика на українському ринку. Українські книговидавці нарікають, що в Україну ввозиться помітно дешевша, порівняно з українською, книжка.

Шляхів вирішення книжкових проблем декілька. Наприклад, там, де мова заходить про російський протекціонізм, вітчизняні книговидавці здатні розвивати уже підтримувану у деяких містах ініціативу створення своєї мережі «Українська книга». По-друге, треба захопити читати всіх (поширити рекламу з гаслом, що читати модно). Необхідно шукати потенційних інвесторів.

Опитування лідерів світового бізнесу, проведеного компанією McCann Worldgroup – Global Marketing Communications Company виявило, що створення попиту на нові або на існуючі товари вдвічі важливіше, ніж зниження цін, і в чотири рази, – ніж інвестиції. Ця ж компанія пропонує свій ланцюг створення попиту, який включає бачення попиту (основні джерела попиту), стратегію бренда, оптимізацію ресурсів (вплив на цільову аудиторію через певні канали), творчий складник (створення ідей, які можна застосовувати до будь-якого каналу комунікації), залучення споживача та попит у дії [4;12].

Зрозуміло, що сучасні видавці не можуть дозволити собі таку продуману систему збуту, хоча деякі видавництва створюють свої магазини, де назва магазину стає брендом.

Наприклад, у Польщі рецензія на книжку або інтерв'ю у газеті чи журналі сприяє зростанню продажів книги. Так, у газеті «Gazeta Wyborcza» є окремий розділ, присвячений книгам. В Україні ж рецензії або якісь критичні статті на книги можна знайти лише у фахових виданнях «Літературна Україна», «Кур'єр Кривбасу», журнал «Шо», часопис «Дніпро» тощо. Дуже важко знайти масовий журнал чи газету (таку як, скажімо, польська «Gazeta Wyborcza»), коли видавець чи редактор виявить бажання присвятити частину шпальти для рецензії нової книги. Питання іноді стосується не лише фінансового аспекту, а полягає й у визначенні пріоритетів видання.

Видавцям і любителям книг можна сподіватися на те, що держава не залишить українську книгу напризволяще. Але проблема не лише у відсутній законодавчій системі, яка підтримувала б цю справу, але й у визначенні, як ми вже зазначали, пріоритетів редакторів тих чи інших видань.

Проаналізовані статистичні дані про випуск обсягу книг на сучасному книговидавничому ринку, а також наведені факти про умови існування української книги свідчать про відсутність чітко регламентованих пріоритетів книжкової продукції в українському законодавстві як продукту не лише матеріального, але й інтелектуального та духовного, про важкі умови існування видавництва у післякризовий економічний стан для країни.

За активного втручання держави у справу книговидавничої галузі, її матеріальна підтримка – зменшення податків на українську книгу, заходи щодо розвитку національних видавничих проєктів, підтримані державою, толерантність і співпраця, безоплатне виділення площі газети для реклами нової книжки зміцнять позиції українського книговидання на фоні інших розвинутих європейських країн, покращать загальну якість підготовки книги на всіх етапах її створення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева А. Мы конструируем себе своего читателя / А. Андреева. – Режим доступу: <http://www.polit.ua/articles/2010/09/13/knigi.html> (13.09.10). – Назва з екрану.
2. Афонін О. Українська книга в контексті фінансово-економічної кризи 2009 року / О. Афонін // Вісник Книжкової палати. – 2009. – №3. – С. 6–9.
3. Буряк С. Аналітичний огляд випуску книжкових видань за перше півріччя 2010 року / С. Буряк // Вісник Книжкової палати. – 2010. – №7 – С. 8–12.
4. Індутна К. Ціна на книгу в Україні та світі / К. Індутна // Друкарство. – 2006. – №5 (70). – С. 11–14.
5. Коваленко Н. В Україні різко скорочується книговидання / Коваленко Н., Шерстюк Н. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2010-09-22/56031> (22.09.2010). – Назва з екрану.
6. Поліковська Ю. Український елемент на російському книжковому ринку України? / Ю. Поліковська. – Режим доступу: // <http://www.zaxid.net/article/75418/> (27.09.2010). – Назва з екрану.
7. Уряд затвердив порядок використання 33 млн гривень на «Українську книгу», але перелік видань ще не сформовано. – Режим доступу: <http://telekritika.ua/news/2010-07-15/54404/> (15.07.2010). – Назва з екрану.

Людмила ПАВЛИШИНА

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І. М. Демешко

Одним з актуальних питань сучасної лінгвістики є комплексне дослідження терміносистеми української мови, яка є основним інформативним шаром лексики. Українська термінологія вже впродовж двох століть привертає до себе увагу багатьох учених та фахівців. Сучасна медицина як одна з найрозвиненіших галузей української науки послуговується належним чином організованою національною фаховою мовою. Основним чинником, що зумовив неоднорідність складу української медичної термінології є історія розвитку медицини, різноманітність джерел поповнення її словникового складу. Чільне місце в дослідженнях проблем медичної термінології посіли праці В. Німчука, Н. Безбородько,

І. Чепіги, Л. Вакалюк, І. Корнієнко, Г. Краковецької, Р. Беляєва, Н. Литвиненко, Н. Місник, Т. Лепехи, А. Ткач та ін.

Основною метою статті є різноаспектний аналіз розвитку української медичної термінології. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) визначити основні способи термінотворення та встановити джерел запозичень українських медичних термінів; 2) з'ясувати походження питомих українських медичних термінів; 3) вивчити питання синонімії та варіативності термінів медичної галузі; 4) описати сучасний стан медичної термінології.

Медична термінологія як сукупність назв на позначення предметів та явищ, пов'язаних з людським тілом, хворобами, лікуванням, почала своє існування значно раніше, ніж термінологія як наука. Пласт медичної народної лексики є одним з найдавніших у мові. Ще в XI ст. із запровадженням «Руської правди» почали використовуватися еквіваленти сучасним *рана, синець, переломлений, насилля, кисть* та інші, оскільки для здійснення судочинства необхідно було виявити та найменувати пошкодження, котрі були заподіяні потерпілому та котрі спричинили його хворобу чи смерть [1, с. 152]. Формування української медичної термінології є складовою частиною розвитку всієї лексичної системи мови. Термінологічний склад мови є динамічною системою, яка зазнає постійних змін шляхом поповнення новими лексичними одиницями або завдяки семантичній трансформації уже існуючої термінологіки. Основними способами збагачення є творення нових слів на основі власних мовних ресурсів, запозичення з інших мов, вторинна номінація. Медична термінологія з погляду походження належить до одного з найдавніших шарів термінологічного словника української мови, тому протягом багатовікової історії розвитку в ній відбулися основні способи словотворення, котрі забезпечували можливість творення нових термінів, тобто морфологічний: афіксація (префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний спосіб), осново- та словоскладання, синтаксична деривація.

Термінологічне словотворення, на відміну від загальномовного, має деякі особливості, які пов'язані насамперед зі специфікою терміна як лексичної одиниці обмеженої сфери вживання. Ураховуючи те, що терміни виникають у професійному середовищі та використовуються в термінологічній функції тільки в спеціальній літературі та професійному вживанні, термінологічне словотворення дає можливість штучно вводити до термінології спеціалізовані за значенням словотворчі морфеми, які виконують і класифікаційну функцію. Так, суфікс **-ім-** (**-им-**) передає значення запалення, наприклад: *блефарит* – запалення повік, *фарингіт* – запалення гортані, *бронхіт* – запалення бронхів, *отит* – запалення вуха, *апендицит* – запалення апендиксу; елемент **-томія** (**-ектомія**) передає значення видалення, наприклад: *тонзилотомія* – видалення мигдалини, *апендектомія* – видалення апендиксу, *артеріектомія* – видалення артерії; елемент **-патія** передає значення хвороба: *увеанатія* – захворювання судинного тракту, *мастопатія* – захворювання молочної залози; елемент **-метрія** означає вимірювання чогось (хронопериметрія); елемент **-подібний** передає значення схожості на щось (*склоподібний, дископодібний, кільцеподібний*).

Медична терміносистема порівняно із загальномовною лексикою часто вживає як засіб словотворення дещо інший набір морфем, для яких характерна закріпленість за певними класами понять. При термінологічному словотворенні вільніше та простіше поєднуються запозичені й національні словотвірні елементи, спостерігається також зміна семантики загальномовних морфем, зокрема суфікси суб'єктивної оцінки, оформлюючи основи термінів, втрачають ознаки демінутивності, надаючи термінові конкретного предметного значення. Створення медичної термінології відбиває всі структурні напрямки словотворення.

Суфіксальний спосіб словотворення, що полягає в поєднанні суфікса з коренем або похідною основою, найбільш поширений у термінологічному словотворенні. Приєднуючись переважно до іменних основ, суфікси утворюють слова на позначення певних понять чи явищ об'єктивної дійсності. Оскільки основну масу медичних термінів становлять іменники, то увага дослідників та лінгвістів звертається головним чином на їхнє творення. Терміни-іменники, утворені суфіксальним способом, поділяються на деривати, мотивовані основами іменників, дієслів та прикметників.

Серед словотворчих морфем іменних медичних термінів виділяються спільнослов'янські суфікси **-ість**, **-ин(а)/-ін(а)**, **-ок**, **-ств(о)** (**-цтв(о)**, **-зтв(о)**), **-ук**, **-ак**, **-иц(е)**, **-н'н'**, **-ик/-ік**, **-ик**, **-от** та суфікси іншомовного походження **-ацій-**, **-изм/-ізм**, **-ин/-ін**, **-аз(а)**, **-оз(а)**, **-ит**, **-атор**, **-ист**, **-ант**, **-ом(а)** та ін.: *реактивність, судина, клітина, акушерство, насичення, генетик, сліпота, дантист, коагулянт, міома, метеоризм, міозит, квадрант*. При творенні українських медичних термінів досить продуктивним є суфікс **-ість**. Іменники, утворені за допомогою суфікса **-ість**, мотивовані якісними та відносними прикметниками із суфіксами **-н**, **-ов**, **-лив**, **-ист-**, що виражають якість, властивість чогось. Такі терміни, як правило, позначають: 1) фізичні якості та стан живих істот (*м'якість, нервовість, непритомність, сонливість*); 2) властивості організмів (*мінливість, дражливість*); 3) сконцентрованість певних ознак у предметах та явищах (*констативність, зернистість*); 4) зовнішній вигляд названими термінами предметів (*опуклість, вигнутість*) та їхні властивості (*в'язкість, еластичність*).

В українській медичній термінології значна частина термінів на позначення дії утворена за допомогою продуктивного суфікса **-ацій-**: *сегментувати* – *сегментація*, *адаптувати* – *адаптація*, *ампутовати* – *ампутація*, *асимілювати* – *асиміляція*, *вакцинувати* – *вакцинація*. Також українській медичній термінології властивий словотвірний тип із суфіксом **-ізм**. Деривативи із суфіксом **-ізм** визначають у медичній термінології властивості, ознаки живих організмів: *альбінізм, анаболізм, дальтонізм*. Цей суфікс приєднується в основному до основ іншомовного походження. Спостерігається досить чітка диференціація

в поєднанні суфіксів з похідними основами. Так, суфікси **-ик, -иц', -ин-, -н'н'** приєднуються до питомих основ, а суфікси **-изм, -аз-, -оз-, -ин-, -ом-, -ант, -им/-ит** – до іншомовних основ.

При творенні українських медичних термінів використовуються питомі префікси **без-, між-, над-, під-, при-, о-/от-, за-, пере-, пів-, про-, роз-, су-** та префікси іншомовного походження: **а-, анти-, архі-, де-, диз-/дис-, екзо-, екто-/енто-, гіпер-, гіпо-** та ін.: *безплідність, міжключиця, підборіддя, надгортанник, надпліччя, аритмія, авітаміноз, анабіоз, аналгезія, антивірусний (противірусний), антигігієнічний (протигігієнічний), гіперестезія, гіпернефрома, екзостоз, ектомія, епігастрій, епіглотис, ендоплазма, півкуля, півканал, півпараліч, напівперіод, напівсон, напівзрілий, напівперетинковий*). Давній словотворчий формант спільнослов'янського походження **су-**, котрий позначає суміжність, у більшості випадків став частиною кореня внаслідок спрощення основи: *суглоб, судина, сукровиця, судома, супінатор, супровідний*.

При творенні складних і складених термінів використовуються як компоненти, що в мові вживаються як самостійні слова (*акушер-гінеколог, адипозно-генітальний, нервово-м'язовий, шлунково-кишковий, внутрішньоклітинний, грудочеревний*), так і компоненти, що самостійно не вживаються (**-алгія, -генний, біо-, гастро-, гемато-, лейко-, остео-**). Таким чином, аналіз зібраного матеріалу свідчить про те, що досить продуктивним типом творення складних термінів у медичній термінології є поєднання приєднаних компонентів з іменними основами (**аеро-, ало-, анемо-, ангіо-, біо-, бласто-, гетеро-, гомео-, дермато-, -ома, -логія** тощо). За допомогою цих компонентів створюються словотвірні структури, що надають характер системності медичній терміносистемі. Ці компоненти можуть поєднуватися з будь-якою основою, але вони містять у собі певну постійну ознаку.

Здебільшого медичну термінологічну лексику, що складається з термінів-комполітів, за семантичними ознаками можна поділити на такі лексико-семантичні групи: 1) терміни на позначення хвороб: *артрит, дерматит, бронхоспазм, остеомиєліт*; 2) назви галузей медицини: *кардіологія, гінекологія, гастроентерологія, неврологія*; 3) найменування осіб за фахом: *дерматолог, венеролог, офтальмолог, нейрохірург*; 4) найменування пристроїв та інструментів: *флюорограф, кардіоскоп, гастроскоп*; 5) назви процесів, систем дослідження, лікування: *бронхоскопія, флюорографія* та ін.

Значного поширення в медичній терміносистемі набула синтаксична деривація, що, як відомо, є одним з основних способів термінологічної номінації. У медичній терміносистемі цей спосіб термінотворення досить продуктивний. Терміни-словосполучення допомагають встановити місце певного предмета або явища в ряду інших однорідних предметів та виділити його з цього ряду, вказуючи на його особливості. Цей спосіб термінотворення властивий не лише українській, але й іншим слов'янським мовам. Двокомпонентні конструкції в медичній терміносистемі представлено двома продуктивними моделями – „прикметник + іменник”: (Adj+N) *молочна залоза, надниркова залоза, щитовидна залоза, привушина залоза, передміхурова залоза, сурогатне материнство, внутрішня секреція* та „іменник + іменник: (N+N) *аналіз крові, біфуркація трахеї, екстирпація залози, епіфіз кістки*. Трикомпонентні терміни виникають, як правило, шляхом ускладнення з метою конкретизації двокомпонентних термінів – з приєднанням додаткового прикметника або іменника: *висхідна ободова кишка – низхідна ободова кишка – поперечна ободова кишка, кров'яна пухлина голови, внутрішня оболонка серця*.

Унаслідок опосередкованої вторинної номінації з'являється термін-словосполучення. У сучасному мовознавстві таке поняття лінгвісти кваліфікують по-різному, зокрема: складений термін (Д. Лотге), складні слова (О. Кардашук, О. Кульбабська), багатокомпонентний термін (В. Чумак, С. Овсейчик), терміни-комполіти (Л. Азарова), аналітичні номінації (О. Чуєшкова). Проте найчастіше складні номінації термінологи називають термінами-словосполученнями (Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Крижанівська, Л. Симоненко, А. Д'яков, Т. Кияк, Л. Вакарюк, С. Панцьо та ін.).

Досліджений матеріал переконливо засвідчує, що в медичній термінології найчисленнішими з-поміж складених термінів є моделі двокомпонентних словосполучень, утворених на базі субстантивної-ад'єктивного та субстантивно-субстантивного зв'язків.

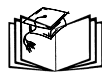
За ступенем усталеності термінів-словосполучення можна поділити на два типи: 1) стійкі, котрі характеризуються смисловою неподільністю, за якої значення терміна частково мотивоване його компонентами (*соняшне сплетіння, куряча сліпота, сліпа кишка, слизова оболонка* тощо); 2) терміни-словосполучення, що характеризуються формальною розкладністю компонентів (*райдужна оболонка, товста кишка, статеві органи, нервова, травна система* тощо).

Уживання синтаксичного способу термінотворення пояснюється, з одного боку, лексичною природою терміна, з другого боку, його функціональним призначенням. Медичні терміни-словосполучення називають поняття чи явища і допомагають характеризувати їх (*вушна раковина, смертельний наслідок, потиличний бугор*).

Українська медична наукова термінологія неоднорідна як з погляду походження, так і семантики та її структури. Основою створення української медичної терміносистеми є народна термінологія, котра складалася впродовж багатьох віків. Вона включає в себе спільнослов'янську термінологію (*волокно, волосок, жилка*), східнослов'янську (*пазуха, шийка*), власне українську (*потилиця, м'яз*).

Сучасна українська медична терміносистема досягла найбільшого ступеня інтернаціоналізації порівняно з термінологією інших наукових галузей завдяки впливу двох класичних мов античного світу – давньогрецької та латинської. Найвиразніше проявляється вплив грецької та латинської мов на початковому етапі розвитку медичної термінології. Запозичення з грецької мови потрапляють до української мови здебільшого через посередництво інших європейських мов – німецької, польської, французької: *анемія, бактерія, діабет, мікроб* тощо. Латинізми в мову східних слов'ян потрапляють у X–XI ст. переважно через

німецьку мову: *альвеола, вена, капіляри*; терміни на позначення дій та процесів: *адаптація, вакцинація, вегетація, дисиміляція, ін'єкція, стерилізація* та ін.; назви речовин: *вітамін, фермент*; назви хвороб, запальних процесів, стану організму: *авітаміноз, ботулізм, депресія, радикуліт* та ін.

Таким чином, українська наукова медична термінологія пройшла досить довгий і важкий шлях розвитку – від термінологізації спільнослов'янських та народних загальнонавчаних слів, прямого запозичення з латинської, грецької та західноєвропейських мов до вироблення власних найновіших словотвірних моделей з використанням як власне мовних, так і міжнародних елементів. Поділяємо думку, що «інтернаціоналізми не порушують внутрішньої структури української мови, а забезпечують контакти з іншими мовами світу та вказують на високий рівень української літературної мови загалом й української національної термінології зокрема» [2, с. 27].

Найбільш поширеними семантичними явищами в медичній терміносистемі є синонімія та варіативність. Їх поява зумовлена декількома причинами, серед яких найважливішими слід назвати: 1) паралельне вживання запозиченого та питомого термінів; 2) розвиток медицини як науки, що супроводжується виникненням нових медичних понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу назву; 3) наявність кількох питомих термінів для вербалізації одного поняття; 4) існування двох чи більше запозичених термінів, різних за походженням щодо мови-позичальника. Термінологічна лексика в сучасній терміносистемі має здебільшого широке синонімічне розгалуження, як правило, тому, що джерелом її творення була загальнонавчана лексика, котра, перейшовши в розряд медичної термінології, привнесла в неї й саму здатність вступати в синонімічні зв'язки. Отож, автори медичних наукових праць використовують не тільки загальнонавчані слова в ролі терміна, але й їхню здатність до синонімізації. Ті медичні терміни, які виникли на іншомовній основі або за іншомовними моделями, у сучасній терміносистемі медичної науки майже не синонімізуються, і там, де на позначення понять існують синонімічні ряди, вони, як правило, малокомпонентні: *акселерація – прискорення, аерофіт – повітрялюб, мімікрія – наслідування, лейкоцит – білокрівець, курабельність – виліковність, іктерус – жовтяниця*. У синонімічні зв'язки вступають не тільки терміни-однослови, але й складені назви, наприклад: *перитоніт – запалення очеревини, міома – м'язова пухлина, епідидиміт – придаток яєчка, ендокард – внутрішня оболонка серця, трахея – дихальне горло, кон'юнктива – сполучна оболонка (ока), гастрит – запалення слизової оболонки шлунка, гемотрансфузія – переливання крові* та ін. Функціональне значення наведених синонімічних пар різне. Національні терміни-словосполучення більш характерні для навчального процесу (вживання їх переважно обмежене шкільними підручниками, науково-популярною та методичною літературою), а запозичені терміни – для власне наукових досліджень. Під час вибору одного терміна з синонімічного чи варіантного ряду в термінологічних системах слід уникати архаїзмів, просторіч, діалектизмів, вульгаризмів, які не вписуються у вироблені критерії наукової мови, наприклад: *белена – дурійка, дуриця; здуття – дмучка; черево – пузо*.

Таким чином, наявність синонімії та варіативності в медичній термінології як лінгвістичне явище відбиває загальну тенденцію термінологіки до синонімії та словотвірного варіювання термінів у межах своєї терміносистеми, а також є результатом історії становлення та динаміки розвитку українських терміносистем на сучасному етапі.

Найважливішим завданням для медичної термінології сьогодні є відродження, упорядкування та кодифікація медичних термінів. Проблема остаточного вноормування та уніфікації української медичної термінології ще не розв'язана. Триває процес відновлення медичної національної лексики у фаховому спілкуванні. Учені різних галузей знань постійно працюють над удосконаленням термінології свого фаху.

До основних завдань сучасного термінознавства належать: систематизація, упорядкування та стандартизація наявної термінології, створення галузевих словників, україномовних підручників, посібників, довідників, державних стандартів на терміни та вироблення різних законодавчих актів державною мовою. Уноормування терміносистем української мови безпосередньо залежить від розв'язання низки проблем, зумовлених порушенням лексичної загальнолітературної норми, неточним лексичним позначенням наукових понять, наявністю термінологічної полісемії, синонімії, словотвірних варіантів. Не розв'язаними залишаються проблеми, пов'язані з виробленням чіткої концепції щодо укладання словників, відсутністю коректно окреслених меж відповідних терміносистем, залучених до галузевих термінографічних праць, порушенням норм чинного правопису, що характеризуються різними підходами до укладання словників. На жаль, в Україні немає централізованого наукового органу, який би був координатором термінографічної роботи. Така координація забезпечила б розв'язання суто лексикографічних проблем: вироблення єдиних вимог до реєстру словника, до відображення лексико-семантичних відношень (синонімії, полісемії, омонімії), граматичної та семантичної характеристики термінів, питання еквівалентності перекладу тощо.

Отже, аналіз структурно-семантичних особливостей медичної терміносистеми дає можливість зробити такі висновки:

1. Розвиток української термінології, зокрема медичної, носив хвилеподібний характер, зумовлений історичними та суспільно-політичними причинами. Історію розвитку української термінології можна умовно поділити на п'ять етапів.

2. Словотвір термінів досліджуваної сфери відбувається в основному афіксальним способом (за допомогою як власне українських, так і запозичених афіксів), а також шляхом основоскладання та синтаксичним способом (утворенням термінів-словосполучень). У кожному випадку використовуються як питомі, так і іншомовні компоненти.

3. Українська терміносистема складається як з власне української лексики, так і з запозиченої, котра є достатньо представленою в усіх наукових галузях, зокрема в медицині. Основними джерелами запозичення термінів й компонентів для терміноутворення є латинська та грецька мови, що характерне не лише для української мови, але й взагалі для слов'янських мов та інших мов світу. Існування в багатьох випадках як питомого, так і запозиченого найменування на позначення певного поняття в медицині призводить до створення синонімічних рядів та появи явища варіантності.

Перспективним у плані подальших наукових розвідок є більш детальне вивчення ономазіологічних проблем терміносистеми, дослідження організації терміносистеми на рівні парадигматики (синонімії, антонімії, гіпонімічних парадигм), функціональний підхід до вивчення терміносистем (явища термінологізації, детермінологізації).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лепеха Т. Формування української судово-медичної термінології в XI–XV століття // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. / Т. Лепеха. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 152–155.
2. Януш Я. Роль термінології у професійній освіті // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. / Я. Януш. – К. : НАН України, 1998. – С. 25–29.

Тетяна ПТАШНИК

СУЧАСНИЙ РИНОК БІОГРАФІЧНИХ ДОВІДНИКІВ: ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, старший викладач І. В. Холяк

Підготовка різнопланових біографічних видань в Україні набуває особливої актуальності. Адже впродовж кількох століть імперська ідеологія спрямовувалася на деперсоналізацію історії українського народу, на знищення в українців історичної пам'яті, на ствердження в їхній свідомості відчуття меншовартості, другорядності як представників окраїнної нації. Таким самим було ставлення до українства і за радянських часів, коли дозволялося лише дозоване подання матеріалів про видатних українських діячів у різних довідкових виданнях, та й то з огляду на їхні громадсько-політичні погляди. Згадки про тих, хто незаангажовано працював у царині історії й культури України, не допускалися взагалі. Цензурою могли бути знищені навіть великі накладі, якщо у працях згадувалося хоча б одне неканонізоване ім'я.

Лише після утворення на пострадянському просторі нових незалежних держав, у тому числі й української, виникають принципово нові, сприятливі умови для заповнення «білих плям» в історії та культурі України, їх «олюднення», відродження самосвідомості українців [25, 6].

Нині глибоких та ґрунтовних наукових досліджень у галузі біографістики бракує. Втім біографія все ж таки була предметом уваги таких науковців, як В. Чижко, В. Попик, С. Ляшко, Н. Лобко, В. Маслійчук, Л. Рева, К. Серажим, Ю. Семенов, В. Онопрієнко.

Те, що впродовж останніх півтора-двох десятиліть у вітчизняній соціогуманітарній науці на зміну «знеосібленому» схематизму прийшов і міцно утвердився погляд на минуле саме через людський його вимір, зокрема, крізь призму біографістики, неспростовно свідчить, що саме такий підхід найповніше відповідає духу нашого часу, бо сповнений тим гуманістичним потенціалом, який нині активно витребуваний суспільством. Принципово важливим стало те, що минуле українського народу – в усіх його неоднозначних, з погляду наших сучасників, вимірах і оцінках – розкривається дослідниками і публіцистами-біографістами широкому загалу не у вигляді нових схем (далеко не для всіх прийнятних!), а у персоніфікованих вимірах, через долі реальних і дуже різних людей. Тим самим воно стає своєрідним простором для знаходження шляхів до порозуміння і примирення між представниками різних суспільно-політичних поглядів – на ґрунті визнання єдності нашої національної спадщини в усіх її виявах, а отже – реальним національно-консолідуючим чинником [22, 16].

Метою нашої розвідки є дослідження біографічних довідників на сучасному книговидавничому ринку, їхніх переваг і недоліків. Для досягнення цієї мети належить розв'язати такі завдання: розглянути особливості біографічного жанру, проаналізувати біографічні довідники всеукраїнського та регіонального характеру.

Біографія є найдавнішою і важливою формою людинопізнання. Термін «біографія» ми розуміємо як життєпис людини, створений не шляхом спрощеного, короткого викладу явищ, а на психологічному, духовному рівні. У цьому випадку йдеться про особливий стиль, в якому життєвий шлях людини описується в історико-культурному контексті з одночасним розкриттям унікальності та самотності особистості. Специфіка такого виду праць полягає в тому, що в основу викладу покладена історія життя видатної, творчої людини [24, 291].

У роки незалежності України, особливо починаючи із середини 90-х рр. ХХ ст., пріоритети вітчизняної біографістики почали поступово змінюватися. На перше місце вийшли завдання осмислення крізь призму біографій видатних співвітчизників внеску України у загальнослов'янську, європейську і світову науку і культуру, відстоювання українських пріоритетів, української приналежності багатьох відомих діячів, чий внесок належить історії та культурі кількох народів. По-друге, українським історикам і культурологам як

представникам віднині державницької, політичної нації належало осмислити як загальнонаціональне надбання спадщину видатних українців від давнини до сучасності. У ті роки, попри всі економічні негаразди, перед дослідниками відкрилися значно ширші можливості, пов'язані з відсутністю ідеологічних обмежень і відкритістю архівних та книжкових фондів, можливістю вільного спілкування з науковими і культурними центрами української діаспори. Крім того, й сама логіка розгортання наукового пошуку стимулювала швидке зростання й диференціацію типів і жанрів історико-біографічних розвідок і публікацій – від стислих газетних і журнальних науково-популярних заміток та статей різного формату до появи численних історико-біографічних збірок та альманахів, регіональних і тематичних біографічних словників та довідників і, нарешті, глибоких монографічних досліджень, присвячених відомим діячам української історії та культури [22, 17].

Досі залишаються популярними біографічні довідники, які ознайомлюють суспільство із найвизначнішими людьми країни або певного регіону, наприклад: довідник «Видатні постаті в історії України (IX – XIX ст.)» (2002) [1], який містить короткі біографічні нариси, історичні та художні портрети; книга «Постаті XX століття» (2007) [13], яка подає біографії осіб у певному часовому розрізі; видання «Визначні постаті Степової Еллади» (2004) [3], яке охоплює визначних людей Кіровоградщини.

Принципово важливим зрушенням останніх десятиліть є видання низки насичених персоналіями галузевих довідників. Зокрема, протягом 1990 – 2000 рр. на загальноукраїнському ринку побачили світ такі довідкові видання: «Біографічний словник діячів у галузі математики» (1985) [2]; «Біографічний довідник видатних фізиків» (1985) [7]; на регіональному рівні були представлені такі довідники, як «Кіровоград. Образотворче мистецтво (минуле і сучасне)» (2008) [6], «Літературний словник Кіровоградщини» (1995) [10]. Проблему гендерного балансу порушують видання: «150 видатних українок» (2003) [5], «Жінки в історії України» (1993) [8].

Яскравим прикладом «холостого ходу» біографічно-видавничої справи нині стають все нові й нові перевидання біографічних збірок на зразок «100 імен», «300 імен» і т. ін., що видаються на комерційних або спонсорських засадах, нерідко з метою реклами меценатів або громадсько-політичних організацій. Актуальної, науково опрацьованої інформації вони, за рідкісними винятками, не містять, а являють собою кальки з російських комерційних загальноосвітніх серій не дуже високого рівня і повинні, на нашу думку, розглядатися за межами наукової біографічної довідкової літератури. Поява перших із них у 90-х рр., безумовно, мала певне позитивне значення і була схвально оцінена громадськістю. Проте нині подібні книжки своє пізнавальне та виховне завдання вже виконали і вичерпали себе. Слід зважити на те, що видання подібних «сотенників» завжди вимагає певної уніфікації подання матеріалів, а досягти цього при висвітленні біографій осіб, які працювали в різних царинах людської діяльності, дуже важко: кожна з них вимагає своїх підходів, структури та обсягів біографічних нарисів. Окрім того, напрацювання, здійснені в Інституті біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема, у зв'язку з урядовим проектом створення у Києві Алеї видатних діячів України, засвідчили, що «сакральну» кількість – числа, кратні 100, взято за основу збірок абсолютно штучно. Вона не є репрезентативною для розкриття пантеону видатних національних діячів або представників якоїсь певної сфери людської діяльності.

Для кожної нації більш адекватним реаліям її історії та культури є добір, скажімо, 10 – 20, або, у ширшому плані, 30 – 50 найвизначніших представників. Поза цими числами крайній, не підкріплений ніякими ґрунтовними аргументами суб'єктивізм у відборі зникає лише після 300 – 350 імен [23, 25]. Негативним прикладом підготовки та видання довідкової біографістики є ціла серія «100 знаменитих», яку заснувало видавництво «Фоліо». Прикладами цієї серії є такі видання: «50 знаменитих царственних династій» (2007) [15]; «50 знаменитих прорицателів і ясновидящих» (2008) [14]; «100 знаменитих жінок» (2008) [16]; «10 геніїв, змінив мир» (2008) [9]. Але нескладно помітити, що самі видавці порушують «магію цифр» своєї серії. Як позитивний виняток із цієї не досить вдалої серії можна назвати такі видання: «100 видатних імен України» (1999) [19], «150 великих українців» (2001) [4].

Проведений нами огляд і аналіз сучасного видавничого ринку довідкової біографістики дозволяє зробити висновок, що і популярні, і наукові збірники будуть корисними лише за умови конкретного визначення вузького проблемно-тематичного або регіонального спрямування, пізнавальної та наукової новизни, а кількість згадуваних у них персоналій не повинна обумовлюватись будь-якими наперед визначеними «круглими» числами – її повинні визначати, з одного боку, сам матеріал, характер його викладу (стиль, мотивований призначенням видання, обсяги біографічних нарисів тощо), з іншого – організаційні можливості упорядників і видавців. Поки що публікація «сотенників» переростає у видання надрукованих зі ще більшим розмахом «трьохсотенників», «п'ятисотенників», «тисячників» [23, 26].

Особливої популярності останніми роками набули регіональні біографічні довідники, зокрема такі, що свідчать про особливості розвитку нашого степового регіону. Вийшли такого типу книги навіть на районному рівні: «Боковеньки-2006. Степовики» (м. Долинськ) (2007) [11], «Відомі люди Маловисківщини» (2007) [12].

Важливим фактором розвитку вітчизняної довідкової біографістики стало перейняття досвіду інших держав у цій сфері. Короткі довідки про сучасників дають словники типу «Хто є хто» («Who's who»). Вони подають короткі відомості про осіб, часто перевидуються, разом з лаконічними, складеними за чіткою схемою біографічними даними повідомляють адреси і телефони. Є міжнародні, регіональні і національні універсальні й галузеві біографічні довідники. З міжнародних найбільш відомим є британський «International who's who».

Найвідомішими словниками типу «Хто є хто» континентального і регіонального масштабу є «Who's who in Europe», 1964 – 1967; «The Asia who's who», Hong Kong, 1960; «Who's who in Latin America...», Stanford, 1935. Національні словники «Хто є хто» є в багатьох країнах (багато з них використовує англійську назву «Who's who» для називання своїх словників). Уперше національний «Who's who» почав виходити в 1849 р. у Великобританії. Часто такі довідники подають відомості не тільки про національних діячів, але і про емігрантів та іноземців, що залишили слід у культурі країни. У деяких країнах (Великобританії, США) публікуються багаторічні зведення про осіб померлих – «Who was who» [20, с. 572].

В Україні цей тип видань прижився, яскравим прикладом цього є довідник «Хто є хто у Верховній Раді України» (1998) [18] – це актуальне і потрібне видання, оскільки часто суспільство навіть не знає політичних поглядів осіб, яких обирають до законодавчого органу нашої країни. На регіональному рівні можна чітко простежити кон'юнктурність такого типу книг. Таким, скажімо, є довідник «Хто є хто на Кіровоградщині» (2008) [17], де зазначені всі власники великих підприємств, натомість майже не охопленими залишилися видатні постаті зі сфер культури, освіти, медицини краю.

Проведене дослідження свідчить про те, що у сучасній біографічній книговидавничій практиці починають домінувати такі мобільні різновиди довідкових видань, як регіональні, галузеві, тематичні довідники, біобібліографічні покажчики, поточні довідники «Хто є хто», матеріали до біографій, робочі зошити, біографічні календарі тощо, зміст яких відповідає суспільному попиту, який чимдалі зростає.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.) : короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети [Текст] / В. Гусев (кер. кол. авт.), В. Дрожжин, Ю. Калінін, О. Сокирко, В. Червінська. – К. : Вища шк., 2002. – 358 с.
2. Бородин О., Бугай А. Біографічний словник діячів у галузі математики [Текст] / О. Бородин, А. Бугай – К. : Радянська школа, 1985. – 400 с.
3. Босько В. Визначні постаті Степової Еллади [Текст] / В. Босько. – Кіровоград : Видавничий центр «Інформаційна мережа», 2004. – 376 с.
4. Геник С. 150 великих українців [Текст] / С. Геник – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 300 с.
5. Геник С. 150 видатних українців [Текст] / С. Геник. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 300 с.
6. Добробатько В., Сіма О. Кіровоград. Образотворче мистецтво (минуле і сучасне) [Текст]: альбом / В. Добробатько, О. Сіма. – Кіровоград: ПВД «Мавік», 2008. – 312 с.
7. Козуля О. Жінки в історії України [Текст] / О. Козуля. – К.: Український центр духовної культури, 1993. – 100 с.
8. Кордун Г. Біографічний довідник видатних фізиків [Текст] / Г. Кордун – К. : Рад. шк., 1985. – 280 с.
9. Кочеміровская Е., Фомин А. «10 гениев, изменивших мир» [Текст] / Е. Кочеміровская, А. Фомин – Харьков: Фолио, 2008. – 382 с.
10. Куценко Л. Літературний словник Кіровоградщини [Текст] / Л. Куценко. – Кіровоград : Кіровоградське державне видавництво, 1995. – 126 с.
11. Маруценко В. Боковеньки – 2006. Степовики [Текст] / В. Маруценко. – Долинськ, 2007. – 172 с.
12. Перебийніс Г. Відомі люди Маловисківщини [Текст] / Г. Перебийніс – Кіровоград : Центрально-Укр. видавництво, 2007. – 104 с.
13. Підлуцький О. Постаті ХХ століття [Текст] / О. Підлуцький – К.: Дух і літера, 2007. – 268 с.
14. Склярєнко В., Батий Я., Вологжина Н. та др. 50 знаменитих прорицателів і ясновидящих [Текст] / В. Склярєнко, Я. Батий, Н. Вологжина і др. – Харьков: Фолио, 2008. – 511 с.
15. Склярєнко В., Батий Я., Вологжина Н. та др. 50 знаменитих царственных династий [Текст] / В. Склярєнко, Я. Батий, Н. Вологжина і др. – Харьков: Фолио, 2007. – 509 с.
16. Склярєнко В., Іовлева Т., Мац В. «100 знаменитих жінок» [Текст] / В. Склярєнко, Т. Іовлева, В. Мац – Харьков: Фолио, 2008. – 510 с.
17. Хто є хто на Кіровоградщині. Видатні земляки: Випуск другий [Текст] / Уклад.: В. Болгов, І. Болгов. – К.: Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2008. – 160 с.
18. Хто є хто у Верховній Раді України [Текст]: Частина 2. – К. : IFES, 1998. – 300 с.
19. Шаров І. 100 видатних імен України [Текст] / І. Шаров. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 496 с.
20. Большая советская энциклопедия: в 30 томах. – М. : Советская энциклопедия, 1976. – Т. 15. – 637 с.
21. Онопрієнко В. І. Біографія вчених: специфіка, завдання, досвід [Електронний ресурс] / В. І. Онопрієнко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 49-53. Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ub/1999_2.pdf
22. Попик В. І. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 15-26. Режим доступу : http://ite.ksu.ks.ua/system/files/bjuletен_vak_ukrajini_no_5_2009.pdf
23. Попик В. І. Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. [Електронний ресурс] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 7- 26. Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ub/2011_8/index.html
24. Устиновський Д. В. Літературна біобібліографія як джерело збереження і передачі персоналістичної інформації [Електронний ресурс] / Д. В. Устиновський // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 287-300. Режим доступу : http://ite.ksu.ks.ua/system/files/bjuletен_vak_ukrajini_no_5_2009.pdf
25. Чижко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника [Електронний ресурс] / В. С. Чижко // Укр. біографістика : зб. наук. пр. – К.: РІО, 1999. – Вип. 2. – С. 6-18. Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ub/1999_2.pdf

Ірина РУМИК

СУЧАСНІ ОСОБИСТІСНО-ІНДИВІДУАЛЬНІ ТА СІМЕЙНО-РОДОВІ НЕОФІЦІЙНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕЛИКІ ТРОЯНИ УЛЬЯНОВСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.І. Крижанівська

В українській ономастиці є серйозні напрацювання у вивченні прізвищ. Можна виділити три етапи зацікавлення ними. Перший – кінець XIX ст. (М. Сумцов, В. Ястребов та В. Охримович), другий період охоплює сімдесяті роки XX ст. (М. Худаш, П. Чучка, І. Сухомлин, В. Чернецький) і останній етап – початок XXI ст. (С. Вербич, М. Лесюк, Б. Близнюк, М. Будз, Г. Бучко, О. Вербовацька, М. Наливайко, О. Антонюк, Н. Вренер, Р. Осташ).

Названі автори вивчали неофіційні найменування окремих територій, визначали загальномовні особливості. Але мотиваційна база неофіційних найменувань села Великі Трояни Ульяновського району Кіровоградської області як складова загальної системи української антропонімії досі не була предметом спеціального наукового аналізу, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Об'єктом вивчення є сучасні особистісно-індивідуальні та сімейно-родові іменування жителів села Великі Трояни; а предмет вивчення – мотиваційна база прізвищ жителів села Великі Трояни.

Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно- ідентифікаційно-диференціальну функцію. Воно має багату гаму відтінків - від інтимно-лагідних до різко принизливих. Прізвисько виразно мотивоване, воно віддзеркалює певну ситуацію й нагадує цю ситуацію постійно. Мотиви прізвищової номінації зумовлені соціальними, фізичними, географічними, ситуативними та іншими чинниками. Зокрема, виділяють основні мотиви номінації, як-от: за зв'язком з іншими об'єктами, за зовнішнім виглядом, за родом діяльності, за специфікою мовлення, за особливостями місця проживання, за прізвищем деютата тощо.

Прізвиська виражають позитивну чи негативну експресивно-емоційну оцінку носія номінаторами, тобто є іменами-конотатами. У них відбилась творчість народу, його дотепність, образність. Їх дають як окремій особі, родині, так і певному колективі, об'єднаному територіально, тому розрізняємо особистісно-індивідуальні, сімейно-родові та колективно-територіальні прізвиська.

Серед усієї сукупності індивідуальних прізвищ с. Великі Трояни виокремлюємо відапелятивні та відантропонімії.

Відапелятивні прізвиська мотивуються особовими і неособовими назвами.

Серед прізвищ, мотивованих особовими назвами, – назви осіб за професією, видом заняття, спорідненістю та свояцтвом (Мельник Сергій Пантелейович – Бригадірчик (працював бригадиром, а оскільки чоловік малого зросту, то використовується зменшено-пестлива форма – Бригадірчик), Мимрук Юрій Андрійович – Телемастер (працює телемайстром), Гуманецький В'ячеслав Валерійович – Онука, Румик Григорій Пантелейович – Зятьок (за свояцтвом, зять голови колгоспу)).

Відапелятивні прізвиська, мотивовані неособовими назвами, поділено на такі групи: іменування за зовнішніми ознаками носія; співвідносні з назвами за родом діяльності носія; за психічними рисами носія; за особливостями мовлення; за спорідненістю та свояцтвом; за національною належністю носія тощо.

Серед цих виокремлених груп кількісно переважають найменування за зовнішніми ознаками носія. Для утворення таких прізвищ широко використовуються експресивні засоби мови, у тому числі і такі засоби художнього зображення, як метонімія, алегорія, гіпербола, метафора, іронія. Саме експресивність значною мірою спричиняє те, що більшість прізвищ цього розряду є образливими для їхніх носіїв. У селі Великі Трояни виділяємо такі прізвиська за зовнішніми ознаками: Окіпняк Сергій Михайлович – Довгий (чоловік високого зросту), Окіпняк Михайло Григорович – Кривий (прізвисько утворене на основі характеристики за фізичною вадою – одна нога коротша за іншу, тому він шкутильгає), Мельник Федір Павлович – Калічка (у нього ампутувана одна нога), Стасюк Надія Василівна – Кривенька (фізична вада, одна нога коротша за іншу), Субота Віктор Кирилович – Рижий (має рудий колір волосся), Субота Володимир Кирилович – Рижий (має рудий колір волосся), Юрченко Леонід Миколайович – Губа (верхня губа специфічна), Напханько Віталій Андрійович – Капітошка або Капік (малий з виду: низького зросту, худий, тому асоціюється з героєм мультфільму Капітошкою), Румик Микола Миколайович – Горобець (худий та низького зросту) тощо.

Значну кількість прізвищ утворено за особливостями мовлення. Зазначені іменування є оригінальним індивідуалізувальним засобом. П. Чучка серед таких прізвищ виділяє ті, які підкреслюють різні дефекти мовлення, акцентують на словах паразитах, недоречно вимовлених словах [3; 270]. Наприклад, Ходак Петро Федорович – Петво (вимовляє замість звука [р] звук [т]), Стародуб Петро Архипович – Пе-петя (має таку ваду мовлення як заїкання, тому своє ім'я вимовляє Пе-петя), Мельник Лариса Йосипівна – Лаліска (вимовляє замість звука [р] звук [л]), Закладний Василь Вікторович – Маєшне (прізвисько отримав на базі слова-паразита „понімаєш не” (від російського „понимаешь или нет”), яке вимовляє дуже швидко, тому воно звучить як [майешн'е]), Книшук Микола Степанович – Опшимда (слово-паразит, від російського „вообщем да”) тощо.

Частину прізвищ становлять іменування за родом діяльності. В основі таких найменувань лежить лексика на позначення роду занять, певних досягнень носіїв (Дячок Тамара Юріївна – Ланнічка (ланкова, лексема утворена за часів існування колгоспу), Гуманецький В'ячеслав Валерійович – Гармошка (за родом заняття, грає на гармошці) та ін.).

Мають місце прізвища за психічними рисами носія (Юрченко Володимир Петрович – Роздява, Білоус Володимир Васильович – Гарячий (про характер) тощо).

Хоча переважною належністю населення села Великі Трояни становлять українці, виділяємо найменування за національною належністю носія (Унтіла Ігор Валентинович – Молдован, Лисюк Лілія Василівна – Молдованка, Катамадзе Ігор – Грузин, Бирловська Галина Степанівна – Циганка).

Базою для творення неособових іменувань є назви тварин (Юрченко Григорій Петрович – Рак, Петрушенко Тамара Василівна – Коза); птахів (Матусевич Микола Олександрович – Горобець, Свилярська Надія Михайлівна – Сова (за схожістю, носила великі круглі окуляри, що нагадують очі сови)); комах (Білоусов Валерій Сергійович – Комар (за асоціацією: малий та худий)) та інших живих істот.

Також, можна виділити групу прізвищ, співвідносних із назвами вчинків, пригод носія. Особливістю таких прізвищ є те, що вони мотивуються реальними фактами із життя: Окіпняк Сергій Михайлович – Чужий дядько (пішов до магазину за продуктами для себе і колег, а по дорозі назад частину з'їв, у виправданні сказав, що це зробив чужий дядько), Напханько Віталій Андрійович – Капітошка (на шкільному КВК виконував пісню зі словами „Капітошка я малий, мені всі друзі – я такий...”, а так як він малого зросту та худорлявий, то прозвали Капітошкою).

Відантропонімі прізвища також мають широкую мотивувальну базу. У неофіційній антропонімії активно функціонують родичівські прізвища. Такі прізвища характеризують іменованого через когось з його родичів.

Андронім – вид антропоніма: іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвищем її чоловіка (наприклад, Румик Василь – Заєць, а дружина Румик Зінаїда – Зайчикова, Білоус Віктор – Півень, а дружина Білоус Тамара – Півньова, Катамадзе Ігор – Грузин, дружина Катамадзе Галина – Грузинка тощо).

Патронім – найменування сина чи дочки на основі батькового імені (Білоусова Олександра Сергіївна – Сергова, Бирловська Ірина Андріївна – Андрейчикова, Чернушенко Віра Степанівна – Стьопиха, Румик Ірина Григорівна – Румичка (або Гришкіна) та інші). Утворення патронімів простежується за умови, якщо батько відзначився виразними внутрішніми чи фізичними рисами. Патроніми утворюються від імені батька (Стьопиха, Гришкіна), прізвища (Катамадзіха, Румичка) та прізвища (Зяцькова, Грузинка, Чарлічка, Акустиха, Петеличка).

Виділяємо й матроніми – найменування сина чи доньки на основі імені матері. Діти часто отримують прізвища за матір'ю, якщо вони росли без батька або якщо дитина є позашлюбною. В селі Великі Трояни матроніми утворюються від імені матері (Наташкіна, Катя Ленці, Марічкина Наташа (або Марічка)), прізвища (Коломійчиха, Богачучка, Бедзейка) та прізвища (Ланнічкова (або Ланнічка), Галі Циганки (або Циганчина)).

Сьогодні в українському селі, крім офіційних засобів номінації особи, широко використовується особливий вид антропонімів – іменування, якими номінується вся сім'я і кожен її член зокрема.

У науці не існує єдиного усталеного терміна для цих іменувань, та більшість дослідників уважають, що їх потрібно відносити до складу прізвищ. Так, П. Чучка називає ці антропоніми „родичівськими прізвищами” і виділяє серед них дев'ять розрядів залежно від того, чиє іменування послужило етимологією конкретної назви (патроніми, матроніми, пропатроніми, проматроніми, андроніми, гінеконіми, гіоніми, гамброніми, адельфоніми) [3].

Аналізуючи неофіційну антропонімію села Великі Трояни, ми будемо використовувати поняття „сімейно-родові іменування”, рідше „сімейно-родова назва”.

До цієї групи антропонімів відносимо спадкові іменування, які вказують на належність особи до конкретної родини, утворюються від іменувань предків і позначають цілу родину. Стосовно до цілої родини чи сім'ї вони вживаються у множині, а стосовно окремого її представника – в однині.

Імена людей, утворюючи численні розмовні варіанти, самі становлять частину неофіційної системи іменування та активно використовуються для творення сімейно-родових назв. Останні, утворені від особових імен, як правило, мотивуються іменами предків – дідів, бабусь, прадідів, прабабусь тощо. Рідше такі найменування мотивуються іменами чужих людей, які мають стосунок до конкретної родини (наприклад, сімейно-родова назва Тімошкіні мотивована іменем особи, на чиему ґрунті (в чий оселі) оселилися денотати). Утворень від імені особи у наших матеріалах небагато: Андрейчикові, Степанові, Петькіні.

Такі іменування також творяться від прізвищ. Ці похідні, пройшовши стадію індивідуального прізвища, ідентифікували носіїв за індивідуальними особливостями, вживалися як особові назви, мотивовані лексемами, що позначали різні предмети, тварин, рослин, птахів: Півньові (від прізвища чоловіка Півень), Раки (від прізвища чоловіка Рак), Петелики (від прізвища чоловіка Петелик) тощо.

Таким чином, проаналізований матеріал свідчить, що в неофіційній антропонімії сучасного села мотиваційною базою для утворення більшості прізвищ слугують індивідуальні особливості жителів (фізичні вади, колір волосся, зріст, специфіка мовлення). Також основою для творення неофіційних найменувань є рід заняття, національна належність, назви тварин, реальні факти з життя та інше. У селі Великі Трояни активно функціонують родичівські прізвища, які характеризують іменованого через когось з його родичів (андроніми, патроніми, матроніми).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: автореф. на здобуття наук. ступеня кандидата філ. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Я. Наливайко. – К., 2011. – 19 с.
2. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія сучасного села / М. Я. Наливайко // Наук. записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. – Вип. 89(3). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [у 5 ч.]. – Кіровоград РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 415-418.
3. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філ. наук / П. П. Чучка. – Ужгород, 1969. – 987 с.

Оксана СКАКУН

КОНОТАТИВНІ АНТРОПОНИМИ В ПОЕЗІЯХ ІВАНА ФРАНКА

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. Л. Ковтюх

Поетоніми досліджують у різних аспектах як лінгвісти, так і літературознавці. Власна назва в художньому творі зазнає певної авторської трансформації, цілеспрямованої семантизації, виконує важливу конотативну функцію. Проте студії над онімним словом в українській художній мові до середини ХХ ст. були нечисленними, до того ж часто обмежувалися вивченням етимологічних і словотвірних характеристик поетонімів без аналізу їхнього функціонування. Методичними фундаментальними працями в цій галузі є наукові розвідки Ю. О. Карпенка, В. М. Калінкіна, Л. О. Белея. Нові дослідження пов'язані з вивченням окремих груп онімної лексики чи то на більш широкому художньому матеріалі (Ю. В. Коржанова, Ю. І. Браїлко), чи на матеріалі творів одного автора або творів одного жанру різних авторів (Г. В. Шотова-Ніколенко, І. М. Колесник, Л. П. Кричун та ін.) тощо. Останніми роками розробка української літературної ономастики помітно активізувалася, з'явилися комплексні дослідження пропріальної лексики у творчості окремих письменників (Ю. О. Карпенко, Л. І. Дука, М. Р. Мельник та ін.). Однак в українському мовознавстві досі немає комплексних досліджень семантичних і функціональних особливостей онімної системи поетичної мови І. Я. Франка.

Мета статті – виявити антропоніми з додатковою конотацією в поезіях І. Я. Франка. Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити поняття конотації та конотативного значення; 2) з'ясувати додаткову семантико-стилістичну функцію власних назв осіб, ужитих у творах поета.

Конотація є власне стилістичним терміном, він походить від латинського „connotatio”, що означає „маю додаткове значення”. У широкому розумінні конотація це власне конотативна інформація, паралельна й додаткова до денотативно-десигнативної (предметно-понятійної), яка надає мовній одиниці можливість виконувати експресивну функцію. Культурно-історичні умови життя мовців, їхні світоглядні знання та емпіричний досвід, соціальні відносини, оцінні орієнтації, морально-етичні приписи відображаються в конотаціях мовних одиниць. Таким є переносне вживання фразеологізмів, історизмів, архаїзмів, діалектизмів, фольклоризмів та ін. У вужчому розумінні конотація – це такий компонент значення лексеми, який дає можливість використовувати її для вторинної номінації. Він виникає на асоціативно-образних уявленнях і ніби заступає пряме об'єктивне значення, у результаті чого постають тропи і фігури [4, с. 190].

Конотативне значення – сукупність прагматичних сем у структурі семіми [1, с. 360]. За способом відображення навколишнього світу лексичні семи поділяють на когнітивні (логіко-понятійні) та прагматичні (конотативні). Прагматичні семи вносять до значення слова суб'єктивно-оцінну інформацію, указуючи на емоційне ставлення мовця до денотата (референта), позначуваного словом [1, с. 217]. Когнітивні семи є основою когнітивного значення слова, а прагматичні – конотативного значення. У структурі лексичного значення деяких слів наявні і когнітивні, і прагматичні семи. Обидва різновиди сем можуть входити до ядра значення, тобто бути домінантними, або належати до периферії значення. У зв'язку із цим розрізняють дві групи слів з когнітивними та прагматичними семами: 1) слова, у семантиці яких домінують когнітивні семи. Ю. О. Карпенко зазначає, що їх значно більше, ніж слів з переважною більшістю прагматичних сем: *брудний, витолочувати, дбайливий, нівечити, охайний*. У значеннях таких слів відображені референти, пов'язані з ціннісними орієнтаціями людини, що викликають у неї сталі емоційні оцінки; 2) слова, у семантиці яких домінують прагматичні конотативні семи. Ці слова містять виразну суб'єктивну емоційну оцінку, мають стилістичне забарвлення: *гепнути, йолоп, мотлох, роззява, хирлявий*. Основним у значенні цих слів є не вказівка на референт, а їхня емоційно-оцінна характеристика, вираження суб'єктивно-емоційного ставлення мовця до предмета [1, с. 219].

Таким чином, прагматичний компонент значення онімів формується на основі конотацій, які мають емоційно-експресивний характер. Розглядаючи цей різновид власних назв, виділяють конотативні антропоніми, топоніми, імена артефактів, які стали одним з найяскравіших засобів метафоризації та метонімізації. Ці внутрішньолінгвістичні механізми формують прагматичний потенціал онімів, що посилює емоційне та естетичне сприйняття. Конотоніми, навантажені експресією, мають як негативну, так і позитивну оцінку, як імпліцитний, так і експліцитний характер. Прагматичне значення непрямого вживання пропріальної лексики простежується через посилення оціненості.

У поетичній спадщині І. Франка використані антропоніми, топоніми, урбаноніми, гідроніми тощо. Частина власних назв виконує номінативну функцію, але переважна більшість –

конотативну. Антропоніми, утворюючи центр онімного простору поезій митця, мають найбільше смислове й емоційне навантаження, служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також є засобами характеристики інших осіб. У досліджуваних поетичних творах ця група онімної лексики надзвичайно багата, завдяки широкому спектру тематики й проблематики віршів, оригінальних творчих пошуків автора. Антропонімікон досліджуваних поезій можна поділити на імена реальних та імена вигаданих (чи гіпотетичних носіїв). До реальних належать імена відомих письменників, митців, учених і мислителів, історичних діячів, особові імена людей; до вигаданих – імена літературних персонажів і міфоантропоніми, що включають назви персонажів міфів і казок, біблійні антропоніми тощо.

Найуживанішими в поезіях І. Франка є антропоніми на позначення визначних історичних осіб – митців, мислителів, громадських діячів тощо. Наприклад, ім'я відомого італійського поета, творця сонета, зустрічаємо кілька разів: *Чого важкий свій молот каменярський Міняєш на тонкий різець **Петрарку**?* (Франко, с. 52); ***Петрарка** в гробі перевернесь пробі!* (Франко, с. 57).

Іноді антропоніми є в назвах поезій, наприклад: „*Колись в сонетах Данте і Петрарка*” (Франко, с. 57).

Імена всесвітньовідомих митців, учених та інших історичних осіб стають виразниками певних ідей твору: ***Шекспір** і **Спенсер** красою співали, В форму майстерну, Мов різьблена чарка, Своєю любов, мов шум-вино, вливали...* (Франко, с. 57); ***Арістотель**-мудрець Олександра навчав І такий у альбом йому вірш написав...* (Франко, с. 143); ***Олександр Великий** весь світ звоював, Та дівчини рабом себе він почував...* (Франко, с. 144).

Антропоніми, що іменують відомих персонажів з інших художніх творів, у поезії часто переосмислюються, уособлюючи певні якості інших денотатів: *І не **Мойсей** я, щоб з вершка гори Зирнути міг в обіцяную землю...* (Франко, с. 276).

Античні та біблійні оніми в досліджуваних творах поета, набуваючи у світовій культурній традиції конотативних значень, символізують певні якості, явища, ідеї: *Так усміхається йому променястий той полет **Ікарів**, Навіть **Ікара** судьба не налякає його...* (Франко, с. 255); *Відреклись нас сильні світу – і князі, і воєводи, кинули **Христове** стадо...* (Франко, с. 290).

Спосіб називання людини за особовим ім'ям у поетичному тексті слугує здебільшого засобом інтимізації або ж виразником національної чи соціальної ознаки: *І отсе шлемо до тебе, чесний батьку наш **Іване**... Дотепер ти між живими був наш брат **Іван Вишенський**...* (Франко, с. 275); *Я **Сурка**, бідна жидівка. Не дав бог росту, ні вроди...* (Франко, с. 260); *А **Юдка** жінки боявся, Не смів і писнуть нічого...* (Франко, с. 263).

Поширеним явищем є онімізація апелювання, зокрема як результат персоніфікації предметів, явищ: *Пливе, без маху крил блакиті, човник **Долі** тче днів наших пасма скриті...* (Франко, с. 32); *Співай мені, **Музо!** Обснуй мене мріями-чарами...* (Франко, с. 222).

Власна назва в поетичному тексті може вживатися в ролі метафори (ономастичної), яка становить семантичне явище – нашарування на пряме значення слова додаткового смислу на основі подібності номінованих предметів, явищ. Один з найбільш виразних способів метафоризації – створення метафоричного контексту, коли одне слово (у даному випадку поетонім), ужите метафорично, передає іншим словам у тексті своє метафоричне значення, образну експресію, унаслідок чого вибудовується система семантичної двоплановості, підтексту. Здебільшого в цій формі будується весь ліричний твір. Метафоричний контекст переважно базується на перенесенні оніма в нові, невластиві йому контекстуальні умови, і це ще більше увиразнює художній образ: *Прийдесь нову зробити перекову: Патріотичний меч перекувати На плуг – обліг будущину орати, На серп, щоб жито жать, життя основу, На вили – чистить стайню **Авгійову**...* (Франко, с. 57). У цьому прикладі автор залучає до метафоричного контексту не просто антропонімну назву, а й звертається до багатств грецької міфології, щоб образно відтворити тогочасну дійсність, у якій поет працював, жив і творив.

Відомо, що в основі персоніфікації (уособлення) лежить наділення неживих предметів, явищ природи людськими ознаками. У цьому аспекті можна розглядати цікавий семантичний процес за участі власної назви: персоніфікація неістоти, іменованої апелюванням, супроводжується номінуванням її антропонімом, який приписує уособленому образу якості певної особи: *Здвигалась **Кайнова мука**...* (Франко, с. 86).

Досить своєрідно поет презентує один з різновидів синонімічних найменувань у художній мові – перифраз – стилістичний прийом заміни слова чи словосполучення описовим зворотом, який називає ознаки неназваного предмета. До ономастичних перифразів належать ті, які мають у своєму складі власні назви й стосуються об'єктів, номінованих як онімами, так і апелюваннями. За способом семантичного перенесення перифрази в автора виділити метафоричні: ***Росіє**, краю крайностей жорстоких! Твій витязь **Святогор** дріма в печері, Козацька воля спить в степах широких...* (Франко, с. 67); і метонімічні: *Мов **Лаокоон** серед змій, Так люд увесь в тих путах в'ється Ох, і коли ж той спрут страшний На тілі велетня порветься?* (Франко, с. 28).

Поет вдало вживає різновид метонімії – антономасію, суть якої полягає в тому, що власна назва експлікує певні властивості, притаманні іменованому об'єкту, які приписують іншому об'єкту, що стає носієм цих ознак. Здебільшого це стосується іменувань відомих осіб, літературних чи міфологічних персонажів. Антономасія дозволяє образно й влучно охарактеризувати якусь особу: *Ох, та далекий це, мабуть, той час! І не **Мойсей** я, щоб з вершка гори Зирнути міг в обіцяную землю...* (Франко, с. 277); *Я **Азизель**, Темний демон пустині...* (Франко, с. 293).

Власна назва в поезії може виконувати функцію алегорії – зображення абстрактного поняття за допомогою конкретного, виразно представленого образу, значення якого розкривається ширшим

контекстом: *Мудрий муж був, хоть ніхто В ботокудській тій столиці Се не знав, чи був свояк він Валамовій ослиці...* (Франко, с. 56).

Поетоніми часто входять до складу порівняння – образного вислову, побудованого на зіставленні двох предметів, понять чи станів зі спільною ознакою. У структурі порівняння виділяють те, що порівнюється (суб'єкт порівняння), те, із чим порівнюється (об'єкт порівняння), і те, на основі чого відбувається порівняння (основа порівняння). Ономастичним називають таке порівняння, у якому власна назва є частиною об'єкта порівняння, тобто називає предмет чи явище, з яким зіставляють об'єкт художнього зображення. За характером асоціативних зв'язків між суб'єктом і об'єктом ономастичні порівняння можна поділити на такі групи:

1) порівняння, близькі до фразеологізмів: *Наскрізь прошиб його і повалив Додолю, мов Давид той Голіафа...* (Франко, с. 209); *Вона, мов другий Атлас, носить Весь лад суспільний на своїй спині...* (Франко, с. 66);

2) порівняння, в основу яких покладено конотації, при створенні яких автор керувався власним уявленням про суб'єкт і об'єкт порівняння: *Не біль над горем світа, не змія Знання підгризла м'я! З прудокого воза Піднебних поривів, як Фаєтон, не впав я...* (Франко, с. 256).

Власні назви в складі стилістичних фігур, що мають своєрідну побудову, увиразнюються, набувають більшої значимості, експлікують ті конотації, які в інших контекстуальних умовах були прихованими від сприйняття; за аналогією стилістичні фігури під впливом семантики поетонімів, їхньої звукової форми та морфемної будови набувають відповідного значення й експресивності в системі цілого поетичного твору.

Власна назва може функціонувати складником ампліфікації – нагнітання у фразі однотипних мовних одиниць для підсилення висловленої думки. За допомогою цього прийому в контексті поєднуються оніми, денотати яких мають спільні чи близькі ознаки, характеристики: *Я вслід їх біг, любовно їх леліав, Мов перли многоцінні їх збирав В один вінок... Лукреції і Джордано, Сервет і Тацит, Соцін, Цицерон і Лукіан і многи-многі інші; Відкривачі, дослідники природи – Колумб, Копернік, Кеплер, Тіхо Браге – Ось спільники мої, мої майстри І вчителі!* (Франко, с. 302); *В'ївся в отих прославлених отців церковних – Тертуліана, Йвана Златоуста, Григорій аж трьох і Августіна, Єроніма й Аквінського Тому. Провчив собори їх і ритуали... Поклонювався тіням Бардезана Та Манеса, Пелагія та Цельза...* (Франко, с. 303); *Я вилетів, провчив Коран турецький, Хапав звістки про Будду, Зороастра, Вала і Мелькарта, Озіріса Й Ізиду, про Конфуція і Тао І про ті темні, дивоглядні віри... Ту фікцію зловіщу та кроваву, Що зуть Єгова, Аллах, Брама, Зевс, Ра, Бааль, Фетиш, Бог, – я розібрав...* (Франко, с. 306).

Подекуди антропоніми зазнають плуралізації. У таких випадках у їхній семантиці можуть виражатися етнічні чи соціальні ознаки, частіше ж – емотивні та оцінні: *Тямлячи слова Христові... тямлячи твою науку, що, як пастирі нас зраджають, треба нам самому стаду, про своє спасіння дбать...* (Франко, с. 280).

Онімія в поезії під впливом творчої трансформації піддається цілеспрямованій семантизації. Унаслідок цього власна назва, позначаючи типовий образ, стаючи загальновідомою, набуває тенденції переходу в загальну назву. Здебільшого такі оніми перебувають на межі власних / загальних назв, але можуть і повністю переходити в апелятивну лексику, що позначається й на графічному оформленні лексем – з малої літери. Перехід власної назви в загальну здебільшого зумовлений негативною оцінкою денотата. Таке явище засвідчене й у поетичних текстах І. Франка: *За саме серце вхопила мене, Мов сфінкс у душу кітями вп'ялася І смочке кров, і геть спокій жене* (Франко, с. 68); *Та в серці шепче щось: „Ні, буду твоїм паном”. Не вір сим пошептам! Зрадлива та богиня...* (Франко, с. 224).

Отже, розглянувши специфіку вживання антропонімів у поезіях І. Франка, можна виокремити головну функцію власних назв осіб: працювати на художній текст і підтекст, на їх розуміння читачем, адекватне інтерпретування. Конотоніми становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. Антропоніми, релевантні до осіб і подій у часі, ужиті відповідно до контексту, мають певний зв'язок з історією, виконують номінативну функцію, переважна більшість експлікує додаткові конотативні значення. При створенні художнього образу у творчій лабораторії письменника поетонім набуває додаткового смислового забарвлення, яке максимально увиразнює його. Внутрішня форма власної назви так чи інакше співвідноситься з художнім образом, а етимологія імені перегукується з ним. Єдність внутрішньої форми назви і художнього образу не повинна заважати антропонімній динаміці. Що більший ступінь варіативності конотоніма, то він яскравіший, емоційніший. Антропоніми відбиваються у свідомості реципієнтів як символи історичних подій, культури народів, свідчення певної епохи. Використання поетом пропріальної лексики залежить від часу, умов ситуації та світобачення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Франко – Франко І. Я. „Гримить”. Вірші та поеми / І. Я. Франко. – К. : Радянська школа, 1986. – 670 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова : фонетика. Фонологія. Орфографія : навч. посіб / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
2. Калинин В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин. – Донецк : Юго-Восток, 1999. – 408 с.
3. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика : збірник статей / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Юлія СКИЧКО

ПОРІВНЯННЯ ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ КАРТИН ГОЛОДОМОРУ У РОМАНІ В. БАРКИ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ»

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Л. П. Кричун

Останнім часом питання про стилістичну роль порівнянь привертає до себе все більш пильну увагу мовознавців. Порівняння розглядаються дослідниками на матеріалі різних мов, творчості різних письменників, з різних позицій. Так, В. Вомперський аналізує стилістичні функції порівнянь у прозі М. Лермонтова, С. Некрасова вивчає порівняння у віршованих текстах О. Блока, Б. Пастернака і С. Єсеніна.

Метою нашої статті є виявлення та тлумачення порівняння як стилістичного засобу зображення картин голодомору у романі В. Барки «Жовтий князь». Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких завдань: 1) сформулювати поняття про порівняння та його особливості; 2) виявити й дослідити порівняння як стилістичний засіб зображення картин голодомору у романі В. Барки «Жовтий князь»; 3) визначити стилістичне призначення порівнянь в аналізованому романі.

Безперечно, в основі порівняння завжди лежить суб'єктивна емоційна оцінка. Багато дослідників порівнянню підходять до вивчення художніх порівнянь і розглядають їх з різних боків. Як відомо, порівняння – один зі способів осмислення дійсності, одна з форм художнього мислення [1, 140]. Без порівнянь не може обійтися жодна мова, а особливо яскраво, виразно й емоційно вони виявляються в мові художньої літератури. Порівнянням у філології називається словесний вираз, у якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві, тобто порівняння – це тропічна фігура, у якій мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших [4, 359]. І. Арнольд зазначав, що «... будь-який образ будується на використанні подібності між двома далекими один від одного предметами» [1, 140]. Порівняння підкреслює й посилює образ одного предмета чи явища за рахунок іншого, викликає певні естетично скеровані асоціації та почуттєво-оцінні реакції, активізує увагу й образне мислення людини. Цікавою є позиція Р. Будагова, який говорить про залежність порівняння від семантики цілісної розповіді. Дослідник пише про те, що «порівняння осмислюються на тлі широкого контексту, часто на тлі всього твору, як художнього цілого» [2, 30].

Прийнятною для нас є позиція В. Виноградова, який теоретично обґрунтував функційно-стилістичний підхід до вивчення порівнянь, передбачив оцінку порівнянь на тлі інших образних засобів мови, а також сформулював процеси виявлення специфіки цього прийому в системі художнього тексту на матеріалі певного твору [3, 234].

Структуру мовної моделі порівняння, на думку Н. Шаповалової, складає поєднання таких складників:

а) предмета (суб'єкта) порівняння (компаранта) – тобто, предмета чи явища, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого;

б) образу (об'єкта) порівняння (компаратора) – того, з чим порівнюється суб'єкт, тобто предмета чи явища, що має яскраво виражені й добре відомі мовцєві ознаки і внаслідок цього використовується ним для характеристики пізнаного;

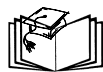
в) основи порівняння – ознаки, за допомогою якої здійснюється акт порівняння;

г) показника порівняльних відношень – засобу мовного оформлення порівняльної семантики, що й відіграє вирішальну роль у реалізації компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної конструкції, оскільки забезпечує її цілісність. Це свідчить про те, що між компарантом і компаратором не існує реального зв'язку, він виникає лише у свідомості мовця, який прагне відтворити певну ситуацію дійсності [6, 5].

Отже, як стверджують мовознавці, чотиричленна структура «суб'єкт – об'єкт – основа – показник» – одне з фундаментальних понять лінгвістики [6, 5]. Дослідження структури порівнянь в аналізованому романі не є метою нашої статті, але ми все ж таки беремо до уваги, що вона виникає у свідомості письменника, який прагне відтворити певну ситуацію дійсності. Звертаємо увагу, що ми будемо розглядати порівняння, виражені порівняльними зворотами та підрядними частинами складного речення.

У творах В. Барки порівняння доповнюють, розширюють розуміння, прозову образність мови. Вони базуються на конкретному, реальному ґрунті. Його порівняння здебільшого прості, зрозумілі для читача, тому маркерами порівняльних відношень виступають здебільшого сполучники *як, мов, наче*, хоча трапляються й омонімічні частини.

Безперечно, особливості людського сприйняття зумовлюють вираження абстрактних категорій через конкретні. Василь Барка, який сам пережив голод і бачив на власні очі жахи канібалізму, відтворюючи народну трагедію у своєму романі, звертається до численних порівнянь, в основі яких образи тварин, щоб увиразнити стирання чіткої межі між людським і тим звіриним, яке породжувалося голодом. Використання подібних порівнянь також має на меті показати знищення тоталітарною системою людського в людині, що в романі пов'язано з проблемою повного ігнорування владою індивідуальності, перетворення всіх і кожного в безлику масу, якою легко було б керувати.

Василь Барка, переймаючись болем, розповідає, якими засобами кривава більшовицька влада руйнувала одвічні устрої життя українців. Він вдається до порівняння поведінки представників влади з собаками, які шукають здобичі, констатує той факт, що в усіх місцевостях України, крім прикордонних, були подвірні обшуки з конфіскацією всіх запасів їжі, заготовлених людьми до нового врожаю: «Гребується, як собаки, по не своїй садибі» (Барка, 66); «Забігли вчора, все перевернули; як собаки, видряпали і забрали, що було» (Барка, 84).

На позначення дій більшовицької влади В. Барка використовує опозицію вовки – вівці, чим увиразнюється безпошадність перших та беззахисність останніх: «Служаки брутально хапають селян, як вовки овець, і миттю спроваджують на платформи...» (Барка, 216); «...біда наша: втішаються нею партійщики, як вовки овечим криком...» (Барка, 48). Акцентуючи увагу читача на працьовитості селян, у результаті якої був здобутий хліб, автор застосовує порівняння селян з волон: «Я жили свої напинав, як сірий вів, і залізни мозолі нажив, - тепер забрано хліб» (Барка, 231).

Окреслюючи дитячі образи, автор застосовує порівняння дітей з птахами: «Доня до неї притулилася, як пташеня в бурю, і все не перестав тремтіти...» (Барка, 65); «Лишився біль, гіркий і гострий, не так за себе, як за вників – їсти вже нічого дати. Квилитимуть, як пташенята при дорозі» (Барка, 66); «Десь діти, на сонці, як жайворонята, ждуть, чи тато вирветься з напасті» (Барка, 48). У такому спосіб В. Барка говорить про беззахисність та природне бажання дитини отримати батьківську ласку й турботу, що в період голодомору ставало неможливим.

Суспільство породжує й деградацію своїх членів. Вустами одного з героїв, використовуючи порівняння, автор засуджує такі негативні риси людей, як заздрість, нещирість, озлобленість, лайливість, беручи за об'єкти порівняння змію та свиню. Наприклад: «Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодимо ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба» (Барка, 57); «Непоштиві ми, насмішуваті і злі, і нещирі: пліткуєм, як свині...» (Барка, 57).

У період голодомору селяни втрачали людську подобу. В. Барка порівняльними конструкціями акцентує увагу читача на незначущості людей, їх виснаженні, спричиненому тривалим голодом. Письменник, порівнюючи людей з мухами, тобто дрібними комахами, говорить про мізерність існування простого селянина, якому залишалася лише голодна мученицька смерть: «Бо вже люди – як мухи, спромоги нема» (Барка, 152); «Навкруги никали люди, мов мухи...» (Барка, 99).

В. Барка, будучи релігійною людиною, розповідаючи про величність, святість церкви, порівнює її з голубом та хлібом, словами з позитивною семантикою: «А навпроти нього, і багатьох теж, церква зуртована, як голуб. Вороги ж її складаються в подобництві звіра: він з дна морського виходить, це – з життя народів, де всякі хвилі котяться» (Барка, 110); «Давня церква. Біла, як празниковий хліб» (Барка, 57). Постійна ознака (біла), підсилюючись порівнянням (як празниковий хліб), органічно поєднує людину – Боже творіння і церкву – посередника між Богом та людьми [5, 36]. Контрастне порівняння церкви з хлібом, з символом миру – голубом – та ворогів церкви, тобто представників радянської влади, зі звіром свідчить про протиставлення письменником категорій добра і зла, духовності й бездуховності.

Для окреслення виснаженого стану людей, як наслідку тривалого голоду письменник використовує одне з поширених фольклорних порівнянь – як тинь. У народній творчості та в усному живому спілкуванні воно вживається найчастіше, коли треба передати поняття таємничості або негативної характеристики чогось / когось. В. Барка ж прагне наголосити саме на знесиленні людей: «Побудуть діти в школі і похворіють; голови їм наморочаться, а в шлунках – пекота, і слабенькі стають, рухаються, як тіні» (Барка, 96); «Де-не-де люди никали в подвір'ях, мов тіні» (Барка, 70).

У романі трапляються порівняння, що вживаються для зображення фізичної виснаженості людей. Це слова, які позначають частину цілого, зокрема частину дерева чи іншої рослини: гілка, хмизина, стеблина. Уживання таких конструкцій створює ефект частковості чи, може, частинності поняття чи образу: «Андрій і Олекса бігли вже помалу, бо задихані болісно; худі обидва, як тернові гілки» (Барка, 234); «Дружина мовчки плакала, прощаючись, а доня вчепилася рученятами тонкими, як дві гілочки, в його рукав і не відставала, тільки сумно оченята світять...» (Барка, 208); «Внизу, на тротуарі, підходить бабуся і простягає руку, висохлу, як хмизина...» (Барка, 213); «Вона ж, взявши їхнє горе, вже сама чує, що от-от підкоситься на місці, як стеблина, ...» (Барка, 244).

Через порівняння В. Барка майстерно передає атмосферу жорстокості тогочасного суспільства, негуманного ставлення до людей. Фізичне знищення селян відбувається разом із руйнацією духовних цінностей і святинь. Чи не найяскравіший приклад і доказ цього - руйнування сільської церкви: «Дзвін летить, як блискавка; світнув, обкинутий сонцем, і з громовим гуркотом ударився об цеглу біля дзвіниці... Нечутно, але з страшиною луною духовною віддужнувся той звук навколо - в цілому селі» (Барка, 62). Використовуючи порівняння, В. Барка наголошує на масштабності події. У свідомості релігійних селян руйнування церкви стало значною втратою: «Ось лихо захопило тенетами – несила вирватися. Безжалісно, ніби гроза, облягло...» (Барка, 67).

Описи природи і спустошення сіл несуть у собі виразне ідейне навантаження. Зимові пейзажі набувають символіки суцільного холоду й замороженості в суспільстві: «Хуртовина не вгавала цілий день і цілу ніч, замітаючи навкруги: все – біле і обпорошене, мов димить. Коли вищухла, зоставила пустелю з морозним пілом, що закрив землю з поживними корінцями. В хаті німо, і всім така зичність, як в могилі: не від самого нетоплення, коли стіни вихолоділи, але також від занепасти, з голоду» (Барка, 167). Порівняння холоду в хаті з холодом у могилі увиразнює й підсилює трагізм страшних подій.

Кожному, хто цікавився історичними подіями 1932-1933 року, мабуть, відомо, що Україна в цей час була схожа на поле бою або могилу. Це був суцільний жах, адже за рік в Україні вимерло з голоду до 10 млн. осіб. Із вражаючою силою та правдивістю автор показує, як українська земля, що завжди несла радість хліборобові, котрий горнувся до землі, жив у гармонії з природою, перетворилася у зону смерті, могилу. А для яскравішого, переконливішого змалювання картин голодомору письменник вдається до моторошних, на наш погляд, порівнянь: «*Боязко оглядався на землянку: звідти вже не йшов дим і не чути було нічого; німо, як біля могили*» (Барка, 199); «*Однак - тиша в хаті, глибочезна тиша, мов на дні могили, накритої стелею*» (Барка, 245); «*Одна тітка, вихолоджена – худа, як могильна приява, пересовувалася з дрібною іконкою в срібній ризі, тримаючи на мотузочку через шию*» (Барка, 252).

Болючі роздуми Катранника про те, що коїть з ним голод, часто переростають у глибоке авторське дослідження стану людської душі: «*...Здається, душа вражена вся, мов обдертий чорноклен, і перенесена в круг без сталих байдужих речей...Зробився ж, мов собака. Дрібнички ранять. Він часом ладен був розридатися з ображеності і набіглою болю...Чужою стала і немилою довоколишність...Все відійшло від коренів, і сама душа...Мов завалля якась, де треба знайти хоч кусник поживності і вгасити лютий зойк – не з звуків зойк, а з почуттів! – той, що терзає, як розпечене...вістря крючка, вгородженого в єство, але невидного*» (Барка, 213). Порівняння людської душі із чорнокленом та заваллям підкреслює душевну спустошеність, спричинену подіями, що відбуваються.

Дуже часто Василь Барка застосовує в романі прийом парадоксальності, чим підкреслює абсурдність цього фантазмагоричного радянського життя, у якому селянин не має хліба, млин не дає людям рятівного борошна, а несе смерть, криниця наповнена не джерельною водою, а трупами... Снопи пшениці асоціюються також із трупами, тобто живе перетворюється на неживе, містично страшне: «*Накладено мертвих, як снопів*» (Барка, 134).

Ми бачимо, як поступово чорною пусткою стають мальовничі села. Куди не кинь – напівзруйновані хати; де-не-де хтось пройде, помалу, переставляючи пухлі ноги. Ніби страшна пошесть прокотилася селом: «*... Тут завжди білили хатки в садках... скрізь так чисто було й любо для зору людського... Діти в світлих одягах, мов янголята, ходили-бавилися...Все було, як Бог звелів... А ось... лихо! Мов чужа місцевість...Немає ні повіток, ні клунь, ні комор, - самі порозвалювані хати. Жоден землетрус не зміг знищити побут, як північна сарана...» (Барка, 187). У зазначеному уривку спостерігаємо нагромадження порівнянь, що художньо окреслюють ставлення до дітей, які були для їх батьків «мов янголята», чим увиразнюються духовні цінності селян. Констатуючи, що раніше все було, «як Бог звелів», письменник говорить про те, що люди жили з вірою в Бога, завдячували йому своїм добробутом. З приходом гнобителів колишній «край» для селян перетворився на чужу місцевість, де панує жорстокість та зло. Північною сараною називає В. Барка тоталітарну більшовицьку систему влади, яка знищила все гуманне, людяне.*

Тож, вивчення порівнянь у романі В. Барки «Жовтий князь» дозволило нам виявити особливості їхньої семантики й стилістичного призначення в тексті. Порівняння у В. Барки осмислюються на тлі широкого контексту, унаслідок чого посилюють вплив тексту на читача. У порівняннях помітне прагнення письменника поєднувати контрастні в змістовому і стилістичному відношенні мовні засоби (абстрактні поняття порівнюються з конкретними, людина порівнюється з тваринами і рослинами). В основі порівнянь лежить не об'єктивна схожість, а завжди суб'єктивна, особистісна оцінка, тому вони пройняті світовідчуттям і світорозумінням письменника. Завдяки цьому стилістичному засобу письменник наблизив нас до описуваних подій, відтворивши картини лихоліття, пережиті нашим народом у період штучного голодомору.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Барка – Барка В. Поезія. Жовтий князь: повість / Василь Барка. – К. : Наукова думка, 2001. – 299 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – С. 140-141.
2. Будагов Р.А. Метафора та порівняння в контексті художнього цілого / Р.А. Будагов // Русская речь. – 1973. – № 1. – С. 26-31.
3. Виноградов В.В. Про мову художньої літератури / В.В. Виноградов. – М.: Держлітвидав, 1959. – 654с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – С. 359.
5. Орлюк Я. Василь Барка і його роман «Жовтий князь» / Я. Орлюк // Дивослово. – 1994. – № 6. – С. 34-36.
6. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: автореферат дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Шаповалова Наталія Петрівна. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 5.

Катерина СКРИПКА

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМИ «МАСКИ» ТА ОБРАЗУ АВТОРА

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.О. Гольник

Мета – розкрити теоретичні аспекти проблеми «маски» та образу автора як літературознавчої проблеми, конкретизувати поняття цих наукових термінів, а також встановити зв'язок маски й образу автора.

Актуальність статті полягає в тому, що «маска» як теоретична проблема в літературознавстві практично не досліджена, відомі праці деяких учених, що розкривають топос маски загалом. У статті мова йде про авторську маску, що дозволяє інтерпретувати текст як на змістовому, так і на формальних рівнях.

У європейському мистецтві маска вперше з'явилася в грецькому театрі. Маска магічно перетворювала дійсність: «те що є» ставало «тим, чим хотілося б бути» або «потрібно було бути». Маска є складним багатозначним мотивом світової культури, втіленням ігрового початку життя, універсальним символом, який підкреслює наявність внутрішнього зв'язку між символом (маскою) і тим, що їм представлено.

Карл Юнг розглядає маску як архетип, що є соціальною роллю, яку людина грає, виконуючи вимоги, звернені до неї з боку суспільства, публічне обличчя особи, що сприймається оточуючими, воно ховає істинну сутність особи. [3]

Персона (маска) – це та частина нашої особи, яку ми показуємо світу, якими ми хочемо бути в очах інших людей. Персона включає і типові для нас ролі, стиль поведінки і одяг, манеру говорити, мислити, одягатися, це характер, соціальна роль, здатність самовиражатися у суспільстві.

Серед архетипів К. Г. Юнг виділяє: **его** - центр свідомості, і тому відіграє основну роль у свідомому житті: створює відчуття усвідомленості і послідовності наших думок та дій, відповідальне за зв'язок свідомого і несвідомого; **тінь** - центр особистого несвідомого, куди входять бажання, переживання, тенденції, що заперечуються індивідумом як несумісні з існуючими соціальними стандартами. При цьому, чим більше домінує Персона в структурі особистості, тим більшою є Тінь, оскільки людині необхідно витіснити в несвідоме все більше нереалізованих бажань. Юнг не вважав за можливе просто позбавитися Тіні, не визнавати її, оскільки вона - природна частина особистості і людина без неї так само неповноцінна, як і без інших частин душі.

Аніма й Анімус як уявлення про чоловіка або жінку, винесене в несвідоме як небажане для даного індивіда. Аніма (у чоловіків) має звичайно феміністичний зміст, а Анімус (у жінок) – маскулітне. «Персона» - найверхній шар особистого свідомого, «его» - його більш глибокий шар, наступний – душа (Аніма та Анімус), найнижчий – об'єктивне «Я» (самість).

Персона – це візитна картка «Я»: манера говорити, мислити, вдягатися. Це характер, соціальна роль, здатність самовиражатися у суспільстві. Маска дає змогу і перевтілитися, і лишитися собою водночас. Це - засіб нашого подорожування в часі та просторі.

Маска має свою історію в європейських та азіатських народів. У старогрецьких легендах і африканських обрядах маска відповідала суті внутрішньому світу персонажа та його зовнішності. Головною її ознакою для будь-якої культури світу є таємний, магічний характер перевтілення, яке повинно бути прикрите від погляду. Тому для цього поняття типовими є дволикість та двозначність. Протягом тисячоліть маска була і залишається елементом театральної дійсності й маскараду, залишків традиції шаманства чи відображення ментальних і соціальних стереотипів.

У народній культурі маска мала відроджувальний і відновлювальний ефект і була пов'язана, як довів М.М. Бахтін, з карнавалом, зі змінами і перевтіленнями. Функції маски істотно змінюються в історичні часи: маска отримує ряд нових значень в романтизм, де вона відірвана від єдності «народно-карнавального світовідчуття» [1], тут маска щось приховує, приховує і обманує. В романтичну епоху роль маски діаметрально змінюється. Маска втрачає відроджувальний і оновлювальний момент і набуває «похмурий відтінок».

Якщо у народному гротеску за маскою ховається багатоликість і невичерпність життя, то в романтизмі за маскою часто виявляється страшна порожнеча. Вона стає атрибутом не карнавальності, а маскарадності, набуває похмурого відтінку, часто приховує порожнечу, брехню, таїть у собі щось демонічне, початкове роздвоєння.

В історії літературознавства маска увійшла разом із культурним надбання кожної з епох. Це не просто символ міфічних, тотемічних чи фольклорних обрядів, а ціла система, за якою проступає ставлення до людини в певний період існування цивілізації.

У літературі топос маски пов'язаний із втечею від суспільства, відчуженням, надає твору філософичності, високого інтелектуалізму, віддзеркалює універсальні проблеми сучасності.

Ідеаторчою рисою персонажів є їх нестандартність. Найяскравіше ця риса виявляється в творенні характерів головних героїв, вони наділені індивідуальними характерами, кожен з них – сповідник особистої моралі, яка є запереченням загальноприйнятих норм суспільства. Принцип функціональної довершеності таких пар полягає в тому, що стандарт слугує фоном для нестандартності. Одним з найбільш продуктивних

засобів існування нестандартних героїв серед стандартів є модифікація характерів топосом маски. Власне, маска – то наслідок розриву між зовнішнім і внутрішнім «я» героя, що дає змогу перевтілитися і лишитися собою водночас.

Функціонально процес маскування може відбуватися в різних модифікаціях. Маскування може відбуватися за такими функціональними видами: **безпосередній вияв маскування** – прагнення героя до зміни зовнішності, що є свідченням особистісної невизначеності й прагнення приховати це від оточення; **маска люб'язність/грубість** спричинена бажанням персонажа утримувати свій авторитет на тому рівні, який вже прийнято суспільством і який реалізується через намагання персонажа бути невідповідним загальноприйнятому; **маска-слово/маска-мовчання** слугує способом самоствердження героя в соціумі.; **маска-дія** – в результаті якої може відбуватися зміна ролей. Це тип маски, який реалізується в грі; **маска-стосунки** – властива багатьом персонажам, функціонує в творах через формування суб'єкт-су'бєктних або суб'єкт-об'єктних взаємин.

Існують й більш ускладнені види масок, як результат роздвоєння особистості, спричиненого кризою її ідентичності. Герой здатен продукувати в собі себе-іншого, і цей «інший» спроможний вирвати людину з її особистісної субстанції, переносячи її «Я» на інший рівень.

Маска як така має свій естетичний предмет, який згідно з феноменологічною теорією, як семіотична схема твориться в певному історичному часі, і тому супроти позамистецької дійсності може бути корелятивним, антистетичним й ірреальним.

Отож, топос маски є універсальним засобом презентації героїв як нестандартних серед стандартів, а також слугує способом авторського самовираження як самомаскування у власних текстах.

Маска тісно взаємопов'язана з образом автора. Мотиви маски стають жанровими домінантами і простежуються в інтерпретації кожного образу, сюжетних перипетіях.

У сучасних трактуваннях зв'язку особистості письменника та змодельованого ним персонажа, мабуть, найбільш вживаною є метафора маски. Це і маска актора - коли автор ніби грає роль, "приміряючи" свого персонажа як персону. Це і маска карнавальна, коли автор блазнює, граючись із читачем, а персонаж постає в цій грі посередником-медіумом між двома свідомостями є. Це і маска посмертна - зліпок із застиглим виразом, з яким можна порівняти стереотип рецепції автора. Будь-яка маска виконує належну їй функцію - ховати - і в значенні приховування, і в сенсі поховання, оскільки така "смерть" забезпечує письменникові монопольне авторське право на себе.

У теоретичних дослідженнях з художньої літератури образ автора визначається як особистість автора, організована й об'єктивована засобами мистецтва і за законами мистецтва (з більшою чи меншою участю свідомості з боку автора).

Образ автора – специфічна смислова величина, яку, з одного боку, потрібно відрізнити від біографічної авторської постаті, автора – як людини, а не як особливої творчої особистості; з іншого боку, від образу художньо конструйованої особи оповідача або розповідача твору, уявлюваної реальним творцем у функції автора, тобто умовного, а не фактичного автора-творця.

Досліджувати образ автора чи характеризувати ліричного героя, виявляти особливості художнього бачення автора чи його письменницьку спрямованість – це займатися відтворенням (моделюванням) його художнього мислення. Правильно відтворена модель художнього мислення автора здатна пояснити і особливості компонентів індивідуальної поетики (художній світ, мова, ритм, композиція і т.д.) і сам характер її функціонування як системи «робочих принципів» автора.

Отже, образ автора дозволяє простежити творчу спрямованість письменника, формує систему жанрів. Це стає особливо зрозумілим, якщо дивитися на жанр, як на відносно стійкий тип висловлювання. Спрямованість мислення автора повинна оформитися у певні, найбільш відповідні їй жанрові форми (“типи висловлювання”). Далі детермінантний ланцюжок тягнеться від жанру до його компонентів – ритміки, тропіки, композиції, утворюючи таким чином індивідуальну поетикальну систему.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. Проблема автора // Бахтин М. Работы 20-х годов. - К.: Next. - 1994.
2. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. – Підруч. / За наук. ред. Олександра Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
3. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К.Г. Юнг // Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

Марина СУДАРЕНКО

БРЕХНЯ: МЕТА ЧИ ПОТРЕБА? (ВТІЛЕННЯ «ХУДОЖНЬОЇ ІДЕЇ» ЧЕСНОСТІ З СОБОЮ У ДРАМІ В.ВИННИЧЕНКА «БРЕХНЯ»)

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. П. Михида

Прихід модернізму у літературу ознаменовано, як писав М. Коцюбинський у листі до М. Старицького від 1 лютого 1903 р., тим, що «...За сто років існування література наша жила переважно селом, сільським побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його не складна здебільшого психологія – ото майже все, над чим працює фантазія, з чим оперував досі талант українського письменника...» і далі

«інтеліген»" потребує «інтелектуальних тем» [1, с.93]. Фактично модернізм засвідчив духовне пробудження особистості, що зацікавилася сама собою і почала блукання у лабіринтах своїх внутрішніх проблем і протиріч. Модернізм вдається до нового трактування людини та її взаємодії зі світом, він вдається до новітніх філософських вчень про ірраціоналістичний волюнтаризм Ф. Ніцше та Шопенгауера, інтуїтивізм А. Бергсона. Отже, прихід модернізму це відповідь суспільству на його потреби. Особливого втілення набув модернізму у драматургії.

Модерна драматургія пропонує широкий спектр проблем, які розвиваються в умовах перехідного суспільства, де ідуть зміни не лише в історичному, а й, особливо, у загальнолюдському та особистісному аспектах. Розв'язуються проблеми статі, спадковості, нової моралі, «чистого мистецтва». Дуже яскраво «дослідником», а, якщо бути точним, то експериментатором (С. Михида) [2] у цій сфері виступає В. Винниченко. Нам відоме його зацікавлення західною літературою і філософськими інтенціями того часу, які апробуються ним в українській літературі. Одним із основних новітніх підходів до дійсності В. Винниченка стала концепція «чесність з собою», яку він намагався втілити в низці своїх творів. Одним із них, де реалізується концепція, є драма «Брехня», яка ще з моменту свого створення викликала багато суперечливих думок і навіть зараз бачиться неоднозначно.

Метою нашої статті є дослідження таємниць внутрішнього світу образу головної героїні драми «Брехня» Наталії Павлівни та визначення мотивів, які лежать в основі її вчинків. Реалізація мети уможливорюється виконанням поставлених завдань:

- окреслити літературознавчий дискурс драми В. Винниченка «Брехня»;
- виявити втілення концепції «чесність з собою» у драмі «Брехня»;
- з'ясувати мотиви ідеї та її втілення;

Наталія Павлівна («Брехня»), як говорить про неї В. Гуменюк: «прилучає нас до гострого й тривожного відчуття одвічних таємниць буття» [3, с.5-6]. Вона влаштувала своє життя за власним бажанням, має сім'ю, має коханця і все складається «добре», але одна необережна розмова стає причиною руйнації її «ідеально-ілюзорного» світу. Людині характерне створення ілюзії і всі живуть за цими правилами. Ми те, що бачать в нас оточуючі. Винниченко ж акцентує увагу на цій здатності та ще більше загострює її. Образ героїні не є винятком ми бачимо її такою, якою вона хоче здаватися. Вона «достойна» дружина, якою її бачить Андрій Карпович: «...Так от, я хочу тільки сказати, що за всю ту радість, яку має наша сім'я зараз, треба дякувати ось кому! (Показує на Наталю Павлівну). Тату, ось хто наш кормилець...» [4, с.158]. Вона палка кохана для Тося, що здатна тамувати його шал «Тось . Ти тягнеш до себе, як тайна, як безодня. Знаєш, може, навіть через цю свою брехню тягнеш... Хай! ..я почув, що скажи ти мені повзти за тобою й дивитись, як ти будеш цілувати другого, і я поповзу...» [4, с.166]. Вона «жертва кохання без симпатії», яка отримала можливість зізнатись, для Івана Стратоновича « Іван Стратонович. Ой! Страшно! Смертю докажете? Ви, смертю? Ха - ха - ха! Це мені подобається. Повірю! Вашій смерті повірю. Прошу... Докажіть.» [4, с.173]. І в основі всього її "ідеально-ілюзорного" життя лежить брехня. Автор вказує на опозицію правди і брехні, що пояснюються ним через принцип, через «художню ідею» (В.Гуменюк) чесності з собою. В контексті сказаного, цікавим для нас є трактування правди і брехні у протиставленні до чесності Р.Тхорук, яка у своїй статті «Драма «Брехня» Володимира Винниченка. Контекст «малоросійщини». Рецепція» пише: «Антонімом до слова «брехня» виступає «правда», а не «чесність».» [3, с.107]. І, продовжуючи її думку, можемо зробити висновок, що поняття правди чи брехні не може служити показником чесності...

То хто вона насправді? Якою є насправді? У першу чергу, вона жінка. Жінка, котра намагається зреалізуватись у всіх іпостасях: сімейне благо, жіноче щастя та інше. Як зазначають дослідники (М. Вороний, С. Михида, В. Гуменюк), все це, автор реалізує в оточуючих її героях, що виступають символічним відображенням її самої. Віктор Гуменюк в своїй статті «Незглибимість художньої концепції першого драматургічного шедевр Володимира Винниченка» дає їм пояснення, як «alter ego героїні», де Іван Стратонович – «втілення того, що становить «трагедію життя», так би мовити, тугу за абсолютною безгрішністю», Тось – «як втілення радості життя, самоцінності чуттєвої насолоди», Андрій Карпович – «втілення жертвовності», Карпо Федорович – «втілення безмежної доброти», Пульхера – «втілення раціональної роз порядності.» [3, с.21]. Ми підтримуємо ці думки, але даємо кожному з героїв більшу свободу від героїні і розуміємо їх, як сфери впливу, сфери діяльності, а не як її безпосередню сутність.

Тут доречно згадати Ніцше, який говорив так: «Кого ненавидить жінка найдужче?» – Так спитало залізо в магніту «Я тебе ненавиджу найдужче, бо ти притягуєш, але сили тягти тобі бракує.» [5, с.69]. І дійсно Наталю Павлівну оточували чоловіки, які намагались полонити її, але не могли втримати. Вона розуміла це і не звинувачувала їх, а «складала», створювала з них такого чоловіка, який був би достойний її. Вона не звинувачує свого чоловіка за те, що той не може дати їй жаги кохання. Вона розуміє ким він є і, що він може дати (сімейний затишок, спокій). Вона шукає цю жагу в іншому, щоб насититись нею і будучи щасливою, передати це щастя і тепло своїй сім'ї «Наталю Павлівну (до Тося).. Ти – моя радість. Чуєш? Ти – мій сміх, ти – моє ясне в житті. Ти – моя любов радості, ти те, без чого людині й нічому живому не можна жити. Це дурниця - саможертва без радості. Треба десь брать, щоб давати. От я у тебе беру і даю другим...» [4, с.150]. В цьому проглядаються епікурейські мотиви. Хтось скаже «ще примха жінки, що шукає драму у житті», таку думку називає примітивною Л. Мороз у своїй статті «Особливості художнього інтелектуалізму п'єси В. Винниченка «Брехня»» [3, с.47] але, насправді, В.Винниченко подає героїню правдивою. Вона знає, що треба для щастя свого і для щастя інших «Все одно. О, людям, котику, зовсім не

треба правди чи брехні, їм треба щастя, розумієш, щастя, спокою. Коли брехня може це дати – слава брехні! Слава!..» [4, с.150].

Дискусійним і суперечливим, як на наш погляд, є сцена смерті та мотиви, що лежать в основі рішення головної героїні. Віктор Гуменюк говорить про те, що смерть головної героїні *«виявляє авторську відмову від утвердження такої брехні»* [3, с.6], ми не можемо погодитись із таким трактуванням ситуації і безпосередньої авторської причетності до цього рішення. В. Винниченко, як ми зазначали вище, характеризується тим, що «проводить» експерименти над своїми героями, а не займається моралізаторством чи, тим більше, виправленням їх помилок. Його герої мають певний внутрішній зміст, що, як це не фаталістично звучить, визначає їхні дії. Чесність з собою і є тим змістовим чинником Наталії Павлівни, що не дає вчинити по-іншому. Головним мотивом дій героїні є «щастя» для якого і «розігрувала трагедію». «Вигравши» своє життя у обставин, вона могла втратити сенс того життя. В ситуації, що загрожує щастю, вона їде на смерть. І підтвердження такої думки ми знайшли в статті В. Атаманчук «П'єса В. Винниченка «Брехня» шлях до щастя і самознищення» *«...визначальним є тиск обставин - вона не може знищити віру її близьких у її доброту, інакше це зруйнує їхні життя»* [3, с.77-78] і як результат – щастя. Вона, Наталія Павлівна, жертвує собою і залишається фатальною для Івана Стратоновича; коханою, що залишає гарні спогади і є поштовхом для щастя Тося; залишається «спасительницею» для сім'ї. Вона, насамкінець, залишається чесною з собою, де брехня не заради власної вигоди, а для "чистої радості", для спокою всіх *«Ех, жаль, вина нема! Хочу повної радості. З муками, з вином, з брудом, з брехнею! Ха-ха-ха! Правда, Іван Стратоновичу? Де ж взяти чистої радості? Єрунда! Давайте співати, Адю!»* [4, с.201]. То, що ж насправді є правдивим? Наталю Павлівну звинувачують в неістинності, на кожному кроці: вона не кохає чоловіка, не кохає Тося, не кохає Івана Стратоновича. То кого ж тоді? Себе? Та чому тоді вбиває себе, можна було вбити кого іншого. Івана Стратоновича - як головну загрозу, Тося, що своєю нетерпимістю раз за разом наражав її на небезпеку, чоловіка, що по суті не давав їй бажаного. Вона могла позбутись будь-кого з них, а то і всіх разом, їй би це пробачили, адже, як показує автор вона подобалась усім, «заражала всіх» (В. Гуменюк). Її ставлення та мотиви треба трактувати враховуючи вчинки, що криються за «аморальністю», яка стоїть на сторожі традиційної моралі. Тут було б доречно згадати про «мету» і «засоби» і за ніцшеанською концепцією для досягнення першого, останнє не важливо. Мета її висока «спокій і щастя» для близьких, а інше не важливо. І смерть її не через боягузство, лицемірство, слабкість, а через, і в ім'я щастя і, як завершальний етап її. Вона вся була в цій чесності, це те, що складає її сутність, її *«власні межі»* (О.Шупта-В'язовська) [3].

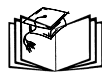
Брехня і правда, де межа між ними? Проблема правди та брехні дуже прискіпливо розглядає О. Ковальчук у своїй статті «Сила як правда: практики цинічного суспільства (на матеріалі творів В. Винниченка)» вдаючись до понять онтології буття та базових міфологічних уявлень, де узагальненням до його дослідження виступає теза, що у кожного *«своя правда»* [3, с.29] та *«життя за...динамічним обманщиком»* [3, с.35]. Т. Макарова «Брехня – добро чи зло? (за п'єсою В.Винниченка «Брехня»)», послуговуючись тезою Л. Мороз про егоїстичність образу [3], розвиває її до моралізаторства і примітивізму, намагаючись визначити цьому явищу категорію «добро» чи «зло». У своїй статті авторка наводить думки літературознавців про те, що автор подає це поняття, а саме, поняття добра і зла в брехні, не однозначно, але її висновки, щодо цього питання нас не задовольняють так, як зводяться до примітивного трактування самої героїні. Авторка статті утверджує думку про те, що єдиною метою брехні є сама брехня та утвердження, *«самоутвердження»* (Т. Макарова) [3] героїні в цьому і її ключовим поняттям є *«его- : -духовність, -цетричність, -істичність»* (Т. Макарова). То в чому її егоїзм, вона бажає щастя але ж не тільки для себе (теза подана вище). В. Винниченко ця жінка показана цілісною і, якщо можна так сказати, ідейною. І в цій ідеї вона залишається чесною до кінця, і до смерті героїню приводить *«вечерність ідей»* (Р. Тхорук) [3]. Де наведений образ, що досяг певної мети повинен зникнути, щоб не засмічувати буття безмістовним і безцільним існуванням. Як говорить Ніцше: *«Чимало вмирає надто пізно, а дехто - надто рано. Ще незвично звучить повчання «Вмирай вчасно!».*» [5, с.74]

В даній статті ми намагались охопити широкий спектр думок, щодо самого образу та того, чим він є насправді. Як ми можемо побачити Наталія Павлівна є не однозначною і тому, трактування її, теж не має чітко визначених «правд». Це Л. Мороз пов'язує з парадоксальністю на якій *«будується розгортання конфлікту п'єси... та й саме розуміння поняття «брехня» її героями.»* [6, с.43]. І, можливо, тому, образ Наталії Павлівни, як предмет дослідження, викликає таке захоплення визнаних літературознавців та простих читачів, глядачів. «То, хто вона?» – це питання залишатиметься актуальним завжди.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Федоренко Є. Пошуки Михайла Коцюбинського – стиліста //Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХст. : у 3-х кн. – К., 1994. – Кн. Перша. – С. 83-99.
2. Михида С. П. Слідами його експериментів: Змістові доміанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка / Сергій Павлович Михида. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2002. – 192с. – (Монографія).
3. Як тайна, як безодня... П'єса Володимира Винниченка «Брехня»: Текст і контексти. Збірник наукових праць / [відп. редактор В. Гуменюк]. – Сімферополь : Світ, 2008. – 200с.
4. Винниченко В. Вибрані п'єси / В. Винниченко. – К. : "Мистецтво", 1991.
5. Ніцше Ф. Так говорив Заратустра; Жадання влади / Ф. Ніцше; пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. – К. : Основи, 2003. – 437с.
6. Мороз Л. Загадки Володимира Винниченка / Л. Мороз. // Слово і час. – 1993. – №5. – С.40-47.

Тетяна СУШКО

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ОСІБ В ІНТЕРНЕТНОМУ ДИСКУРСІ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. Л. Ковтюк

Проблеми дослідження нікнеймів наразі належать до актуальних. Такі антропонімні утворення – це нове явище в ономастиці, а тому потребує ґрунтовного опрацювання. В україністиці означені питання не були предметом наукових розвідок. Відомі кілька статей зокрема І. Примачик, О. Павлової, Я. Голодюка та ін., що й зумовило актуальність публікації.

Мета статті – з'ясувати основні способи номінації осіб в інтернетному дискурсі. Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких завдань: 1) дати поняття про лексичну номінацію; 2) виявити основні принципи номінації користувачів соціальними мережами; 3) виокремити способи номінації новоутвореного підкласу антропонімів.

Мотиваційне розмаїття, притаманне українським ніконімам, об'єднує загальна ідея: створити ім'я людині на основі суб'єктивної чи об'єктивної оцінки, особистісно чи соціально вартісної інформації, часто завдяки метафорично-образним характеристикам на основі асоціативного ототожнення людини з реаліями, явищами навколишнього світу.

Незважаючи на значну кількість ґрунтовних праць, присвячених проблемам лексичної номінації, Б. Серебренников уважає нез'ясованими деякі факти, які часто не узгоджені, а тому є не досить точними [5, с. 147]. Сам термін «номінація» багатозначний. О. Кубрякова кваліфікує номінацію як процес «називання предметів і ситуацій за допомогою мовних засобів, закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знака» [3, с. 6]. Другим значенням терміна О. Тараненко уважає результат процесу називання, тобто саму назву, третім – використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів [6, с. 385].

При творенні власних назв виділяють два види номінації – первинну й вторинну. Однак більш поширеною є остання, яка ґрунтується на використанні вже наявних у мові номінативних засобів з новим значенням.

При виборі імені важливим є також те, як значення твірного слова поєднане з денотатом, наскільки співвідноситься із семантикою, тобто чи доречним є його використання як нікнейма для людини.

Різноманітність мотиваційних ознак дає змогу групувати ніконіми за трьома загальними принципами номінації: «людина й навколишній світ», «людина як така», «людина і суспільство» [1, с. 227]. Відповідно до вищезазначених трьох мотиваційних принципів спробуємо класифікувати досліджений фактичний матеріал за способами мотивації.

За відношенням людини до навколишнього світу в процесі дослідження виокремлено такі способи номінації:

1. Нікнейми, мотивовані лексемами природно-географічної сфери.

У межах цієї підгрупи виділено такі розряди: нікнейми, мотивовані власними назвами географічних об'єктів: *Володарка, Левандівка, Воютичі*; гір, гірських вершин, вулканів: *Арден*; нікнейми, мотивовані ботанічною лексикою – назви квітів: *Волошка, Айстра, Орхідея, Фіалка*; дерев, кущів: *Черешня, Сакура*; нікнейми, мотивовані зоологічною лексикою – видові назви порід собак: *Доберман*; загальні назви інших видів тварин: *Зебра, Лисичка, Кабан, Пантера, Балу*; назви комах: *Бджілка*; нікнеймами можуть також бути назви природних явищ, процесів, природно-часових циклів: *Тайфун, Ураган, Торнадо*.

2. Нікнейми, утворені від назв культурно-мистецької царини.

Вибір таких номінативних одиниць залежить виключно від уподобань людини.

У межах цієї групи виділяють такі розряди: найвищу частотність виявляють нікнейми, утворені від власних назв мистецької сфери – від імен літературних, мультиплікаційних та кіноперсонажів: *Краплинка* (герой мультфільму «Капітошка»), *Дюдюка* (ім'я чарівниці гієни із мультфільму «Скарб» Дюдюки Барбідоської), *Лія* (героїня книги «Маятник Фуко» Умберто Еко), *Бальтазар* (кіноперсонаж із серіалу «Усі жінки відьми»), *Майстер* (герой роману «Майстер і Маргарита» М. Булгакова), *Роккі* (ім'я головного кіноперсонажа однойменного фільму «Роккі»), *Скаут* (головний герой фільму «Останній бойскаут»), *Доцент* (кіноперсонаж фільму «Джентльмени удачі»), *Аріана* (героїня книги «Гаррі Поттер»), *Скарлет* (ім'я головної героїні роману «Віднесені вітром» М. Мітчелл), *Гомер* (герой мультфільму «Сімперсон»); від назв творів мистецтва – картин, кінофільмів, книг: *Я (Романтика)* (за однойменним романом Миколи Хвильового), *Леприкон* (назва фільму «Леприкон»), *Антикілер* (назва фільму «Антикілер»); нікнейми, мотивовані музичною лексикою – назвами гуртів: *Мадвейн* (назва американського метал-квартету), *Скрябіноманка* (шанувальниця гурту «Скрябін»); найменуванням музичних стилів – *Джаз, Репер, Джа* (напрямок регі).

3. Номінативні одиниці, мотивовані суспільно-історичною лексикою.

Резонансні історичні події в країні та світі, а також актуальні процеси в суспільному житті мовців часто знаходять відображення в онімній лексиці. Залежно від мотивувальних основ репертуар нікнеймів цієї групи розподілено на розряди – нікнейми теологічної тематики: пов'язані з віруваннями, релігійними, конфесійними уподобаннями: *Анархіст*; утворені від теонімів – назв міфологічних, демонологічних персонажів: *Ламія* (кохана Зевса і мати Геракла), *Веста* (богиня домашнього вогнища), *Міктіан*

(ацтекський бог смерті), *Фрея* (скандинавська богиня краси і кохання), *Привид Навки* (українська міфологія); нікнейми, мотивовані назвами посад, звань, титулів, офіційних звертань до осіб чоловічої та жіночої статі в різних країнах – *Леді, Полковник, Міс*. Нікнейми, утворені від імен відомих історичних осіб (політиків, правителів, мислителів, суспільних діячів): *Мікоян* (генерал Другої світової війни), *Махатма* (ім'я політичного діяча Махатма Ганді).

4. Нікнейми, утворені від назв торговельних марок, відомих брендів, організацій.

Актуалізація ринкових відносин в Україні сприяла поповненню антропонімної лексики номінативними одиницями, мотивованими назвами торговельних марок, брендів, організацій, особливо іноземних, які успішно завойовують український ринок. Це спричинено значним впливом реклами. Але нікнейми цієї групи становлять кількісно невелику частину, серед них виділено такі парадигматичні розряди: нікнейми, утворені від назв зі сфери косметики, парфумерії, дизайну одягу: *Шанель, Ейвон, Оріфлейм*; нікнейми, що походять від назв зі сфери харчування (продукти харчування): *Маріс* (назва кальяну), *Булка, Бамбуча* (напій), *Мілка* (шоколад).

5. Антропонімі утворення, мотивовані назвами абстрактних понять, процесів, станів тощо.

Ця група найменш є порівняно чисельною, що викликано, здебільшого, особистими почуттями людини, станом її душі: *Веснянка, Леді Весна, Весна, Харука (вітер), Кохання*.

6. Нікнейми, мотивовані спортивною лексикою.

Найбільшого поширення в зазначеній групі набувають нікнейми, утворені від власних назв як відомих спортсменів, так і різноманітних спортивних клубів, команд. Чисельну групу становлять нікнейми, мотивовані власними назвами знаменитих спортсменів: *Вольдемар* (ім'я головного тренера баскетбольної команди «Тріумф» Вальдемара Хомічюс), *Валдес* (основний воротар команди «Барселона»), *Роналдо* (гравець футболу Луїс Назаріо Деліма Роналдо).

7. Мережеві імена, мотивовані родом занять, поглядами, професією.

Нікнейми, пов'язані з навчальною діяльністю: *Електростатика, Термодинаміка* (навчальні дисципліни в університеті), *Іспанка* (особа навчалася на відділенні іспанської філології); нікнейми, пов'язані з професією, родом занять: *Казкарка, Квіткар, Механік, Інженер, Електрик, Чарівник, Апокаліпсис* (неформальність, входження до неформалів – готів, металістів).

8. Нікнейми, мотивовані вигуками і звуконаслідувальними словами: Хахашка, Зьозя.

9. Номінативні одиниці, утворені від картярської лексики: Туз, Флоп, Покер.

10. Ніконіми, мотивовані символічною лексикою: *Черубіна* (символ віртуальної особи), *Мустанг* (символ свободи та незалежності).

11. Номінативні одиниці, пов'язані з комп'ютерною лексикою: Банер, Нік.

12. Ніконіми, мотивовані сленгізмами, просторічною лексикою: Чувачок.

13. Нікнейми, мотивовані назвами іграшкового світу: Вертер (робот), Нокс (гра).

Другий принцип мотивації – «людина як така» – ґрунтується на увиразненні фізичних, психічних, розумових якостей, а також ознак, зумовлених місцем проживання, способом життя, функціями та іншими особливостями, що тією чи тією мірою характеризують людину. Такі нікнейми переважно мають прозору мотивацію – в основі називання лежать зовнішні ознаки, риси характеру, поведінки тощо; їхні значення можна зрозуміти без додаткового контексту.

У межах цього принципу виділено шість груп ніконімів, об'єднаних певними мотивами.

1. Ніконіми, мотивовані фізичними та фізіологічними особливостями людини.

Віртуальні антропоніми, мотивовані кольором шкіри займають кількісно невелику підгрупу: *Ваніль, Мулатка, Шоколадка*. Виокремлено мотиви «привабливість і непривабливість». Позитивну сему «краса» мають назви на зразок *Афродіта, Ляля, Краля* (гарна жінка), *Панна* (інтелігентна жінка), *Кучерява* (дівчина з кучерями), *Аполлон, Мачо* (чоловік, що подобається жінкам). З протилежним значенням уживають нікнейми *Квазімодо, Страховисько, Чудо, Вампір* тощо. Не завжди ці ніки свідчать про зовнішню негативну характеристику людини, швидше – про добрий гумор та привернення до себе уваги.

Можна виокремити такий мотив називання, як «людина за статуєю тіла», яскраво виражений у нікнеймах на кшталт *Амбал, Геракл*, які позначають осіб високого зросту; *Маленька, Мізинчик* – відповідно позначають людей невеликого зросту та худорлявих. Нікнейми на позначення фізичної сили людини: *Торнадо, Силач, Ураган, Вулкан* тощо.

2. Нікнейми, мотивовані внутрішніми якостями людини.

Можна виділити ніки з позитивною семою, які кількісно переважають ніки з негативною семою. Наприклад: *Цокотуха* (комунікативна людина), *Сонце* (світла, весела, добра людина), *Партизан* (людина, яка не видає чужих секретів), *Муза* (людина, яка надихає людей), *Ромео* (романтик), *Квітка* (гарна дівчина, «душа така ж вразлива, як пелюстки квітки»), *Місячна* (людина, яка ховає своє справжнє «Я»), *Хахахашка* (жартівлива людина, яка має добре почуття гумору), *Екстремальне дівчисько* (людина, яка любить швидкість, зміни), *Лана* (енергійна, весела), *Псих* (шукач істини), *Камікадзе* (людина, упевнена у своїх діях), *Вожак* (лідер), *Метаморфоза* (людина, що любить зміни).

Ніки, що відображають негативні риси характеру людини: *Катастрофа* (розгублена людина), *Забіяка* (людина, яка часто б'ється), *Злючка, Псих* (нервова людина, яку легко вивести із себе), *Вредіна* (людина, яка не приймає жодних позицій, думок, окрім власної), *Соня* (людина, що довго спить), *Сама* (самотність).

3. Номінативні одиниці, мотивовані територіальною віднесеністю людини.

Ніки, об'єднані такою мотивею, пов'язані з місцем народження або проживання людини. Наприклад: *Володарка* (село на Київщині), *Левандівка* (мікрорайон міста Львова), *Олюся зі Львова*, *Воютичі* (село на Львівщині), *Чорнобилець* (місто на Київщині).

Третій принцип «людина й суспільство» відображає в мові внутрішньо-соціальний план дійсності.

Людина тісно пов'язана із суспільством. Кожному важлива думка інших. Тому досить часто нікнейм обирає не власне сама людина, а її близькі, знайомі, друзі. Такі ніконіми марковані позитивними семами, що вказують переважно на захоплення, дружбу, повагу іншої людини до власника нікнейма.

У межах типу виділено такі мотивами: «ставлення друзів до людини», «людина і тварина», «випадкові антропоніми».

1. Номінативні одиниці, мотивовані ставленням близьких людей: *Золотце* (важливість людини для іншої), *Ромео* (романтична натура людини), *Янгол* (святість і чистота людини).

2. Номінативні одиниці, мотивовані назвами тварин.

Такими тваринами є домашні улюбленці, вони стають для їхніх власників настільки рідними, що клички домашніх тварин обирають у якості ніків: *Зося*, *Нафая*, *Феся*, *Кіті* (клички котів), *Бакс*, *Муня* (клички собак).

3. Нікнейми, мотивовані випадковими антропонімами.

Безпосередньо такі нікнейми не пов'язані з людиною та будь-якими її ознаками чи характеристиками: *Дерек*, *Німфадора*, *Мальва*, *Алік*, *Агея*, *Мікаян*, *Валінчі*, *Тиква*, *Кабан*, *Фантамаз*, *Сакура*.

Отже, нікнейми як особливий різновид назв осіб в інтернетному дискурсі виникають унаслідок переважно вторинної номінації за трьома загальними принципами: «людина і суспільство», «людина як така», «людина і світ». У межах першого виокремлено групи нікнеймів, мотивовані лексемами природно-географічної, культурно-мистецької, суспільно-історичної, спортивної сфери. Другий принцип представлено групами віртуальних антропонімів, які ґрунтуються на таких мотивах: фізичні і фізіологічні особливості, внутрішні якості та територіальна віднесеність особи. Для третього принципу характерні ніконіми, які виражають ставлення близьких людей, клички тварин та випадкові антропоніми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кирилук О. Л. Принципи і мотиви номінації в сучасній українській кінонімії / О. М. Кирилук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – Вип. 3. – С. 225–229.
2. Ковтюх С. Л. Кінонімія в сучасній українській мові : принципи номінації та способи творення : монографія / С. Л. Ковтюх, О. Л. Кирилук. – Кіровоград : ДЛАУ, 2010. – 168 с.
3. Кубрякова Е. С. Части речи в ономалогическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1979. – 115 с.
4. Наливайко М. Я. До питання про прізвиськами за фізичними ознаками носія / М. Я. Наливайко // Студії з ономастики та етимології. 2004 / відп. редактор О. П. Карпенко. – К. : НВЦ НБУВ, 2004. – С. 123–125.
5. Серебренников Б. А. Номінація и проблема выбора / Б. А. Серебренников // Языковая номінація : общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 147–187.
6. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський., О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 385–387.

Марія ТЕЛІНА

НОВА ГЕРОІНЯ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ, ЯКА ВОНА?

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, старший викладач І. В. Холяк

Останні два десятиліття в українській літературі позначились суттєвими змінами в трактуванні проблеми розподілення ролей жінок та чоловіків у сучасному світі. Це спричинено появою багатьох письменниць, які позиціонують власну творчість як новий напрямок літератури – жіночий емансипований, феміністичний стиль. Вони представляють новий тип сучасної жінки, незалежної та вільної. Популярність такої літератури викликана передусім процесом фемінізації та черговим переосмисленням гендерних особливостей суспільства.

Термін «жіноча проза» на сьогоднішній день викликає неабиякі дискусії серед літературознавців. Обговорюється чи доречно взагалі таке поняття у літературі, адже поняття «чоловіча проза» немає. Чи є синонімами до нього такі терміни, як «жіноче письмо», «жіноча література» або «дамська проза»? Чи можна ототожнювати жіночу прозу з феміністичною? На разі, літературознавці не мають однозначної думки щодо цих питань, і кожен відстоює власний погляд. Втім усі науковці, які досліджують феномен жіночої прози, говорять про новий тип героїні у літературі. Він з'являється разом зі стрімким розвитком жіночої літератури та появою низки письменниць, чия творчість зараховують до «жіночої прози» та «феміністичної літератури». Дослідники дійшли висновку, що однією з головних причин виникнення нової героїні є потреба суспільства у новому образі жінки в письменництві, який би відповідав змінам сучасного світу в тлумаченні гендерного питання [7].

Мета нашої статті – визначити особливості зображення нового типу героїні в українській літературі, дослідити, якими рисами сучасні письменниці наділяють жінку, з чим це пов'язано та чим спричинено таке бачення героїні нашого часу.

Образи героїнь, які побутували в радянській літературі другої половини ХХ століття, втілювали тип патріархальної жінки. Він був традиційно популярним у мистецтві та повсякденному житті протягом

багатьох століть. Образ жінки у літературі, навіть написаній жінкою, створювався чоловіками. Героїня тих часів усвідомлювала себе тільки крізь призму свого чоловіка, коханий завжди був центром її всесвіту, жінка реалізовувалась у житті суто як об'єкт чоловічого кохання.

Сучасна ж українська жіноча проза не може сприйматись без усвідомлення гендерної проблеми. Розвитку цієї літератури чи не найбільше сприяє розвиток феміністичних тенденцій у сучасному суспільстві. С. Філоненко зазначає, що сучасну українську жіночу прозу можна уявити без фемінізму, але тоді це буде дамська література (література патріархальних жінок), або буде наслідувати чоловічу прозу, відхрещуючись від своєї статі [7].

Якою є сучасна героїня жіночої прози? Перш за все, це героїня, яка намагається знайти рішення проблем, які притаманні лише жіночій статі. Водночас вона постійно розмірковує над питаннями «фемінного» та «маскулінного».

Дослідниками сформульовано кілька визначень сучасної жінки у літературі. Так, Л. Таран визначає новий тип героїні як «універсальну гуманітарну особистість». Ця особистість вбирає у себе скарби людської культури, відкрита до діалогу з нею і, водночас, сама творить нові культурні цінності, прагнучи реалізувати себе в якомога ширшій сфері художньої та інтелектуальної діяльності [4].

С. Філоненко визначає концепцію особистості жінки у сучасній жіночій прозі як «концепцію жінки з роздвоєним, «роздертим» еством», зауважуючи, що у сучасної жінки бажання бути вільною, емансипованою та незалежною часто суперечить інстинктивному, закладеному природою потягу до материнства та родинності [7]. У такому визначенні закладена велика проблема, навіть трагедія сучасної жінки. У прагненні досягнення успіху і поєднання власної самореалізації та материнства вона втрачає себе і, врешті, не реалізовується ні в одному, ні в іншому. М. Рудницька визначає різницю між «патріархальною» та «новою» жінкою так: «Вчорашня жінка, яка не знала ще антагонізму між двома життєвими тенденціями, не знала роздвоєння душі, була більш гармонійна, більш зрівноважена віднинішньої. Зате сьогодні жінка є багатша, «інтересніша». Її внутрішню боротьбу і несупокій, її шукання і блуканину, самоаналіз і сумніви можна би назвати *проблематизмом* нової жінки» [7].

Нова концепція особистості жінки розкривається у творах багатьох сучасних письменниць, таких як О. Забужко, С. Майданська, Є. Кононенко, Л. Таран та інші. Тип героїні, зображений у їхніх романах та повістях, – це тип освіченої, творчої жінки, наділеної гострим розумом. Вона замислюється над глобальними проблемами суспільства, піддає сумніву принципи влаштування світу, постійно перебуває у роздумах про те, що її цікавить, і не задовольняється готовими відповідями [3]. Питальна інтонація є однією з важливих ознак сучасної жіночої прози. Часто міркування героїні не лише починаються з питання, а й закінчуються ним. Це свідчить про неможливість віднайдення відповіді, про глибину та серйозність цих питань.

У зв'язку з таким змалюванням образу жінки літературознавці наголошують на надзвичайній філософичності сьогоденної жіночої прози. Твори багатьох сучасних письменниць потребують глибокого філософського аналізу та дослідження, незважаючи на критику, висловлювану здебільшого чоловіками-письменниками, які говорять про порожність та «роздутість» проблем, яких торкаються письменниці у жіночій прозі. Філософичність мислення героїнь жіночої прози виявляється у їх спробах віднайти власну життєву філософію. Найчастіше філософські роздуми героїнь виступають підсумком тієї чи іншої життєвої ситуації, події. Пошуки героїні виражаються у постійному дискурсі, внутрішньому діалозі, зіставленні душевного світу та оточуючого середовища.

С. Філоненко так говорить про появу нового образу жінки у літературі: «Свій родовід нова героїня веде від духовно випростаних, дійсно емансипованих жінок, героїнь літератури межі XIX–XX століть» [7]. Тут маються на увазі героїні таких письменниць як Леся Українка, Ольга Кобилянська, які були сильними жінками, спроможними на виклик суспільству. І сучасні героїні української жіночої прози продовжують традицію самоствердження, опанування незалежної жіночої ролі у світі, який і сьогодні залишається патріархальним.

Однією з головних ознак нестандартності сучасної героїні є обрана нею професія, і зображення самореалізації позначене великими труднощами та проблемами. Як зазначає С. Філоненко у своїй праці «Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років XX століття (феміністичний аспект)», професійна діяльність для героїнь сучасної жіночої прози є не просто засобом самореалізації, але й нескінченним процесом віднайдення власного місця у світі [7]. Було помічено, що більшість героїнь має творчі професії і намагається вдосконалюватися та досягати успіху в них. Так, наприклад, головна героїня повісті О. Забужко «Я, Мілена» – тележурналістка; героїня повісті тієї ж письменниці «Інопланетянка» – молода письменниця; головна героїня повісті С. Йовенко «Зінка у зоні» – журналістка; героїня роману Т. Зарівної «Каміння, що росте крізь нас» – реставраторка. Прагнення реалізації сучасної жінки у мистецтві, свідчить про її природне ставлення до культури, орієнтацію на творчість. Дослідники називають цих героїнь справжніми «аристократками духу», носіями таких рис, як ерудованість, освіченість, інтелігентність.

Надзвичайно важливими рисами сучасної героїні жіночої прози також називають гідність та гордість. Вони пробуджують у жінці відчуття власної вартості, здатність опиратися принизливим обставинам, вміння зберігати власне обличчя у будь-якій життєвій ситуації. С. Філоненко говорить про ці риси так: «Особлива гордість, властива героїням сучасної жіночої прози, є одним з проявів сильного характеру жінки. Внутрішня сила як істотна риса концепції особистості жінки окреслюється в протистоянні героїні й іншої

сильної особистості (як чоловіка, так і жінки). У сучасній жіночій прозі сила характеру героїні виявляється в протистоянні рівних духом людей» [7].

Часто зображується зіткнення сильної жінки та сильного чоловіка. Це дуже популярний проблемний сюжет сучасної жіночої прози. І головна проблема такого зіткнення – сильна героїня шукає рівного собі партнера, але чоловікові, зазвичай, не потрібна така ж сильна жінка, він намагається зламати її, принизити. Інша модель протистояння сильних особистостей – це протистояння однієї жінки іншій. Але, як правило, це різні за характером та поглядом на світ жінки. Одна героїня – сучасна емансипована та незалежна жінка, а інша – жінка, що живе у чоловічому світі, за його правилами та підтримує патріархальний устрій світу.

Ще одна риса сучасної жіночої прози – звернення до міфології та міфологічних героїв. Письменниці, звертаючись до таких образів, наголошують на деяких істинах світу та людини, на особливостях характерів героїв, які проявляються у тих чи інших життєвих ситуаціях. О. Забужко часто використовує міфологічні образи у своїй прозі. Так, наприклад, у творі «Інопланетянка» героїня ототожнюється з Фаустом, у «Казці про калинову сопілку» Ганна-панна і Олена зображуються з характерним посиланням на біблійних героїв Каїна й Авеля. У романі «Польові дослідження з українського сексу» можна знайти прототипи Сізіфа та, знову ж таки Фауста. Дуже популярним у літературі є використання образу лабіриту. Лабіринт як пошук, блукання героя, спроба знайти вихід із ситуації, пізнати себе, знайти власний правильний шлях. Також лабіринт асоціюють з подоланням різних перешкод на шляху до смерті. Цей образ взятий із міфології, з міфа про Мінотавра. Образ Тезея – давньогрецького героя, який вирушив до лабіриту, щоб перемогти Мінотавра, використовують О. Забужко у романі «Польові дослідження з українського сексу» і повісті «Я, Мілена» та С. Майданська у романі «Землетрус».

Окрім міфології, сучасні представниці жіночої прози звертаються до сюжетів казок та фольклору. Тенденція звернення до казок прослідковується не лише в українській, а й у світовій жіночій літературі. Письменниці часто використовують форму казки для написання власних творів або часткові казкові мікрообрази. Причиною такої популярності цього жанру в жіночій прозі вважають прихований патріархальний підтекст. Усі класичні казки зображують історію дівчини, яка чекає на свого принца і лише з ним пізнає справжнє життя, стає щасливою (наприклад, «Попелюшка», «Спляча красуня», «Білосніжка» та інші). Багато сучасних представниць жіночої прози розповідає класичні казки по-новому, з погляду сучасної емансипованої жінки, переосмислює їх, руйнує створені протягом століть стереотипи жіночої долі. Казкові сюжети у творах сучасних письменниць частіше виступають у ролі контрасту до сьогодення, протиставлення сучасному світові.

Отже, важливою рисою сучасної жіночої прози є використання вже існуючих у літературі сюжетів та героїв. Але поява цих сюжетів зумовлена бажанням зруйнувати усталені стереотипи, презентувати нове бачення традиційних історій, або, звертаючись до класичних героїв, підкреслити особливості характеру персонажів сучасних творів, асоціювати їх із кимось добре відомим читачеві.

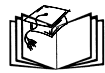
Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що героїня сучасної жіночої прози дуже неоднозначна, різнопланова, творча та незалежна. С. Філоненко зазначає, що ідеалом жінки для сучасних українських письменниць є не феміністка, а «абсурдна героїня», здатна до опору будь-яким обставинам. У їх творах жінка постає як чи не єдиний носій культурних та моральних цінностей у сучасному бездуховному світі. Але жіноча проза, насичена пафосом заперечення світу, що нищить високі моральні принципи жінки, спотворює жіночність у всіх її проявах [7]. Сучасна героїня – роздвоєна особистість, яка весь час розривається між емансипаційними прагненнями та жіночим призначенням, між прагненнями жіночої душі та прагненнями жіночого тіла, між бажанням бути сильною та бажанням дозволяти собі слабкість, між прагненнями реалізації у професії та бажанням знайти щастя з коханою людиною.

Сучасна жіноча проза розвивається під впливом фемінізації усього суспільства, хоча часто і не використовує безпосередньо ідеї фемінізму. Вона презентує нам новий тип жінки, яка веде боротьбу із патріархально влаштованим світом, ставить під сумнів закони буття, філософствує щодо глобальних проблем та намагається розібратися у власному житті. Нова героїня освічена та духовно збагачена, вона постає носієм моральних та культурних цінностей, вона незалежна та самостійна, але, водночас, самотня і слабка у боротьбі проти стереотипів патріархального суспільства. Формування такого типу героїні в українській літературі є результатом використання автобіографічності та впливу світових тенденцій жіночої прози.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар-Терещенко І. Польові дослідження з української жіночої прози / http://dt.ua/CULTURE/polovi_doslidzhennya_z_ukrayinskoyi_zhinochoyi_prozi-89676.html
2. Мовний простір у романі Людмили Таран «Дзеркало Єдиного» / <http://ukraine-diplom.com/lit/16312-movnij-prostir-u-romani-lyudmili-taran-dzerkalo-yedinoroga.html>
3. Ровінська О. Новий тип героїні інтелектуалки у сучасній жіночій прозі / <http://naub.org.ua/?p=1175>
4. Таран Л. Гороскоп на вчора і на завтра / Л. Таран. – К.: Рада, 1995. – 247 с.
5. Томчук Л. Жіноча проза як дзеркало / http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Filol/2008_19/Literaturoznavstvo/tomchuk.pdf
6. Філоненко С. «Інша мова жінки»: художні особливості української жіночої прози 90-х рр. ХХ ст. / Філоненко С. // Слово і час. – 2008. – №2. – С. 49-56.
7. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття (феміністичний аспект) / <http://uadocs.exdat.com/docs/index-207834.html>

Вікторія ТКАЧОВА

ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ПСИХОПОЕТИКАЛЬНИЙ ВИМІР

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, професор С. П. Михида

В умовах державотворення України, духовного й культурного відродження нації проблема морально-етичних орієнтацій особистості набуває особливого значення. “Головне, – зауважує М. Жулинський, – розкувати “невольничу душу” українця, спонукати його до саморуйнації комплексу рабської психіки, інакше національні ідеали не будуть досягнуті. А для цього має формуватися не безлика маса, злютована бездумно сприйнятою соціально-політичною візією, а сильна духом, інтелектуальна індивідуальність, особистість, для якої національна ідея є чітко осмисленою і усвідомленою системою ціннісних орієнтацій” [1, 162]. Вдячним матеріалом у цьому плані є драматургічна творчість Лесі Українки. Орієнтуючись на кращі здобутки європейської й української драми, письменниця активно використовує духовні надбання світової культури, щоб крізь призму загальнолюдського глибше й повніше осягнути проблеми національного розвитку. Осягнення потужного пласту літератури кінця XIX – початку XX століття, попри значні кроки у його дослідженні, потребує значних зусиль. Як переконує літературознавчий досвід, його осмислення можливе лише за умови глибокого проникнення у таємниці художньої творчості. Неможливо наблизитися до розв’язання поставлених завдань без занурення в психологію митців, без створення їх психологічних портретів, адже цей крок дозволить зриміше побачити особливості поезики, визначити витoki художності, а головне – представити унікальність цього періоду як на рівні особистостей, так і на рівні наслідку їх діяльності – художніх текстів, які по праву входять до скарбниці вітчизняного мистецтва слова. Таким чином мета нашої розвідки полягає у з’ясуванні психопоетикальних аспектів у драматургії Лесі Українки. Досягнення мети передбачає виконання завдань: з’ясувати причини звернення Лесі Українки до духовних традицій світової літератури; розглянути драматичні твори Лесі Українки в аспекті виявлення в них психологічних особливостей авторки; розкрити зміст і функції “вічних образів” і “вічних символів” у драматичних творах письменниці; визначити як авторка розкривається у драматичних творах; вказати на роль і значення підсвідомого у творчому акті. Матеріалом дослідження послужили драматичні твори Лесі Українки: «На руїнах», «Руфін і Прісцилла», «Кассандра».

Першу свою драматичну поему Леся Українка написала, вже будучи відомою поетесою, авторкою багатьох прекрасних віршів і поем. Про Леся Українку часто можна прочитати, що вона для своїх драматичних поем брала сюжети з Біблії, з міфології, з грецької та римської історії, що твори її написані «на сюжети стародавньої Іудеї й Вавилона». Це не зовсім так. Або й зовсім не так. Художник сюжетів не бере. Просто для художника батьківщина людського духу – там, де найбільше болить історія. Це мистецький код порозуміння між народами, оскільки в свідомості людства зафіксовані певні архетипи, образи, моделі загальнозначимої символіки. І увімкнутися в цей код – то один з найефективніших засобів прилучити проблеми свого народу до циркуляції актуальних для світу проблем. Леся Українка не писала на готові сюжети. У неї був свій особливий підхід. Під її пером найвідоміший, «світовий», сюжет набував цілком нового, оригінального смислу. Леся ж Українка належала до художників універсального дару, тієї вищої духовної організації, коли людина запалюється від ідеї, почуває мисль. «Скептична розумом, фанатична почуттям» [1, 157]. Цей тип художньої психіки трапляється дуже рідко, він притаманний лише великим художникам. В творчій особистості Лесі Українки наш народ надолужив собі кілька нереалізованих етапів своєї мистецької еволюції. Дивовижна поезика її творів. Абсолютну рацію мав О. Дейч, коли писав, що «*Леся Українка в області драматургії була справжнім новатором*» [1, 155].

Що робить співець, коли народ у полоні? Що він робитиме, коли народ підніметься на рішучу боротьбу, перейде в наступ на поневолювачів? Де тоді місце співця? Ці питання становили одну з постійних проблем творчості Лесі Українки. Вони постали і у драмах «Вавилонський полон», «На руїнах», «Руфін і Прісцилла», «Кассандра» та інших. На вавилонських торжищах співець не повинен продавати свій талант, але він має право і повинен говорити про незгаслий вогонь боротьби в своєму народі, говорити про його нездоланність і щохвилинну готовність до боротьби. Не завжди народ розуміє своїх співців, і покликання поета-співця – терпеливо роз’яснювати народові шляхи, що приведуть його до боротьби й визволення. Співець повинен боротися за повне визволення людини з пут всіякого гніту – соціального, економічного, національного, духовного.

Драма “Вавилонський полон” – перша з присвячених проблемі митця і мистецтва, в якій Леся Українка змальовує співця Елеазара, що “*співав у Вавілоні перед завойовниками*” [12, 230]. Також це твір, присвячений дійовій силі творчості, роздумам про її призначення і право на життя, коли за неї платить ворог. Це, останнє, захищає головний герой Елеазар. Задум драматичної поеми “Вавилонський полон” виник у Лесі Українки ще взимку 1901-1902 років. У листі до Ольги Кобилянської від 1 січня 1902 року вона повідомляла, що задумала “*це один маленький драматичний етюд, до пари “Міріам”, але не знає, коли напише, тепер ще не має сили. Колись напише*” [8,252]. У листі до Івана Франка від 14 січня 1903 року вона повідомляє: “*Свою “поему” я вже скінчила, вийшла то, властиве, не поема, а лірико-драматична сцена a la “Одержима”, навіть в них обох є децю спільне. На епічність я великої претензії не маю, і коли мені сей “вищий рід поезії” не дасться, то я не буду тим дуже гритися. Не дано, так не дано – fiat voluntas dei! Я*

знаю, що як я сю остатню свою поему писала, то була "щира, щира, щира", і горіло щось в мені, і не дало спокою, аж поки остатнє слово стало на папері" [8,250].

Символи ж драми "На руїнах" Лесі Українки прочитуються вже з назви. Образ руїни, пустки промовисто говорить про явище не лише фізичне (нищення як задоволення потреб руйнування), а й духовне (коли пустка сприймається всередині, а відтак асоціативно пов'язана з поневірянням, смутком, печаллю, смертю тощо). Йорданська долина, описом якої починається твір, із перших рядків постає місцем ідилічним: ніч, місяць, чорніють удалині гори – здавалось би все, як у романтичних пейзажах. Однак – ні. Раптом серед ідилії з'являється образ руїни, пейзаж поволі втрачає своє позитивне маркування, а до кінця твору й зовсім стає зловіщим. Образ конкретизується, градіус: "В глибині, але не так далеко, як гори, чорніють руїни Єрусалима, де-не-де поміж ними блима вогник, либонь, в якій позосталій хатині, де ще живуть люди" [12, 167]. Вказівка на те, що саме руїни Єрусалиму – міста, де народився Христос, – має на увазі авторка, засвідчує: зміст образу далеко неоднозначний, і тут не обійтися без ідейних позицій психоаналізу. У драмі актуалізовано протиставлення: місто – пустка, упорядкованість – хаос, духовне (святе, Боже) – тілесне (фізіологічне, людське). Обстання антиномічна пара приводить до осмислення власне Єрусалима, який символізується в образі небесного міста, належного до святинь. Однак святиня зруйнована, понівечена людською рукою. Не випадково мовиться про руїну, створену людиною: остання поєднує в собі праведне й грішне, чисте, святе, високе й низьке, приземлене, інстинктивне. Протиставлення виявляється, як написав би З. Фройд, на рівні двох енергій: енергії творення /відтворення (Еросу) та енергії руйнації / смерті (Танатосу). На думку засновника аналітичної (глибинної) психології К. Г. Юнга, образи незамкненого ірраціонального простору відображають несвідоме, точніше ту його частину, що позиціонується з індивідуальним несвідомим. Образи ж оселі/дому, храму мають архетипне походження і, відповідно, виходять на певний архетипний устрій, про який неодноразово згадував К. Г. Юнг. Учений уважав, що в таких образах реалізується архетип Самості. Самість, на думку Юнга, об'єднує в собі всі архетипи, згармонізовує протилежні енергії, робить їх єдиним цілим, при цьому залишаючись усе ж таки архетипом. Самість як архетип обов'язково виражається через відповідні архетипні образи. Юнг стверджував, що найперше архетип Самості можна побачити в образі мандали (магічного кола), міста, храму, Христа, божественно народженої дитини тощо. У драматичній поемі Лесі Українки бачимо архетип Самості, який реалізується в образах зруйнованого Єрусалима, понівечених осель, знищених храмів. Образ Тірци – жінки, покликання якої будити віру, – є головним у драмі. Тірца з'являється на руїнах як уособлення можливого майбутнього, причому наповненого світлом, позитивною енергією. Пророчиця втілює авторське "Я": образ Тірци виходить на особистість самої Лесі Українки. Така проекція будується не тільки на тому, що йдеться про жіночий образ. Леся Українка малює образ сильної жінки, мужньої, готової стати провідником нації. Кореляція на рівні фемінного-маскуліного дає підставу стверджувати: жінку (образ Тірци) у драмі "На руїнах" показано сильною, а чоловічі образи, навпаки, аж надто слабкими та безпорадними. Це видно, наприклад, із діалогу між Тірцею і чоловіком, який не знає, що йому робити, не знає як бути: *Що я маю робити? Чим? Над чим? /Ні знаряду, ні знадобу не маю* [12, 170]. Або: *Куди ж тепер той меч?!* [12, 171], ... *Де ж я маю меча перекувати?* [12, 171]. Постійні запитання, які звучать із чоловічих вуст, звернення в безсиллі до Тірци – хіба це має характеризувати справжнього чоловіка?! Леся Українка показує нетиповий образ: чоловік у розпачі, заломлює руки, квилить, плаче. Він емоційно переживає; ті емоції дуже схожі на емоції жінки: *Моєї рани не перев'язати! / Загойлась та рана, що на грудях, / А та, що в серці, буде вік палати! / Єрусалиме мій, Єрусалиме! / Ти, вічна рано рідної країни! / Горши ти в мене в серці негасимо!.. / (Стогне знов і ламає руки)* [12, 170]. Отож, психоаналітичне трактування тексту драми Лесі Українки "На руїнах" ставить перед нами одну із проблем місійності жінки, її духовної вишості й несприйняття патріархальним суспільством.

"Кассандра" Лесі Українки – цілком оригінальний філософський художній твір, в якому показані трагічні події й ситуації з історії Троянської війни. Не тільки за жанровою формою, але й за притаманним творові естетичним колоритом – це трагедія. Трагічні обставини і послідовні трагічні передчуття і видіння героїні твору наповнюють усі розділи п'єси. У віршованому драматичному творі поетеса виконала глибокий теоретичний аналіз і дала принципову наукову оцінку двом філософським концепціям – інтуїтивізму і прагматизму. Принципи інтуїтивізму в творі Лесі Українки здобули критичне художнє втілення в образі трагічної пророчиці Кассандри. На безпосередній зв'язок цього образу з проблемами інтуїтивізму вказала сама авторка твору. Докладно з'ясовуючи ідейно-естетичну природу образу української пророчиці, у ґрунтовному листі до Ольги Кобилянської Леся Українка ясно сказала: *"... вона все провидить, вона все знає, але не холодним знанням філософа, тільки інтуїцією людини, що все спостерігає несвідомо і безпосередньо ("нервами", як кажуть у наші часи), не розумом, а почуттям..."* [8, 240]. Отже, Леся Українка у трагедії "Кассандра" не тільки відбила облудну суть принципів інтуїтивізму, але й висловила глибоку науково критичну інтерпретацію цієї філософської концепції. П'єса "Кассандра" – це не "трагедія правди", це твір про безпорадність, про трагедію інтуїції. Отож, ми маємо емпіричні підстави висловити кілька філософсько-теоретичних висновків. Відповідно до теми твору та до історичних подій, пов'язаних з троянською війною, п'єса Лесі Українки "Кассандра" набула зримого історико-побутового колориту, у ній є яскраве історичне тло. Проте було б примітивним, поверховим судженням вважати на цій підставі "Кассандру" Лесі Українки традиційною побутовою драмою на історичну тему. Леся Українка глузувала з таких суджень. У листі до матері від 21.03.1908 р., скаржачись на критику, вона іронічно зауважила: *"Ах, сміхота була мені читати рецензії на мою Кассандру!"* Люди очевидячки прийняли її за побутову п'єсу "з троянського життя" [8, 196]. Філософські проблеми та естетичний зміст

образів п'єси "Кассандра" переконують в тому, що це класичний приклад філософського художнього твору – віршована філософська трагедія. У сюжеті трагедії немає сцен і ситуацій, які б безпосередньо впливали з громадсько-політичного життя і філософських процесів кінця XIX – початку XX століття. Але з художнього твору Лесі Українки було зрозуміло, що ідеї інтуїтивізму і прагматизму в кінці XIX і на початку XX століть не були цілком новими явищами в історії філософії

"Руфін і Прісцилла" – драма, якій Леся Українка надавала особливого значення. *"Мені здавалось, що я не смію вмерти, не скінчивши "Руфіна і Прісцилли"* [8, 185], – писала вона в листі до сестри. За спектром порушуваних історіософсько-екзистенційних проблем драма є надзвичайно складною для об'єктивного коментування, тому набувають особливої актуальності ті аспекти дослідження, що допомагають глибше проаналізувати текст драми та основні етапи її становлення як завершеного художнього явища. Драма "Руфін і Прісцилла" – це філософська драма про шляхи цивілізації, питання історичного розвитку, місце і роль людини в історії, "великі роздоріжжя" суспільств і окремих особистостей. Це модерністська драма про "відчужені", змарновані людські долі, про бажання й, часто, безперспективність поривань до гармонійного, вільного існування. Драма "Руфін і Прісцилла" – це морально-етична драма про засліпленість, жорстокість, ігнорування звичайними нормами людського співжиття – і про доброту, взаєморозуміння, підтримку, всепрощення і кохання. І, врешті-решт, драма про безвихідь – і віру. Проблема культу особистості, фанатичного підкорення одній особі є наскрізною в драмі. У I і V діях – це сліпа відданість імператору (Вояки *"Нехай живе наш Цезар-імператор! // Нехай загинуть вороги його!"* [12, 317]), в інших діях – єпископу (*"Так, так, Єпископ! Він нам все розважить"* [12, 321]). Обов'язкове підкорення єдиному, маленька людина, якою деяким соціальним силам так зручно маніпулювати, екзистенційна проблема свободи волі, – ці проблеми в основному тексті висуваються на передній план, питання місця й ролі християнства відсувається на другий. Лесі Українці не імпонувала "стадність", "рабський дух", покірність, навіть забобонність християн, оскільки ці риси обмежують свободу особистості й стають на заваді справі звільнення нації. Сліпе підкорення церковним служителям, які "не завжди є справді християнами" [11, 53], "утворення стад" (Ф. Ніцше), пасивність не сприймалися Лесею Українкою, ідеалом людської реалізації у світі для якої є незгасаюча активність: "боротьба, пристрасті, контрасти..." [11, 54]. Отож, проблеми людини в драматургії Лесі Українки загалом і драмі "Руфін і Прісцилла" зокрема є визначальними для останнього етапу творчості поетеси: *"в Платоновій утопії ми бачимо модель громадського механізму, але не бачимо людини"* [11, 515]. Поетеса не пов'язувала із християнством (представленим служителями церкви як догму, як ідеологію) можливостей гуманізації сучасного їй суспільства, хоча і не заперечувала повністю його історичної ролі й моральної ваги.

Таким чином стає зрозуміло, що цінність творчої спадщини Лесі Українки полягає не тільки у естетичній насолоді, котру ми можемо отримати при її прочитанні. Не меншу вартість має розсипаний Лесею в поетичних рядках світ ідей. Звісно, поетеса не вибудувала чіткої філософської системи, накреслені нею схеми світобачення – далеко не прості і не прямолінійні. Однак філософська насиченість її творів дійсно захоплює і справедливо заслуговує на усестороннє вивчення та інтерпретацію. При цьому слід пам'ятати, що досліджуючи ідейно-філософську спрямованість її творчості, у жодному разі не можна вдаватися спрощених «єдиноправильних» трактувань. Адже у кожному драматичному образі бачимо силу духу героя – найяскравішу рису самої авторки.

Драматичні поеми Лесі Українки – явище феноменальне в українській літературі. За масштабом художнього мислення це явище рідкісне навіть в контексті найвищих досягнень світової літератури. Вона писала в трьох вимірах – у вимірі сучасних їй проблем, у глибину їх історичних аналогій і в перспективу їх проєкцій на майбутнє. Як це було можливо – то вже четвертий вимір. Вимір її геніальності. Як зазначає Микола Євшан, Леся Українка була фактично першопрохідцем у сфері новітньої драматургії, ввівши таку форму драми, як поетична драма: *"Творчість Лесі Українки має тому свій стиль, зовсім окрему фізіономію, по якій відразу її пізнаємо. Інтелект, поетична інтуїція, глибока ніжність жіночої психіки, сильна творча воля, орлиний лет душ і, яка уміє відмежовувати себе від життєвої торгівці і без галасу творити собі високохудожні образи, творити в собі образ вищої людини, вільної людини, – оте все сплелося в творчості Лесі Українки в одну гармонійну цілісність"* [4, 163].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабишкін О. Драматургія Лесі Українки/ О. Бабишкін. – К., 1963. – 408 с.
2. Боженко М. К. Драматичні поеми Лесі Українки// Українська мова і література в школі/ М. К. Боженко. – 1966. - № 9.
3. Бабишкін О. Слово про Лесю// Українська мова і література в школі/ О. Бабишкін. – 1963. - №6.
4. Євшан М. Леся Українка// Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика/ М.Євшан. – К.: Основи, 1998. – 574 с.
5. Зборовська Н. Психологія і літературознавство/ Н. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
6. Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах: т. 10/ Леся Українка. – Київ, 1977.
7. Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах: т. 11/ Леся Українка. – Київ, 1978.
8. Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах: т. 12/ Леся Українка. – Київ, 1979.
9. Матюшенко А. Вибір духовної свободи (особистісна колізія в драматургії Лесі Українки) // Слово і час/ А. Матюшенко. – 1996. - № 5. – С. 67-71.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі // Теорія літератури/ с. Павличко. – К.: Основи, 2002. – 679 с.
11. Творча генеза тексту драми Лесі Українки «Руфін і Прісцилла» і особливості характеротворення// Слово і час. – 2001. – №4. – С. 51–57.
12. Українка Леся. Драматичні поеми/ Упоряд. А. Полотай. – К.: Дніпро, 1983. – 495 с.

Тетяна УШАКОВА

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ
МОВЛЕННІ СВІТЛАНИ БАРАБАШ

(магістрантка факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Н.О. Задорожна

Світлана Барабаш (1941-2007) відома широкому загалу як заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії, доктор філологічних наук (2004), професор, літературознавець та критик. Проте Світлана Григорівна встигла зреалізуватися ще й як поетеса: 1998 року вийшла друком її збірка поезій «Золоті причали». Існує низка досліджень, присвячених творчості мисткині, серед яких розвідки А. Корінь, Н. Вихрист, Л. Здір, О. Маленко, С. Тишко, А. Царук та ін. Однак кількість і масштабність цих праць видається вельми недостатньою. У них засвідчено окремі факти тематичного й образного змісту поезій, натомість мовознавчі дослідження в цій галузі взагалі відсутні. Тому досить актуальним є вивчення поетичного мовлення поетеси саме з лінгвістичного погляду.

Як відомо, індивідуальний стиль письменника відображається на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, хоча й неоднаковою мірою. Д. Данильчук звертає увагу на певну тенденцію, що склалася в науці, за якою ідіостилю письменника першими з мовознавців досліджують лексикологи. Причиною цього науковець вважає те, що самі лексичні явища авторського стилю лежать «на поверхні сприйняття», є найдоступнішими для аналізу [2, 51].

Вивчаючи ж особливості синтаксису поетичної мови В. Стуса, Д. Данильчук акцентує на важливості саме цього мовного рівня. На підтвердження своєї думки він наводить слова російського стиліста О. Єфимова, котрий вважав, що «ключ до стилю [письменника] – у синтаксисі», оскільки «вся архітектоніка словесної тканини, добір конструкцій, їх організація, розташування і об'єднання в складні цілі – одне слово, уся словесна композиція цього твору перебуває в прямій залежності від своєрідності індивідуального синтаксису кожного поета і прозаїка» [за 2, 51]. На особливе значення синтаксичного рівня звертає увагу і С. Єрмоленко, яка наводить такі статистичні дані: «для поетичних творів найбільше значення матиме статистичне вивчення синтаксичних одиниць і категорій, оскільки вони найвиразніше розмежовують вірші різних поетів, підкреслюючи індивідуальну манеру кожного з них. Це підтверджується і тим, що тільки синтаксичні явища є індивідуалізуючими в поезії, тільки за ними твори одного поета протиставляються віршам усіх інших поетів» [4, 7-8].

Зважаючи на те, що це дослідження є свого роду початком у вивченні ідіостилю С. Барабаш, воно руйнує усталену традицію і розпочинає вивчення стилю письменника з дослідження саме синтаксичного рівня, зокрема специфіки простого речення.

Отже, мета пропонованої статті – проаналізувати структурні та семантичні особливості простого речення в поетичному доробку С. Барабаш. Мета роботи зумовлює розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати семантико-синтаксичну структуру основних типів простих речень у досліджуваних текстах; 2) вказати на функціонально-стилістичний потенціал окремих видів речень; 3) визначити синтаксичні конструкції, які найяскравіше представляють ідіостиль письменниці.

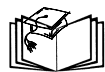
Об'єктом аналізу виступають синтаксичні конструкції, виокремлені методом суцільної вибірки із поетичної збірки С. Барабаш «Золоті причали». Предметом дослідження є структурні та семантичні особливості виділених простих речень.

Для поетичного синтаксису С. Барабаш характерно те, що він представлений різними структурними типами простих речень, зокрема **односкладними**. У синтаксичній традиції односкладні речення класифікуються за морфологічними ознаками головного члена речення та за їх семантикою. За формою головного члена виділяються два типи односкладних конструкцій: дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні) та іменні (номінативні, генітивні, вокативні) односкладні речення.

Особові речення досить поширені в усіх стилях мовлення, і зокрема в художньо-белетристичному, про що свідчать результати нашого спостереження за функціонуванням односкладних речень у досліджуваних текстах. Серед особових найбільш широко представлені **означено-особові речення**. Вони надають мовленню лаконізму, динамічності: *Напіаю веселі вітрила -/ І лечу навперейми весні [1, 78]; Іду у найми до печалі./ У строк до радості іду./ До досвіду – в заробітчани./ А, може, там не пропаду [1, 40].*

Найчастіше трапляються форми, виражені дієсловами першої особи однини, це зумовлено переважанням серед текстів досліджуваної збірки поезій, у яких яскраво виражений образ ліричної героїні: *Перебуду цей сум, перебуду./ Перейду перемети жалю./ І ніколи вже більше не буду/ Вимовляти прекрасне: «Люблю» [1, 104].* Проте авторка не зупиняється лише на внутрішньому світові своєї героїні, вона активно взаємодіє з навколишнім середовищем, часто звертається з проханням, вимогою, пристрасним наказом. При цьому провідна роль належить головним членам односкладного речення у формі другої особи. Наприклад, дуже часто авторка звертається у своїх поезіях до Бога, внаслідок чого вони набувають ознак молитви: *Розлукою необережно/ До строку, Боже, не карай [1, 36], Відведи – боли, горе й біду./ Відведи – лихо, жаль, безнадію./ Заступи – я на поміч іду./ Захисти – хай їх вечір світліє [1, 24].* Письменниця створює також

образ мудрої порадиці, досвідченої жінки, яка може навчити, допомогти, направити: *Зачекай, дитинко, не спіши./ Зупинись під тою он горою [1, 13].*

Представлені в поезії також **неозначено-особові речення**. Вони не мають яскравого експресивного навантаження, яке б виділило їх на фоні інших односкладних речень. Найчастіше ці синтаксичні одиниці простежуються в розмовному мовленні, потрапляючи в художній текст, вони надають йому живих інтонацій: *Чи рідне жито вберегли від гроз? / Чи душу не понесли на торжище? [1, 52]. Так тяжко й непросто оплачують мито [1, 51].* Неозначено-особові речення цікаві в стилістичному плані тим, що в них підкреслюється дія, увага акцентується на дієслові-присудку, а суб'єкт дії в цей час відсувається на задній план. Наприклад: *Чи стяг Душі наш жовто-голубий / Не поміняли знову на червоний? [1, 52]. Хай не судять [1, 116].*

З інших типів односкладних речень дещо рідше використовуються безособові та інфінітивні. Дослідники зазначають, що **безособові речення** «часто виступають важливим елементом вислову складних фактів мислення та почуттів людини», вони «надають контекстові експресивного забарвлення» [6, 352]. Наприклад: *Мамо, так юності своєї жаль [1, 23]. Ой, не жаль мені айстр із вересня [1, 60]. Так чисто й біло стало у світах. / Так рідно пахне в хаті світлим святом [1, 72].* У цих реченнях наголошується на результаті дії, на незалежності певного стану, у якому перебуває людина, від її волі. Безособові конструкції використовуються також і для опису явищ природи: *Лле, як із відра. / Полоще трави, луки і дерева [1, 31]. Сіро. Мокро. Слизько [1, 58].* Часто з метою передачі тривалості процесу безособове дієслово повторюється: *Плющить, плющить... / На всій землі плющить [1, 31]. А над землею – віє, віє, віє [1, 28].*

Потужним стилістичним засобом у мові поетичного твору є **інфінітивні речення**, за допомогою яких передаються «відтінки різних почуттів, відтворюються настрої психологічно напруженого стану людини, вольові рефлекси» [6, 351]. Наприклад, у реченні *О, як вернуть той спалах юних мрій. Ті сльози. Ту надію. Те страждання [1, 100]* передано настрої розгубленості, сумніви, вагання. За допомогою цих речень можуть описуватися і протилежні відчуття, наприклад, готовність до рішучих дій, впевненість, переконаність у будь-чому: *Ні прощати. Ні прощатись. / Ні ніти. І бути ніяк [1, 119].*

У дослідженнях, присвячених вивченню мови Олега Ольжича, зокрема особливостям інфінітивних речень у його поезіях, звертається увага на те, що «стилістичну наснаженість значною мірою забезпечують питальні інфінітивні речення. Вони використовуються майстром слова для емоційно-експресивної передачі вагання, нерішучості, розгубленості, здивування, обурення мовця» [3, 1]. Можемо стверджувати, що питальні інфінітивні речення мають вагоме стилістичне значення і в поетичному доробку С. Барабаш. Запитальність у таких реченнях здебільшого риторичного характеру, виражається за допомогою інтонації та питального слова: *Козаче, що ж душі відповісти? [1, 80].* Типовими для поезії С. Барабаш є інфінітивні речення з такими запитальними словами, як-от : як, який, куди. Ці слова авторка вживає здебільшого на початку структури: *Куди ж мені подітися з журбою? [1, 61]. Як це коло розірвати? / Як минуть провісний знак? [1, 119]. В яких світах шукать твої сліди?! [1, 27].*

Серед виокремлених речень зовсім не були представлені узагальнено-особові речення. Це зумовлено, передусім, специфікою їхнього вживання – твори усної народної творчості, зокрема прислів'я та приказки.

З-поміж іменних односкладних речень великі стилістичні можливості мають **номінативні речення**. Найбільш поширеною та звичаєною функцією цих структур є функція створення статичних описів, у цьому випадку вони вносять ефект експресії, художньої образності [6, 349]. Наприклад: *Дорога. Ніч. Високі зорі. / Міраж домашнього тепла [1, 45]. Нагріта стежка під ногами. / Високе небо. Сонце. Степ [1, 16]. І ніч. І степ. І кінь. І вершинок. / Вогні далекого села... [1, 50].* Проте нерідко номінативні речення можуть слугувати засобом створення і динамічних картин: *Столиця. Клопоти. Робота. / Проблем щоденна круговерть [1, 45].* Вони із усієї панорами подій виокремлюють головні штрихи, деталі, здатні передати трагізм і напругу. Номінативні речення також можуть створювати лаконічні, сконденсовані портретні характеристики: *Разок намиста на тоненькій ший. / Голівка у віночку із стрічками [1, 20].* Дуже часто за допомогою цих речень С. Барабаш передає психічний стан людини, почуття, емоції, враження: *Щемлива хвилина прощання. / Мінлива пора перемін. / Останні терпкі сподівання. / Летючий вогнистий кармін [1, 53]. Красива печаль завмирання. / Тонка павутинка журби [1, 53].* Для підсилення зображуваного авторка іноді повторює номінативні речення: *А за вікном – зима, зима, зима [1, 28]. Дощі, дощі. По всіх світах дощі [1, 31].*

Для багатьох поетів стилістичне використання номінативних речень стало важливим художнім прийомом. Дослідники звертали увагу на таку особливість мови творів російських поетів: А. Ахматової, Б. Пастернака, М. Цветаєвої та ін. Можемо стверджувати, що цей різновид односкладних речень є також яскравою ознакою ідіостилу С. Барабаш.

Нерідко в поетичному мовленні письменниці трапляються і **вокативні речення**. Вони різні за своєю структурою: виражені одиничним іменником у кличному відмінку: *Мужчино! Муже! На віки порада. Хай милостивим буде до Вас час! [1, 111], Українонько! Калинове суцвіття! На обрії – нове тисячоліття [1, 52];* одиничним іменником з вигуковою частиною: *Ой серденько! Тобі це мало бід? [1, 107], – Ах, розуме! Прощай – і не суди [1, 107];* іменником у поєднанні з присвійним займенником: *Моя любове! Лиш не відпускай [1, 118], Ой, татку мій! Куди ж ти? [1, 27];* іменником з узгодженим і, рідше, неузгодженим означенням: *Земле рідна! Як тобі під снігом? [1, 77], Дорого прavitцівська! Відпусти мою душу/ З тієї із трагічної, нестерпної води? [1, 35], Ах, пурпурні вітрила Грея! Випасуєте юним. Це факт [1, 78];* прикметником: *Моя красива! Сонячна моя! / Що я без тебе в буднів круговерті? [1, 21]* тощо.

У поетичній спадщині С. Барабаш серед простих речень широко представлені і різні види **неповних речень**. Дослідники української мови (М. Я. Плющ, О. Д. Пономарів, І. Р. Вихованець та ін.) поділяють неповні речення на такі дві групи: а) речення структурно і семантично неповні; б) речення структурно неповні, але семантично повні (еліптичні).

Основну групу неповних конструкцій становлять речення структурно й семантично неповні. До них належать контекстуальні, ситуативні, парцельовані та обірвані речення.

Контекстуальні неповні речення представлені такими структурно-синтаксичними різновидами: а) речення, у складі яких відсутній підмет: *Голоси їх обнімали нас. Пестили в прощанні [1, 8] А глибина віків дивилась в очі. / Печать надії клала на чоло [1, 11], А музика і плакала, й сміялась. / Пливла в небесне, вірила в земне [1, 11]; б) речення, у яких немає присудка: *Так світло і тривожно Всесвіт дише. / Земля і небо. Мати і дитя [1, 71]; в) речення, у яких відсутній головний член односкладного речення: Так тяжко їй непросто оплачують мито. / Допоки й навіщо? [1, 51] Бреду, бреду глибокою водою. / По пояс – в сумнівах, по груди – у біді. / По шию в клопотах, по серце – в неспокої - / У щій сумній невидимій воді [1, 70]**

Ситуативні речення найчастіше вживаються в розмовно-діалогічному мовленні. Невимушеність усного спілкування відтворює у своїх творах і С. Барабаш, наприклад: *– Ой, татку мій! Куди ж ти? Ой, куди? [1, 27] До кого плакали у небі журавлі? До нас» [1, 64] «Ну, чим зараджу Вам? Нічим [1, 46]*

Більшість дослідників (Ю.В. Ванников, Н.Ю. Шведова, О.О. Іванчикова) основними завданнями **парцельованих конструкцій** вважають надання мові смислових та експресивно-стилістичних відтінків, підкреслення смислової та емоційної ваги окремих членів висловлення. За допомогою парцелювання письменниця виділяє важливі в концептуальному плані характеристики предмета чи явища, наприклад: *Вело у пам'ять. Не мою. Давнішу [1, 11]*. Парцелюватися можуть і головні члени речення, які нагнітають певну характеристику, мають градаційний характер: *Відбрило ім'я твоє. Десь відбуло. Почужило [1, 97]*. Представлено також конструкції, у яких головне речення зосереджує увагу на зображенні дії, а парцеляція визначає напрям, мету тощо. Наприклад: *Несу, несу вечерю крізь роки... / Из вчора – в пам'ять. Крізь сльозу. До себе [1, 12], Босоніж лопотить дівчатко / У степ. У день. У світ. У вік [1, 19], Махну на все рукою. / На вигін. На садок. Бровка і лободу [1, 34]*.

Парцеляція належить до одного з найпоширеніших виявів художнього мовлення багатьох авторів, зокрема: Ліни Костенко, Павла Мовчана (парцеляція простих речень), Олеся Гончара (парцеляція складнопідрядних речень). Також парцельовані конструкції, як зазначає Д. Данильчук, – «одна з характерних рис Стусової поетичної мови» [2, 51]. Аналіз творчої спадщини Світлани Барабаш дає змогу стверджувати, що парцельовані речення є яскравою особливістю індивідуального стилю мисткині також.

Специфіка еліптичних речень полягає в тому, що вони семантично повні, а структурно – неповні. Наприклад, у наведених нижче речення неназваний член речення не визначається з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється структурою та семантикою самого речення: *Ворота навстіж. Зірвано припони. / І наперейми – серце навісне [1, 25], Босоніж лопотить дівчатко / У степ. У день. У світ. У вік. / За ним услід – стежки і роси [1, 19]*.

У поетичних текстах С. Барабаш широко представлені також **прості ускладнені речення**. У досліджуваних поезіях простежуємо різні засоби ускладнення. Одним з найбільш яскравих є **однорідні члени речення**. Ряд однорідних можуть утворювати різні члени речення: підмети (*Ритми Вічності / І чистий звук небесних сфер / Бентежать душу знаком відчаю, / Таємним кодом дотепер [1, 10]*), присудки (*І душа покидає щоденно-буденні причали, / І стає на крило, й прорізає сумний рубікон [1, 121]*), головні члени односкладного речення (*Сльозо моя тихенька, не впади. / Не зрадь мене [1, 15]*), означення (*Сухий, гарячий, світлий червень / Враз спалахнув вогнем пожеж [1, 16]*), додатки (*І знов ліплю з його мелодії / Твій образ, профіль, погляд, жест [1, 103]*), обставини (*Виглядають нас вікна з доріг, / Видивляються днями й роками [1, 24]*). Із стилістичною метою можуть поєднуватися тематично й логічно різнопланові поняття, таке поєднання посилює враження незвичайності, небуденності. Наприклад, поєднання в ряд однорідних поряд з конкретними поняттями абстрактного надає образності зображенню: *Той сірий сум, і небо, й журавлі / Малюю на невидимих полотнах [1, 65]*.

Варто звернути увагу на те, якими засобами поєднано між собою однорідні члени речення. Часто цим засобом виступає інтонація: *Малишкові осінні небеса / Цвітуть пісенно, щемно-малиново [1, 61], Щоб удосвіта зустріти / День новий, себе нову [1, 119]*. Проте найбільш поширений спосіб поєднання – сполучники сурядності, зокрема єднальні: *Такі світанки чисті і прозорі. / Такі дзвінки і молоді льоди [1, 71]* та розділові: *То ж у очах – роса, а чи сльоза? [1, 61]*. А також трапляється поєднання в одному ряді однорідних членів речення і сполучникового, і безсполучникового типів зв'язку, наприклад: *Поверніть санчатам два сліди, / Сертик місяця і теплі зорі [1, 13]*.

Яскравим ускладнювальним засобом простого речення в ліриці С. Барабаш є **звертання**. Говорячи про форму вираження звертання, О. Д. Пономарів акцентує на тому, що «українська мова належить до тих слов'янських мов, які для граматичного оформлення звертання зберегли кличний відмінок із прадавніх часів, тоді як інші (російська, словацька тощо) втратили його» [5, 203]. С. Барабаш у побудові звертань послідовно використовує іменники в кличному відмінку, наприклад: *Любове моя тиха, за що й нащо / Цей світлий сум, цей сумовитий сад? [1, 93], Зачекай, дитинко, не спіши [1, 13], Небезневинну грішну Душу, / Мій Боже милий, не карай [1, 36]*. Матеріал дослідження засвідчує лише одиничні випадки вживання іменника в називному відмінку, наприклад: *Ти чуєш, Осінь? Серце воскресла [1, 82]*. Проте цей самий іменник в інших випадках використано у формі кличного відмінка: *Будь лагідною з нами, моя Осене, / Вкрий від печалі золотим плащем [1, 122], Не поспішай до мене в гості, Осене, / Прощанням мою душу не бентеж*

[1, 122]. Тому вважаємо, що ті випадки, де іменники у звертанні вживаються в називному відмінку, зумовлені ритмікою поетичного твору.

Залежно від значення та номінативних якостей звертання прийнято поділяти на власне звертання (розраховані на реакцію того, до кого спрямоване мовлення) та риторичні звертання (не розраховані на відповідь) [5, 205]. Власне звертання спрямовані, перш за все, на конкретну особу: *Циганочко, циганко, біда із королями./ Приклич їх із-за моря, до берега прибий [1, 105], - Не йми йому віри, дитино./ Переведе долю й покине... [1, 115]*. Проте частіше серед виділених звертань трапляються риторичні, адресовані абстрактним або конкретним поняттям, що називають неістот: *Надієчко, хоч засвітися [1, 89], Сльозо моя тихенька, не впади./ Не зрадь мене [1, 15], Стежино журлива, стежино журлива./ Стежино розлуки, стежино прощань./ Летить над степами зажура осіння... [1, 55]*.

Потужні стилістичні можливості мають також прості ускладнені речення з **відокремленими членами**. Якщо з граматичного погляду відокремлення є виділенням тих чи інших членів речення, то в стилістичному плані це явище «ґрунтується на посиленні ролі другорядних членів речення в певній позиції за допомогою інтонації, наголосу та інших засобів» [5, 197]. Найчастіше серед виділених конструкцій поширені відокремлені означення (*Душа, безборонно відкрита світам, / Уловлює вічності звуку врочисті [1, 73]*, *І я біжу, легенька і шовкова [1, 20]*) та відокремлені обставини (*Тобі у світ вертатися пора, / Лишивши спалах сонячно-вогнистий [1, 43]*, *Очей твоїх живих тепло веселе/ Взорнуло всю, боронячи від бід [1, 84]*).

Особливо великі виражальні можливості мають відокремлені члени речення прикладкового типу. Світлана Барабаш у своїх творах використовує цей засіб переважно у звертаннях, вносячи за допомогою нього додаткові відтінки значення, власне ставлення до об'єкта звернення, наприклад: *Осене, осене, осене./ Стежка моя до зими./ Серце, не вбите морозами./ Пізнім теплом огорни [1, 57]*, *Провіснице трагічна, гадалко чорноока./ Так гірко на душі мені [1, 105]*.

Вставні слова слугують у реченні для передачі модальності, вони «виражають ставлення мовця до висловлюваного, відношення висловлюваного до дійсності, стосунків даної думки до попередньої чи наступної» [5, 206] тощо. Виокремлені одиниці вживаються передусім для вираження імовірності чи вірогідності повідомлюваного: *А може, там не пропаду [1, 40]*, *Дасть Бог, і там не пропаду [1, 40]*, *- А може, із легенди? [1, 35]*, а також для вказівки на джерело думки чи повідомлення: *Тільки нащо, питаю, навіщо/ Ця байдужість холодного дня? [1, 104]*, *Бо кажуть – все минає в цьому світі [1, 118]*.

Досліджуваний матеріал засвідчує також невелику кількість **вставлених конструкцій**. Вони виступають засобом уточнення й роз'яснення, наприклад, це може бути додаткове повідомлення про час: *У розлуку – поміж мить і час – вирієм [1, 8]*, *На півстоліття – повз роки, повз час - / Той відсвіт пада на оцю біду [1, 27]*; простір: *Я до хрещених – неблизький це світ - / Несу вечерю батькові і мамі [1, 12]*.

Отже, у поезіях Світлани Барабаш представлено різні види простих речень, які не однакові за структурно-стилістичними та функціональними ознаками. Їхнє вживання допомагає поетесі створити нове смислове ціле, новий художній образ. Майстриня слова застосовує їх як спосіб вираження власних думок, переживань і сподівань, а також передає складний психологічний стан своїх ліричних героїв.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барабаш С. Г. Золоті причали: Поезія / С. Г. Барабаш. – Кіровоград: ВД «Слісаветград», 1998. – 131 с.
2. Данильчук Д. В. Особливості синтаксису поетичної мови Василя Стуса / Д. В. Данильчук // Дивослово. – 2004. – №9. – С. 51-52.
3. Денисенко Л. П. Стилістичні особливості інфінітивних речень у поезії Олега Ольжича / Л. П. Денисенко, Т. С. Кисіль // Вісник Запорізького державного університету. – 2001. – №2. – С. 1-2. – Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/665.pdf>
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови (на матеріалі української радянської поезії) / С. Я. Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1969. – 94 с.
5. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
6. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Кн. 5: Стилістика. – К.: Наукова думка, 1973. – 587 с.

Катерина ФЕДОРЕНКО

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТЕКСТІВ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – викл. Р. В. Пикалюк

Останнім часом Інтернет-видання отримують більшу розповсюдженість порівняно з друкованими виданнями, спричинену розвитком технологій і підвищенням доступу до мережі Інтернет. Таким чином Інтернет-видання завойовують широку читачську аудиторію, а також стають причиною часткового зниження попиту на періодичні друковані видання.

Інтернет-видання є об'єктом особливої уваги в редакторському аспекті, оскільки вони повністю відрізняються від друкованих видань за формою, а від електронних – за доступом, а також є відносно новим типом видавничого продукту, загальноприйнятими правилами редагування якого не існує.

Основні відмінності Інтернет-видань від друкованих полягають у розбіжностях правил верстки, оскільки з появою Інтернет-видань з'явилася можливість розміщувати текст не посторінково, а у вигляді однієї довгої шпальти. Крім того, зникла потреба в обкладинці, титульних аркушах, та з'явилася можливість розміщувати в тексті гіперпосилання, завдяки чому підвищується гіпертекстуальність. В

друкованих виданнях посилання, звичайно, також можуть бути, але так звані «неактивні», тобто такі, які не дають можливості одразу переглянути інформацію, на яку посилається автор, а зі статті, розміщеної на сайті, можна безпосередньо перейти на інший сайт чи сторінку з інформацією, на яку посилається автор чи редакція.

На початку свого існування українські Інтернет-видання зіткнулися зі складністю сприймання текстів на моніторі. Це посилювало увагу до проблем редакторської підготовки Інтернет-видань, оскільки подолання зазначеної проблеми є завданням редактора.

В аспекті сприймання тексту на моніторі електронні видання, зокрема Інтернет-видання, досліджували іноземні вчені – Я. Нільсен та Дж. Моркес. Вони проаналізували всі особливості сприймання тексту на моніторі та практичним способом вивели низку правил та порад для редактора та верстальника сайту, завдяки яким можна підвищити рівень читабельності тексту на моніторі. Водночас проблема оптимізації текстів Інтернет-видань з метою покращення їх сприйняття читачем є недостатньо розробленою в науковій літературі.

Актуальність існуючих наразі проблем українських Інтернет-видань та потребу їх якнайшвидшого вирішення підтверджують такими чинниками, як зростання необхідності розповсюдити дію українського законодавства на мережу Інтернет, зростання попиту українців на інформацію, розміщену саме в Інтернет-виданнях, через поліпшення їх доступності та збільшення обсягу доступної в мережі Інтернет інформації, а також певним чином пов'язана з цим відсутність будь-якої цензури та високий ризик ураження комп'ютерів вірусними програмами.

Мета статті: розкрити особливості сучасних українських Інтернет-видань в аспекті їх сприйняття читачем та запропонувати шляхи вирішення існуючих на даному етапі проблем даного типу видань.

В нашому дослідженні ми використали визначення Інтернет-видань, запропоноване М. О. Улановою: «Інтернет-видання – це електронне видання, доступне потенційно необмеженому колу користувачів (призначене для розповсюдження) через мережу Інтернет...» [5]. Професор М. С. Тимошик розширює поняття Інтернет-видань і визначає їх як: «...видання у вигляді електронних даних, що мають вихідні відомості, містять призначену для поширення в незмінному вигляді інформацію, яка пройшла редакційно-видавниче опрацювання...» [5].

Спираючись на попередньо описані визначення, можна вважати дійсним той факт, що електронне видання, відкрите для доступу в мережі Інтернет, яке не пройшло редакційно-видавниче опрацювання, не є Інтернет-виданням, але особливості сприймання текстів, уміщених у такі електронні видання, є однаковим, незалежно від доступності видання чи його частин в Інтернеті та факту пройденого етапу редакційно-видавничого опрацювання.

Сприйняття матеріалу на моніторі відбувається інакше, ніж на паперових носіях. Відомо, що середньостатистична людина з середньостатистичною швидкістю сприймання тексту читає тексти на моніторі мінімум на 25% повільніше, ніж на папері.

Враховуючи підвищення ритму сучасного життя, а також, той факт, що читання на моніторі зазвичай здійснюється для економії часу, низька швидкість читання з монітору є серйозною проблемою Інтернет-видань. Особливо гострою ця проблема є саме для українських Інтернет-видань, оскільки рівень їх редакторської підготовки є загалом невисоким, порівняно із закордонними аналогами.

Оскільки діти у своїй більшості читають повільніше за дорослих, то занадто низька швидкість сприймання ними текстів Інтернет-видань може негативно відобразитися на їх шкільній успішності. З цієї причини можна говорити про необхідність покращення рівня сприймання текстів Інтернет-видань, призначених для дітей.

Коли людина читає друковане видання, вона може поглядом «перескочити» на інший фрагмент тексту, ще раз переглянути його, за бажанням – зробити внутрішньотекстові позначки. Абсолютно по-іншому сприймається текст на моніторі. Його не завжди можна переглянути повністю, оскільки він обмежений розміром екрану.

Якщо текст набрано шрифтом малого кеглю (менше 10-го), його важче сприймати через особливості роздільної здатності більшості сучасних моніторів. У разі, якщо через декілька років ситуація зміниться в сторону випуску та вільного продажу моніторів з пікселями, фізичний розмір яких значно менший за сучасний, то проблема погіршеного сприймання текстів малих кеглів зникне, оскільки читати їх стане на порядок комфортніше. Однак це не означає, що наразі немає необхідності в вирішенні проблеми сприйняття тексту на моніторі.

Отже, на підставі зазначених специфічних рис Інтернет-видань можна визначити чинники, які погіршують сприйняття тексту на моніторі.

1. Занадто великий обсяг тексту на одній сторінці. Це сприймається як «безкінечність» і в такому тексті важко дійти до найголовнішого. Для полегшення пошуку існує комбінація клавіш Ctrl+F («знайти»), але це рідко рятує ситуацію, до того ж, якщо тексту забагато, то деякі його частини, до яких читач захоче повернутися, після прочитання може бути важко знайти.

Для зменшення впливу цього чинника редактор може застосувати один чи декілька способів полегшення сприймання тексту. Першим способом є поділ однієї шпальти на сторінки рівного розміру, з розміщенням пронумерованих гіперпосилань на них на кожній з отриманих сторінок. Другим способом є створення електронних закладок для позначення потрібних читачеві частин тексту шляхом нешрифтових виділень. Третій спосіб – поділ тексту на велику кількість абзаців обсяг яких не більший, ніж 7 рядків

кожен. Звісно, поєднання двох чи трьох способів зменшення впливу великого обсягу тексту на сприймання є бажаним при верстці кожної шпальти Інтернет-видання, оскільки підвищує функціональність кожного.

2. Перевантаженість web-сторінок «важкою» графікою (тією, що має великий розмір), яка довго завантажується, рекламними банерами, які всіма способами намагаються привернути до себе увагу тощо; по-перше, такі об'єкти можуть уповільнювати завантаження сторінки, якщо швидкість з'єднання невелика (до 1 МБ/с), а по-друге, маленькі зображення, які швидко завантажуються, але є анімованими (у форматі gif з рухливими об'єктами), розсіюють увагу читача та відволікають його від прочитання та належного рівня сприймання тексту.

Вихід із такої ситуації – зменшення кількості зайвої та «важкої» графіки на сторінках Інтернет-видання, де розташований основний текст. Також можна використати виділення окремого місця на шпальті, вільного від основного тексту, для розміщення рекламних банерів та іншої графіки, яка не прив'язана до основного тексту та може заважати його адекватному сприйманню.

На специфіку текстів Інтернет-видань вказує, зокрема, Е. Гаврикова: «Надрукуйте це, прочитайте – і ви побачите, що цей текст легше прочитати на папері, аніж на екрані» [1]. Загалом, читачі рідко повністю перечитують тексти Інтернет-видань, тому вони мають бути зверстаними так, щоб легко сприйматися з першого разу.

Серед постійних користувачів мережі Інтернет сформувався стійкий стереотип: перебуваючи за комп'ютером та переглядаючи сайти, людина почуває себе активною, бо характерною рисою мережі Інтернет є динамічність, що виявляється в оперативності подання інформації, можливості її систематичного оновлення, використання мультимедійних засобів, можливості оперативно поділитися інформацією з будь-ким тощо.

Вчені Я. Нільсен та Дж. Моркес нещодавно провели дослідження, в результаті якого з'ясували, що 79% учасників опитування лише поверхово переглядають усі (за рідкісним виключенням – нові) сторінки, не заглиблюючись у зміст, і лише 16% читають кожне слово на сторінках, де наявна потрібна їм інформація [2]. У результаті співпраці в галузі дослідження сприймання тексту на моніторі вчені практичним шляхом виділили декілька корисних порад для редакторів Інтернет-видань, які можуть допомогти редакторам та верстальникам сайтів підвищити корисність текстів.

Для полегшення пошуку та миттєвого розуміння, чи є конкретний текст корисним для прочитання, варто виділяти ключові слова основного змісту за допомогою різних шрифтових та нешрифтових виділень. Використовувати на одній сторінці варто не більше 3-х видів виділень на одній шпальті (цей спосіб є дуже ефективним у поєднанні з гіперпосиланнями). Також можна зазначити ключові слова розміщених текстів на початку та/або в кінці сторінки. Такий спосіб полегшення орієнтації в Інтернет-виданні є дуже дієвим у поєднанні з системою пошуку по ключових словах, оскільки дає змогу швидко знайти потрібну статтю на сайті.

Заголовки кожної сторінки та окремої статті мають бути грамотно скомпонованими. обов'язкове правило до будь-яких заголовків – повна відповідність змісту матеріалу. Така вимога викликана непрофесійними прийомами окремих видавців – наданням заголовкам змісту, який відсутній в статтях, що спричинило зниження запитів за шокуючими назвами та заголовками, оскільки постійні користувачі мережі Інтернет звикли до такого явища, як інформаційно бідний текст під яскравим заголовком.

Якщо текст подається тезово, а також вид видання за цільовим призначенням, його стиль та інші чинники дозволяють використання символів, варто створювати списки з маркерами. Маркери, особливо яскраві та уніфіковані, є так званими «якорями», які привертають увагу читачів, збільшуючи тим самим відсоток прочитання тексту відносно переходів за посиланням на нього.

На один абзац тексту потрібно розкривати не більше, ніж одну ідею (міркування, пункт плану тощо). По-перше, дотримання правила «один абзац – одна ідея» запобігає інформаційній гіпертрофії тексту, яка шкодить будь-яким виданням. По-друге, якщо читач з будь-якої причини пропустить один абзац, то він втратить інформацію лише по одному пункту змісту тексту, який читає. По-третє, організація тексту у такий спосіб є оптимальною для вибіркового читання, особливо, якщо зміст конкретного абзацу можна зрозуміти по першому реченню чи його перших словах.

Для швидкого орієнтування читача, в чому суть статті та чи варто її перечитувати повністю, застосовується принцип «перевернутої піраміди». Його суть полягає в тому, що текст починається з короткого й чітко вираженого висновку, а найменш важлива інформація розташована в кінці. Таким чином, читач має можливість отримати будь-яку кількість інформації, в залежності від власних побажань, не переглядаючи для цього увесь текст, а читаючи з початку.

Редактор має модифікувати тексти, призначені для розміщення в Інтернет-виданнях, виключно в сторону скорочення. Невелика кількість слів у реченні/абзаці створює враження, що в тексті немає зайвих у змістовому плані речень. Даний ефект варто використовувати в поєднанні з інтерліньяжем великого розміру між абзацами. У результаті такої форми тексту Інтернет-видання спостерігається покращення його читабельності.

Інтернет-видання є особливим типом видань, оскільки розміщені в них тексти є важчими для сприймання, аніж друковані, через технічні особливості моніторів та їх вплив на очі та зір людини. Головна різниця полягає в тому, що читачами Інтернет-ресурсів у своїй більшості є люди, які не мають великої кількості часу та бажують отримати інформацію в чистому вигляді, без коментарів та зайвих даних, тому при редагуванні текстів Інтернет-видань редакторів необхідно дотримуватися специфічних правил: потрібно робити невеликі абзаци, використовувати різноманітні текстові виділення для полегшення пошуку

основних тез, оскільки сприймання тексту на моніторі комп'ютера на 25% повільніше, ніж сприймання друкованого тексту.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що українські Інтернет-видання з огляду на незначний період свого існування в українському інформаційному просторі й недостатній досвід редакторської діяльності в галузі Інтернет-видань, потребують детальної уваги дослідників. Редагування Інтернет-видань повинне в першу чергу спиратися на особливості їх сприйняття читачем. Розробка правил редагування тексту Інтернет-видань становить перспективу подальших досліджень у цій галузі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гаврикова Е. Как писать хорошие тексты для веб-страниц [Електронний ресурс]. – Перевірено 20 лютого 2012 р. // Рекомендації учасникам – Режим доступу: <http://www.studygs.net/russian/writingcontent.htm>
2. Нильсен Я. Как читают web-пользователи? [Електронний ресурс]. – Перевірено 20 лютого 2012 р. // Webmascon – Режим доступу: <http://www.webmascon.com/topics/text/17a.asp>
3. Річард Крейг, Інтернет-журналістика: робота журналіста і редактора у нових ЗМІ / Переклад з англійської А. Іщенка. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007, - 324 с.
4. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця [практичний посібник] / Тимошик М. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с. (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»)
5. Уланова М. корректном определении (названии) изданий в Интернете [Електронний ресурс] / М. Уланова. – Перевірено 20 лютого 2012 р. // Школа Интернет-профессионалов. – Режим доступу: <http://www.inetprofy.ru/component/content/article/8-2009-07-23-15-44-29/38-2009-07-26-08-14-06>

Ольга ЦИМБАЛИСТ

ПСИХОЛОГІЯ СПРИЙМАННЯ КОМІКСУ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Н.М. Фенько

Традиція коміксу та мальованої літератури є невід'ємною частиною багатьох культур світу – як західних, так і східних. Комікси визнані своєрідною літературою, мають безліч жанрів, піджанрів, зачіпають різну тематику і широкий спектр проблем, а також спрямовані на читача різних вікових категорій, соціального становища, роду діяльності тощо.

Метою цієї статті постає висвітлення загальних аспектів сприймання коміксового твору представниками різних країн і національностей, різного віку тощо. Також завданням можна вважати виявлення аспектів, які забезпечують популярність комікс-продукту.

Так редактору у своїй роботі з комікс-продукцією необхідно враховувати аспекти типологічної парадигми та типологічні особливості конкретного видання, а також, безперечно, психологію сприймання коміксу і особливості цільової аудиторії.

Ця тема була предметом уваги таких дослідників (переважно зарубіжних), як Скот МакКлауд („Understanding Comics: The Invisible Art”), Є.Харитонов („Девятое Искусство (Историко-критический обзор фантастического комикса)”), А.Айошин („Комиксы в Старом свете”), О.Шатковський („Комикс как мифологическая структура”), Д. Чекалов („Комикс: мир если медленно моргать”), А. Янков („Графические новеллы и комиксы в контексте приобщения молодежи к чтению”). Почасти тема також розкривається у роботі Крутій В.А. „Активізація навчальної діяльності молодших школярів у процесі використання дидактичних ігор”.

Переважає більшість визначень коміксу в цілому зводиться до того, що комікс – це серія зображень, у якій розповідається будь-яка історія. Комікс – це єдність оповіді та візуальної дії. Скотт МакКлауд, автор книги „Суть коміксу” (Understanding comics), пропонує коротке визначення „последовні зображення”, і більш повне – „суміжні малюнки та інші зображення у смисловій послідовності призначені для передачі інформації та/або для викликання в глядача естетичного почуття” [1]. Тобто – це серія картинок (від двох і більше), пов'язаних між собою сюжетно, за змістом; це – синтез елементів літератури, кінематографу (перш за все – анімації) і образотворчого мистецтва [2].

Комікс – це особливий вид мистецтва, перехідний між живописом, літературою, а також анімацією та відеофільмом [3]. Від живопису в коміксі – малюнки в жанрах від фотореалістичних і фотографій до карикатурних та стилізованих. Від літератури – написи, діалоги і думки у формі тексту. Від анімації – певна частка спрощеності малюнка, а від відеофільму – можливість у будь-який момент повернутися назад, докладно розглянути будь-який кадр і заглянути вперед. Як і будь-який з видів мистецтва, комікс може бути абсолютно будь-якого жанру – інструкцією, підручником, детективом, бойовиком, комедією, трагедією, порнографією, щоденником тощо. Існує декілька підходів до класифікації коміксів, залежно від їх форми, обсягу, стилю, жанру, сюжету тощо.

Безумовно, комікс – явище масової культури (поп- або мас-арту): наприклад, понад 100 млн. тільки американців були споживачами так званої „comics strip” – смуги чи сторінки коміксу в щоденній або щотижневій газеті в 1976-му році (і зауважимо, що тут не враховуються читачі „звичайних”, щомісячних коміксів – частково вони входять у ці 100 млн., але далеко не повністю) [4, с. 189]. Зараз ця цифра неухильно наближається до двохсот мільйонів. Дослідники жанру графічних історій вважають, що комікс – це чи не найдавніший вид образотворчого мистецтва, що сягає своїми коренями „сивої давнини” – до

наскальних малюнків і житійних ікон. Останні і справді розглядаються як очевидний праобраз графічної прози, що аж ніяк не виглядає надуманим [2]. Комікс пройшов довгий шлях від „алілуй” (перекази життя святих у серіях невеликих гравюр, надрукованих на листках кольорового паперу [2]), офортів і літератури в естампах до шпальтового газетного коміксу і, нарешті, до самостійних мальованих історій та графічної прози. Так чи інакше більшість графічних історій спочатку були просто „веселими картинками”, „карикурами” – короткі мальовані історії комічного, сатиричного або політичного характеру „для дорослих”, і публікувалися вони на сторінках недільних газет.

Позаяк комікс – явище масової чи то популярної культури, можна з упевненістю стверджувати, що комікс – структура в основі своїй глибоко міфологічна, насичена певними культурними штампами [5, 6]. І, як і будь-який інший міф, комікс має зовнішню форму, первинне значення, і внутрішню (глибоку) форму, вторинне (глибоке) значення – з точки зору так званого „звичайного здорового глузду”.

Олексій Шатковський у своїй роботі „Комікс як міфологічна структура” [3], спираючись на праці Р. Барта [5, 7], Г.К. Ашина та А.П. Міллера [4], а також К.-Г. Юнга [6], розкриває міфологічну структуру коміксу. Дослідник стверджує, що комікс побудований на структурах колективного несвідомого – архетипи.

Автори коміксів переробляють міфи (архетипи), втілюючи їх в іншу форму, і тим самим ще більше ускладнюючи і так непросту їх структуру. Тому для адекватного розуміння коміксу потрібен певний підхід, тому що російська (чи українська) людина не володіє інтуїтивним знанням символіки коміксу на рівні європейця чи американця, які виростили в цій культурі [3].

Особливістю американських коміксів для підлітків та дорослих є надзвичайна міфологізованість, і, відповідно, складність для розуміння. Причому, якщо на своїй батьківщині, в США, навчання техніки читання та розуміння коміксу відбувається з самого дитинства, спонтанно і природно в процесі читання (починаючи від самих примітивних дитячих і далі по наростанню складності), то в країнах колишнього СРСР культура коміксу знаходиться на зародковому рівні [3]. Коміксові твори Сходу також різняться специфікою сприймання, спричиненою відмінною (у тому числі від американської) ментальністю. Так, наприклад, манга [9] складає приблизно чверть від загальної кількості всієї друкарської продукції в Японії [12]. Переважна більшість манги спочатку публікується в товстих (від 200 до тисячі сторінок) журналах, яких в Японії існує більше сотні [13], а популярні манга-серіали пізніше перевидаються у вигляді окремих томів, так званих танкобонів [14]. Для графічної продукції країн Сходу існує навіть своєрідна типологічна класифікація, поділ в якій на класи залежить від віку й роду діяльності читацької аудиторії, охоплює майже всі верстви населення й обслуговує різні смаки [15].

Таким чином, нашій людині справді необхідно зараз вчитися читати і розуміти комікси. На даний момент переважна більшість коміксів на українському ринку – це перекладені американські (більшість російською) і дуже мала частка східних коміксів, розраховані на людину, що живе в культурі, відмінній від нашої. Тому для адекватного сприйняття зарубіжного коміксу необхідно розрізнити і розуміти специфічні прояви американського, японського чи то, наприклад, французького життя.

Однак, з точки зору аналітичної психології, глибинний зміст коміксу в сенсі міфу зрозумілий будь-якій людині, адже комікси побудовані на загальнолюдських структурах – архетипах [3].

Позаяк міф (архетип) – структура загальнолюдська, то автори коміксу (і сценарист, і художники, і літератур) – усього лише *виразники* цієї структури, що наділяють її тією чи іншою формою [6, с. 14]. Із відмінності у формі і виникають розбіжні розуміння того чи іншого образу, проте зміст під покровом форми завжди один і той самий. О. Шатковський вважає, що сказати щось принципово нове не можна, але можна сказати щось уже відоме по-іншому (інші часи – інші люди, інший підхід, інше сприйняття, інше розуміння, тощо) [3]. „... Уся ця застарілість не від нестачі майстерності і не від авторського невміння зростити в своєму творі насіння майбутнього; вона, скоріше, є невід’ємною властивістю тієї самої Повної Літератури, яку підстерігає цілий натовп смертоносних стереотипів, що в ній же гніздяться ” [5, с. 227].

У країнах пострадянського простору немає історії коміксів, немає традиції, немає школи; майже ніхто не вміє малювати комікси, майже ніхто не хоче їх видавати [8]. Тому коміксами займається переважна кількість непрофесіоналів, і саме тому більшість коміксів непрофесійні й неякісні, що тільки підкріплює думку про те, що комікси – це нісенітниця й розвага для дітей.

Під поняттям „комікс для дорослих” (звичайно, не виключно еротичні комікси) мається на увазі складний комплекс сюжету, діалогів, психологічних портретів, глибинної ідеї, загальної атмосфери – тобто всього того, що є зайвим у гумористичному коміксі, коміксі для дітей, того, що відрізняє роман від казки для малюків [8].

У вітчизняного читача існує потужний психологічний бар’єр стосовно коміксів, який важко перебороти: пригоди мальованих персонажів досить складно сприймати як реалістичні. Денис Чекалов у своїй статті „Комікс: Мир, если медленно моргать” наводить такий приклад: „Згадайте найзахопливіший, найкрутіший бойовик з тих, що ви дивилися нещодавно. А тепер уявіть, що ви подивилися таке саме кіно – з тими самими персонажами, сюжетом, роботою камери, звуком – але мультиплікаційний. Чи здався б такий (мульти)фільм настільки ж страшним, цікавим, викликав би він той самий спектр емоцій, що фільм звичайний? Швидше за все – ні; до мультфільму поставилися б як до чогось дитячого, нестрашного і, більше того, надуманого. Сцени і діалоги, які вітчизняний глядач готовий прийняти в кіно, він розцінить як „неприродні” в мультфільмі” [8].

Таке ставлення до мультфільмів склалося в нашій країні історично. Денис Чекалов вважає, що таке сприйняття властиве тільки нам – „дітям й онукам Союзу”. Передача ж реальності може бути зроблена

різними способами, і тільки позиція суб'єкта, що сприймає, тобто читачів, глядачів, здатна визначити реальність чи нереальність того, що відбувається на екрані (у книзі).

Складно уявити собі техніку малюнка, більш далекую від реальності, ніж манга. Маленькі, чорняві, з монголоїдним розрізом очей японці розглядають історії про високих, неприродно довгоногих людей, з яскравими зачісками незвичайних кольорів і пронизливо-блакитними очима розміром з чайне блюдце. Але це не заважає японцям сприймати мангу серйозно [8] (про що говорить кількість цієї друкованої продукції на рік і грошовими оборотами в цій сфері приблизно в 500 млн. доларів [9]).

Провідний спеціаліст Російської державної юнацької бібліотеки Янков А.В. у своїй статті „Графічні новели і комікси в контексті залучення молоді до читання” визначає такі позитивні сторони в читанні коміксів молоддю:

- Графічні новели і комікси – відмінний спосіб для ледачих читачів і тих, хто має проблеми з читанням, долучитися до літератури (за останні 20 років кількість 17-річних підлітків, які зовсім не читають, подвоїлась). Комікси можуть розглядатися як альтернативне й креативне (інтерактивне) читання, свого роду графічний медіум, який багаторазово підсилює вплив на читача тексту, багатого до того ж метафорами (підтекстами).

- Багато досліджень показують, що підлітки, які регулярно читали графічні новели чи комікси, мають більший словниковий запас і випереджають однокласників за кількістю прочитаних книг.

- Комікси формують звичку читати і отримувати задоволення від читання. Вони є важливим елементом програми „Читання як задоволення”, що здійснюється в Англії і США.

- За кордоном багато урядових установ, військові відомства, музеї та бібліотеки давно використовують комікси у своїх освітніх програмах (наприклад, вивчення іноземної мови або навчання призовників в американській армії).

- Комікси і графічні новели стимулюють інтерес до різних жанрів літератури, включаючи наукову фантастику, міфологію, історію. Найвідомішою графічною новелою сучасності є „MAUS” Арта Шпінгелмана про Голокост в Польщі (Пуліцерівська премія 1992 року).

- Середній вік американських читачів коміксів становить 25 років, і багато з них зберігають любов до коміксової продукції у зрілому віці. Більше того, чимало любителів цього формату надалі стають шанувальниками традиційної літератури [10].

Особливу увагу приділяють у сучасному розвитку молоді візуальній грамотності: адже сьогодні підлітки більшою мірою адаптовані до не-текстових візуальних медіа, і графічні новели та комікси допомагають їм придбати певний досвід сприйняття картинок, тому що в цьому форматі зображення, як правило, домінує над текстом. Австралійський тінейджер Тобі Берджес на питання, що його приваблює в графічних новелах, відповів, що неможливо все пояснити тільки словами, а зображення дуже приваблюють молодь, оскільки з їх допомогою легше сприймати оповідання.

Для того, щоб розуміти графічні новели і комікси, необхідно мати певну візуальну грамотність (різні техніки візуалізації), яка допомагає підліткам краще орієнтуватися в сучасному графічному оточенні [11].

Також коміксова продукція є одним із дієвих стимулів розвитку творчого потенціалу в молоді, активно сприяє креативному й розумовому розвитку (спеціальні дослідження показують, що комікси особливо приваблюють обдарованих учнів). Також більшість сучасних коміксів містять позитивні установки: допомога іншим людям, наполегливість у досягненні мети, прагнення бути кращим.

Численні любителі коміксів самостійно пробують малювати картинки і придумувати тексти. У Японії проводяться конкурси на кращі малюнки та тексти у форматі манга серед шанувальників цього стилю коміксів (вік учасників від 15 до 35 років). Роботи переможців конкурсу публікуються в спеціальних виданнях, які можна придбати в будь-якому книжковому магазині.

Чимало відомих нині письменників, сценаристів, ілюстраторів, акторів зізнаються у своїх симпатіях до жанру коміксів у підлітковому віці, а багато хто з них читає графічні новели й сьогодні.

Привабливість графічних новел і коміксів забезпечується за допомогою таких аспектів:

1. Дія (екшен).

Будь-який комікс представляє собою розвиток сюжетної дії від вчинку до вчинку, через конфлікт до розв'язки.

2. Сила зображення.

Вплив на читача зображення багаторазово підсилює можливості тексту, тому графічні новели й комікси несуть сильний емоційний вплив.

3. Важливі теми.

Комікси здатні залучити молодь до дуже важливих для неї проблем: нонконформізму, проблеми соціальної несправедливості, особистісному росту, здоров'ю, спілкуванню тощо.

4. Супер-герої як архетипи сучасної міфології.

Бетмен, Людина-Павук, Wonder Women та інші персонажі сучасних коміксів є визнаними ідолами у сучасних підлітків. Наприклад, комікс „Дивовижна Жінка” (1941 р.) сформував ціле покоління американських феміністок.

5. Задоволення.

Стиль сучасних коміксів робить їх читання приємним і веселим для підлітків. Серед основних причин падіння інтересу до традиційного читання підлітки називають нудьгу [10].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. McCloud, Scott. Understanding Comics: The Invisible Art. [Електронний ресурс] / Scott McCloud / Northampton, MA: Kitchen Sink Press, Inc., 1993. – Режим доступу: <http://mormyshka.narod.ru/new/comics/uncomics/uncomicsindex.html> (26.02.12) – Назва з екрану.
2. Харитонов Евгений В. Девятое Искусство (Историко-критический обзор фантастического комикса). [Електронний ресурс] / Евгений В. Харитонов. – 2004. – Режим доступу: http://academia-f.narod.ru/COMICS_ARTICLE.htm (26.02.12) – Назва з екрану.
3. Шатковский Алексей. Комикс как мифологическая структура: Курсовая по философии [Електронний ресурс] / Алексей Шатковский. – Дальневосточный Морской Государственный Университет им. адм. Г.И.Невельского, – Владивосток, 2002. – Режим доступу: <http://www.comics.aha.ru/rus/articles/30.html>, <http://www.comics.aha.ru/rus/articles/31.html> (26.02.12) – Назва з екрану.
4. Ашин Г.К., В тисках духовного гнёта (Что популяризуют средства массовой информации США). // Ашин Г.К., Мидлер А.П. – М.: Мысль, 1986. – 253 с.
5. Барт, Р. Мифологии. / Р. Барт; пер. с фр., вступит. ст., коммент. С.Н.Зенкина. - М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
6. Юнг, К.-Г. Один современный миф. О вещах, наблюдаемых в небе. / К.-Г. Юнг; Пер. с нем. - М.: Наука, 1993. – 192 с.
7. Барт, Р. S/Z. / Р. Барт – М.: РИК „Культура“, Изд-во „Ad Marginem“, 1994. – 303 с.
8. Чекалов Денис. Комикс: мир если медленно моргать. [Електронний ресурс] / Денис Чекалов. – 1999. – Режим доступу: <http://www.comics.aha.ru/rus/articles/3.html> (29.05.11) – Назва з екрану.
9. Манга. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Манга> (26.02.12) – Назва з екрану.
10. Янков А.В. Графические новеллы и комиксы в контексте приобщения молодежи к чтению. [Електронний ресурс]. / А.В. Янков, – Информационно-аналитический вестник „Библиотеки – молодежи“, Выпуск №2, – 2011. – Режим доступу: http://vmo.rgub.ru/editions/libs_for_2/chap_4.php (26.02.12) – Назва з екрану.
11. Graphic Novels in Libraries. [Електронний ресурс]. / Discussion of graphic novels and comic literature, primarily of interest to public and school librarians. – 2007-11. – Режим доступу: <http://groups.yahoo.com/group/GNLIB-L/> (26.02.12) – Назва з екрану.
12. Манга. // Япония от А до Я. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.japantoday.ru/japanaz/TMP/m8.shtml> (26.02.12) – Назва з екрану.
13. Rinji-Ryu. Периодика [Електронний ресурс]. // Rinji-Ryu. – Animemaniacs Magazine Online. – Режим доступу: http://www.animemagazine.ru/41.05/article_03.php (29.05.11) – Назва з екрану.
14. Schodt, Frederik L. Manga! Manga! The World of Japanese Comics. / Schodt, Frederik L. – Kodansha, 1986. – ISBN 978-0-87011-752-7
15. Маньхуа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Маньхуа> (26.02.12) – Назва з екрану.

Світлана ЧЕРЕДНІЧЕНКО

АНАЛІЗ МОЛОДІЖНИХ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук., доцент І. Ю. Круть

Разом із газетою, журнал є одним із основних засобів масової комунікації та пропаганди, що впливають на громадянську думку і формують її відповідно до інтересів певних ідеологічних груп чи політичних партій. Журнали формують у молоді стереотипну свідомість і друкованим словом здатні маніпулювати вибором людьми.

Мета бакалаврської роботи – дослідити основні молодіжні журнальні видання (зокрема журнали, які присутні на українському ринку) різного тематичного спрямування. Вони розраховані читача віком від 18 до 24 років. Об'єктом нашого дослідження буди такі журнали: «ШО», «Молоко», «DJAM» і «Стіна». Предметом – специфіка змістового наповнення і художньо-технічного оформлення.

У своєму дослідженні ми спиралися на праці таких дослідників, як Лобін А.М. «Аналіз концепцій періодичних видань» (2010), Махоніна С.М. «Історія журналістики початку ХХ століття» (2004) та Ріна Грант «Маркетинг. Аналіз періодичного видання» (2004).

Актуальність цієї наукової статті зумовлена відсутністю належного аналізу імперативних установок, закладених у молодіжних українських журналах.

На теренах нашої держави молодіжні видання потребують серйозного поліграфічного і стилістичного вдосконалення та більшої уваги до змістового наповнення. Молодіжна періодична друкована продукція на сьогоднішній день містить мало видань, які поєднують у собі якість, актуальність, високохудожність оформлення та формування естетичної духовності.

Велике значення має вивчення цієї проблеми, і бажано, аби молодь замислювалася над тим, що вона читає чи споглядає з екранів. Гарна картинка ще не є показником якості й правильності. Якщо не знати, що приховує в собі інформація чи ілюстрація, це можна піддатися маніпулюванню [7]. Розгляд цієї теми з кожним роком зацікавлює все більше і більше людей. Ми не знаємо, що буде через 10 чи 20 років, але хочеться вірити, що молоді студенти, яких навчили адекватно сприймати реальність, будуть сприяти розвитку у середовищі, де вони будуть працювати, створювати такі видавничі проекти, які будуть відрізнятися якістю, а змістове наповнення буде набагато ціннішим, ніж є зараз.

«ШО»: *смотреть, слухать, читать. Журнал культурного сопротивления*» (Київ).

Це видання ставить на меті популяризувати культурний супротив. Тому навіть сама обкладинка буде викликати подив. А цей подив посилює цікавість. Яксь ілюстрування разом із професійною версткою надає виданню солідності. Видання зацікавлює основного читача: спершу назвою видання «ШО» («ну і що це за журнал такий?»), а потім – назвою статей (які можуть спантеличити, але і зацікавити пересічного читача).

Для прикладу наведемо такі заголовки: «Убийство со скоростью Зукко» (про постановку осучасненої п'єси «Гамлет» Шекспіра), або ось такий: «Танкист Рубоко Шо» (тільки прочитавши цю статтю, можна зрозуміти, що «танки» – п'ятирядкова японська віршова форма, а Рубоко Шо – поет). Автори заголовків таким чином будують свідомість читача, який однозначно, прочитавши даний заголовок, захоче дізнатися, що мається на увазі. Також варто зазначити й цікаві назви рубрик, з тим же «логітипом» назви видання: «ШОк номера» (інтерв'ю або стаття про людину, що вразила своїм талантом – не важливо

негативна реакція чи позитивна), «ШО на DVD», «ШО происходит» (описані події, що трапилися в кіноіндустрії), «Через ШО смотреть» (про нові моделі фотоапаратів, ноутбуків та мобільних телефонів і т.д.), «ШО маємо» (стаття про альтернативну музику на теренах України та за її межами), «Через ШО слушать», «ШО пишем» (рецензії на книги, які нещодавно вийшли у світ). «Диски и редиски» (в музичній рубриці), «АфиШО» (рубрика про музичні та кінофестивалі, що відбудуться найближчим часом) – це все гра слів, роз'єднання кордонів буденності, порція інформаційно-яскравих кольорів, що кричить: «Ми – інші!», «Будь іншим», «Якщо ти такий – читай нас».

Більшість матеріалів у журналі друкується російською мовою. В цьому є певний нюанс – культура, в першу чергу формує у людині її свідомість, і та мова, якою ця культура відтворюється, і буде встановлювати стиль та мову спілкування сучасної молоді [4].

Журнал охоплює найрізноманітніші матеріали, тому він і користується попитом. «ШО» має виразне дизайнерське оформлення, починаючи від правильного «обтікання» зображення і закінчуючи самим логотипом журналу – «ШО» (малюнок якого періодично змінюється). Однією з переваг дизайну є оформлення публікацій, які розміщують то в рамці, то в білому квадраті, то й взагалі обернуті вертикально.

Матеріали актуальні, подаються від «першоджерела» – цей вогонь і підігріває весь журнал. Оригінальна стилістична манера подачі матеріалу також відіграє велику роль.

Але деякі статті, так і кричать нав'язливими думками авторів «проти політики», «проти мови» і залишається тільки музика, фотографія і «суч.літ.» – ми заганяємо себе в очікуваний кут – от і все.

«Молоко» (журнал про музику та сучасну культуру).

«Цвяховий» матеріал показує основний напрям, в якому працює даний журнал, і найбільше характеризує його змістове наповнення. На жаль, змісту в номері немає, і всі матеріали зверстані майже однаково, лиш з обкладинки можна зрозуміти, про що буде номер. Але не завжди вибір «цвяхового» матеріалу можна вважати вдалим. Наприклад, було дивно бачити, що саме фото групи «Daft punk» поставили на обкладинку: інформація про них запозичена з інтернету і була вдало стилістично опрацьована. Основна стаття просто загублена у номері, й займає всього один розворот (у форматі А5). Звичайна економія місця зумовлює маленький шрифт. Реклама в цьому журналі зустрічається на кожній третій сторінці, вона захопила весь вільний простір.

Існують певні рубрики – постійні та незмінні рубрикатори розташовані у правому верхньому куті шпальти і є наче початковим пунктом, який веде по верхньому колонтитулі стрілочку до імені автора статті. Кожна стаття закінчується великою дизайнерською крапкою. Ці моменти і встановлюють індивідуальний стиль видання [2].

Майже всі фотоматеріали взяті з інтернету, про що нам каже посилання малого кегля на сайти (але журнал не завжди наводить це посилання). В редакції працює фотограф – Ольга Кравченко (псевдонім - Aline_G), та чомусь її фото в аналізованому номері знаходяться лише на 4 та 5 сторінці – у вигляді «фоторепортажу-колажу». Саме ці фото дуже цікаві й оригінальні, і тут з'являється питання: чому на сторінках розміщуються матеріали з інтернету, якщо є такий чудовий фотограф і такі події, що відбуваються зовсім поруч, але про які тільки згадують?

Журналістські матеріали, які все-таки надрукували у «Молоці», досить слабкі. Коли їх читаєш, не вистаєє корисної та пряминої інформації. Наприклад, інтерв'ю яке брали два журналісти у травесті-діви Монро, де питання можна було задавати і одній людині. Схема побудови питань сформована нелогічно: на початку статті журналіст розповідає про вахтершу редакції, а потім починаються ряд пустих питань про одяг собаки, нижню білизну, про секс, потовиділення та акторів які подобаються і журналістам і Монро. Тобто, читаючи аналізоване інтерв'ю реципієнт не отримає естетичної насолоди і не дізнається нічого для нового.

«DJам»: зеркало клубной жизни»

Обкладинки номерів дуже різні, як правило, дизайнери акцентують головну тему в журналі одним зображенням. Тільки ця «головна тема» не є серцем номера, і це не одна стаття, а ціла серія невеличких статей на дану тематику, що займають майже весь простір у журналі, або навпаки, - статті невеличкі, й настільки невдало розміщені, що на 68 сторінках, одразу вийти на 26 (де друкується головний матеріал) - дуже важко [«dj.am», №4, 2006рік]. Матеріали є, матеріали авторські. Окрім сленгу, на сторінках журналу можна зустріти багато професіоналізмів: «драм-н-бейсовый танцпол», «импринт», «трендсеттер в техно», «эпоха раннего рейв-саунда и индастриала», «семплы из старого текстера», «музыкальный бэкграунд» і т.д. Цей журнал не розрахований на пересічного читача, а читацька аудиторія своя і постійна (це простежується з рубрики «листи до редакції»). Ціннісні орієнтири, що закладені в журнальних текстах є досить сумнівними, порівняти хоча б цитату: «на вечеринке не буде никаких нудных старичков и никаких вопящих младенцев...».

У тексті присутні пунктуаційні помилки, де-не-де пропущені проміжки між словами. Текст ніби і написаний цікаво, але рясніє жаргонізмами та сленгами: «кабинг», «винил», «расна», «тусовка», «рвануть» (поїхати), «спереть» (украсти), «лептоп», «сет», «конченое» і, звичайно ж, «типа». Неодноразово в журналі з'являються матеріали про наркотики, хоч описуються не лише плюси а й мінуси, та ці матеріали занадто часто «світяться» на сторінках. В інформаційному суспільстві це вже викликає реакцію звикання і зміну свідомості реципієнтів.

«Стіна»: якщо IQ вищий за середній»

Потенційний читач журналу – абітурієнти, що тільки закінчують школу, яким буде корисним великою мірою не змістове наповнення номеру, а саме розміщена у ньому реклама та інформація про конкурси.

Змістове спрямування «Стіни» досить неоднозначне, то друкують інтерв'ю з голлівудськими акторами, то з австралійською співачкою, то з шкільною вчителькою міста Черкаси (які скоріше схожі на розповіді про людей, які давали інтерв'ю з виділеними курсивом цитатами).

У кінці журналу друкують прозові твори та поезію читачів, які пройшли конкурс журналу «Стіна». Текст написано грамотно, але його оформлення й верстка потребують значних змін. В деяких публікаціях допущено безліч пунктуаційних помилок, пропущені літери та пробіли; є смислові помилки, обтікання фото по всьому журналу неправильне, фотоколлаж вибудований нерівномірно і непродумано. Розглянемо текстовий блок з позначкою «з досьє редакції», на початку номеру він виділений плашковим способом, упродовж всього номеру змінюється то на «вікно» (рамку навколо тексту), то взагалі друкується без виділень. І головна проблема полягає навіть не в цьому – цей текстовий блок належить до певної статті, але його місце розташування кожного разу змінюється – то на початку текстового матеріалу, то в кінці, то десь в середині, то збоку. Таким чином, цей елемент вже не допомагає при пошуку й ідентифікації матеріалу [8].

Судячи з аналізу, найбільше проблем зі змістовим наповненням: не завжди воно оригінальне (як, наприклад, у журналі «Стіна»), ціннісний аспект потребує корекції (журнал «Молоко»). Найбільш вдале оформлення у виданні «ШО», воно досконале в художньому плані і відповідає змістовому наповненню, «характеру» журналу. Решта проаналізованих видань мають такі типові хиби, як погана верстка (що заважає сприймати текст), непорядкованість матеріалів (журнали «Стіна», «Молоко»), відсутність професійних редакторів, приховане маніпулювання свідомістю молоді (в журналах «DJам», «Молоко», «ШО»).

Проаналізовані періодичні видання мають свої недоліки. Але маючи знання, бажання та можливість, можна і треба творити професійну молодіжну пресу. Закладаючи в молоде покоління канони, за якими сприйняття світу буде правильним, а краса – чистою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонов С. Г. Редакторская подготовка изданий: Учебник / С.Г. Антонова, В.И. Васильев, И.А. Жарков [и т.д.]. – М.: Логос, 2004. – 496с.
2. Галкин С.И. Техника и технология СМИ: Художественное конструирование газеты и журнала / С.И. Галкин. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 215 с.
3. Сава В. І. Художньо-технічне оформлення книги / В.І. Сава. – Львів: Оріяна-Нова, 2003. – 168 с.
4. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця: Практичний посібник – 2-ге вид., стереотипне / М.С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с. (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора»).
5. Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування: Текст лекцій з для студентів відділення «Видавнича справа та редагування» / В.Е. Шевченко. – К.: Інститут журналістики, 2004. – 235 с.
6. История Русской журналистики начала XX века [Электронный ресурс] / С.Я. Махонина // Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. – Режим доступа: <http://www.evartist.narod.ru/text1/84.htm>.
7. Студия Артемия Лебедева. Основные темы «Ководства» – графический и промышленный дизайн, проектирование интерфейсов, типографика, семиотика и визуализация [Электронный ресурс] / Проект существует с 1997. – Режим доступа: <http://www.artlebedev.ru/kovodstvo/sections/>.
8. Статьи: о дизайне сайтов, создании сайтов. О дизайне вообще [Электронный ресурс] // Психология дизайна. – Режим доступа: <http://www.design44.narod.ru/sd3.html>.

Ірина ЧЕХ

МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ПОМИЛКИ ЯК ОБ'ЄКТ УВАГИ СУЧАСНОЇ ПРЕСОЛІНГВІСТИКИ: РЕДАКТОРСЬКИЙ АСПЕКТ

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор О.О. Семенець

У період активного розвитку інформаційних технологій між засобами масової інформації дедалі більше зростає конкуренція. Друковані видання витісняються значно оперативнішими каналами – телебаченням та мережею Інтернет, які є більш масовими, яскравими та наочними. Проте друковані ЗМІ й досі залишаються найбільш доступними та практичними. Серед їхніх переваг і поширеність між усіма верствами населення (газети читає як інтелігенція, так і селянство, яке здебільшого не має доступу до Інтернету, а телетрансляція – обмежена). Крім того, газета – це постійний живий зв'язок із читачем. Тому в боротьбі за «споживача» важливе місце посідає якість запропонованого «товару», тож цей аспект потребує особливої уваги. Отже, головним засобом утримання аудиторії та її примноження є висока професійність редакцій.

Саме редактор несе відповідальність за всі помилки, недогляди та недоліки друкованого видання, а відповідно – і його якість. Це у свою чергу формує авторитетність видання, його успішність, аудиторію та тиражі. Тому, як стверджує професор М. Тимошик, редакторська професія передбачає набуття її представником умінь і навичок кваліфіковано працювати з текстами, які мають різне цільове призначення, належать до різних тематичних розділів та мають різну знакову природу і характер інформації. Інакше кажучи, йдеться про редагування багатьох видів текстів, кожний з яких має свою специфіку щодо структурної та змістової побудови, а отже, відповідного використання мовностилістичних засобів [9].

Крім того, досвідчений редактор повинен добре орієнтуватися не лише в особливостях тексту та його розташуванні на шпальтах, а й у типології помилок, адже вони здатні спотворити навіть грамотну

композицію тексту. Найпоширенішими видами газетних помилок є лексичні, граматичні та стилістичні відхилення від норм сучасної української літературної мови.

Внаслідок поширеності мовностилістичних помилок у пресі постає проблема грамотності спеціалістів редакторського фаху, оскільки вони несуть цей «забруднений» інформаційний потік широкому загалу. І хоча вказана проблема має численну бібліографію досліджень, усе ж вона залишається відкритою і невичерпаною. Тож ми вирішили провести дослідження мовностилістичних помилок на матеріалах місцевої преси (м. Кіровоград).

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що засоби масової інформації є одним з елементів громадського життя, який активно реагує на суспільні процеси та віддзеркалює їх. Вони мають колосальний вплив на громадську свідомість, адже здатність швидко й майже тотально охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу формувати суспільну думку, визначати духовні цінності. Тож мова засобів масової інформації та рівень її грамотності – це важлива й актуальна проблема сучасних досліджень у галузі пресолінгвістики.

Окрім цього, газета має високий рівень довіри читача та є своєрідним взірцем суспільного мовлення. Важливе й те, що професійна неграмотність знижує не лише авторитетність преси, а й загальний культурний рівень аудиторії. Цей аспект редакторської діяльності фактично не контролюється, внаслідок чого дедалі зростає кількість газетних помилок. Як наслідок, постає проблема відсутності комплексного аналізу мовних помилок на матеріалі газет, неопрацьованості питання щодо критеріїв виявлення помилок під час редагування журналістських повідомлень та відповідальності стосовно відхилень від нормативів.

Огляд літератури з цього питання показав, що джерела є застарілими, крім того, у них не йдеться про ЗМІ, що є дуже актуальним на сьогодні. Вітчизняна наука поки що має єдине дослідження А.О. Капелюшного, присвячене з'ясуванню типологічних особливостей журналістських, у тому числі мовних, помилок. Також глибоким аналізом і фаховим знанням досліджуваного предмета відзначаються праці В. В. Різуна, З. В. Партика, О. Д. Пономарева, О.А. Сербенської, Т. А. Коць, Т. Г. Бондаренко та багатьох інших авторів. Однак аналіз літератури з досліджуваної теми засвідчує, що проблема мовних нормативів у журналістських матеріалах постає як поки що аморфне і не визначене з наукового погляду явище і тому потребує нагальної розробки.

Культуру мовлення людини визначає досконале володіння літературною мовою та її нормами в процесі мовленнєвої діяльності. Великий вплив на формування мовленнєвої культури особистості мають засоби масової інформації, зокрема преса. Мова преси віддзеркалює як стан української літературної мови, так і загальний розвиток культури мовлення українського населення. Від професійної майстерності редактора, його загальної культури мовлення залежить успішне розв'язання цілого ряду завдань, зокрема й усунення лінгвістичних помилок. Рівень професійності редактора визначається рівнем його обізнаності, освіченості та уважності. Щоб якісно виконувати свою роботу, редактор повинен чітко знати норми сучасної української літературної мови.

Літературна мова – це унормована з погляду лексики, граматики, орфографії та орфоєпії мова (тобто це дотримання певних критеріїв уживання слів та речень). Оскільки літературна мова ґрунтується переважно на лексичних та граматичних нормах, то слід розглянути саме їх та наявні відхилення від них. З огляду на те, що йдеться про друковані засоби масової інформації, варто звернути увагу ще й на стилістичні відхилення.

1. Лексичні анормативи у регіональній пресі

Лексична норма – це відбір словесних засобів, які сприяють встановленню певного мовного стилю. Лексичні помилки – це явище, пов'язане з незнанням значень слів та стійких виразів та їх неправильним уживанням внаслідок цього. Наприклад, *Погризується рівень життя суспільства замість Знижується. Ганна поверталася додому з подвійним відчуттям ("Нова газета")* – нормативно *неоднозначним, невизначеним*;

Лексичні анормативи в українській мові виявляються у вигляді семантично модифікованих лексем, плеоназмів, помилок, зумовлених нерозрізненням значень паронімів та сплутуванням семантики міжмовних омонімів, інтерферем та росіянізмів [1, 8].

Поява значеннєво модифікованих лексем зумовлена кількома факторами:

– активізацією використання спільних з російською мовою компонентів синонімічного ряду, що спричинена інтерференційним впливом, наприклад: *Залійте вівсяні пластівці окропом і дайте набубнявіти й остигнути ("Наше місто")* – нормативно *охолонуту*; *Під час концерту 25-го березня йому стало погано ("Діалог")* – нормативно *зле*;

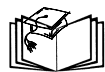
– неможливістю окремих синонімів взаємозамінюватися, нейтралізувати семантичні відтінки. Приміром, *Кермо автомобіля у декілька разів брудніше, ніж кришка унітаза в суспільному туалеті ("Діалог")*. У цьому контексті варто вжити *громадському*;

– неврахуванням синтагматичної структури лексем. Так, речення *Де він (лелека –І.Ч.) зів'є своє кубло, тій хаті буде щастити ("Нова газета")* – нормативно *гніздо*. Наявне порушення семантичної сполучуваності іменника *кубло* і залежного контекстного партнера *лелека*;

– уживанням українських слів у невластивому їм значенні. Наприклад, *Я рахую, що їй варто бути уважнішою*. Слово *рахувати* слід уживати лише тоді, коли йдеться про лічбу. Коли ж говорити про думку з якогось приводу, про визнання чогось, тоді доречні слова *вважати, гадати*;

– уживанням паронімів при нерозрізненні їхніх значень, що виникає в результаті сплутування семантики фонетично подібних одиниць, а це призводить до неточності. Наприклад, *Річ у тому, що зміст 0,7202% характерний для всіх уранових мінералів (<...>("Наше місто"))* – нормативно *вміст*; *<...> нещодавно*

прочитала, що алкоголізм – це хвороба, яка невпізнано змінює людину ("Нова газета"). – нормативно невпізнанно;

– росіянізми – слова чи мовні звороти, запозичені з російської мови або транслітеровані з російської українськими буквами (*завідующий (завідувач), вище стоящий (вищий), бажающий (охочий), малоімущий (малозабезпечений), поставщик (постачальник), казначейство (скарбниця)*). Для прикладу: *А ось удосконалити це диво техніки – бажаючих чимало ("Діалог")* – нормативно охочих; *Після годинної погоні та маневрів зловмисника затримали ("Діалог")* – нормативно годинного переслідування Допустимим є використання росіянізмів в окремих жанрах журналістики (нарисі, памфлеті, фейлетоні) з певною стилістичною метою;

– тавтологія і плеоназм у ЗМІ, очевидно, можуть бути зумовлені прагненням журналіста якнайточніше висловити думку, а також концентрацією уваги на однакових ознаках того самого предмета, явища. Наприклад, *В одному з пологових будинків Сімферополя практикується незвичайна практика ("Діалог")*.

Як бачимо, лексика посідає чи не найголовніше місце в мовній системі газетного дискурсу. Адже семантика лексем, їхні значеннєві відтінки закріплюються у свідомості мовців, тож для словесного оформлення і передавання інформації потрібна максимальна точність у виборі лінгвоодиниць. Уживання слова в невласливому значенні негативно впливає на адекватне сприймання тексту, зумовлює формування неправильних мовленнєвих стереотипів у суспільстві. Дослідження регіональної преси Кіровоградщини показало, що лексичні помилки займають лівову частку всіх наявних у пресі помилок – 60,23%. Це свідчить про те, що редактори найчастіше піддаються впливу російської мови та неухважно ставляться до комп'ютерного перекладу матеріалів. Це досить високий прикрий показник, про який редактори повинні знати і прагнути зведення його до мінімуму.

2. Граматичні норми сучасної української літературної мови та поширені відхилення від них

За визначенням, яке подає І. Р. Вихованець, граматики – це обмежена фіксована система норм видозміни слів і поєднання їх у складі незліченних у своїх кількісних та змістових виявах речень. Як мовознавча дисципліна, граматики поділяється на морфологію та синтаксис. Відповідно, і граматичні помилки поділяються на морфологічні та синтаксичні [2, 23].

При редагуванні текстів часто виникають труднощі не лише в доборі потрібних слів, а й у виборі відповідної граматичної форми. Найчастіше виникає сумнів щодо використання роду іменників, коли це стосується назв осіб за професією (*учитель – учителька, касир – касирка*).

Багато помилок припадає й на вживання родового відмінка однини іменників чоловічого роду, де одні закінчуються на -а, -я (*документа*), інші на -у, -ю (*протоколу, принципу, факту*). У випадках сумніву слід звертатися до словника.

Редактор повинен знати всі тонкощі та особливості граматичних норм, оскільки недостатня компетентність призведе до відповідних помилок. Залежно від частиномовної належності ненормативної одиниці представлено такі різновиди морфологічних помилок:

– аномативи у межах лексико-граматичного класу іменників: порушення категорії роду (*головна біль*), категорії числа (*зачитаний протоколи*), категорії відмінка (*подорожчання хлібу*);

– у системі прикметника порушення норм утворення ступенів порівняння прикметників (*більш складніша ситуація*), помилки при словозміні прикметників (*на природніх угіддях*);

– ненормативні утворення форм числівника: неправильна словозміна числівників (*від п'ятидесяти до шестидесяти років*); ненормативне поєднання числівників з іменниками (*одна гривня сорок три копійки*); порушення закономірностей сполучуваності дробових числівників з іменниками (*землетрус силою 7,3 бали*);

– відхилення від морфологічних норм у межах лексико-граматичного класу займенників (*зобов'язаний усим*);

– помилки у системі дієслівних форм: порушення форм категорії виду (*купляйте продукти*); категорії стану (*я вибачаюся*); категорії особи (*ісиш*).

3. Стилїстичні особливості вживання граматичних форм

Відхилення від стилїстичних норм, з одного боку, є порушенням стильової структури тексту, з другого – стилїстичного забарвлення тексту, а отже, порушеннями функціонування мовних одиниць різних рівнів (фонетичного, лексичного, словотвірного, граматичного) у текстах різних стилів.

Під стилїстичною помилкою слід розуміти аномативність функціональної доцільності, яка виражається у використанні мовного засобу, недоречного в такому контексті (хоч, можливо, цілком доцільного в іншому). Стилїстичними помилками можуть бути відхилення від нормативного мовлення, які пов'язані з недоречним функціонально-стилїстичним чи експресивно-емоційним забарвленням будь-якого мовного засобу, або такі, що призводять до зниження сили вираження, експресивності та емоційності мовлення. Редактор повинен особливо уважно ставитися до поняття стилю, стилїстичних особливостей друкованого видання та запобігання появи стилїстичних помилок.

Стиль пов'язаний з проблемою мовного вживання; це система мовних засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою та характером висловлювання. Стиль є ознакою гарного смаку. Мовний стиль підтверджує наявність мовноестетичного смаку. Мовні стилі як засоби мовлення вивчає стилїстика. Саме поняття стилїстики у ЗМІ вже є особливістю, оскільки засоби масової інформації жанрово не обмежені і можуть застосовувати для реалізації творчих задумів елементи будь-яких стилів мовлення, що відповідають нормам сучасної української літературної мови та стилїстичним нормам.

Недотримання цих норм призводить, наприклад, до таких помилок:

– 15-80 – за цим номером кіровоградці можуть звертатися з будь-якої аварійної ситуації ("Діалог") – кіровоградці можуть звертатися з приводу будь-якої аварійної ситуації, а не безпосередньо з неї (як говориться у спотвореному реченні);

– Для сільськогосподарського "камбеку" у нас є все ("Наше місто"). – говорить дідусь, який навряд чи володіє іншомовною лексикою. Цей вислів для нього не типовий, не характерний;

– Одружувався Козаков неодноразово. Дебют відбувся в студентстві, коли він одружився на колишній однокласниці Греті, від якої у нього народилися Катя і Кирило ("Нова газета") – здатність народжувати належить жінкам, тому доцільніше вжити форму у шлюбі з якою.

Редактор повинен урахувати жанрові особливості газети, мовну специфіку території, де розповсюджується видання, а також цільову аудиторію. Крім того, він повинен пам'ятати, що особливу роль у газетному виданні відіграють засоби привернення уваги. Вдалі стилістично розставлені акценти, доцільне застосування мовних засобів певного стилю, привабливості читача простотою та цікавістю читання забезпечують успіх друкованих ЗМІ.

Недотримання редакціями мовних норм пов'язане із комп'ютеризацією та автоматизацією редакторських процесів, а також із економією редакцій на кадрах. Нині в багатьох редакціях функції кількох фахівців виконує одна особа (наприклад, поєднуються функції літературного редактора, редактора та коректора). Зважаючи на особливості роботи саме газетних редакцій, це просто неприпустимо. Робота редакції газети відрізняється оперативністю, швидкістю, що не дає змоги належно зосередитися на матеріалах, і відповідно, розсіює увагу.

Безпосередня відповідальність за всі огріхи у виданні лежить на редакторів, тож він повинен не лише сам дотримуватися норм і вимог щодо якості роботи, а й вимагати цього від колективу. Утім, залишається одна проблема – ці норми та вимоги не затверджені офіційно та не передбачають жодних покарань. Це є недоліком у видавничій справі загалом і призводить до високого показника "помилковості". Для усунення такої тенденції необхідно розробити спеціальні програми та запровадити відповідні нормативні вимоги. Ми пропонуємо поширювати в редакціях довідники правильного слововживання, правопису, збірники норм сучасної української літературної мови, а також використовувати матеріальні засоби стимулювання якісної роботи. Це додаткові витрати редакції, але слід пам'ятати, що помилки бачить не одна особа, а кількість, відповідна тиражу. Крім того, якість – це рейтинг видання, популярність та попит. Тож варто зважити всі переваги та недоліки і вдатися до застосування посиленних заходів редакційної уважності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Т.Г. Бондаренко; Київ: нац. Ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К.: Рад. школа, 1982. – 208 с.
3. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації: Навчальний посібник / А. О. Капелюшний – Львів: ПАІС, 2005. – 304 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
5. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи: Навчальний посібник / Партико. – Л.: Афіша, 2001. – 416 с.
6. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
7. Різун В. В. Літературне редагування / В. В. Різун. – К.: Либідь, 1996. – 226 с.
8. Сербенська О. Актуальні проблеми екології української мови та сучасні засоби масової комунікації // Українська періодика: Історія і сучасність: Доповіді та повідомлення сьомої Всеукр. наук.-теор. конф. / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 2002.
9. Тимошик М. С. Особливості редагування текстів для газет, журналів, рекламних та інформаційних видань [електронний ресурс] / М.С. Тимошик // Електронна бібліотека Інституту журналістики, розділ Наукові записки Інституту журналістики, Том 15 - режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1227>
10. Український правопис. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.
11. Навальна М. Розмовна лексика в мові української преси кінця XX – початку XXI ст. [електронний ресурс] / М. Навальна // Електронні версії видання "Стиль і текст" – Режим доступу до журналу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2140>
12. Станкевич-Шевченко А. Сучасний публіцистичний текст: функціонально-стилістичний аспект [електронний ресурс] / А. Станкевич-Шевченко // Електронні версії видання "Стиль і текст" – Режим доступу до журналу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1084>

Ольга ШЕВНІНА

РЕДАКТОРСЬКА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПОВІСТІ

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – доктор іполф. наук, професор О.О. Семенець

У сучасному інформаційному просторі дедалі серйознішою стає проблема зниження інтересу до читання загалом та художньої книги зокрема. Продукти мультимедіа поступово нівелюють друковану літературу як традиційне джерело будь-якої інформації, пропонуючи споживачеві оперативніші й дешевші функціональні альтернативи. Вибір традиційної літератури почасти диктується суто прагматичною метою – навчанням. Звідси – читання, відповідно, навчальної, довідкової, наукової, інколи кон'юнктурної літератури [1]. Останнє свідчить про зниження інтересу до читання "для душі", загального, духовного розвитку, для підвищення культурного рівня особистості. Як показують статистичні дані Книжкової палати

України, у 2011 р. художня література становила 14,6% загальної кількості видань за назвами й 12,6% загального тиражу. Порівняно з 2010 р. її кількість зменшилась на 170 друкованих одиниць (11,9%), тиражі – на 737,5 тис. прим. (34%) [2].

Певна річ, що будь-які спроби повернути художній книзі колишню затребуваність і популярність унеможливило незворотна модернізація інформаційного простору. Але в умовах, що склалися, актуальним буде підвищення конкурентоспроможності художньої літератури через популяризацію невеликих за обсягом літературних форм (малих та середніх) із попереднім поліпшенням їх якості. Таке рішення базується на тому, що сучасний середньостатистичний реципієнт у вільний час не бажає витратити зайві розумові сили на сприйняття інформації через розшифрування значної кількості усталених графічних символів (яким у найпростішому трактуванні виступає читання великих епічних творів), віддає перевагу автоматичному сприйняттю аудіо-візуальних повідомлень [1].

Отже, важливо, щоб пропонований загальові літературний твір був лаконічним, містким і цікавим для масового читача, мав швидку силу впливу й інтригуючий сюжет, що цілком відповідає жанротворчим характеристикам соціально-психологічної повісті. Вибір даного різновиду повісті ґрунтується на тому, що в сучасному інформаційному середовищі соціально-психологічна тематика є модною й популярною, тому невеликі літературні твори цього виду мають поважні перспективи для реалізації окреслених завдань.

Оскільки соціально-психологічна повість є прозовим жанром, що не має сталого об'єму й посідає проміжне місце між романом та оповіданням (у західній літературній традиції трактується як "короткий роман"), вітчизняні дослідники оминають увагою розробку спеціальної теорії його редакторської підготовки, задовольняючись дотичними характеристиками згаданих жанрів. Відповідно, за методологічну основу дослідження було взято праці з теорії редагування С. Г. Антонової [12], А. Ю. Капелюшного [3], М. М. Козлової [4], А. Е. Мільчіна [7;8], З.В. Партико [10], В. В. Різуна [13] та Н. М. Сікорського [11].

Метою статті є окреслення необхідної теорії редакторської підготовки соціально-психологічної повісті, придатної для практичного використання задля випуску у світ якісних творів означеного жанру, покликаних сприяти підвищенню популярності вітчизняної художньої літератури.

За визначенням, повість – це епічний прозовий твір (рідше віршований), у якому відображене локальне коло життєвих явищ, простежена й ідейно відтворена доля однієї чи кількох людей у всій складності й багатогранності. Форма повісті дає авторові змогу зосередитися на порівняно глибокому й різнобічному висвітленні характерів ключових персонажів, втілити задум лаконічно та, разом із тим, живо й експресивно. Соціально-психологічній повісті (як жанровому різновиду) притаманне розкриття несподіваних вчинків, прихованих причин поведінки персонажів через описання спадкових факторів, потаємних бажань, роздумів, мрій, сновидінь [5]. На відміну від соціально-побутових творів, у яких увага митця прикута до повсякденного життя, зримих, передусім соціальних, причин і наслідків поведінки персонажів, автор соціально-психологічного твору досліджує взаємини особи і соціуму, враховуючи психологічні чинники: інтелектуальні зусилля, емоції, інтуїцію, свідомі й несвідомі поривання людини [11;12]. Головними структурними елементами повісті є розповідь та творений нею уявний світ, населений персонажами, наповнений подіями, укладеними в сюжет. Окрім оповіді (викладу від першої особи) або розповіді (викладу від третьої особи), повісті властиві пряма мова персонажів (у вигляді діалогів, монологів), описи, авторські відступи. Співвідношення між ними диференціюються залежно від різновиду повісті, авторського стилю та творчої манери письменника.

Головну роль в професійній оцінці твору відіграє сюжет, розвиток подій, які зазвичай охоплюють значний відрізок часу. Перший етап роботи редактора над художнім твором – редакторський аналіз рукопису – основною метою має оцінку твору, виявлення шляхів його доопрацювання (за позитивної оцінки). Відповідно, з одного боку, редактор повинен уміти глибоко "відчути" автора, побачити в рукописі "феномен художності", помітити, виходячи з власних вражень, силу впливу твору на майбутнього читача [11].

Прогнозуючи силу впливу повісті на майбутнього читача, редактор має виходити, найперше, з понять експресивності і правдоподібності розповіді. Значна увага повинна бути приділена аналізу сюжетних ситуацій, їхній доцільності й смислової спрямованості, відповідно до авторського задуму.

Також при підготовці соціально-психологічної повісті редакторові слід дотримуватися основних складників загального критерію художності. Неподільна єдність змісту й форми виступає заперукою художності, оскільки художній образ, з огляду на свою конкретно-чуттєву природу, взагалі не існує як естетичний феномен поза визначеною формою. Художній зміст не тільки вимагає образної форми, а й породжує її, а образ втілює в собі єдність змісту й форми [12].

Важливе місце в ході професійної оцінки соціально-психологічної повісті належить критерієві художньої правди, що передбачає адекватне, не викривлене відтворення дійсності. Справжня художня правдивість виникає лише в разі "проходження" правди факту через правду авторської позиції, причому ця позиція має виявлятися в образному середовищі твору.

Згідно постулатів усталеної теорії редагування художньої літератури, однією з найважливіших умов художності вважається оригінальність авторської манери, творчого почерку. Зміст поняття "індивідуальна творча манера" не зводиться до зображально-виражальних засобів, стилістичних прийомів письма. Він включає й світогляд автора, його неповторну здатність "бачити, чути, відбирати" явища дійсності, узагальнювати зв'язки й відносини, втілювати це самобутнє бачення навколишньої дійсності в оригінальних художніх образах.

Суттєвим оцінним критерієм художності є цілісність відтворення образів усєї розповіді. Образ виникає у свідомості не як сума окремих елементів, а як цілісна єдина поетична картина. Описи, при сприйнятті яких читач отримує не довершене, повне уявлення, а конгломерат окремих подробиць, – по суті не художні. Критерій цілісності стосується не тільки образу, розрахованого на миттєве сприйняття, а й так званого “нелокалізованого образу”, складники якого можуть знаходитися в тексті на значній відстані одна від одної (наприклад, портретні штрихи). У цьому разі редактору слід визначити, чи зливаються вони воедино у свідомості, уяві читача, чи синтезуються в ціле. Цей аспект особливо суттєвий при розгляді характерів героїв.

Важливим є також критерій точності, до того ж особливого роду – художньої. У процесі редакторського аналізу цей критерій реалізується таким чином: точність життєва, зображальна (образ як віддзеркалення дійсності); точність емоційної співвіднесеності із задумом твору (образ як засіб вираження думок і почуттів письменника); точність впливу на уяву, емоції, асоціації читача (образ як засіб естетичного співпереживання й співтворчості) [11, 294-301].

Усі перераховані критерії складають єдину систему редакторського оцінювання літературно-художнього твору в цілому та його окремих компонентів. У той же час, звертаючись до конкретних образів, редактор застосовує й “часткові” критерії, залежно від того, які елементи розглядаються: сюжетна ситуація, портрет, живописна деталь тощо. Для цього він має відрізнити повноту художнього відтворення життя від зайвої деталізації, перенасиченості повісті не обов’язковими для втілення задуму й ідейного змісту сценами. Потрібно враховувати й таку важливу якість, як синтетичність твору. Тут переплітаються різні явища, долі окремих людей, використовуються різні елементи розповіді – описи й характеристики, діалоги й ліричні відступи. Тому особливого значення набуває правильно знайдене, ретельно продумане сюжетно-композиційне рішення, що дає можливість гармонійно поєднати всі ці різноманітні елементи в єдине ціле, підпорядкувати задля єдиної мети – втілення задуму твору. Головне завдання редактора – оцінити, чи на користь задуму працюють перелічені елементи повісті. Найперше – сюжет, як основна частина повісті. Сюжет твору редактор оцінює як ланцюжок подій, що закономірно відтворюють логіку взаємин героїв; він визначає, чи зміг автор майстерно підібрати ситуації, в яких найповніше виражаються характери героїв. Предметом уваги редактора тут виступає не кожен художній образ окремо, а система образів, їх розміщення, взаємозв’язки. Такий аналіз є особливо складним, бо редактор має бачити одночасно всіх героїв, слідкуючи при цьому за сюжетним відображенням індивідуальності кожного [11, 319].

Сюжет буває двох типів: хронікальний і концентричний. Перший, відповідно, подає події в їх хронологічній послідовності. Це історично більш рання форма сюжету, характерна для авантюрно-психологічних романів минулого. Другий, розгорнутий, тип, окрім хронологічного викладу подій, передбачає ще й розкриття внутрішніх причинно-наслідкових зв’язків, показ мотивації їх здійснення. У повістях частіше зустрічається останній тип сюжету, тому названим його деталям повинна приділятися належна увага фахівця.

Єдність розповіді – наступний за важливістю елемент повісті. Від чийого імені йде розповідь, у якому стилі, в якій тональності, з яким оцінним та емоційним навантаженням. За Е. Фроммом, соціальний характер – це специфічна форма людської енергії, що виникає в процесі динамічної адаптації людських потреб до певного способу життя в певному суспільстві, визначає думки, почуття, дії, світогляд тощо [9, 163]. Соціальний характер має бути основоположним елементом аналізу творів цього виду.

Соціально-психологічний твір завжди має бути зосередженим на певних цінностях, відстоювати конкретну ідею, життєву філософію головного героя та її проекцію на реальне життя. Цінності соціального середовища, суть, концептуальні ідеї – конкретизовані в наукових та мистецьких творах, у правових, моральних та естетичних нормах та ідеалах, відображені в Конституції держави, статутах організацій, обрядах та традиціях суспільства [14, 65].

Вищесказане підкреслює складність та важливість соціально-психологічної повісті як жанру, відповідальність автора й редактора за обстоювані ідеї, переконання. Людина через параметри системи психіки сполучена з матеріальними і духовними (інформаційно-ідеологічними) цінностями середовища, тому в процесі соціалізації її психологічна система становить суб’єктивне відображення існуючих відповідних характеристик суспільства, які щораз оновлюються новими інформаційними “вливаннями” [14, 74].

Таким чином, редакторське опрацювання соціально-психологічної повісті має базуватися на розумінні специфіки цього жанру, його поетапної наукової обґрунтованості (в галузі психології й соціології), потужності підтекстів та емоційно-оцінного начала. Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі мають особливості підготовки інших жанрових різновидів повісті – історичної, політичної, пригодницької, фантастичної тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біличенко О. Особливості існування художньої літератури в інформаційному просторі сучасності / О. Біличенко // Вісник Книжкової палати. – 2010. – №2. – С. 34 – 36.
2. Буряк С. Аналітичний огляд випуску книжкової продукції за перше півріччя 2011 року / С. Буряк // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 7. – С. 2
3. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації [Текст] : навч. посіб. / А. О. Капелюшний. – Львів ПАІС, 2005. – 304 с.
4. Козлова М. М. Редакторская подготовка литературно-художественных изданий [Текст] : учебн. пособ. для студентов специальности “Издательское дело и редактирование” / М. М. Козлова. – Ульяновск УлГТУ, 2000. – 480 с.
5. Літературознавчий словник-довідник [Текст] / За ред. Р. Т. Гром’яка та ін. – К: ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
6. Мельников О., Олянишен Т. Читання в сучасному суспільстві [Текст] / О. Мельников, Т. Олянишен // Вісник Книжкової палати. – 2010. – №6. – С.47.

7. Мильчин А. Э. Культура издания, или Как не надо и как надо делать книги: практическое руководство [Текст] / А.Э. Мильчин. – М: Логос, 2002. – 224 с.
8. Мильчин А.Э. Методика редактирования текста [Текст] / А. Э. Мильчин. – 3-е изд., доп. и перераб. – М: Логос, 2005. – 524 с.
9. Москаленко В. В. Соціальна психологія [Текст] / В. В. Москаленко. – К: Центр учбової літератури, 2008. – 687 с.
10. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи [Текст] : навч. посіб. / З. В. Партико. – Л: ВФ "Афіша", 2006. – 416 с.
11. Редактирование отдельных видов литературы: учебн. для вузов по специальности "Журналистика" [Текст] / Р. Г.Абдулин, С. Г. Антонова, Л. Н. Кастрюлина и др.; Под ред. Н. М. Сикорского. – М: Книга, 1987. – 396 с.
12. Редакторская подготовка зданий [Текст] : учебн. / Антонова С.Г., Васильев В. И., Жарков И. А., Коланькова О. В., Ленский Б. В., Рябинина Н. З., Соловьев В. И.; Под общ. ред. С. Г. Антоновой. – М: Издательство МГУП, 2002. – 468 с.
13. Різун В. В. Літературне редагування [Текст] / В. В. Різун; Міжнародний фонд "Відродження". – К: Либідь, 1996. – 240 с.
14. Циба В. Т. Системна соціальна психологія [Текст] : навч. посібн. / В. Циба.; Мін-во освіти і науки України. – К: Центр навчальної літератури, 2006. – 327 с.

Сніжана ШПАК

ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ У ПОВІСТІ Е. ХЕМІНГУЕЯ «СТАРИЙ І МОРЕ»

(студентка V курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О. Б. Козій

*«Немає у світі нічого труднішого,
ніж писати просту чесну прозу про людину.
Спочатку потрібно вивчити те,
про що пишеш,
потім треба навчитися писати.
На те й друге минає все життя...» (Е. Хемінгвей).*

Повість стала підсумковим твором письменника, у якому яскраво виражені усі характерні особливості творчого стилю Е. Хемінгуея. Задум виник у автора у другій половині 1930-х, коли він почув розповідь про одного рибалку. У 1936 році написав нарис "На блакитному струмені" про старого рибалку, який спіймав величезну рибину, проте не зміг її врятувати від акул. Героя цього нарису автор ще не наділив такими рисами, як Сантьяго. Згодом прозаїк уважно спостерігав за життям рибалок із селища Кохімар. Хемінгвей згадував, що "знав про цих людей все: чим вони живуть, що люблять і що ненавидять, до чого ставляться байдуже..., знав кожна родину там і біографію кожного члена сім'ї". Ці знання дали йому додатковий матеріал, необхідний для написання книги.

Працював над своїм твором Е. Хемінгвей у 1950-1951 роках. У вересні 1952 року повість була надрукована у нью-йоркському щотижневик "Лайф" і незабаром вийшла окремих виданням. За цю повість автор одержав головну премію з літератури в США - Пуліцерівську премію, а згодом вона відіграла вирішальну роль на присудження йому Нобелівської премії з літератури у 1954 році [3, 7].

Образ старого рибалки Сантьяго автор створив з окремих деталей і спогадів, що склали історію його життя. Він ходив на вітрильнику до Африки (уві сні йому ввижалася Африка його юнацьких літ). Автор змалював очі і руки старого. Дуже скупко описав письменник житло, де стояли ліжко, стіл та стілець, а просто на долівці було вогнище, де він розпалював деревне вугілля й варив собі їжу. Цікава деталь: чиста сорочка, мабуть, чекала, коли скінчить свої земні справи цей чоловік. Саме ця річ прикривала фотокартку його покійної дружини. Ця втрата ще й досі болить Сантьяго. Автор подав образ старого у двох площинах: на землі і на морі. Спостерігаючи за героєм у морі слово "старий" стало ніби недоречним. Герой Хемінгуея - не просто мудра людина, а ще й досвідчений рибалка. Зрозуміло, чому він пішов у море по риби марлін саме у вересні ("місяці великої риби"), бо тоді рибина досягає найбільших розмірів, набравши за літо достатньо ваги. А ось у травні, коли марлін ще не досяг певної ваги, полювати на нього може навіть рибалка без досвіду ("Це тобі не травень, коли хто хочеш рибалка") [3, 11].

Сантьяго – один з останніх «героїв кодексу» у творчості Хемінгуея. Він є носієм хоробрості, витримки, честі, які не лише допомагають вижити в нищівному світі болю й розчарувань, а й перемогти. Подолання слабкості власного тіла, вірність своєму шляхові важать для старого рибалки більше, ніж невідворотність зовнішніх обставин. Але старий – це новий герой у Хемінгуея. Адже «кодекс» для нього не роль, а саме життя. У найгостріших ситуаціях розкривається характер героя, показано, на що здатна людина і що вона «може витримати»; стверджується, що «людина не для того створена, щоб терпіти поразку», людину «можна знищити, але її не можна перемогти».

Ця розповідь містить глибокий філософський підтекст, перетворюючись на притчу. Повість Хемінгуея бере від традиційної притчі побутову основу розповіді, алегоричність, узагальнюючий зміст, поєднання сьогоденного і вічного, особистого і всесвітнього [3, 15]. Проте автор, користуючись своєю ж теорією айсберга, не намагається відкрито повчати і розтлумачувати її зміст. Він залишає читачеві можливість додумати те, що приховано у підводну течію твору, побачити те, що повість «Старий і море» являє собою притчу про перешкоди, які стоять на її шляху.

Вона написана простою, але виразною мовою, і кожне слово, образ і символ мають містку смислову наповненість.

Важливим у повісті є мотив єднання людини із природою. Сантьяго ставився до моря не поспоживацьки, а з повагою, розумінням, вдячністю. Він любить його і жаліє все живе в ньому: риб, черепах,

птахів. Показово, що під час полювання роздуми старого про велику рибу як свого суперника поступово переростають у турботливе піклування про неї. Автор проводить думку, що людина «занурена» в природу і є разом з тим її невід'ємним елементом, людина прагне до гармонії з природою. Світ природи у творі є не пасивною декорацією подій, а їхнім учасником.

Із попереднім мотивом пов'язаний і мотив самотності. У творі неодноразово підкреслюється, що старий самотній серед людей і серед природи. Проте цей мотив не звучить так песимістично, як, скажімо, у творах Кафки, Камю чи Беккета. Саме самотність змушує Сантьяго бути сильним і мужнім, розраховувати лише на себе і знаходити в собі резерви сил, що й дають йому змогу вийти переможцем.

Він перемиг рибу, перемиг себе, свою старість і слабкість, свій біль і свою самотність. Тому він і є переможцем. Адже «людину можна знищити, а здолати не можна». Сантьяго живе серед людей. Він старий, але все ще ходить у море. Це справа його життя, його покликання. І риба йому потрібна лише для того, щоб вижити, причому для Сантьяго битися за рибу - значить битися і за своє місце в людському суспільстві, яке не визнає невдач, адже вже пішов слух про те, що його човен «нешасливий», оскільки вісімдесят чотири дні він виходив у море і не піймав жодної рибини. Вітрило його човна було полатане мішковиною і «скидалося на прапор безнадійної поразки». Та і сам старий думає про те, що йому не щастить останнім часом. Але розраховувати він повинен лише на себе: «Воно-то й добре мати талан. Та краще бути справним. Тоді щастя не захопить тебе зненацька» [6, 45]. Турбується про старого лише хлопчик Манолін. Проте старий добре думає про людей, які чекають його на березі: «Сподіваюся, там за мене не дуже тривожаться. Власне, тривожитися буде тільки хлопець. Одначе я певен, що він вірить у мене. Тривожитимуться старші рибалки. Та й інші теж. Люди в нашому селищі добрі» [6, 81].

Весь твір наскрізно пронизаний темою єдності. Наприклад, єдність природи й людини. Е.Хемінгуей багато часу відводить на змалювання поєднання між головним героєм повісті старим Сантьяго та навколишнім середовищем: риби, птахи, зорі – усі вони його брати або ж друзі. Елементи, які очевидно суперечать одне одному, показані як аспекти єдиного цілого: море і лагідне, і жорстоке; жіночого і чоловічого роду; акула і благородна і хижа. Передумова єдності в повісті допомагає Сантьяго в його великій трагедії. Для старого успіх і поразка – два рівнозначні аспекти одного і того ж існування. Це тимчасові форми, які в залежності від примх долі з'являються або зникають, не впливаючи на його єдність із природою. Оскільки він сконцентровує увагу на цій єдності і бачить себе скоріш частиною природи, а не зовнішнім антагоністом, який з нею змагається, він не може бути переможений будь-якими неприємностями, які його спіткають. Роздуми Сантьяго над буттям – це бачення світу Е. Хемінгуеем. Як і Сантьяго, Е. Хемінгуей самотня людина. Однак, тої самотності, яка властива героям ранніх творів автора, в даній повісті не прослідковуються. Сантьяго не почуває себе самотнім, оскільки весь час згадує про хлопчика, який чекає на нього в селищі. Для старого він навіть більше, ніж рідня, оскільки Манолін – майбутній рибалка, якому Сантьяго передасть всі секрети своєї професії. Також старий оточений симпатією й інших мешканців селища, таких самих рибалок, як і він сам. Власне і сам

Е. Хемінгуей вбачав у самотності більше позитивного. Ось як він висловлювався: «Саме в усамітненні і народжується прагнення до досконалості. На самоті душа спілкується сама із собою, і часто її енергія набуває дієвості. Тому, якщо людина прагне стати щасливою, їй необхідно залишатися більше часу на самоті» [6, 59].

У старому Сантьяго дивовижно гармонічно поєднуються стриманість і гордість. "Він був надто простодушним, - пише Хемінгуей, - щоб задуматися над тим, як і коли прийшло до нього смирення. Але він знав, чого воно прийшло, не приносячи з собою ні встиду, ні втрати людської гідності" [6, 25]. З віком зникла з його душі уся суєта, все те, що колись хвилювало кров. А залишилися чисті і світлі спогади. "Йому тепер вже не снились ні бурі, ні жінки, ні великі події, ні величезні риби, ні бійки, ні змагання на силу, ні жінка. Йому снилися тільки далекі краї і левенята, що виходять на берег. Як котики, вони бавились в сумерках, і він любив їх так, як любив малого" [6, 34].

Важливо зазначити, що питання досягнення життєвої мети (і спорідненого з ним питання осягнення сенсу існування) герой повісті вирішує на самоті, залишившись наодинці зі своєю мрією і з небезпечною морською стихією. Ця екзистенційна самотність надає образу Сантьяго трагічного забарвлення. Утім, основний пафос твору не є трагічним. Крізь мотив екзистенційної самотності героя, крізь ситуацію його поразки впевнено пробиваються життєствердні інтонації. Адже навіть привізши кістяк замість рибини, старий продемонстрував свою професійну спроможність і моральну велич. Так він довів і хлопчикові, і самому собі, що справді є «незвичайним старим» - неперевершеним майстром своєї справи і людиною нездоланної сили волі. І його взаємини з юним Маноліном є своєрідною протиположністю самотності, пережитому під час морської пригоди [5, 57]. Хлопчик зігрів рибалку теплом безкорисливої любові, щирого поклоніння, ніжної турботи. У поєднанні образи старого та хлопчика символізують зв'язки екзистенційно самотньої людини з оточуючими, зв'язки духовної спадкоємності поколінь, зв'язки минулого та майбутнього, що забезпечують безперервність розвитку людства й безсмертя людяності.

Перебуваючи на самоті в морі старий роздумує про самотність: "Не можна щоб на старості чоловік залишався сам, - думав він. - Проте від цього не втечеш" [6, 54]. Але потім сам собі заперечує, - вже на зворотньому шляху додому старий думає про своїх земляків: "Сподіваюся, що вони там дуже не хвилюються. Хоча хвилюватися може малий. Але ж він в мені не сумнівається! Старші рибалки - ті напевно хвилюються. Та й молоді також, - думав він. - Я ж живу серед добрих людей" [6, 67]. Вперше герой Хемінгуея не почуває себе самотнім у цьому ворожому і жорсткому світі! Вперше він досяг гармонії з

природою і людьми, що навколо. Довгий шлях довелося пройти герою, щоб прийти до такого життєутверджуючого висновку.

Таким чином, повість Хемінгуея доводить, що у житті не буває безвихідних ситуацій, що справжні здобутки особистості вимірюються не зовнішнім успіхом, а внутрішніми перемогами над собою, що людина здатна гідно протистояти «лихій долі», якщо залишається людиною. Саме у ствердженні ідеї моральної непереможності особистості та оптимістичної віри у безмежні духовні можливості людини полягає гуманістичний пафос повісті «Старий і море». Самота потрібна кожній людині, щоб побути наодинці зі своїми думками, осмислити буття та визначити своє місце у ньому. Кожен, хто має силу думки є відокремленим від інших, індивідуальним та особливим. Такі особистості найчастіше самотні серед загалу. Це їхня біда, і водночас – щастя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грибанов Б. Эрнест Хемингуэй. Герой и время. / Б. Грибанов – М.: Художественная литература, 1980. – 256 с.
2. Денисова Т. Эрнест Хемингуэй. / Т. Денисова. – К.: Вид-во худ. л-ри "Дніпро", 1972. – 164 с.
3. Затонський Д. Эрнест Хемингуэй - письменник і Людина. / Д. Затонський // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. - 1999. - № 6. - С. 6-26.
4. Хемингуэй Э. Избранное. / Э. Хемингуэй // М.: «Просвещение», 1984.
5. Хемингуэй Э. Кредо человека. / Э. Хемингуэй // Иностранная литература – № 2 – 2000 – С. 56-61.
6. Хемингуэй Е. Старий і море. / Е. Хемингуей. – К.: Видавничо-виробнича фірма «Котигорошко» ЛТД, 1993. – 95с.

Юлія ЯРОВА

КІРОВОГРАДСЬКА ПРЕСА: ТЕСТ НА ГРАМОТНІСТЬ

(студентка IV курсу факультету філології та журналістики)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Н. М. Фенько

У період поширення новітніх технологій виникають електронні версії багатьох газет, які приваблюють читачів не лише зручним доступом до «свіжої» інформації та архівних матеріалів, а й вільним спілкуванням на форумах, можливістю висловитися через блоги і коментарі. Цей крок до зближення із сучасним читачем неабияк впливає на популярність друкованих газет, наклад і кількість передплатників яких зменшується. Насамперед це стосується регіональної преси. У гонитві за популярністю і у своєрідній боротьбі за виживання газет втрачається критерій публіцистичності, тобто зникають ознаки традиційної преси. Ефект живого спілкування на сторінках, що досягався використанням розмовного колориту, став своєрідним способом інформування. Складається враження, що брак аналітичних жанрів на сторінках видань компенсують збільшенням кількості порушень нормативних вимог української мови.

Метою публікації є демонстрація дотримання представниками сучасної регіональної преси (україномовних видань) мовних норм. Адже грамотність є одним із чинників достовірності інформаційних повідомлень, що похитнулася із порушенням умовних кордонів між розмовно-побутовим та публіцистичним стилями. Паралельно слід зазначити інші види найтиповіших позамовних відхилень, виявлених у ході дослідження, які негативно впливають на культуру видання.

Дослідження випусків газет на наявність порушень мовних норм, систематизація виявлених анормативів, складання рейтингу видань за кількістю знайдених помилок, аналіз можливих причин порушення мовних норм становлять завдання цієї публікації.

Об'єктом дослідження обрано кілька україномовних кіровоградських газетних видань, а саме: «21-й канал», «Вечірню газету», «Кіровоградську правду» і «Наше місто».

Предметом дослідження виступають фіксовані порушення мовних норм, знайдені на сторінках обраних видань, їх типи і частота повторень.

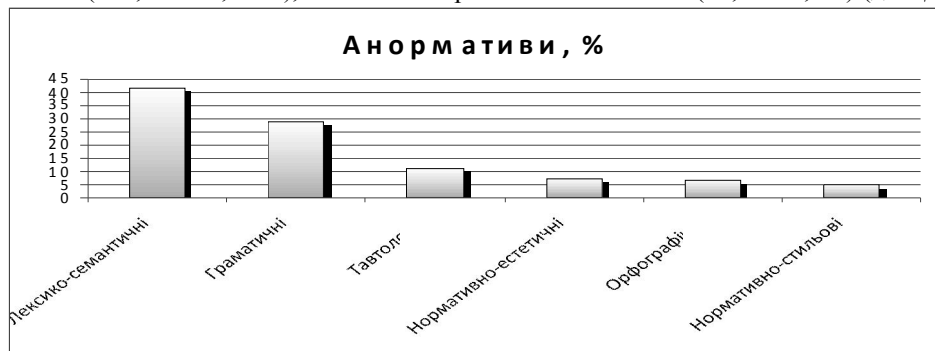
На сьогодні більшість регіональних друкованих ЗМК орієнтуються на якомога ширшу аудиторію читачів. Мета подібного ходу зрозуміла: протриматися на плаву якнайдовше за рахунок передплати і продажу продукції через зацікавлення молодіжної аудиторії, читачів із різноманітними інтересами. Таким чином в одній групі опиняються читачі різних вікових категорій, неоднаковим рівнем освіти, професійної підготовки тощо. І такий спосіб об'єднання вимагає від працівників преси підвищеної відповідальності. Але випуски газет свідчать про те, що редакції таких видань значно спрощують собі завдання: крім того, що аналітичні матеріали практично відсутні на сторінках, мова публікацій наближається до розмовної. «Глибинні фактори змісту і форми матеріалів ЗМІ доступні підготовленому читачеві, а поверхневі – пересічному. Тому саме на них і роблять ставку видавці відповідної інформації. А оскільки сучасний пересічний читач не завше свідомий того, що мова віддзеркалює образ мовця (автора того чи іншого газетного жанру чи жанру звукового ЗМІ), то його часто підкуповує те, що цей автор опускається до мовленнєвого рівня сучасного загалу. А він, цей загаль, не просто строкатий або діаметрально протилежний у користуванні мовою: від літературно-мовного снобізму до вульгаризму, а й нігілістичний щодо функції мови» [8, 57]. У своїй праці «Загальне редагування» З. Партико влучно цитує І. Огієнка, серед видавничих норм якого зазначено: «Видання для селян треба писати не говірковою мовою, а літературною, тільки простою і зрозумілою» [5, 317]. Елементи розмовно-побутового стилю як засіб увиразнення думки, акцентуації та створення необхідного колориту нині використовуються і як основне тло інформування. Це

порушує класичну чіткість публіцистичних повідомлень, інколи навіть створюючи шори для об'єктивного висвітлення події, так званій «формат» видання.

За словами В. Хоню, на якість інформаційного продукту впливає й особиста відповідальність тих, хто над ними працює [9, 365]. Серед помилок на етапі роботи автора й оператора набору з текстом найпоширенішими є ті, які виникли в результаті поганих умов одержання інформації автором, забування ним частини інформації, хибні висновки чи алогізми і звичайна неуважність, а тому спотворення суті повідомлення [2]. На думку дослідників Н. Бабич, О. Жук, одним із джерел зародження проблеми, а також і можливим стартом її вирішення є сучасна кореспондентська освіта, теорія якої не передбачає ознайомлення із реальною практикою і, в тому числі, з «редакторським волюнтаризмом» [9, 366].

Об'єктивність аналізу забезпечується часовим (30 грудня 2010 року, 1 січня 2011 року – залежно від дня тижня виходу газети), а, отже, тематичним обмеженням, типовістю матеріалів (новорічні та різдвяні свята). Серед усіх матеріалів для дослідження обралися публіцистичні тексти, матеріали рубрик, а також приватні оголошення українською мовою. Усього виявлено 289 анормативів, які згруповано в категорії «Орфографічні помилки», «Лексико-семантичні помилки», «Граматичні помилки», окремо винесена «Тавтологія», «Нормативно-стильові помилки» та «Нормативно-естетичні помилки». Найчисленніша група лексико-семантичних (124, або 41, 61%), найменше нормативно-стильових (14, або 4,7%) (див. Діаграма 1).

Діаграма 1. Кількість зафіксованих анормативів

Якщо розглядати окремо кожну групу, «Орфографічні помилки» посіли передостаннє місце в умовному рейтингу найпоширеніших. Вони стосуються порушень орфографічних норм (наприклад, *утопленник* замість *утопленик*, *грунтовой* замість *грунтовоий*, *з допомогою* замість *за допомогою*, *Козеріг* замість *Козоріг* тощо). Найбільше зазначеного типу помилок знаходимо у випусках «21-го каналу» та «Кіровоградської правди» – 6 із 20, щодо «Нашого міста» і «Вечірньої газети» – 5 та 3 відповідно.

Найчисленніша група «Лексико-семантичних помилок» включає порушення, пов'язані із вживанням слів у неприцільному їм значенні (*повсякденна повага* замість *щоденна повага*, *цікавість* замість *допитливість* та ін.), кальками з російської (*не доля* замість *не судилося*, *у голову прийшло* замість *спало на думку*, *розвітте* замість *розквітне*, *іскрометна новорічна ніч* замість *запальна новорічна ніч* тощо), плеоназмами (*надзвичайно велика інтенсивність*, *взаємопов'язане між собою* і под.). Найбільше типових порушень зафіксовано у виданні «Вечірня газета» 39, найменше (15) – у «Кіровоградській правді», у «21-му каналі» – 33 та в «Нашому місті» – 37.

«Граматичних помилок» усього налічено 86 із загальної кількості анормативів. До них належать порушення морфології та синтаксису, серед яких найпоширенішими виявилися конструкції із прийменниками по (*по категоріям*, *по кожному місяцю*), при (*при сплаті*), в (*в залежності*) тощо. Лідером рейтингу порушників цього типу видань стала газета «21-й канал», у якій помічено 35 граматичних помилок. У виданні «Наше місто» – 19 помилок, а найменше у випусках «Вечірньої газети» та «Кіровоградської правди» – 16.

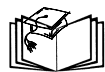
Тавтологія як мовне порушення входить до групи граматичних помилок. Проте у досліджуваних виданнях невинуватих повторів досить багато (33 із 298, або 11,07% від загальної кількості анормативів), щоб винести їх в окрему групу. Імовірною причиною виникнення такого порушення можна вважати неуважність редактора та невміння застосувати відповідники із потрібного синонімічного ряду. Найбільше зловживають повторами видання «Вечірня газета» і «Наше місто» – по 13 та 11 відповідно. У «Кіровоградській правді» – 5, а у випуску «21-го каналу» – 4.

Категорія «Нормативно-стильових помилок» найменш численна, що говорить про орієнтування редакцій на вимоги публіцистичного стилю, проте наявність цих грубих відхилень також лише часткове їх дотримання. Найбільше тяжіє до розмовної мови лексика випусків «Вечірньої газети» та «Кіровоградської правди» – нормативно-стильових відхилень (по 5 із 14). У виданні «Наше місто» – 3 із 14, а найменше у газеті «21-й канал» – 1 із 14.

«Нормативно-естетичні помилки» представлені порушеннями норм евфонії, найчастіше це алітерація. Найбільше грубих відхилень виявилось в газеті «Наше місто» – 8 із 21. Далі у порядку зменшення кількості помилок: «21-й канал» – 6 із 21, «Кіровоградська правда» – 4 із 21, «Вечірня газета» – 3 із 21. У таблиці зафіксовано результати дослідження, тільки у відсотковому вираженні.

Таблиця. Співвідношення помилок у випусках

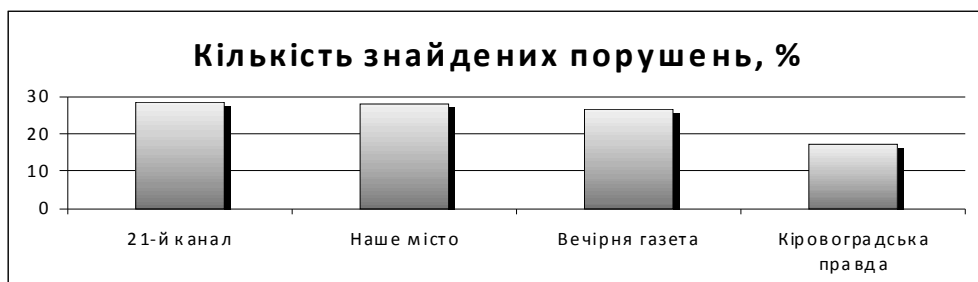

досліджуваних видань, %

Вид зафіксованих помилок	Видання, що досліджувалися			
	«21-й канал»	«Вечірня газета»	«Кіровоградська правда»	«Наше місто»
Орфографічні	30	15	30	25
Лексико-семантичні	26,61	31,45	12,1	29,84
Граматичні	40,7	18,65	18,65	22,09
Тавтологія	12,12	39,4	15,15	33,33
Нормативно-стильові	7,15	35,71	35,71	21,43
Нормативно-естетичні	28,57	14,28	19,05	38,1

У підсумковій діаграмі (Діаграма 2) наводиться рейтинг видань, за яким неважко простежити випуски з найбільшою кількістю відхилень від мовних норм. У відсотковому відношенні найменше анормативів зафіксовано у виданні «Кіровоградська правда» – 17,1% (51 із 298). Більше помилок у решті трьох випусків видань: «Вечірня газета» – 26,5% (79 із 298), «Наше місто» – 27,9% (83 із 298) та «21-й канал» – 28,5% (85 із 298).

Діаграма 2. Грамотність регіональних видань (антирейтинг)

У класифікацію власне мовних помилок не входять логічно-сміслові, фактичні, пунктуаційні та інші позамовні недогляди. Але їх важливо зазначити, оскільки вони часто трапляються на сторінках преси.

Розглянемо кілька випадків редакторської неуважності на прикладі випуску «21-го каналу» за 1 січня 2011 р. У цьому та наступних прикладах речення подаються за першоджерелом, без пунктуаційних, лексичних та синтаксичних виправлень.

«У мерії виправдовуються за непопулярний крок: підвищення тарифів на теплопостачання відбулося через постанову Національної комісії регулювання електроенергетики України від 14 грудня цього року про підвищення вартості теплової енергії для комунальних підприємств» (стор. 1). Речення ілюструє редакторський недогляд. Очевидно, матеріал готувався 2010-го року, і під час підготовки не було враховано, що газета вийде вже в новому році.

Наступними прикладами ілюструються фактологічні помилки, а саме: неправильна назва підприємства (такого ВАТ не існує, імовірно мали на увазі «Кіровоградгаз»): «В свою чергу, ВАТ «Кіровоград» з того ж 10 січня, отримавши ваше повідомлення, починає перерозрахунок платежів за підсумками минулого року, тобто складає підсумки по кожному місяцю в єдине коректне ціле» (стор. 4). Історично застарілою назвою є зазначене місце розташування кіоску біля колишнього кінотеатру «Ятрань», де нині розташований магазин техніки, який і варто було вказати як новий орієнтир: «Приватні оголошення у газету «21-й канал» приймаються у фірмових кіосках газети (біля готелю «Київ», магазину «Рубін», Колгоспного ринку (вул. 50 р. Жовтня), на Балашівці (зуп. «Райцентр»), на вул. Попова (на зупинці транспорту біля см № 35), пр. Правди (біля Кінотеатру «Ятрань»)…» (стор. 13). Навіть якщо цього разу редакція орієнтувалася на емпіричні знання старшої читацької аудиторії, прийом не виправданий.

Порушення логічного ряду і механічна помилка верстальника проілюстровані реченням: «Ремонтні роботи (шпаклювання, шпалери, монтаж-демонтаж, вагонка та ін.). Швидко в якісно» (стор. 13). Логічний ряд порушений об'єднанням переліку дій (шпаклювання, монтаж-демонтаж) і об'єктів (шпалери, вагонка) ремонту одним узагальнювальним словом – «роботи». Механічна помилка швидше за все викликана суміжним розташуванням літер «і» та «в» на клавіатурі набору, а також неуважним вичитуванням тексту після верстання. Прикладом ще одного недогляду є матеріали із тієї ж рубрики: «Студентський квиток серія КС № 07868960 на ім'я Суржик Олії Олександрівни вид. 15.10.2010 року КІРУЕ вважати недійсним» (стор. 13) та «А» «ТОВ «Ремтехніка»: ремонт холодильників, пральних машин, телеапаратури, годинників, ел. приладів. Пенсіонерам знижка. Ювелір. Гравер. Гарантія» (стор. 13).

Зміст подальших помилок спотворений порушенням чи непродуманістю логічної структури речення. Для прикладу: «Швейцар передав прохання пана: негайно відправити два ящики з товаром із шкіри…» (стор. 14). Під час читання виникає думка, що товар або ящики були зі шкіри. Відповідь дізнаємося із подальшого розкриття змісту: зі шкіри були ящики, бо всередині упаковки містилася соломка. Речення «Відварені фрукти змішати, довести до кипіння та поставити у холодне місце для настоювання» (стор. 15) заводять читача у глухий кут новим питанням: як виглядає місце для настоювання, чи все ж таки страву настоювати треба у холодному місці. Схожа ситуація виникає із духовкою без кришки в реченні: «За

15-20 хв. До закінчення приготування зняти кришку, злити жир, полити качку соком апельсина та підрум'янити в духовці без кришки» (стор. 15). Проте головним контактним-виразним порушенням логічності викладу є неясна трансформація страви: з печеного гусака (описувалося приготування «Гусака з яблуками») у качку.

У публікаціях «Кіровоградської правди» також наявні вже згадувані механічні помилки в реченнях: «Що б ви хотіли побажати мешканцям району вже на 2011 рік?» та «Кооператорам області бажано максимально покращити ситуацію на споживчому ринку, а всім покупцям – мати більші можливості купувати все, що хочеться» (стор. 2). Ще одним характерним порушенням норм грамотності оформлення змісту видання стало дублювання інформації, що трапляється в таких реченнях: «Так само в наступному році приділятиметься більше уваги вирощуванню овочевих культур. Ряд господарств розвиватимуть тваринницьку галузь. Більше уваги буде приділятися вирощуванню риби у штучних водоймах» (стор. 2); «... «Україна» запрошує школярів від 6 до 10 років взяти участь у конкурсі малюнків «Моя улюблена зимова свята». Для того, щоб взяти участь у конкурсі...» (стор. 9).

Типовою ця помилка виступає і в публікаціях «Вечірньої газети»: «У квартирах інвалідів війни за кошти міського бюджету замінять газові прилади» (заголовок, стор. 3). – «У будинках шістнадцятих ветеранів, інвалідів Великої Вітчизняної війни за кошти міського бюджету замінять газові прилади» (стор. 3). Крім того, у цьому виданні трапляються вже відомі типи порушення логіки викладу: контактний-виразний (у реченні: «Як розповів господар тварини, кілька місяців тому її улюбленицю розстріляли» на стор. 16) та неузгодженість часових меж створення й опублікування матеріалу («Віднині встановлення нових тарифів на теплопостачання також знаходиться у компетенції Націон. Комісії з регулювання електроенергетики, і НКРЕ це зробило для Кіровоградських теплопостачальних підприємств, винісши відповідну постанову 14 грудня нинішнього року» (стор. 5)): оскільки газета вийшла 1 січня 2011 р., це повідомлення теж сприймається так званим «посланням з майбутнього». Так виявлено механічну деструкцію: «А звичайна вода сприятиме швишому виведенню алкоголю з організму» (стор. 16).

Газетному виданню «Наше місто» властива алогічність викладу. Речення «Саморобні іграшки створюють святкову атмосферу та стануть прекрасним тлом для колючої зеленої модниці» (стор. 2) дезінформує читача, оскільки ялинка є тлом для прикрас, а не навпаки, про що і йдеться в повідомленні. Крім того, матеріали видання насичені ускладненими синтаксичними конструкціями, які розривають одну думку на кілька частин для можливого підкреслення ідеї, що характерне усному мовленню, але дезорієнтує читача: «2010-й особливо значимий низкою системних, масштабних проектів, які покликали розвивати економіку, створювати робочі місця, покращувати соціальну сферу. «Купуй кіровоградське», «Гаряча лінія», і, безумовно, «Центральний регіон-2015» – програма розвитку нашої області на п'ять наступних років» (стор. 2).

Насамкінець варто зазначити, що проведені дослідження не є приводом для остаточних висновків, оскільки окреслює приблизну мовну ситуацію в сучасній кіровоградській пресі. Хоча рейтинг складався на підставі вивчення невеликого обсягу вибірки, а результати стосуються короткого хронологічного періоду, його цінність полягає в короткому зрізі й виявленні особливостей саме поточної ситуації, що склалася у мові преси. Воно є водночас хронологічним і концептуальним підсумком досягнень і прорахунків місцевого газетярства, а також є своєрідним початком нових лінгвістичних досліджень друкованого слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич Н., Жук О. Мовні стереотипи, «ноу хау» та естетичність сучасних ЗМІ. // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 175 – 182.
2. Безубов А. Введение в литературное редактирование [Електронний ресурс] / А. Безубов. – Санкт-Петербург, 1997. – Режим доступу: <http://www.eartist.narod.ru/text16/034.htm>.
3. Бондаренко Т. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук [Електронний ресурс] / Т. Бондаренко. – Київ, 2003. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/148971/?page=0>.
4. Капелюшний А. Стилїстика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста. – Л.: ПАІС, 2002. – 576 с.
5. Партико З. Загальне редагування: нормативні основи: Навчальний посібник. – Львів: ВФ Афіша, 2006. – 416 с.
6. Пентилюк М. Культура мови і стилїстика. – К., 1994. – 240 с.
7. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. — [2-ге вид, стер.] – К., 1992. – 248 с.
8. Проблеми культури мови і стилїстики в журналістській практиці: [навчально-методичний посібник] / Укл. Н. Бабич, О. Жук. – Чернівці: Рута, 2007. – 160 с.
9. Хоню В. «Мовні» проблеми масової комунікації, відповідальність за інформаційний продукт і повага до споживача [Електронний ресурс] / В. Хоню // Теле- та радіожурналістика. – 2010. – Вип. 9. – Ч. 2. – С. 365 – 371. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/vypusk7/n9-2/tele-and_radio_journalism-9-2-57.pdf.

ІНОЗЕМНА ЛІНГВІСТИКА

Дар'я БОЖА

ТРАДИЦІЇ ГОТИЧНОГО РОМАНУ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філол. наук, професор С.О. Тузков

В історії літератури важко зазначити жанр, рівний готичному романові за резонансом та мірою впливу на інші стилі, напрями, жанри. Хронологічні рамки його існування, за думкою переважної більшості дослідників, обмежуються кінцем XVIII - початком XIX століть. Усвідомлення літературного феномена «готики» має свою окрему історію. В літературознавстві до 60-х рр. XX ст. вона традиційно трактувалась як суто передромантичне явище (праці Е. Беркхед, Д. Варми, М. Седлера). [1, 73] Проте в англійській «готиєвістиці» останніх десятиліть наявна тенденція вивести готику в ряд визначальних факторів історико-літературного руху XIX-XX ст., позбавити її «маргінального», периферійного статусу: зростає частотність звернень до готичної традиції, ставиться питання про вплив художньої системи готичного або «чорного роману» на подальший літературний розвиток.

З утвердженням готичного роману як літературного жанру, кількість творів стала рости з неймовірною швидкістю. Поширюються підзаголовки романів на зразок «готична розповідь», «готичний роман». А найпомітніша особливість жанру – широке використання «незвичайного», «надприродного» додає до терміну «готичний» ще одне значення – «надприродний», «гротескний», «фантастичний».

Отже, на момент появи готичної літератури термін «готичне» змінює своє значення з негативного – «варварський» – на позитивне, пов'язане з духовним началом. Автори - засновники готичного жанру відтворювали своє уявлення про епоху готики Середньовіччя як про світ – арену боротьби Добра і Зла, сакрального та інфернального. Саме ж Середньовіччя, з його численними епідеміями та інквізицією, уявлялось їм похмурим та моторошним, що й зумовило особливості готичної літератури.

Розквіт готики пов'язують з іменами Анни Радкліфф та Метью Льюїса, які представляють дві школи готичного роману: сентиментальну готику, або готичну романтику (Радкліфф) та «френетичну», в перекладі з французької - «шалену, божевільну» (Льюїс). Саме з френетичних романів готична література перетворюється з літератури, що оповідає про середньовіччя, на літературу ірреального, загадкового і жахаючого - літературу «таємниці та жаху». Змінюється і трактовка надприродного – якщо раніше воно виконувало в оповіданні функцію провидіння, то тепер це втілення зла – незбагненого, загадкового, позалюдського.

З плином часу традиції готичного роману змінюються. Якщо в ранніх романах дія відбувалася за часів Середньовіччя, то тепер час дії може бути й пізнішим, але визначається він лише умовно. Змінюється головний герой: якщо раніше це була молода дівчина – жертва несправедливості, то тепер ним стає злодій – антигерой, особистість водночас відразлива й приваблива, чий величезний потенціал гине через гріховність. Це демонічний, «байронічний герой» готичних романів кінця XVIII - поч. XIX ст.

Елементи просвітницької прози поєднувалися в готичному романі з принципами, що передбачив романтизм. Так, від епохи Просвітництва його автори успадкували жорстку логіку у розвитку сюжету, коли слідства впливають з причин, апеляції до розуму й здоровому глузду та дидактичну тенденцію, у згоді з якою якщо чеснота і не завжди торжествує, то порок неодмінно буває покараний. У той же час, підкреслюючи непізнаність року і загадковість самої природи людини, готичні романісти зверталися до фантастики, надприродного, до містифікації буденного. «Містичне обов'язково пробуджує страх. Це почуття сопірно трепету, що викликається дотиком до чогось грізного, загадкового і величому, що реально існує в світі» [2, 15].

У готичному романі сюжет будується навколо таємниці – наприклад, чийогось зникнення, невідомого походження, нерозкритого злочину, позбавлення спадщини. Зав'язка конфлікту, як правило, відбувається в минулому. Зазвичай використовується не одна подібна тема, а комбінація з кількох тем. Розкриття таємниці відкладається до самого фіналу. До центральної таємниці зазвичай додаються другорядні і побічні таємниці, теж розкриваються у фіналі. Більшість ранніх готичних романів мали одну фабулу. Злий тиран здійснив жахливий злочин і уникнув правосуддя, але його гріхи робили його існування хибним і порожнім. Молодий і юний головний герой прибуває у царство лиходія. Ненавидячи його чистоту і боячись, що він розкриє його провину, негідник переслідує молодих і невинних. За законом жанру, за примхою долі і духів молодий герой дізнається про злочин і про своє відібране спадщині. Власні брудні справи лиходія і божественна сила правосуддя, а зовсім не жалюгідні намагання героя, призводять до кінця лиходія. В кінці всі злочини будуть відомщені, зло поглине само себе, і щира любов переможе.

Готичному роману властивий і особливий хронотоп. Більшість готичних романів мають місцем дії древній, покинутий, напівзруйнований замок чи монастир, з темними коридорами, забороненими приміщеннями, запахом тліну. У цьому замку відклалися сліди віків і поколінь у різних частинах його будови, фамільних картинних галереях, сімейних архівах, у специфічних людських відносинах династичного спадкоємства, передачі спадкових прав. Обстановка включає в себе завивання вітру, бурхливі потоки, дрімучі ліси, безлюдні пустки, роззявлені могили. Оповідання готичного роману оповите атмосферою страху і жаху і розгортається у вигляді безперервної серії загроз спокою, безпеки і честі героя і героїні. Різні легенди і перекази оточують замок та його околиці [3, 267].

Готичний тип сюжетного розгортання визначається навколо: обмеження свободи людини рамками фатуму, зіткнення з ірраціональним і диявольським, психічного розладу, фізичного і психологічного насильства, переслідування.

Автор розкриває одну з основоположних особливостей просторового розгортання в готичному романі – замкнутість, розгортання простору в глибину. Розробка мотиву замкнутості – одна з основоположних особливостей просторового розгортання в готичному романі. Її здійснення йде за наступними напрямками:

1) замкнутість стає епічно наочним проявом одного з головних елементів готичної поетики: укладення героя в нездоланні рамки обставин – і ширше – фатуму, відсутність якої б то не було свободи волі з його боку.

2) разом з тим, об'єктивним обставинам, що породжує несвободу героя, супроводжують обставини суб'єктивні - замкнутість може бути розглянута в аспекті просторового самозаклучення, добровільного перебування

в

полоні.

По суті, через сюжетне розгортання простору в готичному романі автор своєрідно реалізує ідею, одну з основних для жанру роману в цілому – відчуження людини від світу. Своєрідність тут полягає саме в тому, що через архітектурний простір готичного топосу автор розробляє як даний посил, так і основний філософський мотив жанру – відсутність у героя яких би то не було можливостей протистояти метафізичній в'язниці, яка відділяє його від спільноти – в'язниці його долі, його року.

Непередбачуваний і небезпечний топос стає для автора тим інструментом, за допомогою якого він розкриває "ідеологію" готики, той "особливий тип мислення, який ставить під питання традиційне розуміння добра і зла, чесноти і спокутування, який прагне переосмислити і перевірити філософські, релігійні та етичні переконання за допомогою створення в основі своїй нестійкого і незбагненного світу", тобто світу, що таїть у собі невідомі, фантастичні і страхітливі феномени.

Автор розробляє внутрішній простір свідомості персонажа. Тут ми маємо справу з проявом особливої готичної психології: герой (героїня) потрапляє в полон власної свідомості - він або примушений роздумувати і рефлексувати, будучи обмеженим у просторі, або виявляється на рівні різноманітних змінених станів психіки (напівмаренні, напівсон, наркотичне сп'яніння, божевілля), обумовлених всілякими обставинами готичного топосу. Готика спрямовує увагу до внутрішнього світу нашої свідомості. Перехід на власне психічний рівень дає можливість як завгодно урізноманітнити й ускладнювати сюжетний розвиток за допомогою використання продуктів психічного життя персонажа – снів, видінь, уявних подій. Готичне простір розгортається на цьому рівні паралельно з "розширенням свідомості", якого автор досягає за допомогою використання вищезгаданих змінених станів психіки персонажів. Подібне сюжетне розгортання простору пов'язано з ще однією специфічною особливістю готичної психології – характерним прагненням до забороненого знання, до дослідження явищ, свідомо що таять небезпеку [3, 301].

Існують магістральні теми готичної літератури. Перш за все, це Смерть, чий культ пронизує всю готичну культуру. Нерідко в готичних романах розвивається тема спокуси, неможливості головного героя протистояти інфернальним силам. Готику цікавить все таємниче, потойбічне, містичне, непокоя розуму, звідси плавно випливають «надприродний оккультизм у вигляді привидів, зомбі, чорної магії та історії про вампірів» [4, 116].

Центральний персонаж ранніх готичних романів – дівчина. Вона гарна, мила, добродісна, скромна і у фіналі винагороджується подружнім щастям, становищем у суспільстві і багатством. Сама природа сюжету вимагає присутності лиходія. У міру розвитку готичного жанру лиходій витісняє героїню (завжди колишню не стільки особистістю, скільки набором жіночих чеснот) з центру читацької уваги. У пізніх зразках жанру він отримує повноту влади і зазвичай виступає в якості двигуна сюжету. Як правило, герой у готичних романах типізував: він або є представником проклятого роду, або – безневинною душею, яка страждає від потойбічних сил.

В XIX ст. готична література розвивається в жанрі коротких творів – новела, розповідь, невелика повість; паралельно існують балади, або вірші зі «страшним» сюжетом, які свого часу використовувались в готичних романах. Жанр короткого страшного оповідання, особливо так званого «оповідання з привидами», розквітає в творах Е. Булвера-Літтона, Р. Джеймса, М. Рейнолдса, Е. Блеквуда, Ш. Ле Фаню. Саме Ле Фаню, як відмічають Л. Брильова та О. Чамеев, цінителі «надприродної» літератури вважають «найвидатнішим автором такого роду творів, який зіграв вирішальну роль у процесі переростання готичного роману в сучасну «повість жахів». Окрім оповідань, Ле Фаню створює роман про дівчину-вампіра «Кармілла». Але найбільш відомим романом про вампірів став і є до сьогоднішнього часу роман «Дракула» Брема Стокера (1897). Образ графа Дракули – класичний образ вампіра, який став одним з найпопулярніших образів масової культури XX ст.

У захопленні готикою, безумовно, проявилися почуття розгубленості, сумніву, невпевненості перехідної епохи. Але в такому випадку із зміною історичної ситуації, настанням нової епохи це захоплення

мало поступово зійти нанівець. Тим часом і після 1820 р., зазвичай вважається датою закінчення «класичного періоду» існування готичного роману, готичні оповідання зберігають свою популярність, вступаючи в нові зв'язки з реалістичним романом, пізніше з неоромантичним романом, переходячи і в XX сторіччя.

Готичний жанр тривав не стільки у творах, скільки у впливі його елементів на прозу XIX і XX століть. Модифікації готичних елементів знайшли найширше застосування й у споріднених жанрах. Перш за все, в розбійницьких романах і в романах про таємні товариства. Елементи готики поширилися, в тому числі на твори побутові та історичні.

Повінь літератури жахів і таємниць заявляє про себе на заході епохи Просвітництва. Детектив - її секуляризований нащадок. Готичний роман поділився на два нових жанру: трилер і детектив. «Триллер (від англ. Thrill нервово тремтіння, хвилювання), особливий тип літературних творів, в яких специфічні засоби повинні викликати у читачів тривожне очікування, занепокоєння, страх» [5, 247]. Насіння впали на благодатний ґрунт і трилер перетворився на один з найбільш популярних жанрів. У 20-ті - 40-ті роки XX століття в трилері відбулася революція. Він розділився на два напрямки - хоррор і саспенс.

Родоначальник хоррора Говард Філіп Лавкрафт наповнив свої містичні історії древніми демонами, зомбі, загадковими чудовиськами, доводили читача до нестями. Хоррор найбільшого розквіту досяг у XX столітті. Імена батьків-засновників і популяризаторів цього жанру знають зараз майже всі любителі літератури - Стівен Кінг, Клайв Баркер, Дін Кунц, Роберт Маккаммон, Рей Бредбері та інші. Саспенс, перш за все в особі творинь учня Лавкрафта Роберта Блоха, став частиною кримінального жанру. Артур Конан-Дойль писав детективні новели, вибудовані за зразком готичного роману, і навіть доказ таємниці науковими висновками не знімає напруги жаху «Собаки Баскервілів» або «Знаку чотирьох». Гілберт Кіт Честертон створив кілька чудових містичних романів - і він же в циклі оповідань про батька Брауна розбив класичні «готичні» інтриги методом дедукції і раціоналістичної логіки. У творах цих авторів уже простежується детективний початок і яскраво виділяється специфічна риса детективного жанру - чітка логіка в розкритті сюжету.

Готичний роман - цілісна і добре структурована система, породжена предромантичної естетикою і філософією. Остання визначила характер конфлікту, розстановку дійових осіб, ієрархію мотивів і суму оповідних прийомів. Вона створила і специфічні романні моделі, сприймаючись або відречучься від подальшої літературою. Ці моделі могли руйнуватися як цілісне утворення, збагачуючи традицію окремими своїми елементами.

Таким чином, готичний роман - роман, в якому зображено незвичні ситуації, жахи пекла, страхітливі жорстокості, великі таємниці, що перетворюють людину на іграшку надприродних сил. Творцем готичного роману вважається Г. Уолпол, автор «Замку Отранто» (1765). Видатними авторами готичного роману були А. Радкліфф, М. Льюїс. Дія в ньому відбувається найчастіше в середньовічному готичному замку, перейнятому атмосферою таємничості. Іноді картини страху в романі готичному мали звороний, комічний ефект, але найчастіше зберігали виховне, дидактичне призначення.

Готичний роман в його класичним варіанті після стрімкого, та короткочасного злету на порубіжжі XVIII-XIX ст. практично вичерпує себе вже на початку XIX століття. Але роль і значущість «готичної школи» зумовлена не стільки художніми досягненнями її авторів, скільки перспективою подальшого розвитку європейської літератури, насиченою готичними концептами. На відміну від самого готичного роману, поетологічна, естетична, філософська, світоглядна модель готики виявляється набагато життєздатнішою. Готика трансформується під впливом інших художніх напрямів - романтизму, реалізму, неоромантизму, естетизму, утворюючи своєрідні художні сплави. Універсальність готичної поетики уможливорює її прояви у таких несхожих між собою літературних жанрах, як філософський, сповідальний, науково-фантастичний романи (М. Шеллі), психологічний роман / новела і детектив (Ч. Діккенс, Г. Джеймс), побутовий роман і роман виховання (Дж. Остен), роман-дискусія (Т.Л. Пікок), алегорична казка і притча (О. Уайльд) [6, 73].

Є підстави вести мову про певні поетологічні константи готики, закріплені художнім досвідом літератури. На рівні метафізичному це провіденціалізм, ствердження ідеї безкінечності, невичерпності пізнання, реальності надприродного буття, принципове визнання відносності людських знань та уявлень про світ, роздуми про трагічне злиття добра і зла. На рівні естетичному - міфологізація мислення, звернення до художнього досвіду минулого - європейської й орієнтальної, культ «готики» в мистецтві, естетизація християнської середньовічної ментальності. На рівні поетики роман жахів закріплює за собою замковий хронотоп з його замкненим простором, специфічним зоровим і акустичним рядом, змістову опозицію героїв-антагоністів, лейтмотиви блукань, гонитви і переслідування, злочину й кари, віщих снів, інцестуальну і кримінальну тему. Психологічне новаторство готики у створенні специфічної атмосфери, зумовленої таємницею, острахом і напруженим очікуванням як чинниками, у відкритті незнаних допір або заповітних сфери людської свідомості. Через пізнання людини, відкриття її духовних злетів і падінь готика віддзеркалює розмаїття ликів всесвіту, історично-конкретних і метафізично-абстрагованих. Все це свідчить про закладений у поетиці, естетиці, філософії готики величезний потенціал саморозвитку й самооновлення, що забезпечує їй тривале життя в літературі.

Сліди «готичної» поетики, особливості її художньої мови та філософського мислення можна розпізнати у творчості письменників різних стилей і методів: романтиків М. Шеллі, В. Скотта, реалістів Ч. Діккенса, сестер Бронте, Дж. Остен, Т.Л. Пікока, представників естетизму О. Уайльда і неоромантизму Г.

Джеймса, у сучасних «екзистенціальних» романах А. Мердок, У. Голдінга, Дж. Фаулза, С. Хілл, Д. Дюмор'є тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Огняний змії: Готична проза XIX ст. / Упоряд. Ю. Винничук. – Львів: «Піраміда» 2006. – 520 с.
2. Заблудовский М. П. Литературная энциклопедия. В 11 т. Т.9 – М.: 1939. – 356 с.
3. Бахтін М.М. Форми часу і хронотопу в романі. – М.: Худож. лит., 1975 – 408 с.
4. Вацура В.Е. Готичний роман у Росії – М.: Новий літературний огляд, 2002. – 544 с.
5. Вулс А.В. Поетика детектива. // «Новий світ». – 1978. – № 1. – С.244-258
6. Жирмунский В. М. Английский предромантизм. – М.: Наука, 1981. – 153 с.

Ксенія БУРЛАКА

ЕВФЕМІЯ ТА ПСЕВДОЕВФЕМІЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор, професор філософії Б.В. Кучинський

Збагачення словникового складу сучасної англійської мови здійснюється значною мірою внаслідок явища вторинної номінації, одним з видів якої є евфемія. "Словарь лингвистических терминов" О.С.Ахманової визначає евфемізм як троп, що полягає у непрямому, прикритому, ввічливому, пом'якшуючому позначенні якогось предмета чи явища [2].

На часі евфемізми мають дещо іншу природу. Евфемічні субститути як вид експресивно забарвленої лексики мають складнішу смислову структуру, ніж нейтральна лексика: евфемізмам властива конотативна семантика, що вбирає в себе всю інформацію і реалізує оцінну та емоційну функції. Емотивно-оцінний компонент разом з основою оцінки утворює конотацію евфемізмів, що веде в семантиці евфемічних одиниць до переваги прагматичного компонента над сигніфікативним. Евфемічна конотація визначає прагматичне значення евфемізмів – інформацію про суб'єктивно-оцінне, емоційне ставлення до денотата чи самої прямої номінації. Мотиваційні передумови вживання мовцями евфемізмів зводяться до наміру уникнути табу, прагнення бути ввічливим, бажання завуалювати певні аспекти дійсності у межах групи комунікантів та наміру здійснити прагматичний вплив на реципієнта. Евфемізми замінюють прямі номінації нейтрального чи позитивного денотата внаслідок соціальних заборон на їх вживання, загрози дискримінації індивіда чи суперечності прагматичним намірам мовця. Послаблення евфемістичного потенціалу з часом веде до перетворення деяких евфемізмів на терміни-табу. Крім того, що їх вжиток зумовлюється соціальними нормами спілкування й поведінки, прагненням дотримуватись правил ввічливості та не образити співрозмовника, в останні роки евфемізовані сигніфікати лексики часто вживаються для приховування певних аспектів реальності [1].

Евфемістичні сигніфікати лексики безумовно виступають матеріалом для наукових досліджень. На часі спробуємо розглянути явище псевдоевфемії. Т.М. Беляєва визначає псевдоевфемію як слова та вирази, що свідомо вживаються мовцями в переносному значенні для алегоричного завуалювання ненормативної лексики. До псевдоевфемізмів ми відносимо одиниці вторинної номінації, семантика яких, викликаючи хибні асоціації, вводить в оману читача чи співрозмовника і веде до неадекватного сприйняття ним важливої інформації [3].

Евфемізми англійської мови зазнають постійних змін та трансформацій. Предметом нашої уваги є військово-політична сфера, оскільки саме вона породила найбільшу кількість псевдоевфемізованих сигніфікатів.

На думку Х. Роусона, евфемізми можна поділити на два основні типи - позитивні та негативні. Позитивні підвищують статус предметів та явищ, надаючи їм величнішого та важливішого звучання. Негативні – мінімалізують позитивний статус предмета або явища, таким чином, функціонуючи як дифемізми. Х. Роусон є одним з небагатьох лінгвістів, які вважають дифемізми підвидом евфемізмів, а не виділяють їх в окрему групу. Він стверджує, що саме у ситуаціях, коли явним є намір не так уникнути образи, як щось приховати, ми вступаємо в сферу псевдоевфемізмів, де навмисні усвідомлені елементи багатозначності й лицемірства набувають загрозливих розмірів [6].

Розглянемо деякі з термінів, якими користуються організації воєнної сфери: executive action, black bag job, soft або selective ordnance, weapons systems. До цієї групи належать і евфемізми сфери реклами, де small стає medium (якщо не large); dehired, rightsize themselves, world-class outfits.

До псевдоевфемізмів також належать приклади зі сфер:

тюремного бізнесу: adjustment centers, quiet cells або seclusion, а тюремне ув'язнення – як protective custody чи re-education camp; атомної енергетики: abnormal occurrences, simple events, core rearrangements чи energetic disassemblies; політики, де gross errors подаються як misspeaking, де lie є inoperative statements, candidates практикуються у comparative campaigning. Сама особа солдата в останні роки також чомусь спричинила появу евфемізмів, серед яких adviser можна віднести до групи псевдоевфемізмів. To buy the farm означає "загинути на війні", а смертельно поранених солдат називають the white lie ward [5].

Псевдоевфемізми подвійно небезпечні: крім введення в оману адресата, вони допомагають ще й тим, хто їх вживає, обманувати самих себе, знаходячи виправдання своїм діям, якими б ганебними вони не були.

Постає закономірне питання: чи не шкідливі евфемізми для комунікації? Американський журнал "The Atlantic Monthly" висвітлює погляди двох шкіл евфемії на це питання. Одна з них дотримується думки, що по-справжньому здоровому, стабільному, психологічно зрілому суспільству не потрібно було б евфемізмів. Прихильники цього напрямку є послідовниками ідей Джорджа Орвела і стверджують, що виникнення нового жанру псевдоевфемізмів стає особливо небезпечним явищем. Школа евфемії що має назву "The white-blood-cell school" погоджується, що евфемізми у деяких випадках можуть бути ознакою легкої чи серйозної патології, але в своїй більшості вони є виявом природного інстинкту самозахисту. У сучасному суспільстві навряд чи багато людей можна серйозно ввести в оману. Коли ядерну боеголовку називають the physics package, геноцид – ethnic cleansing, а побиття дружини – getting physical, справді важко не здогадатися, що саме насправді мається на увазі [4].

У переважній більшості випадків явище евфемії носить позитивний характер, завуальовуючи прикору небажану дійсність за допомогою більш ввічливих синонімічних одиниць лексики. Однак, коли процеси евфемізації виходять за рамки стилістичної синонімії, ми маємо справу з описаними вище псевдоевфемізованими сигніфікатами, вживання яких має на меті спотворення важливої інформації та введення в оману читача чи співрозмовника. Отже, явище евфемії втрачає свої первинні функції і переходить в явище псевдоевфемії, тобто явище вторинної номінації, що є шкідливим з точки зору когнітивної лінгвістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анненкова, І.В. Мова сучасних ЗМІ в контексті російської культури. (Спроба риторичного осмислення) // Русская речь. - 2006. - № 1 - с.69 - 78.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966.
3. Беляева Т.М., Хомяков В.А. Нестандартная лексика английского языка. – Л., 1985.
4. Murphy, C. The E Word. The Atlantic Monthly. – N.Y., 1996 – № 3.
5. Political Correctness and the anti-PC backlash / <http://www.deceptions.com/>
6. Rawson, H. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. (Revised Edition). – N.Y., 1995.
7. Reid, D. Political Correctness // www.language+culture.com/

Ольга БУЛГАКОВА

ПРОЦЕСИ СЕМАНТИЧНОЇ АСИМІЛЯЦІЇ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ СПОРТИВНОЇ СФЕРИ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

(студентка V курсу факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Г.О. Лелека)

Одним із критеріїв адаптації іншомовного елемента в мові-реципієнті є його семантична асиміляція. У процесі запозичення внаслідок переходу з однієї лексико-семантичної системи в іншу відбуваються внутрішньо-структурні перетворення лексико-семантичної групи чи семантичного поля, до якого належить слово. Ці перетворення відбуваються у формі, значенні й сполучуваності слів.

Активізацію процесів запозичення вчені тісно пов'язують з розпадом Радянського Союзу, зі встановленням і розвитком міжнародного туризму. Багато англоамериканізмів вже міцно увійшли в російську мову, хоча вони були запозичені усього лише кілька десятиліть тому.

Проблеми семантичних процесів, що відбуваються на основі запозичення чужомовних слів до лексичної системи російської мови, були предметом дослідження багатьох фахівців, а саме О. С. Ахманової, Л. А. Лисиченко, А. М. Поповського, С. В. Семчинського, Л. П. Крисіна, Б. Ж. Ажнюка та інших. Але типи семантичної асиміляції англоамериканізмів у російській мові на початку ХХІ століття залишаються недостатньо визначеними.

Актуальність дослідження пов'язана з тим, що останнім часом в російській мові важливе місце посіли англоамериканізми, що викликано політичними, економічними та культурними процесами, які відбуваються у суспільстві. Більшість запозичених слів змінюють свої первинні семантичні ознаки: розширюють, звужують значення або набувають нових якостей у мові, до якої вони залучені.

Мета статті – дослідити процеси семантичної асиміляції англоамериканізмів спортивної сфери в російській мові.

Зазначена мета передбачає розв'язання наступних завдань:

- виявити англоамериканські запозичення спортивної сфери в російській мові на початку ХХІ століття;
- класифікувати англоамериканізми стосовно їхньої семантичної відповідності мові-оригіналу;
- охарактеризувати ступінь семантичної асиміляції запозичень у відповідній мові-реципієнті.

Переосмислення понятійно-значеннєвих категорій – одна з головних ознак того, що іншомовні слова повністю засвоєні мовою.

Повна лексична еквівалентність у мовах – явище досить відносне, проте її відкидати не можна, навіть б у поверхневому шарі кореляцій. Лише повні еквіваленти можуть збігатися за значенням [1, 21].

Тотожні первинним елементам за семантичними ознаками англоамериканізми спортивної сфери становлять незначну кількість слів у російській мові. Тотожність значень у різних мовах – це, скоріше, виняток, ніж норма. Повні еквіваленти можуть збігатися за значенням [1, 47].

Такий збіг стосується переважно наукових та технічних термінів, а також більшості слів на позначення реалій країн, з яких походять слова, звичайно, й інтернаціоналізмів, тому що вони є однозначними. Ця група слів складає приблизно 30% одиниць серед англоамериканізмів в російській мові, наприклад:

англ. sprinter – someone who runs in fast races over short distances (той, хто біжить на короткі відстані) [7, 845],

рос. спринтер – спортсмен, специализирующийся на коротких дистанциях [4, 235];

англ. starter – a person, horse etc, that is in a race when it starts (людина або ще хтось, хто дає знак для початку для змагання) [7, 976],

рос. стартер – лицо, дающее знак к началу состязания [4, 286];

англ. time-out – a short break during a sports match when the teams can rest, get instructions from their manager (коротка перерва у спортивному матчі, коли команди можуть відпочити, отримати інструкції від менеджера) [7, 654],

рос. тайм-аут – перерыв в игре по просьбе команды или предусмотренный правилами [4, 432];

англ. catcher – in baseball the player behind the batter who catches missed balls (у бейсболі гравець, який ловить пропущені м'ячі) [7, 321],

рос. кетчер – в бейсболе, игрок защищающейся команды, ловящий мяч [4, 567] тощо.

Більш типовим різновидом міжмовних кореляцій є відношення асиметричні, які порушують паралелізм на внутрішньолексичному рівні й у співвідношеннях багатозначних слів [1,78]. Нетотожність значень у різних мовах пов'язана не лише зі словами й поняттями. Значення породжені системою мови, яка в кожному конкретному випадку має неповторний характер [3, 12].

Словниковий фонд – найбільш мінлива складова мови, яка швидко реагує на те, що відбувається у світі реалій, у мові відбито суспільні уявлення про різні явища позамовної діяльності. Характерною особливістю словника є його здатність до безмежного поповнення різними шляхами за рахунок нових слів і нових значень. Створення неологізмів – особлива риса мови, її прагнення виразити усю повноту людського пізнання, прогрес цивілізації.

Серед слів, запозичених з англійської мови в російську, можна виділити такі, які частково збігаються у семантичному плані з первинними. Їх приблизно 50% одиниць у мові-реципієнті. Ці слова складають другу групу англоамериканізмів. Перш за все, можна говорити про розширення лексикографічного опису запозичень, наприклад:

англ. butterfly – 3) a way of swimming in which you lie on your front and move both your arms together above your head in a circular movement while moving your legs up and down together (стиль плавання, в якому обидві руки рухаються разом над головою в той момент, коли ноги рухаються вниз і вгору разом) [6, 187],

рос. батерфляй – стиль спортивного плавання, при котором обе руки одновременно выбрасываются над водой [4, 120];

англ. toboggan – a small vehicle without wheels used for moving over snow (маленький транспорт без колес, який рухається по снігу) [7, 1511],

рос. тобогган – 2) спорт. специальные деревянные сани для катаний и соревнований на скорость в спуске с гор [4, 777] та інші.

Слова цієї групи складають приблизно 60 % англоамериканізмів.

Серед англоамериканських запозичень зафіксовано слова, в яких відбулось звуження лексикографічного опису, наприклад:

англ. bridge – 4) a card game for four players who make two teams (картярська гра для чотирьох гравців, які складають дві команди) [6, 119],

рос. бридж – род карточной игры [4, 142];

англ. dribbling – 2) the action of moving the ball by kicking or bouncing it in games such as football and basketball (рухи м'яча, який б'ють чи штовхають у таких іграх, як футбол чи баскетбол) [7, 147],

рос. дриблинг – ведение игроком мяча или шайбы [4, 457];

англ. pass – to hold ball in your hand and give in to someone else (тримати м'яч у руках або давати його комусь ще) [7, 578],

рос. пас – передача мяча шайбы партнеру по команде [4, 512] тощо.

Такі приклади становлять близько 30% запозичень.

У російській мові зафіксовано запозичення, в яких значення збігаються з англійським, але втрачено відтінок значення. Цю групу, у більшості випадків, складають англійські слова для називання різних видів спортивних ігор з м'ячем, де в англійській мові одне й те саме слово називає і гру, і м'яч для цієї гри, наприклад:

англ. volleyball – a sport in which two teams use only their hands and arms to hit a ball to each other over a high net, trying to prevent the ball from touching the ground on their side; a large ball using for playing volleyball (спортивна гра, в якій гравці двох команд використовують лише свої голови й руки, щоб кидати м'яч один одному через високу сітку, намагаючись не допустити того, щоб м'яч торкнувся землі на їхній стороні; великий м'яч, який використовується для гри у волейбол) [7, 359],

рос. волейбол – спортивная командная игра в мяч, который каждая из двух противоборствующих команд ударами рук перебрасывает через высокую сетку, стараясь, чтобы он опустился на площадке противника и коснулся пола (земли) [4, 243];

англ. handball – a game in which two teams of players use their hands to pass a ball and try to score goals; the ball used in handball (гра, у якій дві команди гравців використовують свої руки, щоб передати м'яч і забити голи; м'яч, який використовується в цій грі) [7, 436],

рос. гандбол – спортивная командная игра в мяч, состоящая в том, что игроки каждой из двух противоборствующих команд, руками перебрасывая мяч друг другу, стремятся забросить его в ворота противника [4, 178];

а також й інші групи слів:

англ. puzzle – a game consisting of many pieces that you have to fit together correctly; a game consisting of a set of questions that you have to answer by thinking carefully (дитячий конструктор (гра), який складається з кольорових фрагментів, які разом утворюють малюнок; гра, яка складається із серії запитань) [7, 1151],

рос. пазл – детский конструктор (игра), состоящий из цветных фрагментов, которые необходимо сложить в единую картинку [4, 555];

англ. surfing – the activity or sport or riding over the waves on a special board (вид діяльності у спорті, їзда по хвилях на спеціальній дощечці) [7, 734],

рос. серфинг – вид водного спорта – скольжение на гребле воды на спец. доске [4, 256] тощо.

Англоамериканізми цієї групи складають 5% слів.

У російській мові англоамериканські запозичення набувають нових значень унаслідок перетворення відтінків одного значення на окреме значення, що також відображає процес переосмислення семантичних ознак англоамериканізмів у мові-реципієнті, наприклад:

англ. game – 3) a particular event in which people take part in a competition; one of the series of the separate parts in some sports, such as tennis (подія, коли люди приймають участь у якомусь змаганні; одна з серій частини спортивної гри, такої, як теніс) [7, 731],

рос. гейм – в теннисе: шестая часть сета [4, 456];

англ. jab² – 1) a hard straight push with your finger, your elbow, or a narrow object; in boxing, a short quick hit with a closed hand (прямий удар пальцями, ліктем або вузьким предметом; у боксі – короткий швидкий удар кулаком) [7, 421],

рос. джеб – в боксе: прямой удар вытянутой рукой [4, 123] тощо.

Англоамериканізми цієї групи складають також 5% слів.

Більш типовим різновидом міжмовних кореляцій є відношення асиметричні, які порушують паралелізм і на внутрішньолексемному рівні й у співвідношеннях багатозначних слів [1, 21].

Відсутність збігу значень у різних мовах не ототожнено лише зі словами й поняттями. Значення породжені системою мови, яка в кожному конкретному випадку має неповторний характер [3, 12].

Порівнюючи слова в англійській та російській мові, можна сказати, що обсяг значення та їхня кількість збігається не завжди. Особливо це стосується багатозначних слів. Явище полісемії, тобто наявності у слова більше ніж одного значення, характерне для будь-якої мови, і з її розвитком слова здатні набувати більшої кількості значень та їхніх відтінків.

Полісемія – це явище, що дозволяє значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власне лексичних одиниць. Порівняння словникових статей свідчить, що слова набувають нових значень у більшості випадків внаслідок їхнього метафоричного перенесення [2, 85].

Поява нових значень англоамериканізмів у російській мові відбувається через метафоричне переосмислення значень англійських слів у процесі їхнього пристосування до нових реалій.

У 20% англоамериканізмів в російській мові були зафіксовані нові значення, які виникли завдяки розширенню сфери їхнього використання у мові-реципієнті. Англоамериканізми, які отримали нові значення в російській мові, складають третю групу запозичень, наприклад:

англ. bluff – an attempt to give a false idea to someone about what you intend (спроба обдурити когось про наміри щось робити) [7, 140],

рос. блеф – 1) прием в игре в покер, заключающийся в том, что игрок, имеющий плохие карты, действует так, чтобы соперники сочли его карты выигрышными [4, 132];

англ. outsider – 2) a person or animal who seems to have no chance of winning a competition (людина або тварина, яка, видається, не має шансів виграти змагання) [7, 243],

рос. аутсайдер – команда или спортсмен, занимающие одно из последних мест в соревнованиях (в спорте) [4, 187];

англ. paintball – game in which you shoot small containers of paint over (гра, в якій стріляють фарбою) [7, 465],

рос. пейнтбол – вид спорта, состоящий в борьбе двух команд на спец. подготовленной площадке с надувными укрытиями, включающий стрельбу из спец. пистолетов [4, 395];

англ. boot – a type of shoe that covers your whole foot and the lower part your leg (тип взуття, що покриває ступні й нижню частину ноги) [7, 124],

рос. бутсы – футбольные ботинки с твердыми носками и задниками, без каблучков, с шипами или поперечными планками на подошве [4, 127] тощо.

В російській мові англоамериканські запозичення спортивної сфери у процесі семантичної асиміляції зберігають значення англійського; частково зберігають значення (розширюють лексикографічний опис, звужують лексикографічний опис, втрачають відтінки значення, перетворюють відтінки значення на окремі самостійні значення); набувають нових значень у процесі метафоризації.

Таким чином, на сьогодні продовжується процес семантичної асиміляції англійських запозичень спортивної сфери в російській мові. Про це свідчить той факт, що лише незначна кількість іншомовних слів зберігає своє первинне значення. У більшості випадків англоамериканізми в російській мові частково змінюють свої семантичні ознаки, пристосовуючись до нових реалій, що відбито в процесах розширення та звуження їхнього лексикографічного опису. Рівень семантичної адаптації англоамериканізмів у російській мові достатньо високий, про що свідчить тенденція щодо зміни семантичних ознак та набуття нових значень у мові-реципієнті.

Поповнення словника іншомовними словами – явище, що залежить перш за все від позамовних тенденцій розвитку суспільства і тому потребує подальшого дослідження зазначеної проблеми, тобто встановлення тенденції щодо ознак семантичної трансформації іншомовних слів російської мови у конкретний період розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
2. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначения / С. Д. Кацнельсон. – М. – Л. : Наука, 1965. – 110 с.
3. Семчинский С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
4. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. – М. : Изд-во Эксмо, 2007. – 944 с.
5. Садакова И. А. Заимствованное слово и его этнокультурное содержание / И. А. Садакова // Вопросы языкознания. – 2005. – №2. – С. 44–53.
6. Сучасний словник іншомовних слів / під ред. Г. П. Півторак. – К : Довіра, 2006. – 586 с.
7. Macmillian English Dictionary for Advanced Learners. – Oxford OX4 PP. A and C Black – 2005. – 1876 p.

Світлана БУХАНЕНКО

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. СЕЛІНДЖЕРА «НАД ПРІРВОЮ В ЖИТІ»)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В.Ю. Кочубей

Сучасні дослідження мови вирізняються антропоцентричною зорієнтованістю, зокрема зверненням до комунікативно-прагматичного аспекту її функціонування [3, с.294]. Новітня дискурсивна парадигматика акцентує тісні зв'язки мовних і позамовних чинників комунікації та стимулює інтерес лінгвістів до проблем досягнення взаєморозуміння у потенційно-конфліктних ситуаціях спілкування [Т.А. Ван Дейк, 1989, В.І. Карабан, 1995, Г.Г. Почепцов, 1998].

Згідно з когнітивним підходом до вивчення мови, метою аналізу мовного матеріалу в лінгвістичних дослідженнях все частіше є опис і пояснення способів сприйняття та категоризації навколишнього світу людиною [2, с.56], що впливають на становлення і формування певних стереотипів поведінки та виявляються у всіх процесах взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми. Обвинувачення є одним з типів конфліктної взаємодії та відіграє часом вирішальну роль у житті людини [4, с.180]. Ми звинувачуємо, стикаючись з несправедливістю і провинами, які не відповідають моральним нормам суспільства, в якому живемо.

У центрі уваги науковців знаходились семантика та комунікативно-прагматичні особливості висловлювань обвинувачення в англійській мові (О.О. Хникіна, 2009), комунікативно-функціональний аспект висловлювань-ображень (Є.С. Смирнова, 1993), мовні жанри (А.М. Вежбицька, 2001), когнітивна семантика лексичних засобів репрезентації обвинувачення (Ю.Г. Соловійова, 2005).

Актуальність дослідження визначається його відповідністю вимогам сучасної лінгвістики, зорієнтованої на вивчення комунікативно-функціонального аспекту мови, та потребою детального аналізу ролі висловлювань обвинувачення у комунікації.

Об'єктом нашого дослідження виступають лінгвістичні засоби вираження значення обвинувачення, що актуалізуються в неофіційній (буденній) сфері функціонування.

Предметом дослідження є лексичні та граматичні характеристики засобів вираження обвинувачення в англійській мові.

Метою цієї статті є виокремлення та опис вербальних засобів реалізації значення обвинувачення в англійській мові на матеріалі роману Джерома Селінджера «Над прірвою в житті».

Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань:

- узагальнити сучасні наукові погляди на обвинувачення як мовну та когнітивно-комунікативну категорію;
- описати дієслівне лексико-семантичне мікрополе обвинувачення;
- виявити лексичні та граматичні засоби вираження обвинувачення в англійському художньому тексті на основі роману Дж. Селінджера «Над прірвою в житті»;
- визначити особливості вербалізації самообвинувачення в англійському художньому тексті;
- розкрити функції обвинувачення в художньому тексті.

Практичним матеріалом дослідження слугував роман Дж. Селінджера «Над прірвою в житті».

Аналіз семантики дієслів і дієслівних сполучень, які репрезентують звинувачення в англійській мові, представляє інтерес для лінгвістики з багатьох причин. В англійській мові налічується 38 дієслів обвинувачення [6, с.98], в той час як в українській мові використовуються в основному два дієслова: звинувачувати і обвинувачувати. І в українській культурі, і в англійській існують поняття «право», «мораль», в рамках яких і висувається звинувачення, але явних причин істотної відмінності в кількості дієслів немає.

Аналіз семантики лексичних засобів репрезентації звинувачення здійснюється в рамках когнітивного підходу до мови [10, с.127], тобто такого підходу, при якому робиться спроба розглянути досліджувані одиниці в їх зв'язку з когнітивними та біологічними процесами – зі сприйняттям і категоризацією, інстинктами та мисленням, інтенціональністю й емоціями. Такий підхід до дослідження мовних одиниць в повній мірі відповідає вимогам когнітивної семантики: «людині як суб'єкту, який пізнає... приписується активна роль у формуванні значень мовних одиниць: людина формує значення, а не отримує їх у готовому вигляді, – а також активна роль у виборі мовних засобів вираження для опису тієї чи іншої ситуації і в розумінні мотивів цього вибору» [1, с.57].

Наука про мову з іманентної «перетворилася» в науку міждисциплінарну. Її міждисциплінарність проявляється в інтеграції з комплексом інших наук: психологією, філософією, біологією, нейрофізіологією, культурологією та іншими, тобто з тими спільними областями «реального світу, без і поза яких не існує мова» [8, с.239]. Відтак, і обвинувачення має різні значення в різних науках. В психології обвинувачення визначається як визнання винним у чому-небудь; приписування кому-небудь будь-якої вини; поставлення в провину [11, с.20]. В юриспруденції обвинувачення розглядається як: 1) юридичні дії, спрямовані на доказ винуватості того, хто притягується до кримінальної відповідальності; 2) у кримінальному процесі діяльність державного обвинувача, а також потерпілого (його представника) по доведенню провини підсудного [7, с. 168].

Моделювання лексико-семантичного поля обвинувачення ґрунтується на аналізі семантики лексичних одиниць обвинувачення, а саме їх лексико-семантичних варіантів. Семантичне поле обвинувачення складається з ядра, приядерної та периферійної зон, межа між якими є розмитою, оскільки окремі лексико-семантичні варіанти можуть бути компонентами обох зон [9, с.76]. Значення обвинувачення може бути репрезентоване різними частинами мови, тобто за допомогою різних лексико-граматичних класів, а саме: дієслів, іменників, прикметників, прислівників. Однак позначення обвинувачення як дії є категоріальною ознакою саме дієслова [13, с.272]. Дієслово виступає в ролі лексичної одиниці концептуальної номінації, що називає конкретну дію, явище дійсності, та є основною предикативною і пропозиційною одиницею, яка комплексно описує ситуацію спілкування, а також містить макет майбутнього речення [9, с.88]. Дієслово є конструктивним центром речення і базовим, первинним засобом у вираженні значення обвинувачення. Дієслова, які виражають обвинувачення, характеризуються складністю семантики, що відображається в різноманітті їх класифікацій. Так, лінгвісти відносять дієслова обвинувачення до різних лексико-семантичних груп: дієслів із значенням соціального етикету, дієслів судження [13, с.132], дієслів з оцінним компонентом, дієслів емоційно-оцінного ставлення [5, с.11], що зумовило детальний аналіз їх семантичної структури та польової організації.

Перспективним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень є аналіз невербальних засобів комунікації. Головною функцією невербальних компонентів у ситуації обвинувачення є інформування насамперед про емоційний стан мовця та його ставлення до об'єкта обвинувачення. Основними факторами, які зумовлюють використання невербальних компонентів обвинувачення, є сфера функціонування висловлювань обвинувачення, емоційний стан комунікантів та їхні соціально-статусні характеристики [11, с. 20].

Залежно від функції, яку невербальні компоненти обвинувачення відіграють у процесі комунікації, вони поділяються на самостійні, що вживаються без вербальних компонентів, замінують мовленнєве висловлювання й містять конкретну інформацію, і супровідні, які вживаються поряд із мовними засобами вираження обвинувачення та підсилюють, доповнюють їх [12, с. 245]. Серед основних форм невербальної комунікації, що передають значення обвинувачення, виділяються просодичні невербальні компоненти обвинувачення, які охоплюють тон, темп мовлення, тембр, висоту гучності, манеру мовлення, спосіб артикуляції тощо, мімічні невербальні компоненти, мануальні (жести), а також пантомімічні (постави тіла, голови, ніг) паралінгвістичні засоби комунікації.

Для аналізу мовної репрезентації обвинувачення в англійській мові ми обрали роман Джерома Селінджера «Над прірвою в житті», адже головний герой роману, американський підліток, повстає проти суспільства, в якому він живе, оскільки йому набридло лицемірство і все, що залежить від грошей. Письменник обирає форму сповіді, завдяки чому розповідь набуває яскравого емоційного й експресивного забарвлення.

Основними мовними засобами вираження обвинувачення в цьому творі є вживання заперечних часток, підсилюючих часток *never*, *ever*, ненормативної лексики, питальних та незакінчених речень.

Саме завдяки використанню ненормативних слів твір пронизаний звинуваченнями. Наприклад: *“You are a dirty stupid sonuvabitch of a moron”, I told him.*

Обвинувачення може супроводжуватися вираженням зневаги та презирства, що передається за допомогою повторення заперечної частки *not* у присудку *can't stand*, наприклад:

“I can't stand that sonuvabitch. He's one sonuvabitch I really can't stand.

Обвинувачення може також виражатися за допомогою заперечної форми допоміжного дієслова *don't* і підсилюючої частки *even*, наприклад:

"You don't even know if her first name is Jane or Jean, ya goddem moron."

У матеріалі дослідження звинувачення вербалізується також на синтаксичному рівні за допомогою використання повторів *so what* та *one damn thing*, і заперечних речень *No wonder*, *You don't do* та *No one*. Також, серйозність обвинувачення може підкреслюватися виразом *I mean it*, наприклад:

"For Chrissake, Holden. This is about a goddam baseball glove."

"So what?" I said. Cold as hell.

"Wuddaya mean so what? I told you it has to be about a goddam room or a house or something".

"No wonder you're flunking the hell out of here", he said. "You don't do one damn thing the way you are supposed to. I mean it. No one damn thing".

Обвинувачення може набувати форму докору, в такому разі його інтенсивність підкреслюється підсилюючими частками *even* та *never*, наприклад:

I don't think he ever even gave him my message, though. Those bastards never give your message to anybody.

В романі «Над прірвою в житті» ми спостерігаємо вираження лише буденного обвинувачення, яке застосовується в неофіційних ситуаціях спілкування між членами сім'ї, друзями, однолітками, знайомими. Тому цей твір наповнений ненормативною експресивно-оцінною лексикою для вираження негативізму і протесту проти існуючих законів життя.

Окрім мовних засобів, в романі спостерігаємо вживання невербальних засобів вираження обвинувачення, які також відіграють велику роль для передачі емоційного стану героїв роману, наприклад, прикметник *furious* та порівняння *sore as hell*.

"God damn it". He was sore as hell. He was really furious. "You always do everything backasswards".

Специфічною формою обвинувачення є самообвинувачення. При критичному ставленні до власних вчинків, дій мовець не боїться пред'являти до самого себе високі вимоги, винести собі суворий вирок. При самообвинуваченні мовець вибирає найрізкіші та експресивно забарвлені лексичні одиниці. Інтенсивність самообвинувачення може збільшуватись також за допомогою використання незакінчених речень. Персонаж може вживати показники не лише обвинувачення, а й іншого комунікативного змісту, а саме каяття, наприклад:

I'm so damn absent-minded, I gave the driver my regular address, just out of habit and all...

Самообвинувачення може виражатися у формі докору, що підкреслюється за допомогою вживання модального дієслова і перфектної форми інфінітиву, наприклад:

What a dope I was. I shouldn't have said that.

Вислів *I swear to God* може інтенсифікувати вираження каяття під час самообвинувачення, наприклад:

But I am crazy. I swear to God I am.

Непрямою формою вираження інтенційного змісту обвинувачення виступають питальні речення. Питання точніше передають гаму почуттів, яку відчуває мовець – нерозуміння, здивування, гнів, роздратованість. Обвинувачення у формі питання не передбачає буквального розуміння, тобто не потребує відповіді. Обвинувачення може супроводжуватись відтінками роздратованості, знервованості, докору та зневаги. Це може інтенсифікуватись шляхом використання невербальних засобів (наприклад, *He sounded pretty nervous*) та за допомогою заперечної форми дієслова *don't*. Наприклад:

"Why the hell don'tcha shut up when I tell you to?". He sounded pretty nervous.

"You don't even know if her first name is Jane or Jean, ya goddem moron?"

Для роману Дж. Селінджера «Над прірвою в житті» також характерним є вживання незакінчених речень, що підсилює інтенсивність обвинувачення. Саме завдяки вживанню незакінчених речень автор підкреслює емоційний стан головного героя. В подібних реченнях присутнє не лише обвинувачення, а й роздратованість, презирство, зневага, обурення тощо. В окремих випадках звинувачення також виражається за допомогою повторення вислову *never want to discuss anything*. Наприклад:

"That's just the trouble with all your morons. You never want to discuss anything. That's the way you can always tell a moron. They never want to discuss anything intellig..."

"I don't care what you say about me or anything, but if you start making cracks about my goddam religion, for Chrissake..."

В романі «Над прірвою в житті» трапляються випадки вираження обвинувачення за допомогою окличних речень. Вживання окличного речення яскраво підкреслює емоційний стан мовця, який є суб'єктом обвинувачення. Крім обвинувачення в окличному реченні відчувається експресивність та нервово напруження головного героя. Засобом звинувачення також може виступати повторення вислову *That's where you're wrong*. Наприклад:

"I do! That's where you're wrong – that's exactly where you're wrong! Why the hell do you have to say that?" I said.

Обвинувачення – це вид комунікативної (когнітивної) взаємодії, яка виконує захисну та регулятивну функції. Регулятивна функція полягає у врегулюванні відносин, насамперед у їх нормальному, бажаному для їх учасників стані. Захисна функція виявляється в тому, що коли людина пред'являє обвинувачення іншій, вона захищає себе від звинувачень, образ і презирства на свою адресу. В більшості випадків захисна функція проявляється у лже-обвинуваченнях, коли людина звинувачує іншого несправедливо і безпідставно [14].

В романі Джерома Селінджера яскраво проявляються обидві функції обвинувачення, особливо захисна, тому що головний герой прагне захистити себе від оточуючого світу брехні та обману. Наприклад:

"You are a dirty moron", I said "You're a stupid chiseling moron, and in about two years you'll be one of those scraggy guys that come up to you on the street and ask for a dime for coffee. You'll have snot all over your dirty filthy overcoat, and you'll be..."

In the first place, I hate actors. They never act like people. They just think they do.

"That's just the trouble with all your morons. You never want to discuss anything. That's the way you can always tell a moron. They never want to discuss anything intellig..."

"Do you blame me for flunking you, boy?" he said.

Sensitive. That killed me. That guy Morrow was about as sensitive as a goddam toilet seat.

У наведених прикладах обвинувачення має відтінок роздратованості, презирства, знервованості та докору. В більшості випадків головний герой виражає власну суб'єктивну думку про все, що його оточує. Він не сприймає зовнішній світ таким, яким він є, а тому прагне захиститися від нього. Отже, очевидною є актуалізація захисної функції обвинувачення.

Крім захисної функції, в романі «Над прірвою в житті» обвинувачення виконує і регулятивну функцію. Наприклад:

"You don't even know if her first name is Jane or Jean, ya goddem moron?"

"I do! That's where you are wrong – that's exactly where you are wrong!

Why the hell do you have to say that?" I said.

"Why the hell don't cha shut up when I tell you to?". He sounded pretty nervous.

"God damn it". He was sore as hell. He was really furious. "You always do everything backasswards".

У наведених прикладах ми бачимо, що герой обвинувачує інших для того, щоб врегулювати відносини і встановити справедливість.

Особливо яскраво регулятивна функція проявляється в самообвинуваченнях. Головний герой розуміє свою помилку і прагне виправити ситуацію, яка склалася. Наприклад:

"That's just the trouble with all your morons. You never want to discuss anything. That's the way you can always tell a moron. They never want to discuss anything intellig..."

Отже, в романі Джерома Селінджера «Над прірвою в житті» обвинувачення виконує захисну і регулятивну функції та в більшості випадків висловлюється не в чистому вигляді, а в комплексі з іншими емоціями та переживаннями: гнівом, докором, збентеженням, дратівливістю та нервовим напруженням. Домінування в романі таких емоцій допомагає читачеві зрозуміти внутрішній стан героя, його протест проти буденності життя та законів суспільства, в якому він проживає.

Основними мовними засобами вираження обвинувачення в цьому творі є: повторення фраз та окремих слів, вживання заперечних часток, підсилюючих часток never, ever, ненормативних слів, питальних і незакінчених речень. При самообвинуваченні мовець вибирає найрізкіші та експресивно забарвлені лексичні одиниці, якими є прикметники та іменники. Всі ці засоби вираження обвинувачення вживаються невід'ємно один від одного і тому в комплексі створюють цілісну картину гніву та образи головного героя на весь світ і його правила існування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 118 с.
2. Булыгина Т.В. Языковая концептуализация (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 574 с.
3. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Пер. с англ. / Сост. В.В.Петрова; Под ред. В.И.Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 308 с.
4. Воронова С.К. Парадигматические отношения в лексике: Учеб.-метод. пособие для студентов пед. вузов и ф-тов иностр. яз / С.К. Воронова. – Иркутск: ИГЛУ, 1997. – 230 с.
5. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р.М. Гайсина. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – 196 с.
6. Гуревич Л.С. Опыт анализа сложно структурированных глаголов (на материале глаголов управления в современном английском языке): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.С. Гуревич. – Иркутск: ИГЭА, 2001. – 261 с.
7. Евтушок Ю.Г. Языковая репрезентация концепта CRIME (на материале американского варианта английского языка) Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Ю.Г. Евтушок. – Иркутск, 2004. – 180 с.
8. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: Учеб. пособие / Л.Г. Зубкова. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 472 с.
9. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С.Д. Кацнельсон. – М.: Наука, 1965. – 112 с.
10. Кравченко А.В. Знак, значение, знание. Очерк когнитивной философии языка / А.В. Кравченко. – Иркутск: Иркутская областная типография №1, 2001. – 261 с.
11. ALDCE 1995: The Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. by A.S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
12. Austin J. L. Zur Theorie der Sprechakte (How to do things with words) / J.L. Austin. – Stuttgart: P. Reclam, 1989. – 490 s.
13. Fillmore Charles J. Verbs of judging: an exercise in semantic description / C.J. Fillmore and Langendoen (eds.) Studies in Linguistic Semantics. – New York: Holt, Rinehart & Winston, 1971. – 320 p.
14. <http://www.sinton.ru/obvnenie.htm>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Salinger L.D. The Catcher in the Rye / J.D. Salinger. – New York: Chelsea House, 1995. – 342 p.

Оксана ВОРОНЮК

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «СІМ'Я» В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЕПІДЕЙКТИЧНОЇ ПРОМОВИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, старший викладач О.В. Гундаренко

Сучасний етап розвитку науки характеризується чисельними спробами дослідників по-новому усвідомлювати традиційні поняття і явища. Не є виключенням і мова. Проблемам вивчення лінгвокультурного концепту присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників: В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Уорфа, Дж. Лакоффа, С.Г. Воркачова, І.О. Голубовської, В.І. Карасика, А.Е. Левицького, Г.Г. Слишкіна.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється тим, що воно знаходиться в руслі найбільш важливих напрямів лінгвістики і соціально-гуманітарних знань. У фокусі уваги сучасного мовознавства знаходяться проміжні теми, пов'язані з поняттями, які мають вихід в інші науки. Лінгвокультурологія як одна з галузей лінгвістики, що вивчає зв'язок мови і культури, фокусує увагу на вивченні культурних універсалій. Деякі з них визначаються як базові багатьма теоріями і науковими школами. Однією з таких базових культурних універсалій визнана сім'я. Розуміння і сприйняття сім'ї по-різному здійснюється в різних культурах і, відповідно, по-різному відображається в системі мови.

Мета статті полягає у виявленні особливостей вербалізації концепту "сім'я" в текстах американських епідейктичних промов.

Матеріал дослідження охоплює 20 текстів епідейктичних промов відомих американських публічних діячів кінця ХХ початку ХХІ століть, серед них: Білл Клінтон, Барак Обама, Джордж Буш.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурний концепт "Сім'я", а предмет дослідження охоплює сукупність засобів його вербалізації в текстах сучасних американських епідейктичних промов.

Отже, промова є усним виступом із метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття й волю слухачів, логічною структурою тексту та емоційною забарвленістю [3:200].

Епідейктична промова є одним із типів публічного мовлення, яке становить жанровий різновид мовленнєвої діяльності [4:34].

В епідейктичних, або похвальних урочистих промовах, хвалять, прославляють, возвеличують особу, факт або подію [3:192]. Епідейктична промова має не тільки переконати, а й захопити [3:193].

Епідейктична промова може розглядатись як своєрідний тип тексту з характерними для нього текстотвірними особливостями. Ознаками, які характеризують текст як результат комунікації, є смислова цілісність (тематична єдність), комунікативна єдність і структурна єдність [Москальская, 1981].

На сучасному етапі дослідження особливого інтересу набуває вивчення явищ будь-якої форми комунікації у тексті, що сприяють розумінню як лінгвокультурних, так і національних реалій [5:131].

Лінгвокультурний концепт як умовна ментальна одиниця спрямована на вивчення мови, свідомості та культури. Свідомість – це місце перебування концепту, культура детермінує концепт, мова або мовлення – сфери, в яких концепт вербалізується [1:75].

Лінгвокультурний концепт має трикомпонентну структуру, яка складається з поняттєвої, образної та ціннісної складових [1:12].

Поняттєва сторона концепту – це мовна фіксація концепту, його визначення, опис та дефініція [5:155-156].

Образна сторона концепту – це слухові, зорові, тактильні, смакові тощо характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті; це релевантні ознаки практичного знання [5:156].

Ціннісна сторона концепту – важливість цього практичного утворення як для індивіда, так і для колективу. Оскільки людина оцінює дійсність, в її мові завжди є багато слів, граматичних категорій, синтаксичних конструкцій тощо, які покликані виражати оцінне ставлення до світу, а отже вербалізувати цінності [5:156].

Концепт "family/сім'я" являється ключовим у текстах американських епідейктичних промов, що підтверджують показники частоти вживання засобів його лексикалізації. У 20 текстах промов було виявлено 506 лексем, що відображають поняттєвий зміст концепту.

Лінгвокультурний концепт "family/сім'я" в американських епідейктичних промовах реалізується за допомогою гендерно нейтральної лексики (гендерно нейтральної лексеми "couple" (чоловік і дружина) замість "wife" (дружина) і "husband" (чоловік)); неформальної лексики (лексем "mom" і "dad" замість "mother" (мати) і "father" (батько), а також прямих і непрямих засобів лексикалізації.

Враховуючи увесь обсяг мовних засобів поняттєвої складової концепту "family/сім'я", ми дійшли такого його визначення: "Family - millions of women and men, parents, biological parents, fatherhood: fathers/dads, surrogate fathers, stepfathers as mentors, providers, role models, protectors, friends, heroes, nurturers, all these individuals, teachers; motherhood: mothers/moms, biological mothers, foster mothers, adoptive mothers, stepmothers as the bedrock of the American family, role models, sources of unconditional support, the bridges that link America's best promise to its brightest reality, the cornerstones of our Nation, caregivers, remarkable women;

spouses, marriage; children/newborns/infants/toddlers/siblings, sons, daughters as a precious gift; aunts, uncles, grandparents, grandfathers; the foundation of our nation”.

(«Сім'я – це мільйони жінок і чоловіків, батьки, біологічні батьки, батьківство: батьки/татки, сурогатні батьки, вітчимами як наставники, годувальники сім'ї, приклади для унаслідування, захисники, друзі, герої, вихователі, як особистості, вчителі; материнство: матері/матусі, біологічні матері, прийомні матері, як основа американської сім'ї, приклади для унаслідування, джерела безкорисної підтримки, мости, які об'єднують краще майбутнє Америки з її найяскравішою реальністю, наріжний камінь нації, берегині, дивовижні жінки; чоловік, дружина, подружжя; діти/ новонароджені/немовлята, сестри, сини, доньки як дорогоцінний подарунок; тітки, дядьки, бабусі, дідусі, основа нації»).

Стилістична фігура метафора дозволила розкрити образну складову концепту “family/сім'я”, головна функція якої полягає в тому, щоб виразити суб'єктивний, емоційно-оціночний погляд на світ, наблизити до нас цінності, зробити їх яскравими, виразними, естетично-значущими, реально існуючими в нашому уявленні.

Таким чином, сім'я в американському суспільстві асоціюється із здоровим, кращим майбутнім дітей і нації (Families can help secure a healthy tomorrow for their children...[Bush,08.28.2003]), із безкорисним і самовідданим коханням (By providing guidance and unconditional love, parents shape the character of their children [Bush,11.18.2007]), материнською і батьківською молитвою (As the mother's prayers for her children are unending...[Bush, 05.21.2009]), невпинною працею (...we honor our Nation's fathers ... for their selfless dedication to the well-being of their families) [Bush, 06.15.2008], щастям, радістю, терпінням і високими духовними цінностями (Fathers teach their children many basic things in life: ...they also help instill time-honored values in their children, such as hard work, respect, honesty, and good citizenship) [Bush, 06.13.2003].

Іншим засобом вербалізації нового знання про сім'ю у американських епідейктичних промовах виступає фігура метонімії, яка представлена в текстах: 1) номінативними одиницями: nation [Obama, 06.28.2009]; our Nation [Bush, 05.07.2003], [Bush, 07.21.2001], [Clinton, 05.05.1999]; communities [Bush, 05.07.2003]; all Americans [Bush, 08.28.2003]; millions of men and women [Obama,06.28.2009]; 2) номінативними одиницями, в яких відбувається перенесення значення з частини на ціле: the boys and girls of America [Bush, 05.30.2008]; the millions of mothers and fathers, biological and adoptive, foster parents and stepparents [Bush, 07.21.2001].

Інтерпретування лінгвокультурного концепту “сім'я” у контексті емоційно-оціночної лексики, яка притаманна високому стилю епідейктичної промови, дозволяє визначити її ціннісну складову, яка має лише позитивну оцінку конотацію.

Отже, лінгвокультурний концепт “сім'я” в текстах сучасної епідейктичної промови вербалізується за допомогою окремих лексем, а також стилістичних фігур метафори і метонімії, які визначають його поняттєву, образну і ціннісну складові.

Перспективним, на нашу думку, є дослідження трикомпонентної структури концепту “сім'я” на основі епідейктичних текстів української лінгвокультури задля можливого порівняння цього концепту в українській і американській картинах світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. / [под ред. И. А. Стернин]. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – К.: вища школа, 2003. – 311 с.
4. Риторика загальна та судова: Навч. Посіб./С.Д. Абрамович та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
5. Семенюк О., Парашук В. Основи теорії мовної комунікації: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: ін. Юре, 2009. – 276 с.

Світлана ГАВРИЛЕНКО

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТАНУ РАДОСТІ ЖІНКОЮ І ЧОЛОВІКОМ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В.Ю. Кочубей

Гендерна лінгвістика – відносно новий напрямок лінгвістичної науки, тому є одним з найбільш перспективних напрямів дослідження. У центрі уваги цієї дисципліни знаходяться культурні та соціальні фактори, які визначають мовну поведінку індивідів у зв'язку з приналежністю до тієї чи іншої статі, стереотипні уявлення про чоловічі та жіночі якості.

Гендерно зумовлені вербальні та невербальні розбіжності мовлення жінок і чоловіків неодноразово були об'єктом досліджень вітчизняних науковців. Проблеми експресивного синтаксису та гендерно орієнтованої лексики в мовній картині світу були предметом розгляду таких науковців, як О.В. Александрова та А.В.Вандишева. В.С. Самарінова досліджувала гендер у фразеології.

Емоційні концепти та засоби вираження емоцій досліджували Н.П. Кислюк (радість), А.Н. Леонтєв (страх), К.Є. Ізард (горе-страждання), С.В. Іванова, Н.В. Дорофєєва, Т.М. Яблокова (здивування), Г.В. Барішнікова (подив), Л.В. Цибіна (гнів). На дослідженнях вербальних засобів вираження емоції “радість” ґрунтуються роботи Н. П. Кислюк, А.В.Кириліної, М.В.Томської.

Проте вербальні та невербальні засоби вираження стану радості жінкою і чоловіком в сучасному англійському романі 20 століття залишаються поза увагою дослідників, що й зумовило актуальність пропонованого дослідження.

Метою статті є встановлення спільних і відмінних тенденцій у використанні вербальних та невербальних засобів вираження стану радості жінкою і чоловіком в англійському художньому тексті.

Основні завдання полягають у:

- виявленні відмінностей понять “гендер” і “стать” та визначенні кореляції гендера з мовленнєвою поведінкою;

- визначенні емоційного стану радості як кластерної емоції;

- з'ясуванні вербальних (лексичних, синтаксичних, синтаксично-стилістичних) засобів вираження емоцій радості в англійському художньому тексті в гендерному аспекті;

- встановленні гендерних пріоритетів у виборі невербальних засобів вираження стану радості жінкою і чоловіком в англійському тексті романів "Bittersweet" та "Vanished" англійської письменниці Данієли Стіл.

Експериментальним матеріалом дослідження слугували 600 речень, отриманих шляхом суцільної вибірки із вищезазначених романів. У цих реченнях вербалізована емоція радості, причому 50% випадків – у мовленні жінок, а 50% – у мовленні чоловіків.

Перш за все розглянемо поняття «гендер» і його відмінність від поняття «стать».

Гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. Характер гендерної варіативності художнього мовлення є складним і багатограним явищем. Поняття «стать» – це безпосередньо суто біологічна характеристика, яка стосується людини, а гендер – це соціальна стать, яка синтезує культурні та біологічні компоненти в людині. На відміну від статі, гендер охоплює більший спектр факторів і позначає особистість з усіма її психологічними та соціологічними складовими [8, с. 24]. Слід зауважити, що мовна поведінка чоловіків і жінок багато в чому визначається вимогами та очікуваннями суспільства, під впливом цих соціальних чинників виробляються різні стратегії і тактики спілкування, моделі мовної поведінки [15, с. 113].

Спілкуючись, людина через емоційну експресію реалізується в емоційній промові, при цьому на лексичному рівні – це прояв емоційно-експресивної лексики, а на синтаксичному – одиниці емоційно-експресивного синтаксису. Таким чином, спираючись на певну сукупність мовних засобів і їх комбінації, тобто на сукупність мовних форм, спеціально для цих цілей призначених, людина виявляє емоційну експресію.

Людина проявляє безліч емоцій, які поділяються на негативні, що характеризують гнів, тривогу, депресію тощо, та позитивні, в яких лише одну, базову, кластерну емоцію, зазвичай називають «радістю», бо саме вона здатна поєднувати навколо себе велику кількість подібних за якістю емоцій.

«Радість» – це позитивний емоційний стан, пов'язаний з можливістю задовольнити актуальну потребу, ймовірність якої до певного часу була невелика або й взагалі невизначена. «Радість» є кластерною емоцією, яка, будучи базовою, здатна "стягувати" навколо себе велику кількість подібних за якістю емоцій [9, с.5]. Емоційні стани, що актуалізують емоцію радості, є похідними від неї і розрізняються лише за ступенем інтенсивності.

«Радість» є так званим „архіконцептом”, або „парасольковим” концептом, що охоплює концепти: «переживання» (enjoyment, delight, jubilation, elation, ecstasy); «почуття/відчуття» (gladsomeness, contentment, gladness, gratification, pleasure, satisfaction, kindness, love); «емоційний стан» (happiness, brightness, jollity, cheerfulness, well-being, aptness, welfare, felicity, excitement, goodness/feeling good, smile, bliss, glee, positiveness, hope) [8, с.25].

Емоція «радість» може бути представлена за допомогою наступного синонімічного ряду лексем, що називають та описують стан радості: joy – happiness – excitement – pleasure – delight – enjoyment – happy – wonderful – fantastic – glad – exciting – terrific – good – happily – wonder – excite – enjoy – love – hope. До лексем, що виражають радість, належать вигукі: wow – yeah – oh [2, с.105].

Актуалізація емоцій як соціокультурного феномену дійсності здійснюється двома видами засобів: вербальними (різними типами номінації) та невербальними (паралінгвістичними). При цьому вербальні та невербальні засоби взаємодіють в процесі комунікації. Зазначимо, що в матеріалі нашого дослідження вербальні засоби (71%) переважають за своєю чисельністю над невербальними (29%). Чоловіки та жінки майже в однаковій кількості використовують невербальні засоби для вираження емоційного стану радості.

Аналіз 589 прикладів емоційного стану радості на вербальному рівні виявив наступний розподіл. На лексичні засоби вираження стану радості припадає 217 (26,5%) чоловічих та 187 (22,5%) жіночих засобів вираження емоції радості; на синтаксичному рівні виокремлено 147 (17,7%) засобів актуалізації емоційного стану радості, з яких чоловічих – 84 (10,1%), а жіночих – 63 (7,6%); на синтаксично-стилістичному рівні виділено 38 (4,7%), з яких жіночих – 18 (2,3%), а чоловічих – 20 (2,4%).

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що жіночому вираженню емоційного стану радості притаманне вживання дієслів та віддієслівних форм (13%), особливо – love (5,3%) – *She had loved those days, the excitement, the challenges, the feeling that she was doing something for the human race* [12, p. 16], wonder (3,5%) – *She wondered sometimes, in her dark room, late at night* [12, p. 18], enjoy (2,2%) – *And yet, she knew with perfect clarity, that she enjoyed the life she shared with Doug and the children in Westport* [12, p. 18], excite (1,8%) – *She excited being with her children, even when she ended the days exhausted, with another baby on the*

way, and Doug came home too late at night to help her [12, p. 20], hope (2%)—*I hope they don't forget,*” Sam said [12, p. 104].

Крім дієслів та віддієслівних форм жінки також виражають радість за допомогою іменників (3,4%), зокрема – excitement (1%) – *She was a pretty woman with an intelligent air, and a look of good-humored excitement* [12, p. 113], happiness (0,6%) – *It sounded like happiness to her, and then she asked if Serena would be going with him* [12, p. 159], delight (0,5%) – *“I don't know the answer to that question,” she said, glancing with delight at Sam* [12, p. 149], pleasure (0,4%) – *It was a pleasure to have some time to herself, and after the kids were asleep, she disappeared into her dark room* [12, p. 105], enjoyment (0,4%) – *She's a lot of enjoyment, and I like her husband*” [12, p. 98].

Для чоловіків характерне вираження радості за допомогою прикметників (9,7%), зокрема – happy (5,1%) – *He looked tired, but happy* [12, p. 39], glad (1,6%) – *I'm very glad you both made it,*” their host said in a friendly, welcoming tone [12, p. 113], wonderful (1,1%)— *Sam and I went out on it with him, and he was wonderful to Sam* [12, p. 228].

Крім цього, яскравим засобом актуалізації стану радості у чоловіків є вигук (1,5%), зокрема – Oh (0,7%) – *“Uh-oh,” he laughed, still amused by it* [12, p. 278], Wow (0,4%) – *Wow! Mommy!” He flew across the room and into her arms, as her own face melted into a smile and she held him* [13, с.234] та Yeah (0,4%)—*“Yeah,” Teddy said proudly, “and we're going to have cows and horses and chickens”* [13, с.98].

За результатами нашої вибірки констатуємо відсутність вживання дієслова hope у вираженні стану радості чоловіками та вигуків Yeah та Oh – жінками.

Результати дослідження дозволили виділити 147 (17,7%) прикладів реалізації емоційного стану радості на синтаксичному рівні, до яких відносимо власне та невласне окличні речення (питальні, розповідні і спонукальні речення), та зробити висновок, з якого видно, що невласне окличні речення (15%) домінують над власне окличними (2,7%). Серед невласне окличних перше місце посіли розповідні (9,9%) – *“We each have a past, my dear.” He had smiled gently at her, as they dined at the Plaza* [13, с.97], за ними питальні (4,5%) *Will you have a phone in Vermont?” He was still stumbling around, trying to talk to her about the future, and suddenly Marielle laughed* [13, с.53] та спонукальні речення (0,6%) – *Let us all go there.” He smiled as she loved going on trips with him* [13, с.115].

У гендерному аспекті цікавим є той факт, що невласне окличні розповідні речення притаманні в однаковій кількості як жінкам (5%), так і чоловікам (4,9%). Чоловіче мовлення характеризувалось частішим вживанням невласне окличних питальних речень (2,6%) для вираження емоційного стану радості та невласне окличних спонукальних речень (0,5%) у порівнянні з жіночим мовленням (1,9% та 0,1% відповідно). Було виявлено, що власне окличні речення також більшою мірою характерні для чоловічого мовлення (2,1%) в той час як для жіночого мовлення характерне лише 0,6%.

Найпродуктивнішими синтаксично-стилістичними засобами вираження емоційного стану радості жінкою виступали повтор (0,9%) – *She was exciting and passionate and opinionated and powerful and glamorous and brilliant* [12, p. 124] та еліпсис (0,9%) – *And do what, she wondered* [12, p. 262].

Для чоловіка характерним у вираженні емоційного стану було замовчування (1,1%) – *“...You were pregnant...” He suddenly understood* [13, с.40] та інверсія (0,2%) – *And at the look in her eyes, he smiled reassuringly at her* [12, p.155].

Невербальна комунікація посідає чільне місце серед вираження емоційного стану радості, адже емоція – короткотривале почуття і ми нерідко відчуваємо труднощі, намагаючись підібрати найбільш влучні мовні засоби її вираження. Сутність механізму опосередкування емоцій у мовленні пояснюється таким чином: людина здатна відображати в мові не просто навколишній світ, а тільки те, що в даний момент їй необхідно або видається для неї значимим. Цей процес регулюють емоції, які виступають у ролі посередника між світом і його відображенням у жіночій та чоловічій мові. Емоції, як психічне явище, відтворюють у свідомості людей їх емоційне ставлення до дійсності.

На невербальному рівні під час дослідження було виділено екстралінгвістичні засоби (різні вкраплення у мову, такі як паузи, дихання, сміх), оптичну кінесіку (міміка – вираз обличчя, погляд, посмішка, рухи тіла, постава) та тактильно-кінестезичну такесіку (прояви людської психіки в дотиках партнерів по спілкуванню) [1, с.69]. У матеріалі нашого дослідження виявлено 241 приклад невербального вираження емоційного стану радості. З них найчастіше використовується оптична кінесіка (18,5%), з яких чоловічому мовленню належить 9,4%, а жіночому 9,1% випадків вживання.

Нами з'ясовано, що на рівні оптичної кінесіки мовці для вираження радості застосовують міміку (16,2%) – *“Hello?” She was smiling when she answered, sure now that it was he, but the voice on the other end was not Doug's. It was her agent. Raoul Lopez* [12, с.392]; *He smiled again, still looking distracted, and for reasons of his own, Malcolm decided not to pursue it* [13, с.39], контакт очима (1,5%) – *“I don't know the answer to that question,” she said, glancing with delight at Sam* [12, p. 149]; *We're going to the park,” Teddy said proudly glancing at Marielle with the full measure of his affection* [13, с.114] та жести (1,1%)—*“I will never be at peace without you.” He raged at her, looking young again, and this time she smiled at him, and shook her head* [13, с.37]; *And she wasn't surprised when he nodded with a smile* [12, p. 118]. Ми дійшли висновку, що чоловіки (9,4%) та жінки (9,4%) в однаковій кількості використовують оптичну кінетику для вираження радості.

Частота застосування мовцями тактильно-кінестезичної такесіки для вираження радості є меншою, причому жінки (9%) більш схильні до використання цього невербального засобу у процесі комунікативного спілкування: *India was so relieved, she wanted to kiss her* [12, p. 170], у той час як чоловіки використовують

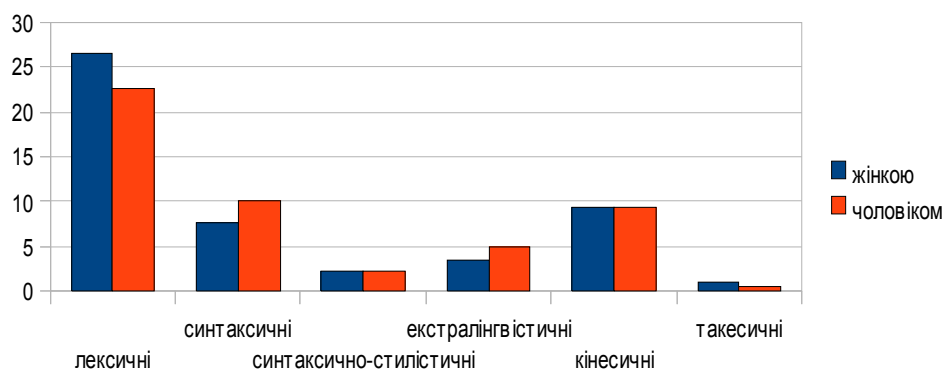

дотики менше (5%): *And she felt breathless as Paul finally stood looking down at her, with a smile, and touched her shoulder* [13, p. 168].

Одержані результати дослідження актуалізації емоційного стану радості на вербальному та невербальному рівні у гендерному аспекті в сучасних англійських романах "Bittersweet" та "Vanished" письменниці Данієли Стіл дають підставу стверджувати, що аналізовані тексти демонструють досить виразні гендерні преференції, які свідчать про гендерні особливості сприйняття людини (персонажу) з точки зору письменниці-жінки. Представимо результати нашого дослідження у вигляді діаграми (див. Рис.1).

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що для жінок характерною є тенденція висловлювання своїх почуттів переважно експліцитно, за допомогою різноманітних вербальних засобів: іменників (happiness, excitement, pleasure, delight, enjoyment), прикметників (good, fantastic, exciting, terrific), дієслів та їх віддієслівних форм (wonder, excite, enjoy, love, hope), а також за допомогою синтаксично-стилістичних фігур: повтору та еліпсису. На невербальному рівні жінка виражає радість за допомогою жестів, контакту очима та поцілунків.

Вираження емоційного стану радості чоловіком характеризується використанням прикметників, зокрема happy, wonderful, glad, вигуків - wow, yeah, oh, невласне окличних питальних речень, невласне окличних спонукальних речень та власне окличних речень, за допомогою синтаксично-стилістичної фігури

замо́вчування. А на рівні невербальних засобів вираження, емоційний стан радості чоловіків проявляється за допомогою сміху та плачу на екстралінгвістичному рівні, міміки на кінетичному рівні та за допомогою дотиків на рівні такесики.

Рисунок 1 Вербальні та невербальні засоби вираження емоційного стану радості жінкою і чоловіком

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник/ Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Киселок Н. П. Вербальні засоби вираження емоції "радість" (на матеріалі сучасної англійської мови) // Наукові записки. Серія філологічна. – Острог: Видавництво НаУ "Острозька академія". – Вип. 6. – 2006. – С. 99 – 109.
3. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту: Навч. посіб. для студ. старших курсів факультетів англійської мови / В.А. Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
4. Чабаненко В.А. Засоби експресивного волевиявлення / В.А. Чабаненко // Мовознавство. – 1983. – №3. – С. 35–41.
5. Вандышева А.В. Гендерно орієнтована лексика в мовній картині світу (на матеріалі англійської, російської та німецької мов): / А.В. Вандышева: Дисс. ... канд. філол. наук. – Ростов-на-Дону. – 2007. – 180с.
6. Кирилина А.В., Томская М.В. Лингвистические гендерные исследования // Отечественные записки. – М. – 2005. – №2. – С.15-19.
7. Потапов В.В. Современное состояние гендерных исследований в англоязычных странах / В.В. Потапов // Гендер как интрига познания. – М.: Рудомино, 2002. – С. 24-27.
8. Синельникова Л.Н., Богданович Г.Ю. Введение в лингвистическую гендерологию. – Симферополь, – 2001. С.24-25.
9. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена. – 1995. – С. 3-15.
10. Шаховский В.И. О роли эмоций в речи // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 18-25.
11. Conklin, N.F. Toward a feminist analysis of linguistic behaviour // Papers in women's studies. London: 1974. – №1. – P. 18-23.
12. Steel D. Bittersweet/ Danielle Steel – NewYork: Penguin Books, 1999. – 543p.
13. Steel D. Vanished/ Danielle Steel – NewYork: Penguin Books, 1999. – 445p.
14. Sukegawa H. Some Aspects of Women's Linguistic Behaviour in English Speech Forms. A sociolinguistic Study [Електронний ресурс] / Hisako Sukegawa. – Режим доступу: // arch.slcn.ac.jp/dspace/bitstream/10285/127/1/ 20010302160747514602006.pdf.
15. Tannen, D. 1994 – Gender and discourse / D. Tannen – N.Y.; Oxford UP, – 1994. – 203p.

Оксана ДОВГАНЬ

АЛЮЗИЯ ЯК ВИЯВ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ БАРАКА ОБАМИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.В. Кібальнікова

Проблема інтертекстуальності та форм її реалізації в тексті з часу введення в науковий обіг терміну «інтертекст» постійно перебуває в центрі уваги дослідників. Згадки назв книг, імен, проблем, героїв художньої спадщини, елементи національної і світової культури, що часто сприймаються без значних роздумів, здатні створювати особливі предметно-сміслові пласти публіцистичних текстів.

У цій науковій розвідці ми, услід за Р. Бартом, тлумачимо інтертекстуальність як співприсутність в одному тексті інших текстів на різних рівнях у більш чи менш помітних формах [2, 218].

Інтертекстуальність у публіцистиці має свою специфіку. Художня цінність інтертекстуальних елементів, як зазначає Г. В. Соколова, значно знижується, як тільки вони потрапляють у нове контекстне оточення – публіцистичний текст, але їх експресивна енергія не тільки не згасає, а й, навпаки, навіть зростає, оскільки загальновідомі слова і вирази різко змінюють свій стилістичний вигляд [5].

Інтертекстуальність у тексті промови реалізується у різних формах, які, на думку Д. Кузьменка, найдоцільніше називати виявами інтертекстуальності. До таких виявів відносять: цитування, ремінісценцію, вкраплення іншого стилю, переклад, плагіат, наслідування, пародію, інсценування, використання епіграфів та алюзію [4].

Розуміючи інтертекстуальність як базову, невід'ємну властивість політичної промови, ми пропонуємо розглянути стилістичний прийом алюзії як найбільш частотний спосіб реалізації цієї властивості тексту в політичних промовах президента США Барака Обама.

Алюзія стала об'єктом зацікавлення науковців, які досліджують це явище у різних аспектах: структурно-функціональному (Н.Д. Белоножко [3]), інтертекстуальному (Н. О. Фатєєва [8]), функціонально-генетичному (М. Wheeler [9]), та герменевтичному (М. Д. Тухарелі [7]). Проте, як один із виявів інтертекстуальності в політичній промові, це явище є недостатньо вивченим, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є визначення особливостей функціонування стилістичного прийому алюзії в політичних промовах Барака Обама як способу реалізації інтертекстуальності у публіцистичному тексті. Завдання статті полягають у розкритті сутності стилістичного прийому алюзії як найбільш частотного вияву інтертекстуальності в тексті політичної промови й аналізі семантичних особливостей алюзій, виявлених у досліджуваних промовах.

У нашому дослідженні, услід за С.С. Алешко-Ожевською, алюзією вважаємо «запозичення певного елемента з чужорідного тексту, що слугує відсиланням до тексту-джерела за допомогою асоціативних зв'язків на основі культурного, соціального й особистого життєвого досвіду слухача» [1, 37].

У складі промови алюзія дає мовцю можливість у стислій формі передати велику кількість інформації, висловити своє ставлення до проблем чи подій, навести адресата на певну думку [3].

Основними функціями, що виконує алюзія у тексті промови є okazіональна, оскільки використання посилення на історичні факти й особистості відтворює дух епохи, в яку розгорталася подія, про яку говориться, та текстоструктуруюча, тому що здійснюваний алюзією внутрішньотекстовий зв'язок допомагає в скріпленні тексту й одночасно вносить додаткову інформацію ззовні [3].

Написання промов – це дуже складний процес, адже у більшості випадків політики в процесі виступу повинні не тільки поінформувати аудиторію про певний аспект суспільного життя, але й домогтися прихильності аудиторії, переконати слухачів прийняти ту чи іншу позицію, а також заручитися підтримкою громадян [6].

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що цей прийом досить часто трапляється в промовах президента Сполучених Штатів Америки Барака Обама. Посилання на відомих мислителів, політичних діячів, політиків, біблійні тексти, а також на своїх попередників допомагає президентові підвищити авторитетність їхніх слів, відтворити дух епохи, в яку відбувалася подія, про яку говориться.

Узявши за основу семантичну класифікацію алюзій, запропоновану М.Д.Тухарелі, ми виокремили 3 групи алюзій, що є найбільш продуктивними у промовах Барака Обама. Першу групу алюзій, виражених власною назвою, складають антропоніми, топоніми (географічні назви), та ктематоніми (назви свят, художніх творів). До другої групи алюзій відносимо біблійні й міфічні реалії. Третю групу алюзій складають відгомін цитат і відомих висловлювань [7, 16]. Розглянемо особливості їх функціонування в тексті промов на прикладах.

Оскільки інститут президентства в Сполучених Штатах славиться тривалою історією та стійкими традиціями, досить численними у політичних промовах Барака Обама є згадки про його попередників. Тому цілком логічно, що з-поміж антропонімів найчастішими є звертання до колишніх президентів США, а саме – Джорджа Буша, з метою підкреслення відмінності між політичними лініями колишнього і теперішнього лідера країни; а також Джона Адамса та Томаса Джефферсона щоб наголосити, що Б. Обама, як і ці його попередники, не є релігійно упередженим, визнає і поважає право кожного громадянина на свободу віросповідання. Для підтвердження зазначеної ідеї наведемо кілька прикладів.

У висловлюванні «*Here's the good news - for the first time in a long time, the name George Bush will not appear on the ballot*» (1)¹ ім'я Джорджа Буша Обама використовує навмисне, щоб протиставити себе попередньому президенту, діяльність якого розглядається з негативною конотацією.

У промові в Каїрі президент каже: «<...>*our second President John Adams wrote: "The United States has in itself no character of enmity against the laws, religion or tranquillity of Muslims", a також зазначає: «And when the first Muslim-American was recently elected to Congress, he took the oath to defend our constitution using the same Holy Koran that one of our founding fathers – Thomas Jefferson – kept in his personal library»* (4) підкреслюючи, що люди, які сповідують мусульманство, завжди були повноцінними громадянами Сполучених Штатів, займали посади в уряді, викладали в університетах, приносили країні спортивні

¹ Тут і далі в круглих дужках зазначено джерело ілюстративного матеріалу.

перемоги і ні в якому разі не вважалися ворогами. Б. Обама намагається запевнити аудиторію, що він також проти релігійної дискримінації та ворожнечі.

Найбільш продуктивними топонімами в політичних промовах Б. Обама є алюзії на географічні назви, так чи інакше пов'язані з расовою чи релігійною дискримінацією з метою наголошення на рівності всіх людей незалежно від раси чи віросповідання.

Наприклад, у реченні *"We also know that military power alone is not going to solve the problems in Afghanistan and Pakistan"* (4) назви країн уособлюють воєнні сутички між Сполученими штатами та цими мусульманськими країнами. Президент намагається переконати аудиторію в необхідності вирішення конфліктів мирним шляхом.

Говорячи *"In South Carolina, where the Confederate Flag still flies, we built a powerful coalition of African Americans and white Americans"* (2) президент згадує Південну Кароліну, де у роки расової сегрегації жили переважно представники білої раси. Ці слова Обама є досить прямим посиланням на глибоку важливість вибору його президентом у рамках питання расової приналежності.

Щодо ктематонімів, які трапляються у промовах Б. Обама, найчастішими без сумніву є назви історичних подій. Президент порівнює минуле країни з її сьогоденням, згадує визначні історичні події та досягнення предків у формуванні держави.

Зазначаючи *"<...>we the people have remained faithful to the ideals of our forebears, and true to our founding documents"*, *"Our Founding Fathers, faced with perils we can scarcely imagine, drafted a charter to assure the rule of law and the rights of man, a charter expanded by the blood of generations"* (5), Обама згадує найголовніший документ кожної країни – конституцію, батьків-засновників таких як Джордж Вашингтон, Томас Джефферсон і Джон Адамс. Метою Обама є акцентувати увагу на збереженні традицій у всі часи, яке він гарантує як президент країни та нагадати аудиторії про важкі часи, які пережила країна, підкреслити, що американська нація здатна боротися з труднощами. Це сповнює слухачів натхненням і надією.

Президент також використовує алюзію, з метою наголосити на досі невирішеній проблемі расової дискримінації у Сполучених Штатах: *"Segregated schools were, and are, inferior schools; we still haven't fixed them, fifty years after Brown v. Board of Education, and the inferior education they provided, then and now, helps explain the pervasive achievement gap between today's black and white students"* (2).

Ця алюзія на гучний судовий процес під назвою Браун проти Відділу Освіти у місті Топек, що став прецедентним, використовується, щоб продемонструвати, як расове розмежування руйнує суспільство. Обама з прикрістю зауважує, що расову проблему в країні не вичерпано й досі, і школи, де відбувається расова дискримінація, наражають на небезпеку добробут майбутнього американської нації. Обама намагається показати, що історично обумовлена напружена расова ситуація досі існує в країні і що необхідно приймати міри для її ліквідації, щоб американське суспільство стало кращим.

Ураховуючи глибоку релігійність американського народу, доведено, що досить продуктивними алюзіями є посилання на біблійні реалії.

В інавгураційній промові, висловлювання Обама: *"<...>but in the words of Scripture, the time has come to set aside childish things"* є алюзією на слова ап. Павла – *1-ше послання коринф'янам гл. 13 вірш 11*: – *"When I was a child, I spoke as a child, I understood as a child, I thought as a child: but when I became a man, I put away childish things"* (5). Президент зазначає, що американська нація є ще молодістю, але прийшов час дорослішати. Обама має на увазі необхідність проголосити кінець дрібним образам, помилковим обіцянкам і взаємним обвинуваченням, які існують серед політиків країни. Лідер країни підкреслює, що зараз саме час підтвердити стійкість духу американської нації, здатної перебороти усі труднощі на шляху до кращого майбутнього.

Варто також зазначити, що більшість своїх політичних промов Барак Обама завершує згадкою про Бога: *"Thank you, God Bless you, and God Bless the United States of America"*, *"And may God's peace be upon you"*, *"and may God bless the United States of America"*, *"May God bless and keep those we've lost in restful and eternal peace. May He love and watch over the survivors. And may He bless the United States of America"*.

Досить продуктивними є алюзії на міфічні реалії. У промові при вступі на посаду Обама говорить: *"<...> they claim that our insistence on something larger, something firmer and more honest in our public life is just a Trojan Horse for higher taxes and the abandonment of traditional values"* (3). Президент має на увазі своїх опонентів, які вважають, що всі обіцянки його передвиборчої кампанії є лише пустими словами, за якими криється підвищення податків і нехтування традиційними цінностями. Обама, у свою чергу, наголошує на тому, що опоненти використовують уже застарілу тактику – залякати народ, змушуючи його тим самим не голосувати за того чи іншого кандидата.

Не меншої уваги заслуговують алюзії на відомі висловлювання, особливо колишніх президентів США. Так як базовою інтенцією президентського дискурсу є досягнення та збереження влади, а мовна комунікація в політиці відіграє ключову роль, то питання про зміцнення авторитетності промови саме за допомогою посилань на успішних та авторитетних попередників набуває принципового значення [6]. Очевидно, що даний прийом також допомагає президентам забезпечити певну спадкоємність передачі влади в країні.

У переможній промові президент згадує відомий вислів Абрахама Лінкольна: *"<...>more than two centuries later a government of the people, by the people, and for the people has not perished from the Earth"* (6).

В інавгураційній промові Обама каже: *"As for our common defense, we reject as false the choice between our safety and our ideals."* Посилання президента на *"false choice between our safety and our ideals"* (5) – це

відгомін відомого вислову Бенджаміна Франкліна про те, що *“those who give up essential liberty to obtain a little temporary safety deserve neither liberty nor safety.”* The *“charter expanded by the blood of generations”* – це конституція Сполучених Штатів.

Дослідивши 30 найбільш відомих політичних промов Барака Обами та виконавши кількісні підрахунки, можна зробити висновок, що більшість алюзій, виявлених у промовах, є ктематонімами (38%), а саме посиленнями на визначні історичні події. Президент порівнює минуле країни з сьогоденням, звертається до найбільш видатних подій історії Сполучених Штатів, що допомагає йому відтворити дух епохи, в яку розгорталася подія, про яку говориться та надихає слухачів продовжувати традиції своїх предків, боротися за краще майбутнє, долаючи всі труднощі на своєму шляху.

Алюзії на біблійні реалії є також досить продуктивними (28%). Це пояснюється тим, що американці – глибоко релігійний народ. Використання алюзій на біблійні реалії зближує президента з віруючим народом і допомагає підвищенню ефективності впливу промови на слухачів.

Барак Обама також досить часто посилається на відомі цитати (13%), використовує антропоніми (9%), топоніми (9%) й алюзії на міфічні реалії (3%).

Наша наукова розвідка з питання алюзій як вияву інтертекстуальності в політичних промовах Б. Обами не вичерпує проблеми повністю. Подальші перспективи вбачаємо у вивченні особливостей інших виявів інтертекстуальності в політичному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алешко-Ожевская С. С. Фразеологический состав английского языка и проблемы аллюзивности художественного текста: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 2006. – 142 с.
2. Барт Р. Від твору до тексту // Антологія світової літературно-критичної думки ХХст. / За ред. М. Зубрицької – Львів, 1996. – 440 с.
3. Белоножко Н.Д. Аллюзия и её текстовая роль [Электронный ресурс] // Тр. МГТА : электрон. журн. – 2010. – Вып. 16. – Режим доступу: <http://www.e-magazine.meli.ru/vipusk16.htm>.
4. Кузьменко Д. Ф. Сучасні підходи до тлумачення поняття «інтертекстуальності» // Літературознавчі студії. – Вип. 21, ч.1. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 347 – 351. – Режим доступу: <http://kuzmenko.org.ua/uk/intertext>
5. Соколова, Г. В. Интертекстуальность как аспект активации эффективности и действенности публицистического текста / Г.В. Соколова // Вестник Адыгейского государственного университета, Сер.: Филология и искусствоведение. – 2009. – Вып. 3 (48). – С. 62-65. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=12881830>
6. Спиридовский О. В. Интертекстуальность президентского дискурса в США, Германии и Австрии // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 161-169. – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics1/spiridovsky-06.htm>
7. Тухарели М. Д. Аллюзия в системе художественного произведения: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08. – Тбилиси, 1984. – 167 с.
8. Фатева Н. А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. – М.: Ком книга, 2006. – 230 с.
9. Wheeler M. The Art of Allusion in Victorian Fiction/ M. Wheeler. – London: Macmillan, 1979. – 224 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. A Change We Can Believe In. – Режим доступу: <http://virginiadem.wordpress.com/2008/08/29/barack-obama-change-we-can-believe-in-dnc-acceptance-speech/>
2. A More Perfect Union. – Режим доступу: <http://blogs.wsj.com/washwire/2008/03/18/text-of-obamas-speech-a-more-perfect-union/>
3. Acceptance Speech. – Режим доступу: Помилка! Неприпустимий об'єкт гіперпосилання.
4. Cairo Speech. – Режим доступу: http://www.bydewey.com/obamacairo_speech09.html
5. Inaugural Address. – Режим доступу: http://www.bydewey.com/obamainaugural_address09.html
6. Victory Speech. – Режим доступу: http://www.bydewey.com/obamavictory_speech08.html

Юлія ЕРЕТ

ДИНАМІКА АКЦЕНТНИХ ВАРІАНТІВ СЛІВ У ЗАГАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКОМУ ТИПІ ВИМОВИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.О. Дацька

Словесний наголос, незважаючи на велику кількість спеціальних робіт, дотепер залишається одним з найменш вивчених просодичних явищ. У другій половині 20 століття відбулися досить суттєві зміни в англійській вимові, що знайшли відображення в орфоепічних словниках та сучасних порівняльних дослідках [9, 301].

У наукових працях вивчалися функції словесного наголосу, його акцентні типи та моделі (Г.П. Торсуєв, Г.Н. Васильєв), акцентна варіативність в діяхронічному аспекті (Є.І. Єнгель), лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники акцентного варіювання слів британського або американського національного варіантів англійської мови (Т.О. Дацька, А.О. Єрошин, Т.Ф. Мудрая), акустичні характеристики словесного наголосу і специфіка їхньої взаємодії у наголошеній та ненаголошеній позиціях (Т.О. Бровченко), акцентні варіації в американському та британському варіантах англійської мови (В.І. Артьомов, Т. Berg).

Проте й сьогодні не дослідженою лишається динаміка акцентних варіантів тих слів, які використовуються у функції означення.

Тому метою цієї статті є встановлення особливостей динаміки акцентних варіантів слів, які використовуються атрибутивно. Таке дослідження проводимо на основі порівняння даних про варіювання за словниками двох часових зрізів: 15-го видання Cambridge English Pronouncing Dictionary під редакцією П.Роуча й Дж.Хартмана (CEPD-1997) та 17-го видання цього ж словника за редакцією П.Роуча, Дж.Хартмана та Дж.Сетер (CEPD-2006).

- синхронічний – в словах з другорядним наголосом на другому складі від наголошеного (pronunciation).

Ретентивна (зберігаюча) тенденція полягає в збереженні головного наголосу на тому ж складі як в основному слові, так і в похідному, наприклад: person – personal. Частіше він зберігається в похідних словах у вигляді другорядного: similar – similarity

Семантичний фактор впливає на місце і ступінь наголосу, спостерігається в складних словах – згідно цієї тенденції найбільш важлива частина складного слова наголошена. Частіше всього це перший елемент слова: bluebottle, booking office, musical box.

Неможливо також не погодитись з твердженням, що організація і ступінь словесного наголосу в складних словах англійської мови спричинені історичними фактами. Нестійкий характер акцентних варіантів складних слів може бути пов'язаний з одночасними і різними в часі впливами на акцентну структуру слова, викликану різноманітними факторами і акцентним порядком. Д.Шахбахова пояснює нестабільність акцентного балансу складних слів нестабільністю семантичного балансу їхніх компонентів [8, 177]. Лінгвістичні чинники вважаються найголовнішими для акцентних змін і варіацій в словесному наголосі.

У ході нашого дослідження було виділено групу з 17 слів, які, використовуючись у словосполученнях, набувають другорядного наголосу:

№	Приклад	Вид динаміки
1.	concave	- ' -, ' --- → - ' -, ' --, ' --- (stress shift: concave lens)
2.	great-uncle	' - , --- → ' - , --, ' --- (stress shift: great-uncle John)
3.	ice cream (n)	' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: ice cream parlo(u)r)
4.	ingrain	- ' -, ' - - → - ' -, ' - -, ' --- (stress shift: ingrained habits)
5.	insider	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (insider dealing)
6.	inside	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (inside job)
7.	long-haul	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: long-haul jet)
8.	maladroit	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: maladroit tactics)
9.	misplace	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: misplaced trust)
10.	overweening	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: overweening pride)
11.	plain-spoken	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: plain-spoken person)
12.	soviet	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: Soviet Union)
13.	two-seater	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: two-seater sportscar)
14.	top-flight	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: top-flight surgeon)
15.	underweight	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: underweight baggage)
16.	unborn	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (unborn child)
17.	underwired	' - -, ' - - → ' - -, ' - -, ' --- (stress shift: underwired bra)

На прикладах ми можемо прослідкувати динаміку словесного наголосу. Г.Торсуєв, наприклад, пояснює нестабільність наголосу в складних словах та виразах, нестабільним семантичним балансом її елементів. Ми бачимо, що в англійських словосполученнях місце словесного наголосу залежить від семантичного навантаження їх компонентів. У нашому випадку один з елементів є важливішим за своєю структурою або значенням. Тобто, ці зміни можна пояснити тим, що ми маємо справу з атрибутивними прикметниками, іменниками та дієсловами, які в словосполученнях набувають другорядного наголосу. Атрибутивні (означальні) слова – це слова, що виконують функцію означення до іменників.

У матеріалі дослідження спостерігаємо, що перший компонент є другорядним, а другий компонент є головним. У кожному випадку другий компонент несе більше семантичне навантаження ніж перший, саме тому відбувається перерозподіл наголосів відносно семантичного навантаження слів. Означальний компонент у такому випадку отримує головний наголос, а означувальний – другорядний. Хоча дослідження показують, що ритмічна тенденція сама по собі не може викликати наявність другорядного наголосу. О. Есперсен, наприклад, розглядає цю тенденцію як головну причину появи другорядного наголосу в слові. Г.М. Скуланова пояснює вплив ритмічної тенденції на місце другорядного наголосу. Вона зазначає, що другорядний наголос в простому та складному словах ніколи не падає на склад, що прямо передує складу з головним наголосом. Між ними завжди має бути ненаголошений склад [5, 13]. Найголовнішим для акцентного руху і появи акцентних варіацій в мові є фактори морфологічного і словотворчого характеру. І. А. Федяніна наголошує на тому, що наголос підпорядковується правилам, що засновані на залежності наголосу від морфології. Тому неможливо вивчати наголос лише з точки зору фонетики [7]. Велика кількість фонетичних аспектів ґрунтуються на морфології.

Група досліджуваних слів включає в себе: групу з 11 прикметників, 5 іменників та одного дієслова. Дослідження групи прикметників дає нам можливість зробити висновок, що в більшості випадків при наявності в прикметнику структури префікс+ корінь (P+R) та використанні даного слова у словосполученні

з іменником, матиме місце зміщення наголосу (stress shift). В окремому вживанні у слові префікси in-, mis-, over-, un-, under- або отримують другорядний наголос, або залишаються ненаголошеними.

Дослідження групи іменників також дає нам змогу передбачити розташування наголосу в словосполученні. У випадку, якщо структура словосполучення noun+noun, в якій один з іменників виконує функцію означення, даний іменник матиме другорядний наголос. Дієслово, що виступає у словосполученні означенням також набуватиме другорядного наголосу у сполученні з іменником.

Отже, дослідження динаміки акцентних варіантів слів, які використовуються у функції означення, дозволяє зробити такі висновки:

група слів, що використовуються в словосполученнях і виконують функцію означення свідчить про те, що в англійських словосполученнях місце словесного наголосу залежить від семантичного навантаження їх компонентів. Головний наголос отримує слово, що несе більше семантичне навантаження, залежне слово отримує другорядний наголос.

вплив на збереження лише другорядного наголосу в словосполученнях можна також пояснити ритмічною тенденцією, що виявляється в чергуванні наголошених та ненаголошених складів. У цьому випадку також проявляється тенденція до економії мовних зусиль.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В., Зиндер Л.Р., Касевич В.Б. Стили произношения и типы произнесения // Вопросы языкознания. – 1974. – № 2. – С. 64-70.
2. Попов В.С. Динамика акцентных норм современного немецкого языка по данным нормативных словарей: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Тульский гос. пед. ин-т им. Л.Н. Толстого. – М., 1979. – 21 с.
3. Сачков Ю.В. Динамические системы // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд. – М., 2000. – Т. 1. – С. 666.
4. Скредина Л.М. Из наблюдений над языковыми изменениями (к оценке количественных и качественных критериев в описании системы языка) // Вопросы языкознания. – 1968. – № 1. – С. 77-84.
5. Скуланова, Г.М. Словесное ударение (для факультетов иностранных языков): Учеб. пособие по теоретической фонетике. – М., 1999. – С.13.
6. Торсуев Г.П. Вопросы фонетической структуры слова: На материале английского языка. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – 155 с.
7. Федянина Н.А. Ударение в современном русском языке. 2-е изд., перераб. и доп. М., 1989.
8. Шахбагова, Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале брит., америк., австралийск., канадск. вариантов английского языка): Дис. ... д-ра филол. наук. М., 1992 – С. 177.
9. Енгель Е.И. Английская нормативная акцентуация в лингвистическом и социолингвистическом аспектах: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 2001. – 311 с.
10. Jones. D. The Phoneme, Its Nature and Use. Cambridge, 1976. - p. 277.
11. Roach P. English Phonetics and Phonology. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1991. – 262 p.

Артем ЗАВІТРЕНКО

ЛІНГВОСЕМІОТИЧНА ПРИРОДА СПОРТИВНОГО ДИСКУРСУ

(магістрант факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І.Є. Снісаренко

Спорт – це популярне, складне, поліфункціональне, багатозначне і суперечливе соціальне явище, що займає досить важливе місце в суспільному житті. Спорт – не що інше, як особливий вид комунікації, що виник як реалізація складного комплексу потреб – біологічних, духовних, рекреативних, інформаційних. Спорт є "одним з конструктивів культурної ідентичності новітнього часу, разом з музикою, архітектурою, живописом, кінематографією" (Г. В. Колшанский). При цьому спорт адаптувався до умов інформаційного суспільства, в якому представлення досвіду людини неможливе без посередництва мас-медіа. Як явище соціального життя будь-якої лінгвокультурної спільноти спорт відіграє важливу роль і тому знаходить множинне втілення у мовній семантиці й комунікативній діяльності (В.І. Карасик).

Поняттю «спорт» як лінгвокультурній категорії присвячені роботи багатьох філософів, соціологів, психологів та лінгвістів, серед них – Й. Хейзинга (1938), У. Еко (1940), А. Бернард (1865), Л.І. Лубишева (1974), Р.А. Пілоян (2004), І.Є. Дубчак (2007), В.І. Карасик (2010).

Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні лінгвокультурної природи спортивного дискурсу шляхом аналізу його семантичних характеристик.

Аналіз численних дослідження цього типу дискурсу, його учасників, хронотопа, цінностей і концептів, цілей і стратегій дозволяють нам визначити спортивний дискурс як вид інституційного та визначити його ядро та периферію. Спортивний дискурс – вид комунікації між учасниками в ядерній або периферійній ситуації спортивного змагання [1, с. 268].

На думку В.І. Карасика, на периферії спортивний дискурс реалізується в мовних жанрах, що виникають у місцях зіткнення спортивного і якого-небудь іншого дискурсу. Слідом за Карасиком В. І., [4, с.13], нами виокремлено такі підтипи: 1) у процесі контакту спортивного та педагогічного йдеться про тренування, пробний тренувальний старт, гру або виступ, збори спортсменів і тренерів і ряд інших жанрів, що визначаються особливостями підготовки спортсменів; 2) на стику спортивного та медичного маємо справу з лікуванням та наданням медикаментозної підтримки спортсменам; 3) взаємодія спортивного і ділового функціонує при підписанні контракту між тренером або спортсменом і адміністративними органами, при складанні фінансового звіту за рік, місяць, тобто документів, що підтверджують проведення

змагань та уточнюють строки змагань, участь у змаганнях того або іншого спортсмена або команди, грошові винагороди; 4) на стику спортивного і рекламного йдеться про контракт спортсмена з певною фірмою, причому такою, що не обов'язково спеціалізується на спорті; 5) взаємодія спортивного і юридичного слугує для створення різного роду договорів, угод й контрактів тощо. Серед перерахованих вище жанрів можна виділити усні та писемні. Окрім зазначених, існують інші другорядні типи: спортивні календарі (які вказують на всі наявні змагання в сезоні), плани та звіти тренерів, щоденники спортсменів, списки світових і континентальних рейтингів спортсменів, різного роду спортивні оголошення, що розвішують під час змагань, спортивні сайти в Інтернеті.

Поняття «спортивний дискурс» є різновидом поняття «дискурс» і визначає «вербалізовану осмислену діяльність у галузі спорту» [1, с. 267]. Ми дотримуємось точки зору І.Є. Дубчак, згідно з якою вся комунікація, тематично пов'язана зі спортом, може бути віднесена до інституційного дискурсу, оскільки вона слугує збереженню і розвитку соціального інституту спорту. Основою для аналізу спортивного дискурсу є модель інституційного спілкування В. І. Карасика: яка охоплює такі параметри: 1) учасники; 2) хронотоп; 3) мета та ключові концепти; 4) жанрова стратифікація; 5) матеріал (тематика) та прецедентні тексти; 6) комунікативні стратегії; 7) мовно-риторичні особливості дискурсу: особливості комунікативного стилю, дискурсивні маркери, кліше.

Уточнимо такі базові поняття, як «дискурс» та «інституційний дискурс». У дослідженнях, які стосуються спортивного дискурсу докладно обговорено різні аспекти та підходи до розуміння дискурсу в ряді суміжних понять „мова - текст – мова”. Тому в даній статті береться широке визначення дискурсу як усього, що говориться й пишеться (мовна діяльність і мовний матеріал одночасно). Таке трактування дискурсу не суперечить прийнятому більшістю дослідників метафоричному розумінню дискурсу як „мови, зануреної в життя”. Узагальнюючий характер поняття “дискурс” знімає обмеженість ознаками „монологічний – діалогічний, усний – писемний, риторично або ідеологічно наповнений – розмовно-мовний дискурс” [1, с. 269]. Варто сказати, що подібне трактування дискурсу в психології й філософії вже стало нормою.

Аналіз дискурсу як метод, науковий принцип і самостійна дисципліна є міждисциплінарою галуззю знань, що включає соціально-культурні й когнітивно-психологічні аспекти мовного спілкування. Феномен мовного спілкування і є об'єктом лінгвістичного аналізу в широкому смислі.

Поняття “інституційний дискурс” виділяється в рамках соціально-прагматичного підходу до дискурсу. У центрі уваги при такому підході виявляються типи мовних особистостей, що діють у рамках певних обставин і умов спілкування.

На основі критерію характеристики учасників спілкування В.І. Карасик виокремив 4 типи дискурсів, які ми розташували за ступенем зменшення особистісної орієнтації та, навпаки, збільшення соціальної (статусної) орієнтації мовного спілкування:

- побутовий, особистісно-орієнтований дискурс, історично первинний (розмовний дискурс);
- художній дискурс (до цієї категорії можна віднести також філософські і психологічні інтроспекції);
- ситуативно-рольовий статусно-орієнтувальний дискурс (вербальне поведінка відповідно до очікувань людей за визначеними моделями);
- інституційний статусно-орієнтований дискурс, який „зводиться” до зразків сформованої в суспільстві вербальної поведінки стосовно до закріплених сфер спілкування або до соціальних інститутів [5, с. 390].

Під соціальними інститутами прийнято розуміти „будь-який вид закріплених дій або нормативних комплексів, що характеризуються соціальними правилами й ритуалізованими рамками функціонування”. Спілкування в цих інститутах і сферах є складовою частиною їх організації. У кожній сфері існують спеціальні види спілкування, які використовують свої системи професійно орієнтованих знаків, іншими словами, є спеціальні тексти, що містять спеціальну лексику, фразеологію, пареміологію й термінологію (сфери спеціальної мови або підмови) [там само, с. 12].

Соціальним інститутам відповідає список інституційних типів дискурсу: політичний, педагогічний, юридичний, релігійний, спортивний, масово-інформаційний та інші. Ці типи виділені з „відомою часткою умовності”, а список носить відкритий і історично мінливий характер. Проблема політичного, педагогічного, релігійного, наукового, масово-інформаційного дискурсу присвячено багато статей, ряд кандидатських дисертацій. Спорт і фізкультурно-спортивна сфера фактично не досліджені в плані дискурсивної соціолінгвістики.

Особистісно-орієнтований дискурс є відмінним від інституційного також за багатьма структурними і соціально-прагматичними параметрами. Спортивна комунікація існує у трьох різних комунікативних сферах:

1) власне у спортивному змаганні у реальному хронотопі, яке відбувається „тут і зараз”. Активними учасниками в цьому випадку виступають спортсмени, при чому комунікативні ролі адресанта та адресата злиті в ігрове амплуа для кожного учасника.

2) писемній комунікації у сферах науки, освіти, сфері організації спорту. Доведено, що віднесення текстів таких писемних дискурсів до розряду спортивного є досить умовним. Доцільніше було б віднести їх до інших інституційних дискурсів – наукового, педагогічного, ділового, на підставі того, що вони повністю вкладаються у рамки всіх характеристик відповідних дискурсів.

3) усні та писемні спортивні дискурси, які транслюються по каналах мас-медіа, і тому включають риси двох інституційних дискурсів – спортивного та масово-інформаційного [1, с. 267].

Таким чином, можемо зробити висновок, що спортивний дискурс є багатоплановий і багаторівневий комунікативний конструкт, що відбиває комунікативні наміри суб'єктів спорту - спортсменів, тренерів, суддів змагань, адміністраторів спорту, уболівальників як реальних, так і віртуальних, а також спортивних коментаторів, що деталізують для уболівальників інформацію про спортивну подію.

У соціолінгвістиці розрізняють агентів і клієнтів у різних типах дискурсу. В. Карасик відзначає, що агент відіграє активну роль в інституційному спілкуванні, а клієнт змушений звертатися до агентів і є представником суспільства в цілому стосовно представників інституту [4, с. 13]. Клієнтами в цьому типі дискурсу є люди, які звертаються до інституту спорту з метою отримання певної користі, наприклад, політики, вчені, медики, рекламодавці, педагоги, батьки молодих спортсменів, спортсмени-початківці, аматори спорту тощо.

Учасники (агенти) спортивного дискурсу є групами з розгалуженою спеціалізацією та системою ієрархії її членів. Розгалуженою спеціалізацією основної групи учасників (спортсмен-тренер-суддя) є наявність значної кількості різних видів спорту (легка атлетика, що включає спринтерський і стайерський біг; різні види стрибків: потрійний, у довжину, із шестом; гімнастика: художня і спортивна; хокей: на льоду, на траві) [3, с. 46]. Спеціалізація представлена зимовими та літніми видами спорту, особистими та командними. Кожний вид спорту вимагає ретельної підготовки із застосуванням особливих тактик, напрацювання певних навичок і доведення до досконалості елементів виступу, гри, дистанції тощо. У мовному відношенні всі етапи підготовки, дробові її частини, елементи виступу та тактики поводження, представлені багатою й різноманітною лексикою, термінологією (вузкою та спеціальною), фразеологічними зворотами, широко застосовуються стилістичні прийоми (алюзія, синекдоха, гіпербола, метафора). Кожен з видів спорту використовує лексику властиву лише йому, але, можна також спостерігати явище часткового злиття спеціальної лексики у схожих видах спорту. Водночас, слід зауважити, що далеко не завжди спільне для декількох видів спорту слово має одне й те саме значення.

Проілюструємо вищевикладене. У баскетболі слово 'back' використовується як дієслово зі значенням: *'to guard an opponent by playing behind him (between the guarded player and the basket)'*, у футболі це ж слово є іменником, який означає: *'one who plays in the offensive or defensive backfield'*, а в американському футболі – *'a defender, a primary defensive player on the back line'*. Слово *'alley'* застосовується в різних видах спорту зі значеннями: у бейсболі – *'the area of the out field between the players in the center field and left field or center field and right field'*; у боулінгу – *'a bowling lane, a building that contains bowling lanes'*; у футболі – *'a gap between players in the offensive line through which a defensive player attempts to rush into the offensive backfield'*; у тенісі – *'either of the two 4-1/2-footwide areas on the sides of the singles court which are used to make the court wider for doubles play and which are out of bounds in singles play'*.

Оскільки об'єктом нашого дослідження слугували англійські тексти статей про футбол, то їх аналіз дозволив нам виявити, що вони вміщують значну кількість іменників, дієслів та прикметників-вербалізаторів чоловічих цінностей: іменники з інтегральною семою «дія»: *action, pressure, control*, серед яких значна кількість іменників із семою «деструктивна дія»; абстрактні іменники: *adversity, audacity, volatility, enthusiasm*. Серед оцінних дієслів з інтегральною семою «дія» переважають дієслова з негативною оцінкою, які виражають дії, що властиві чоловікам: *beat away, hammer*. Виявлена маскулінна оцінка свідчить про те, що концепт футбол в англійській свідомості має яскраво виражену гендерну маркованість.

Із прикладів бачимо, що одне і те ж слово може набувати різних значень залежно від специфіки виду спорту і має частково схожі значення в схожих видах спорту (футбол і американський футбол). Слова, що відносяться до загальнодоступної лексики, у спортивному дискурсі знаходять свої термінологічні значення шляхом метафоричного переосмислення, при цьому вони перестають бути загальнодоступними, а, відтак, стають вузькоспеціальними. Мова спортсменів, тренерів і суддів наповнена спортивною термінологією, що полегшує та прискорює розуміння в межах одного виду спорту серед знавців мови спорту.

Особливістю спортивного дискурсу є те, що в ситуації, коли ролі його учасників можуть бути визначені візуально, немає необхідності вступати в комунікацію з тим або іншим учасником для того, щоб зрозуміти, яку роль він виконує. У спорті учасників відрізняють один від одного під час змагання за допомогою спеціальних маркерів, одним з яких є одяг.

Спортивний дискурс характеризується цілою системою конститутивних ознак, у центрі яких розташовується інституційність як базова конститутивна ознака, що відбиває зв'язок спорту із соціальними інститутами. Спортивне дискурсорозгортання відбувається між учасниками спортивного процесу або події, тобто комунікантами – суб'єктами спорту, які проявляють себе як групи мовних особистостей, які по-різному вербалізують свої комунікативні наміри [2, с. 105].

Серед причин, які дають нам підстави вважати вивчення спортивного дискурсу важливим, наведемо такі:

1. Значущість спортивної комунікації, яка полягає у тому, що спорт – це не тільки „голи, рейтинги, секунди”, але й величезна сфера людської діяльності, яка включає соціально-економічні, суспільно-політичні та фінансові проблеми.

2. Опосередкованість навіть „чистих” видів спортивного дискурсу засобами масової інформації. Дискурс мас-медіа на межі ХХ-ХХІ ст. є основним каналом здійснення спортивної комунікації, у зв'язку з чим правомірно казати про тенденції до зрощення спортивного дискурсу з дискурсом мас-медіа.

3. Наявність зв'язку між вивченням спортивного дискурсу із статусом дискурсивної лінгвістики й дискусійністю багатьох її категорій (інституціональність дискурсу, базові концепти, інтенціональні типи, жанровий простір дискурсу). Міждисциплінарний підхід до вивчення дискурсу перебуває у фокусі інтересів

вітчизняної лінгвістики у зв'язку з інтегративною тенденцією її розвитку і антропологічністю парадигми дослідження інституційних дискурсів: на перший план виходять не внутрішньосистемні мовні відносини, а характеристики мовної особистості як носія відповідної культури і статутно-рольових відносин.

Перспективним напрямком подальших розвідок з цієї проблематики є вивчення зв'язку між спортивним та масово-інформаційним дискурсом, а також дослідження ролі перекладача у спортивному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Аскольдов С. А. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
2. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: точки пересечения с другими дискурсами (проблемы интертекстуальности) // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 19. – С. 103-113.
3. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории; исследовательские задачи // Язык, сознание, коммуникация / Зильберт А. Б. – М.: МАКС Пресс, 2001. – Вып. 17. – С.45-55.
4. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов // Антология концептов / Отв. ред. В.И. Карасик, И. А. Стернин. – М.: Гнозис, 2007. – С. 12-13.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик В. И. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

Софія ІВАЦУК

СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОПОВІДІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І.Є. Снісаренко

Дискурс та релігійний дискурс як його різновид є явищами ґрунтовно опрацьованими та дослідженими. Про це свідчить значна кількість монографій, статей, підручників (С. Барон та Д. Девіс [15], Ф. Бацевич [3], Н. Аліфіренко [1], В. Бріцин [5], В. Різун [12]). Суттєвим внеском у вивчення вищезазначених понять є також праці Г. Почепцова [10], О. В. Морозової [9], Є. А. Селіванової [13] та інших. Але, незважаючи на ґрунтовність цих досліджень, все ж залишається значна кількість питань, пов'язаних із вивченням дискурсу (а також його релігійного різновиду), зокрема суттєвим аналізом синтактико-стилістичних особливостей проповіді як жанру релігійного дискурсу. У сучасній лінгвістиці проповідь як жанр є предметом дослідження значної кількості вчених, що зумовлено як власне лінгвістичними причинами, так і змінами в суспільстві, тобто екстралінгвістичними чинниками: процесами духовного відродження, поверненням до церковної спадщини та ораторського мистецтва, втіленого в проповіді як морально-духовному жанрі. Саме вищезазначене і визначає актуальність обраної теми.

Мета статті полягає в ґрунтовній характеристиці синтактико-стилістичних особливостей релігійного дискурсу сучасної англійської мови шляхом виокремлення зазначених особливостей проповіді як його жанру. Завданнями статті є: 1) узагальнення підходів до визначення поняття «дискурсу» на рівні лінгвокультурної категорії та релігійного дискурсу; 2) виокремлення синтактико-стилістичних особливостей релігійного дискурсу сучасної англійської мови; 3) аналіз синтактико-стилістичних особливостей проповіді як жанру релігійного дискурсу сучасної англійської мови. Матеріалом для написання статті слугував текст Біблії (її Американський та Британський варіанти), звідки методом суцільного обстеження було виокремлено 100 речень різних структурних та комунікативних типів.

Дослідження сучасних мовознавців (Я. Торфінга [17], Ф. Бацевича [3], Т. Радзієвської [11], К. Серажим [14] та інших) свідчать про дискусійність поняття «дискурс» як лінгвокультурної категорії. У зв'язку з тим, що цей термін може використовуватися у декількох значеннях, Ф. Бацевич [3: 179] вважає за доцільне стверджувати про «розмитість» його поняттєвих меж. На думку О. Балабан, «розмитість» терміна «дискурс» зумовлена двома причинами: історією становлення, коли в семантичній «пам'яті» лексеми утримуються ознаки попередніх її вживань, і певною невизначеністю місця поняття «дискурс» у системі існуючих категорій та модусів вияву мови [2: 3]. Зокрема, поняття дискурсу асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві (комунікативний дискурс, мовний, вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання), комунікацією у межах окремих каналів (візуальний, слуховий, тактильний), виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців (етикетний, лайливий, дидактичний) [там само].

На думку Ф. Бацевича, інша класифікація дискурсу має в основі певний тип інформації в комунікації. Відповідно, виділяють духовний, сакральний, релігійний, філософський, метафізичний, християнський, протестантський, православний, міфологічний, міфічний, апокаліптичний, символічний різновиди дискурсу [3: 181].

У багатьох текстах дискурс сприймається як вияв культурної комунікації (дискурс культури, модернізму, постмодернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний, іншокультурний), культурно-історичних особливостей комунікації (дискурс Нового часу, Відродження). Соціальні, вікові та статеві характеристики учасників комунікації також ототожнюються з типами дискурсу (політичний, дискурс влади, радянський, молодіжний, феміністичний, лейбористський, радикальний) [8: 14].

Як вважає Ф. Бацевич, поняття дискурсу часто асоціюється з типами та формами мовлення, принципами побудови повідомлення, його риторикою (монологічний, діалогічний, наративний,

риторичний, іронічний тощо), характеристиками мовлення окремої людини і груп людей (особистісний, колективістський, авторитарний). Разом з цим, зазначає автор, дискурс розглядають і як функціональний стиль, різновид мовлення (усний, писемний, науковий, художньо-белетристичний, діловий, літературний); різновид функціонального стилю, тобто його реалізацію в різних сферах спілкування (юридичний, судовий, газетний, радіодискурс, кінодискурс, театральний, у сфері громадських відносин, рекламний, святковий); як жанр художньої літератури (прозовий, ліричний, драматичний) [3: 199].

Отже, вищезазначене дає нам підстави зробити висновок, що термін «дискурс» є багатозначним та вживається сучасними дискурсологами у декількох значеннях.

Спробу систематизації різних тлумачень терміна «дискурс» знаходимо у роботі К. Серажим, яка розподілила їх за такими групами: 1) «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками» (Т. ван Дайк, В. Караулов, В. Петров, І. Штерн); 2) «текст, узятий у подієвому аспекті» (Н. Арутюнова, Г. Кук, К. Пайк); 3) «текст, що утворився в процесі дискурсії, коли кінцеве значення відповідає авторському задуму» (В. Костомаров, Н. Бурвикова); 4) «сукупність тематично, культурно або пов'язаних іншим шляхом текстів, що допускає доповнення іншими текстами» (А. Баранов, Д. Добровольський); 5) «спілкування, що розглядається як реалізація певних дискурсивних практик» (М. Фуко, А.-Ж. Греймас, Ж. Курте) [див. 14: 52 – 55]. Така багатоаспектність поняття «дискурс» уможливила різні підходи до питання типології дискурсу, в результаті чого з'явилася ціла низка класифікацій. Якщо розглядати дискурс як сукупність текстів, пов'язаних функціонально й культурно, то серед інших комунікативних різновидів дискурсу можна виділити релігійний або фідеїстичний¹, який на часі є малодослідженим.

Специфіка спілкування у міфолого-релігійній сфері та неконвенціональне сприйняття мовних знаків визначили жанрові особливості релігійного дискурсу [3: 199]. Серед відмінних рис релігійного дискурсу слід зазначити досконалу формально-смыслову організацію, високу міру клішованості, тісний зв'язок з невербальною (паралінгвальною та поведінковою) комунікацією, особливе фонетичне оформлення.

Згідно з О. Морозовою, сучасна релігійна англійська мова є гомогенною за своїм характером. В окремих релігійних жанрах прослідковується фонологічна, графічна, граматична та структурна ідентичність [9: 100].

Сучасна релігійна англійська мова характеризується рядом особливостей, притаманних розмовній мові. Священик може використати пряме звернення, наприклад, займенник другої особи – you; часто розпочинає промову зі спеціальних формул звернення до аудиторії – «Brothers,...». З метою досягнення ближчого контакту з аудиторією він може використати такі комунікативні прийоми розмовного стилю, як обговорення питань із залученням аудиторії, що є звичайним у баптистському співтоваристві, наприклад, *Am I right here, eh?*; використанням риторичних запитань, які є, фактично, заявами у формі питання. Риторичні запитання (приклад 1) можуть передбачати відповіді: позитивна форма риторичних питань передбачає негативну відповідь, негативна форма – позитивну відповідь:

1) *Consider the people of Israel; are not those who eat the sacrifices partners in the altar? What do I imply then? That food offered to idols is anything, or that an idol is anything* [Saint Paul, 1 Corinthians 10]

Разом з цим, на відміну від розмовного стилю, лексика молитов, проповідей та інших релігійних текстів, як усних, так і писемних, зазвичай, продумано обирається та вживається, головним чином, у високому стилі [16]. Наприклад:

2) *Our Father which art in heaven, hallowed be Thy name. Thy kingdom come. Thy will be done on earth as it is in heaven. Give us this day our daily bread. And forgive us our debts, as we forgive our debtors. And lead us not into temptation, but deliver us from evil: For Thine is the kingdom, and the power, and the glory, for ever, Amen* [The Lord's Prayer. (Matthew 6:11)].

Вищевикладені специфічні особливості англійської релігійної мови, на думку Г. Гомовської [там само], залежать від таких факторів:

релігійний дискурс має ретроспективний характер, адже мова йде про явища у момент їх виникнення;

релігійна мова як система характеризується рядом особливостей, притаманних давньо- та середньоанглійській мові.

Зазначені фактори є причиною також для таких специфічних рис як усного, так і писемного різновиду фідеїстичного дискурсу як: використання архаїчних слів та словоформ: *thy = your; thou = you; thine = yours; thee = you (the objective form of thou); thou art = you are; shalt = shall*. Надання переваги схемам порядку слів у реченні, характерним давньо- та середньоанглійській мові, наприклад, *follow thou me, speak ye unto, things eternal*. Сучасне використання заперечної конструкції, що складається з допоміжного дієслова *do* та заперечної частки *not*, відсутнє як у ствердженнях, так і в запитаннях: *they knew him not zamit' they did not know him*. Використання флексії *-(e)th* на позначення третьої особи теперішнього часу дієслів: *goeth, hath, doth*. Використання *his* на позначення присвійного займенника *its*: *If the salt has lost his savour, wherewith shall it be salted*. Вживання неозначеного артикля *an* у позиції перед іменниками, що починаються з літери *h-* у наголошеному складі: *an husband, an helpe, an harlot*.

Окрім вищевикладених особливостей, аналізуючи сучасну англійську релігійну мову, слід зазначити, що релігійні тексти характеризуються тенденцією до обов'язковості, що, в свою чергу, послугувало причиною до використання спеціальних граматичних форм і структур, а саме використання наказового способу і модальності. Наприклад, негативна форма модального дієслова вживається, щоб виразити наказ, команду:

¹ Фідеїзм – релігійний світогляд, що стверджує примат віри над розумом; характерний для теїстичних релігій [6].

3) *Seek and ye shall find. Remember the Sabbath day, keep it holy. Six days shalt thou labour, and do thy work: But the seventh day is the Sabbath of the Lord thy God. Thou shalt not kill. Thou shalt not bear false witness against thy neighbour. Render unto Caesar the things that are Caesar, and unto God the things that are God* [Genesis 3.1 – 7].

Синтаксис сучасної релігійної англійської мови характеризується частим використанням неособових форм дієслова, особливо інфінітива та дієприкметника минулого часу (*hallowed be Thy name; Thy will be done on earth; that which is planted*), а також складних структур з ними. Інфінітив вживається, головним чином, в атрибутивних реченнях та виконує синтаксичну функцію ознаки до іменника, також виражаючи при цьому модальне значення можливості або потреби. Наприклад:

4) *A time to love, and a time to hate; a time of war, and a time of peace. A time to get, and a time to lose; a time to keep, and a time to cast away* [Ecclesiastes].

Переважне використання простих поширених двоскладних речень, синтаксичний паралелізм сприяють кращому розумінню змісту релігійного тексту, а також слугують як засіб захоплення уваги аудиторії за допомогою ритмічної організації мовлення. Наприклад,

5) *For Thine is the kingdom, and the power, and the glory, for ever* [The Lord's Prayer. (Matthew 6:11)].

6) *A time to kill, and a time to heal; a time to break down, and a time to build up* [Ecclesiastes].

Частим явищем у сучасній релігійній англійській мові є форми умовного способу на позначення гіпотетичної дії, направленої на майбутнє. Проте такі форми обмежені, в основному, шаблонними виразами – молитвами і побажаннями – і, зазвичай, запам'ятовуються як завершені одиниці:

7) *Heaven forbid! God save the Queen* [Deuteronomy 17:3]!

У релігійному дискурсі сучасної англійської мови, як і в релігійному дискурсі будь-якої іншої мови, виділяють первинні та вторинні релігійні жанри. Проповідь є первинним релігійним жанром [7: 211].

Проповідь є невід'ємною частиною християнського богослужіння, а в більшості протестантських конфесій – його ядром. Проповідь – публічна промова, яку проголошує, як правило, у церкві священник (адресант) перед парафіянами (адресатом) з певного приводу з метою надання релігійно мотивованого впливу на адресата [див. 16]. Проповідь як окремий мовний жанр є класом вербальних текстів, об'єднаних на основі спільності структури, меж варіативності, вживання в однотипних комунікативних ситуаціях [9: 12].

Окрім вищезазначених рис, що характерні сучасному релігійному дискурсу англійської мови, проповідь має ряд властивих лише їй синтактико-стилістичних особливостей.

Для дослідження композиційно-сислової організації тексту проповіді Г. Гомовська [16] пропонує використання методу діктемного аналізу в рамках теорії діктемної структури тексту, висунутої професором М. Блохом. Діктема визначається як "елементарна систематизуюча одиниця зв'язного мовлення" [див. 4: 3].

Суть поданого аналізу полягає у виявленні синтактико-стилістичних особливостей проповіді як цілого через виявлення зазначених особливостей її елементарних одиниць – діктем. Досліджені англійські тексти проповідей належать християнським конфесіям, які набули найбільшого поширення в англійських країнах та відзначаються певною традиційністю: це англіканство, методизм, пресвітеріанство, лютеранство, католицизм та деякі інші. Всі тексти є зразками богослужбової проповіді (в тому числі літургійної).

Фактичний аналіз результатів дослідження засвідчує, що структура проповіді складається із заголовку, вступу, основної частини, висновків, обов'язкової ритуальної кінцівки «*Amen*». У результаті дослідження було виявлено, що загальна кількість діктем, що утворюють текст проповіді, як правило, складає від 12 до 30, з них 1 – 3 діктеми складають вступ і 1 – 3 діктеми – висновок.

У середині цієї загальної структури можна виділити домінуючі композиційно-сислові типи. Так, професор Дж. Шлафер [див. 16] поділяє всі проповіді на три групи: *image*, *story*, *idea*, тобто проповіді, в основі яких лежить образ, проповіді-розповіді та проповіді-міркування. Проте, на нашу думку, така класифікація, швидше відображає тип сприйняття, на який орієнтована проповідь, ніж її структуру.

Дж. Кілінджер [там само] розрізняє в сучасній англійській гомілетичній 2 сім основних типів проповіді: інтерпретуючий (*expository*) – проповідь є детальним, розгорнутим тлумаченням біблійного тексту – екзегезою; аргументуючий (*developmental*) – класична схема, успадкована ще від античної риторики; дискурсивний або вільний (*discursive*) – проповідь справляє враження непередбаченого мовлення, сприяючи більш безпосередньому та розкріпаченому спілкуванню з аудиторією; розповідний (*narrative*); класифікуючий (*classifying*) – проповідь, яка за структурою є близькою до аргументуючого типу; фасеточний або аспектний (*faceting*) – використовується, коли проповіднику потрібно детально розглянути будь-яке складне питання; експериментальний (*experimental*) – численні різновиди, що з'явилися в останні десятиліття: проповіді-діалоги, проповіді-притчі, проповіді у віршах, епістолярні проповіді, музичні, показ слайдів та інші.

Фактичний структурний аналіз вищезазначених типів проповіді засвідчує, що хоча й між проповіддю інтерпретуючого, класифікуючого та фасеточного типів є відмінності, що визначаються характером логічних зв'язків між основними положеннями проповіді, структурно подані типи проповіді є ідентичними. Це дає нам підстави скоротити число композиційно-сислових типів до чотирьох: 1) інтерпретуючий; 2) аргументуючий; 3) розповідний; 4) експериментальний.

² Гомілетика – наука про церковне красномовство або інакше про проповідництво [6].

Таким чином, проповідь як жанр релігійного дискурсу відзначається наративно-маніпулятивним характером. Її (проповіді) жанрові особливості визначаються специфікою спілкування у міфолого-релігійній сфері та неконвенціональним сприйняттям мовних знаків. Перспективами нашої наукової розвідки вважаємо дослідження характеру змін релігійної мови в залежності від історичних змін суспільства на основі порівняльного аналізу синтактико-стилістичних особливостей проповіді як жанру релігійного дискурсу сучасної та новоанглійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Дискурс как смыслопорождающая категория (дискурс и вторичное знакообразование) // Язык. Текст. Дискурс: Межвузовский научный альманах / Под ред. Г.Н. Манаенко. – 2005. – № 3. – С. 5 – 13.
2. Балабан О.О. Дискурс-теорії і дискурс-аналіз: історія та перспективи // Актуальні проблеми іноземної філології. – 2010. – № 5. – С. 13 – 21.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Бацевич Флорій Сергійович / К.: Академія, 2004. – 342 с. – (Сер. «Альма-матер»). – Бібліогр.: С. 304-317.
4. Блох М.Я. Діктема в рівневій структурі мови // Питання мовознавства. – 2000. – № 4. – С. 56 – 67.
5. Бріцин В.М. Модальна граматики дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень // Мовознавство. – 2006. – № 2 – 3. – С. 101 – 110.
6. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова. – Харків: Фоліо, 2005. – 767 с.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик Владимир Ильич / М.: Гнозис, 2004. – 474 с.
8. Кубко В.В. Документна лінгвістика. Конспект лекцій для студентів спеціальності 7.020105 – документознавство та інформаційна діяльність денної та заочної форм навчання. – Одеса: Наука і техніка, 2006. – 92 с.
9. Морозова О.В. Особливості жанру сучасної християнської церковної проповіді. Лінгвостилістичний аспект. дис. канд філол. н. – М.: Гнозис, 1998. – 148 с.
10. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – К.: Рефл-бук, 2003. – 656 с.
11. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту: Текст – соціум – культура – мовна особистість. – К.: ДП «Інформ-аналіт. агенство», 2010. – 491 с.
12. Різун В. В. Теорія масової комунікації: Підруч. для студ. галузі 0303 “журналістика та інформація” / Різун Володимир Володимирович / К.: Видавничий центр “Проміт”, 2008. – 260 с.
13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Брама, 2004. – 336 с.
14. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики): Монографія / Серажим Катерина за ред. В. Різуна. / Київ: Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 392 с.
15. Baron S.I. and Davis D.K. Mass Communication Theory; Foundation, Fervent and Future. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1995. – 140 pp.
16. Goumovskaya G. Religious English / G. Goumovskaya [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eng.1september.ru/article.php?ID=200702209>.
17. The Bible [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gospelhall.org> та <http://esvbible.org>.
18. Torfing J. New theories of discourse: Laclau, Mouffe, and Titek. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 342 p.

Анна ІЩЕНКО

ГЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент І.Є. Снісаренко

У другій половині ХХ століття лінгвісти звертають свою увагу на синтаксичну одиницю більшу за речення. Пошук особливої одиниці тексту привів до пошуку терміну, який би визначав її. Одним із запропонованих термінів був «дискурс».

Хоча проблема дискурсу віддавна широко висвітлюється як вітчизняними, так і зарубіжними лінгвістами, науковці і досі не можуть зійтися щодо єдиного визначення терміну. Метою нашої роботи є – з'ясування природи дискурсу, конкретизація змісту самого терміну, який часто використовується в різних галузях науки. Поняття «дискурс» (від латинського *diskursus*) не є чітким, так само як поняття мови, суспільства, ідеології, тощо. Ми знаємо, що найбільш нечіткі поняття, яким важко дати чіткі визначення, стають найбільш популярними. „Дискурс” - одне з них. Це поняття зустрічається в найрізноманітніших галузях науки. В різних дисциплінах підходять з різних сторін до цього терміну. Найбільш загальним визначенням є наступне: дискурс - це мова, процес мовної діяльності, спосіб говоріння.

Онлайнова енциклопедія «Вікіпедія» подає таке визначення: Дискурс (франц. *discours*- промова, виступ)- у широкому смислі слова є складною єдністю мовної практики і екстралінгвістичних факторів (значима поведінка, котра маніфестується в доступних почуттєвому сприйняттю формах), необхідних для розуміння тексту, тобто таких, які дають уявлення про учасників комунікації, їхні установки і цілі, умови вироблення і сприйняття повідомлення [9; 1].

У зв'язку з поширенням використання терміну «дискурс» різні науковці надавали нових відтінків його тлумаченню. Оскільки ми розглядаємо проблему дискурсу з лінгвістичної точки зору, ми можемо використати визначення провідних вчених, які займалися проблемою дискурсу. Зокрема, Т.А. ван Дейк стверджує, що дискурс - це "комунікативна подія, складне комунікативне явище, яке включає в себе соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (та їх характеристики - загальнодоступні значення, знання мови, знання світу), так і про процеси виробництва та сприйняття повідомлень" [9: 116]. Через дискурс, стверджує Т.А. ван Дейк, ми можемо отримати уявлення про людей, предмети, які їх оточують, відношення між ними, події та вчинки, певні моменти життя.

Так як і Т.А. ван Дейк, лінгвісти Дж. Браун та Дж. Юл звертали увагу на динамічний характер дискурсу як процесу конструювання тим, хто говорить і пише, та процесів інтерпретації слухачем чи читачем. Вони розглядали дискурс як текст, сформований співрозмовником для слухача.

Розглядаючи проблему дискурсу, ми не можемо оминати роботу М.Фуко, яка мала значний вплив на подальшу інтерпретацію теорії дискурсу. Він подав наступне трактування: «Ми будемо називати дискурсом групу тверджень, оскільки вони відносяться до однієї дискурсної формації. (...Дискурс) будується на основі обмеженої кількості тверджень, по відношенню до яких можуть бути визначені умови їхнього існування. В цьому значенні дискурс - не ідеальна, позачасова форма (...) - це фрагмент історії (...), який накладає свої власні обмеження, який пропонує ділення та трансформації, специфічні способи вираження своєї приналежності до певного часу» [9:117].

Підсумовуючи різні трактування терміну "дискурс", не можна не погодитися з тим, що «дискурс - є центральним моментом "життя (людини - від автора) в мові", того, що Б.М. Гаспаров називає "мовним існуванням" і "є собою частку безперервного потоку людського досвіду" [5].

Дискурс існує в найрізноманітніших сферах: у процесі спілкування, наукових дослідженнях, у політичних баталіях, художніх творах. Дискурс існує незалежно від нашого усвідомлення його існування та дії. Він передається з покоління в покоління як в письмовій, так і в усній формі. Він є частиною певної нації, її культури, національної спадщини. Будь-яка людина незалежно від рівня освіти може розуміти та використовувати дискурси різної складності. В більшості випадків певні користувачі дискурсів вживають той чи інший дискурс інтуїтивно, не задумуючись над його структурою. Адаже мова політики, науки, медицини, філософи, права - це структурна складова загальнолюдської мови.

Дослідження конкретного дискурсу не є цілком новим, хіба що сам дискурс є новим (наприклад поява в Україні дискурсу "помаранчевої революції"). Але жоден дискурс не є сталим, він зазнає змін у процесі розвитку суспільства. З'являються нові терміни із розвитком наук. Ці терміни виникають через появу нових явищ в суспільстві, культурі. Кожен дискурс зазнає змін також через те, що він не може бути відокремленим, не може створюватись вакуумно, не пересікаючись з іншими дискурсами. Людина певної професії не може виокремитись лише "своєю" термінологією чи жити лише своєю професією, не пересікаючись з іншими аспектами життя.

З усього сказаного видно, визначення терміну дискурс не є однозначним і різні дослідники вкладають різний зміст у це поняття. Підсумовуючи усі визначення, можна стверджувати, що дослідження дискурсу несе в собі дослідження мови загалом, не акцентуючи уваги на певному аспекті мови.

Намагаючись упорядкувати, класифікувати різні типи текстів залежно від сфери їх вживання, необхідно пам'ятати, що у даної проблеми не може бути абсолютних рішень. Принципи побудови текстів, що існують у різних комунікативних умовах, хиткі й рухливі. Неминучим наслідком їх складності і різноманітності є схематичність і спрощеність будь-якої класифікації стилів, жанрів, форматів або типів дискурсу. Однак, подібна типологія необхідна як загальна закономірність, побудована в дослідницьких цілях, як якась відправна точка, з якої починається конкретний аналіз.

Аналіз наукового дискурсу, що є об'єктом нашого дослідження ставить перед собою: один із способів дослідження функціональних стилів є їх зіставлення, виявлення подібних і різних характеристик. У період становлення функціональної стилістики типовим було зіставлення, вірніше, протиставлення художньої та наукової прози. Полярність таких ознак як образність / відсутність образності, емоційність / логічність, новизна, оригінальність / стереотипність, клішованість визначила чітке розмежування цих двох функціональних стилів. Подібне протиставлення ґрунтувалося на відмінності сфер застосування мови і жанрів, що функціонують у цих сферах. Характерними ознаками наукового стилю на цьому етапі вважались одноплановості, висока ступінь визначеності мовних одиниць, відсутність образності та експресивності, суворі логічність, доказовість викладу, відсутність нових мовних засобів і оригінальних прийомів їх вживання, використання усталених, стереотипних, а тому звичних форм вираження, позбавлених будь-яких алегорій, алюзій тощо.

Надалі, у міру більш глибокого вивчення текстів, що належать до наукового і художнього стилів, залучення в сферу аналізу інших функціональних різновидів мови, лінгвісти виявили не тільки риси відмінності, але й риси подібності художньої та наукової прози. Дослідники прийшли до висновку, що образність і експресивність не чужі науковій літературі. Так, А.І. Єфімов писав про образності, яка є характерною для наукової літератури, і про необхідність її вивчення [4; с. 145]. І.С. Куликова заявила про можливість застосування естетичного критерію до наукової творчості [4; с. 148]. Найбільш повне висвітлення дана проблематика знайшла у роботах Н.М. Разінкін, М.П. Сенкевич, М.М. Кожиной та ін. Крім того, крім визнання факту існування в науковому стилі характерних ознак інших стилів, лінгвісти погодилися і з іншим положенням. Характеристики, раніше приписувані тільки науковій прозі, були виявлені і в текстах, що належать іншим функціональним стилям. Так, дослідники визнали, що складність синтаксичних побудов у вищій мірі характерна і для офіційно-ділового стилю, логічність викладу як провідний ознака наукових текстів не меншою мірою властива і художнім творам, обмежене використання емоційних можливостей мови і стереотипізація спостерігається як в офіційно-діловому, так і в газетному стилі. Таким чином, в лінгвістичній виробився якісно новий підхід до співставлення різних функціональних стилів. Сформувалася позиція, що передбачає відмову від жорсткого протиставлення стилів, що враховує ознаки їх органічного подібності. Сьогодні постає питання про взаємодію і взаємопроникнення стилів, проводиться вивчення проміжних жанрів, що знаходяться на стику функціональних стилів, таких як есе, щоденники і листування вчених - т.зв. науково-епістолярний жанр. Подібні дослідження дозволяють побачити своєрідне переплетення рис, характерних для різних функціональних стилів, так як "прикордонні" жанри представляють собою надзвичайно цікаве поле дослідження для стиліста.

Учасники наукового дискурсу – це дослідники, які діють у кількох іпостасях: учені - дослідники, учені - педагоги, учені - експерти, учені - популяризатори. Характерною особливістю наукового дискурсу (НД) є принципова рівність усіх учасників спілкування, тобто ніхто з них не володіє монополією на істину. Опозиція «агент - клієнт», яку використовують для опису учасників інших інституційних дискурсів, у випадку НД потребує модифікації. У межах наукової дискурсивної спільноти (НДС) загальноприйняте звертання «колега», яке нейтралізує всі статусні відмінності. НДС повною мірою відповідає принципам ідеальної мовленнєвої ситуації, яка, за німецьким філософом і соціологом Юргеном Хабермасом [4; с. 200] визначається такими умовами: рівністю шансів учасників дискурсу в плані використання мовленнєвих актів; рівністю шансів щодо висловлення думок з приводу певної теми та права на критику; свободою самовираження; рівністю шансів стосовно використання регулятивних мовленнєвих актів, що забезпечує рівноправний характер відносин учасників дискурсу та виключає односторонні привілеї у спілкуванні. Лише у випадку виконання цих умов НД буде саме дискурсом, а не залякуванням чи обманом.

Завдяки цивілізованому спілкуванню, толерантності більшості щодо думки меншості відбувається вільний обмін думками: «Інтелектуали розуміють, що вони не мають привілейованого доступу до істини, що вони також можуть помилятися» (Ю. Хабермас). Водночас наукова дискурсивна спільнота вирізняється намаганням встановити бар'єри для «чужих» - через наукові ступені, академічні звання, членство в наукових товариствах тощо.

Статусні відносини між комунікантами в науковій статті є рівноправними і статусно симетричними. Наприклад, автор наукової статті або монографії веде діалог з читачем як рівний з рівним, отже, адресат і адресант перебувають у рівноправних статусних відносинах. Інша ситуація з підручниками, коли автор має вищий статус порівняно з читачами, адже одна з основних цілей підручника - донести до адресата систематичний виклад основ знань у певній галузі науки. У науковій рецензії статус учасників дискурсу є менш рівноправним з огляду на роль рецензента як критика роботи інших. Найбільш паритетні статусні відносини учасників наукових конференцій, що зумовлено специфікою мети таких форумів - вільний обмін думками між рівноправними учасниками з приводу певної проблеми.

Категорія «особа» в англійському науковому дискурсі виражена через два протилежні значення. З одного боку, спостерігається експліцитне авторське Я, з іншого - тенденція до нейтралізації особи автора (авторів), що втілюється в широкому використанні безособових зворотів, безособового узагальнювального *one* тощо. Використання певного засобу позначення особи в науковому дискурсі може зумовлюватися особливостями жанру, а також авторського ідіолекту. В інших випадках уживання *I-We* викликано тим, що автором певної статті, монографії тощо є не одна особа, а декілька вчених. Безособові звороти свідчать про намагання авторів створити ефект деперсоналізованої об'єктивності наукових розвідок. Загалом у науковому дискурсі спостерігається варіативність вираження категорії «особа», причому вона пов'язана з категоріями «невизначеність», «узагальнення», а також «увічливість».

Гендерний аналіз був започаткований у 70-х роках ХХ століття у британській (М. Адлер, Р. Макаулей, С. Ромейн) та американській лінгвістиці (Д. Камерон, Р. Лакофф). Хоча гендер не є лінгвістичною категорією, аналіз структури мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер в тій або іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків та жінок фіксуються в текстах різного типу, які змінюються уявлення про гендерні норми, маскуліність та фемінінність в часі, які стильові особливості можуть бути віднесені до переважно жіночих або чоловічих, як гендерна приналежність впливає на засвоєння мови, з якими фрагментами і сферами мовної картини світу вона пов'язана [Камерон Д., с. 107].

Значний внесок у розвиток даної науки належить Робін Лакофф – американській дослідниці, праці якої («*Language and Women's Place*» (1975) та стаття «*Women's Language*») стали фундаментальними для вивчення мовних особливостей жінок. У статті «*Women's Language*», яка була опублікована в 1975 році дослідниця стверджувала існування десяти основних мовно-комунікативних маркерів, які засвідчують відмінність мовлення жінки від чоловіка [Лакофф Р.]. Більшість запропонованих маркерів Робін Лакофф збігались з даними датського лінгвіста Отто Джеферсона, який першим в історії лінгвістики торкнувся теми жіночого гендеру. Таким чином, основними засобами вербалізації жіночого автоіміджу вважаються [Робін Лакофф, с.125-126] : 1. «Ухильні фрази» (*hedges*): *sort of, kind of, it seems like*; 2. Надто увічливі форми (*super polite forms*): *would you mind..., I'd appreciate it if..., ...if you don't mind*; 3. Розділові питання (*tag questions*): *You're going to dinner, aren't you?* 4. Курсивна мова (*Speaking in italics*): інтонаційне виділення слів з метою підкреслити важливість - *so, very, quite*; 5. «порожні» означення (*empty adjectives*): *divine, lovely, adorable, gorgeous*; 6. Граматично вірні форми (*hypercorrect grammar and pronunciation*); 7. Брак почуття гумору (*sense of humor lacking*): жінки не вміють розповідати жартів і часто не розуміють анекдотів; 8. Прямі цитати (*direct quotation*): чоловіки частіше перефразовують; 9. Багато вибачень (*apologizing*): *Is it ok, if...?* 10. Інтонація запитання у розповідному реченні (*question intonation in declarative*): *What school do you attend? Lafayette College?* 11. Особлива лексика (*precise color terms*): жінки часто вживають особливу термінологію для описання кольорів – *magenta, aquamarine*; 12. Уникнення «міцних слівців» (*avoidance of strong swear words*): *fudge, my goodness*; 13. Емфатичний наголос (*emphatic stress*): *it was a BRILLIANT performance* [Джанет Холмс, с. 181]. 14. Позитивне мовне вираження оцінки (*positive mark*): *lovely, nice, sweet, marvelous, gorgeous*; 15. Вживання емфатичного *do*: *I DO like it!* 16. Вживання елементів дитячого мовлення: *You are just a TEENY-WEENY bit unimaginative, darling* [Борисенко Н. Д., с. 6-9]. 17. Вживання компліментів. На думку Н. Вольфсон, Дж. Мейнс, Дж. Холмс і Д. Ф. Браун у ролі як адресанта так і адресата компліментів найчастіше виступає саме жінка. При цьому за шкалою частоти на першому місці знаходяться компліменти жінки жінці, далі компліменти жінки

чоловікові, чоловіка жінці і найменш вірогідні компліменти чоловіка чоловіку [Холмс Дж., с. 201]. Щодо лексем, які використовуються жінками в компліментах, можна виділити такі, котрі є релевантними для обох статей (good, beautiful, nice, kind, wonderful) а також лексеми з «жіночим ярликом» (adorable, charming sweet, lovely, devine) [Холмс Дж., с. 204]. 18. Особливість вираження епістемічної модальності. Згідно з даними Н. Д. Борисенко у відсотковому співвідношенні вживання епістемічних модальних форм у висловлюваннях певної статі, що приймається за 100%, у висловлюваннях жінок частіше вживаються I think (77% усіх слововживань), probably (89%), perhaps (59%), you know (62%), really (65%), I mean (56%). Загальний кількісний аналіз показує, що для вербальної поведінки жінок більш характерні епістемічні модальні форми, ніж для чоловіків [Борисенко Н. Д., с. 124]. 19. Використання табуованої й евфемістичної лексики. Вигук Gosh, що замінює табуоване церквою слово God, вживається винятково в репліках жінок [Дж. Мейнс, с.20]. Реалізація комунікативів, під якими, за Н.О. Курносовою, розуміємо мовні одиниці зі значенням реакції комуніканта на слова співрозмовника та ситуацію спілкування. Для жіночої вербальної поведінки типовим є використання комунікативів, що мають у своєму складі евфемізми, які замінюють табуоване God: my goodness! (100%), thank goodness (100%), oh, dear! (76%), for goodness' sake (75%), good Heavens! (67%), for Heaven's sake (57%) [Д. Ф. Браун]. 21. При вживанні елементів «дитячого» мовлення. Для жінок характерним є використання димінутивного суфікса, редульованих форм прикметників (86% уживань), третьої особи замість другої (67% уживань) для створення дружньої атмосфери [Борисенко Н. Д., с. 126]. 22. У реалізації фразеологізмів. Використання фразеологізмів є типовим для жіночої вербальної поведінки (60% уживань) [Daniels, 1986: 27].

Жінкам притаманний окремий стиль мовлення, в якому і реалізуються вищезазначені засоби вербалізації. Однак не заперчується і той факт, що в деяких випадках жінки не використовують жодного з них [Робін Лакофф, с. 134].

Такі відмінності виникають на ґрунті «ситуативної влади», а не статі. Тобто жінки, в мові яких виявлено найменше відмінностей, зазвичай знаходяться на вищих ступенях соціального розвитку. Вони мають хорошу освіту та є першокласними спеціалістами [О'Барр та Аткинс]. Окрім того, відмінності в мовленні людей залежать не лише від статі, але й від етнічної та расової приналежності, релігії, віку, професії, що гармонійно втілюється в індивіді утворюючи створюючи неповторний комунікативний імідж [D. Tannen, с. 243]. Усе ж, зміни в мовленні за статтю безперечно існують і найперше, з чого слід виходити, – це відмінності цілей комунікації. Для більшості жінок розмова – це засіб зближення та розвитку відносин, наголос робиться на демонстрацію однакового досвіду та схожих випадків. Для чоловіків розмова зазвичай стає засобом збереження особистої незалежності. Жінки фокусуються на зв'язках, їх ціль – зберегти так звану видимість загального статусу, поділитись знаннями. Їх голоси посиляють сигнали підтримки, а не відкритої зневаги [D. Tannen, с. 258].

Д. Таннен запропонувала свої параметри, які відрізняють чоловіче мовлення від жіночого [Таннен Д., с. 260-266]: 1. Ведення розмови. Для чоловіків розмова – це обмін інформацією, а для жінок – це взаємодія; жінки схильні на перше місце при спілкуванні ставити близькість, чоловіки – незалежність; увага жінок до деталей являється засобом виявлення зацікавленості. Чоловіків же дратує увага жінок до деталей. 2. Статусні позиції. Чоловіки більш схильні в розмові маніпулювати статусом, жінки частіше наміряні встановити близькі відносини; жінки відчують комфорт, коли розмовляють в присутності рідних чи друзів, а чоловіки – коли їм необхідно зберегти свій статус в групі. 3. Сфера комунікації. Більшість чоловіків відчують комфорт, коли виступають публічно, жінки віддають перевагу приватним розмовам [Фішмен П., с. 175]. 4. Темі обговорення. Чоловіки частіше обговорюють футбол, політику, справи на біржі та інше. Віддають перевагу розмовам про політичні зв'язки, а не про особисті. Жінки ж вважають розмову про особисті відносини найвдалішою. Чоловіки не терплять розмови про виключно жіночі теми, що можна стверджувати і про жінок. 5. Стиль слухання чоловіків та жінок. Стиль слухання чоловіків сфокусований на інформаційний рівень розмови, стиль слухання жінок – на взаємовідносини, тобто на мета інформаційний рівень [Таннен Д., с. 266].

За даними П. Фішмен, які стали основою досліджень Д. Таннен, жінки виконують більше за обсягом роботи з підтримання теми розмови у спілкуванні, ніж чоловіки. Так, часто вживаються висловлювання (attention beginnings), які заохочують увагу співбесідника та виправдовують висловлювання, що за ними слідує; наприклад, «цікаво, чи...» тощо. До цієї стратегії жінки в ході експерименту вдались вдвічі частіше, ніж чоловіки [Фішмен П., с. 89].

Далі, ставлення запитань як стратегія забезпечення розмови за рахунок реплік у відповідь також виявилось більш властивим жінкам (кількісно жінки у два з половиною рази перевищують використання цієї стратегії чоловіками)

Зрештою, використання усталених виразів-запитань «А знаєш що?..», які ініціюють запуск певної теми для обговорення, виявилось також більш популярним серед жінок [Fishman P. 1983:101].

Теорію Таннен підтримав і вітчизняний науковець О. Хренніков, який стверджував, що чоловіки здатні приймати підтримуючі сигнали (minimal positive response) – кивання головою, експлетивні висловлювання, позитивні частки «так», які для жінок є лише засобами заохочення та підтримання розмови і сигналом своєї включеності в неї, за позитивну позицію слухача і підтриманні позиції оповідача щодо змісту повідомлення; відзначається, що таким мовним маркером жінки користуються значно частіше [Таннен Д., с. 172]. Те саме, на думку Хреннікова, стосується і запитальних речень, які у розумінні жінок сприяють лише підтриманню розмови, але не є свідченням готовності підтримати позицію мовця чи дати пораду, включатись у діяльність тощо [Хренніков О., с. 76].

У 1990 році у статті «Stories, Community and Place» не менш важливе відкриття зробила американська дослідниця Барбара Джонстоун, яка встановила структурні розбіжності в оповіданнях про пережиті події (story telling) чоловіками та жінками виділивши ключові елементи в оповіданнях представників обох статей. Так, щодо жіночих наративів, то в них протагоністом є, як правило, інший індивід, ніж оповідачка, і він може бути як жінкою, так і чоловіком; описувана дія відбувається у соціальному контексті, де підкреслюються прийняті норми та побоювання опинитись за їх межами; в центрі оповідання опиняється також дія разом з кимось іншим, тобто наголошується взаємозалежність у вчинках; часто встановлюються деталі опису персонажів, їх імена, діалоги [Джонстон Б., с. 74].

Таким чином, лексико-стилістичні засоби мають гендерну маркованість і характеризують вербальну поведінку представників певної статі. Типовою рисою жіночої вербальної поведінки є прагнення створити доброзичливу атмосферу спілкування, уникати засобів, що можуть образити співрозмовника, демонструвати загальну позитивну налаштованість жінок.

О.Чибишева акцентує увагу на найбільш вагомим характеристиках концепту ЖІНКА та виділяє три мікроконцепти: «Зовнішні характеристики людини», «Внутрішні характеристики людини», «Соціальні характеристики людини» [6, с. 12], які мають такі рівні структури: концептуальний аспект, концептуальний сегмент, концептуальна ознака. У структурі концепту ЖІНКА доречно виокремити п'ять мікроконцептів: «Зовнішні характеристики», «Фізичні характеристики», «Біологічні характеристики», «Внутрішні характеристики», «Соціальні характеристики». Концептуальний аспект «Емоційно-психологічні характеристики». Концептуальна ознака мовна поведінка. Ф.Мухутдінова а дослідженні виділяє концептуальні ознаки, які містять характеристику жіночої мови. Цікавим виявився той факт, що потреба жінки в багатослів'ї «підсилюється гіперболізованою характеристикою, неможливістю примусити жінку мовчати». Також дослідниця виділяє ознаку «балакучість», при цьому наголошуючи на тому, що це постійна ознака жінки, яка «поєднується з іншими характеристиками жіночої поведінки – по-требою плакати і йти». Негативна оцінка цієї ознаки пов'язана з «неінформативністю жіночої мови» [5, с. 13]. Ф.Мухутдінова наголошує на тому, що «для жінки її мова – це її зброя з усіма її функціями – оборонятися, нападати, уражати...» [5, с. 14].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989-331С.
2. Гаспаров М.Л. Язык, познание, образ: Лингвистика языкового существования. – М., 1996-456С.
3. Камерон Д. Теоретические дискуссии в феминистской лингвистике: Вопросы пола и гендера Текст. / Д. Камерон // Гендер и язык; Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 539-562.
4. Карасик В.И. О типах дискурса//Языковая личность: институциональный и персональный дискурс Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000, С 5-20
5. Коттхофф Х. Гендерные исследования в прикладной лингвистике Текст. / Д. Х. Коттхофф // Гендер и язык; Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований. М.: Языки славянской культуры, 2005. - С. 563 - 621.
6. Семенов О. А., Паращук В. Ю. Основы теории мовой коммуникації: навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. – К. : Ін Юре, 2009. – 276 с.
7. Мухутдінова Ф.Б. Концепт «Женщина» во французском языковом сознании: на материале афористики: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки». – М., 2006. – 24 с.
8. Чибишева О.А. Концепт «Женщина» в русской и английской фразеологии: (на материале предметных фразеологизмов, именуемых женщиной): автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20. – Челябинск, 2005. – 24 с.
9. Foucault M. the Archaeology of Knowledge London: Routledge, 1972-426p.
10. Holmes J. Functions of "You Know" in Women's and Men's Speech // Language in Society. – 1986. – №15. – P. 1-22.
11. Lakoff, R. Language and Women's Place Текст. / R. Lakoff // Language in Society. 1973. №3. P. 45-79.
12. Дискурс. – http://en.Wikipedia.org/wiki/Main_Page://en.wikipedia.org/w/index.php/http://search.live.com/results

Марія КСРЄКША

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ Е-НАВЧАННЯ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.О. Дацька

Проведене дослідження входить до числа робіт, що виконуються в рамках сучасних комунікативно-номінативних студій, у центрі уваги яких знаходяться питання про особливості лінгвокреативної діяльності людини, вербальні механізми її адаптації до навколишнього середовища, шляхи і способи відображення останнього за допомогою різноманітних мовних одиниць. Праці таких дослідників англійської неології як О.Л.Боярської, С.М.Єнікеевої, Ю.О.Жлуктенка, В.І.Заботкіної, Ю.А.Зацного, О.Л.Клименко, Н.З.Котелової, Л.Ф.Омельченко, О.М.Позднякової, А.В.Ребрія, Дж.Олджео, Дж.Ейто, Дж.Кенона та інших зі всією переконливістю свідчать про назрілу потребу у вивченні й описі сьогодні всього комплексу проблем, що стосуються номінативного потенціалу нового слова, його здатності фіксувати, нагромаджувати й відтворювати у свідомості людини певний осмислений нею фрагмент реального світу. Проведені дослідження сприяли вирішенню таких актуальних проблем лінгвістики, як виявлення специфіки мислення сучасного носія англійської мови та особливостей репрезентації вербалізованих знань, що наявні у системі його внутрішнього лексикону.

Розгляд неологізмів висуває потребу у вирішенні завдань, пов'язаних із вивченням терміносистем, що виникають у результаті стрімкого розвитку нових наукових напрямків, тож актуальність нашого

дослідження полягає у спробі виявити семантичні особливості термінів-неологізмів на позначення навчання з допомогою комп'ютерних технологій, або ж е-навчання, які увійшли у вжиток на початку цього століття. Актуальність такого дослідження зумовлена, крім того, невпинно зростаючим впливом позамовних чинників, зокрема змінами та розвитком в галузі інформаційних та комп'ютерних технологій на розвиток лексичного складу сучасної англійської мови.

Сучасні лінгвісти все частіше приділяють увагу лексичному складу мови, її аналізу, вивченню, дослідженню на різних мікрорівнях. Лексичне значення є одним із найважливіших інструментів закріплення в мові результатів пізнавальної діяльності людства. За його допомогою відбувається фіксація когнітивних процесів, накопичення відомостей про певні предмети чи явища з метою комунікації або для передачі інформації від покоління до покоління. У зв'язку з цим лексико-семантичні поля є постійним об'єктом дослідження і привертають увагу мовознавців. Одним із методів дослідження лексико-семантичного поля є компонентний аналіз. Так, завдяки компонентному аналізу стає можливим чітко і повно представити увесь обсяг значень та смислову структуру мовних одиниць, прослідкувати зміни, яких ця мовна одиниця зазнає, і встановити смислові зв'язки між різними значеннями цієї одиниці [1, 26]. У наш час цей метод є одним із основних методів чіткого й економного опису семантики, бо він надає змогу виразити значення величезного числа лексичних одиниць з допомогою обмеженої й відносно невеликої кількості елементарних смислових одиниць [4, 68]. За словами М. Гравитця [7], побудова лексико-семантичного поля відіграє велику роль у встановленні систематичних відношень лексичних одиниць певної мови. Завдяки лексикографічним джерелам можливо створити такі семантичні поля та проаналізувати взаємозв'язки їхніх компонентів.

Існують різні визначення лексико-семантичного поля (далі ЛСП) і погляди на його розуміння. Одні науковці стверджують, що до ЛСП можуть входити слова різних частин мови [5]. Інші визначають ознаки семантичного поля (цілісність, безперервність, повнота і т.д.) [6]. Проте всі вважають, що семантичне поле – це сукупність слів, об'єднана спільною семантичною ознакою [8]. Однією з основних ознак поля є його здатність членуватися на ядро і периферію, кордони між якими є нечіткими. У пропонованому дослідженні під терміном лексико-семантичне поле розуміємо складну систему, члени якої, незалежно від їхньої частиномовної приналежності, є парадигматично пов'язаними і мають у своєму складі інтегративну семантичну ознаку.

Отже, метою даної статті є виявити семантичні особливості неологізмів лексико-семантичного поля поняття *е-навчання* в англійській мові.

Матеріалом дослідження слугують двадцять дві лексичні одиниці, відібрані із словника неологізмів [2], термінологічних електронних словників, використано також енциклопедичні видання, підручники та наукові праці з віртуальної освіти [10; 11; 12].

До центру лексико-семантичного поля належать найуживаніші слова, які є носіями основних значень. Кожна лексико-семантична одиниця займає в семантичному просторі певне місце, яким і визначається її цінність. Лексико-семантичні поля можуть розпадатися на семантично ще тісніші об'єднання – лексико-семантичні групи. Також у межах лексико-семантичних груп виділяють мінімальні семантичні об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії та гіпонімії, тобто родо-видових відношеннях. Крім того, про структуру лексико-семантичного поля слід зазначити й таке: у кожному лексико-семантичному полі навколо ядра розташовуються семантичні й стилістичні шари, причому кожне лексико-семантичне поле кількісно та якісно індивідуальне та своєрідне в заповненні сітки своїх взаємовідношень [3, 32]. Лексика будь-якої мови є яскравим підтвердженням цього. Тут кожне слово посідає своє місце у лексико-семантичній системі, легко можна побачити, що окрема лексема пов'язана з іншими лексичними одиницями. На семному рівні таких зв'язків ще більше.

Тож у цьому дослідженні потрібно розкласти лексеми лексико-семантичного поля, що стосуються *e-learning* (*е-навчання*), на функціонально важливі семи і виявити спільні інтегративні компоненти у певних групах слів. Під семом зазвичай розуміють мінімальні змістові елементи, що становлять значення кожної лексеми. Це елементарні, граничні одиниці значення [9, 23].

Отже, *e-learning* – це електронне навчання, тобто навчання з використанням електронних технологій, у першу чергу Інтернету. Дозволяє пройти курс дистанційної освіти, надаючи при цьому можливість діалогу з викладачем та іншими слухачами [2, 152]. Наприклад: *The flexibility and value of e-learning make it extremely attractive, especially to the financial sector. (Financial Times, March 30, 2002); Technology enhanced learning has the goal to provide socio-technical innovations (also improving efficiency and cost effectiveness) for e-learning practices, regarding individuals and organizations, independent of time, place and pace. (International Journal of u- and e- Service, Science and Technology Vol. 3, No. 4, December, 2010); A student can use the recorded documents to review the lecture after class, or to make up for a missed class. GaTech's Classroom 2000,2 McGill University's Intelligent Classroom, 3 Cornell University's Lecture Browser, and the conference room at FXPAL4 are different implementations of the same facility. In these projects, the captured classes are stored in a Web-accessible format so they readily become courseware for e-learning. (A tweet: EDUCAUSE_Quarterly, September 12, 2009).*

Лексико-семантичне поле *e-learning* в англійській мові характеризується значною кількістю семних збігів у лексемах, що належать до цього поля. Тут виокремлюються 18 найчастотніших інтегративних сем, які зараховано до ядра поля – *a need* (потреба), *knowledge* (знання), *material* (матеріал), *schedule* (розклад), *approach* (принцип), *device* (пристрій), *location* (місцезнаходження), *operations/supplies* (процес/обладнання), *asynchronism* (асинхронність), *the Internet* (Інтернет), *computerization* (комп'ютеризація), *meeting* (зустріч),

getting online (брати участь в он-лайн навчанні), interaction (співпраця), an instructor (вчитель/інструктор), a period (термін), synchronism (синхронність), acquisition (оволодіння). Кожна з цих сем об'єднує лексеми у своєрідну групу завдяки опозиційним відношенням. Це переважно еквіполентні опозиції, що формуються на основі спільного семантичного компонента. Найбільш частотні семи а need (потреба), knowledge (знання), location (місцезнаходження) є абсолютним центром лексико-семантичного поля. Вони вжиті 237 разів і спостерігаються у 13 лексичних одиницях. Отже, дане поле в основі своїй містить різні поняття на позначення «знання», «місцезнаходження» та «потреби» – переважно іменники. Це, зокрема, такі одиниці, як: asynchronous learning, blended learning, distance learning, informal learning, mobile learning, self-placed learning, social media learning, synchronous learning, home schooling тощо. Навколоядерна зона становить більшу кількість лексем, об'єднаних спільними семами (які вжиті 290 разів). Сюди входять групи слів із семними центрами, які трапляються від 4 до 9 разів у лексемах. Навколоядерна зона в лексико-семантичному полі e-learning англійської мови характеризується меншою силою зв'язку між своїми компонентами, хоча спостерігаються ще досить тісні відношення між лексемами із більшою семною частотністю: наприклад, між лексемами, які об'єднуються семантичними компонентами – software (програмний продукт), a combination (сукупність), digital (цифровий), demonstration (демонстрація), що є семами у 20 лексичних одиницях даного лексико-семантичного поля. Також є зв'язки з елементами ядра поля. Периферія – найбільша частина поля. Але в цій зоні лексеми об'єднані слабшими зв'язками. Так, тут на основі інтегративних сем слова об'єднуються попарно. Рідше трапляються групи з 3-ма лексемами із спільним компонентом. По суті, це віддалені пари слів, які можуть виходити за межі даного поля і вступати у зв'язки з іншими лексико-семантичними полями. Основні характеристики цієї ділянки поля – аморфність, спорадичність, нерегулярність. Периферія різко віддалена від ядра поля, хоча спостерігаються ще численні зв'язки з лексемами навколоядерної зони. Структура досліджуваного ЛСП може бути схематично зображена у вигляді таблиці 1.

Табл. 1.

Компоненти структури ЛСП e-learning

Word	Абсолютна частота	Відносна частота	Ядро, основна система та периферія	
a need knowledge location	18	5.8 5.8 5.8	78,6%	
operations/supplies	17	5.6		
asynchronism	16	5.5		
the Internet	15	5.1		
schedule approach device computerization	14	4.5 4.5 4.5 4.5		
meeting getting on-line	12	3.9 3.9		
interaction an instructor	11	3.7 3.7		
period	10	3.4		
synchronism	9	3.2		
acquisition material	8	2.6 2.6		
assignment (networking) platforms level standard software	7	2.2 2.2 2.2 2.2 2.2		11%
a combination digital demonstration	6	1.9 1.9 1.9		
workshop/seminar reduction	5	1.6 1.6		
entertainment	3	0.9		
to study login	1	0.3 0.3		

Total	307	100%	10,4%
-------	-----	------	-------

Таким чином, у процесі аналізу лексико-семантичного поля e-learning було встановлено семи, які складають ядро цього ЛСП: a need, knowledge, location, operations/supplies, asynchronism, the Internet, schedule, approach, device, computerization, meeting, getting on-line, interaction, an instructor, period, synchronism, acquisition, material. До основної підсистеми входять такі семи як: assignment, networking platforms, level, standard, software. До периферії відносяться семи: a combination, digital, demonstration, workshop/seminar, reduction, entertainment, to study, login.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969. – 184 с.
2. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник. Словник. Вінниця: Нова книга, 2008. – 360 с.
3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 356 с.
4. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. – СПб.: Наука, 1986. – 126 с.
5. Мацук А.П. Семантические поля со значением интерпретации оценки // Семантика, прагматика, текст: Сб.науч.трудов МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1987. – Вып. № 290. – С. 69 – 80.
6. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
7. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1972. – 608 с.
8. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
9. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике / Ж. П. Соколовская. – К.: Вища школа, 1979. – 189 с.
10. Bates A. "Technology, e-Learning and Distance Education London: Routledge", 2005 – 132 p.
11. Dunlap, J. C., & Lowenthal, P. R. (2009). Horton hears a tweet. EDUCAUSE Quarterly, 32(4). Retrieved from <http://www.educause.edu/EDUCAUSE+Quarterly/EDUCAUSEQuarterlyMagazineVolum/HortonHearsaTweet/192955>
12. Lowenthal, P. R., Wilson, B., & Parrish, P. "Context matters: A description and typology of the online learning landscape", In M. Simonson (Ed.), 32nd Annual proceedings: Selected research and development papers presented at the annual convention of the Association for Educational Communications and Technology. Washington D. C.: Association for Educational Communications and Technology. 2009 – 14 p.

Лариса КЛЬОВАНА

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕФІКСІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Г.В. Скляніченко

Проблеми порівняльного словотвору знаходяться в центрі уваги сучасних контрастивних досліджень, зокрема зіставлення словотвірних ресурсів англійської мови з іншими мовами, в тому числі і з українською мовою. Це дозволяє поглибити знання щодо структурних особливостей кожної із порівнювальних мов, виділити наявні універсальні, типологічні та специфічні для кожної мови риси.

Проблема зіставлення словотвірних засобів англійської та української мов знайшла своє відображення у наукових працях: Верби Л.Г., Ванівської О.С., Іваницької Н.Б., Квітковської Л.І., Корунця І.В., Кривошеєва С.В., Скляніченко Г.В., Швачко К.К.

Метою нашої статті є аналіз вираження типових смислів українських префіксальних дієслів із загальним значенням часу і простору у порівнянні з їхніми англійськими дієслівними відповідниками.

У пропонованій статті об'єктом дослідження виступають дієслівні префіксальні словотвірні типи української мови із загальним значенням часо-просторової дії та їхні англійські відповідники.

Морфологічний спосіб словотвору є продуктивним як в українській так і в англійській мовах. Однак у кожній із них афіксація має свої особливості. По-перше, загальний афіксальний інвентар української мови є набагато чисельніший, ніж англійський. По-друге, суттєво відрізняється співвідношення рідномовних та іншомовних афіксальних морфем у кожній із порівнювальних мов. В українській мові на відміну від англійської рідномовний інвентар морфем значно переважає іншомовний. У сучасній українській мові, як відомо, серед дериваційних морфем налічується двадцять шість рідномовних дієслівних префіксів, а саме: в-(ві), ви-, від- (віді-)/ од-(оді), за-, з- (із-, зі, ізі-, зо-)/ с-(іс), на-, над- (наді-), о- /об- (обі-), пере-, перед, під- (піді-), по-/пі-, при-, про-, роз-(розі-), зне-, недо-,обез-. До англійських рідномовних дієслівних префіксів належить десять префіксів: *in-, over-, be-, for-, out-, with-, on-, up-, under-, to-, un-*.

В українській мові наявні чотири іномовних дієслівних префіксів: *de-, dez-, duc-, pe-*, в той час як в англійській мові налічується двадцять п'ять префіксів: *dis-, en-, ad-, un-, pre-, mis-, sur-, ex-, inter-, trans-, co-, circum-, post-, in-(im-, ir-, il-), a-, de-, pro-, sub-, ob-, per-, super-, counter*.

Загалом у морфологічному словотворі англійської мови частка вільних кореневих морфем набагато вища за частку вільних морфем в українській мові. Англійська деривація частіше являє собою чисто префіксальне чи чисто суфіксальне утворення, в той час як в українській мові переважають префіксально-суфіксальні моделі [3:26].

Мовознавці вважають, що в цілому префікси в індо-європейських мовах виникли із применників. Цю тезу підтверджує аналіз префіксального інвентарю української та англійської мов, де спостерігається достатньо префіксів подібних за формою і значенням до применників.

Якщо суфіксація характерна для словотвору іменників, то префіксація більш всього продуктивна при утворенні дієслів як в англійській, так і в українських мовах[4:30]. В обох порівнювальних мовах префіксальний словотвір дієслова не тільки ширший за обсягом охоплених лексем, ніж іменний, але й складніший за відношеннями, що існують між мотивуючими і мотивованими одиницями[10:112].

В українському дієслівному словотворі треба враховувати не тільки семантичний, а й граматичний видовий зв'язок між цими одиницями, також треба брати до уваги можливість продовження словотвірною рядою утворення від префіксального дієслова доконаного виду префіксального відповідника недоконаного виду[12:271].

Швачко К.К. вважає, що відмінна риса дієслівної префіксації в українській мові полягає у тому, що у неї від будь-якого безприйменникового дієслова за допомогою префіксів можна утворити нове дієслово, частіше цілий ряд дієслів з додатковим відтінком в лексичному значенні. Наприклад: укр. писати – вписати, виписати, дописати, записати, написати, надписати, описати, переписати, підписати, прописати[4:33].

В українській мові у системі дієслівного словотвору префікс є одночасно і семантичним, і граматичним показником[10:112]. Як зауважує М.М. Шанський, «здатність вільно поєднуватися з префіксами мають тільки дієслова, що є словами або усвідомлюються тепер як слова, непохідна основа яких є справді дієслівною»[12:160].

На думку Горпинича В.О. українські префікси позбавлені транспозиційної та модифікаційної функції і виконують в процесі словотворення лише мутаційну функцію: їхати – заїхати[6:14]. Лексико-семантичне навантаження префікса визначається способом передачі основи відтінка значення, що відбиває спосіб дії, місце, час, ступінь її завершення тощо.

За словами Аракіна В.Д. дієслівна префіксація сучасної англійської мови носить більш лексичний характер у порівнянні з іншими європейськими мовами, де префікси здатні виконувати і визначати граматичні функції. Дієслівним префіксам сучасної англійської мови граматичні значення не притаманні. Основна функція словотвірна: утворюючи нові дієслова, вони змінюють лексичне значення основ з якими сполучаються[1:160].

На думку Мостового М.І. в англійській мові префіксація, як засіб словотвору, полягає у модифікації основи, до якої префікс приєднується. Модифікуючи лексичне значення слова, префікс рідко змінює граматичний характер слова в цілому, тому і просте слово, і його префікс-дериватив у більшості випадків належать до однієї частини мови, наприклад: *abuse – disabuse, approve – disapprove, believe – disbelieve*[9:14].

Англійський лінгвіст Л. Бауер говорить навіть про певний типологічний здвиг в англійському словотворенні, де, за винятком *in-*, префікси сильно втрачають у своїй продуктивності і можуть поступово вийти з ужитку[14:35].

Матеріалом нашого дослідження є українські та англійські префіксальні дієслова, зібрані із загальномовних словників англійської та української мов.

Як свідчить проаналізований матеріал в українській мові наявні тринадцять префіксів із значенням просторово-часових відношень: *до-, перед-, над-, під-, по-, пере- при-, об-, о-, в-, ви-, від-, роз-*. Префікси *до-, над-, пере-, під-, при-* вказують на різні вектори спрямованості дії: перейти, добігти, підплисти, надбудувати. Префікс *об-* позначає рух навколо чого-небудь: оббігти, обвезти, об'їхати. Префікс *о-* має фінітивне значення: ожиріти, озвіріти, офарбувати. Часове значення префікса *при-* виступає не виразно: пригаснути, призабути, прив'язати. Суто часових значень префікс *по-* має два – виступає в словах доконаного виду і недоконаного виду: *поагітувати, поблукати, покрикувати, поблискувати*. Префікс *над-* має просторове значення, вказуючи на додаткове збільшення об'єму об'єкта, на приєднання чогось до його верхньої частини: *надлити, надсипати, надбудувати*. Часове значення префікса *роз-* – вираження фінітивності: *розгадати, розбудити, розвеселити*. Префікс *ви-* вживається у просторовому і часовому значенні: *вийти, вигнати, вистояти, вибігати*.

В англійській мові налічується сім дієслівних префіксів, що виражають різні характеристики часу і простору: *fore-, pre-, inter-, under-, in-, over-, out-*. Наприклад, *afterglow, inbred, include, overcome, overcook, outcast, outlay, outsit, outstep, foresee, overcome, underwater, undercut, undergo, underperform, underact, increate, incriminate, inclose*. Префікси *under-, in-, inter-, out-, over-* приєднуючись до основи дієслова збагачують зміст в плані локальності: *undercut, overdevelop, outcrop, intermix, infiltrate, overcrowd, undercool, overbuild, outland*. Префікси *fore-* та *pre-* обмежують дію в координатах часу: *foresee, precalculate, foreappoint, prearrange, precool, predetermine, predispose, preplan*. Дії, що їх виражають дієслова з наведеними префіксами, відбуваються до якогось певного моменту, акту завершення чогось, початку іншої дії.

Однак, як бачимо, англійські префіксальні дієслова охоплюють не всі відтінки часу і простору, які виражені в українських префіксальних дієсловах із загальним словотвірним значенням «просторово-часові відношення». Частина англійських дієслів виражає їх через семантику кореня. Наприклад: *перейти – to cross, прийти – to come*.

У ряді випадків дія, що добігає кінця передається в англійській мові через перфектний інфінітив. Наприклад: *доби́лути – to have whitened; доко́сити – to have towed; доле́жати – to have lain; надле́тити – to have flown*. Однак, найчастіше характеристика часу і простору виражається в англійській мові за допомогою післяйменників. Наприклад: *доле́тити – to fly to; доки́нути – to throw as far as; добі́гти – to run up; підки́нути – to throw up; підго́дувати – to feed up; підвезти – to take in; підійти – to come up; підсунути – to*

pass off; nonpamyvati – to make for; pereбіzти – to run across; nepelетіти – to fly over; обгорнути – to wrap up; обрахувати – to count up; вилізати – to lick up; вибізати – to run out.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. В обох мовах афіксація є продуктивним способом словотвору, в рамках якого префіксація більше притаманна дієсловом. В обох мовах переважна більшість питомих дієслівних префіксів походить від відповідних прийменників.

Однак, в українській мові на відміну від англійської дієслівні префікси виконують ще і роль граматичних засобів, маркуючи категорію виду. Кількість дієслівних префіксів української мови, що виражають просторово-часові відношення вдвічі переважає кількість англійських префіксів з відповідним значенням.

Засобами англійської мови, що корелюють українським префіксальним дієсловом, які виражають просторово-часові відношення є: а) англійські префіксальні дієслова; б) дієслова, що виражають час і простір через семантику кореня; в) перфектний інфінітив; г) дієслова з післяйменниками. Останній засіб є найрепрезентативнішим, характерний для мови аналітичного ладу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – М.: Просвещение, 1989.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1973.
3. Верба Л.Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. – Вінниця.: Нова книга, 2003. – 160 с.
4. Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков / К.К. Швачко, П.В. Терентьев, Т.Г. Янусян, С.А. Швачко. – К.: Вища школа, 1977.
5. Войцехівська В.П. Сполучуваність префіксованих дієслів переміщення. – «Мовознавство». – К, 1969. №6
6. Горпинич В.О. Словотворення і словотвір української мови. – Київ, 1995. – 68 с.
7. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 464 с.
8. Кривошеєв О.В. Про значення префіксального дієслова – «Мовознавство», 1976. №3. с.76-81.
9. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. – Харків: Основа, 1993. – 256 с.
10. Скляніченко Г.В. Основні тенденції розвитку словотвірних систем сучасних англійської та української мов на рубежі ХХ-ХХІ століть // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки. – Кіровоград, 2011. Вип.95 (2).
11. Скляніченко Г.В. Курс лекцій з порівняльної типології англійської та української мов. Кіровоград 2011. – 213 с.
12. Словотвір сучасної української мови. АН УРСР інститут мовознавства ім. О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1979.
13. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
14. Bauer. Laurie. 2003. “English Prefixation – a Typology Shift”. Acta Linguistica Hungarica. 50. 33 – 40
15. Merriam-Webster Dictionary on-line [Електронний ресурс]. – <http://www.merriam-webster.com/>

Юля КОЗЛОВА

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ТЕКСТАХ ПРЕСИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.С. Токарева

На початковому етапі розвитку кожна наука відштовхується від понять побутового мовлення. Тому майже у кожній термінологічній системі в ролі термінів використовуються загальноновживані слова. Термінологічні значення цих слів історично нові й закріплюються за знаками з початком розвитку системи наукових знань, виникаючи або внаслідок семантичного довантаження слів, або при повторному використанні, тобто в актах вторинної номінації.

У кожному епоху термінологія взагалі, а суспільно-політична зокрема, прагне до єдності, бути однаково прийнятною для всіх класів суспільства. Саме суспільно-політичний термін – виразник суспільно-політичного поняття розкриває його суть у результаті того, що за кожним стоїть певне визначення, пов'язане з відповідною ідеологічною концепцією.

Мова німецької масової комунікації відображає усю багатофункціональність сучасної німецької мови, ступінь її інтелектуалізації та рівень культури, зокрема через поширення термінів з різних галузей наук та їхню загальномовну адаптацію. Термінологічна лексика, зафіксована в словниках, інакше виявляє себе в газеті, поширюється й пристосовується до мови читачів. Активна взаємодія і взаємовплив стилів у публіцистиці, зокрема в мові газети, позначаються на динаміці її лексичного складу. Сьогодні до газетного словника потрапляють лексичні одиниці з різних функціональних стилів і жанрів мови. Вивченню лексичного складу газетної мови присвятили свої роботи Г.Солганік, А.Стриженко та ін. Питання суспільно-політичної лексики були розкриті в працях Л. Бантишевої. Частково проблем формування, функціонування та розвитку суспільно-політичної термінології у своїх дослідженнях торкнулися Я.Головацький, П.Житецький, В.Виноградов, М.Жовтобрюх. Багато років вона залишалася об'єктом дослідження Т.Панько, проте особливості функціонування суспільно-політичної лексики у німецькій газеті ще не з'ясовані, оскільки ця група лексики ще не була об'єктом спеціального дослідження. Зміни у суспільному житті, запозичення в мові, які перш за все впливають на суспільно-політичну лексику, відбуваються так швидко, що жодне дослідження не стане в цій ситуації зайвим.

Дослідження суспільно-політичної лексики викликає велике лінгвістичне зацікавлення. Як відомо, лексичний рівень є найбільш чутливим до змін, які відбуваються в мові. При цьому процес трансформації лексичного простору майже неперервний, в чому і полягає зв'язок мовної системи з іншими сферами громад-

ського життя (політичного, соціально-економічного, державного). Цілком логічним є той факт, що чим швидше відбуваються зміни в політиці, тим інтенсивніше зміни спостерігаємо в лексиці на кожному етапі її розвитку.

Мета статті – проаналізувати стан суспільно-політичної лексики німецької мови в текстах преси.

Використання суспільно-політичної лексики на сторінках газети відзначається найбільшою активністю, адже вона становить частину словника, що утворює назви явищ, понять із суспільно-політичної, соціально-економічної, філософської сфери [6, 58].

Під суспільно-політичною термінологією слід розуміти відкриту систему номінативних одиниць, різних за походженням, які спеціалізовані лексично (створені або запозичені терміни), семантично (загальноживані слова, що отримали термінологічне значення) і новостворені словосполучення номінативного характеру для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації. [4, 43]

Суспільно-політична лексика є основою в газетному словнику, оскільки центральне місце на сторінках газети посідають суспільно-політичні події. Дана лексика формується і збагачується в процесі громадського функціонування та розвитку суспільно-політичних наук, що відбувається за загальними суспільними законами.

Особливістю суспільно-політичної лексики являється те, що вона в значній мірі відома кожному читачу преси, але одним – в повному обсязі значень, іншим – тільки в загальних рисах.

Необхідно відзначити, що сфера суспільно-політичних відносин, яку обслуговує ця термінологія, охоплює не тільки внутрішні проблеми країни, але й сферу зовнішніх відносин і тому постійно контактує з іншими мовами. Саме тут ми спостерігаємо активне взаємне запозичення слів, подібність та зближення семантичних процесів, які мають місце в різних мовах, прояв та розповсюдження нових термінів і близьких до них слів (напівтермінів). Сучасна німецькомовна суспільно-політична лексика знаходиться в процесі постійного взаємного збагачення з інших європейських мов: російської, англійської, французької.

Суспільно-політична лексика поділяється на два підрозділи: терміни-назви (Parlament, Sejm) та терміни-означення (Generalstreik, Lohnstreik, Sympathiestreik). Крім того, до суспільно-політичної термінології приєднуються напівтермінологічні найменування, якими є, наприклад, слова *sozialer Fortschritt*, *Schlüsselposition*, *Willenserklärung*, *Null-Lösung*, *Einfrieren (der nuklearen Aufrüstung)*, *versteckte Kolonialisierung*, *schmutziger Krieg*. Лексика відрізняється внутрішньою образністю, мовною вмотивованістю. Наприклад, слово *die Krise* часто замінюють більш нейтральним значенням таким як *Gesundmaßnahmen*, *Rationalisierungsmaßnahmen*, *Stabilitätsmaßnahmen* [5,84].

Суспільно-політичні терміни, як і будь-які інші, можуть застаріти і замінюватися більш сучасними відповідниками. Характерна, наприклад, еволюція в міжнародній термінології, що стосується узагальненої назви колишніх колоніальних та напівколоніальних країн Африки та Азії. Так, після першої світової війни в міжнародному вжитку був прийнятий термін "відсталі країни" *rückständige Länder*, *zurückgebliebene Länder*. Після другої світової війни, коли кількість суверенних країн різко зросла, старий термін, яких принижував національну самосвідомість в цих країнах, був замінений спочатку словосполученням "слаборозвинуті країни" *unterentwickelte Länder*, потім, *entwicklungsfähige Länder*, і нарешті "країни, які розвиваються" *Entwicklungsländer*. На основі слова *Entwicklungsland* склався інший термін *Entwicklungshilfe* (допомога країнам, які розвиваються).

Як окрему тематичну групу серед суспільно-політичної лексики необхідно виділити терміни, що стосуються сфери міжнародних відносин. До свого складу вони залучають поняття, що пов'язані з проблемами, які хвилюють світову спільноту: боротьба з тероризмом, з міжнародною злочинністю, наркоманією, питання оборони, виникнення нових політичних і військових блоків, захист прав людини й довкілля тощо. Лексика, яка обслуговує ці сфери життя суспільства, постійно змінюється: одні слова актуалізуються, інші пасивізуються. Лексика, котра пов'язана з міжнародним політичним життям, може швидко змінюватися. Так, раніше слово *Regierungschef* зовсім не зустрічалося в пресі, хоча запозичення *Chef* використовувалося доволі часто. Тоді було прийнято писати і говорити *Regierungsoberhaupt*. Однак зараз навпаки *Regierungsoberhaupt* зустрічається доволі рідше, ніж *Regierungschef*. Під впливом англо-американського використання слів змінився вираз *ständiger Vertreter bei der UNO*, замість нього було прийнято вживати *der Chef-Delegierte*, а пізніше *der UNO-Botschafter*. У пресі застосовується такий прийом як стилістичне дублювання позначень.

За даними Розен Е. В., таке дублювання можливе в лексиці суспільно-політичного характеру. Тут зустрічається: 1) варіювання повного найменування та абревіатури, наприклад: *Rat der Gegenseitigen Wirtschaftshilfe/ RGW*; 2) варіювання словосполучення й складного слова з тих самих складових частин, наприклад: *Politik der Stärke/Stärkepolitik*, *Strategie des ersten Schlages/Erstschlagstrategie*; 3) варіювання прямого найменування й перифраза, наприклад: *das Parlament/das Höhe Haus*, *der Premierminister/der Regierungschef* [5,87].

У близьких до соціального устрою, політичного складу та культурних традиціях країнах, спостерігаються специфічні особливості в організації та структурі державних установ, найменування органів державного управління й адміністрації. Ця специфіка відображається в термінології, зокрема в тому, що вищі органи влади багатьох країн зберігають в німецькій мові свою національну форму. Так, вищим органом влади в державах з республіканським устроєм та в конституційних монархіях являється парламент (*Parlament*). Відповідно до національно-мовних традицій різних народів він може називатися по-

різному, наприклад: Althing – альтінг (Ісландія), Folketing – фолькетінг (Данія), Storting – стортінг (Норвегія), Riksdag – риксдаг (Швеція), die Cortes – кортеси (Іспанія).

Переклад державно-адміністративної номенклатури лексики часто є достатньо складним. З одного боку, він потребує точної передачі найменування, прийнятого й обов'язкового для офіційних документів даної країни, а з іншого – не завжди дозволяє звертатися до початкових найменувань в українській мові. Тому більшість таких слів прийнято не калькувати (перекладати), а відтворювати засобами іншої графічної системи (Oberster Sowjet, Sejm). Вочевидь, орієнтуватися потрібно в кожному окремому випадку на прийняте в українській пресі використання тих чи інших термінів, наприклад: der Kulturbund – культурбунд, der (Ober)bürgermeister – (обер)бургомістр, der Ministerpräsident – прем'єр-міністр, der Bundestag – бундестаг, der Bundesrat – бундесрат.

В наш час одним з найактивніших та соціально суттєвих мовних процесів є процес запозичення іншомовних слів. У мові преси, більш ніж в будь-якому іншому жанрі письмової мови, часто зустрічається іншомовна лексика, запозичення й кальки. У суспільно-політичних та науково-популярних журналах Німеччини багато місця займають матеріали, які містять дані про культуру, історію та природу інших країн і народів, відзначаються знаменні історичні дати, висвітлюється життя великих людей. Подібна інформація часто зовсім неможлива без опори на іншомовні слова або їх переклад – кальки. Крім інформаційної необхідності, іншомовні слова несуть важливий стилістичний заряд, вони являються словами-свідками, за допомогою яких підтверджується достовірність повідомлень, створюються національний або історичний колорит. У більшості випадків іншомовні суспільно-політичні терміни калькуються, тобто кожен компонент перекладається окремо, наприклад: Arbeitsproduktivität – продуктивність праці, Parlamentswahlen – парламентські вибори; Einheitspartei Deutschlands – єдина партія Німеччини.

У німецькій лексиці існує дві групи іншомовних найменувань, суворий розподіл яких не завжди можливий. По-перше, іншомовні слова у вигляді цитат, по-друге, запозичення в іншомовній формі, слова, часто “перероблені” німецькою мовою, так звані прямі запозичення (Transfer). Слова першої групи з плином часу та при достатньо широкому їх використанні можуть переходити в категорію прямих запозичень. Багато з них, однак, протягом століть продовжують зберігати статус іншомовної цитати. На відміну від них, навіть маловідомі та рідко вживані запозичення зараховуються до лексичного фонду німецької мови на основі їх “поведінки” в тексті, узгоджуються з граматичними нормами мови, яка їх приймає. Іншомовна лексика цитатного типу навпаки функціонує в матеріалі іншої мови як сторонній предмет; нерідко іншомовна цитата складається з декількох слів, об'єднаних в синтагми згідно правил вихідної мови.

Дослідники зазначають, що має місце книжно-писемна традиція, яка включає іншомовні слова та вирази цитатного типу в німецьке мовлення. Особливою популярністю в оточенні освічених людей раніше користувалися латинські та французькі вислови. Сьогодні такого роду цитати зустрічаються значно рідше, їх замінили інші “престижні” форми, зокрема англо-американізми. Однак від колишніх часів ще залишився значний набір латинських та французьких іншомовних цитат. Укрупнені в німецькі вислови, вони “підкріплюють” науковий престиж тексту. У пресі можна знайти вкраплення і з інших мов, так, наприклад, повідомлення про велогонку Світу у пресі часто в якості дублета до німецького слова Friedenschaft дають французьку назву Course de la Paix.

Велика кількість іншомовних вкраплень належить до так званих екзотизмів – слів і виразів не з європейських мов. У німецькому тексті ці слова нерідко супроводжуються перекладом чи тлумаченням. Так, можна навести декілька прикладів, пов'язаних з сучасним захопленням молоді карате та дзюдо, а саме японськими термінами. Наприклад, Tori wirft Uke mit O-Sato-Gari, einem Wurf der Gattung Ashi-Waza. Ippon!

Запозичена лексика складає значну групу слів в сучасному німецькому вокабулярі: demokratisch, Republik, ökonomisch, Sozialismus, international, Politik, national, Interesse, politisch. Всі ці слова є інтернаціоналізмами, більшість з яких зустрічається в німецькій пресі [9,137]. Багато з них мають у російській мові аналоги-інтернаціоналізми (Acceleration – акселерація) однак не завжди (Akupunktur – иглоукальвання). Запозичені слова латинського, грецького, французького походження надзвичайно широко представлені в науково-популярних матеріалах преси. В багатьох випадках ці слова в більшій чи меншій видозміненій фонетичній та орфографічній формі використовуються іншими мовами європейського ареалу, в тому числі в російській мові. Це, наприклад, слова Fauna, Flora, Basis, Element, Molekül, Substanz, Qualität, Individuum, die Membran, Territorium, probieren, konservieren, lancieren. В політичних матеріалах преси часто зустрічається слово Alternative (альтернатива) і складні слова з цим компонентом. Останнім часом і в українській мові це слово вживають не тільки у значенні “вільний, але необхідний вибір з двох можливостей”, але й в значенні “друга, інша можливість”, наприклад: die alternative Lebensweise – здоровий, природний спосіб життя (на протигагу сучасній міській культурі), der Alternativentwurf – зустрічний, супротивний проект, наприклад, той, який пропонує (політичний) супротивний.

Для мови преси характерно багатство парних синонімів, одні з яких – запозичене слово, інше – німецьке, наприклад: der Import = die Einfuhr, der Export = die Ausfuhr, die Koexistenz = das Nebeneinanderbestehen, der Repräsentant = der Vertreter, starten = beginnen, testen = prüfen. Це дозволяє журналісту стилістично урізноманітити текст. Деякі запозичені слова, в силу їх значення, рідко вживаються за межами преси, як, наприклад, слово das Podium, має початкове значення “подіум, поміст, підвищення, екстрада”. Це запозичене слово відоме в німецькій мові з початку XIX століття. Жанрові особливості преси, її прагнення до нових яскравих метафор замість стандартних, невиразних, привернули увагу журналістів до цього слова, котре з плином часу отримало фігуральне значення “трибуна”. Сьогодні слово das Podium

входить до складу лексичних новоутворень: Podium(s)gespräch, Podium(s)diskussion (= das Gespräch weniger auf einem Podium sitzenden Personen vor einem größeren Zuhörerkreis).

Експресія в публіцистичному мовленні німецької мови носить соціальний характер [10,438]. Це перш за все експресія цілеспрямована, вибіркова. Деякі німецькі запозичення майже завжди супроводжує позитивна тональність поваги, урочистості, наприклад слова: das Gremium (комісія, колегія), die Gratulationscour (урочистий офіційний прийом з нагоди ювілею і т. ін.), das Forum (публічна, громадська дискусія, представницькі збори; перен. трибуна). Іншим запозиченням, які досить часто зустрічаються у пресі, зазвичай притаманна негативна тональність, наприклад: lancieren (опубліковувати в пресі), praktizieren (практикувати, здійснювати), das Elaborat (ірон. праця, зусилля, халтура), die Gazette (газетка), die Kolportage (розпускання чуток, продукція бульварної преси).

Німецька лексика здавна поповнювалася французькими, англійськими словами-запозиченнями, цей процес відбувається й сьогодні. Особливої уваги заслуговують слова, які часто зустрічаються в політичних матеріалах преси, наприклад, популярне слово Engagement (engagieren, engagiert). Крім загального значення в українській мові "ангажемент" (= Anstellung, bes. eines Künstlers), це слово має значення "Gefühl des Verpflichtetseines, Bildung, Verpflichtung", котрі реалізуються в контекстах типу politisches, wirtschaftliches, militärisches Engagement des Schriftstellers sein Engagement für Gerechtigkeit gegen Willkür.

Відповідно дієслово sich engagieren набуває нового значення (1) sich binden, verpflichten (воно реалізується в контекстах типу – die Stadt hatte sich finanziell stark engagiert – das Land war in einem Bündnis engagiert – sich außenpolitisch, wirtschaftlich, militärisch engagieren) та (2) sich bekennd für etwas einsetzen (в контекстах типу – der Schriftsteller soll sich in der heutigen Zeit engagieren). Прикметник engagiert використовується для вказівки на активну політичну позицію суспільного діяча, письменника, художника, вченого і воно вживається як епітет до виступів цих діячів (engagierter Künstler, engagierter Film).

У репортажах спортивної тематики можна зустріти слово die Equipe, яке подібно англійському Team, що часто вживається у фігуральному значенні Gruppe von qualifizierten Personen, die gemeinsam an einer bestimmten Aufgabe arbeiten.

Необхідно зазначити що, французькі запозичення довгий час зберігають свою фонетичну й орфографічну своєрідність, наприклад: Ensemble, Chance, Chansonnier, Creation.

У ряді випадків французькі запозичення витісняються англо-американізмами, особливо якщо слово пишеться обома мовами ідентично або дуже схоже. Французькі запозичення: Amendement, Arrangement, Diner, Saison, Jury; англійські запозичення: Amendement, Arrangement, Dinner, Season, Jury; німецька мова: Änderungsvorschlag, Ubereinkunft, Mittagessen, Festmahl, Jahreszeit, Schiedsrichter.

Спостереження свідчать, що найчастіше суспільно-політичну лексику можна зустріти у таких жанрах німецького періодичного друку як: передова стаття, адже метою передової статті як мовного жанру є правильна орієнтація своїх читачів в обстановці внутрішньополітичного і міжнародного життя, розкриття основних моментів актуальної ситуації. Темі передової статі завжди піднімають найактуальніші питання, висновки їх конкретні, політично осмислені. Саме в передовій статті читачеві повідомляються суспільно важливі факти.

Досить активно суспільно-політична лексика використовується у передовій статті, яка за своєю тематичною спрямованістю та лексичним наповненням близька до замітки. Це саме той шар лексики, який відображає основні лінії діяльності газети, основні поняття, якими вона оперує. Передові статті переважно мають справу з суспільно-політичними подіями внутрішнього й міжнародного життя, звідси й велика кількість суспільно-політичної термінології для вираження понять, суспільно відтворюваних явищ і предметів даної сфери життя [3,158].

Суспільно-політична лексика виконує важливу стилістичну функцію – роль номінації і завдяки частотності та регулярності використання справляє значний вплив на мовне тло твору в цілому, на забарвлення, що створюється контекстом. Перспективою дослідження є подальше з'ясування та виявлення специфіки функціонування суспільно-політичної термінології у газетному стилі німецької мови.

Суспільно-політична лексика – відкрита система, яка постійно поповнюється новими одиницями інших лексичних розрядів. Збагачення її складу відбувається не лише за рахунок появи нових слів відповідного змісту, а й у наслідок переосмислення значень уже існуючих у мові лексем. Мова і час – одвічна проблема дослідників. Мова живе в часі (мається на увазі не абстрактний час, а суспільство певної епохи), але і час відображається в мові. Мова змінюється. Ця еволюційна риса закладена в ній самій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, – 1990. – 320 с.
2. Брандес М.П. Стил и перевод. – М.: Высшая школа, 1988. – 127 с.
3. Горбачук В.Т., Зоц І.О., Романько В.І. Основи журналістики. – Слов'янськ, 2002.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів, 1994.
5. Розен Е.В. Газеты и журналы на немецком языке в школе. – М.: Просвещение, 1985.
6. Солганик Г.Я. Лексика газеты. – М., 1981.
7. Стрельцов Б.В. Основы публицистики. Жанры. – Минск, 1990.
8. Чудинов А. П. Политическая лингвистика – М.: Флинта, 2006
9. Riesel E. Abriss der deutschen Stilistik. – М.: Verlag für Fremdsprachen Literatur, 1954. – 280 с.
10. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. – М.: Verlag für Fremdsprachen Literatur, 1959. – 390 с.

Ірина КОПІЙКА

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧА САМОБУТНІСТЬ АНГЛОМОВНИХ ГУМОРИСТИЧНИХ МІКРОТЕКСТІВ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент О.В. Долгушева

Комічне і гумор завжди були одним із визначальних аспектів існування людства загалом та кожної національної культури зокрема. Форми комічного різноманітні і втілюються у широке розмаїття фольклорно-літературних жанрів.

У лінгвістиці гумор і комічне є сферою інтересів лінгвокраїнознавства. Хоча фізіологічні й психологічні основи смішного однакові у всіх спільнотах, існує і так званий національний гумор, що актуалізується самобутніми тематико-ціннісними домінантами та оригінальними мовними проявами.

Специфічною групою гумористичних текстів є мікротексти з лінгвістичною основою, комічний ефект яких виникає в результаті неспівпадіння між формою та змістом мовної одиниці. Мінімальний гумористичний текст вирізняється здатністю у стислій формі концентрувати у собі багатозначність ситуації та виражати ціннісні установки співрозмовників. Анекдот як жанр гумористичного спілкування обумовлений наміром викликати добродушний сміх як м'яку критичну реакцію на безглуздість, тобто на невідповідність між тим, що є і як повинно бути згідно встановленим нормам поведінки.

Оскільки сучасна лінгвістика засвідчує неабиякий інтерес до проблеми мовних засобів створення певних емоційних станів мовців, гумористичний мікротекст може стати одним із визначальних жанрів у таких дослідженнях завдяки доволі високому ступеню лінгвістичної та національно-культурної самобутності. Цим і обумовлюється **актуальність** пропонованої розвідки.

Мета статті – визначити країнознавчу та лінгвістичну специфіку англомовних гумористичних мікротекстів. Відповідно об'єктом розвідки є англомовні анекдоти; предмет дослідження – лінгвістичні засоби створення комічного ефекту та тематичної орієнтації дотепів.

Розгляд категорії «комічного» та мовних засобів створення такого ефекту ставали об'єктом багатьох розвідок. Зокрема, генеза поняття «комічного» привертала увагу Ю.Б.Борева, О.Ф.Лосева, А.Я.Гуревича, В.В.Красних [2, 6, 3, 5]. Лінгвокраїнознавча лакунарність англійський дотепів була детально проаналізована В.М.Бабичем [1]. Проблеми класифікації жартів та їх перекладу були в центрі уваги Г.Г. Почепцова [8], В.І.Карасика. Когнітивну природу гумору розглядали Дж.Салз [11], П.МакДжі [10], М.В.Мусяйчук [7].

Щодо англійського гумористичного спілкування, варто зазначити, що його специфіка полягає в тенденції активно використовувати напівжартівливий стиль поведінки. Ця тенденція узгоджується з принципом високого самоконтролю поведінки, який є одною із домінантних ознак британської лінгвокультури.

Звернемося безпосередньо до країнознавчої та лінгвістичної специфіки англомовних гумористичних мікротекстів. Ми проаналізували анекдоти, що належать англомовному етносу, систематизували їх за тематичними групами і склали наступну класифікацію:

1) *Побутові анекдоти* – висміюють, повчають, смішать. Це жарти з таких тем, як сімейні стосунки (шлюб, діти, наречений і наречена, наречений і теща, наречена і її мати, звички). Їхні персонажі легко впізнаються, вони типові (часто без імені), місце дії не позначено [1, с.80]:

-Dad, I dreamt you gave me more pocket money.

-Keep it to yourself, son (Родинні відносини).

2) *Соціальні анекдоти* – найчастіше критикують, говорять про недоліки, охоплюють такі аспекти життя, як освіта, медицина, здоров'я, дорожній рух, відносини з поліцією, іноземцями тощо [1, с.83]. Наприклад:

Mrs. Smith: I want to teach my son a foreign language.

Professor: Certainly, madam. French, Russian, Italian, Spanish?

Mrs. Smith: Which is the most modern? (Ставлення до питань освіти, культури).

3) *Політичні анекдоти* висвітлюють те, що влада хоче приховати, а народ висловлює вголос. Приміром:

Mayor: The park is so littered with paper this morning.

Superintendent: No wonder. The Commissioner distributed leaflets, asking people not to throw the paper about (Ставлення людей до певної політичної сили).

4) *Анекдоти, в основі яких закладені елементи абсурдності ситуації*. Остання видається абсолютно безглуздою, але не зачіпає змістовних життєвих орієнтирів співрозмовників. Наступний дотеп ілюструє цю думку:

A little boy runs down into the lounge and shouts: «Daddy, daddy, can I have another glass of water?»

His father replies: «What's wrong with you, son, that's your eleventh glass of water in a row.»

«I know, my bloody bedroom's on fire» (Гасити пожежу, виливаючи воду склянками, можливо, але безглуздо, і це викликає посмішку).

5) Дотепи, що охоплюють жарти про улюбленців родини, про спорт, чутки і власні традиції. Англіїці можуть посміятися над собою так, немов привселюдне висвітлення недоліків - справа честі. Самоіронія сприяє збереженню національної самобутності [9, с.162]:

- *What did you hear in the opera yesterday?*

- *All sorts of things. Smith is going bankrupt, Mrs. Brown had dyed her hair, the Whites had a quarrel on Tuesday* (Плітки місцевої громади).

Отже, в англійських анекдотах відображені моральні цінності спільноти і риси національного характеру, збережено культурну самобутність і традиційне уявлення про світ. З одного боку, англійський характер постає суперечливим і парадоксальним, з іншого простежується цілісність нації, виражена в самоіронії, насмішці, англійському скептицизмі.

Щодо лінгвістичної реалізації гумору в коротких жартах, то услід за Г.Г. Почепцовим вважаємо, що гумористична ситуація можлива лише за наявності спостерігача, який слідкує за актантами комунікації та фіксує комічну двозначність мовних одиниць [8].

Основу лінгвістично орієнтованих дотепів можуть складати засоби на різних рівнях організації мови: лексичному, морфологічному, синтаксичному, фонетичному, орфографічному.

Розглянемо детальніше, як комічний ефект створюється на різних мовних рівнях.

Фонетично обумовлене безладдя слів і поява словесних асоціацій є причинами, коли вимова стає смішною. Більшість жартів з фонетичною основою асоціюються з особливостями території, професії, вимовної норми. Такі жарти відбивають комічні ситуації, пов'язані зі специфікою мовного спілкування в даному лінгвістичному суспільстві, з міжособистісною взаємодією тощо:

In the twenties of this century it became usual in certain circles to pronounce the vowel «O» as if it were «U», and as this was most marked in those who had been to the older university it was known as the Oxford accent. A certain bishop who did this was giving prizes away at a Girl's High School Speech Day in the far north of England. The girls were rather puzzled when they heard him talk about the way in which they should muddle their lives but their burst of laughter took him aback when, dealing with leisure occupation he said, "In your spare time, girls, see that each one of you cultivates a hubby."

У даному випадку, комічний ефект створюється завдяки тому, що лексема «hubby» мала бути використана в значенні «хобі», а через неправильну вимову значенням цього слова стало «чоловік».

Говорячи про лексичні засоби вираження комічної двозначності, слід зазначити, що основні групи жартів, основані на полісемії та омонімії, є найчисельніші. Це пояснюється тим, що саме ці явища провокують багатозначність асоціативних зв'язків через специфіку мовного знаку, пов'язаного з його умовним та абстрактним характером. Для ілюстрації твердження наведемо наступні приклади:

a) *Little six-year-old Harry was asked by his Sunday-school teacher:*

«And, Harry, what are you going to give your darling little brother of Christmas this year?»

«I dunno,» said Harry, «I gave him the measles last year.»

b) *-I had a fall last night which rendered me unconscious for several hours.*

- You don't mean it? Where did you fall?

- I fell asleep.

У цих двох анекдотах обігруються різні значення слів «give» (give the measles) та «fall» (fell), що і стало причиною комічного ефекту.

Різноманітні словотвірні засоби також можна розглядати як джерело комічної неадекватності в англійських дотепях. Специфічним потенціалом створення гумористичного непорозуміння вирізняються й аббревіатури, адже вони мають набагато більше тлумачень, ніж повнозначне слово, навіть багатозначне:

This is the Naval Reserve Officers Training Corps. Its members are called Neurotics.

У наступному жарті використання одного з елементів слова разом з його іншим значенням (оказіональним) спричиняє комічну неадекватність:

Worker to his friend: «I am taking a honey-day vacation this year. You know, that is when you stay home and the whole time your wife says: «Honey, do this and Honey, do that.»

Серед жартів з граматичною основою морфологічна й синтаксична омонімія й полісемія видаються найпродуктивнішими. Наступний приклад ілюструє як збіг граматичної форми множини і родового відмінка призводить до двозначного тлумачення об'єкту розмови матері й доньки:

A young woman had just returned to her farm home after several years in the big city. She was exhibiting the contents of her trunk to the admiration and amazement of her mother, who had bought her clothes for forty years at the village general store.

«And these», said the daughter, holding up a delicate silken garment, «are teddies.»

«Teddy's. You don't say. Young men are certainly different from what they used to be.»

Труднощі англійського правопису теж є підґрунтям для створення анекдотичних ситуацій.

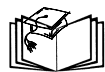
Складності англійського правопису є причиною проблем протягом навчання в школі, а у зрілому віці невміння правильно висловити свою думку на письмі розглядається вже у філософському світлі. Жартівники часто навмисно роблять орфографічні помилки, щоб покепкувати зі складних правил правопису:

Here is a letter that very effectively speaks for itself:

Thx Idxal Typxwritxr Company Gxntlxmxxn:

Wx hxrxbx wish to acknowlxdgx rxcxip of your ship-mxnt of onx of your xxtra-spxcially quixt typxwritxrs.

Howxvvr, upon opxning thx shipxnt wx found that for thx timx bxing wx shall bx sorxly handicappxd. Inngxrnl, thx typxwritxr is in pxrfxct mxchxnical condition xxxcpt for onx dxtail. Through somx rror of assxmbly thxrx sxxms to bx rathxr xmbarrassing omission – thxrx is no lxttxr on thx machinx for "x", thx fifth lxttxr of thx alphabxt.

Will you plxasx bx so kind xithxr to sxnd us anothxr machinx or havx this onx sxrvicxd as soon as possibl.

Sincrxly,

Xric Wxlls, Prxsidxnt, Thx Xxcxlsior Xxprxss Co.

Комічний ефект цього дотепу підсилюється тим, що лист надрукований найкращою видавничою компанією.

Тож з аналізу англomовних мінімальних гумористичних текстів можна зробити такі основні **висновки**:

- попри те, що психологічна та фізіологічна природа гумору є єдиною для всіх мовно-культурних спільностей, кожна культура, в тому числі і англomовна, має свої особливі засоби створення комічного;

- самотня тематика англomовних мінімальних гумористичних текстів, концептуальна спрямованість, функціонування в текстах опорних слів, які відображають обряди, звичаї, цінності мовної спільноти, окреслюють лінгвокраїнознавчу специфіку сміхової культури англomовних країн;

- серед мовних засобів створення комічного ефекту домінують лексичні й граматичні, що пояснюється високим потенціалом мовних одиниць продукувати багатозначність ситуації, яка і стає об'єктом комічної неадекватності. Натомість дотепи з фонетичними та орфографічними прийомами є менш чисельними.

Перспективи подальших досліджень лінгвокраїнознавчої природи гумористичних мікротекстів бачаться нами в окресленні ціннісних установок та прецедентних феноменів жартів й визначенні способів передачі англійських дотепів з лінгвістичною основою засобами іншої мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич В.М. Лінгвокраїнознавча інтерпретація англomовного тексту. – К.: Либідь, 1990. – 156 с.
2. Боров Ю.Б. Эстетика. 4-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1988. – 495 с.
3. Гуревич А.Я. Эстетика. – М.: Кнорус, 2011. – 456 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития: в 2 кн. – М.: Искусство, 1992. – Кн.2. – 604 с.
7. Мусийчук М. В. Аксиологическая функция юмора // Вестн. Томск. гос. ун-та. 2007. – Вып. 295. – № 2. – С. 91 – 94.
8. Почепцов Г.Г. Язык и юмор (Language and Humour). – К.: Вища школа, 1990. – 327 с.
9. Туганова О.Е. Современная культура США: Структура, мировоззренческий аспект, художественное творчество. – М.: Наука, 1989. – 272 с.
10. McGhee, Paul E. The Role of Arousal and Hemispheric Lateralization in Humor // Handbook of Humor Research: in 2 vol. / Ed. by Paul McGhee and Jeffrey M. Goldstein. – N.Y., etc.: Springer-Verl., 1983. – Vol.1. – PP.14-34.
11. Suls, Jerry. Cognitive Processes in Humor Appreciation // Handbook of Humor Research: in 2 vol. / Ed. by Paul E. McGhee and Jeffrey M. Goldstein. – N.Y., etc.: Springer-Verl., 1983. – Vol.1. – PP.40-54.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Почепцов Г.Г. Язык и юмор (Language and Humour). – К.: Вища школа, 1990. – 327 с.

Ольга КРАВЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ БУДОВИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З ТОЧКИ ЗОРУ СТИЛІСТИКИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т.С. Токарєва

Оскільки стиль є формою, то він є синтаксисом у широкому розумінні, тому що форма є не що інше, як зв'язок. Не випадково в історії стилістики існувала граматична концепція стилю, а основу елокуції (вибору мовних засобів) в античній риторичній складальній вченні про стилістичні фігури, тобто про способи зв'язку думок. Практично в синтаксисі всі елементи несуть виразне навантаження, вони всі мають формальну виразність, виразність самої структури. Саме виразні можливості структури і складають основу стилістичного значення, так як тільки в структурі кристалізується зміст як результат доцільної людської активності, яка виражається у вигляді діяльності.

Проблема розгляду синтаксису з точки зору стилістики має солідну традицію. Є значна кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам стилістичного синтаксису (Faulseit, Kühn, Брандес М.П., Ермоленко С.Я., Жеребков В.А., Кононенко В.І., Коцюба З.Г., Павличко О.О., Портянников В.О., Сильман Т.А., Солганик Г.Я., Яковлев Ю.М. та ін.) [7, 137].

Дана стаття має на меті розглянути проблему обсягу речення як виразного засобу стилістичного синтаксису. Обсяг речення залежить, перш за все, від виду мовлення (усного або письмового), сфери і мети використання мови, від індивідуальних особливостей того, хто говорить. Можна визначити тенденції використання певних обсягів речення в різних умовах комунікації. Так, для усного мовлення (у т. ч. рекламного, сценічного та ін.) характерними є більш короткі речення і з'єднувальний тип зв'язку між реченнями, у той час, коли для писемного мовлення наукового та ділового стилю типовим є більш довгі або просто довгі речення із сурядними і підрядними типами зв'язку між реченнями.

Необхідно звертати увагу на те, для чого слугують різноманітні форми, який стилістичний вплив (стилістичну функцію) вони мають та які безпеки за ними ховаються. Для розмовної мови типовими є

короткі, окличні та ін., які часто слугують для вираження спонукань чи розпоряджень, які треба швидко прочитати. Дані речення виходять із ситуації і їх можна зрозуміти вірно лише за умов певної ситуації, їх можна вживати також на письмі, але необхідно зважати на те, чи підходять вони для певної ситуації.

У розповідях короткі речення надають тексту жвавості, яскравості, особливо у прямій мові. Для цього слугують також питальні та наказові речення. Скорочені речення, н. п. номінальні фрази, зображають предмет розмови коротко та наочно, тому їх часто вживають у назвах, планах як альтернативні варіанти для вдалого формулювання. Порівняємо: повне речення: *Der Autor belegt seine Behauptungen am Beispiel des Wortes „Brot“.* - Номінальна фраза у вигляді скороченого речення: *Beleg: Das Wort „Brot“.* Або: *Sprache kann man als eine Waffe benutzen, um jemanden zu verletzen - Sprache als verletzende Waffe.* Але скорочені речення все-таки містять у собі небезпеку невірною розуміння, тому при їх вживанні необхідно бути дуже обачним: *Mit 90 bei Nebel auf Bürgersteig. (Kilometer oder Jahre?)* [2; 6].

Короткі речення почали переважати у ХХ ст., особливо в натуралістичній, імпресіоністській і експресіоністській прозі. В німецькій літературі хрестоматійною ілюстрацією «скороченості» синтаксису (*die Kurzsätzlichkeit*) стала проза В.Борхерта, який через композиційно-мовленнєву форму «динамічного опису» використовував короткі речення як основний засіб для створення емоційного компоненту у своїх оповіданнях.

Провідною синтаксичною структурою у сучасній німецькій мові є речення середньої довжини, які складаються із 4 - 7 членів речення і мають у своєму складі від 10 до 25 мовних одиниць.

Всі інформаційні типи тексту, а також новелістика, віддають перевагу реченням середньої довжини. Вони, з одного боку, достатньо об'ємні, щоб вмістити всі основні змістовно-мислительні зв'язки, з іншого - є достатньо оглядовими і доступні для легкого сприйняття. Речення середньої довжини за формою може бути простим поширеним, яке включає в себе не тільки основні члени речення, а й їх уточнення у вигляді прислівникових, інфінітивних, атрибутивних і адвербіальних груп, однорідних членів речення та ін. Такі речення слугують хорошою основою для варіювання нормативної синтаксичної структури, оскільки вони без кількісного збільшення довжини дають багато можливостей для комбінацій, допомагаючи тим самим уникнути стереотипності у варіюванні.

Слід зазначити, що використання довгих речень мотивується специфічним призначенням тексту, а також специфічними умовами комунікації. В німецькій літературі особливою схильністю до використання довгих речень (періодів) відзначаються такі письменники, як Г.Клейст і Т.Манн. Довге речення є типовим для літературно опрацьованих висловлень, які існують у політичній, філософській, спеціальній науковій літературі з ускладненим і водночас диференційованим змістом, отже в рамках довгого речення можливі різні методи варіювання, які перетворюють вихідні моделі у стилістичні прийоми.

Із точки зору стилістики важливими є три питання: моделі речення із абсолютним стилістичним забарвленням, частотність вживання та впорядкованість нейтральних моделей речень і обсяг речень. Необхідно зауважити, що невелика кількість моделей речень характеризується абсолютним стилістичним забарвленням. В першу чергу це моделі з прислівниковим родовим відмінком (*das adverbiale Genitiv*), які сприймаються як синтаксичні архаїзми із відтінком піднесеності або насмішки: *Ich harre deiner. Er freut sich seines Erfolgs. Du lachst des trotzigen Entschlusses. (J.W.Goethe).* Але є і нейтральні випадки, коли не існує прийменникових варіантів: *Er enthält sich der Stimme.* Сюди також належать моделі з іменником у родовому відмінку в ролі підмета: *Der Gäste waren viele.* Стилістично маркованим є тип речення, який виступає в ролі «передтакту» розповіді: *Es war einmal ....* Займенник „es“ є своєрідним сигналом відокремлення світу письменника від світу читача. Зазвичай після нього у реченні вживаються дієслова невиразної семантики (*Es war ... Es lebte ...*) [1].

Речення з інфінітивними конструкціями вживаються у текстах офіційного та публіцистичного стилів з метою вираження відтінку категоричного наказу або розпорядження. Такі моделі є типовими і в рецептах: *Die Kartoffeln schälen und kochen. Die Eier nacheinander einzeln in eine Tasse schlagen.* Всі інші моделі речень є стилістично нейтральними, але їх порядок та частота вживання для стилістичного аналізу є досить суттєвими, оскільки кожна модель речення має певне значення, властиве лише їй. Так, речення із перехідним дієсловом і додатком у знахідному відмінку є реченнями дії: *Die Arbeiter fällen Bäume;* речення із номінальним присудком є порівняльними (ототожнюючими) реченнями: *Die Rose ist eine Blume;* речення із суб'єктивним дієсловом вважаються реченнями стану, процесу і дії: *Die Rosen blühen* [1].

Слід підкреслити, що вибір моделей речень є дуже важливим з точки зору стилістики. Часте вживання тієї самої моделі речення може бути свідомим стилістичним засобом, щоб наголосити на монотонності або знову звернутися до одного і того ж факту.

Для стилістичного аналізу тексту велике значення має обсяг речення, який залежить від функціонального стилю, тематики, літературного напрямку та індивідуального стилю письменника. А саме, короткі речення є характерними для висловів народної мудрості, епіграфів, казок, фавул і реклам. Короткі речення можуть бути ознакою індивідуального стилю певного письменника. Складносурядні та складнопідрядні речення ускладненої структури типові для писемної мови. У текстах наукового стилю переважають складнопідрядні речення, оскільки у них виражаються складні часові, причинні, допустові та інші відношення.

Одночленні речення поділяються на одночленні іменникові речення, одночленні дієслівні речення, одночленні прислівникові речення, речення із частками, також речення-вигуки. Стилістична цінність номінативних речень (*Nominalsätze*) дуже різноманітна, вони відображають ситуативні картини та справляють візуальне вираження. Водночас вони є засобами концентрації. Імпресіоністи використовують їх

дуже щедро, але їх можна зустріти і у творах інших літературних напрямків: Korridore, Laboratorien, ein kleiner Raum, nur schwach beleuchtet (D.Noll). Такі речення називають реченнями існування (Existentialsätze). Вони є типовими для сценічних ремарок у театральній п'єсі або в сценарії: Eine sehr kleine Wohnung. Viele Bücher. (Drehbuch von Antonius).

Еліптичні речення також є стилістично маркованими, хоча у розмовній повсякденній мові вони є звичним явищем. У конструкції таких еліптичних речень можуть бути відсутнімі різні члени речення, а саме: підмет (Hab schon gehört), присудок (Jeden Tag ein Geschenk), частина присудка (In Wien gekauft. Schon geprüft). У публіцистичному стилі еліпси відповідають нормам даного стилю (об'яви, публікації, прогнози погоди) [2, 5].

Оскільки складносурядні речення (Parataxe) є ритмічними, то вони часто вживаються у творах художньої літератури і публіцистики, надаючи текстам даних стилів легкості та елегантності. Складнопідрядні речення (Hypotaxe) слугують для вираження ступінчастості у різноманітних відношеннях між подіями та тематикою. З цією метою існують як різні види сполучників мети, модальні; сполучники умови, допускові сполучники), так і відносні займенники.

Із допустових сполучників у німецькій мові нейтральним і дуже поширеним є сполучник obwohl, сполучники obgleich і obzwar мають дещо урочистий характер та вживаються не так вже й часто, сполучники wengleich і wenschon мають також відтінок урочистості. Особливими стилістичними ознаками характеризуються так звані розщеплені (Spaltsätze) та виразні речення (Emphasesätze). Це складнопідрядні речення, у яких головне речення має у своєму складі яскраво виражений іменник (рідше займенник) завдяки конструкції „es“+ дієслово „sein“, до якого приєднується відносно підрядне речення: Es ist das Mädchen, die die Blumen geschenkt. Мета полягає в тому, щоб виокремити ненаголошені члени речення. Речення такого типу можна вважати типовими для наукових та публіцистичних текстів. Схожі функції мають складнопідрядні речення з двома підрядними реченнями, у якому першим слідує відносно підрядне речення із словами на „w“: Was ich mit Sicherheit weiß, ist, dass ...

Із ускладнених складних речень особливе значення для стилістики мають 3 типи речень: Treppensätze, Schachtelsätze і Perioden. Про Treppensatz мова йдеться тоді, коли підрядні речення слідують за головним із зростаючим ступенем залежності. Підрядні речення у даному випадку виражають різний ступінь залежності та по-різному сполучаються з головним реченням (як без сполучника, так і за допомогою сполучника). Особливі труднощі у розумінні можуть викликати ступінчаті речення із одним і тим же початковим словом: Ich hoffe, dass du weißt, dass Vater gesagt hat, dass er heute Abend sehr spät nach Hause kommt.

Цікавими для розгляду ролі синтаксичних структур як стилістичних засобів тексту є речення-періоди (Satzperiode), вони визначаються як такі складнопідрядні речення із кількома підрядними реченнями, які характеризуються багатоплановим викладом теми і формального через майстерне упорядкування та розрізнення ритміки [8,129].

Отже, різноманітні типи речень виконують важливу стилістичну функцію у текстах різних функціональних стилів, надаючи їм рис, завдяки яким текст стає більш виразним і чітким, своєрідним. З точки зору стилістичного аналізу тексту синтаксична будова речень має досить важливе значення. Однак, у конкретному тексті, де існує велика кількість мовних явищ, пов'язаних між собою, кожна форма, яка на перший погляд здається несуттєвою, може бути стилістично релевантною.

БІБЛІОГРІФІЯ

1. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. - Москва: Высшая школа, 1983.-271 с.
2. Ермоленко С.Я. Стилистика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилістик //Мовознавство, 1998. - № 2-3. - С. 25- 36.
3. Жеребков В.А. Стилистическая грамматика немецкого языка. - М.: Высшая школа, 1988. - 222 с.
4. Коцюба З.Г. Відтворення стилістичної семантики українських конструкцій з еліпсом головних членів в англійських перекладах // Проблеми зіставної семантики. Мат. Всеукраїнської наукової конференції. - К., 1995. -С. 226-227.
5. Fleischer W., Michel G., Starke G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache- - 2. A. -Frankfurt/Main: Peter Lang. 1996/ -341 S.
6. Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch. - Von Lutz Götze, Ernest W.B. Hess-Lüttich. - Bertelsmann Lexikon Verlag, 1993- - 624 S.
7. Hans Jürgen Heringer. Grammatik und Stil. Praktische Grammatik des Deutschen. 1989. Cornelsen Verlag, Berlin., - 384 S.
8. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. - M.: Hochschule, 1975. - 316 S.

Камілія КРИВОРІТЬКО

ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ КІЛЬКОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Г.В. Скляніченко

Категорія кількості відбиває одну із найфундаментальніших властивостей буття. Разом із категорією якості вона є необхідним складником пізнання дійсності. Крім числа й величини, кількість знаходить своє втілення в об'ємі, у ступені й інтенсивності розвитку тих чи інших сторін об'єкта, у темпах протікання процесів, у локально-темпоральних властивостях явищ. Категорія кількості як засіб чи інструмент пізнання становить собою важливий аспект у вивченні розвитку людського мислення. Вона є мовною концептуальною універсалиєю. І саме тому дослідженням категорії кількості займалися лінгвісти у різні

часи і в різних мовах, в тому числі в англійській та українській. Серед низки мовознавців, що вивчали категорію числа у мовній картині світу, слід назвати М. Кочергана, Ж. Соколовську, Г. Вежбицьку та ін [9; 12]. Вивченню лексичних та граматичних засобів вираження кількості в англійській мові присвячено роботи Г. Бражникової, А. Смирницького, Л. Бархударова, Д. Штелінга, В. Дегтярова [3; 11; 2; 14]. Дослідження Г. Арполенка, К. Городенської, І. Щербатюка, М. Жовтобрюха, М. Івченка, Ю. Карпенка, Ю. Шевельова (Шереха) дають ґрунтовний аналіз лексичних і граматичних засобів вираження кількості в українській мові [1; 5; 6; 7].

Однак, на жаль, можна констатувати незначну кількість порівняльно-зіставних досліджень, присвячених засобам вираження кількості в англійській та українській мовах. Серед таких праць варто назвати дослідження І. Корунця, Г. Чернецької і А. Кернера, С. Швачко [13; 14].

Метою даної статті є виявлення ізоморфних та аломорфних характеристик засобів вираження кількості в англійській та українській мовах на лексичному та граматичному рівнях, розгляд цих засобів як результату еволюції категорії кількості у порівнювальних мовах.

Категорія кількості репрезентує собою один із головних фрагментів мовної картини світу, відбиває одну із найфундаментальніших властивостей буття і становить собою необхідний когнітивний елемент пізнавального процесу. Поряд із такими категоріями пізнання, як буття, простір, час, якість і под. кількість репрезентує семантичні відношення у лексиці відповідно до категорії буття. “У міру того, як пізнання переходить від одного предмета до багатьох і в ході порівняння їх один з одним встановлює їхню подібність (тотожність) і відмінність, починають з’являтися кількісні характеристики. Кожна сторона якості, кожна її властивість ніби роздвоюється, поряд з тим, що вона є, вона виявляє свою величину, ступінь свого прояву й поширення, одним словом, свою кількість” [12:26]. Отже, поряд з якісною, кожна річ володіє й кількісною характеристикою, тобто має певну величину, масу, обсяг тощо.

Категорія кількості у більшості мов світу представлена як визначена кількість (розчленована безліч), невизначена кількість (нерозчленована безліч), як позначення ступеню прояву якості, як позначення виміру певної кількості. В англійській та українській мовах категорія кількості виражається як на лексичному, так і на граматичному рівнях відповідними засобами (лексичне значення і граматична категорія числа). У цьому зв’язку особливе місце займає числівник: з одного боку, числівник є частиною мови, що становить граматичну характеристику, з іншого боку, він виражає кількість уже своїм лексичним значенням.

Зважаючи на це, а також на те, що числівник як частина мови в англійській мові не проявлений через жодну граматичну категорію, ми розглядаємо його як основний лексичний засіб вираження кількості і саме на ньому зупиняємо свою увагу в даній статті, хоча, безперечно, у складі повнозначних частин мови (іменників, прикметників, дієслів) існує порівняно незначна кількість слів із лексичним значенням на позначення кількості: *big* – великий, *small* – маленький тощо.

Академік М. Марр називав числівники “міжнародною категорією мови”. Парадоксально, але числівник, будучи однією з найдавніших лексичних груп в індоєвропейських мовах, є в той же час однією з наймолодших частин мови. В англійській, як і в українській мовах рахунок засновано на десятковій системі. Переважна більшість числівників сучасної англійської мови етимологічно належить до спільноіндоєвропейського пласту лексики (числівники назви першого десятка, назви десятків). Окрім числівників є спільногерманськими утвореннями (*hundred*, *thousand*) або запозиченнями (*second*, *million*). В українській мові числівники відносно нова частина мови, незважаючи на те, що найпоширеніші прості назви кількісних понять сучасної української мови виникли ще в праїндоєвропейській період (числівники назви першого десятка). Значна кількість українських числівників є спільнослов’янськими утвореннями (назви десятків), окрім числівників – запозичення (мільйон, мільярд).

Еволюція становлення числівника як частини мови в англійській та українській мовах бере початок від спільноіндоєвропейської мовної єдності. І хоча організуючою базою для формування системи числівників зіставлених мов стала десяткова система, у процесі розвитку числівника в англійській мові можна спостерігати елементи дванадцяткової, двадцятиразової і навіть Вавилонської систем з основою 60, а в українській мові – елементи п’ятиразової системи.

Розвиток англійського числівника супроводжувався втратою ним категорії відмінка та роду, зміною порядку розташування компонентів у складених числівниках, виникненням на його базі нової частини мови – неозначеного артикля.

Розвиток українського числівника супроводжувався процесом універбізації числівникових словосполучень – назв другого десятка, назв десятків, сотень.

Кількісні числівники втрачали граматичні категорії іменників і прикметників, поступово формуючись як окрема самостійна частина мови.

Числівник в обох порівнюваних мовах має спільне лексико-граматичне значення – вираження кількості або порядкового числа предметів при лічбі.

На відміну від інших частин мови числівники характеризуються найбільшою цілісністю й однаковістю загального значення. У порівнюваних мовах усі числівники класифікуються за значенням на кількісні (*cardinals*) порядкові (*ordinals*), дробові (*fractionals*). Крім того, українська мова має ще неозначено-кількісні (кілька, декілька, кільканадцять, кількадесять) та збірні числівники (двоє, п’ятеро, трійко). Для англійської мови вони не характерні. У ролі неозначено-кількісних числівників в українській мові можуть виступати іменники (тьма, сила), прислівники (достатньо, досить) тощо. В англійській мові існують відповідні паралельні іменникові вирази: *a number of*, *a lot of*.

За структурою та особливостями творення числівники в обох мовах поділяються на три групи: прості (simple), складні (compound) і складені (composite).

До простих належать назви чисел першого десятка (один – десять : one – ten), а також в англійській мові eleven, twelve; сто – a hundred, тисяча – a thousand, мільйон – million, мільярд – milliard, нуль – zero.

Складні числівники виникли в результаті лексикалізації, стягнення колишніх складених числових назв. В англійській мові до складених числівників належать назви чисел від 13 до 19 (thirteen – nineteen). В українській мові ареал складних числівників значно ширший: назви чисел другого десятка (одинадцять – дев'ятнадцять); назви десятків (двадцять, тридцять, п'ятдесят – вісімдесят, дев'яносто); назви сотень (двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот); збірні числівники (обидва, одинадцятро – дев'ятнадцятро, двадцятро, тридцятро із суфіксом -er-o); дробові числівники (півтора, півтораства); неозначено-кількісні числівники (кільканадцять, стонадцять, кількадесят). Складені числівники становлять собою сполучення двох і більше простих і складних числівників: сто тридцять чотири – one hundred and thirty four; one third – одна третя і под.

У процесі становлення числівників як особливого класу слів на означення кількості сформувалася і їх морфологічна специфіка, що виявляється насамперед в англійській мові у відсутності в них граматичних категорій роду, числа і відмінка, властивих іншим іменним частинам мови, та наявності певних граматичних категорій у числівників української мови.

Треба зазначити, що в англійській мові проявляється тенденція до економії граматичних засобів у системі числівників: пор. two thousand – дві тисячі. Констатуємо чимало спільного у функціонуванні числівників у порівнюваних мовах, варто підкреслити, що даний клас слів належить до лексичного ядра сучасних англійської та української мов.

До граматичних засобів вираження кількості в англійській та українській мовах відноситься перш за все категорія числа, яка утворює опозицію однини – множини і узагальнено відображає кількісну визначеність предметів, явищ, понять. Найповніше проявляється категорія числа в українській мові, оскільки вона характерна для всіх повнозначних частин мови, крім прислівника. В англійській мові зазначена категорія менш маніфестована: повніше вона виражена в іменниках і більш обмежено у дієсловах та займенниках.

В українському іменнику множина виражається через парадигму закінчень, які різняться в залежності від поділу іменників на відміни (I – IV відміни іменників). В англійській мові засоби вираження множини відбиваються не лише у флексіях, але й через низку реліктових форм: зміна голосної кореня слова (foot – feet), так звана внутрішня флексія, паралелізм форм однини і множини (deer). Однак найбільш поширеним і стандартизованим засобом вираження числа в англійській мові є граматична афіксація – суфікс множини -s, -es (table – tables).

Своєрідним явищем англійської мови є група іменників іншомовного походження (здебільшого грецького та латинського), що були запозичені одразу в двох формах – однини та множини (stimulus – stimuli). У словах іншомовного походження із запозиченою формою множини (phenomenon – phenomena) наявна тенденція до паралельних форм із англійським афіксом -s (phenomenas). Здебільшого це пов'язано або із частотністю вживання, або із диференціацією нових значень запозиченого слова. Принагідно зазначимо, що множина українських іменників іншомовного походження, крім невідмінюваних, утворюються відповідно до існуючих у мові загальних правил утворення множини.

У сферу граматичних форм числа залучені не тільки злічувальні іменники, а й незлічувальні (абстрактні, речовинні, збірні). Вони не утворюють опозиції однини – множини і вживаються тільки в однині (Singularia Tantum) або лише у формі множини (Pluralia Tantum). Таке явище свідчить про етнічну специфіку розуміння множинності носіями кожної із порівнюваних мов. Найбільше співпадінь у вираженні нерозчленованої множинності спостерігається в обох мовах у сфері іменників (Singularia Tantum). Форма множини в порівнюваних мовах більш граматично навантажена, що проявляється у значно різноманітнішій кількості лексико-семантичних груп Pluralia Tantum. Крім того, форма множини сингулярних речовинних іменників здатна змінювати їх значення: wood – woods; масло (вершкове) – масла (ефірні) тощо. Найрегулярніше збіг іменників Pluralia Tantum в англійській та українській мовах відбувається в лексико-семантичній групі іменників із значенням парних предметів, серед інших груп такий збіг зустрічається значно рідше. Порівняно із українською, в англійській мові вживання іменників Pluralia Tantum з абстрактно-збірним значенням більш обмежено.

Частково до граматичних засобів вираження кількості в англійській мові можна віднести неозначений артикль, оскільки він вживається тільки із злічувальними іменниками однини. Однак в цілому англійський артикль не має граматичної категорії числа, тому що не виражає опозиції однини – множини.

Проаналізований вище мовний матеріал англійської та української мов щодо вираження у них категорії кількості дає підстави резюмувати:

ізоморфні риси лексичних і граматичних засобів вираження категорії кількості обумовлено наявністю спільної генетичної бази – обидві мови належать до індоєвропейської мовної сім'ї, тому основні тенденції становлення категорії кількості в обох мовах мають спільні корені;

аломорфні риси детерміновано особливостями індивідуального розвитку кожної з порівнюваних мов, особливостями етнічного менталітету носіїв кожної мови окрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К. 1980.

2. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1965. – 425 с.
3. Бражникова Г.Ф. Грамматика сучасної англійської мови. (теоретичний курс.) Морфологія. – Київ: Радянська школа, 1960. – 184 с.
4. Голубовська Г.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. Ч. 1. Вид. 4. – К., 1972.
6. Івченко М.П. Числівники української мови. – К., 1955.
7. Карпенко Ю.А. История форм количественных числительных в украинском языке: Автореф. канд. дисс. – Черновцы, 1956.
8. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 464 с.
9. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12–20.
10. Марр Н.Я. О числительных // Языковедные проблемы по числительным. Сб. статей. – Л., 1927. – С. 1–96.
11. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – Москва, 1959. – 439 с.
12. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике / Анализ семантической структуры слова. – Киев: Вища школа, 1979. – 190 с.
13. Чернецька Г.В., Кернер А.А. Іменники Pluralia Tantum в англійській та українській мовах // Іноземна філологія № 41. – 1976. – С. 16–18.
14. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках. – К., 1981.

Оксана ЛЕМИШ

СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНКИ-РЕСПОНДЕНТА В АНГЛОМОВНОМУ ПОРТРЕТНОМУ ІНТЕРВ'Ю

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В. Ю. Паращук

Стаття виконана в руслі комунікативної лінгвістики та присвячена вивченню комунікативної стратегії самопрезентації для вираження автоіміджу жінки-респондента в англомовному портретному інтерв'ю. Під стратегією самопрезентації розуміємо весь комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на створення позитивного або негативного я-іміджу мовця [7:114].

Актуальність теми зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики, необхідністю всебічного дослідження комуніканта, вивчення когнітивних та дискурсивних закономірностей актуалізації інтенцій мовної особистості адресанта на ґрунті дослідження мовних одиниць, на вивчення аспектів взаємодії мови, цінностей та суспільства. **Об'єктом** дослідження статі виступає комунікативний автоімідж жінки-респондента. **Предметом** аналізу статті є стратегія самопрезентації як засіб об'єктивації я-іміджу жінки-респондента.

Мета статті полягає у виокремленні парадигми тактик стратегії самопрезентації для формування комунікативного автоіміджу жінки-респондента шляхом комплексного аналізу текстів англомовних портретних інтерв'ю в гендерному аспекті.

Матеріалом дослідження слугували тексти англомовних портретних інтерв'ю, надруковані у виданнях Interview, Vogue, People, Cosmopolitan, Glamour Magazine.

Проблема дослідження комунікативних стратегій мовця висвітлювалась у працях Г. П. Апалат, Т. Н. Артеменко, В. В. Бушковой, Т. ван Дейка, О. С. Іссерс, Л. В. Чайки.

На часі в лінгвістиці відсутній єдиний підхід тлумачення поняття «комунікативна стратегія». Наприклад, О. С. Іссерс розглядає це поняття у широкому значенні, вважаючи, що стратегія є способом /стилем мислення або оцінювання [6:57]. Стратегія включає в себе планування побудови процесу мовленнєвої взаємодії залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію плану, тобто лінію бесіди. Стратегія охоплює весь корпус мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення певної комунікативної мети [1: 115-118].

Комунікативна стратегія не існує ізольовано від поняття «комунікативна тактика». Під комунікативними тактиками розуміють мовні прийоми, які дозволяють досягти поставлених цілей в конкретній ситуації [11:108]. Отже, комунікативна стратегія і тактика співвідносяться як ціле і частина [11].

Стратегія самопрезентації, як стверджує О. С. Іссерс, завжди присутня при будь-яких умовах комунікації як допоміжна стратегія [5: 74]. Але інколи ця стратегія є основною та допоміжною водночас. Мова йде про такі комунікативні ситуації, в яких саморепрезентація є первинною ціллю комуніканта. Прикладом такої комунікації є масово-інформаційний дискурс, головними функціями якого є інформування, вплив та розважання масового адресата.

Самопрезентація визначається як комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на створення позитивного чи негативного я-іміджу мовця [6:63], тобто саме ця стратегія є основним комунікативним засобом створення автоіміджу.

Автоімідж як важлива складова комунікативного іміджу є компонентом поняття «імідж» з одного боку, і різновидом іміджу, з іншого боку. Він уособлює образ, який сформувався у свідомості індивіда, що відображає уявлення особистості про власне «я» [13]. Автоімідж визначається як національно та гендерно маркований образ «я», що склався у свідомості індивіда як індивідуальної особистості, так і представника соціального інституту [13: 199].

Структурно автоімідж складається з трьох основних елементів [10: 110]: «Я-реальне», «Я зі сторони» та «Я ідеальне». «Власне Я» об'єктивує реальну оцінку індивідом самого себе і складається з усвідомленого

сприйняття та цінностей «Я». «Я зі сторони» охоплює об'єктивну оцінку мовцем самого себе, тобто спроба об'єктивно оцінити свої дії та вчинки, поглянувши на себе зі сторони [5: 76]. «Я ідеальне» відображає процес становлення ідеального образу «Я».

Грунтуючись на типології комунікативних стратегій та тактик, розроблених О. С. Іссерс і М.Є. Бендецькою, ми уклали узагальнену класифікацію комунікативних тактик стратегії самопрезентації жінки-респондента в англомовному портретному інтерв'ю.

З корпусу текстів портретних інтерв'ю ми обрали 779 Я-речень, які вербалізують я-інтенцію мовця та складають вербальний портрет жінки-респондента. Кожне висловлення з я-інтенцією, об'єктивує стратегію самопрезентації, яка в свою чергу потребує виконання певних мовленнєвих ходів, тактик (див. табл.1)

Табл.1

Типологія тактик стратегії самопрезентації жінки-респондента

№	Назва тактики	Абсолютна кількість	Відносна кількість	Приклади висловлень
1.	Тактика інформування: інтенція повідомлення (80%)	317	40%	"I felt like I couldn't rub two nickels together and was trying hard to make the rent every month and that seemed so adult and glamorous to her" (Ashley Greene)
	інтенція уточнення	60	7%	"I care just as much about the book as they do, I'm just as passionate about the book as they are. I've totally had the thought; I'm just as obsessed as they are" (Kristen Stewart)
	інтенція подяки	20	3.9%	"I say: "Thank you" and leave" (Megan Fox), "Thanks a lot, I'm appreciated" (Jennifer Aniston).
	інтенція пропозиції	1	0.1%	"I'm tired, will we have a break?" (Lindsay Lohan), "Let's make a break" (Jennifer Garner).
2.	Тактика «припущення»: - супозитивна інтенція	125	16%	"I think if I had been a typical Hollywood actress and I said all the right things and I had been a publicity android, it wouldn't have escalated to this level." (Jennifer Aniston)
3.	Тактика акцентування інформації: - асертивна інтенція	109	14%	"I do believe in the sort of mystical coming together of me and certain films -- that moment in time where you play this character and then look back and think, God, I couldn't play that now I really do. And I did a film on wild horses in Mongolia" (Julia Roberts)
4.	Тактика самопросунення: інтенція «приписування ознаки собі» а) позитивна самооцінка	60	7%	"I'm funny" (Lindsay Lohan), "I am hot" (Ashley Greene), "I'm riveted by a script" (Jennifer Aniston).
	б) негативна самооцінка	18	3%	"I was rather inexperienced when I started that first scene" (Anna Kendrick), "I'm clearly not ugly" (Megan Fox), "I'm not some fabulously interesting" (Julia Roberts).
	інтенція оцінювання власної роботи	9	1%	"I really have to say I feel very proud of the movie. I couldn't have worked harder so I'm not going to be completely gutted if everyone ... wait, no I would be gutted if everyone hated the movie." (Kristen Stewart),
6.	Тактика прогнозування: - інтенція передбачення	31	4%	"I'll be 32. Maybe having a baby?" (Ashley Greene), "I'll be looking for the role where it's a stretch where you can kind of push the envelope a little

				<i>bit.”(Kristen Stewart)</i>
7.	Тактика зняття відповідальності: - інтенція «мені все одно, але інші вважають...»	15	2%	<i>“Yeh, I don’t know that much about cars, and I was aware of NASCAR, but others knew more about it than I did.” (Eva Green),</i>
8.	Тактика насолоди славою: - спростування ганебної думки;	8	1%	<i>“I was running away from paparazzi. I wasn’t drunk...” (Lindsay Lohan)</i>
9.	Тактика шкідництва: - інтенція критики колег	8	1%	<i>“I definitely get that he’s an internal crazed artist” (Jessica Alba)</i>

Тактика інформування з наративною інтенцією (40%) в англійському портретному інтерв’ю виражається висловленнями, які кількісно перевищують «я-висловлення» з іншими типами інтенцій, що свідчить про бажання жінки-респондента розповісти про свої дії та стани, повідомити основні, нагальні факти теми, які їй пропонує інтерв’юер. Достатньо часто реалізується й інтенція уточнення (7%), що має на меті чіткіше сформулювати уявлення про діяльність жінки-респондента. 3.9% від усієї кількості складають інтенції подяки, що свідчить про дотримання жінкою-респондентом правил елементарного етикету. Найменш частотні «я-висловлення» з інтенцією пропозиції (0.1%), що свідчить про намір респондента реагувати на пропозиції та відповідати на питання інтерв’юера.

Тактика «припущення» (16%) має на меті продемонструвати вміння жінки-респондента аналітично мислити, припускати, шукати можливі вирішення проблеми, давати власне бачення тієї чи іншої події та робити власні висновки з котрими читач може погодитись або заперечити.

Тактика акцентування інформації (14%), демонструє не лише впевненість та переконаність жінки-респондента в тому, про що вона повідомляє, але й первинні знання та обізнаність, якими вона володіє.

Тактика самопросування (11%) реалізується двома основними інтенціями жінки-респондента: інтенція оцінювання власної роботи та приписування ознаки собі. Використання інтенції приписування ознаки собі свідчить про бажання жінки-респондента самостійно дати оцінку своїй діяльності, зовнішності, інтелекту, кар’єрі, особистому життю, характеру. В більшості випадків (80%) жінка-респондент використовує ад’єктивні речення типу *Subj+Vf cop+ Praedicativum = Adj* для вираження позитивної оцінки, в яких об’єктом являються інтелектуальні вміння та зовнішність мовця, і лише в 20% - для вираження негативної оцінки своїм інтелектуальним вмінням або зовнішньому вигляду.

В матеріалі спостереження 80% висловлень з заперечною та стверджувальною самооцінкою, мають нейтральний ступінь порівняння прикметника в функції предикатива. Наприклад: позитивна самооцінка: *“I’m funny” (Lindsay Lohan), “I am maternal and emotional” (Julia Roberts), “I am thankful that it’s still on this level...” (Megan Fox)*. Негативна самооцінка: *“I was rather inexperienced when I started that first scene” (Anna Kendrick), “When I was younger I was rather bad at saving money” (Lindsay Lohan)*.

До самооцінки вираженої порівняльним ступенем аксіологічного прикметника вдалися 15% жінок-респондентів. Наприклад, позитивна самооцінка: *“I’m happier, I suppose” (Julia Roberts)*; негативна самооцінка *“I was even more terrible in another scene” (Ashley Greene)*.

Цікавим є те, що в матеріалі спостереження не зафіксовані ад’єктивні конструкції з прикметниками у найвищому ступені порівняння. Скоріше всього цей факт засвідчує їхнє обмежене вживання носіями мови лише в певних дискурсивних умовах, які не представлені в нашому матеріалі.

На відміну від граматичного способу вираження градування ознаки в матеріалі дослідження досить часто спостерігається використання інтенсифікаторів. В спеціальній літературі описана типологія інтенсифікаторів, а саме в залежності від спрямування градування і відношення до межі, виокремлюються чотири групи інтенсифікаторів: 1) підсилювачі (*perfectly, absolutely, extremely*), що вказують на зростаючі ознаки в напрямку максимуму; 2) усереднювачі (*rather, quite*), що пересувають значення в напрямку центру та допускають іноді двояку (в сторону посилення та зменшення) інтерпретацію; 3) зменшувачі (*little bit, less*), що вказують на зникнення певної ознаки; 4) мінімізатори (*at all*), що пересувають значення до найнижчої межі, та тим самим практично збігаються із запереченням [2: 41-48].

В зібраному нами корпусі прикладів в якості інтенсифікаторів, що модифікують прикметники в мовленнєвих виразах самооцінки, представленні прислівники першої з вказаних вище груп: *so, very, intensely, completely, awfully, really, absolutely extremely, perfectly, indeed, і дьугої згуну: fairly, somewhat, pretty, rather, quite*. Наприклад, *“I was absolutely wrong about her” (Jennifer Garner), I don’t really think I was good enough without his support (Julia Roberts), “I’m too tired to have a puppy” (Kate Hudson)*.

Тактика прогнозування (4%) характеризує позитивну самопрезентацію жінки-респондента та свідчить про бажання кінозірки і надалі привертати увагу фанатів до своєї особистості.

Тактика зняття відповідальності (2%) є ще одним ходом стратегії позитивної самопрезентації жінки-респондента. Типовий приклад: «Мені, взагалі-то, все одно, але інші говорять...». Таким чином, жінка-

респондент виказує своє незадоволення, не вживаючи мовленнєві акти, що загрожують її суспільному іміджу.

Тактика насолоди славою (1%) є непрямую тактикою стратегії самопрезентації, тобто такою, що базується на комунікативних техніках посилань на обставини, спростування ганебної думки.

З поміж досліджених «я-висловлень» майже відсутні такі, що виражають тактику запиту інформації, тактику «гумор», тактику узагальнення, тактику наведення прикладу.

Отже, комунікативна стратегія самопрезентації жінки-респондента є комплексом її мовленнєвих дій, спрямованих на створення позитивного Я-іміджу. В англomовному портретному інтерв'ю жінка-респондент використовує тактики інформування, «припущення», акцентування інформації, самопросунення, прогнозування, зняття відповідальності, насолоди славою як основні комунікативні засоби створення свого позитивного автоіміджу.

Перспективою подальших комунікативно-мовних досліджень може виступати дослідження комунікативної стратегії самопрезентації жінки-респондента на матеріалі різних лінгвокультур, а також чоловіка-респондента в англomовному портретному інтерв'ю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бендецькая М.Е. Стратегии и тактики речевого убеждения / М. Е. Бендецькая // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 3-4 мая 2001 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2001. – С. 115-118.
2. Бессонова О.Л. Способы выражения оценок и оценочные стратегии в мовленнєвій поведінці чоловіків та жінок / О. Л. Бессонова // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ. – 2002. – №3 (14). – С. 41-48.
3. Гнатковська О.М. Комунікативні інтенції "я-висловлень" у сучасному англomовному дискурсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.М. Гнатковська; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2009. – 20 с.
4. Гнатковська О. М. Концептуалізація інтенції / О. М. Гнатковська //Гуманітарний Вісник. – Число 11. – Черкаси, 2007. – С. 302-306.
5. Иссерс О.С. Проблемы создания «коммуникативного портрета»: гендерный аспект / О. С. Иссерс // Гендер: язык, культура, коммуникация. – 2002. – Вып. 2. – С. 172–178.
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М: Реал, 2005. – 236 с.
7. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: учеб. пособие / Вячеслав Борисович Кашкин. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175с.
8. Овсянникова Н. В. Анализ языковых средств выражения самооценки женщинами / Н. В. Овсянникова. - М: Реал, 1995. – С. 111-115.
9. Почепцов Г. Г. Имиджелогия. / Г. Г. Почепцов. – М: Рефл-бук, 2006. – 196 с.
10. Романова Т. В. Коммуникативный имидж и речевой портрет современного политика / Т. В. Романова // Политическая лингвистика / Гл. Ред. А.П.Чудинов. – Екатеринбург: ГОУ ВПО „Урал. гос. пед. ун-т“. – 2009. – Вып. 1 (27). – С. 110-118.
11. Семенюк О. А., Парашук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк., В. Ю. Парашук – Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. – 154с.
12. Сергієнко Н. О. Психологічні прийоми в політиці: Навч. Посіб / О. Н. Сергієнко – К. : МАУП, 2006. – 112 с.
13. Языкознание. Большой энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н.Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
14. Leech J. N. Principles of Pragmatics / J. N. Leech. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 250 p.

Олена ЛІТВІН

ПРОЦЕСИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філософії, професор Б.В. Кучинський

Мова динамічна у своєму розвитку і змінюється відповідно до зовнішніх умов, створених сучасним суспільством та прогресом науки і техніки в дану епоху. Щоб фіксувати явища дійсності, які щойно з'являються або освоюються людиною, лексика розширюється не лише кількісно, але й якісно (групування значень, виникнення нових значень у старих слів, перейменування). Поява в мові нових позначень – слів – неодмінний супутник нового в царині культури суспільства, будь то матеріальне виробництво, духовне життя, мода або взаємостосунки людей, соціальних груп і держав. Вивчення неології – один із перспективних шляхів дослідження суспільної свідомості людей, оскільки еволюція словникового складу мови відображає важливі суспільні процеси. Людина, реагуючи на вплив зовнішніх факторів, які постійно змінюються, постійно варіює мову, вдосконалюючи її, що призводить до динаміки мовного матеріалу.

Вивчення нових слів є одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики, яке вже давно притягує увагу мовознавців Німеччини (І. Барц, М. Кінне, Л. Лемнітгер, В. Фляйшер, Д. Херберг, Б. Шедер, А. Шенфельд, Д. Штеффенс, Х. Ельзен, Х. Еманн), України (Ю.А. Зацний, О.Д. Огуй, О.О. Федоренко, М.В. Белозьоров, О.М. Турчак, Я.О. Конопацька, Е.Г. Валюта), мовознавців Росії (Г.О. Вінокур, С.С. Волков, О.Г. Горнфельд, О.О. Потебня, Є.В. Розен, О.В. Сенько, М.М. Покровский, О.І. Смирницький, Л.В. Щерба, В.П. Березинський, З.М. Галімуліна, В.І. Заботкіна) і багатьох інших країн.

Німецький вокабуляр постійно оновлюється й поповнюється новими одиницями. Про велику кількість неологізмів в сучасній німецькій мові свідчить той факт, що словники постійно фіксують тисячі неологізмів, що викликає потребу їх своєчасного поповнення та перевидання.

Поповнення словникового складу йде не тільки за рахунок запозичень різного роду, але й за рахунок «внутрішніх ресурсів» мовної системи – словотворчих процесів і переосмислення вже існуючих значень (вторинної номінації). Щоб зберігатися у стані комунікативної придатності, мова повинна постійно

перебудуватися й розвиватися, не гублячи при цьому своєрідності системи. Не кожне нове слово, створене мовцем, закріплюється в мові. Спочатку це слово – окказіоналізм, значення якого жорстко пов'язане з даним контекстом і не сприймається за його межами. З часом, при наявності цілого комплексу передумов до цього, слово може поступово закріпитися у мові (лексикалізуватися); на цій стадії воно вже – неологізм, що може або остаточно ввійти в лексичну систему, або припинити своє існування. У зв'язку із цим важливим є вивчення процесів неологізації у сучасній німецькій мові, процес виникнення та формування неологізмів є потужним фактором індивідуального стилю будь-якого автора чи письменника. Функціонально-прагматичний підхід дозволяє проаналізувати тематико-семантичну специфіку нових слів, з'ясувати особливості семантичної актуалізації маркованих у часі лексичних одиниць, а також їх мовний статус, що зумовлює актуальність теми.

У магістерській роботі досліджувались неологізми, відібрані з різних фахових областей: економіки, політики, спорту тощо. Було проведено комплексний аналіз характерних особливостей нових лексичних одиниць, конкретизація їх місця у словниковому складі, з'ясування інтра- та екстралінгвістичних факторів, які сприяють їх розповсюдженню в німецькій мові. Це зумовило такі завдання: 1) дати загальну характеристику неології як науці; 2) визначити поняття неологізму; 3) визначити основні особливості неологізмів; 4) з'ясувати роль неологізмів у мові.

Нові слова німецької мови досліджуються через призму історії та сучасності [5, 34], з позиції розширення словникового складу мови та її лексикографії [1, 216]. Попри існуючі розбіжності щодо такого суперечливого в багатьох відношеннях об'єкту дослідження, як нове слово в мові, мовознавці сходяться на думці щодо функціональної доцільності нової номінації, вагомості позамовних чинників, яскраво виражену соціальну детермінованість виникнення нових слів [6, 47]. Поява нових слів – аналогічно як і їх зникнення – виражає пристосування словника до нових реалій і є необхідною для подальшого функціонування мови як засобу спілкування та порозуміння.

Словниковий склад мови розширюється, оскільки та чи інша суспільна зміна викликає потребу в нових одиницях номінації. Як правило, така потреба задовольняється засобами словотвору чи запозиченнями з інших мов. У певній мірі нові слова виникають завдяки розширенню спектру значень лексем чи їх фразеологізації.

Останнім часом словник німецької мови збагатився і продовжує збагачуватися вище означеними способами, що викликало необхідність його системного лексикографічного опису, котрий результувався зрештою в розробці відповідного проекту (das Projekt Neologismen).

Досліджуючи неологізми німецької мови, ми виходимо із загальною – прийнятою розуміння їх як нових лексичних одиниць чи нових значень уже існуючих одиниць мови, які з'являються у певний період її розвитку, поширюються і визнаються загалом як мовна норма, сприймаються разом з тим як нові одиниці мови. Новими вони є в тому сенсі, що на початку визначеного періоду ще не належать до мовної системи, а в кінці цього періоду стають її визнаними елементами. Таким чином, дослідження неологізмів має асоціюватися з певним проміжком часу, а неологізми є не лише новими мовними одиницями, а такими, котрі знайшли шлях до загального вжитку.

Результати досліджень засвідчили, що в 90-ті роки минулого століття такими фаховими областями були наступні:

- комп'ютер, інтернет (z. B. Doppelklick, E-Mail)
- засоби комунікації (z. B. Bezahlfernsehen, Late-Night-Show)
- соціально-суспільна сфера (z. B. Babyklappe, Ostalgie)
- спорт (z. B. Gelbsperre, Inlineskaten)
- економіка (z. B. outsourcen, Scheinselbstständigkeit)

Уже в першому десятилітті XXI ст. констатується деяка зміна фахових областей, до яких можуть бути віднесені новотвори цього періоду:

- комп'ютер / інтернет (z. B. Blog, googeln)
- демографія (z. B. Antiaging, Riesterrete)
- здоров'я (z. B. Praxisgebühr, Sars)
- дозвілля (z. B. Fanmeile, Heizpilz)
- політика (z. B. Eineurojob, Elternzeit) [7, 58].

Виникнення неологізмів спричинене потребою давати назви новим предметам, явищам, поняттям, які постають унаслідок безперервного розвитку економіки, науки, культури, в результаті розширення й поглиблення зв'язків іншими народами та державами. Особливо активно поповнюються новими словами сучасні науково-технічні термінологічні системи. Це лексичні неологізми, що виконують номінативну функцію. До них належать також слова, утворені від лексем, які існували в мові раніше. Крім лексичних новотворів для називання нових понять, неологізми з'являються й через те, що виникає потреба замінити вже наявну назву точнішою, зрозумілішою, такою, що більше відповідає фонетичним, лексичним, словотвірним та іншим нормам мови.

Поряд із лексичними неологізмами з'являється чимало неологізмів семантичних, тобто слова, що здавна існують у мові, набувають нових значень. Оскільки неологізми є категорією історичною, їхня належність до пасивної лексики не вічна. Вони сприймаються як нові слова доти, поки називані ними поняття не стануть загальноживаними. Коли поняття стають такими, слова вже не сприймаються як неологізми. Поява й існування неологізмів виправдана лише тоді, коли є потреба у виконанні певної спілкувально-називної або художньо-зображальної функції. Їхня життєвість та ефективність визначається

вмінням письменника застосувати відмінні від усталених коренів чи основ слів із суфіксами чи префіксами, означень з означуваними, зі смаком і доречно вставити в новий контекст застаріле слово. У розмовному мовленні неологізми виникають весь час. Як правило, вони ніде не фіксуються і швидко замінюються іншими.

Питання щодо виникнення й класифікації нових слів прямо пов'язане з поняттям норми як форми існування мови. Коли з'являється, запозичується нове слово або формується нове значення, виникає потреба в оцінці мовного явища в плані норми / відхилення від норми. Динамічний характер лексики змушує шукати й динамічні критерії її нормативності. Оскільки мовна норма закріплюється мовною практикою суспільства, яке не є однорідним, а мова є комунікативно функціональною, мовна норма не є єдиною. Мова утворює систему різних видів і типів норми як форм її існування й функціонування [3, 87]. Варіювання мовної норми пояснюється не тільки фактором часу, але й соціальними умовами. Норма не є статичним утворенням, вона постійно розвивається як динамічна система, яка зазнає вплив інтра- та екстралінгвістичних факторів. Вона постає у вигляді двох або декількох варіантів, характерних для різних соціальних груп. Вибір того чи іншого варіанту залежить від віку, освіти, соціального стану. Наприклад, Bierlokal називають зараз Bar, Dienststelle – Office, Neuigkeiten – News. Слово Vox вживається часто замість kastenförmiger Behälter, лексема Start замість Ausgangspunkt.

Таким чином, неологізми можна охарактеризувати як норму особливого роду, яка має свої типові закономірності. Норма тут є не твердою, імперативною кодифікацією, а правилами, які виводяться із безпосереднього вживання мови. Неологізми як індикатори нових явищ і понять, які знаходяться у фокусі соціальної уваги, використовуються у якості базових основ словотворення. Характерним для неології є актуальність, регулярність, повторюваність як окремих лексичних одиниць, так і їх моделей.

Вплив соціокультурного фактору виражається у виділенні тематичних підгруп серед неологізмів: політичні неологізми, лозунгові слова, модні або трендові слова [3, 99]. Поява таких неологізмів прямо пов'язана зі зміною суспільної свідомості. Рушійною силою комунікативного розвитку є насамперед периферійні групи – молодь, творча еліта. Саме ці мікросоціуми є найбільш чутливими щодо змін та віянь часу: варіюючи мову, вони прагнуть самовираження через словотворчість [3, 102].

Прикладами соціолектних перейменувань є чисельні заміни слів у жаргоні, молодіжній мові, сленгу. Свобода самовираження, прагнення експресії викликали перейменування з додатковою конотацією. Так, нейтральні лексеми "laufen", "fliehen" замінили розмовні вирази abdampfen, abduzen, abjetten, sich abseilen, abzischen, losheizen, speeden, sich verdutzen, wegmoven.

З аксіологічної позиції нові слова містять позитивну або негативну кваліфікацію предмета думки, як судження мовця, його відношення – схвалення/несхвалення, бажане/небажане, захоплення тощо, як одне з основних складових частин стилістичної конотації. Оцінку як лінгвостилістичне явище, ми визначаємо як закріплене в семантичній структурі слова оцінне значення, яке передає ставлення мовного колективу до співвіднесеного зі словом поняття або предмета за схемою: добре/погане, схвалення/несхвалення.

Оригінальність нового імені часто зв'язана з непередбачуваністю. Несподіваність назви посилює виникаючий експресивний ефект, наприклад, заміна вираження (jemanden) zum Narren halten на такі його експресивні відповідники як an der Birne ziehen, einen (faulen) Fisch ziehen/unter die Nase halten, ans Bein pinkeln, jemanden berpinkeln/anpinkeln, ein kaltes Ei zeigen, plomben, verklapsen. При вторинному позначенні поняття на перший план висувається його яскрава, виразна ознака.

Автомобіль, наприклад, називають за його швидкість Flash, Viereckrakete, Dünenflitzer (nordd.), beraderter Düsenjet, Kugelblitz або Vierradjet.

Зв'язки між структурою суспільства і соціальною структурою мови складні й багатогранні. Члени соціуму використовують мову з метою локалізації свого місця в мультимасштабному суспільстві, здійснюючи це за допомогою різноманітних мовних варіацій. Це надзвичайно важлива властивість мови, яка забезпечує комуніканту можливість не лише вільно виражати свої думки, але й робити це різними способами, створюючи при цьому нові номінації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Девкин В.Д. Очерки по лексикографии . – М.: Прометей, 2000. – 395 с.
2. Гінка Б. І. Лексикологія німецької мови. – Тернопіль: Ред.-видавн. відділ ТНПУ імені В. Гнатюка, 2005. – 220 с.
3. Зацний Ю. А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник. Вінниця: Нова книга, 2008. – 360 с.
4. Огуй О. Д. Слова в часі (неологізми, архаїзми та історизми): особливості їх перекладу з німецької мови // Мова і культура. – 2004. – №7 – С 8–13.
5. Розен Е. В. Как появляются новые слова: история и современность. u8211 – М.: Издательство МАРТ, 2000. – 156 с.
6. Степанова М. Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка. М.: Изд. Центр "Академия", 2003. – 256 с.
7. Соколовська С. Ф. Лексичні зміни в аспекті нормалізаційних процесів. // Наукові записки. Серія: філологічні науки. Випуск 89(3). – С. 56–62.
8. Kinne M. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen // Deutsche Sprache. – Mannheim, 1996. – № 4. – S. 327-358.
9. Der Sprachdienst: Gesellschaft für deutsche Sprache.-2001.- № 2.- S.41– 45.
10. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

Лариса МАКСИМЕНКО

АМЕРИКАНСЬКИЙ РЕКЛАМНИЙ ОСВІТНІЙ ДИСКУРС В АКсіОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ВЕБ-САЙТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В. Ю. Паращук

Жорстке змагання за абітурієнтів серед конкуруючих коледжів та університетів створює потужний стимул для кожного з навчальних закладів намагатися відповідати чи перевершувати їхніх суперників у забезпеченні програм, послуг та зручностей будь-якого виду [6; 12]. Освітній дискурс є комунікацією навчальних закладів зі своїми споживачами. Наявність ринку навчальних послуг спричиняє потребу в рекламі та «паблік рлейшнз» (Public Relations) у таких закладах [5; 58].

Дослідження рекламного освітнього дискурсу охоплювали такі проблеми, як лінгвопрагматичні та соціолінгвістичні особливості корпоративного дискурсу (Т. Р. Ананко, А. О. Колобова, І. П. Ромашова), дискурсивні стратегії освітнього дискурсу (Е. Ю. Дьякова, В. К. Пічугіна, С. А. Черепанова), культура університетів Сполучених Штатів (А. М. Алтайцев, В. Ф. Сухіна, О. В. Шапаренко), ціннісні домінанти сучасної англомовної корпоративної культури (Т. М. Добко, О. О. Землякова, Р. Джоффі, Х. Маккей), мовні характеристики інтернет-текстів (А. А. Атабекова, О. М. Галічкіна, О. В. Дєдова).

Актуальність дослідження визначається зростанням впливу західної моделі вищих навчальних закладів, а також підвищенням значення комунікації в створенні рекламного іміджу університету. Досвід американських університетів у формуванні корпоративної програми і місії університету зумовлює важливість їх дослідження з метою оптимізації та ефективного використання цього досвіду в корпоративній академічній культурі вітчизняних вищих навчальних закладів.

Мета статті полягає у з'ясуванні та описі специфіки вербалізації цінностей в освітніх корпоративних текстах веб-сайтів американських університетів. **Об'єктом** дослідження є американський рекламний освітній Інтернет-дискурс. **Предмет** охоплює мовні засоби об'єктивації цінностей в американському рекламному освітньому дискурсі.

Матеріалом дослідження є корпус з 65 текстів корпоративних програм, місій і звернень деканів факультету до громадськості, що виокремлені методом суцільного обстеження англомовних Інтернет сторінок американських університетів. Для аналізу були використані офіційні сторінки таких університетів: New York University, Wharton University of Pennsylvania, Harvard University, TUFTS, Stanford University, the Ohio State University, Yale University, Georgetown University, Duke University, ІТ та ін.

Рекламний дискурс сфери вищої освіти акумулює в собі риси інших видів дискурсу, текстів різних жанрів, функціональних стилів мовлення та композиційно-мовленнєвих форм, які знаходять на університетському веб-сайті різну медійну реалізацію і взаємодіють один з одним на глобальному, змістовному рівні, беручи спільну участь у створенні рекламного продукту [4; 7]. Рекламний дискурс у вищій освіті також складає частину освітнього дискурсу – його промотивний різновид, має яскраво виражену прагматичну спрямованість, забезпечуючи комунікацію освітніх закладів зі своїми потенційними клієнтами в одному із секторів цієї сфери, а саме, на ринку освітніх послуг [4; 10-11].

Важливою складовою створення позитивного образу університету є його корпоративна культура, що «зумовлює характер та організацію корпоративної комунікації пов'язані з напрямом діяльності компанії», а в такому випадку й діяльності університету [2; 5]. Корпоративна культура університету – це ступінь його високої репутації, іміджу, що створюється в умовах конкуренції на основі деяких критеріїв, які формуються та формулюються шляхом опитування студентів, працівників освіти, потенційних клієнтів і роботодавців. Сукупність основних чинників створення іміджу університету спричинює формулювання корпоративної програми та місії певного вищого навчального закладу [1].

Вищі заклади освіти США намагаються створити й пропагувати свої чіткі відмінні риси, щоб зафіксувати статус закладу та привернути увагу студентів (тобто їхню плату за навчання). Веб-сторінки університетів роблять все вагомий внесок у практику рекламування цих закладів за рахунок швидкої передачі великого об'єму інформації широкому загалу [7], де цільовою аудиторією є саме абітурієнти.

У спеціальній літературі знайшли відображення такі особливості американських університетів: 1) їхня поліфункціональність, тобто здатність як генерувати, так і забезпечувати трансферт сучасного знання; 2) сильна орієнтація на наукові дослідження; 3) орієнтація на сучасні напрями науки, високих технологій, інноваційний сектор в економіці, науці та техніці; 3) конкурсність і селективний підхід при зарахуванні студентів; 4) формування довкола університету особливого інтелектуального середовища; 5) наявність корпоративної етики, що базується на етосі науки, демократичних цінностях та академічних свободах; 6) прагнення до лідерства всередині конкретного штату, країни й світової науково-освітньої спільноти в цілому [3].

Шляхом контент-аналізу 65 текстів корпоративних кодексів американських університетів нами виокремлені лексичні засоби вербалізації їхньої ціннісної концептосфери, які структуровано на мікрополя та лексико-семантичні групи (ЛСГ). За результатами аналізу, корпус матеріалу спостереження охоплює 3969 лексичні одиниці (ЛЮ), що входять до таких мікрополів: 1) «Цінності соціального інституту – закладу освіти»; 2) «Особистісні цінності людини». В свою чергу, в межах першого мікрополя виокремлено дві

ЛСГ: «Професійні цінності» – 27% від загальної кількості ЛО матеріалу спостереження, та «Корпоративні цінності» – 25% ЛО. В межах другого мікрополя встановлені три ЛСГ: «Морально-етичні цінності» – 30% ЛО, «Психолого-вольові цінності індивіда» – 14% ЛО, «Універсальні цінності» – 4% ЛО.

Найекспліцитнішими вербалізаторами корпоративних цінностей американського освітнього дискурсу є лексичні засоби, що відносяться до ЛСГ «Професійні цінності» та «Корпоративні цінності», які разом складають 52% ЛО від загальної кількості одиниць матеріалу спостереження.

Серед виокремлених нами засобів об'єктивації цінностей американського освітнього дискурсу переважають у кількісному відношенні саме «Професійні цінності» (див. табл. 1). На наш погляд, це пов'язано з тим, що політика університетів США спрямована, перш за все, на розвиток професійних якостей студентів, які найбільше цінуватимуться на ринку праці.

Таблиця 1

**Лексеми-вербалізатори ЛСГ «Професійні цінності»
в текстах корпоративних кодексів американських університетів**

№	Лексема - вербалізатор цінності	Частота лексем у м-лі спостереження		Приклади лексем
		Абс.	Відн. (%)	
1.	Business	284	26,32	<i>business;</i>
2.	Leadership	231	21,41	<i>a leader; leadership; to lead</i>
3.	Collaboration	127	11,77	<i>collaborative; to collaborate, cooperation, teamwork; partnership</i>
4.	Experience	91	8,43	<i>experience; to experience; participation</i>
5.	Innovation	78	7,23	<i>to innovate; to initiate; to create</i>
6.	Management	74	6,86	<i>management; managerial; to manage</i>
7.	Career	62	5,75	<i>career; work; job placement</i>
8.	Ability	33	3,06	<i>ability; expertise; capability</i>
9.	Professionalism	27	2,50	<i>professional; professionalism; competence; profession; calling</i>
10.	Network	26	2,41	<i>networking; communication; connections</i>
11.	Reputation	26	2,41	<i>brand; ranking; popularity</i>
12.	Accomplishment	20	1,85	<i>to accomplish; achievement; results</i>
	Усього	1079	100	

Схарактеризуємо професійні цінності, що знайшли мовне вираження в текстах корпоративних кодексів матеріалу спостереження.

“**Business**” (бізнес) визначається як підприємницька, комерційна чи будь-яка інша діяльність на основі індивідуальної, партнерської та корпоративної форм власності, знання якої студенти у процесі навчання мають оволодіти. У нашому дослідженні переважна кількість учбових закладів – це бізнес-школи, тому й ціннісний концепт «бізнес» є одним із ключових. Автори текстів вживали цю ЛО у таких підтекстах: *learning business, business school, careers of business, opportunities for business*.

“**Leadership**” (лідерство) характеризується як здібність і потенціал студента як майбутнього працівника до управлінської та активної громадської діяльності. Приклади вербалізаторів охоплюють: *forward-thinking leaders, a habit of leadership, leadership potential, to lead, a leader, leading, to make a difference in the world, to change the world*.

“**Collaboration**” (співробітництво) означає співпрацю, командну роботу та партнерство як студентів під час роботи над загальним проектом, так і між студентами та університетом, наприклад: *collaborative mindset, active collaborations, to collaborate, cooperative, cooperation, teamwork, team, group, partnership*.

“**Experience**” (досвід) інтерпретується як практичний досвід у виконанні певної роботи – навчальної чи професійної, наприклад: *a powerful life experience, classroom experience, hands-on experience, one-of-a-kind experiences, professional experiences*.

“**Innovation**” (інновації) розглядається як розвиток чи створення чогось нового, наприклад: *to innovate, to initiate, to create, to continuously update, innovative*.

“**Management**” (менеджмент) тлумачиться як управління/керування персоналом, чи процесом навчання; свідчить про хист до управлінської діяльності, наприклад: *effective management, managerial decisions, risk management, a manager, to manage*.

“**Career**” (кар'єра) інтерпретується як професіональний розвиток людини, та її конкретні кроки на шляху становлення знавцем своєї справи, професійне становлення в обраній галузі, наприклад: *career (goals), work, job placement*.

“**Ability**” (здатність) розглядається як хист або здатність до виконання якоїсь роботи, наприклад: *ability to develop, ability to make choices, expertise, competence*.

“**Professionalism**” (професіоналізм) тлумачиться як професійний (той, що на високому рівні розвитку) підхід до виконання своєї роботи; діяльність спрямована на розвиток професійних якостей, наприклад: *professional life, professional associations, professional interest*.

“Network” (професійні знайомства) визначається як коло знайомств, підтримання професійних стосунків, наприклад: *alumni networking, life-time networks, communication, contacts, connections*.

“Reputation” (репутація) розглядається як репутація особистості/учбового закладу; загальна характеристика індивіда/інституту, що розвивалася та напрацьовувалася протягом тривалого часу, наприклад: *reputation, brand, ranking, popularity*.

“Accomplishment” (досягнення) інтерпретується як здобутки студентів у навчальній, професійній чи суспільній діяльності; наприклад: *accomplishments, to accomplish, achievements, results*.

Серед засобів вербалізації професійних цінностей найчастотнішими є *business, leadership, collaboration, experience*.

Корпоративні цінності, що знаходять об’єктивіацію в текстах корпоративних кодексів американських університетів, охоплюють: *leadership, community, learning, diversity, research, practice, contributions, support, quality, understanding* (див. табл. 2). Деякі з них збігаються з професійними цінностями, як, наприклад, *leadership*. Лідерство є важливою складовою як професійної концептосфери, так і корпоративної. Як корпоративна цінність лідерство визначається як здатність проявляти ініціативу в колективі, впливати на дії колег або спрямовувати їхню діяльність для досягнення спільної мети. Для реалізації цієї цінності в текстах корпоративних кодексів університетів використовуються лексико-фразеологічні засоби: *leadership, to lead, leaders, student-led initiative, to make a difference*.

Таблиця 2

Лексеми-вербалізатори ЛСГ «Корпоративні цінності»
в текстах корпоративних кодексів американських університетів

№	Лексема-вербалізатор цінності	К-сть лексем в текстах, що досліджувались		Приклади лексем-вербалізаторів цінностей
		Абс.	Відн. (%)	
1.	Leadership	231	22,89	<i>leadership; leaders; to lead</i>
2.	Community	102	11,01	<i>community; people; center</i>
3.	Learning	101	10,11	<i>learning; to learn; deep knowledge</i>
4.	Diversity	95	9,42	<i>diversity; diverse; difference</i>
5.	Research	86	8,52	<i>research; investigation; investigate</i>
6.	Practice	51	5,05	<i>practice; action-based learning; practical business situations</i>
7.	Contribution	50	4,96	<i>contribution; give; sharing</i>
8.	Support	35	3,47	<i>support; supportive; supporting</i>
9.	Quality	31	3,07	<i>quality; qualitative; choices</i>
10.	Understanding	21	2,08	<i>understand; understanding</i>
11.	Others	196	19,42	<i>professional; global emphasis; rights</i>
	Усього	1009	100	

Отже, в результаті проведеного аналізу текстів корпоративних кодексів американських університетів виокремлено корпоративні академічні цінності університету як соціально-інституту, які структуровано в два мікрополя «Цінності соціального інституту – закладу освіти» та «Особистісні цінності індивіда». Найчисельнішими в матеріалі спостереження є мовні засоби вербалізації таких професійних та корпоративних цінностей: *business, leadership, collaboration, experience, innovation, management, career, ability, professionalism, network, reputation, accomplishment, community, learning, diversity, research, practice, contribution, support, quality, understanding*.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на міжкультурних особливостях корпоративної комунікації, поглибленому вивченні рекламних стратегій і тактик в освітньому дискурсі, комплексному аналізі корпоративного освітнього дискурсу у віртуальному просторі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алтайцев А. М. Корпоративная культура университетов США: (Сборник материалов третьей международной научно-практической конференции "Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению") / Под ред. М. А. Гусаковского, А. А. Полонникова // Идея университета: парадоксы самоописания. М.: Изд-во РГУ, 2002. – С. 92.
2. Ананко Т. Р. Англомовний корпоративний дискурс: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.02.04. “Германські мови” / Т. Р. Ананко. – Х., 2007. – 20 с.
3. Водичев Е. Г. “Исследовательские” университеты США и российская университетская система: опыт сравнительного анализа [Электронный ресурс] / Ассоциация “Профессионалы за сотрудничество”. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. гос. ун-та, 2001. – Режим доступа: http://www.prof.msu.ru/PC/omsk/2_02.htm.
4. Дьякова Е. Ю. Прецедентные феномены в создании имиджа британского университета (на материале веб-сайтов британских университетов) / Е. Ю. Дьякова // Науч. вестн. ВГАСУ. Сер. Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – 2011. – № 9. – С.54.
5. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации. Учеб. пособие. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2003. – 175 с.
6. Bok D. Universities in the marketplace: the commercialization of higher education. – Princeton: Princeton University Press, 2004. – 256 p.
7. Saichaie K. Representation on college and university websites: an approach using critical discourse analysis: doctoral dissertation. – Iowa City : University of Iowa, 2011. – 222 p.

Марія НОСОВА

КУЛЬТУРНО-МОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРЕМІЙ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філософії, професор Б.В. Кучинський

Мова – це цілий світ з властивою йому структурою, системою цінностей, проблемами і переживаннями. Афоризми, прислів'я і приказки, фразеологізми, неологізми, крилаті вислови роблять мову більш яскравою, образною, насиченою і таким чином, стимулюють комунікативну, пізнавальну й естетичну мотивацію до оволодіння мовою [7]. Афоризми, прислів'я та приказки є елемент народної творчості, який дозволяє стисло й образно висловити народну мудрість, відобразити історію і світогляд народу, його звичаї, традиції, звичаї і ціннісні орієнтири. Зв'язок мови з життям суспільства, яке нею користується, є в наші дні суперечливим питанням. Питання відображення життя суспільства у всіх її аспектах, зокрема в лексиці мови, були предметом дослідження багатьох лінгвістів (Гак, 1991; Карасик, 1992; Duron, 1963).

Культурно-мовні характеристики англійських афоризмів, приказок та прислів'їв підлягали вивченню у вітчизняній науці, однак окремі їх елементи досі викликають інтерес українських та зарубіжних дослідників. Цим і обумовлена актуальність магістерської роботи. Відповідно за мету поставлено визначити джерела англійських приказок та прислів'їв та виявити культурно-мовні характеристики приказок, прислів'їв та афоризмів на матеріалі англійської мови. Матеріалом дослідження послужили дані суцільної вибірки із словників приказок, прислів'їв та афоризмів, а також приклади з англійської художньої літератури і засобів масової інформації. Кількість текстових прикладів - 500 одиниць на відображення культури міжособистісних відносин та понять «гроші, багатство».

За структурними ознаками приказки та прислів'я традиційно відносяться дослідниками [4, 132]; [12, 36] до текстів малих форм фольклору, які також називають малими жанрами семіотичної системи фольклору [4, 132], малими літературними формами (фольклорними або авторськими) [12, 36], нетиповими текстами малої форми [5, 4], малими текстами-кліше [9, 8-9], малими літературно-художніми формами тощо та відносять до них міні-казку, байку, велеризм, афоризм, лімерик, загадку, прислів'я тощо [3, 83]; [11, 23].

Приказки, прислів'я та афоризми будь-якого народу (в даному випадку – англійського) представляють собою продукти мовної народної свідомості як матеріалізація досвіду та окремих представників цього народу відповідно. Ці форми звертаються до сфери внутрішньо-національного спілкування, тобто в рамках вживання мови, так само як і тієї чи іншої мовної форми його існування, що збігаються з межами відповідної етнічної одиниці (народу). Афоризми, прислів'я й приказки є окремими пізнавальними актами, вираженими в ізольованих мовних структурах. Тому їх інтерпретація може бути адекватною лише при обліку не лише самого мовного вираження, але й знання про дійсність ситуації, придбаних англо-американцем на основі, як свого індивідуального досвіду, так і суспільного досвіду, закріпленого і переданого в мовних формах (текстах) [8, 25].

Будучи невід'ємним елементом фольклору, а в більш широкому розумінні і народно-розмовної мови в цілому, приказки, прислів'я та афоризми повністю задовольняють вимоги народної естетики—вираз об'єктивної через конкретні і знайомі образи. Прислів'я сприймається як глибокий і узагальнений і в той же час як природний та емоційний афористичний вислів [6, 8].

Джерела виникнення прислів'їв і приказок найрізноманітніші. Щоб стати приказкою або прислів'ям, висловлювання повинно бути сприйняте і засвоєне простими людьми. При цьому першоджерело висловлювання часто забувається. Джерелами приказок та прислів'їв є Біблія (You cannot serve God and mammon. The spirit is willing, but the flesh is weak.), висловлювання В. Шекспіра (Brevity is the soul of wit. Sweet are the uses of adversity) та інших письменників, а також вони запозичувалися з інших мов.

Прислів'я слід відрізнити від приказок. Головною особливістю прислів'я є її закінченість і дидактичний зміст. Приказка відрізняється незавершеністю умовиводу, відсутністю повчального характеру. Звичайно в якості приказок наводяться такі вирази, як: «When pigs can fly.», «When two Sundays come together.»

Головною відмінністю прислів'я від афоризму, цитати або так званого крилатого виразу вважається анонімність його створення. За твердженням К.Т.Баранцева, афоризм як самостійний жанр виникає саме з народних прислів'їв та приказок і з часом може підлягати процесу фольклоризації, коли його джерело або авторство забуваються і він, іноді у дещо зміненій формі, перетворюється на прислів'я [2, 3].

Англо-американці використовують прислів'я для вираження мудрості і передачі моральних цінностей. Їжа та напої можуть стати буквально предметом прислів'я та приказки, або засобом для передачі метафоричних повідомлень. Це підтверджує цілий ряд прислів'їв та приказок: “Eat, for someday you will be eaten”, “Eat to live; do not live to eat”, “We never repent of having eaten or drunk too little”, “An apple never falls far from the tree”, “One bad apple spoils the lot”, “Sour grapes can never make sweet wine”, “The sweetest grapes hang highest” [14].

Конденсуючи народний досвід, прислів'я та приказки орієнтовані своїм змістом майже виключно на людину – риси її характеру, вчинки, відносини в суспільстві та сім'ї.

Людина не звикла до самотності, вона живе в суспільстві, колективі, в сім'ї. Їй важлива увага оточуючих, їх повага, що виражається в таких англійських прислів'ях: *Many hands make light work. No man is an island. A problem shared is a problem halved. Two heads are better than one.*

Поняття «сім'я» тісно пов'язане з поняттям «дім», яке виступає в значеннях «споруда», «фортеця», «середовище сім'ї» та «сім'я» як така, гербом якого могли стати зображення паркану та девіз-прислів'я «*Me house is my castle*» або «*An Englishman's home is his castle*». На відміну від інших країн, де спілкування може відбуватися і вдома, англійці дуже серйозно ставляться до свого домашнього вогнища і віддають перевагу зустрітися в ресторані або кафе [13, с.117].

"Home" – це те, що є в англійців замість Батьківщини. "Home" – це те місце, де живе твоя сім'я, але це так само може бути уявне місце, де людина відчуває себе комфортно: «*Go where he will, a wise man is always at home*» [13, с.140], «*The worst feeling in the world is the homesickness that comes over a man occasionally when he is at home.*» (Howe).

Поняття «кохання», як відомо, має велике значення в культурі та житті людини. Тому в англійській мові ця тема знаходить своє відображення в народній мудрості, передаючи народний досвід поколінь. Прислів'їв і приказок про кохання існує величезна безліч. Вони досить різноманітні і суперечливі, оскільки відображають різні життєві позиції в питаннях любові і різні ситуації, і універсальної відповіді в даній проблемі, як відомо, не існує: *No herb will cure love. Love makes the world go round. Love and a cough cannot be hidden. Love lives in cottages as well as in court. The falling out of lovers is the renewing of love. Love and hunger keep the world going. Love is not found in the market. All ages are to love submissive. Love is blind. Salt water and absence wash away love. The heart that once truly loves never forgets. Love is stronger than death. Love conquers all. Love will find a way. Love me, love my dog* [14]. «*Everything in this life has to be paid for, and love too has to be paid for.*» (Murdoch); «*Anyone who has never really loved has never really lived.*» (Christie); «*Love is delusion that one woman differs from another.*» (Mencken)

Одні говорять про силу, незламність і безмежність кохання. Їх загальна ідея полягає в тому, що вона невідкладна таким перепонам як труднощі, час, відстань, вік і т.д.: *Love conquers all.* – "кохання все перемагає", *Love will find a way.* – "кохання дорогу знайде", *All ages are to love submissive.* – "коханню всі віки підвладні", *Love lives in cottages as well as in court.* – "кохання живе в халупах і в палацах.

Дружба, як і любов, займає важливе місце в житті англо-американців. Дружба – це ще одна не менш суперечлива тема багатьох прислів'їв і приказок, що відносяться до розділу міжособистісних відносин.

Для вираження дружніх відносин використовується ряд афоризмів, приказок та прислів'їв, в яких підкреслюється важливість дружби, а точніше, присутність людини, з якою ви можете поділитися і радістю, і горем. Але не в меншій мірі в англійській народній мудрості крім самих загальноприйнятих принципів дружби згадуються негативні якості людей, що порушують принципи дружніх відносин: *A friend who shares is a friend who cares. A friend to everybody is a friend to nobody. A man is known by his friends. A friend is never known till a man has need. Prosperity makes friends, and adversity tries them. A good friend is as the sun in winter. Short debts (accounts) make long friends. A friend in need is a friend indeed. A friend is easier lost than found. False friends are worse than open enemies. When I lend, I am a friend, when I borrow, I am a foe* [14]. «*True friendship is a plant of slow growth and must undergo and withstand shocks of adversity before it is entitled to the appellation*» (Washington, George); «*A friend should bear his friend's infirmities.*» (Shakespeare); «*Better a new friend than an old foe.*» (Spencer); «*A friend is a person with whom I may be sincere. Before him I may think aloud.*» (Emerson); «*The only way to have a friend is to be one.*» (Emerson).

Прислів'я і приказки, які регулюють ставлення людей один до одного і суспільства в цілому мають різну спрямованість. В першу чергу, це ті, які закликають до взаємної поваги, відповідальності та доброго відношення, про належне ставлення у відповідь на добрі справи: *Don't burn your bridges behind you. Never cast dirt into that fountain of which you have sometime drunk. Don't bite the hand that feeds you.*

У всіх розглянутих вище прислів'ях і приказках на перше місце ставиться добре ставлення до інших людей. Вони спрямовані головним чином на збереження та підтримання гарних взаємин.

На думку Ю.С.Степанова, "гроші" є одною з базових категорій культури, беруть участь у категоризації світу сьогодні [10, с.661]. Це цілком виправдано, оскільки гроші - одне з базисних понять людського досвіду, невід'ємний атрибут сучасної цивілізації.

Для англо-американців неважливо, як виглядають гроші, звідки вони, важливо лише те, що вони є. Марна трата грошей чужа англо-американцям, це не є частиною їхньої культури – на відміну, наприклад, від російської культури. Навпаки, їм властиве прагнення до придбання більшої кількості грошей. Англійськими прислів'ями неодноразово підкреслюється необхідність економії грошей: *A penny more buys the whistle. Penny and penny laid up will be many. «Economy is a way of spending money without getting any pleasure out of it.»* (Salacrou). Марна ж трата грошей засуджується. Окупаються ті гроші, говорить прислів'я, які витрачені на освіту: *Money spent on the brain is never spent in vain. «That man is the richest whose pleasures are the cheapest.»* (Thoreau)

«Марнотратство» виражається в англійській фразеології наступним чином: *spend money like it is going out of fashion* або *throw money down the drain; have more money than sense; spend money like water; make the money fly; play ducks and drakes with money. «Money often costs too much.»* (Emerson). В англійській мові акцент робиться передусім на те, що гроші правлять світом, змінюють його, і в той час зберігається ставлення до грошей, точніше, до їх надмірної кількості як до джерела зла, аморальності і бід: *Money is the root of all evil. «Money is the fruit of evil as often as the root of it.»* (Fielding). Гроші не тільки керують світом,

вони «формують» людину як особистість: A man without money is no man at all. Manners and money make a gentleman [15].

Проаналізувавши поняття «гроші, багатство» в англійських приказках та афоризмах, можна зробити висновок, що в англійській мові воно нерідко з позитивного боку характеризують заможну людину. Однак, беручи до уваги розглянуті приказки та афоризми, бачимо, що вони підтверджують суперечливе ставлення англо-американців до сутності грошей і дозволяють зробити висновок про те, що розглянута реальність представлена або категоризована в англо-американській лінгвокультурі в рамках опозиції: гроші – зло; гроші – добро.

Приказки, прислів'я та афоризми є одним із засобів вираження культурних домінантів у мові і можуть бути описані за допомогою висвітлення культурних цінностей. Аналіз англійських приказок, прислів'їв та афоризмів на матеріалі понять "кохання", "сім'я", "дружба", "дім" та "гроші" показав, що вони є важливою складовою частиною культури англійського народу та відображають специфіку його світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка. Волгоград: Перемена. 1993. – 149 с.ч./У.Амирова Г.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики. М., 1975. – 559 с.
2. Баранцев К.Т. Английские пословицы и поговорки. – К.: Радянська школа, 1973. – 175 с.
3. Дмитренко В.А. Типологические особенности фольклорных комических микротекстов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія "Іноземна філологія на межі тисячоліть". – Харків: Константа. – 2000. – №471. – С. 77-82.
4. Киченко А.С. Введение в теорию фольклора. Учебное пособие по спецкурсу. – Черкассы, 1998. – 176 с.
5. Корень О.В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 20 с.
6. Кузько П.В. До питання про перспективність дослідження паремій. – Мелітополь: видавництво Мелітопольський державний педуніверситет, 2003. – 140 с.
7. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.: Наследие, 1997. – 206 с.
8. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
9. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише). – М.: Наука. – 1970. – 240 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С.Степанов. М., 1997. – 824с.
11. Тараненко Л.І. Просодичні засоби реалізації зв'язності тексту англійської прозової байки (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2003. – 18 с.
12. Черкасский М.А. Опыт построения функциональной модели одной частной семиотической системы (Пословицы и афоризмы) // Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (Структура, смысл, текст). – М.: Наука, 1978. – С. 35-52.
13. Английские и русские пословицы и поговорки, М.И. Дубровин. М. Просвещение, 1999.
14. Словарь современных английских и русских пословиц и поговорок. – Самара: Парус, 1998. – 120 с.
15. Dundes A. On Whether Weather 'Proverbs' are Proverbs // De Proverbio. Electronic Journal of International Proverb Studies. – 2000. – Vol. 6. – No 2. – Режим доступу: <http://www.deproverbio.com/Dpjournal/DP.6.2.00/WEATHER.html>

Юлія ПАНЧЕНКО

СТАНОВЛЕННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т.А. Хоменко

Головний інтерес філологічної науки, зачатки якої виникли ще в античній час, був звернений в основному до звукової мови. Питання орфографії привертало увагу філологів, та не виділялося в окремий об'єкт наукових досліджень і не розглядалося у його відношенні до звукової мови. Лише у ХХ столітті лінгвісти почали виокремлювати писемну мову в об'єкт досліджень, який потребує самостійної наукової категоризації та систематизації. Виникло переконання у значимості досліджень в цій сфері для загальної теорії мови.

Теоретичним проблемам орфографії, історії становлення німецьких орфографічних норм і збереженню їх єдності, а також питанню про можливість і необхідність їх удосконалення присвячені багато досліджень (Т. О. Амірова, І. О. Бодуен де Куртене, А. І. Домашнев, Л. Р. Зіндер, В. В. Наумов, П. Айзенберг, Г. Аугст, К. Хеллер, Х. Мунске, Д. Неріус, Ю. Шарнхорст). Багатоаспектність підходу до вирішення орфографічних питань зумовила необхідність комплексного дослідження, що враховує як особливості орфографічних норм і традиції правопису в німецькій мові, так і можливу критику теоретично необґрунтованих орфографічних інновацій і вплив мовного колективу на зміни окремих написань або на зміну правил.

Найважливішим положенням роботи стала теза про те, що письмова мова, хоча найтіснішим чином пов'язана із звуковою, в той же час не є її письмовою копією. Вона має в розпорядженні свої власні ресурси, закони функціональної організації і розвитку. В силу своєї "стійкості", здатності передаватися від покоління до покоління і можливості багаторазово повертатися до письмового тексту, письмова мова відрізняється більшою нормованістю, впорядкованістю, ніж усна. Нормування та кодифікація мови полягає у відборі із вже існуючих варіантів мовних засобів таких, які стають з тих або інших причин зразковими і фіксуються в нормативних граматиках, словниках в якості пропонованої норми. Явище нормування можливе лише в умовах існування письмової фіксації мови. Діяльність лінгвістів з удосконалення і реформування мовних норм вимагає спеціального вивчення письмової мови, її функціонального взаємозв'язку із звуковою мовою і важливих особливостей [1, 6].

Писемність - найдостовірніше свідчення про мову, найнадійніше і безпосереднє джерело відомостей про неї. Щоб скласти уявлення про лексику і граматичну будову мови в епоху її неписемного існування, учені-філологи приводять різні непрямі дані про характер мови (часто, правда, уривчасті і не завжди

достовірні), або ж "реконструюють" відсутній мовний матеріал методом порівняльно-історичного аналізу. Так, компаративісти в першій половині XIX століття займалися реконструкцією німецької мови-основи та індоєвропейської прамови [1, 7].

Стародавні германці з'явилися на історичній арені за багато століть до проникнення до них писемності. В різний час вони вступали у зіткнення з іншими народами [2, 14].

Найдавнішим видом писемності у германців було рунічне письмо. Рунічний алфавіт, так звані "старші руни", налічував 24 знаки. По перших шести буквах він отримав назву "футарк" (futhark). Ці знаки є комбінацією вертикальних і похилих ліній.

Найбільший розвиток писемності давньогерманських мов відноситься до епохи раннього середньовіччя (6 - 11 століття) і пов'язаний з процесом християнізації германців і засвоєння елементів греко-римського, утвореного пануючим класом ранньофеодального суспільства, що формувалося у рамках варварських німецьких держав. Всі найважливіші соціальні і культурні функції майбутніх національних мов в цих державах виконувала латинська мова, єдина письмова і літературна мова того часу. Для записів на своїх до того практично неписьменних мовах західні і північні германці звернулися до латинського алфавіту (східногерманське плем'я створило свою писемність на основі грецького алфавіту). При цьому вони зіткнулися із значними труднощами. У латинському алфавіті не було букв для цілого ряду звуків в різних німецьких мовах, для передачі відмінностей голосних за ознакою довготи і стислості, закритості, відкритості і так далі. Монастирські школи по-своєму пристосовували латинський алфавіт до потреб рідної мови, а наявність в цей період різних цілком рівноправних діалектів збільшувала різнобій в написанні одних і тих же слів, в передачі одних і тих же звуків, і без того дуже значний через відсутність загальноприйнятих орфографічних правил і норм [4, 8].

Особливості німецької орфографічної системи визначають у першу чергу можливість і необхідність реформування, залежно від того, який принцип визнається провідним принципом орфографії (фонемний або семантичний). Від визнання одного з цих принципів ведучим залежить спрощення правил для тих, хто пише або читає німецькою мовою. Соціальний аспект орфографії робить її теорію практично спрямованою: орфографія має бути влаштована раціонально. При цьому максимальна увага повинна приділятися збереженню правил, що ґрунтуються на провідному орфографічному принципі. Окремо повинно вирішуватися питання про необхідність виділення для німецької орфографії двох ведучих принципів. У другій половині XIX століття і у XX столітті німецька орфографія зазнала значних змін. На Другій орфографічній конференції у Берліні 1901 року вперше були встановлені і кодифіковані єдині і обов'язкові для усіх правила правопису [8].

Зафіксовані в орфографічному словнику Дудена правила доповнювалися, змінювалося їх формулювання, що впливало на написання окремих слів, проте до прийняття реформи 1996 року радикальних змін в тій або іншій області німецької орфографії не спостерігається, простежуються лише окремі тенденції, наприклад, до злитого написання складних слів. Проте написання деяких слів, а також презентація і сама кількість правил правопису змінюється, незважаючи на відсутність офіційної реформи німецької орфографії в період з 1901 по 1996 рр. Це пов'язано не лише з впливом на орфографію мовного колективу і появою нових традицій правопису тих або інших слів, але і з нормуючим впливом орфографічних словників [6, 218].

Правила орфографії 1901 року були з самого початку свого роду компромісним рішенням з уніфікації німецького правопису. Їх прийняття, як і організація орфографічних конференцій, стали можливими тільки після утворення єдиної німецької держави 1871 року. [7, 163]. Незабаром після прийняття єдиних орфографічних норм виникають спроби реформування німецької орфографії. За майже сто років до реформи 1996 року налічується близько ста різних проектів і програм спрощення орфографії - від радикальної зміни фонемно-графемних кореспонденцій до внесення лише деяких незначних змін в окремі області орфографії. Проекти з реформи орфографії не були реалізовані, по-перше, у зв'язку з незацікавленістю урядів німецьких держав, по-друге, у зв'язку з негативною реакцією преси і громадськості до зміни орфографічних норм.

Нові правила орфографії непослідовні і суперечливі, завдяки ним значною мірою збільшується кількість орфографічних варіантів. Мета реформи - спрощення і систематизація правил, а в той же час і спрощення правопису - не була досягнута. У такій реформі німецької орфографії не було необхідності [8].

Прагнення до реформування німецького правопису мало на меті усунення непослідовності, що мала місце в прийнятих правилах, оскільки вони були компромісним результатом зусиль, що робилися представниками різних напрямів в орфографічній нормалізації літературної німецької мови. В результаті роботи груп фахівців і комісій, створених в німецькомовних країнах, було сформовано дев'ять пропозицій, якими передбачалося впорядкування правопису іншомовних слів, позначення довготи і стислості голосних, злисто-роздільного написання слів, написання слів з великої і маленької літери, слово - і складоподіли при перенесенні слів у кінці рядка і так далі. Зусилля фахівців реформувати німецьку орфографію увінчалися успіхом, коли 1 липня 1996 року уповноважені представники Німеччини, Австрії, Швейцарії і низки інших країн, де мешкає німецькомовне населення, зустрілися у Відні для того, щоб прийняти рішення стосовно нової орфографії німецької мови. Було намічено ввести нові орфографічні правила з 1 серпня 1998 року; впродовж тривалого терміну повинно було відбуватися їх практичне освоєння (у цей період написання за колишніми правилами не повинно було вважатися неприпустимим), а з 1 серпня 2005 року нові правила мали стати обов'язковими [8].

Прийнята реформа німецького правопису була неоднозначно сприйнята громадськістю німецькомовних країн, лінгвістами і засобами масової інформації. Автори реформи, прагнучи "полегшити" німецький правопис, не змінюючи радикально звичного графічного вигляду слів, не змогли до кінця здолати усі труднощі. Нові правила містять деяку непослідовність і протиріччя, за що піддаються справедливій критиці, а іноді просто ігноруються німецькими письменниками, журналістами.

Поza увагою сучасних нормалізаційних процесів залишаються такі поширені останнім часом графічні явища німецької письмової мови, як написання великої букви усередині іменників (LeserInnen, SchreibWerkstatt), позначення умлаутованих голосних звуків і букв.

Будучи творінням людей, письмо змінюється не стихійно, історично і безперервно, а в силу свідомих актів людей, що вносять зміни у письмо в міру потреби. Орфографічна норма німецької письмової мови була кодифікована у кінці XIX – початку XX століть в результаті багатовікової свідомої роботи по виробленню єдиних загальнонаціональних норм письма. У цьому процесі брали участь представники усіх німецькомовних країн. Відразу після прийняття єдиних правил правопису почалася робота з усунення деякої непослідовності. Прагнення до реформування привело до створення робочих груп і комісій у зацікавлених в реформі країнах. Орфографічна реформа німецької письмової мови, що почалася у 1998 році з перехідним періодом до 2005 року, стала результатом багаторічних зусиль лінгвістів з усунення недоліків колишньої реформи. Нові правила правопису не знайшли однозначної оцінки фахівців і громадськості німецькомовних країн [8].

Безперечним позитивним результатом є скорочення кількості правил правопису і спрощення деяких з них, наприклад, правил складоподілу, більш послідовного дотримання етимологічного принципу написання слів. Користувачі письмової німецької мови придбали велику свободу при написанні запозичених слів: ці слова можна писати, зберігаючи їх вигляд, як в рідній мові, або використовуючи правила орфографії німецької мови.

Варіювання дозволялося і у правилах вживання знаків. Критиці піддається непослідовність реформування деяких явищ (наприклад, "онімечуванню" підлягають не усі запозичені слова), неможливість розрізнення деяких омонімів через нові правила злито-роздільного написання складних слів.

Поza увагою нормалізаторів правопису німецької письмової мови залишилися такі нові графічні явища, як написання великої букви усередині похідних і складних іменників, а також деякі особливості правопису в німецькомовних електронних текстах. Виявлені у рамках цього дослідження ненормовані явища в графіці та орфографії сучасної німецької мови цікаві з точки зору можливості їх впливу на кодифіковану норму. Позначені нові графічні явища вимагають подальшого спостереження і аналізу [8].

Прийняття реформи німецької орфографії викликало велику кількість труднощів для тих, хто вивчає німецьку мову за межами німецькомовних держав. Серйозним є питання, як перенавчати або учити школярів і студентів в інших країнах, що вважати за помилку в їх роботах. Усі іноземці, що вивчають німецьку мову, в найближчому майбутньому не зможуть ознайомитися з новим зведенням правил німецької орфографії хоч би тому, що просто не буде достатньої кількості публікацій. Поza сумнівом, це стане величезною проблемою для учителів німецької мови, яким теж необхідно перенавчатися. Можна припустити, що і після 2005 року іноземці, що вивчають німецьку мову, користуються старими правилами правопису, оскільки, по-перше, перед їх очима немає прикладу газет і перевиданих книг, по-друге, у них немає можливості скористатися новими підручниками [8].

Стан німецької мови в теперішній період характеризується тим, що вона, поряд з англійською, іспанською, італійською та французькою, є однією з найвідоміших та найпопулярніших європейських мов у наш час, якою написана друга за величиною після англійської кількість наукових праць, художніх творів та публіцистичних текстів. У другій половині XIX століття – на початку XX століття німецька мова була чи не найпопулярнішою мовою вчених [5].

Слово *Deutsch* утворено від давньогерманського *thioda*, *thiodisk* і означає «говорить мовою народу», «народний», на відміну від «говорить латиною». Латинське *theodisce*, утворене на його основі і вперше з'явилося у доповіді нунція Грегора синоду в 786 році нашої ери, та описувало народи, що не говорять на латинській, зокрема німецькій (у тому числі і голландською мовою).

Сучасна літературна німецька мова (*Hochdeutsche Sprache*, або *Hochdeutsch*) розвинулась на основі верхньо-(південно-) і середньонімецьких діалектів, які зазнали у VI–VIII століттях нашої ери так зване друге пересування приголосних, поступово вона також чинила вплив на діалекти, які не піддалися цьому процесу [3, 129].

На відміну від більшості європейських країн, літературна мова яких ґрунтується на діалекті столиці, німецька літературна мова є чимось «середнім» між середньо- і верхньонімецькими діалектами і вважається місцевою тільки в Ганновері. У північній частині ця мова поширилася у сферах державного управління і шкільної освіти під час Реформації. В епоху розквіту Ганзи по всій північній Німеччині панували нижньонімецькі діалекти і нідерландська мова. З часом літературна німецька в північних регіонах Німеччини практично витіснила місцеві діалекти, які лише частково збереглися до сьогодення. У центрі і на півдні Німеччини, де мова спочатку була більше схожа на літературну, населення зберегло свої діалекти [5].

Зараз багато німецьких друкованих ЗМІ й цілі видавництва повертаються до старої німецької орфографії. Федеральні міністерства у справах освіти, релігії та культури запропонували створити «Раду з німецької орфографії», покликану знайти компроміс у вирішенні даної проблеми. До складу ради увійдуть 18 експертів з Німеччини та по 9 з Австрії і Швейцарії. Це будуть не лише лінгвісти-теоретики, а й люди,

які кожен день на практиці стикаються з мовними проблемами: вчителі, письменники, журналісти. Фахівці повинні стежити за природним розвитком мови, змінами в ній і реакцією населення та пропонувати у своїх звітах нововведення, гідні внесення до словників та довідників. Багато носіїв німецької мови вітають повернення старої орфографії. Причиною є невизнання орфографічних змін багатьма німцями, особливо старшим поколінням, розгубленість, невпевненість, як же все-таки правильно писати те чи інше слово. Але й повернення старої орфографії радує знову-таки не всіх. Видавці шкільних підручників попереджають, що повернення «на круги своя» обійдеться видавництвом приблизно в 250 мільйонів євро - суму, яку інакше як безглуздою тратою і не назвеш [8]

Отже, розвиток та становлення орфографії німецької мови відбувалися досить нестабільно. У XIX – XX століттях вона зазнала значних перетворень. Правила орфографії 1901 року були з самого початку свого роду компромісним рішенням з уніфікації німецького правопису. Метою реформи 1996 року було спрощення та систематизація правил, та вона не була досягнута. Та незважаючи на це, німецька мова є однією з найбільш поширених мов у Європі і однією з офіційних мов уряду ЄС, що свідчить про правильний напрямок її розвитку та стабілізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дьяконов И.М. О письменности // Дирингер Д. Алфавит. М., 1963, - С.5-25.
2. Жирмунский В. М. История немецкого языка : учеб. пособие / В. М. Жирмунский. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1956. – С. 13-52.
3. Погадаев В. А. Немецкий язык. Краткий справочник. – М., 2003. – 318 с.
4. Соловйова Л.М. Давні германці та їх мови. //Введення в німецьку філологію. – М.: Вища школа, 1980. – С. 7-27
5. Тищенко К. Мови Європи. Атлас-календар 2001. – К., Львів: Кальварія.
6. Hiltraud Strunk. Dokumentation zur Geschichte der deutschen Orthographie in Deutschland in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. – Zürich, 2006. – 391 S.
7. Nerius D. Rechtschreibreform im Selbstlauf // Sprachpflege. 1967. - Heft 3. - S. 162-167.
8. Scheiden U. Pro und contra Rechtschreibreform. Eine Analyse der Argumente. – Universität Innsbruck, 2004.

Віталій ПІДКОПАЙЛО

СУБСТАНТИВОВАНИЙ ІНФІНІТИВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ПРОЦЕС ВЗАЄМОПЕРЕХОДУ ОДНІЄЇ ЧАСТИНИ МОВИ В ІНШУ

(магістрант факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філософії, професор Б. В. Кучинський

У лінгвістичній літературі частини мови здавна трактуються як “об’єднання слів із більш чи менш яскравими спільними ознаками, із поступовими переходами” між ними [7, 83].

Деякі слова однієї частини мови можуть мати ознаки іншої, “віддалятися від однієї частини мови і наближатися до іншої, причому входження в нову частину не обов’язково має передумовою повний вихід із початкового класу слів” [7, 84]. Таке уявлення про частини мови можна охарактеризувати як польове, де кожна частина мови становить лексико-граматичне поле як міжривневе явище із властивими йому ознаками [2, 49–51]:

- а) загальна основна ознака компонентів, які конституують поле;
- б) неоднорідний склад поля, яке включає граматичні та лексичні компоненти;
- в) структура, яка складається із ядра та периферії із поступовими переходами між цими частинами поля, а також між різними полями.

Ядрами таких полів можна вважати відповідні лексико-граматичні категорії: для іменника – “предметність”, для дієслова – “процесуальність”, для прикметника – “ознаковість”. Неоднорідність складу поля визначається наявністю у класі частин мови слів із різним узагальненим лексичним значенням. Так, до складу класу іменників уходять слова, що означають і предмети, і дії чи ознаки. Ці іменники відрізняються один від одного деякою мірою і своєю граматичною характеристикою [6, 197].

У лінгвістиці теорія неозначеної форми вербатиwa розглядається здебільшого в загальних граматичних курсах конкретної мови. Зокрема, у німецькій мові проблема інфінітива висвітлюється в працях В.Адмоні, Й.Буша, Г.Гербіга, Е.І.Шендельс, В.Юнга, Проте названих досліджень недостатньо для того, щоб можна було стверджувати, що теорія інфінітива викладена повно, універсально та довершено. Тому на сучасному етапі розвитку германістики постає питання про розв’язання проблеми теорії номінальної форми дієслова, встановлення основних семантико-синтаксичних особливостей цього явища, аналіз синтаксичних функцій інфінітива як у структурі простого, так і складного речення.

Актуальність магістерської роботи зумовлена необхідністю всебічного вивчення взаємозв’язку морфологічних, структурних і семантичних ознак дієслів та їх участі у творенні субстантивованого інфінітиву. Фактичним матеріалом дослідження послугували 300 субстантивованих інфінітивів, відібраних з творів художньої літератури, газет та журналів. Надзвичайно широке поширення субстантивованого інфінітиву, різноманіття його форм і функцій, його подвійна природа саме і роблять вивчення даного питання важливим.

Характерною ознакою конверсії є те, що до неї відносяться широковживані слова з простою морфологічною структурою. Оскільки за конверсії змінюються не тільки морфологічні категорії, а й

синтаксична функція слова, його сполучуваність, то конверсію трактують як морфолого-синтаксичний спосіб словотворення [6, 193].

Після другої світової війни з'явилися конвертовані іменники, що утворені від дієслівних фраз. Утворення іменника від прикметника – процес набагато складніший, ніж конвертування (переважно часткове) прикметника від іменника. Це пов'язано з суттєвими змінами семантичної структури прикметника: значення якості нелегко перетворити на значення предмета, проте випадки такої конверсії не поодинокі. Конверсія як тип словотвору спонукала до виникнення значної кількості неологізмів.

У ролі морфологічної та семантичної характеристики частин мови можна використовувати відповідні характеристики її ядра – концентрації її найважливіших властивостей. Ядрами полів частин мови є оптимальна концентрація найважливіших граматичних ознак частин мови. Так, ядерними ознаками іменника є його категоріальні ознаки – категорії роду, числа, відмінка, означеності/неозначеності у сполученні з узагальненим лексичним значенням “предметність”. Ядерними ознаками дієслова є його категорії часу, особи, числа, способу в сполученні з узагальненим лексичним значенням “процесуальність”. Ядерні ознаки прикметника – його категоріальні ознаки роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, означеності/неозначеності у сполученні з узагальненим лексичним значенням “ознаковість, властивість”. Периферію цих полів становлять слова, позбавлені одного чи кількох із цих ознак, або ж вони мають ці ознаки в ослабленому вигляді. Периферія частин мови може різною мірою віддалятися від свого ядра та наближатися до ядер полів інших частин мови: так виникають розряди слів, що об'єднують у своїй смисловій структурі властивості різних частин мови [6, 197].

На думку деяких мовознавців, спосіб словотворення не може бути одиницею зіставної дериватології, оскільки порушує семантичний принцип контрастивних досліджень однак у випадку конверсії, тобто утворення нового слова шляхом переведення до іншої частини мови, цей принцип, на нашу думку, не порушується, оскільки, узявши за основу слово німецької мови, утворене шляхом переходу з однієї частини мови до іншої [5, 140].

Німецькі слова мають більше можливостей перейти до іншої частини мови, особливо це стосується субстантивованого інфінітива.

Як справедливо зазначає Г.Я. Лавриненко: «Найпродуктивнішим типом конверсії в німецькій мові є тип V→N (творення іменника від дієслова, а саме субстантивація інфінітива дієслова: schreiben → das Schreiben, besprechen → das Besprechen. Практично кожен інфінітив німецької мови може бути субстантивованим» [6, 194]. Субстантивовані інфінітиви належать до середнього роду, відмінюються за сильним типом:

Er legte ihm im Gehen die Hand auf die Schulter (B. Apitz).

Während des Gehens versuchte Kurt Baumann sich an das Gesicht des Mannes zu erinnern (L. Feuchtwanger).

Субстантивовані інфінітиви, як правило, не мають форми множини, що обумовлено їх семантикою. Ці іменники позначають стан або процес дії і в множині не вживаються. Лише у випадках метонімічного перенесення їх значення дія/стан → результат дії/стану вони можуть означати конкретні предмети, порівняйте:

Für das Wohl ihrer Tochter hätte sie ohne Besinnen das ganze Vermögen gegeben (L. Frank. Mathilde).

Можуть бути субстантивовані також німецькі Partizip I та Partizip II. Субстантивовані Partizip I означає, як правило, дієву особу – der Reisende, der Vorsitzende, der/die Liebende. Partizip II указує на особу чи предмет, для яких є типовим якийсь стан чи властивість – der Verwundete, der Verwandte, der Gesandte, das Gelesene, das Eingemachte.

У сучасній німецькій мові може бути субстантивована практично будь-яка частина мови: займенники, сполучники, прийменники, порівняйте:

Half ihm doch kein Weh und Ach (J. W. Goethe).

Слова, які перейшли з однієї частини мови до іншої, містяться в сегментах периферії мови, до яких вони перейшли, але ще не “надбали” всіх ознак нової категорії, не втративши проте ще деяких ознак частини мови, із якої вони перейшли. Так, субстантивовані інфінітиви дієслова, зберігаючи лексичне значення “процесуальності”, оскільки він означає дію чи стан, які вступають у протиріччя з його іменниковим категоріальним лексико-граматичним значенням “предметність”, утрачає дієслівні ознаки абсолютного часу, способу дії, стану, зберігши в ослабленому вигляді, тобто імпліцитно, сему “темпоральності”, яка проявляється в позитивній реакції на сполучення із прийменниками часу, наприклад: nach dem Essen, vor dem Aufstehen.

Крім того, він зберігає сему транзитивності (за наявності її в базового дієслова): nach dem Besprechen unserer Aufgabe, тобто яка виражається у валентному зв'язку з об'єктом дії, що позначається інфінітивом, зберігає також валентний зв'язок із носієм дії. Перейшовши до класу іменників, субстантивовані інфінітиви набирає його категоріальних ознак, окрім категорії числа. Цікаво відзначити, що субстантивовані інфінітиви надає помітну перевагу вживанню в синтаксичних функціях обставин часу, способу дії тощо, тобто не в основних функціях іменника – підмета чи додатка. Субстантивовані прикметники, зберігши свою початкову форму, тобто категорію відмінювання прикметника, числа та роду, набуває іменникової категорії означеності/неозначеності та синтаксичне функціонування [6, 197].

Так само можна проаналізувати й інші слова, які виникли в результаті конверсії, після чого можна дійти висновку, що хоча це явище характерне для німецької мови, і багато розрядів слів – як, наприклад, флективні прикметники, дієприкметники при субстантивації, дієприкметники при ад'єктивації та всі структури при адвербіалізації адекватно “переносять” транспозицію до іншого класу слів, зберігаючи та

втрачаючи ті самі ознаки, проте в німецькій мові є “сегменти” периферії іменника – субстантивовані інфінітиви та коротка форма прикметника й на периферії прикметника “сегмент”, створений іменниками.

Дослідження природи, статусу й властивостей інфінітива в сучасній лінгвістиці не втратили своєї актуальності, зокрема, досі не знайшло розв’язання питання про його частиномовний статус. Генезис інфінітива зумовив формування двох кардинально протилежних тенденцій щодо його інтерпретації. Першу, яка полягає у кваліфікації слів цього типу як субститутів іменника й приписуванні їм синтаксичних функцій імені, започаткував І.П. Тагиль, охарактеризувавши інфінітив як “іменник, що не дійшов на один крок до дієслова” [2, 131]. Проте більш усталеним є погляд на інфінітив, як на дієслівну форму, що виражає дію безвідносно до особи її виконавця, модальності та часу її протікання, а відсутність вказаних категорій мова долає синтаксично. Доказом того, що проблема статусу інфінітива та його місця в системі частин мови витлумачена досить суперечливо, слугує визначення інфінітива в традиційних граматичних описах як початкової, вихідної форми дієслова, що є центром усієї дієслівної системи [3, 344].

Проте у найновіших дослідженнях з граматики його кваліфіковано як напівморфологізований синтаксичний іменник, що є наслідком транспозиції особо-часових та особово-способових форм дієслова в позиції теми, тобто наслідком синтаксичного ступеня субстантивзації згаданих форм дієслова [4, 81-82]. Ці дефініції є цілком протилежними: у першій від інфінітива утворюються дієвідмінювані форми, а в другій від цих форм постає інфінітив-іменник.

Субстантивовані інфінітиви – це „найпростіший засіб субстантивзації кожного дієслова”. Віддієслівне ім’я – універсальне, оскільки воно характерне для всіх дієслів, за винятком деяких випадків претерито-презентних дієслів [1, 96]. Субстантивация інфінітива дає змогу компактно виражати в іменнику два комплекси значень: значення предметності, граматичного роду, відмінку, з одного боку, та значення часу, способу протікання дії, видові відношення до об’єкта дії – з іншого.

Отже, субстантивовані інфінітиви постає засобом економії в мові, конденсації іменного та дієслівного значення в одному слові. Завдяки простоті способу творення він успішно конкурує з іншими віддієслівними іменами. За своєю семантикою субстантивовані інфінітиви близький до абстрактних іменників, які виражають процес дії або стан, оскільки він є назвою цього процесу, але водночас і відрізняється від них більшою визначеністю та позначає абстрактне поняття дії, що не співвідноситься з будь-якими ознаками, зокрема й із суб’єктом.

Субстантивовані інфінітиви – це імена дії (стану) з менш яскраво вираженою процесуальністю порівняно з несубстантивованими інфінітивами, відмінюються за сильним типом і, зазвичай, не вживаються в множині [8, 215]. Процес субстантивзації відбувається тоді, коли виникає потреба передати процесуальність у предметній формі. Особливістю семантики субстантивованого інфінітива є його нейтральність у позначенні дії без додаткових та уточнювальних відтінків. Він називає абстраговані поняття (предмети, дії, стани).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Г. Историко-типологическая морфология германских языков (именные формы глагола, категория наречия, монофлексия) / В. Г. Адмони, В. Н. Ярцева – М. : Наука, 1978. – 175 с.;
2. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособ. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 416 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. литер., 1955. – 416 с.;
4. Квеселевич Д. І. Практикум з лексикології сучасної англійської мови / Д. І. Квеселевич, В. П. Сасіна. – Вінниця : Нова кн., 2001. – 126 с.;
5. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. – К. : Академія, 2006. – 423 с.
6. Лавриненко Г. Я. Особливості взаємопереходу частин мови в німецькій та українській мовах// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, Типологія мов. 5, 2009. - С. 193-198
7. Плоткіна К. З. О полевой структуре имени существительного в английском языке. – М. : НДВШ ФН, 1975. – № 4. – 316 с.
8. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер – М. : Высш. шк., 1984. – 264 с.;

Надія РАППОВА

СИСТЕМА ТА ВИДИ ВПРАВ У НАВЧАННІ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент І.А. Чернишенко

Прогрес людської цивілізації в цілому не можна уявити сьогодні без перекладацької діяльності. Саме вона забезпечує передачу інформації від однієї мовної спільноти до іншої.

Сьогодення позначено глобалізацією міжнародного спілкування, розвитком нових технологій та спеціальностей; зростає потреба в перекладачах на нові мови європейської спільноти, відповідальність фахівців за зміцнення транскордонної співпраці. Актуальними на часі є питання професійної підготовки перекладачів у дусі дієвості принципів Болонського процесу. «Глобалізація, як процес руйнування інформаційних кордонів та поглиблення транскордонної співпраці, змінює характер мовної комунікації, передусім завдяки зміні її просторово-часових і особистісних характеристик» [1, с 7].

Двомовність / багатомовність стають неодмінною ознакою людини XXI століття. Погоджуємось з тезою про те, що функції перекладу модифікуються, його прерогативою стає збереження семантичної

еквівалентності, розширення інтернаціональних фонових знань, успішна міжмовна та міжкультурна комунікації, збагачення рідної мови та літератури [там само].

Отже, можна з упевненістю говорити про суспільне призначення перекладацької діяльності, що здатна забезпечити такий опосередкований двомовний взаємозв'язок, який за своїми можливостями максимально наближався б до одномовної комунікації.

Ретельний аналіз наукової літератури з проблематики, яка досліджується, виявив інтерес дослідників до проблем перекладу загалом і методики викладання його окремих видів, зокрема (Л. К. Латишев, Р. К. Мін'яр-Белоручев, В. Н. Комі-саров, М. Ледерер, А. Ф. Ширяєв та інші). Незважаючи на цілу низку ґрунтовних робіт у цій галузі, недостатньо уваги все ще приділяється особливостям навчання перекладу, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є дослідження систем та видів вправ для навчання перекладачів.

Створення раціональної системи вправ є ключем до вирішення проблеми навчання іншомовного мовлення. Важливість системи вправ полягає в тому, що вона забезпечує як організацію процесу засвоєння, так і організацію процесу навчання.

З точки зору організації процесу засвоєння система вправ має забезпечити:

- 1) підбір необхідних вправ, що відповідають характеру певної навички або певного вміння;
- 2) визначення необхідної послідовності вправ;
- 3) розташування навчального матеріалу та співвідношення його компонентів;
- 4) систематичність/регулярність виконання певних вправ;
- 5) взаємозв'язок, різних видів мовленнєвої діяльності [2].

З точки зору організації процесу навчання система вправ потребує матеріального втілення, яке вона знаходить у підручнику.

Перш ніж розглянути сутність системи вправ, звернемось до визначення самого поняття «вправа» у методиці навчання іноземних мов.

Вправа – це спеціально організоване в навчальних умовах багаторазове виконання операцій, дій або діяльності з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Кожна вправа незалежно від її характеру має три- або чотирифазову структуру:

Перша фаза – завдання

Друга фаза – зразок виконання

Третя фаза – виконання завдання

Четверта фаза – контроль з боку вчителя, взаємоконтроль або самоконтроль учнів).

Види вправ визначаються явищем, що є предметом вивчення. При вивченні граматики та лексики виконуються мовні вправи. Їх виконання спрямовано на усвідомлення лексико-граматичних норм мови, що вивчається. Навички та вміння їхнього вживання в мовленні формуються в мовленнєвих вправах.

Мовні вправи навчають розпізнавати різні морфологічні показники (рід іменників, прикметників, вказівних та присвійних займенників, розуміння їхньої прикметниково-відмінкової системи, засвоєння дієслівних форм, уживання прикметників тощо). Таким чином, мовні вправи, що виконуються, повинні безпосередньо та максимально переслідувати вузьку, намічену викладачем мету [3, с. 96]. Їх виконання здійснюється поетапно. Перший етап – імітація мовного явища, що вивчається. Другий етап – відстрочене відтворення мовного явища, що вивчається. Третій етап – затвердження мовного матеріалу. Четвертий етап – генералізація мовного явища, що підлягає вивченню, у нових умовах спілкування. П'ятий етап – навчання практики вживання мовного матеріалу, який вивчають разом із попередньо вивченим.

Лексичні вправи спрямовані на формування навичок правильного вживання лексики в усній та письмовій формах. Як відомо, слово – це мовний знак, який вирізняється єдністю форми та змістом. Форма слова – це звукова, сприйнятна на слух, оболонка. На основі слухового сприйняття формується образ слова, що звучить. У писемному мовленні слово виступає в графічній формі, найчастіше не має повної відповідності зі звуковою. Отже, при навчанні лексики слід урахувати особливості вимови та написання лексичних одиниць, що вивчаються.

Мовленнєві вправи передбачають створення таких умов на занятті, коли студент постійно залучений до процесу спілкування, тобто до процесу практичного користування мовою в різних видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні, письмі.

При навчанні аудіювання виділяють два типи вправ: підготовчі та мовленнєві. Підготовчі вправи формують навички розпізнання та усвідомлення мовних явищ, створюють слухові образи мовних знаків. Мовленнєві аудитивні вправи спрямовані на вирішення комунікативних завдань і формують уміння зрозуміти інформацію, яка сприймається студентом на слух.

Навчання говоріння спирається на засвоєний студентами мовний матеріал. Говоріння передбачає розвиток умінь монологічного та діалогічного мовлення. Кожен із цих видів говоріння має тільки йому притаманні характеристики, що слід урахувати при навчанні, підбираючи адекватні вправи.

Вправи з навчання монологу поділяють на підготовчі та мовленнєві. Підготовчі вправи навчають компонентів монологічного мовлення, а саме уміння формувати фрази та поєднувати їх між собою відповідно до логіки висловлювання. Мовленнєві вправи містять наступні види діяльності: переказ (прочитаного та прослуханого, повний переказ, переказ основного змісту, вибіркового переказу, переказ за планом, за допомогою ключових слів); повідомлення на соціально-побутові теми (про навчання, про інтереси); опис (ситуацій, малюнків); розповідь (про себе, про те, що прочитав, з опорою на кіно- або відеофільми).

Вправи з навчання діалогу поділяють на підготовчі, мовленнєві та ситуативні. Підготовчі вправи доцільно використовувати перед виконанням певних мовних вправ. Основне завдання цього етапу – навчити студентів ставити запитання різного типу та розвивати їхню готовність відповідати на них. Мовленнєві вправи з навчання діалогу здійснюються з опорою на ті навчальні мовленнєві ситуації, що створюються викладачем. Ситуативні вправи з навчання діалогу поділяють на 3 групи: вправи на відпрацювання формулювань та форм увічливого звертання, що започатковують контакти; інформаційно-довідкові та соціально-побутові.

При навчанні читання виділяють два етапи: навчання техніки читання та розуміння змісту та суті прочитаного.

Навчання письма враховує роботу над технікою письма та писемним висловлюванням думок мовою, що вивчається. Навчання техніки письма включає вивчення графіки та правопису.

У нашому дослідженні ми розглянули систему видів та типів вправ запропоновану Ніколаєвою С.Ю [4, с. 65] та провели дослідження за її допомогою. За її класифікацією є шість критеріїв за допомогою яких виділяють різні типи вправ. Це: спрямованість вправи на прийом та видачу інформації, комунікативність, характер виконання, участь рідної мови, функція у навчальній процесі та місце виконання.

За спрямованістю вправи на прийом та видачу інформації виділяють рецептивні, репродуктивні, рецептивно-репродуктивні, продуктивні, рецептивно-продуктивні вправи. Розкриємо сутність типів вправ, визначених за першим і другим критеріями, бо саме вони є найважливішими для класифікації вправ і потребують певних пояснень.

В рецептивних вправах учень сприймає вербальну інформацію через слуховий або зоровий канал, а потім тим чи іншим способом показує, що він впізнає, розрізняє звуки, графеми, граматичні структури тощо, розуміє усне чи писемне висловлювання.

В репродуктивних вправах учень відтворює повністю або із змінами сприйнятий навчальний матеріал (звук, слово, речення, текст). Всі репродуктивні вправи (фактично є рецептивно-репродуктивними, бо учень спочатку сприймає певну вербальну інформацію від учителя, диктора або з підручника, а вже потім репродукує її повністю або частково.

У продуктивних вправах учень самостійно породжує висловлювання різних рівнів (від рівня речення до рівня тексту) в усній або письмовій формі. Якщо продукуванню усного чи писемного висловлювання передують сприймання і розуміння тексту, то вправа – рецептивно-продуктивна.

Наведемо приклади цих вправ: Train your memory and repeat sentences after your partner (teacher) without looking into the text (рецептивно-репродуктивна); [5, с. 5]; Translate the following words and word combinations into Ukrainian (рецептивно-продуктивна) [6, с.9] тощо.

За комунікативністю виокремлюють комунікативні (або мовленнєві); умовно-комунікативні (або умовно-мовленнєві); некомунікативні (або мовні).

Комунікативні вправи розглядаються як спеціально організована форма спілкування (В.Б. Царькова), коли учень реалізує акт мовленнєвої діяльності іноземною мовою, що вивчається.

В умовно-комунікативних вправах передбачаються мовленнєві дії учнів у ситуативних умовах. Основні визначальні якості даного типу вправ – наявність мовленнєвого завдання (з'ясувати щось, дати комусь пораду, висловити захоплення тощо) і ситуативності. Якщо одна з цих двох ознак відсутня, вправу можна віднести до умовно-комунікативних.

В некомунікативних вправах учні виконують дії з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення, зосереджуючи увагу лише на формі.

Наведемо приклади цих вправ.

Напишіть по одному запитанню до кожного речення, починаючи їх словами, що подані в дужках.

(В учня немає ніякого мовленнєвого завдання: він ставить запитання до вже відомої інформації, вся його увага зосереджена на формі – порядку слів у питальному реченні, вживанні допоміжного дієслова в разі потреби; ситуація мовлення відсутня. Висновок: вправа некомунікативна).

а) Прочитай записку, яку написали тобі батьки (у записці прохання полити квіти, підмести підлогу, вимити посуд, погодувати kota й собаку).

б) Батьки повернулися додому. Скажи їм, що ти виконав те, про що вони тебе просили.

(Учень одержує два мовленнєвих завдання – спочатку прочитати записку і зрозуміти її, а потім доповісти батькам про виконання їх прохання. Увага учня розподіляється між змістом та формою. Створено ситуацію мовлення, яку можна навіть інсценувати. Проте всі речення, що їх говорить учень, побудовані за однаковою зразком, вправа має тренувальний характер. Висновок: вправа умовно-комунікативна).

Сьогодні у нас гості з англомовних (німецько-, франко-, іспаномовних) країн. Познайомтесь один з одним. Розпитайте, з якої саме країни приїхав гість, з якого міста, якої він/вона національності та ким він/вона збирається стати в майбутньому.

(Створена вчителем ситуація моделює реальну ситуацію зустрічі українських та зарубіжних школярів, що мотивує використання іноземної мови з метою спілкування. Обидва партнери мають справжнє мовленнєве завдання – дізнатися якомога більше один про одного. Продукт мовлення – діалог-розпитування. Висновок: вправа комунікативна) [4, с. 67].

Що ж стосується вправ саме для навчання перекладачів, то для дослідження ми обрали підручники для навчання перекладачів у вищих учбових закладах [6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]. У процесі дослідження ми розділи вправи, що були запропоновані для навчання усного перекладу та вправи для навчання письмового перекладу.

Спочатку ми проаналізували систему вправ для навчання усного перекладу. Отримали наступні вправи:

Мнемотехнічні вправи – вправи на навички запам'ятовування чисел, імен та іншої прецизійної інформації та розвиток чіткої української та англійської вимови (скоромовки) (цілісна, рецептивно-репродуктивна на рівні фрази чи речення). Наприклад: Train your speech fluency a) in Ukrainian: Летів горобець через верхній хлівець, ніс пуд гороху і нам дав потроху; b) and in English: The thatcher from Thatchwood went to Thatchets for thatching. If the thatcher from Thatchwood went to Thatchets for thatching where is the thatching the thatcher from Thatchwood has thatched?

Вправи на повторення типу “Snow-ball repetition” (цілісна, рецептивно-репродуктивна на рівні тексту). Наприклад: Train your memory and repeat sentences after your partner (teacher) without looking into the text:

1. Britain is unable to join.
2. Britain is unable to join until after the next election
3. Mr Blair does not want to rule that Britain is unable to join until after the next election.
4. Mr Blair does not want to rule that Britain is unable to join until after the next election as Labour did.
5. Mr Blair does not want to rule that Britain is unable to join until after the next election, as Labour did in the last Parliament.

Вправи на прослуховування тексту і відтворення його українською використовуючи нотатки, зроблені під час прослуховування (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту). Наприклад: Listen to the texts read by the teacher or your partner twice. Make notes. Write a resume in Ukrainian.

Вправи на послідовний переклад тексту (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту). Наприклад: Translate orally sentence by sentence without making notes.

Вправи на переклад інтерв'ю без використання нотаток (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту). Наприклад: Translate the following without making notes. Take your time. Look through the sentence you are going to translate, think over the best variant and - go ahead!

Проведення різного роду трансформацій та переклад фраз або речень (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні фрази або речення). Наприклад: Проведіть лексичну трансформацію заміни словосполучення словом або словосполученням із меншою кількістю одиниць, перекладіть.

Проведення смислового аналізу речень з використанням трансформацій та переклад цих речень (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні речення). Наприклад: Проведіть смисловий аналіз, застосовуючи граматичну трансформацію заміни порядку слів, запишіть, перекладіть.

Самостійний пошук тексту на задану тематику, його смисловий аналіз та переклад (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту). Наприклад: Підготуйте самостійно текст на громадсько-політичну тематику (газетні, журнальні публікації) обсягом 1 тисяча друкарських знаків. Проведіть його смисловий аналіз, запишіть, перекладіть.

Розшифруйте абрєвіатури та акроніми, перекладіть їх (цілісна, рецептивно-репродуктивна на рівні фрази): МВФ, СНД, НАТО, ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОБСЄ, ОПЕК, ЮСІА, ВОЗ, МЗС, МВС.

Складіть речення, використовуючи поданні слова (абрєвіатури тощо) та перекладіть їх (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні речення).

Підберіть відповідники до слів і виразів (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні слів та виразів).

Запишіть вертикально, використовуючи символи, перекладіть (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні речення).

Запишіть словосполучення, використовуючи символи (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні словосполучення).

Прослухайте текст, запишіть його за допомогою перекладацького скоропису та перекладіть (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту).

Система вправ для навчання письмового перекладу відповідно до нашого дослідження має такий вигляд:

Порівняйте оригінал з перекладом. Якщо Ви вважаєте, що певне перекладацьке рішення не досить вдале, запропонуйте свій варіант (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту).

Переклад речень з різними застосуваннями (трансформації, відповідники тощо) та замінами (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні речення). Наприклад: Перекладіть речення, визначивши, до якого українського слова слід застосувати трансформацію генералізації (в англійських перекладах доречно вжити одне із слів широкої семантики entity, unit або affair).

Переклад на рівні тексту українською та англійською мовами тексту з використанням поданого лексичного матеріалу (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту).

Заповніть пропуски у англійському тексті та перекладіть його українською мовою (цілісна, рецептивно-продуктивна на рівні тексту, для розвитку контекстуальної догадки та механізму антиципації): Fill in the missing words in the text below and then translate it into Ukrainian.

У результаті нашого дослідження ми отримали статистичні данні щодо частоти вживання типів вправ у процесі навчання перекладачів. Ми дійшли висновку, що якщо розглядати лише вправи для навчання письмового перекладу, то для навчання перекладачів використовують переважно рецептивно-продуктивний тип вправ. Для навчання усного перекладу використовують всі типи вправ: продуктивні, рецептивно-продуктивні та рецептивно-репродуктивні на всіх рівнях (синтагм, словосполучень, відповідників, словосполучень, речень та тексту).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Чередниченко Олександр Іванович. Переклад у добу глобалізації // Актуальні проблеми перекладознавства та методика навчання перекладу / Матеріали третьої Всеукраїнської наукової конференції 22 квітня 2005 р. – Харків, 2005. – С.7-9.
2. Пассов Ефим Израилевич. Методическое мастерство учителя иностранного языка // Иностран. яз. в школе. – 1984. – №6. С. 24-29.
3. Гроховски Леонид. Методика обучения русскому языку. – Варшава, 1978. – 350 с.
4. Ніколаєва Софія Юріївна. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
5. Нестеренко Наталя Миколаївна. A course in Interpreting and Translation. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
6. Черноватий Леонід Миколайович, Карабан Вячеслав Іванович, Ребрій Олександр Володимирович, Ліпко І.П., Ярошук І.П. переклад англomовної громадсько-політичної літератури. Системк державного управління США./ За ред. Леоніда Миколайовича Черноватого і Вячеслава Івановича Карабана. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 400 с.
7. Нестеренко Наталя Миколаївна. A course in Interpreting and Translation. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
8. Карабан Вячеслав Іванович, Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. – 608 с.
9. Ребрій Олександр Володимирович. Основи перекладацького скоропису. Навчальний посібник./ за ред. Л.М. Черноватого і В.І. Карабана. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 152 с.
10. Черноватий Леонід Миколайович, Карабан Вячеслав Іванович, Іванко Ю.П., Ліпко І.П. переклад англomовної юридичної літератури. Навчальний посібник. – 3-є видання, виправлене і доповнене. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 656 с.
11. Черноватий Леонід Миколайович, Карабан Вячеслав Іванович, Омелянчук О.О. Переклад англomовної технічної літератури. Електричне та електронне побутове устаткування. Офісне устаткування. Комунікаційне устаткування. Виробництво та обробка металу./ За ред. Леоніда Миколайовича Черноватого і Вячеслава Івановича Карабана. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 296 с.
12. Пумпянский Алексей Леонидович. Упражнения по переводу научной и технической литературы с английского языка на русский и с русского языка на английский/Худ. обл. М.В. Драко. – Мн.: ООО «Попурри», 1997. – 400 с.

Тетяна РЕСТЕУ

АНТИНОМІЯ СВІЙ/ЧУЖИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ СЛЕНГОВИХ КАРТИНАХ СВІТУ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент К. Л. Бондаренко

У філософії та лінгвістиці значна увага приділяється людині, як суб'єкту мовної дійсності а також її підсвідомості. У свідомості мовної особистості, яка належить до певної культури, існує базове стереотипне ядро знань, яке набувається у процесі соціалізації особистості і передбачає закріплення відповідної когнітивної бази та найважливіших елементів національно-культурного простору, тобто системи ментефактів. Узагальнюючи досвід сучасної лінгвістики, можливо окреслити такі елементи системи ментефактів: знання, концепти та уявлення, серед яких доцільно виділити так звані індивідуальні та стереотипні. Дослідження психолінгвістичних аспектів семантики мовного знака „підтверджують зведення мови сприйняття й вербальної мови до певної глибинної семантики" тобто до певного образного корелята. У свідомості соціума існують так звані колективні образи, які транслюються від покоління до покоління та не залежать від буття окремої людини. Ці знання виступають як еталони, що кумулюють емпіричні знання етносу [6, с. 43].

Антиномія СВІЙ / ЧУЖИЙ визнається одним з базових концептів (концепт – це етнічно, культурно зумовлене, складне структурно-смісловне, як правило, лексично або фразеологічно вербалізоване утворення, яке базується на понятійній основі, що включає в себе, крім поняття, образ і оцінку, і яке функціонально заміщує людину в процесі рефлексії і комунікації безліч однопорядкових предметів (у широкому значенні слова), що викликають упереджене ставлення людини до них, це “згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншої сторони, концепт – це те, за допомогою чого людина рядова, звичайна людина, не “творець культурних цінностей” – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї” [3, с. 47]) таким, що визначає способи членування дійсності людиною, має вирішальне значення для вивчення концептуальної будови мови [6, с. 95]. Ці концепти є характерними для картини світу будь-якого народу та будь-якої мовної особистості [6, с. 94]. Аналітичний огляд наукових праць виявив тісний зв'язок опозиції СВІЙ / ЧУЖИЙ з категоріями Я / ІНШИЙ, САМ / ІНШИЙ, Я / ТИ, МИ / ВОНИ. Поняття Я (САМ, МИ) - СВІЙ; ІНШИЙ (ТИ, ВОНИ) - ЧУЖИЙ не є тотожними. Сфера Я (САМ, МИ) може одночасно містити в собі сфери СВОГО та ЧУЖОГО, у той час як ІНШИЙ (ТИ, ВОНИ) не обов'язково є ЧУЖИМ та може входити до сфери СВОГО. У нашому дослідженні СВІЙ / ЧУЖИЙ розглядається як етноопозиція, тобто протиставлення на рівні належності до певної національної культури. СВІЙ визначається як сфера вітчизняного, того, що є надбанням рідного народу та своєї національної культури, ЧУЖИЙ – як сфера іноземного, того, що належить іншим народам та є надбанням чужої, іноземної культури. З'ясування критеріїв розмежування СВОГО і ЧУЖОГО передбачає звернення до тих функцій, які ця дихотомія виконує в орієнтуванні людини в навколишньому середовищі. Адже осмислення зовнішнього та внутрішнього світу переважно відбувається за допомогою їх неусвідомленого поділу на "свій" і "чужий". Дихотомія СВІЙ / ЧУЖИЙ – це своєрідна система координат, всіма якої є, з одного боку, вектор систематизації об'єктів у просторовому й часовому континуумі, а з другого - вектор аксіологічної класифікації зовнішнього й внутрішнього світів індивіда. Відповідно до

першого вектора віднесення до СВОГО чи ЧУЖОГО відбувається за принципами "такий, що знаходиться в межах/поза межами своєї царини"; "такий, що належить мені/іншому"; "такий, що належить до мого/чужого роду" тому саме така дихотомія і лежить в основі нашого дослідження. Другий – передбачає врахування оцінки (позитивної, негативної чи нейтральної), яка приписується об'єкту тієї чи іншої сфери дихотомії. Важливим для розрізнення СВОГО й ЧУЖОГО є кордон, який дозволяє фіксувати наявність певного співвідношення між двома полюсами дихотомії. Він стає місцем зіткнення СВОГО та ЧУЖОГО; його перетин уособлює "інтра- та інтеркультурний обмін між своїм і чужим, який постійно залучає протистояння" [6]. Кожний значущий у когнітивному та комунікативному планах факт дійсності неодмінно стає предметом оцінки його певної етнокультурної спільноти [6, с. 48]. Опозиційна пара СВІЙ / ЧУЖИЙ реалізується на різних рівнях, створюючи систему підпорядкованих їй дуальних опозицій, наприклад, добрий / поганий, якісний / неякісний, престижний / непрестижний, дорогий / дешевий тощо. Бінарна опозиція СВІЙ / ЧУЖИЙ, відображає ставлення представників певного етносу до іншого етносу як артефактів СВОЄЇ або ЧУЖОЇ, ІНОЗЕМНОЇ культури і спільноти. На протигагу мовної норми, що виникає внаслідок ретельної селекції, у тому числі і штучної (авторами словників, наприклад), те, що називають лексичною антинормою, субстандартом (який містить арго, жаргони та сленг) [2], є живим, пульсуючим нервом мови. Механізми субстандарту корелюють скоріше з первісними інстинктами, аніж з культурним нашаруванням цивілізації. Саме тому чи не найголовнішою характеристикою субстандарту загалом і сленгу, як одного з найвагоміших його складових, є надлишкова лексикалізація саме тих фрагментів буття людини, які найчастіше постають об'єктом "політичного корегування". При цьому, аналіз субстандартних лексем поряд із усталеною нормою дозволяє простежити динаміку лінгвальних процесів, виявити сучасні тенденції розвитку вокабуляру, адже "кожне слово, незалежно від його походження, проходить стадію сленгу" [3, с. 224], що робить дослідження актуальним, а його результати – такими, що мають прикладну цінність. У межах цієї статті об'єктом дослідження обрано сленгові лексеми української та англійської мов, вжиті на позначення особи за національною чи расовою належністю, предметом – лексико-семантичні особливості відповідного мікрополя українського та англійського сленгу: "Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження", аналіз якого дозволяє виявити певні особливості національного світосприйняття українського та англійського лінгвосоціумів. Матеріалом дослідження слугували українські та англійські сленгові лексичні одиниці (СЛЮ) загальна кількість яких у англійській мові становить 390 СЛЮ, та 119 СЛЮ в українській мові, і які, зафіксовані у спеціалізованих лексикографічних працях. Метою даної статті є виявлення специфіки антиномії свій/чужий в українській та англійській сленгових картинах світу, що передбачає: визначення принципів структурування сленгової лексики в українській та англійській мовах; встановлення й опис структури мікрополя "Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження"; визначення кількісного наповнення лексико-семантичних угруповань, що є складниками виділеного мікрополя; виявлення спільного й відмінного у мовному картуванні світу українським та англійським сленгом.

На думку М.П. Кочергана, принцип системності має стати основним у контрастивних лексико-семантичних студіях. "Без урахування системних зв'язків та ієрархічних відношень на всіх рівнях аналізу (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп і лексико-семантичних полів) не може бути адекватного опису лексико-семантичної системи зіставлюваних мов, бо саме значеннєвість мовної одиниці є основною одиницею контрастивних досліджень, а вона (значеннєвість) визначається місцем мовної одиниці у певній системі" [7, с. 4]. Саме тому, вважаємо за доцільне розгляд сленгової лексики на позначення осіб за національною та расовою належністю у межах відповідних лексико-семантичних угруповань. В межах кожного мовного стандарту та субстандарту можна виділити лексико-семантичні групи які входять до складу мікрополів, а в подальшому – до лексико-семантичних полів. Лексико-семантична група (ЛСГ) – об'єднання слів, зв'язаних відношеннями синонімії, антонімії, різних уточнень, диференціації та узагальнення близьких або суміжних значень [4, с. 5]. Лексико-семантичне поле – це сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Основними характеристиками лексико-семантичного поля є: 1) системність (наявність елементів поля і структурних відношень між ними); 2) семантична й функціональна спільність елементів поля; 3) ієрархічна побудова поля, що передбачає наявність гіпо-гіперонімічних відношень між одиницями поля; 4) виділення в структурі поля ядра і периферії; 5) розмитість меж між зонами ядра і периферії, між зонами периферії. [5, с. 30].

У середині лексико-семантичних груп виділяють ще тісніше пов'язані семантичні об'єднання (їх називають лексико-семантичними категоріями) – синоніми, антоніми, конверсиви, гіпоніми. Лексико-семантичні поля є відносно автономними, бо пов'язані між собою, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до різних полів. Об'єктом нашого дослідження стала вербалізація мікрополя "Назви особи по відношенню до раси, національності, а також території, місця проживання, місцезнаходження". У межах зазначеного мікрополя було виділено 2 дрібніших угруповання – лексико-семантичні групи – "Назви особи за расовою, національною належністю, за зовнішніми расовими ознаками" та "Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості".

Загальна кількість лексем, зафіксованих у межах ЛСГ "Назви особи за расовою, національною належністю, за зовнішніми расовими ознаками" становить в англійській мові 325 одиниць та 72 в українській, відповідно 78.6% та 66.6% від загальної кількості СЛЮ, віднесених до мікрополя "Назви особи за расовою, національною належністю, за зовнішніми расовими ознаками, а також території, місця

проживання, місцезнаходження”. До складу цієї ЛСГ “Назви особи за расовою, національною належністю, за зовнішніми расовими ознаками” в українському сленгу входять такі одиниці, як блек ‘представник негроїдної раси’, зефір ‘представник негроїдної раси’, максимка ‘представник негроїдної раси’, шоколадка ‘негр’, бацька ‘білорус’, бетмен ‘білорус’, бульбаш(ка) крим., жрм ‘білорус(ка)’, америкос мол. ‘американець’, макдональдс ‘американець’, Азер/айзер мол., жрм, зневажл. ‘азербайджанець, кавказець’, азербон мол., зневажл. ‘азербайджанець’, банабак / банабака крим., жрм ‘кавказець, який торгує на базарі фруктами та квітами’, блек ‘уродженець Кавказу’ тощо.

В англійському сленгу нами було виявлено такі СЛО: Sambo ‘представник негроїдної раси’, jungle bunny зневажл., образл. ‘представник негроїдної раси, переважно з країн, що знаходяться в тропіках’, nigger зневажл., образл. ‘представник негроїдної раси’, nig/nig-nog зневажл., образл. ‘представник негроїдної раси’, boogie ‘чорношкірий’, chocolate ‘шоколадка’, сооп зневаж. ‘чорношкірий’, darkie, образл. ‘негр’, black bird, зневажл. ‘чорношкірий’, smokestack зневажл. ‘чорношкірий’ zombie образл. ‘зомбі’, Yank зневажл. ‘мешканець Сполучених Штатів Америки, американець’.

Особливості наповнення вищезазначеної ЛСГ дозволяє виявити особливості сприйняття даного фрагмента дійсності носіями сленгу в українському та англійському лінгвосоціумах. Так у межах зазначеної групи було зафіксовано 11 СЛО (15,2%) в українській мові на позначення євреїв, 7 СЛО (9,7%) на позначення білорусів, 9 СЛО (12,5%) на позначення німців, та 14 СЛО (19,4%) на позначення вихідців з Кавказу. В англійській мові в цьому мікрополі ми зафіксували 8 СЛО (2,4%) на позначення євреїв, та 70 СЛО (21,5%) на позначення представників негроїдної раси, 12 СЛО (3,6%) на позначення німців та ін.

У межах ЛСГ “Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості” було зафіксовано 47 СЛО (48,1%) в українській мові та 65 (68,9%) в англійській. В українській мові до складу цієї групи ввійшли такі СЛО як: бичка ‘огрядна дівчина з обмеженими розумовими здібностями, переважно з села’, кирило мол., жарг.-ірон., зах. ‘сільський житель’, маланка мол., жарг.-ірон., зах. ‘дівчина з села’, бик/бичара мол., зневажл. ‘хлопець з села’, бандера жрм; ірон. ‘мешканець Західної України’, вуйка ‘мешканець Західної України’, западенець ‘мешканець Західної України’. В англійській мові до складу цієї групи ввійшли такі СЛО: cornball ‘дурна людина, переважно з сільської місцевості’, culchie зневажл. ‘простакувата людина, переважно з провінції чи з сільської місцевості’, tyke ‘мешканець Йоркширу’, loiner ‘мешканець міста Лідс’, Scouse ‘мешканець Ліверпуля або людина, що народилася в цьому місті’, Welshy ‘валієць’, Taffy зневажл. ‘валієць’, Taffia ‘уявне або діюче угруповання визначних або впливових валійців, особливо таке, що сповідує радикальні націоналістичні ідеї’, Mick ‘ірландець’, Pat ‘ірландець’, Paddy зневажл. ‘ірландець’, Jock ‘шотландець’, bog-trotter ‘ірландець’, Brummy ‘мешканець Бірмінгему’, banana bender ‘корінний житель Квінсленда’, crow eaters зневажл. ‘абориген’, cornpone, ‘мешканець одного з південних штатів в США’, cracker ‘білий бідняк, що живе на Півдні’, fly-over people ‘мешканці Центральної Америки’, gaddie ‘Італієць, що мешкає в Лондоні’, yellow-belly ‘мешканець Лінкольнширу’. Спільним в обох досліджуваних мовах виявилися активна номінація представників сільської місцевості або провінції: 36 СЛО (8,71%) в англійському та 21 СЛО (19,4%) в українському сленгу. при цьому відсоток українських лексем майже вдвічі більший, що свідчить про значно більшу відстань між українським містом та селом, гостріші протиріччя між “своїм” (у даному випадку тим, що належить до міської лінгвокультури, що продукує сленг) та “чужим” – консервативним та патріархальним селом.

Одже, ми розглянули певні особливості етнокультурної антропонімічної лексики в українській та англійській мовах та виділили найбільш продуктивне лексичне угруповання до якого ввійшли: 1) “Назви особи за расовою, національною належністю, за зовнішніми расовими ознаками” 2) “Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості”. На нашу думку, вирішальну роль у наповненні вищезазначених ЛСГ відіграють певні лінгвокультурні чинники такі як соціально-економічні, політичні, географічні та ін. Незважаючи на майже втричі меншу загальну кількість виявлених лексем, зумовленою в тому числі браком відповідних лексикографічних видань, в цілому, загальні тенденції відносно номінацій осіб, які належать до відмінного від творців сленгу соціального середовища, збігаються. “Чужими” для представників англійської лінгвокультури вважаються представники негроїдної раси, натомість в українському мовному середовищі це переважно вихідці з Кавказу, що, вочевидь, зумовлено соціально-економічними чинниками, зокрема, потужною хвилею емігрантів з відповідного регіону в період первинного накопичення капіталу на теренах колишнього СРСР. Значні відмінності зафіксовані й у межах ЛСГ “Назви особи по відношенню до місця проживання, території, місцевості”, диспропорція у межах якої свідчить про більш суттєву відстань (соціальну, економічну, культурну тощо) між містом, яке продукує сленг та селом чи провінцією.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста / И. В. Арнольд // Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: [сб. ст. / науч. ред. П. Е. Бухаркин]. - СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. - С.250-259.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Арутюнова Н. Д. - М. : Школа „Языки русской культуры”, 1999. - 566 с.
3. Бондаренко О. С. Концепти „ЧОЛОВИК” і „ЖІНКА” в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук : 10.02.17 / Бондаренко О. С. - Донецьк, 2005. - 20 с.
4. Бондаренко К. Л. Лінгвокультурні особливості українського та англійського сленгу : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук : 10.02.17 / Бондаренко К. Л. - Донецьк, 2007. - 20 с.
5. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / Вердиева З. Н. - М. : Высшая школа, 1986. - 119 с.
6. Тарасова В.В. Семантическое поле “Засоби пересування” в сучасних англійській, німецькій, українській та російській мовах: монографія/ Тарасова В.В – К.:2010. – 251с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство/Кочерган М.П. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.

Олена САВЧЕНКО

АДРЕСОВАНІСТЬ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Л.О. Ярова

Стаття присвячена питанню адресованості в науковому дискурсі на матеріалі англomовних наукових статей. Особлива увага приділяється шляхам зацікавлення, привертання уваги та впливу на адресата. Досліджуються та описуються експліцитні та імпліцитні маркери.

Тема нашого дослідження присвячена питанню адресованості в науковому дискурсі на матеріалі англomовних наукових статей.

Актуальність роботи визначається проблемним характером теми та необхідністю всебічного дослідження шляхів зацікавлення, привертання уваги та впливу на адресата саме у науковому дискурсі.

Дослідженням наукового дискурсу займалися такі лінгвісти як О.М. Льченко [3], В.І. Карасик [4], Л.В. Красильнікова [6], Н.І. Разінкіна [8], Т.В. Яхонтова [9] та інші. Однак, питанню адресованості не надавалося достатньої уваги з боку лінгвістів, саме цим і визначається наукова новизна нашого дослідження, адже воно дає змогу прослідити, які саме шляхи використовують автори наукових статей, щоб зацікавити, привернути увагу та вплинути на адресата.

Матеріалом дослідження є відібрані нами наукові статті.

Об'єкт дослідження: експліцитні та імпліцитні засоби впливу на адресата, відібрані з наукових статей.

Предмет дослідження: питання адресованості в науковому дискурсі.

Мета даної наукової роботи: визначення шляхів зацікавлення, привертання уваги та впливу на адресата у науковому дискурсі на матеріалі англomовних наукових статей.

Суттєвою ознакою комунікації є направленість на адресата, який є обов'язковим структурним компонентом комунікативного акту і являє собою один із основних факторів у текстотворюючій діяльності адресанта. "Будь-яке висловлювання завжди має адресата (різного характеру, різних ступенів близькості, конкретності, усвідомленості тощо), адекватне розуміння якого автор мовленнєвого повідомлення шукає і передбачає"[2, 56].

Термін «адресат» означає особу, якій автор надсилає своє послання, задалегідь орієнтуючись на її уявні загальні характерні риси при побудові повідомлення, яке повністю розуміється цією особою і викликає в неї фізичну, ментальну чи емоційну реакцію.

Адресат – це кінцева ланка комунікативного ланцюга, об'єкт мовленнєвого впливу. Адресант свідомо будує своє повідомлення відповідно до концептуальної та емоційно-оцінної моделі адресата, яка й визначає вибір специфічних мовленнєвих засобів та побудову дискурсу в цілому. Оформлення дискурсу з урахуванням соціально-психологічної моделі адресата сприяє тому, що інформація адекватно сприймається адресатом, а це означає, що вона виконує своє комунікативне завдання [2, 58].

Адресант застосовує певні стратегії (продукційні та стилістичні) для побудови дискурсу. Продукційні стратегії реалізуються в експліцитно вираженій змістово-фактуальній (або змістово-концептуальній) інформації, жорсткій композиційній будові, а стилістичні – у передачі раціональної оцінки.

Задля досягнення комунікативного ефекту адресант, формулюючи конкретне висловлювання, змушений вирішувати водночас такі проблеми:

- побудова моделі гіпотетичного адресата;
- моделювання власних відносин із адресатом;
- прогнозування реакцій адресата.

Згідно з комунікативно-текстовими параметрами адресата, його соціально-типологічними та індивідуально-особистісними властивостями можна визначити модель абстрактного, уявного адресата. Це втілення найзагальніших рис ідеального адресата, спроможного зрозуміти експліцитний та імпліцитний зміст дискурсу.

Інтенція адресанта (з одного боку, бажання показати своє ставлення до викладених фактів, а з іншого – викладати факти таким чином, щоб адресат міг зрозуміти, про що йдеться) відображається у виборі певних комунікативних стратегій, тобто ефективних шляхів досягнення комунікативних цілей [2, 61].

Всі стратегії текстотворення є адресатоорієнтовані, тобто адресант обирає такі стратегії, які дають змогу найповніше донести інформацію гіпотетичному адресатові. Так, продукційні стратегії допомагають адресантові обрати адекватну композиційну модель дискурсу та сприяють вибору між експліцитною та імпліцитною інформацією, в той час як стилістичні стратегії уможливають передачу оцінного аспекту дискурсу.

Стосовно наукового дискурсу можна виділити три типи адресата:

- 1) спеціаліст у вузькій області дисциплінарного знання (тексти вузькоспеціалізованого характеру);
- 2) спеціаліст широкого профілю;
- 3) масовий читач (науково-популярні тексти).

У межах наукової комунікації текстотворююча діяльність автора спрямована, по-перше, на об'єктивне та несуперечливе відображення референтного простору повідомлення: деяку множину наукових

фактів і закономірностей, а також суму чужих думок та авторську точку зору стосовно викладених положень. По-друге, діяльність адресанта направлена на переконання адресата в істинності авторської концепції обговорюваної проблеми.

До завдань автора наукового дискурсу слід також віднести доведення положень, гіпотез, аргументацію, точний і систематизований виклад наукових питань з метою описання, визначення і пояснення явищ природи та суспільного життя для передачі суми знань, повідомлення нових результатів дослідження.

За допомогою сукупності засобів вираження, притаманних мові наукового викладу, описується дійсно існуюче та доводиться істина. Для досягнення адекватного прагматичного ефекту суб'єкт мовлення обов'язково має орієнтуватись, з одного боку, на запас спеціальних фонових знань, а з іншого – на ту суму інформації, яка стає відомою адресату власне у процесі комунікації, що й створює контекст, на фоні якого розвивається наукове спілкування. В акті наукової комунікації адресант виступає як авторитет у відповідній галузі знань, і його прагматична установка полягає не лише в передачі наукової інформації, а й у переконанні чи, навпаки, в доведенні безпідставності того чи іншого наукового положення.

Усі наукові повідомлення є орієнтованими на адресата. У якості сигналів адресованості текста можуть виступати різноманітні (від графеми до абзацного комплексу) елементи, котрі складають рецептивні труднощі для передбачуваного адресата або окреслюють можливу програму сприйняття й інтерпретації текста. Враховуючи спосіб текстової актуалізації, засоби, що вказують на характер передбачуваної аудиторії аналізованого тексту, можна поділити на експліцитні (прямі та непрямі) та імпліцитні [8,61].

Розглянемо спочатку перший тип маркерів – експліцитні. До прямих експліцитних маркерів адресованості, перш за все, належать безпосередні звертання до читача, наприклад:

Please note that vowel-initial refers to the first phoneme [1].

You see a whole different kind-of like different kind of culture, food, and clothing and...[1]

Або ж у формі запитань:

If grammaticalization does not explain these changes, then what type of change is it? [1]

How can these findings be situated in time and space? [1]

Як бачимо, прямі звертання направлені на те, щоб привернути увагу читача до найважливіших моментів, в той час як запитання не тільки активізують увагу адресата, але й безпосередньо залучають його до теми, змушують його замислитись, як дати відповідь на те чи інше питання. Саме в цей момент пасивний читач перетворюється на активного учасника.

Окрім прямих експліцитних маркерів існують ще й непрямі. Цитати та посилання допомагають адресату співставити власне дослідження, власний досвід роботи у галузі наукових знань із попередніми дослідженнями.

Following Cheshire (2007:177, Table 7), we counted the number of forms...[1]

We next subjected the data to a logistic regression analysis using Goldvarb X (Sankoff, Tagliamonte, & Smith 2005) [1].

Цитати, і посилання також передбачають, що отримувач повідомлення із пасивного реципієнта перетворюється в активного діяча. Виходячи за межі запропонованого повідомлення адресант залучає текст-першоджерело і співставляє його з інкорпорованим текстом, в результаті чого адресат іноді приходить до висновків, які не витікають безпосередньо із самого повідомлення.

Характерним є широке використання безособових речень, наприклад:

It will be noted that the a-form of the article was often used before...[1]

There was no great difference between the L1 and L2 speakers [1].

Як бачимо, деперсоналізація в науковому дискурсі виконує важливі етикетні функції. За допомогою використання ряду деперсоналізованих зворотів досягається "зменшення" впливу на адресата через створення ефекту максимальної об'єктивності дослідження, а також вияв солідарності з адресатом, імплікація альтернативності, привертання його уваги.

Разом з тим, існує тенденція до побудови авторської мови у першій особі множини:

We show that there is variation along sociolinguistic lines in the use of a versus an before vowel-initial words [1].

In addition, we refer to the use of an before vowel sounds as an+vowel and a before vowel sounds as a+vowel [1].

We now examine alternation in child language [1].

"Ми" має тут подвійне значення. По-перше, автор підкреслює, що запропонований підхід, проведений експеримент чи результати дослідження створені співдружністю великого колективу учених, і, по-друге, лекторське "ми" безпосередньо втягує адресата у процес роздумів та доказів.

Використання засобів некатегоричної номінації, яке властиве англійській мові в цілому, важлива риса англомовного наукового дискурсу для вираження етикетної некатегоричності висловлювання, зменшення автором впевненості в істинності пропозиції, що, зокрема, пов'язане й з особливостями формування наукової картини світу, поняттям про відносний характер істини [1, 168]. Існує досить загальний базовий термін для позначення згаданого вище явища – хеджінг/ геджінг (хеджування).

Мовні засоби хеджінгу охоплюють:

маркери апроксимації,

маркери епістемічної модальності,

маркери поступки та протиставлення тощо.

Засоби хеджінгу є специфічними маркерами етикетизації наукового дискурсу, їхнє уживання зумовлене низкою прагматичних факторів, а саме:

- 1) потребою уникнення загрози втратити «обличчя» членами дискурсивної спільноти;
- 2) необхідністю передачі наукової неточності;
- 3) відсутністю достатньої кількості даних,
- 4) переданням ступеня впевненості до істинності пропозиції, гіпотетичних передбачень;
- 5) намаганням уникнути зайвої деталізації, яка, на думку автора, є неістотною,
- 6) неможливістю отримання абсолютної істини;
- 7) специфікою висловлення критики;
- 8) бажанням уникнути критики опонентів;
- 9) етикетною необхідністю надання місця для альтернативних поглядів.

Саме тому найбільш часто, за даними статистичного аналізу, в науковій прозі зустрічаються засоби вираження поступки й протиставлення, маркери епістемічної модальності та апроксимації.

Так, наприклад, надзвичайно поширеними є засоби вираження поступки й протиставлення з конструкціями in contrast to, on the other hand, however, but, at the same time тощо:

However, today, many varieties of English have a before both consonants and vowels [1].

The effect was relatively weak, but still significant [1].

Contrary to expectations, African Americans had a significantly greater percentage of words...[1]

At the same time, spread is almost identical, which indicates...[1]

Численими за використанням є також маркери епістемічної модальності, які виражають впевненість або невпевненість адресанта у фактах:

The indefinite article a before vowels seems to have undergone a process of reallocation in which its status has been realigned [1].

...studies have suggested some multimodal transcription systems [1].

... possibly because of an increase in social acceptance of nonstandard forms [1].

Слід відзначити, що наведені приклади яскраво ілюструють спробу автора зменшити тиск на адресата та створити ефект об'єктивності дослідження.

Досить широко також використовуються маркери апроксимації. Апроксимація (невизначеність, при-близність номінації) як компонент наукового мислення та інструмент пізнання допомагає передати відносність істини, а також некатегоричність висновків авторів:

There is a large group of words that denote social interaction [1].

Many researchers have observed that this set is often now difficult to reconstruct [1].

Як бачимо, апроксимація тут використовується для передачі приблизних значень, зумовлених наступними чинниками:

1) неможливістю отримання абсолютно точних даних, і, як наслідок, неможливістю отримання абсолютно точної істини;

2) відсутністю необхідності у точних даних, коли для розуміння процесу, явища необхідно лише знати приблизний діапазон.

Звернімося до наступного типу маркерів, так званих імпліцитних засобів вираження. Вони вказують на “точки контакту” адресата і адресанта і створюють у дискурсі “проблемні ситуації” [2, 79], які спрямовані на активізацію мовної і комунікативної компетенції адресата, його вміння переструктуризувати або перефокусувати свої фонові знання у зв'язку з текстом, що інтерпретується. Серед сигналів адресованості до даної групи засобів належать: алюзії, мовленнєві аналогії, обігрування ідіоматики, гра слів. Однак, найбільш поширеними та притаманними саме науковому дискурсу є метафора. Адже метафора здатна швидко й точно активізувати перцептивні можливості адресата, викликати спрогнозований відгук у свідомості й почуттях. Теоретик літератури Києво-Могилянської академії М. Довгалевський визначає функції метафори як:

1) найменування деяких предметів, які не мають власної назви,

2) підсилення значення сказаного,

3) засобу для досягнення естетичного враження [7, 58].

Тобто метафора виконує навіть цілий ряд функцій: пізнавальну, номінативну й образну. Метафорою досить часто користуються для опису і пояснення складних явищ у процесі наукового дослідження. Проте найбільш помітною й експлуатованою є первинна і основна функція метафори – образна функція, яка привертає увагу адресата:

On the role of morphological richness in the early development of noun and verb inflection...[1]

In this light, it can be argued that absence of a ~ an alternation, or a relatively high density of a+vowel, is also part of MLE [1].

A more detailed picture emerges from the examination of the combination of density and spread [1].

Oliver Fox believed critical thinking to be the key to this research [1].

Тож, варто зазначити, що імпліцитні засоби використовуються у наукових дискурсах, бо мають прагнути не лише до точності та простоти, але й до емоційного впливу на адресата, привертання його уваги. Проте застосування цього типу маркерів експресивності є обмеженим і носить допоміжний характер.

Адже сила переконливості наукових текстів переважно полягає в логіці і послідовності викладу, несуперечливості фактів, аргументованості авторських висновків і коректності залученої ззовні інформаційної бази. Найбільш оптимальною формою подібних повідомлень є експліцитно маркована

текстова форма, яка сприяє однозначному сприйняттю структури повідомлення, безперешкодному виходу адресата в текстову парадигму і адекватно відбиває неоднорідність дискурсивної діяльності адресанта: його текстову діяльність, а також створення основних/допоміжних повідомлень у рамках єдиного комунікативного цілого.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амвросова С.В. Эгоцентрические координаты научной речи // Научный и общественно-политический текст. – М.: Наука, 1991. – С. 3-12.
2. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Политехника 1993. – 199 с.
3. Лыченко О. М. Етикет англоговного наукового дискурсу. – К.: Політехніка, 2002. – 288 с.
4. Карасик В. И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 331 с.
6. Красильникова Л. В. Жанр научной рецензии: семантика и прагматика. – М.: Диалог МГУ, 1999. – 139 с.
7. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Теория метафоры. – М.: Наука, 1990. – 301 с.
8. Разинкина Н.И. Стилистика английской научной речи. Элементы эмоциональной и субъективной оценки. – М.: Наука, 1972. – 168 с.
9. Яхонтова Т. В. Основы англоговного наукового письма: Навч. посіб. для студентів, аспірантів і науковців. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 220с.
10. Джерела ілюстративного матеріалу
11. Sage journals online Режим доступу: <http://online.sagepub.com/browse/by/discipline>

Дмитро СІПКО

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИКИ З ВІДМІННОЮ ВНУТРІШНЬОЮ ФОРМОЮ

(магістрант факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент М.І. Данілко

Сучасний етап розвитку перекладознавства характеризується підвищеною увагою вчених до проблеми внутрішньої форми слова та її впливу на інтерпретацію. Дослідження цього явища дає змогу розкрити своєрідність рідної мови та культурних особливостей номінації на фоні інших лінгвістичних систем, простежити, як впливає походження слова та його мотиваційні зв'язки на лексичне значення, окреслити характерні нюанси перекладу лексем з яскравою внутрішньою формою з однієї мови на іншу.

Поняття внутрішньої форми почало формуватися ще за античних часів. Згодом розуміння цього явища було розвинуто у філософських працях В. фон Гумбольдта та отримало перше детальне висвітлення в роботах О.О. Потебні. У сучасному мовознавстві внутрішня форма стала предметом дослідження у компаративістиці (Р.М.В. Діксон, М.П. Кочерган, В.М. Манакін, В.М. Русанівський, Г. Сінке, та ін.), у когнітивній лінгвістиці (О.С. Кубрякова), етимології (Т.Р. Кияк, М.О. Луценко, Дж. Уильямс), лінгвокультурології (В.А. Маслова), перекладознавстві (І.В. Корунець, О.І. Федоров).

Мета цієї статті – вивчення особливостей перекладу іменників англійської та української мови, в яких внутрішня форма не зберігається або зберігається частково. Внутрішня форма є показником внутрішньої природи конкретної мови, через що вона становить надзвичайне значення для перекладацької теорії, адже вона містить в собі інформацію не лише про лексичне значення слова, але і його подальший дериваційний та словотворчий потенціал. Саме вона створює базу для розвитку лексики у мові: її поступового розвинення та поширення, або навпаки – її затемнення та зникнення.

Перш ніж перейти до подальшого розгляду впливу внутрішньої форми на перекладацький потенціал іменників, необхідно перш за все надати чітке та зрозуміле пояснення того, що насправді являє собою внутрішня форма слова, хоча зробити це буде надзвичайно складно.

Складність самого явища та багата історія проблеми не дозволяють сформулювати у межах сучасної науки загальноприйнятого тлумачення внутрішньої форми слова. Перші згадки про внутрішню знаходимо ще в античній, китайській та індійській філософіях, проте в межах лінгвістичної науки це поняття почало розглядатись лише у працях В. фон Гумбольдта. Проте навіть там воно не застосовувалось при вивченні саме лексики та номінації, а вживалось лише для аналізу внутрішньої форми мови.

Першим увагу на внутрішню форму слова звернув наш співвітчизник, відомий український та російський мовознавець. О.О. Потебня. Внесок цього вченого у дослідження питання внутрішньої форми мав визначальний характер, проте його поглядам не вистачало уніфікованості, що зокрема відзначають різноманітні сучасні вчені, включаючи М.І. Голянич, яка знайшла у працях дослідника майже 50 назв (слів і словосполучень) на позначення поняття внутрішньої форми слова: найближче етимологічне значення; етимологічне значення; власне значення слова; власний зміст слова; представлення; центр образу; одна з ознак, яка домінує над іншими; центральна ознака образу, яка виражається словом; знак; символ відомого змісту; образ образу; єдиний об'єктивний зміст слова та ін [2, с. 20].

Безумовно така різноманітність, а іноді й полярність поглядів на проблему пояснюється не лише її складністю, але й поліфункціональністю та “суперечливістю інтерпретацій взаємовідношень мови і мислення, змісту і форми, знака і образу” [2, с. 5]. Це зокрема і спричиняє вагомий інтерес до внутрішньої форми не лише у тогочасному мовознавстві, але й у сучасних лінгвістичних науках, включаючи перекладознавство.

Внутрішня форма слова може характеризуватись за різними параметрами: структурно-семантичним, номінативним, когнітивним, метафоричним, експресивним [8, с. 80; 9, с. 323]. Крім того, концепції внутрішньої форми варіюються залежно від відношень, які проявляються між тим, що позначається та власне знаком (звуковим та графічним оформленням слів певної мови). Зв'язок між цими компонентами можна простежити в межах семантики, словотвору, фонетики, фразеології, стилістики, лінгвістичної філософії. Ще один аспект у дослідженні та використанні внутрішньої форми слова полягає в необхідності відмежовувати її від подібних явищ (зокрема словотвірного значення, яке “виводиться із загального семантичного відношення мотивованого слова та слова, яке його мотивує” [1, с.9]).

У сучасній науці значення цього явища також оцінюється по-різному. Деякі навіть розглядають усю картину світу крізь призму внутрішньої форми, а інші майже заперечують її важливість.

О.С. Снітко в своїй праці «Внутрішня форма номінативних одиниць» стверджує, що внутрішня форма – “це асоціації, які об'єктивуються структурою номінативної одиниці та пов'язані з осмисленням зв'язку позначувального та інших явищ дійсності” [7, с. 24].

Т.Р. Кияк відзначає, що “внутрішня форма лексичної одиниці репрезентується морфемною структурою і утворює не просту сукупність значень та узусу її складових, а визначену систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів” [4, с.16]. Подібний погляд також підтримує О.І. Білінова, говорячи про те, що в.ф. – це морфемно-семантична структура слова, яка включає морфемний склад і виражене ним мотиваційне значення.

Морфологічний підхід до трактування в.ф. підтримує й О.І. Федоров, який зазначає, що в.ф. – це “залишковий елемент значення твірного слова в похідному, що передає уявлення про ознаку, за якою названий предмет, і подібним чином мотивує назву самого предмета”.

Отже в межах цієї роботи внутрішня форма слова має розглядатися, як морфемна структура. У випадках, коли морфологія не дозволяє дослідити внутрішню форму на синхронному рівні ми будемо звертатися до етимологічних розвідок.

Говорячи про слова з відмінною внутрішньою формою, необхідно звернутися до міжмовної класифікації цього явища, розробленої В.М. Русанівським. Вчений розглядав зв'язок зовнішньої та внутрішньої форм слова з його лексичним змістом. Для цього здійснювалось порівняння значеннєвого наповнення слів різних споріднених і неспоріднених мов, на базі чого було виділено чотири базових явища [6, с. 17]: 1) спільність внутрішньої та зовнішньої форми при різному матеріальному (звуковому) вираженні; 2) відмінність внутрішньої та зовнішньої форми; 3) відмінність внутрішньої форми у слів із тотожною зовнішньою формою; 4) спільність внутрішньої форми у слів із відмінною зовнішньою формою.

Ми розглядаємо іменники, де спостерігається відмінність внутрішньої і зовнішньої форми, адже вони становлять найбільше значення для перекладознавства. Загалом проаналізований матеріал дозволяє запропонувати наступну класифікацію основних видів відмінностей внутрішньої форми у словах-відповідниках англійської та української мов.

1. Мотиваційні відмінності – у порівнюваних словах не представлені однакові семантичні мотиваційні ознаки, проте іноді може спостерігатися збіг словотвірних моделей: англ. *faithlessness* (< *faith* ‘віра’ + *less* ‘менше’ + *ness*) // укр. відданість (<відданий + ість); англ. *ganger* (<*gang* ‘банда, група’ + *er*) // укр. десятник (<десять + ник); англ. *feather-brain* (<*feather* ‘пір'ячко’ + *brain* ‘мозок’) або *feather-head* (<*feather* ‘пір'ячко’ + *head* ‘голова’) // укр. вітрогон (<вітер + гонити).

2. Структурні відмінності – порівнювані іменники мотивовані в різних мовах різними за структурою та граматичною природою утвореннями. Виділяємо кілька підтипів структурних відмінностей: а) елементи, що входять до окремого номінативного образу не є однаковими, іменник перекладається номінативним комплексом: [a1 + b1] ≠ [a2] + [b2]: англ. *god-speed* (<*god* ‘бог’ + *speed* ‘швидкість’) // укр. побажання успіху; англ. *grand-uncle* (<*grand* ‘великий’ + *uncle* ‘дядько’) // укр. двоюрідний дід; англ. *goose-neck* (<*goose* ‘гуска’ + *neck* ‘шия’) // укр. вузьке місце; б) один із елементів, що входить до окремого номінативного образу, збігається в номінаційних комплексах порівнюваних мов; слово перекладається словосполученням; структура відповідає наступній моделі: [a1 + b1] ≠ [a2] + [b2]: англ. *eye-shade* (<*eye* ‘очі’ + *shade* ‘тінь’) // укр. очна пов'язка; англ. *face-ache* (<*face* ‘лице’ + *ache* ‘біль’) // укр. лицева невралгія; англ. *feed-back* (< *feed* ‘годувати’ + *back* ‘назад’) // укр. зворотній зв'язок; англ. *fishwife* (<*fish* ‘риба’ + *wife* ‘жінка’) // укр. торговка рибою; в) обидва елементи, що входять до створеного словом образу, збігаються в порівнюваних мовах, але перекладаються окремими словами; структура відповідає такій моделі: [a1 + b1] ≠ [a2] + [b2]: англ. *fashion-paper* (<*fashion* ‘мода’ + *paper* ‘папір, журнал’) // укр. журнал мод, англ. *fen-fire* (<*fen* ‘болото’ + *fire* ‘вогонь’) // укр. болотяний вогник, англ. *fenland* (<*fen* ‘болото’ + *land* ‘місцевість’) // укр. болотиста місцевість, англ. *fire-worship* (<*fire* ‘вогонь’ + *worship* ‘поклонитися’) // укр. поклоніння вогню;

3. Відмінності внутрішньої форми слова, зумовлені відсутністю в одній із порівнюваних мов прямого перекладацького еквівалента: англ. *field-man* (<*field* ‘поле’ + *man* ‘чоловік’) // укр. гравець, що ловить м'яч; англ. *go-getter* (<*go* ‘йти’ + *get* ‘давати’ + *er*) // укр. успішний ділок, англ. *ghost-story* (<*ghost* ‘привиди’ + *story* ‘історія’) // укр. історія про привида; англ. *gimcrack* (< *gim* (< стфр. *giber* ‘трясти струшувати’) + *crack* ‘тріщина, різкий шум’) // укр. мішурна прикраса; англ. *godsend* (<*god* ‘бог’ + *send* ‘послати’) // укр. несподівана щаслива знахідка; англ. *gold-washer* (< *gold* ‘золото’ + *wash* ‘мити’ + *er*) // укр. золотопромивальний пристрій.

Відмінності внутрішньої форми слова за мотиваційними ознаками спостерігаємо у словах, які вживаються у порівнюваних мовах для позначення одних і тих самих реалій, але при морфологічній тотожності відрізняються асоціативними образами. Зазначимо також, що кількість мотивованих та

немотивованих лексичних одиниць в англійській та українській мовах не збігається, в українській мотивовані слова трапляються значно частіше. Саме в таких мовних одиницях проявляються особливості народного світобачення та побудови асоціативних образів, які і стають основою для творення внутрішньої форми. Відмінності в ознаках, покладених в основу номінації, змушують мовців мати справу “не тільки з різними зображеннями одного й того ж самого, але і з такими різними даними для оформлення думки, які наштовхують на створення не зовсім однакових думок, призводять до різного сортування відповідних елементів дійсності”. [2, с. 209].

З огляду на семантичний потенціал внутрішньої форми можна простежити деякі семантичні особливості, які існують у словах з мотиваційними відмінностями. Наприклад, в англ. *hermit-crab* спостерігається подвійна паралель між двома складниками укр. рак-самітник. Частина *crab* ‘краб’ в англійському відповідає українському рак. Хоча з погляду відповідності зоологічним номінаціям ці слова вживаються для позначення різних видів ракоподібних, цікаво відзначити, що за астрологічною термінологією обидві одиниці відповідають одному й тому ж самому знаку зодіаку ‘раку’.

Ще одна особливість представлена словами *hermit* та *пустельник*. Вони мають багато спільного. Обидва слова вживаються для позначення того ж самого значення ‘людина, яка усамітнено живе у віддаленому від великих скупчень людей місці (у пустелі)’. Однак в українській мові внутрішня форма цієї номінації прозора, а в англійській її декодування пов’язане з певними проблемами, адже частина *hermit* має стерту внутрішню форму, в основі якої лежить давньогрецьке *eremita* ‘пустеля, самотність’ (<*eremos* ‘безлюдність’).

Наведений приклад є скоріше винятком із правил. Звичайно, перекладацькі аналогії у семантично близьких компонентах внутрішньої форми вибудовуються лише з огляду на одну пару елементів. Англ. *hot-house* складається з двох основ *hot* ‘гарячий’ та *house* ‘дім’. В українській мові ця реалія позначена іменником ‘теплиця’ (<тепло). Паралель між ‘гарячий’ та ‘теплий’ прозора, хоча ці компоненти певною мірою відрізняються за семантикою. Подібні відношення спостерігаємо і між англ. *henwife*, що містить два корені *hen* ‘курка’ та *wife* ‘жінка’, і укр. птахівниця, у представлений лише один корінь і суфікс.

Відмінності внутрішньої форми слів, зумовлені структурними особливостями, спричинені принципами словотворення в кожній із мов, а саме аналітичними та синтетичними традиціями в англійській та українській мовах. У цих відмінностях також відображені особливості в семантичному (мотиваційному) образі номінації. Аналізуючи ці слова можемо визначити певні семантичні особливості порівнюваних комплексів-позначень в українській та англійській мовах, а саме: більшу образність та метафоричність у внутрішній формі слів англійської мови, а отже, і більш яскраву виражену специфіку сприйняття світу. Наприклад, англ. *grog-blossom* (<*grog* ‘спиртний напій’ + *blossom* ‘цвітіння’) створюється завдяки поєднанню двох іменників *grog* ‘спиртний напій, грог, пунш’ та *blossom* ‘цвітіння’. В українській мові для передачі цього слова використовується словосполучення ‘червоний ніс’, яке має більш буквальне значення, ніж англійська номінація. В англ. *goose-neck* (<*goose* ‘гусак’ + *neck* ‘шия’) (укр. вузьке місце) основу внутрішньої форми становить метафора, що створює в уяві мовця певний образ, який в українському відповіднику відсутній.

Зазначимо також, що відповідники цієї групи, як інших розглянутих, демонструють вплив на характер номінації матеріальних (фізичних) ознак реалій. Так, англ. *gold-fish*, що використовується для позначення представника виду *Carassius auratus*, складається з двох елементів *gold* ‘золотий’ та *fish* ‘риба’. В українській мові ця реалія позначена словосполученням ‘сріблястий карась’. Подібність семантичної структури найменувань пояснюється тим, що при номінації бралися до уваги характеристика об’єкта називання.

Особливий тип відношень за внутрішньою формою існує між відповідниками, коли один із них не має прямого еквіваленту у порівнюваній мові. Зміст слова однієї мови в іншій передається за допомогою описової конструкції. Зазначений тип відносин за внутрішньою формою демонструють, наприклад, такі одиниці: англ. *eye-sore* (<*eye* ‘око’ + *sore* ‘болячка, рана, хворий’) // укр. щось огидне, англ. *face-guard* (< *face* ‘обличчя’ + *guard* ‘захистити’) // укр. маска для захисту обличчя, англ. *facer* (<*face* ‘обличчя’ + *er*) // укр. удар в обличчя, англ. *fall-out* (<*fall* ‘падати’ + *out* ‘з’) // укр. випадання радіоактивних опадів (радіоактивного пилу), англ. *farm-hand* (< *farm* ‘ферма’ + *hand* ‘рука’) // укр. сільськогосподарський робітник, англ. *field-man* (< *field* ‘поле’ + *man* ‘людина, чоловік’) // укр. гравець, що ловить м’яч, англ. *gag-man* (< *gag* ‘жарт’ + *man* ‘чоловік’) або *gag-writer* (< *gag* ‘жарт’ + *write* ‘письменник’ + *er*) // укр. автор дотепів та жартів, англ. *game-tenant* (<*game* ‘дичина’ + *tenant* ‘орендувати, наймати, мешкати’) // укр. орендатор мисливських і риболовецьких угідь, англ. *garden-pot* (< *garden* ‘сад’ + *pot* ‘горщик’) // укр. горщик для квітів, англ. *ghost-story* (< *ghost* ‘привид’ + *story* ‘історія’) // укр. історія про привида, англ. *gigolo* (<франц. *gigolo* < іменникове утворення чол. роду від *gigole* ‘висока, струнка жінка, танцівниця, повія’) // укр. найманий партнер у танцях, англ. *glove-fight* (< *glove* ‘рукавичка’ + *fight* ‘бій’) // укр. бій у рукавицях, англ. *goffer* (<*goffer* ‘гофрування’) // укр. щипці для гофрування, англ. *gold-washer* (< *gold* ‘золотий’ + *wash* ‘мити’ + *er*) // укр. золотопромивальний пристрій та ін.

Часто в описових конструкціях, якими в іншій мові передають зміст без еквівалентних слів, зберігають ознаки, покладені в основу номінації. Наприклад, в англ. *hush-money* (< *hush* ‘тиша, мовчання’ + *money* ‘гроші’) для створення відповідного образу (грошей, які платять за мовчання) поєднано два важливіх елементи *hush* ‘тиша’ (від стангл. *hush* ‘ш-ш!, тс!’ (звуконаслідування)) та власне частину *money* ‘гроші’. В українському еквіваленті номінації (хабар за мовчання) представлена частина мовчання, хоч вона і не має такої яскравої звуконаслідувальної основи (укр. мовчання походить від мовчати, яке має неясне

праслов'янське походження [3, с. 493]) як англ. hush. Друга англійська номінація money має відповідник хабар, який у своєму семантичному полі вже містить зв'язок із грошми та матеріальними цінностями. Хоч український варіант більш загальний (що взагалі характерно для будь-яких описових структур), зміст англ. hush-money передається правильно. Відзначимо також, що зазвичай слова, створені на основі звуконаслідування не збігаються за внутрішньою формою, адже “в різних мовах один і той самий звук може позначатися по-різному” [5, с.152]

В англ. kiddy-car та українському еквіваленті дитячий педальний автомобіль спостерігається збіг одразу двох перекладацьких елементів. Англійський іменник містить дві частини: kiddy ‘дитячий’ (< kid ‘дитина, хлопчик’) та car ‘автомобіль, машина’. В українській мові для позначення реалії вживаються майже ідентичні лексичні одиниці: прикметник дитячий та іменник автомобіль. Однак в українському перекладі реалії додано ще й позначення педальний. Конкретизація значення певно пов'язана з особливостями функціонування позначуваного предмета.

Однак частіше у відповідниках аналізованої групи збігається лише одна ознака. Так, в англ. jeep-mobile та укр. пересувна бібліотека схожими залишаються лише компоненти mobile ‘мобільний, рухливий’ та пересувна. Ознака має прозорий зміст, який і передано в обох мовах за допомогою схожих за семантикою прикметників, а іменникові частини не збігаються при порівнянні. Англ. jeep (< від аббревіатури G.P. ‘автомобіль для загального використання’) не має зовсім ніяких зв'язків з укр. бібліотека, яке вживається для створення відповідного перекладу самої реалії.

У деяких випадках у порівнюваних словах уживаються діаметрально протилежні образи. Так, в англійському іменнику motherland, побудованому завдяки злиттю двох елементів: mother ‘мати’ та land ‘земля’, обидві частини відповідають архетипові МАТИ, який виділявся К. Юнгом. Ядерний компонент land ‘земля’ несе в собі не лише позначення об'єктивного предмета дійсності, що необхідно для розкриття загального значення одиниці, а також відсилає нас до більш давнього значення землі як одного з чотирьох першоелементів світобудови та жіночого початку творіння. Друга частина mother ‘мати’ відіграє роль означального символу, що також відповідає архетипові матері як вічної несвідомої стихії.

З огляду на проведений аналіз результаті аналізу відповідників із відмінностями у внутрішній формі виявлено багато особливостей внутрішньої форми та її передачі при перекладі, на основі чого і можемо зробити кілька узагальнень:

- у мотиваційних компонентах, які складають основу внутрішньої форми слова, закладений психокультурний потенціал, що дозволяє вірно передавати значення іменника при перекладі.;
- одним із найпоширеніших засобів перекладацької передачі значення англійського слова українською мовою є вживання звичайного опису, в результаті якого часто втрачається закладений у мотиваційних ознаках семантичний потенціал;
- при створенні еквівалентного перекладацького пояснення англійської реалії в українській мові замість номінативних комплексів, у межах яких функціонують слова зі стертою та прозорою внутрішньою формою;
- у номінативних комплексах української мови зазвичай вживаються зрозумілі (прозорі) ознаки, які можна віднайти у межах внутрішньої форми англійського слова; більш складні метафоричні номінаційні образи руйнуються при перекладі, що становить деякі складнощі при перекладі.

Вивчення цих та інших особливостей внутрішньої форми та її вплив на пошук перекладацьких еквівалентів і складає подальшу перспективу цього дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Альошина І.Г. Структура та семантика похідних одиниць у латинській мові (на матеріалі словотвірного гнізда з вершиною uenire) / Ірина Георгіївна Альошина // Наукові записки. – 2010. – № 89. – С. 8—12.
2. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія / Марія Іванівна Голянич. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 296 с.
3. Етимологічний словник української мови. У 7 т. / [ред.-упоряд. О.С. Мельничук, І.К. Білодід, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко]. —Т. 3. —К.: Наукова думка, 1989 —552 с.
4. Кияк Т.Р. Семіотичні реляції між внутрішньою формою та значенням лексичних одиниць / Тарас Романович Кияк. // Наукові записки. – Випуск 95. – Серія: Філологічні науки (мовознавство), ч.1. – Кіровоград: ЗИИ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – с.12-17
5. Левицький А. Е., Шелудько А.В. Функціональний аспект неактивних типів словотворення: українсько-англійські та англо-українські паралелі / А. Е., Левицький, А.В.Шелудько // Записки з романо-германської філології. – 2010. – Вип. 25. – С.149—157.
6. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наукова думка, 1988. —240 с.
7. Снитко Е.С. Внутренняя форма номинативных единиц / Елена Степановна Снитко. – Львов: Свит, 1990. – 188 с.
8. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц // АН СССР, Ин-т языкознания; [Отв. ред. А.А. Уфимцева] / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
9. Goossens L. Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action // Cognitive Linguistics 1, / L. Goossens. – 1990. – P. 323-340.
10. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation / Hans Marchand. – Munchen, 1969. —545 p.

Олена СМАЖЕНКО

СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філософії, професор Б.В. Кучинський

Структура і функції афористичних одиниць стали предметом дослідження багатьох лінгвістів, серед них Р.М. Майер, В.В.Виноградов, О.В.Кунін, Т.О. Буйницька, Г.В.Денискіна, Н.Т.Федоренко та інші. Незважаючи на це, дана тема потребує подальшого вивчення. Актуальність полягає в тому, що структура і функції афоризмів є важливим аспектом у лінгвістиці, труднощі виникають з тим фактом, що афоризми не мають чіткої класифікації. Спостереження підтверджують, що структура і функції афоризмів англійської мови потребують детального розгляду на семантичному і синтаксичному рівнях.

Мета роботи – виявити основні структурні, функціональні та семантико-стилістичні характеристики афоризму, а також дослідити афоризм як тип тексту. У зв'язку з цим в магістерській роботі поставлені такі завдання:

- 1) систематизувати науковий матеріал із зазначеної теми, що представлений в лінгвістичній науці;
- 2) уточнити семантичну структуру афористичних висловлювань;
- 3) уточнити функціональні властивості афористичних висловлювань;
- 4) викласти класифікацію афоризмів.

Ми використовували такі лінгвістичні методи:

- метод опозиції, який дозволяє встановити існування регулярних відношень між компонентами афоризму і окремими одиницями афористичного фонду;

- компонентний аналіз і його різновидність – метод словникових дефініцій, за допомогою якого встановлюється узагальнений характер афоризму на рівні лексики.

- комплексний стилістичний аналіз, який здійснює стилістичне декодування; цей метод використовується в роботі для інтерпретації досліджуваного матеріалу.

Об'єктом дослідження є афоризми англійської мови.

Предметом дослідження є структура і функції афористичних висловлювань англійської мови.

Фактичним матеріалом послуговували 100 афоризмів різних авторів.

Афоризм як мовностилістичне явище вивчається вченими із давніх часів. У підручниках зі стилістики афоризм часто експлікується як фразеологізм, у словниках – як "дотепний вираз" або жанр афористичної прози. В.М. Лесин та О.С. Пулинець визначають афоризм як коротке, лаконічне судження, що містить у стислій, зручній для запам'ятовування формі глибоку думку. Афористична проза, на їхню думку, є самостійним жанром: мудрі, дотепні й лаконічно висловлені думки вкладені у яскраву форму [10, 36].

Німецький стиліст Р.М. Майер вважає, що афоризм став самостійним жанром у світовій літературі завдяки французам Ларошфуко та Паскалю. На його думку, афоризм – це текст, що є стимулом до роздумів або квінтесенцією певних роздумів [3, 50-55]. Афоризми він поділяє на 1) ті, що спонукають, стимулюють референт думки, та 2) ті, що завершують, підсумовують його. Перші, зазначає Р.М. Майер, є більш поширені і точніше передають суть афоризму [3, 50-55].

Т.І. Манякіна тлумачить афоризм як "короткий словесно-художній твір, що виражає окрему думку, яка представлена як загальнозначуща і оригінальна за формою і змістом", тобто виокремлює його від інших малих текстів з огляду на наявність у ньому авторської індивідуальності [11, 18].

Лінгвістична ідентифікація афоризмів пов'язана з наявністю в мовознавстві різних підходів щодо визначення меж фразеології. Погляди представників широкого розуміння об'єкта фразеології (В.В.Виноградов, О.В.Кунін та ін.) сходяться на тому, що афористичні вислови кваліфікуються як стійкі фрази замкненого типу або фразеологічні одиниці предикативного характеру [5, 47].

Прихильники вузького розуміння специфіки фразеологічних одиниць (Н.М.Амосова, В.М.Мокієнко, С.І.Ожегов та ін.) визнають за доцільне розглядати афоризми як вислови нефразеологічного типу, співвідносні з предикативними конструкціями, за межами фразеології.

Афоризми як авторські висловлювання ставали об'єктом лінгвістичних досліджень передусім з огляду на особливості їхньої структури й риторичного потенціалу [7, 148]. Дослідниками підкреслювалися їхня "фразеологічність" як одиниць мови, особливості функціонування в мовленні, їхні ознаки як літературного жанру [9, 22].

Вивчення специфіки функціонування афоризмів та їх видових особливостей утруднює і той факт, що до цього часу немає чіткого, загальноприйнятого визначення меж афоризму, не існує впорядкованої класифікації різних видів афоризмів. Існують розходження у визначенні ознак між афоризмами та прислів'ями:

1) Наявність авторства. Одні дослідники афоризмами вважають всі види коротких узагальнених виразів, в тому числі і приказки (Д.І. Дамм), інші відносять до афоризмів тільки авторські вислови (Н.Т. Федоренко). Прислів'я продукт народної творчості, тоді як афоризм відноситься завжди до певного літературного джерела і має конкретного автора. Крім цього вищезгадані автори виокремлюють такі відмінності між прислів'ями та афоризмами [4, 116]:

а) лексика і синтаксис прислів'їв, в основі яких лежить народна рідна мова, зазвичай більш прості (Fortune favours the brave; Facts are stubborn things), в той час як для афоризмів характерні більш складні, відточені синтаксичні конструкції (Nature gives you the face you have at twenty. Life shapes the face you have at thirty. But at fifty you get the face you deserve. Coco Chanel; Education is what survives when what has been learnt has been forgotten. B.F.Skinn) [4, 117].

б) тематично «прислів'я частіше всього мають тенденцію до повчання, носять повчальний характер». Афоризми ж різнохарактерні (Life is simply what our feelings do to us. Honore de Balzac; Personal beauty is a greater recommendation than any letter of reference. Aristotle) [4, 118].

2) Парадоксальність. Деякі автори вважають найважливішою особливістю афоризму є парадоксальність, неочікуваність, яка міститься у ньому. В «Кратком словаре литературоведческих терминов» знаходимо наступне: «афоризм – обобщенная, глубокая мысль автора, выраженная в лаконичной, отточенной форме, отличающаяся меткой выразительностью и явной неожиданностью суждения» (Everyone is born sincere and die deceiver. Luc de Clapiers de Vauvenargues; Life resembles a novel more often than novels resemble life. George Sand) [4, 119].

Наслідком вказаних розбіжностей стає відсутність розробленої дефініції жанру афоризму. В цій ситуації необхідно, хоча б позначити ті риси, які не викликають розбіжностей у дослідників. Безперечним і загально визнаним є такі якості, як: 1) лаконічність; 2) узагальненість; 3) висока незалежність від контексту (The meaning of life is that it stops. Franz Kafka; Life is the flower for which love is the honey. Victor Hugo) [6, 89].

Характерною рисою афоризму є його генералізованість, що і протиставляє афористичний вираз конкретному, і зближує з категорією універсальних висловлювань (That which costs little is less valued. Miguel de Cervantes; Ignorance and error are necessary to life, like bread and water. Anatole France) [7, 150].

Семантичне становлення афоризму починається переважно з метафоричного переосмислення реальної дійсності, унаслідок чого афористичне висловлювання набуває формального характеру. У власне семантичному аспекті афоризм є судженням з універсальною референцією, що містить три структурні плани: 1) глибинне значення; 2) системний зміст; 3) поверхнєве значення [7, 152]. Глибинне значення афористичного висловлювання не утворюється на основі складання значень компонентів, а становить результат семантичної цілісності складових і ґрунтується на явищі колокації як лексично зумовленої валентності слів. Унаслідок когнітивних механізмів постає нова семантика (нові смисли) усього вислову. Системний зміст становить поєднання глибинного значення й знання прецедентного феномену (тексту / ситуації), пов'язаних із ним конотацій і визначає функціональний зміст афоризму. Поверхнєве значення дорівнює сумі значень компонентів афористичного висловлювання [9, 95].

У комунікативному аспекті головною прагматичною метою афоризму є намір поставити адресата перед фактом, істинність або хибність якого може бути визначена лише завдяки фоновим знанням реципієнта. Афористичні висловлювання мають універсальну адресацію й реалізують завдання повідомлення нових знань чи апеляції до наявних у когнітивній базі людини. Універсальність (стереотип) комунікації визначається тим, що кожен адресат може ототожнити себе з суб'єктом афористичного висловлювання [9, 96].

Щодо семантико-синтаксичного аспекту, то афоризм є одиницею-конструкцією, еквівалентною реченню. Семантична структура афористичного висловлювання визначається характером взаємодії конструктивних елементів, що входять до його складу (Н.Барлі, А.Дандис, А.Тяпкіна, Г.Садова) [7, 154]. За наявністю опозицій конструктивних центрів розрізняємо два типи структурно семантичної організації афоризмів: 1) неопозитивні афористичні висловлювання, які не мають у своєму складі протиставлень компонентів й у формально-граматичному вияві є еквівалентами односкладного речення, мають лише один конструктивний центр (Life is simply what our feelings do to us. Honore de Balzac; Plan for the future, because that is where you are going to spend the rest of your life. Mark Twain); 2) опозитивні афористичні висловлювання, семантична структура котрих містить пари опозицій з логічними індексами тотожності, причини, наслідку, антитези, заперечення тощо (The fact that he died does not prove that he lived. Stanislaw Jerzy Lec; Death never happens but once, yet we feel it every moment of our lives. Jean de La Bruyere). Такі афоризми є еквівалентами двоскладного простого речення, складного речення чи надфразної єдності, характеризуються наявністю двох конструктивних центрів [9, 98].

Зіставлення афоризмів із фразеологічними одиницями, власне пареміями, засвідчує, що афоризм має ряд власних диференційних ознак, які відрізняють його від інших одиниць мови: 1) особливий ступінь відтворюваності на основі мовної стереотипності; 2) універсальна референція, яка визначає високий ступінь абстрактності; генералізованість; дидактичність; категоричність; оригінальність; метафоричність; 3) семантична цілісність, що ґрунтується на валентних зв'язках між компонентами; 4) семантичні категорії загальночасовості й узагальненого суб'єкта; 5) еквівалентність предикативній одиниці; 6) емотивність, аксіологічність; 7) інтертекстуальність, кореляція з частинами макротексту [13, 43].

Типологія текстів – відносно новий напрям лінгвостилістики, який тільки починає розв'язувати низку проблем, що стосується так званих текстів малих форм, а отже такої ознаки доведеного володіння мовою, як стислість викладу. Саме тому опис афоризмів на тлі суміжних жанрів – прислів'я, максима, крилаті вислови – має перспективи як у суто науковому аспекті, так і методичному, оскільки вміння лаконічно формулювати думку, знання і розуміння висловлювань видатних діячів є одним з основних складників формування комунікативної компетенції [1, 270].

Жанр афоризму репрезентує лаконічний стиль, при якому думка так стисло виражається, що ніби замикається у словах (Those who make the worst use of their time are the first to complain of its brevity. Jean de La Bruyere; Obstacles are those frightful things you see when you take your eyes off your goal. Henry Ford). Отже, стислість викладу – це вираження глибокого змісту за максимальної економії мовних засобів [12, 294]. В афоризмах цьому сприяє чіткість комунікативного оформлення думки. Тому їм властиві розлогі й складні для швидкого сприймання синтаксичні конструкції [15, 170].

За структурою афоризми поділяються на такі групи [5, 47]:

1. Акцентовані фрази з прямим або частковим слововживанням, співвідносні з простим реченням: (Respect yourself and others will respect you. Confucius; One insult pocketed soon produces another. Thomas Jefferson)

2. Ускладнені структури з логічним або з образним підсиленням головної частини стверджуваного речення (співвідноситься із складним реченням різних типів): (To endeavor to forget anyone is a certain way of thinking of nothing else. Jean de La Bruyere; The more powerful and original a mind, the more it will incline towards the religion of solitude. Aldous Huxley).

3. Надфразові конструкції з синтаксичним членуванням, але внутрішньою неподільністю (складається з двох або більше речень): (Allow yourself to think only those thoughts that match your principles and can bear the bright light of day. Day by day, your choices, your thoughts, your actions fashion the person you become. Your integrity determines your destiny. Heraclitus; To think is easy. To act is hard. But the hardest thing in the world is to act in accordance with your thinking. Johann Wolfgang von Goethe).

Афористичні висловлювання можуть бути як наслідком спонтанної мовленнєвої ситуації, вміння імпровізувати, так і наслідком тривалих міркувань та умовиводів автора, але завжди є ознакою надзвичайної ерудованості мовця [5, 47].

Жанр афоризму досліджувався переважно в літературознавстві, де в центрі уваги були проблеми розмежування літературних/нелітературних афоризмів (зазвичай у зв'язку з аналізом творчості якогонебудь письменника або в зіставному аспекті), та філософії, де афоризм розглядався як частина філософської системи, логіки, естетики [16, 149].

Функціональні властивості афористичних висловлювань залежать як від смислового наповнення їх, так і від характеру структурно-семантичної організації. [14, 129].

Афористичні висловлювання мають багато функцій, серед них пізнавальна, комунікативна, соціально-культурна, регулятивна та оцінна функції, зокрема, специфічною функцією є креативно-світоглядницька, де афоризм виступає фактором для самостійного філософствування.

Створення афоризмів є креативною функцією мислення, що вимагає наявності в емоційній/емотивній компетенції комунікантів емоційного інтелекту (зокрема, винахідливості, дотепності).

Відтак, вміння сприймати смисл тексту-події вибірково, гнучко мислячи, розмаїто й багатогранно сприймаючи світ, є ознакою глибокого розуміння, здатного привести до нового структурування особистісного життєвого смислу, що утворюється та наповнюється завдяки наявності у своїй структурі особистісних чуттєвих образів, цінностей, переконань, знань, поглядів, відношень, побудованих суб'єктом у попередніх актах розуміння і що формуватиме смисл всього людського життя [8, 119].

• Афоризм – інтелектуальна розрядка комуніканта.

Сама афоризм забезпечує: 1) ясне і повне пояснення нових понять і поглядів; 2) підтримку інтересу до події; 3) логічну побудову власних міркувань; 4) доречне використання при категоріальному чи оціночному судженні; 5) виклик позитивної емоційної домінанти у співрозмовника і самого себе.

• Афоризм програмує ту реальність, яка потрібна людині.

А саме, він виступає як: 1) програмне зі смислової і лінгвістичної точок зору забезпечення способу дій; 2) піднесення культурних цінностей чи різке означення позитиву або негативу з відчуттям застережливого табу; 3) підсумовувач та узагальнювач життєвих реалій [8, 120].

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Арделян О.В. Культурно-національна конотація англійських фразеологізмів / О.Арделян // Наукові записки : у 5 ч. – Кіровоград : РРВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. – Вип. 89 (1) – С. 270-274.
2. Большой русско-английский словарь в новой редакции: 210 000 слов, словосочетаний, идиоматических выражений, пословиц и поговорок В.К.Мюллер. М., 2005.
3. Буйницька Т.О. Мовностилістична структура афоризмів. // Іноземна філологія. – Львів: Світ, 1996. – С. 50-55.
4. Гоменюк Г.А. Концепт "гнів" у прислів'ях, приказках та афоризмах англійської мови / Г.А. Гоменюк // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2007. – Вип. 11. – С.115-119
5. Денискіна Г. Структурно-функціональні різновиди афоризмів / Г.Денискіна // Дивослово. – 2006. – №11. – С. 46-49
6. Еленевская М.Н. Структура и функции афоризма (на материале английского языка): Дис. канд. филол. наук. Л., 1983. – 166 с.
7. Заваринська І.Ф. Структурно-семантична характеристика фразеологічних одиниць з теонімним та міфонімним компонентами / І.Ф. Заваринська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2007. – Вип. 12. – С.148-155
8. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 325 с.
9. Коваленко Г.П. Методи аналізу і синтезу афоризмів та їх застосування. – Суми: Університетська книга, 2010. – 798 с.
10. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – К.: Вища школа, 1979. – 203 с.
11. Маньякина Т.И. Языково-стилистическая характеристика жанра афоризмов (на материале немецкого языка): Автореф. – К., 1981. – 18 с.
12. Онищенко Н.М. Афористика як мовленнєвий жанр і концептофера / Н.Онищенко // Наукові записки : у 5 ч. – Кіровоград: РРВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – Вип. 75 (3) – С. 293-296
13. Пилипенко О.С. Поняття про стійкі сполуки і вирази, фразеологізми / О.Пилипенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – № 3. – С. 43-46

14. Шарманова Н.М. Афоризм у структурі макротексту. // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2004. – С. 128-137.

15. Шарманова Н.М. Прислів'я, приказка, афоризм: лінгвістичний аспект жанру // Актуальні питання філології: Зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2002. – С. 170-172.

16. Швачко С.О., Кобякова І.К. Статус культурем в текстах малого жанра // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 148-153.

Оксана СТРЕЛЬЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ПОХВАЛИ ТА КРИТИКИ В АНГЛОМОВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В. Ю. Паращук

Стаття присвячена дослідженню лексико-граматичних особливостей мовленнєвих актив похвали та критики в сучасному англomовному педагогічному дискурсі. Під мовленнєвим актом (МА) розуміємо мінімальну одиницю організації мовного коду в комунікації (Ф. С. Бацевич), цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в певній дискурсивній спільноті, мінімальну одиницю нормативної соціомовленнєвої поведінки [1, 170].

Ф. С. Бацевич, В. І. Карасик, Г. Г. Почепцов, В. Літлвуд вивчали набір МА, які використовує мовець для реалізації своїх комунікативних намірів [4; 5; 6]. Мовознавці представили різні класифікації МА, характеризували їхні окремі групи, досліджували як граматичні, так і лексичні особливості МА. Але, незважаючи на отримані результати, цю проблему не можна вважати вирішеною. Саме комунікативно-мовні особливості англomовного педагогічного дискурсу (АПД) дотепер ще не отримали вичерпного висвітлення у спеціальній літературі.

Особливістю педагогічного спілкування є необхідність збереження інтересу до навчання, здобування знань [2, 16]. Це зумовлює використання вчителем великої кількості мовленнєвих актив похвали та критики, які стимулюють і мотивують учня до певного виду діяльності. Для учня однаково важлива стимулююча роль цих МА. Ілюкативна сила похвали базується на збудженні позитивних емоцій, саме тому такі МА втілюють впевненість, створюють приємний настрій, підвищують відповідальність. Ілюкативна сила МА критики базується на збудженні негативних емоцій в учня, що породжують в нього мотивацію до самовдосконалення та покращення знань. Саме ці міркування зумовлюють **актуальність** дослідження комунікативно-мовних особливостей об'єктивації похвали та критики в АПД.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки мовленнєвих актив похвали та критики в англomовному педагогічному дискурсі шляхом аналізу їхніх лексико-граматичних характеристик.

Матеріал дослідження охоплює корпус 200 МА похвали та критики, відібраних у результаті спостереження зразків відеозаписів уроків англійської мови. **Об'єкт вивчення** складають МА похвали та критики в процесі реалізації англomовного педагогічного дискурсу. **Предметом** аналізу виступає специфіка лексико-граматичних та національно-культурних аспектів вираження критики та похвали в АПД.

Згідно з обраною дослідницькою парадигмою, спершу схарактеризуємо МА похвали. Зазначимо, що такі мовленнєві акти в англomовному спілкуванні вирізняються великою різноманітністю своїх лексико-фразеологічних експонентів та відсутністю шаблонності своєї граматичної будови. Для вираження похвали широко використовуються синоніми, сленг, колоквіалізми, ідіоми. Шляхом суцільного обстеження словника англійських ідіом [3] ми виокремили корпус одиниць, що вживаються у функції вираження похвали:

1. *Apple of one's eye* = a person or thing that is precious or loved above all else, улюбленець, напр.: *You are the apple of my eye!*

2. *Blue ribbon* = first prize, найкраще. Наприклад: *Peter's science project won the blue ribbon because it was the best in the contest.*

3. *Burn the midnight oil* = to stay up late at night studying or working, вчитися до ночі. Наприклад: *You've probably burnt the midnight oil, as I see. Your answer is excellent!*

4. *Cream of the crop* = the best, найкращий. Наприклад: *You are the cream of the crop!*

5. *Go over with a bang* = to be extremely successful, бути дуже успішним. Наприклад: *You go over with a bang!*

6. *Go overboard* = to do too much, перевершити себе. Наприклад: *You've gone overboard for today! I'm proud of you!*

7. *Good egg* = a person who is basically good or sound, розумна людина. Наприклад: *You're really a good egg!*

8. *Heavyweight* = a leader in a particular field, лідер. Наприклад: *You are a real heavyweight!*

9. *Hit the nail on the head* = to come to the right conclusion, прийти до правильного рішення. Наприклад: *You always hit the nail on the head!*

10. *In the black* = to be prosperous, бути перспективним. Наприклад: *Very nice! Today you are in the black!*

11. *Keep one's nose to the Grindstone* = to continue to work hard without rest, продовжувати старанно працювати без відпочинку. Наприклад: *You have good results! You re keeping your nose to the Grindstone!*

12. *Know the ropes* = to know how to handle the task, знати як справитися із завданням. Наприклад: *You always know the ropes!*

13. *Shot in the arm* = something that renews people's interest or excites them, те, що викликає зацікавлення у слухачів. Наприклад: *Your report was a shot in the arm for everybody! Thank you!*

14. *Spring something on someone* = to surprise someone with something, приємно здивувати когось чимось. Наприклад: *You sprang good news on me!*

15. *Sweat blood* = to put out a great deal of effort; to work very, very hard, дуже старанно працювати. Наприклад: *You really sweated blood!*

16. *To the hilt* = with a lot of effort or to the extreme, докласти багато зусиль, виконуючи будь-яку роботу, напр.: *You really prepared to the hilt for today. Good of you!*

17. *To a "T"* = perfectly, exactly, чудово. Наприклад: *Your answer was really to a "T"!*

Також для вираження похвали в англійській мові вживаються такі жаргонізми та розмовна лексика, напр.: *Bully for you!* (розм.) = Молодець! *Capital* (розм.) = Чудово! *Full marks to somebody!* *High marks to somebody* = Слава кому-небудь! *Good egg!* = Добре! Чудово! *Good for somebody!* = Молодець! браво! *Good thinking!* = гарна думка! *Hurray!* = слава! ура! *Well done!* = Браво!, Молодець! Добре! *Just so!* = Вірно! Правильно! Саме так! *Just the thing* (розм.) = Якраз те, що треба! *That's more like it!* (розм.) = Краще! *That's a good one!* = Молодець! *That's the idea* (розм.) = Оце так думка! *That's it* (розм.) = Саме так! Правильно! *That's right* (розм.) = Правильно! *That's what I call* (розм.) = Оце так я ...! *There is no mistake about it!* = Точно (Безсумнівно)! *Very good* = Дуже добре! *Very well* = Дуже добре!

Вище наведені лексико-фразеологічні засоби вираження похвали виокремлені нами на мовному матеріалі. З метою перевірки їхнього функціонування в мовленні вчителя піддано контент-аналізові відеозаписи уроків англійської мови, що становлять корпус матеріалу спостереження. З точки зору опису лексико-фразеологічного складу таких МА, з'ясовано найбільш частотні слова та фрази, з яких вони побудовані в англомовному педагогічному дискурсі. Суцільне обстеження текстів відеозаписів уроків англійської мови дозволило виокремити такі лексико-фразеологічні експоненти МА похвали: *(very) good* (31,4%), *(very) nice* (14%), *(all) right* (8,8%), *well done* (8,75%), *correct* (5%), *I like* (4,4%), *right* (4,4%), *very interesting* (3,7%), *wonderful* (3,7%), *excellent* (3,7%), *perfect* (3,7%), *fine* (3,7%), *great* (3%), *you tried hard* (2,6%), *beautiful* (0,7%), *wow* (0,7%), *that's it* (0,7%), *absolutely* (0,7%), *that's incredible* (0,1%).

Ядро лексико-фразеологічних засобів оформлення досліджених МА – 72,35%, складають такі одиниці: *(very) good, (very) nice, (all) right, well done, correct, I like*. До периферії корпусу лексико-фразеологічних експонентів МА похвали віднесено 9,15% корпусу одиниць матеріалу спостереження: *great, you tried hard, beautiful, wow, that's it, absolutely, that's incredible*.

Зіставлення лексико-фразеологічних засобів вираження похвали в мові та мовленні вчителя засвідчило, що в АПД не вживаються жаргонізми, ідіоматичні вирази. Вчитель переважно оформлює похвалу прикметниками з позитивною конотацією, дієсловами *like* (подобатись), *try hard* (намагатися, старатися).

З граматичної точки зору МА похвали виражені одночленими та двочленими реченнями, які можна описати такими формулами:

(Very) + Adjective, наприклад: *very nice, very good, very interesting*.

Subject + be + Adjective, наприклад: *that's correct, that's incredible, that's wonderful, that's great*.

Subject + Verb + Adverb, наприклад: *you tried hard, you prepared properly for today*.

Subject + Verb + Noun/ Gerund, наприклад: *I like your reading, I liked your stories*.

Найбільш частотним структурним типом МА похвали є: *(Very) + Adjective*.

Грамматичним часом вираження МА похвали може бути не тільки теперішній, а й минулий. Наприклад: *Teacher: It was great!* = Це було зроблено чудово! *I liked your English intonation!* = Мені до вподоби твоя інтонація. // *was nicely done. I liked your answers*] = Ти молодець, добре відповідав. *You worked very hard at home as I see because your answer was much better than at the previous lesson* = Ти вдома добре попрацював, як я бачу, оскільки твої відповіді були набагато кращими ніж минулого разу. *Your story was very interesting!* *Thank you very much.* = Твоя розповідь була дуже цікавою. Дякую тобі.

Зазвичай МА похвали адресовані другій особі, наприклад:

Teacher: You were great! Your tempo was OK. I liked it! Your translation was wonderful!

Також вони можуть бути адресовані третій (відсутній) особі, наприклад:

Teacher: Though Max is not here his work is the best one in your group! Oleh appeared to be the cleverest one. Only he used the right tense form!

Для вираження критики в англійській мові вживаються ідіоми та колоквіалізми. Суцільне обстеження словника англійських ідіом [3] (3752 одиниці) дало можливість виокремити такі засоби вербалізації критики:

1. *Half the battle* = *half the work or effort*, прикласти мало зусиль.

2. *Half baked* = *poorly planned*, погано сплановано/зроблено.

3. *Hold one's tongue* = *to refrain from speaking*, мовчати.

4. *In the lurch* = *in a bad situation and unable to proceed*, у поганій ситуації.

5. *No skin off someone's nose* = *it has no effect on someone*, не справити враження на кого-небудь.

6. *Talk someone's ear off* = *to bore somebody with one's long-winded talk*, втомити когось своїми балачками.

7. *Talk through one's hat* = *to talk nonsense*, говорити нісенітницю.

8. *Third-rate* = *of poor quality*, погано виконаний.

9. *Stonewall* = to avoid answering a question directly by being deliberately vague about it, or by talking a lot but not saying anything meaningful, syn: beat around the bush; уникати прямої відповіді на запитання, багато говорити, але не сказати нічого значного.

З точки зору лексико-фразеологічного наповнення МА критики, найбільш уживаними одиницями в англійському педагогічному дискурсі є: *afraid, hope, worry, try, advise/ advice, it's a pity, in the wrong way, is not done*, наприклад:

1. Teacher: *advise you to read more. I don't like your reading.*
2. Teacher: *It's a pity, but I should say that the work isn't done in a proper way!*
3. Teacher: *Again you've made the same mistake! Try to be more attentive!*

Для вираження МА критики в англійському педагогічному дискурсі широко використовуються модальні дієслова: *have to, must, need, shall (should), can (could)*, наприклад:

1. Teacher: *I should say that the work isn't done in a proper way!*
2. Teacher: *What? Haven't you done the home task for today? I could never expect this from you!*
3. Teacher: *You must use articles all the time!*

З граматичної точки зору МА критики найчастіше виражені складними підрядними і сурядними типами речень, наприклад:

Teacher: *I hope that you'll do the task much better next time.*

Teacher: *You'll try next time, but today you failed.*

Teacher: *Your work is well done but not for this case.*

МА критики можуть бути не тільки стверджувальними, а також й питальними реченнями, наприклад:

Teacher: *You didn't manage to do the task. What are you going to do now?*

Teacher: *What? Haven't you done the home task for today? I could never expect this from you.*

Teacher: *In what way are you going to correct your mistakes?*

Отже, проведений аналіз засвідчив, що вираження похвали та критики в мові та мовленні вчителя виявляє суттєві відмінності. Хоча в лексико-фразеологічному складі англійської мови представлено широкий набір ідіоматичних засобів на позначення похвали та критики, вони мають обмежене вживання в англійському педагогічному дискурсі, де практично відсутні ідіоми та сленг. Для вираження похвали використовуються переважно прикметники з позитивною конотацією та зі словами інтенсифікаторами. Критика вербалізується більшою мірою дієсловами, серед яких широке використання знаходять модальні дієслова, що виражають обов'язок, пораду. У граматичному аспекті МА похвали в англійському педагогічному дискурсі виражені одночленими та двочленими реченнями і виявляють простішу граматичну будову порівняно з МА критики, які частіше виражаються складно-підрядними і складно-сурядними типами речень. Це ймовірно пов'язано з англійською лінгвокультурною традицією збереження «обличчя» (= публічного іміджу) адресата, у випадку педагогічного дискурсу – публічного іміджу учня: чим більше загрози «обличчю» співрозмовника несе в собі мовленнєвий акт, тим складнішими є комунікативно-мовні засоби його вираження, які спрямовані на пом'якшення негативного потенціалу критики.

Перспективи подальших досліджень можуть охоплювати вивчення лінгвокультурних особливостей МА похвали та критики, а також дослідження цих мовленнєвих актів в порівняльно-зіставному аспекті на матеріалі різних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Бацевич Ф. С. – К.: ВІД «Академія», 2004. – 342 с.
2. Карасик В. И. О типах дискурса / Карасик В. И. // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. – Волгоград, 2000. – С.5-19.
3. Медведева А. М. English-Ukrainian-Russian Dictionary of Pragmatic Idioms / Медведева А. М. – К.: Ной, 1992. – 490 с.
4. Почепцов Г. Г. О коммуникативной типологии адресата / Почепцов Г. Г. // Речевые акты в лингвистике и методике. Сб. научн. тр. – Пятигорск: изд-во ПГПИИЯ, 1986. – С. 10-17.
5. Littlewood W. Communicative language teaching: An introduction / Littlewood W. – New York: Cambridge University Press, 1981. – P.37-40.
6. Searle J. R. Speech Acts / Searle J. R. – London: Cambr. Univ. Press, 1970. – 204 p.

Анастасія ФЛЯГА

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНФІНІТИВА ТА ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В РОМАНІ С. МОЕМА «THE MOON AND SIXPENCE»

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, обраний доцент М.М. Тарнавська

Сучасна перекладацька наука впевнено рухається вперед, набираючи нових потужних обертів завдяки плідній праці вітчизняних (В.І. Карабан, І.В. Корунець, Г.Е. Мірам та ін.) та зарубіжних (В.Н. Комісаров, Є.В. Брус, Л.К. Латишев, Т.А. Казакова та ін.) фахівців у цій галузі.

У кожній мові існують свої граматичні, лексичні та стилістичні норми, дійсні тільки для окремої мови. При переході до вираження думки іншою мовою необхідно знайти такі засоби і, в першу чергу, такі граматичні форми, які б так само відповідали змісту, так само зливалися б з ним, як зливається зі своїм змістом форма оригіналу. Значною мірою адекватність перекладу визначається правильністю перекладу

граматичних явищ. При виборі граматичних варіантів у процесі перекладу важливо враховувати основні лінії розбіжності граматичної будови англійської та української мов. Адже важливою особливістю англійської граматичної будови є існування різноманітних форм та конструкцій, адекватний переклад яких зазвичай викликає ряд труднощів.

Одним із актуальних і важливих питань, пов'язаних із проблематикою адекватного перекладу граматичних конструкцій, є вживання та переклад англійських інфінітивних зворотів українською мовою. Питаннями перекладу інфінітива та інфінітивних конструкцій більшою чи меншою мірою займалися такі перекладачі і теоретики перекладу, як Л. Бархударов [1], В. Карабан [4], [5], Т. Зражевська [3], М. Блох [2], К. Качалова [6] та багато інших.

Ця стаття присвячена суттєвим формальним, семантичним та функціональним відмінностям англійського інфінітива та української неозначеної форми дієслова, що визначають застосування граматичних трансформацій при перекладі.

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим фактом, що інфінітив є багатофункціональним як в українській, так і в англійській мові, але кількість форм інфінітива і можливості їх використання в обох мовах відрізняються, що призводить до певних труднощів під час перекладу, зокрема при перекладі граматичних форм і конструкцій з інфінітивом. Особливої уваги потребує переклад таких утворень, коли мова йде про художній текст. До того ж сучасні вимоги до перекладу художнього тексту передбачають не тільки досягнення точного змісту оригіналу, а й оптимальне відтворення інших характеристик художнього тексту.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в отриманні даних, які можуть використовуватися для навчання теорії і практики перекладу, лінгвокультурології, а також можуть бути корисними тим, хто вивчає англійську і безпосередньо працює з нею – викладачам, студентам, журналістам.

Мета статті полягає у встановленні особливостей англійських інфінітивних конструкцій та аналізі різних способів їх відтворення українською мовою.

Об'єктом дослідження є інфінітивні конструкції в сучасній англійській мові.

Предметом дослідження є особливості перекладу інфінітива та інфінітивних конструкцій в романі С. Моєма «The Moon and Sixpence».

Матеріалом дослідження є роман С. Моєма «The Moon and Sixpence» [11] та його переклад, виконаний О. Жомніром [8].

Для вичерпного аналізу перекладу інфінітива та інфінітивних конструкцій у художньому тексті ми дотримувалися наступної схеми: спочатку проаналізували всі випадки вживання англійського інфінітива відповідно до його функцій у реченні, тобто за синтаксичним принципом. Наступним етапом був аналіз перекладу речень, що містять англійські інфінітивні конструкції: ми визначили адекватність їх перекладу та у випадку невідповідностей чи неточностей запропонували свій варіант перекладу, розглянули випадки застосування трансформацій (граматичний та семантичний принципи). Зрештою ми порівняли український варіант тексту з мовою оригіналу й визначили ступінь наближеності тексту перекладу до тексту оригіналу за стилістичними критерієм (передача індивідуального стилю автора, максимальне донесення до читача його інтенцій).

У ході дослідження в оригінальному тексті було виявлено 159 випадків використання автором інфінітива та інфінітивних конструкцій, з них відібрано – 70. Цікаво, що більшість їх міститься в діалогах героїв оповідання, що підтверджує думку багатьох науковців, зокрема М.Я. Блоха [2] про роль інфінітива та інфінітивних комплексів у спрощенні англійського речення, завдяки чому речення стають більш лаконічними та чіткими для сприйняття.

За функціями інфінітива та інфінітивних конструкцій в реченні ми визначили наступні випадки вживання англійського інфінітива:

–21 випадок вживання інфінітива в ролі частини складного дієслівного присудка. Надаємо найбільш цікаві приклади:

I was just going to make a great hole in the picture, I had my arm all ready for the blow, when suddenly I seemed to see it. – От-от мав простромити полотно, знищити, вже заніс руку і раптом побачив її.

15 випадків вживання інфінітива в ролі частини складного дієслівного присудка в сполученні з модальними дієсловами:

He can have no one to look after him. – Може, його нікому доглянути.

Nothing that you can say will make me alter it. – Ти мене не відговориш.

10 випадків вживання інфінітива в функції означення:

It was just beginning to be daylight. . . . – Вже розвиднялося. . . .

It was an awful mess to put you through. – То було для тебе надто важке видовище.

10 випадків вживання звороту в функції складного додатку (Complex Object):

I wanted no one to take notice of me, so that I could observe these famous creatures at my ease and listen to the clever things they said. – Прагнув, стушувавшись, спостерігати знаменитості та слухати їхню мудру мову.

8 випадків вживання інфінітива в функції обставини мети:

Then he stood back so as to see it at his ease. – Захотів роздивитися краще. Поставив картину на мольберт, відійшов на кілька кроків.

6 випадків вживання звороту Complex Subject:

Unseen hands seemed to draw him back. – І незрима рука тягла його назад.

Як бачимо, найбільш вживаним в англійському тексті є інфінітив у функції частини складного дієслівного присудка. Дієслово взагалі – це дія, без якої не можна уявити розвитку подій в будь-якому тексті, особливо в художньому. А сполучення дієслова з інфінітивом, на нашу думку, характеризується тим, що інфінітив часто впливає на значення дієслова в особовій формі, яке з ним співвідноситься, розвиває його зміст. Як результат ми маємо в активі нові відтінки в значенні, а значить – в більш яскравому та повному сприйнятті дії героїв твору.

Подібні висновки можна зробити, аналізуючи випадки вживання інфінітива в ролі частини складного дієслівного присудка в сполученні з модальними дієсловами. Тільки тут ми бачимо взаємний вплив значення модального дієслова та значення інфінітива.

Як відомо, інфінітив в функції означення є більш типовим для англійської мови у порівнянні з українською. В досліджуваному тексті роману цей факт також знайшов своє підтвердження – в 10-ти випадках маємо вживання інфінітива саме в функції означення і жодного відповідника ми не знаходимо в українському перекладі: *It was an awful mess to put you through.* – То було для тебе надто важке видовище (складне речення передано в українській мові простим; інфінітив в функції означення не перекладено взагалі).

Аналіз перекладу речень, які містять англійські інфінітивні конструкції, українською мовою виявив, що в деяких випадках переклад є невідповідним, тобто не відповідає існуючим правилам перекладу. Таких випадків, на нашу думку, нараховується 3. Так, речення *I wanted no one to take notice of me, so that I could observe these famous creatures at my ease and listen to the clever things they said* можна було перекласти з використанням правил притаманних перекладу таких конструкцій (Я не хотів, щоб на мене звертали увагу...), але в цьому випадку було б складно уникнути громіздкості речення, тому що за зворотом слідує підрядне речення (щоб спостерігати за ...). Таким чином під час перекладу О. Жомнір вдається до смислового розвитку: небажання оповідача бути поміченим він передає дією, до якої той мав вдатися, аби ніхто не звернув на нього уваги – він стушувався, тобто ніби розчинився у натовпі. Використовуючи саме таку лексико-семантичну трансформацію, перекладачеві вдається зробити переклад лаконічним, емоційним, зрозумілим читачеві і водночас адекватним: Прагнув, стушувавшись, спостерігати знаменитості та слухати їхню мудру мову.

В реченні *She struggled for self-control, and I saw her hands clench and unclench spasmodically.* – Вона насилу володіла собою; її руки то конвульсивно стискалися, то розслаблялися об'єктний інфінітивний зворот передано простим реченням, а не підрядним із сполучником що (як), як того вимагають правила. За правилами переклад мав бути таким: Я бачив, як її руки конвульсивно стискалися і розслаблялися. Перекладач вирішив опустити головну частину складнопідрядного речення я бачив, залишивши лише об'єкт, на який було скеровано дію, тобто руки. У цьому випадку, на нашу думку, таке опущення було необов'язковим, хоча на зміст воно суттєво не вплинуло, тим паче, що наступне речення тексту – Боляче було спостерігати – компенсує втрату попереднім реченням елемента я бачив. Тож цей переклад є також прийнятним.

Проаналізуємо речення *It was his smile that made me ask him...* – Та посмішка і навіяла мені запитання... Тут при перекладі інфінітивного звороту на українську мову було застосовано лексичну трансформацію – замість змусила спитати маємо навіяла мені запитання – прийом конкретизації. Завдяки цьому речення набуває більшої експресивності, яка присутня й в англійському реченні, а саме у звороті *It was his smile that*. Таким чином, підкреслюється інтенція автора.

Проаналізувавши приклад *... you seem to be able to touch beauty as though it were a palpable thing...* – ...здається, краса йде на вас сама – відчужна, опредмечена, інтимно з вами пов'язана, дуже цікавим видається переклад конструкції у метафоричному значенні О. Жомніра, в якому він використовує граматичну заміну – підмет англійського речення стає додатком, а додаток – підметом. Тобто використовується прийом заміни членів речення. Отож, у перекладі краса ніби торкається героя, а не він її. Такий прийом підсилює стилістичну забарвленість перекладу, і водночас не спотворив його змісту.

Проте в деяких випадках було помічено певні неточності у перекладі. Так, у прикладі *Unseen hands seemed to draw him back.* – І незрима рука тягла його назад бачимо елемент суб'єктної оцінки, що виражає відчуття нереальності. В перекладі бракує цього елемента. Якщо додати у переклад необхідну лексичну одиницю: ніби, наче, здавалося, то він одразу набуває трохи іншого емоційного відтінку: ...і незрима рука тягла його назад. Бачимо, що у цьому перекладі з'являється інтонація невпевненості.

Окрему проблему представляє собою переклад речення *It was an awful mess to put you through.* Інфінітив в функції означення не знайшов відповідника в українському варіанті. Перекладач обмежився перекладом головної частини складнопідрядного речення. В результаті ми маємо просте речення *То було для тебе надто важке видовище.* Хоча можливим варіантом перекладу можуть бути наступні варіанти простих речень: *Тобі важко було пройти через цей жах або Шкода, що тобі довелося пройти через цей жах.* Таким чином, завдяки комплексній граматичній трансформації – перестановці, вилученню, додаванню та заміні – ми зберігаємо інфінітив в українському реченні, що, на нашу думку, позитивно вплинуло б на враження читача від прочитаного. В усіх випадках перекладу речень з інфінітивними конструкціями та комплексами з англійської мови на українську необхідно було використовувати граматичні трансформації.

При перекладі речень з інфінітивними конструкціями та комплексами, які містяться в тексті роману С. Моєма «Місяць і мідяки» найчастіше використовувалась комплексна граматична трансформація – 34 випадки. Практично в кожному з випадків автором перекладу було використано заміну та перестановку. Рідше зустрічаються вилучення та додавання. На нашу думку використання саме комплексної граматичної

трансформації дозволяє перекладачеві зробити такий переклад, який би відповідав усім вимогам не тільки англійської мови, але і, можливо, більшою мірою, української мови. Дослівний, або прямий переклад інфінітива та інфінітивних конструкцій українською, як було вже зазначено вище, не можливий, тому що недостатньо тільки передати зміст речення, треба зберегти мовну структуру, дотримуючись певної стилістики, більш зрозумілої українському читачеві. Враховуючи те, що англійська і українська мови мають багато розбіжностей, і що переклад не обмежується перекладом одного речення, перекладачеві конче необхідно вдаватися до різних перекладацьких прийомів, щоб представити весь текст з урахуванням варіативності побудови окремого українського речення та різноманіття мовленнєвих засобів української мови взагалі:

He made one laugh sometimes by speaking the truth. ... – Часом він міг розсмішити тим, бо говорив у вічі правду. ... Використано комплексну граматичну трансформацію: перестановка, додавання.

Серед простих граматичних трансформацій найбільш вживаною є заміна – 16 випадків використання: Nor with such a man could you expect the appeal to conscience to be effective. – Дарма промовляти й до совісті такої людини. Перекладач вдався до антонімічного перекладу – бачимо заміну заперечного елемента стверджувальним.

В 12 випадках використано по одній граматичній трансформації:

додавання: What is it exactly you want me to do? – І що мені там власне робити? (додано прислівник там);

перестановку: I seemed to have come so far away from my father's house that I was shy at the idea of revisiting it. – Так далеко відбився від батьківської оселі, що й ніяково туди навідуватись. (обставину переставлено з середини речення на початок);

вилучення: He seemed to see nothing, and did not notice that I had joined him till I touched him on the arm. – Він і не помітив мене, поки я не торкнувся його плеча. (вилучено he seemed to see nothing).

В процесі аналізу особливостей передачі англійських інфінітивних конструкцій українською мовою на матеріалі дослідження було виявлено 4 основних способи перекладу, що відображено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікаційний розподіл способів перекладу англійського інфінітиву українською мовою

Спосіб перекладу	Абсолютна частота	Відносна частота	Приклад
інфінітив	37	53%	He can have no one to look after him – Може, його нікому доглянути
особова форма дієслова	23	33%	It was just the beginning to be daylight. ... – Вже розвиднялося. ...
іменник прийменником ³	7	10%	...he went in and went to work – ...він повернувся й узявся за діло
немає відповідності	3	4%	It was an awful mess to put you through – То було для тебе надто важке видовище

Дані, наведені в Таблиці 1, свідчать про те, що серед способів перекладу англійського інфінітива українською мовою найпоширенішим є інфінітив – 53%. Результати дослідження співпадають з поглядами на цю проблему багатьох мовознавців, таких як І.П. Ющук [10], Ю.В. Пивуєва [9]. Майже вдвічі менший показник (33%) належить особовій формі дієслова, або простому дієслівному присудку. Зазначимо, що особовою формою дієслова передаються найчастіше інфінітивні комплекси. Зафіксовано 7 випадків передачі англійського інфінітива іменником з прийменником та 3 випадки відсутності відповідності в українській мові, що складає 4% від загальної кількості.

Дослідивши випадки вживання англійського інфінітиву, його синтаксичні функції, уважно розглянувши способи перекладу українською мовою та застосовані перекладачем граматичні трансформації, а також, зупинившись на ролі інфінітива в стилістичній забарвленості художнього тексту, ми приходимо до висновку про те, що як і в процесі перекладу взагалі, так і при перекладі інфінітива головним завданням перекладача є досягнення семантичної еквівалентності англійської та української мов. Але при цьому необхідно уникати невинного дослівного перекладу. Тому, щоб досягнути високої якості перекладу, необхідні різноманітні перекладацькі перетворення, такі як граматичні трансформації. Але це не віднімає у перекладача права на суб'єктивне сприйняття текстів мови-оригіналу та мови-перекладу та власне бачення підходів до перекладацького процесу. Навпаки, деяка самостійність надасть йому певної свободи в виборі способів відтворення особливостей однієї мови лексично-граматичними засобами іншої мови. У випадку з перекладом інфінітива та інфінітивних конструкцій ми вважаємо роль перекладача дуже важливою.

Насамкінець зауважимо, що проблема перекладу, зокрема способи передачі граматичних значень і функцій англійського інфінітива та інфінітивних конструкцій українською мовою, була, є і буде надалі залишатися в центрі уваги українських мовознавців, посідаючи чільне місце серед інших перекладацьких проблем. Тож перспективами дослідження є подальший ґрунтовний аналіз перекладу інфінітивних форм взагалі, а також зокрема продовження дослідження їх перекладу у художніх творах, враховуючи при цьому особливі аспекти передачі не лише змісту оригіналу, але й авторської інтенції та різноманітних впливів на читача, тобто збереження прагматичного ефекту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студентов филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. Педвузов. – М.: Высш.шк., 1983. – 383 с.
3. Зражевская Т.А., Беляева Л.М. Трудности перевода с английского языка на русский. – М.: Междунар. отношения, 1972. – 122 с.
4. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – ч. 1. – 303 с.
5. Карабан В., Мейс Д. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 698 с.
6. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. – М.: Высш. Шк., 2000. – 672 с.
7. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад). – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 448 с.
8. Моем В.С. Місяць і мідяки. – Київ: Дніпро, 1989. – 574 с.
9. Пивуєва Ю.В., Двойнина Е.В. Пособие по теории перевода (на английском материале). – М.: Филоматис, 2004. – 304 с.
10. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.
11. Maughan W.S. The Moon and Sixpence. – М.: Менеджер, 2006. – 320 с.

Олена ХАЙДУКОВА

СЕНСОРНА ЛЕКСИКА В ПОЕЗІЇ ЕМІЛІ ДІКІНСОН

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.В. Кібальнікова

Пізнання об'єктивної картини світу людиною, набуття певного досвіду неподільно пов'язані з чуттєвим сприйняттям – здатністю людини бачити, чути, доторкатися, пробувати на смак і нюхати, і є обов'язковою сходиною при отриманні певної інформації, знань у процесі мислення, оцінки й осмислення різних подій. У сучасних наукових дослідженнях інтерес зосереджено здебільшого на вивченні синестетичних уявлень людини як складової частини образної мовної картини світу [3]. До вивчення проблеми синестезії та сенсорної лексики в художньому дискурсі звертаються Н.Г. Головацька, котра пропонує класифікацію сенсорних дієслів відповідно до типів сприйняття [3] та досліджує концепт «зорового сприйняття» дієслів [3], Х.Б. Мелько, яка вивчає явище синестезії в лінгво-когнітивному аспекти [5]. А.В. Пермінова досліджує особливості відтворення сенсорної лексики при її перекладі з англійської мови на українську [6], а Г.В. Чеснокова досліджує особливості функціонування сенсорної лексики в поетичному художньому дискурсі з урахуванням гендерної специфіки [8].

Обрана тема є актуальною на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки, однак питання мовного відображення сенсорного сприйняття світу ще недостатньо розроблене в науковій літературі. Значущість чуттєвого елементу мовної картини світу а також загострення в лінгвістиці необхідності вивчення мовних засобів і механізмів їх утілення в художньому тексті з урахуванням особливостей індивідуально-авторської картини світу визначають актуальність нашої статті. Об'єктом дослідження є явище синестезії в когнітивному та лінгвістичному аспектах. Предмет – сенсорна лексика як засіб відображення синестетичних уявлень у художньому поетичному дискурсі американської поетеси Емілі Дікінсон. Метою статті є виявлення мовних особливостей відтворення відчуттів за допомогою сенсорної лексики у віршованих творах Е. Дікінсон. Для реалізації мети поставлено такі завдання: 1) розкрити поняття сенсорної лексики як основного засобу відображення синестезії; 2) дослідити мовні особливості вживання сенсорної лексики на матеріалі поетичних творів Емілі Дікінсон.

Синестезія відноситься до тих мовних явищ, які є предметом вивчення різних наукових дисциплін. Так, поняття синестезії розглядається вченими-філософами, психологами, фізіологами, мистецтвознавцями, лінгвістами. У мовознавстві існує декілька підходів до вивчення синестезії: синкретичний, метафоричний і когнітивний [5, 5]. Прихильники синкретичного підходу вважають синестезію злиттям двох різних за характером якостей у нову, тим часом, прихильники теорії про метафоричну природу синестезії кваліфікують її як один із видів метафори, розглядаючи це явище в широкому і вузькому розумінні. У широкому смислі синестезія – це універсальна форма метафори, у вузькому – перенесення найменувань, що ґрунтуються на подібності відчуттів, які сприймаються суб'єктом, при чому і первинне і вторинне значення слова є сенсорними. Когнітивна концепція аналізу синестезії є поєднанням двох попередніх, адже з дескрипцією феномена синестезії у цьому ракурсі враховується і подібність і синкретизм, що сприяє оновленому розумінню цього явища [5, 5]. Однак, дискусія щодо прийнятого визначення явища синестезії триває досі. Традиційно синестезію розглядають як зближення двох сенсорних сфер чи їх злиття і визначають як художній прийом, поєднання в одному тропі різних, іноді далеких асоціацій [2]. На думку М.Василів впливає вона із природної властивості людини переживати водночас враження, одержані від кількох органів чуття, що приводить до синтезу кількох відчуттів [ibid].

В англomовному художньому дискурсі синестезія має стилістичні та лексико-семантичні засоби вираження. До стилістичних засобів відносять синестетичну метафору, синестетичний епітет і синестетичний оксюморон. Особливість синестетичних тропів полягає в тому, що лексема, яка належить до одного лексико-семантичного мікрополя відчуття, вживається на позначення сенсорного образу, що відповідно належить до іншого мікрополя відчуття. Як зазначає Х.Б. Мелько, у синестетичному тропі можуть бути задіяні лексеми з різних мікрополів лексико-семантичного поля відчуття. З-поміж семантичних особливостей синестетичних тропів виділяють такі, які містять лексичні одиниці на позначення якості об'єкта сприйняття, що безпосередньо розпізнається органами чуття людини (з ядерними ознаками

корелята) та ті, які складаються з лексем, у яких чуттєво-сприймана ознака виражається опосередковано, тобто через її носія (з периферійними ознаками корелята) [5, 10].

Лексико-семантичним засобом вираження синестезії виступає сенсорна лексика. Так, сенсорна лексика є вербальним засобом мовного вираження синестетичних уявлень людини. Крім того, це основний засіб репрезентації авторської мовної картини світу. Останнім часом функціонування сенсорної лексики в художніх текстах все більше привертає увагу дослідників. І це не випадково, адже сприйняття як оцінювальна діяльність є невід'ємною складовою життя людини.

Традиційно сенсорну лексику класифікують на 5 типів: тактильну, одоративну, слухову, візуальну та густативну [5, 11], які відповідають таким лексико-семантичним полям як "touch", "smell", "hear", "see", "taste" [4, 232]. У сприйнятті зовнішнього світу, у діяльності людини, у всьому, що вона робить, головну роль відіграє зір, зорове сприйняття. За словами Н.К.Рябцевої, «воно важливе до такої міри, що природна мова, природний інтелект і менталітет людини можна назвати орієнтованим на наочність (visually oriented), перцептивно вмотивованими» [7]. Усвідомлення цього факту дозволяє інтерпретувати таке явище в мові, як наприклад, висока частотність вживання лексичних одиниць, що містять компонент зорового сприйняття [3, 102]. До того ж, сенсорна лексика, яка відображає різні канали чуття виявляє здатність сполучуватись, що стає основою закономірності синестетичного слововживання.

На разі дослідники все більше уваги приділяють увагу творчості жінок-письменниць і поетес, які тривалий час залишались на периферії літературознавства. Однією з найяскравіших представниць жіночої літератури, є американська поетеса Емілі Дікінсон. Її творчість розглядається як основний вклад у розвиток американської поезії другої половини XIX століття. Усамітнений спосіб життя став причиною того, що творчість поетеси тривалий час залишалась невідомою читачам і критикам. Тільки в XX столітті науковці починають вивчати літературну спадщину поетеси і розглядають її творчість як з літературознавчої, так і з лінгвістичної точки зору. Уже сьогодні ми спостерігаємо процес неспинного зростання значення творчості Емілі Дікінсон. На думку Н.Ю.Безреброї, поезія Е.Дікінсон є настільки глибокою, що для комплексного розуміння світогляду авторки при дослідженні лексичного наповнення її творів, необхідно враховувати позамовний контекст, тобто біографічні факти життя поетеси, особливості культурних, соціальних та історичних реалій її епохи [1, 6].

У ліриці зазвичай перше місце посідають питання почуття взагалі та кохання зокрема. Як зазначає Г.В.Чеснокова, саме почуття породжує поезію, стає тим змістом, що вкладається в поняття ліричного і є «кровоносною системою всієї поезії» [8, 189]. Зважаючи на те, що своє життя поетеса провела ізольовано від суспільства, вона була позбавлена звичного для людини спілкування з соціумом і природою, її відчуття є більш абстрактними і, в першу чергу, пов'язаними з уявою, ніж з особистим досвідом. Однією з характерних рис творчості Е.Дікінсон є надзвичайна чуттєвість, яка має широке мовне та стилістичне вираження [9, 2839]. Говорячи про лексику на позначення дотику, зору, смаку, слуху і нюху, можна припустити, що для Е.Дікінсон це не просто засіб відображення зовнішнього світу, який вона спостерігає, це ще і спосіб самовираження, створення ілюзії власного досвіду, саме тому сенсорна лексика є важливим компонентом аналізу творчості поетеси. У нашій статті ми досліджуємо мовні особливості вживання сенсорної лексики в ліриці американської поетеси і робимо спробу проаналізувати її вірші з позиції продуктивності й сполучуваності лексики на позначення зору, слуху, дотику, смаку та нюху.

В аспекті частотності вживання різних типів сенсорної лексики в творчості Емілі Дікінсон, приходимо до висновку, що, найбільш продуктивною є лексика на позначення зорового та слухового сприйняття, яка є одним із засобів репрезентації індивідуально-авторської картини світу. Таку закономірність можна пояснити тим, що основним органом чуття та пізнання світу для людини є зір, через який вона отримує найбільшу кількість інформації.

Лексико-семантичне поле "зір" реалізується через такі сенсоризми як "to see", "to look", "to observe", "to notice", "to stare", *серед яких перші два є найбільш уживаними: "Who win, and nations do not see -- / Who fall -- and none observe --" (126)1, "An altered look about the hills" (140), "A furtive look you know as well" (140), "How orderly the Kitchen'd look" (289), "The Notice to the startled Grass" (764), "I observed to Heaven" (1672) "Look back on Time, with kindly eyes" (1478). Ці приклади показують, що лексеми, що авторка використовує для позначення зорового сприйняття слугують не стільки для опису об'єктивної реальності, скільки для позначення абстрактних образів, що існують в уяві поетеси ("I observed to Heaven", (1672) "Look back on Time..." (1478)).*

Значну увагу авторка приділяє кольору. Власне, кольоровий спектр обмежується небагатьма кольорами: червоним, жовтим і білим, що, однак, характеризуються різноманітними відтінками. Так, в одному випадку, ми натрапляємо на "Yellow See" (266), а вже в іншому – "guinea golden" (23), "golden walk" (106) або "Golden Rod" (131). Білий колір є особливо важливим для розуміння світогляду авторки, через який виражається неоднозначність і таємничість її особистості, адже, з одного боку, для неї він є символом чистоти, невинності [6, 190], а з іншого, несе значення смерті й абсолютного спокою: "Safe in their Alabaster Chambers" (216), "but We would rather / From Our Garret go / White Unto the White Creator" (709). У цих рядках Е.Дікінсон ніби-то виражає відсутність страху перед смертю, навпаки, сприймає це як перехід до кращого світу, до Творця, де людина, нарешті, відчувається в безпеці.

Однак в усій палітрі Дікінсон переважає червоний колір, що вирізняється особливою інтенсивністю та різноманітністю відтінків. Лексема "red" розкладається на ряд відтінкових синонімів: "vermillion" – яскраво-червоний, "ruddy" – червонуватий, "purple" – багрянний, "crimson" – темно-червоний, які

¹Тут і далі в круглих дужках подані номери поетичних творів Е.Дікінсон за виданням [10].

підкреслюють насиченість кольору. Можна припустити, що таким чином, поетеса мала намір надати пристрасті своїй поезії, яку, до речі, вона писала не для широкого загалу, а для власного самовираження, це було своєрідною формою сповіді і формою спілкування з навколишнім світом [2, 2]. Крім того, залишається нез'ясованим питання, чому жінка, яка за життя носила білі сукні просить: *"bury me in such a shroud of red"* (120).

Класичним у поезії Емілі Дікінсон є протиставлення *"light – dark"*, у якому спостерігаємо значний зсув у бік до світла [7, 2]. Темряву Е.Дікінсон тісно пов'язує з ніччю, в деяких випадках ці лексичні одиниці вживаються в якості синонімів: *"That Darkness is about to pass"* (764), *"that vast dark"* (793), *"proud of my night"* (1736), *"When Night is almost done / And Sunrise grows so near"* (347). У більшості випадків *"night"* має нейтральне значення, але іноді поетеса надає цій лексемі позитивної конотації завдяки лексичному сполученню зі словами з позитивним значенням: *"Night after Night / Her purple traffic / Strews the landing with Opal Bales"* (266), *"the night ashine"* (23).

Прагнення Е.Дікінсон до світла, чистоти, також можемо підтвердити особливостями вживання поетесою лексичного ряду: *"light"*, *"to shine"*, *"lit"*, *"bright"*, *"to dazzle"*, *"flame"*, *"fire"*. Хоча світло має позитивну семантику, в поєднанні з розумінням правди, набуває дещо негативного значення: *"Too bright for our infirm Delight / The Truth's superb surprise"*. Авторка робить висновок, що *"The Truth must dazzle gradually / Or every man be blind"* (1129). Тобто правди, так само як і світла має бути достатньо, але не занадто багато, бо це може засліпити людину.

Основним джерелом світла є сонце, до якого прагне кожен живий організм: *"The Daisy follows soft the Sun"* (106), *"As if some little Arctic flower <...> / Until it puzzled came / To continents of summer / To firmaments of sun"* (180), у тому числі, і людина, яка прагне досконалості: *"Grant me, Oh Lord, a sunny mind"* (131). Крім того, варто зауважити що, як би не покладалась людина на свою можливість бачити й спостерігати, віра, на думку поетеси, є важливішою, і те, що ми можемо досягнути зором, поступається внутрішнім переконанням: *"It suggests to our Faith / They suggest to our Sight"* (797).

Слух – це ще одне чуття, яке є дуже загостреним у Е.Дікінсон. Поетеса прислухається до кожного найменшого звуку природи, вона помічає *"shrill singing of the woods"* (140), *"the sound of Boards"* (243), *"The Neighbors rustling in and out..."* (389).

Вірш *"I felt a Funeral, in my Brain"* особливо насичений звуковими сенсоризмами. Церковні дзвони порівнюються з барабаном, звук якого майже оглушує. Небо і взагалі весь світ дзвенить, і цей дзвін протиставляється тиші, в яку поринає душа після смерті. Уся людська сутність перетворюється на слух.

*A Service, like a Drum --
Kept beating -- beating -- till I thought
My Mind was going numb --
And then I heard them lift a Box
And creak across my Soul
With those same Boots of Lead, again,
Then Space -- began to toll,
As all the Heavens were a Bell,
And Being, but an Ear,
And I, and Silence, some strange Race
Wrecked, solitary, here – (280)*

В уяві поетеси навіть тварини та неживі предмети можуть говорити: *"And Mice won't bark / An so the Walls don't tell"* (289), *"Day rattles too"* (289), *"The simple News that Nature told"* (441).

Звуки навколишнього світу у віршах Е.Дікінсон асоціюються з життям, якому вона протиставляє тишу, тобто смерть, мотив якої постійно вживаються в її творчості. Після смерті все завмирає, стає беззвучним: *"Diadems drop and Doges surrender / Soundless as dots -- on a Disc of Snow"* (216), адже, за її спостереженнями, *"Dust is <...> / Stillier than a Fleet"* (153). Вона сама боїться порушити цей спокій коли говорить: *"Why do they shut Me out of Heaven? / Did I sing -- too loud? / But -- I can say a little "Minor" / Timid as a Bird!"* (248).

Значну увагу авторка приділяє спілкуванню з Богом, адже віра і релігія відігравали важливу роль у її усамітненому житті [3, 90]: *"Just His Sigh Accented / Had been legible to Me"* (622), *"And if He spoke What name was Best"* (622). Віра в Бога виражається також у її впевненості, що тільки йому відкривається людська душа: *"only to the ear of God / Its Doom is audible"* (1216).

Отже, на сучасному етапі розвитку лінгвістики поняття синестезії розглядають за декількома підходами: синкретичним, метафоричним і когнітивним. Відповідно до когнітивного підходу, що синтезує два попередні, синестезію розуміють як метафоричне поєднання двох якостей, що сприймаються за допомогою відчуттів, в одну або злиття .чи наближення двох і більше сенсорних сфер. Сенсорна лексика, яка є одним із засобів вираження синестезії в індивідуально-авторській картині світу, представлена п'ятьма типами: тактильним, одоративним, слуховим, візуальним і густативним. Під час аналізу віршованих творів Е.Дікінсон з'ясовано, що чуттєвий аспект, а саме сенсорна лексика, посідає ключове місце в творчості поетеси. Вивчення різних типів сенсорної лексики засвідчує, що найпродуктивнішою є лексика на позначення зорового та слухового сприйняття. Лексико-семантичне поле «зір» представлене такими категоріями як: колір і протиставлення «світло-темрява». Кольорова гама Е.Дікінсон представлена переважно білим кольором, жовтим і відтінками червоного, а серед лексем, які позначають поняття світла та темряви, авторка надає перевагу першому компоненту, який має позитивне конотативне значення.

Сенсорна лексика, яка вживається для позначення слухового сприйняття представлена переважно такими стилістичними засобами як метафора, й епітет.

Проте наша наукова розвідка не вичерпує проблему вивчення сенсорної лексики повністю. Перспективним напрямком дослідження вважаємо гендерний аналіз сенсоризмів у жіночому та чоловічому дискурсах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безребра Н.Ю. Лінгвостилістичний та семантико-когнітивний аспекти поезики Е.Дікінсон: Автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2007. – 19 с.
2. Василів М. Емілі Дікінсон: наполовину стара діва, наполовину – допитливий троль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vsiknygy.net.ua/person/5731/>
3. Головацька Н.Г. Концептосфера «зорового сприйняття» сенсорних дієслів у давньоанглійській мові // Наукові записки. – Випуск 75 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 100-105.
4. Головацька Н.Г. Сенсорні дієслова: типи сприйняття та види комплементів // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. Число 10: У 2-х томах. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С. 232-236.
5. Мелько Х.Б. Типологія засобів відображення синестетичних уявлень людини в постмодерністському художньому дискурсі (на матеріалі англійської та української мов): Автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.17 / Київський національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.
6. Пермінова А.В. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах: Автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.06 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 23 с.
7. Рябцева Н.К. Ментальна лексика, когнітивна лінгвістика і антропоцентричність язика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dialog-21.ru/materials/archive>
8. Чеснокова Г.В. Сенсорика в ліриці Емілі Дікінсон // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць – Вип. 13. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 188-190.
9. Selections from Walt Whitman and Emily Dickinson. A supplement to The Heath Anthology of American Literature. – Volume 2. – D.C. Heath and Company Lexington. Massachusetts-Toronto, 1989. – 2921 p.
10. Эмили Дикинсон. Стихотворения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/POEZIQ/DIKINSON/stihi.txt>

Дар'я ХАРЛАНОВА

ЯВИЩЕ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИНОНІМІЇ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – доктор філософії, професор Б.В. Кучинський

Фразеологічна синонімія є досить поширеним явищем у німецькій мові, зважаючи на те, що збагачення будь-якої мови відбувається значним чином за рахунок її фразеологічних ресурсів, тому на сучасному етапі у лінгвістичній літературі існує велика кількість робіт в області німецької філології, які дозволяють визначити основні проблеми фразеологічної синонімії сучасної німецької мови.

Проблеми сутності фразеологічної синонімії, її класифікацію, специфіку, типи та види досліджували зарубіжні та вітчизняні мовознавці: Ф. Зайлер, Г. Бургер, Т. Шіппан, Ю. Апресян, С. Постнікова, І. Чернишева, М. Шанський, та інші.

Актуальність магістерської роботи полягає у необхідності поглиблювати та розширювати знання а галузі дослідження фразеологічної синонімії та перекладу німецьких фразеологізмів українською мовою.

Мета статті полягає в описі семантичних та граматичних особливостей фразеологічної синонімії та визначення основних проблем передачі фразеологічних синонімів.

Виходячи з цього перед нами стояли завдання: 1) визначити поняття фразеологічного синоніма; 2) класифікацію фразеологічних синонімів; 3) описати характерні особливості фразеологічних синонімів.

Метою й прийомом роботи зумовлені її метою та завданнями й аналізованим матеріалом. Для встановлення частоти використання певних способів передачі фразеологічних одиниць опираємося на аналіз. Застосовано описово-аналітичний метод для узагальнення та аналізу проблеми передачі фразеологічних одиниць німецької мови. Метод фразеологічної ідентифікації – для виявлення фразеологічності того чи іншого словосполучення.

Фактичним матеріалом для роботи послугувало 500 фразеологічних одиниць, які були відібрані з художньої літератури (Kafka Franz „Der Prozess“, Remarque E.M. „Drei Kameraden“) та із фразеологічних словників (Гаврись В.И., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словарь; Касландія В.А. Справочник: Синонимия в немецкой фразеологии; Бинович Л.Е., Гришин Н.Н. Німецько-руський фразеологічний словарь та інші джерела).

Існує багато визначень фразеологічних синонімів. Проаналізувавши літературу, можна зробити загальне визначення фразеологічного синоніма: фразеологічні синоніми – це одиниці, які мають тотожне або близьке значення, але різний лексичний склад і різну образність при однаковій синтаксичній структурі.

Багато визначень вказують на предметну співвіднесеність, відтінки значень і лексико-семантичну валентність одиниць, відсутність об'єктивних мовних критеріїв у визначенні синонімів. А щодо фразеологічної синонімії, то дається ознаки ще й недостатня пізнаність всіх аспектів. Сутність визначення синонімів спрямована на такий розподіл: за одними ознаками вони ототожнюються, за іншими – диференціюються. Ототожнення синонімів відбувається передусім по лінії значення, наприклад: *j-n hinters Licht führen – j-m einen Bären aufbinden – j-n übers Ohr hauen*. Ці фразеологізми означають «обдурити когось» і належать до розмовно-побутової лексики [4, 123].

Подібно до явища в лексиці, коли два слова з різною мовною оболонкою мають однаковий або близький предметно-логічний зміст, у фразеології спостерігаються стійкі словосполучення, значення яких

або повністю збігається, або показує певні семантичні або стилістичні відтінки. У цьому легко переконатися, якщо порівняти, наприклад, наступні фразеологічні одиниці німецької мови: *den Sand pflügen; leeres Stroh dreschen; Holz nach dem Wald tragen*.

Не дивлячись на відмінність образу зображення, яке лежить в основі приведених словосполучень, всі вони за значенням однакові і в однаковій мірі служать для позначення даремної некорисної, непотрібної роботи.

Фразеологічна синонімія властива для всіх видів експресивної фразеології. Ми можемо спостерігати фразеологічні синоніми [9, <http://kref.ru/infoenglish/135176/8.html>], наприклад:

1. У прислів'ях, які виражають в даному випадку однакові думки:
  - *Viele Köche verderben den Brei – viele Hirten, übel gehütet;*
  - *j-n auf den Arm nehmen – j-n zum besten haben.*
2. В образно-вмотивованих одиницях:
  - *Keinen Finger rühren – weder Hand noch Fünf rühren.*

Велика кількість синонімів наявні серед парних сполучень. Так, наприклад, для вираження поняття «інколи» іноді вживаються наступні слідувачі з них: *dann und wann, ab und zu, hin und wieder*.

Причини появи фразеологічних синонімів різноманітні, але головна з них у тому, що людське мислення залежно від конкретної ситуації виділяє то один, то інший бік конкретного явища, дії, що веде до різного вираження тієї самої думки. І якщо в новій сполучі є якийсь додатковий семантичний чи стилістичний відтінок, вона починає побутувати з уже існуючою і стає її синонімом. Одні і ті самі явища буття залежно від життєвого досвіду людей, від характеру їх світосприймання можуть бути окреслені висловами, в основі яких лежать найрізноманітніші внутрішні образи [3, 96-97], наприклад, різні асоціації викликає у людей ситуація, яку можна сформулювати словами «jemanden verspotten»: *j-n durch den Kakaο ziehen, j-n zum besten haben, j-n auf den Arm nehmen, j-n auf die Schippe nehmen, j-n auf den Besen haben, j-n zum Narren halten*.

Фразеологічна синонімія ґрунтується на семантичній спільності, допускаючи лексико-структурну різницю між фразеологічними зворотами, а також стилістично-функціональну. З цього погляду фразеологізми поділяються на ідеографічні і стилістичні [4,126].

До ідеографічних синонімів належать фразеологізми, що різняться між собою лише семантичними відтінками, наприклад, фразеологізм „*dran glauben müssen, um die Ecke gehen*“ означає «померти», а його синонім „*hingehen wie Fliegen*“ з тим самим значенням відрізняється від нього означенням процесу дії, що протікає швидко і легко.

До стилістичних синонімів належать фразеологічні одиниці, що мають відмінність між собою на рівні функціонально-стилістичної належності. Синонімічний ряд на означення поняття «померти» містить фразеологізми трьох стилістичних пластів [4,127], наприклад, фразеологізми:

- „*in die ewige Ruhe eintreten*“, „*die Augen schließen*“ – належать до одиниць високого стилю;
- „*ums Leben kommen*“ – належить до літературної лексики;
- „*ins Gras beißen*“, „*dran glauben müssen*“ – належать до розмовно-побутової лексики.

Розвиток нових стилістичних відтінків зумовлює виникнення нових фразеологізмів, де ці відтінки мають більше можливостей знайти своє вираження порівняно з окремим словом.

Абсолютно синонімічні фразеологізми наближаються до ідеографічних тоді, коли вони розрізняються між собою лексичними елементами, оскільки ці останні є засобом передачі образу, а образи, що передаються різними словами, не завжди тотожні своєю ідеєю, наприклад:

- *sich (D)den Leibgurt enger ziehen – den Gurtel enger ziehen;*
- *im Spiel sein – die Finger im der Pastete haben.*

Нерівнозначність синонімічних фразеологізмів часто виявляється в тому, що вони вживаються у різних контекстах і не піддаються заміні одне одним.

У німецькій мові прикладом нерівнозначних синонімів може бути наступний вираз: *Mänchen machen*, який залежить від контексту і взаємності який зміст в нього вкласти має наступні значення [2, с. 22-23]:

- 1) ставати на задні лапки, служити (про тварин, іноді про людину);
- 2) виструнчуватися, взяти під козирьок. Наприклад: *aber er hatte sich ... über sich selbst geärgert, daß er so schwach sein konnte und hier auf den Markt gehen, wo er doch daheim über lachte, weil sie sogierig waren und Mänchen machen (A. Seghers).*

Семантико-структурні типи фразеологічних синонімів є однаково продуктивні. Значною продуктивністю відзначаються, наприклад, порівняльні конструкції, коли порівняльна частина залежить від спільного пояснюваного слова або словосполучення. Наприклад: *weiß wie Kreide, wie Schnee, wie ein Blatt Papier* – ці порівняння вживаються переважно стосовно кольору обличчя. Вираз *weiß wie Mund* незважаючи на однаково абсолютне значення пояснюваного слова, все ж не є синонімом до названих, бо стосується сивого волосся.

Порівняльні конструкції здебільшого передають міру певної якості, властивості, напруженості якоїсь дії. Для порівняння звичайно притягуються об'єкти чи явища, які схожі якоюсь своєю особливістю або викликають подібні асоціації. Такі фразеологічні звороти утворюють відносно великі синонімічні ряди, наприклад:

- *Armut ist keine Schade – Armut schändert nicht – Armut ist kein Laster;*
- *j-m einen Bären aufbinden – j-m ein Märchen aufbinden – j-m eins aufbinden.*

Співвідносні між собою синонімічні фразеологізми, об'єднані спільною семантикою, здебільшого утворюються незалежно один від одного. Ці звороти, що виражають те саме поняття різними лексико-граматичними засобами. Сюди належать уже розглянуті фразеологізми, співвідносні з словами. Рідше трапляється абсолютна синонімія або принаймні близька до абсолютної.

Чимала кількість фразеологізмів утворена від уже існуючих фразеологічних сполучень. При цьому виникають різні структурні типи синонімічних фразеологізмів. Найбільш поширеними є синоніми, що зберігають свою структуру; це буває тоді, коли якесь слово чи словосполучення замінюється іншим, з таким же або близьким за значенням. У такий спосіб у фразеологічних сполученнях можуть замінюватися іменники, дієслова, рідше – прикметники, прислівники, прийменникові сполучення. Утворюються лексичні варіанти того чи іншого синтаксичного звороту. При цьому зміна в лексичному складі фразеологічного сполучення дуже часто в'яжеться із зміною семантичних і стилістичних відтінків [1, 58], наприклад: *in Hämisch geraten – aus der Haut fahren – auf der Decke gehen – in die Luft gehen*.

Більше можливостей варіювання фразеологічних компонентів – в усній, не вимушеній мові, де діапазон стилістичних відтінків ширший.

Дуже часто структурні синоніми виникають внаслідок заміни іменникового компонента у сполуках конструкції «дієслово + іменник у функції прямого додатка», наприклад:

- *j-d ist ohne Mackel – ohne Mangel;*
- *j-d hat einen breiten Buckel – Rücken.*

Такого роду фразеологізми можна слідом за М. М. Шанським назвати дублетними, оскільки в них однаковими для синонімічних зворотів виступають слова, що є або граматично стрижневими або залежними компонентами. Кожен з тієї або іншої пари або групи синонімії виник у тісній залежності від уже існуючого такого структурного типу [8, 36].

Багато фразеологічних синонімів завдячує тільки варіюванню дієслів, що входять до їх складу. Похідні, експресивні варіанти можуть співвідноситись з тими, де дієслово має нульове стилістичне забарвлення, якщо таке дієслово є. Якщо ж такого немає, вони співвідносяться один з одним, наприклад:

- *aus der Welt gehen – scheiden;*
- *einen Schauer machen – tun.*

Спеціальна властивість організуючого слова втрачати у фразеологічному сполученні своє конкретне значення відіграє істотну роль в утворенні фразеологічних синонімів – у тих випадках, коли співвідносні слова близькі за значенням і особливо – коли вони зовсім різні. Фразеологізовані у стійких сполученнях різні лексичні компоненти у поєднанні з іншими компонентами сходяться в спільному семантичному фокусі. Проте фразеологізовані компоненти зберігають умотивованість значення, яка забезпечує образну своєрідність кожного фразеологічного звороту [7, 16].

Типові для фразеологічної синонімії сучасної німецької мови є також заперечувально-перелічувальні конструкції, наприклад:

- *weder Fisch noch Fleisch;*
- *nichts Ganzes und nichts Halbes;*
- *nicht halb nicht ganz.*

Отже, фразеологічна синонімія є багатющим арсеналом емоційно-експресивних характеристик осіб, предметів, процесів. Вдало підібраний синонім влучно, вичерпно й лаконічно може передати ставлення мовця до об'єкта мовлення залежно як від стильової незалежності, так і від стилістичного колориту. Переважна більшість фразеологічних синонімів належить до розмовного стилю, де вони служать для передачі різноманітних емоційно-експресивних відтінків одного значення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантики ориентированных на человека в английском и русском языках) // Изд. Казанского университета, 1989. – с. 125.
2. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Принципы семантического описания фразеологии // Вопросы языкознания, 2009. №6. – с. 21-34
3. Баран Я.А. Основные вопросы общей и немецкой фразеологии. – Львов: Вища школа, изд-во при Львов. Ун-те, 1980 – с. 156
4. Баран Я.А., Зимомря М.І., Білоус О.М., Зимомря І.Н. Фразеологія: знакові величини Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008. –с. 256
5. Гавриш В.И., Пророченко О.П. Немецко-украинский фразеологический словарь/ в 2-х т. – К.: Рад. Школа, - 1981. – 26л. – с. 345
6. Касландзия В.А. Синонимия в немецкой фразеологии: Справочник – М.: Высш. Шк., 1980. – с.190
7. Постникова С.В. Синонимы в немецком языке и основные приемы их активации: Учеб. Пособие для студентов педагогических вузов. – М.: Высш.шк., 1984. – с. 122
8. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М., 1985. – с.367
9. Шумська О.Л. Фразеологічні синоніми тематичної групи «старанно працювати» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kref.ru/infoenglish/135176/8.html>

Юлія ЩЕРИЦЯ

ДИНАМІКА ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ В ЗАГАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКІЙ ВИМОВНІЙ НОРМІ

(магістрантка факультету іноземних мов)

Науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Т.О. Дацька

Справжнє розуміння мови неможливе без осягнення різноманітних змін, які мають місце в ній. Динамічні процеси мови можна простежити, розглядаючи її в історичній перспективі. Вивчення мови як явища, що розвивається, власне, є дослідженням форм існування мови, що становить її суттєву характеристику [4, 151-152].

Мовознавчі дослідження Скібіної В.І., Степанова Ю.С., Чередниченка О.І. характеризуються вивченням варіювання фонетичних систем різних мов [1, 93]. Стрімкий розвиток суспільства, постійні зміни в його житті зумовлюють динамічний розвиток мовної системи, всіх її рівнів та підсистем [3].

Експериментально-фонетичні дослідження англійського мовлення поповнили парадигматичний контекст лінгвістики кінця ХХ століття переважно основними положеннями щодо дослідження інтонаційних моделей варіювання [2, 125]. Характер сучасних досліджень у галузі соціальної й експериментальної фонетики спрямований на опрацювання проблеми встановлення фонетичних механізмів варіювання приголосних і голосних фонем системі англійського мовлення, опису їх особливостей. Ми зосередимо свою увагу на варіюванні приголосних фонем у сучасній загальноамериканській кодифікованій вимовній нормі [5].

Метою цієї статті є встановлення динаміки приголосних фонем в загальноамериканській вимовній нормі шляхом зіставного аналізу варіантів вимови слів за даними двох словників вимови, що відбивають загальноамериканську вимову різних часових зрізів.

Розглянемо, як представлена динаміка приголосних фонем загальноамериканської вимовної норми. Усі зафіксовані нами випадки можна об'єднати в 3 основні групи: в першу групу входять ті слова, у яких спостерігається та сама кількість варіантів, друга група охоплює слова, які відображають зменшення кількості варіантів, у третій групі відмічено збільшення кількості варіантів фонемного оформлення слова.

Для відбору матеріалу використовувалися два словники "English Pronouncing Dictionary" 15 та 17 видання (EPD -1997, EPD - 2006): зі словника вимови EPD -1997 були відібрані варіанти фонемних структур слів, що зумовлені варіюванням приголосних фонем, подальша динаміка яких була простежена в EPD - 2006.

Методика дослідження ґрунтується на використанні структурно-зіставного аналізу варіантів вимови в обох словниках та кількісних підрахунків.

Необхідно зазначити, що 7 слів відсутні в словнику вимови EPD - 2006. Це такі слова: ad naturel, pastillion, autonggestion, apenture, chantielur, curacao, mah-jong.

Результати дослідження можна представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка приголосних фонем

Напрямок руху	Абсолютна частота	Відносна частота, %	Приклади
Кількість варіантів така сама	962	98,7	dewy - /'dju:.ɪ - 'du:.ɪ/ → /'du:.ɪ - 'dju:.ɪ/ ensue - /en'su:/ - /-sju:/ → /en'su:/ - /-sju:/ resilient - /rɪ'zɪl.i.ənt/ - /-l.jənt/ → /rɪ'zɪl.i.ənt/ - /-l.jənt/
Зменшення кількості варіантів	7	0,72	fuset - /'fju:.zəl/ - /-səl/ → /'fju:.zəl/ manila - /mæn'tɪl.ə/ - /-'ti:.jə/ → /mæn'tɪl.ə/ associate - /ə'səʊ.ʃi.ɪt/ - /-si-/ → /ə'səʊ.ʃi.ɪt/
Збільшення кількості варіантів	6	0,62	tenuity - /tə'tu:.ə.ti/ → /tə'tu:.ə.ti/ - /-'nju:-/ desuetude - /'des.wɪ.tu:d/ → /'des.wɪ.tu:d/ - /-'tju:d/ absorption - /əb'sɔ:rp.ʃən/ → /əb'sɔ:rp.ʃən/ - /-'zɔ:rp-/
Всього	975	100	

Тож можна зазначити, що за 10 років динаміка приголосних фонем американського варіанта англійської мови була незначною, адже у 98,7% кількість варіантів залишилась та сама. Лише у 6 випадках спостерігається збільшення кількості варіантів, а у 7 – зменшення їх кількості.

Найбільшою за кількістю виявилася група, де кількість варіантів збереглася та сама. Дане явище спостерігається у 962 випадках, де також були виявлені динамічні рухи, які не впливають на кількість варіантів вимови слова.

Таким чином, можемо виокремити частину динамічних рухів, що відображають ситуацію, коли кількість варіантів фонемного оформлення слова залишається стабільною, але зі зміною порядку їх слідування, що можна представити таким чином: 1-2→2-1. Ця група налічує 9 одиниць. Наприклад, *schismatic* /sɪz'mætɪk -

skɪz/ → /skɪz - sɪz/, *dewy* /'dju:ɪ - 'du:ɪ/ → /'du:ɪ - 'dju:ɪ/, *dewlap* /'dju:læp - 'du:læp/ → /'du:læp - 'dju:læp/, *dewberry* /'dju:ber.ɪ - 'du:ber.ɪ/ → /'du:ber.ɪ - 'dju:ber.ɪ/, *bronchitic* /brɑ:n'kɪt.ɪk - brɑ:ŋ'kɪt.ɪk/ → /brɑ:ŋ'kɪt.ɪk - brɑ:n'kɪt.ɪk/, *schism* /'sɪz.əm - 'skɪz.əm/ → /'skɪz.əm - 'sɪz.əm/.

Більша частина слів, які мають незмінну кількість варіантів, що забезпечується таким динамічним рухом як 1-2→1-2, зазвичай представлені варіюванням /ə/ - /j/. А саме 128 слів /tu:/ - /tju:/ (*attitude* /'æt.ə.tu:d/ - /-tju:d/, *etude* /'etju:d/ - /-tju:d/, *intuit* /m'tu:ɪt/ - /-tju:ɪt/), 88 слів /du:/ - /dju:/ (*deuce* /'du:s/ - /'dju: s/, *dukedom* /'du:kɒm/ - /'dju: -, *duelist* /'du:əlɪst/ - /'dju: -,), 80 - /nu:/ - /nju:/ (*neutron* /'nu:trɑ:n/ - /'nju: -, *newsstand* /nu:z.stænd/ - /'nju: -, *renod* /rɒ'nu:/ - /-nju:/), 7 - /su:/ - /sju:/ (*ensue* /en'su:/ - /-sju:/). Дане варіювання забезпечується таким явищем як "yod dropping", під яким розуміється, що /j/ може не вимовлятися у комбінації з /u:/ після /t/, /s/, /d/ [7, 97].

В окрему групу можемо віднести слова з варіюванням /s-z/ → /s-z/ (50 випадків) та /z-s/ → /z-s/ (36 випадків). Наприклад, *derisive* /dɪ'reɪ.sɪv/ - /dɪ'reɪ.zɪv/, *gooseberry* /'gu:s.ber.ɪ - /'gu:z.ber.ɪ/, *absorb* /əb'sɔ:rb/ - /əb'zɔ:rb/, *invasive* /m'veɪ.zɪv/ - /m'veɪ.sɪv/, *fusil* /'fju:zɪl/ - /'fju:sɪl/.

Необхідно також зазначити варіювання, яке спричинене тим самим динамічним рухом 1-2 → 1-2: /i.ən/ - /j.ən/. Це варіювання забезпечується суфіксами -ian, -ience, ient, за допомогою яких слова позначаються на письмі. Наприклад, *episcopalian* /ɪ.pɪs.kə'peɪ.li.ən/ - /-peɪ.lj.ən/, *reptilian* /rep'tɪl.i.ən/ - /-j.ən/, *inconvenience* /ɪ.m.kən'vi:ni.ənts/ - /-nj.ənts/, *resilient* /rɪ'zɪl.i.ənt/ - /-lj.ənt/. А також суфікс -ia, що спричиняє варіювання /i.ə/ - /j.ə/ та /j.ə/ - /i.ə/. Наприклад, *gardenia* /gɑ:rdi:ni.ə/ - /-nj.ə/, *pyromania* /paɪ.rəʊ'meɪ.ni.ə/ - /-nj.ə/ та *reunia* /rə'tu:ni.ə/ - /-ni.ə/, *regalia* /rɪ'geɪ.lj.ə/ - /-i.ə/.

Зменшення кількості варіантів фонемного оформлення слова проходить за рахунок такого різновиду динамічних рухів як 1-2→1 (наприклад, *fusel* /'fju:zəl/ - /-səl/ → /'fju:zəl/, *mantilla* /mæn'tɪl.ə/ - /-ti:ʃ.ə/ → /mæn'tɪl.ə/, *associate* /ə'səʊ.ʃi.ət/ - /-si-/ → /ə'səʊ.ʃi.ət/, *geyser* /'geɪ.zə/ - /-sə/ → /'geɪ.zə/), тобто за рахунок втрати другого варіанта фонемного оформлення слова. Дана схема спостерігається у 4 з 7 випадках зменшення варіантів вимови слова. Інші динамічні рухи зменшення кількості варіантів фонемного оформлення слова можна представити таким чином: 2-1→2 (*blancmange* /blə'mɑ:ndʒ/ - /-mɑ:ndʒ/ → /blə'mɑ:ndʒ/), 1→∅ (*bon voyage* /bɑ:n.vwaɪ'ʒɑ:ʒ/ → /bɑ:n.vwaɪ'ɑ:ʒ/), 2-1-3→1-3 (*micturate* /'mɪk.tju:reit/ - /-ʃ.ə/ - /tə/ → /-ʃ.ə/ - /tə/).

У групі збільшення кількості варіантів фонемного оформлення слова ядро динамічних рухів складають різновиди 1→1-2 (наприклад, *tenuity* /tə'tu:ə.ti/ → /tə'tu:ə.ti/ - /-nju: -, *desuetude* /'des.wɪ.tu:d/ → /'des.wɪ.tu:d/ - /-tju:d/, *absorption* /əb'sɔ:rp.ʃən/ → /əb'sɔ:rp.ʃən/ - /-zɔ:rp-/) та 1-2→1-2-3 (*importune* /ɪm.pɔ:r'tu:n/ - /-tju:n/ → /ɪm.pɔ:r'tu:n/ - /-tju:n/ - /ʃ.ən/), тобто збільшення проходить за рахунок утворення нового варіанта фонемного оформлення слова, який займає місце другого або першого за поширенням.

У результаті дослідження приголосних фонем загальноамериканської вимовної норми ми виявили, що у 46 випадках спостерігається альтернатива вимови чи упушення певної фонемі. А саме у 42 випадках – це альтернатива вимови фонемі /t/ → /t/, наприклад, *constable* /'kɑ:nt.stə.bl/ → /'kɑ:nt.stə.bl/, *durance* /'dʊrənts/ → /'dʊrənts/, *tes-tube* /'test.tu:b/ → /'test.tu:b/; 1 - /h/ → /h/, наприклад, *memsahib* /mem.sɑ:hi:b/ → /mem.sɑ:hi:b/ та 2 випадки - /d/ → /d/, наприклад, *handbarrrow* /'hænd.ber.əʊ/ → /'hænd.ber.əʊ/, *handball* /'hænd.bɔ:l/ → /'hænd.bɔ:l/.

Була також виявлена поява нової фонемі в 17 виданні словника вимови, а саме фонема /z:/. Дана фонема знайшла своє відображення у 71 випадку. Як зазначається авторами підручника нова фонема додає слову забарвлення /r/ фонемі і відрізняє американський варіант вимови від британського, так званий а retroflexed vowel "r-coloured". Нова фонема представлена у 71 випадку. Прикладами, що демонструють появу нової фонемі можуть бути: *version* /'vɜ:ʒən/ → /'vɜ:ʒən/, *supernal* /sə'pɜ:r.nəl/ → /sə'pɜ:r.nəl/, *turquoise* /'tɜ:r.kwɔ:z/ → /'tɜ:r.kwɔ:z/.

Проведене дослідження дало змогу зробити такий висновок: у загальноамериканській вимовній нормі переважаючою тенденцією в оформленні фонемної структури слова є тенденція збереження кількості варіантів вимови. Але серед даної кількості слів необхідно зазначити появу альтернативної вимови певних фонем та появу нової фонемі /z:/, що відображає специфіку загальноамериканської вимовної норми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дацька Т.О. Динаміка варіантів фонемної структури слова в аспекті загально американської вимовної норми (на матеріалі голосних фонем) // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – Т.1. – С.93-96.
2. Дацька Т.О. Динаміка варіантів фонемної структури слова в аспекті загальноамериканської вимовної норми (на матеріалі приголосних фонем) // Науковий часопис Національного педуніверситету ім.М.П.Драгоманова. – Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Випуск 1. – 2007 – С.124-129.
3. Комар Л.В. Особливості кодифікації фонетичних варіантів слів у британській та американській вимовних нормах. <http://eprints.zu.edu.ua/2052/1/04klvavn.pdf>
4. Комар Л.В. Особливості фонологічного нормування запозичень у кодифікованих британській та американській вимовних нормах//Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Сер. Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2002. – Вип. 44. – С. 150 – 154.
5. Костів О.К. співвідношення динаміки і статички в мові. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_fil/2010_50/50_2010_Kostiv.pdf
6. Паращук В.Ю. Зміни в кодифікованих вимовних нормах сучасної англійської мови // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Сер. Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2000. – Вип. 26. – С. 165 – 175.
7. Паращук В.Ю. Теоретична фонетика англійської мови. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 228 с.
8. EPD-1997. English Pronouncing Dictionary. Originally compiled by D. Jones. Revised and edited by P. Roach and J. Hartman. 15th edition. – Cambridge: Cambridge Univ. Press
9. EPD-2006. English Pronouncing Dictionary. Originally compiled by D. Jones. Revised and edited by P. Roach and J. Hartman. 17th edition. – Cambridge: Cambridge Univ. Press

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Вікторія БЕЗВЕРХА

ДОСЛІДЖЕННЯ СКІФСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПРАВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДЬНОГО ПОДНІПРОВ'Я В АРХЕОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Н. М. БОКІЙ.

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент І.А. Козир

Нині на території сучасної Кіровоградщини офіційно взято на облік більше 2 тисяч археологічних пам'яток, значну частину яких становлять пам'ятки скіфського часу. В 60 – 90 рр. XX ст. значний висновок в дослідження пам'яток скіфського часу зробила кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Нінель Михайлівна Бокій.

Територія Правобережжя Середнього Подніпров'я була контактною зоною багатьох археологічних культур, завжди досить густо заселена. В епоху раннього заліза тут з'являються кочові скіфи, яким вдалося протриматися на цих територіях кілька століть, поширивши свою культуру на підвладні місцеві племена. Археологічні дослідження та аналіз їх результатів дадуть змогу історикам дати відповідь на чисельні запитання скіфології. Серед них – не лише матеріальна культура та етнічна приналежність племен, а й території поширення скіфських народів, що згадуються Геродотом.

1763 року було здійснене справжнє відкриття у скіфології – відомий Мельгуновський курган. Розкопки, які здійснив генерал-поручик Олексій Петрович Мельгунов, не лише відкрили скарби правдавнього народу, а ще й поклали початок дослідження скіфської епохи в Російській імперії та в Україні зокрема. Менш ніж за сто років пошуки скарбів трансформувалися в археологічну науку. Про це свідчить створення археологічних товариств в Російській імперії у першій половині XIX ст.

На сучасному етапі скіфологами було досліджено та відкрито близько 70 пам'яток, що розташовувались на території Правобережжя Середнього Подніпров'я. Серед найбільш відомих вже згаданий Мельгуновський курган, Медерівський курган, безкурганний могильник у м. Світловодськ та могильник біля с. Заломи. Коротко окреслимо дослідження цих пам'яток.

Дослідження Мельгуновського кургану розпочалося у 1763 році. Експедиція, яка розпочала свою роботу восени, тривала більше двох місяців. За цей короткий час вдалося підняти на поверхню золоті прикраси урартійського типу та зброю. Речі з кургану дозволяють датувати його VII – VI ст. до н. е. [9, 1 – 3]

Вдруге курган було досліджено В. Ястребовим у 1894 році за рекомендацією Археологічної комісії. Результати були досить таки дивними: у західній частині було знайдено каналу, а у східній частині кургану дві катакомби, з'єднанні між собою ходом [7, 2]. Проте не вдалося встановити обряд поховання, який було застосовано та спосіб спорудження самого кургану.

Під керівництвом О. І. Тереножкіна влітку 1949 року була проведена перша археологічна експедиція у північну частину Кіровоградської області. В результаті обстежено верхів'я річок Інгул, Аджамка, Інгулець та Тясмин. Завданням розвідкової групи полягало відшукати пам'ятки доскіфського та скіфського часу з метою вивчення походження скіфської культури. Поштовхом до експедиції саме на цій території стали дослідження О. Бобринського, який визначав придніпровський центр осілої скіфської культури [8, 110].

У 1949 році О. І. Тереножкін обстежив Мельгуновський курган. Він займався багатьма питаннями скіфології, але одним із важливих вважав визначення території і кордонів Скіфії. На думку О. І. Тереножкіна, в Мельгуновському кургані було використано обряд спалення наземної гробниці. Схоже явище досліднику вдалося зафіксувати через багато років під час розкопок Медерівського кургану. Під час огляду залишків Мельгуновського кургану було виявлено, що він до цього часу зберігся у вигляді аморфного валу з чіткими слідами дії вогню у вигляді брил земляного шлаку [6, 4 – 5].

Продовжила дослідження Литого кургану у 1990 році Н. Бокій. На її думку, в кургані, використовуючи готовий насип, були поховані лише реквізити царя або вождя, який загинув у бою. Висота кургану (десять метрів) говорить про соціальний статус похованої в ньому особи. На думку Н. Бокій, царське поховання з Мельгуновського кургану було кенотафом, здійсненим в насипі кургану епохи бронзи. Під час розкопок 1990 року також було виявлено рів, який було збудовано навколо насипу кургану. У самому рові виявлені залишки ритуальних поховань тварин [2, 13 – 14]. Таким чином дослідження, проведені у 1990 році дають змогу більш чітко уявити обряд, який було використано під час поховання. Отримані матеріали впродовж дослідження кургану потребують всебічного та повного аналізу.

Ще одна не менш відома пам'ятка скіфської епохи – Медерівський курган. У 1964 році О. Тереножкін проводив дослідження (в них брала участь Н.Бокій), під час яких було знайдено кам'яну стелу. Серед інших знахідок – фрагменти керамічного посуду, залізні панцирні пластини, залізний ніж, залізні вудила та

псалії, а також залізний наконечник списа. Артефакти з кургану свідчать про захоронення в ньому знатного скіфа-воїна [5, 264]. Матеріали дослідження були опубліковані Н.М. Бокій. [5].

Окремої уваги заслуговують дослідження скіфських пам'яток басейну р. Синюхи. На думку Н. Бокій дослідження скіфських пам'яток даного регіону має велике значення для встановлення етнічних особливостей правобережної Скіфії. Впродовж 1968 – 70 рр., в 1975 та 1983 р. Н. Бокій в басейні р. Синюхи, було виявлено 16 скіфських поховань [4, 107]. Серед них зустрічаються поховання в катакомбах, які були притаманні для степового населення. Можна простежити особливість скіфського поховального обряду. У більшості курганів це просте трупопокладення. Зустрічаються також трупоспалення. Під час розкопок було виявлено, що більшість поховань в курганах було пограбовано. Це унеможливило точне визначення їх дати. Аналіз отриманих матеріалів дозволяє стверджувати про проникнення степових скіфських племен на територію сучасного лісостепу. Відсутність подібних поховань на північ від Синюхи, визначає її як північний кордон кочових скіфів на Правобережжі Дніпра [4, 113–114].

У 1975 році Н. М. Бокій було відкрито пізньоскіфський могильник в м. Світловодськ. Дослідження могильника підтверджують факт існування на кордоні степу і лісостепу двох обрядів курганного і безкурганного. Проникнення степових скіфів у кордони Лісостепу засвідчують зміну поховального обряду. Пам'ятки із схожими рисами досліджені в правобережжі Лісостепу, басейні рік Тясмину, Інгулу, Синюхи і бориспільської групи курганів Тясмину [3, 101].

Неможливо обійти стороною ще одну пам'ятку скіфського часу, дослідження якої також пов'язане з іменем Н. Бокій. Це комплексна пам'ятка скіфського часу біля с. Заломи (VI – IV ст. до н. е.). У 1985 році під час будівництва тваринницької ферми було виявлено ґрунтовий могильник. У 1986 році було проведено перші дослідження ґрунтового могильника, під час якого знайдено 9 могильних ям. Частина поховань належала до скіфського часу, для уточнення було проведено повторну експедицію у 1987 році. Досліджено 42 могили з яких 28 відносяться до скіфського часу [1, 22]. Матеріали були опубліковані Н. Бокій [1].

Таким чином, подальший аналіз отриманих матеріалів та їх інтерпретація дадуть змогу визначити особливості розвитку регіону в скіфський час, розмежувати території проживання названих Геродотом скіфських племен. Доля пов'язала Нінель Михайлівну Бокій з археологією назавжди. Нінель Михайлівна досліджувала пам'ятки передскіфського і скіфського періоду у басейнах верхів'ях Тясмину, Інгульця, Синюхи, Великої Висі. Аналіз археологічних досліджень дасть змогу наблизитись до розв'язання ряду проблемних питань в сучасній скіфології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бокій Н. М. Ґрунтовий могильник у с. Заломи. // Киммерийці скифы. Тезиси докладов Всесоюзного семинара, посвященного памяти А. И. Тереножкина. – Кировоград, 1987. – С. 22 – 24
2. Бокій Н. М. Мельгуновский курган: исследование и версии. // Киммерийцы и скифы. Тезиси докладов международной научной конференции, посвященной памяти А. И. Тереножкина. – Мелитополь, 1992. – С. 13–14.
3. Бокій Н. М. Позднескифский безкурганый могильник у г. Светловодска. // АИУ. Тезиси докладов XVIII конференции Института археологии АН УССР. – Днепропетровск, 1980. – С. 101.
4. Бокій Н. М. Скіфські пам'ятки басейну р. Синюхи. // Наукові записки з історії України. – Вип. 3. – Кировоград, 1994. – С. 3–5
5. Бокій Н. М. Скифский курган у села Медерова // СА. – 1974, 4. – С. 264–271.
6. Бокій Н. М., Авксентьева Л. История исследования Мельгуновского кургана // Первая Правобережная краеведческая конференция. Тезиси докладов. – Кировоград, 1988. – С. 3–5.
7. Придик Е. М. Мельгуновский клад 1763 года. // – Санкт-Петербург, 1911 (Материалы по археологии России, № 31).
8. Тереножкін О. І. Розвідка 1949 р. в північній частині Кировоградської області. – Археологія. т. VII, 1952. – С. 110 – 135.
9. Тункина И. В. Сокровища Литого кургана и Академик Г. Ф. Миллер. // www.vostlit.info/Texts/rus16/Miller/frametext5.htm

Микола ГРАБОВИЙ

ЖОВТНЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО КУРСУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент В. К. Кізюн

У статті описуються чинники, під дією яких Центральна Рада еволюціонувала від федералістичного спрямування розбудови держави в складі Росії до проголошення та розбудови незалежної України.

Жовтневий переворот більшовиків докорінно змінив становище політичних сил у Росії, сприяючи розгортанню революційного, національно-визвольного руху [3, 297-301]. У зв'язку з жовтневими подіями Центральна Рада 7 листопада 1917 року видала III універсал, яким проголошувала утворення Української Народної Республіки, але знову ж таки у федеративному союзі з Росією [5, 509].

Центральна Рада негативно віднеслася до захоплення влади більшовиками. У жовтні 1917 року Центральна Рада на своєму засіданні прийняла резолюцію: "Визначаючи що влада у державі... повинна перейти до рук усієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід усієї влади виключно до рук Рад..., які являються тільки частиною зорганізованої революційної демократії. Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання у Петрограді" [6, 217-219].

У постанові 10 листопада 1917 року Центральна Рада заявила, що, не визнаючи Раднаркому, вона буде прагнути до угоди з "крайовими республіками", які виникли на території Росії, з метою створення нового загальноросійського політичного центру.

Оскільки ради в Україні, очолені більшовиками, визнали Раднарком як найвищий орган влади і відповідно не визнавали Центральної Ради, то вона розпочала з ними боротьбу – в Полтаві, Конотопі, інших містах та селах України. Були роззброєні загони Червоної гвардії, військові частини, що не визнавали влади Центральної Ради. Їх висилали за межі України, у Росію.

Раднарком, очолений В. Леніним, спочатку визнав за українським народом право на відокремлення й утворення самостійної держави, яке проголосила "Декларація прав народів Росії". Проте відчувши реальну загрозу втратити Україну, В. Ленін швидко переорієнтувався. Раднарком РРФСР 4 грудня 1917 року видав "Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради". Заявляючи, що "Рада Народних Комісарів признає Українську Народну Республіку, її право зовсім відділитися від Росії", РНК висувала різні звинувачення УНР, зокрема стосовно дій Центральної Ради та її уряду на власній території, в Україні, з якими Раднарком не погоджувався. Цей ультиматум був грубим втручанням Раднаркому у внутрішні справи України[1, 328-330].

У відповідь на цей ультиматум Генеральний Секретаріат надіслав Раднаркомові РРФСР ноту, в якій зазначав, що не можна визнавати право народу на самовизначення і грубо порушувати це право, нав'язуючи свої форми політичного устрою. Проте ця відповідь ситуації не змінила. Раднарком вирішив припинити "всякі словесні загравання" і приступив до активних дій[4, 557-558].

У Харкові 11-12 грудня 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який, визнаючи Україну федеративною частиною Російської республіки, оголосив Центральну Раду поза законом, передавши всю повноту влади тільки Всеукраїнському з'їздові Рад, а на місцях – Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів. Україна оголошувалася Республікою Рад[9, 344].

У ці тривожні дні Центральна Рада 9 січня 1918 року приймає IV універсал, на якому необхідно зупинитися докладніше. "Народе України, - пишеться в універсалі, - твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській Вільна Українська Народна Республіка. Справдилася колишня мрія батьків твоїх, борців за вольності і права трудящих. А тим часом Петроградське Правительство Народних Комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська..., які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей, сіють скрізь безладдя, злодійство, безчинство".

Чи було щось протиприродне, незаконне у цьому? Ні. Прагнення до свободи, незалежності, бажання бути господарем на своїй землі, а не жити під владою чужинців - це природне, невід'ємне право кожного народу, кожної нації. Зрештою, "Акт проголошення незалежності України" відбувся у повній відповідності до "Декларації прав народів Росії", прийнятої Раднаркомом Росії 2 листопада 1917 року.

Україна, – зазначалося в IV універсалі, – хоче жити у мирі та злагоді з усіма сусідніми державами, але жодна з них не повинна втручатися у внутрішнє життя України. До скликання парламенту – Установчих зборів – влада тимчасово буде належати Центральній Раді та її виконавчому органу – Раді Народних Міністрів. Тут же було доручено самостійно проводити переговори про мир з державами Центрального блоку і домагатися укладення справедливого миру. Щодо нашестя "петроградських більшовиків, що нищать та руйнують наш край, приписується Правительству твердо і рішуче взятись до боротьби з ними". [8, 98-99]

Щодо аграрного питання в IV універсалі повідомлялося: "Земельна комісія... вже виробила закон про передачу землі трудовому народові, без купу, прийнявши за основу скасування власності (очевидно поміщицької) соціалізацію землі". Усі ліси, води і надра конфісковувались у попередніх власників і переходили у власність держави.

Проголошувалася націоналізація "найважливіших галузей торгівлі", весь дохід від якої "підє на користь народові". Встановлювалася монополія держави на зовнішню торгівлю. Для конкретної реалізації цих положень уряд повинен подати проекти відповідних законів, а також видати розпорядження про "монополію держави на виробництво заліза, шкір, тютюну та інших товарів і продуктів, з яких найбільше бралось прибутків з робочих класів на користь нетрудаючих класів".

Встановлювався контроль держави над усіма банками, "які допомагали визискувати трудові класи." З цього часу кредити банків повинні були надаватися "головним чином на підтримку трудового населення та розвиток народного господарства в Україні."

Цікаво, що Центральна Рада, проголосивши незалежність України, і надалі не відкидала можливості укласти федеративний союз "з народними республіками колишньої Російської держави"[7, 125-126].

Ось таким був цей відомий документ IV універсал Центральної Ради без сумніву прогресивний, без сумніву, не зважаючи на певні недоробки і неясності, - історично значущий. Він завершив складний і нелегкий процес становлення у ті роки Української державності.

Проголошення суверенної Української Народної Республіки викликало значний міжнародний резонанс. Її визнали в 1918 році: Румунія, Франція, Великобританія, США, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Японія, Китай, Португалія, Данія, Греція, Норвегія, Ірак, Іспанія, Фінляндія, Польща, Швеція, Швейцарія та інші; у 1919 році - Угорщина, Чехословаччина, Ватикан, Голландія, Італія "[2, 221].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бойко О. Історія України: Навчальний посібник 3-тє видання, виправлене і доповнене. – К.: Академвидав., 2006. – 688с.
2. Войцехівська І. Історія України в особах XIX – XXст. – К.: Україна, 1995. – 479 с.
3. Воронянський О.В. Історія України: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Харків, 2005. – 544с.
4. Грушевський М. Ллюстрована історія України з додатками та доповненнями. – Донецьк.: ТОВ ВКФ «Бао», 2008. – 736 с.
5. Грушевський М. Ллюстрована історія України/ АН України, інститут української археографії, Інститут історії України.

Вступна стаття В.А.Смоля, П.С.Сохання. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.

6. Грушевський М.С. Історія України. – К.:Освіта, 1992. – 271с.
7. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХст.: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 228 с.
8. Нагасвський І. Історія української держави ХХ ст.: – К.:Український письменник, 1993. – 413 с.
9. Субтельний О. Україна історія. – 3-тє видання, перероблене і доповнене. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

Тетяна ЛЕОНОВА

САНІТАРНО-МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАДА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

(магістрантка факультету історія та право)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент О.М. Марченко

Одним з основних джерел з вивчення проблеми санітарно-медичного обслуговування населення Єлисаветграда є матеріали, які зберігаються у фондах Кіровоградського державного обласного архіву, насамперед, у фонді № 78 «Єлисаветградська міська управа» (там зосереджена переписка, договори про брукування вулиць, будівництво водогону, електричного трамваю, освітлення, озеленення вулиць, інформація про утворення, склад, функціонування пожежних команд, поліції, матеріали про санітарний стан міста, епідеміологічну ситуацію, кошториси доходів і видатків міської влади на благоустрій, списки службовців міських громадських установ, розпорядження, інструкції, папери діловодства, службові листування, прохання, скарги приватних осіб та інше), а також у фонді № 18 «Єлисаветградська міська дума» (журнали засідань, протоколи, постанови міської думи за 1876-1909 роки). Журнали засідань Єлисаветградської думи за період з 1871 до 1903 роки опубліковані. За ними можна у хронологічному порядку прослідкувати перелік питань, які розглядалися в думі, а також довідатися про основні напрямки діяльності розпорядчого органу за означений період, його успіхи та невдачі на ниві управління містом [13].

Роль санітарно-медичних служб у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. розкривають також такі опубліковані матеріали: «Земская медицина и санитарное состояние городского уезда Херсонской губернии за 1897 г. Медико-санитарный обзор» [6], «Медико-санитарный обзор Елисаветградского уезда Херсонской губернии за 1899 г.» [11] та інші. Аналіз цих документів допомагає визначити роль санітарно-медичної служби у благоустрою міста.

До початку 80-х років ХІХ ст. міські управління не приділяли уваги розвитку медичних установ. Поряд причин, що крилися у міському положенні 1870 р., був і нерівномірний поділ майна і коштів, які належали раніше громадській опіці, але після утворення земств були передані останнім. У зв'язку з цим, міста нерідко ухилялися від відкриття лікарських та благодійних установ, зазначаючи, що це відноситься до обов'язків земств.

Незважаючи на це, міста брали певну участь у медичному обслуговуванні населення й проведенні благодійних заходів. Не маючи досвіду й коштів, необхідних для створення лікарень, вони інколи обмежувалися розширенням та дообладнанням існуючих лікарських установ (збільшували кількість ліжок, підвищували заробітну платню лікарям тощо). На утворення нових лікарень бракувало коштів. Відомостей про їхнє відкриття залишилося небагато. У тих випадках, коли міські управління не могли улаштувати стаціонари, вони відкривали приймальні палати. Тисячі людей щорічно отримували відмови у лікуванні, високою була дитяча смертність. Міські мешканці вимушені були користуватися послугами лікарень, які утримувалися на кошти земств, або інших відомств.

Першу міську лікарню було відкрито 1823 р. у приміщенні військового лазарету. У період Кримської війни (1853-1856 рр.) в Єлисаветграді знову було розгорнуто військовий лазарет у фортеці Святої Єлисавети, у якому деякий час працював видатний вчений, фундатор військово-польової хірургії Микола Іванович Пирогов.

У пореформений період приміщення лікарні почало діяти з 1871 р. Воно складалося із головної будівлі, в якій розміщувалися шість палат на 54 ліжка (їх обслуговував один лікар), операційна амбулаторія, існував флігель з двома палатами (для інфекційних хворих та сифілітиків). Влітку хворі переводилися у бараки, побудовані на невеликій за своїми розмірами ділянці лікарні. Прохідна була дуже тісною з низькою стелею [6, 9].

1899 р. була відкрита нова лікарня на 60 ліжок. Збудована вона на кошти місцевого лікаря І. Гольденберга за проектом архітектора Я. Паученка (нині це третя міська лікарня). Збільшилась і кількість обслуговуючого персоналу, який складався з двох лікарів, двох-трьох фельдшерів й акушерів-фельдшерів. Встановлювався такий оклад медичним працівникам: лікарі отримували 1200 крб. і кожні п'ять років надавалася надбавка по 25% до окладу, право на місячну щорічну відпустку і через три роки передбачалося наукове відрядження на чотири місяці; окремим лікарям при лікарні надавалися квартири; фельдшери отримували 300 крб., 100 крб. квартирних й 10% надбавку; фельдшери-акушери – 400 крб. й 40 крб. квартирних; акушерки – 300 крб. й 40 крб. квартирних [11, 2].

Завідування медичного обслуговування населення Єлисаветграда входило в обов'язки міської управи, в її ж компетенцію входило періодичне скликання зборів лікарів для питань, що торкалися медичної справи, яке відбувалося три-чотири рази на рік [6, 1].

При міській управі знаходився санітарний відділ, в обов'язки якого входило: статистична розробка матеріалів по захворюваності, народжуваності та смертності населення; медичний звіт; розроблення питань

по облаштуванню земської медицини і по боротьбі з епідеміями. У складі санітарного відділу були: лікар-статистик, він же завідувачий відділом, лікар-епідемолог, який працював безпосередньо із запобігання епідемії, лікар-бактеріолог, який завідував хіміко-бактеріологічною лабораторією [6, 3].

Медико-санітарне обслуговування Єлисаветграда було на низькому рівні. Воно носило стаціонарний характер: обов'язковий виїзд лише у випадку епідемії або в екстремальних ситуаціях, що вказує на слабку сторону медичної справи у місті. Самостійних земських фельдшерських пунктів на кінець XIX ст. не існувало. Було лише декілька лікарських ділянок, де працював один лікар, два-три фельдшери й фельдшер-акушер. Амбулаторні прийоми на всіх ділянках відбувалися кожний день, причому, згідно медико-санітарного огляду, безкоштовно. Виключеннями були жителі інших губерній й повітів. Плата за рецепт бралася у розмірі 10 коп. або 50% вартості ліків із земської аптеки. Перебування у міських лікарнях було платним. Так, в Єлисаветградській лікарні місцеві жителі платили 30 коп. на добу, приїжджі – 50 коп., за поліпшене утримання – 66 коп. Плата здійснювалася на тиждень вперед. Бідним та хворим на сифіліс ліки видавалися безкоштовно. Під час епідемії лікування і щеплення також робилися безкоштовно [6, 1].

Прийом хворих у міську лікарню відбувався з дозволу міської управи, в якій залишалося посвідчення особи хворого, доки він не одужає [5, 183-184]. Міські лікарі матеріально були гірше забезпечені, ніж земські, не говорячи вже про тих, які мали вільну практику. Платня за їхню працю була меншою, ніж за працю двірників у столиці і фельдшерів у земстві. У 60-ті роки міські лікарі в середньому отримували біля 17 крб. в місяць (робітники – 12-15 крб.) [7, 195].

Органи міського самоврядування Єлисаветграда брали активну участь у боротьбі проти розповсюдження епідемічних захворювань: холери, чуми та інше. Вони видавали постанови, листівки, у яких розповідалося про запобігання захворювань [4, 10, 32, 50-52, 78]. Разом з поліцією і лікарями міське управління організувало різні профілактичні заходи.

Для виявлення джерела інфекцій та для попередження поширення епідемії організувалися епідеміологічні заходи. При цьому губернське земство брало на себе 2/3 витрат. У разі епідемії свою допомогу надавала й поліція, яка знищувала речі інфікованих хворих, шукала джерела поширення інфекцій й попереджувала її поширення. Два рази у рік для профілактики оглядалися школи та учні [3, 3].

Лікарні чи приймальні покої мали 4 – 6 ліжок, що свідчило про те, що вони були розраховані на незначну кількість хворих. Крім того, лікарні мали погане обладнання, не вистачало лікарів, особливо висококваліфікованих.

Розвиток медичного обслуговування у місті тісно пов'язаний з діяльністю земства. На першому ж своєму засіданні 2 березня 1865 р. земські збори прийняли рішення заснувати лікарню на 30 ліжок [7, 12]. Розмістили її у будинку земства на Ковалівці (тепер технікум національного технічного університету). У 1897 р. для лікарні збудували окреме приміщення на Ярмарковій площі (тепер там знаходиться обласний протитуберкульозний диспансер).

Активність земської управи, яку довгий час очолював громадський діяч Павло Зелений, проявилась і в організації у місті товариства Червоного Хреста. Багато років головою комітету був статський радник Петро Ревуцький. Діяльність комітету особливо проявилася у роки російсько-турецької війни 1877-1878 рр. При земській лікарні під керівництвом лікаря місцевого шпиталю були відкриті курси для підготовки сестер милосердя. За перші два випуски на них підготували 60 сестер, які працювали у пересувних лазаретах. А в голодний 1891 рік комітет відкрив у повіті вісім безплатних їдалень. Крім того, завдяки діяльності Ревуцького для товариства Червоного Хреста було збудоване й 1 жовтня 1894 р. відкрите приміщення на Олексіївській вулиці та безплатної лікарні при ньому (тепер на цьому місці знаходяться житлові будинки на вулиці Гагаріна, 4-6). За перші десять років свого існування лікарня надала безплатну допомогу майже 70 тис. хворим із незаможних прошарків міської громади [10, 136].

Вершиною діяльності товариства Червоного Хреста було відкриття 18 травня 1904 р. лікарні святої Анни (нині пологовий будинок № 2 імені «Святої Анни»). Цей найбільший на той час медичний заклад збудовано за власний кошт благодійницею потомственою почесною громадянкою Ганною Михайлівною Дмитрян. Вартість будівництва склала 286 тис. крб. Активну участь у спорудженні закладу взяли відомі у місті люди – Олександр Пашутін, Петро Ревуцький, Євгеній Тамм. Збудовано лікарню проектом архітектора Я. Паученка. Сто ліжок для хворих утримувалося за кошти Г. Дмитрян [10, 138-139].

Із вище зазначеного видно, що на початку XX ст. покращилося медичне обслуговування міста. З іншого боку, жахлива антисанітарія в Єлисаветграді перекреслювала всі намагання міської управи. Це соціальне лихо викликало епідемії, інфекційні захворювання. Причиною антисанітарії у місті була відсутність каналізації, всі нечистоти виливалися на вулицю. Загалом каналізація в Російській державі була рідкісним явищем, вони діяли на території України лише у Києві, Ялті та Феодосії [8, 291-292]. 17 березня 1911 року до міської управи надійшло прохання мешканців Єлисаветграда про побудову у місті каналізації [2, 1].

На 1905 р. постала проблема санітарного облаштування міста (вивіз нечистот), що було у компетенції поліцейської команди.

Загальна смертність населення від епідемії тифу, скарлатини, дизентерії у 1902-1912 роках становила 21-29%, причому дитяча смертність становила 51% [1, 2].

Найбільше поширювалися епідемії на селі, особливо сифіліс, тому що проживали там люди неосвічені і часто інфекції поширювалися із села до міста. Для підвищення медичної освіти була створена медична бібліотека. Крім того, прийшли робітники із сіл зобов'язані були проходити медичний огляд. Амбулаторна допомога й ліки таким верствам населення, як зазначалося вище, надавалася безкоштовно.

Завдяки покращенню медичного обслуговування населення зменшилася смертність у місті. Багато смертей можна було уникнути, якби люди своєчасно або взагалі зверталися до лікарів по допомогу. Родичі потерпілих пояснювали це тим, що на той час ще не було повної довіри до лікарів, й населення лікувалося народними методами.

Що стосується аптечної справи, то у місті діяла найкраща аптека початку ХХ ст. У кожній земській дільниці при амбулаторіях, прийомних покоях, лікарнях були невеликі дільничні аптеки, якими завідували дільничні фельдшери. Ліки до цих аптек надходили із земської аптеки. Вона розпочала свою діяльність з 1 січня 1890 р. як комерційне підприємство. Штат аптеки складався з: провізора, управляючого аптекою, двох його помічників, касирів, чотирьох аптекарських учнів і двох службовців [12, 32].

Крім земської вільної аптеки у місті було ще шість аптек, у тому числі й приватного підприємництва. Земська аптека з її лабораторією по виготовленню лікарських препаратів й магазину по продажу ліків займала провідне місце в Єлисаветграді й відіграла суттєву роль у наданні медичної допомоги населенню міста й повіту.

Загалом органи міського самоврядування Єлисаветграда на медичну, ветеринарну та санітарну справу витрачали від 8 до 14% міського бюджету. У роки епідемії витрати міського управління значно збільшувалися [9, 49].

Таким чином, на початку ХХ ст. почалося налагодження санітарно-медичного обслуговування населення міста Єлисаветграда, спостерігалось розширення благочинних й санітарно-медичних служб, хоча санітарно-епідемічна криза почала зникати лише на початку 20-х років ХХ ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голос Юга – 1910. – 7-8 февраля.
2. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). – Ф.78. – Оп.1. – Од.зб.1167. Переписка по устройству в городе Єлисаветградє канализации.
3. ДАКО. – Ф.78. – Оп.1. – Од.зб. 79. О мероприятиях городского общественного управления по борьбе с антисанитарным состоянием Єлисаветграда с эпидемическими заболеваниями, доклады врачей (1896 – 1897).
4. ДАКО. – Ф.78. – Оп. 7. – Од.зб. 256. Материалы Єлисаветградской городской управы по борьбе с антисанитарным состоянием г. Єлисаветграда 1879 – 1886 гг.
5. ДАКО. – Ф.18. – Оп.1. – Од.зб.539. Журнал заседаний городской думы за 1876 год.
6. Земская медицина и санитарное состояние городского уезда Херсонской губернии за 1897 г. Медико-санитарный обзор. – Єлисаветград, 1898. – 117 с.
7. Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865-1899 гг. – Херсон: тип.О.Д.Ходушиной, 1905. – Вып.2. – 299 с.
8. Історія УРСР у 8 томах 10-ти книгах. – К.,1978. – Т.4.
9. Марченко О.М. Деякі аспекти функціонування органів міського самоврядування Єлисаветграда у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття // Матеріали обласної науково-практичної історико-краснзнавчої конференції «Актуальні аспекти дослідження історії міста» Ч.1.-Кіровоград,2005. – С. 45 – 51.
10. Матівос Ю.М. Місто на сивому Інгулі: Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград, 2004. – 296 с.
11. Медико-санитарный обзор Єлисаветградского уезда Херсонской губернии за 1899 г. – Єлисаветград, 1900. – 135 с.
12. Передриенко В.Г. Из истории санитарного и аптечного дела в Єлисаветградє и уезде // Збірник праць «Історія рідного краю». – Кіровоград, 1996. – С.31-34.
13. Систематический сборник постановлений Єлисаветградской городской думы за 1871-1903гг. – Т.1-2. – Єлисаветград: Л.Брейер, 1905. – 773 с.

Євгеній ЛУЦАК

ІНФОРМАЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНО – ІСТОРИЧНИЙ ФАКТОР У КОНЦЕПЦІЯХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор іст. наук, професор О. І Кіян

Походження терміну «інформація» виводиться від латинського information – виклад, або informare – надавати форму, уявляти. Цей термін було активно запроваджено у науковий обіг на початку ХХ ст., а його обґрунтування відбулося завдяки кібернетиці, становлення якої починається з другої половини 40-х рр. Інформація і зв'язок присутні як у організмах, так і у суспільстві. Потреби технічного прогресу, ускладнення структури соціуму викликали посилені інтерес до інформації. Це стало поштовхом до створення кібернетики (від грецьк. κυβερνητική «мистецтво управління») – науки про управління і зв'язок в машинах і живих організмах. Насамперед, необхідно відзначити, що зрозуміти сутність інформаційного суспільства неможливо без аналізу смислоутворювальної категорії даного поняття – категорії «інформація». Сьогодні не існує якого-небудь універсального поняття «інформація». Д.Белл, класик постіндустріального суспільства розглядав інформацію, як обробку даних в найширшому розумінні, і у зв'язку з цим подавав суспільство як сукупність різномірних відносин, що утворюють концептуальну схему. При визначенні інформації існують два основних підходи: атрибутивний і функціональний. Атрибутивний підхід розглядає інформацію як об'єктивну властивість усіх матеріальних об'єктів, функціональний же стверджує, що інформація є умовою і результатом активної діяльності і можлива тільки на соціальному рівні. Крім того, інформація розглядається як усі відомості, знання, повідомлення, що допомагають у рішенні тієї чи іншої задачі [1, 330]; [2, 68].

Інформація у сучасному суспільстві виступає його детермінуючим чинником. Досліджуючи стан суспільства і виділяючи його якісні параметри, науковці прагнуть встановити особливості взаємовпливу

між технічним і культурним розвитком суспільства. Тут слід виокремити два підходи: інформаційно-технологічний, за яким інформація та способи її трансляції виступають основою прогресу – на цій ідеї базуються теорії постіндустріального та інформаційного суспільств, і культурологічний, що культуру розглядає як основу всіх систем соціуму. Вважаємо за доцільне одночасно застосовувати ці два підходи. В рамках першого підходу панує точка зору про зміну свідомості і суспільної ідеології людей під впливом технічної революції. Змінюється соціальна структура – у конкурентній боротьбі виграють ті соціальні утворення, які здатні ефективно обробити і передати інформацію, і навпаки – суспільні утворення, що передачу інформації гальмують, зазнають занепаду. Саме тому у сучасному світі все більше стираються національні межі [6].

А. Турен відзначає, що постіндустріальне суспільство володіє принципово новим механізмом виробництва, що має дві ключові ознаки: нововведення, як результат інновацій у науку і техніку, та управління або здатність використовувати системи інформації та комунікації. у постіндустріальному суспільстві інвестиції робляться в інший рівень, ніж у індустріальному суспільстві, а саме у виробництво засобів виробництва. Організація праці у такому суспільстві стосується лише відносин працівників між собою. Автор називає сучасне суспільство програмованим через його здатність створювати моделі управління економікою [10, 414]. У. Дайзард відзначає, що благополуччя всіх людей можливе завдяки еволюції електронної інформаційної мережі, завдяки якій основним видом економічної діяльності нового суспільства стає виробництво, збереження і розповсюдження інформації [3; 344].

Інформаційне суспільство – концепція, що визначає головним фактором розвитку суспільства виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основу якої поклали Д.Белл, О.Тоффлер. Розглядаючи суспільний розвиток як «зміну ступенів», прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням «четвертого», інформаційного сектору економіки, наступного за сільським господарством, промисловістю та економікою послуг. При цьому стверджується, що капітал і праця як основа індустріального суспільства поступаються місцем інформації та знанню в інформаційному суспільстві. Комп'ютерна революція поступово приводить до зміни традиційного друку електронними книгами, змінює ідеологію, перетворює безробіття у забезпечене дозвілля. Соціальні та політичні зміни розглядаються у теорії інформаційного суспільства як прямий результат мікроелектронної революції. Перспектива розвитку демократії пов'язується з розповсюдженням інформаційної техніки. Е. Тоффлер відводить головну роль у цьому телекомунікаційній мережі, яка забезпечує двосторонній зв'язок громадян з урядом, дозволить враховувати їх думку при розробці політичних рішень [9, 567]. Роботи в області «штучного інтелекту» розглядаються як можливість інформаційного трактування самої людини. У. Дайзард підкреслює, що на сучасному етапі технологія пропонує набагато більші інформаційні і комунікаційні ресурси, ніж людство мало колись. Оцінюючи величину їх масштабів, він констатує перехід до інформаційного суспільства, основним видом економічної діяльності якого є: «...виробництво, зберігання і поширення інформації». Так, в 60-70-х роках ХХ ст. у західній літературі вважалося, що основою формування інформаційного суспільства є розвиток обчислювальної та інформаційної техніки. Називалася і низка інших ознак: глобальний характер інформації, вільне від державних кордонів поширення інформаційних потоків; значне зростання можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї; збільшення дії інформації на розвиток різних сфер людської діяльності; перехід до нових форм зайнятості та ін. Концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку гуманістично орієнтованих філософів та науковців, які додержуються думки щодо негативних наслідків комп'ютеризації суспільства [1, 332-335] ; [3, 343].

Д. Белл вирізняв три найважливіші аспекти для розуміння телекомунікаційної революції. Зокрема, це: перехід від індустріального до сервісного суспільства, вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій, перетворення нової, інтелектуальної технології в ключовий інструмент системного аналізу і теорії прийняття рішень. Т. Стоуньєр розглядає економічний аспект розвитку цивілізації, ставлячи на перше місце тяжіння до інформації. В історичному розвитку кожен суспільну формацію він характеризує через сутність господарської діяльності і лімітуючий фактор. Так, наприклад, у аграрній економіці господарська діяльність була пов'язана з виробництвом продуктів харчування, а лімітуючим фактором тут була наявність родючої землі, в індустріальній економіці господарська діяльність була виробництвом товарів і мала своїм лімітуючим фактором капітал. «В інформаційній економіці господарська діяльність – це головним чином використання і застосування інформації з метою зробити всі інші форми виробництва більш ефективними... лімітуючий фактор тут – наявне знання» [8, 393]. Інформаційний бум, у який людська цивілізація вступила після Другої світової війни створив історично новий тип суспільства. Доцільно навести підхід американського ученого Д. Робертсона, який у своїй праці «Інформаційна революція» відстежує всі етапи інформаційного розвитку історії. Автор виокремлює п'ять комунікаційних революцій. Перша з них – це виникнення мови, друга – винайдення писемності, третя – книгодрукування, яка суттєво трансформувала виробництво, соціум і культуру. Останні дві: четверта – винайдення електрики, та п'ята – запровадження мікропроцесорної технології призвели до утворення суспільства, що побудоване на знаннях. Д. Робертсон стверджує, що характер комунікації, особливості кодування інформації виступають основними чинниками економічного розвитку соціума і культури. Однак, слід зауважити, що спосіб організації інформації зумовлюється потребами людської спільноти, рівнем її розвитку [1, 341] ; [5,27] ; [7, 24-56].

Т. Стоунер характеризує принципову відмінність інформації від інших видів соціально – економічних ресурсів. Виділяючи те, що інформація може виступати в ролі капіталу, а також виділивши роль інформації у продуктивності праці, він відзначає, що у постіндустріальному суспільстві інформаційний ресурс є основною економічною цінністю та найбільшим потенціалом багатства. Підкреслюючи переваги інформаційного ресурсу, автор відзначає його невичерпність та підкреслює те, що використання даного ресурсу призводить до зменшення ентропії та зниження рівня забруднення. Серед основних способів збільшення багатства країни виділяються такі: накопичення капіталу, військові завоювання, використання новітніх технологій, що перетворюють нересурси в ресурси. Останній вид збагачення є найпродуктивнішим і саме він домінує у постіндустріальній економіці [8, 396-397]. Г. Кан виділяє розбіжність між поняттями інтелект та інформація, під першим розуміючи духовну сторону і акцентуючи діяльність на тому, що інформація, не одухотворена діяльністю людини, не може стати джерелом суспільного прогресу. Значна частина західних дослідників акцентувала увагу не стільки на інформації, скільки на ролі знань, або якісної і актуальної інформації [4, 169-172].

Автори розглядали питання відносин між технологією і суспільством. Так М. Кастельс у своїй концепції інформаціонального суспільства на основі чіткого вираження і опису ролі знань і інформації у суспільстві розмежував поняття інформаційне та інформаціональне. Він виокремлює новий інформаціональний спосіб історичного розвитку суспільства, за якого знання впливають на знання, що є головним джерелом суспільного прогресу. Сучасну технологічну революцію характеризує не центральна роль знань і інформації, але застосування цих знань і інформації до генерування знань і пристроїв, що оброблюють інформацію і здійснюють комунікацію. Саме держава була джерелом інформаційно-технологічної революції. Кожному суспільству притаманні власні організаційні схеми, але зміни утворюють єдині інформаційні схеми, що перетворюються і адаптуються до соціальних особливостей [5, 24-78].

М. Кастельс визначив нову епоху як «інформаціональне суспільство», яке має специфічну форму соціальної організації, у якій завдяки технологіям, використання, обробка і передача інформації стали детермінантами економіки, культури та суспільного розвитку загалом. Інформаціоналізм – спосіб розвитку, за якого головним джерелом продуктивності виступає якісна здатність поєднання і використання факторів виробництва на основі знань та інформації. При цьому інформаційна система невід’ємна від нових соціальних структур і мереж суспільства. Інформаціоналізм є особливим типом історичного типу розвитку суспільства, що відзначається характеристикою нового суспільства як капіталістичного і інформаційного водночас. У цьому способі розвитку джерело продуктивності виробництва полягало у технології генерування знань, обробки інформації. Специфічною ознакою для інформаціоналізму є вплив знання на знання як головний фактор виробничої продуктивності. М. Кастельс відзначає, що інформаціоналізм вказує на атрибут соціальної організації в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникали в даний конкретний історичний період, генерування, обробка і передача інформації стали функціональними джерелами продуктивності і влади. Остання чверть ХХ ст. стала періодом становлення інформаціоналізму, що сприяло інформаційно- технологічній революції [5, 226-251].

Особливостями технологічних новацій і проривів є те, що вони виникають кластерно, ділянками, при збільшенні віддачі вони починають контактувати між собою. Технологічна інновація не є ізольована подія. Вона відображає деякий етап знання. Конкретне інституційне і індивідуальне середовище, наявність деякої кваліфікації, необхідної, щоб отримати технологічні процеси і версії, економічну ментальність, щоб зробити застосування вигідним, нарешті, мережу виробників і користувачів, що можуть кумулятивно обмінюватися досвідом. Можна провести паралелі, виділити такі властивості, які ставлять технологічні інновації в залежності від середовища. Взаємодія між новими інформаційними технологіями соціальними змінами – процес, що суттєво впливає на простір. Автор виділяє два типи історичного розвитку: індустріалізм та інформаціоналізм. Інформаціоналізм – спосіб розв’язання проблеми, де ресурсом для підвищення продуктивності виступає якісне зростання факторів виробництва з використанням нових джерел енергії [5, 459-568].

Інформація у постіндустріальній економіці оголошується Д.Беллом основним ресурсом суспільства, що формується. Дослідники виділяють новий клас – меритократію: людей, що зайняті елітною інтелектуальною працею. Й.Массуда і Д.Белл спробували пов’язати технологічні чинники з соціальними. За твердженням Й.Массуди, інформаційне суспільство буде безкласовим і неконфліктним. У ньому буде панувати загальний мир і воно не матиме потреби у великому державному апараті. Даний вид суспільства розглядався як постбуржуазний, посткапіталістичний або постринковий. Тобто це було суспільство, у якому мали б подолатися вади капіталізму. Д. Белл стверджував, що у ньому еліту будуть складати науковці, які займатимуть високе становище у суспільстві завдяки своїй найвищій кваліфікації та освіті, а не завдяки своїй власності чи політичному успіху. На зміну фірмі основним інститутом стануть організації інституціоналізації знань, зокрема університети. Нові інформаційно – комунікативні технології (КТ) сприятимуть налагодженню діалогу між владою та громадянським суспільством, що дозволить організувати більш демократичні держави. Електронні засоби видаються дослідникам засобом реалізації демократичних ідеалів. Нові КТ дозволять замінити традиційну соціально – економічну структуру [1,335-341]; [6].

Зростаюча сила інформаційного потоку створює тип культури, де все підкорено необхідності класифікації, уніфікації. Показуючи вплив інформації і знань на суспільство, Д. Белл виділяє формування у новому суспільстві еліти знань, критерієм приналежності до якої є знання і технічна компетентність. Ця

еліта володіє владою в межах інститутів формалізації знань. Суспільний прогрес залежить від успішного компромісу між цією елітою і політиками, адже від останніх залежить практична реалізація ідей науковців. У Дайзард наголошує на новому варіанті політичної культури демократичного суспільства, де кожна людина є зберігачем і виробником власної інформації [1, 356-378].

Постіндустріальне суспільство має нову історичну парадигму. Детермінантом його розвитку виступає процес збереження, обробки і передачі інформації. Попри численні переваги даного історичного етапу розвитку цивілізації ми можемо констатувати, що його практична реалізація на глобальному рівні стикається з проблемою нерівномірності світового економічного розвитку. Інформація окрім основних, первинних своїх цілей може мати і вторинні, як наприклад реклама і пропаганда, «інформаційні війни». Д. Белл констатує, що на сучасному етапі, коли інформація перетворюється на товар, значення вторинних цілей збільшується, що не йде на користь якості цього ресурсу. Автор підкреслює можливість зростання бюрократії з інформацією у систему нагляду за громадянами: «зараз стає все більш очевидною загроза політичного нагляду за індивідами з використанням витонченої інформаційної техніки... інший важливий момент полягає у тому, що контроль над інформацією частіше за все виливається у зловживання, починаючи з приховування і інформації і закінчуючи її незаконним обнародуванням» [1, 467].

Таким чином, дослідження інформації як фактору суспільно – історичного розвитку почалося у другій половині 1940-х рр., у зв'язку з розвитком кібернетики і стрімким науково - технічним прогресом. На основі ідеї щодо історичного розвитку як еволюції і зміни способів трансляції і передачі інформації базуються теорії постіндустріального суспільства. Більш прогресивні способи передачі інформації зумовлюють перехід на новий історичний етап, а ті способи, що гальмують комунікації та накопичення знань, стають історично неперспективними і відмирають. У зв'язку з цим дослідники відзначають тісний взаємозв'язок між соціумом та системою знань у ньому. В усі часи інформація мала для суспільства важливе значення, але лише для суспільства сучасного типу або постіндустріального вона стала специфічним атрибутом суспільної організації, основою цього типу соціуму стала обробка зберігання і передача інформації. Дослідники виділяють її в якості економічного ресурсу, вказуючи на формування нового типу економіки. Інформація стала ресурсом і фактором суспільно – історичного прогресу, а особливості інформаційних систем, що існують у соціумі визначають подальший історичний розвиток. У історичному розвитку відбулися інформаційні революції, які завжди приносили оновлений тип суспільства, що базується на нових засадах. У постіндустріальній економіці використання інформації як ресурсу є найпродуктивнішим історичним видом. Водночас розрізняються інформація і знання за якісним показником: про вибухоподібне збільшення обсягу інформації в сучасному світі можна говорити лише як про кількісне. Можна констатувати, що постіндустріальне суспільство має нову історичну парадигму. Детермінантом його розвитку виступає процес збереження, обробки і передачі інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. – М: Прогресс, 1986. – 563с.
2. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине.-2-е изд. –М. Наука, 1983 – 344с.
3. Дайзард У. Наступление информационного века //Новая технократическая волна на Западе. – 1986. – 608с.
4. Кан Г. Грядущий подъем: экономический, политический, социальный. // Новая технократическая волна на Западе. М., 1986. – 224 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Костина А. В. Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». – 2009. – № 4 – Культурология. <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/>
7. Робертсон Д. Информационная революция. –Нью-Йорк, 1990. – 128 с.
8. Стоуньер.Т Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики (новая технократическая волна на Западе). –М., 1986. – 456с.
9. Тоффлер, Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.
10. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества. М., 1986. – 525 с.

Оксана ОМЕСЬ

АСПЕКТИ ЗАСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО РАБСТВА В ЄГИПТІ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – докт. іст. наук, професор С. С. Парсамов

Історія людства знає чимало народів, які створили міцні військові стани, до таких станів відносились і мамлюки, що служили при династії Айюбідів. Саме вони започаткували військовий інститут рабства, що послужив міцним базисом для армії в яку набирали найманців з числа рабів.

Становлення шляху воїна-мамлюка, як такого, почався з його появи на військовій арені, як раба. Слід зазначити, що для мусульманської цивілізації характерне дещо інше відношення до рабів, ніж для Західної Європи. На сході з рабами поводитись не тільки краще, але і статус рабів на Сході був менш принизливим, ніж на Заході. Тому стати найманцем - було досить непоганим способом зробити кар'єру. Рівень життя у мамлюків був значно вищим, ніж в середньому рівень життя на Близькому Сході.

В інституті військового рабства мамлюків називали 'абд ('abd - «раб») або гулам (ghulam – «хлопчик», «юнак»), частіше використовується по відношенню до рабів тюркського походження). Але широкого розповсюдження набув розмовний термін мамлюк, що з арабського означає «білий раб» або «належить» [1, 764-766].

Мамлюки починали свою військову кар'єру в якості хлопчиків кочівників в степах Центральної Азії, які були захоплені в рабство під час військових кампаній або рейдів. Рабовласник (*харадж*) був першим вчителем молодих мамлюків. Він оцінював їх потенціал і доставляв у різні невольничі ринки Єгипту. Найкращі перспективи мали ті мамлюки, яких купував сам султан. Ці новобранці (*куттуб*) направлялись в школи *табака*, де навчались грамоті, військовому мистецтву і богослов'ю, аж до досягнення повноліття. Після завершення курсу підготовки випускник отримував *ітака* – сертифікат про завершення освіти, а також одяг, коня, лук, стріли, колчан і сайдак, обладунки і меч. Після цього вони продовжували служити в армії, де вони продовжували відточувати військову майстерність.

До нас дійшло багато військових керівництв – *фурусія* (furusiah). Завдяки цьому ми достатньо знаєм про те, як проходила підготовка армії мамлюків. Керівництва-фурусія не були кодексом військової поведінки та вірності, що вважався за ідеал у європейських лицарів. Фурусія також не містила вказівок про ідеали хоробрості. Це було практичне керівництво, в якому описувались необхідні фізичні вправи, а також вказувались додаткові військові навички. Серед вправ практикувались: *лаб аль-рум* – фехтування списом, *лаб аль-кура* – поло, *кінгай* – стрільба з лука по мішеням на землі, *савк аль-бірджас* – мистецтво кидання дротиків, *рами биль-бундук* – стрільба дріб'ю, *рами аль-нушиаб* – загальна вправа із стрільби з лука, *дарб биль-сайф* – фехтування на мечах, *фанні аль-даббус* – бій булавою, *сіра* – боротьба, *савк аль-махміл* – допомога мусульманським паломникам, що повертаються з Мекки, *сібак аль-хайль* – скачки.

Армія мамлюків складалась з трьох основних частин: мамлюки султана, мамлюки амірів і вільно народжені солдати-халка. Мамлюки амірів мали не досить високий статус, як мамлюки султана і уступали останнім в підготовці. Після смерті кого-небудь з амірів, його мамлюки розподілялись між загонами інших амірів або відпускались на волю, тобто приєднували до загону халка. Мамлюків султана називали *муштарават* (ця назва використовувалась по відношенню до юнаків), і вони являли собою військову еліту. Якщо султан змінювався, то колишні мамлюки понижувались у посаді. Тому кожен новий султан починав створювати своє власне військо, не бажаючи покладатися на воїнів свого попередника. До всього цього додавався статус мамлюка у суспільстві, висока плата за роботу і як окрема винагорода – земельний наділ, що з часом дозволив їм перетворитися в великих землевласників [2, 7-9].

Отже, отримавши хорошу освіту та ставши професійними солдатами, мамлюки поступово закріплювались серед військової аристократії, ставши ключовим елементом правлячої еліти в більшості мусульманських династій. Але навіть очевидні привілеї не могли підштовхнути їх до здійснення перевороту в країні, до цього їх підвели несприятливі політичні умови.

Після смерті в 1250 р. аль-Маліка ас-Саліха ад-діна Айюба (старшого сина п'ятого айюбідського султана аль-Маліка аль-Каміля (1218–1238)), в Єгипет терміново повернувся Туран-шах, його син від першого шлюбу.

Поведінка Туран-шаха, його буйний норов, постійні образи і приниження його підданих викликали невдоволення вищих чинів мамлюків і ненависть мамлюкської гвардії; після чергового скандалу він був убитий. Султаншею була проголошена Шаджара ад-Дурр (вдову аль-Маліка). Її влада тривала всього 80 днів, так як верхівка мамлюків не захотіла підкорятися жінці (її відсторонили від влади) [4, 615-625].

«Первая фаза: это фаза успеха, захвата царской власти у прежней династии и поражения ее защитников. На этой фазе правитель служит образцом для своего племени в том, как он добивается славы, как он собирает налоги, как он защищает и обороняет (их) владения. Он не пытается ничего захватить лично для себя, потому что (высокая) 'асабийя не позволяет ему так поступать, а обладание ею является условием захвата власти (у старой династии), при том что (на этой фазе сила) 'асабийи еще не начинает уменьшаться» [5].

У рамках незалежного правління мамлюків, що продовжувалося два з половиною століття, умовно розрізняють дві лінії султанів: мамлюкських султанів Бахри, названих так через те, що їх казарми знаходились на острові ар-Рауда на Нілі (*ал-Бахр*) і султанів Бурджи, що отримали цю назву від цитаделі (*ал-Бурдж*) Каїру, в якій вони розмістили свою армію султана Кала'ун. Серед Бахритів переважав сімейний принцип унаслідування влади, а серед Бурджитів спадкова влада не дозволялась, цей недолік замінювався на дещо схожу старотюркську систему сеньйорату. Етнічно Бахріти в масі своїй були кипчаками з південноруських степів з деяким домашком монголів і курдів, тоді як Бурджити в основному були черкесами з Кавказу. Аж до останніх років правління мамлюків (початок XIX ст.) більшу частину солдат їм поставляла Черкесія. Всупереч твердженням про те, що мамлюки вдалося проіснувати лише протягом двох або трьох поколінь, нам видається, що з народжуваністю в мамлюкських сім'ях справа йшла благополучно - просто наступні покоління не виявляли інтересу до військової кар'єри, і відповідно виникала необхідність у поповненні [3, 99-103].

«Вторая фаза: это фаза, на которой (правитель) устанавливает полный контроль над своим народом, монополизмует царскую власть и устраняет своих соплеменников от участия (в осуществлении власти). На этой фазе правитель избочен максимальным увеличением числа своих приспешников и клиентов, для того чтобы удержат под контролем обладателей одной с ним 'асабийи, принадлежащих к одному с ним клану, одного с ним происхождения, имеющих сходные с ним права на

царскую власть. Он отстраняет их от власти, оттесняет их от ее источников, так что вся полнота власти оказывается в руках его семьи» [5].

У мамлюків збереглась складна ієрархічна система, на вершині якої знаходилися особисті мамлюки самого султана. Статус невільника представляв важливу умову для підйому по сходах цієї ієрархії влади, оскільки вільні, включаючи і синів колишніх мамлюків, займали в армії тільки нижчі посади (в подібному становищі перебували й тюркські раби в Османській імперії, де *капи куллари* мали найкращі шанси на просування). Самодержавство султана обмежували головні еміри і бюрократичний апарат, а про нестійкість султанату свідчить швидка зміна правителів і триразовий прихід до влади одного султана, як це було з ан-Насирія Мухаммадом ібн Кала'уном. Мамлюки продовжували сунітську політику Айюбідів; що пояснюється тим, що вони зберігали в Каїрі гілку спустошених в неробстві аббасидських халіфів.

Миць і успіхи мамлюкської держави були досить значні. В 1260 р. Кутуз розгромив монголів Хюлегю при 'Айн Джалуті, а його наступник Байбарс закріпив перемогу і поставив на ноги державне управління; правда, і після цього загроза з боку монголів не припинялася ще протягом декількох десятиліть. До кінця XIII ст. міста на палестинському узбережжі були очищені від хрестоносців, а в наступному столітті припинило існування і царство Рубенідів в Малій, або Кілійській, Вірменії. Завдяки цьому мамлюки придбали в усьому мусульманському світі гучну славу нищителів язичників-монголів і християн. Їх володіння сягали на заході до Кіренаїки, на півдні до Нубії і Массави і на півночі до гір Тавра. Під їх захистом знаходилися і священні міста в Аравії. У XV ст. своїми головними ворогами мамлюки вважали османських султанів. В якості буферної держави в Західному Дійарбакре мамлюки зберігали туркменське князівство Зулагдір-огуллари і надавали підтримку Караманідам. Однак надзвичайна енергія і натхнення османських султанів поряд з майстерним застосуванням артилерії і вогнепальної зброї забезпечили їм перевагу. В 1516 р. в битві при Мардж Дабіке поблизу Алеппо був убитий останній по-справжньому значний мамлюкський султан, Кансуха ал-Гаурі, вслід за цим Селім Грозний зайняв Сирію і Єгипет. Відтепер вони стали *пашаликами* Османської імперії, хоча військова каста мамлюків продовжувала фактично керувати Єгиптом, поки Мухаммад 'Алі не розправився з ними в 1811 г.

Правління мамлюків в Єгипті і Сирії відзначено підйомом економічного добробуту та розквітом культури і мистецтва, особливо таких областей, як архітектура, гончарне виробництво та обробка металів [3, 99-103].

«Третья фаза: это фаза отдыха и покоя, когда династия наслаждается плодами царской власти, которые являются объектами человеческого вождения; речь идет о приобретении имущества, увековечивании себя в разного рода сооружениях и самопрославлении; (правитель) расходует свою энергию на сбор налогов, сведение доходов и расходов, расчет затрат, строительство монументальных сооружений, гигантских строений, больших городов, и высоких построек, дары благородным посольствам из других держав и племен, а также раздачу даров своим собственным людям» [5].

Таким чином, вся влада протягом XIII-XV ст. була зосереджена в руках військової аристократії, встановивши в Єгипті тісні дипломатичні, політичні і культурні зв'язки з іншими країнами, що сприяло піднесенню і зміні геополітичної карти регіону на користь Єгипту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Encyclopedia of African History: Volume 1 A–G. Egypt: Mamluk Dynasty (1250–1517): Army and Iqta' System. William J. Hamblin. / ed. Kevin Shillington/ New York, 2005. – 1046 с.
2. Nicolle, D. The Mamluks 1250–1517. London: «Osprey Publishing», 1993. – 48 с.
3. Босворт К. Э. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии = The Islamic Dynasties. A Chronological and Genealogical Handbook / Пер. с англ. П. А. Грязневича, отв. редактор И. П. Петрушевский – М.: Наука, ГРВЛ, 1971. – 325с.
4. История Востока: В шести томах. Восток в средние века. Том 2. М.: «Восточная литература», РАН. 1995. – 716 с.
5. Коротав А. В. Долгосрочная политико-демографическая динамика Египта: циклы и тенденции. / Теория политико-демографических циклов. Абд ар-Рахмана Ибн Хальдуна в его собственном изложении. (Перевод разделов социологического трактата ал-Мукаддима) М.: Восточная литература, 2006. С. 67–78.

Кирило ПАНЧЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КЕРАМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЗАХІДНИХ РЕГІОНАХ ЗОЛОТОЇ ОРДИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТ. ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент І.А. Козир

У першій половині XIV ст. території колишньої Південно-Західної Русі та території сучасної Молдови входили під протекторат Золотої Орди. Саме в цей період тут з'являються населені пункти з рисами розвиненої міської культури. Політика ханів була спрямована на пожевлення економічної ситуації в цьому регіоні. Археологічні матеріали дозволяють нам охарактеризувати особливості розвитку та функціонування таких міст. Найбільш масовим джерелом є керамічний комплекс. Особливості організації керамічного виробництва в золотоординських містах у значній мірі дозволяють простежити інтенсивність їх економічного розвитку та етнічні процеси.

На сучасному етапі археологами досліджено декілька міст в межах локалізованого регіону. Це поселення Костешти Котовського району та Старий Орхей на території сучасної Молдови та культурний

шар ординського часу в Білгороді-Дністровському. Впродовж п'ятнадцяти років біля с. Торговиця на р. Синюха проводяться археологічні дослідження середньовічного населеного пункту ординського часу з рисами міської культури.

Перейдемо до характеристики розвитку керамічного ремесла окремих золотоординських поселень регіону.

З точки зору організації керамічного ремесла викликає інтерес місце розташування виробничих об'єктів в межах міста. У Костештах археологами виявлено та досліджено окремий гончарний район [10, 39]. У Старому Орхеї виробничі комплекси розташовувались поряд із житловими будівлями [1, 20]. Тут виявлені житла-майстерні та випалювальні пристрої [9, 74; 3, 122]. Знахідка майстерні для випалення кераміки в Торговиці на околиці поселення [6, 6] дозволяє теж поки що лише припустити наявність тут ремісничої округи. У Білгороді керамічне ремесло було найбільш розвинутим серед інших ремесел, тут виявлено і досліджено також ряд виробничих комплексів [7, 115].

У Костештах в більшості випадків майстерні чергуються з печами або іноді знаходяться в одному комплексі [10,31]. Тут майстерні можна розділити на власне майстерні, де відбувався лише процес виготовлення продукції та майстерні-житла, де майстри поєднували свій побут з виробництвом. Подібна схожість в організації виробництва зафіксована і в золотоординських містах Нижнього Поволжя [2, 184 – 185]. Виділяють окремо третій тип майстерень, які виготовляли продукцію для будівельних потреб – це напівземлянки, які слугували лише житлами, а сам процес формування та випалу продукції відбувався під навісом [10, 59]. Досліджена в Торговиці майстерня для випалення кераміки також функціонувала під навісом, оскільки крім залишків стовпців від каркасу та згорілої колоди, ніяких залишків споруди не виявлено [6, 7].

Більшість з них будувалися на схилах, для зручності побудови випалювальних пристроїв. Для випалення кераміки в майстернях використовували горни, а також тандири. Використання тандирів у виробничих цілях зафіксоване у деяких ординських виробничих комплексах, про що свідчать знахідки в Торговиці [4, 9]. Існування різних типів майстерень дають змогу вченим припустити початок процесу виокремлення галузей у сфері гончарства, що було характерним для золотоординських територій на той час [5, 136].

Відкриття подібних об'єктів на поселеннях дає змогу реконструювати типи самих гончарних майстерень та хід виробництва. Для виготовлення кераміки в Костештах використовували глину місцевого походження, чому сприяв вихід самого мінералу на поверхню землі [10, 64]. Використовувалось декілька сортів глини. Перший тип глини – зелена, яка має за аналізами однорідну структуру, без крупних домішок. Відповідно з неї виготовляли кераміку, яка йшла для потреб сільської округи [10, 65]. Другий тип – жовта, яка має значні домішки піску, конкрецій вапняку. Враховуючи аналіз керамічного матеріалу, можна зробити висновок, що ця глина використовувалась для виготовлення кераміки другого типу. Однією з причин, яка могла б змусити майстрів використовувати саме цю глину є те, що під час випалу вироби з неї піддаються меншій деформації. Вдосконалені внаслідок зростання виробничих потреб, горни швидше набирали високу температуру, тому в таких умовах жовта глина була більш продуктивною. Для того щоб збільшити пластичність в тісто іноді додавали зелену глину, що підтверджується знахідками керамічної продукції. Крім того, щоб до тіста додати пісок необхідно його було привезти з інших місць, що займало б значний час. Піщана жовта глина вирішувала цю проблему. Таким чином процес формування продукції пришвидшувався, а відмулювання глини можна було не проводити [10, 66]. Сам склад тіста керамічних виробів майже не відрізнявся від сировини. Отже, затрати сил під час процесу виробництва зводились до абсолютного мінімуму.

При виготовленні кераміки сільського типу використовувалась техніка формовки – наліпом, яка доволі широко застосовувалась і при формуванні міської кераміки. У міському керамічному виробництві застосовувались більш ефективні методи формування форм. Міська кераміка мала більш симетричні форми та однакову товщину стінок. Варто зазначити, що сільська кераміка виготовлялася наліпним способом і лише відформовувалася за допомогою кола. Потрібна форма надавалась посудині вже в процесі формування [10, 67]. При виготовленні міської кераміки круг приводився в швидкий рух, вдавненням пальців з внутрішньої сторони, користуючись обертанням круга і поступово пересуваючи руку вгору, надавав посудині потрібну форму.

Аналіз керамічної продукції дозволяє говорити про наявність в Костештах кількох типів гончарних кіл. Перший – ручне легке гончарне коло, другий – важке ручне гончарне коло і третій – ножне гончарне коло.

Для обох проаналізованих груп кераміки характерна і своя техніка декору. Міська кераміка прикрашена лінійними, ялинковим орнаментом, який наносили за допомогою спеціальних інструментів (гребінці або лопатки).

Декор сільської кераміки значно простіший і виконаний неохайно. Лінійний орнамент наносили за допомогою загостреної палки, яку підставляли до посудини, яка одночасно в цей час оберталася на гончарному колі. Так наносився орнамент у вигляді концентричних ліній. Рухаючи одночасно і паличку і гончарне коло, можна було отримати спіралевидний орнамент. Крім лінійного орнаменту на кераміці другої групи зустрічаються насічки, нанесені дерев'яною лопаткою.

У декорі кераміки другої групи використовувалась також і техніка штампа. Про це свідчать знахідки глиняних матриць. Варто зазначити, що за своєю формою та орнаментациєю вони тяжіють до міст Нижнього Поволжя [10, 71].

Особливу форму декору представляє собою полив'яний посуд. У золотоординських містах виготовлялись керамічні вироби, просто вкриті поливою різних кольорів, вироби з різноманітним орнаментом, прикрашені поливою різних кольорів, вироби з орнаментом, прокресленим по ангобу і вкритим зверху поливою (графіто), вироби з графіто та підглазурним розписом, вироби з підглазурним розписом. Найбільш поширеним є використання чотирьох кольорів – зеленого, жовтого, коричневого та блакитного.

Найбільш проста у виготовленні полива зі свинцю фарбувалася окисами різних металів. Найбільш поширеною є зелена полива, жовтий колір поливи досягався без додавання оксидів будь-яких металів при спеціальному режимі випалювання. Коричневу поливу майстри отримували шляхом додавання в суміш окису марганцю, при довготривалому випалі колір ставав фіолетовим. Блакитні, кобальтові поливи зустрічаються рідко.

На висушений виріб наносили шар білого чи жовтого ангобу, після чого проводився первинний випал, потім виріб покривався поливою і знову проходив випалювання.

В ординських поливах застосовувався «резерваж» – покриття частини поверхні керамічного виробу жирним розчином, що робило неможливим потрапляння сюди поливи. Такий спосіб використовувався тоді, коли було необхідно було покрити виріб різними кольорами. Наприклад реконструйовано техніку резерважу, якою користувалися костештські майстри. Вона була такою: ангобований випалений виріб, прикрашений орнаментом графіто, покривався шаром жиру в тих місцях, де полива не мала приставати. Потім проводився випал виробу, внаслідок чого жир випалювався і поверхня ставала знову придатна для нанесення поливи. Таким чином виріб, оздоблений за допомогою техніки резерважу, потребував потрійного випалу [10, 72]. У більшості випадків для резерважу використовувались зелена, оливкова та жовта фарби [10, 73]. Посуд покривали поливою в рідкому стані, наносячи її за допомогою щітки [10, 71]. При нанесенні орнаменту графіто це робилося до первинного випалювання продукції по сирому ангобу.

Археологічні матеріали з поселень Костешти, Старий Орхей та Торговиця дозволяють стверджувати, що в першій половині XIV ст. у Західних регіонах Золотої Орди під впливом східних традицій активно розвивалось гончарство. Очевидно, цей процес відбувався в умовах зростання ринку, на що вказує існування різних типів виробничих комплексів, випалювальних пристроїв та намагання майстрів зменшити затрати на виробництво.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абызова Е.Н., Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхей. Золотоординский период. – Казань, 1981. – 100 с.
2. Блохин В.Г., Яворская Л. В. Археология золотоординских городов Нижнего Поволжья. – Волгоград, 2006. – 263 с.
3. Бырня П.П., Русев Н.Д. Гончарный комплекс из Старого Орхей // Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья. – Казань, 1988. – С. 122 – 130.
4. Бокій Н., Козир І., Позивай Т. Десять років археологічних досліджень золотоординської пам'ятки біля с. Торговиця на Кіровоградщині // Північне Причорномор'я та Крим у добу середньовіччя (XIV – XVI ст.). – Кіровоград, 2006. – С. 4 – 13.
5. Гусева Т.В. Ремесленные мастерские в восточном пригороде Нового Сарая // СА. – 1974. – № 3. – С. 125 – 141.
6. Козир І. Керамічна майстерня золотоординського часу з Торговицького археологічного комплексу // Наукові записки. – Випуск 13. – Серія: Історичні науки. – Кіровоград. – 2010. – С. 6 – 14.
7. Кравченко А.А. Производственные комплексы Белгорода в XIII – XIV в. // Античная Тира и средневековый Белгород. – К., 1979. – С. 115 – 135.
8. Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (к. XIII – XIV в.). – К., 1986. – 125 с.
9. Полевой Л.Л. Археологические материалы к истории Молдавии XIV в. // СА. – 1965. – № 3. – С. 66 – 80.
10. Полевой Л.Л. Городское гончарство Пруто-Днестровья в XIV в. – Казань, 1969. – 209 с.

Наталія САЛІМОВА

ВИСВІТЛЕННЯ КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ 1962 РОКУ В ГАЗЕТІ «ПРАВДА» В ПЕРІОД ЕСКАЛАЦІЇ КОНФЛІКТУ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент Є.В. Демєнтов

Друга світова війна змінилася глобальним суперництвом між СРСР та США, яке увійшло в історію під назвою «холодна війна» і тривала майже 45 років. «Холодна війна» була насамперед ідеологічним протистоянням комуністичної та капіталістичної систем, тоталітаризму та свободи. Воно супроводжувалося гонкою звичайних і ядерних озброєнь, що час від часу загрожувало початком третьої світової війни. Найбільш відомим із таких випадків, коли світ опинився на грані катастрофи, стала Карибська криза 1962 року. Вона наглядно продемонструвала, наскільки крихкий мир в ядерне сторіччя. Її уроки, наслідки та механізми врегулювання не втратили своєї актуальності і через 50 років.

Важливим джерелом дослідження Карибської кризи є газетна періодика. Одним із небагатьох періодичних видань в радянській пресі, що висвітлювали конфлікт двох наддержав навколо Куби, була газета «Правда». «Правда», як орган ЦК КПРС, була найбільш впливовим радянським виданням, фактично – головною газетою країни.

Аналіз публікацій газети «Правда» за період з 22 жовтня по 29 жовтня 1962 року, тобто період ескалації Карибської кризи дозволило виявити 148 матеріалів, присвячених подіям Карибської кризи. Це становить 39% від загальної кількості публікацій за даний період. Рамки статті не дозволяють охопити повністю всі публікації, тому увагу зосереджено лише на висвітленні та аналізі основних публікацій, що в

тій чи іншій мірі представляють офіційну точку зору радянського керівництва на події, пов'язані з Карибською кризою 1962 року.

Публікація матеріалів у газеті «Правда», присвячених Карибській кризі, починається з 23 жовтня 1962 року. Під заголовком «Небезпечні та безвідповідальні дії» було зібрано ряд повідомлень ТАРС. Вказувалося, що 22 жовтня в американській столиці йшли поспішно скликані наради, що затянулися до пізньої ночі. Президент США Кеннеді, не дивлячись на вихідний, перебував в Білому домі, відмінив заплановану на кінець минулого тижня поїздку по штатах Середнього і Дальнього Заходу. Віце-президент США Джонсон також призупинив свою передвиборну кампанію і повернувся до Вашингтону. В одному із повідомлень зазначається « активність в Вашингтонських офіціальних колах співпала з тим, що відбувається біля берегів революційної Куби, масштабним скупченням військово – морських і військово – повітряних сил США, з концентрацією в цьому районі більше 40 кораблів і біля 20 тисяч солдат і офіцерів морської піхоти. В іншому повідомленні ТАРС йшлося про те, що прес-секретар Білого дому Селінджер заявив, що сьогодні вранці президент США Дж. Кеннеді провів нараду з високопосадовцями Білого дому. Селінджер категорично відмовився відповідати на питання кореспондентів про те, які проблеми обговорювалися на цій нараді в Білому домі.

У наступному повідомленні ТАРС зазначає, що головнокомандувач військовим флотом неочікувано відмінив поїздку журналістів на бойових кораблях, що направляються на Кубу та намічену на ранок прес – конференцію віце-адмірала Орасіо Ріверо – командуючого навчаннями в карибському басейні [1].

В огляді за 23 жовтня 1962 року «Зосередження американських військових сил в Карибському морі» ТАРС повідомляє, що відбувається проведення в Карибському морі, неподалік від Куби, масштабних навчань воєнно-морських і повітряно-морських сил. Агенство зазначає, що на базу ВПС в Кі – Уесті (штат Флоріда) прибула ескадрилья швидкісних реактивних винищувачів, озброєних керованими зарядами. У даній публікації наводиться витримка з газети «Нью – Йорк гарден тріб'юн», де автор статті Роджерс під заголовком «В Вашингтоні щось затівається: Берлін чи Куба?» припускає, що «ця висадка, ймовірно, представляє собою генеральну репетицію висадки десанту на Кубу, якщо коли-небудь буде даний наказ про таку висадку...». Агенство наголошує, що мають місце і інші переміщення американських військових кораблів [2].

У вищезазначеному номері газети «Правда» кореспонденти агенства Юнайтед Пресс Інтернешенал передають з Вашингтону, що рада ОАД збирається в середу, щоб поновити обговорення проблем, які стосуються Куби [3].

На противагу вищезгаданій публікації в статті «Куба нікому не загрожує», було наведено публікації французького щотижневика «Експрес» – нарис Сержа Лафарі. Автор висміює повідомлення ЗМІ США відносно військової загрози США з боку Куби [4].

У контексті публікації «Міжнародний огляд» за 23 жовтня 1962 року було опубліковано статтю авторів Є. Лятошко та М. Подключнікова «Під знаком військової істерії». Автори зазначають: «З трибун конгресу то і діло роздавалися войовничі оклики і безглузді заклики розв'язати війну проти Кубинської Республіки. В угарі військового ажиотажу було наспіх проштамповано провокаційну резолюцію, що характеризує рішення США «попередити будь-якими засобами, які стануть необхідними, включаючи зброю, розповсюдження марксистсько-ленінського режиму на Кубі, своєю діяльністю в будь – якій частині західної півкулі». Як висновок, до статті зазначалося: «Події минулого тижня ще раз зі всією очевидністю показують, що Радянський Союз, весь соціалістичний табір пильно стоїть на сторожі миру, не жаліє своїх сил, щоб попередити нову військову катастрофу. І в той же час, як свідчать факти, агресивні імперіалістичні сили розпалюють її...» [5].

24 жовтня 1962 року «Правда» вийшла з друку із заголовком на першій шпальті «Приструнити зарвавшихся американських агресорів». У статті «Руки геть від Куби» зазначалося, що уряд Радянського Союзу звертається з закликом до урядів всіх народів підняти голос протесту проти агресивних дій США по відношенню до Куби і інших держав, рішуче засудити ці дії і поставити перешкоду на шляху розв'язання урядом США термоядерної війни. Наголошувалося, що Радянський уряд зробить все від нього залежне, щоб зірвати агресивні задуми імперіалістичних кіл США, відстояти і укріпити мир на Землі [6].

У цьому номері під заголовком «Зірвати злочинні задуми ворогів миру» йшлося про те, що дії правлячих кіл США є порушенням норм міжнародного права, суперечать принципам Уставу ООН. Президент Кеннеді видвинув проти Куби давно вже запереченні звинувачення, ніби - Куба загрожує безпеці США. Американські правлячі кола бачуть, що ідеї національної незалежності і соціальної справедливості запалені кубинською революцією в західній півкулі, знаходять підтримку і розуміння в серцях народів Латинської Америки, вони бояться ходу історії. Американські правлячі кола грають з вогнем, погрожуючи війною проти Радянського Союзу, який в свою чергу є грізним попередженням тим, хто втрачає глузд. У Радянському Союзі, в країнах соціалізму і миролюбних народів хватає сил і засобів, щоб одягнути гальмівну сорочку на агресорів.[7]

Також 24 жовтня 1962 року в «Правді» повідомлялося, що «В зв'язку з провокаційними діями уряду США і агресивними намірами американських збройних сил, 23 жовтня 1962 року в Кремлі Радянський уряд заслухав міністра оборони СРСР маршала Радянського Союзу Малиновського про проведені заходи по підвищенню боевої готовності в Збройних Силах і дано міністру оборони необхідні накази в тому числі до особливого розпорядження: затримати звільнення з Радянської Армії складу старшого віку в ракетних військах стратегічного призначення, в військах протиповітряної оборони і на підводному флоті; зупинити відпустки всьому особливому складу; підвищити боєздатність і пильність у всіх військах» [8].

Заходи, що відбувалися в штабі Об'єднаних Збройних Сил країн Варшавського договору, теж були висвітлені на сторінках «Правди» за 24 жовтня 1962 року. Зазначалося, що Головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил країн Варшавського договору Маршал Радянського Союзу Гречко А. А. 23 жовтня зібрав офіцерів, представників армій країн Варшавського договору і дав наказ про проведення ряду заходів по підвищенню бойової готовності військ і флотів, що входили до складу ОВД [9].

В цьому ж номері на першій шпальті було опубліковано Заяву Радянського Уряду, в якій йшлося про рішення американського уряду щодо встановлення блокади Куби, огляд кораблів, які направлялися на Кубу і не пропускати суда зі зброєю, які, за визначеннями американської влади, носять наступальний характер. У заяві зазначалося, що одночасно розпочалася висадка на американську базу Гуантанамо, розміщену на території Куби, нових американських військ, а збройні сили США приводяться в стан бойової готовності. Такі дії американського уряду в заяві кваліфікувалися як піратство. Радянський уряд попереджує уряд США, що реалізувавши заходи, про які оголосив президент Кеннеді, він бере на себе важку відповідальність за долю світу, веде безглузду війну з вогнем. Якщо раніше США могли вважати себе самою могутньою в військовому відношенні державою, то зараз в світі є інша сила, не менш могутня, яка виступає за те, щоб народи облаштували своє життя так, як вони хочуть. Зараз, як ніколи раніше, від державних діячів потребується проявити холоднокровність і здоровий глузд і не допустити брязкання зброї. Радянський уряд підтвердив, що вся зброя, якою володіє СРСР, слугує і буде слугувати в цілях оборони від агресорів. Саме цю місію Радянський Союз буде виконувати зі всією твердістю і послідовністю. Висунута в ході виступу заява Кеннеді про те, що якщо хоч одна ядерна бомба впаде на територію США, охарактеризувалася Радянським урядом, як лицемірство, адже СРСР не одноразово заявляв, що ні одна радянська ядерна зброя не впаде ні на США, ні на яку-небудь іншу країну, якщо не буде агресивних дій. Ядерна зброя, якою володіє СРСР знаходиться в руках радянського народу і ніколи не буде використана з метою агресії. Наголошувалося, що СРСР завжди був вірний принципам Статуту ООН, саме СРСР пропонував програму загального і повного роззброєння, яке до цих пір не здвинулося з місця по вині США та їх союзників по НАТО, які бояться розлучитися з палицею, за допомогою якої намагаються диктувати свою волю іншим країнам. Зазначалося, що допомога СРСР Кубі – це допомога, яка переслідує цілі допомоги в сфері оборонності країни, як і вказувалося 3 вересня 1962 року в спільному радянсько-кубинському комюніке про перебування в СРСР делегації Куби, що зброя, військова техніка надані на прохання кубинської сторони, призначалися виключно для оборонних цілей. Необхідність радянської допомоги викликана тим, що США не зупиняться ні перед чим, включаючи організацію військової інтервенції на Кубі, як це було в квітні 1961 року, для того, щоб позбавити кубинський народ відвойованої ним свободи і незалежності, знову підкорити його пануванню американських монополій, зробити Кубу маріонеткою США. Радянський Союз виступає за те, щоб всі іноземні війська були виведені з чужих територій в свої національні кордони. Враховуючи всю серйозність створеного урядом США положення навколо Куби, Радянський Уряд дав своєму представникові в ООН наказ поставити питання про невідкладне скликання Ради Безпеки для розгляду питання: «Про порушення Уставу ООН і загрози миру з боку США [10].

У вище згаданому номері «Правди» було представлено звернення СРСР і Куби до Ради Безпеки, в якому говорилося, що замісник постійного представника СРСР в Раді Безпеки при ООН П. Д. Морозов та представник Куби звернулися до Зоріна з проханням негайно призначити засідання Ради Безпеки, з метою розгляду питання «Про порушення Уставу ООН і загрози миру зі сторони США» [11].

У цьому ж номері, в статті «Ставка на розбій» тезисно був представлений виступ Дж. Кеннеді. Зазначалося, що мова президента США була переповнена грубими антирадянськими випадками. [12]

На 6 шпальті була розміщена стаття Б. Боровського «В години сурової відповідальності», присвячена 17 – річчю Уставу ООН. В контексті даної статті автор наголошує на те, що СРСР завжди був вірний принципам Уставу ООН на протигагу США, які своїми піратськими діями кинули виклик ООН, принципам її Уставу, всій системі міжнародного права. [13]

25 жовтня 1962 року на першій полосі газети «Правда» була розміщена «Відповідь М. С. Хрущова Бертраму Расселу», в якій радянський керівник подякував Расселу за його тривогу за збереження миру в світі. Він зазначив, що в даній ситуації необхідно докласти сил не лише СРСР, соціалістичним країнам і Кубі, а й іншим державам, народам, пластам суспільства, щоб попередити військову катастрофу. Хрущов наголосив, що СРСР зробить все для цього. Уряд СРСР вважає, що уряд США повинен проявити стриманість і призупинити реалізацію своїх піратських погроз, які ведуть за собою серйозні наслідки. [14]

Далі під заголовком «Усунути загрозу війни» був представлений виступ В. А. Зоріна в Раді Безпеки ООН та резолюція СРСР [15].

Тут же, в опублікованій телеграмі Б. Рассела М. С. Хрущову, лорд Рассел закликав М. С. Хрущова не дати спровокувати себе невиправданими діями США на Кубі. Порадив шукати осуду через ООН. Наголосив, що поспішні дії можуть привести до війни [16]. В телеграмі Дж. Кеннеді, Г. Макмілану, У Тану, Б. Рассел наголосив Кеннеді, що він зробив відчайдушний крок, який загрожує всьому людству. Висунув ноту про зупинення цього безглуздя [17].

У повідомленні з Вашингтону С. Віневський в «Правді» за 25 жовтня 1962 року зазначив, що кодовані радіосигнали тільки що передали американським кораблям в Атлантиці наказ про початок збройної блокади Куби. Реакційні кола уряду підштовхують США до агресивних дій. [18]

На третій шпальті «Правди» було розміщено виступ прем'єр-міністра Куби Фідела Кастро [19].

26 жовтня 1962 року під заголовком «Глузд повинен торжествувати» зазначалося, що звернення Радянського уряду до всіх урядів і народів з закликм рішуче засудити агресивні дії імперіалістичних кіл США знайшли величезний відгук. В багатьох країнах американські посольства блокують розгнівані маніфестанти, що вимагають підтримки справедливої справи Куби. Радянський Союз готовий зробити все, аби не допустити розв'язання війни, попередити військову катастрофу. М. С. Хрущов одобрив ініціативу секретаря ООН У Тана, який закликав призупинити перевезення зброї на Кубу з однієї сторони, призупинити карантин Куби з іншої сторони [20].

У даному номері були опубліковані телеграми У Танадо М. С. Хрущова [21], відповідь М. С. Хрущова У Тану [22] та телеграма Б. Рассела до Б. Хрущова [23].

Третя шпальта даного номеру вийшла під лозунгом «Всі чесні люди землі на стороні Куби».

Тут же було опубліковано заяву Радянського комітету захисту миру, в якій йшлося про те, що ще ніколи після Другої світової війни сили агресії і війни не виступали так нагло і не прикрито, як це робить зараз американська воєнщина і уряд США, зробивши заяву про військову блокаду Кубинської Республіки. Американські правлячі кола готові розпалити вогонь війни, який може охопити весь світ. У такі тривожні години радянські прибічники миру єдині в своїй твердій і миролубивій позиції, позиції Радянського уряду [24].

Разом з тим спецкореспонденти «Правди» Ю. Жуков і В. Маєвський зазначають, що президент Кеннеді віддав наказ про блокаду Куби і привів у бойову готовність збройні сили США у всьому світі, включаючи Західний Берлін, виступив з погрозою Кубі та Радянському Союзу, поставив людство на грань Третьої світової війни. На екранах телебачення повзуть міноносці, летять літаки, показують евакуацію жінок і дітей військовослужбовців з Гуантанамо... І ось на екрані з'являється зображення колісничного трактору «Білорусь». В цей час диктор кричить про радянські наступальні ракети на Кубі. Присутній американський професор зазначає: «Вони кажуть, що Кеннеді отримав свідчення про доставку радянських наступальних ракет на Кубу ще в вівторок. Чому ж тоді було не поговорити про це з Громико, якого приймали в четверть?». За словами кореспондентів, Ачесон був направлений в Париж, щоб втягнути НАТО в автентюру США [25].

У вищезгаданому випуску «Правди» Т. Гайдар в огляді «Гавана в ці дні» повідомляв, що в Гаванський порт прибув «Іван Ползунов» привіз станки, чеський транспорт «Лідіце» – промислове обладнання, югославське судно «Плессе» – 10 тонн цементу. Всього більше 20 суден завантажувалися і розвантажувалися в Гавані в ті години, коли воєно- морський флот США уже займав позицію для початку піратської блокади [26].

Оглядач В. Коріонова під заголовком «Маска зірвана» викриває політику США. «Отже маска скинута ... 19 жовтня США привселюдно заявило, що у Пентагоні немає даних, що свідчать про наявність ядерної зброї на Кубі ... а через 48 годин президент США вже тужився довести американцям, що на Кубі є ...» – йдеться в огляді. Фальш і лицемірство завжди були другою натурою американських реакційних політиканів. Проте ніколи ще ця риса не досягла настільки воістину гіперболічних розмірів, як в наш час. Військові бази, мережею яких США облуптали весь капіталістичний світ, – це бази агресії. Зброя ж яку набуває Куба, призначена для цілей оборони і тільки для цих цілей. В цю тривожну годину голос Москви звучить над нашою планетою, як голос світу і розсудливості [27].

«Правда» за 27 жовтня вийшла на першій полосі з закликом ЦК КПРС: «Народи всх країн! Будьте уважні, викривайте імперіалістичних підбурювачів війни! Активно боріться за забезпечення стійкого і непорушного миру» [28]. У цьому номері було опубліковано телеграму в. о. генсека ООН У Тана, в якій він Тан дякував М. С. Хрущову за його обнадійливу відповідь на вчорашнє звернення. У Тан виразив надію вже завтра почати бесіду з послом Зоріним і що результат даної зустрічі задовольнить всі зацікавлені сторони і піде на користь миру [29].

Зазначалося, що відповідь М. С. Хрущова У Тану та Б. Расселу перебуває в центрі уваги міжнародної спільноти [30].

У даному номері «Правди», Лорд Рассел заявив, що вчора опублікував заяву, яку було продиктовано на телефон лондонському відділу ТАРС секретарем лорда Рассела. В ній йшлося: «Прем'єру Хрущову належить особиста заслуга в попередженні війни, що несе ядерне знищення. Він діяв з величезною стриманістю в умовах виключно серйозної кризи і дотримувався букви обіцянки, що надіслав мені. Він обіцяв, що не предприме нічого на швидкоруч, нічого такого, що могло б повести за собою загрозу конфлікту...» Б. Рассел підкреслив, що «виключно важлива витримка проявлена паном Хрущовим, зобов'язала президента Кеннеді прийняти його пропозицію зустрітися на вищому рівні. Блокада являє собою порушення положень міжнародного права. Вона незаконна і аморальна. Якщо блокада виправдана в застосованні до Куби, то вона точно так могла бути застосована і до Туреччини...» [31].

Третя шпальта газети «Правда» за 24 жовтня 1962 року вийшла під величезним заголовком «Народи відкидають агресивну політику США. Радянська позиція – надія миру». І як на підтвердження цього повідомлення кореспондента Агенства Асошіейтед Пресс, який передає з Вашингтону, що представник державного департаменту США заявив сьогодні (26. 10. 1962 р.), що подальші дії будуть виправдані, якщо Куба буде продовжувати наступальну воєну підготовку [32]. ТАРС повідомляє, що сьогодні (26.10.1962 р.) в Карибському морі два американські есмінці зупинили ліванське судно «Марукла» що направлялося на Кубу і провели огляд. Оскільки «заборонених матеріалів» не було виявлено, судну було дозволено продовжувати плавання [33].

Оглядач «Правди» В. Маєвський в огляді «В обстановці великої істерії» 27 жовтня 1962 року зазначає, що прибувши в Нью-Йорк, він стикнувся з особливою тривогою. Автор стверджує, що американський народ обдурюють, дезорієнтують військовою істерією. США стверджує, що ніби – то СРСР погрожує США і всій Західній півкулі своїми дружніми взаємовідносинами з Кубою. Причину такої політики США Маєвський вбачає в тупиковому стані, в якому перебуває зовнішня і внутрішня політика США. Піратством США намагається відновити авторитет в Західній півкулі [34].

Наступна публікація за 27 жовтня 1962 року «Розкрита брехня» за повідомленням ТАРС висвітлює засідання Ради Безпеки в ООН, на якому представник США Е. Стівенсон привітав заяву глави уряду СРСР і заявив, що «США не висувають ніяких заперечень проти поставок зброї оборонного характеру СРСР на Кубу». Стівенсон зауважив, що блокада Куби – це був необхідний для США крок перед світом. В кінці виступу він зачитав відповідь президента США У Тану про згоду уряду США вести переговори. В свою чергу глава Куби зазначив, що заява США базується на брехні, так як не було представлено ні одного доказу. В. А. Зорін у своєму виступі наголосив: «Немає жодних фактів, крім фальшивок ЦРУ США... якби були дійсні факти – вони повинні були бути представлені». [35]

28 жовтня 1962 року «Правда» вишла під лозунгом «Відстояти і зміцнити мир на Землі». На першій полосі було розміщено «Звернення М. С. Хрущова до президента США» В якому йшлося; «Пане Президенте, (...) Вас турбує Куба. Ви говорите, що турбує вона тому, що знаходиться на відстані від берегів США 90 миль по морю. Але ж Туреччина поряд з нами, наші вартові погоджують і поглядають один на одного. Ви що ж думаєте, що Ви маєте право вимагати безпеки для своєї країни і видалення тієї зброї, яку Ви називаєте наступальною, а за нами цього права не визнаєте. Ви ж розташували ракетну руйнівну зброю, яку Ви називаєте наступальною в Туреччині. Як же узгоджується тоді визнання наших рівних у військовому відношенні можливостей з подібними не рівними стосунками між нашими великими державами? (...) Тому я вношу пропозицію: ми згодні вивезти ту зброю з Куби, яку Ви вважаєте наступальною. Згодні це здійснити і заявити в ООН про це зобов'язання. Ваші представники зроблять заяву про те, що США, зі свого боку, враховуючи занепокоєння і стурбованість Радянської держави, вивезуть свої аналогічні засоби з Туреччини» [36].

Також в цьому номері читачам були представлені телеграма Голові ради міністрів СРСР М. С. Хрущову від в. о. генсека ООН У Тана від 25. 10. 1962 [37], «Відповідь товариша М. С. Хрущова на телеграму У Тана від 26. 10. 1962 року» [38], «Телеграма в.о. генсека ООН У Тану від М. С.Хрущова від 27. 10. 1962 р.» [39].

Б. Рассел заявив, що вітає будь-які кроки в напрямку врегулювання небезпечного стану, що склався в світі. «Пропозиція пана М. С. Хрущова, яка міститься в його посланні президенту Кеннеді, дуже справедлива, і я надіюсь, що вона буде прийнята» [40].

Собкор «Правди» С. Вишневський з Вашингтону в огляді, в вищезазначеному номері «Правди», «Розум протестує» повідомляє, що в останні дні навіть найбільш реакційні газети друкують більшу кількість гнівних листів від рядових читачів, які характеризують блокаду Куби, як «крок безвідповідального державного керівництва на шляху до справжньої ядерної війни. Навіть вірнопіддані столичні спостерігачі не в змозі затушувати різкий контраст між бездумними, авантюрними словами і справами американських політиків і спокійними, витриманими заявами, що приходять з Москви» [41].

Також 28 жовтня 1962 року на сторінках «Правди» ТАРС з Вашингтону під заголовком «Пентагон готує нову авантюру» повідомляє, що в столиці США американські ЗМІ, посилаючися на «офіційних осіб», сповіщають, що США не обмежаться блокадою Куби і почнуть військову інтервенцію проти Куби. Судячи з газетних повідомлень, США намагається втягнути в підготовку воєної авантюри проти Куби уряди латиноамериканських держав або навіть освятити її стягом ООН [42].

Тут же в огляді «Військові бази – джерела агресії» було зроблено огляд військових баз США за кордоном. В огляді зазначалося, що пред'явлені свідчення повністю взяті з матеріалів, опублікованих в зарубіжній, перш за все американській, пресі [43].

29 жовтня «Правда» надрукувала звернення М.С. Хрущова президенту США Дж. Кеннеді від 28. 10 1962 року. В ньому йшлося: «Шановний Пане Президенте! Я з повагою і довірою ставлюся до Вашої заяви, викладеної у Вашому посланні від 27 жовтня 1962 року, що на Кубу не буде вчинено напад, не буде вторгнення, при чому не тільки з вашого боку, але і з боку інших країн західної півкулі. Тоді й мотиви, що спонукали нас до надання допомоги такого характеру Кубі, відпадають. Як я Вам вже повідомляв у листі від 27 жовтня, ми згодні з вами домовитися про те, щоб представники ООН могли впевнитися у демонтажі цих засобів.

Таким чином, якщо базуватися на ваших запевненнях і наших розпорядженнях про демонтаж, то маємо всі необхідні умови для ліквідації конфлікту, що виник» [44].

В цьому ж номері було представлено і послання Дж. Кеннеді: «Шановний, пане Голова! Я відразу відповідаю на Ваше послання від 28 жовтня, передане по радіо. Тому що надаю величезне значення тому, аби діяти швидко з метою розв'язання кубинської кризи. Я думаю, що Ви і я при тій величезній відповідальності, яку ми несемо за підтримку миру, усвідомлювали, що події наближалися до такого стану, коли вони могли вийти з-під контролю. Тому я вітаю Ваше послання і вважаю його важливим внеском у справу забезпечення миру» [45].

Серед публікацій наступних номерів «Правди» матеріала, присвяченій Карибській кризі займають чільне місце. В цих публікаціях висвітлювався процес врегулювання Карибської кризи, відвернення світу від війни та заслуга Радянського керівництва в цьому процесі.

Аналіз публікацій, присвячених Карибській кризі 1962 року, в період ескалації конфлікту, дозволяє оцінити ступінь інформованості радянського суспільства про конфлікт СРСР і США в Карибському басейні та офіційну точку зору радянського керівництва щодо подій, пов'язаних з Карибською кризою. Вагоме місце серед публікацій займають матеріали, переповнені гаслами, закличками до миру, осудом політики США. З публікацій видно, що суспільство збентежене подіями, які розгорталися в Карибському басейні. Але жодна публікація не висвітлювала, що ж саме відбувалося в Карибському морі біля берегів Куби.

Друкований матеріал був переповнений антизахідною пропагандою, яка стала ідеологічним та інформаційним фоном, на якому радянські люди сприймали події та підсумки Карибської кризи, одним з основних чинників, які вплинули на настрої радянської громадськості в дні подій жовтня 1962 р. в Карибському морі.

Газетний матеріал характеризується суб'єктивною оцінкою, наявністю не чистого, вигідного для радянської сторони викладу текстів посилянь. Прослідковується тенденційність підбору висвітлення інформації. Так подія, яка увійшла в історію Карибської кризи, як «чорна субота», не була висвітлена в жодній статті. (У суботу, 27 жовтня, над островом був збитий американський розвідувальний літак У-2. Його пілот Андерсон загинув.) Загострювалася увага на тому, що вантажі на кораблях СРСР були мирного характеру – сільськогосподарська техніка, промислове обладнання тощо. Тобто відображалася зовнішня одностороння сторона Карибської кризи, в той час, як її реальні події залишилися поза увагою газети «Правда».

Характерною рисою друкованого матеріалу в «Правді» є спроба представити дії радянського уряду в той період у вигідному світлі. Шляхом публікацій, через центральну газету, уряд активно намагався сформувати негативний образ США, як образ ворога миру. Нагніталися військові очікування, уряд прагнув підготувати населення СРСР до можливого військового конфлікту, вся вина за розгортання якого була покладена на уряд США. Це яскраво проявлялося в гучних заголовках статей, закличках на сторінках газети, а також в листах частини громадськості СРСР до редакції «Правди», які були агресивно налаштовані по відношенню до США.

Основна ж заслуга в відверненні світу від ядерної війни покладалася на уряд СРСР. Автори публікацій трактували результат Карибської кризи як дипломатичну перемогу Радянського Союзу, відзначаючи при цьому, що світ був на порозі ядерної війни. Стверджується, що метою розміщення ядерних ракет на Кубі був захист кубинської революції від американських агресорів, і мета ця була досягнута. Участь уряду США і президента Дж. Кеннеді в урегулюванні конфлікту була знівельована. На перший план було поставлено мирну ініціативу Радянського Союзу, його прагнення до ядерного роззброєння, прагнення радянського народу до мирного співіснування з різним соціально-економічним і політичним ладом. Та, незважаючи на все, газета «Правда», як джерело вивчення Карибської кризи 1962 року, має вагомий інформаційний потенціал. Публікації газети органічно включаються до основної джерельної бази цієї проблематики в різних аспектах її вивчення. При аналізі публікацій необхідно пам'ятати про суб'єктивність оцінки кореспондентами окремих подій та залежність інформаційної політики газети «Правда» від цілей радянського уряду.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Небезпечні та безвідповідальні дії// Правда. – 1962. – 23 жовтня – С. 1
2. Зосередження американських військових сил в Карибському морі// Правда. – 1962. – 23 жовтня – С. 1
3. З метою загострення порушення// Правда. – 1962. – 23 жовтня – С. 3
4. Куба нікому не загрожує // Правда. – 1962. – 23 жовтня – С. 3
5. Є. Лятошко, М. Подключнікова. Під знаком військової істерії// Правда. – 1962. – 23 жовтня – С. 3
6. Руки геть від Куби // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 1
7. Зірвати злочинні задуми ворогів миру // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 1
8. В Раді міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 1
9. Заходи, що що відбувалися в штабі Об'єднаних Збройних Сил країн Варшавського договору // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 1
10. Заява Радянського Уряду// Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 1
11. Звернення СРСР і Куби до Ради Безпеки // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 3
12. Ставка на розбій // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 3
13. Б. Боровський В години сурової відповідальності // Правда. – 1962. – 24 жовтня – С. 6
14. Відповідь М. С. Хрущова Бертраму Расселу // Правда. – 1962. – 25 жовтня – С. 1
15. Усунути загрозу війни // Правда. – 1962. – 25 жовтня – С. 1
16. Телеграма Б. Рассела М. С. Хрущову // Правда. – 1962. – 25 жовтня – С. 1
17. Телеграма Б. Рассела Дж. Кеннеді, Г. Макмілану, У Тану// Правда. – 1962. – 25 жовтня – С. 1
18. С. Віневський Вашингтон брязкає зброяю // Правда. – 1962. – 25 жовтня – С. 2
19. Куба єдина в боротьбі за свободу! // Правда. – 1962. – 25 жовтня – С. 3
20. Глузд повинен торжествувати // Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 1
21. Телеграма У Тана М. С. Хрущову// Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 1
22. Відповідь М. С. Хрущова У Тану// Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 1
23. Телеграма Б. Рассела М. С. Хрущову// Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 1
24. Гнів і обурення // Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 3
25. Ю. Жуков, В. Масвський На грані // Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 4
26. Т. Гайдар Гавана в ці дні // Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 4
27. В. Коріонов Маска зірвана // Правда. – 1962. – 26 жовтня – С. 4
28. Заклик ЦК КПРС// Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 1
29. Телеграма У Тана М. С. Хрущову // Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 1
30. Свідчення мирнолюбивої радянської держави // Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 1
31. Виключна витримка в умовах кризи // Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 1
32. Мілітаристи не заспокоюються// Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 3

33. Безчинства піратів // Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 3
34. В. Масвський В обстановці великої істерії // Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 3
35. Розкрита брехня // Правда. – 1962. – 27 жовтня – С. 3
36. Звернення М. С. Хрушова президенту США // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 1
37. Телеграма Голові ради міністрів СРСР М. С. Хрушова від в. О. генсека ООН У Тана від 25. 10. 1962 // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 1
38. Відповідь товариша М. С. Хрушова на телеграму У Тана від 26. 10. 1962 року // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 1
39. Телеграма в.о. генсека ООН У Тану від М. С.Хрушова від 27. 10. 1962 р. // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 1
40. Важлива ініціатива // Правда. Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 1
41. С. Вишневський Розум протестує // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 5
42. Пентагон готує нову авттюру // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С.5
43. Військові бази – джерела агресії // Правда. – 1962. – 28 жовтня – С. 5
44. Послання голови Ради Міністрів СРСР М. С. Хрушова Президентові США Дж. Кеннеді від 28 жовтня 1962 // Правда. – 1962. – 29 жовтня – С. 1
45. Послання Президента США Дж. Кеннеді Голові Ради Міністрів СРСР М. С. Хрушова від 28 жовтня 1962 Правда. – 1962. – 29 жовтня – С. 1

Юлія ФЕДЧЕНКО

БРАДЯНСЬКО – НІМЕЦЬКІ СТОСУНКИ В СИСТЕМІ РАПАЛЛО ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор іст. наук, професор Б. О. Ачкаїназі

Становище, в якому опинилися Німеччина і Радянська Росія на початку 1920-х років, мало деякі подібні риси. В обох країнах світова війна викликала великі зміни, мали місце серйозні економічні труднощі від нанесених війною збитків, що відбилося на соціальній сфері. На початку 20-х років у провідних країнах Антанти до влади прийшли сили, які не бажали покладати на себе відповідальність за несправедливість Версальської системи, у той же час намагаючись її вдосконалити. У результаті у 20-х рр. було здійснено низку заходів для виправлення хиб повоєнного облаштування Європи [5, 260].

Однією зі слабкостей нової системи було виключення з неї Росії. Спроба ізолювати Росію через прихильність її лідерів до ідеї світової революції та диктатури пролетаріату успіху не мала, а тільки вносила деструктивний елемент у міжнародні відносини. На початку 20-х рр. стало зрозумілим, що більшовики утвердилися при владі, а плани світової революції – нездійсненні. У 1922 р. делегацію Росії запросили на Генуезьку конференцію з питань пошуку засобів «економічного відродження Центральної та Східної Європи», де, крім інших питань, було зроблено спробу виробити спільні умови для нормалізації відносин із радянською Росією та іншими радянськими республіками. Але проблеми виплати царських боргів сторони подолати не змогли. Країни Антанти виставили рахунок у розмірі 18 млрд крб. У відповідь радянська Росія зажадала сплатити їй 39 млрд крб. за збитки від інтервенції країн Антанти. До того ж делегація радянської Росії категорично відмовлялася сплачувати борги Тимчасового уряду.

Радянська дипломатія почала переходити до більш реалістичного курсу у вирішенні міжнародних питань, виконувала настанови Леніна про використання міжімперіалістичних суперечностей і зближення в першу чергу з переможеними країнами, в яких були серйозні протиріччя з державами – переможцями. Тому вона почала наполегливо шукати шляхи розширення контактів із Німеччиною і її союзниками, оскільки держави Антанти примусили підписати такий мир у Версалі, який позбавив їх матеріальної можливості економічного існування в умовах повного безправ'я й приниження [3, 224].

16 квітня 1922 року під час Генуезької конференції в італійському містечку Рапалло був підписаний радянсько-німецький договір. У розробці цього договору важливу роль відіграв представник УСРР Х. Г. Раковський, який був членом радянської делегації. Характерно, що німці пізніше приватне називали його «батьком Рапалло» [2, 270].

Рапалльський договір передбачав відновлення дипломатичних і консульських відносин між обома країнами – це був удар по ізоляції радянської Росії й Німеччини. Обидві держави взаємно відмовилися відшкодувати військові витрати (Німеччина відмовилася від Брестського миру, Росія – від німецьких репарацій) і претензії у зв'язку з націоналізацією німецької власності в Росії. Договір передбачав розвиток взаємовигідної торгівлі між обома державами на основі принципу найбільшого сприяння. Рапалльський договір мав велике значення. Це було перше юридичне визнання радянської країни однією з великих держав. Обидві країни були життєво зацікавлені в такому договорі. Вже наприкінці 1922 р. німецький експорт у Росію збільшився вдвічі, а імпорт із Росії – в 14 разів [1, 196].

Договір вніс суттєві зміни в міжнародну політичну ситуацію і сприяв розвитку взаємовигідного співробітництва Росії й Німеччини не тільки в економічній, політичній та культурній галузях, але навіть у військовій. У 1921 – 1923 рр. в Москві й Берліні проведено ряд таємних двосторонніх переговорів. Обидві сторони визнали принцип найбільшого сприяння як основу правових і економічних відносин, зобов'язалися сприяти розвитку торговельно – економічних зв'язків. Німецький уряд заявив про свою готовність надати німецьким фірмам допомогу в справі розвитку цільових зв'язків з радянськими організаціями. Договір було укладено без вказівки терміну. У Росії після цього в 1924 – 1926 рр. було побудовано кілька німецьких військових заводів. Під керівництвом створених у військовому міністерстві Німеччини «Зондергрупи Р» і в німецькому посольстві в Москві спеціального органу «Центр Москва» (за згодою радянського уряду)

почали активно діяти військові навчальні центри рейхсверу в Росії. Це були – льотна школа й авіаційний полігон під Липецьком, танкова школа й полігон під Казанню, аерохімічна станція з випробуванням хімічної зброї під Саратовом. Німецькі й радянські спеціалісти навчалися тут аж до приходу гітлерівців до влади в Німеччині. Крім того, на території Росії створювалися змішані радянсько-німецькі підприємства, в тому числі підприємства оборонної промисловості. Це – авіаційний завод у Філях (за участю «Юнкерса»), хімзавод «Берсьоль» з виробництва отруйних речовин поблизу Самари (за участю фірми «Штольценберга») та різні радянські заводи, що виробляли «за німецького технічного сприяння» боєприпаси для артилерії (за участю концерну Круппа). Авіазавод у Філях згодом перетворився на флагмана радянського літакобудування [4, 184].

У Німеччині курс на військове співробітництво з радянською Росією проводили засновник рейхсверу генерал фон Сект, барон фон Мальцан, який тяжів до цього співробітництва, протиставляючи його військовій взаємодії з Францією, та колишній міністр закордонних справ Брокдорф-Ранцау. З боку радянської держави активно сприяли такому співробітництву представники СРСР у Німеччині М. М. Крестинський і заступник голови Реввійськради СРСР Й. С. Уншліхт.

Таємне військове співробітництво між радянською державою й Німеччиною не було чимось незвичайним у практиці міжнародних відносин. У ті роки військово-технічне співробітництво з Німеччиною в обхід Версальського договору здійснювали США, Японія, Італія та інші країни. Рапалльський договір вразив союзників, наче вибух бомби. Він порушував плани Антанти використати Німеччину проти радянської держави, тому союзники вимагали розірвання договору. Після певних вагань Німеччина все ж ратифікувала Рапалльський договір, за що була усунена від роботи в політичній комісії. Радянська делегація оголосила на конференції свій меморандум у відповідь на лондонську доповідь експертів. Радянський уряд висловив готовність компенсувати збитки іноземців у Росії, якщо будуть відшкодовані радянські втрати від іноземної інтервенції. Разом з тим він погоджувався сплатити довоєнні борги за умови відстрочення їх на 30 років і надання радянській державі кредитів, а також здати в оренду (концесію) іноземцям деякі фабрики, заводи й шахти [6, 230].

11 травня радянська делегація відхилила запропоновані союзниками нові кабальні умови співробітництва. Фактично Генуезька конференція зайшла в безвихідь і закінчила свою роботу 19 травня. Було вирішено продовжити переговори на конференції в Гаазі, але без Німеччини.

Німеччина визнавала націоналізацію німецької державної і приватної власності в РРФСР і відмовлялася від претензій, що випливали «із заходів РРФСР або її органів по відношенню до німецьких громадян або до їхніх особистих прав за умови, що уряд РРФСР не задовольнятиме аналогічних претензій інших держав».

Крім того, сторони обмінялися секретними нотами з приводу погодження дій відповідно до статті 2 договору, на випадок визнання Росією претензій якоїсь третьої держави.

5 листопада 1922 року в Берліні був підписаний «Договір про поширення на союзні РРФСР республіки договору, підписаного 16 квітня 1922 року у Рапалло між РРФСР і Німеччиною». Його підписали: Ауссем Володимир Християнович, Микола Крестинський, барон фон Мальцан [8, 278].

Угода 1922 року в Рапалло була наслідком цілком прагматичних цілей Німеччини й Радянської Росії, їх міжнародної ізоляції в поверсальські роки. Заради подолання труднощів і реалізації своїх власних амбіцій абсолютно несумісні системи суспільного устрою знайшли в Рапалло спільний знаменник для зближення й двосторонньої співпраці. Радянській Росії для індустріалізації потрібна була німецька технічна база, устаткування й машини, а Німеччині – тимчасовий партнер у боротьбі з Версалем, ринки збуту та сировина. У системі Версаля й неприйнятті Заходом комунізму й сформувалося неприродне партнерство, в якому головне місце належало торгово-економічному, а особливо військово-технічному співробітництву. Не менш корисною для обох сторін була й політико-дипломатична співпраця. Водночас, радянсько-німецька співпраця відповідала інтересам сторін і вони певний час дорожили нею. Для Німеччини партнерство з СРСР було надзвичайно важливою ланкою в системі політики балансування. Загроза можливого союзу Німеччини з СРСР змушувала Захід пом'якшувати свої вимоги згідно з умовою Версальського договору. Для міністра закордонних справ Веймарської республіки Г.Штресмана Радянський Союз завжди був козирною картою в тонкій дипломатичній грі із Заходом, для радянського керівництва добрі стосунки з Німеччиною становили реальну можливість торпедувати спроби Заходу створити єдиний антирадянський фронт [3, 245].

Неприродність співпраці в системі Рапалло визначила неоднозначний підхід з боку різних політичних сил до німецько-радянських стосунків. Між їх прихильниками й противниками постійно точилася боротьба. Серйозні аргументи останнім давали радянські устремління на комунізацію Німеччини, що, як вважали в Москві, було головною умовою здійснення світової пролетарської революції. А тому недовір'я й підозрілість в радянсько-німецьких стосунках були постійним гальмівним фактором поглиблення взаємовідносин.

Локарнські угоди стали серйозною спробою покінчити з німецькою політикою балансування між Сходом і Заходом. Однак досягти цього не вдалося, оскільки навіть антирадянськи налаштовані сили Веймарської республіки розуміли, що політике балансування в цей час альтернативи немає, що це єдина умова ведення Німеччиною самостійної зовнішньої політики, та й радянський ринок був досить вагомим доказом необхідності співпраці в системі Рапалло [7, 48].

Чим реальніше визрівали німецькі перспективи звільнення від версальських статей, тим проблематичнішим ставало продовження радянсько-німецьких зв'язків. Поступово рапалльська політика

ставала тягарем для обох сторін. Все гостріше приходили в суперечність державно-національні та класові інтереси обох держав, а потаємні плани партнерів стосовно один одного посилювали атмосферу підозрливості. Причинами, які впливали на поступове вихолодження сторонами духу рапалльської політики були, з одного боку, дуже тісні зв'язки Німецької компартії з Комінтерном, а з іншого – постійні побоювання радянської сторони, що навіть незначне поліпшення німецько-французьких відносин приведе до створення антирадянського фронту капіталістичних держав. Так, у серпні 1923 року, під час формування уряду Штреземана, який повинен був подолати кризу, викликану франко-бельгійською окупацією на початку цього року Рурської області, Комінтерн (в якому німецькими питаннями спеціально займався К. Радек) закликав німецьких комуністів виступити проти уряду соціал-демократів. Комуністи, в рядах яких не було ні єдності, ні рішучості, ні упевненості в тому, що Радянський Союз дійсно допоможе, змогли лише підняти повстання в Гамбурзі, яке було придушене протягом двох днів.

Ця поразка викликала гострі внутрішні розбіжності в керівництві РКП(б): Сталін не втратив нагоди піддати критиці «троцькістських авантюристів». Троцький же в свою чергу звинуватив керівництво партії в зраді інтересів німецького робітничого класу. Прийняття в серпні 1924 року Німеччиною плану Дауеса було розцінено Комінтерном як крок до перетворення Німеччини і навіть всієї Західної Європи на «американську колонію» і викликало глибоке занепокоєння радянської дипломатії, яке ще більше посилювалося після підписання Локарнських угод. Ці угоди мали важливе значення для політичної стабілізації в Європі, оскільки беззастережно визнавали Німеччину, допущену в Лігу Націй, великою державою. Тим самим вони викликали у Радянського Союзу дуже великі побоювання відносно відтворення єдиного фронту капіталістичних держав. У цих умовах радянська сторона зажадала у Штреземана доказів вірності Німеччини угодам, підписаним у Рапалло. Німеччина, бажаючи зберегти радянську карту на той випадок, якщо знадобиться натиск на Великобританію або Францію, 12 жовтня 1925 року, не дожидаючись закінчення переговорів в Локарно, уклала нову торгову угоду з Радянським Союзом. За цією угодою слідувало підписання 24 квітня 1926 року в Берліні договору про дружбу і взаємний нейтралітет, який на п'ять років продовжував дію Рапалльського договору [8, 284].

Отже, треба відзначити, що до 1934 року Рапалльський договір, укладений Радянською державою з Німеччиною 16 квітня 1922 року, залишався найважливішою із міжнародних угод, підписаних радянським керівництвом. Протягом десятиріччя відносини з Німеччиною були стержнем радянської дипломатичної діяльності в Європі. Також можна сказати, що під кінець 1922 року склались необхідні політико-дипломатичні умови, що змогли забезпечити міцну основу для розвитку різносторонніх торговельно-економічних, виробничих, наукових, військово-технічних контактів між Радянською Росією і Німеччиною. Рапалльська угода розглядалась правлячими колами Веймарської республіки як важливий елемент утвердження пріоритетних інтересів Німеччини у Східній Європі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахтамзян А.А. Рапалльська політика: советско-германские дипломатические отношения 1922 – 1932 гг. – М.: Наука, 1974. – 360 с.;
2. Дьяков Ю.Л., Бушуева Т.С. Фашистский меч ковался в СССР.- М.: Советская Россия, 1992.- 393 с.
3. История международных отношений и внешней политики СССР (под ред. В.Г. Трухановского).- Т.1, 1917-1939 гг. - М.:Международные отношения,1967.- 440с.
4. Кобляков И. А. От Бреста до Рапалло. Очерки истории советско-германских отношений с 1918 по 1922 гг. - М.: Госполитиздат, 1954–251 с.;
5. Кулініч І.М. Українсько - німецькі історичні зв'язки. - К.: Вища школа, 1969. - 360 с.;
6. Рапалльський договір і проблема мирного сосуществования. Матеріали научної сесії (25-28 апреля 1962г.). - М.: Изд-во Иностранной литературы, 1963. – 262 с.
7. Росенко И. А. Советско-германские отношения (1921-1922 гг.). - М.: Изд-во Ленинградского университета, 1965. – 159с.;
8. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора / Сб. докум. Ред. коллегия: С. Дёрнберг, X. Зайдевиц, Н. Н. Земсков и др.— Т.2 (1919—1922 гг.).— М.: Политиздат, 1971.

Роман ХЛІВНИЙ

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ СЕРГІЯ ГРИГОРОВИЧА ВОЛКОНСЬКОГО

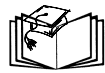
(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент Н.І. Біденко

Багато відомих людей залишили свій слід в історії, одним із таких є Сергій Григорович Волконський: декабрист, генерал-майор, бригадний командир піхотної дивізії, герой Французько-російської війни 1812 року. Особистість Сергія Волконського рідко є предметом уваги істориків, про нього майже немає окремих досліджень. Аналіз праць багатьох дослідників свідчить, що ім'я його завжди згадується з повагою, проте, на жаль, особливого інтересу не викликає. Відомості про життя та діяльність Сергія Волконського обмежуються офіційними документами, його власними мемуарами, сімейними архівами та небагатьма дослідженнями сучасних істориків. Ось чому його біографії залишаються не дослідженою.

Свій родовід Волконські ведуть від Михайла Всеволодовича Чернігівського Рюриковичів [4, 98].

Батько, Григорій Семенович Волконський (25.01.1742 – 17.07.1824) після довготривалої військової кар'єри з 1803 по 1817 рік був Оренбурзьким військовим губернатором. Помер в чині генерала від кавалерії та званні члена Державної ради.

Мати, Олександра Миколаївна Репніна (25.4.1756 – 23.12.1834), була фрейліною при дворі Олександра I та Миколи I. Дід Сергія Волконського Микола Васильович Репнін (1734 – 1801) – відомий воєначальник і дипломат часів Катерини II, учасник бойових походів проти Пруссії, Семилітньої війни (1756 – 1763), російсько-турецької війни (1768 – 1774). Бабуся по материнській лінії, уроджена княжна Куракіна, вела свій рід від Великого князя Литовського Гедиміна.

Виховувався Сергій до 14 років вдома під керівництвом іноземця Фріза і відставного підполковника барона Каленберга, потім у пансіоні абата Ніколя в Петербурзі (1802 – 1805) [3, 42].

Свій кар'єрний шлях Сергій Волконський почав з військової служби. 1 червня 1796 року записаний в службу сержантом (формально) в Херсонський гренадерський полк (на 8 році від народження). 10 липня того ж року зарахований до штабу фельдмаршала Суворова-Римникського [4, 100].

На дійсній службі Сергій Волконський – з 28 грудня 1805 року, коли він був переведений поручиком в лейб-гвардії Кавалергардський полк. Був учасником кампанії 1806 – 1807 років проти Франції і 1810 – 1811 роках проти Туреччини. Приймав участь у Вітчизняній війні 1812 року, закордонних походів 1813 – 1815 років і майже у всіх великих битвах. А 6 вересня 1812 року за оборону переправи через ріку Москву отримав звання полковника. 15 вересня 1813 року за військові заслуги перед Батьківщиною отримав звання генерал-майора. У 1816 році призначений бригадним командиром 1-ї бригади 2-ї уланської дивізії. 20 квітня 1818 року був призначений командиром 2-ї бригади 2-ї гусарської дивізії (в бригаді не був і до служби в ній не приступав). А от вже 14 січня 1821 року призначений бригадним командиром 1-ї бригади 19-ї піхотної дивізії 2-ї армії, штаб якої розташовувався в м. Умань [3, 42].

Волконський був схильний до активної суспільно-політичної діяльності, брав участь у масонських ложах, був членом ложі «Об'єднаних друзів», ложі «Сфінкса», засновником «Трьох чеснот» та почесним членом Київської ложі «Товариства об'єднаних слов'ян» [7, 480]. Але молодого офіцера вабила не містика, а реальна можливість поліпшити ситуацію в Російській імперії, де панував царський деспотизм і кріпосне право. Це й привело його в середовище дворян-революціонерів.

Сам Сергій Волконський вирізнявся запальним, норовистим характером і схильністю до вільнодумства і самолюбства, мав ліберальні погляди. У своїх мемуарах Волконський зізнається, що в молоді роки в нього часто проявлялася схильність до розгульного способу життя [2, 129]. На думку дослідників, саме цей фактор став причиною невдач у блискучо розпочатій військовій кар'єрі Сергія Волконського. Вже тоді імператор Олександр I пильно слідкував за ним і при «роздаванні» посад його обходив.

У 1819 році Волконський бере безстрокову відпустку, маючи намір побувати за кордоном. У кінці того ж 1819 року у Києві Сергій Волконський дізнається про «Союз благоденства» і вступає до його складу [4, 359]. Після саморозпуску в січні 1821 року, на зміну «Союзу благоденства» прийшли основні декабристські організації: Південне і Північне товариства.

У Тульчині С. Г. Волконський знайомиться з П. І. Пестелем, який намагається включити Сергія Григоровича у Південне товариство, адже він був корисний у випадку підняття постання. Формально Сергій Волконського прийняв у таємне товариство генерал-майор Михайло Олександрович Фонвізін, в домі графа Кисільова [4, 103].

На початку 1820 року, після вступу в таємне товариство, у характері Волконського відбувається різка зміна. Він відмовляється від ідеї закордонної подорожі, і, отримавши в 1821 році за свою команду 1-у бригаду 19-ї піхотної дивізії 2-ї армії в місті Умань, приймає нове призначення. У 1823 році, згідно з мемуарами Волконського, імператор Олександр I вже висловлював «задоволення» з приводу того, що «мсьє Серж», як він його називав, став «розсудливим», «зійшов з поганого шляху» [2, 365].

У 1823 році Олександр I при зустрічі з Сергієм Волконським, вітаючи останнього з прекрасним станом Азовського і Дніпровського полків, які були під його наглядом, говорив: «Раджу вам, князю, займатися тільки вашою бригадою, а не державними справами; так буде краще і для служби, і для вас» [2, 413].

В особистому житті Сергія Григоровича теж відбуваються зміни. Традиційна світська любов до жінок поступається місцем серйозним почуттям. У 1824 році Волконський робить пропозицію Марії Миколаївні Раєвській, дочці героя 1812 року Миколи Раєвського. Весілля відбулося 11 січня 1825 року в Києві [2, 368].

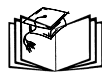
Марія Миколаївна була освіченою, вродливою, музично обдарованою дівчиною. На момент весілля їй виповнилося 19 років. Сергій Григорович був старший за неї на 17 років. Марія до весілля знала погано нареченого, тому вона йшла за нього за ініціативи рідних. До арешту Сергія Григоровича, подружжя разом прожило не більше 3 місяців, оскільки Волконський, як активний член таємного товариства, майже постійно був у від'їздах. Перед арештом Сергія Волконського, 2 січня 1826 року Марія народила сина Миколу, який через два роки помирає [5, 149]. У таємному товаристві Волконський був відомий як однозначний і жорсткий прихильник корінних реформ і республіки.

Князь Сергій Григорович Волконський, будучи активним членом Південного товариства, вів переговори про спільні дії з Північним товариством (в кінці 1823, на початку 1824 і в жовтні 1824 рр.), з Польським патріотичним товариством (1825 року). Щоправда, переговори ці закінчилися невдачею: ні з Північним, ні з Польським патріотичним товариствами південним змовникам домовитися не вдалося.

Князь спільно з В. Л. Давидовим очолював Кам'янську управу Південного товариства, але управа не виконувала у повній мірі покладених на неї завдань. Волконський брав участь у більшості нарад керівників змови, проте всі ці наради не мали ніякого практичного значення [4, 104].

19 листопада 1825 року у Таганрозі помирає імператор Олександр I. У день присяги на престол нового царя – Миколи I (14 грудня 1825 року), Північним товариством організовується повстання на Сенатській площі у Петербурзі. Через неорганізованість, нерішучість і відсутності єдності в поглядах повстання було

придушене в той же день. Намагаючись виправити становище та продовжити боротьбу, 29 грудня 1825 року відбувається повстання Чернігівського піхотного полку в с. Триліси поблизу Василькова на Київщині. Проте вже 3 січня 1826 року біля с. Ковалівки повстанці зазнали поразки в бою з переважаючими силами [6, 31]. Сергій Григорович Волконський, як і багато інших декабристів, проявив недостатню твердість і свою обіцянку підняти на повстання 19-ту дивізію не виконав.

5 січня 1826 року в Умані Сергія Волконського було заарештовано і відправлено до Петербурга, звідки 14 січня його відправили до Петропавлівської фортеці, де він та інші декабристи перебували до суду [2, 415].

1 липня 1826 року організовано Верховний кримінальний суд для винесення вироку учасникам повстання. Суд сформував із своїх членів ревізійну комісію для перевірки матеріалів слідства. Верховному кримінальному суду підлягала 121 особа. За його вироком, 13 липня 1826 року, Сергій Волконський був позбавлений чинів та дворянства й засуджений на 20 років каторги [6, 134].

23 липня Сергія Григоровича відправляють до Сибіру. Тим часом, у липні 1826 року термін його перебування на каторжних роботах був зменшений до 15 років. Через 37 днів шляху 29 серпня 1826 року Сергія Волконського доправляють до Іркутська, звідки направляють у Миколаївський винокурний завод. 6 жовтня Сергій Григорович повертається в Іркутськ. А вже 8 жовтня декабристів направили в Нерчинські заводи, 25 жовтня 1826 року Волконський був поміщений в Благодатний рудник. Там Сергій Григорович з іншими в'язнями добували свинець. Умови проживання були нестерпними. Здоров'я ув'язненого погіршилося. «Машенька, відвідай мене перш, ніж я опущуся в могилу, дай поглянути на тебе ще хоч один раз, дай вилити в серце твоє всі почуття душі моєї», – пише Волконський своїй дружині [2, 416].

Через деякий час, 12 лютого 1827 року прибула в Благодатний рудник – Марія Миколаївна Волконська. Покинувши назавжди рідню і малолітнього сина на Україні, двадцятидворічна Марія Миколаївна відправилась слідом за чоловіком в Сибір [5, 150]. Життя Сергія Волконського нерозривно пов'язане з дружиною. З часу приїзду в Сибір, вона постійно морально і матеріально підтримувала Сергія Григоровича, вела переписку від його імені. Марія стала опорою, сенсом життя свого чоловіка, розділяла його проблеми та незгоди, пройшла з ним всі випробування каторги і заслання. Шляхетний вчинок Марії Волконської в своїх роботах не оминає жоден з істориків, який досліджує дану тематику.

29 вересня 1827 року Волконський разом із своїми товаришами прибуває на нове місце каторги – в Читинський острог. Режим утримання тут був більш гуманним. Ув'язненим було дозволено щоденні зустрічі з дружинами. Здоров'я Сергія Григоровича швидко відновилося, а разом з ним відновилися колишні звички й риси характеру. Саме тут він захоплюється садівництвом – вирощує в парниках різні види рослин. У 1830 році у Марії Миколаївни і Сергія Григоровича народжується дочка, яка помирає через кілька годин.

У Петровському Заводі, новій в'язниці, куди декабристів перевели з Чити у вересні 1830 року, каторги як такої взагалі не було і не змушували ходити на роботи. Бездітним дружинам дозволено було жити разом з чоловіками. Марія Волконська поселяється у острог до чоловіка. У Волконських в Петровському заводі народилося двоє дітей – син Михайло та дочка Олена [4, 111]. Тут Волконський, як і раніше, займався сільським господарством. І ще до того, як закінчився його термін, у Сибірі стала поширюватися слава про незвичайні овочі і фрукти, які він вирощував у своїх парниках. Любов до сільського господарства залишилася у Сергія Волконського до кінця його життя [1, 368].

У 1835 році Сергію Волконському дозволено знаходитися у Петровському заводі в якості поселенця [2, 417].

26 березня 1837 року родина Волконських переїжджає до села Урік Іркутської губернії. Марія Миколаївна домагається для себе дозволу жити в Іркутську, щоб мати можливість навчати сина Михайла в Іркутській гімназії. У 1845 році отримує дозвіл жити в Іркутську і сам Сергій Григорович, однак, як і раніше, живе в селі Урік, лише зрідка відвідуючи сім'ю в Іркутську. У такому становищі Сергій Волконський залишається до 26 серпня 1856 року, коли декабристам оголошено амністію [4, 111].

За амністією Сергію Григоровичу і Марії Миколаївни повернено титули дворян і дозволено переселитися у європейську частину Російської імперії. 30 серпня дітям Волконських були подаровані князівські титули. 23 вересня 1856 року Сергій Волконський назавжди покидає Іркутськ [3, 43].

Після повернення з Сибіру Волконський з жовтня 1858 року по серпень 1859 року живе переважно в Москві, у дочки Олени, хоча місцем проживання визначено село Зиково неподалік від Москви. Сергій Григорович кілька разів, з дозволу царя, виїжджає для лікування за кордон (1860 – 1861 та 1864 роки). Він уважно стежить за політичними новинами, особливий його інтерес викликає підготовка селянської реформи. За Волконським був встановлений таємний поліцейський нагляд [4, 113].

У серпні 1863 року помирає Марія Миколаївна. Це було величезним ударом для Сергія Волконського. Після смерті дружини і без того слабке, зірване здоров'я Волконського стало невинно згасати [2, 418].

З весни 1865 року С. Г. Волконський живе в селі Воронки (у маєтку дочки), Козелецького повіту Чернігівської губернії. Помер Сергій Григорович Волконський 28 листопада 1965 року у віці 78 років у тому ж селі Воронки. Похований разом з дружиною на місцевому цвинтарі [3, 43]. Могили збереглися до наших днів, біля них побудований меморіал декабристам.

Сергій Григорович Волконський – учасник Вітчизняної війни 1812 року, який став генералом у 24 роки. Його портрет знаходиться у Військовій галереї Зимового палацу. Активний учасник руху декабристів, який пройшов заслання і каторгу за свої погляди і переконання. Його образ заслуговує великої поваги, адже, є прикладом безмежної самовідданості й солідарності у тяжкій боротьбі з самодержавством і

кріпацтвом. Дружина, Марія Миколаївна Волконська, яка пройшла з ним всі випробування каторги і заслання, у своїх «Записках» скаже: «...справедливість потребує визнати, що той, хто жертвує життям через свої переконання, не може не заслужити поваги. Хто кладе голову свою на плаху за свої погляди, той насправді любить свою Батьківщину».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белоголовый Н. А. Из воспоминаний сибиряка о декабристах / Н. А. Беголовый // Декабристы в воспоминаниях современников. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 507 с.
2. Волконский С. Г. Записки. / С. Г. Волконский – Иркутск: Восточно-сибирское кн. изд-во, 1991. – 508 с.
3. Декабристы. Биографический справочник / Под ред. акад. С.В. Нечкиной. – М.: Наука, 1988. – 448 с.
4. Киянская О. Декабрист С.Г. Волконский / О. Киянская // Отечественная история. – 2004. – № 6. – С. 98 – 116.
5. Мешалкина Ю. В. Мария Николаевна Волконская / Ю. В. Мелашкина // Вопросы истории. – 2006. – № 1. – С. 148 – 152.
6. Нечкина М. В. Декабристы. / М. В. Нечкина – М.: Наука, 1975. – 183 с.
7. Соколовская Т. К биографии декабриста кн. С. Г. Волконского / Тира Соколовская // Русская старина. – 1907. – №6. – С. 480-481.

Сергій ЦВІГУН

ВПЛИВ ІДЕЙ АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА НА ФОРМУВАННЯ НАЦИСТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор іст. наук, професор С. С. Парсамов

Ідеологія нацизму, не дивлячись на свою антигуманну та антидемократичну сутність, набула значного поширення в 20–30-х рр. ХХ ст. і мала значний вплив на європейську та світову історію. Одним із головних ідеологів нацизму був Альфред Розенберг. Його ідеї стали остаточним оформленням нацистської ідеології. Саме Розенберг є автором таких ключових понять нацизму як «остаточне вирішення єврейського питання», «расова теорія», «боротьба проти дегенеративного мистецтва». Тому тема даного дослідження є актуальною і потребує того, щоб на неї було звернено увагу.

Альфред Розенберг (12.01.1893 – 16.10.1946) був у Третньому Рейху заступником фюрера з питань ідеології і рейхсміністром у справах окупованих східних територій. Його вважають одним з головних ідеологів німецького нацизму. У 1946 році він був страчений за вироком міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі.

Його «Міф ХХ століття» – один із найбільш скандально відомих творів нашого століття, який вважали після «Майн Кампф» Адольфа Гітлера другою за значенням книгою нацистської ідеології. Перша ж його публікація викликала бурю обурення і протестів з боку політиків, істориків, діячів церкви і культури всього світу.

У книзі автором робиться спроба всебічного обґрунтування переваги так званої арійської раси над усіма іншими народами, тобто викладається вся суть ідеології нацизму.

Метою даної статті є дослідження впливу книги «Міф ХХ століття» Альфреда Розенберга на формування нацистської ідеології.

Альфред Розенберг пройшов шлях від російського підданого до головного ідеолога гітлерівської держави, людини, що займала цілий ряд як партійних, так і державних посад. Сильна і творча особистість Розенберга викликала полярні оцінки вже у своїх сучасників, а його діяльність і біографія не раз змушували керівників націонал-соціалістичної партії змінювати ставлення до нього.

Сподвижники Розенберга часто бачили в ньому «нетямущу і метушливу людину, автора книг і доповідей, які всі часто хвалили, але ніхто не читав». І. Ріббентроп ненавидів Розенберга, О. Штрассер називав його язичником, висміюючи проєкт Розенберга по створенню державної церкви Третього рейху. Неоднозначно ставився до Розенберга і Гітлер, дорікаючи в зайвій плутаності і нечитабельності його головного твору – «Міф ХХ століття». Але при цьому Гітлер не упускав можливості охарактеризувати «балтійського радника» як «мислителя, який висловлює оригінальні ідеї в доступній формі», а також як провидця і пророка [2, 49].

У 1931 році, відразу після опублікування Розенбергом свого головного твору «Міф ХХ століття», молодому журналісту газети «Vaba Maa» Юрі Реммельгасу доручили вивчити родовід Розенберга. Реммельгас дійшов до цікавих висновків: у венах предків Розенберга текла естонська, латвійська і французька кров, але не було ні краплі німецької.

Політична діяльність Розенберга почалася в Талліні, з його «хрестового походу» проти євреїв. 30 листопада 1918 року він виступив у великому залі будинку Братства чорноголових з першою публічною промовою проти марксизму і єврейства. Незабаром після цього він струсив порох вулиць Ревеля зі своїх ніг і покинув його разом з останніми окупаційними військами, переїхавши до Німеччини. Там він приєднався до Гітлера і в 1923 році став редактором головного рупора нацистів «Völkischer Beobachter».

Переконаний антисеміт перетворився на ідеолога нацистів. Крім опублікованої у 1930 році книги «Міф ХХ століття», Розенберг опублікував ще ряд тому подібних книг – «Слід єврея в зміні епох», «Протоколи сьонських мудреців і єврейська світова політика», «Аморальність в Талмуді», «Чума в Росії: більшовизм, його керівники, поплічники та жертви», «Злочин масонства» та інші. Хоча головний твір Розенберга був плутаним і важко доступним для розуміння, про що говорилося і серед самих нацистів, тим не менше, автор був нагороджений Національною премією Німеччини. Крім Розенберга, цієї так званої «німецької

Нобелівської премії» були удостоєні лише дві людини: архітектор Карл Людвіг Троост і скульптор Арно Брекер [6].

У січні 1934 року Адольф Гітлер призначив Розенберга своїм «уповноваженим з ідеологічної роботи в партії». Із твору приватної особи «Міф ХХ століття» перетворився на майже офіційний вираз нацистської ідеології. Книга визвала різку, негативну реакцію теологів німецької лютеранської церкви, які відчували себе зобов'язаними дати відповідь на книгу Розенберга. Так з'явилися книги «Відповідь на «Міф»: рішення на користь нордичного міфу чи біблійного Христа» Вальтера Кюннета, «Міф» і Євангеліє» Рудольфа Гомана, «Євангеліє відповідь на «Міф ХХ століття» Розенберга» Генріха Гюфмайстера та ін.

Однак тогочасні критики Розенберга від лютеранської церкви, критикуючи нацистську міфологію з позицій християнства, самі висловлювали схожі з Розенбергом думки. Згідно «Міфу ХХ століття», німецька раса одвічно протистоїть згубному впливу єврейської «противораси». Заперечуючи расистські судження Розенберга про Старому Завіту, Кюннет додає: «Згубність сучасного «світового єврейства» – наслідок прокляття, що тяжіє над євреями після того, як вони розіп'яли Христа. Розенберг ж, відкидаючи християнство, не може досягнути це найглибше джерело описаної їм расової ворожнечі» [1, 18].

Таким чином, ідеї Розенберга не зустріли результативного опору з боку критиків, і, більш того, завдяки державній підтримці стали офіційним виразом нацистської ідеології. Ідеї Розенберга гармонійно поєднувалися з близькими серцю Гітлера ідеями «надлюдини» Ніцше: «Необхідна мужність кожної окремої особи, мужність всього підрастаючого покоління, багатьох наступних поколінь. Бо хаос ніколи не підкоряється малодушним, і ще ніколи світ не був побудований боягузами. Хто прагне йти вперед, повинен спалювати за собою мости. Той, хто вирушає у великий подорож, повинен залишити домашній скарб. Той, хто прагне до найвищого, повинен придушити незначне. І на всі сумніви й питання нова людина прийдешньої Першої Німецької імперії знає тільки одну відповідь: Тільки Я хочу!» [3, 114]

Твір Розенберга в структурному відношенні представлений трьома книгами, розділеними на частини. У цілому «Міф» Розенберга – звернення до світової історії та розгляд її в расовому переломленні. Дослідники сходяться на думці, що своїм твором він хотів поставити націонал-соціалістичну ідеологію на наукову основу. У зв'язку з цим видається не випадковим використання в назві слова «міф». Століттями в первісній культурі міф сприймався як еквівалент науки, здатним переконувати і закликати. Визнаючи «Міф ХХ століття» величезним по своїй широті екскурсом в історію, неможливо сприймати його автора як історика і приписувати йому вміння критичного історичного аналізу. У своїх численних історичних ілюстраціях Розенберг бачить лише неспроможність історичного процесу, ставлячи людям в провину нерозуміння істинної ідеї – ідеї крові, яка рухає історію, творить і руйнує [2, 50].

Передумови для появи своєї книги та уваги до неї Розенберг досить справедливо визначив у перших же рядках вступу: «Впали всі державні системи 1914 року, навіть якщо вони частково і продовжують існувати. Але зруйнувалися також соціальні, релігійні, світоглядні свідомість і цінності. Немає жодного вищого принципу, жодної найвищої ідеї, які б безперечно оволоділи життям народів. Група бореться проти групи, національна цінність проти міжнародних наукових положень, застиглий імперіалізм проти поширюваного пацифізму. Фінансовий світ обвиває золотими ланцюгами держави і народи, економіка стає нестабільною, життя позбавляється коренів. Світова війна як початок світової революції у всіх областях виявила той трагічний факт, що, незважаючи на те, що мільйони пожегтвували своїми життями, ця жертва пішла на користь не тим силам, за які маси були готові померти. Загинули на війні є жертвами епохи катастрофи, яка втратила цінність» [3, 189].

Як і Ніцше, Розенберг відкидав ті цінності, які століттями панували в західній цивілізації: християнство і гуманізм. Він стверджував, що «знаком нашого часу є відмова від цінності, що стоїть вище природного і органічного, яку одного разу встановив самотній «я» з тим, щоб домогтися надлюдської спільності всіх мирним шляхом або за допомогою насильства. Така кінцева мета була колись у насадженні християнства у світі, а її досягнення передбачалося за допомогою повернення Христа» [3, с. 211]. Іншою метою була мрія про «гуманізацію людства». Обидва ідеали поховані в кривавому хаосі і в новій світовій війні.

Розенберг оголошував війну «ідеалам сил, позбавлених життя і повітря, які прийшли до нас із Сирії і Малій Азії, і підготували духовне виродження. Поширившись по всьому світу християнство і людинолюбство проігнорували потік криваво-червоного справжнього життя, який наповнював кровоносну систему всіх істинних народів і справжніх культур» [3, 256].

Автор запевняв, що ніби на основі недавніх археологічних і геологічних відкриттів виникла «нова багата зв'язками барвиста картина людства і земної історії». Виходячи з правдивості міфів про Атлантиду і країни гіпербореїв (мешканців узбереж Північного Льодовитого океану, вільного колись від льодів), Розенберг писав: «Зовсім не виключено, що на тому місці, де зараз вирують хвилі Атлантичного океану і плавають айсберги, над хвилями височів квітучий материк, де творча раса створювала велику, широко поширену культуру і посилала своїх дітей як мореплавців і воїнів у світ» [3, 314]. Настільки ж фантастичні були і твердження Розенберга про вирішальний внесок нордичних людей в розвиток давніх цивілізацій Єгипту, Індії, Персії, Греції та Риму.

Безумовно, лише в умовах глибокої суспільної кризи в Німеччині 20-х рр., коли втрачалися віра в передові ідеї соціального прогресу, суспільну науку і мораль, міг стати популярним твір, побудований на давно висміяних і спростованих ідеях про пріоритет расових початків в історичному розвитку, а також сумнівних версій атлантологів.

Немає сумніву в тому, що ті уривки в різних областях знань, якими володів Розенберг, були, щонайменше, поверхневими і потребували істотного поглиблення та критичного переосмислення [5].

Таким чином, сумбурна, але яскрава риторика Розенберга відображала сум'яття в головах багатьох німців після закінчення Першої світової війни. Його заклики знаходили відгук у їхніх серцях, киплячих помстою за поразку і жагою реваншу. «Міф ХХ століття» істотно вплинув на формування нацистської ідеології, ставши її майже офіційним виразом, псевдонауковою основою міфічних ідеалів Третього Рейху.

БІБЛІОГРАФІЯ

Література:

1. Беркович Е. Грех антисемитизма // Русская мысль. – 1999. – 22 апр. (N 4266). – С. 18–21.
2. Вершинина Т. С. Образ мужчины в идеологических конструкциях Альфреда Розенберга. – Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 1 – Том I (Гуманитарные науки) – С. 49–52.
3. Розенберг А. Миф ХХ века: Оценка духовно-интеллектуальной борьбы фигур нашего времени. – Таллин, 1998. – 518 с.
4. Гурулёв С. А. Ещё раз о расизме, нацизме и их идеологе Розенберге // Вопросы Истории, 2006, № 5. – С. 61–63.

Електронні ресурси:

5. Емельянов Ю. Мифотворец ХХ века и его черные деяния [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kprf.ru/international/81037.html>.
6. Самый знаменитый нацист Таллина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jewish.ru/history/press/2011/09/news994300588.php>.

Сергій ЦИГУЛЬСЬКИЙ

КОНЦЕПЦІЯ ФРОНТИРУ – ОСНОВА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ФРЕДЕРІКА ДЖЕКСОНА ТЕРНЕРА

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – доктор іст. наук, професор О.І. Кіян

Автор зробив спробу висвітлити основоположне наукове твердження видатного американського історика та показати його актуальність сьогодні

Фредерік Джексон Тернер був, беззаперечно, видатним істориком другої половини ХІХ – першої половини ХХ століть. Він має повне право знаходитися поруч із великими істориками Сполучених Штатів та усього світу. Наукова спадщина вченого містила відповіді на актуальніші проблеми своєї епохи, головною з яких є теорія фронтиру. Сучасна історіографічна спільнота не втратила глибокого інтересу до постулатів вченого, які породжують дискусії, що тривають понад сто років.

Дослідження наукової спадщини Ф. Тернера є актуальним ще й тому, що українська історія концептуально має багато рис, які перетинаються із твердженнями історика, але у вітчизняній історіографії це є проблемою слабо висвітленою та малодослідженою. Саме тому основні наукові положення даного історіографа мають бути краще вивчені та висвітлені в українській історичній науці.

Найбільш значимим продуктом наукової творчості Ф. Тернера є концепція фронтиру. Він у своїй праці «Значення фронтиру в американській історії» зауважував, що американська цивілізаційна унікальність, неповторність історичного розвитку сталися завдяки існуванню величезних територій вільних земель на Заході та постійної їх колонізації. Модифікація конституційних форм, зміни і трансформації державних та недержавних інститутів відбувалися під час безперервного розширення ареалу заселених територій, пересування потужних та енергійних людських мас через континент. Люди крок за кроком відвойовували собі нові території у природи і тубільних жителів й створювали спочатку примітивні політичні та економічні форми взаємодії, які з часом переростали у складно організовані механізми «цивілізованого» життя. Американський розвиток, за Ф. Тернером, був унікальним не тільки через нестримну демонстрацію руху по висхідній лінії прогресу, але й за повернення до примітивних умов життя, що мали місце у тих шойно заселених районах лінії кордону, яка невпинно пересувалася на Захід. Характерним є те, що в таких районах розвиток та еволюція проходили кожного разу з чистого листка, відповідно «сходинам» просування населення через континент [1, 13-14].

У працях Ф. Тернера не було чіткого та сталого визначення терміну «фронтір». Даній дефініції він надавав багатьох характеристик та значень: у окремі моменти фронтір для вченого був формою суспільства, процесом, територією для міграції, специфічним мисленням, регіоном, де старі інституції та ідеї змінювалися під впливом вільних земель тощо* [5, 8-9]. «Американський суспільний розвиток постійно починався на території фронтиру знов і знов. Це вічне відродження.., ця експансія на захід з її новими можливостями й безперервним зіткненням із простотою примітивного суспільства – все це породжує сили, які домінували в американському національному характері... При цьому просуванні фронтір являє собою зовнішній край хвилі – місце контакту дикунства і цивілізації» [1, 14]. Саме так Ф. Тернер описує фронтір. Історик нарікав на те, що рання вітчизняна історіографія вивчала здебільшого європейські впливи та фактори і дуже мало уваги приділяла чинникам суто американським. Адаже фронтір у баченні Ф. Тернера – це «смуга найбільш швидкої та ефективної американізації» [1, 15]. Великої уваги в процесі перетворення колоніста із європейськими традиціями в американця він приділяв географічному фактору, а саме впливу

* В даному випадку і надалі переклад англійських творів автора.– Прим. авт.

навколишніх умов. Дика місцевість з її важкими умовами змушує колоніста задля виживання забувати про колишні навички (трудові, звички мислення) перебування у цивілізованому світі, він навіть починає одягатися у незвичний для рядового європейця одяг. Через певний час світові постає інша людина, яка пересувається на каное по річках, носить грубу, але найбільш ефективну для суворого навколишнього середовища одягу, переймає досвід будівництва хатин та частоколу від індіанців. Колоніст спільно із процесом адаптування до нових умов американізується, будує новий світ, не схожий на той, який ототожнювався з Європою [1, 15]. Інновації, адаптація та винаходи – в економіці, соціальній організації, державній системі – були яскравими і важливими характеристиками тогочасного життя фронтиру [6, 2].

Одним із головних елементів суспільства часів фронтиру є його демократичний характер. Ф. Тернер зауважував, що демократія XVIII-XIX століть розвивалася завдяки впливу індивідуалізму, боротьбі за виборчі права, за більш широке залучення соціальних верств до державного управління. Такі тенденції мали місце саме у штатах фронтиру. Демократія фронтиру, на думку історика, виявлялася в тому, що індивідууми на таких територіях мали однакові соціальні та економічні права. Високо розвинуте суспільство в умовах дикої місцевості швидко перетворювалося у спрощену організацію, яка засновувалася на сім'ї, звідси це породжувало неприязнь до різних форм контролю, особливо до прямого [4, 72-73].

Ф. Тернер великої уваги приділяв наявності величезних обсягів «вільних» земель, які знаходилися на північноамериканському континенті. Такі землі сприяли розповсюдженню ідей економічного та політичного рівноправ'я серед жителів фронтиру. Людина, яка була невдоволена своїм соціальним становищем, завжди мала змогу придбати ферму та розвинути своє господарство, розбудувати власну долю. Це було своєрідним «запобіжним клапаном» у соціальній напрузі, з одного боку, та захисником демократичного розвитку Штатів, з іншого. Саме тут формувалися та зміцнювалися ідеали свободи і демократії [1, 182-183].

Американський науковець так описував вплив вільних земель фронтиру: «Коли б соціальні умови не набули на Сході тенденцію... до того, щоб чинити тиск на робітників чи добиватися політичних обмежень для стримування народних мас, – у всіх цих випадках можна було втекти на вольний фронтір. Ці землі сприяли розвитку індивідуалізму, економічної рівності, свободи для покращення свого місця в житті, демократії... Хто продовжував би миритися із положеннями пригноблюючого законодавства, коли ціною невеликих зусиль можна було переїхати до інших регіонів та стати учасником створення вільних міст й штатів відповідно до своїх ідеалів? Одним словом, вільні землі породжували вільні можливості» [1, 221].

Якими великими не були б земельні запаси на американському континенті, у другій половині XIX століття вони вичерпуються. Разом із цим, Ф. Тернер наголошує, що розпочинається новий етап розвитку країни, який перебігатиме вже без існування природного «запобіжного клапану». На допомогу збереженню демократії мали прийти університети, історичним завданням котрих постає знаходження шляхів пристосування минулих ідеалів демократії та свободи відповідно до нового часу. Також університети повинні були відкрити своєрідний, «науковий» фронтір, який би слугував інтенсифікації економіки тощо. Ф. Тернер так оцінював роль університетів: «В умовах перехідного періоду американської демократії... місія Університету є дуже вагомим. Часи потребують освічених лідерів... Наукове землеробство повинно збільшити врожай..., наукове лісництво зобов'язане економічно використовувати ліси... Для цього нового ідеалу завоювання потрібні пробірка та мікроскоп, а не сокира чи рушниця» [1, 242]. Нові експерти з усіх галузей наук, права, політики чи економіки повинні продовжувати справу розбудови демократії у Сполучених Штатах, але вже іншим шляхом.

Ф. Тернер вважається одним із перших істориків «сучасного» типу, оскільки все життя присвятив праці в університетах (Вісконсінському та Гарвардському), не займаючись політикою. Він був видатним вченим, блискучим оратором та педагогом, за його участі було засновано дві найбільш відомі американські історичні школи (Вісконсінська та Гарвардська) [2, 82-84]. Його доповідь 12 липня 1893 року на з'їзді Американської історичної асоціації «Значення фронтиру в американській історії» вважається такою, яка справила найбільш глибокий вплив на розвиток американської історіографії, аніж інші статті, доповіді чи есе, що були написані до і після цього [4, 70].

Ф. Тернер першим ввів у історичну науку саме поняття фронтиру. З того часу історики всього світу використовують дану дефініцію у своїх працях. Науковці нашого східного сусіда – Росії, активно досліджують історичну дійсність через призму теорії фронтиру. Наприклад, вони порівнюють соціальні типи людей фронтиру в США і в Росії (відчайдушні бідняки, на кшталт хронічно страждаючих від неврожайів ірландців чи мешканців лондонського «дна» порівнюються з російськими малоземельними селянами; західноєвропейські релігійні сектанти із російськими старообрядцями тощо). Територіями фронтиру як зони особливих соціальних умов російські історики вважають Дон і Північний Кавказ, Урал та Сибір, Далекий Схід [3, 75-89].

Окрім історичної науки, термін «фронтір» використовується в різних сферах культурного, наукового та буденного життя як суспільства США, так і всього світу. У кінематографі та літературі це американські вестерни, існують ідеї відкриття «космічного фронтиру» у майбутньому тощо.

І зараз не втратили своєї актуальності, новизни основні твердження всесвітньо відомого історіографа та науковця. Вчені знаходять у його постулатах чимало аналогій з історичним досвідом своїх країн. Саме сьогодні його ідеї та думки долають будь-які «фронтири», перегукуються в працях істориків багатьох країн світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Тернер Фредерик Джексон. Фронтір в американській історії/ пер.с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 304 с.
2. Цветков И.А. Американские историки: Учебное пособие. – СПб.: издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. – 192 с.
3. Замятина Н.Ю. Зона освоения (фронтір) и её образ в американской и русской культурах // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С. 75-89.
4. Burkhart, J. A. "The Turner Thesis: A Historian's Controversy". – Wisconsin Magazine of History, vol. 31, no. 1 (Sep 1947), pp. 70–83.
5. Ray Allen Billington. The American Frontier. – Washington, DC Service Center for Teachers of History Washington, DC. Publication Year: 1958. – 35 p.
6. Ray Allen Billington and Martin Ridge. Westward Expansion: A History of the American Frontier, 6th edition, Albuquerque: University of New Mexico Press, 2001. – xi, 444 p. : maps ; 23 cm.

Борис ШЕВЧЕНКО**УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ В СТАРОДУБСЬКІЙ ВІЙНІ 1534 – 1537 РР.***(магістрант факультету історії та права)**Науковий керівник – доктор іст. наук, професор О.О. Рафальський*

Стаття розкриває проблему участі українського козацтва в Стародубській війні 1534-1537 рр., як складову частину історії козацько-московських стосунків.

Рання історія української козащини ставить більше запитань, ніж дає відповідей. У деякій мірі це пов'язано з відсутністю достатньої кількості джерельної бази, через що багато аспектів історії козацтва до середини XVI ст. залишається невивченими. До таких аспектів відноситься й проблема участі українського козацтва в Стародубській війні (1534-1537), яка за весь час досліджень не набула достатнього висвітлення в історичній літературі. Як стверджують сучасні історики, значення подій, що відбувалися на литовсько-московському прикордонні для становлення українського козацтва ще недооцінене та конкретно не визначене в українській історіографії [4, 144]. Варто лише зазначити, що перші практичні кроки литовської влади, в залучені українського козацтва на державну службу, були зроблені саме у зв'язку з воєнними діями проти Московської держави [4, 144]. Вивчення даної проблеми дає можливість висвітлити недосліджені до сьогодні моменти ранньої історії козацтва в контексті наймання останнього литовською владою на державну службу. Окрім того, дослідження теми потрібно розглядати також як важливу частину історії козацьких стосунків з Московською державою.

З огляду на те, що радянська наука в козацько-московських стосунках до Хмельниччини досліджувала лише приклади співробітництва, залишаючи поза увагою вияви конфронтації, історіографічна основа даної статті презентована переважно працями науковців незалежної України.

Серед дослідників, які в своїх працях торкалися проблеми участі українських козаків у Стародубській війні 1534-1537 рр., слід назвати: В. Брехуненка [1; 2], О. Русину [5], С. Леп'явка [2;4], Б. Черкаса [7;8;9].

Протягом першої третини XVI ст. стосунки між Великим князівством Литовським (далі – ВКЛ) і Московською державою характеризуються тривалим військовим протистоянням – від прикордонних сутичок до відкритих воєнних дій. У даному конфлікті двох держав, який розпочався ще з кінця XV ст., Москва виступала в ролі агресора, претендуючи на українські та білоруські землі [2, с. 701]. Вже починаючи з 80-х років XV ст., московські можновладці називали себе "государем и великим князем всея Руси", що відбивало не лише підсумки об'єднаних змагань Москви, а й містило в собі виразні претензії на зверхність над усіма східнослов'янськими землями, значна частина яких перебувала в складі Литовської та Польської держав [5, 154].

За таких умов, ще не остаточно сформоване, але достатньо чисельне українське козацтво активно залучається місцевою адміністрацією Литви до протистояння з Московією. У зв'язку з цим потрібно відзначити, що на думку сучасного дослідника В. Брехуненка: "Усвідомлення козаками своєї належності до українського світу, віддаленість для останнього московської цивілізаційної версії, їхній тісний зв'язок зі шляхетським середовищем, перебування в силовому полі політичної лояльності, притаманної шляхті, - усе це, наклавшись на специфічний спосіб життєдіяльності козацтва, формувало стійке підґрунтя для використання Польсько-Литовською державою козацьких загонів у війнах з Московією" [1, 141-142].

Через основний район військових дій четверта по рахунку в XVI ст. литовсько-московська війна в історіографії дістала назву Стародубської. Розпочати війну з Великим князівством Московським за повернення раніше втрачених білоруських і українських земель було вирішено на віленському сеймі, зібраному 15 лютого 1534 р. [9, 217-218]. Таке рішення ВКЛ було зумовлене з однієї сторони тогочасною ситуацією в Московії, з іншої – подіями в Кримському ханстві. На початку грудня 1533 р. раптово помирає московський князь Василій II і влада переходить до його малолітнього сина Івана IV [9, 217]. Смерть князя практично звела нанівець московські плани наступу на Литовську державу і в той же час надала можливість останній скористатися вигідною для себе ситуацією. Також, як відзначалося, важливі події, що скоригували зовнішню політику Вільно, відбулися в Криму. У травні 1534 р. в Кримському ханстві розпочалась громадянська війна між прихильниками Іслам і Сахіб-Гіреїв [9, 217]. Внаслідок міжусобиць в Криму фактично утворилося двовладдя, яке звичайно ж було вигідне Литві. Оскільки, така внутрішньо політична ситуація в ханаті, з одного боку знімала загрозу його союзу в майбутньому протистоянні з Московією, з другого – убезпечувала литовське прикордоння від татарських нападів, що в умовах війни, були

надзвичайно небезпечні. Недарма Сигізмунд I писав з цього приводу литовському гетьману Юрію Радзивілу, що поки в Криму війна, "війська наші від тієї Орди ніякої перекази прийняти не зможуть" [9, 219]. Отже, згадувані московські та кримські події, серйозно вплинули на зовнішню політику Великого князівства Литовського, схиливши його керівництво до початку нової литовсько-московської війни.

Після лютневого віленського сейму розпочалася активна підготовка Литовського князівства в союзі з Польщею до початку війни. В березні 1534 р. був виданий універсал, за яким на 4 квітня призначалася мобілізація земського ополчення в районі Мінська.

Припинення нападів кримських татар на прикордонні території ВКЛ дало змогу останньому повною мірою використати ресурси Київського воєводства у війні з Московією. Більш того, військова кампанія 1534 р. велася фактично силами Київської землі [9, 219]. З огляду на те, що в першій третині XVI ст. саме Київщина була географією розселення українського козацтва, останнє в цій війні представлене більш чисельно, ніж в попередніх. Ми маємо декілька чітких прикладів його участі у військових діях, які пов'язані з іменем черкаського і канівського старости Остафія Дашковича. Австрійський посол С. Герберштейн, характеризуючи постать останнього зазначає, що "он не раз представлял из себя изрядную опасность и для самого москвитина..." [3, 185].

Так, на початку серпня 1534 р. О. Дашкович здійснив військових рейд по московських прикордонних районах, завдавши тамтешнім військам декілька поразок. Після чого у вересні 1534 р. в Московію вирушили два військових загони, перший на чолі з київським воєводою А. Немировичем, другий – з князем О. Вишневецьким. Хоча прямих свідчень про участь в цих загонах українських козаків немає, проте важко собі уявити, що козаків не було хоча б, принаймні у війську воєводи, тим більше, що саме в "...Києві набиралися козаки, і саме місцевими шляхтичами і урядниками" [7, 206]. Не дивлячись на те, що А. Немирович мав у своєму розпорядженні незначні військові сили, йому вдалося захопити м. Радогощ і знищити посад Стародуба. Військо ж князя О. Вишневецького зазнало цілковитої невдачі під стінами Смоленська. Місцевий намісник князь Микита Оболенський завчасно попереджений про наближення литовського війська, зумів належним чином організувати не лише оборону міста, а й навіть завдати литовцям поразки [6, 208].

Наступного 1535 року О. Дашкович знову організовує військову виправу на територію Московської держави. За повідомленням М. Бельського, зібравши 3000 козаків він "довго і широко...московські землі воював" [8, 65]. У міру відсутності інших джерел, дискусійним у другому поході черкаського старости залишається питання, щодо чисельності у його війську українських козаків. Сучасні дослідження, суттєво наближають нас до остаточного вирішення даної проблеми. Так, Б. Черкас вивчивши основні моменти військового походу, дійшов висновку, що "можна із застереженням прийняти повідомлення Бельського про козаків Дашковича" [7, 209]. Свою думку дослідник обґрунтовує тим, що під час виправи Дашкович розбив трьохтисячний московський загін. При цьому він міг оперувати лише ополченням підпорядкованих йому Черкас і Канева, чого було не достатньо для операцій такого масштабу. Отже, така значна чисельність українського козацтва є досить вірогідною, і ми можемо прийняти повідомлення М. Бельського як достовірне, принаймні поки дослідниками не буде виявлено стосовно цього інших фактів.

Таким чином, за період Стародубської війни (1534-1537) черкаський і канівський староста О. Дашкович організував і здійснив два успішних військових походи на територію Великого князівства Московського, які справили значний вплив на хід протистояння.

Крім участі козацьких загонів в походах О. Дашковича, ми маємо ще один приклад їх набору на Стародубську війну. Наприкінці весни 1534 р. чорнобильський намісник Матвій Заморенок, "козаков немало собрав", розташувався з ними в м. Бобруйськ [7, 209]. Порівнюючи даний випадок з інформацією М. Бельського, ми можемо припустити, що набір козаків на війну здійснювався одночасно кількома урядниками Київського воєводства.

Перебуваючи разом з козаками в Бобруйську чорнобильський намісник М. Заморенок направляє до гетьмана Ю. Радзивіла лист, в якому зазначає, що необхідно виділити кошти на їх утримання. В свою чергу, литовський гетьман для вирішення даного питання звертається до Сигізмунда I, який в своїй відповіді чорнобильському наміснику від 9 червня 1534 р. зазначає, що козаки "которую службу нам вчинят, тогда ми кажем жалованьем и датком нашим осмотрети" [7, 209]. Отже, як ми бачимо, українські козаки були набрані до війська "по трудовій угоді", що було здійснено з огляду на не найкращий стан бюджету держави.

Після отримання чорнобильським намісником відповідних інструкцій козацький загін з Бобруйська був перекинутий до Полоцька під командування місцевого воєводи Глібовича. Така дислокація козацьких сил в районі м. Полоцька зумовлювалась тим, що головні литовсько-польські сили перебували на Сіверщині. В той же час північна лінія фронту залишалася не захищеною, в силу відсутності там практично будь-яких військових формувань. Недаремно полоцький воєвода ще у вересні 1533 р. просив прислати на допомогу декілька тисяч військових [7, 210].

У Заволоцькій області Московської держави мешкав місцевий чернець, який шпгував на користь Глібовича. Дізнавшись про це, московські воєводи наказали його викрасти і доставити до Великих Лук. Проте, через деякий час "на присягу его, перед святым Якубом за чотири недели, зася к церкви его заволоцкой отпустили" [7, 210-211]. Щоб дізнатися від ченця останню інформацію, полоцький воєвода вирішив також його викрасти і доставити до Полоцька. Таке завдання було доручено українським козакам, які успішно з ним справилися. Непомітно проникнувши у липні 1534 р. в тил ворога, вони схопили і швидко доставили ченця до Глібовича.

Наступного року ми маємо ще декілька прикладів військової діяльності українського козацтва на Полонині. Так, наприкінці квітня – в перших числах травня 1535 р. козаки за наказом Ю. Радзивіла ходили в розвідку: “от Торпца в трьох милях были, и под Луки подходили, и в Смоленщине были” [7, 211]. Під час розвідки козаки, разом із служебники людьми литовського гетьмана, схопили чимало полонених.

Вже в середині травня козацький загін відправився у військовий похід в Горожанську волость до міста Великі Луки. Місцеві воеводи на зустріч козакам відправили півторатисячний загін московських ратників. Однак козаки, уникаючи відкритого бою, почали поспішно відступати. У відповідь на такі козацькі дії, московські воеводи послають за ними в погоню загін з трьохсот чоловік. Під час переслідування московські вояки так розтягнулися, що вже за декілька миль до Полоцька козаків безпосередньо переслідували лише тридцять чоловік. Цим і скористалися українські вояки. Вони ”в тесном местцу засаду вчинивши“, з двох боків напали на ворожий загін і за декілька хвилин практично його розгромили, при цьому захопивши в полон чотирьох бояр [7, 211].

3 листа О. Гаштовта до Ю. Радзивіла від 20 червня 1535 р. ми маємо відомості про те, що Сигізмунд I направив до Полоцька якогось ” Михайла казака“, щоб той, залучивши українських козаків, побудував замок на Себезькому городищі [7, 211]. Однак, вже згаданий полоцький воевода Глібович, через невідомі нам причини заборонив козакам підкорятися наказам Михайла, внаслідок чого литовський замок так і не був зведений.

Дипломатичний успіх литовської політики в Криму влітку 1535 р. призвів до того, що ханство фактично вступає у війну з Московською державою. Вже в середині серпня кримське військо на чолі з Іслам-Гіреєм підступило до прикордонних територій Московії. Внаслідок цього остання була вимушена припинити приготування до наступу на ВКЛ і перекинути частину своїх полків з під Стародуба на оборону Рязанщини від татар. До кінця війни татари продовжували систематично нападали на московське прикордоння, примушуючи Москву направляти для його захисту додаткові військові сили. Така ситуація цілком влаштувала Литовську державу, оскільки внаслідок перекинення Москвою частини військ на оборону свого прикордоння від кримців, формувала її перевагу на Сіверщині, головному районі військових дій. Скориставшись цим, литовські війська зміцнені загонами з Польщі, захопили Гомель, Почеп і Стародуб, чим змусили Москву піти на мирні переговори. Вже у лютому 1537 р. між ВКЛ і Московською державою було підписане перемир'я, яке ознаменувало завершення Стародубської війни [9, с. 223]. По своєму закінченні вона не внесла суттєвих змін в становище протиборствуючих сторін, завершившись через обопільне виснаження фактично в нічию. Тим самим, вона не розв'язала протиріч, які існували в литовсько-московських відносинах. У даній ситуації продовження військового протистояння Москви і Вільно було закономірним. Підтвердженням чого стали подальші війни між двома державами.

Підводячи підсумки, відзначимо, що залучення Литовською державою українського козацтва до своїх військових конфліктів мало досить важливе значення. Оскільки, по-перше - це давало йому можливість брати участь у важливих міждержавних подіях, набуваючи відповідного досвіду, в майбутньому формувати власну позицію в міжнародних відносинах регіону. По-друге, участь українського козацтва в Стародубській війні 1534-1537 рр. ознаменувала його вихід на міжнародну арену, що об'єктивно сприяло чисельному зростанню та формуванню козацтва, як потужної військово-політичної сили в рамках державної структури Речі Посполитої.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада. – К., 2005. – 367 с.
2. Брехуненко В., Леп'яко С. Українське козацтво і Московія в XVI – першій половині XVII століття. // Переяславська Рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 701-746.
3. Герберштейн С. Записки о Московии. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 430 с.
4. Леп'яко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття «козацького хліба» в останній третині XVI ст.) // Україна в Центрально – Східній Європі. – 2000. - № 1. – С. 143-158.
5. Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – 320 с.
6. Тарас А. Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV-XVII вв. – М., 2006. – 800 с.
7. Черкас Б. Козацтво на службі уряду в першій третині XVI ст. // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – К., 2010. – С. 203-212.
8. Черкас Б. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. // УДЖ. – 2002. - № 1. – С. 53-67.
9. Черкас Б. Україна під час Стародубської війни 1534 – 1537 рр. // Україна в Центрально – Східній Європі. – 2006. - № 6. – С. 214-226.

Людмила ШЕВЧЕНКО

ЗАСЕЛЕННЯ „ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ” ВИХІДЦЯМИ З МИРГОРОДСЬКОГО ПОЛКУ В 30-Х – НА ПОЧАТКУ 50-Х РОКІВ XVIII СТОЛІТТЯ

(магістрантка факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук О. В. Чорний

Південна Україна – унікальний регіон нашої держави. Тривалий час територія сучасної Кіровоградщини носила назву „Дике поле”, що вказувало на її малозаселеність. Початок її активної колонізації урядом припадає на XVIII століття.

1734 року запорожці отримали можливість повернутися на свої землі, які 1739 року були остаточно приєднані Росією, яка розпочала їхнє освоєння. В березні 1734 року запорожці заснували на річці Підпільній так звану Нову Січ [2, 77].

Повернення запорожців спочатку не вплинуло на заселення північних окраїн „вольностей”. Землі ці не були їм тоді потрібні, а теоретичні питання щодо права володіння – мало їх цікавили. Треба зазначити, що на тому етапі господарського розвитку запорожці ще мало цікавилися землями. Перед їхнім відходом у володіння Туреччини, на їхніх „вольностях” „самотьоком” селились слободи, з’являлися хутори. Своє відношення до землі запорожці яскраво висловили у відповіді даній 1734 року графу Вейсбаху з приводу відносин своїх з татарами, що випасали стада на їхній землях: „Довольно земли останетя как нам так и татарам”. Але робилося все це, як відомо із дозволу війська. Воно цікавилось не тим скільки землі зайнято, а тим чи визнавало населення його владу, чи згодне було платити податки і виконувати необхідні повинності [5, 38].

Інтенсивне заселення запорозьких „вольностей” розпочалося з моменту повернення запорожців на р. Підпільну. Це явище пояснюється багатьма причинами. По-перше, війна з Польщею і перебування російського війська в Польщі дали змогу російському урядові вжити заходів для повернення з Правобережної України людей, що втікали туди з Лівобережжя і з Російської імперії. Командирам російського війська було дано наказ розшукувати утікачів з Російської імперії і виводити їх із собою. Цілою низкою указів дозволялося охочим повертатися із Польщі і оселятися в задніпрянських місцях. По-друге, Білгородський трактат та Інструмент 1740 року, що закріпили за Росією значну частину Південної України, ще більше сприяли розвитку колонізації та зростанню селищ. По-третє, укази 1741 та 1744 років дозволяли втікачам вільно селитися в Задніпрянських місцях. По-четверте, відбувається підсилення колонізаційного руху 40-х років за рахунок гайдамацького руху [5, 39].

У Задніпров’я населення сходилося самовільно з Лівобережної України, з Польщі, часто за посередництвом осадчих. Вони викликали охочих селитися, впорядковували села, слободи, брали на себе роль посередників між поселенцями та адміністрацією. В матеріалах, що їх видав О.О. Андрієвський наведені яскраві приклади діяльності таких осадчих. 1740 року полковник Танський призначив осадчим і отаманом села Цибулеве козака Миргородського полку Леонтія Сагайдачного, а осадчим та отаманом слободи, що лежить навпроти польської слободи Торговиці – Степана Тарана. Їм тоді було наказано заселяти навколишні села бажаними жителями та не вступати у суперечки на кордоні з поляками. Але діяльність Степана Тарана виявилася невдалою, йому не вдалося поселити жодної людини. Через те, козак Миргородського полку Давид Звенигородський звернувся до Київського генерал-губернатора Леонтєва з проханням доручити заселення слободи йому. Він уже підмовив оселитися там 20 сімей з Польщі. Місце для поселення слободи виявилася цілком підходящим. Так виник значний торгівельний пункт – Новоархангельськ [1, 331-332].

Тяжко визначити кількість населення і число слобід. За підрахунками О.О. Русова лише в Олександрійському повіті (що не охоплював цілої території задніпрянських „вольностей”) налічувалося близько 40 селищ, що походили ще з часів запорожців. На мапі де-Боскета, укладеній 1745 року, на тій самій території знаходилося близько 100 назв, таким чином близько 50 % всіх поселень з’явилося під час відсутності запорожців та за перше десятиліття після їхнього повернення [3, 120].

З початком 40-х років XVIII століття спостерігаються спроби Миргородського полку юридично закріпити за собою нові поселення. Так 1740 року полковник Миргородського полку Капніст подав донесення фельдмаршалу Мініху про зачислення до Миргородського полку поселень понад Тясмином, Синюхою, у верхів’ї Інгула та над Виссою. В них як каже Капніст, жили козаки і обивателі Миргородського полку і мали купчі від дідів та прадідів на ґрунти, сіножаті, пасіки, різні угіддя.

1743 року не дочекавшись результатів зі свого першого клопотання, Капніст подав нове прохання про зачислення вище згаданих територій до Миргородського полку і просив дозволу збудувати там укріплення та призначити сотників від полкової Миргородської канцелярії. В цьому проханні Капніст перерахував села і слободи, які він бажав закріпити за Миргородським полком, а саме містечка Таборище, Конотоп, Свилярня, Белецьковка, Ласківка, Кружов, Омельничек, Березовка, Подивка, Кам’янка, села Ручки, Шаповаловка, Лиходіївка, Волковачівка, Курилівське, Росохівка, Походіївка, Оробцівка, Андрусівка, Калантайівка, Войтово, Стецівка, Нестерівка, Цибулів, Тонконогівка, Ухівка, Биківка, Ковалівка, Ільїнське, слобода Крилівська [5, 41].

1743 року в Сенаті було вирішено, а 20 лютого 1744 року опубліковано наказ, згідно якого місцевість біля Крилова, з ним включно, віддати у відомство Миргородського полковника Капніста, котрий має зробити у відповідних місцях фортеці для захисту людної. Наказувалося також скласти компут козаків і посполитих. Сотником нової Крилівської сотні було призначено отамана Григорія Рудя (1744р.) [6, 10].

На ці часи припадає досить жвавий колонізаційний рух у Задніпров’ї. Все більше приходить переселенців з Польщі, переходить людної і з Гетьманщини. Ця людної починає селитися вже не тільки по старих осадах, але й просувається на північний захід, закладаючи села по Синюсі й Висі. Так було поселено не тільки в самому Цибулеві з 1740-го по 1743 рік до 300 нових родин вихідців з Польщі, але й засновується нове поселення поблизу Синюхи, проти польського міста Торговиці, під

назвою „городка” Архангельського. Це зробив козак Миргородського полку Давид Звенигородський, відразу поселивши там 20 родин виведених з Польщі.

Кількість поселень у ці часи в Задніпров'ї вже була чималою. Вважаємо за потрібне назвати ці поселення. Відомості про це дають нам деякі мапи цієї місцевості, що їх складено в ці часи. Так до 1745 року ми маємо тут такі поселення: Архангелогород, Петроострів, хутір Кортарський, Цибулів, Нестерівка, Ірклів, Караул, Стецівка, Супрунино, Карнухів, Войтово, Калантаєво, Воробцівка, Тутків, Сцемані, Хомівка, Буксова, Глинське, хутори Устименка, Федорівка, Карачківка, Косминин, Устименка, хутір сотника Рудя, Устимовка, хутір попа Власівського, Волевачівка, хутір попа Семіона, Золотарівка, хутір сотника Майбороди, 2 хутори полковника Капніста, Ревівка, Табурище, хутір Апостола, хутір Нагоренків, Конотоп, Туренків, Лемеха, Таранців, Сорочин, хутір сотника Гаврилова, 2 хутори Волошина, Бондаренків, Росощина, Никонів, Гонтарів, Сенів Булачов, Бугавка, Корченів, Макрагово, Пашенків, хутір Курильця, Ляшенків, Куриців, Скулевата, Дерев'янчин, Мулевино, Кандаків, Костенків, Косенків, Девляшів, Леонтієв, Таранців, Макарів, Стечин, Пашенка, Щербинин, Воробцов, хутір Петриченків, Павлів, Головка, Данилченків, Шарків, Шмаренин, Сокурин, Данів, Маледянів, Делятинська сотника Гаврилова, Науменків, Чечелів, Гусиків, Шоркунов, Матюхів, Різників, Ретників, 2 хутори Лихові, Протопопенків, Волошиненків, Кондраченків, Свистуна, Аніфреві, Плехненка, Романенків, Саєбківка, Мангуровка, Косівка, Порохнявка, Мишуринов Ріг, хутір Макогонів, хутір бригадира Опочнина, Калужино, Кам'янка [6, 11].

Згодом поселень стає ще більше. За мапою, датованою 1755 роком, окрім вищезгаданих, зазначено ще такі поселення: Бабичов, Бутков, Богданів, Бодичів, Бойдакові 2 хутори, Бугуровата слобода, хутори Березівка, Воритово, Гешкова, Деблякаїв, Дежеківка, Єлепачівка, Капніста „деревня” (окрім хуторів), Кудіївка, Контовкасова хутір, попа Кононова, Костянтинів, Куцун Плєц, Камишин, Касинів, Косеура, Казаєваска, Леляхів, Мукаревський, М'яшенків, Мишків, місто Новомиргород, Назаренківський хутір, Олюлявин, Пузенково, Полошенка хутір, Пасівка, Рязенків, Саражино, Сидименків хутір, Тажиндів, Туринцові хутори, Троїцький, Хрилтач, Холдарева, Ярух.

У всіх цих селах, до речі, за даними полковника де-Боскета було 15 церков: у м. Крилові 2, в Плахтівці, Мишуриному Розі, Андрусівці, Калантаєві, Кам'янці, Стецівці, Нестерівці, Цибулеві, Ухівці, Глинському, Табурищі й Крукові, по одній. [6, 12]. Окрім того наступними роками ще було чимало закладено нових церков у селах.

Щоб захистити людинність від усяких пригод та встановити тут певну владу, полковник Миргородський признає в Цибулів і Архангельськ двох значкових товаришів на правах сотників. До Цибулева поїхав Костя Корчевський (або Корчак), що вже колись був на цій території за сотника, а до Архангельського - Йосип Чечель. Капніст 1746 року просив встановити тут знову сотні й призначити дійсних сотників, мотивуючи тим, що Крилівський сотник на такій великій території успішно урядувати не може. Також він просив дозволити селити людинність по Синюсі й Висі, щоб „от Цибулева до Архангельська комунікацію можно было иметь людскими жилиями”. Людинність хоче тут селитися і, навіть, тепер закладає місто Новомиргород.

1747 року Капніст знову поновлює це прохання, зазначаючи, що людинність збільшилася, що керувати всією територією один Крилівський сотник не може. А саме, в Крилові з селами є вже 259 козаків і 172 посполитих, в Цибулеві з селами – козаків 289, посполитих – 123, нарешті в Архангельському з Петроостровом і іншими селами – козаків 278, посполитих 227, всього козаків – 826, посполитих – 522, разом – 13483 дворів [4; 136].

Розглянувши цю справу, Генеральна Військова Канцелярія ухвалила призначити дійсного сотника лише у Цибулів, що в віданню його має бути в Архангельське, а в це місто дійсного сотника не призначати, оскільки його приналежність до Гетьманщини є ще нібито, не цілком певною [6, 13].

Спочатку запорожці не звертали уваги на заселення своїх „вольностей”, але коли на зайнятих новими поселеннями землях з'явилася нова влада сотників і полковників – запорожці виступили в оборону своїх прав.

Так у 1744 році запорожці подали скаргу в Сенат, доводячи в ній свої права на землі на підставі грамот, трактату 1686 року. Вони скаржились на полковника Капніста, що почав захоплювати їхні хутори, зимівники, слободи на правому березі Дніпра. В своїй відповіді Капніст заперечував скаргу запорожців і доводив, що поселення Миргородського полку розташовані в околицях села Цибулеве, Чорного лісу, понад Малим Інгільцем і належать до Крилівської сотні.

У відповідь на скарги запорожців Єлисавета Петрівна 1744 року видала указ, що забороняв селитися в запорозьких володіннях. Однак указ 1744 року не припинив боротьби, а навпаки – вона набирала з кожним роком все більших обертів. В суперечці, що розгорталася цікавими були аргументи обох сторін: запорожці посилались на давність володіння, на права затверджені грамотою Стефана Баторія, універсалом Богдана Хмельницького; Капніст доводив, що земля належить Миргородському полку, тому що на ній оселилися козаки й обивателі цього полку [5, 44].

Серед тих, що заволоділи запорозькими землями на правому і лівому березі Дніпра були не тільки козаки й посполиті, але й українська старшина. Вже в проханні 1723 року згадувались хутори й слободи сотників Миргородського полку, а також слободи гетьмана Апостола. З часом число їх все збільшувалось. В указі Сенату 1744 року згадуються грамоти, дані 1708 року Лизогубові на Воробцовку, 1710 року – полковникові Апостолові на Городище і Крилов, з млинами на Тясміні. В той самий час Кочубей дістав величезні маєтки понад річкою Ореллю.

Старшина не перестає захоплювати землі і пізніше: в своєму поясненні полковник Капніст 1745 року підкреслював, що він не має власних хуторів і пасік в Нижньому Інгулі, але не заперечував, що має їх у Крилівській сотні [1, 367].

Цілком зрозуміло, що заможність людної задніпрських поселень, а головне їх ґрунти, притягали увагу миргородської старшини, а навіть і гетьмана Апостола, що, як ми бачили, ще 1732 року намагався захопити деякі села й млини собі. Але зробити це було легше тільки в задніпрських селах сотень Потоцької, Власівської, сотень по Дніпру, де людиність поселялася на ґрунтах старшини або полкової управи і через це більш могла підлягати полковій канцелярії і тим самим старшині. В дальших же поселеннях, сотень Крилівської і Цибулівської, де людиність поселилася здебільшого на правах займанщини, зробити це було важче. І справді, коли ми подивимося на список поселень 1740-х років, ми побачимо, що якраз поселення по Дніпру належали миргородській старшині, зокрема полковникові Капністові.

За переписом 1745 року в „Задніпрських місцях” було уже враховано два міста: Архангельськ і Крилов, 13 сіл, 29 деревні, і 133 хутори. Тут знаходилось 1596 козацьких дворів (близько 4800 душ ч. с.) і 1624 селянських дворів (близько 4900 душ ч. с.), або всього близько 9700 душ ч. с. Це були землеробські поселення, що були відновлені після війни 1735-1739 рр. Населення цих поселень займалося хліборобством, а також скотарством, бджільництвом. Цікаво, що майже всі поселення тут були засновані або знову відновлені під старими назвами в 1740-1741 рр. Дещо раніше (в 1738) була збудована слобода Мішурич Ріг. В 1745 році все населення „Задніпрських місць” було українським і тут були відсутні поміщицькі селяни, які почали з'являтися в цьому районі лише з середини 60-х років XVIII століття.

Таким чином можна констатувати, що впродовж 40-х років XVIII століття північна частина запорозьких „вольностей” вийшла зі сфери їхнього впливу і в значній мірі була втрачена для Запоріжжя. На даній території панували полковники Миргородського та Полтавського полків, а через них – гетьман. Тут містились підлегли їм слободи, зі своєю місцевою старшиною – сотниками, осавулами, отаманами, тут закладались підвалини поміщицького землеволодіння, тут виростали форпости, редути й укріплення з військовими відділеннями, підлеглими Київському генерал-губернаторові, як єдиному військовому командувачеві у Південній Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреевский А. Материалы касающиеся запорожцев, с 1715 – 1774 гг. // ЗООИД. – Т.14. – Одесса, 1889. – С. 283 – 719.
2. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX веков. – М.: Наука, 1976.
3. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. – Т. III. – Статистико-экономическое описание Александрийского уезда. – Херсон, 1888. – 375 с.
4. Пивовар А.В. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст. – К., 2003. – 336 с.
5. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. I. – 201 с.
6. Шамрай С. До історії залюднення Степової України у XVIII ст. (Крилівщина та Лизаветчина) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XXIV. – К., 1929.

Василь ШТАНДЕНКО

ФОРМИ І УМОВИ НАЙМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РОБІТНИКІВ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ В ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД

(магістрант факультету історії та права)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент О. А. Житков

Після скасування кріпосного права розвиток капіталізму в Російській імперії пішов небаченими раніше темпами. Капіталістичні відносини охопили всі сфери економіки, сприяли прискоренню темпів розвитку народного господарства в країні. На період 60 – 90-их років XIX ст. припадають такі найважливіші явища в економіці країни, як завершення промислового перевороту і швидкий розвиток ряду найважливіших галузей, поступова перебудова на новий капіталістичний лад аграрного сектора, формування пролетаріату і російської промислової буржуазії.

Важливим наслідком проведених перетворень стало вивільнення великої маси робочої сили з числа колишніх кріпаків. Проблема відсутності у достатній кількості робочих рук у сільському господарстві була однією із найбільш болючіших не лише на півдні Росії, де місцевого населення було недостатньо для робіт на всій експлуатованій території, але і в решті імперії, та в західній Європі. У Російській державі, після емансипації селян, перервалися вікові традиційні відносини між роботодавцем і робітником, а нові ще не встановилися.

Питання наслідків реформ були в центрі уваги таких дослідників, як Зайончковський П. А., Дворніченко А. Ю., Кашенко С. Г., Флоринський М. Ф., Мілов Л. В., Цимбаєв Н. І., Федоров В. А., Боханов А. Н., Горинов М. М. та інші.

Ще в середині 50-х років була опублікована книга П. А. Зайончковського «Отмена крепостного права в России» [3]. У ній автор на підставі вивчення урядових документів і особистих архівів державних діячів виділяє протиріччя між капіталістичними відносинами в селі і феодалною структурою землеволодіння. У той же час він підкреслює роль держави в реформаторській діяльності і зазначає, що варто аби ініціатива

йшла зверху, як відповідна реакція на соціально економічні потреби системи і відображала зростаючі інтереси капіталу.

Проте в краєзнавчій літературі проблематика використання робочої сили в сільському господарстві пореформеної доби не знайшла відображення.

Джерельною базою даного дослідження стали: статистичні матеріали повітових земств Херсонської губернії, Єлисаветградського та Олександрійського. Вони дозволяють проаналізувати стан сільського господарства 80 – 90-их років на зайнятість робітників у його основних галузях.

Дані збірники містять значний обсяг статистичних даних стосовно врожаїв, цін на сільськогосподарську продукцію, кількості та розмірів господарств повіту. Незважаючи на велику кількість інформації, що міститься в джерелах, до цього часу не було проведено їх аналітичної обробки [1; 2; 4; 5; 6].

Все це зумовлює актуальність аналізу становища сільськогосподарських робітників у післяреформений період на території Єлисаветградщини.

Метою даного дослідження стало висвітлення форм і умов найму робітників Єлисаветградського повіту.

Мета дослідження визначила завдання пошуку: виділити основні групи робітників, що використовувалися в сільському господарстві повіту; форми і умови їх найму.

Об'єктом дослідження стала система виробничих відносин, що склалася в сільському господарстві Єлисаветградського повіту в пореформений період.

Предметом дослідження стали форми і умови найму сільськогосподарських робітників.

Одне з перших свідчень про становище селян наводиться в другому томі «Матеріалів для оцінки земель Херсонської губернії за 1886 рік»: «У нас є більше 500 записів про ціни на різні роботи, як відрядні, так і у випадках особистого найму: поденно, на термін і на рік» [4, 198].

У даному збірнику звертається увага на те, що ціни на робочі руки, показані землевласниками, досить часто вищі за ті, які показують селяни при опитуваннях на сході. Крім того, відповіді землевласників на питання про те, як робітники виконують умови найму, – за деякими винятками, говорять не на користь робітників. У більшості випадків варіанти відповідей селян містять таку інформацію: беруть задатки і кидають в саму гарячу пору. На ті ж самі питання селяни на сходах, волосні старшини і старости відповідали, що умови завжди виконувалися добре; аванси, отримані з зими і осені на збирання хліба, сіна, вони відпрацьовували своєчасно і акуратно.

Якими б суперечливими не були ці свідчення, але в кожному з них є частка правди. Дійсно, аванси, видані з осені та зими на літні роботи колишнім військовим поселенцям, нічим не пов'язаним з приватними землевласниками, часто пропадали. Але цього не можна сказати про колишніх поміщицьких селян, пов'язаних різного роду сільськогосподарськими угодами із землевласником або орендарем.

Подворовий перепис у 1886 році виявив у Єлисаветградському повіті 16464 душі найманих робітників, у тому числі 10937 чоловіків і 5527 жінок [1, 27]. Ця цифра невелика в порівнянні з тим, яка кількість робітників була потрібна для збирання урожаю. Кількість строкових робітників, необхідних для збирання сіна та хліба цілком залежали від урожаю за рік. Нерідко траплялося, що в неврожайні роки не тільки найманці поверталися додому, не знайшовши собі роботи, а й місцеве населення мусило йти на заробітки до Криму, в Кубанську область і навіть у Батум, куди йшли наприклад у 1882 році жителі села Олександрівки.

Наймалися робітники в Єлисаветградській повіт переважно з Київської і Подільської губерній (так звані, по-місцевому, польшаки), Полтавської (гетманьці); менше з Чернігівської губернії. Але крім цих губерній, що постачали головний контингент робітників, в Єлисаветград були робітники з Курської, Могильовської, Мінської, Орловської, Харківської та Катеринославської губерній і Олександрійського повіту Херсонської губернії. Ці немісцеві робітники працювали в Єлисаветградському повіті тільки певний час: на збиранні сіна, хліба і, частково, в час молотби. Основна ж маса робітників – це річні робітники, які формувалися із місцевих жителів або ж з Олександрійського повіту.

Умови найму та плата річного робітника залежали в першу чергу від економічного становища наймача. Великі економії привілейованих станів, наймаючи річних робітників, завжди укладали з ними письмові угоди, які засвідчувалися волосним правлінням, а іноді старостою. В угодах завжди точно визначалися відносини робітника з наймачем і число святкових днів. «Робітник повинен бути в беззаперчній покорі у господаря і його прикажчиків, в іншому ж випадку за всякий непослух, за зухвалість, за ухилення від роботи – наймит «штрафує себе», як кажуть в багатьох угодах, на користь наймача певною кількістю рублів, звичайно від 1 до 3. Неустойка з боку найманого робітника каралася штрафом від 10 до 55 рублів і поверненням забраних вперед грошей» [2, 7]. Наймач, якщо робітник його чимось не задовольняв, мав право розрахувати його у будь-який час.

Деякі економії своїм працівникам сплачували не всю договірну суму грошима, а за угодою частину видавали в натуральній формі. «Найбільш поширеними в повіті способами доплати були наступні: робітник може утримувати протягом року одну або дві штуки худоби, або тільки безоплатно випасати її в той час, поки вона ходить на підніжному кормі; господар повинен видати робітникові кілька чвертей хліба, сажень або два соломи, полови, кілька штук овчин, пару або дві постолів. У вкрай рідкісних виняткових випадках, доплата є у вигляді «присівка», тобто працівник отримує десятину або дві поля, яке господар зобов'язаний виорати; робочий засіває його своїм насінням і весь урожай забирає собі. Розрахунок за «присівок» перекладається на гроші, приблизно, за такою ціною за одну десятину: жито 10 рублів, ячмінь 7 рублів. Такий розрахунок прийнятий в селі Троїцькому» [4, 199].

Дрібні господарі і селяни наймають робітників у більшості випадків без будь-яких письмових угод, за словесним договором. У таких наймачів доплати у натуральній формі, замість утримання худоби, продуктів землеробства, замінювалися одягом. Працівник, що наймався за одяг, має право користуватися ним тільки під час найму. Бували проте випадки, коли господар після закінчення терміну найму був зобов'язаний залишити йому, наприклад, кожух. Грошова плата робітника, який наймався за одяг, зменшувалась приблизно на 15-20 рублів.

Річні робітники завжди отримували від наймача приміщення і їжу (харчі). Середньою платою такого робітника можна вважати 65 рублів. Набагато вища плата була у німців: вона ніколи не була нижче за 70 рублів, а дуже часто піднімалася до 115 і 120 [4, 201].

Було декілька способів найняти строкових робітників не з місцевих жителів. Найбільш поширеним (практикувався як великими економіями, так і дрібними господарями) було наймання на базарах під час ярмарків. Найбільшими ринками для найму строкових робітників слугували: міста Єлисаветград, Новомиргород, Ревуцьке, Ольвіополь, Бобринець, Устинівка, Казанка, Вознесенськ і за межами повіту: Златопіль, Кугушівка, Братолюбівка і Каховка. Всі перелічені пункти слугували ринками для найму не тільки строкових робітників, але і поденних. Іноді на цих ринках, особливо в місті Бобринці, був настільки великий наплив заможних робітників, що ціна на робочі руки була дуже низькою. Місцеві робітники, бажаючи усунути конкуренцію, не дозволяли заможним приходити на базар. Наймачі були змушені платити вищі ціни за робочу силу. Такі випадки траплялися часто, особливо при наймі поденних робітників.

Строкові робітники наймалися без всяких письмових угод. У завдаток видавалися кілька копійок і ніколи не більше 1 рубля, але інколи роботодавці, крім паспортів, забирали у робітників свити або якийсь інший верхній одяг. Інший спосіб найму строкових робітників не з місцевих жителів практикувався тільки великими економіями, які посилали прикажчика для найму робітників на місце їх проживання. Прикажчики зверталися до писарів, волосних, які в свою чергу отримували грошову винагороду. Крім того писар у волості отримував по 30 копійок від кожного з тих, хто підписав угоду. Ці «хабарі» ніколи не були марно витраченими грошима. З одного боку, вони допомагали прикажчику швидше найняти робітників, а з іншого, гарантували економію в тому, що умова з боку робітників не буде порушена, так як невиконання робочим умови спричинило б за собою «утискання» з боку повітового старшини і писаря. При наймі робітників таким способом, на місці їх проживання, звичайно давався завдаток. В основному наймали робітників із Київської, Полтавської, Чернігівської та Подільської губернії, але рідше із Курської, Харківської, Орловської та Катеринославської губернії.

Терміни для найму робітників були літні і зимові. Найбільш ранні літні терміни починалися з 1 березня і закінчувалися 15 листопада. На такий термін наймали порівняно рідко і він зустрічався лише в деяких північних частинах повіту. Найчастіше там же, на півночі повіту зустрічалось наймання на строк з 15 березня або з 1 квітня по 15 листопада і рідше, по 1 жовтня. Найпоширеніший, а на півдні повіту, можна сказати, винятковий термін найму – з Трійці та 1 червня по жовтень. Наймання на зимові терміни зустрічалось головним чином на півдні повіту. Робітників на ці терміни наймалося дуже мало, переважно з місцевих жителів. Звичайний термін найму – від Покрови до Трійці.

Плата строкових робітників залежала не стільки від тривалості терміну, скільки від планування майбутнього врожаю. Не раз траплялося, що господар, який найняв робітників на початку травня за низькою ціною, після зміни погодних умов був змушений збільшити плату, інакше робітники могли кинути його і піти на поденні роботи до інших економій, залишивши у господаря навіть вислужену вже плату.

Крім строкових робітників влітку, особливо під час жнив (червень, липень і серпень), наймалися ще робочі місячні. Місцеві звичаї створили особливий тип місячного найму: в той час, як в Одеському повіті скрізь існувало наймання від певного числа до такого ж числа наступного місяця, в Єлисаветградському повіті такий спосіб найму зустрічався у вигляді поодиноких випадків. Звичайно наймали місячного робітника на 30 робочих днів; при цьому всі свята і неробочі дні в розрахунок не йшли, виключалися.

Поденна форма найму теж мала велике поширення в повіті, тому що багато робітників наймалося в момент жнив, коли дозрівав майже весь хліб, а також під час молотьби. Наймання поденних робітників було двох видів і кожен з них мав свої характерні риси. Взимку, навесні і восени під час молотьби робітники наймалися тільки на один день. У цьому випадку люди завжди були місцеві або із найближчих міст чи сіл. Інший рід найму поденних робітників був тільки під час збирання хліба та сіна. Наймалися заможні і місцеві в неділю на ринках поденно, але не менше, як на цілий тиждень. Робітники наймалися партіями і торг йшов або на «пару», наприклад, одночасно наймався косар і в'язальник, або відрядно: від десяти. Економії, що були далеко від ринку і при тому наймали робочих до 300 – 800 душ, намагалися не відпускати робітників у суботу, а відразу при розрахунку, встановлювали ціну на наступний тиждень, піднімаючи її або зменшуючи, залежно від потреби в робітниках [6, 61].

Поденна плата ставала найвищою під час дозрівання і збирання ярої пшениці; після збирання її плата поступово знижувалася. При наймі робітників на рік, на строк і на місяць неодмінною умовою було те, що їжа (харчі) повинні бути господаря.

Всі землеробські роботи могли проводитися або своїм інвентарем або ж інвентар міг бути найманим. «У всіх тих випадках, коли наймається робочий з худобою і знаряддями, нам ніколи в Єлисаветградському повіті не зустрічалася форма найму на строк, на день, наприклад, – а завжди від десяти. Також зустрічається і наймання на відрядну роботу одного робітника без інвентарю (збирання сіна та хліба з платою від десятини)» [4, 204]. Відрядні роботи, наймання на які зустрічалось повсюдно в повіті, наступні:

орати, букерувати, ралити, волочити, возити снопи з поля – це всі роботи, що потребували інвентарю. Із робіт, що не вимагали інвентарю, існували наступні: прибирати сіно, хліб, сіяти, складати скирти сіна; остання робота хоч і проводилася за допомогою худоби, якою підвозять або підтягують сіно в копицях, але для цього завжди давався інвентар господаря. Ціни на відрядні роботи були не однакові по всьому повіту, а мали своєрідні характерні відмінності. Оранка на півночі повіту, де земля щільніша і де існувала можливість здійснювати її тільки за допомогою плуга, – вона дорожча, ніж на півдні повіту, де і земля пухкіша, легше піддавалася плугу і, крім того, її можна було орати букером. Ціна оранки залежала від двох причин. Перша причина, час, коли проводиться робота, на півдні, крім того, що вона дорожча навесні, ніж восени, багато значило ще, в яку пору весни вона здійснюється: якщо наймати ранньою весною, в найгарячішу пору весняного посіву, – вона дорожча: якщо ж пізніше, коли інші встигнуть обсіяти, – вона незрівнянно дешевша. Друга причина, що впливала на ціну оранки, – більша або менша кількість підніжного корму на полі. У південній частині повіту виорати десятину коштувало 3 – 4 рублі, але якщо немає підніжного корму, то плуг не можна було найняти і за 5 рублів. У північній частині повіту, де навесні було більше корму, плата за оранку була дешевша.

Боронування було дорожче на півночі повіту з тих же причин, що й оранка: на півдні повіту достатньо було пройти бороною два-три рази, тоді як на півночі це необхідно зробити чотири – п'ять разів. Плата за збирання сіна та хліба від десятини також коливалася: на півночі повіту ціни були більш сталими; на півдні ж повіту коливання в ціні були набагато більшими. Плата за зведення снопів на гарман або в тік залежала від випасу худоби. В одній і тій же економії існували коливання в ціні і залежали від того: скільки економія прийняла худоби на випас за зведення снопів чи скільки вимовила собі надбавки («вігоди», «вимови») перевезенням снопів за здачу землі з частини врожаю («за скопщину»). Більша чи менша ціна за перевезення копи в одній і тій же економії залежали і від відстані, з якої потрібно возити снопи [5, 52].

Список форм найму, що зустрічалися в Єлисаветградському повіті, був би не повним, якщо не згадати про деякі види робіт, оплачуваних часткою продукту. Таких робіт дуже мало: прибирання сіна за копицю, знімання хліба за сніп – «зажон».

Збирання сіна за копицю – був дуже поширеним звичаєм по всьому повіту. Сінокоси великими ділянками здавалися партіям робітників, які повинні були сіно прибрати і скласти в скирти; робітники отримували у винагороду, залежно від якості сіна і ступеня врожаю, від 1/4 до 1/2 зібраного сіна. Робітниками, що збирали сіно були завжди більш-менш заможні селяни, які мали худобу та потребували сіна. Таку форму здачі сінокісних ділянок можна розглядати як знімальну плату. Розподіл зібраного сіна між господарем і наймитами звичайно проводився ще тоді, коли воно стояло в копицях. Господарю належало право вказувати на ту копицю, яка піде наймитам у винагороду за працю; інше сіно наймити повинні були скидати в стіг. Деякі господарі, користуючись своїм правом, відзначали («відтикали», «затикали») ті копиці, які були меншими за обсягом. Така кмітливість з боку господарів штовхала наймитів на різні виверти: певні копиці наймитами втоптувалися і на вигляд здавалися меншими, хоча містили в собі більше сіна, ніж інші, високі і об'ємисті. Господарі в свою чергу, зрозумівши ці витівки, змушували наймитів попередньо скласти сіно в скирти і вже на скирті виділяли належну частку наймачам. Наймити, знаючи, що господар може виділити належну їм частину сіна тільки з якогось кінця скирти, краї втоптували; середина ж скирти залишалася скиданою легко. Така витівка виявлялася тільки згодом, коли сіно злежувалося. Всі ці витівки вели до непорозумінь і вороже налаштували одну сторону проти іншої [4, 205].

Збирання хліба за сніп, «зажон», що колись було дуже поширене, поступово зникло. Вивчення випадків здачі збирання хліба за сніп призводять до того висновку, що в кінці XIX століття «зажон» був свого роду благодіянням. Заможні селяни давали знімати хліб за сніп своїм бідним родичам або тим особам, яким хотіли надати послугу. У цих випадках наймач отримував у винагороду 4, 5, 6 і 7-й сніп, дивлячись по сорту хліба, ступеня врожаю і ступеня бажання господаря допомогти ближньому.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що форми і умови найму сільськогосподарських робітників залежали від декількох чинників: економічного становища наймача, урожаю, характеру виконуваних робіт, природних умов, кількості вільних робочих рук.

Джерелом робочої сили в сільському господарстві, окрім місцевих жителів, слугували прийшли робітники з сусідніх губерній, що призводило до напруги у відносинах між ними.

Залежно від вище перелічених умов на території Єлисаветградського повіту практикувалися такі форми найму сільськогосподарських робітників: на рік, на строк, на місяць, відрядний найм. Плата в основному була в грошовій формі, хоча досить часто зустрічалася оплата частиною продукту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюллетень о состоянии сельского хозяйства по Елисаветградскому уезду за осень и зиму 1887-1888 года : (По сообщениям из уезда) - Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1888. – 45 с.
2. Бюллетень о состоянии сельского хозяйства по Елисаветградскому уезду за осень и зиму 1888-1889 года : (По сообщениям из уезда) - Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1899. – 19 с.
3. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России / П. А. Зайончковский – М.: Просвещение, 1968. - 368 с.
4. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. Елисаветградский уезд ; [у 2 т.] (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Типография М. К. Аспера, - Т. 2. – 1886. – 302 с.
5. Окушко А. Сельскохозяйственный обзор по Елисаветградскому уезду за 1889-1890 сельскохозяйственный год. / А. Окушко – Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1892. – 91 с.
6. Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду, Херсонской губернии за 1914 год. – Елисаветград, 1915. – 74 с.

Людмила ЯСЕНОВА

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

*(магістрантка факультет історії та права)**Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент К.С. Мельничук*

Багатоаспектна творча діяльність М.Грушевського являє значний інтерес для сьогодення. Зацікавлення нею великою мірою зумовлене практичною цінністю досвіду громадсько-політичної та наукової діяльності М.Грушевського та наявністю широких можливостей його використання на сучасному етапі національно-державної розбудови України. **Актуальність даної статті** полягає в тому, що на сучасному етапі відродження та примноження національних традицій української історичної науки, її інтеграції в європейський історіографічний простір цілком закономірним є звернення до наукової спадщини видатного українського історика, мислителя і державного діяча М. Грушевського, яка містить великий пласт цінних знань та ідей, котрі не втратили своєї актуальності й сьогодні. Нове прочитання його праць з української і світової історії, ознайомлення з поглядами вченого на роль культури, її призначення та функції дасть нам змогу краще дослідити проблему культури в нашому суспільстві [1, 29].

Проблема культури в працях Михайла Грушевського посідає важливе місце.

В основу періодизації історії української культури М.Грушевський поклав вироблену ним модель історії східного слов'янства, в основі якої – принцип історичної об'єктивності, принцип тягlostі та безперервності, поступовості історичного процесу, критичність і джерельний документалізм. Концепція національної історії, викладена у статті “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства”, ґрунтувалася на цілісному трактуванні взаємопов'язаної державної та культурної історії України. Сам учений не раз підкреслював, що він розвинув, обґрунтував наукові ідеї, які висловили у свій час ще М.Максимович, М.Костомаров, В.Антонович, М.Драгоманов. М.Грушевський чи не вперше в українській гуманітаристиці прагнув чітко та послідовно розмежувати культуру території, держави і народу чи нації, намагався культурні явища, події та дійових осіб культурного життя “вмонтувати” у загальний перебіг національної історії та міряти їх загальноєвропейським хронографом [5, 73].

Досліджуючи історію української культури, М.Грушевський виробив методологічну систему, яка значною мірою була втрачена в українській радянській історіографії, бо не відповідала фальшивим заідеологізованим принципам і схемам усієї гуманітарної науки в радянській Україні. Відмовляючись від визнання видової, типологічної окремішності української культури, зокрема порівняно з російською культурою, від її самоцінності та монадності впродовж усього часу існування, від принципу безперервності розвитку в українській радянській науці, відкинули й саму схему періодизації української культури М.Грушевського. Тривалий час негативним було й те, що аналіз історії культури не ґрунтувався на всій повноті факторів, які її зумовлюють і формують. І це теж стало кроком назад порівняно з прагненням до всебічності у М.Грушевського. Серед факторів, що визначали національно-культурну своєрідність народу, М.Грушевський бачив і його геополітичну місію, і етнографічну приналежність, і антропологічні риси національних типів, і етнопсихологію, і найрізноманітніші культурні впливи інших країн і народів, і якусь майже невблаганну неминучість історичної долі. Саме бачення культури як складної системи, що перебуває в постійній зміні, поєднує найрізноманітніші, часто протилежні культурні явища, тенденції розвитку, дало можливість ученому запропонувати свою періодизацію історії української культури, яка мала принципове значення не лише для національної історії, а й для історії всієї Східної Європи [5, 76].

В праці «Історія України-Руси» один із розділів присвячений матеріальній культурі українських племен в часи розселення. Переходячи до вияснення культури й побуту українських племен в часи розселення, він зупиняється перед усім на тих джерелах які пояснюють нам цей побут в найдавніші часи – передісторичні і на початках історичного існування. Грушевський має кілька родів таких джерел, що можуть доповняти і контролювати, а в сумі – дати нам досить докладний образ їх життя. До таких джерел автор відносить - мову. Порівняна слов'янська лінгвістика відкриває перед нами спільний запас слів, що становив культурний добуток праслов'янства ще перед розселенням і остаточним відокремленням поодиноких племен, і таким чином виказує нам той культурний стан, в якому наші племена виступали на своїх займанщинах, на теперішній території, по своїм відокремленню. Друге джерело – археологічний матеріал.

Також, М.Грушевський звертається до проблеми культури в своїй праці «Історія української літератури». в Томі 1 він розглядає такі питання, що стосуються культури: «Соціальна і культурна обстановка української творчості», в Томі 5 розглядає «Культурні і літературні течії на Україні в XV – XVI ст.» [2, 2].

Так в праці «Історія української культури» М.Грушевський стверджує, що XIII – перша половина XVII ст. – важлива доба в історії українського народу і його культури. Своєрідність побуту, витонченість речей повсякденного вжитку, поетичність звичаїв і обрядів, моральні засади світогляду, яскрава літературна і мистецька творчість, поступове утвердження елементів наукового мислення – все це відображало ментальність і самосвідомість українців і водночас було чинником дальшого їхнього саморозвитку.

Багатство і розмаїття культури українців зумовило своєрідність і неповторність їхнього внеску у скарбницю світової культури [2, 3].

М. Грушевський чітко розподіляють культуру на матеріальну і духовну. Але, по суті, матеріальні предмети, речі входять до сфери історії культури і цікавлять її дослідників як витвори інтелектуальної діяльності людей, вияв їхньої індивідуальної і колективної творчості. Побут і виробництво засвідчують рівень побутової і виробничої культури, водночас культуролога не можуть не цікавити соціальні, політичні, господарські умови, в контексті яких розвивається духовність. Співвідношення утилітарних та інтелектуальних імпульсів у різних ситуаціях не було однаковим, а тому проголошення примату одного з них для всіх випадків життя неминуче вело б до догматизму і спрощеного уявлення про складність і багатоманітність світу. Кожна самоусвідомлена людська спільнота творить властиву їй культуру, що, власне, і є запорукою її збереження. Це стосується спільнот етнічних та етнополітичних, а згодом національних. Українці сформувалися в окремий етнос набагато століть раніше, ніж щодо нього почала застосовуватися назва "український" в її етнічному значенні. Проте зміна народом самоназви аж ніяк не означала перерви його культурно-історичного розвитку. Вживання для різних періодів історії народу, який впродовж усіх цих періодів в основі залишався тим самим, різних назв призводить до неслухного враження, начебто спадщина українців тих століть, коли вони себе називали "русинами", не належить до української історії або належить до неї не в повному обсязі. Тому, згідно з практикою, усталеною також і в історичній науці ряду інших народів, сучасна назва українців вживається ретроспективно, починаючи з того часу, коли предки українців простежуються як більш або менш відокремлена спільнота. Також назва "Україна" вживається не лише до сучасної території Української держави, але й до тих земель, які у розглядюваний час були суцільно заселені українцями [5, 76].

Переломним явищем у вивченні історії української культури було опублікування праці Михайла Грушевського "Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці" (Київ; Львів, 1912). Автор ставив за мету дати нарис "культурно-національного руху, який так могутньо знявся серед приспаного і омертвілого українського життя і разом з могутнім соціальним рухом східної України приготував перше національне відродження. Грушевський підкреслював, що пам'ятки мистецтва як словесного, так і пластичного відкривають "дороги в глибини старого життя, його найбільш глибокі, інтимні сфери, які обіцяють нам далеко глибше і повніше зрозуміння його, ніж яке могло бути досягнене на самім ґрунті соціальним та політичним".

Через призму культури український вчений розглядає всі суспільні явища. Соціальні стосунки є лише тими чи іншими формами культурної діяльності соціумів, котрі через ці форми прагнуть до реалізації національно-народних устремлінь. 1909 р. у брошурі «Наша політика» він подає симптоматичне визначення свого розуміння прогресу: «Людський поступ – се безконечне громадженне мільярдів атомів сих малих діл, солідно і совістно сповнюваних. Як з незмінної творчої роботи мільярдів коралових поліпів виростають могутні громади коралових скал, так плідна муравельна праця поколінь, совістно сповнюваний буденний обов'язок незаметно громадають культурні капітали суспільности і людства» [3, 126].

Таким чином, Михайло Грушевський в основу періодизації історії української культури М.Грушевський поклав вироблену ним модель історії східного слов'янства, в основі якої – принцип історичної об'єктивності, принцип тяглості та безперервності, поступовості історичного процесу, критичність і джерельний документалізм. Досліджуючи історію української культури, М.Грушевський виробив свою методологічну систему. Погляд М.Грушевського на періодизацію історії української культури став виявом нового рівня наукового аналізу. Його трактування історії української культури ґрунтувалося на цілісному розумінні державної й культурної історії та історії національної самосвідомості [5, 73].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балик Д. та ін. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905-1928 рр. // Д.Балик, - Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Грушевського... – Київ, 1929. – Т. III. – С. – 29-46;
2. Грушевський М. Історія української літератури. – Т.1. Ч.1. Кн.1. – К., Львів, 1923. <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush1.htm>
3. Грушевський М. Споми́ни (публікація С. Білоко́ня) / М. Грушевський // Київ. – 1988. – № 9–12. – С. 115–149.
4. Ісаєвич Я.Д. Історія української культури. Передмова. // Я.Д. Ісаєвич. - Том 2 (Українська культура XIII—першої половини XVII століть). <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult2.htm>
5. Жулинський М. Михайло Грушевський: до проблеми створення концепції національної культури України / М. Жулинський // матеріали Міжнародної ювілейної конференції присвячені товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1994. – С. 73–80.
6. Рибак О. Михайло Грушевський і його візія періодизації історії української культури // Михайло Грушевський. Збірник наук. праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М.Грушевського. – Львів, Наукове товариство імені Шевченка, 1994. - С. 120 – 150
7. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський/Ю.Шаповал, І.Верба – К.: Альтернативи, 2005. – С. 352 – 400.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Олександр АНДРЕЄВ

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНОЇ МАТЕМАТИКИ MATLAB ПРИ ВИВЧЕНІ ЛІНІЙНОЇ АЛГЕБРИ

(магістрант фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доцент Ю.В. Яременко

В наш час комп'ютерні математичні програми як засоби навчання виконують такі дидактичні функції:

1. Є наочним засобом подання матеріалу. Це потужні електронні довідники, які містять значний обсяг інформації; вони мають бездоганне оформлення (кольорові якісні ілюстрації, гіпертекстову систему допомоги, інтуїтивний інтерфейс); включають декілька видів змісту допомоги (індексний, за контекстом), що сприяє швидкому пошуку інформації; мають анімаційні приклади; можуть мати звуковий і відеосупровід; дозволяють готувати наочні заняття, мають можливість оновлення матеріалу з мережі Інтернет.

2. Є потужним засобом розв'язування практичних задач. Використання математичних пакетів економить час, який потрібен для обчислень, і це дозволяє збільшити кількість задач для самостійного розв'язування, досліджувати більш складні моделі, поглиблено аналізувати варіанти задач, сприяти розвитку практичних навичок проведення математичних міркувань.

В якості математичного пакету обрано пакет прикладних програм Matlab, так як для цих цілей він підходить як найкраще:

- ✓ мова MATLAB є високорівневою інтерпретованою мовою програмування
- ✓ включає основані на матрицях структури даних, широкий спектр функцій, інтегроване середовище розробки, об'єктно-орієнтовані можливості і інтерфейси до програм, написаних на інших мовах програмування.
- ✓ основною особливістю мови MATLAB є його широкі можливості по роботі з матрицями, які творці мови висловили в гаслі «думай векторно» (англ. Think vectorized).

Було відібрано та проаналізовано наступні підручники:

1. Ю. Л. Кетков, А. Ю. Кетков, М. М. Шульц, MATLAB 7: программирование, численные методы. – СПб.:БХВ-Петербург, 2005. -752 с.
2. Дьяконов В. П., MATLAB 7.*/R2006/R2007: Самоучитель. – М.:ДМК Пресс, 2008. – 768 с.
3. Половко А. М., Бутусов П. Н., MATLAB для студента. – СПб.:БХВ-Петербург, 2005. – 320 с.

Підручник № 1 розрахований на людей, які вже знайомі з системою Matlab та знають основні алгоритмічні конструкції, а також мають непогані знання з теорії матриць. Матеріал в ньому викладений дуже широко і виходить за межі базових знань, але, разом з тим, він викладений на дуже високому рівні. Теорія, у підручнику, супроводжується прикладами. Людям, які майже не знайомі з принципами роботи з математичними пакетами та основами теорії матриць, буде важко зрозуміти текст.

Підручник № 2 також вимагає початкових знань а володіння Matlab. Матеріал у ньому викладено не в такому науковому стилі як у підручнику № 1. Теорія супроводжується прикладами. Приклад підібрано вдало. Підручник призначений для студентів, викладачів та аспірантів університетів і вузів різних профілів, інженерів та наукових робітників.

Підручник № 3 насамперед розрахований на студентів. Також він може бути корисним аспірантам та викладачам технічних вузів та спеціалістів, які використовують математичні розрахунки в професійній діяльності. Матеріал у підручнику викладено стисло, але разом з тим на невисокому рівні, що дає змогу краще зрозуміти теорію. Остання супроводжується вдало підібраними прикладами. Цей підручник рекомендовано людям, які тільки починають знайомитися з системою Matlab.

Використання математичних пакетів у навчальному процесі спричиняє необхідність зміни змісту навчання. Треба добре подати матеріал, а також розробити завдання для контролю успішності студентів. Саме тому мною розроблено лабораторні заняття з таких тем:

1. Знайомство с системою наукових та інженерних розрахунків Matlab.
2. Розв'язок систем лінійних алгебраїчних рівнянь.

Розроблено курс лекцій у формі презентацій.

За програмою «Intel – навчання для майбутнього» мною був розроблений проект «Як пізнати незбагненне?». Проект розрахований на студентів. Час проведення проекту 3 тижні.

На початку проекту студенти ознайомлюються з презентацією викладача і починають роботу в проекті. Студенти досліджують можливості Matlab у роботі з матрицями, набувають навичок роботи над матрицями в Matlab, вмінь створення та використання власних функцій.

Для презентування результатів дослідження вони розробляють сценарій мультимедійної презентації. Збирають і систематизують інформацію з Інтернету та інших друкованих джерел, створюють мультимедійну презентацію.

Для обговорення ідей та пошуку однодумців створюється Web-сайту проекту.

Студенти вивчають готові публікації, аналізують їх та оцінюють. Розробляють план своєї власної публікації. Пишуть невеликі статті. Використовуючи програму Microsoft Publisher створюють студентський інформаційний бюлетень.

Оцінювання відбувається за спеціально розробленими формами по 4-м позиціям: презентація, публікація, веб-сайт та співбесіда.

Мною було порівняно розв'язок системи лінійних алгебраїчних рівнянь методами Гаусса та Гаусса-Жордана в Delphi XE2, Matlab та в MS Excel. У всіх середовищах отримані однакові відповіді, похибка яких складає не більше 0,000001. Похибка з'являється в зв'язку з різними способами обрахунку різних середовищ.

Розроблено близько 30 прикладів. Приведемо декілька з них.

Приклад 1. Нехай дано два вектори:

```
>> V1=[1, 2, 4, 7];
```

```
>> V2=[- 2, 3, 1, 5]
```

Процедури обчислень і результати матимуть вигляд:

```
>> V1+V2
```

```
=
```

```
[-1 5 5 12]
```

```
V1 - V2=[3 -1 3 2]
```

```
V1.*V2=(-2 6 4 35]
```

```
V1.^2=[1 4 16 49]
```

```
V1/V2= 1.1026
```

```
V \ V2
```

$$\begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ -0.2857 & 0.4286 & 0.1429 & 0.7146 \end{bmatrix}$$

```
V1./V2=[- 0.5000 0.6667 4.0000 1.4000]
```

```
V1.\V2=[- 2.0000 1.5000 0.2500 0.7143]
```

Приклад 2. Нехай матриця має вигляд: $K = [1, 2, 7; 3, -2, 6]$.

Необхідно обчислити функції: $\ln K$, e^{-K} , e^{K+2K+K^2} .

Процедури введення і результати обчислення мають вигляд:

```
>> K=[1, 2, 7; 3, -2, 6];
```

```
>> Z=log(K)
```

```
Z =
```

```
0 0.69311.19459
1.0986 0.6931 + 3.1416i 1.7918
```

```
>> Z=exp(-K)
```

```
Z =
```

```
0.3679 0.1353 0.0009
0.0498 7.3891 0.0025
```

```
>> Z=exp(K)+2*K+K.^2
```

```
Z =
```

```
1.0e + 003
0.0057 0.0154 1.1596
0.0351 0.0001 0.4514
```

БІБЛІОГРАФІЯ

1. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Matlab>.
2. Ю. Л. Кетков, А. Ю. Кетков, М. М. Шульц, MATLAB 7: программирование, численные методы. – СПб.:БХВ-Петербург, 2005. -752 с.
3. Дьяконов В. П., MATLAB 7.*R2006/R2007: Самоучитель. – М.:ДМК Пресс, 2008. – 768 с.
4. Половко А. М., Бутусов П. Н., MATLAB для студента. – СПб.:БХВ-Петербург, 2005. – 320 с.

Олена АНТОНЕНКО

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент О.О. Чінчой

Науково-технічний прогрес і швидкий наростаючий потік наукової інформації поставили перед педагогічною наукою і школою складне завдання підвищення ефективності навчального процесу. Для того щоб бути на рівні з часом, випускник школи повинен засвоїти важливі ідеї сучасної фізики і опанувати систему основних наукових понять, вміти орієнтуватися в науково-технічній літературі, самостійно і швидко шукати потрібну інформацію, навчитися самостійно і систематично поповнювати знання і, нарешті, навчитися активно, творчо користуватися своїми знаннями.

Розв'язок цих завдань педагогічна наука і школа шукають, в першу чергу вдосконалюючи зміст освіти, активізуючи пізнавальну діяльність учнів, розвиваючи їх мислення і вміння в процесі навчання. Особливу роль у цьому відводиться проблемному навчанню.

Проблемне навчання – це система розвитку учнів в процесі навчання, в основі якого покладено використання навчальних проблем при викладанні і залучення учнів до активної діяльності для розв'язання цих проблем. Під навчальною проблемою розуміють завдання (запитання, задачу), розв'язок яких неможливо отримати « по готовому прикладу», на основі вже відомих учням способів; тут вимагається виявлення самостійності і оригінальності в самому підході до розв'язку. Ця система охоплює всі основні види навчальної діяльності і знаходить оптимальні умови організації їх праці в кожному із видів діяльності.

Для реалізації проблемного навчання в наш час необхідні як конкретні методичні розробки уроків так і розробка широко плану, що розкриває принципові шляхи здійснення проблемного навчання в різних видах навчальної роботи з предмету: при викладенні нового матеріалу вчителем, при виконанні учнями самостійних експериментальних робіт, розв'язування задач, виконань домашніх завдань.

При поясненні нового матеріалу використовують дві форми проблемного навчання: проблемне викладання і пошукова бесіда. У першому випадку проблему ставить і вирішує вчитель. Він не просто викладає матеріал, а мислить в голос над проблемою, розглядаючи всі можливі варіанти її розв'язування та шляхи розв'язання. Одні із них в процесі обговорення він відштовхує, інші приймає і розвиває. Таким чином, він з кожним кроком підходить до потрібного розв'язку. На таких прикладах учні навчаються логіці обговорень при розв'язанні проблем, їх аналізу, глибше засвоюють матеріал. Проблемне викладання використовують в тих випадках, коли матеріал новий або дуже складний для того, щоб можна було організувати його колективне обговорення, заохотити учнів до пошукової бесіди.

В багатьох випадках у формі проблемного викладання цілеспрямовано ознайомити учнів з великими експериментами в фізиці, що відіграли важливу роль в її розвитку. Проблемне викладання матеріалу допомагає учням детальніше зрозуміти поняття ідей, що покладені в основу цих експериментів і повніше оцінити ті завдання, які доводилося вирішувати при їх постановці. Наприклад, одним із найбільш видатним експериментом в історії фізики є дослід Кавендіша - визначення гравітаційної сталої. З її визначенням закон всесвітнього тяжіння отримав остаточний результат. Відкрилися можливості для визначення маси Землі, Сонця, планет та їх супутників, що являлося важливим кроком у пізнанні сонячної системи. Розглядаючи рисунок приладу Кавендіша, спостережливий учень звертає увагу на велику різницю в масах рухомих і нерухомих кульок. Нерідко учні запитують вчителя, чим це викликано, і незавжди вчитель готовий відповісти на це запитання. Але від правильного підбору мас взаємодіючих сферичних тіл залежав успіх досліду Кавендіша. Аналіз цього запитання, проведений в формі проблемного викладання, може стати гарним прикладом підходу до розв'язання експериментальних проблем. Наведемо можливий варіант проблемного викладання цього запитання у 10 класі [1].

Із закону всесвітнього тяжіння:

$$F = G \frac{m_1 m_2}{r^2}$$

зрозуміло, що в принципі визначити значення гравітаційної сталої нескладно:

$$G = \frac{Fr^2}{m_1 m_2}$$

Достатньо, наприклад, виміряти масу двох однорідних сферичних тіл, відстань між їх центрами r і силу тяжіння, щоб знайти G . Маси тіл і відстань можемо визначити з великою точністю. Значно складніше виміряти силу тяжіння. Так як вона дуже мала, не випадково у повсякденному житті ми ніколи не помічаємо притягання тіл, що знаходяться на Землі. Очевидно, потрібний дуже чутливий прилад, щоб цю силу можливо було виявити і виміряти. Така проблема виникла у науці після встановленого закону

всесвітнього тяжіння, тому і виникла необхідність у визначенні гравітаційної сталої. Звичайні способи вимірювання сил за допомогою динамометрів та існуючих на той час терезів не могли допомогти: дуже малі сили потрібно було виміряти. У 1798 році англійським вченим Генрі Кавендішом такий експеримент вдалося зробити. До цього часу був розроблений спосіб визначення дуже малих сил за допомогою «крутильних терезів», які були використанні Кавендішом для визначення сили гравітаційної взаємодії між тілами (вчитель пояснює принцип роботи приладу і ідею досліду) [1].

Але запитання заключається в тому, чи будуть сили взаємодії між кульками достатніми для того, щоб коромисло крутильних терезів повернулося б хоч на невеликий кут. Це залежить від двох обставин: наскільки великими будуть сили притягання між рухомими і нерухомими кульками і яка висока чутливість терезів (чим менший момент сил потрібен для повороту коромисла терезів на один і той же кут, тим більша їх чутливість). Кавендішу довелося розв'язувати чимало проблем. Розглянемо одну із них: як цілеспрямовано з точки зору поставленого завдання вибрати маси рухомих і нерухомих куль? Розпочнемо з рухомих кульок. Якими їх доцільно зробити: великими чи маленькими чи це не має значення? Ми знаємо, що сила взаємодії пропорційна масам тіл. Тому, можливо, є сенс зробити ці кулі по можливості більшої маси? Але в цьому випадку нитку підвісу потрібно зробити більш міцнішою, збільшивши її поперечний переріз, а це зменшить чутливість приладу. Як бути? Потрібно оцінити, що більше впливатиме на результат досліду: збільшення сили притягання за рахунок збільшення маси рухомих кульок або зменшити чутливість терезів? Дослідження показали, що зменшення чутливості діє сильніше. Наприклад, якщо збільшити масу рухомих кульок у 2 рази, то в силі тяжіння ми виграємо також у 2 рази, а чутливість зменшиться приблизно у 3,8 рази. Отже, збільшувати розміри рухомих кульок не потрібно, їх вигідніше робити невеликими.

Але, як бути з нерухомими кульками? Їх маси не впливають на чутливість приладу, а сила тяжіння збільшується прямо пропорційно масам. Таким чином, нерухомі кульки потрібно брати великими.

Але таке рішення буде передбаченим. Ми не врахували ще одну обставину: сила взаємодії куль залежить не лише від їх мас, але і від відстані між їхніми центрами. Потрібно знову розв'язувати цю проблему, що у великій мірі впливає на силу взаємодії: збільшення мас куль або збільшення відстані між їх центрами.

Спробуємо міркувати так. Якщо нерухомі кулі робити достатньо великими, то відстань r буде приблизно рівна радіусу нерухої кулі, так як рухомі кулі мають бути великими. Якщо збільшити радіус нерухомих куль у 2 рази, то їх об'єм і маса збільшуються у 8 разів ($V \sim r^3$). В стільки ж разів збільшилася б сила притягання, якщо б відстані між центрами куль при цьому не змінювалися, але вона збільшується. А це призводить до зменшення сили в 4 рази ($F \sim \frac{1}{r^2}$). Отже, при збільшенні розмірів нерухомих куль ми виграємо в силі в 2 рази. Це означає, нерухомі кулі корисно робити великими. [1]

Такими міркуваннями володів Кавендіш при виборі мас рухомих і нерухомих куль. Тепер зрозуміло, чому в його приладі маса нерухомих куль більше ніж у 200 разів перевищувала масу рухомих (відповідно 158 і 0,72 кг.)

Відмітимо, що при проблемному викладенні корисно розділяти матеріал на окремі логічно пов'язані частини. Після викладення кожної такої частини учням дозволяється задавати запитання.

Проблемне навчання може призвести до помітних позитивних результатів у розвитку учнів лише в тому випадку, якщо його застосовувати систематично і воно охоплює основні види навчальної діяльності учнів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Малафеев Р. И. Проблемное обучение физике в средней школе: Из опыта работы. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980. – 127 с., ил.
2. Муравьев А. В. Как учить школьников самостоятельно приобретать знания по физике. Пособие для учителей. М., «Просвещение», 1970. 160 с. с илл.

Андрій БАРДАКОВ

НЕДОЛІКИ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ З АВТОСПРАВИ ТА РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ У ЇХ ПОДОЛАННІ

(магістрант фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – доктор фіз.-мат. наук, професор О.В. Авраменко

Актуальність. Педагогічна наука з кожним днем розвивається, стає досконалішою, створюються передумови для створення нових та удосконалення старих педагогічних технологій. Вчені роблять спроби для модернізації освітньої галузі. Але на сьогодні попри всі спроби вчених підвести педагогіку на новий якісний рівень стержнем для якісної організації процесу учіння є мотивація в основі якої лежить обґрунтована, об'єктивна оцінка навчальних досягнень. Без контролю двосторонній процес взаємодії

вчителя й учня втрачається, учні втрачають мотивацію (основного чинника, що спонукає до процесу навчання), вчитель, в свою чергу, немає можливості виявити недоліки (помилки) своєї педагогічної діяльності. Якісна організація контролю вимагає від вчителя колосальних затрат як розумових так і фізичних. Адже ефективність контролю знань учнів прямо пропорційно залежить від комплексу розроблених завдань та обробки їх результатів.

Сьогодні в більшості країн світу, в якості контролю, широкого розповсюдження набули завдання в тестовій формі. Тестовий контроль полегшує навантаження на розумову діяльність учня, роблячи значний крок до гуманізації процесу навчання. Однак тестові завдання не знімають проблему людського фактору стосовно об'єктивності обробки результатів контролю. Вирішенню цієї проблеми сприяє активне впровадження в процес навчання комп'ютерного тестового контролю. Вирішення даної проблеми особливо актуально в ході підготовки кваліфікованих водіїв за профілем «Автосправа». Водій це особа яка несе відповідальність не тільки за своє життя, але й життя та здоров'я усіх учасників дорожнього руху.

Загальний аналіз публікацій. Проблема контролю якості навчальних досягнень учнів завжди привертала до себе увагу цілого ряду науковців як зарубіжних так і вітчизняних. Основної уваги заслуговують праці радянських вчених, які теоретично обґрунтували та практично підтвердили значення тестового контролю взагалі та комп'ютерного тестового контролю зокрема, а саме: В.С. Аванесова, Л.Я. Ащепкової, В.С. Кіма, О.М. Майорова, А.В. Піддубного, М.Б. Челишкової та інші.

Однак, у працях більшості видатних науковців основна увага приділяється загальному використанню тестового контролю в закладах освіти без чіткої конкретизації сфери та специфіки навчання.

Мета статті. На основі теоретичного аналізу науково-методичної, періодичної, спеціальної (фахової) літератури та організованого опитування виявити значення якості оцінювання за допомогою комп'ютерного тестування на мотивацію учнів з автосправи в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНВК). Детально розглянути процес організації комп'ютерного контролю в міжрайонних реєстраційно-екзаменаційних відділах (МРЕВ).

Виклад основного матеріалу. Для педагогічних вимірів проблема якості є ключовою. Тому, що тільки якість дозволяє розпізнати справжні виміри від псевдовимірів.

Природно, що до педагогіки ближче поняття «якість освіти, навчання, виховання». Питання якості «педагогічних вимірів» у науковій літературі висвітлене недостатньо, з чого можна зробити висновок про певну недооцінку ролі статистичних та математичних методів в освітніх вимірюваннях. Головним засобом освітніх вимірювань є тест, а його складовою - тестове завдання.

Якість педагогічних вимірів – явище багатопланове, а тому є комплексною проблемою. Воно залежить від концептуалізації вимірюваної якості (властивості), від правильності основного поняття, поставленого у відповідність вимірюваній властивості особи, від системи понятійних і емпіричних індикаторів властивості, що цікавить, від використовуваних аксіом, теорій і умовностей, а також від критеріїв якості педагогічних вимірів, що приймаються.

До теперішнього часу тільки відносно тестів затвердилася норма рефлексії обов'язкової перевірки їх якості. Ця, мабуть, найістотніша вимога, що вигідно відрізняють виміри від інших методів педагогічного контролю. При формальному оцінюванні головної стає не робота, а недосконалі показники роботи. Підміна такого роду призводить до роботи на показник, до його матеріалізації.

Якість педагогічних вимірів можна визначити як міру відповідності отримуваних результатів заздалегідь сформульованим цілям. У західній теорії педагогічних вимірів склалися дві основні вимоги – це надійність і валідність [2].

Аналізуючи вище сказане можна стверджувати, що контроль досягнень людини у тестовій формі може наблизити розв'язання вагомий й актуальної проблеми якості. Можна припустити, що якість контролю суттєво збільшиться, якщо тест поданий у спеціально розробленій комп'ютерній програмі тестування. Як наслідок, такий захід виключає людський фактор й збільшить прозорість та об'єктивність тесту.

Звичайно розвиток науки й техніки не стоїть на місці й невинно розвивається. Особливого значення набуває використання інформаційних технологій в усіх галузях виробничої та невиробничої сфери.

Школа як соціальний інститут не може не відчувати на собі такі суттєві зміни, які нині відбуваються в суспільстві. Процес інформатизації суспільства стимулює впровадження інформаційних технологій в освіті. Для того, щоб випускник школи знайшов своє місце в інформаційному суспільстві, він має досконало володіти новими інформаційними технологіями, насамперед персональним комп'ютером і мережею Інтернет [6, с. 126].

Автоматизовані системи оцінювання навчальних досягнень, зберігаючи і посилюючи зазначені переваги тестування додають до них ще й низку привабливих якостей, насамперед, оперативність (результат комп'ютерного тестування можна побачити одразу після завершення роботи тестованого), а також виключення будь-якого втручання сторонньої людини в процес тестування. Разом із тим, дві суттєві обставини звужують діапазон застосування автоматизованих систем: потреба в наявності відповідного технічного обладнання і те, що вони не забезпечують документованості результатів роботи тестованого, а саме це є важливим для проведення випробувань «високих ставок», зокрема для зовнішнього оцінювання навчальних досягнень вступників до вищих навчальних закладів.

Найефективнішою сферою застосування автоматизованих систем є поточне й тематичне оцінювання і самооцінювання результативності навчальної діяльності учнів або студентів. Хоча таке оцінювання спирається на попередню трудомістку й висококваліфіковану роботу педагога зі створення бази тестових завдань, ці витрати в подальшому себе виправдовують, оскільки результати роботи зберігають свою значущість тривалий час і

вресhti-решт зусилля викладача з лишком компенсуються. Більше того, підготовка тесту потребує осмислення й конкретизації цілей навчання, пошуку адекватних засобів для перевірки ступеня відповідності реально досягнула результатів навчання запланованим – усе це сприяє зростанню професійності педагога, спонукає його до творчої діяльності.

Комп'ютерне тестування має безперечні переваги в реалізації таких функцій педагогічного контролю, як діагностична, навчаюча і прогностична. Освітня практика свідчить, що і учні, і студенти, і навіть кваліфіковані фахівці сприймають комп'ютерне тестування як певний виклик їхньому інтелекту. Його змагальний характер у поєднанні з конфіденційністю впливає на мотиваційно-вольові риси особистості, стимулює її до набуття і корекції своїх знань у суперництві з комп'ютером [3, с. 40-44].

На сучасному етапі розвитку суспільства переважна більшість учнів вважає престижним отримання посвідчення водія після закінчення старшої школи. Унаслідок цього зріс попит на кваліфіковану підготовку учнів у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. Кількість МНВК, які готують кваліфікованих водіїв значно скоротилась у порівнянні з радянським періодом. Це зумовлено тим, що в не найкращий час свого існування значна кількість цих установ була змушена змінювати профіль підготовки, який вимагав порівняно менших фінансових затрат, а в гіршому випадку повністю припинити свою діяльність. Тому ініціативу перехопили так звані автошколи, в яких за короткий термін (2-3 місяці) готують водіїв-любителів переважно категорії «В». Звичайно автошколи виступають як альтернатива МНВК, але ніяким чином не заміниками. Потрібно згадати хоча б той простий факт, що автошколи, як правило, знаходяться в містах та працюють у вечірній час, тому старшокласнику з сільської місцевості вчитись за таких умов дуже не зручно, та й взагалі практично не можливо. Плата за навчання в автошколах на сьогодні сягає не одну тисячу гривень і є неприйнятною для більшості батьків (не говорячи про старшокласників), у яких і без того чимало фінансових потреб. Тому самостійно без допомоги батьків учень позбавлений можливості отримати посвідчення водія.

Сьогодні МНВК щоб бути конкурентоспроможними й витримати критику в свій бік, вимушені розробляти нове методичне забезпечення, активно впроваджувати в навчальний процес технічні засоби навчання. Звичайно все це спонукає їх до використання під час вивчення курсу «Автосправа» комп'ютерних тестових завдань, з метою виявлення рівня якості подання навчального матеріалу. Серед «піонерів» щодо впровадження комп'ютерного тестування як засобу ефективного контролю є:

✓ Городнянський МНВК – має дуже велику кількість власних методичних розробок. Для тестування використовує середовище MyTest (див. рис.1). Дізнатись більше про Городнянський МНВК можна відвідавши офіційний сайт: www.gorlnvk.narod.ru.

✓ Новояворівський МНВК – за плечима тридцяти річний ювілей, що без сумніву говорить про якість навчання. В активі комбінату безліч напрацювань та перемог в різних як національних так і міжнародних конкурсах. Офіційний сайт: www.nov-mnvk.com/okn.html.

✓ Степанівський МНВК – має достойну матеріально-технічну базу, кваліфікованих й відповідальних педагогічний колектив. Може скласти серйозну конкуренцію комерційним автошколам. Одні із перших застосували адаптивне тестування в навчальному процесі. Офіційний сайт комбінату: www.stepanivka.narod.ua.

Звичайно зразкових МНВК досить мало, а вся робота ґрунтується на ентузіазмі вчителів та адміністрації. Це зумовлено недофінансуванням з боку держави, а навчання, яке вони надають, є безкоштовним (за рахунок держави) на відмінну від автошкіл. Тому купувати нові технічні засоби, у тому числі і тестові програми просто немає змоги. Аналогічна ситуація прослідковується і в школах де організовано профіль щодо вивчення курсу: «Автосправа».

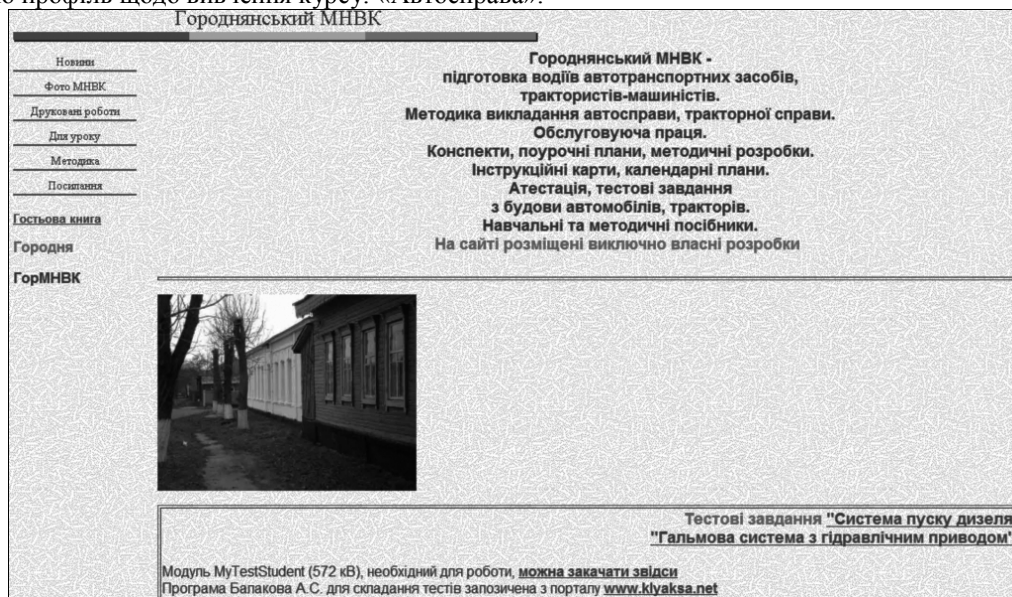

Рис. 1. Головна сторінка web-сайту Городнянського МНВК

Тому виникає проблема у пошуку якісного програмного забезпечення та, відповідно, розробка в ньому тестових завдань з курсу «Автосправа», яка включатиме в себе три розділи: ПДР, будова автомобіля, медицина. Головна умова – це безкоштовне розповсюдження безпосередньо тестових завдань і, звичайно, самої тестової програми.

Як і будь яке навчання, навчання автосправи має конкретну мету, а саме отримання посвідчення на право водіння транспортного засобу (ТЗ). Як добре почуватися випускник, коли позаду тяжкі моменти навчання, в руках омріяне посвідчення водія, а вдома чекає такий рідний автомобіль! Здійснилась довгоочікувана мить і він може назвати себе з гордістю «автолюбителем» чи просто водієм...

Як відомо, посвідчення водія отримують в МРЕВ після вдало складеного іспиту, який схожий на державний іспит в навчальних закладах. Звісно, це хвилююча подія, яка вимагає високої ерудиції та концентрації. Іспит в МРЕВ проходить в два етапи: перший – теоретичний, тут учні виявляють свої знання з правил дорожнього руху (ПДР), будови автомобіля та медицини. Правила дорожнього руху, звичайно, є основою у підготовці учня з автосправи і виграють більше значення в іспиті. Але неможна відкидати на задній план важливість двох інших розділів. Адже не знаючи де знаходяться гальма, або які процеси відбуваються під час натискання педалі акселератора далеко не поїдеш, а хоч і поїдеш, то авто від такої їзди навряд чи довго витримає. Роль знань основ медицини безперечно, адже дорога – це зона підвищеного ризику і від уміння надавати першу медичну допомогу потерпілому залежить людське життя – найцінніше що має людина.

Теоретичний іспит проходить у вигляді тестування за допомогою комп'ютера. Тобто людський фактор мінімізовано, а прозорість оцінювання зростає.

Після здачі теоретичного іспиту в МРЕВ відбувається автоматичний допуск до практичної частини іспиту, а саме водінню ТЗ. Вид ТЗ визначається в залежності від категорії, на яку здає майбутній водій. Завдання може бути різне в залежності від інспектора, що приймає іспит, як правило це проїзд певного відрізка насиченої дорожніми знаками та учасниками дорожнього руху дорогами. При цьому інспектор має право «диктувати умови», де зупинитись чи запитати значення знаку, який щойно проїхали, і за результатами виносить свій вердикт. Автомобіль при цьому може бути й той, на якому ви навчались водінню; головною умовою без якої інспектор не наважиться сісти в ТЗ – це наявність додаткових (дублюючих) педалей керування.

Проаналізувавши відповідну літературу за темою дослідження та провівши власне опитування, нас зацікавили деякі питання, розглянемо їх детальніше.

Кількість тестів (90) так і їхні питання є абсолютно незмінними й обов'язковими, як для здачі на категорію «А», так і на «Е». Це абсолютно зрозуміло, адже всі розділи є значущими і їх не відміниш (наприклад розділ з ПДР «Проїзд перехрестя», чи «Дорожні знаки»). Але за законодавством України особа може не перескладати теоретичний тур іспиту, якщо вона хоче отримати категорію з вищої на нижчу, а не навпаки. Тобто якщо ви маєте категорію «А», то категорію «Б» ви отримаєте тільки після складання тестування і водіння. І навпаки, теоретичний етап скасовується, а практичний лишається. Це значить, що ви, здавши водіння на мотоциклі, отримаєте категорію «А». Чому це так, адже тести які здають на категорію «А» і категорію «В» абсолютно ідентичні?

Можливість повторної здачі і різна кількість аналогів тестів МРЕВ втрачають свою прозорість і призводять до простого заучування і автоматичного відтворення, не читаючи навіть умови тесту. Все це викликано відсталою системою тестування в МРЕВ. Щоб цього уникнути треба розробити програму, яка б працювала з банком питань, тобто незалежно від порядкового номера тесту хаотично підбирала і видавала все нові й нові питання. Вагоме значення мають питання, у яких умова кожного разу перефразовується (принцип фасетності), чим можна було б поповнювати «банк тестів», при змінах та доповненнях до діючих ПДР або вдосконаленні будови автомобіля. Тим самим можна вирішити двояку проблему:

–збільшити якість тестування, а отже і кваліфікацію водіїв, від яких залежить життя не тільки їх самих, а й оточуючих людей;

–полегшити операцію вводу нових питань у систему тестування (за необхідністю), при цьому відпаде необхідність витратити купу грошей на розробку нових версій програмного забезпечення з внесенням змін.

Підводячи підсумки вище сказаного, можна зробити висновок, що в Україні система контролю в МРЕВ на даний час має суттєві недоліки, які слід ліквідувати, для того щоб наша країна не посідала перші сходинки за кількістю жертв у дорожньо-транспортних пригодах (ДТП).

Проблема повторного перескладання може легко вирішитись накладанням штрафних санкцій. Особа, що не пройшла тестування, має право перескласти тест через тиждень, наступний раз через місяць, рік, два. Можливо така міра вирішення проблеми для багатьох видасться не гуманною, але це необхідний крок для мотивації майбутнього водія. Якщо людина йде на екзамен за омріяним посвідченням і знає, що в разі провалу вона його не побачить ще місяць, рік, два, то вона обов'язково підготується і продемонструє максимальний рівень своїх можливостей.

Висновки.

1. Абсолютним позитивом для українського суспільства є існування МНВК. Їхнє значення для учнів, що по закінченню школи безкоштовно отримують посвідчення водія всюди (як у місті, так і у сільській місцевості), неоціненне. Перебуваючи в постійній скруті вчителі-ентузіасти (інакше не назвеш) в постійній боротьбі за існування оновлюють, за власні кошти чи кошти меценатів, матеріально-технічну базу,

розробляють методичне забезпечення відповідно до інноваційних педагогічних технологій. Розглянуті вище МНВК спромоглися, окрім комп'ютерного тестування, активно розробляти і впроваджувати в навчальний процес дистанційні тестові контролю. Але при цьому більшість МНВК з причини недофінансування немає навіть якісного технічного забезпечення, а купівля програмного забезпечення взагалі неможливе. Тому виникає необхідність в розробці комплексу тестових питань з курсу та допомогти у підборі безкоштовних тестових програм.

2. Ситуація, що склалася навколо МРЕВ стосовно тестування має такі характерні риси: можливість повторного перескладання (коли забажаєш); обіг у вільному продажі цілком легалізованих (ліцензованих) ідентичних аналогів; недосконалість тестової системи (чітка ієрархія питань в білеті й відсутність «банку» питань). Все це викликає як у пересічних громадян, так і у фахівців у галузі освітніх вимірювань, сумніви щодо ефективності всієї системи тестування в МРЕВ.

На нашу думку вирішити ці проблеми можна за таких умов:

- Введення штрафних санкцій при повторному перескладанні;
- Розробка сучасної тестової програми, яка матиме «банк» питань та можливість вибору випадкового питання;
- Обмеження доступу до «банку» питань та посилення відповідальності за передачу інформації фірмам по розробці тестових аналогів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аванесов В.С. Теоретические основы разработки заданий в тестовой форме: Учеб. пособие. / В.С. Аванесов. – М.: МГТА, 1995. – 95 с.
2. Аванесов В.С. Проблема качества педагогических измерений. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://testolog.narod.ru/EdMeasmt2.html#_ftn3
3. Білоусова Л.І. Потенціал комп'ютерного тестування. / Л.І. Білоусова. – Вісник ТІМО. – 2008. – № 10. – С. 40-44.
4. Ким В.С. Тестирование учебных достижений. Монография. /В.С. Ким. – Уссурийск: Издательство УГПИ, 2007. – 214 с.: ил.
5. Майоров А.Н. Тесты школьных достижений: конструирование, проведение, использование./ А.Н. Майоров. – СПб.: Образование и культура, 1996. – 304 с.
6. Химинець В.В. Інновації в початковій школі / В.В. Химинець, М.Ю. Кірик. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 312 с.

Олеся БУЗЯН

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ФІЗИЧНІ ТЕОРІЇ: ЇХ МІСЦЕ І РОЛЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ФІЗИКИ

(студентка V курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, ст. викладач О.М. Трифонова

Зміст фізичної освіти спрямовано на опанування учнями наукових фактів і фундаментальних ідей, усвідомлення ними суті понять і законів, принципів і теорій, які дають змогу пояснити перебіг фізичних явищ і процесів, з'ясувати їхні закономірності, характеризувати сучасну фізичну картину світу, зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій, оволодіти основними методами наукового пізнання і використати набуті знання в практичній діяльності.

Закономірно школярі, особливо старшокласники, мають піднятися до теоретичного рівня узагальнення, засвоїти не лише багатий фактологічний матеріал та емпіричні методи пізнання, але й усвідомити теоретичні моделі, закони і принципи фізики. Як зазначав А.Ейнштейн, у розвитку сучасної фізики неможливо відокремити експериментальний і теоретичний методи, оскільки вони завжди поруч, невід'ємні та взаємопов'язані один з одним. Оволодіти теоретичним знанням і вмінням його застосовувати в практичній діяльності людини – одне з основних завдань курсу фізики. Тому шкільний курс фізики, зокрема старшої школи, структуровано за фундаментальними фізичними теоріями – класична механіка, молекулярно-кінетична теорія й феноменологічна термодинаміка, електродинаміка, квантова фізика, Всесвіт.

В умовах бурхливого розвитку науково-технічної революції роль фізики надзвичайно зростає, і не лише як базової для технічних наук, що слугує джерелом широких галузей промисловості, але і як фундаментальної світоглядної [4, с. 142]. За цих умов одним з найголовніших завдань учителя є озброїти учнів понятійним апаратом, що забезпечить формування і розвиток абстрактного і логічного мислення школярів. Адже оволодіння суб'єктами навчання фізичними поняттями є свідченням їх успіхів в оволодінні знаннями і запорука їх подальшого руху в освоєнні навчального матеріалу.

Проблемою формування структури і змісту шкільного курсу фізики займалися О.І.Бугайов, Є.В.Коршак, О.І.Ляшенко, М.Т.Мартинюк, М.І.Садовий, М.І.Шут та ін.

Ми проаналізували проблему формування змісту шкільного курсу фізики в сучасних умовах і пропонуємо удосконалити методику вивчення фізики в школі спираючись на фундаментальні фізичні теорії та сучасні уявлення фізичної науки, чим забезпечиться науковість викладання фізичних явищ в шкільному курсі фізики.

На нашу думку модель формування фундаментальних фізичних теорій навчання фізики має виступати проектом процесу навчання дисципліни (фізики), в основу якого покладено зміст фізичної теорії, а його дидактичні і методичні аспекти розробляються з орієнтацією на цей зміст за допомогою відповідних психолого-педагогічних процедур. Особливість даної моделі полягає в тому, що навчальний процес кожного виду занять проектується як частина більш глобального процесу вивчення всієї теорії в цілому.

Саме тому, цій моделі властиві не тільки конструктивні, але й гносеологічні функції, оскільки її зіставлення з реальним навчальним процесом вивчення відповідних навчальних дисциплін може надати інформацію про значення цього заняття у вирішенні загальних дидактичних завдань вивчення фізичної теорії в цілому.

Методика навчання учнів, що базується на основі теоретичних узагальнень має ґрунтовну і змістовну історію, зародження, становлення і розвиток. Кожна фізична теорія використовує для опису поведінки ідеалізованого об'єкта специфічний математичний апарат [2].

Типові програми сучасної фізичної освіти включають класичну аксіоматичну теорію, молекулярно-кінетичну гіпотетико-дедуктивну теорію та квантову теорію, яка ґрунтується на принципах і гіпотезах. Поняття про об'єкти і моделі зазначених вище теоріях ми узагальнили у вигляді таблиці (див. табл. 1):

Таблиця 1.

Об'єкти і моделі фундаментальних фізичних теорій		
Теорія	Об'єкти	Моделі
Механіка	Макроскопічні тіла	Матеріальна точка і системи точок, абсолютно тверде тіло, пружне тіло
Молекулярна фізика	Система атомів і молекул, газ, макроскопічні тіла	Атоми і молекули у вигляді пружних кульок, ідеальний газ, термодинамічна система
Електродинаміка	Електричний заряд і електромагнітне поле	Точковий заряд, електростатичне поле, однорідне магнітне поле, стаціонарне електричне поле, гармонічні електричні коливання, гармонічні хвилі тощо
Квантова фізика	Елементарні частинки і системи – атоми, молекули	Планетарна модель атома, модель атома за Бором, протонно-нейтронна модель ядра, Всесвіт

Фізичні теорії мають справу із найпростішими матеріальними структурами і вихідними формами руху матерії. Їх закономірності проявляються в узагальнених фізичних поняттях, законах, теоріях. Тому, при формуванні методики навчання фізики в загальноосвітній школі перед вчителем постають наступні проблеми: Як же відбувається процес пізнання матеріальних об'єктів, явищ та їх закономірних зв'язків? Як відбувається перехід від безпосередніх спостережень до узагальнення, під яким розуміється процес пізнання, його кінцевий продукт – поняття, закони, теорія?

Загальновідомо, що процес пізнання носить соціально-історичний характер. У суспільному процесі пізнання, який формувався протягом сторіч, вироблені форми узагальнень, призначених як для одержання нового знання і використання накопиченого у виробничо-практичній діяльності, так і для передачі їх підрастаючим поколінням через навчання. У фізичній науці процес пізнання і форми узагальнень відповідають теоретичному узагальненню [3]. Етапи теоретичного узагальнення безпосередньо висвітлюють етапам циклу навчання (рис. 1).

Рис. 1. Етапи циклу навчання.

Для розвитку фізичного мислення школярів необхідно організувати їх діяльність на основі методу наукового пізнання. Процес пізнання за В.Разумовським [1], може бути представлений у вигляді циклу (рис. 2), який включає наступні ланки: факти (проблема) – модель (гіпотеза) – наслідки – експеримент.

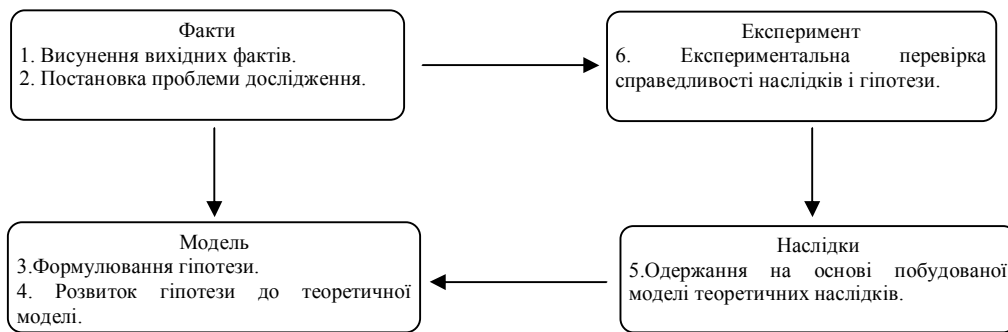

Рис. 2. Процес пізнання.

Для того щоб підсилити узагальнення матеріалу в розділах шкільного курсу фізики ми пропонуємо поставити у відповідність частини теорії до етапів циклу пізнання в навчальному процесі. Зокрема, у фізичній теорії можна виділити три частини:

Основа. Оскільки теорія є лише узагальненням експериментальних фактів і закономірностей, то створенню теорії передують тривалий історичний період накопичення і осмислення матеріалу. Для викладення і вивчення теорії в основу відбирається лише обмежена кількість тих експериментальних положень, які найближче підводять до абстракції-узагальнення. Це емпіричний базис теорії, що входить до основи. Наприклад, із всієї кількості проявів законів механіки до основи, зазвичай, відносять кінематичні закономірності руху планет навколо Сонця (закони Кеплера); емпіричний базис спеціальної теорії відносності складають досліди Майкельсона, квантової механіки – досліди дифракції електронів, досліди Франка і Герца тощо. До основ теорії відносять також висхідні фізичні поняття і величини, необхідні для формулювання законів ядра. Вони зазвичай пов'язані з моделлю матеріального об'єкта. Такою моделлю в механіці, наприклад, слугує матеріальна точка, що рухається певною траєкторією, дія на відстані. Тут для формулювання законів Ньютона вводяться величини: сила, маса, прискорення.

Ядро. Під ядром теорії розуміють систему найспільніших для предметно-матеріальної області теорії законів, виражених, як правило, в математичній формі. У фундаментальних теоріях використовуються диференціальні рівняння. Математичному формулюванню теорій зазвичай передують узагальнені експериментальні дослідження або супроводжується словесним виголошенням принципів чи постулатів. Специфіка ядра полягає в тому, що воно в потенціальній, нерозгорнутій, тобто в загальній абстрактній формі включає в себе всю сукупність проявів взаємодій об'єктів, що розглядаються у вигляді їх властивостей і рухів. До ядер відносять фундаментальні константи, значення яких не визначаються теоретично, а вимірюються на дослідах. Особливе положення в теорії займають закони збереження, характерні для даної теорії або загальнофізичних величин. Основні рівняння теорії також приводять до законів збереження тих чи інших величин. Так, наприклад, із законів Ньютона слідує для замкнутої системи закони збереження механічної енергії (якщо сили консервативні), імпульсу, моменту імпульсу. Проте нині відомо, що закони збереження енергії, імпульсу, моменту імпульсу (а у мікросвіті ще й парності) є наслідками властивостей симетрії простору-часу. Тому закони збереження, являючись першими висновками теорії, носять загальний характер і зазвичай їх відносять до ядра.

Висновки. Практика вимагає, щоб теорія приводила до конкретних висновків – різноманітних наслідків про властивість і рух конкретних фізичних об'єктів. У сучасній теорії, це, як правило, математичні кількісні висновки, за якими одержують числові значення фізичних величин і функціональні залежності між ними. Легко помітити, що в міру одержання висновків кількість величин у теорії різко зростає. В механіці, наприклад, додаються поняття енергія, робота, момент сили, момент імпульсу тощо. Звичайно, суть теоретичних узагальнень саме у висновках: вони застосовуються на практиці, складають прикладні науки, лежать в основі технічних пристроїв тощо. Висновки це результат впровадження і застосування абстрактного узагальнення в кожній конкретній ситуації.

Співставлення структури теорії в цілому з її циклом пізнання в навчальному процесі приводить до висновку, що основа теорії відповідає за її вивчення, першому етапу («факти», предметно-матеріальна діяльність), ядро – другому етапу («модель», виділення висхідної абстракції-узагальнення), конкретні висновки – третьому етапу («наслідки», сходження від абстрактного до конкретного). Після цього цикл завершується зверненням до предметно-матеріального світу фізичних об'єктів у практичних застосуваннях теоретичних знань, в експериментальних ілюстраціях висновків теорії.

Отже, узагальнення на рівні фізичної теорії розгортається у відповідності з етапами циклу, відрізняючись від узагальнень на рівні поняття і закону обсягом: навколо ядра теорії мають групуватися поняття цілого розділу курсу. Застосування узагальнень на рівні теорії вирішує питання про генералізацію знань. Проте застосування узагальнень у шкільному курсі на рівні фундаментальних теорій пов'язано з рядом труднощів. Їх суть в основному полягає у невідповідності математичних знань учнів зі складним

математичним апаратом опису фізичних теорій. Звідси випливає, що у шкільному курсі фізична теорія має бути спеціально побудованою системою знань, що має структуру теоретичного узагальнення у відповідності з законами пізнання, яка розв'язується елементарними засобами. У такий спосіб розв'язується достатнє коло конкретних задач. При цьому основні поняття, ідеї, моделі матеріальних об'єктів і їх взаємодій повинні відповідати сучасному рівню науки і забезпечувати якісне пояснення широкого кола фізичних явищ. Кількісна ж сторона може бути представлена деякими характерними частинними випадками.

Для прикладу розглянемо вивчення молекулярно-кінетичної теорії ідеального газу. З'ясуємо **вихідні факти**. В основі цієї теорії лежить ряд фактів узятих із спостережень, явищ, дослідів. Газ заповнює весь наданий йому об'єм посудини, легко розширюється і стискується. У газі ефективно проходить явище дифузії, броунівський рух тощо.

Визначаємо **модельну гіпотезу**. На основі дослідних фактів будується модель ідеального газу у вигляді дрібненьких пружних кульок – молекул, що знаходяться в постійному хаотичному русі. Така модель газу дає можливість пояснити тиск газу як сумарний імпульс, що передається молекулами газу на одиницю площі стінок посудини за одиницю часу.

Наслідком буде основне рівняння молекулярно-кінетичної теорії

$$p = \frac{1}{3} m \bar{v}^2 n = \frac{2}{3} \bar{E}_k n = nkT$$

Експериментальні висновки, одержані теоретично, підтверджуються відомими законами Бойля-Маріотта, Гей-Люсака, Шарля; перевіряються експериментально, що дає можливість стверджувати про справедливість модельної гіпотези в певних умовах.

За такого підходу учні самостійно приходять до висновку, що теоретичний та експериментальний методи пізнання взаємозв'язані. Будь-яке теоретичне дослідження починається та завершується експериментом, а саме експериментальне дослідження без теоретичних ідей, моделей неможливе. Елементи теоретичного й експериментального дослідження закріплюються при розв'язуванні різного типу задач (якісних, розрахункових, експериментальних), виконанні завдань для самостійної роботи. Ми рекомендуємо учням виділяти в умові задачі об'єкти, які розглядаються, вибирати моделі й засоби для описування фізичного явища, поняття, величини, закону. При підготовці відповіді (у письмовій чи усній формі) ефективно допомагають плани узагальненого характеру про фізичні явища, величини, закони, теорії тощо. Для перевірки ступеня сформованості фізичного мислення слід періодично пропонувати учням спеціально складені завдання. Наведемо приклади деяких із них:

1. Як із закону додавання швидкостей в теорії відносності одержати перетворення Галілея?
  2. Які теоретичні положення лежать в основі молекулярно-кінетичної теорії? Які дослідні факти підтверджують їх достовірність?
  3. Чим відрізняється термодинамічний метод дослідження теплових процесів від статистичного?
  4. Які експериментальні факти лежать в основі класичної електронної теорії? Опишіть їх.
  5. Чому відкриття квантової теорії не привело до заперечення хвильової теорії світла? Чи не суперечать ці теорії одна другій?
  6. У нижче наведеному списку підкресліть однією рисою фізичні величини, двома – моделі, трьома – назви фізичних явищ: ідеальний газ, температура, теплопередача, змочування, тиск, кристалічна ґратка, сила поверхневого натягу, деформація, броунівський рух, основне рівняння молекулярно-кінетичної теорії.
- Отже, при вивченні фізичних теорій для розвитку мислення необхідно: використовувати теоретичний та експериментальний методи пізнання фізичних явищ, тобто висувати гіпотезу, вибирати модель, планувати експеримент, робити вимірювання, обраховувати похибки; вивчати різнобічні фізичні явища, виділяти фізичні системи, описувати якісно і кількісно рух та взаємодію як причини явищ й встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Аналіз спеціальної та методичної літератури з дослідження поняття з використанням закономірностей фундаментальних фізичних теорій, змісту викладу цього поняття у підручниках із шкільного курсу фізики у загальноосвітніх навчальних закладах показав відсутність єдиного підходу до з'ясування цього поняття, тому розроблені нами методичні рекомендації є актуальними. Ми вважаємо, що запропонований нами підхід сприятиме більш якісному засвоєнню знань, глибокому розумінню фізичних явищ учнями загальноосвітніх навчальних закладів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Разумовський В.Г. Развитие творческих способностей учащихся / В.Г.Разумовський. – М.: Просвещение, 1975. – 271с.
2. Садовий М.І. Становлення та розвиток фундаментальних ідей дискретності та неперервності у курсі фізики середньої школи / М.І.Садовий. – Кіровоград: Принт-Імідж, 2001. – 396 с.
3. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. Астрономія 7-12 класи / О.І.Ляшенко, О.І.Бугайов, С.В.Коршак, М.Т.Мартинюк, М.І.Шут та ін. – К.: Перун, 2005. – 82 с.
4. Осадчук Л.І. Методика преподавания физики. Дидактические основы. / Л.І.Осадчук. – Киев-Одесса: Виша школа, 1984. – 351 с.

Ольга ВОРОПАЙ

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ТЕСТІВ ДЛЯ ВСТУПНИХ ІСПИТІВ З МАТЕМАТИКИ

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Л. І. Лутченко

Зовнішнє незалежне оцінювання привнесло в систему вітчизняної освіти абсолютно новий і надзвичайно корисний елемент. Результати ЗНО надають можливість з'ясувати рівень знань випускників середніх навчальних закладів, а самим абітурієнтам вступити до вищих навчальних закладів країни. Але для осіб, які закінчили школу три чи більше років тому, передбачається можливість складання вступних випробовувань (іспитів), при цьому їх форма має бути максимально наближеною до ЗНО – проходити у вигляді тестування. Актуальність вказаної проблеми на сучасному етапі розвитку вищої школи й зумовило вибір теми нашого дослідження: «Особливості конструювання тестів для вступних іспитів з математики».

Проаналізувавши методичну та педагогічну літературу, а також форму тестових завдань ЗНО з математики, ми з'ясували, що основними типами завдань, які використовувалися – були:

- ✓ завдання з вибором однієї правильної відповіді (застосовувалися протягом 2008-2011 років, й заплановані на 2012 рік; у середньому таких завдань пропонується для виконання 20-25);
- ✓ завдання на встановлення відповідності (почали застосовуватися з 2010 року, заплановані також на 2012 рік, переважно пропонується 3-4 завдання);
- ✓ завдання відкритої форми:
  - з короткою числовою відповіддю (застосовувалися протягом 2008-2011 років, й заплановані на 2012 рік; в середньому їх пропонується 7-9 завдань);
  - з вільною відповіддю (потрібно було наводити повне розв'язання з ґрунтовним поясненням всіх логічних кроків, застосовувалися в 2008-2009 роках, останній час не використовуються) [1].

Виходячи з вимог до змісту тестів ЗНО на основі Програми зовнішнього незалежного оцінювання з математики (затвердженого Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, наказу № 791 від 14.07.2011 р.) нами були розроблені тестові завдання до теми: «Похідна та її застосування» (два блоки тестів: «Похідна» і «Застосування похідної») та здійснена їх апробація на практиці (на базі 11(2) фізико-математичного класу КЗ «Педагогічний ліцей» Кіровоградської міської ради). Метою проведення даного експерименту було перевірити якість, надійність та валідність розроблених тестів та можливість їх подальшого включення до банку тестових завдань, які будуть використовуватися при проведенні вступних екзаменів до ВНЗ.

Здійснюючи покрокову математично-статистичну обробку отриманих результатів [2, 3] визначили: моду для кожного з даних розподілів: для 1-го (тема «Похідна») – це значення 6; а другий розподіл (тема «Застосування похідної») є бімодальним: перша мода – 3, а друга – 6. Обчисливши середнє значення балів по темі «Похідна» отримали 6,25 - це значення знаходиться в центрі розподілу і приблизно дорівнює моді, то можна вважати, що тест забезпечує нормальний розподіл індивідуальних балів репрезентативної вибірки учнів, й можна передбачити те, що даний тест правильно сконструйований. Обчисливши середнє значення по темі «Застосування похідної» отримали 5,125 – це значення знаходиться між двома модами розподілу – й можна сказати, що даний тест поділяє учнів на тих, для кого завдання виявилися за складними, а для решти – більш простими. Розмах балів учнів по першому тесту – 5, а по другому – 6. По тесту «Похідна» - дисперсія 3,071, а стандартне відхилення - 1,753; по тесту: «Застосування похідної» ці значення відповідно 4,411 й 2,1.

Асиметрія розподілу балів (тема «Похідна») - додатна (0,133) - крива розподілу є правосторонньою, але, так як значення асиметрії більш є близьким до нуля, то крива має майже нормальний розподіл, що говорить про те, що тест достатньо добре підібраний за трудністю. В цей же час асиметрія розподілу балів по темі «Застосування похідної» - теж додатна (0,646) – крива розподілу правостороння, але значення є досить великим, це свідчить про те що більшість впоралася з половиною завдань – отже, даний тест є легким для більшості учнів.

Ексцес від'ємний: -0,60573 (тема «Похідна»), тому крива – плосковершинна, - це свідчить про те, що результати тестування сильно розкидані по відношенню до середнього значення (проте це можна пояснити малою чисельністю вибірки). Для теми «Застосування похідної» ексцес визначити неможна так як, розподіл балів по даній темі бімодальний – тому, скоріше за все, в даному тесті майже не представлені завдання середньої складності, які б дозволяли приблизити розподіл до нормального, й тому слід в даний тест внести певні корективи: замінити деякі легкі та важкі завдання на завдання середньої складності (всі результати представлені нижче в таблиці 1).

На основі отриманих даних була здійснена їх графічна інтерпретація: були побудовані полігон частот (рис. 1) та гістограма розподілу балів (рис. 2).

Зробивши розрахунки визначили, що коефіцієнт кореляції дорівнює 0,883, це означає, що зв'язок між завданнями з теми «Похідна» та «Застосування похідної» прямий та сильний. На основі цих даних обчислили коефіцієнт детермінації – 78%. Таке значення коефіцієнту стверджує, що зв'язок між цими темами тісний, а 22% відмінностей зумовлюють інші фактори (наприклад, нерозуміння учнями геометричного та фізичного змісту похідної).

Таблиця 1.

Порівняння статистичних характеристик проведених тестів

Статистична характеристика	Тест по темі: «Похідна»	Тест по темі: «Застосування похідної»
Мода	6	Ряд бімодальний: 1-ша мода – 3, а 2-га – 6
Середнє вибіркове	6,25	5,125
Розмах	5	6
Дисперсія	3,071	4,411
Стандартне відхилення	1,753	2,1
Асиметрія	0,133(правостороння)	0,646(правостороння)
Експес	-0,60573 (плосковершинний)	Ряд бімодальний
Коефіцієнт кореляції Пірсона	0,883	
Коефіцієнт детермінації	78%	

Рис. 1. Полігон частот

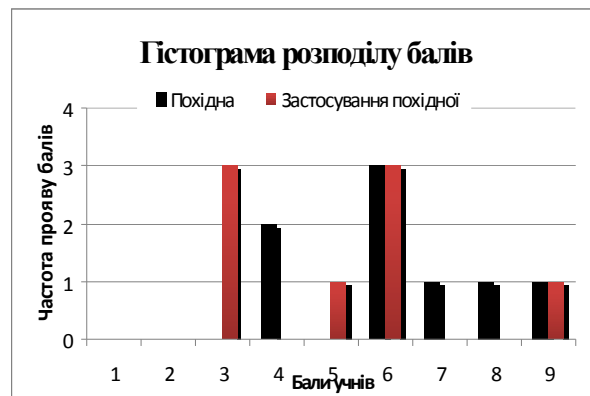

Рис. 2. Гістограма розподілу балів

Визначення коефіцієнта кореляції Пірсона дало можливість встановити, як корелюють між собою завдання за вказаними двома тестами, кореляційна крива зображена на рис. 3:

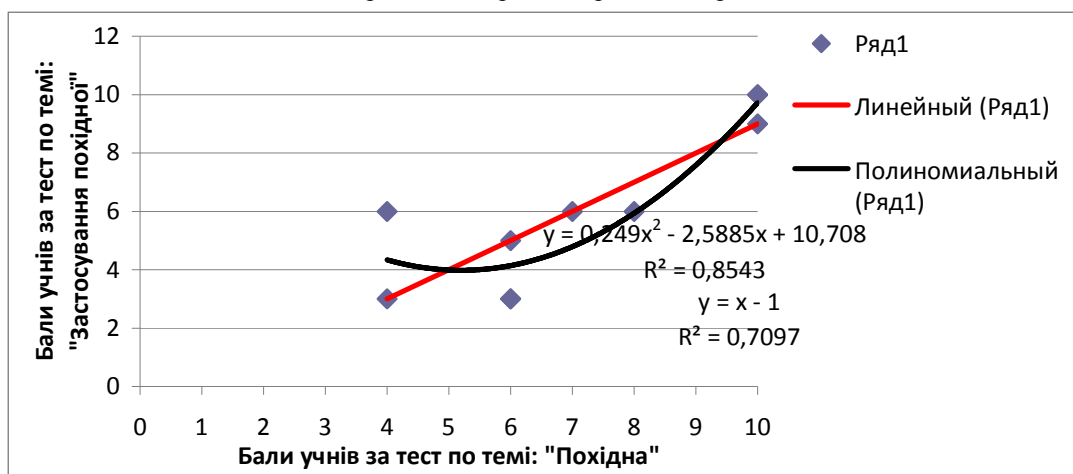

Рис. 3. Кореляція між тестовими завданнями з тем: «Похідна» та «Застосування похідної».

На наступному кроці оцінили зв'язок між завданнями тесту між собою (кореляцію між завданнями) за допомогою коефіцієнта φ та коефіцієнта бісеріальної кореляції.

Аналіз значень коефіцієнта бісеріальної кореляції вказує на досить невдалі тестові завдання в тесті «Похідна». Завдання можна вважати валідним, якщо значення $(r_{bis})_j \approx 0,5$, але так як вибірка у нас невелика, то будемо вважати завдання валідним, якщо значення $(r_{bis})_j$ перевищує 0,3. У нас не валідними виявилися ті самі завдання, що при визначенні коефіцієнту φ мали багато від'ємних значень – це 1, 2 та 8, які не задовольняють вказану вимогу. Аналогічно виявили невдалі завдання в тесті «Застосування похідної» – це 2, 3 та 9. Враховуючи низьку валідність цих завдань, слід визнати їх невдалими і для удосконалення тесту, підвищення його однорідності краще вилучити.

Таким чином, нами було розроблено набір тестових завдань до тем «Похідна» та «Застосування похідної», при розробці яких враховано такі особливості:

- ✓ при конструюванні тестів використані наступні типи завдань: завдання з вибором однієї правильної відповіді; на встановлення відповідності та з короткою числовою відповіддю;
- ✓ дані тести, що будуть використовуватися для вступних іспитів з математики, мають бути за своєю формою максимально наближеними до формату ЗНО останніх років;
- ✓ завдання не мають бути занадто складними (повинні мати середній рівень складності), так як вступні іспити з математики призначені для осіб, що вступають на заочне відділення й багато з них закінчили школу декілька років тому.

Загалом тест по темі: «Похідна» сконструйований більш вдало ніж тест по темі: «Застосування похідної», це видно, по-перше, з того, що середнє значення балів по першому тесту більш близьке до моди, а, отже, тест забезпечує нормальний розподіл індивідуальних балів, тоді як другий тест має бімодальний розподіл (що свідчить про те, що в ньому відсутня достатня кількість завдань середньої складності – їх необхідно ввести в тест). По-друге, проаналізувавши значення коефіцієнтів кореляції між завданнями (φ та точкової бісеріальної кореляції) побачили, що в першому тесті представлені завдання, які мають більшу валідність, а для збільшення однорідності тесту, необхідно замінити лише 1, 2 і 8 завдання, тоді як у другому тесті – необхідно вилучити майже половину завдань – 2, 3, 9, 10 (також можна й 4).

Слід зазначити, що загалом тести: «Похідна» та «Застосування похідної» досить добре корелюють між собою, про це свідчить високе значення коефіцієнту кореляції Пірсона – 0,883 та коефіцієнту детермінації – 78%. (зв'язок між завданнями сильний, а решта відмінностей може бути зумовлена іншими факторами, серед яких – нерозуміння учнями фізичного та геометричного змісту похідної).

Вдосконалення даних тестів, заміна деяких завдань за вищесказаним дасть можливість створити якісний тест (на тему «Похідна та її застосування») для використання на практиці під час вступних іспитів з математики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. <http://testportal.gov.ua>
2. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: Учебное пособие. – М.: Логос, 2002. – 432 с.
3. Ким В.С. Тестирование учебных достижений (Монография). – Уссурийск: Издательство УГПИ, 2007. – 214 с.

Денис ЗАВІЗІОН

СИМВОЛЬНІ ОБЧИСЛЕННЯ В JAVA

(магістрант фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук В. О. Болілий

Мова програмування Java виникла від мови програмування Оак. Вона була пристосована для роботи в Інтернеті і потім перейменована в Java [1,2]. Синтаксис Java дуже близький до синтаксису мови C++. Мова програмування Java є незалежною від архітектури, тобто програма написана на Java, працюватиме на будь-якій підтримуваний апаратній чи системній платформі без змін у початковому коді.

На мові Java написані такі відомі програми як:

- MagicDrawUML – уніфікована мова моделювання розроблена Американською компанією Magic;
  - MatLab – високорівнева інтерпритуєма мова програмування частиною розроблена на мові Java
- Клівом Моулером;
- Maple – система комп'ютерної алгебри, частиною написана на мові Java.

Мова Java спеціально орієнтована на самі передові технології, пов'язані з мережею Internet. Зростаюча популярність Internet і особливо, серверів Web, створює для програмістів нові можливості для реалізації своїх здібностей [3]. Величезна перевага Java полягає в тому, що на цій мові можна створювати додатки, здатні працювати на різних платформах[1].

Не рідко виникає потреба у використанні символьного обчислення. Такі завдання можна легко вирішити за допомогою систем комп'ютерної алгебри. Але ці математичні пакети дуже обмежені в своїх можливостях і не зручні в своєму використанні. Мова Java є проста у використанні та підтримується майже на будь-яких платформах [2].

Проблема застосування символів при розв'язанні рівнянь виникає в тому, що символи не можна обчислити, якщо припустимо, що потрібно розв'язати квадратичне рівняння $ax^2+bx+c=0$. Таке рівняння програмувати дуже просто, якщо коефіцієнти a , b , c числа. Якщо ж один з цих коефіцієнтів є символ, наприклад та $a=1$, $b=t+3$, $c=0$, обто маємо рівняння $x^2+(t+1)x=0$, тоді виникає питання: "як програмно розв'язати таке рівняння?"

В цьому випадку можна розглянути такий спосіб вирішення проблеми програмування на java. Для введення коефіцієнтів a, b, c , будемо використовувати компоненти `textField1`, `textField2`, `textField3`.

Нехай коефіцієнт a спочатку буде рівний одиниці, коефіцієнт c рівний будь-якому числу, і коефіцієнт b прийматиме значення будь-якого символу або символу та числа наприклад $t+3$. Потрібно, щоб коефіцієнт b розпізнавався в компоненті `textField1` як рядок. Дані b будуть присвоюватися у вигляді масива

$$\text{Char } b[] = \text{textField1.getText().toCharArray();}$$

Після того, як ввели в поле, для коефіцієнта b масив, наприклад $t+3$, потрібно розпізнати t , як символ. Для цього використаємо клас `Character`, в якому будемо використовувати наступні параметри:

- `isDigit ()` - перевіряє, чи є символ цифрою Unicode;
- `isLetter ()` - перевіряє, чи є символ буквою;
- `isLetterOrDigit ()` - перевіряє, чи є символ буквою або цифрою Unicode;
- `isLowerCase ()` - визначає, записаний чи символ в нижньому регістрі;
- `isUpperCase ()` - перевіряє, записаний чи символ у верхньому регістрі;
- `isWhiteSpace ()` - з'ясовує, чи є символ пробілом.

Розглянемо код алгоритма для квадратного рівняння:

$$\text{If } (b[].length==1)\{\dots\} \tag{1}$$

Код (1) порівнює чи довжина масива рівна 1. Це необхідно для того щоб не перевіряти інші комірки масива на знаки $+$, $-$, $/$, $*$. Якщо `true` то відбувається перевірка символу, чи він не нуль. У випадку (1) єдиний символ нуль, рівняння матиме вигляд: $x^2 + c = 0$.

Інакше виконується `false`, тоді запишемо цикл

$$\text{for } (\text{int } i=0; i<b.length; i++) \tag{2}$$

$$\{\text{If } (\text{character.isDigit}(b[i])==\text{true}) \tag{3}$$

$$\{\text{int } k1=\text{integer.valueOf}(\text{new String}(\text{new char}\{b[i]\})); \tag{4}$$

$$\}\text{else} \{\text{switch}(b[i]) \tag{5}$$

$$\{\text{Case } '+':z="+";\text{break}; \tag{6}$$

$$\text{Case } '-':z="-";\text{break}; \tag{7}$$

$$\text{Case } '*':z="*";\text{break}; \tag{8}$$

$$\text{Case } '/':z="/";\text{break}; \tag{9}$$

$$\text{Default } z="t"; \tag{10}$$

$$\}$$

$$\}$$

$$\}$$

В (2) циклом `for` перевіряємо кожну комірку масива `b[]`. В (3) перевіряємо чи є символ цифрою, якщо так, то в (4) `k1` присвоює значення комірки масива `b[i]`, де `b[i]` є символ. В (5) перевіряємо, чи є символ знаком обчислення. Якщо це так, то в (6) - (9) ця дія запам'ятовується.

Таким чином, коефіцієнти рівняння записуються у вигляді масива. Після чого перевіряємо до якого значення належить кожна комірка даного масиву. Якщо значення комірки масива є число, то перевіряємо інші комірки. Якщо символ, то перевіряємо чи є цей символ буквою або знаком. Якщо такого символу не існує, то виникає повідомлення `error`. Після перевірки на знак робиться інша перевірка. Якщо цей знак

перший символ, то знову виводиться повідомлення про помилку. Якщо це буква, то вона запам'ятовується, а з числами робиться обчислення.

Для демонстрації роботи розробленої програми розглянемо однорідне сингулярно збуреного диференціального рівняння

$$\varepsilon^{2h} \frac{d^2 x}{dt^2} + \varepsilon^h a(t) \frac{dx}{dt} + b(t)x = 0 \quad (11)$$

Асимптотичний метод інтегрування цього рівняння описано в монографії Ломова С.А. [4].

Нехай коефіцієнт $a(t)$ буде рівний одиниці, коефіцієнт $b(t)$ рівний будь-якому символу або символу та числу. Наприклад $t+5$, $4-t$, $5*t$, $\frac{1}{t}$. Потрібно, щоб коефіцієнт $b(t)$ розпізнавався в компоненті

введення `textField1` як рядок. Дані $b(t)$ будуть присвоюватися у вигляді масива

```
Char bf[] = textField1.getText().toCharArray();
```

Приведемо код програми для відшукування коренів рівняння (11):

```
for (i = 0; i < amatr.length; i++) (12)
```

```
{if (Character.isDigit(amatr[i])==true) (13)
```

```
{l1=true;} (14)
```

```
else{l1=false;}} (15)
```

```
if(l1==true) (16)
```

```
{k1=Double.parseDouble(textField3.getText());} (17)
```

В (12) дізнаємося довжину масиву, який є довжиною введеного коефіцієнта в (13). Перевіряємо кожен комірку масиву на вміст значення числа або символу. У випадку коли всі комірки є числами мітка `l1` присвоюється `true` (14), в іншому випадку виконується (15). У випадку коли введений коефіцієнт - число, необхідність у символьному обчисленні зникає. Якщо виконається дія (15) і мітка `l1` присвоюється `false` розглянемо наступний код

```
if((amatr.length==1)&&(Character.isDigit(amatr[0])==false)) (18)
```

```
{k2=new String(amatr); (19)
```

```
z1=2;} (20)
```

Умова (18) перевіряє, чи є введений коефіцієнт символом. В даному випадку символ з одною коміркою масиву, тобто $(t, z, n, a, \dots)$. Якщо так, то в (19) присвоюється значення `k2` для подальшого обчислення та (20) `z1` дорівнює 2, де `z1` мітка для виводу. В подальшому розгляді кода перевіряється вміст комірки масиву на числа а потім перевіряється комірка на знак «+,-,*,/» та символ.

```
else{if (Character.isDigit(amatr[0])==true) (21)
```

```
{for (i = 1; i < amatr.length; i++) (22)
```

```
{if ((amatr[i]!='+')||(amatr[i]!='-')||(amatr[i]!='*')||(amatr[i]!='/')) (23)
```

Умова (21) - (22) - перевірка першого значення масиву на число. Умова (23) - перевірка значення комірки на знак.

```
znak=String.valueOf(new String(new char[] {amatr[i]})); (24)
```

```
k2="t"; (25)
```

```
k3 = new char[amatr.length-2]; (26)
```

```
System.arraycopy(amatr, 0, k3, 0, i); (27)
```

```
k1=Double.valueOf(new String(k3)); (28)
```

```
z1=3;break;}}}} (29)
```

В умові (24) перевіряється значення комірки на знак і в позитивному випадку перевіряємо інше значення масива. В (24)-(27) виділяємо символ із масиву та присвоюємо його в (28). Ставемо мітку для виводу та виходу з циклу в (29). Розглянемо частину кода для виводу у випадку, коли у введеному коефіцієнті є число та символ, наприклад $t+1$. Для цього використовуємо мітки які використовувалися у (20), (29).

```
if(z1==2) (30)
```

```
{if((k1==0)) (31)
```

```
{
```

```
jLabel2.setIcon(new javax.swing.ImageIcon(getClass().getResource("/01.png"))); (32)
```

```
jLabel3.setText(""+k2+"*"); (33)
```

```
jLabel4.setIcon(new javax.swing.ImageIcon(getClass().getResource("/03.png"))); (34)
```

```
}
```

Мітка (30) означає що в значенні коефіцієнта є як число так і символ. Між значеннями повинна бути дія множення, ділення, додавання, віднімання. Умова (31) – це мітка другого коефіцієнта. В даному випадку значення коефіцієнта є число. При виведенні результату використовується компонент `jLabel`, використання

якого показано в (32)-(34).

Таким чином наведені алгоритми дають можливість писати програми за допомогою яких, в мові програмування Java, вирішуються проблема символічного обчислення для розв'язання різних видів рівнянь.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аарон И.Волш Основы программирования на Java Inc., 1996, Издательство "Диалектика", 1996
2. Джейсон Мейнджер Java: Основы программирования. – McGraw-Hill, Inc., 1996, Издательская группа BHV, Киев, 1997
3. Давыдов С.В., Ефимов А.А. Профессиональное программирование на Java. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005. – 800с.
4. Ломов С.А. Введение в общую теорию сингулярных возмущений. – М.:Наука, 1981г. 398с.

Євгеній ІЩЕНКО

НАВЧАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ФОРМА АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНО-ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

(студент IV курсу фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, ст. викл. О.М.Трифоновна

В умовах реформування фізичної освіти помітно зростає роль самостійної пізнавальної діяльності учнів та її практичної складової, яка окреслює рівень дослідницької експериментальної діяльності у навчально-виховному процесі [1]. Система різних дослідів (демонстраційних і домашніх) та дослідницьких, експериментальних завдань, лабораторних робіт та практикумів сприяє глибокому й всебічному засвоєнню програмного матеріалу з курсу фізики, допомагає ознайомитись з принципами вимірювання фізичних величин, оволодіти способами та технікою вимірювань, обробки та інтерпретації їх результатів [3, с. 148-150].

В Україні питаннями методики застосування навчального фізичного експерименту займалися і продовжують займатися такі відомі вчені – методисти, як С.П.Величко, В.П.Вовкотруб, Ю.М.Галатюк, О.І.Ляшенко, Ю.М.Оришин, А.І.Павленко, В.Ф.Савченко, М.І.Садовий, В.І.Тищук та ін. Усі вони відмічають важливість демонстрування дослідів. На їх думку, це активний цілеспрямований процес, у ході якого вчитель керує відчуттями та сприйняттям учнів і на основі цього формує в них певні поняття та переконання. Як відомо, навчальний фізичний експеримент не вичерпується демонстрацією дослідів. Він включає в себе також лабораторний практикум (у школі – фронтальні лабораторні роботи) та експериментальні задачі. Причому в порівнянні з демонстраційним експериментом, де головною дією фігурою все ж таки є вчитель, лабораторний практикум та експериментальні задачі створюють для учнів широкі можливості проявити власну ініціативу, свої творчі здібності, самостійність у розв'язанні експериментальних завдань, перейти від простого спостереження на заняттях до спостережливості – вміння вирізняти ледве помітні характерні особливості явищ природи, що загалом активізує їхню навчально-пізнавальну діяльність. Зважаючи на такі широкі можливості навчального фізичного експерименту, вчителю потрібно створити для учнів найкращі умови для реалізації цих можливостей, належним чином організувати і спрямувати пізнавальну навчально-пошукову діяльність кожного суб'єкта навчання. Особливо це є значущим для учнів, які пов'язують з фізикою свою майбутню професійну діяльність.

Історико-генезисний аналіз системи навчального фізичного експерименту свідчить, що у навчальному процесі з фізики експеримент у середній школі є:

1) джерелом суб'єктивно нових для учнів емпіричних фактів, котрі виступають у ролі висхідних елементів в інтерпретації їх на основі концептуального змісту, що у кінцевому варіанті сприяє розвитку і становленню теоретичного знання в галузі фізичних досліджень;

2) необхідним чинником у формуванні понятійного концептуального змісту та ідеалізованих об'єктів теоретичного фізичного знання, на основі якого з'являється і відтворюється суб'єктивно нове знання;

3) засобом ілюстрації теоретичних побудов і висновків, забезпечуючи їм зв'язок з об'єктивною дійсністю та вихід теоретичних знань у сферу практичної їх діяльності, тобто ілюструє використання фізичної теорії на практиці [1, с.74].

Однак, незважаючи на певні досягнення методики навчання фізики, на сьогодні відмічаються істотні недоліки у засвоєнні фізичних знань школярами, знизився рівень фізичної освіти. У науково-методичній літературі обговорюються питання, що стосуються технології навчання фізики, визнається низка позитивних рис технологічного підходу, все частіше робляться акценти на недоліках, які призводять до порушення принципу єдності фізичного знання; втрати міжпредметних зв'язків між фізикою та іншими дисциплінами; невміння використовувати здобуті знання, тощо.

Водночас, згідно з навчальними програмами, цілі навчання вимагають: вивчення основних фізичних явищ та ідей, оволодіння фундаментальними поняттями, законами і теоріями класичної і сучасної фізики; усвідомлення інтегрованих логічних зв'язків між різними розділами фізики; ознайомлення із сучасним науковим обладнанням, формування навичок проведення фізичного експерименту, вміння оцінювати похибки вимірювань тощо.

Характерною особливістю навчального фізичного експерименту є те, що він як педагогічна система включає в себе спільну чуттєво-предметну діяльність вчителя і учня з фізичними об'єктами. Ця діяльність здійснюється в штучно, особливим чином створених умовах з використанням спеціального обладнання,

внаслідок чого виконуються досліди, пов'язані зі спостереженнями, що дозволяють якісно оцінювати об'єкти, а також досліди, під час яких виконуються вимірювання, котрі дозволяють кількісно оцінювати досліджувані явища і процеси [1].

Оцінюючи роль і значення засобів навчання, слід враховувати, що загальний рівень навчання залежить не лише від забезпечення навчального закладу засобами наочності, а й від методики їх ефективного запровадження. Подолання однобокого підходу під час реалізації принципу наочності можливе завдяки забезпеченню органічного зв'язку його з іншими дидактичними принципами: самостійності й активності, свідомості й науковості, зв'язку теорії з практикою, розвиваючого та виховуючого навчання та ін.

Формування активної пізнавальної діяльності учнів з фізики залежить від запровадження та організації дослідів, які виконуються самостійно. Виконання суб'єктами навчання самостійно лабораторних робіт та дослідів є досить важливим доповненням до всіх видів експериментальних досліджень. Особливого значення набувають ці досліди для розвитку пізнавального інтересу, творчих здібностей та самостійності учнів, бо контроль з боку вчителя зводиться до мінімуму. Крім того, слід зазначити, що фізичний експеримент в домашніх умовах сприяє: розширенню зв'язків теорії і практики; розвитку творчості; активізації самостійної діяльності; дає поштовх до самостійного експериментування. Після виконання таких завдань отримані на уроці знання стають більш осмисленими, глибокими, різнобічно охоплюючи об'єкт вивчення, а вміння самостійно експериментувати та проводити дослідження є позитивним моментом у формуванні творчості учня.

Важливе значення для формування в учнів практичних умінь і навичок, елементів дослідницької роботи мають домашні завдання. Показовим є такий вид роботи на прикладі вивчення оптичних явищ. Під час вивчення оптики є багато можливостей для здійснення найпростішого експерименту в домашніх умовах. Майже на кожному занятті можна дати завдання на спостереження оптичних явищ у природі або виконання дослідів з оптики. Цьому сприяє те, що в учнів вдома є матеріали і навіть оптичні прилади, які можна використати для проведення спостережень і дослідів, зокрема фотокамери, проектори різних типів, плоскі й сферичні дзеркала, лінзи (окулярне скло, лупа), обладнання для фоторобіт, а також деякі предмети побуту, які можна легко пристосувати для виконання оптичних дослідів (склянки, плоскі й тригранні флакони, смужки картону тощо). Крім того, переважна більшість дослідів з оптики не потребує складного обладнання або не передбачає створення спеціальних умов, які, з погляду додержання правил техніки безпеки, не давали б можливостей виконувати ці досліди самостійно.

Пропонуючи завдання для домашнього експерименту, вчитель повинен чітко визначити його мету, дати рекомендації, літературу, при цьому не забувають і про техніку безпеки.

З оптики домашніх дослідів можна запропонувати багато. Наприклад, можна виконати в домашніх умовах досліди з прямолінійного поширення світла, на закони відбивання і заломлення світла, досліди з дзеркалами і лінзами, розкладання світла в спектр та ін. Виконання таких дослідів цілком безпечно і не потребує спеціального обладнання, а достатньо підібрати набір побутових приладів.

Як продовження серії домашніх дослідницьких завдань доречним тут є також індивідуальне теоретичне завдання, в ході якого учень, має на підставі теоретичного аналізу про основні характеристики і параметри пучка світла від теплового та будь-якого іншого джерела випромінювання (враховує довжину хвилі – λ , частоту – ν та швидкість світла – c) та суб'єктивність ока (можливості його спектральної чутливості, яка є суб'єктивною), зробити висновки про доцільність «інновацій» у навчальному експерименті з оптики.

Таким чином, аналізуючи домашні досліди та експерименти як різновиди індивідуальних завдань, можна підсумувати, що нині бракує дослідницьких завдань, спрямованих на розвиток сучасного фізичного навчального експерименту та підтримку у ньому зародків інноваційних тенденцій.

На сучасному етапі розвитку фізичної освіти та системи експерименту з фізики в умовах інтенсивного запровадження особистісно орієнтованого навчання в школі на основі інноваційних технологій навчання слід спрямовувати самостійну діяльність учнів на виконання індивідуальних дослідницьких завдань, що спрямовані на вирішення теоретичних, фахових і дидактичних проблем і разом з тим сприяють підвищенню якості підготовки учня, який в майбутньому планує пов'язати свою професійну діяльність з фізичною наукою, на основі активізації його самостійної пізнавально-пошукової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Величко С.П. Розвиток системи навчального експерименту та обладнання з фізики у середній школі./ С.П.Величко. – Кіровоград, 1998. – 302с. – С.74
2. Деякі шляхи удосконалення методики викладання шкільного курсу фізики /Ю.В.Єчкало, О.А.Коновал, І.О.Теплицький // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І.Франка. – 2004. – № 14. – С. 72-75.
3. Мендерецький В.В. Удосконалення експериментальної підготовки школярів в умовах особистісно орієнтованого навчання / В.В. Мендерецький// Зб. наук. пр. Кам.-Под. держ. ун-ту: Серія педагогічна: Методологічні принципи формування фізичних знань учнів і професійних якостей майбутніх вчителів фізики та астрономії. – Кам'янець-Подільський: ІВВ К-ПДУ, 2003. – Вип. 9. – С. 148–150.
4. Павленко А.І. Інноваційні технології навчального фізичного експерименту: геометрична оптика/ Павленко А.І. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 120 с.

Яна ЛУЦЕНКО

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЛЬНОГО ЧИСЛЕННЯ В РОБОТАХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доцент В.О. Романов

У скарбниці науки і культури є ідеї, які, виникнувши в глибокій старовині, розвиваючись і удосконалюючись, пройшли через всі подальші часи і успішно служать людству зараз. До них безумовно слід віднести ідею інтеграла в математиці. Інтегральне числення – розділ математичного аналізу – суттєва частина математики, яка має безліч застосувань і в інших науках. З погляду історії його дослідженням, окрім іноземних математиків, займалися й вітчизняні, серед яких Остроградський М.В., Буняковський В.Я., Чебишев П.Л., Марков А.А., Коркин А.Н., Хинчин А.Я та інші. Більш того, вони досягли в своїх дослідженнях чималих результатів.

Питанню інтегрального числення присвячена робота Остроградського «Заметка об определенных интегралах» (1831р.). Вона стосується установленого Коші факту зміни результату інтегрування при зміні порядку інтеграції в невласних подвійних інтегралах. Основним результатом роботи є формула

$$\Delta = \int_{-1}^1 \int_{-1}^1 [f(a + ex, b + ey) - f(a + ey, b + ex)] \varepsilon^2 dy dx,$$

де $\int_{x_0}^X \int_{y_0}^Y f(x, y) dx dy = \int_{y_0}^Y \int_{x_0}^X f(x, y) dx dy$ і $f(x, y)$ стають нескінченними при значеннях $x = a$ та $y = b$, які знаходяться між x_0 і X , y_0 і Y відповідно.

В 1833 р. з'явилася робота Остроградського по інтегруванню алгебраїчних функцій. Його увагу в першу чергу привертає питання про те, в якому випадку інтеграл $z = \int \frac{f(x, y)}{F(x, y)} dx$, в якому $f(x, y)$ та $F(x, y)$ – многочлени x і y , причому y є алгебраїчною функцією x (задовольняє рівняння $y^n + A_1 y^{n-1} + A_2 y^{n-2} + \dots + A_{n-1} y + A_n = 0$ або $\varphi(x, y) = 0$, коефіцієнти якого являються многочленами x), виражається у вигляді алгебраїчної функції x . Схожими дослідженнями займався й відомий математик Абель, але його дослідження були надруковані лише в 1839р.

Одним із найбільш значимих досліджень Остроградського з інтегрального числення є його робота «Мемуар об исчислении вариаций кратных интегралов» (1834р.). Для розвитку варіаційного числення ця робота мала важливе значення. Помітну роль вона зіграла і в розвитку теорії кратних інтегралів, ще далекої тоді від свого завершення, та між тим знаходячій все більш широке застосування в механіці і математичній фізиці. [3].

Далі Остроградський викладає зведення кратного інтегралу, поширеного на деякій області, визначену співвідношенням вигляду $L(x, y, z) \leq 0$, до повторного інтегралу з усіма необхідними поясненнями про розстановку границь по кожній із послідовних змінних інтегрування. До цього відповідні зведення лише для інтегралів другої і третьої кратності, розглядалися в роботах Ейлера та Лагранжа, в яких також були вперше висвітлені питання заміни змінних в таких інтегралах (опубліковані в 70-х роках XVIII ст.).

Використовуючи таке зведення, Остроградський отримав формулу

$$\int \left(\frac{dP}{dx} + \frac{dQ}{dy} + \frac{dR}{dz} + \dots \right) dx dy dz \dots = \int \frac{(P \frac{dL}{dx} + Q \frac{dL}{dy} + R \frac{dL}{dz} + \dots) ds}{\sqrt{\frac{dL^2}{dx^2} + \frac{dL^2}{dy^2} + \frac{dL^2}{dz^2} + \dots}},$$

$$ds = \sqrt{dy^2 dz^2 \dots + dx^2 dz^2 \dots + \dots + dx^2 dy^2 \dots}$$

узагальнену на випадок будь-якої кількості змінних отриману ним раніше, в першій роботі по теорії теплоти, формулу перетворення потрійного інтеграла, взятого по деякому об'єму, в інтеграл по поверхні, обмежений цим об'ємом. Прийти до такого узагальнення інтегральної формули було не легко. Відповідні уявлення геометрії багатовимірних просторів більш менш визначено почали складатися декілька пізніше (Грассман, 1844р.).

Вказана формула дозволила Остроградському отримати другу формулу для варіації кратного інтеграла:

$$\delta V = \int \frac{U \delta L ds}{\sqrt{\frac{dL^2}{dx^2} + \frac{dL^2}{dy^2} + \frac{dL^2}{dz^2} + \dots}} + \int DU dx dy dz \dots,$$

а також співвідношення

$$\int DU dx dy dz \dots = \int W DU dx dy dz \dots + \int \theta ds,$$

в якому функція W не включає варіації Du , а θ включає цю варіацію і її частинні похідні по $x, y, z, \dots$ Остроградський явно не записує рівняння $W = 0$ (узагальнене рівняння Ейлера, чи рівняння Ейлера-Остроградського), рівняння в частинних похідних, серед розв'язків якого може знаходитися шуканий розв'язок $u = u(x, y, z, \dots)$ розглядуваної варіаційної задачі (визначаючи мінімальне чи максимальне значення V). Однак заключні етапи роботи, проведені дуже стисло, по суті зв'язані зі з'ясуванням краєвих умов, які повинні задовольняти шукані розв'язки рівняння $W = 0$. Безпосередньо, результатом другої формули Остроградського для варіації кратного інтеграла є формула диференціювання по параметру вихідного інтеграла у випадку, якщо і підінтегральний вираз і границя області інтегрування залежать від цього параметра.

До розглянутої роботи Остроградського приєднана його стаття «О преобразовании переменных в кратных интегралах» (написана в 1836р., опублікована в 1838р.). В ній він обмежується випадком подвійного інтеграла. Вияснює причини неточності, допущеної Лагранжем, котрий слідував Ейлеру, і повтореній за Остроградським в 1834р. при формальному виведенні формули заміни змінних в багатократних інтегралах. Вперше ставши на правильну геометричну точку зору і використовуючи координатні лінії по новим змінним, Остроградський дає чітке трактування цього питання, в основному розкриваючи сутність перетворення змінних. Це трактування з часом ввійшло (і збереглося дотепер) в наукову літературу з інтегрального числення. Дослідження цього питання він проводить і по-іншому, використовуючи Ейлерів метод послідовного введення змінних, що дозволяє поширити висновок на інтеграли довільної кратності. Вказане доведення Остроградського збереглося лише в рукописах; першими його опублікували в 1841р. Каталан і Якобі.

Теорію інтегрованості раціональних функцій, розміщуючи метод інтегрування за допомогою рядів і метод розкладу на простіші дробі, Остроградський збагатив методом знаходження алгебраїчної частини інтеграла раціональної функції за допомогою раціональних дій. Ще в 1833 р. він вказав спосіб попереднього спрощення підінтегрального раціонального дробу шляхом розкладу його на простіші дробі. Використаний в 1872р. Ермітом спосіб виділення алгебраїчної частини інтеграла раціональної функції повністю співпадає зі способом Остроградського. Як бачимо, результати Остроградського в інтегральному численні є найважливішою складовою частиною математичного аналізу [2].

Товаришем Остроградського і не менш талановитим математиком 19 сторіччя є В.Я. Буняковський. Поява його статті «Об алгебраических интегралах в разностях рациональных дробей» (1838р.) була визвана дослідженнями Остроградського про інтегрування алгебраїчних функцій, особливо його першою роботою про інтегрування раціональних дробів. Він доводить, що $z = \sum \frac{f(x,y)}{F(x,y)}$, де y – алгебраїчна функція x (Δx вважається рівною одиниці), є алгебраїчною функцією x за тими ж умовами, що $\int \frac{f(x,y)}{F(x,y)} dx$, а також що способи знаходження такої функції, запропоновані Остроградським для $\int \frac{f(x,y)}{F(x,y)} dx$, залишаються вірними для $\sum \frac{f(x,y)}{F(x,y)}$. Значно більшу цікавість викликають роботи «О некоторых неравенствах, касающихся обыкновенных интегралов и интегралов в конечных разностях» (1859) та «О некоторых частных случаях интегрируемости в конечном виде дифференциала» (1863р.). Вивчаючи питання спрощення кратних інтегралів, Буняковський відмітив, що величина кратного інтеграла як функція параметрів може бути довільною при заміні в ньому змінних, і показав це на прикладі подвійного інтеграла $\int_0^{\infty} \int_0^x F(x, y, \lambda, \mu) dx dy$ при переході в ньому до полярних координат. Значно суттєвіші результати Буняковський отримав в роботі «О некоторых неравенствах, касающихся обыкновенных интегралов и интегралов в конечных разностях» (1859р.). В ній використовується трактування визначеного інтеграла за Остроградським:

$$M_{x_0}^x f(x) = \frac{\int_{x_0}^x f(x) dx}{x - x_0},$$

причому $M_{x_0}^x f(x)$ означає середнє арифметичне значення функції $f(x)$ для всіх значень x від x_0 включаючи до x не включаючи. Виходячи із цієї формули і використовуючи ту обставину, що середнє геометричне менше середнього геометричного і більше середнього гармонічного, Буняковський безпосередньо отримує нерівність

$$(X - x_0) \log \left(\frac{X - x_0}{\int_{x_0}^X \frac{dx}{f(x)}} \right) < \int_{x_0}^X \log f(x) dx < (X - x_0) \log \frac{\int_{x_0}^X f(x) dx}{X - x_0}$$

і далі, по аналогії з відповідними співвідношеннями для добутку суми n квадратів величин і суми квадратів тієї ж кількості величин, приходиться до однієї з найважливіших в математичному аналізі нерівностей

$$\int_{x_0}^X \varphi^2(x) dx \int_{x_0}^X \psi^2(x) dx > \left(\int_{x_0}^X \varphi(x) \psi(x) dx \right)^2,$$

особливо відмічаючи, його частинні випадки при $\varphi(x) = \frac{1}{\psi(x)} = \sqrt{f(x)}$, а також $\psi(x) = 1$ (підінтегральні функції мають бути неперервними і додатними між x_0 і X). Довгий час це відкриття приписували Г.Шварцу (1843-1921), котрий опублікував точно таке ж дослідження через 16 років після Буняковського (1875р.) [3].

З середини XIX ст. ведуча роль в розвитку вітчизняної математики належить відомому російському ученому Пафнутію Львовичу Чебишеву. Питаннями інтегрування функцій Чебишев займався протягом всієї своєї творчої діяльності. Його першою роботою в цій області стала «Заметка об одном классе кратных определенных интегралов» (1843р.). Основним її змістом досліджується теорема про те, що

$$\int_0^\infty \int_0^\infty \dots \int_0^\infty \varphi_1(x) \varphi_2(x) \varphi_3(x) \dots f(x^m + y^n + z^p + \dots) dx dy dz \dots = \int_0^\infty \Phi(u) f(u) du,$$

де $\Phi(u^2) = \frac{\psi(u\sqrt{-1}) - \psi(-u\sqrt{-1})}{2\pi u^2 \sqrt{-1}}$,

причому $\psi(u) = \int_0^\infty e^{-u} \left(\int_0^\infty \varphi_1(x) e^{-\frac{ax^m}{u}} dx \times \int_0^\infty \varphi_2(y) e^{-\frac{by^n}{u}} dy \int_0^\infty \varphi_3(z) e^{-\frac{cz^p}{u}} dz \dots \right) du$.

Вказана стаття є невеликим епізодом в творчих пошуках молодого Чебишева. В основному він цікавився питанням інтегрування в кінцевому вигляді алгебраїчних функцій. Розгляду цього питання присвячена робота Чебишева, представлена ним Петербурзькою академією наук в 1843р. Відгук на неї повинен був дати Остроградський. Судячи з усього він цього не зробив. В усякому випадку безпосереднього наукового контакту з Остроградським Чебишеву встановити не вдалося. Цю роботу він включив у дисертацію на право викладання «Об интегрировании с помощью логарифмов» (1847р.).

В дисертації інтегрування диференціалів, раціональних відносно квадратного кореня раціональної функції x , зведено до знаходження інтеграла

$$\int \frac{f(x)}{F(x)} \cdot \frac{dx}{\sqrt{\theta(x)}}$$

де $\frac{f(x)}{F(x)}$ нескоротний раціональний дріб; $\theta(x)$ ціла функція, котра не має кратних множників. Для інтегралів вказаного вигляду із досліджень Абея (1828р.) і Ліувілля (1834р.) було відомо, що якщо такий інтеграл зводиться до алгебраїчних чи логарифмічних функцій, то алгебраїчна частина інтеграла має вигляд $\frac{\Phi(x)}{\Phi_1(x)} \sqrt{\theta(x)}$, а членами логарифмічної частини є доданки вигляду $A \log \frac{p+q\sqrt{\theta(x)}}{p-q\sqrt{\theta(x)}}$. Тут $\Phi(x), \Phi_1(x), p$ і q , а саме $p_1, q_1, p_2, q_2, \dots, p_r, q_r$ цілі функції; $A_1, A_2, \dots, A_r$ – константи, причому, якщо логарифмічна частина зведена до найменшої кількості доданків, то рівняння $k_1 A_1 + k_2 A_2 + \dots + k_r A_r = 0$ виконується, якими б не були дійсні раціональні числа $k_1, k_2, \dots, k_r$.

Як зазначалося вище, в припущенні, що логарифмічна частина дорівнює нулю, задача була цілком розв'язана Остроградським і Ліувіллем. Увагу Чебишева привертає загальний випадок. В дисертації розглянуті визначення алгебраїчної частини інтеграла і методи її знаходження за допомогою доведених теорем. При невиконанні якогось одного із цих правил інтеграл не можна виразити алгебраїчними чи логарифмічними функціями, наприклад у випадках

$$\int \frac{(x-a)(x-b)}{(x-c)^2} \cdot \frac{dx}{\sqrt{(x-a)(x-f)(x-g)(x-h)}} \quad \text{та} \quad \int \frac{x-a}{x-c} \cdot \frac{dx}{\sqrt{(x-a)(x-f)(x-g)(x-h)}}$$

коли a і b не дорівнюють c, e, f, g, h , а останні числа всі різні. Вказаний Чебишевим об'ємних клас інтегралів, який не зводиться до алгебраїчних і логарифмічних функцій, суттєво відрізняється від класу, відкритого раніше Ліувіллем. Запропоновані Чебишевим правила знаходження алгебраїчної частини інтеграла подібні тим, які встановив Остроградський для інтегрування раціональних функцій в алгебраїчні.

Чебишеву вдалося знайти правило і для рішення більш тяжкої задачі знаходження логарифмічної частини інтеграла. Суттєву частину цього правила становить визначення цілого числа n і цілих функцій p і q , задовольняючих рівняння

$$\frac{p+q\sqrt{\theta(x)}}{p-q\sqrt{\theta(x)}} = T \frac{(x-a)^\alpha (x-b)^\beta \dots (x-l)^\lambda}{(x-s)^\mu \dots (x-\eta)^\nu}, \text{ степінь } \frac{p+q\sqrt{\theta(x)}}{p-q\sqrt{\theta(x)}} = 0,$$

де T невідома функція, яка зберігає кінцеву величину при кінцевому x ; дріб $\frac{p+q\sqrt{\theta(x)}}{p-q\sqrt{\theta(x)}}$ ніколи не перетворюється в $\frac{0}{0}$; $\beta, \dots, \lambda, \sigma, \dots, \eta$ – раціональні додатні числа, числа $a, b, \dots, l, s, \dots, \eta$ всі різні і не перетворюють $\theta(x)$ в нуль. Ця задача розв’язується в заключній частині дисертації з залученням розкладу раціональних функцій в неперервні дроби. Запропонований Чебишевим метод в деяких випадках приводить до методу Абеля, який був даний останнім без доведення для інтегралів розглядуваного вигляду.

Дисертація Чебишева, котра являється важливим етапом його творчого шляху, залишалася ненадрукованою аж до 1930 р. Тоді вона з’явилася в книзі повної збірки праць автора. Зміст її свідчить про вплив на розвиток наукової діяльності молодого Чебишева робіт Остроградського, Абеля і Ліувілля, тематика ж визначила один із основних напрямків подальшої наукової творчості Чебишева з характерними для нього чисто алгоритмічними методами в дусі Ейлера і Лежандра.

Розвитком результатів дисертації «Об интегрировании с помощью логарифмов» Чебишев за порадою Ліувілля і Ерміта зайнявся в 1852 р. в Парижі. В 1853 р. в журналі Ліувілля він опублікував роботу «Об интегрировании иррациональных дифференциалов» В цьому класичному творі – основному його дослідженні по інтегрування алгебраїчних функцій – вивчається питання про інтегрування в алгебраїчних і логарифмічних функціях виразу

$$\frac{f_0(x)}{F_0(x)} \cdot \frac{dx}{\sqrt[m]{\theta(x)}}$$

де $f_0(x), F_0(x), \theta(x)$ цілі функції x . Задачу Чебишев розв’язує в тій же послідовності в основному за допомогою тих же засобів, що і в згаданій дисертації, присвяченій частинному випадку, коли $m = 2$. Перш за все він формулює правила виділення алгебраїчної частини інтеграла, аналогічні правилам для випадку $m = 2$. Потім дає широке узагальнення дослідів Абеля, розвиває його ідеї і методи, особливо при вивченні питання про логарифмічні члени інтеграла, спираючись при цьому на залишену Абелем без доведення наступну теорему: якщо інтеграл вигляду $\int \frac{p dx}{\sqrt{R}}$, в якому p і R цілі функції x , виражається логарифмами, то його можна представити у вигляді

$$\int \frac{p dx}{\sqrt{R}} = A \log \frac{p + q\sqrt{\theta(x)}}{p - q\sqrt{\theta(x)}}$$

де A константа; p і q цілі функції x (при цьому многочлени p і q задовільняють рівняння $p^2 - q^2 R = C$, де C – постійна величина).

Результати вивчення питання про логарифмічні члени Чебишев підсумовує в таких теоремах.

Теорема 1. Нехай $\frac{f(x)}{F(x)}$ раціональний дріб, а $\theta(x)$ – поліном, всі корені якого мають кратність меншу m .

Вираження інтеграла

$$\int \frac{f(x)}{F(x)} \cdot \frac{dx}{\sqrt[m]{\theta(x)}}$$

в кінцевому вигляді має тільки логарифмічні члени, то цей інтеграл рівний сумі членів вигляду

$$A \log [\varphi(\sqrt[m]{\theta(x)}) \varphi^\alpha(\alpha \sqrt[m]{\theta(x)}) \varphi^{\alpha^2}(\alpha^2 \sqrt[m]{\theta(x)}) \dots \varphi^{\alpha^{m-1}}(\alpha^{m-1} \sqrt[m]{\theta(x)})]$$

де $\varphi(\sqrt[m]{\theta(x)})$ – ціла функція x і $\sqrt[m]{\theta(x)}$; α – первісний корінь рівняння $x^m - 1 = 0$. Кількість таких членів, достатня для отримання вираження розглядуваного інтеграла, не перевищить степеня функції $F(x)$, якщо степінь функції $\frac{f(x)}{F(x)\sqrt[m]{\theta(x)}}$ нижче -1 , в протилежному випадку кількість таких членів перевищить степінь $F(x)$ лише на одиницю.

Теорема 2. Частинним випадком цієї теореми при $F(x) = 1$ є наступне твердження: якщо $f(x)$ і $\theta(x)$ цілі функції ($\theta(x)$ розкладається на множники кратності не вище m) і якщо інтеграл $\int \frac{f(x)}{\sqrt[m]{\theta(x)}} dx$ виражається тільки логарифмічними членами, то він може бути зведений до вигляду

$$A \log [\varphi(\sqrt[m]{\theta(x)}) \varphi^\alpha(\alpha \sqrt[m]{\theta(x)}) \varphi^{\alpha^2}(\alpha^2 \sqrt[m]{\theta(x)}) \dots \varphi^{\alpha^{m-1}}(\alpha^{m-1} \sqrt[m]{\theta(x)})]$$

де $\varphi(\sqrt[m]{\theta(x)})$ – ціла функція x і $\sqrt[m]{\theta(x)}$; α – первісний корінь рівняння $x^m - 1 = 0$. частинним випадком цієї теореми при $m = 2$ є вказана вище теорема Абеля.

Теорема 3. Нарешті третя теорема Чебишева полягає в наступному: інтеграл $\int \frac{f(x)}{x^m \sqrt{\theta(x)}} dx$ не зводиться до функцій алгебраїчної і логарифмічної, якщо $\theta(x)$ не має кратних множників степеня вище $(m-1)$ і якщо степінь функції $f(x)$ нижче $\frac{m\sqrt{\theta(x)}}{x}$. При $m=2$ ця теорема приводить до теореми Ліувілля, з якої слідує, що еліптичний інтеграл першого роду $\int \frac{dx}{\sqrt{(1-x^2)(1-k^2x^2)}}$, не може бути виражений в кінцевому вигляді в елементарних функціях і, є новою трансцендентною функцією. Чебишев показує також, як отримати рівняння, визначаюче кожне із логарифмічних членів.

Свої загальні теореми Чебишев застосовує до інтегрування диференціальних біномів $x^s(a+bx^q)^{m'} dx$ (s, s', s'' раціональні числа), інтеграл яких легко зводиться до вигляду $\int x^{p-1}(1+x^q)^{\frac{m'}{q}} dx$ де p, q, m, m' цілі числа і $q > 0$. З часів Ньютона (1676 р.) і Ейлера (1768 р.) було відомо, що цей інтеграл виражається в кінцевому вигляді елементарними функціями, якщо одне з двох чисел $\frac{p}{q}, \frac{p}{q} + \frac{m'}{m}$ є цілим (окрім очевидної інтегрованості над цілим $\frac{m'}{m}$). Ейлер вказав твердження, що вказані умови вичерпують випадки інтегрованості в кінцевому вигляді. Це твердження надзвичайно просто на основі своїх результатів довів Чебишев. З його теореми слідує, що у всіх інших випадках $\int x^{p-1}(1+x^q)^{\frac{m'}{q}} dx$ представляє особливу трансцендентну функцію.

Свій загальний метод для знаходження алгебраїчної частини в представленні інтеграла від ірраціонального вираження і для визначення окремо всіх його членів Чебишев конкретизував і дослідив перш за все застосовуючи до найпростішого та найцікавішого випадку інтегрування диференціалів, котрі мають квадратний корінь із многочлена третього або четвертого степеня. В роботі «Об интегрировании дифференциалов, содержащих квадратный корень из многочлена третьей или четвертой степени» (1854, 1857 рр.) він запропонував загальний і прямий спосіб, за яким питання про вираження $\int \frac{f_0(x)}{F_0(x) \sqrt{\theta(x)}} dx$ в кінцевому вигляді при $\theta(x) = x^4 + \beta x^2 + \gamma x^2 + \delta x + \lambda$ (еліптичного інтеграла) зводиться до розв'язаної Абелем задачі про знаходження всіх диференціалів в виду $\frac{p dx}{\sqrt{R}}$, де q і R - цілі функції x , інтеграли яких можна виразити у вигляді $\log \frac{p+q\sqrt{R}}{p-q\sqrt{R}}$. Чебишев звертає увагу на дослідження рівнянь, аналогічних рівнянням на знаходження числа n і функцій p та q . Він дає метод перетворення таких рівнянь, який дає змогу звести їх до більш простих рівнянь. Якщо $\theta(x)$ - многочлен третього чи четвертого степеня, розв'язок може бути знайдений за Абелем шляхом розкладу $\sqrt{\theta(x)}$ в неперервний дріб. В разі, якщо цей неперервний дріб є періодичним, інтегрування в кінцевому вигляді можливе, в протилежному випадку - неможливе.

Продовжуючи дослідження по інтегруванню алгебраїчних функцій, Чебишев опублікував праці «Об интегрировании дифференциалов, содержащих кубический корень» (1865 р.) та «Об интегрировании простейших дифференциалов, содержащих кубический корень» (1867 р.). З вивченням граничних значень інтегралів і сум тісно пов'язані останні роботи Чебишева - «О суммах, составленных из значений простейших одночленов, умноженных на функцию, которая остается положительною» (1891 р.), «О разложении в непрерывную дробь рядов, расположенных по нисходящим степеням переменной» (1892 р.) та «О суммах, зависящих от положительных значений какой-нибудь функции» (1895р.). В них Чебишев віддає перевагу розгляду сум, відмічаючи разом з тим, що можна отримати при цьому для граничних величин інтегралів. Питання інтегрування алгебраїчних функцій в кінцевому вигляді через їх надзвичайну важкість після Чебишева мало хто вивчав. Роботи ж по граничних величинах інтегралів привели його до відкриття нового методу дослідження в математиці - методу моментів [1].

На сьогодні розглянуто питання щодо розвитку уявлень про кратний інтеграл а також про вагомий вклад в нього наших співвітчизників. Надалі планується проаналізувати застосування інтегрального числення в інших науках та сферах суспільного життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубев В.В. Работы П.Л. Чебышева по интегрированию алгебраических функций. - В кн.: Научн. наследие П.Л. Чебышева. Т.1 Изд-во АН СССР, М. - Л., 1945. - С. 88-121.
2. Делоне Б.Н. М.В. Остроградский и его работы в области математического анализа. - Природа, 1952. - С.77-81.
3. Штокало Й.З. История отечественной математики. Т.2. - К.: Наукова думка. - 1967. - 616 с.

Галина ПАВЛИЧЕНКО

РОЗРОБКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ДИСЦИПЛІНИ «КЛАСИЧНІ ТЕСТОВІ МОДЕЛІ» ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ОСВІТНІ ВИМІРЮВАННЯ

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – доктор фіз.-мат. наук, професор О.В. Авраменко

Одним з ключових моментів діагностики знань є необхідність не тільки оцінювати рівень знань тестованих, але й аналізувати якість самих тестових завдань, що необхідно для адекватної оцінки знань. Статистична обробка важлива в сучасному світі. Статистична обробка результатів тестування дозволяє з одного боку, об'єктивно визначити результати тестованих, з іншого – оцінити якість самого тесту, тестових завдань, наприклад, оцінити його надійність.

В умовах сучасності, коли тести набувають значної популярності, складання якісного тесту стає необхідністю. В цьому процесі значну роль відіграє саме статистична обробка даних тестування з метою аналізу тестових завдань та всього тесту. Тому так важливо правильно навчати студентів цієї обробки. Проте індивідуальних завдань на прикладі, яких можна навчатися в літературі немає.

Засновником класичної теорії тестів (Classical Theory of mental tests) є відомий британський психолог, автор факторного аналізу, Чарльз Едвард Спірман (Charles Edward Spearman, 1863-1945). Значний вклад в розвиток цієї теорії вніс Льюїс Гуттман (Louis Guttman, 1916-1983). Всебічно і повно класична теорія тестів вперше була викладена у фундаментальній праці Гарольда Гулліксена (Gulliksen H., 1950 p.), а сучасне її викладення наведене у книзі Л. Крокер і Дж. Алгіні (1986 p.) [1]. З вітчизняних дослідників вперше опис цієї теорії дав В. Аванесов (1989 p.). В роботі Н.Б. Челишковой (2002 p.) наведені відомості про статистичне обґрунтування якості тесту [2]. В. Ким (2007 p.) в своїй монографії виклав елементи класичної теорії [3]. У підручнику [4] наведені основні відомості з дисципліни програми підготовки магістра спеціальності «Освітні вимірювання», зокрема, з дисципліни «Класичні тестові моделі». Зауважимо, що у працях більшості видатних науковців основна увага приділяється загальному використанню методів класичної теорії, без методичного керівництва використання цієї теорії, не розроблені завдання.

Метою статті є алгоритмізація розробки завдань для навчання студентів статистичної обробки даних тестування для аналізу тестових завдань.

Статистична обробка даних тестування з метою аналізу тестових завдань та всього тесту в цілому містить наступні кроки:

1. Формування матриці відповідей
2. «Бракування» (тобто вилучення з матриці рядків та стовпців, які не дозволяють диференціювати випробовуваних та не дають ніякої інформації про тест)
3. Впорядкування матриці відповідей
4. Графічна інтерпретація емпіричних даних (тобто побудова різних діаграм, зокрема полігон частот та гістограму)
5. Підрахунок середніх значень первинних балів (мода, медіана, середнє вибіркоче)
6. Розрахунок дисперсії тестових балів (а також середнього відхилення)
7. Перевірка гіпотези про нормальний розподіл тестових балів
8. Складність завдання (коефіцієнт розв'язності завдання)
9. Диференційована здатність завдань (дискримінативність тестового завдання)
10. Розрахунок кореляції між завданнями
11. Оцінка надійності тесту
12. Оцінка помилки вимірювань та побудова довірчого інтервалу
13. Оцінка валідності тесту
14. Аналіз дистракторів (для завдань закритої форми)
15. Перевірка паралельності варіантів тесту

Для того, щоб навчити студентів правильно обробляти результати тестування, визначати якість тестового завдання потрібно розробити завдання на прикладі яких вони будуть вчитися, адже в літературі присвяченій класичній теорії тестування такі завдання практично відсутні. Для розробки одного із таких завдань, використовуючи Excel, потрібно виконати нижче слідуючі дії:

1. Ввести трикутну бінарну матрицю розмірністю, наприклад 20×10 (тобто 20 тестованих, які відповідали на 10 тестових завдань). Бажано надавати студенту для навчання завдання з прямокутними (не квадратними) матрицями, адже матриці такого типу майже постійно зустрічаються на практиці, але в роботах по класичній теорії тестування пропонують квадратні матриці.

2. Попередньо введено трикутну матрицю трохи «псуємо», тобто в трикутнику одиниць додаємо невелику кількість нулів, в трикутник нулів додаємо невелику кількість одиниць. Таким чином, щоб послідовність цифр в рядках між собою не співпадала і послідовності цифр в стовпцях також не співпадали. А також щоб максимальна сума одиниць по рядках не перевищувала 19, максимальна сума одиниць по стовпцях не перевищувала 9, а мінімальна сума і по стовпцях, і по рядках була не меншою 1.

3. Впорядковуємо дані в матриці за спаданням сум по рядках і за спаданням сум в стовпцях (переставляючи місцями рядки і стовпці). Для контролю перевіряємо ще раз щоб не було співпадань серед рядків та серед стовпців (приклад в таблиця 1).

Таблиця 1. Впорядкована бінарна матриця

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Σ
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	9
2	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	9
3	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	8
4	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	8
5	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	7
6	1	1	1	1	1	1	0	0	1	0	7
7	1	1	0	1	1	1	1	0	1	0	7
8	0	1	1	1	0	1	1	1	0	0	6
9	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	5
10	1	1	1	0	1	0	0	1	0	0	5
11	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	4
12	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	4
13	1	1	0	0	1	0	0	0	0	1	4
14	1	0	1	1	1	0	0	0	0	0	4
15	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	3
16	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3
17	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
18	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2
19	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
20	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Σ	18	16	13	11	10	9	7	7	5	3	

4. Перемішуємо стовпчики між собою, а потім перемішуємо рядки між собою.

5. Вставляємо в отриману матрицю одиничні та нульові рядки та стовпці у випадковому порядку. Наприклад, нульовий та одиничний стовпчики й нульовий та два одиничних рядки. В результаті отримується матриця розмірністю 23×12.

6. Додаємо до матриці довільний список прізвищ в алфавітному порядку, який стає списком прізвищ тестованих. Вводимо нову нумерацію випробовуваних й тестових завдань. Завдання готове. (Приклад в таблиці 2).

Студент отримує завдання у вигляді матриці з таблиці 2, тобто вже виконаний перший пункт (формування матриці відповідей) статистичної обробка даних тестування. Далі виконуючи пункти 2 і 3 студент має з матриці-завдання (таблиця 2) отримати впорядковану матрицю із вилученими рядками і стовпцями, які не несуть жодної інформації про тест та не диференціюють учасників тестування (таблиця 1). Отже, отриманий алгоритм складання завдання для навчання студентів – це виконані пункти 1, 2 та 3 статистичної обробки даних тестування у зворотному порядку.

Для розв'язання завдання студент виконує по черзі пункти статистичної обробки даних тестування. Наприклад, для обчислення дисперсії можна використати наступну формулу:

$$S_X^2 = \frac{N \sum_{i=1}^N X_i^2 - \left(\sum_{i=1}^N X_i \right)^2}{N(N-1)}$$

де N – кількість учасників тестування (в нашому прикладі 20), X_i – індивідуальні бали тестованих (в випадку, який розглядається, це суми по рядках в таблиці 1).

Емпірична дисперсія, яка відповідає розподілу із наведеного вище прикладу, дорівнює:

$$S_X^2 = \frac{20(9^2 + 9^2 + 8^2 + 8^2 + 7^2 + 7^2 + 7^2 + 6^2 + 5^2 + 5^2 + 4^2 + 4^2 + 4^2 + 4^2 + 3^2 + 3^2 + 2^2 + 2^2 + 1^2 + 1^2)}{20(20-1)} - \frac{(9+9+8+8+7+7+7+6+5+5+4+4+4+4+3+3+2+2+1+1)}{20(20-1)} = 6,567.$$

Таблиця 2. Приклад матриці

	Прізвище	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Бистрицька А.	1	0	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1
2	Бондаренко Г.	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	1
3	Бугенко О.	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0
4	Верещагін А.	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0
5	Геля О.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
6	Граб В.	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0
7	Грибовський М.	0	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1
8	Задорожний В.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
9	Денищич Т.	1	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0
10	Єнев О.	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0
11	Карпюк Д.	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0
12	Ковтун І.	0	1	1	0	0	1	0	0	0	1	1	1
13	Короткова Н.	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1	1
14	Літвінова М.	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1
15	Мосьондз Л.	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	1	1
16	Переверзева А.	1	0	1	1	0	1	0	1	1	0	1	1
17	Перекрест С.	1	1	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1
18	Савіцька А.	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	1	1
19	Стаценко Д.	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0
20	Тесленко Г.	1	0	1	1	0	1	0	1	0	1	1	1
21	Чумаченко Н.	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1
22	Шевченко В.	1	1	1	1	0	0	0	1	0	1	1	0
23	Шостак В.	0	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	0

Проте, цього завдання не достатньо, адже воно не дає можливість аналізу дистракторів. Тому потрібно додати ще одне завдання, яке йтиме в комплекті з попереднім.

Для цього потрібно створити декілька таблиць з відповідями на дистрактори тестового завдання, які мають найменшу кількість правильних відповідей (для матриці з таблиці 1 таких таблиць потрібно створювати 5 для 6-10 тестових завдань). Для прикладу покажемо створення дистрактору для тестового завдання 6.

1. Визначаємося з кількістю дистракторів (нехай буде 4). Створюємо таблицю, в якій, наприклад, на третє місце помістимо стовпчик з правильними відповідями на тестове завдання, в останній стовпчик – індивідуальні бали учасників. Всього таких стовпчиків 7 (перший для номерів учасників; другий, третій, п'ятий і шостий – для дистракторів; четвертий для правильних відповідей на дане тестове завдання; сьомий стовпчик для індивідуальних балів учасників).

2. Додаємо вниз матриці три рядки. В першому, за допомогою автосуми, підраховуємо кількість одиниць в стовпчиках. В другому рядку отриману суму ділимо на N мінус суму правильних відповідей на тестове завдання, тим самим знаходимо розподіл відповідей на дистрактори учасниками тестування. В третьому рядку обраховуємо кореляцію (за допомогою функції КОРРЕЛ) між стовпчиком відповідей на дистрактор та стовпчиком індивідуальних балів учасників.

3. Тепер заповнюємо комірки, які стосуються дистракторів таким чином:

- в одному рядку може бути лише одна одиниця;
- принаймні одна з таких матриць повинна мати рівномірний розподіл відповідей на дистрактори (або майже рівномірний, як в нашому випадку) та принаймні одна – не рівномірний;
- в результаті в матрицях має зустрічатися чотири значення кореляції: 1) від'ємне близьке до нуля; 2) додатне близьке до нуля; 3) додатне близьке 0,5 або навіть більше; 4) від'ємне, яке рівне або менше -0,5.

В результаті отримуємо матрицю з таблиці 3 (ліворуч).

4. Вилучаємо з матриці три останні рядки (Сума, %, Кореляція) та останній стовпчик (Бали).

5. Стовпчик шостого тестового завдання у впорядкованій бінарній матриці (таблиця 1) відповідає стовпчику першого тестового завдання в таблиці 2. Тому студент отримуватиме в завданні матрицю дистракторів для першого завдання.

6. Перемішуємо аналогічним чином рядки матриці дистракторів, як і перемішували рядки матриці при створенні попереднього завдання в пункті 4.

7. Додаємо відповідно одиничні та нульові елементи, як і в пункті 5 створення попереднього завдання.

8. Додаємо нову нумерацію та стовпчик з прізвищами тестованих. В результаті вміст стовпчика з назвою «вірно» повинен співпадати з відповідними відповідями тестованих на обране нами тестове завдання.

Завдання по аналізу дистракторів (тут для першого тестового завдання), яке отримує студент, наведено в таблиці 3 (праворуч).

Таблиця 3. Дистрактори

	Номери дистракторів					Бали
	1	2	вірно	3	4	
1	0	0	1	0	0	9
2	0	0	1	0	0	9
3	0	0	1	0	0	8
4	0	1	0	0	0	8
5	0	0	1	0	0	7
6	0	0	1	0	0	7
7	0	0	1	0	0	7
8	0	0	1	0	0	6
9	0	0	0	1	0	5
10	0	0	0	0	1	5
11	0	1	0	0	0	4
12	0	0	1	0	0	4
13	0	0	0	1	0	4
14	0	0	0	0	1	4
15	0	1	0	0	0	3
16	0	0	0	0	1	3
17	1	0	0	0	0	2
18	0	0	1	0	0	2
19	0	0	0	1	0	1
20	1	0	0	0	0	1
Сума	2	3	9	3	3	
%	0,18	0,27		0,27	0,27	
Кореляція	-0,46	0,01		-0,27	-0,16	

1	Прізвища	Номери дистракторів				
		1	2	вірно	3	4
1	Бистрицька А.	0	0	1	0	0
2	Бондаренко Г.	0	0	0	1	0
3	Бутенко О.	1	0	0	0	0
4	Верещагін А.	0	0	0	1	0
5	Геля О.	1	0	0	0	0
6	Граб В.	0	0	0	0	1
7	Грибовський М.	0	1	0	0	0
8	Задорожний В.	1	0	0	0	0
9	Денищич Т.	0	0	1	0	0
10	Єнев О.	0	0	1	0	0
11	Карпюк Д.	0	0	1	0	0
12	Ковтун І.	0	0	0	0	1
13	Короткова Н.	0	0	1	0	0
14	Літвінова М.	0	0	1	0	0
15	Мосьондз Л.	0	0	0	0	1
16	Переверзева А.	0	0	1	0	0
17	Перекрест С.	0	0	1	0	0
18	Савіцька А.	0	0	0	1	0
19	Стаценко Д.	0	1	0	0	0
20	Тесленко Г.	0	0	1	0	0
21	Чумаченко Н.	0	0	1	0	0
22	Шевченко В.	0	0	1	0	0
23	Шостак В.	0	1	0	0	0

Висновки.

Підготовлено методичний практикум, в якому розроблено систему вправ для статистичної обробки даних тестування з метою аналізу тестових завдань та всього тесту в цілому, який містить такі індивідуальні завдання:

- опрацювати та проаналізувати наведену матрицю відповідей на деякий тест;
- опрацювати та проаналізувати дистрактори для певного завдання.

Підготовлено також методичне керівництво по статистичній обробці даних тестування.

Навчально-методичні матеріали можуть бути впроваджені у навчальний процес на спеціальності «Освітні вимірювання» при викладанні дисципліни «Класичні тестові моделі», а також при підготовці і індивідуальних завдань з дисципліни «Моделі та методи IRT».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Крокер Л., Алгіна Дж. Введение в классическую и современную теорию тестов. - М.: Логос, 2010. - 668 с.
2. Чельшкова Н. Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов : учебное пособие / Н. Б. Чельшкова. – М. : Логос, 2002. – 432 с.
3. Ким В.С. Тестирование учебных достижений. Монография. /В.С. Ким. – Уссурийск: Издательство УГПИ, 2007. – 214 с.
4. Вимірювання в освіті: Підручник / За редакцією О.В. Авраменко.– Кіровоград: «КОД», 2011. – 360 с.

Анна ЧІНЧОЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАДАЧ З РОЗГОРНУТОЮ ВІДПОВІДДЮ

(магістрантка фізико-математичного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор Р.Я. Ріжняк

Процес розв'язування математичних задач є важливою методичною проблемою. Вміння проаналізувати умову задачі, побудувати адекватну до умови вихідної задачі математичну модель, дослідити цю модель та скласти алгоритм її розв'язування, розв'язати отриману модель на мові математики, транслювати отримані при розв'язуванні дані на мову вихідної задачі, здійснити аналіз отриманих результатів – всі ці компоненти узагальненого уміння розв'язувати математичні задачі мають стати невід'ємними вміннями старшокласників [1].

Розв'язування математичної задачі здійснюється за відомими алгоритмами і процес її розв'язування складається із створення математичної моделі задачі, перетворення моделі на скінченну кількість кроків (операцій чи перетворень), що й приведе до розв'язку вихідної задачі. Алгоритм розв'язання задачі має задовольняти такі вимоги:

- Однозначність перетворень;
- Визначеність перетворень;
- Скінченне число перетворень.

У статті ми розглянемо можливі варіанти організації перевірки завдань із розгорнутою відповіддю на прикладі розв'язування рівнянь з параметрами з використанням властивостей функцій.

Типологія завдань із розгорнутою відповіддю визначається багато в чому особливостями предмета. За підходами, що використовуються при оцінюванні відповідей з математики, можна виділити три типи оцінювання завдань із розгорнутою відповіддю [2, 152], [3, 214]: 1) *завдання, для оцінки виконання яких використовується узагальнена схема оцінювання* (у процесі оцінювання відповіді враховується послідовність кроків виконання завдання, обґрунтованість ключових моментів, одержання правильної відповіді); 2) *завдання, для оцінки виконання яких використовується узагальнена аналітична схема оцінювання* (завдання аналізується й оцінюється за кількома аспектами – критеріями – оцінювання); 3)

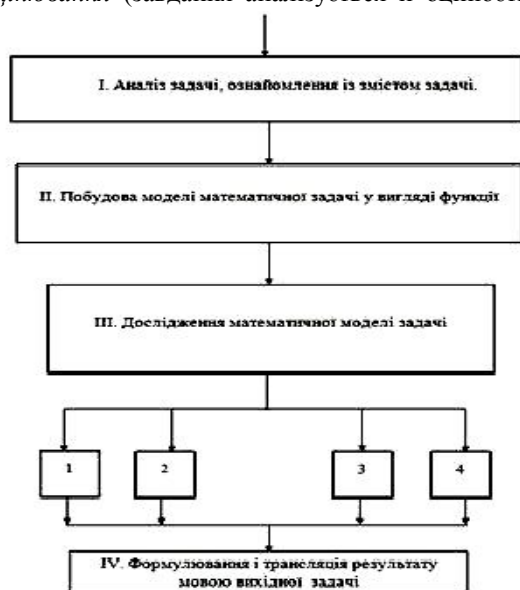

Рис. 1

завдання, для оцінки виконання яких використовується схема оцінювання, побудована на основі поелементного аналізу виконання завдання (у змісті відповіді виділяються окремі елементи, залежні або незалежні; відповідь оцінюється за наявністю в ній виділених елементів). У нашій роботі ми проаналізуємо оцінювання виконання суб'єктами навчання завдань з розгорнутою відповіддю за першим та третім типами оцінювання. Розглянемо загальні алгоритми вказаних типів оцінювання. [3,131]

Оцінювання за узагальненою схемою розв'язання задачі.

У діяльності, пов'язаної з розв'язуванням математичних задач, найчастіше виділяють *чотири етапи* (рис. 1). Надалі в тексті ми конкретизуємо загальний алгоритм оцінювання, розглянувши це на прикладі конкретної задачі.

Оцінювання за по елементним аналізом виконання розв'язування задачі:

Введемо позначення для складних умінь, рівень формування яких буде перевірятися тестом завдання з розгорнутою відповіддю, через $A_1, A_2, \dots, A_m$.

Визначимо структуру складних умінь. Нехай для відтворення складного уміння A_1 необхідно відтворити такі елементарні уміння: $a_1^1, a_1^2, \dots, a_1^{n_1}$, для відтворення складного уміння A_2 – елементарні уміння $a_2^1, a_2^2, \dots, a_2^{n_2}$, ..., для відтворення складного уміння A_m – елементарні уміння $a_m^1, a_m^2, \dots, a_m^{n_k}$. Ми допускаємо тотожність деяких з елементарних умінь, що входять до складних умінь. Більше того, це може бути корисним у контексті перевірки якості відтворення одного і того ж елементарного уміння у процесі відтворення різних складних умінь (тобто, відтворення одного і того ж елементарного уміння в різних навчальних умовах). При цьому можна робити висновки з приводу факту високої кореляції відтворення одного і того ж елементарного уміння у різних умовах, або ж аналізувати причини низької кореляції відтворення такого уміння у процесі відтворення неоднакових складних умінь. У відповідності до визначеної структури складних умінь та виділених елементарних умінь формулюємо завдання тесту (при визначенні його компонентів – окремих завдань – керуємося заданими складними умінями, а також вимогою обмеженості проміжку часу, відведеного на виконання інтегрованого завдання). Перелічені елементарні уміння і стануть окремими вимірюваними елементами у змісті відповіді на розгорнуте завдання. Для чисельного вираження результатів вимірювання враховуємо, що при використанні, наприклад, бінарної системи оцінювання відтворення всіх елементарних умінь (використовується однаковий підхід до вимірювання рівня відтворення усіх елементів завдання) результат вимірювання досягнень студента буде представлений у натуральних числах і належатиме проміжку $[0; M]$, де

$M = 2 \cdot \sum_{i=1}^k n_i$. При використанні співвимірного підходу (застосування бінарної, тернарної, і так далі, – n -

нарної системи оцінювання рівня відтворення різних елементарних умінь в межах відтворення конкретного складного уміння) до вимірювання рівня відтворення кожного елементу завдання знаходження значення M трохи ускладнюється, але не настільки, щоб це стало вирішальним аргументом при прийнятті рішення щодо доцільності виділення ваги того чи іншого елементарного уміння порівняно з іншими вміннями, рівень формування яких перевіряється.

Розглянемо застосування описаних алгоритмів для оцінювання розв'язування суб'єктами навчання завдань з розгорнутою відповіддю на прикладі рівнянь з параметром.

Задача: При яких значеннях параметра a корені рівняння $(2a+1) \cdot x^2 - a \cdot x + a - 2 = 0$ задовольняють умовам: $x_1 < 1, x_2 > 1$?

Розв'язання: I спосіб: (розв'язання проводимо графічно)

Перетворимо функцію. Виразимо параметра a

через змінну x . Маємо: $2ax^2 + x^2 - ax + a - 2 = 0$,

Маємо систему

ХОА:
$$a = \frac{2 - x^2}{2x^2 - x + 1}$$

1. Побудуємо графік функції $y = \frac{2 - x^2}{2x^2 - x + 1}$ (рис.2)

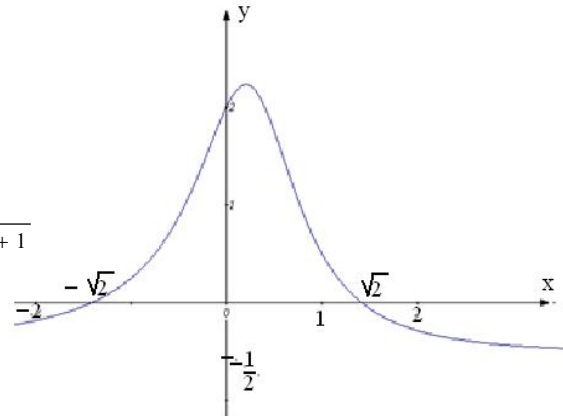

Рис. 2

а) Горизонтальна асимптота матиме вигляд

$$y = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{2 - x^2}{2x^2 - x + 1} = \frac{-1}{2}.$$

б) Точки перетину

з ОХ: $x = \sqrt{2}, x = -\sqrt{2}$

в) Точка перетину з ОУ: $x=0, y=2$

д) знайдемо похідну з метою дослідження функції на екстремуми:

$$y' = \frac{x^2 - 10x + 2}{2x^2 - x + 1} = 0.$$

Точка максимуму – $x = 5 + \sqrt{23}$.

Точка мінімуму – $x = 5 - \sqrt{23}$.

2. Визначимо для яких значень параметра a рівняння має два корені, для цього будемо будувати прямі паралельні осі ОХ змінюючи значення параметра a . При

$a = -\frac{1}{2}$ рівняння має два корені але $x_1 = 5, x_2 = 5 + \sqrt{23}$, для них не виконується умова $x_1 < 1,$

$x_2 > 1$.

$a \in (-\frac{1}{2}; \frac{1}{2})$ Тому відповідно до рис.3 можемо

зробити висновок, що при рівняння має два корені, які задовольняють умову $x_1 < 1, x_2 > 1$.

Відповідь: $a \in (-\frac{1}{2}; \frac{1}{2})$

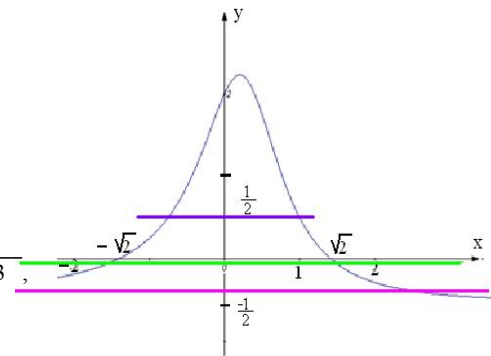

Рис. 3

II спосіб: (аналітичний) Необхідно розглянути два випадки :

1) Знак біля старшого коефіцієнта більше за 0:
$$\begin{cases} 2a+1 > 0 \\ f(1) < 0 \\ D \geq 0 \end{cases}$$

(рис.4)

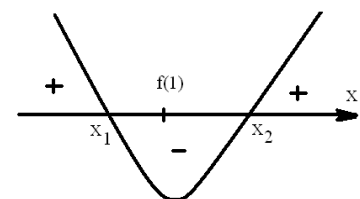

Рис. 4

$$\begin{cases} 2a > -1 \\ (2a+1) - a + a - 2 < 0 \\ a^2 - 4 \cdot (a-2) \cdot (2a+1) \geq 0 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} a > -\frac{1}{2} \\ a < \frac{1}{2} \\ -7 \cdot a^2 + 12 \cdot a + 8 \geq 0 \end{cases}$$

$$\Rightarrow \begin{cases} a > -\frac{1}{2} \\ a < \frac{1}{2} \\ (a - \frac{6-\sqrt{92}}{7}) \cdot (a - \frac{6+\sqrt{92}}{7}) \leq 0 \end{cases} \Rightarrow a \in \left(-\frac{1}{2}; \frac{1}{2}\right) \text{ (рис. 5)}$$

2) Знак біля старшого коефіцієнта менше за 0 (рис. 6): $\begin{cases} 2a+1 < 0 \\ f(1) > 0 \\ D \geq 0 \end{cases}$

$$\Rightarrow \begin{cases} a < -\frac{1}{2} \\ (2a+1) - a + a - 2 > 0 \\ a^2 + -4(a-2)(2a+1) \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} a < -\frac{1}{2} \\ a > \frac{1}{2} \\ -7 \cdot a^2 + 12 \cdot a + 8 \geq 0 \end{cases}$$

$$\Rightarrow \begin{cases} a < -\frac{1}{2} \\ a > \frac{1}{2} \\ (a - \frac{6-\sqrt{92}}{7}) \cdot (a - \frac{6+\sqrt{92}}{7}) \leq 0 \end{cases} \\ a \in \emptyset$$

Відповідь: якщо гілки параболи вгору – $a \in \left(-\frac{1}{2}; \frac{1}{2}\right)$

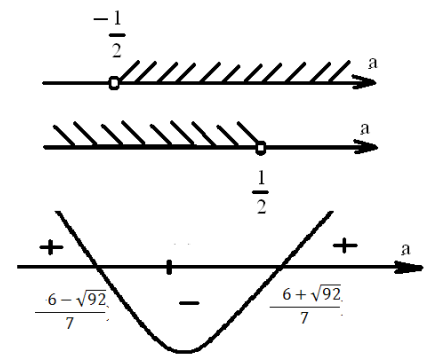

Рис. 5

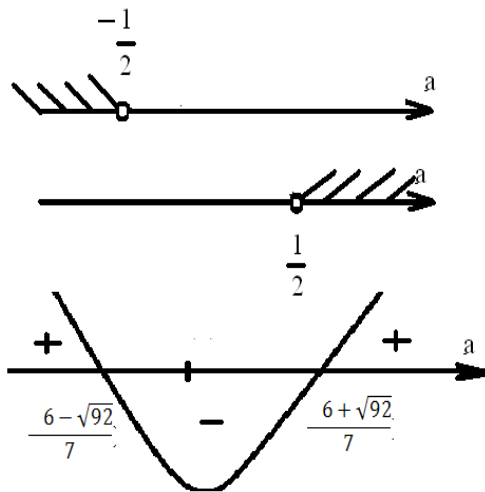

Рис. 7

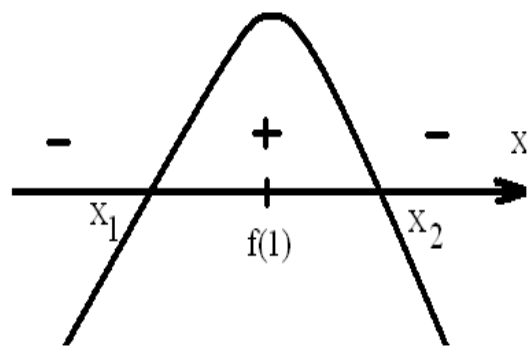

Рис. 6

Проаналізуємо способи розв’язування задачі та складемо їх узагальнені схеми.

Оцінювання за загальною схемою (I спосіб):

1. Аналіз умови задачі. Вміння визначати тип рівняння, виразити функцію. (1 бал)
  2. Побудова графіку функції. Проводити дослідження графіку. (2 бали)
  3. Інтерпретація графічного розв’язку на мову вихідної задачі. Запис відповіді. (1 бали)
- Максимально можлива кількість балів – 5.

Оцінювання за загальною схемою (II спосіб):

1. Аналіз умови задачі. Вміння визначати тип рівняння (1 бал)
  2. Визначити сімейство розв’язків, які задовольняють поставленій проблемі задачі. (2 бали)
  3. Інтерпретація розв’язку. Запис відповіді. (1 бали)
- Максимально можлива кількість балів – 5.

Проаналізуємо елементарні вміння, входять до структури складного вміння розв’язування рівняння з параметром для будь-якого способу розв’язування задачі:

Таблиця 1. Оцінювання за елементарними вміннями необхідними для розв’язання завдання (I спосіб):

№	Елементарні вміння	Бали
1	Вміння визначати тип рівняння	0,5
2	Вміння виразити функцію	0,5
3	Вміння будувати графік функції	0,5
4	Вміння використовувати тотожні перетворення	0,5
5	Вміння досліджувати функцію	0,5
5.1.	Вміння знаходити асимптоти	0,125
5.2.	Вміння знаходити похідну	0,125
5.3.	Вміння знаходити екстремуми	0,125
5.4	Вміння знаходити нулі функції	0,125
6	Вміння використовувати теорему про границю частки	0,5
7	Вміння знаходити ОДЗ	0,5
8	Вміння розв’язувати квадратні рівняння	0,5
9	Вміння виконувати перевірку	0,5
10	Вміння записати відповідь	0,5

Максимальна кількість балів – 5.

Для розв’язання даного завдання аналітичним способом (II спосіб) учню необхідні такі знання:

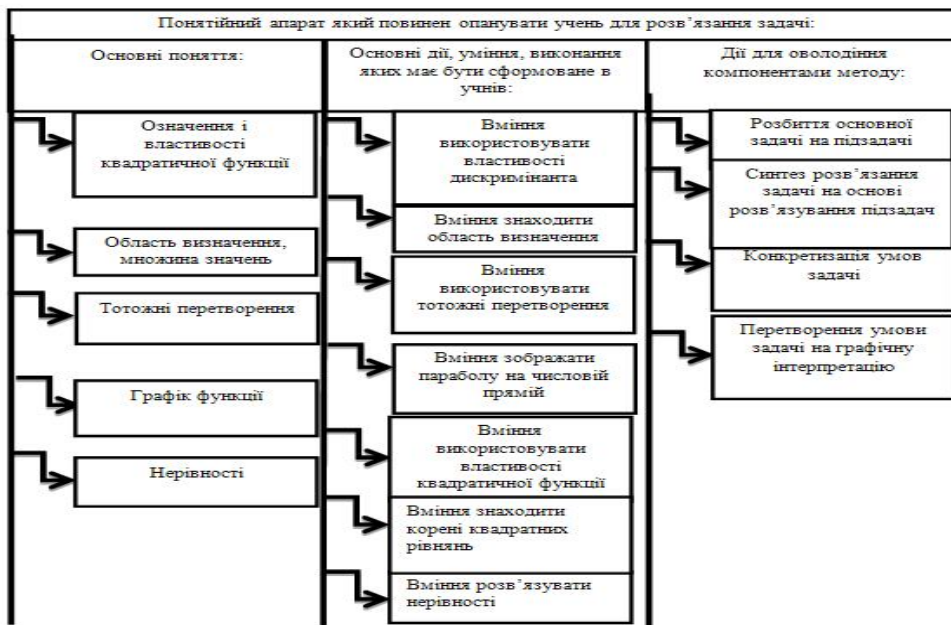

Рис. 8

Таблиця 2. Оцінювання за елементарними вміннями необхідними для розв'язання завдання (II спосіб):

№	Елементарні вміння	Бали
1	Вміння визначати тип рівняння	0,5
2	Вміння досліджувати квадратні рівняння	0,5
2.1.	Вміння використовувати властивості квадратичної функції	0,125
2.2.	Вміння знаходити дискримінант	0,125
2.3.	Вміння розміщувати корені квадратного рівняння на числовій прямій і досліджувати знак функції, в залежності від розташування відносно коренів.	0,125
2.4.	Вміння знаходити значення функції у конкретній точці	0,125
3	Вміння використовувати тотожні перетворення	0,5
4	Вміння досліджувати знак суми, добутку від'ємних чисел	0,5
5	Вміння розв'язувати нерівності	0,5
6	Вміння розв'язувати системи нерівностей	0,5
7	Вміння знаходити перетин розв'язків нерівностей	0,5
8	Вміння використовувати сукупності і системи	0,5
9	Вміння виконувати перевірку	0,5
10	Вміння записати відповідь	0,5

Максимальна кількість балів – 5.

Такий підхід до оцінювання завдань з розгорнутою відповіддю дає можливість оцінювати виконання тестових завдань за плануванням перевірки рівня сформованості наперед заданої сукупності (або системи) складних умінь або наперед заданих схем розв'язування. Висвітлена методика дозволяє свідомо підійти до питання планування та організації вимірювання навчальних досягнень суб'єктів навчання, а також в цілому формалізувати конструювання завдань зазначеного типу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кушнір В.А., Кушнір Г.А., Ріжняк Р.Я. Інноваційні методи навчання математики / Науково-методичний посібник. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – 148 с.
2. Раков С.А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ: Монографія. – Харків: Факт, 2005. – 360 с.
3. Ріжняк Р. Я., Ріжняк О.Л. Конструювання завдань з розгорнутою відповіддю для вимірювання поелементної структури навчальних досягнень студентів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 20: збірник наукових праць / за ред. В.П.Сергієнка. К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009 (2010) (с. 131-137).

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Руслана БЄРДАВЦЕВА

N-ХЛОР-N-МЕТОКСИ-4-НІТРОБЕНЗАМІД. СИНТЕЗ, БУДОВА ТА РЕАКЦІЙНА ЗДАТНІСТЬ

(студентка V курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. хім. наук, доцент Є.О. Клоц

Науковий консультант – канд. хім. наук, доцент О.В. Циганков

N-X-N-Алкоксиаміди ($X = \text{OC(O)R, OAlk, Cl, N}^+\text{C}_5\text{H}_5$) відносять до аномерних амідів, тобто до амідів, в яких атом Нітрогену пов'язаний з двома електронегативними замісниками. С.А. Гловером було виявлено, що внаслідок дії аномерного ефекту $n_{\text{O(Alk)}} \rightarrow \sigma^*_{\text{N-Cl}}$, в N-X-N-алкоксиамідах ($X = \text{OC(O)R, OAlk, Cl}$) повинно спостерігатися подовження зв'язку N-X і скорочення зв'язку N-O(Alk), що робить можливим нуклеофільне заміщення біля атома Нітрогену, а наявність двох електроноакцепторних замісників біля атома Нітрогену повинно обумовлювати пірамідальну конфігурацію [1]. У випадку N-ацилокси-N-алкоксибензамідів, N,N-диалкоксибензамідів, N-ацилокси-N-алкоксикарбаматов, N-ацилокси-N-алкоксисечовин, N,N-диалкоксисечовин, N,N-диалкокси-N'-арилсечовин і солей N-1-піридиній-N-алкоксисечовин приналежність до аномерних амідів підтверджується даними рентгеноструктурного аналізу (РСА). Для N-хлор-N-алкоксиамідів таке віднесення було зроблено на основі непрямих даних – аналізу ІЧ-спектрів N-хлор-N-алкоксиамідів і можливості нуклеофільного заміщення атома Хлору на ацилокси- чи алкоксигрупу [1-5]. Дещо пізніше нами було приведено прямі докази дії аномерного ефекту $n_{\text{O(Alk)}} \rightarrow \sigma^*_{\text{N-Cl}}$, який призводить до подовження зв'язку N-Cl і скорочення зв'язку N-O(Alk), і встановлена пірамідальна конфігурація амідного атома Нітрогену для таких різновидностей аномерних амідів як N-хлор-N-алкоксисечовини і N-хлор-N-алкокси-N'-арилсечовини [4]. Однак структурні докази пірамідальності амідного атома Нітрогену в N-хлор-N-алкоксибензамідах і дії даного аномерного ефекту до сих пір відсутні.

Синтез N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміду

N-Хлор-N-метокси-4-нітробензамід **2** було синтезовано шляхом хлорування трет-бутилгіпохлоритом в середовищі дихлорметану NH,N-метокси-4-нітробензаміду **1** (схема 1), який було отримано за реакцією між N-метоксиаміном і пара-нітробезоїлхлоридом.

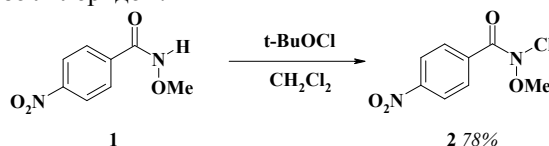

Схема 1

Вихід N-Хлор-N-метокси-4-нітробензаміду **2** досить добрий, складає 78%, біла кристалічна речовина, яка плавиться при температурі 93-95°C, із розкладом. В спектрі ЯМР¹H присутні усі характерні сигнали, які підтверджують структуру сполуки **2**: метоксигрупа (N-OCH₃) проявляється у вигляді синглету при 3,91 м. ч., а в області 7,93 м. ч. та 8,33 м. ч. проявляються дублети чотирьох протонів ароматичного ядра – Н(2)/Н(6) та Н(3)/Н(5), відповідно. Додатково структуру амідного атома Нітрогену підтверджено мас-спектром у режимі FAB, де чітко спостерігається наявність протонованого та депротонованого молекулярного іону: 233 [M+H]⁺ (7,5); 231 [M-H]⁺ (22,5).

Дослідження будови N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміду

Методом РСА була встановлена кристалічна структура N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміду і доведена приналежність N-хлор-N-алкоксибензамідів до аномерних амідів (рис. 1).

В N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміді **2**, відповідно до даних РСА, амідний атом Нітрогену N(1) має тригонально-пірамідальну конфігурацію. Сума валентних кутів ($\Sigma\beta$), центрованих на атомі N(1), складає 337,5(3)°, відхилення атома

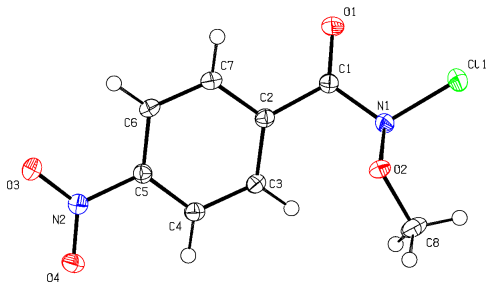

Рис. 1. Будова N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміду

N(1) від площини зв'язаних з ним атомів (h_N) складає 0,418(2) Å. Тобто ступінь пірамідальності амідного атома Нітрогену в N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміді **2** нижчий, аніж в N-хлор-N-алкоксисечовинах **3-6** (схема 2). Вірогідно, це обумовлено більшим ступенем спряження неподіленої електронної пари (НЕП) атома N(1) з кроїльною групою, ніж з карбамойльною групою в N-хлор-N-алкоксисечовинах **3-6**. Саме це сприяє збільшенню *p*-характеру НЕП N(1) і зниженню ступеня пірамідальності атома N(1).

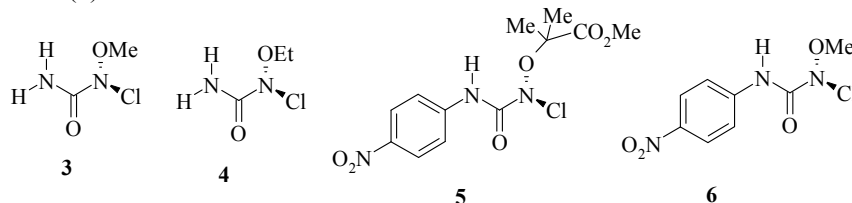

Схема 2

Вірогідно, це є причиною скорочення зв'язків N(1)-Cl(1) і N(1)-C(1) до 1,728(14) Å та 1,408(2) Å у порівнянні з довжинами відповідних зв'язків в N-хлор-N-алкоксисечовинах **3-6**. Однак в сполучі **2** зв'язок N-Cl довший за зв'язки N-C в заміщених N-хлор-N-фенілацетамідах (1,71-1,72 Å) [3]. Зв'язок N-OMe все ж коротший, ніж зв'язок N-OMe в MeNHOMe (1,496 Å) [5]. Таке подовження зв'язку N(1)-Cl(1) і скорочення зв'язку N(1)-O(2) в N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміді **2** вбачається прямим доказом наявності аномерного ефекту $n_{O(Me)} \rightarrow \sigma^*_{N-Cl}$, нехай дещо помірно вираженого, аніж однойменний аномерний ефект в N-хлор-N-алкоксисечовинах **3-6**.

Слід зазначити що, в N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміді **2** амідний зв'язок N(1)-C(1) (1,408(2) Å) помітно коротший, ніж аналогічний амідний зв'язок N-C в N-ацилокси-N-алкоксибензамідах (1,439 – 1,441 Å) [4] і в N,N-диалкоксибензамідах, N-етокси-N-метокси-4-нітробензаміді (1,45 Å) і в N-метокси-N-(4-нітробензилокси)бензаміді (1,42 Å), а також набагато коротший за зв'язок N-C для атома Нітрогену з пірамідальною конфігурацією в N-хлор-N-алкоксисечовинах **3-6**. Вірогідно, це також наслідок меншого ступеня пірамідальності амідного атома Нітрогену N(1) в сполучі **2**.

Орієнтація замісників навколо атома Нітрогену N(1) в N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміді **2** аналогічна тій орієнтації замісників біля атома Нітрогену, яка спостерігалася в дослідженій нами раніш N-хлор-N-метокси-N'-4-нітрофенілсечовині **6** [1]. НЕП атома N(1) орієнтована практично перпендикулярно площині карбонільної групи (торсійний кут $Lp(N1)-N(1)-C(1)-O(1)$ -100°, де $Lp(N1)$ – ідеалізоване положення НЕП атома N(1)). Метильна група має *sc*-орієнтацію відносно до НЕП атома N(1) (торсійний кут 31°). Нітрофенільний замісник дещо розгорнутий відносно до карбонільної групи (торсійний кут $O(1)-C(1)-C(2)-C(7)$ дорівнює -30,4(2)°). Нітрогрупа лежить у площині циклу (торсійний кут $O(3)-N(2)-C(5)-C(6)$ складає 3,7(2)°).

В кристалі молекули **2** пов'язані в безкінечні ланцюги вздовж напрямлення (1 -1 1) за рахунок галогенних зв'язків $Cl(1) \dots O(3)'$ [1+x, -1+y, 1+z] 2.98 Å (N-Cl...O 174°, N-O...Cl 109°, сума вандерваальсових радіусів 3.19 Å) [1]. Також в кристалі утворені центросиметричні стекінг-димери, в яких центр бензольного кільця знаходиться над атомом C(7) молекули пов'язаної з опорною операцією симетрії [1-x, 1-y, -z] на відстані 3.48 Å.

Взаємодія N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміду з нуклеофільними реагентами

Зниження дії аномерного ефекту $n_{O(Alk)} \rightarrow \sigma^*_{N-Cl}$ в N-хлор-N-метокси-4-нітробензаміді порівняно з N-хлор-N-алкоксисечовинами **3-6** і, відповідно, менша ступінь кінетичної дестабілізації зв'язку N-Cl призводять до подвійності його поведінки при взаємодії з нуклеофілами. В такому високополярному апротонному розчиннику як ацетонітрил N-хлор-N-метокси-4-нітробензамід **2** з AcONa селективно утворює продукт нуклеофільного заміщення біля амідного атома Нітрогену - N-ацетокси-N-метокси-4-нітробензамід **7**. Будова останнього підтверджується ЯМР ^1H спектроскопією, мас-спектрометрією та РСА.

Якщо ж реакцію взаємодії сполуки **2** з AcONa проводити в середовищі метанола, то утворюється N,N'-диметокси-N,N'-ди(4-нітробензоїл)гідрозин **8**, продукт одноелектронного відновлення сполуки **2** до аніон-радикалу (A), з подальшим утворенням, стабілізованого капто-дативним ефектом, радикалу (B) і його димеризації в гідрозин **8** (схема 3).

Аналогічно амбівалентно ведуть себе N-хлор-N-алкоксикарбамати. При взаємодії з карбаматами лужних металів в ацетонітрилі вони селективно утворюють продукти нуклеофільного заміщення біля атома Нітрогену - N-ацилокси-N-алкоксикарбамати [3,4]. В той же час метаноліз N-хлор-N-алкоксикарбаматів в присутності основ призводить до утворення продуктів одноелектронного відновлення, N,N'-диалкокси-N,N'-ди(алкоксикарбоніл)гідрозинів [5]. Слід зауважити, що параметри пірамідальності атома Нітрогену в N-хлор-N-алкоксикарбаматах до сих пір невідомі, однак знайдено, що в їх найближчому аналозі, метил-N-(4-хлорбензоїлокси)-N-метоксикарбаматі, ступінь пірамідальності атома Нітрогену ($\Sigma\beta = 334,1^\circ$, $h_N = 0,426$

Δ) близька до ступені пірамідальності амідного атома Нітрогену у сполуці **2** та набагато нижча, ніж у *N*-хлор-*N*-алкоксисечовинах [3].

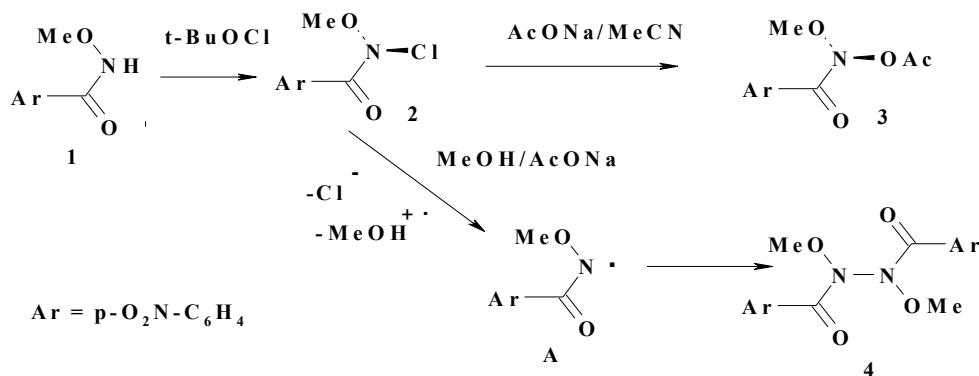

Схема 3

Спектри ЯМР ^1H реєстрували на спектрометрах "VariaN VXR-300" (300 МГц) і "VariaN VXR-200" (200 МГц), Me_4Si в якості внутрішнього стандарту; приведені значення δ , м. ч., КССВ (J), Гц. ІЧ-спектри записували на спектрометрі UR-20 в тонкому шарі, вазеліновому маслі і в таблетках КВг. Мас-спектри записували в режимі електронного удару (ЕУ, 70 еВ) і в режимі FAB (H^+ -матриця або Na^+ -матриця) на приладі VG 770-70EQ. РСА виконували на автоматичному чотирьохколовому дифрактометрі "Xcalibur 3".

Розчинники очищали стандартними методами: ацетонітрил і дихлорметан кип'ятили і переганяли над фосфор (V) оксидом, діетиловий етер, бензол і гексан - над натрієм, метанол і етанол – над кальцієм. Карбоксилати натрію і калію сушили в вакуумі (2 Торр) при 100°C.

Будову неописаних раніш сполук підтверджено даними елементного аналізу.

N-Метокси-4-нітробензамід **1**. До розчину 0,27 г (8,925 ммоль) метоксіаміна і 0,956 г (8,925 ммоль) 2,6-диметилпіридина в 10 мл MeCN при -22°C додали 1,573 г (8,925 ммоль) *n*-нітробензоїлхлориду, протягом 21 год підвищили температуру реакційної суміші до 15°C , утримували реакційну суміш при 20°C 5 діб, відфільтрували утворений осад, який промили 4 мл MeCN, потім 15 мл води, сушили у вакуумі (1 мм рт. ст.). Отримано 0,96 г (54,8 %) *N*-метокси-4-нітробензаміда **1**, біло-жовтуваті кристали, т.пл. $176 - 179^\circ\text{C}$ (CHCl_3). Спектр ЯМР ^1H (500 МГц, $(\text{CD}_3)_2\text{SO}$): 3,75 с (3H, OMe); 7,99 ч (2H, $\text{H}_{\text{Ar}}^{2,6}$, $^3J = 10,8$ Гц); 8,32 ч (2H, $\text{H}_{\text{Ar}}^{3,5}$, $^3J = 10,8$ Гц); 12,09 уш. с (1H, NHO). Знайдено (%): N 14,02. $\text{C}_8\text{H}_8\text{N}_2\text{O}_4$. Обчислено (%): N 14,28.

З MeCN-фільтрату після упарювання при 5 мм рт. ст. і промиванні 10 мл води, отримано додатково 0,53 г (30,2%) *N*-метокси-4-нітробензаміда **1**.

N-Хлор-*N*-метокси-*N'*-4-нітробензамід **2** отриманий хлоруванням *N*-метокси-*N'*-4-нітробензаміда за стандартною методикою *tert*-бутилгіпохлоритом, жовтувато-білі кристали, т.пл. $93 - 95^\circ\text{C}$ (CH_2Cl_2). Спектр ЯМР ^1H (500 МГц, CDCl_3): 3,908 с (3H, OMe), 7,933 ч (2H, $\text{H}_{\text{Ar}}^{2,6}$, $^3J = 9,5$ Гц), 8,333 ч (2H, $\text{H}_{\text{Ar}}^{3,5}$, $^3J = 9,5$ Гц). Мас-спектр (FAB, H^+ , m/z , $I_{\text{відн}}$, (%)): 233 [$\text{M}+\text{H}$] $^+$ (7,5); 231 [$\text{M}+\text{H}$] $^+$ (22,5); 197 (100).

Кристали сполуки **2** триклінні, $\text{C}_8\text{H}_7\text{N}_2\text{O}_4\text{Cl}$, при 100 K $a = 6,7596(4)$ Å, $b = 7,8452(6)$ Å, $c = 9,6412(6)$ Å, $\alpha = 72,614(6)^\circ$, $\beta = 84,737(5)^\circ$, $\gamma = 73,358(6)^\circ$, $V = 467,47(5)$ Å ^{3} , $M_r = 230,61$, $Z = 2$, просторова група $P\bar{1}$, $d_{00c} = 1,638$ г/см ^{3} , $\mu(\text{MoK}\alpha) = 0,404$ мм $^{-1}$, $F(000) = 236$. Параметри елементарної комірки та інтенсивності 7255 відображень (3069 незалежних, $R_{\text{int}} = 0,025$) виміряні на автоматичному чотирьохколовому дифрактометрі «Xcalibur 3» (MoK α , графітний монохроматор, CCD детектор, ω -сканування, $2\theta_{\text{макс}} = 65,4^\circ$).

Структура розшифрована прямим методом за комплексом програм SHELX-97 [2]. Положення атомів Гідрогену розраховані геометрично та уточнені за моделлю наїзника з $U_{\text{ізо}} = nU_{\text{екв}}$ несучого атому ($n=1,5$ для метильної групи і $n=1,2$ для атомів Гідрогену бензольного кільця). Структура уточнена за F^2 повноматричним МНК у анізотропному наближенні для негідрогенних атомів до $wR_2 = 0,112$ до 3069 відображенням ($R_1 = 0,042$ до 2597 відображенням з $F > 4\sigma(F)$, $S = 1,08$).

В результаті роботи вперше встановлено структурні параметри пірамідальності центрального атома Нітрогену для *N*-хлор-*N*-алкоксисечовин, на прикладі *N*-хлор-*N*-метокси-4-нітробензаміду доведено їх приналежність до аномерних амідів.

Показано, що аномерне подовження зв'язку $\text{N}-\text{Cl}$ в *N*-хлор-*N*-метокси-4-нітробензаміду суттєво нижче, ніж в *N*-хлор-*N*-алкоксисечовинах, що обумовлює подвійність поведінки *N*-хлор-*N*-метокси-4-нітробензаміду в реакціях з нуклеофілами

При взаємодії *N*-хлор-*N*-метокси-4-нітробензаміду з натрій ацетатом в MeCN перебігає нуклеофільне заміщення біля атома Нітрогену, а при взаємодії з натрій ацетатом в MeOH утворюється продукт відновлення, *N,N'*-диметокси-*N,N'*-ди(4-нітробензоїл)гідразин.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Glover S.A. Anomeric Amides – Structure, Properties and Reactivity/ *Glover S.A.* // *Tetrahedron.* – 1998. – Vol. 54, N 26. - P. 7229-7272.
2. Glover S.A. S_N2 reactions at amide nitrogen – theoretical models for reactions of mutagenic *N*-acyloxy-*N*-alkoxyamides with binucleophiles/ *Glover S.A.* // *Archivoc.* – 2001. – P. 143– 160.
3. Shishkin O.V. *Pyramidal Amide Nitrogen in N-Acyloxy-N-alkoxyureas and N-Acyloxy-N-alkoxycarbamates* / O.V. Shishkin, R.I. Zubatyuk, V.G. Shtamburg, A.V. Tsygankov, E.A. Klots, A.V. Mazepa, R.G. Kostyanovsky // *Mendeleev Commun.* – 2006. – N 4. - P. 222 - 223.
4. Shtamburg V.G. *N-Chloro-N-alkoxyureas: synthesis, structure and properties* / V.G. Shtamburg, O.V. Shishkin, R.I. Zubatyuk, S.V. Kravchenko, A.V. Tsygankov, A.V. Mazepa, E.A. Klots E.A., R.G. Kostyanovsky // *Mendeleev Commun.* – 2006. – N 6. – P. 323 - 325.
5. Штамбург В.Г. *N-Хлор-N-алкоксимочевини как новая разновидность «аномерных» амидов. Влияние природы N²-заместителя на реакционную способность N-хлор-N-алкоксиаминогруппы* / В.Г. Штамбург, С.В. Кравченко, А.В. Циганков, О.В. Шишкин, Р.И.Зубатюк, А.В. Мазепа, И.М. Ракипов, Д.А. Олефир, Е.А. Клоц // *Вісн. Дніпропетровськ. ун-ту. Хімія.* – 2006. – Вип. 12. – С. 68 – 76.

Станіслав БІРЕЦЬ

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ХІМІЇ

(студент IV курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – викладач Т.О. Форостовська

Бурхливий розвиток засобів телекомунікації й інформаційних технологій, формування світового інформаційного простору ставить нові вимоги до сучасного суспільства і його найважливішого інституту – системи освіти. Одним із пріоритетних напрямків інформатизації суспільства є процес інформатизації освіти, котрий передбачає широке застосування інформаційних технологій навчання.

Шкільна хімічна освіта є важливою складовою системи загальної освіти, оскільки вона робить вагомий внесок у розуміння сучасної наукової картини світу і сприяє формуванню наукового світогляду. Сучасна школа повинна забезпечити розвиток і саморозвиток учня, виходячи із виявлення його індивідуальних здібностей, як суб'єкта пізнання і предметної діяльності. Тому сучасний освітній процес неможливий без пошуку нових, більш ефективних технологій, що сприяють розвитку творчих здібностей учнів. Необхідною умовою є те, щоб учень став активним учасником навчального процесу, а вчитель був організатором його пізнавальної діяльності [5]. Разом з тим необхідно знайти оптимальні підходи до розвитку здібного і обдарованого учня, залучити його до творчості, оволодіння традиційними і сучасними методами дослідження в хімії. Реалізація цих завдань неможлива без включення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в систему профільної хімічної освіти.

Активна робота з комп'ютером формує в учнів високий рівень самоосвітніх навичок й умінь. При цьому комп'ютерні технології дозволяють органічно поєднувати інформаційно-комунікативні, особистісно-орієнтовані технології з методами творчої і пошукової діяльності. Сьогодні ні в кого не виникає сумніву, що використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті суттєво підвищують ефективність навчання та якість знань, умінь і навичок.

Багатьма сучасними дослідниками [1-4,6,7] показано, що застосування засобів ІКТ у процесі вивчення основ наук сприяє підвищенню ефективності навчального процесу в галузі оволодіння загальними методами пізнання і стратегією засвоєння навчального матеріалу, а також самостійного вибору режиму навчальної діяльності, організаційних форм і методів навчання. Це сприяє формуванню в учнів умінь формалізувати знання про предметний світ, самостійно здобувати знання, здійснювати прогнозування, робити „мікровідкриття” закономірностей досліджуваної предметної галузі. Учителям це дозволяє замінити ілюстративно-пояснювальні методи навчання широким спектром різноманітних видів навчальної діяльності, орієнтованих на активне використання ІКТ як інструмента дослідження, конструювання та формалізації знань про предметний світ. Крім того, систематичне використання засобів ІКТ у процесі освоєння закономірностей тієї чи іншої предметної галузі прилучає учня до сучасних методів вивчення основ наук і готує його до інтелектуальної діяльності в інформаційному суспільстві масової комунікації.

Кінцевим результатом упровадження інформаційних технологій у процес навчання хімії є оволодіння учнями комп'ютером як засобом пізнання процесів і явищ, що відбуваються в природі та використовуються у практичній діяльності. При цьому враховуються особливості хімії як науки.

Тому серед основних напрямків використання інформаційно-комунікативних технологій можна виділити наступні:

- комп'ютерне моделювання явищ й експериментів, які практично неможливо продемонструвати в шкільній лабораторії;
- контроль і обробка даних хімічного експерименту;
- програмна підтримка курсу;
- розробка та проведення імітаційних лабораторних робіт;
- організація та проведення контролю знань;

- організація дослідницької діяльності учнів - робота за методом проектів.

Переліченими напрямками не можуть бути обмежені варіанти застосування ІКТ в освіті, оскільки використовуються різні комбіновані методи. Ця галузь інтенсивно розвивається, оскільки постійно оновлюється програмно-технічне забезпечення технологій, і є актуальною та перспективною в педагогіці.

Уроки з використанням ІКТ відрізняються від класичних уроків. Це пов'язано з тим, що змінюється роль учителя: він уже не є основним джерелом знань, його функція зводиться до консультативно-координуючої. Окрім того, робота з ІКТ дає можливість урізноманітнити форми роботи на уроці за рахунок одночасного використання ілюстративного, статистичного, методичного, а також аудіо- та відеоматеріалу.

Використання ІКТ може здійснюватися за наступними напрямками:

- комп'ютерне моделювання явищ й експериментів, які практично неможливо продемонструвати в шкільній лабораторії;
- контроль і обробка даних хімічного експерименту;
- програмна підтримка курсу;
- розробка та проведення імітаційних лабораторних робіт;
- для організації та проведення контролю знань;
- використання комунікативних та Інтернет-технологій;
- організацією дослідницької діяльності учнів - робота за методом проектів;
- накопичення дидактичного матеріалу, створення інформаційного банку з предмету тощо.

ІКТ на уроках хімії можуть використовуватися в різних формах:

- використання готових електронних продуктів;
- використання мультимедійних презентацій;
- використання ресурсів Інтернет;
- використання інтерактивної дошки і відповідного програмного забезпечення;
- підготовка дидактичного матеріалу.

Поєднання відео-, аудіо- та текстового матеріалу, комплексне висвітлення теми забезпечує більш глибоке занурення в матеріал уроку, сприяє його творчому осмисленню, підвищує мотивацію навчання. Найкраще таке поєднання можна представити у вигляді мультимедійних презентацій, створених у програмі Power Point. Серед можливостей мультимедійних презентацій можна виділити :

- демонстрація фільмів, анімацій, відеодослідів;
- створення гіперпосилань;
- використання руху об'єктів;
- моделювання;
- послідовність кроків;
- інтерактивність;
- виділення (необхідної області).

Аналіз наукової літератури та наші дослідження дають нам право стверджувати, що інформаційно-комунікаційні технології можуть бути використані по різному:

- як спосіб створення проблемної ситуації;
- як спосіб пояснення нового матеріалу;
- як форма закріплення вивченого матеріалу;
- як форма перевірки домашнього завдання;
- як спосіб перевірки знань в процесі уроку тощо.

В схемі, зображеній на рис.1, ми представляємо етапи уроку хімії з використанням інформаційно-комунікаційних технологій:

Рис.1. Схеми «Етапи уроку хімії з використанням інформаційно-комунікаційних технологій»

Так, наприклад, у 8 класі, під час вивчення теми «Періодичний закон і періодична система хімічних елементів Д. І. Менделєєва. Будова атома» ми пропонуємо використовувати яскраві анімації і презентації на етапі засвоєння нового матеріалу, які допоможуть учням уявити будову атома хімічного елемента, наочно побачити процес заповнення електронами енергетичних рівнів, уявити схеми утворення хімічних зв'язків, і таким чином зняти багато незрозумілих для учнів питань. Окрім того, доцільно такі презентації копіювати на електронні носії, щоб учні мали змогу працювати з матеріалом не тільки в класі, а й дома, оскільки у кожного учня своя швидкість мислення і засвоєння нового матеріалу.

Новою і цікавою, на нашу думку, формою проведення уроків хімії є проведення інтернет-уроків. Інтернет-урок може проводитися дистанційно або в комп'ютерному класі. Учителю завчасно готує інструктивні картки для учнів з анотованим списком гіперпосилань на інтернет-ресурси і завдання до них. Наприклад під час ознайомлення із життям і науковою діяльністю Д. І. Менделєєва ми пропонуємо провести інтернет-урок у вигляді конференції, на якому учні зможуть підготувати комп'ютерну презентацію в програмі Power Point.

Робота проводиться в групах з 4 чоловік. Кожна група, отримує завдання й адреси освітніх Web-сайтів, складає план роботи для досягнення поставленої мети. Список цифрових ресурсів, з якими будуть працювати учні може мати такий вигляд:

***Фотографії ученого

- Менделєєв у фотографіях і портретах
<http://webelements.narod.ru/elements/Mendeleev/photos.html>
- Менделєєв. Фотографії і картинки
<http://images.yandex.ru/yandsearch?text=>
- Музей - усадьба в Боблово.
[http://ru.wikipedia.org/wiki/Музей-усадьба Д. И. Менделеева «Боблово»](http://ru.wikipedia.org/wiki/Музей-усадьба_Д._И._Менделеева_«Боблово»)

*** Біографія ученого

- Дмитро Іванович Менделєєв - Біографія.
<http://www.physchem.chimfak.rsu.ru/Source/History/Persones/Mendeleev.html>
- Менделєєв: початок шляху
<http://him.1september.ru/2003/05/1.htm>
- Менделєєв: особисте ...
<http://www.alhimik.ru/read/mend03.html>
- Діти Менделєєва
http://www.ng.ru/style/2001-01-24/16_children.html
- Шлях до Сибіру
<http://www.ikz.ru/siberianway/tobolsk-walks/26.html>

*** Наукова діяльність

- Вікіпедія
<http://ru.wikipedia.org/wiki/Менделеев>
- Менделєєв і періодичний закон
<http://www.alhimik.ru/read/mend01.html>
- Значення періодичного закону и теорії будови атомів
<http://mendeleev.jino-net.ru/index.php?article=znachenie>
- Інтерактивні періодичні таблиці
<http://www.alhimik.ru/etcet/table.html>

*** Захоплення

- Чим цікавився Дмитро Іванович Менделєєв?
<http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-12654/>
- Цікаві факти із життя Д.І.Менделєєва
http://www.senav.net/2008/07/08/interesnye_fakty_iz_zhizni_d_i_mendeleeva.html

Учні шукають і опрацьовують інформацію в мережі Інтернет, створюють презентації Microsoft Power Point і захищають їх, аналізують особисту діяльність й оцінюють роботу однокласників. Учителю при цьому організовує самостійну роботу учнів з пошуку й опрацювання інформації мережі Інтернет з теми уроку, створенню електронних презентацій, проведенню конференції.

Таким чином інтернет-уроки сприяють інтеграції інформаційного і предметного навчання, дозволяють здійснити особистісний, креативний характер навчання.

Ми можемо зробити висновок, що використання інформаційно-комунікативних технологій надає уроку хімії особливої ефективності, а також є одним із способів розвитку пізнавальних і творчих інтересів учнів. Уроки з використанням ІКТ роблять навчання більш ефективним, сприяють індивідуалізації

навчання, підвищують мотивацію, активізують пізнавальну діяльність учнів, сприяють саморозвитку особистості.

Застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні – одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. Використання ІКТ в навчанні хімії є невід'ємною частиною сучасної освіти, його актуальність зумовлена тим, що в комп'ютерних технологіях закладені невичерпні можливості для навчання учнів на якісно новому рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондар Д.А., Гариєв І.А. Хімія і віртуальний мир // Хімія в шк. – 1999. – №5. – С. 47–52.
2. Добротин Д.Ю., Журин А.А. Інтернет в обученні хімії // Хімія в шк. – 2001. – №7. – С.52–55.
3. Затворний О., Затворна І. Використання комп'ютерних моделей на уроках хімії // Біологія та хімія в школі. – 2004. – №4. – С. 33–37.
4. Інтерактивні технології на уроках хімії. / Упоряд. К.М. Задорожній. – Харків: Основа, 2006. – 176 с.
5. Муравлева О. И. Инновационные технологии обучения, реализуемые в практике учителей химии [Электронный ресурс] / О. И. Муравлева. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/513604/>.
6. Нифантьев Э.Е., Ахлебін А.К., Лихачев В.Н. Компьютерные модели в обучении химии // Информатика и образование. – 2002. – №7. – С. 77–85.
7. Пустовіт С. Деякі проблеми впровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес // Біологія та хімія в школі. – 2002. – №3. – С. 11–12.
8. Основа, 2006. – 176 с.
9. Муравлева О. И. Инновационные технологии обучения, реализуемые в практике учителей химии [Электронный ресурс] / О. И. Муравлева. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/513604/>.
10. Нифантьев Э.Е., Ахлебін А.К., Лихачев В.Н. Компьютерные модели в обучении химии // Информатика и образование. – 2002. – №7. – С. 77–85.
11. Пустовіт С. Деякі проблеми впровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес // Біологія та хімія в школі. – 2002. – №3. – С. 11–12.

Анастасія БОРИСОВА

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОСЛИННИЦЬКИХ ПІДКОМПЛЕКСІВ АПК КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(студентка III курсу природничо-географічного факультету)

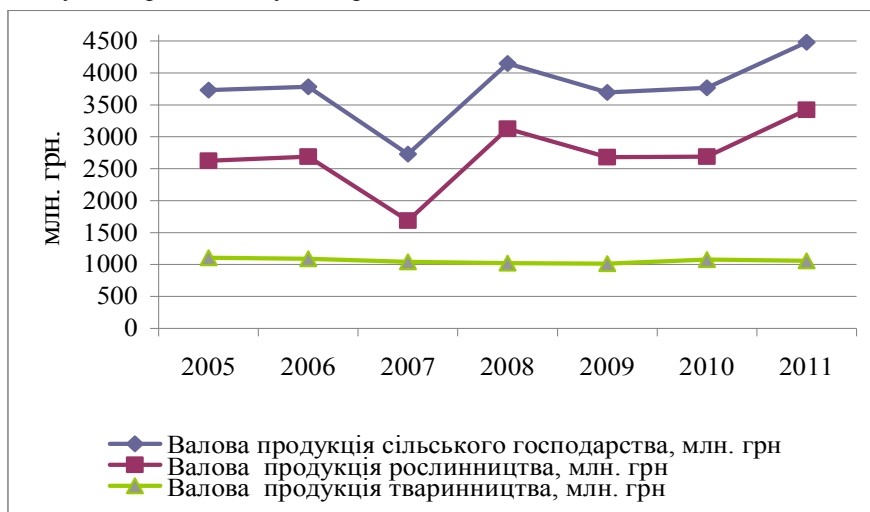
Науковий керівник – канд. біол. наук, доцент В. М. Мирза-Сіденко

Стаття призначена для аналізу показників економічної діяльності рослинницьких підкомплексів АПК Кіровоградської області в період з 2005 по 2011 рік. Виявлені зміни економічних показників в структурі рослинницьких підкомплексів та тенденції розвитку основних галузей рослинництва.

Головною метою статті є з'ясування особливостей зміни галузевої структури та територіальної організації тваринництва як провідної сфери АПК Кіровоградської області в період з 2005 по 2011 рік.

Кіровоградська область є аграрно-індустріальною, тому в структурі економіки області перше місце займає сільське господарство.

В структурі валової продукції сільського господарства Кіровоградської області провідні позиції належать рослинництву. З наведеного графіку (рис. 1) видно, що обсяги продукції сільського господарства з 2005 по 2011 рік поступово зростають і у 2008 році досягли максимальних значень.

Рис. 1. Динаміка обсягів валової продукції сільського господарства Кіровоградської області [1]

Частка продукції рослинництва в середньому за дані роки становила 70,9% від загальних обсягів сільськогосподарської продукції, а продукція тваринництва – 29,1%. У 2011 році питома вага рослинництва

у загальному обсязі сільського господарства Кіровоградської області становила 76,4 %, а питома вага тваринництва – 23,6%. Також за наведеним графіком можна спостерігати різке зменшення виробництва рослинницької продукції у 2007 році. Так у 2006 році виробництво рослинницької продукції становило 2689,6 млн. грн., у 2007 – 1687,3 млн. грн., а у 2008 – 3125,7 млн. грн., що пов'язано зі зменшення урожайності всіх видів сільськогосподарських культур (рис. 2). Характеризуючи валову продукцію рослинництва в області, слід відзначити, що її динаміка повторює динаміку валової продукції сільського господарства області.

В Кіровоградській області представлені такі рослинницькі підкомплекси: зерно продуктової, бурякоцукровий, олійнопродуктовий, картоплепродуктовий та плодовоовочевий.

Основним підкомплексом в рослинництві області є **зернопродуктовий підкомплекс**. Частка обсягів зернових культур протягом 2005-2011 років є найбільшою і в середньому становить 38,6% від обсягів рослинницької продукції.

Основними культурами, які вирощують в Кіровоградській області є озима пшениця, озимий ячмінь, яра пшениця, кукурудза, гречка, зернобобові. Найбільшу частку у структурі виробництва сільськогосподарських культур займає виробництво озимої пшениці, що у 2010 р. становило 880,8 тис. т (37,1%). Виробництво озимого ячменю з 2005 р. до 2010 р. збільшилось на 237,8 тис. т., і у 2010 р. його частка у структурі виробництва сільськогосподарських культур становила 11,2 %.

Урожайність зернових культур помітно зросла з 2005 по 2011 рік на 41% за рахунок використання більш високоякісних сортів зерна, у 2005 р. урожайність становила 29,0 ц з 1 га, а у 2011 р. – 40,9 ц з 1 га (див. рис. 2). Однак це збільшення зумовлене різким підвищенням урожайності у 2011 році у порівнянні з 2010 роком: 2010р. – 28,9 ц з 1 га, 2011 р. - 40,9 ц з 1 га, це спричинено збільшенням посівних площ під зерновими культурами на 25,2 тис. га або на 3,1%.

Проте у структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур частка посівних площ під зерновими культурами з 2005 по 2010 рік зменшилась, але збільшилась частка посівних площ під технічними культурами, яка у 2010 році становила 39,7% від загальної посівної площі під сільськогосподарськими культурами (рис. 2, 3).

Рис. 2. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур у 2005 році

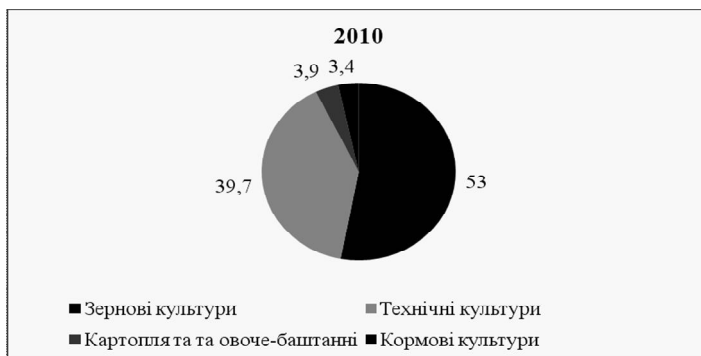

Рис. 3. Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур у 2010 році

Виробництво зернових культур по містах та районах розподілене нерівномірно, хоча здійснюється у кожному районі. Лідерами у виробництві є Олександрійський та Новоукраїнський райони. У 2008 р. переважно по всіх районах спостерігається максимальне виробництво зернових культур, що пов'язано з великими обсягами валових зборів всіх видів зернових культур (рис. 4).

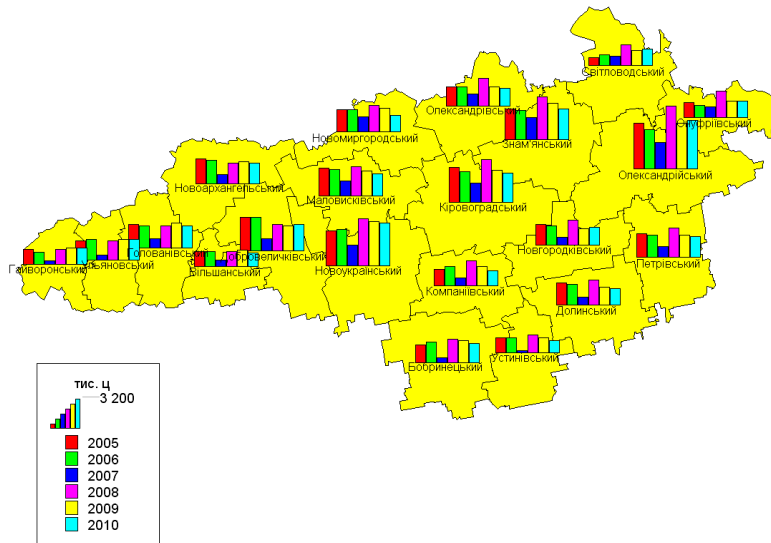

Рис. 4. Виробництво зернових культур на території Кіровоградської області [1]

В цілому в структурі продукції рослинництва частка обсягів технічних культур протягом 2005-2010 років посіла наступне місце після обсягів зернових культур і в середньому становить 32,5% від обсягів рослинницької продукції (див. рис. 4.2).

В Кіровоградській області також розвиненим є **олійнопродуктовий підкомплекс**. Виробництво соняшнику з 2005 по 2011 рік зросло на 74,7% і у 2011 р. становило 917,7 тис. т..

Посівні площі під соняшником з 2005 по 2011 р. збільшилися на 25,8%, що призвело до збільшення валового збору. Урожайність соняшнику також зросла на 38,5% (див. рис. 2).

Виробництво соняшнику добре представлене в усіх районах Кіровоградської області. Проте лідером в останні роки став Бобринецький район. В цілому виробництво соняшнику з 2005 по 2011 рік зросло.

В Кіровоградській області також розвиненим є **бурякоцукровий підкомплекс**. Виробництво цукрових буряків у 2011 році збільшилось на 31,4% у порівнянні з 2005 році: 2011 – 917,9 тис. т., 2005 – 698,5 тис. т.. Урожайність цукрових буряків також збільшилась на 52,6 % з 2005 по 2011 роки (див. рис. 2). Однак посівні площі під цукровими буряками зменшилися з 28,7 тис. га у 2005 році до 20,9 тис. га у 2011 році.

Виробництво цукрових буряків здійснюється в усіх районах. Лише в певних районах в окремі роки взагалі не здійснювалось виробництво. Це такі райони як Вільшанський, Голованівський, Добровеличківський, Долинський, Новоархангельський та Устинівський. Районом-лідером по виробництву цукрових буряків є Олександрійський район (рис. 5).

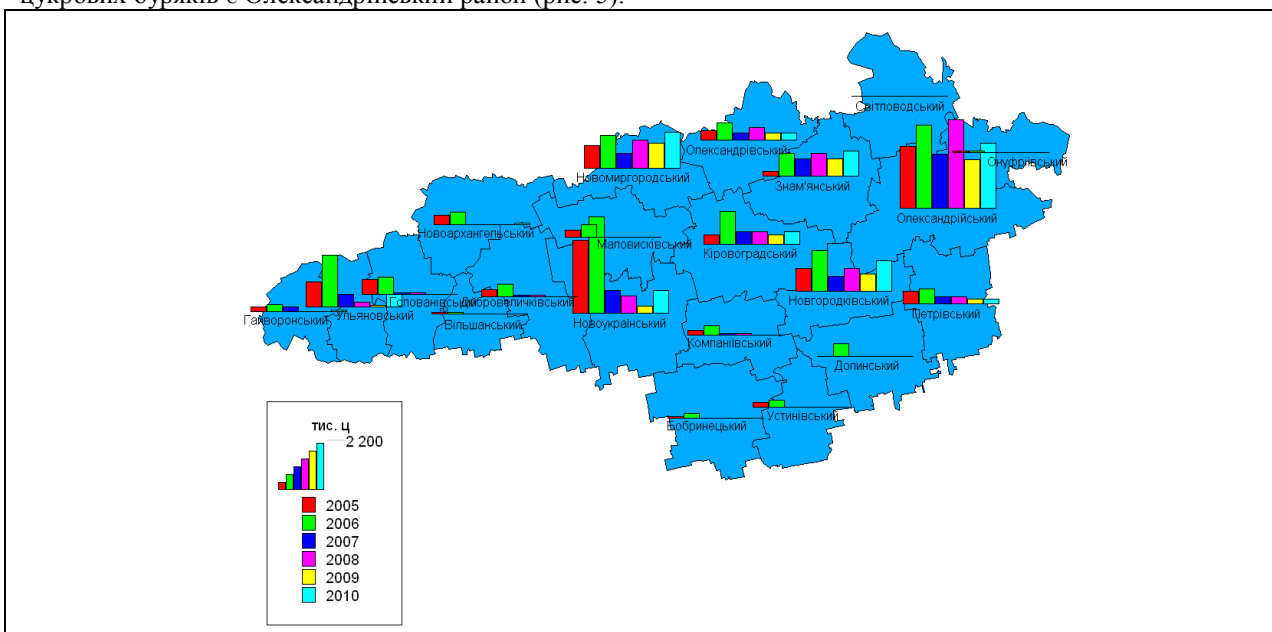

Рис. 5. Виробництво цукрових буряків (фабричних) на території Кіровоградської області [1]

Картоплепродуктивний підкомплекс в Кіровоградській області характеризується стабільним виробництвом. Виробництво можна охарактеризувати як пасивне, адже ні виробництво, ні посівні площі під картоплею не збільшились, а урожайність залежить лише від природних умов і є різною в окремі роки.

Виробництво картоплі представлено в усіх районах Кіровоградської області. Найвищий рівень виробництва представлений в Маловисківському та Кіровоградському районах.

Плодоовочевий підкомплекс займає не значне місце і за період з 2005 по 2011 рік особливих змін не зазнавав. Посівні площі з 2005 по 2011 рік особливо не змінювались, проте урожайність за ці роки трохи збільшилась (див. рис. 2).

Висновок. За період з 2005 по 2011 рік економічні показники діяльності рослинницьких під комплексів дещо змінилися. Відбулося зміцнення зернового господарства, збільшення виробництва соняшнику, цукрових буряків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2010 рік//Державний комітет статистики України/Головне управління статистики у Кіровоградській області//за редакцією Л. Б. Дівель. – Кіровоград: ТОВ «Поліграф-Сервіс», 2011. – 528 с.

Інна БУРТОВА

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ

(студентка IV курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, ст. викладач В.М. Квас

*Уважай невдалим той день і час,
коли не засвоїв нічого нового
та нічого не додав до своєї освіти.*

Я. А. Коменський

Актуальність дослідження. Вміння систематизувати знання та швидко знаходити потрібну інформацію це найважливіша якість сучасного фахівця будь-якого профілю. Тому пріоритетним у сучасній системі навчання постає створення умов для творчого розвитку особистості та зміна традиційних методів інноваційними й інтенсивними, які орієнтовані на використання сучасних інформаційних систем, що дозволяють по-новому поглянути на зміст навчання, формують необхідний науково-методологічний апарат, стають основою самоосвіти та безперервного навчання. Однією з ефективних форм підготовки освіченої, творчої і професійно мобільної особистості під час навчання хімії є самостійна робота учнів.

Постановка проблеми. Інноваційні процеси, що відбуваються в сфері освіти обумовлюють необхідність вдосконалення системи самостійної роботи учнів. Останнім часом в Україні накопичено позитивний досвід використання таких засобів організації самостійної роботи як комп'ютерні технології, програмні засоби, комп'ютерні фільми, графічні схеми для розробки креслень методом електронного кульмана, тощо. Широке застосування комп'ютерних технологій в освіті поступово, але досить впевнено, стає найважливішою деталлю навчально-виховного процесу школи. Комп'ютерні технології сприяють удосконаленню викладання та підвищенню ефективності навчання учнів хімії. Завдяки комп'ютерним технологіям, зокрема Інтернету, підвищується мобільність навчального процесу, а саме: учні можуть спілкуватися з учителями та учнями інших навчальних закладів, а також фахівцями як вітчизняними, так й інших країн світу, не виходячи зі свого класу, що має неабияке значення під час навчання хімії. Незважаючи на це, у середніх загальноосвітніх навчальних закладах під час навчання хімії сучасні інформаційні технології як фактор підвищення самостійності учнів використовуються недостатньо.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми самостійності, формуванню самостійності учнів, сутності самостійної роботи приділено велику увагу у працях багатьох авторів (В.К. Буряк, С.І. Векслер, З.А. Вологодська, В.А. Далингер, В.К. Дяченко, Н. П. Єрастов, Б.П. Єсіпов, Л.В. Жарова, Б.Ю. Зотов, Б.І. Коротяев, А.С. Лінда, Г.Ц. Молоні, О.В. Муравйов, О.А. Нільсон, П.І. Підкасистий, І.Е. Унг, А.В. Усова та ін.). В дослідженнях багатьох педагогів і психологів (Ю.К. Бабанський, Л.С. Виготський, Н.А. Менчинська, П.І. Підкасистий, І.К. Журавльов, Д.Б. Ельконін та ін) відзначається необхідність формування в учнів навичок самостійної творчої роботи, які є основою розвитку їх самостійності.

Висвітлення проблем, пов'язаних із використанням сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі школи, розкрито у працях вітчизняних та російських дослідників М.М. Левшина., М.І. Жалдака, Ф.М. Ривкінд, М.К. Гольцмена, Н.В. Макарової, В.І. Варченко, Л.М. Фуксон; зарубіжних дослідників Д.Г. Клементса, К. Хохмана, Т. Оппенгеймера, С. Пейперта та інших.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є розкриття можливостей сучасних інформаційних технологій у підвищенні ефективності самостійної роботи учнів під час вивчення хімії.

Виклад основного матеріалу У сучасному словнику з педагогіки самостійність трактується як уміння поставити певну мету, наполегливо домагатися її виконання власними силами, відповідально ставитися до своєї діяльності, діяти при цьому свідомо та ініціативно не тільки в знайомій ситуації, але й у нових умовах, що вимагають прийняття нестандартних рішень [1, 689].

На думку Г.Є. Ковальової, самостійність – це, перш за все, самостійність дій та мислення. Основна умова міцного засвоєння матеріалу – це його аналітико-синтетична обробка, що передбачає самостійний аналіз нової інформації, тобто виокремлення основних понять, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними і, таким чином, розуміння навчального матеріалу, визначення головного та другорядного. Тільки на основі такого осмислення матеріалу можна самостійно міркувати, доводити та узагальнювати [2, 38].

Відомо, що в педагогічній літературі міститься велика кількість визначень самостійної роботи. Наприклад, Р. М. Мікельсон під «самостійною роботою» розуміє виконання учнями завдань без допомоги, але під наглядом вчителя. Е. Я. Голант, не надає визначення поняття, але підкреслює, що не слід ототожнювати самостійність учнів у роботі як рису особистості з самостійною роботою як умовою виховання цієї риси [3, 36].

П.П. Підкасистий зазначав, що основною ознакою самостійної роботи є наявність в її кожному виді так званої генетичної клітинки, тобто конкретної пізнавальної задачі, що передбачає послідовне збільшення кількості знань та їх якісне ускладнення, оволодіння раціональними методиками і прийомами розумової праці, умінням систематично, ритмічно працювати, дотримуватися режиму занять, відкривати для себе нові способи навчальної діяльності [4].

Такі дослідники як М. Д. Левітін, І. Я. Лернер, Л. М. Піменова та ін, розглядають ініціативність і самостійність учнів в динаміці – перехід від наслідувальної діяльності до творчої, прагнучи на цій основі показати внутрішню (процесуальну) сторону самостійної роботи. Проте за таких умов відбувається ототожнення понять самостійної діяльності та самостійної роботи. В дійсності ж самостійна робота є лише засобом організації самостійної діяльності [5; 6].

На нашу думку досить повне визначення самостійної роботи стосовно загальноосвітньої школи запропонував Б.П. Єсіпов. Ми погоджуємося з його думкою, що самостійна робота учнів – це вид діяльності, що виконується за опосередкованої участі вчителя, за його завданням й у спеціально відведений для цього час; за умов, що учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, спрямовуючи свої зусилля і прагнучи досягти в тій чи іншій формі результат розумових або фізичних (або тих і інших разом) дій. При правильній постановці процесу навчання у всіх його ланках, зазначає автор, необхідна активність учнів. У свою чергу високий ступінь активності досягається в самостійній роботі, яка організовується з навчально-виховними цілями [7].

Таким чином, під самостійною роботою учнів ми розуміємо сукупність дій учня з предмета у певних умовах, що передбачають відсутність безпосереднього керівництва та допомоги з боку вчителя, з використанням наявних індивідуальних рис особистості для оволодіння продуктом (відповідно меті), в результаті чого має бути сформована самостійність як риса особистості учня та засвоєна певна сукупність знань, умінь та навичок. У процесі самостійної роботи в учнів формується внутрішня пізнавальна потреба, вміння доказово міркувати, вдосконалюються розумові операції, формується теоретичне мислення.

Варто зазначити, що самостійність характеризується двома факторами:

- сукупністю засобів – знань, умінь та навичок, якими володіє особистість;
- ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення.

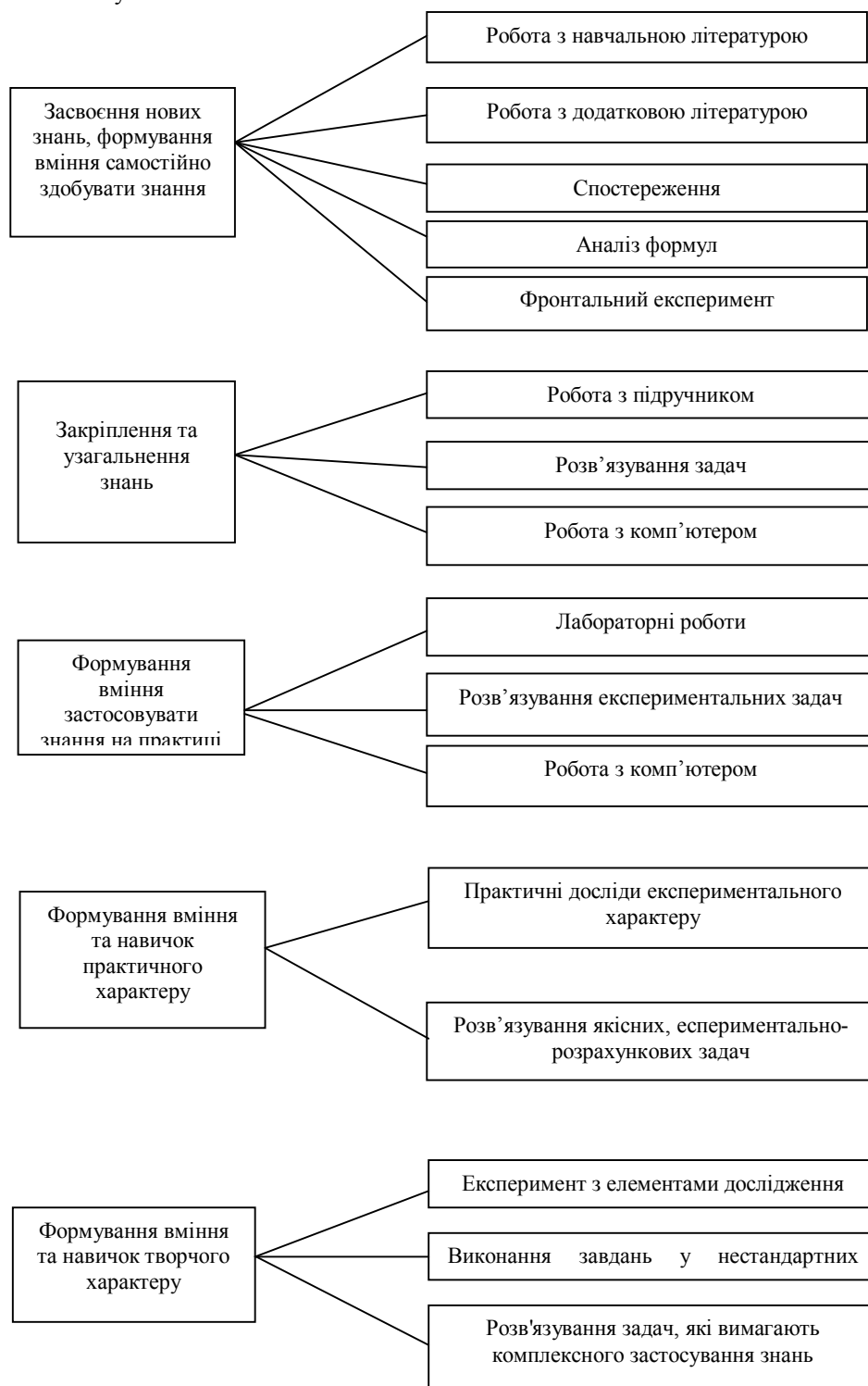
У педагогічній та науково-методичній літературі існують різні підходи до класифікації та визначення видів самостійної роботи учнів. Стосовно навчання хімії ми пропонуємо розрізняти види самостійної роботи відповідно до етапів формування знань, умінь та навичок учнів (рис 1).

Широке застосування самостійної роботи учнів під час навчання хімії дає змогу успішно розв'язувати різноманітні навчально-виховні завдання. Крім того поглиблюється навчальний інтерес до предмета, зміцнюються загально трудові вміння, уміння планувати роботу, розподіляти час і увагу. Таким чином, самостійна робота є не самоціллю, а засобом з формування глибоких і міцних знань учнів, засобом формування у них активності та самостійності як рис особистості, розвитку їх розумових якостей. В процесі навчання хімії в середньому загальноосвітньому навчальному закладі учень повинен досягти достатньо високого рівня самостійності та навичок самостійної роботи, що відкриває можливості виконувати різноманітні завданнями та в майбутньому полегшить навчання у вищих навчальних закладах, де останнім часом спостерігається тенденція до збільшення годин на самостійну роботу.

Практика навчання хімії в школі показує, що хімія досить складний для розуміння учнями навчальний предмет. Крім того, не завжди цікаві учням й традиційні види і форми самостійної роботи з хімії. Все це знижує якісні показники навчальних досягнень учнів. Отже, перше, що потрібно зробити, це підняти ефективність результативності самостійної роботи учнів на уроках хімії. З цією метою пропонуємо застосовувати нові, сучасні підходи, що відповідають сьгоднішньому розвитку суспільства.

Спочатку самостійна робота з різних предметів (фізика, хімія, математика і т.д.) з використанням комп'ютера розглядалася при виконанні ряду вправ, лабораторних, конструюванні, моделюванні будь-якого процесу і т.д. з використанням різного роду навчальних програм, але такий підхід вирішує вузьку проблему формування самостійності учнів.

Рис. 1 Види самостійної роботи учнів під час навчання хімії

Одним з найбільш перспективних напрямків використання інформаційних технологій, на нашу думку, є використання комп'ютерних моделей та веб-квестів в самостійній роботі учнів з хімії. Комп'ютерні моделі легко вписуються в традиційний урок, дозволяючи продемонструвати різноманітні процеси, а також організувати нові, нетрадиційні види навчальної діяльності, в тому числі й самостійну роботу.

Великого значення набуло використання веб-квестів, які розробив Берні Додж, професор навчальних технологій Університету Сан-Дієго (США). Ним же визначенні всі види завдань веб-квестів (планування і проектування, самопізнання, компіляція, переконання, наукове дослідження). Крім того, необхідність публікації робіт учнів у вигляді веб-сторінок та веб-сайтів розробив і дослідив Я.С. Биховський.

Веб-квест – це сайт в Інтернеті, з яким працюють учні, виконуючи те чи інше завдання. Він включає окрему проблему, навчальний предмет, тему, може бути міжпредметним. Розрізняють два види веб-квестів:

- для короткочасної роботи (мета: поглиблення знань та їх інтеграція, розраховані на 1-3 занять);
- для довготривалої роботи (мета: поглиблення знань, розраховані на семестр чи навчальний рік).

Особливістю веб-квестів є те, що вся інформація для самостійної чи групової роботи знаходиться на різних веб-сайтах. Власні результати роботи учні публікують у вигляді веб-сторінок чи веб-сайтів. Завдання, які розглядаються на веб-квестах цікаві та актуальні. Чітко визначений завершальний результат самостійної роботи (наприклад, необхідно знайти відповідь на серію запитань, поставлена проблема, яку потрібно вирішити, визначена позиція, яку необхідно захистити тощо).

За результатами дослідження проблеми формуються висновки. Проводиться конкурс виконаних робіт, де оцінюється розуміння завдання, достовірність використаної інформації, її відношення до заданої теми, критичний аналіз, логічність, структурованість інформації, визначеність позицій, підходи до вирішення проблеми, індивідуальність, професіоналізм.

Позитивним моментом використання веб-квестів при організації самостійної роботи під час навчання учнів хімії є те, що реальне розміщення веб-квестів в мережі дозволяє значно підвищити мотивацію учнів на досягнення найкращих навчальних результатів.

Запропонована організація виконання учнями самостійних робіт сприяє розвитку їх пізнавальних і творчих можливостей, мислення, формуванню навичок самостійної роботи та активної життєвої позиції. За умов ретельно продуманої методики проведення самостійних робіт з використанням сучасних інформаційних технологій пришвидшуються темпи формування в учнів умінь і навичок практичного характеру та мотивація до вивчення хімії, а це в свою чергу позитивно впливає на формування пізнавальних можливостей учнів.

Висновки. Таким чином, сучасні інформаційні технології розглядаються як важливіший компонент загальної освіти, що відіграє велику роль у розв'язанні пріоритетних завдань навчання та виховання – у формуванні цілісного світогляду, навчальних, комунікативних та комунікаційних навичок, основних психічних якостей учнів. Розглянуті у статті аспекти далеко не вичерпують усіх питань цієї теми, отже пошук шляхів організації самостійної роботи учнів з хімії з використанням сучасних інформаційних технологій ще актуальний і потребує подальшої науково-педагогічної розробки. Певний внесок у вирішення цього завдання повинна внести розробка і впровадження в процес навчання методики організації самостійної роботи учнів на уроках хімії з використанням сучасних інформаційних технологій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Современный словарь по педагогике /Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: Современное слово, 2001. – 928 с.689.
2. Ковалева Г.Е. Организация самостоятельной работы студентов на основе деятельностной теории учения. – СПб., 1995. – С.38
3. Голант Е.Я. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения // Воспитание познавательной активности и самостоятельности учащихся. - Ч. 1. - Казань, 1969. - С. 36-41.
4. Пидкасистий П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Теоретико-экспериментальное исследование. – М.:Педагогика, 1980. – 240 с.
5. Левитов Н.Д. Вопросы психологии характера. – М.: СГУ, 2009. – 293 с.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности учащихся при изучении гуманитарных дисциплин: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1971. – 38 с.
7. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроке. - М, Учпедгиз,1961. – С.15-16., С. 34

Інна БУРТОВА

ПРОБЛЕМА ЗАЙВОЇ ВАГИ ТА ОЖИРІННЯ У КОНТЕКСТІ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОРУШЕННЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ

(студентка IV курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. с/г. наук, доцент О. М. Данилків

Ожирение – это война, где имеется один враг и множество жертв.

П. Ф. Фурнор

Актуальність дослідження. Проблема ожиріння існує вже тисячоліття (30-40 тис.р.до н.е), про що свідчать дані археологічних розкопок кам'яного віку. Історичні докази наявності такого стану існують не тільки в древній медичній літературі, але і в історичних і соціальних працях, у творіннях художників [2, 17].

Основи «моди» на огрядність покладено наприкінці XVI – на початку XVII сторіч – період так званого Барокко. Тоді у Саксонії й вищих колах суспільства, чий спосіб життя характеризувався надмірним вживанням їжі та низькою фізичною активністю, еталоном краси вважали жінок «рубенсівського складу»,

коли немає талії та збільшений об'єм стегон. І хоча тепер ця «мода» не має прихильників, однак особи з надлишковою масою тіла становлять значний відсоток [2, 25].

Так, серед працездатного населення України ожиріння виявляють майже в 30% випадків, а надмірну масу тіла має кожний четвертий мешканець. Серед дорослого населення число осіб з ожирінням зростає на 8% кожних 10 років. За прогнозами дослідників, якщо ожиріння зростатиме такими ж темпами, то до 2040 р. все населення України буде мати надмірну вагу. Характерні для сучасного суспільства малорухомих спосіб життя, нераціональне харчування зі збільшенням кількості рафінованих продуктів, постійні психологічні стреси, а особливо захворювання залоз внутрішньої секреції призводять до росту частоти ожиріння серед осіб будь-якого віку, особливо молоді [1, 66].

Постановка проблеми. Одночасно з поширенням ожиріння зростає кількість асоційованих із ним соматичних захворювань, до яких належать: цукровий діабет (ЦД) 2-го типу, артеріальна гіпертензія (АГ), серцево-судинні захворювання (ССЗ), що призводять до зниження якості життя в підлітковому та дорослому віці [4, 163].

Проблемою нейроендокринного ожиріння (НЕО) у дітей та студентів визначається також тим, що відомі методи лікування не завжди дозволяють досягти стійкої корекції гормонально-метаболічних порушень і стабільного зниження ваги. Це пояснює необхідність розробки і впровадження нових, більш удосконалених, патогенетично обґрунтованих методів лікування НЕО.

На фоні ожиріння, насамперед вісцерального, у багатьох випадках уже в дитячому віці розвиваються інсулінозалежність; високий ризик розвитку серцево-судинних захворювань (ССЗ) на фоні ожиріння вимагає боротися з метаболічними порушеннями на стадії надмірної маси тіла. Саме в дитячому віці починаються зміни з боку серцево-судинної системи, які в подальшому викликають серйозні ССЗ у дорослому віці [7, 112].

Таким чином, стан проблеми диктує необхідність вирішення питань раннього виявлення, патогенетичної терапії, профілактики розвитку соматичних і гормональних порушень та ускладнень НЕО.

Ожиріння – одна з найскладніших медико-соціальних проблем сучасності. Широке розповсюдження, тісний зв'язок із способом життя і надзвичайно висока смертність від його наслідків вимагають об'єднання зусиль лікарів різних спеціальностей, а також органів охорони здоров'я з метою своєчасного виявлення та здійснення широкомасштабних профілактичних і лікувальних заходів [5, 25].

Об'єкт та методика досліджень. Дослідження були проведені у Державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка серед студентів II – IV курсів. Також були взяті дані про рівень ожиріння та його причини у Кіровоградській обласній лікарні.

Поділ студентів на здорових (без виявлення дефіциту та надлишку маси тіла) та хворих (з наявністю зайвої ваги) проводилося за власним обстеженням з використанням відповідних тестів, індексу маси тіла (індекс Кетле), та індексу внутрішнього ожиріння.

Мною було обстежено 60 осіб. Для отримання достовірних результатів усі студенти були розподілені за статтю та віком.

Під час дослідження враховували такі показники: ріст, вагу, об'єм талії, окружність тазу, ноги, руки, якість харчування, стан здоров'я, рухова активність.

Для з'ясування рівня ожиріння у студентів були використані такі анкети та тести:

- Оцінка рухової активності студентів.
- Якість харчування студентів.
- Ставлення до органічної продукції.
- Визначення стану здоров'я студентів.
- Були також розраховані:
  - Індекс маси тіла, в залежності від ваги та зросту.
  - Індекс внутрішнього ожиріння.

Виклад основного матеріалу. Ожиріння – результат тривалого порушення енергетичного балансу, коли надходження енергії в організм перевищує його енергетичні витрати. Важливою складовою механізмів патогенезу ожиріння є власне жирова тканина, яка володіє ендо-, і паракринною функціями, тобто являється ендокринною залозою. Речовини, що виробляються жировою тканиною, володіють різноманітною біологічною дією і можуть впливати на активність метаболічних процесів в тканинах і різних системах організму через нейроендокринну систему, взаємодіючи з гормонами гіпофізу, катехоламінами та інсуліном [5, 27,29].

У розвитку ожиріння має значення характер прийнятої їжі. Люди, що віддають перевагу багатій на білки їжі, менш схильні до розвитку ожиріння, тому що на утилізацію білка організмом витрачається багато енергії. Багата жиром їжа практично не вимагає витрат енергії для її утилізації, і зайві калорії перетворюються в жир. Що стосується споживання енергії, то існує думка, що повні люди споживають більше енергії, ніж худі, але є й докази зворотного. Чим більше маса тіла, тем менше людина споживає енергії. Це ж підтверджується епідеміологічними дослідженнями: люди з надлишковою вагою частіше зустрічаються серед осіб з невеликим споживанням [3, 137-139].

Зайва вага провокує серйозні захворювання. Ожиріння – збільшення маси тіла, при якому під шкірою – на животі, грудях, спині, стегнах, сідницях накопичується надлишок жиру. Небезпечно те, що жир відкладається не тільки під шкірою, а й на внутрішніх органах: серці, кровоносних судинах, печінці. Підсумок – схильність до цукрового діабету, гіпертонія, коронарна серцева недостатність, ожиріння печінки. Серцево-судинна система перша страждає від ожиріння: дистрофічні зміни в міокарді, атеросклероз (ураження судин), гіпертонія (підвищення кров'яного тиску). Серце покривається шаром жиру, розміри серця збільшуються (в 1,5 – 2 рази більше норми). Через порушення в серцево-судинній системі у хворих ожирінням з'являється задишка навіть при невеликому фізичному навантаженні, знижується працездатність, підвищується артеріальний тиск, часто бувають короткочасні болі в області серця. Уражується кровоносна система. Можливе збільшення згортання крові, що призводить до утворення тромбів, порушення кровопостачання органів. Підвищений вміст жиру в крові сприяє розвитку атеросклерозу. Збільшується рівень холестерину, особливо з віком.

При ожирінні порушується робота органів дихання. Надлишок жиру в черевній порожнині піднімає діафрагму, перешкоджає її руху. Значний вплив зайва вага може призвести до викривлення хребта через зсув центру ваги тіла.

При ожирінні часто зустрічаються ураження печінки, надлишкове нагромадження жиру в ній (ожиріння печінки). Часті випадки жовчнокам'яної хвороби, запалення жовчного міхура та жовчних проток, утворення каменів.

Ожиріння порушує чутливість організму до інсуліну, викликає порушення вуглеводного обміну, що призводить до розвитку цукрового діабету. У гладких людей при зниженні ваги перебіг цукрового діабету набуває доброякісний характер [6, 243-256].

Результати досліджень. Всіх обстежених за віком було розділено на III вікові групи : 17–18 років (I – група), 19–20 років (II – група), 20–21 років (III – група).

Таблиця 1.

Індекс маси тіла у студенток природничо-географічного факультету КДПУ імені Володимира Винниченка відповідно до розподілу за віковими групами

№ п.п	Індекс маси тіла	Індекс Кетле	Вікові групи (в роках)					
			I (17–18)		II (19–20)		III (20–21)	
			кількість	у %	кількість	у %	кількість	у %
1.	Гостра недостатність маси тіла	15 та менше	2	11,8	2	10	2	10,5
2.	Недостатність маси тіла	15-18,5	2	11,8	4	20	2	10,5
3.	Норма маси тіла	18,5-25	8	47,1	11	55	11	57,9
4.	Надлишок маси тіла	25-30	3	17,5	1	5	2	10,5
5.	I-ша ступінь ожиріння	30-35	2	11,8	2	10	2	10,5

Таблиця 2.

Індекс маси тіла у студентів природничо-географічного факультету КДПУ імені Володимира Винниченка відповідно до розподілу за віковими групами

№ п.п	Індекс маси тіла	Індекс Кетле	Вікові групи (в роках)			
			I (17–18)		III (20–21)	
			кількість	у %	кількість	у %
1.	Гостра недостатність маси тіла	16 та менше	–	–	–	–
2.	Недостатність маси тіла	16-19	–	–	1	33,3
3.	Норма маси тіла	19-25	4	100	2	66,7
4.	Надлишок маси тіла	25-30	–	–	–	–
5.	I-ша ступінь ожиріння	30-35	–	–	–	–

На основі аналізу результатів обстеження встановлено, що у осіб першої вікової групи значна частина обстежених (23,6%) мала недостатню масу тіла: індекс Кетле складав 17-18 одиниць, у частини обстежених (47,1%) індекс Кетле складав 18-24 одиниці, що характерно для нормальної маси тіла. У решти обстежених (29,3%) спостерігалася надмірна маса тіла. Індекс Кетле за цих умов складав від 25-33 одиниць. Серед цих осіб майже 17,5% мали помірно збільшену масу тіла, а у 11,8 % спостерігалось ожиріння першого ступеня.

У осіб другої вікової групи зайву масу тіла мали 5% осіб, а у 10% обстежених було виявлено ознаки ожиріння. Також було виявлено, що особини даної групи мають недостатню масу тіла, що становить 25%, у інших особин – 60% маса тіла знаходиться в межах норми.

У осіб третьої вікової групи зайва маса тіла спостерігалась у 15,8% обстежених і у 10,5% спостерігалось ожиріння I – ступеня. Також було виявлено, що 26,3% мають недостатню масу тіла, серед яких 10,5% проявляється гостра недостатність маси тіла. Дані показники проявляються у особин жіночої статі, а у особи чоловічої статі ожиріння не проявляється, лише 14,7% (а це одна особа) мають недостатню масу тіла, індекс Кетле складає 19,6, інші 85,3% – норма.

Також для отримання більш повних даних було проведено дослідження на рівень внутрішнього ожиріння, оскільки воно є більш небезпечним, ніж зовнішнє тому, що перешкоджає нормальній діяльності усіх органів і систем. Провівши детальний аналіз було виявлено, що у особин, які мають зайву вагу чи у яких проявляється ожиріння також спостерігається і внутрішнє ожиріння. Так, у особин жіночої статі першої вікової групи даний показник складає 13,9%. У дівчат другої вікової групи внутрішнє ожиріння становить 15%, а у дівчат третьої вікової групи цей показник становить 21%. У осіб чоловічої статі дане порушення взагалі не виявлено і він знаходиться в межах норми.

Таким чином, на основі проведених спостережень можна зробити висновок, що серед осіб різних вікових груп значно поширеною є зайва маса тіла та ожиріння першого ступеня. Особливо це характерно для обстежених першої вікової групи, що підтверджує значне зростання цього виду патології в дітей та підлітків. Така тенденція зростання ожиріння є небезпечною і вимагає посилення уваги та постійного контролю.

Для отримання достовірних даних було проведено комплексне анкетування, за допомогою якого отримані дані про якість харчування, рухову активність, ставлення до органічної продукції та стан здоров'я студентів.

За результатами анкетування виявилось, що більшість особин, особливо жіночої статі (65%), є байдужими до продуктів, які вони вживають. Студенти як правило надають перевагу м'ясу та м'ясним продуктам (100% серед осіб чоловічої статі, та 85,9% серед осіб жіночої статі).

Отримані результати свідчать про неправильне та незбалансоване харчування студентів. Кращі дані спостерігаються серед особин чоловічої статі, переважна більшість яких 57,1% харчується три рази на день. Особини жіночої статі як правило харчуються два рази на день і їх відсоток досягає 54,4. Також у добовому раціоні студентів переважають тваринні жири, які призводять до стрімкого збільшення ваги. Якщо порівнювати особин обох статей то серед хлопців вживання тваринних жирів становить 57,1%, а серед дівчат – 61,4%. Важливе значення має й те, що дівчата часто вживають споживають солодощі. Так, кількість особин, які вживають солодощі щодня становить 30, а це 52,6%, натомість у хлопців цей показник складає всього 28,6%. Крім того особи жіночої статі досить часто (29,9 %) і у значній кількості вживають хімічні рідини у вигляді газованих напоїв, пива та магазинних соків. Показник вживання хімічних рідин досить високий і серед осіб чоловічої статі (57,2%). Вживання даних рідин призводить до вимивання з організму вітамінів, макро- та мікроелементів. Це у свою чергу призводить до погіршення засвоєння продуктів харчування у нормальній формі і як наслідок – збільшення МТ та ожиріння. Таким чином, можна сказати, що неякісне й незбалансоване харчування також мають велике значення у здатності до набуття надлишкової маси тіла.

Також виявилось, що фізично-активними є переважно особини чоловічої статі, натомість особи протилежної статі фізичним вправам не надають переваги, що можливо і послужило збільшенню їхньої ваги. Більшість дівчат, понад 67,8% ведуть сидячий, малорухомий спосіб життя. Також дівчата досить мало часу перебувають на свіжому повітрі. У понад 61,4% дівчат час, протягом якого вони перебувають на свіжому повітрі становить лише 1-2 години, хоча в нормі цей показник повинен становити 3-5 годин на добу.

Аналіз зміни фізіологічних та біохімічних параметрів за умов розвитку ожиріння вказує на те, що очевидно, зайва маса є свого роду захисною реакцією організму, яка розвивається у процесі адаптації до підвищених стресових навантажень та надмірного синтезу катехоламінів. Наступний розвиток ожиріння є результатом переходу адаптації в патологію яка далі зумовлює розлади метаболізму і, як наслідок, появу ожиріння.

Мною були взяті дані про загальний рівень ожиріння у Кіровоградській області (відділення дієтології). Аналіз даних свідчить про високий рівень ожиріння в нашій області, який досягає 167067 (16% відносно усього населення) серед чоловіків та 212463 (20,5%) серед жінок. Тобто загальний рівень ожиріння у Кіровоградській області на 2010 рік складає 36,5%, що на 2,6% перевищує показники за 2009 рік, де рівень ожиріння складав 33,9% (14,6% чоловіки та 19,3% жінки).

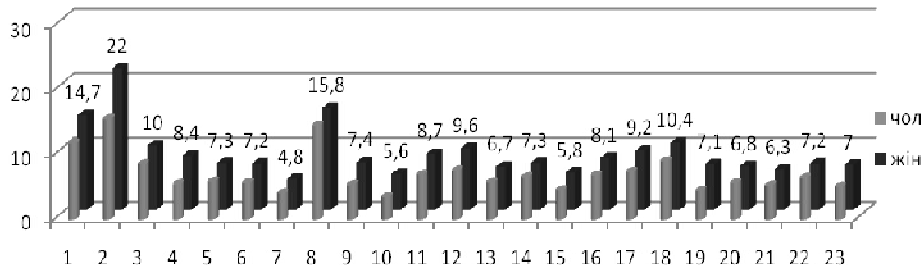
Найвищі показники ожиріння у серед осіб старше 18 років спостерігаються у м. Кіровоград (11,8%), м. Олександрія (15,6%), Добровеличківському (14,6%), Бобринецькому (8,6%), та Олександрійському (9,1%) районах – у чоловіків, та у м. Кіровоград (14,7%), м. Олександрія (22,0%), Добровеличківському (15,8%), Компаніївському (9,6%) та Олександрійському (10,4%) районах – у жінок. Досить високі показники ожиріння спостерігаються і у підлітків (віком 15-17 років), кількість таких осіб досягає 41315 (3,9% від загальної кількості населення) серед хлопців, і 52756 (5,1%) серед дівчат. Найвищі показники як серед хлопців, так і серед дівчат зафіксовані у м. Кіровоград (5,6% хл.; 6,1% дів.) та м. Олександрія (11,9% хл.;

13,3% дів.), а також у Бобринецькому (4,9% хл.; 5,6% дів.) й Компаніївському (5,7% хл.; 4,1% дів.) районах. Серед дітей до 14 років рівень ожиріння не є досить високим, проте є досить значним, оскільки тенденція до ожиріння з кожним роком підвищується і на 2010 рік цей показник складає 3,3% серед хлопців та 4,2% серед дівчат. Так найвищий показник ожиріння спостерігається у м. Олександрія (7,2%) і у Голованівському (6,8%) районі. Серед дівчат – також у м. Олександрія (9,4%) і Голованівському (6,4%) районі, ще досить високий показник ожиріння (6,1%) серед дітей спостерігається у Вільшанському районі.

Діаграма 1.

Рівень ожиріння у Кіровоградській області на 2012 рік (віком 18 років і старше)

1. м. Кіровоград;	13. Маловисківський р-он;
2. м. олександрія;	14. Новгородський р-он;
3. Бобринецький р-он;	15. Новомиргородський р-он;
4. Вільшанський р-он;	16. Новоукраїнський р-он;
5. Гайворонський р-он;	17. Олександрійський р-он;
6. Голованівський р-он;	18. Олександрійський р-он;
7. Голоківський р-он;	19. Онуфріївський р-он;
8. Добровеличківський р-он;	20. Петрівський р-он;
9. Долинський р-он;	21. Світловодський р-он;
10. Знамянський р-он;	22. Ульяновський р-он;
11. Кіровоградський р-он;	23. Устинівський р-он;
12. Компаніївський р-он;	

Найнижчий рівень ожиріння серед осіб обох статей різних вікових категорій спостерігається у Знамянському, Голоківському, Онуфріївському та Долинському районах.

Загалом тенденція до збільшення ваги та до ожиріння більшою мірою проявляється серед жінок. Це, можливо, пов'язано з їх емоційною нестійкістю, адже саме вона, як свідчать психологи, є однією з найголовніших причин ожиріння. Люди, зазнавши психологічного стресу відволікаються від проблем за допомогою поїдання великої кількості їжі. Також причинами можуть бути неправильний спосіб життя, а саме нераціональне і дуже калорійне харчування, тютюнопаління й малорухомий спосіб життя.

Висновки. Таким чином, ожиріння – найпоширеніша проблема людства. Під ожирінням потрібно розуміти хронічне захворювання обміну речовин, яке проявляється у вигляді надмірного розвитку жирової тканини, досить швидко прогресує і має певне коло ускладнень, а також супроводжується серйозними соціальними й психологічними проблемами та торкається людей всіх вікових і соціально-економічних груп.

Причиною збільшення числа осіб, особливо серед студентів, із зайвою масою та ожирінням є особливості сучасного способу життя. Це зокрема значні психоемоційні навантаження, стресові ситуації у поєднанні з гіподинамією і вираженим дисбалансом харчових раціонів та порушенням структури харчування. В цьому плані особливо небезпечним є перевантаження організму рафінованими та висококалорійними продуктами харчування, на які в сучасному раціоні студентів припадає 65% серед усіх продуктів харчування. Комплекс вказаних факторів зумовлює розлади гіпофізарно-адреналової системи організму та призводить до порушення різних ланок метаболічних процесів, що може стати причиною розвитку ожиріння.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анциферов М.Б. Ожирение. Метаболический синдром. Сахарный диабет 2 типа / Под ред. акад. РАМН И.И. Дедова. – М., 2000. – С. 536.
2. Балюк М.О. Особенности клинического течения ожирения у детей с нейроэндокринным гипоталамическим синдромом // Проблемы эндокринной патологии. – 2004. – № 1. – С. 448.
3. Балюк М.О. Особенности углеводного обмена у людей с нейроэндокринной формой ожирения // Проблемы эндокринной патологии. – 2004. – № 3. – С. 237.
4. Этиопатогенез ожирения / Щерба О.А, Ванденко І. Р. К., 1997р – С. 325.
5. Кравчун Н.О, Балюк М.О., Казаков О.В. Сахарный диабет и ожирение / Мед. вестник Украины. – 2004. - № 42-43, ноябрь. – С. 255.
6. Современные возможности в терапии ожирения / Н.О. Кравчун, І.І. Піліпенко, М.О. Балюк, О.В. Казаков // Проблемы эндокринной патологии. – 2004. – № 4. – С. 186.

7. Современные подходы к лечению ожирения / Н.О. Кравчук, М.О. Балюк, І.І. Піліпенко, С.П. Олійникова // Актуальні проблеми ендокринології: сучасні діагностичні та лікувальні технології: Збірник лекцій та тез 48-ї щорічної наук.-практ. конф. з міжнарод. участю, - Харків, 2-4 черв. 2004 р. - X., 2004. - С. 451.

Алла ВАСЮРА

РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ УКРАЇНИ

(студентка V курсу природничо – географічного факультету)

Науковий керівник – канд. біол. наук, доцент В. М. Мирза – Сіденко)

Категорія регіонального ландшафтного парку (РЛП) введена Законом України «Про природно-заповідний фонд України» у 1992 році. Існує великий міжнародний досвід функціонування таких парків, які у різних країнах світу відомі як природні, ландшафтні, регіональні тощо. Особливо поширена зазначена категорія парків у країнах Європи. Їх створюють в адміністративних одиницях країн і, як правило, парки підпорядковані регіональній адміністрації. У Німеччині, Польщі регіональні парки чисельно перевищують кількість національних парків. РЛП більшою мірою, ніж національні, поєднують природоохоронні і суто соціальні функції [3]. Особливу роль відіграють РЛП в Польщі, де їх існує понад 100, а площа становить близько 9 % від загальної площі країни. Це здебільшого залісненні території, середня лісистість становить 57 %. РЛП функціонують у Польщі понад 35 років, процес їх створення триває [3].

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд» регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого або регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також для забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

На регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань:

1. збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;
2. створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;
3. сприяння екологічній освітньо-виховній роботі [2].

Функціональне зонування РЛП здійснюється з метою забезпечення оптимального режиму використання, дотримання державних нормативів та наукових рекомендацій щодо збереження та відновлення природних ресурсів, здійснення практичної природоохоронної та господарської діяльності [1].

Заповідна зона призначена для охорони природних комплексів, збереження ландшафтної та біологічної різноманітності. До неї мають бути віднесені існуючі на території РЛП заказники, пам'ятки природи і заповідні урочища, території з рослинними угрупованнями, занесеними до Зеленої книги України, місцезнаходженнями видів, занесених до міжнародних списків та конвенцій, міжнародних угод, Червоної книги України, регіональних списків рідкісних видів [1].

Зона регульованої рекреації визначена з метою охорони типових природних комплексів РЛП, збереження екологічної рівноваги. В ній проводиться екологічне виховання та екологічна освіта населення, влаштовуються екологічні стежки та туристські маршрути. Забороняються рубки лісу головного користування та інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів.

Зона стаціонарної рекреації має за мету збереження природних комплексів, які забезпечують відпочинок відвідувачів в межах парку, також для розміщення об'єктів їх обслуговування (мотелів, кемпінгів, готелів та ін.) [1].

Господарська зона визначена для проведення господарської діяльності. У її складі знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення. Господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього середовища [2].

Існуюча мережа ПЗФ України на 1.01.2011 року включала 58 регіональних ландшафтних парків загальною площею 648, 1 тис. га, що становить 17,3 % від загальної площі ПЗФ України та 0,7% від загальної кількості природно-заповідних територій [4]. У 1990 році, тобто до офіційного затвердження цієї категорії, першим РЛП в Україні був оголошений ландшафтний парк «Дністровський каньйон» у Тернопільській області площею 42 тис. га [3].

Територіальне розміщення регіональних ландшафтних парків в Україні наведено на рис. 1.

Найвища концентрація РЛП спостерігається на сході – 18, найменша в центрі – 5, на півночі України – 7 та на півдні – 9. У західній частині країни – 17 РЛП.

Одним із найцікавіших на сході України є **РЛП «Донецький кряж»** (Донецька область, Шахтарський та Амвросіївський райони). Площа 3952,2 га. Територія парку відзначається унікальними ландшафтами - це одна з небагатьох в Україні ділянок різнотравно-типчаково-ковилових степів з байрачними лісами у балках та ділянками лісових культур у степовій зоні. Багатими і різноманітними є флора і фауна парку. Флористичний список нараховує близько 500 видів рослин, з яких 46 є ендемічними, близько 20 видів занесені до Червоної книги України. В межах парку і на прилеглих територіях виявлено більш 80 видів птахів, серед них 5 - включені до Червоної книги України [4].

РЛП «Клебан-Бик» розташований у Костянтинівському та Артемівському районах Донецької області, складається з дев'яти відділень. Особливу цінність на території парку має Клебан-Бицьке водосховище з прилеглими земельними ділянками. Дана територія складається з кам'яних гряд, відслонень гірських порід

із значною глибиною ерозійного розчленування, великими відслоненнями корінних порід, що виступають суцільними грядами. Особливий інтерес має пам'ятка загальнодержавного значення «Клебан - Бикське відслонення», площа якої 60 га.

Рис. 1. Мережа регіональних ландшафтних парків України

Рослинний покрив парку складається з 9 формацій, до яких належать 29 рослинних асоціацій. Багатим є тваринний світ: орнітофауна включає понад 100 видів птахів, у водоймищах водиться понад 20 видів риб [4].

РЛП «Зуївський» створений рішенням Донецької обласної ради від 03.09.2002 року №4/3-58 на території Харцизької міської ради. Загальна площа 1214,2 га. На цій території зростає більше 500 видів рослин, існує понад 200 видів тварин. Найвни чисельні джерела, які живлять Ольховське водосховище. Особливе значення ландшафтному парку обумовлено тим, що він розташований у регіоні з величезним антропогенним навантаженням, аграрно-індустріальними ландшафтами [2].

«Нижньоворсклянський» РЛП (площа - 23200 га, Кобеляцький район, Полтавської області) - розташований в пониззі річки Ворскли від Лівобережної та Правобережної Сокилки до Дніпродзержинського водосховища, включаючи долину річки Ворскла, її заплаву, тераси, ряд островів у гирловій частині, акваторію частини Дніпродзержинського водосховища. Територія РЛП включає типові для півдня лівобережного Лісостепу діброви (заплавні і байрачні), степові ділянки, болота, озера, стариці, прибережно-водну і водну рослинність, піски, солонці з їх своєрідним рослинним і тваринним світом [2].

«Білецькі плавні» - РЛП у Полтавській області. Розташований у східній частині Дніпродзержинського водосховища. Назву парку дала однойменне село Білецьківка на Полтавщині де розміщена частина парку. Цей мальовничий куточок Придніпров'я займає територію загальною площею 2000 га. Білецькі плавні унікальні по своїй суті – ніде більше на Дніпрі не збереглося таких великих за площею природних заплав. Їх повністю знищили водосховища у середній і нижній течії Дніпра. Рослинний покрив плавнів дуже різноманітний - є лучні, водні і прибережно-водні види, справжні і болотисті луки [4].

У південній частині України привертає увагу **РЛП «Кінбурнська коса»** створений рішенням Миколаївської обласної Ради народних депутатів від 15.10.92 № 16 на площі 17800,2 га, з них 5631 га займає водна поверхня. До складу парку входить Кінбурнській півострів та прилегла кілометрова акваторія Дніпровсько-Бузького лиману, Чорного моря, Ягорлицької затоки. В адміністративному відношенні територія входить до Покровської сільської ради Очаківського району Миколаївської області [2].

Характерними рисами Кінбурнської коси, що підтверджують високу цінність території, є найбільше в Європі Покровське орхідне поле, унікальні нерестовища риб, пташине царство – усі внутрішні водойми Кінбурнської коси та прибережні мілководдя - справжнє пташине царство. В цьому районі зустрічається понад 240 видів птахів. Унікальна флора включає 465 видів рослин, з них 36 – ендеміки Нижньодніпровських пісків, 6 – занесені до Європейського червоного списку, 9 – до Червоної книги України. Кінбурнська коса – середовище існування більше 4700 видів тварин, з них 132 – види Червоної книги України [4].

У західній частині території України привертає увагу **РЛП «Надсянський»** загальною площею 19428 га. Парк створений в українсько – польській прикордонній зоні на території 6 сільських рад Турківського району Львівської області в 1997 році. Парк розташований у гірській місцевості із сприятливими кліматичними умовами. РЛП є складовою частиною першого у світі тристороннього біосферного резервату «Східні Карпати». Надсянський ландшафтний парк створено з метою формування однорідного природного

комплексу. Цей комплекс спрямований на утримання природного гідрологічного режиму річки Сян – притоки Вісли [2].

РЛП «Знесіння» (Львівська область, північно-східна частина міста Львів.) - створений для збереження та відновлення унікального природно-історичного комплексу гряди Знесіння і прилеглих територій давніх поселень Знесіння і Кривчиць. Парк розташований на лісистому узгір'ї Розточчя, у місцевості Кайзервальд [2].

У складі природно-заповідного фонду Кіровоградської області набули особливого значення регіональні ландшафтні парки «Веселобоківський ім. М.Л.Давидова» і «Світловодський».

РЛП «Веселобоківський ім. М.Л.Давидова» створений 2005 року. Регіональний ландшафтний парк є одним із наукових центрів області завдяки тому, що в основі його знаходиться лісовий комплекс – Веселі Боковеньки з одноіменним дендропарком. В цілому, ця територія має форму трикутника, в якому розміщений майже цілком басейн річки Боковенька – система балок, що впадають в річку Боковенька та її долина [4]. Знаходиться парк в Долинському районі Кіровоградської області на площі 17500 га. Він відбиває типові ландшафти території Кіровоградської області. Виявлено 170 видів хребетних тварин, 40 з них занесено до Червоної книги України. Також знайдено багато видів рідкісних рослин і угруповань, які занесені не тільки до Червоної книги України, але й до Європейського червоного списку і до Зеленої книги України [2].

РЛП «Світловодський» створений рішенням Кіровоградської обласної ради № 89 від 18 лютого 2011 року. Регіональний ландшафтний парк «Світловодський» включає материкову частину з системою балок і міжбалкових ділянок та акваторію Кременчуцького водосховища з чисельними островами. Територія РЛП в адміністративному відношенні належить до Світловодського району та охоплює Подорожненську, Великоандрусівську, Федірківську, Глинську та Григорівську сільські ради. Загальна площа парку 60320,00 га, з яких 60 % припадає на акваторію водосховища.

Північна межа цієї території проходить по Кременчуцькому водосховищу, західна - по границі з Полтавською областю, східна - по затоці Кременчуцького водосховища, яка є підтопленим гирлом річки Цибульник, а далі по трасі Олександрія - Світловодськ. Таким чином, територія парку є в достатній мірі територіально відокремленою [4].

РЛП створений без вилучення земель з господарського користування у власників і користувачів земельних ділянок. В межах парку налічується 9 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 292,3 га (рис. 2):

1. ботанічний заказник загальнодержавного значення «Цюпина балка»;
2. ландшафтний заказник місцевого значення «Кінські острови»;
3. комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Острів «Обеліск»»;
4. заповідне урочище «Барвінкова або тюльпанова гора»;
5. ландшафтний заказник місцевого значення «Острів Лисячий»;
6. зоологічна пам'ятка природи місцевого значення «Пташиний базар»;
7. ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Степовий горб»;
8. комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Придніпровські кургани»;
9. зоологічна пам'ятка природи місцевого значення «Поселення сиворакші» [4].

Основні природоохоронні об'єкти – «Цюпина балка», «Кінські острови», «Барвінкова і тюльпанова гори», «Острів Лисячий», «Пташиний

базар»
Рис. 2. Об'єкти природно – заповідного фонду РЛП «Світловодський»

1. Андриєнко Т. Л., Арап А. Я., Таліченко Н.П. та ін. Науково – методичне та нормативно – правове забезпечення створення та діяльності регіональних ландшафтних парків України. – К.: Поліграфцентр, 2004. – 53 с.
2. Андриєнко Т. Л., Клецов М.Л., Прядко О.І. Мережа регіональних ландшафтних парків України: наукові та організаційні основи створення. – К., 1996. – С. 33 – 36.
3. Проць Б. Г., Іваненко І. Б., Ямелинець Т. С. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними. – Львів: Гриф Фонд, 2010. – 92 с.
4. <http://www.menr.gov.ua>

Юлія ГАЙДУК

ВПЛИВ ХАРЧУВАННЯ НА ЗДОРОВ'Я ТА УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТІВ І УЧНІВ

(студентка IV курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. с/г наук, доцент О.М. Данилків

В даний момент досить актуальною є проблема харчування студентів та учнів. Адже, серед чинників, що формують здоров'я людини на :

харчування припадає 40 – 45 %,

генетику людини 14 %

охорону здоров'я 10 %

чинники довкілля 8 %

інші чинники 19 – 24 % [1, 9].

Харчування забезпечує найважливішу функцію організму людини, постачаючи йому енергію, необхідну для покриття витрат на процеси життєдіяльності і є одним з основних важелів, який створюючи гармонію організму людини і навколишнього середовища, сприяє, певним чином, здоров'ю та здатності організму протидіяти впливу несприятливих факторів[1, 7]. Оновлення клітин також відбувається завдяки надходженню в організм з їжею пластичних речовин білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних солей. Нарешті їжа – джерело утворення ферментів, гормонів та інших регуляторів обміну речовин в організмі.

Від характеру залежить обмін речовин в організмі, структура та функції клітин, тканин, органів. Для підтримки нормального перебігу енергетичних, пластичних і каталітичних процесів організму потрібна певна кількість різноманітних харчових речовин.

Правильне харчування, з урахуванням умов життя, праці та побуту, забезпечує постійність внутрішнього середовища організму людини, діяльність різних органів та систем і, отже, є неодмінною умовою хорошого здоров'я, гармонійного розвитку, високої працездатності.

Неправильне харчування значно знижує захисні сили організму працездатність, порушує процеси обміну речовин, веде до передчасного старіння і може сприяти виникненню багатьох захворювань, у тому числі і інфекційного походження, оскільки ослаблений організм схильний до будь – якого негативного впливу. Наприклад, надмірне харчування, особливо в поєднанні з нервово – напруженням, малорухомим способом життя, вживанням алкогольних напоїв і курінням, може призвести до виникнення багатьох захворювань. Атеросклероз, ожиріння, гіпертонія, жовчнокам'яна хвороба, подагра, цукровий діабет і поліостеоартроз, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), належать до захворювань, пов'язаних із нераціональним харчуванням. Переїдання нерідко буває причиною захворювань органів кровообігу. Внаслідок недоїдання і голоду з'являються хвороби недостатнього харчування (квацшоркор – важке захворювання дітей унаслідок білкової і калорійної недостатності їжі), які поширені в країнах, що знаходилися донедавна в колоніальній залежності.

У природі немає ідеальних продуктів харчування, які б містили комплекс всіх харчових речовин, необхідних людині (виняток складає материнське молоко). При різноманітному харчуванні, тобто змішаною їжею, що складається з продуктів тваринного і рослинного походження, в організм людини звичайно надходить цілком досить поживних речовин. Різноманітність продуктів харчування в раціоні позитивно впливає на його харчову цінність, оскільки різні продукти доповнюють одні одних компонентами, яких бракує.

Тому, раціональним вважається таке харчування, яке забезпечує нормальну життєдіяльність організму, високий рівень працездатності й опірності впливу несприятливих чинників навколишнього середовища, максимальну тривалість активного життя[2, 9 – 10].

Ось чому, вивчення та раціональна корекція харчування студентів та учнів є досить поширеною проблемою, оскільки це гарантія забезпечення стану їхнього здоров'я на оптимальному рівні.

Метою цієї роботи було виявлення недостатності вітамінів, мінералів, загального рівня харчування, виявлення хвороб, які пов'язані з цією недостатністю, вивчення середньодобового раціону - студентів 45 групи природничо – географічного факультету Кіровоградського державного педагогічного університету

імені Володимира Винниченка та учнів 11 класу загальноосвітньої школи № 1 І – III ступенів м. Долинської.

Матеріал та методи дослідження. Протягом осінньо – зимового періоду 2011 року на базі Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка було обстежено 21 студентів віком від 20 до 22 років та загальноосвітньої школи № 1 І – III ступенів м. Долинської було досліджено 16 учнів віком 16 до 17 років. Для з'ясування недостатності вітамінів та мінералів в організмі студентів та учнів проводився тест “Слухайте свій організм”, під час дослідження загального рівня харчування - тест – діагностика, при вивченні фактичного харчування студентів та учнів використовувався загальноприйнятий анкетно – описувальний метод реєстрації споживання їжі протягом двох днів. Отримані дані фактичного харчування співвідносили з фізіологічними потребами в енергії та харчових речовинах відповідно до віку і статі студентів та учнів.

Результати дослідження. Використання тесту “Слухайте свій організм” [3, 38] дав змогу розподілити студентів та учнів за недостатністю вітамінів та мінералів. Тест показав, що кожен студент та учень характеризується за даним критерієм нестачею 2-ох, а то і більше вітамінів та мінералів. Найбільше, а саме у 50% студентів припадає на недостатність вітамінів В9 (фолієвої кислоти), С, Н, (ці вітаміни містяться переважно у зеленних частинах овочах та фруктах) одночасна нестача пояснюється тим, що вітаміни В9 і Н разом приймають участь у кровотворенні, доповнюючи один одного, разом з тим біотин необхідний для синтезу аскорбінової кислоти, і тому його нестача спричиняє відсутність іншого. Ці вітаміни особливо необхідні для здорового вигляду шкіри. Тому захворювання шкіри у студентів становить 47, 36 % у дівчаток, та 33, 33 % у юнаків. За анкетно-описувальним методом споживання їжі досліджуваних осіб можна зробити висновок: 27,2% студентів споживають супи, при приготуванні, яких вміст деяких вітамінів (С, В9,А) зменшується(у воді руйнується 70 % С)[4, 276].

За розподілом учнів за даним показником можна стверджувати, що рівень недостатності вітамінів В9, С,Н нижчий на 12,5% від студентів і становить 37, 5 % від загальної кількості учнів(рис. 1). Захворювання шкіри в учнів - серед дівчаток становить 77,77 % , а в хлопців – 57,14%.

Недостатність вітамінів В₃ (пантотенова кислота), Е (токоферол) та мінералів Мп, К (містяться у зернових злаках, кукурудзі, вівсі, кисломолочних продуктах) [5, 25-29] спостерігається у 36,3% студентів (рис. 1) , дані вітаміни та мінерали відіграють значну роль у обмінних процесах (білків, жирів, вуглеводів, амінокислот, піримідинів, холестерину), прискорюють окисно-відновні реакції, входять до складу коферментів НАД і НАДФ, впливають на діяльність серцево-судинної, нервової і травної систем, життєво необхідні для синтезу статевих гормонів). Відповідно захворювання серцево – судинної системи у студентів серед дівчаток становить 52, 63 % , серед юнаків – 66, 66 %.

Недостатність цих вітамінів в учнів становить – 56,2%, що більше на 19,9 % , ніж у студентів (рис. 1). Захворювання серцево – судинної системи в учні становить серед дівчаток 33, 33%, в хлопців – 14, 28 %.

Недостатність вітамінів групи В, К, Са серед студентів становить 18, 1 % , а серед учнів – 2,5%(рис. 1) Вітаміни групи В, К та Са обов'язково необхідні для кісток та зубів (Са) серцево – судинної системи , кровотворення, дихання клітин, здорового вигляду шкіри, травлення. Тому захворювання травної системи в студентів серед дівчаток – 21, 05 % , серед юнаків – 33, 33 % Натомість в учнів хворі лише 3 особи : серед дівчаток -11,11%, серед хлопчиків – 28, 57%.

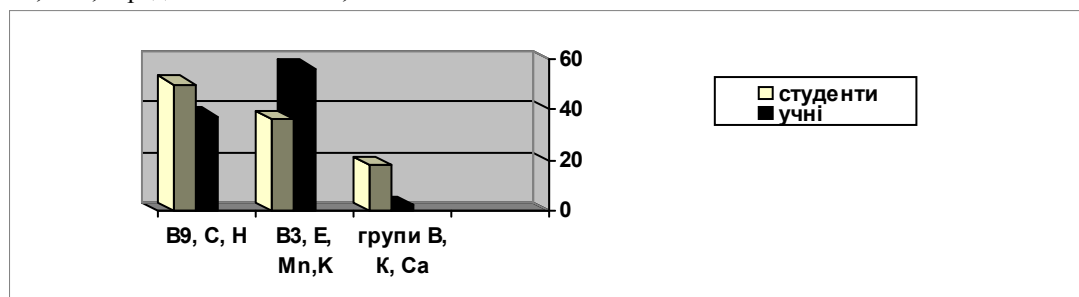

Рисунок 1

Провівши тест – діагностику можна зробити висновок, що якість харчування студентів та учнів знаходиться на низькому рівні. Найбільший відсоток по результатам дослідження припадає на показник, щоб переглянути своє ставлення до харчування як серед студентів – 45, 45, так і серед учнів - 68, 75% (рис. 2). Це перш за все пояснюється частим (2 - 3 рази) перекушуванням в проміжках між сніданком, обідом та вечерою серед студентів - 77,27%, а в учнів - 31,25%, адже, під час перекушування а проміжках між основними прийомами їжі, у роботу включаються ті ферменти, чия черга ще не підійшла, а ефективність роботи ферментів, що не закінчили процеси травлення, знижується. В результаті їжа залишається неперетравленою приблизно 72 години, на цей час затримується її засвоєння.[1, 183]. Вживання алкоголю, що становить 81,81% від загальної кількості студентів негативно впливає на організм, адже навіть незначна

кількість алкоголю знижує розумову працездатність на 20 - 25 %. Отруєні алкоголем нервові клітини не можуть нормально функціонувати. Мозок неспроможний засвоювати нові знання, набувати нового досвіду. Помітно знижується пам'ять, погіршується здатність робити висновки. У людей, які вживають спиртні напої, завжди виникає запальований процес слизової оболонки шлунка – гастрит 21,05 % - у дівчаток, 33,33 % - у юнаків. Серед студентів 86,36% - майже не споживають овочі та фрукти, салати, натомість в учнів становить - 43,75%, це негативно впливає на організм людини, адже більшість вітамінів знаходяться в овочах та фруктах, вони допомагають травлення та необхідні для різноманітних процесів життєдіяльності.

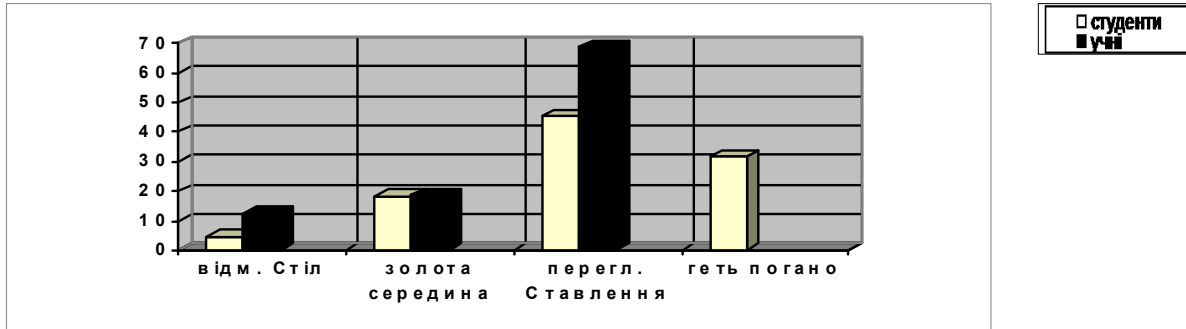

Рисунок 2

На підставі показників тестування в таблиці 1, 2 представлені дані споживання білків, жирів та вуглеводів студентами та учнями (в нормі та фактичні дані). Аналіз вмісту основних поживних речовин у фактичних середньодобових раціонах студентів свідчив про значний дефіцит вживання білків у юнаків на 3,9%, у дівчаток - 28,4%. Щодо жирів у юнаків виявлено на 37,2% нижче від рекомендованого, так і у дівчат на 37,2%. Рівень надходження вуглеводів також має відхилення від норми : у юнаків – на 59,4% менше, у дівчат – менше на 45,3%. Зазначені особливості фактичного харчування призводить до дисбалансу усіх нутрієнтів : співвідношення вмісту білків, жирів та вуглеводів і становить у середньому в юнаків – 1: 0,7 : 1,7, в дівчаток - 1: 1 : 3,2 ; хоча нормі відповідає відношення – 1,2:1,4:4,7.

Таблиця 1

Показники споживання студентами 45 групи природничо- географічного факультету КДПУ імені Володимира Винниченка білків, жирів та вуглеводів(в г / добу)

Обстежені	вік	Білки(г)		Жири(г)		Вуглеводи(г)	
		Норма	Фактичне значення	Норма	Фактичне значення	Норма	Фактичне значення
Юнаки (n=3)	20 - 22	91	87,4±2,6	103	69,2±2,07	378	153,4±4,6
Дівчата (n=19)		78	55,8±1,6	88	55,2±1,6	324	177±5,3

Недостатність надходження білка спричиняє ослабленість організму, затримку росту, важкі розлади обміну речовин, зниження імунітету, порушення функцій залоз, загальне виснаження мускулатури, набряки, пігментацію шкіри, а при нестачі жирів спостерігається порушення обміну вітамінів, змінюється проникність капілярів, випадає волосся і спостерігаються гнійничкові хвороби шкіри. За даними анкетування встановлено, що потреба у вуглеводах задовольняється у більшості студентів за рахунок виробів з борошна вищого гатунку, кондитерських виробів, варення та рафінованих цукрів. Саме споживання рафінованих вуглеводів призводить до однієї з найпоширеніших хвороб світу – цукрового діабету, яку ще називають "хворобою кондитерів". Недостатність у раціоні овочів із високим вмістом харчових волокон призводить до порушення обміну речовин, погіршення травлення та загального ослаблення організму.

Аналіз вмісту основних поживних речовин у фактичних середньодобових раціонах учнів свідчив про значний дефіцит вживання білків у хлопців на 10,3%, у дівчаток – 1,03%. Щодо жирів у хлопці в виявленій значний надлишок на 7,5%, у дівчаток - на 2,7%. Високий рівень жиру в їжі пояснюється вживанням всіма учнями (100%) кожен день м'яса, молока, масла. Це має негативний вплив на організм, адже насиченні тваринні жири виконують лише енергетичну функцію. Надлишок цих жирів, незбалансоване харчування в поєднанні з забрудненою водою, карбонатами та кухонною сіллю призводить до значного накопичення воскоподібного холестерину в судинах людини. Це все може спричинити появу каменів у жовчному та сечовому міхурах, нирках, підшлунковій залозі. Встановлено пряму залежність між надмірним вживанням

жирів, особливо тваринного походження, та розвитком атеросклерозу, а також частотою виникнення раку. У наш час атеросклероз є одним з найбільш поширених хвороб. Його наслідками можуть бути інфаркт, інсульт, ішемічна хвороба серця та інші захворювання. Велика кількість жирів погіршує засвоюваність білків, кальцію, магнію, підвищує потребу у вітамінах, які забезпечують жировий обмін. Доцільно надати перевагу рослинним нерафінованим оліям над тваринними жирами, та споживати морську рибу як джерело ненасичених жирних кислот, у тому числі незамінних - омега-3 та омега-6, а також споживати як найбільше овочів та займатися фізичною активністю. У юнаків та дівчат виявлено споживання вуглеводів нижче рекомендованого – у юнаків на 29,4%, а у дівчат - на 6,3%, що призводить до зниження імунітету та ослаблення організму.

Таблиця 2

Показники споживання учнями загальноосвітньої школи № 1 I –III ступенів м. Долинської Кіровоградської області білків, жирів та вуглеводів (в г / добу)

Обстежені	вік	Білки(г)		Жири(г)		Вуглеводи(г)	
		Норма	Фактичне значення	Норма	Фактичне значення	Норма	Фактичне значення
хлопці (n=7)	14 - 17	104	93,2±2,7	94	101,7±3,05	485	342,4±10,2
Дівчата (n=9)		86	85,1±2,5	77	79,2±2,3	403	377,5±11,3

Отже, на основі отриманих даних можна дійти висновку, що харчування студентів та учнів знаходиться на дуже низькому рівні, і якщо його не змінити може виникнути ряд хвороб(ожиріння, захворювання серцево – судинної системи, шкіри, дихальної системи, статевої), адже недарма ще говорив Гіппократ : “Человек есть то, что он ест”.

Багато сучасних лікарів у світі стверджують, що людина в XXI столітті фактично не має вибору: вона або перестане хворіти, або буде лікуватись постійно. Перетворення „людини розумної” на „людину хворіючу” призведе зрештою до руйнування генофонду і виродження людей як біологічного виду. Перестати хворіти в цьому сенсі означає, що людина буде краще пристосована до навколишнього середовища, більше уваги приділятиме екології та своєму харчуванню. Вона не буде ризикувати здоров'ям, вживаючи шкідливі продукти, відмовиться від алкоголю, тютюнопаління та наркотиків, зуміє органічно поєднувати розумову працю, відпочинок і роботу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зубар Н. М. Основи фізіології та гігієни харчування. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.
2. Безпека харчування : сучасні проблеми / Бабюк А. В., Макарова О. В., Рогозинський М. С. та ін. – Чернівці : Книги – XXI, 2005. – 456 с.
3. Мирошніченко С. А. Уникальные способы восстановления повышения иммунитета. – Донецьк : ООО ПКФ “БАО”, 2007. – 224 с.
4. Гогоулан М. Ф. Попрощайтесь с болезнями, 3 е издание. – Мн.: Междунар. Кн. Дом, 1997. – 303 с.
5. Рациональное харчування та харчові продукти : / Міцик В. Ю., Невольченко А. Ф. – К. : Урожай, 1993. – 33 с.

Анжела ГАЛУЗА

ОСОБЛИВОСТІ ЛАНДШАФТНОЇ СТРУКТУРИ ТА БІОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «БУЗЬКИЙ ГАРД» В УМОВАХ ТЕХНОГЕННОГО ПРЕСИНГУ

(студентка III курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. біол. наук, доцент В. М. Мирза-Сіденко

Національний природний парк «Бузький Гард» створений Указом Президента України від 30.04.2009 № 279/2009 «Про створення національного природного парку «Бузький Гард». Площа парку складає 6138 га в межах земель Арбузинського, Братського, Вознесенського, Доманівського, Первомайського районів Миколаївської області. Протягом майже 40 км Південний Буг тече тут у крутих кам'янистих берегах, утворюючи вузьку каньйоноподібну долину з величними гранітними скелями, порожистим річищем, водограями й островами. Місцевість, де розташований парк, відома як Гранітно-степове Побужжя – гірська країна серед Українського степу.

Територія парку розташована на межі Подільської та Придніпровської височини (власне, р. Південний Буг і є цією межею). Парк охоплює річкову долину Бугу від с. Мигія до смт Олександрівка, а також

каньйоноподібні долини рр. Великої Корабельної, Бакшали, Мертвоводу. Територія НПП «Бузький Гард» складається з Мигійської, Богданівської, Трикратської, Кодимської ділянок.

Ландшафтне різноманіття. Сучасні антропогенні ландшафти Середнього Побужжя. Південний Буг відіграє важливу роль у господарському комплексі як Побужжя, так і України загалом. Упродовж минулих століть ландшафтна структура річища була змінена внаслідок активного й різнобічного господарського освоєння. Будівництво водосховищ, меліоративних та водовідвідних каналів, дамб, мостів, млинів та гідроелектростанцій змінило природні урочища річища. Проблема поліпшення, відтворення та охорони ландшафтів річища Південного Бугу є однією з найбільш важливих.

Вивчаючи ландшафти річкових долин Правобережної України, Г.І.Денисик [4] у річищі Південного Бугу виділив два типи аквальних ділянок – переكاتи та плеса, які відповідно до закону Л.Фарга є парагенетичними комплексами, що закономірно змінюють один одного вздовж усієї річки. Для переكاتів характерні 4 натуральні та 3 антропогенні типи урочищ. Серед натуральних урочищ: 1) урочища центрального русла; 2) урочища мілководних русел (рукави); 3) урочища порогів; 4) урочища островів. Серед антропогенних типів урочищ: 1) канали; 2) урочища кам'яних дамб; 3) гатки. Плеса об'єднують 2 типи урочищ: 1) урочища центрального глибоководдя; 2) урочища прибережної відмілини. Як для переكاتів, так і для плес характерні урочища конусів виносу [3].

Власне антропогенні ландшафти річища. *Острови* – перші натуральні урочища в річищі Південного Бугу, що зазнали антропогенного навантаження як місця первісних стоянок. У подальшому тут будували дерев'яні фортеці, сторожові пости, кам'яні гатки, парки для відпочинку, вирощували сільськогосподарські культури, використовували під сінокоси й пасовища тощо. У другій половині ХХ ст., під час забудови долини Південного Бугу водосховищами, підвищені частини заплави та надзаплавних терас перетворювалися на окремі острови. І, навпаки, острови, які знаходилися в річищі, затоплювали повністю або зменшували їх площу. Після будівництва гребель окремих ГЕС (Глибочанської та Гайворонської) у нижніх б'єфах водосховищ залишалися насипи каміння, де поступово накопичувалися алювій та формувалися рослинні й тваринні угруповання. Поза межами водосховищ острови Південного Бугу сформувалися як на шквальних ділянках переكاتів, так і на плесах.

Водовідвідні канали в річищі та заплаві Південного Бугу почали будувати наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. для спрямування води від річища на колеса млинів, а з середини ХХ ст. – на турбіни дериваційних гідроелектростанцій. Зараз більшість каналів заростають водно-болотною рослинністю.

Ландшафтно-інженерні системи річища. *Гідроелектростанції* – складні ландшафтно-інженерні системи, які не лише використовують енергію води, але й суттєво змінюють ландшафтну структуру річищ та заплаву у межах зони впливу свого функціонування. Загалом у річищі Південного Бугу діє 14 ГЕС, більшість з них – малопотужні (до 3-5 тис. кВт) та низьконапірні й відносяться до пригреблевого типу. Будівництво ГЕС приурочене до ділянок переكاتів з порогами, де кристалічні породи є надійним фундаментом для гребель і перешкоджають фільтрації води під ними. Суттєве значення мало близьке розташування гранітних кар'єрів або наявність гранітів, що забезпечувало швидке транспортування будівельних матеріалів та економію затрат. У зв'язку з цим найбільше ГЕС збудовано у середній течії Південного Бугу.

У *пригреблевих* ГЕС Південного Бугу будівлі розташовані безпосередньо в річищі, збоку від греблі зі сторони нижнього б'єфу. Вони входять до складу підпірних споруд і сприймають тиск води з верхнього б'єфу(9). Наявність млинів спрощувала проектування ГЕС – їх будівлі з'єднували між собою. Наприклад, Брацлавська та Мигійська ГЕС прибудовані до колишніх 3-поверхових млинів. Греблі ГЕС формують з трьох частин: водозабірної, водопідпірної та водоскидної.

Дериваційні ГЕС Південного Бугу (Чернятська та Костянтинівська ГЕС) збудовані на ділянках переكاتів зі значним похилом та великою швидкістю течії. Відведення води з річища забезпечується установкою греблі та дериваційного каналу, яким спрямовують воду до будівлі ГЕС, що знаходиться на певній відстані нижче за течією.

Переважає частина сучасних *мостів* Південного Бугу, які збудовані у другій половині ХХ ст., приурочені до аквальних ділянок плесів. Зараз через річище прокладено 80 мостів; крім двох мостів у межах м. Вознесенська Миколаївської області, решта знаходяться у верхній та середній частинах долини р. Південний Буг(рис.1).

Ландшафтно-техногенні системи річища. *Млини*, що діяли завдяки енергії води, на річках Побужжя використовували з Х-ХІ ст. Будували млинарські комплекси (с. Сокілець Вінницької обл., Салькове та Луполове Кіровоградської обл., Чаусове Миколаївської обл.), де основний млин з господарськими спорудами знаходилися в заплаві, а допоміжний – через канал на острові.

Найпоширенішими у річищі Південного Бугу є кам'яні млини, для будівництва яких використовували цеглу та місцеві породи гранітів і гнейсів, які видобували в крутих схилах долини. Зараз від млинів у річищі Південного Бугу залишилися лише фундаменти, частини стін або будівлі без механізмів, турбін і коліс.

Рисунок 1. Просторове розташування ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем у річці Південного Бугу

Дамби та гатки в річці Південного Бугу будували для підпору та спрямування води на колесах млинів і турбіни гідроелектростанцій. Найбільше їх зосереджено в середній течії Південного Бугу – від с. Клішівка Вінницької обл. до м. Южноукраїнська Миколаївської обл.

Зараз на основному руслі наявні 9 недіючих ГЕС. Більшість їх будівель знаходиться у незадовільному технічному стані. Зазначаючи постійного впливу зовнішнього середовища, ГЕС поступово руйнуються, заростають рослинністю і стають яскравим прикладом акультурних ландшафтів [4].

Отже, за час господарського освоєння Південного Бугу майже повністю трансформовані натуральні річкові урочища середньої течії, де переважають аквальні ділянки перепадів. Зараз більшість ландшафтно-техногенних систем річчя перебувають у зруйнованому та занедбаному стані [3].

З метою оптимізації раціонального використання та охорони сучасних антропогенних ландшафтів річчя Південного Бугу доцільно: 1) відбудувати зруйновані дамби та гатки; 2) відновити роботу малих ГЕС; 3) реставрувати млини та на частині з них створити музеї українського млинарства; 4) взяти під охорону аквальні ділянки річчя в місцях найменшого антропогенного навантаження та сформувати на їх основі мікрозаказники; 5) окультурити антропогенні урочища у ландшафтній структурі місцевостей, які межують з річчям Південного Бугу [4].

Наслідком активного техногенного навантаження на природні ландшафти стало поступове збіднення біоти. Головним завданням новоствореного НПП «Бузький Гард» є охорона і збереження унікальних природних комплексів, зокрема їх флори і фауни. **Флористичне різноманіття. Рідкісні види флори.** У складі місцевої флори нараховується понад 1000 видів судинних рослин, 32 з них занесені до Червоної книги України, 4 – до Європейського Червоного списку. 12 рослинних угруповань занесені до Зеленої книги України. Крім типових степових, лучних, лісових і петрофітних видів, тут зростає багато прибузьких і причорноморських ендеміків, а також реліктів різних геологічних епох [5].

Важливе значення для формування фітоландшафтів регіону мають відслонення кристалічних порід, що сприяли формуванню тут своєрідного флористичного комплексу – гранітопетрофітону, який об'єднує рослини різного походження і віку, містить у своєму складі широкий спектр екоценотичних і генезисних флористичних елементів.

Долина Південного Бугу в системі національної екомережі розглядається як Південнобузький екокоридор, екосистемним сенсом якого є забезпечення відносної цілісності та відновлення природних ландшафтів долин ріки – рефугіуму багатьох ендемічних та реліктових комплексів. В межах «Бузького Гарду», яке розглядається як окремий флористичний район, що починається від впадіння в р. Південний Буг притоки Кодими на півночі і до впадіння р. Гнилий Єланець на півдні нараховується 75 видів раритетних судинних рослин [5].

До Червоної книги України віднесено: сон чорніючий (*Pulsatilla nigricans*), гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus*), смілка бузька (*Silene hypanica*), півники понтичні (*Iris pontica*), шафран сітчастий (*Crocus reticulatus*), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*), тюльпан Шренка (*Tulipa schrenkii*), тюльпан бузький (*Tulipa hypanica*), рябчик руський (*Fritillaria ruthenica*), брандушка різнобарвна (*Bulbocodium versicolor*).

До Європейського червоного списку: гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus*), смілка бузька (*Silene hypanica*).

До списку регіонально рідкісних видів флори Миколаївської області: гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus*), смілка бузька (*Silene hypanica*).

Фауністичне різноманіття. У долині Південного Бугу збереглися багаті і різноманітні фауністичні комплекси. Внаслідок суцільної розораності прилеглих земель для більшості видів тварин, каньйон став останнім притулком. На території НПП зафіксовано близько 9 тисяч видів, 51 з них занесені до Червоної книги України. Серед них дибка степова, жук-олень, вусач великий дубовий, морітус темний, махаон, подалірій, поліксена, сколія велет, бджола-тесляр звичайна, мегахіла кругла, волочниця велетенська, бабки красуня-діва та коромисло-дозорець, мнемозина, стафілін пахучий, цератофій багаторогий, жук-олень, вусач великий дубовий західний, морітус темний, коник-товстун степовий, пилкохвіст український, та інші. До Європейського Червоного списку занесені бражник прозерпіна, бражник мертва голова, сатурнії (мала, середня, грушева), стрічкарки (блакитна, орденська малинова).

Фауна хребетних тварин нараховує близько 300 видів, 46 з них перебувають під охороною держави, а саме: марена дніпровська, шемая дунайська, веризуба дунайська, жовтобрюх, орел-карлик, видра річкова, горностаї, вечірниця мала, мишівка степова, сліпак подільський, норка європейська, тхір степовий, борсук, полоз лісовий та інші. Місцева популяція полоза лісового єдина, яка збереглася в степовій зоні Європи. Місцева популяція зеленої ящірки є одна з найчисельніших у Східній Європі.

Герпетофауна НПП «Бузький Гард» представлена 10 видами земноводних і 9 видами плазунів. Ссавці: їжак білочеревий, заєць сірий, білка, сося лісова, миша польова, миша жовтогорла, миша хатня, миша курганцева, мишак лісовий, полівка звичайна, нориця водяна, ондатра звичайна, кріт європейський, мідниця звичайна, мідниця мала, білозубки мала та білочерева, вечірниця мала та руда, лис звичайний, єнот уссурійський, куниця кам'яна, ласка та інші. Плазуни: черепаха болотяна, полози жовточеревий та лісовий, ящірка зелена та прудка, вуж звичайний та водяний. Земноводні: тритон звичайний та гребінчастий, джерлянка червоночерева, землянка звичайна, ропуха звичайна та зелена, райка звичайна, жаба трав'яна та озерна. Променепері риби: плітка звичайна, головень звичайний, ялець звичайний, білізна звичайна, верховодка звичайна, пічкур звичайний, гірчак, лящ звичайний, карась звичайний та сріблястий, короп європейський, щука звичайна, підуст звичайний, бистрянкa руська, плоскіша європейська, рибець звичайний, щипавка звичайна, сом звичайний та інші.

Птахи: фазан, квак, зозуля, бджолоїдка, одуд, дятел звичайний, ластівка сільська, посмітюха, жайворонок польовий, плиска біла та жовта, крук, шпак звичайний, дрізд чорний та співочий, яструб малий, зимняк, канюк звичайний, куріпка сіра, перепілка, горлиця садова, сич хатній, серпокрилець чорний, пісочник малий, горлиця звичайна, припутень, дрімлюга, жовна сива, ластівка берегова, ластівка міська, щеврик лісовий, грак, очеретянка чагарникова, кропив'янка чорноголова та інші.

У межах парку знаходиться водно-болотне угіддя «Бузькі брояки», яке відповідає восьми критеріям Рамсарської конвенції як ВБУ міжнародного значення [1].

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Артамонов В. А. Національний природний парк «Бузький Гард». – Мигія: ПП Видавництво Шамрай, 2011. – 8 с.
2. Гетьман В. На заповідних теренах Побужжя // Географія та основи економіки в школі. - 2007. – №7. – С. 52-53.
3. Денисюк Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
4. Денисюк Г. І., Лаврик О. Д. Сучасні антропогенні ландшафти річища Південного Бугу // Український географічний журнал. - 2011. - №3. – С.33-37.
5. Літопис природи НПП «Бузький Гард». Том 1. – Мигія: ПП Видавництво Шамрай, 2010.

Яна ДМИТРЕНКО

МОДЕЛЮВАННЯ ГІДРОЛІТИЧНОГО ДЕЗАМІНУВАННЯ ЦИТОЗИНУ ФРАГМЕНТА МОЛЕКУЛИ ДНК

(студентка V курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. хім. наук, доцент Л.К. Святенко

Мутації або зміни нуклеотидної послідовності дезоксирибонуклеїнових кислот (ДНК) можуть виникнути кількома шляхами. Помилки можуть бути зроблені під час реплікації ДНК, що призводить до включення неправильної основи. Ці зміни потім поширюються за допомогою подальшої реплікації ДНК. Спонтанні мутації можуть виникати в результаті хімічних змін в окремих основах в ДНК. Однією з таких змін є хімічне перетворення цитозина в урацил, яке класифікується як реакція дезамінування. Встановлено, що гідролітичне дезамінування цитозинової основи ДНК є надзвичайно рідкісною подією за нормальних фізіологічних умов (40-100 дезамінувань в геномі людини за 1 день, рН 7,4), хоча швидкість дезамінування може бути значно збільшена в присутності різних реагентів, таких як NO, HNO₂ і бісульфіт [1]. Вміст урацилу в ДНК є дуже серйозною проблемою. Клітини, однак, мають специфічний фермент ДНК урацил-N-глікозилазу для його видалення з ДНК. Утворений шляхом дезамінування цитозину урацил потенційно мутагенний. Зміна кодуєчої інформації під час реплікації ДНК і транскрипції РНК призводить до зміни пар основ в геномі [1].

Дезамінування цитозину і ряду його похідних були предметом багатьох експериментальних досліджень [2-3]. Федеріко і співр. змогли визначити константу швидкості дезамінування цитозину для подвійної спіралі ДНК за фізіологічних умов (37 °C і рН 7,4) використовуючи чутливий генетичний тест на мутанті бактеріофага [2]. Константа швидкості дорівнює $7 \cdot 10^{-13} \text{ c}^{-1}$, з енергією активації 27,96 ккал/моль. Оскільки ця реакція відбувається у слабо лужному середовищі, автори припустили, що вірогідність дезамінування збільшиться у разі атаки гідроксид-аніону на цитозин. Теоретичне вивчення можливих механізмів дезамінування цитозину показало, що лужний каталіз гідролітичного дезамінування наближує розрахункові значення енергетики реакції до експериментальних значень [4]. Однак, дані дослідження

проведені на молекулі цитозину, тоді як для достовірного відтворення реальних процесів у клітині, необхідно розглядати дану реакцію на фрагменті молекули ДНК. До того ж, незважаючи на ряд припущень, точний механізм перетворення цитозину в урацил невідомий. Тому метою нашої роботи є пошук механізму гідролітичного дезамінування цитозину шляхом моделювання даної реакції на прикладі В-форми цитозин-гуанінового декамера (CG декамера), як фрагмента молекули ДНК.

Першим етапом дослідження був пошук найбільш стабільної конформації CG декамера у водному оточенні. Для вирішення даного завдання використано метод молекулярної динаміки, який дозволяє моделювати рух молекул у водному середовищі, імітуючи фізіологічні умови клітини. За фрагмент ДНК

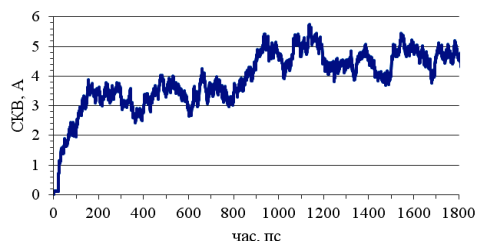

Рис. 1. Крива середньоквадратичного відхилення положення остовних атомів.

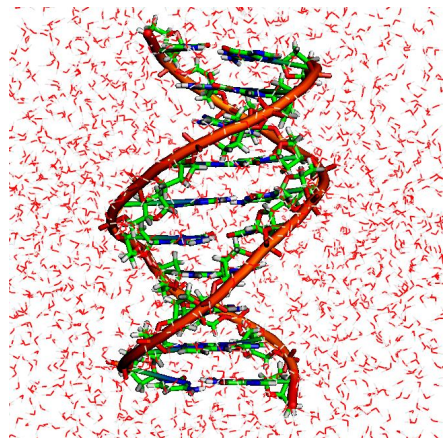

Рис. 2. Оптимізована конформація CG декамера у водному оточенні.

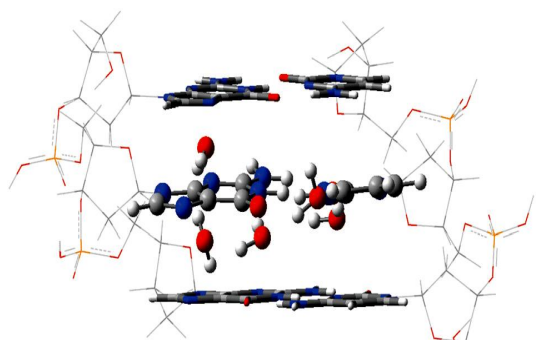

Рис. 3. Фрагмент моделі гідратованої двухланцюгової В-форми декамеру

вибрано декамер, оскільки саме 10 пар основ становлять один виток подвійної спіралі біополімеру. Просторову структуру CG декамеру створено у програмі NAB. Розрахунки траєкторії руху декамеру виконано за допомогою пакету програм Amber 8. Водне оточення створено шляхом розміщення декамеру у октаедрі, який містив 3572 молекул води. Результуюча крива середньоквадратичного відхилення (СКВ) положення остовних атомів за 1,8 нс наведена на Рис.1.

Аналізуючи траєкторію руху CG декамеру у водному оточенні знайдено його найбільш стабільну конформацію, яка наведена на Рис. 2. Вона була використана в подальших розрахунках механізму реакції дезамінування цитозинового фрагменту за допомогою пакету програм Gaussian09.

Виходячи з великої кількості атомів розрахункової моделі застосовано схему ONIOM. Згідно схеми, декамер був розділений на три рівні. Центральна CG пара і перша оболонка гідратації розраховані високим рівнем в схемі ONIOM, представлені кулями і паличками на Рис. 3. Сусідні пари основ біля центральних CG, включені в середній шар, відображаються трубками. Вся інша частина декамеру розрахована на нижньому рівні (на Рис. 3 показана каркасом).

Згідно розрахованим даним, механізм реакції дезамінування складається з чотирьох стадій (див. Рис. 4). На першій стадії відбувається атака гідроксид-аніона на атом Карбону, який зв'язаний з аміногрупою. Далі перенос протона від атома Оксигену до атома Нітрогену призводить до утворення інтермедіату ІНТ2. Наступна стадія – відщеплення аміногрупи. Завершується реакція лактим-лактамім таутомерним перетворенням інтермедіату ІНТ3 у продукт ПР. З Рис.4 видно, що лімітуючою стадією є утворення інтермедіату ІНТ1. Енергія Гіббса активації даної стадії дорівнює 29,17 ккал/моль, що знаходиться у гарній відповідності з експериментально визначеним значенням енергії реакції дезамінування цитозинового фрагменту ДНК, яке становить 27,96 ккал/моль [2]. Молекули води оточуючого середовища активно приймають участь у реакції шляхом утворення водневих зв'язків.

В результаті проведеного дослідження знайдено механізм гідролітичного дезамінування цитозину шляхом моделювання даної реакції на прикладі оптимізованої методом молекулярної динаміки В-форми CG декамера, як фрагмента молекули ДНК. Встановлено, що дезамінування є чотирьохстадійним процесом і енергія лімітуючої стадії відповідає експериментально встановленій.

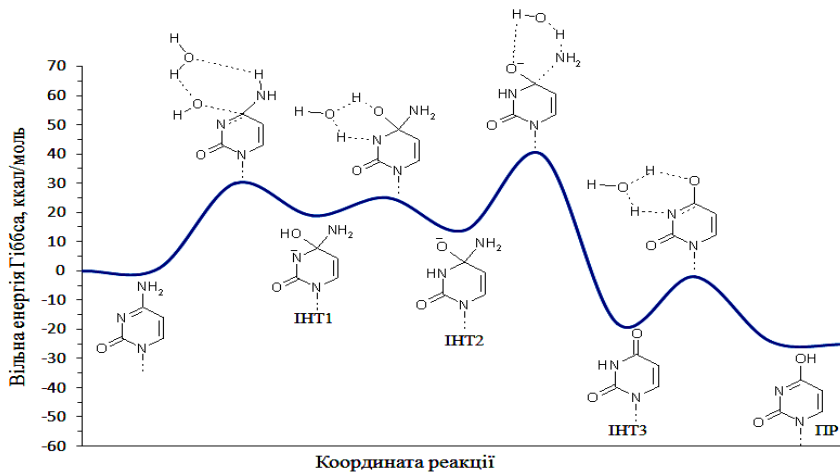

Рис. 4. Розрахований механізм реакції дезамінування цитозинового фрагменту CG декамера з відповідною енергетичною кривою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Peng W. Accelerated Deamination of Cytosine Residues in UV-Induced Cyclobutane Pyrimidine Dimers Leads to CC to TT Transitions / Peng W., Shaw B. R. // *Biochemistry*. – 1996. – Vol. 35. – P. 10172–10181.
2. Frederico L. A. A Sensitive Genetic Assay for the Detection of Cytosine Deamination: Determination of Rate Constants and the Activation Energy / Frederico L. A., Kunkel T. A., Shaw B. R. // *Biochemistry*. – 1990. – Vol. 29. – P. 2532–2537.
3. Lindahl T. Heat-Induced Deamination of Cytosine Residues in Deoxyribonucleic Acid / Lindahl T., Nyberg B. // *Biochemistry*. – 1974. – Vol. 13. – P. 3405–3410.
4. Almatarneh M. H. Mechanisms for the Deamination Reaction of Cytosine with $\text{H}_2\text{O}/\text{OH}^-$ and $2\text{H}_2\text{O}/\text{OH}^-$: A Computational Study / Almatarneh M. H., Flinn C. G., Poirier R. A. // *J. Chem. Inf. Model*. – 2008. – Vol. 48, N 4. – P. 831–843.

Дмитро ЗАРІПОВ

ОЦІНКА ТРАНСПОРТНО ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ В МЕЖАХ УКРАЇНИ

(студент V курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доцент О.В. Колотуха

Транспорт Кіровоградської області є важливою складовою частиною економіки регіону, яка забезпечує умови життєдіяльності суспільства, є важливим інструментом досягнення динамічного соціально-економічного розвитку регіону, складовою частиною транспортної системи України.

Діяльність транспортного комплексу Кіровоградської області у 2011 році характеризується відносною стабільністю. Транспортування вантажів здійснювалось залізничним, автомобільним та авіаційним транспортом.

Довжина мережі автомобільних доріг загального користування станом на 1.01.2011 р. складала 6261,9 км, з них дороги з твердим покриттям становили 98,3 %, решта - ґрунтові. Автомобільний транспорт має важливе значення в перевезенні вантажів на короткі відстані. Особливо велика його роль в обслуговуванні будов і агропромислових комплексів. Об'єм перевезень автомобільним транспортом зростає.

Кіровоградська область має 10 автомагістралей довжиною понад 600 км в зручних напрямках, які зв'язують Україну з державами СНД та Центральною і Південною Європою. Автомобільні перевезення в області здійснюють 90 підприємств.

Загальна протяжність залізничної сітки Кіровоградської області становить 899 кілометрів. На території області є чотири залізничних вузли - Знам'янка, Помічна, Долинська, Користівка, а також ряд залізничних станцій.

Знам'янка є одним з найбільших залізничних вузлів в Україні. Знам'янська дирекція Одеської залізниці обслуговує 366 промислових підприємств та організацій області на 42 станціях. Через Знам'янку щодоби проходить багато пасажирських потягів, ешелонів, навантажених донецьким вугіллям, криворізькою залізною рудою і нікопольською марганцевою рудою, металом заводів Донбасу і Придніпров'я, харківськими, київськими, львівськими, одеськими, кіровоградськими машинами і різноманітним устаткуванням, продукцією сільського господарства, харчової та інших галузей промисловості ряду областей України та інших держав [3].

Територію Кіровоградської області перетинають залізничні магістралі, які забезпечують транспортні перевезення у напрямку Донбас-Карпати, з'єднуючи цим самим важливі промислові і сільськогосподарські райони Півдня з Південним Заходом і Центром України. Найважливіші залізничні напрямки: Київ-Дніпропетровськ, Харків-Одеса, Київ-Херсон, Знам'янка-Миколаїв, міжнародні: Знам'янка-Москва та Одеса-Москва.

Річковий транспорт в області розвинутий слабо. Вздовж північно-східної межі Кіровоградської області на відстані 65 км тече р. Дніпро - найголовніший річковий шлях України. Важливе значення для господарства області має річковий вокзал у м. Світловодську, також є річкові пристані Деріївка, Успенка, Куцеволівка в Онуфріївському районі.

Кіровоградський аеропорт відповідає III категорії ІКАО. Аеропорт здатний приймати літаки класу Як-40, Ан-24. Одна з двох злітно-посадкових смуг (1300 м) є діючою. Перспективною є друга смуга довжиною 1300 м (проектна довжина – 2000 м). Необхідні інвестиційні ресурси для добудови злітної смуги, що дозволить приймати літаки великого класу

Зовсім скоро Кіровоградському аеропорту буде надано статус міжнародного. Зараз підприємство працює в дуже складних умовах. Значна частина його майна перебуває під арештом через заборгованість податковій службі. Якщо в 1990 році послугами аеропорту скористалося близько 600 тис. пасажирів, то в останні роки ця цифра складає лише близько 300 осіб, це лише чартерні рейси, а попит на перевезення існує, щодня надходять дзвінки - люди цікавляться, чи є рейси на Київ, Москву, Санкт-Петербург.

Швидкий розвиток нафтової і газової промисловості зумовили створення трубопровідного транспорту, який дає можливість доставляти на великі відстані нафту і природний газ. По території Кіровоградської області з півночі на південь проходять нафтопровід Кременчук – Кривий Ріг і через незначну територію на півночі області - газопровід "Союз" [4].

Для кількісної оцінки транспортно-географічного положення області та міста Кіровограда, як для обласного центру, нами обрахувалася така величина як коефіцієнт положення. Для обрахунку положення в систему ми включили всі обласні центри України та столицю Автономної Республіки Крим, присвоївши їм наступні порядкові номери: Вінниця 1, Дніпропетровськ 2, Донецьк 3, Житомир 4, Запоріжжя 5, Івано-Франківськ 6, Київ 7, Кіровоград 8, Луганськ 9, Луцьк 10, Львів 11, Миколаїв 12, Одеса 13, Полтава 14, Рівне 15, Сімферополь 16, Суми 17, Тернопіль 18, Ужгород 19, Харків 20, Херсон 21, Хмельницький 22, Черкаси 23, Чернівці 24, Чернігів 25 [1].

Коефіцієнт транспортного положення міст (K_i) вимірюється таким чином: спочатку складається матриця, числа якої показують топологічну віддаль для кожної пари міст (Табл. 1), після чого для кожного міста відстані сумуються, місто з найменшою сумою відстаней (L) у даній системі матиме коефіцієнт транспортного положення рівний числу 1. Для обрахунку коефіцієнта транспортного положення для інших міст треба його суму відстаней (L) поділити на суму відстаней міста з коефіцієнтом транспортного положення 1 ($L_{\min}$), таким чином маємо формулу: $K = \sum L / \sum L_{\min}$ [2].

Таблиця 1

Топологічні відстані між обласними центрами України (км.) [5]

25	423	585	826	297	674	756	51	436	873	555
24	312	891	1141	398	957	143	538	637	1292	336
23	340	326	576	352	415	721	201	126	727	610
22	122	701	951	208	767	251	348	447	1102	268
21	533	316	535	659	292	856	584	251	686	920
20	720	222	283	638	303	1097	487	395	303	869
19	593	1172	1422	679	1238	301	819	918	1573	432
18	239	818	1068	325	884	137	465	564	1219	163
17	611	366	488	485	460	944	339	434	535	743
16	801	458	571	927	371	1124	852	524	722	1188
15	313	814	1064	187	903	292	324	618	1171	70
14	576	183	391	494	277	953	343	251	493	752
13	429	463	713	555	486	658	480	337	864	816
12	466	329	579	592	352	785	517	180	730	853
11	369	948	1198	407	1014	135	544	694	1349	152
10	387	888	1138	261	977	273	398	692	1245	0
9	972	401	151	987	394	1353	836	647	0	1245
8	317	246	496	434	314	698	299	0	647	692
7	266	479	729	140	568	599	0	299	836	398
6	373	952	1202	459	1018	0	599	698	1353	273
5	637	89	243	719	0	1018	568	314	394	977
4	126	630	880	0	719	459	140	434	987	261
3	812	250	0	880	243	1202	729	496	151	1138
2	571	0	250	630	89	952	479	246	401	888
1	0	571	812	126	637	373	266	317	972	387

701	671	634	412	481	959	338	622	976	523	738	505	311	695	0	14142
278	642	515	892	331	981	883	176	444	1036	713	190	660	0	695	15081
717	368	453	271	536	649	343	587	941	415	411	470	0	660	311	11987
247	596	559	702	192	931	693	117	471	846	663	0	470	190	505	12347
910	71	205	499	846	279	682	780	1134	538	0	663	411	713	738	14101
1042	551	685	144	823	657	185	963	1317	0	538	864	415	1036	523	15096
278	1067	959	1173	459	402	1164	353	0	1317	1134	471	941	444	976	21521
127	713	676	819	158	1048	810	0	353	963	780	117	587	176	622	13831
889	671	779	183	669	814	0	810	1164	185	682	693	343	883	338	14508
1178	339	473	631	1114	0	814	1048	1402	657	279	931	649	981	959	18993
215	779	742	678	0	1114	669	158	495	823	846	195	536	331	481	13782
898	488	596	0	678	631	185	819	1173	144	499	702	271	892	412	13701
743	134	0	596	742	473	779	676	959	685	205	559	453	515	634	13954
843	0	134	488	779	339	671	713	1067	551	71	596	368	642	671	13446
0	843	743	898	215	1178	889	127	278	1042	910	247	717	278	701	15876
152	853	816	752	70	1188	743	164	432	896	920	268	610	336	555	15014
1349	730	864	493	1171	722	535	1219	1573	303	686	1102	727	1292	873	20589
694	180	337	251	618	524	434	564	918	395	251	447	126	637	436	10892
544	517	480	343	324	852	339	465	819	487	584	348	201	538	151	11306
135	785	658	953	292	1124	944	137	301	1097	856	251	721	143	756	6080
1014	352	486	277	903	371	460	884	1238	303	292	767	415	957	674	14352
407	592	555	494	187	927	485	325	679	638	659	208	352	398	297	13627
1198	579	713	391	1064	571	488	1068	1422	283	535	951	576	1141	826	17707
948	329	463	183	814	458	366	818	1172	222	316	701	326	891	585	13098
369	466	429	576	313	801	611	239	593	720	533	122	340	312	423	11308
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	Σ

Зробивши підрахунки та отримавши сумарні відстані для кожного міста ми бачимо, що найменша сума топологічних відстаней буде у міста з порядковим номером 8, тобто Кіровограда, отже коефіцієнт транспортно-географічного положення Кіровограда дорівнюватиме числу 1. Таке розташування міста є найвигіднішим з поміж усіх обласних центрів України. Для порівняння обрахуємо цей показник для інших міст використовуючи вищевказану формулу: Вінниця $11308/10892=1,04$; Дніпропетровськ $13098/10892=1,2$; Донецьк $17707/10892=1,62$; Житомир $13627/10892=1,25$; Запоріжжя $14352/10892=1,31$; Івано-Франківськ $16080/10892=1,48$; Київ $11306/10892=1,04$; Луганськ $20589/10892=1,89$; Луцьк $15014/10892=1,38$; Львів $15876/10892=1,46$; Миколаїв $13446/10892=1,23$; Одеса $13954/10892=1,28$; Полтава $13701/10892=1,26$; Рівне $13782/10892=1,27$; Сімферополь $1993/10892=1,74$; Суми $14508/10892=1,33$; Тернопіль $13831/10892=1,27$; Ужгород $21521/10892=1,98$; Харків $15096/10892=1,39$; Херсон $14101/10892=1,3$; Хмельницький $12347/10892=1,13$; Черкаси $11987/10892=1,1$; Чернівці $15081/10892=1,38$; Чернігів $14142/10892=1,3$.

Ми бачимо, що в Україні найвигіднішим буде транспортно-географічне положення таких міст: Кіровоград, Київ, Вінниця, а найменш вигідно розташовані міста: Ужгород, Луганськ, Сімферополь. Даний показник часто відіграє важливу роль у розміщенні підприємств, які не орієнтуються на сировину, паливо, трудові ресурси, а мають багато споживачів на великій території. Як приклад можна навести Кіровоградський завод «Гідросила», який постачає свою продукцію на інші підприємства. Якби, наприклад, таке підприємство розташовувалось, скажімо, в Луцьку, то його транспортні витрати були б більшими в 1,28 разів, в Полтаві в 1,26 разів.

Також даючи кількісну оцінку транспортно-географічному положенню важливо врахувати такий показник як індекс транспортної доступності міст, який визначається за тією ж формулою, що й коефіцієнт транспортно-географічного положення, але тут $\sum L$ показує сумарну топологічну відстань для кожного міста, а сумарну кількість ребер до кожної вершини графа транспортної мережі, $\sum L_{min}$ - мінімальна сумарна кількість ребер. Спочатку побудуємо граф сполучення обласних центрів України автошляхами загальнодержавного значення (Рис. 1). Потім складемо матрицю суміжностей для даного графа (табл. 2) [2].

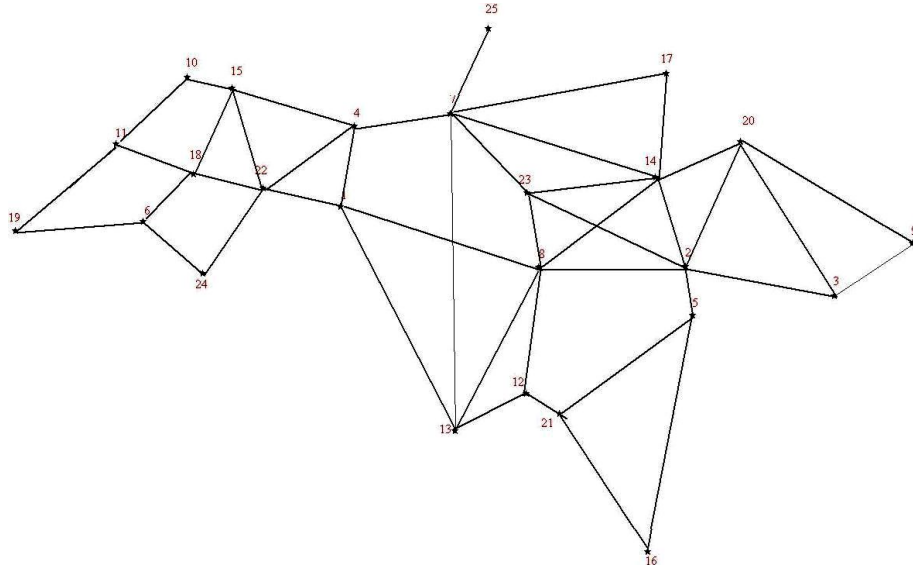

Рис. 1. Граф сполучення обласних центрів України автошляхами загальнодержавного значення

Таблиця 2

Матриця суміжностей графа сполучення обласних центрів України автошляхами загальнодержавного значення

-	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
1	-	2	3	1	4	3	2	1	4	3	3	2	1	2	2	4	3	2	4	3	3	1	2	2	3
2	2	-	1	3	1	5	2	1	2	5	5	2	2	1	4	2	2	4	6	1	2	3	1	4	3
3	3	1	-	4	2	6	3	2	1	6	6	3	3	2	5	3	3	5	7	1	3	4	2	5	4
4	1	3	4	-	4	3	1	2	4	2	3	3	2	2	1	5	2	2	4	3	4	1	2	2	2
5	4	1	2	4	-	6	3	2	3	6	6	2	3	2	5	1	3	5	7	2	1	4	2	5	4
6	3	5	6	3	6	-	4	4	7	3	2	5	4	5	2	7	5	1	1	6	6	2	5	1	5
7	2	2	3	1	3	4	-	2	3	3	4	3	1	1	2	4	1	3	5	2	3	2	1	3	1
8	1	1	2	2	2	4	2	-	3	4	4	1	1	1	3	3	2	3	5	2	2	2	1	3	3
9	4	2	1	4	3	7	3	3	-	6	7	4	4	2	5	4	3	6	8	1	4	5	3	6	4
10	3	5	6	2	6	3	3	4	6	-	1	5	4	5	2	7	6	1	1	6	6	2	5	3	5
11	3	5	6	3	6	2	4	4	7	1	-	5	4	5	2	7	5	1	1	6	6	2	5	3	5
12	2	2	3	3	2	5	2	1	4	5	5	-	1	2	4	2	3	4	6	3	1	3	2	4	3
13	1	2	3	2	3	4	1	1	4	4	4	1	-	2	3	3	3	3	5	3	2	2	2	3	2
14	2	1	2	2	2	5	1	1	2	5	5	2	2	-	3	3	1	4	6	1	3	3	1	4	2
15	2	4	5	1	5	2	2	3	5	2	2	4	3	3	-	6	3	1	3	4	5	1	3	2	3
16	4	2	3	5	1	7	4	3	4	7	7	2	3	3	6	-	4	6	8	3	1	5	4	6	5
17	3	2	3	2	3	5	1	2	3	6	5	3	3	1	3	4	-	4	6	2	4	3	2	4	2
18	2	4	5	2	5	1	3	3	6	1	1	4	3	4	1	6	4	-	2	5	5	1	4	2	4
19	4	6	7	4	7	1	5	5	8	1	1	6	5	6	3	8	6	2	-	7	7	3	6	2	6
20	3	1	1	3	2	6	2	2	1	6	6	3	3	1	4	3	2	5	7	-	3	4	2	5	3
21	3	2	3	4	1	6	3	2	4	6	6	1	2	3	5	1	4	5	7	3	-	4	3	4	4
22	1	3	4	1	4	2	2	5	2	2	3	2	3	1	5	3	1	3	4	4	-	3	1	3	3
23	2	1	2	2	2	5	1	1	3	5	5	2	2	1	3	4	2	4	6	2	3	3	-	4	2
24	2	4	5	2	5	1	3	3	6	3	3	4	3	4	2	6	4	2	2	5	4	1	4	-	4
25	3	3	4	2	4	5	1	3	4	5	5	3	2	2	3	5	2	4	6	3	4	3	2	4	-
Σ	6	6	8	6	8	9	58	5	99	9	9	7	6	6	7	10	7	7	11	7	8	6	6	8	8
	0	4	4	2	3	8	7	7	8	3	3	3	3	4	3	6	8	6	8	6	4	7	2	1	1

Продовження таблиці 2

Аналізуючи результати підрахунків ми бачимо, що індекс транспортної доступності 1 відповідає місту з порядковим номером 8, тобто Кіровограду. Це видно на графі навіть візуально. Тепер підрахуємо цей індекс для інших міст: Вінниця $60/57=1,05$; Дніпропетровськ $64/57=1,12$; Донецьк $84/57=1,47$; Житомир $62/57=1,08$; Запоріжжя $83/57=1,46$; Івано-Франківськ $98/57=1,72$; Київ $58/57=1,02$; Луганськ $99/57=1,74$; Луцьк $97/57=1,7$; Львів $98/57=1,72$; Миколаїв $73/57=1,28$; Одеса $63/57=1,11$; Полтава $63/57=1,11$; Рівне $74/57=1,3$; Сімферополь $103/57=1,81$; Суми $76/57=1,33$; Тернопіль $78/57=1,37$; Ужгород $116/57=2,04$;

Харків 78/57=1,37; Херсон 86/57=1,51; Хмельницький 64/57=1,12; Черкаси 67/57=1,18; Чернівці 82/57=1,44; Чернігів 81/57=1,42.

Важливо зазначити, що при побудові та подальших підрахунках до уваги було взято лише автошляхи загальнодержавного значення, які проходять в межах України. Дороги з Одеси на Чернівці через Молдову та з Харкова до Сум через Росію не враховувалися, так як двічі перетинаючи державний кордон ми не полегшуємо шлях.

Лідируючі позиції займають міста Кіровоград, Київ, Вінниця, а найгіршу транспортну доступність в межах України мають: Ужгород, Сімферополь та Луганськ. Загалом ситуація докорінно не змінилася, і суттєво не відрізняється. Сімферополь помінявся місцями з Луганськом, гірший індекс мають Черкаси. Зрозуміло, що така оцінка має гіпотетичний характер. Кожне місто для себе визначає потрібний спектр зв'язків. Наприклад, автобан Київ-Одеса значно підвищує індекс транспортної доступності не тільки цим двом містам, а і деяким їх сусідам першого порядку.

Багато держав намагаються розміщувати свої столиці в містах з найвищою транспортною доступністю, але, наприклад, говорити про перспективи перенесення столиці України з Києва до Кіровограда в найближчий час не варто, так як теперішня столиця не суттєво поступається індексом транспортної доступності, і за кількісними показниками займає друге місце в Україні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: /М.Д. Пістун/ навч. посібник. К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
2. Топчів О. Г. Основи суспільної географії: /О.Г. Топчів/ Навчальний посібник. – Одеса : Астропринт, 2001. -560 с.
3. Новости Кіровограда [Електронний ресурс] - режим доступу : <http://kirovograd.rks.kr.ua/>
4. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс] - режим доступу : www.mtu.gov.ua/
5. Атлас «Економічна і соціальна географія України» [Карти]. Київ; ДНВП. «Картографія», 2009 р.

Максим ЗАПОРОЖАН

ЕОЛОВІ ФОРМИ РЕЛЬЄФУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗВИТКУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

(магістрант природничо-географічного факультету)

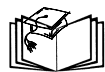
Науковий керівник – доктор геогр. наук, професор А.І. Кривульченко

Утворенню еолових форм рельєфу сприяють вітрові, - еолові, процеси. До головних умов формування таких форм рельєфу належать: особливості гірських порід (першочергово, - наявність піщаного матеріалу), сила вітру (при швидкості 4-7 м/с вітер може переносити пил, при швидкості близько 19 м/с – гравій, під час бур і ураганів, - 22-58 м/с, можуть переноситися галька, дрібні уламки порід), тривалість постійної дії вітру у певному напрямку, сухість повітря, відсутність або розрідженість рослинного покриву, наявність електростатичних аномалій (головним чинником, який спричинює локалізацію форм еолової акумуляції на поверхні, є вплив електростатичних сил на динаміку вітропіщаного потоку, а електростатичне поле Землі – це зв'язувальна ланка між ендогенними та екзогенними складовими еолової акумуляції [2]).

Аналіз приуроченості еолових форм до певних ділянок свідчить про залежність еолової акумуляції від переаглюблень дочетвертинного рельєфу, розломної тектоніки, механічного складу підстильних товщ і вірогідно від підвищеної фільтрації підземних вод. Еолові процеси обумовлюють певний механізм транспортування й акумуляції піщаного матеріалу, інколи на досить значну відстань. Дальність перенесення матеріалу залежить від швидкості вітру, розмірів уламків, форми рельєфу, сили висхідних течій повітря, що підіймає частинки гірських порід на ту чи іншу висоту. Грубоуламковий матеріал (галька, гравій, щебінь) може [3] переноситись стрибкоподібно, то відриваючись від поверхні землі, то перекочуючись по ній, що пов'язано з турбулентністю атмосферного потоку. Під час піщаних бур пісок і дрібний щебінь можуть підійматися на висоту 2 м і вище. На найбільшу відстань переносяться пилюваті частинки – дальність їх переносу практично необмежена. Пил переноситься навіть слабким вітром і довго тримається в повітрі, утворюючи пилову димку, яка сильно знижує рівень сонячної радіації. До числа найбільш поширених еолових форм рельєфу належать бархани та барханні ланцюги, які постійно переміщуються, рухаючись у напрямку повітряних потоків. Невеликі бархани за рік можуть переміщуватися на кілька сотень метрів, великі – на 30-40 м, барханні ланцюги рухаються ще повільніше. Наступ пісків на освоєні людиною території можна спостерігати в Туркменістані, Узбекистані, Казахстані, Центральній Азії. На території України такі форми рельєфу відсутні.

На узбережжях морів, озер, у долинах великих річок, дельтах утворюються такі форми еолового рельєфу як дюни [3]. Це піщані овальні горби с пологими (5-12°) навітряними і крутими (30-35°) підвітряними схилами, вони утворюють на морських узбережжях вали заввишки до 200 м, які простягаються паралельно до берега. Формування їх пов'язане з переважним напрямком вітрів, які дмуть з моря на суходіл, і піщаним матеріалом, що накопичується в зоні прибою. Утворена дюна не залишається на місці, а поступово під дією вітру пересувається вглиб материка, на її місці виникає інша, яка, в свою чергу, починає рухатися і т.д. Отже, вздовж морських узбереж виникають ланцюги паралельних дюн. Висота дюн може коливатися у значних межах: від 20-30 м на берегах Балтійського моря, до 50-100 на французькому узбережжі Атлантичного океану і до 150-200 м на берегах Середземного моря. Висота дюн в річкових

долинах не перевищує 5-10 м. Швидкість переміщення дюн різна – в дні дії сильних вітрів вона може досягати 2-3 м на день, великі дюни можуть переміщуватися з швидкістю 1-20 м на рік.

На території України сформовано два типи дюн, - в умовах наявності піщаних відкладів алювіальних терас (дюни типу «кучугур») та в береговій зоні Чорного і Азовського морів. Перший тип дюн особливо яскраво розвинутий в межах Олешківських пісків, певною мірою він поширений і в інших регіонах нашої країни, зокрема на території Кіровоградської області. Другий тип в Україні не має такого яскравого розвитку як на території вище згаданих країн, проте певний розвиток дюн в береговій зоні зустрічається у північно-західній частині узбережжя Чорного моря, першочергово на відрізьку від дельти Дунаю до Дністровського лиману.

Автором, під керівництвом професора А.І. Кривульченка, головним чином проводилися дослідження щодо території Олешківських пісків, які поширені на території Лівобережжя Нижнього Дніпра у Каховському, Цюрупинському та Голопристанському районах Херсонської області, а також на території Очаківського району (Кінбурнський півострів) Миколаївської області. Їх загальна площа становить близько 161 тис. га. Піски у Нижньодніпровському регіоні не мають суцільного поширення, вони сформовані у сім окремих масивів (арен), - Каховську (Основ'янську), Козаче-Лагерську, Олешківську, Збур'ївську, Іванівську, Виноградівську (Чалбаську), Кінбурнську. Такі піски за механічним складом дуже одноманітні, вони добре відсортовані і переважно дрібнозернисті. Генетично вони являють собою алювіальні відклади антропогенного часу, які були сформовані в межах раніше існуючої дельти Дніпра, поширеної від р. Каланчак і до Дніпровського лиману. Внаслідок періодичної і досить значної посушливості клімату цієї території, а також антропогенної діяльності тут зникла деревна рослинність, відповідно піщані рівнини зазнавали дії еолових процесів, в результаті чого тут сформувався горбистий рельєф місцевості. Загальна конфігурація такого горбистого рельєфу має північно-східну орієнтацію, що обумовлено впливом найбільш потужних і довготривалих вітрів саме такого напрямку. Проте така орієнтація не є яскраво вираженою. В найбільш гіпсометрично понижених місцях колишньої дельти Дніпра, вірогідно вздовж раніше існуючих рукавів такої дельти, сформувалися міжаренні ландшафтні комплекси, які характеризуються рівнинністю території, відсутністю погорбованості піщаних відкладів.

Активні дослідження Олешківських пісків розпочалися з першої половини XIX століття, на їх меті головним було приборкання стихійних еолових процесів, які завдавали людям значних втрат, особливо внаслідок занесення піском сільськогосподарських угідь, а то і будівель та доріг. Обліснення піщаних арен стало головним фактором у боротьбі з проявом еолового морфогенезу.

Дослідження внутрішніх частин піщаних арен Олешківських пісків переважно здійснювалися в геокомпонентному напрямку, зокрема щодо гідрогеологічних та геоботанічних особливостей. Комплексний аналіз, зокрема ландшафтної структури Олешківських пісків, знайшов певне відображення в роботах А.І. Кривульченка [1], головним результатом яких є створення систематики геокомплексів на рівні таких таксономічних одиниць як ландшафт та урочище. Автором були виділені такі типи ландшафтів як псамоморфно-еолові алювіально-терасових рівнин з поділом на еолово-горбисті позаприморські та приморські, а також еолово-гідрогенні псамоморфні алювіально-терасових рівнин з диференціацією на еолово-гідрогенні приморсько-озерні та еолово-гідрогенні прилиманно-озерні. З цих двох типів ландшафтів перший є домінуючим, він характерний для всіх семи арен Олешківських пісків.

Другий тип ландшафтів є унікальним для території України. Його формування пов'язане не лише зі специфічним проявом еолового морфогенезу, але й впливом сучасної трансгресії Чорного моря, де швидкість здійснення рівня моря становить на даний час 4-7 мм/рік. Цей вплив першочергово має прояв у вигляді численної кількості озер, заток, що сформовані поміж піщаних пасом. Еолово-гідрогенні псамоморфні ландшафти алювіально-терасових рівнин мають місце лише на території Кінбурнського півострова в межах південної частини Кінбурнської ари та у вигляді вузької прилиманної частини на півночі півострова.

У складі псамоморфно-еолових ландшафтів алювіально-терасових рівнин виявлені такі типи урочищ як горбисто-бугристі та плоско-хвилясті піщані рівнини (кучугури), приморські горбисто-бугристі та плоско-хвилясті піщані рівнини (кучугури), внутрішньоаренні низинні ("покоси"), еолові дрібнопадинні дефляційно-колкові, "острівні" горбисто-бугристі піщані масиви. До другого типу ландшафтів увійшли наступні типи урочищ: приморські підтоплені і затоплені піщані пасма, прилиманні підтоплені і затоплені піщані рівнини, прилиманні підтоплені і затоплені низинні (абс.відм. < +2,5 м) піщані рівнини, еолові дрібнопадинні дефляційно-колкові.

Більш детальний аналіз ландшафтної структури піщаних арен показує наявність в кожній з них певної специфіки, яка полягає у наступному.

Каховська арена – найменша за площею і найбільш антропогенно трансформована. Останнє пов'язане з наявністю значних населених пунктів (міста Каховка, Нова Каховка, Таврійськ та інші), штучно створених лісових масивів, каналів, плантацій винограду тощо. Ступінь яскравого розвитку еолових процесів (наявність голих, незадернованих пісків) тут мінімальна. За підрахунками автора і керівника наукової роботи їх 4, найбільший (1,5 x 0,5 км) знаходиться між м. Нова Каховка та с. Дніпрями.

Козаче-Лагерська арена – це другий за розмірами піщаний масив Олешківських пісків, після Олешківської ари. Головна специфіка ари полягає у найбільш яскраво вираженому прояві сучасного еолового морфогенезу, що обумовлено наявністю досить значного суцільного масиву голих, незадернованих пісків (15 x 18 км), в межах яких добре простежується північно-східна орієнтація піщаних пасом. В такому ж напрямку тут простежується і ступінь задернованості пісків.

Олешківська арена – найбільша за площею арена з відповідно найбільшою площею штучно сформованих лісових масивів. Голі, незадерновані піски тут мають місце у вигляді окремих, відносно невеликих за площею масивів. Всього таких масивів – 17. Найбільші знаходяться у центральній частині арени між селами Велика Кардашинка та Гладківка. Специфічною рисою цієї арени є наявність п'яти урочищ озерно-болотного типу. Найбільше таке урочище знаходиться між селами Кохани та Мала Кардашинка і Велика Кардашинка. Озер в урочищах може бути досить значна кількість, проте вони переважно дрібні. Деякі з них, наприклад озеро Лиман, мають протяжність до 1,5 км (урочище, що знаходиться в с. Костогризове).

Виноградівська арена – єдиний масив, що віддалений від Дніпра на відстань майже 20 км і який гіпсометрично є найвищим (максимальна абсолютна відмітка тут становить 46 м). Ще однією специфічною рисою арени є наявність значної кількості дрібних, переважно солоних озер, вірогідно саме завдяки таким озерам міжпасмові урочища отримали типологічну назву «буркути». Голі, незадерновані піски, майже суцільним масивом, тут найбільше поширені у південній частині, за характером свого прояву вони мають північно-східну орієнтацію піщаних пасом.

Збур'ївська арена – це придельтовий масив, який характеризується наявністю значних площ, зайнятих під штучними лісовими насадженнями, особливо у східній частині арени, і слабозадернованими пісками (9 масивів). Голі піски тут не досить поширені, проте їх невеликі масиви мають місце по всій території арени. У північній частині арени значне місце займають штучні аквально-лісові комплекси.

Іванівська арена – єдиний регіон України, в межах якого під охороною знаходяться значні площі геоконкомплексів з голими та слабозадернованими пісками. Такі геоконкомплекси є складовою Чорноморського біосферного заповідника. Їх важливою специфікою є велика кількість дрібних міжпасмових озер. На відміну від Козаче-Лагерської та Виноградівської арен, піщані пасма тут мають північно-західне спрямування, з'ясування причини такої направленості потребує спеціальних досліджень.

Кінбурнська арена – унікальний для України регіон, адже піщана арена тут сформована в межах Кінбурнського півострова, – одного з найбільших у приморській зоні Чорного моря. Еоловий морфогенез флювіального типу розвинутий майже на всій території півострова, за виключенням Кінбурнської і Покровської кіс. Проте на цих косах, у береговій зоні Чорного моря, розвинутий еоловий морфогенез таласогенного типу.

Унікальність геоконкомплексів Кінбурнської арени знайшла свій відбиток у наявності створення тут декількох заповідних територій. По-перше, це дві ділянки Чорноморського біосферного заповідника – лісовий масив «Волижин Ліс» та «Солоноозерна Дача» (наявність еолово-гідрогенних псамоморфних ландшафтів алювіально-терасових рівнин з наявністю великої кількості солоних озер, деякі з них мають протяжність до 5 км). По-друге, в західній частині півострова у 1992 році було створено регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська Коса» (площа – 890,2 га), який з кінця 2009 року почав трансформуватись у національний природний парк «Білобережжя Святослава» (35,2 тис. га) з відповідним розширенням природоохоронних зон, зокрема в межах акваторій (25 тис. га) Дніпровського лиману, Ягорлицької затоки та прилеглої до Кінбурнського півострова акваторії Чорного моря. Окрім зазначеного, специфіка цієї арени полягає у наявності значного розвитку солончаків, місць раніше існуючого (до 1989 р.) отримання кухонної солі шляхом випарювання води у загачених ділянках солоних озер та заток Ягорлицького лиману, а також надзвичайно багатой флори, зокрема з наявністю значного різноманіття орхідних, іхтіофауни та герпетофауни.

Кінбурнська арена, не дивлячись на наявність значних площ заповідних територій, характеризується певним впливом антропогенних процесів, головними з яких є штучне лісорозведення, розширення дорожньої мережі, рекреаційна діяльність (з огляду на те, що Кінбурнська арена підходить безпосередньо до берегів Чорного моря та Ягорлицької затоки з часом це стає все більш важливим фактором у зміні ландшафтів досліджуваної території). Довгий час піски Кінбурнської арени залишались неосвоєними, відбувалась інтенсивна дефляція кучугур. Пісок заносив сільськогосподарські угіддя, дороги. Закріплювати піски почали ще в 1834 році шляхом насадження шелюги. Але посадка шелюги (верби, *Salix rubra*) не давала позитивного результату оскільки ще більше сприяла збільшенню висоти кучугур. Тому з метою закріплення пісків почали використовувати насадження інших рослин. На даний час ділянки засаджені шелюгою залишились лише на пісках в районі с. Покровське. Спроби зафіксувати піски трав'янистою рослинністю (ситником наземним, полином Черняєва, житняком пухнастоквітковим, ракатняком дніпровським) теж не дало очікуваного результату. Найкращі показники закріплення пісків були досягнуті внаслідок посадки сосни звичайної, які здійснювались з 1964 року по 1966 рік на всій площі Кінбурнської арени. Найбільш добре сосна звичайна прижилась в районі сіл Покровське та Покровка, а також у південно-східній частині села Василівка. В цих районах сосна звичайна прижилась і перебуває в хорошому стані. Фактор наявності населених пунктів знаходить свій прояв у накопиченні в межах населених пунктів та по за ними господарсько-побутових відходів у значних кількостях. За відсутності заходів по утилізації побутових відходів екологічно чистим шляхом, їх неорганізоване накопичення не лише забруднює навколишнє середовище, а і може призвести до зниження рекреаційної привабливості регіону. В населених пунктах, які розташовані поблизу морського узбережжя (село Покровка) і мають природні умови сприятливі для відпочинку (піщані геоконкомплекси, значна протяжність пляжів), все більше відбувається виділення земельних ділянок, на яких ведеться капітальне будівництво житлових будинків та приватних закладів рекреації. Невеликими за площею, але дуже поширеними як в межах Кінбурнської арени, так і певною

мірою на інших аренах є наявність таких специфічних урочищ як саги, що формуються в дефляційних улоговинах з відповідною наявністю солоних або прісних озер, галофітної або глікофільної рослинності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кривульченко А.І. Сухі степи Причорномор'я та Приазов'я: ландшафти, галогеохімія ґрунто-підґрунтя. Монографія. – К.: Гідромакс, 2005. – 345с.
2. Пазинич В.Г. Геофізика. Явища еолової акумуляції. – К.: Геопрогноз, 1994. – 47 с.
3. <http://uk.wikipedia.org>

Аліна ЗУБКОВА

РЕАКЦІЇ N-ХЛОР-N-АЛКОКСИКАРБАМАТІВ ТА N-ХЛОР-N-АЛКОКСИСЕЧОВИН З ТРЕТ-БУТАНОЛОМ

(студентка V курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. хім. наук, доцент Є.О. Клоц

Науковий консультант – канд. хім. наук О.В. Циганков

Вчені зі США виявили, що препарат гідроксисечовина викликає загибель бактеріальних клітин. Ця сполука призводить до того, що бактерії починають продукувати токсичні для їх організму сполуки, і таким чином відбувається елімінація небезпечних мікроорганізмів. Відкриття американців наводить на думку про існування низки антибіотиків, які діють аналогічно до гідроксисечовини. Сама гідроксисечовина протягом багатьох років застосовується при вивченні наслідків інгібування реплікації ДНК у дріжджів, ссавців і бактерій *E. coli*. Крім того, дана сполука іноді використовується в хіміотерапії з метою попередження розвитку ракових пухлин.

До того ж *N,N*-діалкоксипохідні сечовин і карбаматів є вихідними сполуками для отримання синтетично важливого класу сполук – NH-N,N-діалкоксиамінів, які здатні генерувати відносно стійкі N,N-діалкоксиамідильні радикали та алкоксинітренієві іони, з яких подальшими перетвореннями отримують інші типи органічних сполук, наприклад триалкоксиаміни та тетраалкоксигідразини [2].

Отже, розробка методів і вдосконалення методик синтезу таких похідних N-гідроксисечовини, як *N,N*-діалкоксиаміди, з подальшим скринінгом цих сполук на біологічну активність на сьогодні є досить актуальним.

При алкоголізі *N*-хлор-*N*-алкоксисечовин і *N*-хлор-*N*-алкоксибензамідів первинними спиртами, *N*-хлор-*N*-алкоксикарбаматів первинними або ж вторинними спиртами у присутності $\text{Ag}_2\text{O}\cdot\text{CCl}_3$ селективно перебігає нуклеофільне заміщення біля трьохвалентного атома Нітрогену гемінальної системи O-N-Cl, яке приводить до утворення *N,N*-діалкоксиамідів; описано можливість алкоголізу *N*-хлор-*N*-алкоксисечовин вторинними спиртами, алкоголіз *N*-хлор-*N*-алкоксибензамідів вторинними спиртами не відомий. Аналогічно алкоголіз *N*-хлор-*N*-алкоксиамідів третинними спиртами в літературі не описано взагалі. Проте відомо, що спроба отримати *N*-трет-бутилокси-*N*-алкоксиаміди, шляхом трет-бутанолізу найближчих аналогів *N*-хлор-*N*-алкоксиамідів – *N*-ацилокси-*N*-алкоксисечовини і *N*-ацилокси-*N*-алкоксикарбаматів виявилася невдалою [4].

Взаємодія *N*-хлор-*N*-алкоксикарбаматів з трет-бутанолом

Попередньо розроблений нами новий метод синтезу *N,N*-діалкоксикарбаматів, а саме – алкоголіз *N*-хлор-*N*-алкоксикарбаматів в середовищі відповідного спирту і у присутності аргентуму трифлуорацетату, дозволив отримувати навіть стерично завантажених метил-*N,N*-ді(ізо-пропілокси)карбамат, що підтверджувало вірогідність перебігу нуклеофільного заміщення біля атома Нітрогену за $\text{S}_{\text{N}}1$ -механізмом. Це навело нас на думку, що за цим методом можна отримувати інші представники стерично завантажених *N,N*-діалкоксикарбаматів, шляхом алкоголізу *N*-хлор-*N*-алкоксикарбаматів третинними спиртами, наприклад, в умовах трет-бутанолізу. І, дійсно, трет-бутаноліз метил-*N*-хлор-*N*-метоксикарбамату в присутності $\text{Ag}_2\text{O}\cdot\text{CCl}_3$ при кімнатній температурі в середовищі третинного спирту дозволило отримати з помірним виходом відповідний метил-*N*-трет-бутилокси-*N*-метоксикарбамат (схема 1), який являє собою безбарвну рідину [1].

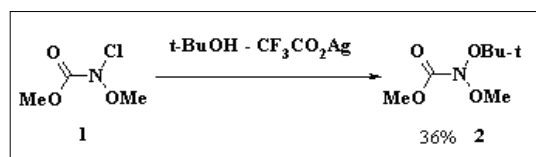

Схема 1

Будову синтезованого *N,N*-діалкоксикарбамату 2 підтверджено даними спектру ЯМР¹H та даними елементного аналізу. У спектрі ЯМР¹H присутні синглети протонів MeON-групи (3,697 м.д.) і MeO₂C-групи (3,865 м.д.), а також характеристичні сигнали протонів трет-бутилоксигрупи (синглет 1,322 м.д.).

Аналогічно, при трет-бутанолізі метил-*N*-хлор-*N*-етоксикарбамату, також спостерігається утворення *N*-трет-бутилокси-*N*-метоксиурилану 4, проте дещо з меншим виходом, до того ж в даному випадку спостерігається утворення у майже слідовій кількості *N,N*-біс(метоксикарбоніл)-*N*-етоксиіміду (схема 2).

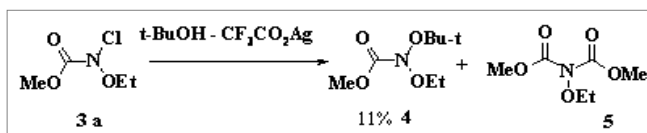

Схема 2

Утворення іміду 4, вірогідно, обумовлено фрагментацією нітрениєвого катіону А, до більш стабільного ацильного катіону В, яка відбувається паралельно з атакою молекули спирту на нітрениєвий катіон А. Катіон В ацилює молекулу непрореагувавшего *N*-хлор-*N*-етоксиуретилану 3а, по атому Нітрогену з утворенням *N*-хлор-*N*-алкоксиамонієвих солей С, які далі перетворюються в *N,N*-біс(метоксикарбоніл)-*N*-алкоксиміди 10 і 11 (схема 3) [5].

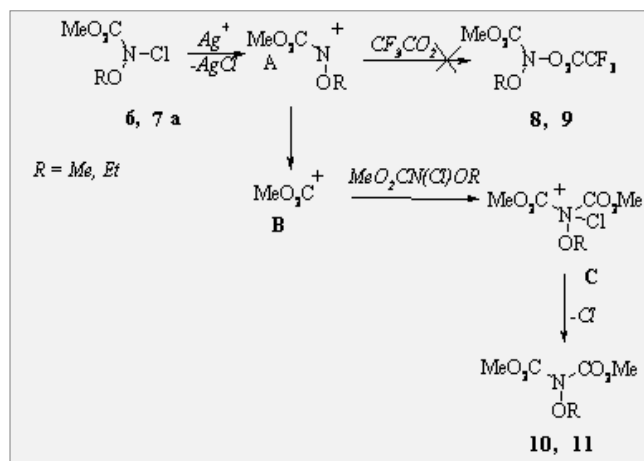

Схема 3

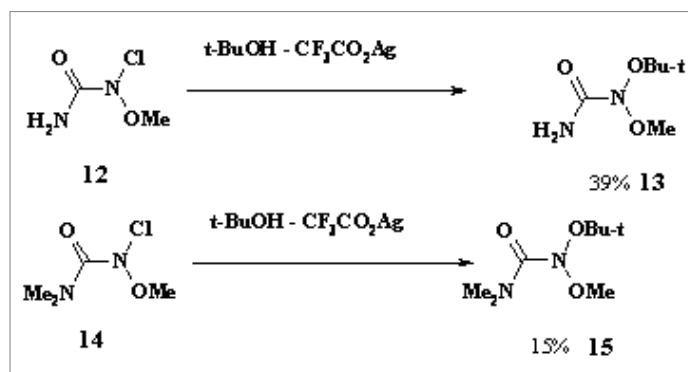
Третбутаноліз *N,N*-діалкоксисечовин

Дослідивши на декількох прикладах реакцію взаємодії фенілглюксалою з різними *N,N*-діалкоксисечовинами ми поставили собі за мету дослідити взаємодію його також із *N,N*-діалкоксисечовинами. І, в межах дослідження цього питання, розглянули відомі методи синтезу *N,N*-діалкоксисечовин.

N,N-діалкоксисечовини одержують алкоголізом відповідних *N*-хлор-*N*-алкоксиамідів однак з третбутанолом реакція не проходить через стеричні перепони S_N2 механізму нуклеофільного заміщення біля атому Нітрогену.

Нами було запроновано для одержання *N*-третбутоксі-*N*-метоксисечовин проводити алкоголіз *N*-хлор-*N*-алкоксисечовин в присутності трифторацетату срібла для переходу до S_N1 - механізму нуклеофільного заміщення біля атому Нітрогену.

Трет-бутаноліз *N*-хлор-*N*-метоксисечовин 12 і 14 за цією методикою дозволив одержати *N*-трет-бутоксі-*N*-метоксисечовини 13 і 15. Будова даних сполук була підтверджена за допомогою спектрів ПМР, мас-спектрів, а для *N*-трет-бутоксі-*N*-метоксисечовини 13 був зроблений рентгеноструктурний аналіз (Рис. 1).

Схема 4. Трет-бутаноліз *N*-хлор-*N*-метоксисечовин в присутності трифторацетату срібла

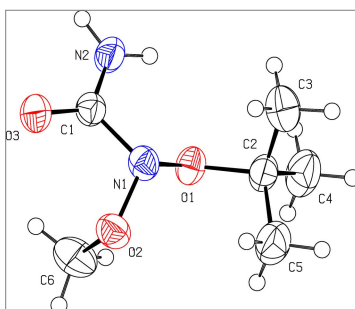

Рис. 1. Будова *N*-трет-бутоксид-*N*-метоксисечовини 13 у відповідності до даних РСА

Слід зазначити, що в сечовині 13 один з атомів Нітрогену, N_2 в групі NH_2 має пласку конфігурацію, а атом Нітрогену *N,N*-діалкоксиаміно групи має високу ступінь пірамідальності.

Метильна та трет-бутильна групи мають відповідно *ap* і *sp*-орієнтації відносно неподіленої пари електронів (НЕП) атому $N(1)$ (торсійні кути $Lp(N1)-N(1)-O(1)-C(1)$ -178° і $Lp(N1)-N(1)-O(2)-C(6)$ 19° , де $Lp(N1)$ – ідеалізоване положення НЕП атому $N(1)$). Амідна група орієнтована практично перпендикулярно до НЕП атому $N(1)$ (торсійний кут $Lp(N1)-N(1)-C(1)-O(3)$ -83°), що, окрім π - π спряження, стабілізовано утворенням зменшеного внутрішньомолекулярного атрактивного контакту $H(2b)\dots O(1)$ $13 \text{ \AA}$, котрий неможна класифікувати як водневий зв'язок через мале значення кута $N(2)-H(2b)\dots O(1)$ 105° . Трет-бутильна група знаходиться в загальмованій конформації відносно зв'язку $N(1)-O(1)$ (торсійний кут $N(1)-O(1)-C(2)-C(3)$ $-61,3(2)^\circ$).

У кристалі молекули зв'язані в центросиметричні димери водневими зв'язками $N(2)-H(2a)\dots O(3^i)$ [*i*: -*x*, 1-*y*, -*z*] ($H\dots O$ $2,11 \text{ \AA}$, $N-H\dots O$ 172°).

У сечовині 13 яскраво виражена нееквівалентність зв'язків $N-C(=O)$: зв'язок $N(1)-C(1)$ $1,438(3) \text{ \AA}$ довший, ніж зв'язок $N(2)-C(1)$ $1,322(3) \text{ \AA}$. Це вказує на більш високий ступінь супряження групи $C=O$ з sp^2 гібридизованим атомом $N(2)$, ніж з sp^3 гібридизованим атомом $N(1)$. Аналогічна нееквівалентність карбамойльних зв'язків $N-C(=O)$ раніше була встановлена для *N,N*-диметоксисечовини. Як видно з наведених даних, природа *N*-алкоксигрупи не впливає на нееквівалентність карбамойльних зв'язків $N-C(=O)$ [3].

Таким чином – вперше встановлено можливість нуклеофільного заміщення біля атома Нітрогену в *N*-хлор-*N*-алкоксисечовинах та в *N*-хлор-*N*-алкоксикарбаматах в умовах їх алкоголізу третинними спиртами.

Розроблено нові синтетично зручні методики синтезу стерично завантажених *N,N*-діалкоксикарбаматів і *N,N*-діалкоксисечовин із відповідних *N*-хлор-*N*-алкоксипохідних карбаматів і сечовин трет-бутанолізом останніх у присутності трифлуорацетату срібла.

Синтезовано стерично завантаженою *N*-метокси-*N*-трет-бутилоксисечовину, встановлено параметри пірамідальності атома Нітрогену $O-N-O$ гемінальної системи, довжини зв'язків та значення валентних кутів.

Синтез *N*-хлор-*N*-алкоксисечовин (загальна методика). До розчину 1 ммоль *N*-алкоксисечовини у 5 мл сухого дихлорметану при $-25^\circ C$ додавали розчин 2 ммоль *t*-BuOCl у 3 мл сухого дихлорметану, витримували упродовж 0,5 години при $20^\circ C$, видаляли розчинник у вакуумі при 20 мм рт. ст. і $20^\circ C$, залишок витримували при 1 мм рт. ст. і $20^\circ C$.

***N*-трет-бутилокси-*N*-метоксисечовина.** До розчину 0,410 г (1,856 ммоль) CF_3CO_2Ag в суміші 7 мл *t*-BuOH і 3 мл Et_2O при $-24^\circ C$ додали розчин 0,190 г (1,523 ммоль) *N*-хлор-*N*-метоксисечовини в 3 мл *t*-BuOH. За 18 годин підняли температуру реакційної суміші до $16^\circ C$, відфільтрували осад $AgCl$, промивали його 8 мл Et_2O . З об'єднаного фільтрату видалили розчинник за допомогою вакууму 5 мм рт. ст., до залишку додали 0,19 г (2,317 ммоль) $AcONa$ у 5 мл $MeOH$. Випарили реакційну суміш у вакуумі 30 мм рт. ст., залишок проекстрагували 15 мл CH_2Cl_2 . Екстракт сушили $MgSO_4$, відфільтрували $MgSO_4$, промили 5 мл CH_2Cl_2 . З об'єднаного фільтрату видалили розчинник за допомогою вакууму, залишок промили 2 мл холодного ($5^\circ C$) гексану, висушили у вакуумі 5 мм рт. ст. Залишок проекстрагували 15 мл CH_2Cl_2 . Екстракт профільтрували і видалили розчинник за допомогою вакууму 30 мм рт. ст., висушили у вакуумі 5 мм рт. ст. Одержано 0,0859 г (34,8 %) *N*-трет-бутилокси-*N*-метоксисечовини 13, безбарвних кристалів, т. пл. – $84-86^\circ C$ (CH_2Cl_2 -гексан). Спектр ЯМР ^1H (300 МГц, $CDCl_3$): 1,36 с, (9H, NO_3Me_3), 3,72 с, (3H, $NOMe$), 5,50 розш.с, (1H, NH), 5,95 розш.с, (1H, NH). ІЧ-спектр (KBr , ν , cm^{-1}): 3427 (NH), 1712 ($C=O$). Мас-спектр (FAB, H^+ , m/z , $I_{відн.}(\%)$): 163 $[M+H]^+$ (10), 57 *t*-Bu $^+$ (100). Мас-спектр (FAB, K^+ , m/z , $I_{відн.}(\%)$): 201 $[M+K]^+$ (34), 57 *t*-Bu $^+$ (100). Знайдено, %: N 17,09. $C_6H_{14}N_2O_3$. Обчислено, %: N 17,27.

Кристали 13 моноклінні, $C_{16}H_{14}N_2O_3$, при 298 K $a = 14,429(5) \text{ \AA}$, $b = 6,332(2) \text{ \AA}$, $c = 10,334(5) \text{ \AA}$, $V = 892,6(6) \text{ \AA}^3$, $M_r = 162,19$, $Z = 4$, просторова група $P2_1/c$, $d_{обч} = 1,207 \text{ г/см}^3$, $\rho(MoK\alpha) = 0,10 \text{ мм}^{-1}$, $F(000) = 352$. Параметри елементарної частини простору та інтенсивності 6089 відображень (1761 незалежних, $R_{int} = 0,059$) поміряні на автоматичному чотирьохцикловому дифрактометрі «Xcalibur 3» ($MoK\alpha$, графітовий монохроматор, CCD детектор, ω -сканування, $2\theta_{макс} = 60,88^\circ$).

Структура розшифрована прямим методом за комплексом програм SHELX-97. Положення атомів Оксигену розраховані геометрично і уточнені за допомогою моделі «вершинка» з $U_{ізо} = nU_{екв}$ несущого атому ($n=1,5$ для метильних груп і $n=1,2$ для інших атомів Гідрогену). Структура уточнена по F^2

повноматричному МНК в анізотропному наближенні для неводневих атомів до $wR_2 = 0,099$ по 1761 віддзеркаленням ($R_1 = 0,044$ по 988 віддзеркаленням с $F > 4 \sigma(F)$, $S = 0,97$).

N-Хлор-N-алкоксикарбамати (типова методика). До розчину 5 ммоль відповідного N-алкоксикарбамата в 6 мл CH_2Cl_2 при $-20^\circ C$ додавали 10 ммоль Bu^tOCl в 3 мл CH_2Cl_2 , витримували 0,5 год при $20^\circ C$, упарили у вакуумі (10 Торр), витримали 10 хв при 3 Торр.

Метил-N-трет-бутилокси-N-метоксикарбамат

До розчину 0,769 г (5,5095 ммоль) метил-N-хлор-N-метоксикарбамата в 9 мл трет-бутанола при $18^\circ C$ прикапали при енергичному перемішуванні розчин 1,386 г (6,061 ммоль) CF_3CO_2Ag в 3 мл Et_2O , витримували реакційну суміш в темряві при $18^\circ C$, потім відфільтровували осад $AgCl$, промили 9 мл Et_2O , об'єднаний фільтрат упарили у вакуумі при 1) 30 мм рт. ст., 2) при 5 мм рт. ст. Залишок розчинили в 3 мл $MeOH$, перемішували з 0,560 г (6,5 ммоль) $AcONa$, потім реакційну суміш упарили у вакуумі 16 мм рт. ст., залишок проекстрагували сумішшю 7мл CH_2Cl_2 і 7 мл C_6H_{14} , екстракт упарили у вакуумі, залишок проекстрагували 8 мл C_6H_{14} , гексановий екстракт упарили у вакуумі, залишок переганяли на розгонці при 5 мм рт. ст. і температурі бані 65 – $70^\circ C$. Отримано 0,3496 г (35,8 %) метил-N-трет-бутилокси-N-метоксикарбамата. Прозора рідина. Спектр ЯМР ^1H (500 МГц, $CDCl_3$): 1,322 (с, 9H, $NOBu-t$), 3,697 (с, 3H, $NOMe$), 3,865 (с, 3H, CO_2Me). Знайдено, (%): C 47,62; H 8,39; N 7,81 $C_7H_{15}NO_4$. Обраховано (%): C 47,45; H 8,53; N 7,90.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Barton D.H. Preparation and Thermal Decomposition of N,N' -Diacyl- N,N' -Dialkoxyhydrazines: Synthetic Applications and Mechanistic Insights / Barton D.H., Almeida M.V., Bytheway I., Ferreira J.A., Hall M.B., Liu W., Taylor D.K., Thomson L. // J. Am. Chem. Soc. – 1995. – Vol. 117. – P.4870 – 4874.
2. Cavanagh K.L. S_N2 substitution reaction at the amide nitrogen in the anomeric mutagens, N-Acyloxy-N-alkoxyamides / Cavanagh K.L., Glover S.A., Price H.L., Schumacher R.R. // Aust. J. Chem. – 2009. – Vol. 62. – P. 700 – 710.
3. Gerdes R.G. N-Acetoxy-N-alkoxyamides – a New Class of Nitrenium Ion Precursors which are Mutagenic / Gerdes R.G., Glover S.A., Have I.F., Rowbottom C.A. // Tetrahedron Lett. – 1989. – Vol. 30, N 20. – P. 2649-2652.
4. Glover S.A. Anomeric Amides – Structure, Properties and Reactivity / Glover S.A. // Tetrahedron. – 1998. – Vol. 54, N 26. – P. 7229-7271.
5. Shtamburg V.G. New approach to N,N -dialkoxy- N' -arylureas and N,N -dialkoxy carbamates / Shtamburg V.G., Tsygankov A.V., Shishkin O.V., Zubatyuk R.I., Gerasimenko M.V., Mazepa A.V., Kostyanovsky R.G. // Mendeleev Commun. – 2011. – Vol. 21, N 2. – P. 50 – 52.

Ольга КОМАР

ВПЛИВ ВИЩОЇ НЕРВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ

(студентка IV курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. с/г наук, доцент О.М. Данилків

Актуальність дослідження. З давніх-давен люди намагалися пояснити індивідуальні відмінності між людьми: відмінності у глибині, інтенсивності, стійкості емоцій, енергійності дій та інших особливостях поведінки людини. Ці особливості виявляються в їх практичній та розумовій діяльності. Індивідуальні особливості вищої нервової діяльності утворюють у людини своєрідне біологічне підґрунтя, на якому в майбутньому виростають властивості особистості, характерні лише для цієї людини. Такими стійкими біологічними властивостями людини від народження є властивості темпераменту.

Індивідуальні особливості виявляються і в поведінці учнів на уроці. Якщо всі учні слухають пояснення вчителя, то кожен з них уважний по-своєму. Своєрідність виявляється і в тому, як вони слухають, запам'ятовують, відтворюють навчальний матеріал.

Постановка проблеми. Організація і здійснення дослідження типів вищої нервової діяльності для покращення якості навчання зумовлена необхідністю подолання низки суперечностей, а саме:

- підвищення значення вищої нервової діяльності на якість навчання;
- необхідністю цілеспрямованого покращення якості навчання з урахуванням типу вищої нервової діяльності особистості.

Об'єкт та методика дослідження. Дослідження було проведено у загальноосвітній школі I-III ступенів №1 С. Тишківка Добровеличківського району Кіровоградської області.

Всього в дослідженні було задіяно 38 осіб – учнів 10-11 класів Тишківської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1.

Поділ школярів на типи темпераменту проводився за власними обстеженнями осіб шляхом використання відповідних тестів та методик.

Для того, щоб більш досконало вивчити особливості прояву типів темпераменту, дані розподіляли з урахуванням статті.

Під час дослідження враховували такі показники: тип темпераменту, рівень знань, взаємозв'язок між типом темпераменту та рівнем знань.

Для визначення типів темпераменту були використані методика «Паспорт темпераменту» (тест Айзенка) та методика визначення типу темпераменту на комп'ютері

Виклад основного матеріалу. Тип темпераменту – це певна сукупність психічних властивостей, закономірно пов'язаних між собою і спільних для даної групи людей [1, 536]

На протязі багатьох століть люди замислювалися над дивовижною пристосованістю поведінки людини до умов проживання. Ще більш загадковою здавалася цілеспрямована, розумна поведінка людини. Засновником учення про темперамент вважається батько грецької медицини *Гіппократ* [5, с. 372]. Він зробив першу спробу з'ясувати, чим зумовлюються індивідуальні відмінності в поведінці людей [7] та стверджував, що люди розрізняються співвідношенням чотирьох основних «соків» організму - *крові* (лат. *sanguis*), *слизу* (лат. *phlegma*), *чорної жовчі* (лат. *melons cholera*) і *жовтої жовчі* (лат. *cholera*), що входять до його складу. Оптимальне співвідношення цих «соків» визначає здоров'я, тоді як непропорційне змішання стає джерелом різних захворювань [5, с. 372].

Відповідно до цього головними типами темпераменту до цього часу вважаються ті чотири, які були виокремлені в античній науці:

- холеричний;
- сангвінічний;
- флегматичний;
- меланхолічний [7].

Наукове розв'язання питання основ темпераменту вперше дав *І.П. Павлов* у своєму вченні про типи нервової системи тварин і людини; він створив новий розділ у науці – *фізіологію вищої нервової діяльності тварин і людини* [2, с. 418]. І.П. Павлов визначив чотири основні типи нервової системи, близькі до традиційної типології Гіппократа. Порівнюючи свої типи нервової системи з типологією Гіппократа, великий російський фізіолог описує їх так:

- 1) сильний, врівноважений, рухливий тип - сангвінік;
- 2) сильний, врівноважений, інертний тип - флегматик;
- 3) сильний, нерівноважений тип - холерик;
- 4) слабкий тип – меланхолік [6].

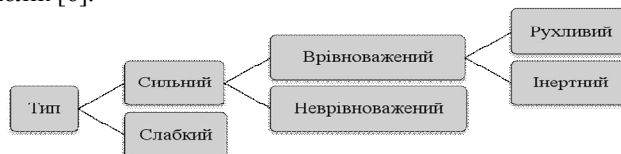

Рис. 1. Типи нервової системи за І.П. Павловим [5, с. 374].

Холерик – нервова система характеризується великою силою з переважанням збудження над гальмуванням. Позитивні рефлекси виробляються легко і залишаються стійкими за різних умов, гальмівні рефлекси виробляються важко. Зазвичай неспокійний, усі реакції яскраві. Діти цього типу нестримані, дратівливі, важко пристосовуються до обмежень, вимог старших. У спілкуванні прагнуть бути лідерами [3, 177].

В роботі з холеричними дітьми необхідно покладатися на позитивний авторитет дорослого (зайва поспішність, різкість, категоричність - неприпустимі), цілеспрямованість педагогічних впливів (братися за щось одне, а не за все одразу). Тактовно, опосередковано завбачувати "зриви" (несподівані кардинальні рішення мають відтермінуватися і протікати у більш тривалому часі; вимоги мають бути "м'якими" та ретельно продуманими); враховувати мотиви (і зовнішні обставини) здійснених учинків (ми маємо любити дитину не за конкретний вчинок, а за те, що вона дитина). Таких дітей треба включати в активну діяльність, пов'язану з виявом ініціативи холерика, уникати різких емоційних реакцій учня. Краще впливати на холерика опосередковано, через колектив [11, 90].

Сангвінік – сила нервової системи відрізняється більшою силою нервових процесів, їх рівновагою та значною рухливістю. Умовні рефлекси як позитивні, так і гальмівні утворюються швидко. Жвава, впевнена, привітна дитина, яка легко йде на контакт, відкрита, життєрадісна, швидко адаптується в новому колективі. Настрій стійкий, без будь-яких коливань. Намагається займатися тільки легкою і цікавою справою й уникати складного, нецікавого [3, 175-177].

Працюючи з дітьми сангвініками, варто давати вихід їхній енергії, стимулювати розкриття здібностей в суспільно корисній праці. Потрібно виявляти довіру до сангвініка (доручення не повинні жорстко контролюватися дорослими), підтримувати його корисну ініціативу, морально підтримувати в його починаннях, закріплювати віру у власні сили в переборенні труднощів. Підтримку він має відчувати як у діях (просить допомогти щось зробити – варто відгукнутись), так і словах (позитивне словесне схвалення не має викликати страху "перехвалити"). Допомогу сангвінікові краще дати у формі відкритої дружньої підтримки, поради, побажання, а не моралізаторської настанови чи повчання [4, 91].

Флегматик – нервова система характеризується значною силою і рівновагою нервових процесів поряд з низькою рухливістю. Умовні рефлекси утворюються дещо повільніше, ніж у сангвініка, але є досить стійкими. Він спокійний, повільний, розсудливий, досить терплячий. Почуття цих дітей вирізняються глибиною і постійністю. Болісно переживають несправедливість, зазіхання на їхні права, розлуку з

близькими людьми, бояться і не люблять змін, нестабільності. Якщо дитинство флегматика складається сприятливо і йому вдається розвиватися, зберігаючи всі позитивні риси темпераменту, суспільство отримує сумлінних, серйозних, пунктуальних, захоплених улюбленою справою людей [3, 176].

У роботі з флегматиком слід здійснювати детальний інструктаж на будь-яку діяльність, яку йому потрібно виконати. Доцільно стимулювати вияв ширих почувань учня, заохочувати його до цікавої діяльності, що розвиває почуття, емоції і зміцнює віру у власні сили. Для правильного виховання і розвитку дітей-флегматиків необхідно створювати дещо тепличну атмосферу, в якій не повинно бути поспішності. Спроби прискорювати дії флегматиків – небезпечні для їх психофізичного здоров'я, а отже малоефективні. Вони стомлюються від тривалого спілкування, перебування у багатолюдних гамірних колективах, і втима ця, як відомо, має фізіологічну основу. [4, 91].

Меланхолік – характеризується слабкістю як процесів збудження, так і гальмування. Позитивні умовні рефлекси утворюються повільно і виявляються нестійкими, при найменшій зміні навколишнього середовища легко гальмуються. Діти із цим типом нервової системи сильно реагують на найнезначніші подразники. Вони малоактивні, малорухливі, вразливі, замкнені, швидко втомлюються, нерішучі. Надають перевагу спокійним видам діяльності, люблять гратися окремо від решти дітей. Тихо розмовляють, бути на перших ролях не прагнуть. Дуже вразливі й чутливі до схвалення своєї діяльності чи негативної оцінки результатів. Вимогливі до себе та інших [3, 176].

В роботі з меланхоліком потрібно приділяти увагу, турботу і доброту. Головні особливості цих дітей: лякливність, нерішучість, бачення подій у темних тонах. Ці особистісні якості неможливо ліквідувати. Покарання, демонстрування дорослими постійного невдоволення тільки поглиблюють їх, розламуючи надзвичайно чутливу нервову систему меланхоліків. Правильний виховний підхід полягає в тому, що дорослий виявляє співчуття і розуміння почуттів дитини, глибоко і зацікавлено проникає в її духовний світ, здійснює моральну підтримку і зміцнює віру у власні сили [4, 92].

Результати дослідження.

В таблиці 1 представлені результати досліджень, за якими зроблений розподіл учнів 10-11 класі за типом темпераменту. Розподіл учнів за типом темпераменту показав, що серед загальної кількості досліджуваних учнів холериками є 10,53 % дівчаток і 2,63 % хлопчиків, сангвініками є 23,68 % дівчаток і 31,58 % хлопчиків, флегматиками – 13,18 % дівчаток і 18,40 % хлопчиків; меланхоліків серед учнів не зустрічається. Серед учнів Тишківської СЗШ I-III ступенів №1 найчастіше зустрічається такий тип темпераменту як сангвінік – у дівчаток у віці 16-17 років (46,18 %), а у хлопчиків у віці 14-15 років (32,00 %) (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл учнів Тишківської СЗШ I-III ступенів №1 за типом темпераменту

Клас	Вік учнів	Кількість	Дівчатка								Хлопчики							
			Холе-рик		Сангві-нік		Флегма-тик		Меланхо-лік		Холе-рик		Сангві-нік		Флегма-тик		Меланхо-лік	
			п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
10-11	14-17	38	4	10,53	9	23,68	5	13,18	0	0,00	1	2,63	12	31,58	7	18,40	0	0,00

Використовуючи результати навчання учнів 10-11 класів за перший семестр, з'ясований рівень їх знань. В таблиці 2 представлені дані показника рівня знань учнів. Як видно з таблиці, для учнів характерний достатній рівень знань – у 36,84% дівчаток і 21,05% хлопчиків. Крайній показник успішності показали учні 16-17 років серед дівчаток (54,00%) та хлопчики 14-15 років (38,00%). Слід відмітити, що серед учнів Тишківської СЗШ I-III ступенів №1 зустрічаються діти, знання яких відповідають високому рівню знань – 2,63% серед дівчаток і 7,90% серед хлопчиків.

Таблиця 2

Розподіл учнів Тишківської СЗШ I-III ступенів №1 за рівнем знань

Клас	Вік учнів	Кількість	Дівчатка								Хлопчики							
			Почат-ковий		Серед-ній		Достат-ній		Висо-кий		Почат-ковий		Серед-ній		Достат-ній		Висо-кий	
			п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
10-11	14-17	38	0	0,00	4	10,53	14	36,84	1	2,63	0	0,00	8	21,05	8	21,05	3	7,90

В таблиці 3 показаний розподіл рівня знань учнів в залежності від типу темпераменту. Як видно з таблиці, в основному, хороші знання отримують школярі з сангвінічним типом темпераменту – 3 дитини знають шкільний навчальний матеріал на високому рівні (7,89 %), 13 дітей на достатньому (34,23 %) та 5 дітей на середньому рівні (13,16). Друге місце посідають діти-флегматики, які у 31,57 % випадків

навчаються добре: 1 дитина (2,63 %) має високий рівень знань, 7 дітей (18,42 %) достатній рівень знань та 4 дитини (10,52 %) середній рівень знань. Наступну сходинку займають діти з холеричним типом темпераменту, в яких хороші знання виявлені у 5 дітей – 2 дитини (5,25 %) з достатнім та 3 дитини (7,89 %) з середнім рівнем знань; учнів-холериків з високим рівнем знань немає. Початкового рівня знань немає ні в одного учня.

Таблиця 3

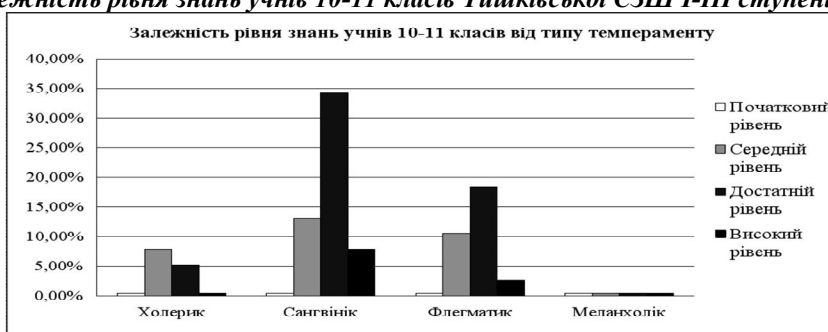
Розподіл рівня знань учнів в залежності від типу темпераменту

Тип темпераменту	Кількість учнів		Рівень знань							
			Початковий		Середній		Достатній		Високий	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Холерик	5	13,16	0	0,00	3	7,89	2	5,26	0	0,00
Сангвінік	21	55,27	0	0,00	5	13,16	13	34,23	3	7,89
Флегматик	12	31,57	0	0,00	4	10,52	7	18,42	1	2,63
Меланхолік	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

На основі таблиці 3 зроблено діаграму, яка показує залежність рівня знань учнів від типу темпераменту у відсотковому відношенні.

Діаграма 1

Залежність рівня знань учнів 10-11 класів Тишківської СЗШ І-ІІІ ступенів №1

Висновки. Дослідження, що проводилися з метою відповіді на питання, чи існує залежність між рівнем інтелектуальних здібностей і типом темпераменту, показали, що особи, які мають різний темперамент, виявляють і різні рівні розумових здібностей. Як видно з результатів дослідження, в основному добрі знання отримують діти-сангвініки; на другому місці опинилися учні з флегматичним типом темпераменту, а третє місце посідають діти-холерики. Меланхоліків серед школярів не зустрічається. Це обумовлено тим, що особливості темпераменту, звичайно ж, позначаються і на власне розумовій праці: у таких характеристиках, як швидкість розумових операцій, стійкість і переключення уваги, динаміка "втягування в роботу", та чи інша ступінь нервового напруження або стомлюваності. Однак властивості темпераменту, надаючи своєрідність манері, стилю діяльності, не визначають самих розумових можливостей людини. Особливості темпераменту зумовлюють шляхи і способи роботи, але не рівень досягнень. Враховуючи індивідуальні особливості темпераменту учнів, не слід застосовувати заходи педагогічного впливу його слабким сторонам, потрібно розвивати його позитивні якості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біологічний словник / Редколегія. 2-е вид. – К.: Головна редакція УРЕ., 1986. – 680 с.
2. Богданова Д.К. Біологія: Довідник. – Донецьк: ВКХ «БАО», 2002. – 592 с.
3. Кабанов А.Н. Физиология человека и животных. Нервная система и двигательный аппарат. Учебник для факультетов естествознания педагогических институтов: 2-е изд., исп. и доп. – М.: Просвещение, 1963.
4. Кочерга О. Психологічні основи дій школярів // Початкова школа: Щомісячний науково-методичний журнал. №1. – К.: Преса України, 2008
5. Ярослав С.Ю., Ананенко М.Т. Физиология людини і тварин. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1971
6. <http://vashpsixolog.ru>
7. <http://uk.wikipedia.org>

Анна КРИВОШЕЯ

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ СИСТЕМУ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТИПИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(студентка в курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. біол. наук, доцент В.М. Мирза-Сіденко

Географія населення, особливо дослідження міського і сільського розселення, значно розвинулись в останні десятиліття. Велика увага на даному етапі приділяється розробці теоретичних основ, розвивається поняття сутності систем розселення, збагачується методика їх дослідження, виявляються закономірності розвитку. Форми розселення і типи поселень відображають особливості історичного розвитку території,

сучасні соціально – економічні умови, рівень розвитку продуктивних сил, спеціалізацію і концентрацію промисловості та сільськогосподарського виробництва.

Станом на 1 січня 2012 року Кіровоградської чисельність населення Кіровоградської області становить 1002,4 тис.осіб, у тому числі 622,9 тис.осіб міського та 379,5 тис. осіб – сільського населення. Загалом в Кіровоградській області нараховується 1035 населених пунктів, у тому числі 39 міських та 996 сільських. Міст обласного значення - 4, міст районного значення - 8, селищ міського типу - 27. Селищних рад - 27, сільських рад - 376. Кількісні показники населених пунктів та міських, селищних і сільських рад за адміністративними районами представлені в табл.1.

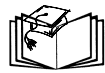
Таблиця 1

Відомості про райони, кількість рад і населених пунктів Кіровоградської області

Найменування району	Територія в тис. кв. км	Число рад		Число населених пунктів			
		міських	селищних	сільських	міст	селищ міського типу	сільських населених пунктів
Кіровоградська область	24,6	8	27	376	12	27	996
Бобринецький	1,5	1		25	1		81
Вільшанський	0,6		1	14		1	23
Гайворонський	0,7	1	2	16	1	2	26
Голованівський	1		2	22		2	48
Добровеличківський	1,3	1	1	21	1	1	61
Долинський	1,3	1	1	17	1	1	46
Знам'янський	1,3	1		13	1		45
Кіровоградський	1,6	1		30	1		75
Компаніївський	1		1	16		1	50
Маловисківський	1,2	1	1	18	1	1	55
Новгородківський	1		1	10		1	26
Новоархангельський	1,2		1	21		1	52
Новомиргородський	1	1	1	20	1	1	48
Новоукраїнський	1,7	1		21	1		73
Олександрівський	1,2		3	20		3	50
Олександрійський	0	1	2	24	1	2	75
Онуфріївський	0,9		2	11		2	26
Петрівський	1,2		2	13		2	37
Світловодський	1,2	1		12	1		33
Ульяновський	0,7	1		17	1		26
Устинівський	0,9		1	14		1	35

В адміністративно-територіальному устрої області впродовж 2009-2010 рр. відбулися зміни. Рішеннями Кіровоградської обласної ради від 25 вересня 2009 року з облікових даних виключено с.Нижня Водяна Водянської сільської ради Компаніївського району, від 20 листопада 2009 року - с. Гурівське Новоолександрівської сільської ради Долинського району, с.Прохорова Балка Злинської сільської ради Маловисківського району, с. Омелянівка Мар'ївської сільської ради Онуфріївського району, рішенням Кіровоградської обласної ради від 18 серпня 2010 року -с. Оброчне Маловільшанської сільської ради Вільшанського району [2].

На основі проведених досліджень нами виділено функціональні типи міських та сільських поселень області. Виділено наступні функціональні типи міських поселень: багатофункціональні міста – центри обласних систем розселення(м. Кіровоград); багатогалузеві промислові центри – центри районних систем розселення(м.Олександрія, м.Світловодськ); вузькоспеціалізовані промислові центри – центри районних систем розселення(Бобринець, Новомиргород, Мала Виска, Гайворон, Ульянова); промислово-транспортні міста – центри локальних систем розселення (м. Знам'янка, м. Новоукраїнка, м. Волинська); транспортно-промислові міста (м. Помічна). Селища міського типу досліджуваного регіону відрізняються територіальною приуроченістю до : 1) крупних цукрових комбінатів (сmt Капітанівка, Молодіжне, Олександрівка); 2) підприємств чорної і кольорової металургії (сmt Побузьке, Нове); 3) районів видобутку та первинної переробки мінеральної сировини,зокрема: а) бурого вугілля (сmt Балахівка, Димитрове, Нова Прага); б) уранових руд (сmt Смоліне); в) графіту (сmt Завалля); г) нікель – кобальтових руд (сmt Побузьке); д) гранітів (сmt Власівка); 4) транспортних вузлів та станцій (сmt Знам'янка Друга, Пантаївка, Приютівка, Павлиш); 5) виконують адміністративні функції районних центрів (сmt Вільшанка, Новоархангельськ, Устинівка, Добровеличківка, Компаніївка, Петрово, Онуфріївка, Голованівськ).Сільські поселення виконують адміністративні, агропромислові і несільськогосподарські функції. Адміністративні функції виконують центральні садиби сільських рад (Марто-Іванівка, Велика Виска тощо). Села, у яких зосереджена переробка сільськогосподарської продукції та забезпечується формування інфраструктури, віднесені до тих, що здійснюють агропромислові функції. До сільських поселень з

несільськогосподарськими функціями належать промислові, транспортні, будівельні, лісозаготівельні, науково-дослідні і курортно-рекреаційні пункти.

Основними факторами впливу на територіальну систему та функціональні типи населених пунктів Кіровоградської області є історичні, фізико-географічні, соціально-економічні умови, демографічна ситуація.

Історичні передумови. Заселення території області почалося в добу палеоліту. Тут виявлено близько 10 пам'яток того часу, серед яких три стоянки первісних мисливців (поблизу с. Володимирівки Новоархангельського району), що існували приблизно 20—15 тис. років тому.

У її північно-східній частині в V—IV тисячоліттях до н. е. проживали мисливці та рибалки, які переходили до скотарства. Їх поселення виявлено біля Великої Андрусівки Світловодського, Успенки та Деріївки Онуфріївського району. Територія області, зокрема її північна та східна частини, входила до складу земель, на яких ще за доби бронзи (кінець III – початок I тисячоліття до н. е.) почало формуватися основне ядро протослов'янських племен. У Новоархангельському, Новомиргородському, Світловодському, Онуфріївському та ін. районах виявлено і досліджено близько 100 курганних могильників і поселень. На території Кіровоградщини, зокрема в північно-східній її частині, відомо близько 20 поселень т. зв. чорноліської культури (X – початок VII ст. до н. е.). У VII ст. до н. е. у причорноморські степи зі сходу прийшли кочові племена скіфів, що принесли з собою своєрідну культуру.

У IX ст., з утворенням Давньоруської держави, північна частина Кіровоградщини входить до її складу. Сліди поселень періоду Київської Русі (IX—XII ст.) виявлені на території Світловодська, Новоархангельська, а також Деріївки Онуфріївського району. Частина кочових племен, так звані чорні клобуки, визнавши владу київських князів, осіла в XII ст. на рр. Тясмині, Синюсі та у Верхньому Побужжі. Після Люблінської унії землі середнього Подніпров'я загарбала панська Польща. Величезні площі на півдні Київського і сході Брацлавського воєводства (більшу частину нинішньої території Новоархангельського, Гайворонського, Голованівського і Ульяновського районів) було роздано магнатам і шляхтичам. Десятки поселень південніше Тясмину у XVI ст. належали князям Любомирським, а слобода Крилів – чигиринському старості Янові Даниловичу.

Запорізька Січ склалася наприкінці XVI ст. На берегах Тясмину, Інгулу, Інгульця та їхніх приток у західних, північних і східних районах сучасної території Кіровоградщини були мисливські, рибальські, бортні промисли запорожців.

На подальшому історичному розвитку краю позначилося утворення в 1751 році Нової Сербії - Південної лінії військових поселень. Згідно указу від 24 грудня 1751 р. сюди були переселені вихідці з Балканського півострова. Нова Сербія займала територію з містечками, в яких були невеликі укріплення – шанці. Для гусарського полку зводилися або виділялися наступні з них: Новомиргород, Коропченський (Піч), Давидовський або Петрівський (Петрово - Островський), Килтинський (Надлак), Каніболоцький (Кальніболото), Бардалихський (Семлик, Скалевий), Архангельський (Новоархангельськ), Єременобальський (Мартинош), Вільховатський (Панчів), Трьохболотний (Каніж), Могильний (Секта, Родниківка), Крутоярський (Вуковар), Лісовий (Федвар, Підлісне), Аджанський (Суботиць), Цибульово, Некрасівський (Мошарин), Дмитрівка, Воробцівський (Самбор, Диківка), Глинськ, Нестеровський (Варшиц). Роти пандурского полку розміщувалися в наступних пунктах: Крилов, Табурино, Крюків, Кам'янка, Бутовський (Зимун, Плахтіївка, Успенка), Деревський (Вінгощ), Григорівський (Чанод), Омельницький (Пілажніци), Красникський (Ковин), Онуфріївка, Уковський (Сланкамель), Березовський (Бечая, Олександрія), Китенківський (Ворождин), Доротовський (Глаговець), Скулеватовський (Енова, Пантазіївка), Калантаєвський (Шолнош), Картениківський (Чонград), Симанівський (Павлиш), Дроздовський (Мондорлок), Кунлекатовський (Сентомаш) [32]. Важливою історичною подією стало будівництво 1754 року фортеці Святої Єлисавети, що дала початок місту Єлисаветграду.

Фізико-географічні умови досліджуваної території. Найдавніші відслонення Українського щита представлені метаморфічними кристалічними сланцями й архейськими гранітами, гнейсами і пегматитами. В рельєфі Кіровоградської області переважають денудаційні, водно-ерозійні форми рельєфу. Незвичайні нагромадження гранітних брил та валунів, готи є майже на всій території області. За походженням рельєф Кіровоградської області переважно ерозійний, вироблений талими водами льодовиків, річками та тимчасовими водотоками. Основними й найпоширенішими формами рельєфу є вододільні плато, річкові долини, яри та балки. З інтенсивною господарською діяльністю пов'язане виникнення техногенних форм рельєфу – кар'єрів, вуглерозрізів, котлованів, гребель, штучних зрошувальних систем, а також курганів, городищ, земляних фортечних валів [3].

Клімат Кіровоградської області помірно-континентальний, недостатньо вологий, з добре виявленими порами року. Вісь високого атмосферного тиску (вісь Воейкова) поділяє територію Кіровоградської області на дві частини -північно-західну (лісостепову) і південно-східну (степову) і пролягає через Помічну, Кіровоград, Олександрію, Онуфріївку. Гідрографічна мережа Кіровоградської області включає 1599 водотоків, у тому числі 1178 пересихаючих, загальною протяжністю 7233, 6 км, 2185 ставків, 87 водосховищ.

Грунтовий покрив Кіровоградської області відбиває її розташування у перехідній смузі від південного лісостепу до північного степу і представлений більш, ніж 50 відмінами ґрунтів. Зональна рослинність лісостепової частини території представлена широколистяними лісами, лучними степами, остепненими луками. У складі рослинності степової частини області поширені різнотравно-типчакково-ковилові степи. Земельний фонд Кіровоградської області складає 2 458,8 тис. га. 83 % загальної площі займають

сільськогосподарські угіддя, що свідчить про високий рівень сільськогосподарського освоєння території. Розораність земель в області становить 84,5 % [1].

Соціально – економічні умови досліджуваної території. Сприятливими факторами географічного розташування області є безпосереднє сусідство з розвинутими в промисловому відношенні Придніпров'ям і Донбасом, наявність густої мережі транзитних залізниць та автомагістралей, газопроводів та нафтопроводів, вихід до Дніпра (пристань у Світловодську) [2].

За структурою економіки Кіровоградська область є аграрно-індустріальним регіоном. Питома вага області у випуску валової продукції в Україні становить 1,4%. У структурі промислового виробництва провідне місце посідають харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів (32,6%), машинобудування (27,3 %), добувна промисловість (11,3 %). Провідними підприємствами харчової промисловості є дочірнє підприємство державної компанії «Хліб України» «Новоукраїнський комбінат хлібопродуктів» є одним із найкращих серед підприємств України із зберігання та переробки зернової сільгосппродукції, лідер у виробництві високоякісних дієтичних продуктів харчування - пластівців, сухих сніданків «Мюслі», які виробляються на обладнанні фірми «Buhier A G.» (Німеччина). ВАТ «Птахокомбінат» є одним із найкращих серед м'ясо - переробних підприємств України. Тут виробляється більше 140 найменувань ковбасних виробів, копчень, м'ясопродуктів, м'ясних та харчових напівфабрикатів, виробів з м'яса, птиці та риби.

Серед підприємств сільськогосподарського машинобудування : ВАТ «Червона Зірка» є одним з найстаріших підприємств в Україні. Сівалки, культиватори, косарки-плющілки та навантажувачі поставляються до багатьох країн світу. Після деякого спаду нарощує обсяги виробництва ВАТ «Олександрійська фірма «Віра-Сервіс». Це єдине в області підприємство, яке виготовляє підйомно-транспортне обладнання.

В області діє 2 658 фермерських господарств, у користуванні яких знаходиться 325 тис. га (13 %) землі, а 25 тис. громадян на загальній площі 140 тис. га (6 %) використовують земельні ділянки (паї) для ведення товарного сільськогосподарського виробництва самостійно.

Вигідне географічне розташування Кіровоградської області сприяло розвитку її транспортної мережі. Вигідне географічне положення регіону зумовило її розвинуту мережу залізничного та автомобільного транспорту. Останнім досягненням стало введення в дію ділянки швидкісного руху потягу Київ-Дніпропетровськ. На території областей ведуться напружені роботи з будівництва автострад, інших шляхів сполучення. З метою створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів, в Україні закінчено реконструкцію автомобільної магістралі Київ-Одеса.

Залізничний транспорт є однією з провідних підгалузей транспортного комплексу області. Найважливіші залізничні напрями: Київ – Дніпропетровськ, Харків – Львів, Харків – Одеса, Київ – Херсон, Знам'янка – Миколаїв; міжнародні напрями: Знам'янка – Москва, Дніпропетровськ – Санкт-Петербург, Кишинів – Сараєво, Сімферополь – Мінськ.

Десять автомагістралей загальною довжиною 6200 км зв'язують територію з державами СНД та Цн і Пд Європи. Густота автомобільних шляхів становить 249 км на 1000 км². Через область проходять магістралі: Санкт – Петербург – Київ – Одеса, Кіровоград – Кривий Ріг, Кіровоград – Миколаїв, Київ – Луганськ – Ізварино, Харків – Одеса, Полтава - Кишинів.

Мережа залізниць становить 884 км. Головні магістралі Одеса – Москва, Одеса – Харків, Київ – Донецьк, Київ – Херсон. Залізничні вузли : Знам'янка, Помічна, Долинська, Гайворон.

Важливе значення у формуванні сучасного розселення має соціальний комплекс.

На території Кіровоградської області сьогодні функціонує 526 закладів дошкільної освіти, налічується 23 вищих навчальних заклади, з яких 6 - III–IV та 17 – I - II рівнів акредитації. Існує 72 лікувальних заклади, 549 фельдшерсько-акушерських пунктів, 13 диспансерів, 2 станції переливання крові, 92 самостійних амбулаторно-поліклінічних заклади, 1 центр з профілактики та боротьби зі снідом, 27 санітарно-епідеміологічних станцій, 4 станції швидкої допомоги, 4 санаторії

Демографічна ситуація як чинник розвитку системи розселення. Середній вік населення Кіровоградської області на початок 2010 року становив 65,1 років. При цьому середній вік чоловіків – 63,1 років, жінок – 73,4 років. Середній вік міських жителів нижчий, ніж жителів сільської місцевості (64,5 років та 75,8 років відповідно). «Наймолодшими» в області вважаються жителі Кіровограда, чий середній вік на початок року становив 64,2 років. «Найстаршим» було населення Олександрівського і Світловодського районів (у чоловіків 63,9 та 64,2 років, у жінок – 76,1 та 78,7 років відповідно). У загальному зменшенні населення частка природного скорочення становила 94,2 відсотка (4819 осіб), міграційного – 5,8 відсотка (294 особи).

Інтенсивність природного скорочення населення, яке відбувалось внаслідок перевищення числа померлих над числом народжених має тенденцію до зниження і за вісім місяців 2011 становила 7,1 особи у розрахунку на 1000 жителів (у відповідному періоді 2010р. – 8,9 особи). Кількість прибулих в області 12344 особи за 2010 рік, кількість вибулих становила 16544, сальдо міграції -4200 особи. На 1000 жителів кількість прибулих становила 11,8, вибулих 15,8, а сальдо міграції – 4,0. Найнижчі показники сальдо в Кіровоградському, Долинському, Олександрівському районах, а найвищі в Добровеличківському, Бобринецькому та Олександрівському районах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кузик Б.М., Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: В 2 т., Т. 1 / Кузик Б.М., Білошапка В.В. - Д.: АРТ-ПРЕС, 2005.-496с.

2. Мостова І. Географічний аналіз Кіровоградської субрегіональної системи розселення/ Матеріали науково-практичної конференції „Географічна освіта і національна самосвідомість...” - Донецьк, 2010.

3. Основні демографічні показники за 2011 рік. Головне управління статистики Кіровоградської області. / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kirstat.kr.ua>

Катерина МАРЧАК

ЗНАЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО ХІМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В ОВОЛОДІННІ УЧНЯМИ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИМИ МЕТОДАМИ ПІЗНАННЯ

(студентка III курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, ст. викладач В.М. Квас

Актуальність дослідження. Ми живемо в умовах інформаційного суспільства, характерною особливістю якого є надзвичайно швидкі темпи зростання обсягів знань у цілому, а отже, й об'єму знань, яким необхідно оволодіти за період навчання. Новий зміст навчання вимагає розробки такої методики, яка забезпечувала б не тільки донесення учням постійно зростаючого об'єму знань, але ще й високий темп сприйняття, усвідомлення і засвоєння наукової інформації, формування вмінь самостійно оволодівати новими знаннями, здатності критично їх осмислювати.

Необхідність вирішення цих завдань висуває нові вимоги до організації навчального процесу, які повинні забезпечити учням не тільки якісне осягнення необхідної кількості знань, але й засвоєння методів пізнання, чого можна досягти цілеспрямованою діяльністю з формування пізнавальних умінь і навичок.

Постановка проблеми. Хімія – експериментально-теоретична наука, тому при вивченні її основ важливу роль відіграє хімічний експеримент – складова частина навчально-виховного процесу. Ефективність уроку з хімії в повній мірі залежить від організації хімічного експерименту, бо саме він є джерелом знань і критерієм істинності. Ці функції залишаються не змінними, не дивлячись на те, що в методиці викладання хімії постійно змінюються співвідношення учнівського та демонстраційного експерименту.

Хімічний експеримент є засобом оволодіння міцними знаннями, формування стійкого інтересу до предмета, виховання кращих людських рис. Хімічний експеримент сприяє формуванню системи наукових понять і уявлень про речовини та процеси, удосконаленню і закріпленню теоретичних знань, розвитку практичних умінь і навичок, зацікавленості знаннями й активним мисленням, знайомить школярів з деякими прийомами науково-хімічного дослідження, підвищує рівень засвоєння теоретичного матеріалу, розвиває спостережливість, пізнавальну активність, виступає психологічним інструментом впливу і розвитку мотивації до вивчення хімії. Тому вчені, педагоги, методисти, вчителі завжди приділяли значну увагу проблемам шкільного хімічного експерименту.

На можливості і значимості хімічного експерименту як методу наукового пізнання в хімії наголошується в Державному стандарті базової і повної середньої освіти для хімічної компоненти. Посилення методологічної спрямованості навчального хімічного експерименту полягає в тому, щоб на його основі розкрити загальнонаукові методи пізнання і методи одержання наукових знань в хімії. Аналіз стану викладання хімії свідчить про те, що в шкільній практиці існує чимало недоліків, пов'язаних з організацією і проведенням шкільного хімічного експерименту, які викликані зміною співвідношення між учнівським та демонстраційним експериментом, їх змістом, завданнями, функціями, метою тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням шкільного хімічного експерименту в умовах реформування навчально-виховного процесу присвячена значна низка наукових праць вчених Беспалова П.І., Буринської Н.М., Вивюрського В.Я., Грабового А.К., Дорофєєва М.В., Черткова І.Н., Злотникова С.Г., Мартиненко Б.В. та ін., у яких розглядаються актуальні проблеми організації і проведення різних форм навчального експерименту як невід'ємної частини словесно-наочно-практичних методів навчання хімії; висвітлюються основні завдання та функції.

Теорія навчально-пізнавальної діяльності особистості висвітлена у дослідженнях М. Б. Євтуха, Н. В. Кузьміної, А. І. Кузьмінського, П. І. Підкасистого, В. А. Семиченко, В. О. Сластьоніна, Н. Ф. Талізної, В. А. Якуніна);

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є розкриття значення шкільного хімічного експерименту в оволодінні учнями загальнонаукових методів пізнання.

Виклад основного матеріалу. У шкільному курсі хімії експеримент є своєрідним об'єктом вивчення, методом дослідження, джерелом і засобом оволодіння нових знань.

«Навчальний хімічний експеримент – це відтворення на уроках за допомогою хімічних реактивів, матеріалів, спеціального посуду і приладів хімічних явищ в умовах, найбільш зручних для їх вивчення. Навчальний експеримент допомагає вчителю:

а) повніше розкривати перед учнями ідею розвитку хімії (генетичний зв'язок речовин, переходи між класами різних сполук, синтези складних речовин з простих, обумовленість протікання реакцій зовнішніми умовами тощо);

б) показувати залежність хімічних властивостей речовин від їх будови та характер взаємного впливу атомів у молекулах (особливо під час вивчення органічної хімії), а учням наочно спостерігати прояв хімічних законів;

в) розвивати хімічне мислення школярів, загальнонавчальні вміння;
г) успішно здійснювати політехнічне навчання, демонструвати застосування хімічних знань у виробництві, теоретичних положень на практиці;

д) озброювати учнів практичними вміннями і навичками лабораторного характеру. Отже, під час вивчення хімії навчальний експеримент одночасно служить і джерелом знань, і методом навчання, виховання, розвитку учнів, і головним засобом наочності» [3, с. 102].

На думку М.В. Дорофєєва, хімічний експеримент – важливий метод пізнання хімії, який розкриває логіко-сміслову структуру судження, його форми і способи реалізації [4].

П.І. Беспалов розглядає хімічний експеримент як важливий дидактичний принцип, який виконує в залежності від поставлених цілей різноманітні функції, зокрема, дослідницьку, евристичну, корегуючу, узагальнюючу, виховну, розвиваючу, навчальну [2].

При вивченні хімії саме умови учнівського експерименту надають найбільш сприятливі можливості для формування пізнавальних умінь і навичок, оскільки значення практики в навчально-пізнавальній діяльності особливо істотне. Матеріалістичне твердження про те, що точка зору, практики повинна бути першою й основою в теорії пізнання, вказує на необхідність пов'язувати зміст і процес навчання з життям та його вимогами. Практика є джерелом, засобом, критерієм і метою пізнання. Тому система організації процесу навчального пізнання повинна враховувати вимоги практики.

У традиційному навчанні об'єктом пізнання учнів є об'єктивна дійсність, задана в основному опосередковано у вигляді створених ученими концептуальних моделей. Вони пов'язані в певну систему знань, що подаються в узагальненій формі. Це негативно позначається і на результатах, оскільки логіка викладу наукових знань у навчальних посібниках не є діалектичною. Іншими словами, чітка логічна послідовність прийомів мислення, способів і операцій, що містяться у готових висновках, законах і правилах, не відображають дійсної послідовності прийомів, способів і операцій, які призвели до відкриття істини.

Для підвищення ефективності навчального процесу його необхідно побудувати так, щоб учні разом із засвоєнням готового матеріалу осягали і логіку наукового пізнання. Процес навчання як окремий випадок такого пізнання повинен бути побудований на свідомому проходженні кожного із зазначених етапів. Умови лабораторних та практичних занять можуть надати ідеальні можливості для цього. В якості “живого споглядання” на лабораторних і практичних заняттях є зразок, вивчивши який наочно або за описом, учень переходить до абстрактного мислення (відповідно до умов добирає певний метод розв'язання), потім до практики, тобто застосовує обраний метод для вирішення конкретного завдання. Свідомого проходження кожного з етапів пізнавальної діяльності можна досягти шляхом вивчення теорії наукової пізнавальної діяльності й поступовим уведенням до лабораторних робіт елементів дослідження.

Для цього на вступних лабораторних заняттях учні загальноосвітніх навчальних закладів повинні засвоїти, що експеримент – це активне втручання людини в процес природи, цілеспрямоване дослідження певних об'єктів, коли людина в штучно створених умовах встановлює дійсні причинно-наслідкові зв'язки між явищами.

Не менш важливим в оволодінні загальнонауковими методами пізнання є формування знань учнів про основні етапи (ланки) експериментального методу дослідження. Варто зазначити, якщо порівняти етапи наукового дослідження (науково-пізнавальної діяльності) з узагальненим планом діяльності учнів під час виконання ними дослідів, можна зазначити, що вони аніскільки не протиставляються, а тісно переплітаються, доповнюють і збагачують один одного (табл.1). Узагальнений план діяльності дещо конкретизує етапи науково-дослідної діяльності. Отже, якщо учень набув навичок самостійного виконання лабораторних робіт на основі цього узагальненого плану, то вже можна говорити про оволодіння ним пізнавальною діяльністю на дослідницькому рівні.

Таблиця 1. Відповідність плану діяльності при виконанні експерименту етапам наукового дослідження

Узагальнений план діяльності під час виконання експерименту	Етапи наукового дослідження (науково-пізнавальної діяльності)
4. Формулювання мети дослідження.	1. Попереднє накопичення знань про об'єкт дослідження (найчастіше є результатом підготовчого цілеспрямованого спостереження за об'єктом дослідження у природних умовах або результатом попереднього експерименту);
5. Формулювання гіпотези, яку можна було б покласти в основу дослідження.	2. Уточнення фактів, явищ, процесів, які вимагають пояснення, експериментально-теоретичного обґрунтування;
6. Визначення умов, необхідних для перевірки гіпотези і досягнення мети дослідження.	3. Формулювання гіпотези, яка пояснювала б факти, процеси та явища, що спостерігаються;
7. Планування дослідження (розробка моделі).	4. Розробка програми експерименту (серії дослідів з метою перевірки гіпотези);
8. Визначення обладнання та матеріалів, необхідних для дослідження.	5. Здійснення експерименту;
9. Підбір необхідного устаткування і матеріалів.	6. Обробка результатів експерименту;
10. Збір експериментальної установки.	7. Теоретичне осмислення й узагальнення
11. Вибір способів кодування результатів вимірювань і спостережень в ході дослідження.	

12. Практична реалізація плану досліду, що супроводжується фіксацією (кодуванням) результатів вимірювань і спостережень вобраними способами. 13. Математична обробка отриманих даних. 14. Аналіз результатів. 15. Формулювання висновків [5, с. 38]	результатів експерименту [1].
--	-------------------------------

Поглиблюючи і розширюючи знання учнів про експериментальний метод під час навчання хімії, доцільно показати його переваги над безпосереднім спостереженням, оскільки експеримент дозволяє досліджувати явища за умов, які забезпечують сповільнення або прискорення перебігу певного явища, повторення його необхідного числа разів. Експеримент має ще одну перевагу, оскільки становить найважливішу сторону практики, тобто виступає критерієм істинності наукових висновків і відкриттів.

Формування знань учнів про методи наукового дослідження здійснюється в єдності з розвитком умінь і навичок розв'язування експериментально-дослідницьких завдань, що вимагають застосування цих методів дослідження.

Дослідницькі завдання використовуються в навчальному процесі недостатньо, й експеримент під час лабораторних та практичних робіт здійснюється в основному на репродуктивному рівні. Для усунення цього недоліку потрібно зробити так, щоб навчальний експеримент включав усі етапи наукового експерименту (формулювання робочої гіпотези, розробка експерименту, постановка експерименту тощо). Для формулювання робочої гіпотези використовується сукупність експериментальних і теоретичних даних, від спостережень у побуті тощо.

У процесі формулювання робочої гіпотези поступово розвивається логічне мислення учнів. З іншого боку, розвиток мислення неможливий без певного об'єму знань. Такими на первинному етапі, на наш погляд, можуть бути знання з предмету, здобуті раніше (з хімії, фізики та інших природничих наук) і, зрозуміло, пов'язані з матеріалом, що вивчається. За таких умов відбувається не просто повторення, механічне відтворення навчального матеріалу, а його більш глибоке усвідомлення та осмислення.

Отже, розвиток мислення неможливий без запасу знань. У той же час між засвоєнням знань і розвитком мислення існує тісний взаємозв'язок. Саме засвоєння знань вимагає активізації мислення учнів і є провідною умовою його розвитку. Таким чином, знання, як результатом розумової діяльності, самі беруть участь у подальшому процесі мислення, впливаючи на його хід.

Організація роботи дослідницького характеру – справа надзвичайно важка й вимагає творчого застосування під час учнівського хімічного експерименту різноманітних дидактичних прийомів.

Залучати школярів під час навчання хімії до дослідницької діяльності за таких умов можна наступним чином:

1) диференційованим (індивідуально-спрямованим) підходом у процесі проведення лабораторних та практичних робіт на основі попереднього аналізу рівня підготовки кожного з учнів;

2) диференціацією завдань: на завдання репродуктивного характеру, репродуктивно-дослідницького і дослідницького;

3) поступовим збільшенням у завданнях елементів дослідження, що сприятиме переходу з одного рівня діяльності на інший (із кінцевим виходом на дослідницький рівень діяльності) [5].

При організації учнівського хімічного експерименту можна досить чітко виділити три рівні:

I рівень – репродуктивний. Його метою є формування експериментальних умінь під час виконання експериментальних завдань, що мають переважно репродуктивний характер, наприклад, умінь вимірювати певні величини, користуватися приладами, посудом й устаткуванням тощо.

II рівень – репродуктивно-дослідницький. Його метою є формування основних прийомів експериментально-дослідницької діяльності учнів, наприклад, трансформації проблемної ситуації в певне дослідницьке завдання, планування, самоконтроль тощо.

III рівень – творчий. На цьому етапі основною метою є формування здібностей учнів до комбінування й трансформації різноманітних прийомів експериментально-дослідницької діяльності при розв'язанні експериментально-дослідницьких завдань.

Таким чином, тільки в результаті творчого застосування на лабораторно-практичних заняттях різноманітних дидактичних прийомів, диференційованого підходу і поступового переходу з нижчого рівня діяльності на вищий вдається залучити до дослідницької діяльності учнів, що мають різний рівень знань і дослідницьких вмінь та навичок, внаслідок чого учні разом із засвоєнням готового матеріалу опановують і логіку наукового пізнання. Іншими словами, така організація навчально-пізнавальної діяльності передбачає актуалізацію у школярів систем пізнавальних дій шляхом цілеспрямованого формування певних структур операційного мислення. Подібний підхід сприяє розвитку таких фундаментальних розумових функцій, як аналіз, синтез, узагальнення тощо. Спрямованість організації шкільного хімічного експерименту на оволодіння загальнонауковими методами пізнання сприяє підвищенню рівня навчально-пізнавальної діяльності і формуванню самостійного творчого мислення. Розглянуті у статті аспекти далеко не вичерпують усіх питань цієї теми і потребує подальшої науково-педагогічної розробки лабораторних та практичних робіт репродуктивного, репродуктивно-дослідницького та творчого рівнів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности студентов на лабораторных занятиях в вузе / Андреев В. И., Вивдич Ф. М., Шульдина О. С. – М. : отд. науч. инф. НИИВШ, 1979. – 24 с.
2. Беспалов П.И. Как сделать безотходным школьный химический кабинет / П.И.Беспалов, А.А. Гамаюнова // Химия в школе. – 2000. – № 5. – С. 31–33.
3. Буринська Н.М. Методика викладання хімії: теоретичні основи / Н.М.Буринська. – К. : Вища школа, 1987. – 375 с.
4. Дорофеев М.В. Учите учиться: о формировании умения наблюдать и объяснять химические явления / М.В. Дорофеев, Н.И. Гоголевская, О.Н. Плахотная // Химия в школе. – 2000. – № 6. – С. 22–25.
5. Усова А.В., Завьялов В.В. Воспитание учащихся в процессе обучения физике. – М: Просвещение, 1984. – 143 с.

Ірина МОРОЗ

ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(студентка V курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доцент Л.Л. Семенюк

Характеризуються показники якісних та кількісних змін стану трудового потенціалу Кіровоградської області. Проаналізовано проблеми і перспективи використання трудового потенціалу.

Постановка проблеми. Одним із центральних питань, що потребує вирішення на державному та регіональному рівнях є оптимальний територіальний і галузевий розподіл трудового потенціалу, забезпечення ефективного його використання у відповідності з вимогами нових ринкових механізмів та структурою суспільних потреб. Необхідність розробки механізмів управління ринком праці, враховуючи суспільно-географічний аспект, передбачає окреслення чітких структурних елементів та виявлення основних закономірностей функціонування трудового потенціалу, в першу чергу на регіональному рівні. Соціально-економічна географія в цьому відношенні має значні напрацювання і може, спираючись на існуючі теоретичні засади, її поняттєво-термінологічний та методологічний апарат, проводити територіально-часовий аналіз трудового потенціалу для оцінки реальної ситуації та розробки прогнозів розвитку економіки та соціальної сфери. Процеси використання трудового потенціалу доцільно розглянути для оптимальної реалізації трудових ресурсів, перерозподілу робочої сили між різними сферами господарства, в межах окремих галузей тощо.

Аналіз попередніх досліджень. Різні науково-прикладні аспекти використання трудового потенціалу розглянуто в роботах вчених-географів та фахівців з регіональної економіки - Д. Богині, В. Джамана, М. Долішного, А. Доценка, С. Злупко, О. Левади, Е. Лібанової, Н. Мезенцевої, І. Мельник, В. Онікієнка, В. Петюха, Ю. Пітюренка, В. Приймака, О. Хомри, М. Шаленко, І. Маслової, А. Котляра, Р. Іванова, С. Пирожкова, Н. Коров'яківської, М. Скаржинського та інших.

Мета та завдання даного дослідження. Метою роботи є дослідження територіальних аспектів використання трудового потенціалу Кіровоградської області та окреслення перспективних шляхів його використання.

Викладення основного змісту роботи.

На рівні регіону соціально-економічні аспекти підвищення ефективності використання трудового потенціалу потребують комплексного дослідження. Особливо це актуально для Кіровоградської області, де регіональні особливості використання трудового потенціалу проявляються через призму складної взаємодії соціально-демографічних, соціально-економічних, етнічних, природних, історичних та інших умов.

В умовах поглиблення соціально-економічної кризи реальним шляхом підвищення ефективності використання трудового потенціалу регіону має стати збалансоване функціонування його господарського комплексу з урахуванням специфіки соціально-демографічного, економічного, природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого, екологічного потенціалів.

Досягнення мети зумовило постановку і розв'язання таких завдань:

- узагальнити теоретико-методологічні підходи до поняття трудовий потенціал;
- визначити вплив зайнятості на використання трудового потенціалу Кіровоградської області;
- обґрунтувати напрями вдосконалення управління використанням трудового потенціалу регіону.

Предметом дослідження є соціально-економічні аспекти використання трудового потенціалу регіону, його соціальна та економічна ефективність.

Об'єктом дослідження є трудовий потенціал Кіровоградської області.

Інформаційною базою статті стали праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем використання трудового потенціалу, статистичні дані Державного комітету статистики, звітна документація Кіровоградського обласного центру зайнятості населення, первинні документи галузевих управлінь обласної держадміністрації [1].

Трудовий потенціал регіону – це комплексна категорія, яка відображає інтегральну сукупність властивостей та можливостей працівників підприємств та організацій регіону продуктивно реалізувати і розвивати у праці свої здібності, знання, досвід і професіоналізм з метою створення конкурентноспроможної продукції (робіт, послуг) і задоволення пріоритетних проблем [4].

Ситуація, яка склалася сьогодні у розвитку трудового потенціалу України, стала справжнім потрясінням для більшості людей, що тривалий час жили в умовах повної зайнятості, абсолютної довіри до державного контролю за цінами і розподілом товарів та послуг. Громадяни України відчули вплив відкритого безробіття і вкрай швидкого соціального розшарування.

Тому дослідження процесів формування і використання трудового потенціалу суспільства та підприємства є досить актуальним в сучасних умовах економічного розвитку України, оскільки підвищення ефективності використання трудового потенціалу на підприємстві та у суспільстві в цілому може забезпечити зростання індексу людського розвитку держави.

Кіровоградська область розташована у центральній частині України на площі 24,6 тис.км². У складі області 21 адміністративний район. На території області розташовані 4 міста обласного, 8-районного підпорядкування, 27 селищ міського типу, 376 сільських рад та 998 сільських населених пунктів із населенням 1002,4 тис. осіб. В області, що займає 4,1% території України і проживає 2,2% наявного населення, виробляється 1,4% валового регіонального продукту, питома вага області у випуску товарів і послуг України складає 1%, у валовій продукції сільського господарства – 3,6 %.

Таблиця 1

Населення Кіровоградської області за показниками економічної активності (тис.осіб)

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2010р. у % до 2006р.
Економічно активне населення	500,2	503,2	499,2	480,3	473,5	94,7
працездатного віку	460,1	461,3	458,7	435,9	431,6	93,8
старше працездатного віку	40,1	41,9	40,5	44,4	41,9	104,5
Зайняте населення	458,9	462,4	459,1	432,7	431,2	93,9
працездатного віку	418,8	420,5	418,6	388,3	389,3	92,9
старше працездатного віку	40,1	41,9	40,5	44,4	41,9	104,5

З кількісної точки зору трудовий потенціал Кіровоградської області - це економічно активне населення, тобто всі ті, хто працює або активно шукає роботу (зайняті та безробітні), включаючи осіб працездатного віку і старше працездатного віку.

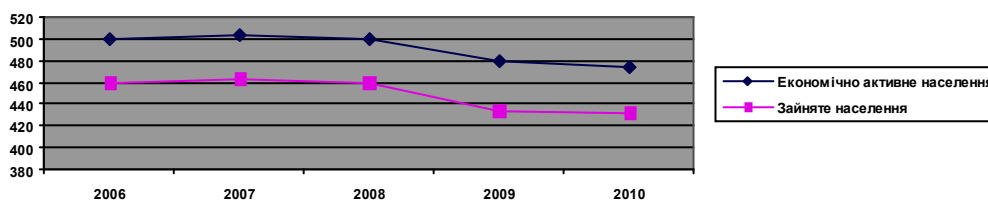

Рис. 1. Зміни в кількості ЕАН та зайнятого населення за роками

Вікові характеристики трудового потенціалу регіону такі: серед тих, хто працює або активно шукає роботу 51% осіб мають вік від 30 до 50 років, 14% віком від 15 до 24 років, 11% - від 25 до 29 років, 17,7 – від 50 до 59 років, 6,4 – від 60-70 років.

Особливо слід відмітити зміни в структурі економічно-активного населення та зайнятості. Як бачимо, до 2007 року спостерігалась тенденція до зростання кількості осіб, а з 2008 по 2010 бачимо зменшення. Кількість ЕАН в 2010 році порівняно з 2006 роком зменшилась на 5,3%, а зайнятого населення, відповідно, на 6%. Це першочергово пов'язано з демографічними і соціально-економічними причинами (Рис 1.).

(Негативним фактором є збільшення на 5,1% частки осіб старшого працездатного віку з 460,1 до 431,6) Це означає, що кожен 9 представник економічно активного населення був старшого працездатного віку і змушений був працювати заради отримання коштів для існування.

Негативно сприймається і той факт, що питома вага осіб працездатного віку у загальній кількості економічно неактивного населення за останні п'ять років залишається стабільно високою.

За статистичними даними 2011 року середньорічна кількість найманих працівників, у порівнянні з 2006 р., зменшилася на 39,4 тис. осіб (13,7%).

Про неефективне використання трудового потенціалу свідчать дані навантаження на одне робоче місце, вакансію (Рис. 2). Найменша кількість осіб на одне місце зареєстрована в Кіровоградському (6) і Бобринецькому (35 осіб) районах. Середня кількість (55 осіб) - в Гайворонському, Голованіському, Олександрівському, Знамянському, Олександрійському, Петровському, Долинському, Устинівському та Компаніївському районах. У всіх інших районах навантаження на одне робоче місце вище середнього і

найбільшою є в Новомиргородському і Устинівському районах (96 осіб). Це залежить від загальної кількості робочих місць, кількості населення, рівня промислового та сільськогосподарського розвитку та інших факторів. Також можна помітити, що західна частина є більш депресивною, що пов'язано, насамперед, з малою кількістю промислових підприємств, а значить невеликою кількістю робочих місць.

Рис. 2. Навантаження на одне робоче місце, вакансії за 2010 рік.

В умовах поглиблення соціально-економічної кризи реальним шляхом підвищення ефективності використання трудового потенціалу регіону має стати збалансоване функціонування його господарського комплексу з урахуванням специфіки соціально-демографічного, економічного, природно-ресурсного, науково-технічного, виробничого, екологічного потенціалів.

За сучасних умов трудовий потенціал Кіровоградської області не лише скорочується кількісно, а й руйнується якісно, не використовується повністю, ефективно та раціонально, частина його залишається в резервному, прихованому стані, не працюючи повною мірою на інтереси економіки регіону, засвоєння інноваційної моделі розвитку [5].

Підсумовуючи, слід сказати, що основними регіональними суспільно-географічними напрямками щодо підвищення ефективності використання трудового потенціалу Кіровоградської області є:

1. забезпечення чіткого взаємозв'язку Державної програми зайнятості з механізмами структурних перебудов в економіці Кіровоградської області з метою попередження негативних наслідків функціонування трудового потенціалу і забезпечення оптимального територіального та галузевого перерозподілу робочої сили;
2. вдосконалення трудового законодавства та правових норм регулювання трудових відносин на всіх рівнях управління;
3. забезпечення співпраці місцевих органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілок, проведення комплексної політики зайнятості, яка враховує взаємозалежність завдань економічного і соціального розвитку, а також пріоритети в сфері зайнятості окремих категорій працюючих, їх кваліфікацію в розвитку території та галузей економіки.

Для вивчення проблеми повної реалізації зайнятості економічно активного населення, створення нових робочих місць потрібно розширювати сферу суспільно-географічних досліджень із зазначеної проблеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Указ Президента "Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року". (Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/958/99)
2. Богиня Д.П. Трудовий потенціал України: Соціально-демографічний аспект. – Львів, 1992. – 263 с.
3. Іванова О.Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти. – К.: Академія, 2003. – 107 с.
4. Семикіна М.В. Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку (колективна монографія) – Кіровоград: ВАТ «Кіровоградське видавництво», 2008.-304 с.
5. Статистичний щорічник Кіровоградської області. - К.: 2011-560 с.

Богдана ТКАЧОВА

СУЧАСНА ГЕОКОНФЕСІЙНА СИТУАЦІЯ В КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ

(студентка V курсу природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доцент Л.Л. Семенюк

Релігія – це елемент духовного життя, але вона, водночас, є і сферою ідеологічної діяльності. Вона включає в себе відправлення різних культів (молитви, обряди, свята), що відбуваються на базі відповідних об'єктів (церкви, монастирі, релігійні громади, мечеті тощо), які, пройшовши певні етапи становлення, формування і розвитку, є локалізованими і функціонують у просторі (на земній поверхні з її природними та суспільними відмінностями) [3].

Вона може виступати об'єднуючою основою для регіонального соціуму, але водночас і бути причиною соціальних конфліктів. Тому вивчення територіальних аспектів поширення окремих релігійних напрямів і конфесій є важливою для забезпечення національної та регіональної соціальної безпеки [1].

До спеціальних дисциплін, що вивчають релігію, цілком слушно можна віднести географію релігій як суспільно-географічну дисципліну, що вивчає територіальну організацію релігійної сфери життєдіяльності суспільства [3].

Теоретико-методологічними дослідженнями даного питання займалися Г. Балабанов, О. Бейдик, П. Масляк, Л. Немець, М. Пістун, А. Степаненко, О. Топчієв, О. Шаблій, С. Рудницький та інші вчені. Автор спирається на теоретичні і прикладні розробки фахівців у галузі географії релігій, сакральної географії, географії культури, географії населення – О. Любіцевої, К. Мезенцева, С. Павлова, О. Котова, Г. Мелоні, А. Криндач та багатьох інших.

Найбільш поширеними критеріями для вивчення релігійних питань є статистичний (за кількістю віруючих та їх питомою вагою в загальній чисельності населення) та картографічний (за ареалом поширення) критерії, що також враховують як кількісні, так і територіальні темпи поширення. За цими характеристиками виділяють сім найбільших світових релігій: християнство; іслам; індуїзм; буддизм та синтоїзм; конфуціанство та даосизм, що об'єднують більше половини населення Землі [2].

Щодо особливостей релігійної ситуації в Україні, то можна сказати, що на сьогоднішній день в державі існують 34456 релігійні громади. До їх кількості входить 33083 релігійні громади, 85 центрів та 255 управлінь, 432 монастирі, 340 місій, 74 братства, 196 духовних навчальних закладів, 12633 недільні школи. Кількість релігійних організацій за 2010 рік зросла на 624, що є ознакою позитивної динаміки. [5].

Переважає більшість віруючих в Україні відносяться до православних. У своєму розвитку колишній Український Екзархат РПЦ зазнав розколив, які відбувались наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, тому на сьогодні ми не маємо їх організаційної єдності.

Найбільшого поширення УПЦ має у Волинській, Рівненській, Вінницькій, Закарпатській, Хмельницькій та Київській (з Києвом) областях, найменшу кількість парафій церква має в Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Найбільш впливовими позиції Московського Патріархату є в Чернігівській, Сумській, Полтавській та Хмельницькій областях [4]. Українська Православна Церква – Київський Патріархат (УПЦ КП) найбільшим впливом користується в Львівській, Івано-Франківській, Волинській, Рівненській, Чернівецькій і Київській областях, причому на три галицькі області припадає 2/3 парафій (яких усього близько 3000) церкви [3].

Українська автокефальна православна церква дедалі активніше завойовує позиції українського простору. Греко-католицизм є третім, за кількістю релігійних організацій, впливовим християнським напрямом в Україні. На УГКЦ припадає 19,3 % загальної кількості релігійних громад (3628) [4].

Католицизм латинського обряду поширений головним чином серед польської меншини. Серед релігійних об'єднань національних меншин слід назвати насамперед Закарпатську єпархію Угорської Реформатської Церкви (100 парафій); парафії Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви; Об'єднання Громад Іудейського віровизнання в Україні (до 1991 року кожна громада зберігала свою самостійність), що об'єднує ортодоксальних іудеїв та хасидів, є також дві громади іудейського толку караїмів у Криму; Українську єпархію Вірменської Апостольської Церкви та релігійні громади мусульман (3/4 яких в Криму; В Києві знаходяться резиденція Українського муфтіату) [3].

Останніми роками в Україні, переважно в містах, з'явилися окремі громади буддистів (в тому числі монастир у Черкасах), даосистів, послідовників нових релігій, а саме бахаїтів та кришнаїтів. До нових можна віднести також так звану РУНВіру – Рідну Українську Національну Віру, яку заснував американський проповідник українського походження Лев Силенко.

Релігійна ситуація Кіровоградської області має переважно середньоукраїнські показники. На сьогодні в області діє 641 релігійна організація. Щодо структури релігійних організацій, то в області діють 3 єпархіальних управління православних церков, два з яких належать Українській православній церкві, та один Українській православній церкві Київського патріархату. Серед протестантських об'єднань в області представлені Євангельські християни-баптисти (ЄХБ), Християни віри євангельської (ХВЕ), Союз Церкви Божої України, Божої церкви ХВЕ України. Також діють 3 місії, одна – при обласному об'єднанні церков євангельських християн-баптистів, одна – при Союзі Церкви Божої України і ще одна – при обласному об'єднанні ХВЕ.

В області представлені два монастиря – чоловічий та жіночий. Свято-Богоявленський жіночий монастир УПЦ знаходиться у селі Диківці Знамянського району, а Свято-Єлисаветинський чоловічий монастир УПЦ розміщений у місті Кіровограді.

На базі релігійних громад працює 163 недільні школи. З метою задоволення духовних потреб віруючих релігійні організації використовують 388 культових будівель, з них 139 – типові, 249 приміщень пристосовано під молитовні, 139 споруд віруючі орендують.

Домінуючою за чисельністю приходів та парафій в області залишається Українська православна церква, яка включає 226 релігійні громади, що входять до Кіровоградської єпархії (керуючим єпархією є єпископ Іоасаф) та Олександрійської єпархії (керуючим єпархією є єпископ Антоній).

Діють релігійні громади іудейського віровизнання, які представлені об'єднаннями іудейських релігійних організацій України, двома громадами прогресивного іудаїзму, трьома автономними громадами ортодоксального напрямку та однією іудео-християн. Також представлені громади Німецької євангелічно-лютеранської церкви, Римсько-католицької церкви, Руської старообрядницької православної церкви, мусульманські громади. Лютеранство представлено двома громадами Німецької євангелічно-лютеранської церкви та однією громадою Української лютеранської церкви. Релігійні організації національних меншин толерантно ставляться до представників інших конфесій, беруть участь у суспільному житті [5].

Кількість релігійних організацій варіює в різних регіонах, тому для наочності, автором була розроблена карта кількості релігійних організацій в об'язку на кількість населення, що припадає на одну організацію в районах Кіровоградської області.

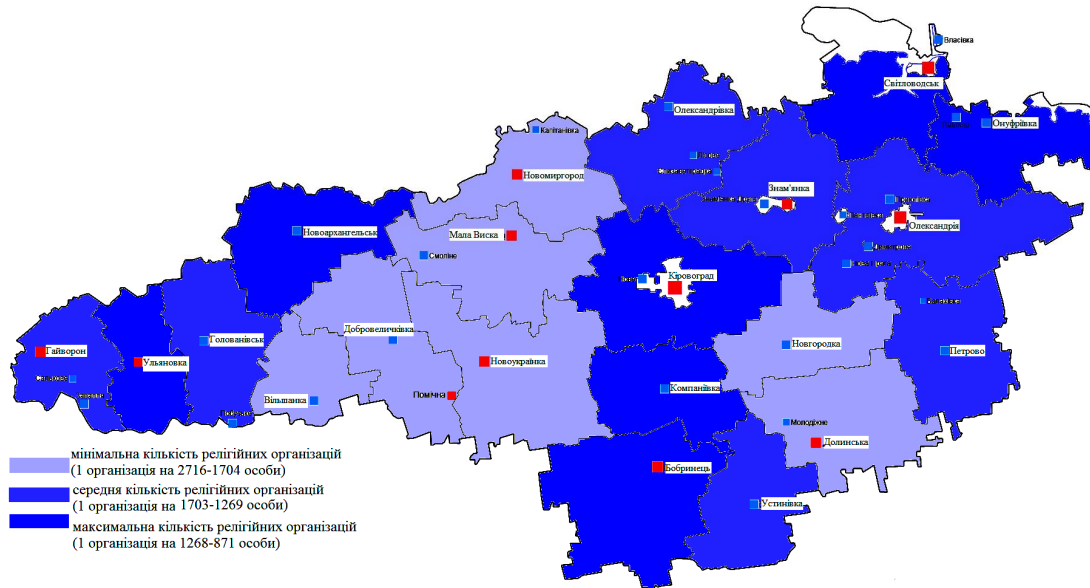

Рис. 1. Кількість релігійних організацій в об'язку на кількість населення, що припадає на одну організацію в районах Кіровоградської області.

З даної карти видно, що найбільшу кількість релігійних організацій, а саме 1 організація на 1268-871 особу має Ульянівський, Новоархангельський, Світловодський, Онуфріївський, Кіровоградський, Компаніївський та Бобринецький райони. Проте кількість населення в Світловодському, Компаніївському, Онуфріївському та Ульянівському районах є найнижчими в області. Бобринецький, Новоархангельський та Кіровоградський райони мають середні показники кількості населення серед області. Середня кількість релігійних організацій, а саме 1 організація на 1703-1269 особи має Гайворонський, Голованівський, Олександрівський, Знаменський, Олександрівський, Петрівський та Устинівський райони. Проте кількість населення в Устинівському районі є однією з найнижчих в області, а в Олександрівському та Гайворонському – одними з найвищих в області. Всі інші, виділені тут райони, мають середні показники кількості населення. Найменшу кількість релігійних організацій, а саме 1 організація на 2716-1704 особи має Вільшанський, Добровеличківський, Новоукраїнський, Маловисківський, Новомиргородський, Новгородківський та Долинський райони. З них Вільшанський та Новгородківський мають найнижчі показники кількості населення, а Добровеличківський, Новоукраїнський та Маловисківський райони мають найвищі показники кількості населення в області.

Отже, бачимо певну несумісність в кількості релігійних організацій та кількості населення районів, що особливо яскраво проявляється в районах з найвищою кількістю населення та найнижчими показниками кількості релігійних організацій та навпаки.

Щодо якісної структури релігійних організацій, то тут автором було визначено явну перевагу УПЦ, що на 2012 рік має 39 % загальної кількості релігійних організацій у Кіровоградській області. Значні позиції займають Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн баптистів 13,8 % та УПЦ-КП 12 %. Вдвічі нижчі показники мають релігійні громади Божої Церкви ХВС в Україні 5,2 % та Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської 4,6%. Дещо нижчі показники мають Релігійні громади Харизматичного напрямку 3,8% та Церква адвентистів сьомого дня 3,6 %. Зовсім низькі показники мають Християнські громади протестанського напрямку 2,4 %, Українська автокефальна православна церква 1,9%, Релігійна організація Свідків Єгови 1,9%, Релігійна громада іудаїстського віровизнання 1,7%. Зовсім незначну частку релігійних організацій мають Українська греко-католицька церква 0,8%, Руська православна старообрядницька церква 0,6%, Римсько-католицька церква 0,5%, Новоапостольська церква 0,6 %, Німецька/Українська євангелічно-лютеранська церква 0,5 %, Християнські місії 0,5%, Незалежні громади християн віри євангельської 0,4%, Релігійні громади «Армії спасіння» 0,3%, Релігійні громади мусульман 0,3%, Релігійні громади Свідомості Крішні 0,2%, Релігійні громади Союзу Церкви Божої України 0,2%, Релігійні громади РУНВіри 0,2% та Релігійні громади буддистів 0,2%.

Якщо порівнювати геоконфесійну ситуацію з 2008 роком, то незмінно залишилась ситуація в таких релігійних організаціях як: Релігійні громади буддистів, Німецької/Української євангелічно-лютеранської церкви, УПЦ-КП та Римсько-католицької церкви. Зростає кількість релігійних організацій УПЦ (на 2,3%),

Релігійної громади Харизматичного напрямку (на 0,2%), Християнської громади протестанського напрямку (на 2,2%), Релігійні громади іудаїстського віровизнання (на 1,3%) та Християнські місії (на 2,3%). Це пояснюється підсиленням їх впливу на території Кіровоградської області. Зменшилася кількість таких релігійних організацій, як: Українська автокефальна православна церква (на 0,1%), Руська православна старообрядницька церква (на 0,1%), Греко-католицька церква (на 0,4%), Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн баптистів (на 1,2%), Всеукраїнський союз церков християн віри євангелієвської (на 1,9%), Незалежні громади християн віри євангелієвської (на 3%), Релігійні громади Союзу Церкви Божої України (на 1,4%), Релігійні громади Божої Церкви ХВС в Україні (на 1,4%), Церква адвентистів сьомого дня (на 0,6%), Релігійна організація Свідків Єгови (на 0,5%), Новоапостольська церква (на 0,1%), Релігійні громади Свідомості Крішни (на 0,9%), Релігійні громади «Армії спасіння» (на 0,3%) та Релігійні громади мусульман (на 1,1%), що пояснюється зменшенням їх впливу на території Кіровоградської області.

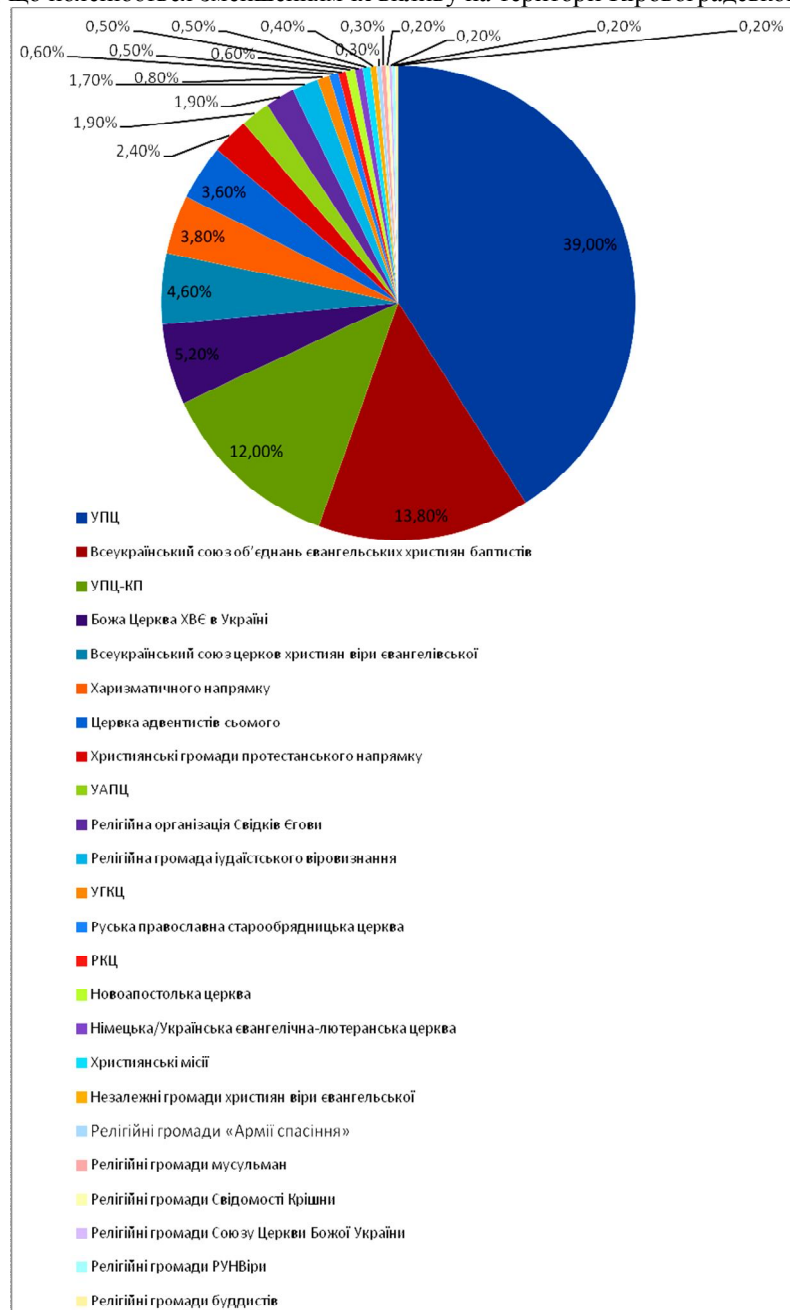

Рис.2.Сучасна структура релігійних організацій в Кіровоградській області (2012 р.)

Більшість релігійних громад області займаються благодійними справами, надають гуманітарну допомогу притулкам, лікарням, дитячим будинкам та інтернатам, будинкам престарілих та інвалідам, закладам виправної роботи [6]. Наприклад, релігійні громади Української православної церкви, Української православної церкви Київського Патріархату, Української автокефальної православної церкви безкоштовно

проводять обряди поховання, хрещення для малозабезпечених, безпритульних громадян, самотніх людей похилого віку. У дні великих релігійних свят, храмових свят релігійні громади цих же конфесій проводять благодійні обіди. У Різдвяні та Пасхальні свята релігійні громади надають гуманітарну допомогу самотнім, безпритульним громадянам, інвалідам, сиротам.

Спасо-Преображенським храмом УПЦ та регіональним громадсько-просвітницьким товариством «Православна освіта» проводились благодійні акції «Різдвяний ангел», «З долоньки в долоньку», «Свято Білої квітки», до яких залучались діти-інваліди, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

Релігійні громади Союзу Церкви Божої України «Жива Надія», Повного Євангелія «Слово Пробудження», «Центрального корпусу Армії Спасіння» м. Кіровограда надають матеріальну допомогу дитячому будинку «Барвінок», інтернату для дітей з вадами слуху, притулку для неповнолітніх «Надія».

Все більшого розвитку набуває волонтерський рух. Створені групи віруючих, які надають адресну допомогу громадянам похилого віку, хворим дітям-сиротам, вихованцям будинків інтернатів, інвалідам.

В цілому можна зробити висновок, що геоконфесійна ситуація в Кіровоградській області має пересічні українські показники, що обумовлюється розташуванням її між Східною та Західною Україною, а відповідно і особливостями впливу на область загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Котова О. В. Культура як об'єкт філософсько-культурологічного аналізу // Відродження і розвитку к культури України: проблеми історії, теорії і практики. – К., 1993. – 4-5 с.
2. Любіцева О.О., Шпарага Т.І. Територіальна організація соціальної інфраструктури // Вісник Київськ. ун-ту. Хіміко-біол. науки та науки про Землю. – 1991. - № 2. – с. 86-90.
3. Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любіцева О. О. Географія релігій. – Київ.: Артк. - 1998.
4. <http://news.invictory.org/issue12807.html>
5. http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=133485&cat_id=47898
6. <http://kr-admin.gov.ua>

Людмила ХІЛЬЧУК

УРАНОВИДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ

(магістрантка природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доцент О. Ф. Гелевера

Історія використання урану людиною тривала й багатогранна. Ще у першому столітті до нашої ери природний окис урану використовувався для виготовлення жовтої глазури для кераміки. Перша важлива дата в історії дослідження урану – 1789 рік, коли німецький натурфілософ і хімік Мартін Генріх Клапрот відновив добуту з саксонської смоляної руди золотисто-жовту "землю" до чорної металоподібної речовини.

Не знаючи важливості урана, Клапрот на честь найбільш далекої з відомих тоді планет, вважаючи нову речовину елементом, назвав його ураном. П'ятдесят років уран Клапрота значився металом. Тільки в 1841 французький хімік Ежен Мелькіор Пеліго довів, що, незважаючи на характерний металевий блиск, уран Клапрота не елемент, а оксид UO_2 . У 1840 Пеліго вдалося отримати справжній уран - важкий метал сіро-сталевого кольору і визначити його атомну вагу.

У 1896 році А. Беккерель відкрив радіоактивність урану. Він показав, що всі сполуки урану радіоактивні, причому активність приблизно пропорційна кількості що міститься в них урану. Е. Резерфорд в 1902р. розробив теорію радіоактивного розпаду, 1911 року відкрив атомне ядро і в 1919 р. спостерігав штучне перетворення ядер. Випробування нової зброї відбулося 16 липня 1945.

І вже 20 грудня 1951 року ядерний реактор вперше в історії людства виробив придатну для використання кількість електроенергії – в нинішній Національній Лабораторії INEEL Департаменту енергії США. Реактор виробив достатню потужність, щоб запалити простий ланцюжок з чотирьох лампочок 100-ватів [1].

Перша в світі атомна електростанція потужністю 5 МВт була запущена в місті Обмінськ 27 червня 1954 року в СРСР. А за межами СРСР перша АЕС промислового призначення потужністю 46 МВт була введена в експлуатацію в 1956 році в Колдер-Холі (Великобританія). Через рік вступила в дію АЕС потужністю 60 МВт в Шиппінгпорті (США).

У виробництві електроенергії світовими лідерами ядерної електроенергії є: США (788,6 млрд. кВт/г), Франція (426,8 млрд. кВт/г), і Німеччина (158,4 млрд. кВт/г).

Відповідно до даних Всесвітньої ядерної асоціації (World Nuclear Association, WNA), основні запаси урану зосереджені в 15 країнах світу, з них – в Австралії (1673 тис.т.), Казахстані (651 тис.т.) і Канаді (485 тис.т.). Разом запаси зазначених трьох країн становлять понад 50 % світових. Україна входить у десятку світових країн за запасами уранової руди [2].

В Україні існує сировинна база найбільша серед європейських країн. Загальні запаси й до сьогодні залишаються невідомими через брак засобів точної геологічної розвідки, яка не проводилась з моменту розпаду СРСР. В Україні видобування власного природного урану становить 500 – 800 тис. т. на рік, що забезпечує потреби вітчизняної атомної енергетики лише на 30 %. Решту Україна купує в Росії, але до 2020 року має намір на 100% забезпечити себе власним ураном.

Видобуток і переробка уранової руди на території України почали здійснювати наприкінці 1940-х років. На даний момент повний цикл робіт з видобутку та переробки уранових руд здійснює Державне підприємство «Східний гірничо-збагачувальний комбінат». На сьогоднішній день ДП «СхідГЗК» входить в десятку найбільших виробників урану (2% від світового видобутку) та є єдиним в Україні підприємством, яке забезпечує видобуток уранової руди і виробництво концентрата природного урану.

Підприємство виконує свою виробничу діяльність в трьох областях: Кіровоградській, Дніпропетровській, Миколаївській. У Кіровоградській області ведеться видобуток уранової руди на трьох шахтах: Інгульській, Смолінській, Новокоостянтинівській. У Дніпропетровській області (м. Жовті Води) здійснюється переробка уранової руди на гідрометалургійному заводі, а у Миколаївській області проводяться роботи із моніторингу навколишнього природного середовища на відпрацьованому методом свердловинно-підземного вилуговування Братському родовищі. Також готується до відпрацювання Сафонівське родовище [3].

Шахта «Інгульська» створена 1967 році на базі Мічурінського родовища уранових руд. Розташована в селі Неопалимівка в 8 км на південний схід від Кіровограда. На шахті працюють 1700 осіб. Запасів урану тут ще на 50 років. Входить в державне підприємство «Східний гірничо-збагачувальний комбінат». Видобуток ведеться на глибині 420 метрів, стволи пробиті до 1000м. За рік шахта видобуває 560 тис т урану, а в період розквіту (1984-1990рр.) видобувала 1 000 800 т на рік. На території Інгульської шахти в 2011 році був створений переробно-сортувальний комплекс, що переробляє відходи руди. У ході вторинної переробки руди, відсіюється багата руда, не в значній кількості, а те що залишається використовується як матеріал для доріг 3 класу (дороги районного характеру). Як рівень радіації на таких дорогах складає від 22 до 30 мрн/г, натомість на прилеглих територіях він нижчий – 10 – 19 мрн/г. Тому ці відходи не безпечно використовувати у будівництві, а потрібно заповнювати ними відпрацьовані порожнини шахт.

«Смолінська» уранова шахта створена 1972 року – найчисельніший підрозділ ДП «СхідГЗК». Це найбільше підприємство Маловісківського району, яке опрацьовує Ватутінське родовище урану. В 2006 році на шахті був впроваджений пересувний рудосортувальний комплекс. У 2010 році прийнято в експлуатацію горизонт 640 метра, що забезпечує стабільну діяльність підприємства і розширює можливості видобутку руди на найближчі роки.

Тільки набирає обертів «Новокоостянтинівська» шахта. За запасами урану, Новокоостянтинівське родовище є найбільшим у Європі та входить до першої десятки найбільших родовищ світу, його освоєння є частиною Державної цільової економічної програми «Ядерне паливо». Тому саме Новокоостянтинівському родовищу відводиться роль підприємства, яке з виходом на планову потужність у 2015 році має стовідсотково забезпечити вітчизняний паливно-енергетичний комплекс ядерним паливом власного виробництва. 26 червня 2011 року розпочато дослідно-промисловий видобуток урану із блоку на глибині 300 метрів [4].

Урановидобувна промисловість є важливою галуззю в економіці нашої країни, але як і будь-який вид господарської діяльності в ході ведення технологічного процесу здійснює негативний вплив на навколишнє середовище. Невкриті рослинністю відвали наносять значну шкоду довкіллю: по-перше, займаючи велику площу, яка могла б використовуватись у сільськогосподарських цілях, по-друге, є джерелом вітрового рознесення пилу. Особливістю відвалів урановидобувної промисловості є наявність у їхньому складі залишків важких довгоживучих природних радіонуклідів. На території Інгульської шахти та її околиць, радіаційний фон проявляється по різному. Найбільша концентрація радіаційного фону знаходиться біля рудників, де радіоактивність перевищує більше 50 мкр/г, а місцями досягає до 300 мрн/г, що є досить небезпечним для здоров'я працівників. Така концентрація представлена на Інгульській промисловій площадці в стволах шахти «Вентиляційна», «Північна», «Південна», де триває видобуток.

Населення, що проживає в районах видобування уранових руд, піддається як техногенній дії, обумовленій радіаційно-небезпечними чинниками шахти, так і дії, пов'язаній з підвищеним природним фоном, викликаним близькістю до денної поверхні Українського кристалічного масиву і розвиненістю мережі геотектонічних розломів. Також радіонукліди надходять у поверхневі води: основним джерелом надходження радіонуклідів у р. Інгул є розвантаження забруднених шахтних вод та поверхневий стік із забрудненої території промайданчика [3].

Для зменшення шкідливої дії на організм людини радіаційного забруднення та радону пропонуємо наступний комплекс заходів:

- огороження та контроль території шахт, для унеможливлення винесення радіоактивної сировини;
- зменшення кількості відвалів шляхом швидкої переробки відходів руди та заповнення ними відпрацьованих порожнин шахти;
- заліснення санітарно-захисної смуги навколо шахт та збільшення лісистості населених пунктів, для затримки кронами дерев радіоактивного пилу;
- здійснення вентиляції приміщень та контроль за вмістом радону в повітрі;

Впровадження природо- і ресурсозберігаючих технологій та технічних засобів як механізму економічної відповідальності підприємств та організацій за забруднення навколишнього природного середовища дозволить зберегти довкілля та здоров'я людини, а також забезпечить безпечну життєдіяльність у зоні впливу уранового виробництва[5].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ВостГОК. История и современность в фотодокументах / Под общей редакцией генерального директора ГП «ВостокГОК» А. Г. Сорокина – Д.: ООО «Издательство дом «Стилус», 2011. – 96 с.

2. Энергетика: история, настоящее и будущее. – Т.3. Развитие тепловой и ядерной энергетики. – Киев, 2008. – С.263-268;
3. Ляшенко В.І., Топольний Ф.П., Мостіпан М.І., Лісова Т.С. Екологічна безпека уранового виробництва (За редакцією доктора біологічних наук, професора Ф.П. Топольного), Кіровоград: КОД, 2010. - 215 с.
4. Уран України. История ВостГОКа в воспоминаниях очевидцев / Под общей ред. Перькова П. Г. – Днепропетровск: Проспект, 2006. – 496 с.
5. Цимбалюк О.М., Тарасюк О.С. Еволюція системи радіаційної безпеки в рекомендаціях МКРЗ 2007 року //Вісник гігієни та епідеміології, т. 11, № 2, Донецьк, 2007. С. 259 - 263.

Тетяна ЧУЛАК

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ «ЄВРО-2012»

(магістрантка природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доцент О.В. Колотуха

Туризм – одна з найбільш сталих складових світової економіки, яка за останні десятиріччя має стабільні темпи зростання і не зазнає коливань попиту/пропозиції, тому вважається одним з найперспективніших напрямків соціально-економічного розвитку. На сучасному етапі туризм став частиною стилю життя більш ніж третини людства і участь у туристському процесі можна розглядати як складову якості життя.

Туризм – це «вид рекреації пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний масовий відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурно-розважальними цілями» [1].

Туризм виступає засобом комунікації та саморозвитку, підвищення рівня освіти та загальної культури шляхом ознайомлення з культурою, побутом, традиціями та віруваннями, стилем та характером життя інших народів, з культурною спадщиною людства та перлинами природи. Безпосереднє спілкування різних народів і різних культур сприяє взаємозбагаченню та саморозвитку культури, відіграє значну роль в укріпленні миру та порозуміння на планеті, розширює культурні та ділові контакти. Можна стверджувати, що саме у ХХ ст., завдяки масовості, туризм став явищем сучасної культури.

Серед багатьох подій, очікуваних в Україні в поточному році, дедалі більшого значення набуває фінальна частина чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Підготовка до проведення «Євро 2012» зачіпає різні сфери нашого суспільства, а також неодмінно вплине на розвиток туризму в Україні. Основою туристської індустрії є насамперед туристська інфраструктура. Не секрет, що нинішній стан туристської інфраструктури України не задовольняє ні українських, ні іноземних туристів, а рівень сервісу і якості надаваних послуг робить нас іноді просто не конкурентоспроможними. Тому, враховуючи нинішній стан туристської інфраструктури в Україні, для досягнення поставленої мети необхідно в короткі строки вирішити досить складні проблеми.

Туристська інфраструктура – сукупність додаткових галузей і закладів, які організують та обслуговують індустрію туризму, туристську діяльність в цілому. Інфраструктура туризму включає різноманітні транспортно-комунікативні ланцюги, системи гостинності і комунального обслуговування, а також соціокультурне середовище, що їх оточує. Інфраструктура туризму поєднує інфраструктури різних видів туризму. Частина галузей й закладів інфраструктури туризму безпосередньо зорієнтована на обслуговування відпочинку туристів. Разом з цим специфікою інфраструктури туризму виступає те, що в більшості випадків, окрім туристів, вона обслуговує також місцеве населення. Розвиток інфраструктури туризму завжди є сильним стимулом узагальнення місцевої інфраструктури, чинником освоєння конкретних територій, збільшення робочих місць.

Під інфраструктурою туризму розуміються комплекс споруд, інженерних і комунікаційних мереж, у тому числі телекомунікаційного зв'язку, доріг, суміжні індустрії туризму підприємства, що забезпечують нормальний доступ туристів до туристських ресурсів, і їхнє належне використання з метою туризму, а також забезпечення життєдіяльності підприємств індустрії туризму. Це й автомобільні шляхи і залізниці, вокзали і термінали, системи регулювання дорожнього, повітряного, річкового і морського руху, системи теплопостачання, електричні і телефонні мережі й інше.

Розвиток інфраструктури туризму – важливий етап планування процесу використання туристських ресурсів. Яким привабливим не був би туристський ресурс, а доступ до нього значною мірою залежить від можливості вільного доступу до нього споживача – туриста. Якщо до природного об'єкту немає зручної дороги, то масове його відвідування стає нелегким, а часто і взагалі неможливим.

Але тільки наявності інфраструктури, призначеної для туризму, недостатньо. Її необхідно розглядати в широкому значенні – основні елементи інфраструктури повинні виконувати не тільки виключно рекреаційну функцію, а й служити провідним фактором поліпшення всього соціально-економічного життя країни.

З погляду організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту.

Не менш важливою складовою інфраструктури є існуюча мережа прикордонних переходів із країнами-сусідами, її розширення та сервісне облаштування. Неможливий розвиток туризму без системи зв'язку і

комунікацій, функціонування різноманітних служб сервісу, розвитку громадського харчування і побутового обслуговування, організації культурно-розважального обслуговування. Актуальною для України залишається проблема водопостачання та каналізації населених пунктів і, в першу чергу, рекреаційних центрів.

Проведення фінальної частини європейської першості вимагає від України виконання певних формальних вимог Європейської федерації футболу (УЄФА) щодо удосконалення спортивної та туристської інфраструктури.

Однією з найважливіших формальних вимог УЄФА до України є наявність достатньої кількості готелів певного класу – як для потреб організаторів, так і для прийому уболівальників. Ці жорсткі і дуже конкретні вимоги, нарешті, збудили інтерес на вищому рівні влади до питань розвитку готельної індустрії.

Треба відзначити, що сам факт проведення Чемпіонату Європи по футболу в Україні є важливим для туризму не стільки як окремий захід, але, перш за все, як загальний каталізатор процесів розвитку туристської індустрії в цілому.

Проведення Чемпіонату також пов'язане з вирішенням цілого ряду інших проблем – нормальній концепції роботи з уболівальниками, їх розміщення, організації дозвілля, вирішення питань безпеки і медичного обслуговування, організації транспортних потоків усередині приймаючих міст, роботи волонтерів і так далі.

І, не можна не визнати, що, виконуючи ці вимоги, Україна якісно покращує стан спортивної, транспортної, туристської інфраструктури, що виключно важливе для країни навіть поза контекстом УЄФА [2].

Загальний об'єм коштів, які планується витратити в ході підготовки до «Євро-2012», складає близько 130 млрд. гривень, з яких близько чверті складають кошти державного і місцевого бюджетів. Серед лідерів по об'ємах передбачуваних приватних інвестицій – нове дорожнє будівництво на умовах концесій, реконструкція і ремонт аеропортів, будівництво готелів і стадіонів.

Безумовно, для країни дуже важливо мати хороші стадіони, бажано не просто футбольні, а багатофункціональні, де можна було б проводити і легкоатлетичні змагання, і масові концерти. Для готельного бізнесу принципово важливі такі критерії, як місткість стадіонів, оскільки від кількості проданих квитків залежить загальна кількість гостей, що прибувають, – як на «Євро-2012», так і на будь-які міжнародні футбольні матчі, спортивні події. Футбол є одним з найважливіших чинників мобільності – щорічно зі своїми командами по світу подорожують десятки мільйонів уболівальників.

Рівним по значущості для організаторів «Євро-2012» чинником є достатня кількість якісних тренувальних полів. Обов'язковою умовою є наявність в безпосередній близькості від тренувального поля готелю класу 4-5 зірок для розміщення базового табору команди.

Безумовно, однією з найважливіших вимог до проведення Чемпіонату є розвинена і якісна транспортна інфраструктура. Всім відома головна проблема країни – «дурні і дороги», тому саме в транспортному секторі намічені і наймасштабніші державні інвестиції, і найбільші по об'ємах заплановані приватні вкладення [3].

По оцінках експертів, очікується така структура прибуття гостей по видах транспорту: повітряний транспорт – 30 %, автотранспорт – 50% (включаючи автобуси – 25% і легкові автомобілі – 25%), залізничний транспорт – 20%.

Достатньою повинна бути підготовка Міністерства охорони здоров'я до надання, у разі потреби, медичній допомоги уболівальникам. Заплановані десятки поточних ремонтів і закупівель устаткування в міських лікарнях, хоча основний упор можна було б зробити на декілька профільних приватних клінік (краще із західними ліцензіями) і формування нормальної системи медичних страховок для в'їжджаючих туристів. Адже, навіть якщо у разі нещасного випадку іноземець опиниться в міській лікарні з євроремонтом, допомоги сьогодні йому не зможуть надати, оскільки в державних медустановах на даний момент не існує механізму надання платних послуг іноземцям.

Одним з важливих пунктів підготовки до «Євро-2012», безумовно, є організація публічних зон (VIP-зон, «фан-зон»). Мова йде про спеціально виділені території, де біля великих екранів-моніторів, уболівальники, яким не дісталось квитків, спостерігатимуть за матчем. У цих же зонах в час між іграми планується проводити масові розважальні заходи.

Однак в державній програмі немає ні слова про організацію громадського харчування. Очевидно, держава давно вже зрозуміла, що ресторанний бізнес без всяких довгострокових програм готовий годувати будь-яку кількість гостей. Разом з тим, не хотілося б, щоб в гонитві за швидким прибутком гостей України годували б дорого, несмачно і з використанням неякісних продуктів, як завжди може трапитися при ажіотажному попиті. Хорошим вирішенням цієї проблеми могло б стати проведення кулінарних фестивалів в дні матчів від кращих ресторанів міста.

Як виявилось, найважливішою проблемою «Євро-2012» є українські готелі, вірніше – невивантаження готелів в потрібному місці і в потрібній кількості.

Враховуючи загальнонаціональне значення проведення в Україні однієї із найбільших світових спортивних подій, на Кіровоградську область покладаються завдання щодо формування сучасної інфраструктури регіону як території, що є транзитною із приймаючими чемпіонат Європи 2012 року з футболу Донецькою та Харківською областями.

Передбачається, що зросте кількість транспортних засобів та транзитних туристів, які будуть рухатися до місць проведення матчів Чемпіонату через територію області.

Головною проблемою для області є те, що значна частка автошляхів загального користування, по яких проходить шлях вболівальників та туристів до приймаючих міст, а також існуючих спортивних споруд та багатьох пам'яток архітектури національного та місцевого значення, за багатьма показниками не відповідає міжнародним нормам та сучасним потребам.

Підготовка інфраструктури для можливого розміщення гостей, надання їм бази для тренувань та місць відпочинку, підготовка спортивних споруд, підтримка рекламної діяльності, безпеки та правопорядку, розвиток туристської інфраструктури тощо – це основні завдання, які необхідно вирішити місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування на цей період.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2008 року №107 «Про затвердження Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» в Кіровоградській області була розроблена Обласна цільова програма підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу Кіровоградської області. Мета цієї Програми полягає у створенні соціальних, економічних та організаційних умов для перебування вболівальників та туристів на території області та за маршрутами їх руху до місць проведення в Україні чемпіонату Європи 2012 року з футболу [4].

Для досягнення зазначеної мети намічені такі заходи:

- створити у населених пунктах за маршрутами руху вболівальників і туристів Чемпіонату належну соціальну, транспортну та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру;
- забезпечити наявність необхідної туристської інфраструктури у межах і навколо місць перебування вболівальників і туристів, розроблення туристських маршрутів та надання туристських послуг;
- забезпечити громадський порядок у місцях перебування вболівальників та за маршрутами їх руху до міст проведення матчів Чемпіонату;
- привести спортивні споруди у належний стан, придатний для підготовки та проведення змагань з футболу та тренувального процесу футбольних команд;
- створити оптимальні умови для роботи засобів масової інформації та журналістів;
- забезпечити безпечне та безперешкодне просування транспортних засобів транспортними коридорами та об'їзними шляхами по всій території області;
- забезпечити надання всіх необхідних медичних послуг та їх максимальну доступність у межах та навколо місць перебування вболівальників і туристів;
- сприяти створенню атмосфери футбольного свята в обласному центрі та місцях масового відпочинку.

Оптимальний варіант створення сприятливих умов для перебування вболівальників та туристів на території області визначається, виходячи з рівня розвитку спортивної, транспортної, інформаційно-телекомунікаційної тощо інфраструктури.

Ця Програма є основним механізмом виконання завдань з підготовки та проведення в Україні частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Кіровоградській області.

На підставі завдань, показників і заходів Програми розробляються плани підготовки конкретних об'єктів відповідно до вимог УЄФА.

У результаті виконання Програми передбачається:

- поліпшити стан 33 спортивних споруд та стадіонів для забезпечення проведення спортивних змагань та тренувального процесу;
- провести ремонт та будівництво 109,0 км автомобільних доріг загального користування (у 2008 році - 7,9 км, 2009 році - 33,0 км, 2010 році - 34,0 км, 2011 році - 33,0 км, 2012 році - 1,8 км);
- створити інформаційно-телекомунікаційний центр та 2 туристсько-інформаційні центри (у 2009 році – 1 у м.Кірово-граді, 2012 році – 1 у м.Олександрії);
- поліпшити у населених пунктах за маршрутами руху туристів туристську інфраструктуру та розробити 21 туристський маршрут (у 2008 році - 3, 2009 році - 5, 2010 році - 3, 2011 році - 7, 2012 році - 3);
- відкрити 26 пунктів високошвидкісного бездротового доступу до Інтернет на базі технології Wi-Fi (у 2008 році - 4, 2009 році - 6, 2010 році - 6, 2011 році - 5, 2012 році - 5);
- облаштувати місця відпочинку туристів вздовж автомагістралей загального користування за напрямках до міст проведення Чемпіонату;
- забезпечити виготовлення рекламно-інформаційної та поліграфічної продукції загальною кількістю 4,5 тис. примірників;
- провести роботи з реставрації та ремонту 4 пам'яток культурно-архітектурного мистецтва у місцях, розташованих на маршрутах руху вболівальників Чемпіонату і туристів;
- здійснити заходи щодо доведення до європейських стандартів 4 автовокзалів на маршрутах прямого автобусного сполучення (у 2009 році - 1, 2010 році – 1, 2012 році – 2);
- провести культурно-мистецькі акції в обласному центрі і у місцях масового відпочинку та забезпечити в них участь понад 10 тис. відвідувачів;
- забезпечити підготовку 55 фахівців туристського супроводу (у 2008 році - 15 осіб, 2010 році - 20 осіб, 2012 році - 20 осіб);
- залучити інвестиції до різних сфер діяльності;
- збільшити кількість робочих місць;
- збільшити додаткові надходження до бюджетів різних рівнів.

Фінансування Програми здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів інвесторів, а також інших джерел, не заборонених, законодавством.

Отже проведення в Україні «Євро-2012» дає шанс Україні в короткі терміни поліпшити стан туристської інфраструктури, створити і підтвердити позитивний туристський імідж України. Адже протягом нетривалого часу Україну відвідають сотні тисяч уболівальників з усієї Європи і від нас залежить з якими враженнями вони роз'їдуться по своїх країнах. А після їх від'їзду залишаться сучасні автодороги, високозіркові готелі та ресторани, модернізовані аеропорти, реставровані пам'ятки історії та культури тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм: навчальний посібник [Текст] / Крачило М.П. – К.: вища школа, 1994. – 191 с.
2. <http://www.euro-2012.if.ua> – «Євро - 2012».
3. Євро - 2012 – шанс відкрити Україну світу [Текст] / Б.І. Дейч // Дзеркало тижня. 2007. - №47 – С.11-15.
4. Державна програма розвитку туризму на 2002 – 2010 рр. – С. 15

Віра ШЕВЧЕНКО

СУСПІЛЬНО – ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗРОБІТТЯ В КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ

(магістрантка природничо-географічного факультету)

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доцент Л.Л. Семенюк

Становлення ринкових відносин в Україні та інших країнах з перехідною економікою супроводжувалось низкою негативних явищ на ринку праці, одним з яких було виникнення та поширення довготривалого безробіття.

Безробіття – складне економічне, соціальне і психологічне явище. Водночас безробіття – це економічна категорія, яка відбиває економічні відносини щодо вимушеної незайнятості працездатного населення [4].

Незважаючи на тривале існування руйнівної проблеми довготривалого безробіття в Україні, це явище не дістало необхідного висвітлення у спеціальній літературі.

Тому існує нагальна необхідність дослідження динаміки територіальних аспектів довготривалого безробіття в Україні та Кіровоградській області. Дослідженнями проблем безробіття займалися українські вчені: С.Л.Рудницький, І.Пасхавер, І.В.Білоконь, О.В.Ярошенко, Г.М.Коваленко, Є.П.Качан, М.О.Петрига та інші [3].

Для характеристики безробіття в нашій країні використовують такі показники як:

Рівень зареєстрованого безробіття – визначається як відношення (у відсотках) кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до середньорічної кількості населення працездатного віку.

Рівень безробіття (за методологією МОП) – відношення (у відсотках) кількості безробітних віком 15–70 років до економічно активного населення (робочої сили) зазначеного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки.

Також досить красномовним статистичним показником в останні роки є *навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на одне вільне робоче місце*, вакансію розраховано як відношення кількості зареєстрованих у державній службі зайнятості громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, до кількості вільних робочих місць, вакантних посад, заявлених підприємствами, установами та організаціями.

Зайняте населення становить частину трудових ресурсів суспільства. В Україні - це особи віком від 16 до 55 років (жінки) і 60 років (чоловіки), а також особи пенсійного віку і молодь, молодша від зазначеного віку, якщо вона зайнята в національному господарстві.

Загроза безробіття в умовах України пов'язана не з кризою надвиробництва, вичерпанням місткості ринку, як у західному світі, а з сучасною кризою недовиробництва, неузгодженістю процесів вивільнення, перерозподілу та працевлаштування робітників, тобто з глибокими деформаціями, що мали місце в попередній економічній системі та наступною економічною політикою [7].

В останні роки на ринку праці України намітилися позитивні тенденції щодо поступового зростання зайнятості та зниження безробіття.

Порівнюючи показники безробіття в Україні за 2000 – 2010 роки можна зробити висновки, що чисельність зайнятого населення зросла. Рівень зайнятості населення в середньому по Україні з 2000 по 2010 рік зріс з 55,8% до 58,5%. Зростання кількості зайнятого населення в середньому на 2,7% спостерігалось в більшості регіонів країни, лише в Вінницькій, Волинській та Івано-Франківській областях відбулося зниження цього показника і в середньому він становив 6,8% [1].

Чисельність безробітних за десять років зменшилась, так у 2000 році рівень зареєстрованого безробіття становив 4,1%, а вже у 2010 році цей показник знизився до

2,0 %. Зниження цього показника відбулося в усіх регіонах країни (рис. 1).

Найвищий рівень безробіття спостерігався:

за 2000 рік у Житомирській області (7,8%);

за 2010 рік у Полтавській області (3,8%).

Найнижчі показники безробіття в 2000 році в Одеській області (1,1%), м.Києві (0,8%), м.Севастополі (0,8%), а в 2010 році в Донецькій області (3,8%), м.Києві (0,3%), м.Севастополі (0,6%) [2,7]. Таким чином, Київ і Севастополь протягом останнього десятиліття утримують позиції найбільш привабливих регіонів на ринку праці країни.

В Кіровоградській області рівень зареєстрованого безробіття з 2000 по 2010 роки зменшився з 5% у 2000 році до 3,2% у 2010 році. (рис. 1).

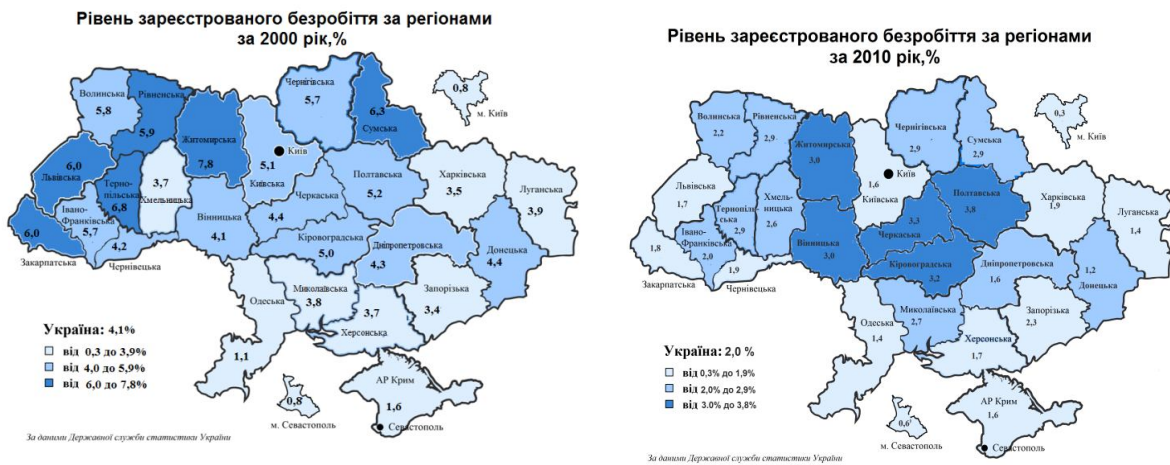

Рис.1. Рівень зареєстрованого безробіття за регіонами в Україні у 2000 та 2010 рр.

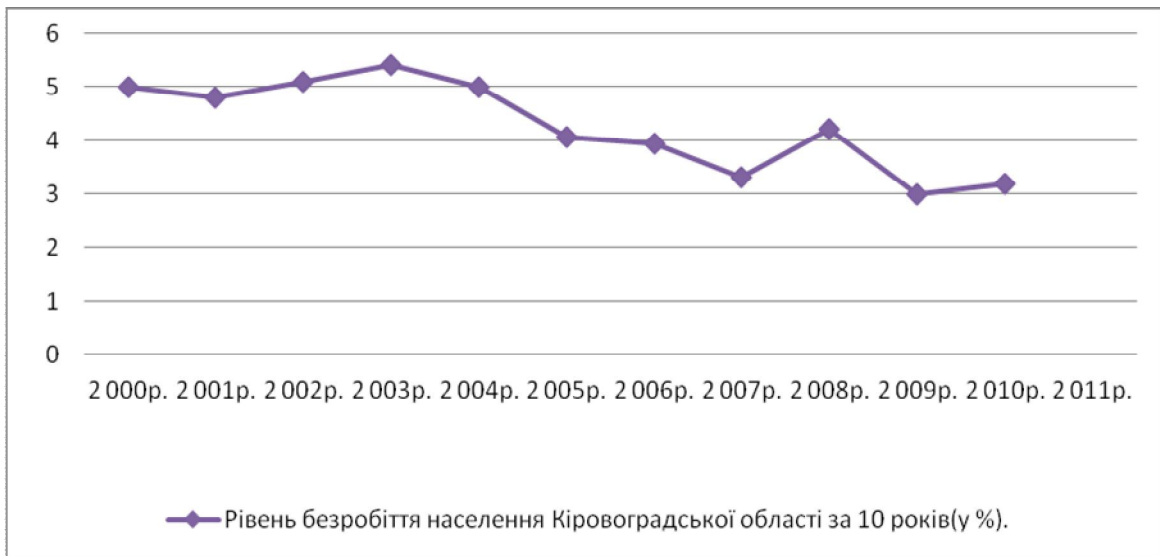

Рис. 2 Рівень безробіття населення Кіровоградської області (2000 – 2011 рр.)

За 2011р. показник безробіття по області продовжував знижуватися і на 1 січня 2012 р. становив 3,04 % населення працездатного віку. У сільській місцевості цей показник становив 4,21% населення працездатного віку, в міських поселеннях – 2,39% відповідно.

Рівень працевлаштування в Кіровоградській області становив 41,0%. Вищим, ніж у середньому по області, рівень працевлаштування був у 8 районах і коливався від 42,8% до 56,5%. Найвищим він був у Бобринецькому (56,5%) районі, м. Кіровограді (53,4%), Гайворонському (51,2%), Онуфріївському (49,0%), Устинівському (47,6%) та Кіровоградському (44,2%) районах.

Найвищі показники безробіття по області за 2010 рік в Новомиргородському - 9,2%, Добровеличківському – 7,0%, Новоархангельському – 6,7%, Вільшанському – 6,1%. Це пояснюється практично відсутністю промислового і незначним розвитком сільськогосподарського виробництва, що призвело до переважання пропозиції робочої сили над її попитом. Найнижчі показники зареєстрованого безробіття в економічно розвинених Кіровоградському (0,8%), Гайворонському (1,9%), Бобринецькому (2,2%) районах (рис.3)[6].

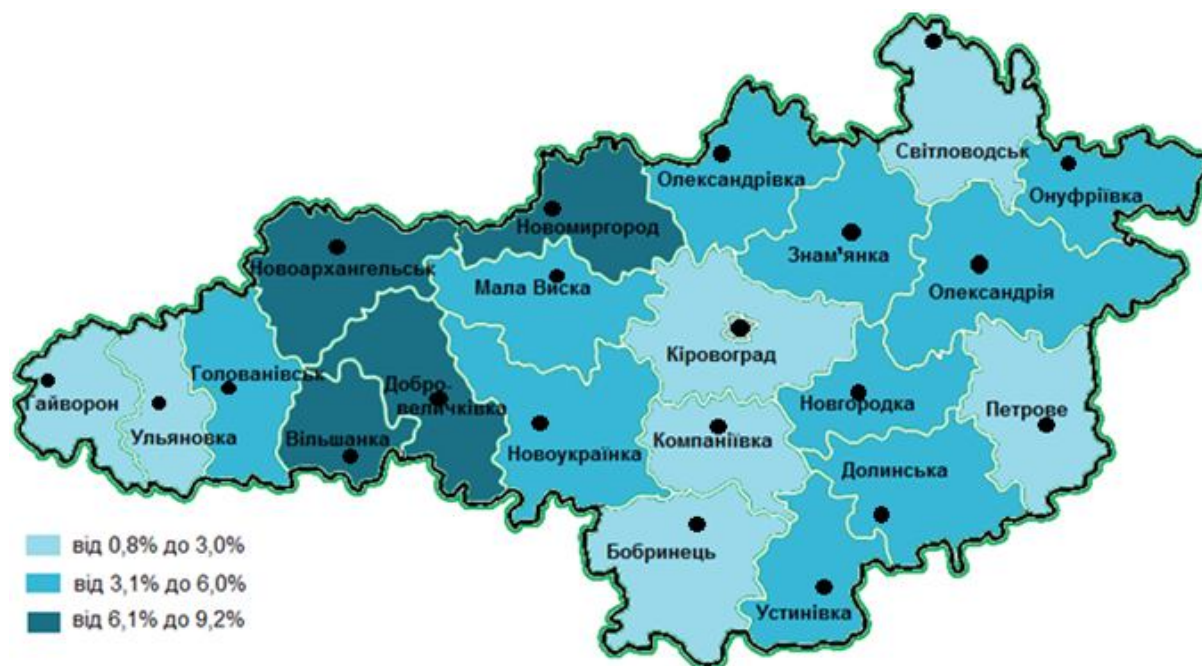

Рис.3. Рівень зареєстрованого безробіття по районах Кіровоградської області за 2010 рік.

Територіальний аналіз дає підґрунтя для формування концепції зайнятості та соціального захисту населення, що спрямоване на підвищення ефективності ринку праці й зниження рівня безробіття. Соціальний захист населення від безробіття здійснюється на основі Закону України «Про зайнятість населення» через систему таких заходів як, захист від необґрунтованої відмови працевлаштування, виплата вихідної допомоги та збереження середньої зарплати на період працевлаштування працівниками, безкоштовне навчання безробітних новим професіям, виплата безробітним допомоги з безробіття тощо [5].

З метою якісного регулювання зайнятості населення виникає потреба проводити суспільно - географічні дослідження, для того щоб мати своєчасну і достовірну інформацію по використанню трудового потенціалу. Результати таких досліджень мають практичне значення при обробці регіональних соціально – економічних програм розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ЕАН України у 2010 році. Статистичний збірник. К.: 2011. – 205с.
2. Державна служба статистики України. За редакцією О.Г.Осауленка. – К.: 2011. – 560 с.
3. Заставецька О.В., Заставецький Б.І.,Ткач Д.В.Географія населення України. Навчальний посібник для студентів географічних спеціальностей. – Т.: 2003. – 149с.
4. Краснов Ю.М. Економічна стратегія ефективною зайнятості. – К.: Знання України,2001. – 253 с.
5. Осовська Г.В., Крушельницька О.В.. Управління трудовими ресурсами. Навчальний посібник. – К.: 2003. – 224с.
6. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2010 рік. – Кіровоград 2011. – 513 с.
7. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.:2011. – 560 с.

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА

Євгенія БАБЧЕНКО

ХОРЕОГРАФІЯ – ЦЕ ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШИРОКОГО ПРОФІЛЮ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – народний артист України, професор Похиленко В.Ф.

Впровадження у шкільну практику комплексу видів мистецтв дасть змогу розширити асоціативні уявлення учнів, збагатити їх суб'єктивне світосприймання і світовідчуття, виконати комплектуючу функцію у розвитку сенсорної, емоційної та інтелектуальної сфер особистості.

Соціально-економічні зміни у всіх сферах життя суспільства привели до зміни ціннісних орієнтацій в освіті. Провідною метою освіти стає не об'єм засвоєних знань і умінь, а гармонійний різносторонній розвиток особи, що дає можливість реалізації унікальних можливостей людини, підготовка дитини до життя, її психологічна і соціальна адаптація.

Тільки розумовий розвиток дітей, їх інтелектуальне збагачення не забезпечує усестороннього розвитку особи. Для досягнення гармонії в розвитку дитини не менше уваги необхідно приділяти її етичному і фізичному вдосконаленню, не можна залишати без уваги і розвиток емоційної сфери особи.

Впродовж століть одним з універсальних засобів виховання було і залишається мистецтво, що представляє цілісну картину світу в єдності думки і відчуття, в системі емоційних образів. В процесі історичного розвитку мистецтво виступає і як хранитель етичного досвіду людства.[8]

Мистецтво відрізняється від інших численних видів практичної діяльності людей тим, що пов'язане з відчуттями та емоціями. Так, Л.С.Виготський визначав мистецтво як «суспільну техніку відчуття», «скупність естетичних знаків, спрямованих на те, щоб викликати у людей емоції»[4], а також підкреслював соціальну цінність художніх емоцій, викликаних мистецтвом. Спираючись на це положення, танцювальне мистецтво можна, безумовно, розглядати як один з найбільш дійових факторів формування гармонійно розвинутої, духовно збагаченої особистості.

Відомо, що ще здавна танець був засобом вираження почуттів та емоцій людей. Відокремившись від прямого зв'язку з обрядами, де він мав насамперед релігійно-магічний зміст, танець набув значення мистецтва, що втілює красу людського тіла, різноманітний душевний стан. Природа танцю образна і має за основу узагальнення багатоманітних «пластичних мотивів», відібраних із реального життя рухів, які організуються за законами ритму, симетрії, орнаментального узору. Танець органічно пов'язаний з музикою, яка посилює виразність танцювальної пластики, дає йому емоційну ритмічну основу.[1]

Треба зазначити, що танцювальне мистецтво, як ніщо інше, передбачає культуродоцільність, тобто «відкритість» різних культур. З огляду на це особливого значення набуває знайомство дітей з народним танцем, що, як і кожний витвір народного мистецтва, є «плодом народної творчості, уособленням його смаків і вподобань, дзеркалом національних особливостей художнього мислення народу». Виходячи з цього, використання танців різних народів у процесі організації танцювальної діяльності дітей старшого дошкільного віку, на наш погляд, сприяє створенню умов для найбільш повного (з урахуванням віку) ознайомлення дошкільників з розвитком культури сучасного суспільства. Цей аспект естетичного виховання у процесі танцювальної діяльності потребує насамперед знань у галузі національної культури. Такий підхід, на наш погляд, дає змогу дошкільнику побачити та зрозуміти єдність національної танцювальної культури із світовою, сприяє формуванню різних пізнавальних інтересів, пробуджує чуттєвість, а також створює умови для розвитку гармонійно розвинутої особи. Проте саме поняття гармонійно розвинутої особи в різних філософських ученнях трактувалося залежно від пануючих поглядів на особу, ідеологічних установок конкретного суспільства.

У енциклопедичному словнику дано визначення гармонії як відповідності частин, злиття різних компонентів об'єкту в єдине органічне ціле. Під гармонізацією ми розуміємо таку єдність розвитку різних якостей особи, при якій відбувається їх взаємодія, взаємозбагачення, внаслідок чого кожна з цих якостей сприяє ефективності розвитку іншої. Отже, школа повинна створити такі умови навчання і виховання кожного індивіда, при яких зникла б сама можливість диспропорції між інтелектуально-теоретичним, художньо-естетичним, етичним, фізичним і емоційним розвитком особи.

Проте в даний час на освітні області «Мистецтво» і «Фізична культура» в учбовому плані в початковій школі відводиться в середньому 16,5% учбового часу, з 5-го по 9-ий класи – 13,1%, в старших класах мистецтво взагалі виключено з плану, а на фізичний розвиток відведене всього 5,5% учбового часу. І це при тому, що саме ці предмети безпосередньо направлені на фізичний, емоційно-етичний, художньо-естетичний розвиток дитини.

Ненормальність такого положення справ усвідомлюється не тільки педагогами-практиками і батьками, стурбованими однобічністю розвитку дітей в сучасній школі, але і керівниками утворення різних рівнів. У різних «Концепціях загальної середньої освіти» спрямованих на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні, мовиться про унікальність і значущість предметів, що входять в освітню область «Мистецтво», про їх вплив на розвиток емоційно-етичної і сенсорної культури особи, про те, що саме ці предмети безпосередньо розвивають уяву і творчі здібності учнів.

Традиційно в освітню область «Мистецтво» входять музика і образотворче мистецтво, останнім часом до них додалася світова художня культура, абсолютно забутий такий популярний і широко поширений вид мистецтва, як хореографія.

Танцю навчають в школах украй рідко, в основному обмежуючись введенням уроків ритміки в початковій ланці, а з 5 по 8 клас, в кращому разі, факультативно. На жаль, і в «Концепції змісту освітньої області «Мистецтво» викладання хореографії в школі бачиться тільки в невизначеному майбутньому, а як обов'язковий предмет передбачається ввести заняття танцем (ритмікою, музичним рухом) з терапевтичною метою тільки в коректувальних класах.

Недостатне програмно-методичне забезпечення цього предмету для загальноосвітньої школи. Збірник програм для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів: Художньо-естетичний напрям; Хореографія; Театр; (А.Г.Божко, М.В.Веліт, І.В.Валуйко, В.М.Дущенко, В.О.Камін, Л.М.Крюкова, Т.Л.Кузьміна, Н.С.Масляк, Н.М.Петлицька, Л.Л.Сивоконь, А.П.Тараканова, Л.Ю.Цветкова) більше розрахований на творчі об'єднання і позашкільне виховання в основному для молодших класів.

Значно ширше представлені програми Міністерства культури по класичному, народному, бальному танцю для хореографічних шкіл і хореографічних відділень шкіл мистецтв, різні методичні розробки для хореографічних кружків.

Останнім часом в пресі і на сайтах INTERNET стали з'являтися публікації, що пропонують шляхи введення хореографії в учбові плани шкіл.

Так, Н.Б.Панасюк висуває свою концепцію навчання дітей класичному танцю в загальноосвітній школі з першого по дев'ятий клас. С.В.Кононова пропонує програму навчання хореографії для початкової школи. Чудайкіна О.П. (Білорусія) розробила програму позакласних занять «Ритміка і танець» для початкових класів, програму гурткових занять для підлітків «Від ретро до репа» і програми факультативу для учнів 10-11 класів.

Хореографія – це засіб естетичного виховання широкого профілю, її специфіка визначається різносторонньою дією на людину. Вирішуючи ті ж задачі естетичного і духовного розвитку і виховання дітей, що і музика, танець дає можливість фізичного розвитку, що стає особливо важливим при існуючому положенні із здоров'ям підростаючого покоління. Тренування якнайтонших рухових навиків, яке проводиться в процесі навчання хореографії, пов'язане з мобілізацією і активним розвитком багатьох фізіологічних функцій людського організму: кровообігу, дихання, нервово-м'язової діяльності. Розуміння фізичних можливостей свого тіла сприяє вихованню впевненості в собі, запобігає появі різних психологічних комплексів.[3]

З розвитком педагогіки професійної хореографії, в науковій літературі піднімаються питання, пов'язані з навчанням і вихованням професійного танцівника, проблемами його здоров'я, змістом загальної освіти в хореографічних училищах, критеріями відбору дітей. Питання, пов'язані з викладання хореографії школярам, піднімалися на педагогічних читаннях, що проводяться інститутом художнього розвитку при АПН Росії. І хоча доповідачі висвітлювали проблеми, що стосуються роботи гуртків (частіше – бального танцю) в школах, була піднята і проблема введення уроків хореографії як обов'язкових і не тільки в початковій школі. Питання хореографічної освіти школярів піднімалися на Міжнародному конгресі ЮНЕСКО «Нові технології науки і освіти на порозі третього тисячоліття». У завершальному документі «круглого столу» були поставлені питання про необхідність введення танцю в загальноосвітній школі, визначення змісту хореографічної освіти, вимогах до професійної підготовки вчителів, матеріального забезпечення предмету. Недостатність уваги до мистецтва хореографії відзначає Нікітін В.М. у своїй праці «Енциклопедія тіла: психологія, психіатрія, педагогіка, театр, танець, спорт, менеджмент».[7]

Проте відсутні роботи, присвячені проблемам цілісного розгляду можливостей хореографії як предмету освітньої області «Мистецтво» в учбовому плані загальноосвітньої школи, його впливи на розвиток особи школярів.

Таким чином, виявляється суперечність між усвідомленою потребою в розробці і подальшому використанні курсу хореографії як додатковій можливості фізичного, естетичного, емоційного, художнього розвитку дитини і відсутністю програмно-методичного забезпечення предмету «хореографія» для загальноосвітньої школи, доступних для вивчення будь-якій дитині незалежно від її природних дарувань і віку. Дану суперечність актуалізує значущість проблеми пошуку шляхів і обґрунтувань введення хореографії в учбовий план школи як предмету освітньої області «Мистецтво» і визначення умов і способів використання танцю як чинника гармонізації розвитку особи.

На відміну від традиційного підходу до викладання в школі окремо предметів «Музика» та «Образотворче мистецтво» в Кіровоградському обласному комплексі гіманітарно-естетичного профілю (гімназія-інтернат-школа мистецтв) в основу змісту цієї освітньої галузі покладено принципи об'єднання різних видів мистецтв та визначення художньої культури як системи скоординованих знань, опанування якими необхідне для формування в свідомості учнів цілісної художньої картини культурного простору.[5]

Впровадження у шкільну практику комплексу видів мистецтв дасть змогу розширити асоціативні уявлення учнів, збагатити їх суб'єктивне світосприймання і світовідчуття, виконати комплектуючу функцію у розвитку сенсорної, емоційної та інтелектуальної сфер особистості.

Засоби такої координації найрізноманітніші – від міжпредметних зв'язків, об'єднаних уроків до об'єднаних курсів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балет / Под ред. Ю.Н.Григоровича. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – С.503.
2. Бондаренко Л. «Методики хореографической работы в школе и внешкольных заведениях», «Музична Україна», К., 1985.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991.
4. Выготский Л.С. Психология искусства. – М., 1968. – С.17.
5. Концепція навчально-виховної роботи в Кіровоградському обласному загальноосвітньому навчально-виховному комплексі гуманітарно-естетичного профілю (гімназія-інтернат – школа мистецтв).
6. Левчук Л.Т., Оніщенко О.І. Основи естетики: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2002.
7. Никитин В.Н. Энциклопедия тела: Психология. Психотерапия. Педагогика. Театр. Танец. Спорт. Менеджмент - М.: Алетея, 2000 - 622с.
8. Нравственное содержание искусства и современный идеологический процесс / под рук. Левчук Л.Т. – К.,1990.

Ольга ГАЛЕНКО

АКТИВНА І МОБІЛІЗОВАНА УВАГА – ОСНОВА МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ТАНЦІВНИКА

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – народний артист України, професор Похиленко В.Ф.

Увага являє собою форму психічної діяльності танцівника, яка полягає в її спрямованості і зосередженості в хореографічній діяльності.

Досконалість і довершеність майстерності сучасних танцівників, їх професіоналізм, сприяє стрімкому росту культури хореографічного мистецтва у всьому світі. Зростає фактор зацікавленості у дослідженні методичної, психолого-педагогічної підготовки танцівників. Потік стильової хореографічної направленості інформації, розширення танцювальних контактів, розвиток багатобразних форм хореографічної культури, зростання темпу життя приводять до збільшення об'єму знань, необхідних для формування і розвитку хореографічної довершеності у всіх її проявах.

У хореографічному вихованні, як в будь-якій іншій діяльності, увага є обов'язковим компонентом. Без цього хореографічна діяльність не може бути продуктивною. Проте в умовах хореографічних занять, конкурсів, тренування форми прояву і функціонування уваги не однакові.

Виділяють наступні форми прояву уваги: сенсорна (перцептивна); інтелектуальна (розумова); моторна (рухова).

Основними функціями уваги хореографічної діяльності є: активізація необхідних і гальмування непотрібних в момент виконання хореографічних вправ психічних і фізіологічних процесів; цілеспрямований організований відбір інформації; утримання, збереження образів певного наочного змісту до тих пір, поки не буде досягнута мета – хореографічної грамотності і майстерності; забезпечення тривалої зосередженості, активності під час рухової вправності; регуляція і контроль протікання хореографічної діяльності під час занять.

В хореографічній діяльності увага танцівника проявляється у спрямованості і зосередженості свідомості, яка передбачає підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної, та рухової активності танцівника. Під час занять хореографією увага танцівника виникає на фоні загальної активності певного рівня. Виснажений або збуджений психологічний прояв танцівника важко зосереджує увагу. М.Ф. Добринін пише, що «виховання уваги і полягає в тому, щоб правильно виховати особистість, правильно організувати її діяльність».

Мимовільна увага танцівника (емоційна, пасивна) – є проявом зосередження свідомості на об'єкті хореографічної вправи через певні особливості зацікавлення, емоційне піднесення, що є основою тілесного досвіду у формуванні хореографічної майстерності. Чи можна виховати мимовільну увагу? Добринін вказує на те, що «діяти на мимовільну увагу безпосередньо неможливо, так як вона не залежить від волі людини. Але можливий посередній вплив на неї, враховуючи причини, що викликають таку увагу».[1]

В основному виділяють три категорії причин, які викликають і підтримують мимовільну увагу: характер зовнішнього подразника, відповідність подразника внутрішньому стану, особливо почуттям людини, її минулий досвід. Відповідно до цих причин слід і виховувати мимовільну увагу танцівника.

Тут в першу чергу важливе значення має розвиток почуттів. Чим багатшими і різноманітнішими будуть відчуття і сприймання танцівника в процесі хореографічного виховання, тим легше повернуть його увагу до практичної реалізації хореографічної діяльності. Таким чином створюється підхід до виховання спостережливості. Потрібно намагатися направляти увагу танцівника на різноманітні вправи, рухи і взаємозв'язки між цими рухами, пояснювати ці відношення, знаходити в них все нове і нове.

У подібних випадках чималу роль зміцнення мимовільної уваги в хореографічній діяльності можуть зіграти заняття ритмікою, адже ритміка поєднує в собі духовне і фізичне і як би перекидає місток від

емоційного духовного до конкретного фізичного. А темп, ритм і характер музики допомагає виразити свої відчуття і емоції шляхом виразного руху, сприяючи естетичному вихованню дошкільнят. Бажання використати свою фізичну активність, на уроках ритміки, що проходять в атмосфері підвищеної емоційності, сприяє розвитку тілесного досвіду дитини, відчуттям порядку, краси, гармонії, щиросердечної рівноваги, емоційного і тілесного комфорту і саме такі заняття хореографією активізують мимовільну увагу молодших школярів.

Перша умова виховання мимовільної уваги танцівника – це розвиток спостережливості. Друга умова – це розвиток почуттів. Чим багатші і глибинні почуття танцівника, тим більшим він буде цікавитись, тим легше привабити його увагу. Третя умова виховання мимовільної уваги – розвиток досвіду, розвиток знань, хореографічної техніки. Чим більшими знаннями володіє танцівник, тим більше його буде захоплювати глибина хореографічного мистецтва. Зрозуміло, що знання слід давати поступово і в зв'язку з віком танцівників.

Довільна увага танцівника – (вольова) – проявляє свідоме зосередження уваги танцівника на об'єкті хореографічної вправи і на внутрішній психічній діяльності з участю вольових зусиль. Характерними особливостями довольної уваги танцівника є цілеспрямованість, організованість хореографічної діяльності, усвідомлення послідовності виконуваних дій, дисциплінованість розумової діяльності, здатність боротися із сторонніми відволіканнями.

Головним збудником довольної уваги є усвідомлювані потреби та обов'язки, інтереси танцівника, мета та засоби хореографічної діяльності. Чим більш віддалена в часі мета і чим складніші умови та способи її досягнення, чим менше приваблює танцівника сама діяльність, тим більшого напруження свідомості та волі, а отже, й довольної уваги, вона потребує. Така діяльність, а саме такою є навчальна хореографічна діяльність, вимагає належного зосередження уваги та її спрямування. Силою волі танцівник здатен мобілізувати й зосередити свою свідомість на потрібній хореографічній діяльності протягом досить тривалого часу. Вольові зусилля уваги танцівника проявляються:

- вольові зусилля концентрації уваги при інтенсивних м'язових напруженнях, які проявляються у процесі виконання хореографічних вправ, зазвичай, перевищують рівень тих, що мають місце в повсякденному житті.

- вольові зусилля уваги, пов'язані з необхідністю долати втому під час тренувань і, особливо, концертних програм.

- вольові зусилля, пов'язані з подоланням негативних емоцій (страху, невпевненості, розгубленості і т.п.), які виникають внаслідок психічних травм, падінь, зустрічі з технічними труднощами хореографічних вправ, рухів т. ін.

- вольові зусилля уваги, пов'язані з дотриманням певного режиму життя, системності розкладу хореографічних навантажень.

Танцівник зосереджується на тому, що для нього цікаво, а не тому, що він повинен робити, це є найважливішою з умов, що полегшує зосередження уваги танцівника в хореографічній діяльності:

1. У розумову діяльність включається практична хореографічна дія (виконання вправ класичного і народно-сценічного екзерсису).

2. Словесні нагадування танцівника самому собі про цілі хореографічної діяльності.

3. Визначення етапу хореографічної роботи і обсягу майбутньої роботи.

4. Зручні умови для здійснення хореографічної діяльності (відсутні сторонні подразники).

5. Психічний стан танцівника.

6. Звичка бути уважним під час занять хореографією.

Найважливішим є виховання цілеспрямованої довольної уваги. Це виховання пов'язане з вихованням прагнень танцівника, з вихованням його особистості. Дуже важливо, відповідно з вказівками і досвідом А.С. Макаренка, «виховувати вміння ставити собі більш далекі цілі в житті, в трудовій і суспільній діяльності і пов'язати їх з більш близькими цілями. Це вміння набувається поступово, і проходить становлення воно лише в юнацькому віці».[4] Але підходити до виховання довольної уваги треба з раннього дитинства. В старшому віці велике значення має і робота над собою, самовиховання уваги.

Називаючи мимовільну увагу «пасивною», відомий педагог і психолог К.Д. Ушинський писав: «Всяке цікаве для дітей, читання, розповідь, сприяє розвитку пасивної уваги. Але однієї пасивної уваги ще недостатньо, і навіть розвинута передчасно, занадто і без сприяння активної уваги... вона може перетворитися в хворобливий стан душі, яка стає якоюсь безсилою, лінивою, потребує подразнення цікавими розповідями або цікавим читанням... не може із себе нічого самостійно викликати і проводити пасивне життя».[2]

Називаючи довольну увагу «активною» К.Д. Ушинський пише далі: «В активній увазі не предмет вже володіє людиною, а людина предметом... Чим більше у мене влади над самим собою і над моєю увагою, тим успішніше я досягаю цілі, тобто чим більше в мені сили волі, тим більше і активної уваги».

У навчально-хореографічній діяльності дуже важливо сприяти появі в учнів післядовільної уваги. Післядовільна увага танцівника виникає після того, як була викликана довольна увага, у процесі якого знижується вольове зусилля, психічне та фізіологічне напруження та концентрація на правильності виконання, хореографічної вправи відбувається в автоматизованому процесі. Навчання, як відомо, є важкою діяльністю і порівняно швидко стомлює, особливо тоді, коли зміст хореографічного заняття не зацікавлює. Тому післядовільна увага на занятті сприяє успішному виконанню учнями хореографічних завдань і зменшенню суб'єктивного відчуття втоми.

Отже, увага являє собою форму психічної діяльності танцівника, яка полягає в її спрямованості і зосередженості в хореографічній діяльності.

Увага може бути зовнішньою і внутрішньою. Уважність учнів – необхідна умова успішного оволодіння ними передбаченими хореографічною програмою знаннями, вміннями і навиками. Тому кожному педагогові треба володіти увагою своїх учнів, виховувати в них уміння бути уважними. Успішне ж виконання цього завдання потребує правильного розуміння природи уваги, її видів, характерних особливостей і шляхів розвитку у дітей.

Залежно від змісту діяльності увага спрямовується або на зовнішні, безпосередню хореографічну діяльність, явища та рухи власного тіла, які є об'єктом наших відчуттів і сприймань, або на внутрішню, психічну діяльність, зосередження уваги на хореографічному русі.

У зв'язку з цим психологи виокремлюють зовнішню, або сенсорну рухову (моторну) увагу і внутрішню, інтелектуальну увагу. Поділ уваги на зовнішню та внутрішню, звичайно, умовний, але ці форми вияву уваги мають свої особливості, на які потрібно зважати, організовуючи й керуючи навчальною, трудовою та хореографічною діяльністю людини.

Зовнішня увага танцівника відіграє провідну роль у спостереженні предметів і явищ навколишньої дійсності та їх відображенні нашою свідомістю. Вона виявляється в активній установці, у спрямуванні органів чуття на хореографічний об'єкт сприймання і спостереження, в зосередженні на діючих органах тіла – руках, ногах, на їх напруженні, вона спрямована на теоретичне і практичне оволодіння хореографічною майстерністю.

Зовнішня увага (сенсорна, рухова) яскраво виявляється у своєрідних рухах очей, голови, виразах обличчя, в мімічних та пантомімічних виразах і рухах, у своєрідній готовності здійснювати ті або інші хореографічні, трудові, навчальні, спортивні завдання.

Зосередження на предметах і явищах хореографічної дійсності сприяє підвищенню чутливості, тобто сенсibiliзації органів чуттів – зору, слуху, дотику, а також темпераменту, статичних і кінестетичних станів організму та його органів.

Сенсibiliзація органів чуттів сприяє більш чіткому вибірково сприйманню хореографічних вправ та явищ, їхніх елементів.

У зовнішній увазі виокремлюють зосередження на очікуваних предметах і явищах – сигналах до дії і рухів, як це буває в трудовій діяльності. Увагу до очікуваних предметів та явищ називають пресенсорною та премоторною увагою.

Внутрішня увага, або інтелектуальна, спрямовується на аналіз діяльності психічних процесів (сприйняття, пам'яті, уяви, мислення), психічних органів і переживань, виявляється у внутрішніх діях танцівника (розв'язання задач подумки, самоспостереження).

Здатність зосереджуватися на внутрішній, психічній діяльності має велике практичне значення в хореографії. Таке зосередження пов'язане із здатністю уявляти вправу та процес її виконання, подумки аналізувати її. Але в будь-якій діяльності – трудовій, навчальній, хореографічній – недоцільно одночасно завантажувати і зовнішню, і внутрішню увагу.

Хореографічна діяльність в повній мірі спрямована на досягнення найвищого результату теоретичного та практичного оволодіння хореографічним матеріалом, при цьому психологічні властивості уваги: обсяг, розподіленість, концентрація, стійкість, переключення під час занять сприяють ще більшій ефективності засвоєння практичного матеріалу. Обсяг уваги – кількість одночасно охоплених увагою об'єктів хореографічної вправи. Розподіленість – можливість утримувати у сфері уваги одночасно декілька об'єктів хореографічної вправи (при виконанні вправи виконавець розподіляє свою увагу на вправності всіх частин тіла, напрямку голови, позиції рук, виворітності стопи, підтягнутості всього тіла). Переключення – умисне перенесення уваги танцівника з одного об'єкта хореографічної діяльності на інший. Концентрація – міра зосередженості уваги танцівника на об'єкті хореографічної вправи. Стійкість – виявляється у тривалості зосередження уваги танцівника на об'єкті хореографічної вправи.

Важливою умовою успішного розвитку майбутнього танцівника в хореографічній діяльності це здатність концентрувати свою увагу. Концентрація уваги – це властивість, яка виражається повною зосередженістю на хореографічній діяльності, думками, переживаннями, на якій сконцентрована свідомість танцівника під час виконання хореографічних рухів. Лише з великими зусиллями його можна відволікти від думок в яких він занурений.

Концентрація уваги може бути вузькою та більш широкою, коли танцівник зосереджується не на одному, а на кількох об'єктах. За більш широкою концентрації уваги відбувається розподіл уваги. Він виявляється в тому, що танцівник одночасно виконує кілька різновидів діяльності

Можна, наприклад, слухати пояснення вчителя, слухати музику практично виконувати хореографічну вправу і контролювати правильність її виконання. Передумовою такого переключення є те, що одні дії є звичними, виконуються автоматично, а другі – свідомо.

В учбових і тренувальних заняттях хореографічною діяльністю, звичайно, є та або інша загальна мета. Проте основне значення мають приватні завдання, що витікають із загальної мети. Вони пов'язані з оволодінням хореографічною технікою, розвитком фізичних, вольових, моральних якостей, розучуванням певних хореографічних комбінацій і ін. Конкретними завданнями, які ставить вчитель, танцівник, і визначається спрямованість свідомості – увага учнів. Наприклад, на заняттях хореографії розучується техніка стрибка. Вчитель ставить перед групою старших школярів завдання: удосконалювати техніку відштовхування. Тим самим він визначає і спрямованість свідомості власних рухів учнів на сприйняття, у

момент відштовхування. Услід за тим вчитель ставить нове завдання: оволодіти координацією рухів у фазі польоту. Цим він направляє увагу учнів на сприйняття власних рухів у польоті. Все йшло добре. Але у двох учнів чомусь з рухами у польоті не ладалося. Вчитель, з'ясувавши причини, встановив, що ці два учні вирішували в кожній спробі інші, свої, завдання: вони були зосереджені на виконанні відштовхування, яке їм не вдавалося.

Ці факти не тільки визначають значення завдання в спрямованості і прояві уваги. Вони говорять про те, що, поставивши завдання перед учнями, необхідно переконатися, що вона прийнята всіма.

Таким чином, увага у хореографічному вихованні – один з важливих чинників успішності діяльності. Але умови діяльності, що вимагають прояви уваги, в той же час сприяють її розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Добрынин Н. Ф. Внимание и его воспитание. М.: изд. - во Правда, 191, -31с.
2. Ушинський К.Д. Книга для тих, хто навчає. – Вибрані педагогічні твори. У 2-х томах. – К., 1983, – Т. 2, С.244.
3. Хрестоматія по вниманию / под ред. А.Н. Леонтьєва, А.А. Пузыря, В.Я. Романова. - М.: Изд-во моек, ун-та, 1976, - 295с.
4. Ярмаченко М.Д. Макаренко Антон Семенович // Енциклопедія освіти / Головний редактор Василь Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.471-472.

Інна ГОРДЄЄВА

СПРИЙНЯТТЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Г.С. Дідич

Актуальність дослідження заключається в тому, що сприйняття мистецтва потребує активної розумової діяльності, розвитку уваги, емоційної сприйнятливості, спроможності до співвідношення художнього твору з дійсністю і з власним внутрішнім світом, здатності до осмислення твору в цілому. Тільки за умови розуміння світу мистецтва, воно увійде у свідомість, як відкриття прекрасного і духовного світу, стане джерелом формування ціннісних критеріїв.

З психології відомо, що сприйняття – це відображення предметів та явищ дійсності, які діють в даний момент на органи почуттів. Сприйняття не можна ототожнювати з відчуттям. У процесі сприйняття відбувається впорядкування та об'єднання окремих відчуттів в цілісні образи речей та подій.

Музичне сприйняття є видом естетичного сприйняття, тому в музиці, яку сприймає людина, вона повинна відчувати її красу.

На відміну від літератури, музика не може розповісти про події; на відміну від живопису – показати зримий образ певного предмета, але вона може звуками передати радість і смуток, розкрити найглибші почуття та дає змогу проникнути в духовний світ людини.

Розробленість проблеми. Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблемою сприймання мистецтва займалися виданті філософи, психологи, літературознавці, мистецтвознавці: Б.Асаф'єв, Ю.Кремльов, Л.Столович, Л.Коган, О.Никифорова, О.Костюк, Г.Кечухашвілі, П.Якобсон, Є.Назайкінський, та ін.; педагоги-музиканти: О.Апраксіна, Н.Гродзенська, Д.Кабалевський, М.Румер, В.Шацька та ін.

Проблеми формування музично-естетичних інтересів і потреб, ідеалів, смаків, розвитку творчих здібностей школярів висвітлювалися в працях сучасних українських педагогів-музикантів: А.Болгарського, Г.Дідич, О.Дем'янчука, Л.Коваль, Г.Падалки, Т.Плесніної, В.Рагозіної, О.Ростовського, О.Рудницької, О.Щолокової та ін.

Головна мета статті полягає у визначенні основних умов сприймання музичних творів молодшими школярами.

Виклад основного матеріалу. Уміння сприймати, розуміти й чути музику не є вродженою рисою, цьому потрібно навчатися. “Справжнє, пережите й продумане сприймання – основа всіх форм залучення до музики, бо при цьому активізується внутрішній, духовний світ учнів, їх почуття і думки” – писав Д.Кабалевський [3, 55].

Сприймання будь-якого музичного твору здійснюється в трьох тимчасових аспектах: дійсного, минулого й майбутнього. “Дійсним” є те, що перебуває у центрі уваги в дану мить; “минуле” – щойно сприйняте; “майбутнє” формується на основі переживань “дійсного” й “минулого”.

На думку О.Я.Ростовського, ефективність формування музичного сприйняття залежить не лише від педагогічної майстерності вчителя, методів викладання та виховання, керування раціональною організацією учнів, а й від особливостей самих слухачів. Педагогічні умови передбачають формування музичного сприйняття, це спеціально створені умови, за яких здійснюється осягнення ідейно-естетичного змісту музичних творів і посилюється вплив на особистість.

О.Я.Ростовський вбачає головними умовами для формування музичного сприйняття:

- 1) розвиток керованості учнів;
- 2) забезпечення учнів знаннями про музику, яка сприймається;
- 3) формування установки – розвиток інтересу до музики, потреби в музичних враженнях, створення адекватної ситуації;
- 4) повторність сприймання музичного твору;
- 5) організація власної діяльності школярів у процесі сприйняття.

О.Я.Ростовський наголошує на тому, що відповідна настроєність є важливою умовою активного сприймання. Він радить вчителю враховувати потреби, запити, інтереси дітей; фактори, які виявляють безпосередній вплив на процес сприймання: колектив, приміщення, психологічний клімат, відволікаючі фактори, музичний твір, як об'єкт задоволення потреб школярів і наявність відповідної ситуації [4, 40].

Приєднуючись до думки видатних педагогів (Н.Гродзенської, С.Гінзбурга та ін.), О.Я.Ростовський вважає, що повторні сприймання музичного твору виховують здібність емоційно реагувати на музику, вміння слухати і чути її, поглиблюють уявлення, розвивають навички естетичної оцінки і наголошує, що особливість сприймання музики полягає у тому, щоб у поєднанні звуків різної висоти, тривалості, сили, тембру відчувати красу звучання, виразність, почути цілісні художні образи, що викликають у слухача певні настрої, почуття, думки [4, 41].

Особливості сприймання музики молодшими школярами визначаються обмеженістю життєвого і музичного досвіду дітей. Першокласникам, властивий сенсомоторний характер музичного сприймання. Вони віддають перевагу музиці веселій, моторній, особливо реагують на масивність, динаміку звучання, темп і регістр, тембровий окрас музики, стверджувальний і запитальний характер, музичні висловлювання, ніжність і різкість, м'якість і жорсткість, дзвінкість і ліричну наспівність звучання.

Маленькі школярі на перших порах ще не здатні відчувати специфічну виразність музики (інтонацію, ритм, мелодизм тощо).

Сприймання музики молодшими школярами тісно пов'язане з руховими переживаннями (ритмічні рухи, спів пісень). Тому їм ближча ритмізована музика, яка відповідає їхнім потребам в активності, рухах. Дітям властивий інтерес до почуттєво-забарвлених, музично-слухових вражень, прагнення до новизни, незвичайності.

Молодші школярі вже здатні визначати загальний характер музики та її настрої, схоплювати певні ознаки знайомих жанрів: пісні, танцю, маршу; передавати їх у пластиці рухів, жестів, міміці.

Як відомо, у молодших школярів яскраво виявляється емоційність сприймання, реакція на музику посередня й активна. Діти довірливо ставляться до музичного твору й приймають його зміст за реальність. Але при цьому школярі ще не здатні усвідомлювати емоційні стани, які викликаються музикою і тому вони говорять не про свої почуття – “мені було сумно”, а оцінюють характер музики – “музика була сумна”.

У процесі сприймання музики, у дітей виникають певні образи й асоціації, які пов'язані з їх життєвим досвідом. В роботі вчитель повинен звертати увагу саме на асоціації учнів, а не акцентувати увагу на зображальній здатності музики і вже від зображальності вести дітей до усвідомлення її виразності.

Оскільки в запам'ятовуванні головну роль відіграє встановлення зв'язків між сприйнятим і відтвореним, між новим матеріалом і вже наявним досвідом, тому однією з умов виховання музичної пам'яті у дітей є послідовність і систематичність у набутті знань та накопичення музичних уявлень.

Велике значення має емоційна сторона музичного матеріалу, його зміст і форма подачі, а також цілеспрямована увага. Увага відіграє надзвичайно важливу роль у всіх видах музичної діяльності.

На розвиток музичного сприймання значний вплив має мовний досвід. У дітей часто виникають труднощі при висловлюванні своїх вражень від музики. Це частіше всього кілька визначень, які не можуть певною мірою розкрити думки та почуття школярів і пояснюються збідненістю словниковим і лексичним запасом, недостатньо розвинутою слухацькою спостережливістю. У свою чергу, знання необхідних і влучних слів, є стимулом не тільки до слухання, а й усвідомлювання змісту музики.

Знаючи, що увага молодших школярів нестійка і розпоршується подразником, потрібно, враховуючи специфіку музичного сприймання, спрямовувати увагу на музичний образ. Тому вчителю на початковому етапі формування здібностей сприймання музики, потрібно нейтралізувати зоровий аналізатор ілюстративним унаочненням.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що головну роль у підготовці молодших школярів до сприймання відіграє вчитель музики, який повинен володіти на високому рівні словом. Його слово має бути лаконічним, емоційним, образним; не повинно гальмувати активності дітей, не заважати самостійності у спостереженні за музичним твором; не повинно містити те, що учні можуть помітити самі. Слово має настроїти чутливі струни серця учня, щоб досягнути мову почуттів. Пояснення музики мусить носити в собі щось поетичне, що наближало б слово до музики, і викликало б в учнів інтерес і потребу в її подальшому слуханні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гродзенская Н.Л. Школьники слушают музыку / Н.Л.Гродзенская. – М.: Просвещение, 1969. – 75 с.
2. Кабалевський Д.Б. Як розповідати дітям про музику / Д.Б.Кабалевський. – К., 1982. – 320 с.
3. Методичні рекомендації по удосконаленню форм, змісту і методів естетичного виховання в школі. – К., 1980. – С. 55.
4. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в початковій школі / О.Я.Ростовський. – Тернопіль, 2001. – С. 40-41.

Ксенія ГУРСЬКА

КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ В УЧНІВ КУЛЬТОСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т.М. Стрітьєвич

В статті розкриваються основні положення художнього смаку, окреслені та узагальнені критерії розвитку художнього смаку в учнів культосвітніх навчальних закладів.

В сучасних умовах, коли одним із головних завдань освіти в Україні є спрямованість на ціннісну значимість людської особистості, як носія духовності, проблема художнього смаку молоді набуває особливої актуальності. Реформуванням сучасної системи освіти в Україні потребує активізації творчого потенціалу особистості, зміни ідеалів та ціннісних орієнтацій у сфері мистецтва, розвитку художнього смаку. Як зазначає Б.А. Брилін, визначення якості смаку, правильність суджень, здійснюється не стільки шляхом логічних доведень, скільки практикою художньо-творчої діяльності. Однак художнє виховання, яке склалося на традиціях краших візців творчості митців попередніх епох, сьогодні вже не задовольняє сучасну молодь, художні потреби якої проявляються в складеній системі ціннісних орієнтацій і само реалізуються в субкультурних видах творчої діяльності [1]. Тому розвиток художнього смаку в учнів культосвітніх училищ на заняттях декоративного малювання є актуальним. Формування художніх смаків людини є важливим моментом розвитку духовної культури суспільства. Це одне з найбільш складних завдань, від вирішення якого залежить художньо-естетичне виховання особистості. Одночасно саме це виховання є умовою і засобом формування та розвитку гарного смаку.

Значний внесок у розвитку естетичного виховання, зокрема естетичних та художніх смаків, зробили педагоги та естетики Ю.Б. Боров, А.І. Буров, Н.Й. Волошина, С.А. Герасимов, Є.В. Квятковський, Л.Н. Коган, Н.І. Кіяченко, Н.Л. Лейзеров, Л.Т. Левчук, Б.Т. Лихачов, І.Л. Маца, А.С. Молчанова, М.Ф. Овсянников, В.А. Разумний, В.К. Скатерщиков та інші. Ними були визначені основні поняття, на які потрібно опиратися при побудові системи естетичного виховання у школі. Це художнє виховання, художня освіта школярів, естетичне виховання, система естетичного виховання, естетичне сприймання, естетичний ідеал, естетичне почуття, естетична свідомість, естетична оцінка, естетичні потреби, а також естетичні та художні смаки.

Проблема формування художнього смаку розглядається в контексті філософських і культурологічних питань розвитку культури особистості. Багатоаспектний характер сучасних психолого-педагогічних досліджень у галузі естетичного виховання обумовлює звернення до різноманітних дисциплін – філософії, естетики, культурології, мистецтвознавства, педагогіки і психології. Тому метою нашої статті є узагальнення поняття художній смак та окреслення критеріїв визначення розвитку художнього смаку в учнів культосвітніх училищ.

Поняття „художній смак” є досить вагомим тим, що саме через смак здійснює регулюючий вплив на розвиток усіх художніх і духовних потреб людини, формування всієї системи художньо-естетичної, духовної культури особистості.

Художній смак – це передусім уміння аналізувати мистецтво. Проте оскільки змістом мистецтва є та сама система суспільних цінностей, але подана у художній формі, то, як і естетичний, художній смак стає предметом дискусій. Ці дискусії, на наш погляд, необхідні, адже вони зачіпають духовну структуру особи, тобто цінності особистісно значущі, і визначають не тільки характер самосвідомості особистості, а й характер індивідуальної життєдіяльності, індивідуальної життєбудови. Отже, особа як суспільна істота зацікавлена в суспільному визнанні тих цінностей, які визначають систему її духовності, її орієнтири і смислотвірчі потреби.

На підставі аналізу літературних джерел нами визначено, що художній смак - здатність правильного сприйняття, самостійного осмислення творів мистецтва, розуміння природи художньої творчості. Ми визначаємо художній смак як складну інтегративну властивість особистості, яка акумулює естетичне ставлення, ціннісно-орієнтаційні критерії, гармонійну єдність раціонального та емоційного й передбачає здатність індивіда до цілеспрямованої, орієнтованої на ідеал естетично-творчої діяльності. Характер художнього смаку є особистісним, оскільки відображує ставлення особистості як представника суспільства на певному етапі історичного розвитку до мистецьких цінностей. Художній смак розвивається на основі естетичного, є його своєрідною модифікацією, що відображує здатність до індивідуального критичного відбору естетичних і художніх цінностей, тому необхідно звертати велику увагу проведеному заняття з декоративно-прикладного мистецтва, що є основою сприйняття та відтворення.

В основу формування художнього смаку покладено безпосереднє сприйняття художнього об'єкта. Варто зауважити, що на сприйняття і оцінку того чи іншого художнього твору впливають такі фактори: вік, настрій людини, наявність поряд людей (близьких, незнайомих), місце, де знаходиться сприймаючий. Оскільки кращим засобом виховання емоцій є залучення особистості до багатосторонніх стосунків із середовищем, прилучення до активної діяльності, то й кращим засобом виховання смаку також слід визнавати безпосередню взаємодію в процесі художньої творчості. Даним процесом ми розглядаємо декоративне малювання. Так як національна культура – основне джерело становлення митця. Прагнення

охопити напрямки всесвітньої мистецької цивілізації без міцної опори на національну художню основу містить у собі небезпеку поверховості в сприйманні і творенні художніх образів, мозаїчності, відсутності широти погляду на життя, збідності засобів художньої виразності. З історії розвитку мистецтва відомо, що, хоч би яких художніх методів чи стильових напрямів дотримувався митець, сила його таланту, глибина художнього пізнання світу прямо і безпосередньо залежать від національного коріння художнього дару й творчих здібностей.

Особливість дослідження художнього смаку з позицій педагогіки полягає у виявленні умов, шляхів та засобів його становлення як властивості, що характеризує особистість в цілому. Особливого значення проблема розвитку смаку набуває стосовно досліджуваної соціально-вікової групи – учнів культурно-освітніх навчальних закладів. Навчання учнів розцінюється як активний період набуття знань у поєднанні з пошуком власної позиції, естетичних цінностей, які, перебуваючи у процесі становлення мають тенденцію до змінювання. Як керований і педагогічно регульований процес, формування художнього смаку відображує естетичні уподобання учнів і залежить від змісту суджень і оцінок, ступеня творчого підходу до діяльності. Вибірковість смакових уподобань зумовлює характер напрямів художньо-творчої діяльності, естетичного самовдосконалення особистості. Про рівень розвитку художнього смаку студентів свідчить їхня художня культура. Потенційна в соціальному і художньому плані розвитку, вона характеризується яскравою динамічністю й критичною селективністю. Тому даний період є сенситивним для розвитку художнього смаку, засобами розвитку якого ми визначили декоративне малювання на заняттях декоративно-прикладного мистецтва.

Активізація творчо-пошукової діяльності учнів на основі виконання творчих робіт з декоративного розпису є необхідною умовою успішного розвитку художнього смаку учнів. Використання сприйняття та відтворення художньо-творчих робіт формує діалектичний підхід до опанування специфіки декоративного мистецтва (принципу розвитку кожного окремого твору; внутрішніх закономірностей створення художньої образності твору; логічність структурної побудови декоративного твору), що збагачує професійні знання, зумовлюючи динамічність розвитку їхнього художнього смаку.

Сприйняття різних видів декоративного мистецтва сприяє розвитку уваги, смисловій пам'яті, зростанню її об'єму, розвитку теоретичного та аналітичного мислення, що стосується аналізу художніх образів і творів взагалі. Здібності кожної людини абстрагують поняття від дійсності, роблять предметом аналізу власну думку, знаходять і ставлять проблеми, тобто, виробляють нестандартний підхід до вже відомих питань, розвиваючи при цьому здібність включати власні проблеми до спільних, а інтегративний підхід на основі формування синтетичних образів під час сприймання художніх творів дає можливість у виховному процесі зробити установку на духовний, моральний підтекст через чуттєві художні образи як частини цілого. Такий підхід принесе у кожен діяльність творче начало і допоможе сформувати чуттєве ставлення до світу як основи духовно-морального сенсу [6, 49].

Як ми вже зазначали, здатність вірно визначити правильні співвідношення між речами і якість називається смаком. Коли ж ці співвідношення є художніми, тобто визначають красу предмету, то і смак називається художнім. Таким чином художній смак є здатність відрізнити красиве від негарного, справжню красу предмету від фальшивої красивої. Проте невід'ємною частиною визначення рівня розвитку художнього смаку є складові показники смаку – критерії.

Аналіз наявних у сучасній літературі визначень і підходів до вивчення естетичного смаку, його сутності, компонентного складу дозволили нам виділити такий перелік критеріїв:

1. Адекватне, повноцінне сприйняття художніх творів (даний компонент зустрічається практично у всіх авторів).

Художнє сприйняття, почуття, переживання складають емоційний початок художнього смаку. Усі логічні моменти пов'язані із художньо-образним мисленням. Б.М. Теплов вважав, що зрозуміти художній твір – означає насамперед відчуття його, емоційно пережити його, а потім вже подумати над ним [8, 34].

2. Уміння оцінювати художній твір. З цього приводу В.К. Скатурич пише, що все, що стосується мистецтва, ми називаємо художнім, тому естетичний смак щодо мистецтва варто іменувати художнім смаком. Головна особливість художнього смаку, на думку вченого, полягає в тому, що художній смак є здатністю правильно розуміти і естетично оцінювати художній витвір мистецтва [6, 34-35].

3. Досвід – накопичені знання (естетичні, художні). Так, О.М. Коробко визначає художній смак як концентроване вираження естетичного досвіду людини та регулятор спрямованості естетичних відносин, що виявляється нерозривною єдністю емоційного та інтелектуального начал у психіці людини. Дослідник вважає саме підсиленням аналітичного начала художній смак відрізняється від естетичного [6,72].

4. Художнє чуття. Згідно з точкою зору В.І. Мазепи, саме художній смак впливає на формування індивідуальності особистості. Чим більш спрямованою на формування власного художнього смаку є особистість, тим більш розвиненим стає в неї художнє чуття. Засобом формування смаку виступає художній образ, дослідник визначає художній смак як «найголовніший елемент естетичного смаку, що є властивістю особистості як індивідуальності, безумовно, у художньому смаку є присутнім естетичний ідеал, але більш опосередкований, через індивідуально сприйняті, освоєні і включені в духовно практичне життя людини художні образи» [4].

5. Інтелектуальний розвиток (теоретичне мислення). Включення цього компоненту у структуру художнього смаку ми вважаємо необхідним, бо окрім емоційного відчуття, яке здатний викликати мистецький витвір, людина потребує певний рівень інтелектуального розвитку для теоретичного аналізу,

адекватного сприйняття твору та правильного його оцінювання. Левчук Л.Т. розглядає художній смак як особливу модифікацію естетичного смаку, яка значною мірою визначається художньою освітою людини, тобто знанням нею історії мистецтв, законів формотворення різних видів мистецтва, знайомством із літературно-художньою критикою. Вчений розглядає художній смак як: 1) перетворення естетичного смаку; 2) результат взаємовідносин особистості з творами мистецтва під впливом рівня художньої освіти; 3) показник взаємовідносин особистості і суспільства через мистецтво [2, 83].

6. Почуття міри (художньої, естетичної).

7. Асоціативність (сукупність асоціацій).

8. Естетична насолода. Цей компонент можна віднести до структури художнього смаку, якщо розглядати художній смак з точки зору його функціональної належності. Так, серед таких основних функцій смаку, як пізнавально-оцінна, виховна, перетворююча, адаптивна, соціальна, комунікативна, В.А. Скартершиков, А.Н. Сохор визначають й гедоністичну функцію [3,17]. Тобто мотивом для формування художнього смаку нерідко можна визначити здобуття задоволення від художнього твору.

9. Погляди і уявлення (естетичні, художні).

10. Готовність до створення естетично виразних творів мистецтва.

11. Художньо-естетична потреба. А.Н. Семашко підкреслює, що в категорії «художній смак» немов знімаються враження від художнього твору, накопичений досвід, а потім за допомогою раціональних засобів пізнавальної діяльності (оцінок, суджень) здійснюється регулювання задоволення потреб. Автор наголошує на тому, що не можна забувати, що смаком володіє особистість і рух її художньої потреби здійснюється за постійним контролем смаку. Це постає можливим тому, що в смаку «налагоджена» під впливом художніх поглядів як компонента світогляду, художня норма, що через смак впливає на плин і розвиток художньої потреби. Автор пояснює природу художнього смаку його складними взаєминами з художніми потребами, нормами і поглядами особистості [7, 40].

12. Інтерес до творів мистецтва. Художній інтерес становлять реалізація й конкретизація потреби. У загальному вигляді музичний інтерес розуміється як реалізація музичної потреби, розкриття її у свідомому виборі твору для прослуховування. Художній інтерес проявляється у спрямованості особистості на конкретну форму художньої діяльності, певне коло творів мистецтва.

Таким чином, даний перелік демонструє досить широкий діапазон критеріїв. Відзначимо, що розробка критеріїв художнього смаку дає можливість пошуку шляхів вдосконалення навчально-виховного процесу, дозволяє розкрити різнобічність розвиваючого потенціалу смакових параметрів, які супроводжують процес сприйняття мистецтва та створення художньо-творчих робіт на заняттях декоративного малювання культосвітніх навчальних закладів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брилін Б.А., Бриліна В.Л. Роль естетичного смаку в музично-творчому розвитку особистості. // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – 36. Статей. Ч. 1.: Вип. 3. – К.: Пед. преса, 2001. – с. 47-49.
2. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко; За заг. ред. Л. Т. Левчук. — К-Вища шк., 1997.— 399 с.
3. Естетика: проблеми та суперечки: Методол. основи дискусій в естетиці. М.: Мистецтво, 1985. - 175 с.
4. Естетичне виховання: довідник / В.І.Мазепа, А.В.Азархін, В.С.Горський [та ін.]; упор. Н.О.Яранцева. - К.: Політвидав України, 1988. - 214с.
5. Идеи эстетического воспитания: антология: в 2 т. - М., 1973.
6. Коновець С. Креативні освітні технології в сучасній мистецькій освіті. - Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ. – 2003.
7. Семашко А.Н. Художественные потребности и их развитие у молодежи / Александр Николаевич Семашко. – К.: Вища школа, 1977. – 157 с.
8. Теплов Б. М. Способности и одаренность. // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. - М., 1982. - 131с.

Роман ДУДЧИК

РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – доктор пед. наук, професор А.М. Растрюгіна

Сприяння формуванню національно мислячої особистості, громадянина-патріота незалежної України, зміненню самосвідомості українського народу в період всебічної розбудови державності, робить надзвичайно актуальними дослідження в галузі національної духовної культури, органічною частиною якої є музична культура.

Актуальність звернення до витоків та основних концептуальних засад формування системи музичної освіти в Україні в кінці ХІХ - початку ХХ століття обумовлені прагненням комплексного вивчення і узагальнення фундаментальних засад української музично-педагогічної спадщини доби розквіту української національної музичної школи, визначення її місця в історії української педагогічної освіти.

Мета статті – розкрити тенденції розвитку і особливості музичної освіти у різних навчальних закладах України на зламі ХІХ і ХХ століть, визначити ідеї, актуальні для сучасної освіти.

Історичний досвід української культури зумовив свою специфіку музичної освіти, що є предметом дослідження, головною метою якого є спроба теоретичного осмислення і узагальнення багатющого практичного та емпіричного досвіду набутого вітчизняними митцями на рубежі минулих століть. Адже,

незважаючи на величезний накопичений фактологічний матеріал, він здебільшого залишається розрізненим, несистематизованим і тому недостатньо придатним для застосування.

У комплексних працях з історії української музики (Архімович Л., Каришева Т., Шеффер Т., Шреєр-Ткаченко О.), музичної освіти у зазначений період не присвячено достатньої уваги. Дещо ширше відтворено картину музичної освіти у шеститомній «Історії української музики». Означена праця вигідно відрізняється зверненням до педагогічної практики у сфері релігійно-духовної культури.

Різною мірою питання освіти висвітлюються у працях, присвячених діяльності і творчості композиторів і музичних діячів. Звертаючись здебільшого до історії музичної освіти, як теми не головної, звужуючи її межі локальним підходом, названі праці при всій їхній науковій значущості й цінності не створюють цілісної історичної панорами освіти у розглянутий період.

Музична освіта – складно організований соціокультурний феномен, заснована на світовому досвіді, високому професіоналізмі й українській ментальності, поступово «ставала на крило», як невід’ємна частка в майбутньому цілісної системи народної освіти в Україні, вагомим чинником зміцнення національної свідомості українського народу та суспільного прогресу у цілому [5].

Під *музичною освітою*, відповідно до прийнятої термінології, розуміється загальна і професійна музична освіта. При загальній освіті навчання музики переслідує мету загальнокультурного розвитку, набуття знань та навичок для аматорського музикування. *Професійна освіта* – це, насамперед, процес навчання з метою підготовки до професійної діяльності, а також досягнення рівня професійної майстерності у результаті загального розвитку музичних здібностей.

Система музичної освіти в Україні к. XIX - п. XX ст. ґрунтувалась на просвітницьких традиціях, що склалися в українській культурі впродовж багатьох століть. Розвиваючись у контексті з музичними досягненнями Західної Європи, українська школа утверджує нові принципи музичної творчості і педагогіки. Оплот просвітництва в Україні – Києво-Могилянська академія (перший вищий загальноосвітній навчальний заклад у Східній Європі), була однаково доступна усім верствам населення. Як і багато університетів та академій Європи, у *Києво-Могилянській академії* в основу навчального процесу було покладено апробовану систему європейської педагогіки (система «семи вільних наук»), котра, як відомо, передбачала вивчення музики: нотного співу та інструментальної музики. В ній працювали видатні вчені і митці свого часу, які підтримували тісні контакти з культурними центрами Західної Європи. У *музичну освіту* та виховання вагомий вклад у зазначену добу вносили академічні вихованці. Вони викладали церковний спів у духовних семінаріях, повітових і парафіяльних училищах, учительствували в маєтках поміщиків і козаків, навчали дітей музики (господар дому особливо цінував уміння вчителя грати на музичних інструментах); складали популярні в свій час рукописні збірки, вміщуючи в них, поряд з віршами, кантами, народні пісні з нотами; ставали керівниками і учасниками капел у багатьох містах України та Росії, а інколи й за кордоном.

Серед *типових навчальних закладів* особливе місце належало гімназіям вищих наук, або ліцеям, що поєднували курси гімназії і університету. В інструкціях державних відомств, що відповідали за освіту, були чітко закріплені рівні знань для кожного стану: елементарне навчання для селян; нижча і середня освіта для міського люду – міщан, купців, різночинців; широка енциклопедична освіта і мережа привілейованих навчальних закладів чекали дворянську молодь. До останніх належали гімназії і пансіони при них, ліцеї, інститути шляхетних дівчат, кадетські корпуси, шляхетні пансіони [3].

Розвиток музичної освіти в Україні наприкінці XIX - початку XX ст. поряд з піднесенням рівню, збагаченням змісту, відбувався значною мірою завдяки *екстенсифікації*. Було засновано чисельні нові навчальні заклади зростав і розширювався контингент учнів, відбувався етап становлення установ підвищення кваліфікації музичних педагогічних кадрів; якість їх підготовки підвищувалась і шляхом збільшення терміну навчання.

Починаючи з другої половини XIX, особливо на початку XX ст. значного поширення набули такі форми самоосвіти, як *народні будинки, народні університети на народні школи*. Тенденція до демократизації мистецтва насамперед виявилася у виникненні широкої мережі *музично-хорових та музично-драматичних гуртків, струнних оркестрів, музичних товариств, об’єднань*, які проводили велику *музично-освітню роботу* в народних масах.

Музично-педагогічному процесу кінця XIX - початку XX ст. притаманне розмаїття індивідуальних методик навчання. У цій галузі діяли представники різних творчих поколінь.

Головним осередком музичної освіти були відкриті в різний час у багатьох містах *училища та інші спеціальні заклади*, які існували при Київському відділенні Імператорського Російського музичного товариства (РМТ) та його відділеннях.

При відділеннях РМТ, відкритих в українських містах, в 1883 р. виникають музичні училища у Києві і Харкові, а в 1897 р. – в Одесі. Але, на жаль, РМТ в своїй щоденній роботі часто-густо часто ігнорувало зразки української національної музики, які по цій же причині не було внесено до навчальних програм освітянських закладів, що діяли під його егідою. Проте широка розгалуженість роботи РМТ, часті виступи митців світової слави (С. Рахманінова, Й. Гофмана, О. Глазунова, О. Скрябіна, Ф. Шаляпіна, С. Собінова, С. Кусевицького та ін.) позитивно впливали на піднесення виконавської майстерності місцевих музикантів і на розвиток музичної освіти і культури взагалі [1].

До рубежу XIX-XX ст. українська музична культура прийшла з багатими традиціями і досягненнями у царині духовної й світської музичної педагогіки. Віднесемо до них демократичну спрямованість музичної педагогіки минулого, що виявилось при навчанні музики дітей усіх верств населення, розквіт партесно-

хорової культури, музично-просвітницький досвід провідних навчальних закладів України, серед яких особливе місце посідала лисенківська школа, консерваторії Києва та Одеси та інші професійні музичні освітні заклади з вершинним виявом професійного рівня. Нарешті, до активу української музичної освіти увійшов досвід російських, польських, угорських, чеських, словацьких, румунських навчальних закладів.

В українській музичній освіті все виразніше накреслилась тенденція до поглибленого розуміння принципів народності, всебічного, творчого і активного вивчення та використання фольклорних джерел. Посилюється боротьба з проявами дилетантизму, утриманського ставлення до народної пісенності.

З поширенням навчання музики сфера освіти поповнювалась яскравими особистостями, які створювали свої школи. У надрах системи загальної музичної освіти сформувались позитивні передумови для організації професійних навчальних закладів не в останню чергу завдяки професіоналізації українського музичного мистецтва. Змінювалося співвідношення між фаховими й аматорськими художніми силами, все більшої ваги в цілому набували професійні елементи.

Зростаючий інтерес широких кіл громадськості до музичного мистецтва зумовив пошуки форм масової музичної освіти. Ініціатором цієї справи в Україні став професор Київської консерваторії Б. Яворський. Він став фундатором першої в Україні (в Києві) *Народної консерваторії*. Діяльність *Народних консерваторій*, зокрема, в Києві та Харкові, давала змогу виявити музично обдаровану молодь та розгорнути роботу по створенню системи широкої музичної освіти як для дітей, так і для дорослих [6].

Широкий розмах музичного мистецтва на початку ХХ ст., дедалі зростаючий потяг до нього найдемократичніших верст населення стимулювали піднесення *музичної освіти*, якій приділялась увага не тільки в *гімназіях, прогімназіях*, а й в *інститутах, університетах, колегії Павла Галагана* тощо. Почесне місце в навчальному процесі *колегії Павла Галагана* посідало музично-естетичне виховання, де крім співу та гри на різних інструментах викладався курс історії музики.

Важливу роль в становленні музичної освіти в Україні відіграла *Музично-драматична школа*, відкрита в Києві *Миколою Віталійовичем Лисенком* у 1904 р. Вона стала видатним осередком української музичної і театральної освіти. У Києві окрім *школи М. Лисенка* існувала *музична школа М. Тутковського, музично-драматичні школи Міністерства внутрішніх справ, приватна школа М. Лесневич-Носової*, де навчали гри на фортепіано та оркестрових інструментах, викладали спів, теорію музики, сольфеджіо, гармонію, контрапункт, музичні форми, історію музики, інструментовку.

Аналогічні заклади були в ряді інших міст України: в Одесі - музичні курси артистів імператорських театрів А. Грецького та С. Грецької (класи фортепіано та сольного співу); курси К. Ленглера та М. Фідельмана курси сценічного мистецтва О.Рахманової. У Харкові поряд із музичним училищем існувала спеціальна фортепіанна школа В.Бенша; курси А.Реймерс; курси співу С. Латинського; музично-драматично-вокальні курси А. Соколової тощо [6].

На початку ХХ століття поряд з російськими Санкт-Петербурзькою та Московською консерваторіями функціонувало ще три українських консерваторії – Київська, Харківська та Одеська.

Консерваторії Києва, Одеси, Харкова сприяли консолідації музичних талантів України і започаткували виховання численних вітчизняних кадрів видатних виконавців, композиторів і педагогів, які відіграли видатну роль у розвитку українського музикознавства та музичної педагогіки.

Ретроспективний аналіз розвитку *музичної освіти* в Україні на рубежі минулого століття стає вельми актуальним і корисним для вдосконалення змісту, методів та форм організації музичного виховання і професійної освіти у наш час. Серед шляхів впровадження педагогічного доробку минулого у сучасну практику навчання слід визначити подальше посилення демократичної спрямованості музичного навчання, що передбачає охоплення дітей усіх верств населення; широке використання у навчальному процесі аматорських та професійних навчальних закладів вітчизняної духовної музики, партесно-хорової літератури; запровадження музично-просвітницького підходу до навчання; відновлення у педагогічній практиці таких форм організації музичної освіти, як музично-хорові та музично-драматичні гуртки, аматорські виконавські музичні об'єднання.

На сучасному етапі розвитку освіти згідно зі стратегічними завданнями формування вищої школи, основним завданням вищої освіти є підвищення рівня фахової підготовки педагогічних кадрів. Тому актуальною стає проблема вдосконалення професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів, змісту навчання, створення та втілення в практику роботи вищої школи новітніх методик викладання фахових дисциплін.

За останні десятиліття музична педагогіка досягла значних успіхів професійного становлення особистості вчителя музики, накопичила значний досвід його фахової підготовки. Однак, незважаючи на значну кількість опублікованих праць і проведених досліджень, ці проблеми залишаються актуальними.

Нажаль, доводиться констатувати, що за двадцять один рік незалежності України ефективна система загального художнього, зокрема, музичного виховання і професійного навчання, ще далека від бажаної. На сьогоднішній день ми спостерігаємо низьку якість викладання музики і співів, тематичну обмеженість репертуару, що перетворює ці заняття для учнів в примусові, за для «галочки», що призводить до формування у них негативного ставлення до національної музичної спадщини та культури. Для головної маси молодих українців музична освіта на цьому (початковому) етапі й закінчується. Це призвело до непопулярності класичної й народної музики, порожніх філармонійних залів, «непотрібності» мистецтва, фінансуванню його за «залишковим» принципом, що потребує негайному пошуку шляхів подолання такого, без перебільшення кажучи, критичного стану в музичній освіті.

Чимало років ми відмежовувалися всупереч здоровому глузду від скарбів вітчизняної культури, її історії, від національної духовної спадщини, акумульованої у традиціях старої школи, яку було рішуче відкинуто разом з лицьями, гімназіями, приватними пансіонами, багатотисячним досвідом церковної педагогіки. Однак, в цьому питанні (принаймні у столиці) є і деякі зрушення, як то заснування і успішне функціонування Київської дитячої Академії мистецтв на чолі з ректором – талановитим композитором і педагогом М.М. Чемберджи, відкриття декількох шкіл мистецтв, розвитку спеціальної музичної освіти в педагогічних училищах і вищих навчальних закладах, як то на мистецькому факультеті Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, якій вже декілька десятиріч поспіль очолює відомий митець, науковець і досвідчений педагог академік А.Т. Авдієвський.

Але це є на жаль, лише поодинокі паростки, які у цілому не можуть характеризувати сучасний стан музичної освіти в Україні як задовільний. Діяльність професіональних музикантів і педагогів різних спеціальностей, музичних освітянських закладів і організацій, урізноманітнення форм музикування і шляхів оволодіння мистецтвом гри на музичних інструментах, співу, композиції, що охоплювали різні верстви населення, об'єктивно сприяли досягненню значного процесу в музичному житті.

У наукових дослідженнях сьогодення представлено широкий спектр засобів забезпечення якості професійної підготовки, що досягається різними шляхами: оновленням змісту навчального процесу, орієнтованого на останні досягнення науки і практики, підвищенням професіоналізму, активною участю в науково-дослідницькій діяльності, вдосконаленням практичних умінь і навичок. Шляхи вдосконалення професіоналізму вчителів розкриваються в розробках нових технологій, зокрема, інтегрованого викладання мистецьких дисциплін у вищих закладах освіти, що призводить до створення та впровадження ефективних методик індивідуально-особистісного творчого розвитку майбутнього педагога, подолання обмежень у поетапному оволодінні технологією самовдосконалення особистості фахівця.

Ефективність формування музично-педагогічної культури забезпечується створенням таких педагогічних умов: формування мотиваційної сфери студентів через орієнтацію на майбутню педагогічну діяльність; організація доцільної навчально-виконавської діяльності; розвиток емоційно-ціннісного ставлення студентів до явищ музичної культури; створення ситуацій творчої самореалізації та самовираження у навчальному процесі; оволодіння студентами засобами й уміннями художньо-педагогічного спілкування з дітьми; формування й розвиток умінь педагогічної інтерпретації навчального матеріалу; закріплення набутих професійних знань, умінь і навичок шляхом самостійного конструювання змісту і способів музично-педагогічної діяльності.

Оновлення системи національної музично-педагогічної освіти також потребує поєднання традицій і новацій, що уможливить суттєве підвищення результативності підготовки фахівців завдяки розширенню змісту дисциплін, формуванню внутрішньої мотивації студентів до оволодіння професійними знаннями й навичками, встановленню діалогічних взаємин між педагогом і студентом, сприянню трансформації пасивного об'єкта сприйняття навчальної інформації на активного суб'єкта пізнання, саморозвитку й самовиховання на основі посилення особистісного й індивідуального, ціннісно-смислового і творчо-діяльнісного підходів у навчально-виховному процесі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архимович Л., Каришева Т., Шеффер Т., Шресер-Ткаченко О. Нариси з історії української музики. – К.: Мистецтво, 1964. 4.1.
2. Історія світової культури: Навч. посібник // Керівник авт. кол. Л.Т. Левчук. – К.: Либідь, 1994. – 480 с.
3. Історія української музики /Ред. кол.: М.П. Загайкевич (відп. ред), А.П. Калениченко, Н.Ф. Семенов. Т.3 (к. XIX - поч. XX ст.). – К.: Наукова думка, 1990, с.340-363.
4. Кузьмічова В.А. Музична освіта студентів педагогічних навчальних закладів України (1917-1933рр.). – Х., 2000. – 20 с.
5. Луговий В. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку // За заг. ред. акад. О.Г. Мороза. – К.: МАУП, 1994. – 196 с.
6. Українська музична спадщина: статті, матеріали, документи. – К.: Музична Україна, 1989. – 432 с.

Оксана ЖДАНОВА

СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В ТЕХНІЦІ БАТИКУ НА ЗАНЯТТЯХ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА СТУДЕНТАМИ ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Л.В. Бабенко

Художній образ, так само як і мистецтво в цілому, є складним і багатогранним продуктом творчої діяльності людини. Суть і риси художнього образу вивчають і філософи, і естети, і теоретики мистецтва, і художники. Для того, щоб правильно розуміти і глибше засвоювати теоретичні основи композиції, потрібно знати суть, основні риси, властивості, якості художнього образу.

Художній образ характеризується декількома важливими рисами або властивостями. Ними є:

- 1) наявність індивідуального, характерного;
- 2) наявність загального, типового;
- 3) наявність естетичного відношення художника (письменника) до того, що відображається;

4) наявність вигадки (робота творчої уяви) і художнього розуміння, що включає як наочно-образне, так і абстрактно-теоретичне мислення, тобто роботу розуму (раціональне в художньому образі). Очевидно, до цих найважливіших, основних рис художнього образу слід додати ще такі, обов'язково властиві кожному сьогоденню художньому образу межі, як новизна, об'єктивність і суб'єктивність.

Ступінь прояву кожної з цих властивостей в кожному окремому образі різна. У одному образі сильніше виступає узагальнення, в іншому естетичне, ліричне, в третьому вони мають однаково важливе значення [6].

Бакушинський А. зазначає, що створення твору декоративно-прикладного мистецтва складний творчий процес: художник утілює свій задум, свою художню ідею засобами даного виду мистецтва. Основа цього творчого процесу - пошуки гармонії композиції, орнаментального ритму, кольору і матеріалу [1].

Кибрик Є.А. зазначає, що робота художника над новим твором починається з вибору теми відповідно призначенню виробу. На даному етапі особливо важлива не тільки конкретна інформація, що міститься в елементах, що зображаються, але і той декоративний образ і емоційний настрій, які художник прагне передати за допомогою різних художніх засобів.

Найважливішим художнім мірилом витвору декоративно-прикладного мистецтва може бути добре продуманий загальний колорит. Цілісне вирішення всієї речі, можливо, тільки при узагальненості орнаментальних форм; роздроблений орнамент спричиняє за собою і строкате колірне рішення. Крім того, для сучасного стилю в декоративно-прикладному мистецтві характерне дбайливе відношення до краси оброблюваного матеріалу, а узагальненість форм дозволяє яскравіше виявити природні його якості [4].

Колорит - один із засобів створення певного образу, настрою твору. Не випадково, розглядаючи витвір текстильного мистецтва, вживають такі епітети, як сонячний, весняний, стриманий, радісний, похмурий і ін. Вони народжуються в результаті зорового і емоційного відчуття, що виникає при першому знайомстві з річчю. Основу цього відчуття складає глибокий внутрішній зв'язок, що існує у всякому закінченому художньому творі між загальним композиційним задумом, орнаментальним ритмом і колористичним рішенням. Але тільки володіючи багатим досвідом в створенні художніх творів, знаннями закономірностей взаємовідношення квітів, можна проаналізувати зорові відчуття, сказати, чому - той або інший твір, його колорит хороші або погані, наскільки повно вони розкривають художню ідею твору, і передати ці знання учням [9].

Логвиненко Г.М. вказує, що різні за формою і кольором мотиви є джерелом творчості для всіх народів у всі часи. Людина отримує уяву про красу, гармонію у спілкуванні з довкіллям. Але, створюючи художній образ, вона не відтворює предмет із фотографічною точністю, а перетворює його за допомогою художніх засобів. Творчо переробляючи мотиви природи в художні образи, майстри застосовують певні узагальнення.

Створюючи витвори мистецтва, втілюючи в матеріалі знайдений пластичний мотив, справжній художник повинен не лише володіти майстерністю, спираючись на досягнення мистецтва минулого, а й примножувати їх, вести творчі пошуки. Художник повинен створювати такі образи, яких до цього в мистецтві не було. Без новизни не може бути створено справжнього витвору мистецтва.

Багато творів народних майстрів є зразками мистецтва, у яких форма, декор зміст нерозривно пов'язані. Народ віками відбирав довершені у природі форми радісні поєднання кольорів, стилізував їх створював нові.

Є. Кибрик писав, що узагальнення та виділення композиційних законів, правил, прийомів і засобів виразно виявилось потрібним лише в останні десятиліття. Не було ніяких методичних посібників з композиції не тільки сучасних авторів, а й творців-теоретиків дореволюційної реалістичної школи. Потреба в з'ясуванні та розробці проблем композиції настільки назріла, що все частіше стали з'являтися висловлювання на цю тему [2].

Композиція як твір створюється такими образотворчими засобами, як малюнок, світлотінь, колір, лінійна і повітряна перспектива та ін. Вона взаємопов'язує всі образотворчі засоби і є «найбільш змістовним компонентом художньої форми». «Саме композиційними засобами в першу чергу художник розкриває ідею твору, підкреслює основне і головне в творі, вводить глядача в світ своїх переживань і думок» [5, 75].

Т.Рібо в роботі «Творча уява. Закон розвитку уяви» розглядає творчу уяву як безпосередній засіб створення художнього образу в мистецтві. Саме завдяки цій причині їй і приписують спонтанність та мимовільність. Вона є наслідком сходження в одній площині, часто випадкових, вивчених і засвоєних людиною попередньо різноманітних факторів.

Психологи визначають певну емпіричну закономірність проходження творчої уяви у своєму повному розвитку крізь два періоди, відділені критичною фазою - період підготовки чи самобутності та період остаточного складання творчої уяви, яка виявляється у різних сферах діяльності людини. Ця формула є лише коротким вираженням досвіду, а тому її і можна пояснити лише досвідом.

Як відомо особливо обдаровані творчою уявою люди зустрічаються рідко. Більшість же людей в процесі дорослішання поволі втрачають яскравий, емоційний і образний світ свого дитинства, забувають мрії своєї юності. В цьому можна помітити певний регрес уяви, але не повне знищення її, тому, що творча уява в людини не зникає зовсім; вона робиться тільки випадковістю.

У деяких людей творча уява, хоч і досить розвинута, проте не переходить межу першого періоду і зберігає свою майже дитячу форму, ледь змінену малою кількістю емоцій. Тут мова йде не про простодушність і щирість характеру, властивого деяким винахідникам, унаслідок чого їх називають "дорослими дітьми", але про простоту і характер самої їхньої уяви. Така форма творчої уяви сумісна з

художньою творчістю. Процес дії творчої уяви митця передбачає дві основні операції: одну негативну і підготовчу – абстракцію; іншу позитивну й установчу – асоціацію.

Отже художній образ піддається безперестанній метаморфозі й обробці усуненням одної прикмети, і доданням іншої, розкладанням на частини предмету і втрати частин. Він не є щось мертве і не походить на фотографічне кліше, з якого можна одержати невизначене число копій. Будучи залежним від особливостей мислення людини, він змінюється як і усе живе. Але кожна із 3-х вищевказаних груп образів виявляється корисною в художній творчості; вони слугують матеріалом для різних видів творчої уяви – у конкретному вигляді для художника, а в схематичному для вченого й інших [8].

Історія мистецтвознавства стверджує, що практично невідомі приклади створення художниками геніальних творів зроблених абстрактно, неемоційно і без творчо-афективного стану: людська природа не допускає такого чуда. Досить показовими в цьому плані є “несамовито енергетичні” афективні стани творчості Мікеланджело, Гойї, Ван-Гога, Гогена, Кандинського, Філонова, та ін. [10].

Стало майже загальним правилом, говорити про те, що скульптори і живописці, поети і музиканти відчують “як на яву” почуття і пристрасті створених ними персонажів як художніх образів, та ототожнюють себе з ними. В цьому випадку психологи зазначають що існують два творчих афективних потоки: один, що складає емоцію, предмет мистецтва; інший, що спонукує до створення художнього образу та розвивається разом з ним.

Теоретичний закон оживання образів є закон повної реінтеграції; так, наприклад, спогад всіх обставин тривалої подорожі, у їхньому хронологічному порядку, без додатків і опущень. Але ця формула виражає те, що повинно бути, а не те, що є. Вона припускає, що людина доведена до стану чистої безстрастності і захищений від усякого впливу, що обурює, вона відповідає цілком систематичним формам пам'яті, що застигли в рутині і звичках, але за винятком цих випадків залишається абстрактним поняттям.

Цьому платонічному закону протидіє реальний і практичний закон, керуючий оживанням образів. Його називали законом власної “вигоди” чи афективним, так що його можна формулювати в такий спосіб.

У період розвитку творчої уяви проявляється додатковий закон – зростаючої складності; він впливає за поступовим рухом від простого до складного. Точніше, це не є закон уяви у повному розумінні, але принцип раціонального розвитку, що впливає на творчу уяву в зворотному напрямку; це закон духу що пізнає, але не уявляє.

Відомо, що теоретичне і практичне знання розвивається в міру свого ускладнення. Але як поступово розум виразно відрізняє можливе від неможливого, уявне від дійсного. Дорослішаючи людина зникає до розважливості, підкоряється дисципліні, вплив якої не зворотній, – і творча уява волею-неволею підкоряється новим умовам. Вона позбавляється своєї необмеженої влади, людина втрачає ту сміливість, якою володіла в дитинстві, все підкоряється правилам логічного мислення підпорядковує собі і творчу уяву людини. В цілому можна сказати, що творча здатність людини залежить від здатності пізнання.

У літературі і мистецтвах існує розмежування між простотою примітивних образів і складністю оригінальних художніх образів, породжених досить високими здобутками цивілізації. Розвиток творчого мислення у художньому, науковому, соціальному аспектах, залежить від того, що все більше потрібно знати людині, щоб створювати щось нове, а без цього людина повторює старе, думаючи, що винаходить нове. Отож можна зробити певний висновок про те, що розвиток творчої уяви в цілому в людському суспільстві, розглянутий в історичному аспекті, подібний тому ж шляху, як і розвиток уяви окремої людини.

Доцільно при навчанні на заняттях активізувати почуття композиції і включати невеликі за часом тренувальні вправи, які допоможуть розвитку розуміння аспектів творчої діяльності. Це треба робити на початку кожного заняття. Такі вправи повинні допомагати студентам не тільки розвивати композиційні аспекти, а також розвитку специфічних композиційних елементів, необхідних на заняттях зі спеціальних дисциплін. Це вкрай важливо, тому що допомагає студентам у шліфуванні своєї майстерності [7].

Розвиток у студентів творчої самосвідомості, виховання культури і смаку веде до виховання професійних і талановитих фахівців. Чимале значення в рішенні цього завдання має розвиток почуття композиції.

Завданням навчальних занять з декоративно-прикладного мистецтва є розвиток у студентів композиційного відчуття та творчого підходу до створення художнього образу засобами техніки батіку формування таких знань, умінь та навичок: засвоєння основних технік розпису тканини; формування практичних навичок для вирішення композиційної цілісності зображення; розуміння композиційних закономірностей твору [3].

Студенти набувають таких умінь і навичок: дотримуватись послідовності в роботі над зображенням; створювати цілісний образ шляхом точного і лаконічного використання законів, правил та засобів композиції; відтворювати цілісність зображення на завершальній стадії роботи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание. Опыт исследования на материале пространственных искусств. – М., 1925. – 130с.
2. Кибрик Е.А., Алехин А.Д. Композиция Серия: Библиотечка "Юного художника". Совети начинающим Антология Издательство: Юный художник, 2006 г. Мягкая обложка. -32 с.
3. Малиніна А.О., Малиніна І.О. Основи розпису тканини. Батик: Навчально-методичний посібник. – Х.: «Скорпіон», 2005. – 48с.
4. Моран А. История декоративно-прикладного искусства. М., 1982.
5. Никифоров Б.М. Путь к картине. М., 1971, - 180с, с.75.

6. Пасічний А.М. Образотворче мистецтво: Словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан – 2003.
7. Піхманець Р.В. Психологія художньої творчості: Теоретичні та методичні аспекти. – К.: Наукова думка, 1991.
8. Рібо Т. Творча уява /Закон розвитку уяви/. Спб., 1901. С. 132-140.
9. Справочник по отделке текстильных материалов /Г.С.Сарибеков. Е.Е.Старикович, Ю.И.Осик, В.Л.Молоков. – К.: Техника, 1984.
10. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных расхождений. М, 1961, с. 9—20.

Юлія ІВАНОВА

ВИХОВАННЯ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ТАНЦІВНИКА

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – народний артист України, професор В.Ф. Похиленко

Узагальненість і багатозначність хореографічної пластики вимагає застосування особливих законів відображення дійсності, що є складовими акторської майстерності танцівника.

Кожний вид мистецтва має свої специфічні закони відображення життя, свої особливі форми, виразні методи і свій матеріал. Письменник пише роман, повість, поему, п'єсу, користуючись словом; композитор в своїй творчості користується звуками музики; художник – фарбами; скульптор – пластичними матеріалами (глина, гіпс), а балетмейстер – виразною пластикою тіла, рухами, мімікою і жестами. Але всі види мистецтва об'єднує одна ціль – створення краси, яка рівнозначна добру, душевній і фізичній досконалості людини. Створена мистецтвом ідеальна краса народжує в людині благородні наміри до самовдосконалення.

Сама собою хореографія має величезне багатство емоційних барв і відтінків. Танцювальне мистецтво вражає широкою різноманітністю видів, жанрів і виражальних засобів. Мовою танцю не менш яскраво, ніж словом, можна розповісти про людські почуття, думки і поривання, про ніжне кохання лісової Мавки, про героїчний подвиг легендарної Марусі Богуславки, про страждання шекспірівської Джульєтти, про мужню боротьбу Спартака. Недаремно М.В.Гоголь назвав мову танцю легкою, прозорою і полум'яною і вбачав у ній невичерпні можливості для відтворення і розкриття духовного світу людини.[5, 6-7]

Хореографічне мистецтво – це синкретичне мистецтво. Тут злились в єдиному потоці танець і пантоміма, музика і поезія, пози і пластика рухів, драматургія літературного твору.

В перекладі з грецької «хореографія» означає «запис рухів». Але зміст цього слова став значно ширшим і поняття «хореографія» в теперішній час включає в себе все те, що відноситься до мистецтва танцю: і професійний класичний балет, і народні і балетні танці і танець-модерн і естрадні танці – все це називається хореографією. З давніх-давен танець прикрашав життя людей. Танець в самому найпростішому своєму виді – це виразні рухи людського тіла, які підкоряються визначеному ритму. Танець без сумніву народився під різноманітний шум – плескання в долоні удари в примітивні інструменти Пізніше виконувався під найпростішу музику.[5, 7-8]

Побачивши танець, ми сприймаємо його як художнє ціле. Можемо визначити тематичне спрямування твору, сюжет, виділити якусь думку, виходячи зі своїх естетичних смаків, уподобань. У нашій уяві викристалізуються окремі лексичні знахідки, цікаві композиційні побудови, їх вдалі зв'язки з музичним супроводом. Балетмейстер усіма цими й іншими виражальними засобами реалізує свій художній задум, створює мистецький твір, у якому відбиває своє бачення реального світу. Органічний сплав виражальних засобів складає хореографічну фразу, речення, період, які суворо підпорядковуються архітектоніці твору. Отже, логічне поєднання рухів, жестів, поз у закінченні фрази, речення, періоди – шлях до створення хореографічного художнього образу, який часто сприймається опосередковано.[2, 16]

Завдання любого художника – поета, письменника, музиканта, режисера чи балетмейстера – відтворити засобами свого мистецтва атмосферу того часу, про який він розказує в своєму творі, через відображення конкретної події, тобто через художній образ. Це конкретний характер людини, який проявляється в його відношенні до оточуючого середовища. Характер героя проявляється на сцені в лінії його поведінки, в його діях засобами хореографічного мистецтва.

Виразні засоби хореографічного мистецтва – це музично-організована, образно-виразна форма рухів. Художній образ у хореографії створюється на основі високого рівня моторної координації, динаміки рухів, їхньої пластичності, гармонічності, диференційованості, ритмічності тощо. У цьому процесі бере участь оптико-кінетична система, що включає міміку, контакт очей, рухи рук, плечей, ніг, пантоміміку тіла в цілому. Людське тіло є вихідним матеріалом виявлення рухів. Проте організм – тіло та індивід – особистість існують не паралельно, і тим більше не протилежно, а в тісному зв'язку. Для актора-танцівника постановка тіла, вміння прийняти ту чи іншу позу, поставу голови, міміку обличчя і т.п. – результат навчання, кропіткої, щоденної роботи, виконання системи тренувальних вправ. Мета всього цього – оволодіння технологією мистецтва. Тільки на основі цієї підготовчої стадії відбувається творення образів хореографічного мистецтва.[1, 564]

І як це не дивно, на сцені, для танцівника найважче – це навіть просто правильна хода. Просто пройти і виразити при цьому певний стан духу, в якому ти йдеш: задоволений, сердитий, хворий, здоровий, веселий, сумний, – часом це набагато складніше, ніж танцювати, вирішуючи якимось танцювальним завданням. Найпростіше, на перший погляд, раптом стає найскладнішим. Тому особливо важливо вкласти в кожен рух правильні почуття. Якщо артист танцює грамотно, але без темпераменту це не хвилює. Такий

професійно байдужий артист дуже часто опиняється в дурнях порівняно з талановитим аматором, який горить на сцені і заражає своєю енергією зал для глядачів. Рух у танці не самоціль, а засіб виразу.

Без урахування найтіснішого взаємозв'язку, взаємовпливу, взаємозалежності усіх елементів танцю, їх співвідношення у загальній конструкції неможливо аналізувати хореографічний твір. Майстерність балетмейстера-постановника саме й визначається тим, наскільки він оволодів комплексом виражально-зображальних засобів, притаманних хореографічному мистецтву, як він оперує ними для розкриття змісту твору.

У конкретно-чуттєвому відтворенні дійсності засобами танцю на перший план виходить пластика і рух, які в поєднанні з музикою становлять основу твору – його лексику. Раз є танцювальна лексика, є і танцювальна мова, яка являється текстом хореографічного твору.[2, 16]

Так, як мистецтво хореографії найтіснішим образом зв'язане з музикою, отож і хореографічний образ, його розвиток потрібно розглядати в тісній взаємодії з музичним твором. Музика – основа хореографічного твору і від неї залежить чи сприйметься хореографічний твір глядачем. Музика повинна відповідати ідейному задуму балетмейстера і допомагати йому в розкритті образу. І якщо музичний образ зливається з хореографічним і несучи ідейне навантаження – можна з впевненістю сказати, що танець вдався.

Зовнішні дані допомагають або заважають танцюристові, але зрозуміло, що успішність його сценічної діяльності залежить значною мірою від внутрішнього наповнення, артистизму. Є танцівники ліричного складу, інші схильні до героїчних і трагічних ролей деякі володіють комічним даром. Найбільш обдаровані натури володіють більш широким акторським діапазоном. Поряд із зовнішньою технікою, яка виражається у вмінні виконувати складні технічні елементи, необхідно володіти такою складовою акторської майстерності, як внутрішня техніка, яка включає вміння керувати своїми думками і почуттями, наповнювати ними рухи і жести, пози. Внутрішня техніка – найважливіший елемент мистецтва перетворення актора під час створення художніх образів. Мало стати у красиву, правильну позу, яка відповідає малюнку композиції. Справжнє мистецтво починається тоді, коли ця поза, у взаємозв'язку з іншими компонентами танцювальної композиції, наповнюється справжніми почуттями – радості, щастя, гніву, гордості тощо. Талановиті танцівники, володіючи внутрішньою технікою, наповнюють свої танці конкретним змістом.

Хибною є думка про те, що під час вправ на розвиток внутрішньої техніки потрібно щоразу викликати почуття і вкладати їх у всі пози та рухи. Коли йдеться про виразність і змістовність у хореографії, то мається на увазі змістовність танцю в цілому, оскільки він складається з комплексу виразних рухів. Якщо танцівник правильно зрозумів, відчув зміст танцю, то його руки, ноги й корпус перестануть бути «дерев'яними», наповняться внутрішнім теплом.

Тому актор-танцівник – це майстер, художник, який творить образ. Незалежно від того, чи являється артист солістом, чи виступає в кордебалеті, він не може тільки механічно виконувати рухи які задані балетмейстером. Він повинен бути його співавтором.

Актор-танцівник створює засобами танцю живі людські образи. Тому, від ступеню таланту і творчого відношення артиста до своєї роботи залежить дуже багато. Талановитий артист, захоплений новою партією, своїм виконанням збільшує її значимість і навпаки, нездібний або байдужий – може все звести нанівець.

В чому ж полягає творчість танцівника? Специфіка творчості танцівника полягає в тому, що думки, почуття, переживання свого героя, він відображає без допомоги людської мови; рухами тіла, жестами рук, мімікою обличчя. Мовою тут являється танець. Від ступені його наповнюваності змістом залежить сила його виразності.

Важливу роль відіграють і природні дані танцівника. Потрібно володіти цілим комплексом фізичних і духовних якостей: гармонічною будовою тіла, міцним здоров'ям, витривалістю, артистизмом, мати музичний слух і прекрасне відчуття ритму, вірно відчувати і виразно передавати на сцені музично-хореографічний образ, вловлювати і втілювати зміст музики, її найтонші нюанси. Без почуття ритму не може бути синхронності музики і танцю, їх єдності. Крім того, артист балету повинен володіти музичністю і зоровою пам'яттю, мати тонкий слух і гострий зір.

Танець повинен бути наповненим певним емоційним змістом, інакше він перетвориться на абстрактне поєднання рухів тіла. Стан людини, образ якої створює виконавець, втілюється в танцювальних рухах певного характеру, завдяки чому глядач сприймає думки й почуття, закладені в танці. Думки й почуття танцівника, який майстерно і артистично, наповнено виконує свою партію, оволодівають глядачами й викликають у них співпереживання.

Наведемо вислови відомих представників танцювального мистецтва щодо акторської складової виконання танцю:

«Оволодійте технікою, а потім забудьте за неї і будьте природними!» (Анна Павлова);

«Я імпровізувала, збожеволівши від музики... мої очі палали, як у лихоманці. З кожним стрибком мені здавалося, що я торкаюся неба, а коли я повертаюся на землю, вона знов ставала тільки моєю» (Дженіфер Бейкер);

«Навчання танцю дарує тобі найвеличнішу свободу з усіх, щоб виразити всю цілісність твого особистого «Я» (Меліса Хейден);

«Технічної досконалості недостатньо. Вона – сирота без справжньої душі танцівника» (Сильвія Гіллем);

«Якщо жести і міміка кожного завжди будуть відповідати рухам його душі, лише тоді вони виразять істинні почуття – і твір ваш оживе», – стверджував великий французький реформатор танцю Ж.-Ж.Новер у

книзі «Листи про танець і балети». Слушною є його думка, викладена у його праці, про те, що танцівнику паралельно з технікою потрібно більше уваги приділяти розвитку емоційної сфери, оскільки тоді на його обличчі відобразатимуться всі хвилювання душі, проявляючись на тисячу ладів.[4]

У результаті аналізу цих висловів виділимо окремі складові артистизму, які необхідно виховувати, а саме:

- природність виконання танцю, тобто органічне проживання хореографічного образу;
- уміння імпровізувати на основі визначеного малюнку танцю;
- прояв у танці яскравої особистості, тобто наповнення кожного руху, жесту особистісним ставленням;
- уміння яскраво переживати і доносити до аудиторії почуття, закладені в конкретній постановці.

Отже, акторська майстерність вимагає від виконавця, крім володіння такими суґубо балетними засобами виразності, як віртуозна техніка, міміка, точний осмислений жест, музикальність та ін., а ще спостережливості, уваги, уміння відбирати та збагачувати життєвий матеріал, фантазії, пам'яті, темпераменту. Емоційний стан людини виявляється в характері її рухів, навіть її хода може бути сповнена радості або смутку. Художній образ у танці завжди поглинає думки та почуття його творця, органічно пов'язаний з музикою: танець – душа музики, мелодійний та ритмічний звук, що став мелодійним і ритмічним рухом людського тіла, розкриває характери людей, їхній внутрішній світ, зміну настроїв, внутрішнє життя душі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балет. Енциклопедія. – М.: Сов. енциклопедія, 1981.
2. Василенко К. Лексика українського народно-сценічного танцю. К. Мистецтво, 1996.
3. Захаров Р. Искусство балетмейстера – «Искусство» М. 1954.
4. Новер Ж.Ж. Листи про танець. - Л-М, 1965.
5. Станішевський Ю. Хореографічне мистецтво. Київ.: Рад. Школа, 1969.

Євген ІВАСЮТА

КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т.М. Стрітьєвич

В статті узагальнюються поняття креативність, окреслюються структурні компоненти креативності та визначаються основні критеріїв розвитку креативності у майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Сьогодні сучасне суспільство потребує не вузьких спеціалістів – носіїв окремих виробничих функцій, а у всебічно розвинених соціально активних особистостей, які мають фундаментальну наукову освіту, багату внутрішню культуру. Зміни у суспільстві, що відбуваються досить швидко, потребують від людини якостей, котрі б дозволяли творчо і продуктивно підходити до будь-яких змін. Для того, щоб вижити у ситуації постійних змін, щоб адекватно на них реагувати, особистість повинна активізувати свій творчий потенціал. Таким чином, виникає протиріччя між репродуктивним характером традиційної системи освіти і нагальною потребою суспільства у креативній системі розвитку особистості.

Термін «креативність» у педагогіці та психології набув поширення у 60-ті роки ХХ століття. За сучасних умов він активно використовується в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів (В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Козленко, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Петухов, Е. Торенс, К. Тошина, М. Лещенко, В. Франкл, Е. Фром та ін.). Проте згадане поняття не можна визнати чітко та однозначно визначеним, не запропоновано єдиного підходу або концепції креативності.

Аналіз навчально-медичної літератури засвідчує, що на даному етапі розширюється проблематика як у трактуванні самого поняття креативності так і місця креативності в структурі особистості (Д.Б.Богоявленська, А.Маслоу), рівня усвідомленості проявів креативності (Д.Б.Богоявленська, Я.А.Пономарьов), джерел та умов розвитку креативності особистості (Л.А.Орбелі, О.К.Тіхоміров, З.В.Денисова). Зазначимо, що взаємозв'язки творчих завдань та розвитку креативності розглядали Е.Гетцельс і Ф.Джексон, В.Н.Дружинін. Обґрунтовували вплив віку на продуктивність творчого процесу та креативність І.Алло та В.Біррен. Визначали взаємозалежності креативності від особистих характеристик Ф.Баррон, Д.Ерк, співвідношення інтелекту і креативності Дж.Хілфорд, Е.П.Торренс, Д.Б. Богоявленська, В.М.Русалов.

Проблема креативності набуває надзвичайної ваги з огляду на важливе завдання, що гостро постало перед суспільством на сучасному етапі розвитку: розробка та формування нових наукових підходів до організації та здійснення різноманітних форм навчання й виховання, становлення і розвитку творчих особистостей, спроможних до креативної діяльності у різних сферах життя. Тому накопичений найбагатший освітній і виховний досвід, спрямований на розвиток креативності, творчого потенціалу, мотивації студентів, їх саморозвиток, є особливо актуальним з позиції сучасних проблем у вищих навчальних закладах. З огляду на вищевикладене, наше завдання полягає у виробленні якомога адекватної технології формування креативної компетенції майбутніх учителів образотворчого мистецтва та

активізацію їхнього творчого потенціалу до здійснення навчально-виховного процесу відповідно до вимог сучасного соціуму, тобто формуванню гармонійно розвиненої особистості.

Метою статті є узагальнення поняття креативність та визначення основних критеріїв розвитку креативності у майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Для ефективного процесу розвитку творчого та креативного потенціалу студентів в даній статті змодельовані базові елементи розвитку креативності студентів на заняттях з образотворчого мистецтва; розроблені критерії розвитку креативності, включаючи оцінку мотиваційного, інтелектуального компонентів, а також компоненти саморозвитку особистості в навчальній діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам зробити висновок, що дослідники по-різному підходять до розгляду суті поняття «креативність». Залежно від цього структурні елементи творчої креативності особистості та їх співвідношення видозмінюються.

Основоположник Є.П.Торренс охарактеризував креативність як процес появи чутливості до проблем, дефіциту знань, їх і дисгармонії, фіксації цих проблем, пошуку рішень, висунення різних гіпотез та їх перевірки. Він дає таке визначення: креативність – це природний процес, породжуваний сильною потребою людини в знятті напруги, що виникає в ситуації невизначеності або незавершеності. Він виділяє такі параметри креативності, як гнучкість, оригінальність, легкість, ретельність розробки деталей. За результатами виконання певних тестових завдань легкість оцінюється як швидкість виконання завдань, гнучкість – як кількість переключень з одного класу об'єктів на інший, оригінальність – як мінімальна частота даної відповіді в однорідній вибірці [6].

Дж. Гілфорд дійшов висновку, що креативність доцільніше характеризувати за дещо іншими шістьма параметрами як: здатністю до виявлення й формування проблем; здатністю до генерування великої кількості ідей; гнучкістю – здатністю до продукування найрізноманітніших думок; оригінальністю – здатністю відповідати на подразники нестандартним способом; здатністю вдосконалювати сприйманий об'єкт, додаючи певні деталі; здатністю розв'язувати проблеми шляхом реалізації відповідних аналітико-синтетичних операцій [2,76].

Сучасний психолог С.Девіс розробив визначення що до структури креативної особистості яка складається з тринадцяти основних якостей, серед яких: усвідомлення – сприйняття самого себе як людини творчої, спроможної створювати щось нове. Оригінальність – гнучкість в ідеях та думках, винахідливість, готовність заперечувати певні пропозиції, діяти за принципом «а якщо?». Незалежність – впевненість у собі, управління власною поведінкою на основі внутрішніх цінностей та критеріїв, уміння протистояти зовнішнім вимогам. Схильність до ризику – готовність випробувати щось нове, навіть якщо це може призвести до негативних наслідків, стійкість до невдач, оптимістичність Енергійність – захопленість діями, заповзятливість, безпосередність. Артистичність – виразність, естетичні інтереси. Зацікавленість – широта інтересів, допитливість, схильність до експериментування й задавання запитань. Почуття гумору – грайливість. Потяг до складності – інтерес до незрозумілого та таємничого, лояльність до неоднозначності, безладу, сумісності несумісного. Неупередженість – сприятливість нового, інших точок зору, ліберальність. Потреба в усамітненні – само споглядальність, рефлексивність, спроможність працювати наодинці, наявність внутрішніх потреб, котрі зазвичай не розкриваються для оточуючих. Інтуїтивність – проникливість, спостережливість. Єнтелехія – цілеспрямованість як дієва сила, перетворююча можливість у дійсність. Говорячи про джерела та умови розвитку креативності.

Богоявленська Д.Б. характеризує креативність як соціально-зумовлене явище, яке особливо розвивається в навчанні. В якості одиниці дослідження креативності вона пропонує розглядати інтелектуальну активність, яку вона визначає як інтегральне властивість деякої гіпотетичної системи, основними компонентами якої є інтелектуальні (загальні розумові здібності) і особистісні особливості (мотиваційні і т.д.) фактори розумової діяльності. При цьому інтелектуальна активність не зводиться ні до одного, ні до іншого компоненту. Розумові здібності складають ніби фундамент інтелектуальної активності, визначаючи широту і глибину пізнавального процесу, але проявляються в ній не безпосередньо, а лише переломлюючи через мотиваційну структуру особистості [1,46].

Процес розвитку креативності особи характеризується також соціальною динамікою (зміна психофізичних показників людини) індивідуально-особистісною динамікою (ускладнення з віком внутрішньої життєвої сфери, збагачення когнітивної сфери, потребо-мотиваційної сфери, розвиток свідомості тощо) цей процес має соціально-історичну динаміку, яка означає зміни, продиктовані розвитком суспільства, зокрема наявністю «соціального запиту» на творчу самореалізацію людини, прийнятою «соціальною нормою» цієї самореалізації [4].

У свою чергу принцип креативності у професійній підготовці майбутніх учителів та навчально-виховному процесі полягає у максимальній орієнтації на творче начало у навчальній діяльності

Як і будь-який процес, творча креативність особистості майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на заняттях потребує об'єктивної оцінки. Для оцінки креативності студентів нам необхідно визначити критерії, які були б найважливішими показниками досягнення поставленої мети. Показниками в нашому дослідженні є результати навчання, виховання, творче самовираження у професійній діяльності.

У процесі виявлення критеріїв ми враховували наступні вимоги до їх виділення і обґрунтування: критерії повинні відображати основні закономірності формування особистості; за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між усіма компонентами системи, що досліджується; якісні показники повинні виступати в єдності з кількісними; критерії мають бути розкриті через ряд якісних ознак

(показників), у міру прояву яких можна судити про більшу або меншу міру прояву цього критерію; критерії повинні відбивати динаміку вимірюваної якості в часі й культурно-історичному просторі.

На основі аналізу відповідної літератури стосовно структури та психологічно складових креативності, сутнісних характеристик креативного потенціалу, ми визначаємо його структуру у майбутніх учителів образотворчого мистецтва на заняттях як єдність двох компонентів: інваріантного й такого, що можна розвивати, який включає в себе: мотиваційний компонент, інтелектуальний компонент, що саморозвивається [5, 12]. До рівнів креативного потенціалу на заняттях з образотворчого мистецтва ми відносимо: споглядальний (те, що може сам студент); діяльнісний (студент починає діяти з власної ініціативи); творчий (студент хоче створити щось нове з власної ініціативи).

З метою визначення міри прояву креативності майбутніх учителів образотворчого мистецтва ми виділили критерії творчого потенціалу студентів згідно з початковим, середнім, достатнім, високим рівнями. При цьому міра зміни процесу розвитку творчого та креативного потенціалу і буде критерієм рівня творчого потенціалу. Також нами враховані основні компоненти креативності визначені дослідниками такі як: мотиваційна діяльність, розвиток інтелектуальних здібностей, розвиток творчих здібностей що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять в структуру обдарованості в якості незалежного фактору, розвиток творчого потенціалу, самореалізації особистості.

Таким чином ми окреслили такі критерії:

Початковий рівень характеризується нестійким інтересом до творчої діяльності, слабковираженою зацікавленістю, зниженими пізнавальними інтересами. Знання, уміння й навички студентів недостатньо повні й дозволяють здійснювати лише репродуктивну творчу діяльність. Здатність до саморефлексії розвинена недостатньо. Рівень самооцінки і устремління найчастіше занижений.

Середній рівень характеризується появою усвідомленого інтересу до творчої діяльності, спостерігається стійкий прояв пізнавального інтересу. Знання, уміння й навички студентів дозволяють здійснювати елементарне творче перетворення об'єкту діяльності. У деяких проявляється здатність до створення чого-небудь нового, користуючись допомогою педагога. Рефлексивна позиція пов'язана з усвідомленням власної діяльності (трудовою, комунікативною, навчальною і ін.); проте творчий підхід до її реалізації сформований недостатньо. Рівень самооцінки й устремління близький до адекватного.

Достатній рівень характеризується стійкою, проте зовнішньою потребою в творчій діяльності, здатністю до самостійної творчості, створення нових, оригінальних продуктів, але не завжди без допомоги викладача. Досвід творчої та креативної діяльності дозволяє на достатньому рівні виявляти проблеми, планувати й вирішувати їх, прогнозувати результати. Студенти здатні адекватно реалізувати себе в різних видах діяльності. Рефлексивна позиція ґрунтується на адекватному рівні розвитку самоаналізу й самооцінки потребує інколи зовнішньої мотивації та заохочень.

Високий рівень характеризується стійкою внутрішньою потребою в творчій діяльності, здатністю до самостійної творчості, створення нових, оригінальних продуктів творчості. Досвід творчої та креативної діяльності дозволяє виявляти проблеми, планувати й вирішувати їх, прогнозувати результати. Студенти здатні реалізувати себе в різних видах діяльності на високому рівні. Рефлексивна позиція ґрунтується на адекватному рівні розвитку самоаналізу й самооцінки та внутрішній мотивації.

Можемо зауважити, що з огляду на поставлену нами проблему завданням професійної підготовки майбутніх вчителів, є активізація усіх їхніх креативних здібностей і вироблення мотивації до здійснення навчально-виховного процесу засобами творчості, тобто пошуку креативних шляхів до розвитку власного творчого потенціалу та креативності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богоявленська Д. Б. Психологія творчих здібностей. - М., 2002.
2. Гілфорд Дж. Структурна модель інтелекту // Психологія мислення. - М.: Прогрес, 1965.
3. Гілфорд Дж. Три сторони інтелекту. У кн.: Психологія мислення. - М: Освіта, 1968, с.433-456.
4. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи // Збірник наукових праць полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Педагогічні науки». – випуск 3 (50). – Полтава, 2006. – С.215-219.
5. Сидорчук Т.А. Система творческих заданий как средство креативности на начальном этапе становления личности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1998. – 21с.
6. Torrance E. Guiding creative talent – Englewood Cliffs. NY. Prentice-Hall, 1964, -128 с.

Олексій КОЗАЧИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ ВИКОНАВСЬКЕ МИСТЕЦТВО – ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – доктор пед. наук, професор А.М. Растрюгіна

Музичне виконавство є одним з унікальних явищ культури, яке формувалось і вдосконалювалось як специфічний вид людської діяльності.

Теоретичні проблеми музичного виконавства актуалізувалися в багатьох європейських країнах у першій половині ХХ ст. Дещо згодом, у другій половині ХХ ст., розпочинається систематичне вивчення естетичних, культурологічних, філософських, соціологічних аспектів музичного виконавства у Радянському

Союзи. Актуальність і недостатня дослідженість проблематики стимулювали дослідницький інтерес і зумовили появу ряду ґрунтовних видань, серед яких, насамперед, назовемо такі збірники як "Питання музично-виконавського мистецтва", "Виконавське мистецтво зарубіжних країн", "Музичне виконавство", "Інтерпретація музичного твору в контексті культури", "Питання виховання музиканта-виконавця", "Проблеми музичного стилю", "Диригентське виконавство", "Майстерність музиканта-виконавця". Ці та інші збірники наукових статей, колективні й авторські монографії, розвідки були надруковані переважно в Москві, де функціонували розвинені науково-дослідні центри, потужні видавництва ("Советский композитор", "Музыка", "Искусство"), видавалися багатотиражні всесоюзні часописи ("Советская музыка", "Музыкальная жизнь") тощо.

В Україні окремі проблеми музичного виконавства висвітлювались у щорічнику "Українське мистецтвознавство", журналі "Музыка", у збірниках наукових праць і дисертаційних роботах, зокрема, таких як "Творча природа музичного виконавства" О. Бодіної (1986) та "Музичне виконавство як вид художньої діяльності" В. Белікової (1991). Так, дисертація В. Белікової стала першим у вітчизняному мистецтвознавстві науковим дослідженням, в якому музичне виконавство розглядалось як особливий, відносно самостійний вид творчої діяльності. Попри окремі недоліки (зокрема, дослідниця часом неправомірно ототожнює поняття "творчість" і "виконавство" [1; 10]), робота В. Белікової заслуговує на увагу як успішна спроба концептуального осмислення теми й пошук нових методологічних підходів.

Аналіз великого масиву мистецтвознавчої і культурологічної літератури, здійснений нами в дисертації "Музичне виконавство як феномен музичної культури" (2006) [3], переконує, що сучасні дослідники здебільшого зосереджуються на висвітленні проблематики професійного виконавства XIX-XX ст, значно меншу увагу приділяючи специфіці даного феномена в більш віддаленій історичній ретроспективі. Різні аспекти музичного виконавства у площині етнокультури вивчають українські етнологи С. Грица, А. Іваницький, С. Кириєнко, історичні процеси розвитку музичного виконавства і становлення виконавських шкіл осмислюють музикознавці В. Антонок, Ю. Волощук, Б. Гнидь, Л. Корній, Л. Круль, В. Сумарокова. Однак у працях згаданих та інших дослідників музичне виконавство не завжди розглядається як самодостатній культурний феномен, один із важливих видів діяльності етносу.

Історично сформувавшись як сфера музично-виконавської діяльності, відіграючи домінуючу роль у реальному функціонуванні українського музичного мистецтва, музичне виконавство володіє ознаками і властивостями, що характеризують його як відносно самостійне явище музичної культури. Головними з них є:

- музичне виконавство - це предмет соціальних потреб та інтересів;
- музичне виконавство є соціально значимим суб'єктом художнього виробництва, оскільки забезпечує реальне (звукове) буття музики;
- музичне виконавство має власну природу і субстанцію, лише йому властиві засоби і способи виявлення та самореалізації;
- музичне виконавство має власну історію становлення та розвитку;
- музичне виконавство самоцінне, має власну специфіку, функції, структуру, що робить його об'єктом і окремим напрямом наукового пізнання, котрий останнього часу виокремився в самостійну галузь музикознавства.

Домінуючим у сучасних мистецтвознавчих дослідженнях є діяльнісний підхід до мистецтва, що використовується як методологічний принцип всебічного пізнання мистецтва, вивчення його специфіки, функцій, окремих видів, форм тощо (Ю. Борєв, Б. Ванслов, Л. Віготський, М. Каган, Л. Столович). Так, М. Каган у праці "Людська діяльність" визначає чотири складові художньої діяльності: перетворюючу, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну і комунікативну, які, "зливаючись у ціле в художній творчості, стають підсистемами якогось системного художнього цілого" [5; 128].

Музично-виконавська діяльність розгортається в певних історичних умовах, які формують ситуацію суспільної, особистої і творчої "свободи-несвободи". Атому однобічним видається погляд радянської дослідниці Н. Корихалової, яка в монографії "Інтерпретація музики" (1979) стверджувала: "Тільки визначивши онтологічний статус музичного твору, можна зробити дійсно аргументований, доказовий висновок про роль, функції виконавця в музичній культурі, його права та обов'язки" [6; 47]. Не применшуючи важливості "онтологічного статусу" музичного твору, відзначимо, що роль, функції, права та обов'язки виконавця переважно в музичній культурі визначаються не музичним твором, а цілим комплексом соціокультурних чинників, з яких найвпливовішими для українського музичного виконавства, взятого в історичній ретроспективі, виявляються чинники політичної історії.

Так, українська музична культура має зумовлені історичними обставинами особливості, які визначили домінуючі вектори розвитку національного мистецтва музичного виконавства.

Характеризуючи українську музику, Д. Антонович підкреслює властиву їй специфічну рису, котру визначає як "однобічність": "Українська музика - це майже виключно музика вокальна і зводиться до співу, - пише дослідник. - Українці часто видають з-поміж себе визначних співаків і співачок; між українцями часто зустрічаються прекрасні голоси, власники яких завдяки уродженій музичності без великого труду досягають визначних успіхів на європейських і американських естрадах та на оперних сценах російських і західноєвропейських столиць. Але зовсім інакше відбувається з музикою інструментальною: з-поміж українців дуже мало вишло артистів-віртуозів інструментальної музики і, можна сказати рішуче, - жодного великого композитора-інструменталіста" [7; 404]. Вокальний характер української музики, на думку вченого, залишався "непорушним" і в XIX ст., коли інструментальна музична культура

"зосереджується на фортепіано" (для демократичної більшості українського населення фортепіано було недоступним). З другої половини XIX ст., коли "почали з'являтися музики, що намагалися вивести українську музику на ширший шлях, то це були люди з поміщицького або духовного осередку, що могли послугуватися фортепіано, але й вони в значній мірі підлягали загальному спрямуванню української музики до вокальності, й саме фортепіано у них теж оберталось в інструмент для акомпанування співові і в кращому випадку для аранжування українських народних пісень". Вокальний характер української музики відобразився навіть в міській салонній культурі: "Коли в салонах Західної і Центральної Європи уряджуються інструментально-музичні зібрання, в українському товаристві замість того часто експромтом із присутніх складається хоровий спів - явище, в європейському музичному салоні зовсім незнане".

Відстоюючи тезу про "однобічність" української музики в усіх сферах її побутування - в церкві, в народному побуті, в культурі вищих верств суспільства упродовж усієї історії розвитку національного музичного мистецтва, Д. Антонович і сам виявляє однобічність, що не в останню чергу пояснюється обмеженістю матеріалу, який міг використати дослідник в еміграції, а також недостатньою розробленістю теми барокової інструментальної музики й інструментального виконавства у 30-і роки XX ст., коли був написаний нарис "Українська музика" (надрукований у збірнику "Українська культура" в 1940 році в Чехословаччині). А вже й наприкінці XX ст визначна українська дослідниця музичної культури доби бароко Н. Герасимова-Персидська в монографії "Російська музика XVII століття: зустріч двох епох" вказує на труднощі, пов'язані з вивченням навіть того матеріалу, який "лежить на поверхні", водночас відзначаючи, що "прихованими залишаються механізми процесів, засвідчені в матеріалі мислительні конструкції, мотивації тощо". До сьогодні гострою проблемою в музикознавстві залишається видання джерел - "як музичної творчості, так і документів". На жаль, - констатує дослідниця, - широкий читацький загал ряд висновків дослідників частіше змушений приймати на віру - оскільки рукописні масиви відомі лише даному вченому, в крайньому випадку незначна кількість "соратників" знайома з деякими типами груп творів".

Як переконливо доводять дослідження сучасних мистецтвознавців, барокова доба була періодом всебічного та бурхливого розквіту української музики: на середину XVII ст. сформувався основний класичний фонд українського музичного фольклору; у професійній музиці яскраво проявився стиль бароко, а з другої половини XVIII ст. - класицизм; досягла художніх вершин церковна музика у творчості М. Дилецького, М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя; виникли нові світські жанри - пісня-романс, опера, інструментальна музика.

Означений історичний період був часом найвищого розквіту музичних цехів, які з'явилися в Полтаві (1662), Києві (1677), Прилуках (1686), Стародубі (1705), Ніжині (1729), Чернігові (1734) та інших містах України. Цехова інструментальна музика (найчастіше ансамблі типу "троїстих музик", що склалися зі скрипалів (скрипників), цимбалістів і дудників (дударів), широко звучала в міському побуті - на урочистостях, народних святах, у міських оселях із різних нагод. На Лівобережжі, в Гетьманщині діяли полкові музичні цехи, забезпечуючи козацький побут "полковою музикою", що складалася з кобзарів, довбишів, литавристів, сурмачів, трубачів, скрипалів, цимбалістів. Полкова інструментальна музика широко звучала в походах і в повсякденному житті козацтва. Інструментальна музика звучала також у гетьманській резиденції та маєтках козацької старшини. Тогочасна провідна верства досить часто мала власних виконавців на бандурі, лютні та інших інструментах, найчастіше утримувала і власні оркестри, серед яких найвідоміші оркестри гетьманів І. Мазепи, К. Розумовського, козацької старшини - А. Полуботка, Я. Марковича та ін. [4; 984]. Власні оркестри, а також хори й театри, які сприяли ознайомленню суспільної еліти з досягненнями тогочасного музичного мистецтва, мали українські та польські магнати, російські поміщики. В міському побуті різних верств населення було поширене домашнє музикування, причому, окрім бандури та скрипки, використовувались популярні в Європі клавішні інструменти - клавикорди, клавіцимбали, клавесини, що їх наприкінці XVIII ст замінило фортепіано.

У другій половині XVIII ст. М. Березовським і Д. Бортнянським були написані інструментальні твори, що відзначалися високим художнім рівнем (соната для скрипки й чембало М. Березовського, цілий ряд інструментальних творів Д. Бортнянського, з яких збереглися лише декілька сонат для клавесина, концерт для чембало з оркестром, квінтет № 2, марш ("Гатчинський") для духових оркестрів, концертна симфонія - своєрідний взірць проміжного жанру між концертом і симфонією). Варіації для скрипки на теми українських пісень і танців, що передбачали високий рівень виконавської майстерності, створив І. Хандошкін, син українського селянина-козака Остапа Хандошка, який працював у Росії, ставши скрипалем-віртуозом, композитором, диригентом і педагогом (І. Хандошкіну належить авторство ряду сольних скрипкових сонат і скрипкових варіацій на теми українських і російських народних пісень). Єлизавета Білоградська, дочка придворного петербурзького бандуриста й лютні ста, українця за походженням Т. Білоградського, здобула в північній столиці славу віртуозної клавесинистки (нею написано й ряд творів для цього інструмента).

Уже й наведені приклади переконливо свідчать про те, що в українській музичній культурі другої половини XVII-XVIII ст. розвивалися не лише вокальні, а й інструментальні жанри, з'явилися виконавці-віртуози, що створило основу для розвитку інструментальної музики й виконавської майстерності в подальші століття. Однак природний процес творчої еволюції був штучно загальмований: демонтаж козацької держави, ліквідація Запорозької Січі, закріпачення селянства, системні утиски української мови та культури мінімізували можливості інтенсивного поступального руху, започаткованого в барокову добу. Колоніальний статус України в лоні Російської імперії зумовив "зворотній процес" неухильної провінціалізації музичного мистецтва, високі надбання якого, зокрема й у сфері виконавства, послідовно

інтегрувалися в "загальноросійський" культурний простір, втрачали зв'язок із національним мистецтвом, отже, не могли бути його рушієм.

Як стверджує Н. Герасимова-Персидська, "на стику середньовічних принципів із Новим часом" виникло питання про місце музичного мистецтва в системі культури України й Росії. "Саме поняття "місце музики" можна трактувати двозначно, - відзначає дослідниця. - З одного боку, це форми функціонування мистецтва і його творів у певний період часу, з іншого - змістове навантаження музики та її значення в духовному житті суспільства". Так, Московія XVII ст. повільно й тяжко виходила з Середньовіччя. Надзвичайно важливу роль у процесах модернізації російської культури відіграло "возз'єднання" з Україною, що дало потужний поштовх тим суспільним перетворенням, які остаточно реалізувалися в реформах Петра I.

Нова музика несла в собі нову культурну парадигму, істотно відмінну від середньовічної. Осмислюючи цей процес у контексті східнослов'янської культури, Н. Герасимова-Персидська підкреслює: "Порівняно із Західною Європою, де XVII ст. приносить боротьбу між "style antico" і "style moderno" між Відродженням і Бароко як двома етапами сходження до класицизму, тобто, в обох випадках між явищами Нового часу, в східнослов'янській музиці зіткнулися дві епохи, відповідні двом формам, - Новий час і Середньовіччя".

На нашу думку, Н. Герасимова-Персидська безпідставно проектує гостродраматичний у російській культурі (згадаймо хоча б феномен церковного розколу) момент зіткнення модерного й консервативного начал на весь культурний простір східного слов'янства. Якщо безкомпромісну сутичку двох начал сама дослідниця представляє як алегорію розспіву й партесів", то слід не забувати, що партесний спів прийшов до Московії з України, де утверджувався поряд із традиційним знаменним, без особливих потрясінь.

Серед ознак, які розрізняють середньовічну й модерну культурні парадигми, реалізовані у знаменному й партесному співі, Н. Герасимова-Персидська виокремлює як найсуттєвіші "форму подачі, спрямованість музики і специфічну аудиторію - тобто, саме те, що відповідає на питання про місце музики". Звертаючись до форми її (музики) існування, дослідниця відзначає, насамперед, зростання ролі виконавця, що зумовило, зокрема, появу кадрів чітко спеціалізованих співаків, які можуть прирівнюватися до віртуозів". Особливої цінності набули співаки певного амплуа (дитячий дискант, альт, тенорист, басист), що пов'язано з парадоксальним фактом: у багатоголосній музиці яскравіше виступає сольне начало. Підкреслюючи зростаючу роль виконавства, Н. Герасимова-Персидська вказує на якісні зміни в самому професіоналізмі: необхідною передумовою оволодіння "співаками" партесними творами було знання нотної грамоти (розспіву навчали зі слуху); змінилася, значно ускладнившись, роль головного півного, який став при партесному виконанні керівником ансамблю, зобов'язаним вибудовувати багатоголосся, "вмикати" й "вимикати" партії, перебудовувати ансамбль залежно від змін у творі тощо.

Зростання ролі окремого виконавця висувало й нові вимоги до навчання вокальному мистецтву. Отже, "сама лише проблема виконавства вже вказує на зовсім нову художню систему - творчість нового часу акцентує функціональний розподіл всередині її на композитора-виконавця-слухача й виявляє спрямованість на аудиторію".

Зростання ролі виконавства недвозначно засвідчене і в соціальній сфері: багатьом українцям козацько-селянського походження, які переселялися до Москви й Петербургу, було надане дворянство, а у випадку з О. Розумом (Розумовським) кар'єрний злет звичайного українського хлопця-співака був справді фантастичний.

Суспільний попит на талановитих українських виконавців спричинив, починаючи з другої половини XVII ст. їх масове переселення до Москви. Вимоги "послати" насамперед співаків ставали категоричніші й безцеремонніші після 1654 року, що не раз змушувало гетьмана Б. Хмельницького й митрополита С. Косова відповідати відмовою. Після Б. Хмельницького й І. Виговського українські гетьмани вже не зважувались опиратися волі московських світських і церковних владців. Внаслідок відтоку кращих українських виконавців і композиторів до російських столиць "центри української творчості зосередилися в наступній після бароко добі у Петербурзі, - відзначає Д. Антонович. - Там українські майстри мистецтва в кінці XVIII - на початку XIX століть розвинули блискучу творчість, яка заклала підвалини для мистецького руху в "загальноімперському" масштабі, з якого й виросло "російське мистецтво", а сама Україна під оглядом мистецтва перетворилася в глуху провінцію.

Отже, музичне виконавство як теоретична проблема актуалізувалося в українському мистецтвознавстві у другій половині XX ст., хоч питання музичного виконавства як важливий соціокультурний виклик постало ще в барокову епоху, коли внаслідок модернізації музичних культур східнослов'янських народів різко зріс суспільний попит на професійних виконавців високого рівня, підвищився їхній соціальних і творчий статус.

Друга половина XVII-XVIII ст характеризується на східнослов'янських теренах зміною культурної парадигми, що відбувалося у драматичному процесі "зустрічі двох музичних культур" (Н. Герасимова-Персидська) - середньовічної і модерної, української і російської (як наслідок возз'єднання України й Росії). Ця зустріч по-різному вплинула на музичні культури двох сусідніх народів, спричинивши розквіт професійного виконавства на російському ґрунті, забезпечений участю добровільно і примусово переселених з України музикантів-віртуозів, і сповільнення поступового руху виконавського мистецтва (насамперед, у сфері інструментальної музики) в Україні. Потужний і тривалий відтік професійних виконавців до російських столиць та їхня інтеграція в "загальноросійську" імперську культуру значною мірою зумовили провінціалізацію українського музичного мистецтва та його "однобічність" (Д. Антонович) як спрямованість до вокальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балтримас Э. Исполнительству - больше внимания, критике - больше прав! // С.М. 1972/5.
2. Баренбойм Л. Музыкальная педагогика и исполнительство. - Л., Музыка, 1974.
3. Бенюмов М.И. О функциях и принципах взаимодействия исполнительских и композиторских элементов музыкального произведения // Выразительные средства музыки. - К., 1988.
4. Бодина Е.А. Творческая природа музыкального исполнительства: Автореф. дис. канд. искусствоведения. - М., 1975. - 29 с.
5. Вопросы музыкального исполнительства и педагогики: Труды ГМПИ им. Гнесиных, вып. 24. - М., 1976.
6. Мастерство музыканта-исполнителя. Вып. 1. М., 1972. Вып. 2 - М., 1976.
7. Назаров И. Основы музыкально-исполнительской техники и методы ее совершенствования. - Л., 1969.
8. Шульпяков О.Ф. Техническое развитие музыканта-исполнителя. - Л., 1973.
9. Шульпяков О.Ф. Музыкально-исполнительская техника и художественный образ. - Л.: Музыка, 1986.

Валерія КРАЙНЯ

**ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА**

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент О.Г. Босий

На сучасному етапі становлення національної системи освіти в Україні головним є рівень професійної підготовки майбутніх педагогів, здатних до сприймання, розуміння і творення матеріальних і духовних цінностей. Серед вимог до професійної компетентності сучасних педагогів виділяється і вимога щодо рівня художньо-естетичної культури. Культурологічна орієнтація освіти сприяє свідомому налагодженню взаємодії та досягненню взаєморозуміння представників різних культур, засвоєнню художньо-естетичних знань як компонента цілісної всесвітньої культури, становленню й розвитку духовного світу особистості. Така освіта дозволить фахівцю сприймати природне й соціальне оточення з художньо-естетичних позицій, що у свою чергу забезпечує активне і творче ставлення людини до оточуючого середовища. Педагог як фахівець повинен мати не тільки глибоку професійну підготовку, але й бути людиною з достатньо розвиненою художньою культурою. Поєднання професійної освіченості педагога з його високим рівнем художньої культури дозволить успішно вирішувати складні професійні завдання, що ставить сучасне суспільство перед системою освіти.

У "Державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI століття") сформульовані такі завдання: підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня; відтворення й трансляція культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків; пріоритетність загальнолюдських цінностей; збереження і збагачення культури українського народу; формування цілісної й усебічно розвиненої особистості [3, 14].

Відомо, що від загальної культури кожного педагога залежать його професійні можливості щодо передачі учням духовної спадщини народу. Велике значення надається сьогодні відродженню національного фольклору, традицій, звичок, художніх ремесел, народних свят, народних прикладних мистецтв. Зміст професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищій педагогічній школі має будуватися із взаємопов'язаним вивченням культурологічних та спеціальних навчальних дисциплін. У "Концепції громадянського виховання" відзначено, що одним з принципів є принцип культуровідповідності, який передбачає "єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями" [5, 6]. Підкреслюється і важливість принципу інтегрованості, згідно з яким, повинна бути реалізована "інтегрованість української національної культури в контексті загальнодержавних, європейських і світових цінностей у загальнолюдську культуру" [5, 6]. Реалізація цих принципів потребує створення умов для формування особистості на національних засадах і водночас відкритості для інших культур.

Одним із компонентів національної культури є художня культура, яка як соціальне явище і як певний вид суспільної діяльності визнана соціальною системою, що має досить складну структуру. Ю. Борев, розкриваючи сутність естетичних процесів, відзначає, що зазначену систему можна поділити на дві підсистеми, перша з яких ототожнюється з установами для підготовки мистецьких кадрів; а другою є діяльність людини, у процесі якої створюються художні вироби [2]. Друга підсистема передбачає освоєння художніх цінностей у процесі художньо-естетичної діяльності, творчість та її види.

Мистецтво розглядається як основна форма художньої культури, зокрема О. Рудницька вважає, що художня культура – це "сукупність процесів і вищ духовно-практичної діяльності людини, котра створює, розповсюджує і опановує твори мистецтва" [7, 9].

Л. Столович визначає художню культуру різноаспектно: як підсистему в системі естетичної культури, як ядро художньої діяльності, у ході якої відбувається передача інформації, як процес становлення духовних зв'язків, необхідних для взаємозбагачення в процесі спілкування [8].

Складниками національної художньої культури, на думку Ю. Фохт-Бабушкіна, є: а) зміст художньої культури, що відбиває історичну долю народу, інтегрує соціальні цінності, сприяє діалогу культур; б) функції культури: адаптивна, комунікативна, соціально-регулятивна, пізнавальна і виховна, творчотворювальна, оцінювальна; в) завдання художньої культури: духовний розвиток особистості, збагачення діяльності людини, розповсюдження й пропаганда національної художньої культури, здобуття цілісного конкретно-почуттєвого художньо-естетичного досвіду; г) види художньої культури: професійна художня

культура, прикладне мистецтво, художня самодіяльність, естетичні елементи в праці, побуті (дизайн, мода) [9]. Науковець наголошує на взаємозв'язках художньої культури з різними аспектами загальної культури. Це положення є для нас важливим, оскільки через усіх педагогів передається загальна і художня культура школярам, у свою чергу вчителі й вихователі є не тільки споживачами, але й творцями культури, а вчителі образотворчого мистецтва є творцями художньої культури.

І. Зязюн і Г. Сагач звертають увагу на те, що розвиток людини – це складний багатофакторний процес. При цьому художньо-естетична діяльність людей сприяє розвитку художньої культури і є специфічною сферою діяльності, пов'язаною з різними сферами суспільного життя. Розвивається художня культура під впливом соціально-економічних процесів і має у свою чергу суттєвий вплив на суспільні процеси. Крім того, художня культура визнана ефективним засобом формування особистості [4].

Актуальним для нашого дослідження є виокремлення художньої культури як засобу формування особистості: духовних і художніх потреб на особистісному та професійному рівнях, художнього світогляду, готовності до мистецького діалогу, вміння сприймати й інтерпретувати твори мистецтва. Художня культура як інтегративна якість особистості визначається здатністю до активного мистецького діалогу. Її компоненти утворюють сформовані цінності, які реалізуються в діяльності й у яких результати суспільної культури виявляються як особистісні досягнення. У процесі сприйняття художніх творів людина змінюється сама, змінює свої погляди на життя та мистецтво. Художня культура в усій різноманітності її видів стає при цьому надбанням особистості, її естетичним світом, завдяки якому збагачується життєвий досвід і досвід художнього бачення, формуються художні почуття, смаки, потреби, тобто загальна художня культура суспільства переходить у культуру окремої особистості. Проте цей процес має бути керованим. Зокрема, О. Щолокова визначає умови, за яких система художньо-естетичного виховання, буде функціонувати успішно: спрямованість художньо-естетичних знань на формування художньої культури як цілісності, систематизація художньо-естетичних знань, формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до творів мистецтва, створення ситуацій вияву творчого самовираження [10].

Ефективним засобом впливу на формування художньої культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва є народне мистецтво в цілому і декоративно-прикладне мистецтво зокрема. Вплив народного мистецтва на особистість обумовлений його поліфункціональним та культуротворчим характером. Народне мистецтво різноманітне за стилями, адже зберігає нашарування дуже давніх культур і традицій, які закріпилися в різних етнографічних районах України, воно навчає любити природу, бачити її красу, формує почуття духовної єдності поколінь тощо. Характерне для творів народного мистецтва багатство матеріалів, різноманітність форм, кольорової гами, конструктивно-формотворчих елементів, декоруючих технік та інших засобів виразності дозволяє стверджувати, що в них закладена символічно-образна система етносу. Вона передається від покоління до покоління. Г. Лозко вважає необхідними складниками художньої культури сучасного вчителя вміння вільно орієнтуватися у цій системі, його здатність до трансляції цінностей культури свого етносу, розуміння мови народного мистецтва, "кодів", "шифрів" етнокультури, вміння вільно творити цією мовою [6]. Важливим є те, що народне мистецтво виникає внаслідок трудової діяльності і є відображенням особливого усвідомлення дійсності, своєрідною моделлю життя народу, воно є поєднанням різних видів художньо-естетичної діяльності, упровадження взаємодії яких сприяє формуванню художньої культури майбутніх учителів.

Розглядаючи різні види декоративно-прикладного мистецтва, дослідник Є. Антонович вважає, що успішність естетичного виховання підлітків залежить від певних умов: необхідність ознайомлення їх з традиціями виразності народного мистецтва, з його змістовними та функціональними традиціями; оволодіння вміннями й навичками передачі виразності творів народного мистецтва у процесі художньо-естетичної діяльності [1].

Формування художньої культури успішно здійснюється у навчально-виховному процесі, якщо відбувається тісна взаємодія інформації з різних навчальних дисциплін та її емоційно-чуттєвого сприйняття. Не менш важливим є усвідомлення того, що кожна тема, що вивчається, повинна бути осмислена з позицій багатогранної духовності рідного народу, його історії, культури, моралі, менталітету. Студенти мають не тільки накопичити знання з декоративно-прикладного мистецтва, але й набути певного емоційного досвіду спілкування з творами мистецтва, усвідомлюючи красу й соціальну цінність художніх виробів. Таке спілкування людини з творами мистецтва потребує обговорення краси і цінності твору, оскільки різні погляди, різноманітні підходи до оцінки шедеврів поступово формують художньо-образне мислення, розвивають художньо-естетичні смаки, навчають відрізнити прекрасне від потворного. Студенти навчаються висловлювати свої враження від творів мистецтва, робити художньо-змістовний аналіз твору народного мистецтва (наприклад, простежити як узгоджується форма, декор, техніка виконання виробу з матеріалом), виявляти зв'язок художнього образу твору з предметним середовищем, розкривати елементи стилізації декоративних мотивів, самостійно створювати композиції декоративно-прикладних виробів, уміти обирати основні засоби виразності народного мистецтва.

Наприклад, у процесі вивчення розділу «Художній розпис тканини» ми пропонували студентам застосувати метод аналогій, що передбачає здійснення пошуку схожих чужих ідей із масових журналів, журналів для художників, виставок, відвідування художніх салонів та магазинів та ін. В цьому випадку студенти аналізують переваги та недоліки існуючих аналогів. Застосування цього методу дозволяє вирішити складну задачу, використовуючи чужий досвід проектування, щоб виконати замовлення на виготовлення ширми для кімнати виконаної в стилі ар-деко потрібно подивитись, як справляються з цим

інші. Це нашолюбне на видозмінені або зовсім нові ідеї для вирішення з урахуванням переваг та недоліків побаченого.

Надалі необхідне залучення студентів до конкретної художньо-естетичної діяльності, у якій особистість має змогу самовираження, розкриття та реалізації власного інтелектуального потенціалу. Тут велику роль відіграє не лише аудиторна, але й позааудиторна художньо-естетична діяльність, побудована на принципах свободи вибору змісту діяльності, урахування інтересів майбутніх учителів до певних видів діяльності, добровільна співпраця викладачів і студентів та прагнення досягти успіху в роботі.

На нашу думку, викладання декоративно-прикладного мистецтва повинне набути максимально індивідуалізованого забарвлення. Необхідно враховувати, що через вивчення та розуміння художньої культури людина прилучається до духовного світу інших людей, починає розуміти особливості їхнього життя, спостерігає й вивчає духовний світ людства. З цією метою доцільно варіювати художньо-творчі завдання, оскільки саме варіативні завдання сприяють максимальному розкриттю можливостей індивідуального художньо-естетичного зростання студента, стимулюють його внутрішні сили до творчого саморозвитку і самовдосконалення.

У процесі вивчення теми "Художній розпис тканини" ми пропонували студентам виконати на вибір такі завдання:

1. Створити ескіз панно із зображенням птаха, у якого замість голови буде лапа, а на лапах будуть голови. Наприклад: тварина фіолетового кольору, фактура не відповідає фактурі тварини, замість шерсті – зірки, замість хвоста – язик, або вздовж хребта – очі і т.д. У цьому разі застосовується методика проектування «від протилежного», метод «перевороту», абсурдної перестановки.

2. Створити ескіз птаха для оформлення дитячої кімнати, застосовуючи метод доведення образного рішення проектною задачею до гротескного, абсурдного, який приводить до знаходження нового неочікуваного рішення. Наприклад, великі, яскраві очі, схожі на очі дитини, великі крила, якими птах охопив би всю кімнату створює образ птаха-охоронця.

3. Створити художній образ птаха для розпису хустки, вписавши в квадрат. Для створення цього образу студенти ставлять собі навідні питання: що можна в зображенні відділити, збільшити, роздробити; як акцентувати увагу глядача і викликати асоціацію з весною; чи можливі елементи рослинного декору у передачі фактури птаха; чи можливе поєднання теплої та холодної колірної гами та подібні.

Таким чином, у процесі виконання різноманітних за формою, змістом завдань студенти поєднують процес оволодіння теоретичними знаннями із формуванням практичних умінь спираючись на достатній рівень емоційного сприйняття навколишньої дійсності та творів мистецтва. Це викликає у майбутніх учителів образотворчого мистецтва художньо-творчу активність, інтерес до професії та творчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонович С.А. Естетичне виховання підлітків засобами народного образотворчого мистецтва: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарп. ун-т ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ, 1997. – 24 с.
2. Боров Ю.Б. Эстетика. – М.: Политиздат, 1981. – 399 с.
3. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України, 2000. – № 32.
6. Лозко Г.С. Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. – К.: АртЕк, 2004. – 304 с.
7. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посібник. – К.: ТОВ "Інтерпроф", 2002. – 270 с.
8. Столович Л.Н. Жизнь – творчество – человек: Функции художественной деятельности. – М.: Политиздат, 1985. – 415 с.
9. Фохт-Бабушкин Ю.У. Художественная культура: проблемы изучения и управления. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
10. Щолокова О.П. Система професійної підготовки студентів педагогічних вузів до художньо-естетичної освіти школярів: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01; 13.00.04 / Київський ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1996. – 43 с.

Володимир ЛОПАТА

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т.Б. Стратан-Артишкова

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливо гостро постає проблема виховання в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності і до мистецтва зокрема, потреби в духовному самовдосконаленні в процесі спілкування з мистецькими творами. Це положення актуалізує проблему фахової підготовки майбутніх учителів музики, які засобами музичної діяльності формують духовний світ своїх вихованців, впливають на розвиток особистісних якостей.

Мета статті: здійснити аналіз наукових праць з проблеми музично-виконавської підготовки майбутніх учителів музики, зокрити зміст, сутність і структуру процесу художньої інтерпретації.

Основний зміст статті. У сфері середньої та вищої мистецької освіти вдосконаленню процесу професійної підготовки вчителя присвячені праці Л.Арчажнікової, Г.Дідич, Л.Масол, О.Олексюк, Г.Падалки, А.Растригіної, О.Ростовського, О.Рудницької, Т.Стратан-Артишкової, В.Черкасова, О.Щолокової; праці з методики музичного виховання Ю.Алієва, О.Апраксіної, С.Гінзбург, Н.Гродзенської, В.Шацької та ін.

Проблеми музичного виконавства розкриваються в ґрунтовних працях відомих філософів і психологів: М.Бахтіна, Л.Виготського, М.Кагана, О.Леонтьєва, С.Рубінштейна; музикознавців: Б.Асаф'єва, Л.Баренбойма, А.Готсдінера, Г.Гофмана, Є.Гуренка, О.Костюка, Н.Корихалової, К.Мартінсена, М.Медушевського, В.Назайкінського та ін.; педагогів: Г.Нейгауза, С.Смоленського, Б.Яворського та ін.

Актуальні питання професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, зокрема інструментально-виконавської, висвітлюються в наукових дослідженнях О.Горбенко, Л.Гончаренко, С.Грозан, Л.Гусейнової, А.Зайцевої, В.Крицького, Т.Пляченко, Н.Свещинської, О.Щербініної.

Діяльність учителя музики визначається музично-педагогічною діяльністю, котра синтезує педагогічну, хормейстерську, музикознавчу, музично-теоретичну, музично-виконавську, дослідницьку роботу й заснована на вміннях самостійно систематизувати й узагальнювати набуті знання, досягти навколишній світ через художні образи [4]. Ці положення висвітлюються у наукових працях Л.Арчажникової [1], Г.Падалки [5], О.Щолокової [6].

Основними завданнями в структурі музично-педагогічної діяльності вчителя музики є: вміння виконувати твори різних стилів і форм інструментального письма; вміння розкривати художній образ твору на основі точного виконання нотного тексту й власного виконавського досвіду; вміння володіти навичками самостійної роботи над музичним твором; знання специфіки виконання творів шкільного репертуару.

Творча діяльність учителя музики зумовлюється специфікою музично-педагогічної діяльності, яка здійснюється в процесі публічного виступу, передбачає наявність художньо-інтерпретаційних умінь, здатності до адекватного відтворення художнього образу.

Музична діяльність учителя музики передусім пов'язана з виконавським процесом і передбачає наявність знань жанрово-стильових особливостей музичних творів, засобів їхньої виразності, умінь творчо осмислювати музичний образ, знаходити правильні способи його реалізації в сценічному виступі.

Специфічною ознакою музичного виконавства, основою всіх видів музично-виконавської діяльності є художня інтерпретація (Є.Гуренко, В.Медушевський).

Саме в процесі художньої інтерпретації і через художню інтерпретацію формується і розвивається особистість учителя музики (О.Олексюк [3], Г.Падалка [4], О.Рудницька [5], О.Щолокова [6]);

У науковій роботі Л.Арчажникової виокремлюються такі види музичної діяльності: сольний спів, самостійна робота над музичним твором, акомпанування, читання з листа, транспонування, гра в ансамблі, творче музикування [1].

Інтерпретація, зазначає Г.Падалка у науковій праці «Педагогіка мистецтва», – основний вид художньої діяльності у виконавських мистецтвах. Процес мистецької інтерпретації містить не тільки відтворювальні, репродуктивні аспекти, а й значний потенціал виявлення творчого ставлення до твору. Виконавцю, підкреслює Г.Падалка, слід не лише заглибитися в авторське відчуття образу та якомога повніше передати його у власному трактуванні, а й виявити власне розуміння тексту, виявити власні почуття, передати особливості власного сприйняття того, що створив автор [5, с.190].

Теоретичні концепції щодо структуризації, внутрішніх механізмів й змісту художньо-інтерпретаційного процесу, що розробляються й досліджуються в наукових працях Л.Виготського, С.Рубінштейна, Б.Теплова, містять визначення художньої інтерпретації як особливої духовно-практичної діяльності, у складній інтегративній структурі якої діалектично взаємодіють інтелектуальні та емоційні реакції, співпереживання, асоціативне мислення, ява, співпереживання, ідентифікація й співтворчість.

Інтерпретаційний процес тісно пов'язаний із поняттям «художнє сприйняття». Науковці зазначають, що процес художнього сприйняття характеризується не тільки емоційно-чуттєвим характером, а й аналітико-синтетичною діяльністю свідомості інтерпретатора. Емоції та почуття, що завжди супроводжують музично-виконавський процес, впливають і стимулюють продуктивність творчого когнітивно-розумового процесу, поступово набувають осмисленості й концентрованості, містять значні інтелектуальні потенції й виконують пізнавальні функції, є «глибокодумними» й «розумними» (Б.Теплов).

Внаслідок такої складної взаємодії емоційно-інтелектуальних процесів, асоціативно-образного мислення інтерпретатора, вміння знаходити різні зв'язки в цілісному художньому об'єкті стає можливим проникнення в художній образ, можливість художнього спілкування з автором твору.

Здійснення такого «діалогу» вимагає від виконавця наявності певних художньо-інтерпретаційних здібностей, знань, умінь, досвіду. Тому вважаємо доцільним здійснити аналіз процесу художньої інтерпретації. Це дасть нам змогу виявити способи й прийоми педагогічного впливу на формування художньо-інтерпретаційних умінь майбутнього вчителя музики.

О.Рудницька виокремлює такі етапи художньо-інтерпретаційного процесу:

- 1) перцептивний рівень сенсорної інформації, занурення в «почуттєву стихію» звуків;
- 2) аналіз виразно-смыслового значення музичної мови;
- 3) інтерпретація емоційно-образного змісту музичного твору.

Цікавими також є погляди Є.Гуренка, який розкриває своєрідність художньої інтерпретації і виокремлює такі дві її підсистеми: перша – це процес формування виконавського задуму (художнє проектування результату виконавського мистецтва); друга – реалізація результату виконавського мистецтва як матеріального утворення. Перша підсистема передбачає засвоєння продукту первинної художньої діяльності й створення виконавської концепції; друга – містить реалізацію результату виконавського мистецтва спочатку в процесі репетиційної роботи, а потім реалізацію результату виконавського мистецтва в процесі публічного виступу [2, с.85].

Виокремлення цих ступенів є досить умовним, оскільки процес художнього пізнання, як зазначає О.Рудницька, є інтегративним процесом, який не розпадається на ізольовані частини, оскільки емоційна реакція завжди поєднується з аналітико-синтетичною діяльністю свідомості [4].

Уміння творчого пошуку таких внутрішніх зв'язків художньо-образної системи є елементом структури музично-виконавського досвіду вчителя музики, воно сприяє реалізації духовного потенціалу музичного твору, розвитку потреби в спілкуванні з різновидами музично-виконавської творчості й розв'язанню особистісного завдання.

Систематизуючи й узагальнюючи наукові положення Є.Гуренка [2], О.Рудницької [4] щодо змісту й структури художньо-інтерпретаційного процесу, ми на кожному умовно виділеному етапі художньо-інтерпретаційного процесу виокремили художньо-інтерпретаційні вміння, оволодіння якими допоможе здійснити повноцінний процес реалізації художнього задуму в сценічному виконанні.

На першому етапі процесу художньої інтерпретації відбувається перцептивне розрізнення музичної інформації, тому на даному етапі важливим є наявність таких художньо-інтерпретаційних умінь: виокремлювати засоби музичної виразності, вміти об'єднувати в цілісність, досліджувати внутрішні зв'язки; диференціювати художні враження. На другому етапі важливими є вміння здійснювати аналіз і синтез художніх засобів, створювати художній образ у єдності змісту і форми. Третій етап характеризується вміннями створювати художній діалог у процесі сценічного виступу, адекватно оцінювати свій виступ, висловлювати власну думку і судження.

У художньо-інтерпретаційному процесі значну роль відіграє асоціативний комплекс, що утворюється з минулого досвіду особистості (життєві асоціації), досвіду особистісного спілкування з музичними творами (художні асоціації), а також з музично-виконавського досвіду (художні та міжхудожні), котрий визначає конкретизацію й розуміння художнього твору, ступінь оволодіння інтонаційно-образним змістом та активність організації художньо-інтерпретаційного процесу.

Художньо-інтерпретаційний процес передбачає високу міру творчої самостійності, неповторності предметно-асоціативного змісту суб'єктивного образу сприймання, нестереотипного розв'язання творчих завдань музично-виконавської діяльності, оскільки суб'єкт художньої взаємодії сам конструює мистецький твір, доповнює його зміст своєю творчою уявою, фантазією, асоціаціями (О.Горбенко).

Наявність високого ступеня творчої самостійності, розвиненості неповторного асоціативного комплексу, фантазії, уяви, мистецтва перевтілення, співпереживання і співтворчості в художньо-інтерпретаційному процесі сприяє нестереотипному розв'язанню творчих завдань, «входження» в глибинні прошарки музичного твору, діалогічності художнього спілкування, виявленню емоційно-почуттєвих переживань суб'єкта художньої взаємодії, що надалі уможливило здійснити якісні зміни внутрішнього стану особистості й сприяти «якісним новоутворенням» (Л.Виготський).

Науковці зазначають, що успіх публічного виступу визначається характером обдарування виконавця, глибиною виконавського задуму, набутим музично-виконавським досвідом, конкретним психофізіологічним станом виконавця, а також об'єктивними зовнішніми умовами (акустикой концертного залу, реакцією слухачів, якістю інструмента тощо).

Із аналізу наукових праць робимо висновок, що художня інтерпретація – це процес, який складається з таких етапів пізнання: засвоєння продукту первинної творчості, створення власної виконавської концепції, репетиційної роботи, сценічно-публічного виконання. На кожному з етапів формується музично-виконавський досвід, накопичуються знання, поглиблюється художній тезаурус, вдосконалюються художньо-інтерпретаційні вміння, здібності, особистісні якості виконавця

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арчажникова Л.Г. Профессия – учитель музыки. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
2. Гуренко Е. Проблемы художественной интерпретации. Философский анализ. – Новосибирск: Наука, 1982. – 256 с.
3. Олексюк О.М. Музична педагогіка. – К., 2006. – 188 с.
4. Основи викладання мистецьких дисциплін : Навч. посібн. /За ред. О.П. Рудницької – К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1998. – 183 с.
5. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
6. Щолокова О.П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя /МО України. ІЗМН. УДПУ ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1996. – 172 с.

Марина МАЛІЦЬКА

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. мистецтвознавства, доцент О.І. Кириченко

Створення оптимальних педагогічних умов у процесі формування творчої особистості студента засобами мистецтва є принципово важливим для сучасної вищої освіти. Сьогодні стає все більш очевидним те, що традиційна модель навчання у вищій професійній школі потребує модернізації. Вирішення проблеми підготовки висококваліфікованих спеціалістів потребує удосконалення навчального процесу шляхом впровадження інноваційного навчання. Слово «інновація» має латинське походження і в перекладі означає

оновлення, зміну, введення нового. У педагогічній інтерпретації «інновація» означає нововведення, що поліпшує хід і результати навчально-виховного процесу [6, 125]. Це цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів [5]. Одним із компонентів інноваційного навчання є інтерактивні технології. Саме вони, у впровадженні разом із традиційним типом навчання, і є однією зі складових підвищення ефективності навчальних занять.

Дослідженням сутності інтерактивних технологій навчання і питаннями їх використання у навчально-виховному процесі займалися такі дослідники як О.В.Біда, О.І.Пометун, Л.В.Пироженко, М.Ю.Олешков, В.М.Уваров, Л.С.Скучинська, В.М.Матвійчук, Л.В.Тополя, С.Б.Беляєв, М.В.Кларін, Л.Дзюбенко, С.О.Сисоєва, В.Редько. Розробку елементів інтерактивного навчання знаходимо у працях В. Сухомлинського, учителів-новаторів 1970-1980-х років (Ш.Амонашвілі, В.Шаталова, Є.Львіна, С.Лисенкової та ін.).

Спираючись на відомі методологічні принципи та враховуючи ідеї вищезазначених авторів, ми пропонуємо впровадження моделі інтерактивних технологій для вивчення історії образотворчого мистецтва студентами художньо-графічних спеціальностей ВНЗ. *Мета даної статті* полягає у виявленні найбільш активних форм навчання для розвитку творчого мислення студентів в процесі вивчення дисципліни.

Слово «інтерактив» походить від англійського слова „interact” („inter” – „взаємний”, „act” – діяти, тобто „взаємодіючий”) [8, 8]. За визначенням М.В.Кларіна інтерактивне навчання – стихійне чи спеціально організоване навчання, що побудоване на взаємодії [3, 13]. Інтерактивна модель навчання передбачає застосування технологічного підходу і вбачається як застосування у навчанні сукупності інтерактивних технологій, загальною ознакою яких є принцип інтеракції: багатостороння комунікація, взаємодія і взаємонавчання студентів, кооперована навчальна діяльність з відповідними змінами у ролі і функціях як тих, хто навчається, так і викладачів [7, 139]. На нашу думку, сутність інтерактивного навчання полягає в реальних, інтенсивних умовах сприйняття інформації студентом, це не репродуктивне відтворення раніше зазубреного матеріалу, а гіперактивний процес сприймання й засвоєння знань.

Інтерактивні технології навчання поділяють на чотири групи:

- 1) навчання у дискусії;
- 2) групове навчання;
- 3) фронтальне навчання;
- 4) навчання у грі.

Основні завдання курсу з історії образотворчого мистецтва спрямовані на висвітлення процесів розвитку мистецтва, аналізу його основних напрямів та течій, що відбувається значною мірою через вивчення, аналіз творів мистецтва. Завданням аналізу мистецького твору є розвиток творчого мислення, формування навичок цілісного пізнання твору образотворчого мистецтва, відчуття його образної природи у єдності форми та змісту, орієнтація щодо визначення його естетичної цінності [4, 143]. Нерідко у студентів виникають проблеми саме з аналізом художнього твору і більшість з них обмежується вже готовою критикою, написаною мистецтвознавцями, не вдаючись до власного аналізу, що призводить до репродуктивного відтворення знань. Через це, незважаючи на володіння теоретичними засадами тенденції розвитку мистецтва певних епох чи стилів, студенти часом не можуть застосувати ці знання на практиці. Вирішенню цієї проблеми сприятимуть саме ігрові інтерактивні технології.

Гра, за визначенням С.У.Гончаренка, «форма вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість можливого й розгортається або у вигляді змагання, або у вигляді зображення якихось ситуацій, станів» [1, 73]. Розрізняють два основних типи ігор – з відкритими, фіксованими та з прихованими правилами. Прикладом ігор першого типу є більшість дидактичних, пізнавальних і рухомих ігор, сюди відносять також розвивальні інтелектуальні, музичні та ігри-забавки. До другого типу належать сюжетно-рольові ігри. Правила в них існують не явно. Вони – у нормах поведінки певних героїв [2, 28].

Вирішенню проблеми самостійного аналізу твору сприятимуть такі рольові ігри, в яких студенти виконуватимуть роль екскурсиводів безпосередньо на експозиції в музеї. Рольова гра спонукатиме їх до психологічної переорієнтації. Вони будуть усвідомлювати себе вже не просто студентами, які відтворюють перед аудиторією зміст вивченого матеріалу, а майбутніми спеціалістами. Такий метод інтенсифікує розумову працю, та сприятиме швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. Для практичного втілення методу перед проведенням такого семінару студенти діляться на маленькі групи – по декілька студентів на кожен зал музею, попередньо знайомляться з експозицією, продумують свої виступи і порівняльні аналізи робіт так, щоб в цілому це виглядало як повноцінна екскурсія. Тобто виступи студентів мають бути взаємопов'язані з іншими виступами, але не повторювати їх. Вирішенню проблеми репродуктивного відтворення вже написаного мистецтвознавцями відгуку замість творчого підходу до проведення аналізу твору також сприятиме гра-імітація аукціону, де кожен студент буде впродовж 2-3 хвилин аналізуючи представляти окрему картину.

Найбільш результативною формою для з'ясування актуальних питань, які виникають у студентів під час вивчення матеріалу, є дискусія. Особливо це буде доречно при вивченні мистецтва ХХ ст. та сучасного мистецтва, адже воно є дуже суперечливим само по собі і завдяки дискусії студенти змогли б знайти відповіді на хвилюючі питання, сформулювати та виявити своє особисте ставлення до того чи іншого явища в мистецтві.

Формуванню творчо-інтелектуальних здібностей на заняттях з історії образотворчого мистецтва сприятиме використання таких інтерактивних технологій, які відносяться до фронтального навчання,

наприклад: «Мозковий штурм», «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Велике коло». Безперечним позитивним моментом даної методики є активізація студентів, і їхня сто відсоткова участь.

Розвитку комунікативних здібностей, вмінню працювати в команді, в колективі сприятиме використання групових інтерактивних технологій, це можуть бути робота в парах, робота в трійках, змінювані трійки, робота в малих групах. Таке навчання відкриває для студентів можливості співпраці зі своїми ровесниками, дає змогу реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, забезпечує взаємоконтроль отриманих знань, сприяє досягненню вищих результатів засвоєння знань і формування вмінь.

Вибір найбільш доцільних для кожного конкретного випадку відповідних інтерактивних технологій здійснюється з урахуванням бажаної мети і завдання. Застосування інтерактивних технологій покликане розвивати конструктивне творче мислення студента, навички взаємодії у колективі, вчить бути демократичними, приймати обмірковані рішення.

Мета вищого навчального закладу – випуск спеціалістів з комунікативною культурою та вмінням працювати в команді; генерувати нові ідеї, аналізувати інформацію з різних джерел і, що важливо – вміти застосувати здобуті раніше знання. В допомозі цьому стануть інтерактивні технології навчання, що сприятимуть активізації навчального процесу і формуванню самостійного аналітичного мислення студентів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гоначерко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Дзюбенко Л. Ігри на уроках англійської мови // Рідна школа. – 2010. – №1–2 (січень-лютий). – С. 28–29.
3. Кларин М. В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта // Педагогика. – 2000. – №7. – С.12–19.
4. Коновець С. Творчий розвиток учителя образотворчого мистецтва. – Рівне: Волинські обереги, 2009. – 384 с.
5. Мірошник С. І. Інновації в системі середньої загальної освіти: теоретичний аспект // [Електронний ресурс]. Режим доступу в мережі Інтернет: <http://innivosvita.com.ua>.
6. Нікітіна О. Інноваційність змісту початкової освіти як ознака її модернізації // Наукові записки. – 2011. – №93 – С. 123–127.
7. Педагогіка вищої школи/ за ред. В. Г. Кремня, В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 256 с.
8. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

Анна МУРАТОВА

ВПЛИВ ДОСВІДУ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО ЗАСВОЄННЯ МУЗИКИ НА ТВОРЧУ ФАНТАЗІЮ БАЛЕТМЕЙСТЕРА

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – народний артист України, професор В.Ф. Похиленко

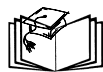
Формування музичного мислення, виховання вміння сприймати й оцінювати музичні твори як інтонаційно образну структуру важливе питання, як сучасної музичної педагогіки так і важлива складова підготовки до професійної діяльності майбутнього викладача хореографічних дисциплін-балетмейстера.

Музика – один з видів мистецтва. Музика не потребує слів запозичених від природи – вона пряма мова душі, мова яка виключно належить людині і не потребує перекладу. Подібно до живопису, театру, поезії, вона є художнім (образним) відображенням життя. Справжня музика, виражаючи найпотаємніші думки і почуття людини, її надії, захоплення, душевні потрясіння, проникає в свідомість слухача, пробуджує сильні і шляхетні почуття, організовує волю, викликає рішучість діяти в ім'я ідеалів гуманізму. [3]

Музичний твір – це актуалізований і перетворений автором минулий досвід людини, суспільства, людства. Його зміст складають художньо-інтонаційні образи, втілені в осмислених звучаннях (інтонаціях) результати відображення й естетичної оцінки дійсності у свідомості композитора і виконавця. Це світ уявлень, який формується у свідомості слухача, уявлень про сам твір, навколишню дійсність і людей, автора і виконавців. Однак зміст цей залежно від якості діяльності слухача постає перед ним у різному обсязі.

Сприймання музики не обмежується і не визначається одним лише безпосереднім емоційним враженням – у всій глибині й змістовності воно можливе лише в контексті інших засобів пізнання, які виходять за межі музики. Одне почуття викликає інше, одна думка породжує другу, спрямовує іноді свідомість у сферу, лише віддалено пов'язану з почутим, побаченим або прочитаним. Один образ породжує нові образи, які спливають у пам'яті або створюються нашою уявою. Процес сприймання розпочинається з розпізнавання використаних у творі мовних елементів і відповідних їм змістовних і комунікативних значень.

Відмінності у сприйманні одного й того ж твору різними людьми не є особливістю музики – вони є наслідком природи сприймання як психічного явища, в якому завжди присутній суб'єктивний момент. Однак у різноманітності різних слухачьких вражень, які іноді навіть взаємовиключають одне одного, завжди можна виявити щось спільне, що має об'єктивну основу в самому творі. У контексті сказаного розкриття співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в музичному сприйманні є важливою методологічною проблемою музичної педагогіки.[6]

Єдність хореографії і музики, їх відповідність, вираження одного в іншому – один із загальноновизнаних критеріїв художності танцювального мистецтва. Разом з тим, на практиці ця єдність досягається складними шляхами, і нерідко ми стикаємося з його порушенням.

Інтерпретація – означає тлумачення, пояснення, трактування. Вона властива перш за все відтворенню самої музики, є його неминучим супутнім моментом. Музика реально не існує поза виконанням. Тому вона сприймається тільки в певній інтерпретації її тим або іншим виконавцем, який вкладає у виконання своє розуміння музичного твору.

Інтерпретують музику не тільки виконавці, але також і слухачі (які по-своєму сприймають і розуміють її), музикознавці (які її пояснюють і пропагують), нарешті постановники музично-сценічних творів (які утілюють їх в спектаклі). В цьому значенні інтерпретують музику і хореографи, ставлячи танці або складаючи балети.

Танець не відтворює музику подібно тому, як відтворюють її музиканти-виконавці, але він існує на її основі, виконується разом з нею. Суворо кажучи, музику можна грати (співати), але її не можна танцювати. Вирази «танцювати Чайковського», «танцювати Прокоф'єва», з якими нерідко можна зіткнутися не тільки в побуті, але і в балетній критиці, по суті справи, є безграмотними. Танцювати можна танець (тобто виконувати його хореографічний текст), але не музику. Інша справа, що танець створюється і виконується на основі музики і зовні неї не існує. Він виражає, але не відтворює її.

Яке ж значення вкладаємо ми в поняття «вираження музики в танці»? Воно полягає, по-перше, у відповідності образного характеру танцю образному характеру музики. На веселу музику ставиться веселий танець, на сумну – сумний, і це відноситься не тільки до загального характеру настрою і до виразу елементарних відчуттів, але і до складних образів, які можуть бути в рівній мірі властиві і музиці і танцю. Вираження музики в танці, по-друге, полягає у відповідності темпу, метра, ритму танцю тим же елементам музики, тобто в збігу танцю і музики по характеру їх руху, малюнка, пластики, нарешті по розчленуваннях розділів і фраз, по структурі цілого. Таким чином, вираз музики в танці відноситься як до змісту, так і до форми. Інакше кажучи, танець, що виражає музику, відповідає їй і по своєму образному характеру, і по своїй динамічній структурі.

Ця відповідність починається з самого елементарного – із збігу характеру руху танцю з характером руху музики. Поставити танець «на музику», «в музику» – це значить перш за все поставити його в тому темпі і метроритмі, який властивий даній музиці.

Формування музичного мислення, виховання вміння сприймати й оцінювати музичні твори як інтонаційно образну структуру важливе питання, як сучасної музичної педагогіки, яка спирається на вчення Б.В. Асаф'єва, тому, що має своєю кінцевою метою засвоєння смислової суті музики в її зв'язках із життям і переживанням людини, трактування музики в її інтонаційній конкретності так і важлива складова підготовки до професійної діяльності майбутнього викладача хореографічних дисциплін.[2]

Інтонація – невід'ємна якість і людської мови. Пониження або підвищення голосу, підсилення або ослаблення гучності, прискорення або уповільнення мови, перервність або плинність підкреслюють емоційний підтекст слів і уточнюють зміст вказаного. Інтонація ділить мову на фрази і речення, по ній можна судити про відношення того хто говорить до сказаних ним слів. При цьому головний зміст мови передається все ж за допомогою слів.

Музична інтонація тісно пов'язана з мовою. В мовних інтонаціях кожного народу можна виявити багато спільного з інтонаційною будовою його музики. Специфічна особливість музичної інтонації – точна висота музичних звуків, їх чітка організованість в висотних (музичний стрій, лад) і часових (ритм) співвідношеннях.

Система звукових відношень вибудовувалася і удосконалювалася в процесі історичного розвитку музичного мистецтва. Художньої виразності музичні звуки набувають в процесі живого вимовляння, інтонування. В музиці інтонація, безпосередньо, виражає саму сутність змісту, ідею – образ музичного твору. Інтонаційна природа виражальних засобів музики дозволяє їй з особливою глибиною, тонкощами, проникливо передавати думки і душевні переживання людей, з особливою силою і емоційною безпосередністю впливати на слухачів, ніби «переливаючи» в свідомість аудиторії думки і переживання, які хвилювали композитора при написанні твору. Музика – образно-звукове відображення дійсності.[8]

Дійсно, музика може виразити зміст, непадвласний танцю, але і танець може виразити зміст, який непадвласний музиці. В цій самостійності змісту танцю його сила. Якби не було цієї змістовної і образної відокремленості, танець не був би потрібен в духовному житті людини.

Вплив музики на танець подвійний: з одного боку, підкорення танцю закономірностям музики може розкрити можливості танцювального розвитку, які ще не виявилися: але з іншого боку, вплив музичного розвитку буде досить відчутним, якщо він не досягне протиріччя з законами танцювального розвитку, тому, що використання в танці невластивих йому закономірностей послабить його естетичний вплив і скоротить сценічне життя.[2]

У XVIII ст. Ж.Ж.Новер, один з класиків хореографії, в своїх «Листах про танець» стверджував: «Музика для танцю, те ж саме, що і слова для музики». Це порівняння означає, що танцювальна музика є і повинна бути тим лібрето, яке визначає і встановлює рухи і дії танцівника. «Танцівник повинен цю музику передати і зробити зрозумілою за допомогою осмислених і живих жестів та натхненної виразності. Виходячи з цього, – дійовий танець є тим знаряддям, яке повинно наочно передати і пояснити думки, вкладені в музику».

Далі він висловлюється ще більш категорично: «Такт і характер музики вказують і визначають рухи танцівника. Якщо мелодія одноманітна і написана без смаку, то на її основі сформується і балет: він буде такий же холодний і в'ялий». В балеті стверджував Новер, «всі мистецтва тісно пов'язані і являють подібність численній сім'ї, яка намагається себе прославити».[9]

На жаль, сьогодні в самому способі танцювального мислення у балетмейстерів намітився різкий відхід від традицій, які розглядають хореографічне мистецтво як цілісне і гармонійне мистецтво. Один із проявів цієї тенденції – бажання хореографів при створенні танців на музику окремих творів, будь, що добитися «пластичного еквіваленту інструментальної музики». При цьому забуваючи про те, що спосіб викладення пластичних, хореографічних, танцювальних малюнків не ідентичні, а іноді принципово відмінні, тому, що «оком предмет сприймається інакше, ніж вухом, і предмет ока – інакший, ніж предмет вуха».[7]

Треба відзначити і інші концепції, які утверджують самостійність танцю, його зверхність над музикою і тим самим відкидають класичне єднання музики і танцю в хореографічному мистецтві. Теоретично ці концепції вибудовуються посилаючись на Б. Асаф'єва, який говорив: «...природно чекати в балеті танцю, при тому не в якості дивертисменту, а як основного засобу дійства». Але з цих слів Асаф'єва не слідує, що танець є єдиним засобом матеріалізації авторських задумів, єдиним засобом виразності в синтетичному жанрі, основні фактори якого склалися історично в струнку систему хореографічного мистецтва, де на першому місці ставилося, сполучення основних компонентів танцю і тих виконавських засобів, за допомогою яких ця органічність досягається.

Найважливішим компонентом зримого ряду танцю є хореографія, та хореографічна партитура, яка не просто наслідує метро ритмічну структуру і темпові позначення в музичній партитурі, але через танцювальні образи, наочно розкриває характер і саму суть музично-хореографічного цілого.[4]

Ж.Ж.Новер писав: «Балетмейстер, який не знає музики, буде погано фразувати мотиви... Він не зможе урівноважити рухи танцю з рухом ритму», але і «композитор повинен знати танець або, в крайньому випадку, темпи і можливості рухів, характерних кожному жанру, кожному характеру, кожному почуттю...»[8]

Така позиція класика хореографії. Не випадково і його учень К.Блазіс в книзі «Мистецтво танцю» стверджував: «В балетмейстері повинні поєднуватися досконалі знання мистецтва танцю і пантоміми з фундаментальними знаннями в музиці і малюванні».[1]

Заповіді, істинність і цінність яких перевірені всієї історією розвитку хореографічного мистецтва, і сьогодні повинні стати аксіомами і їх, здавалось би, непотрібно було доводити, якби не виникли нові обставини, вільно або не вільно, зруйнувати цей добровільний союз музики і танцю.

Безперечно, вимоги до музичних знань балетмейстерів дуже високі, і без спеціальних, спланованих занять набути ці знання важко. Старшому поколінню балетмейстерів допомагає величезний досвід роботи, зустрічі і контакти з композиторами і диригентами, але на таке пізнання досвідом проходить багато років, і воно не завжди приносить повноцінні результати.[5]

Досвід інтонаційно-образного засвоєння достатньої кількості мелодій позитивно впливає на творчу фантазію. Маючи навички інтонаційного досвіду, набутого внаслідок слухання музичних творів, осмислення життєвих явищ на цій основі, змістовного інтонування і виразного виконання на інструменті доступних п'єс, студенти виявлять вольові порухи, настрої, створювати конкретні хореографічні образи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Блазіс К. Елементарний теоретичний і практичний трактат про мистецтво танцю. М., - 1975. – 274 с.
2. Боголюбская М.С. Музыкально-хореографическое искусство в системе эстетического и нравственного воспитания. Уч.-метод. пособие для клубных работников. – М.:ВНМЦ НТ и КИР, 1986. – 85с.
3. Вендрова Г.Е. Пусть музыка звучит! – М., 1990. – 96с. // Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1986. – 573с.
4. Захаров Р. «Слово о танце», «Молодая гвардия», М., 1979.
5. Лобанова О., Черных С. Музыкально-стилевые представления как педагогическая проблема. // Искусство в школе. – 1998. -№1.
6. Медушевский В.В. Двойственность музыкальной формы и восприятие музыки / Медушевский В.В. // Восприятие музыки. Сб. статей. / Ред.-сост. В.Н. Максимов. М.: Музыка, 1980. – С. 178-194.
7. Мейлах Б.С. Процесс творчества и художественное восприятие. – М., 1985. – 318с.
8. Музыкальный энциклопедический словарь. М., 1998.
9. Новер Ж.Ж. Листи про танець і балети., Л.-М., -1965, 374 с.

Світлана НАЙДЮК

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СИМВОЛІЧНО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. іст. наук, доцент О.Г. Босий

Національна культура надзвичайно складний об'єкт наукового пізнання. Вона за своєю суттю є духовним надбанням народу, яке виникло із праці, мислення і життєвого досвіду багатьох поколінь. Власне однією із найважливіших її складових можна назвати українську народну іграшку, яка у продовж століть зберігає свою пластичну образність, етносимволіку, символічно-обрядове значення. Для багатьох поколінь вона була і залишається одним із дієвих засобів естетичного, фізичного, розумового розвитку дітей,

першим духовним чинником пізнання довкілля, народної обрядовості, звичаїв. Українська традиційна іграшка, як стародавній вид народного мистецтва своєю простотою й досконалістю, символічною-образністю, витонченістю форм, різноманітністю використання природних матеріалів розвиває в сучасній не байдужій особистості духовний світ та пробуджує любов і повагу до традиційної культурної спадщини.

Тому враховуючи важливість вище сказаного на нашу думку виникає потреба у розробці ефективної науково обгрунтованої методики викладання майбутнім вчителям образотворчого мистецтва українського іграшкового мистецтва, як невід'ємної складової частини народної декоративно-прикладної творчості. Глибоке освоєння образу народної іграшки, носія історичних, загальнокультурних, художньо-декоративних, національних рис – дасть змогу використовувати процес її створення як дієвий навчально-виховний засіб виховання поваги до сакральних цінностей нашого народу та навчання студентів символічно-образного мислення. Відповідно це сприятиме формуванню творчо-активної особистості, яка буде продовжувачем народних традицій.

Для здійснення даного завдання постають вимоги розгляду психолого-педагогічних досліджень, у яких містяться численні матеріали з проблем ігрової діяльності та власне самої іграшки таких дослідників: Л.Виготського, Д.Ельконіна, Р.Жуковської, О.Запорожець, Б.Неменського, Л.Обухова, Е.Флеріна.

Особливо цінним для розуміння таких понять, як морфологія, функціонування народної іграшки, а також її естетична виразність та формотворчі принципи важливими бачаться теоретичні дослідження на конкретному матеріалі з історії О.Авдєєва, М.Бахтіна, П.Богатирьова, Ю.Лотмана та інш.

Здобутки у цій галузі є теоретико-методологічною основою як для визначення ролі іграшки у житті суспільства, так і для виявлення її соціокультурних функцій. Велике значення, на наш погляд, мають дослідження у царині естетики: Ю.Борева, О.Єремєєва, М.Кагана, М.Киященко, М.Короткова, Ф.Мартінова, Л.Столовича. Вони дають змогу зрозуміти взаємодію народної іграшки з професійним мистецтвом та предметним оточенням людини, визначити її місце та роль у системі естетичного виховання.

Сьогодні в культурному просторі України традиційна іграшка уособлює ідею єдності, цілісності світу, ототожнює соціальні процеси з природними, суспільство й природу, певним чином дублюючи дійсність через символіку і створюючи новий гармонійний світ. Тому в сучасності помічається тенденція свідомого звернення нашого покоління до свого історичного минулого, витоків народного іграшкового мистецтва. Адже, саме крізь призму часу можна побачити істину, справжній скарб нашої ментальності який нині завуальований в прогресивному світогляді людини. Як відомо, щоб краще освоїти певну тему, можливий її вплив на світогляд сучасників, потрібно пізнати її першооснови та історичні витoki. В даному випадку нам стає важливим дослідження сакрального феномену народної іграшки та її вплив на формування позитивних аспектів символічного мислення майбутніх спеціалістів в галузі образотворчого мистецтва.

Історія іграшки є невід'ємною частиною історії культури суспільства. Для кожної історичної епохи характерні свої іграшки, оскільки розвиток матеріальної основи суспільства, його духовної культури позначається на тематиці та формах іграшок. «Упродовж тисячоліть наші пращури, наслідуючи Творця, ліпили з глини і тіста, майстрували з соломи, лози, дерева іграшки – за своїм образом і подобою навколишнього світу. І так само, як і Творець, намагалися вкласти в них свою душу, щоб іграшка ожила» [2, 28]. З найдавніших часів світогляд наших предків відображав світ олюднених речей – світ культури, яка протистоїть природі і водночас створює умови для взаємодії людини і природи, забезпечує найбільш вигідні для нас форми спілкування з природою. Будь-який виріб того часу, і є породженням цього спілкування, оскільки перші вироблені людиною речі, зокрема і праіграшка, стосувалися захисту і виживання. Їх призначення не дати загинути, хоч якось підтримати людину. Сама ж іграшка з'являється досить пізно, коли цивілізація окремих суспільств і народів досягає достатнього рівня розвитку. Тому, відповідно, первісне суспільство дитячих іграшок не знало. Не роблять їх і племена, які перебувають на досить низькому щаблі розвитку. Однак це не означає що, в умовах прадавнього суспільства та життя різних племен діти зовсім позбавлені гри та іграшки. Відомий колекціонер і знавець іграшки Г. Блінов зазначає, що першими дитячими іграшками були випадкові предмети: камінці, шишки, сухі гілочки. Такі «іграшки», зрозуміло, старіші ніж сама людина. Отже в дуже далекому минулому, іграшка як предмет дитячої гри, не вироблялася. І нині, як вже зазначалося, серед племен, які перебувають на досить низькій стадії розвитку, займаються збирацтвом та мисливством, дитячої іграшки, як такої, тобто створеної спеціально для гри, немає. Тому, розуміємо, що іграшка, яка була зроблена для дитини як атрибут її гри, з'явилася тоді, коли суспільство почало усвідомлювати важливість і потрібність виховання дітей для подальшої їх діяльності. Коли фактор виховання почав відокремлюватися від маси повсякденних турбот. Відтоді іграшка поряд з іншими речами, зробленими, виробленими людиною, як от знаряддя праці, побутові речі, культові атрибути, починає входити до сфери культури [6, 51].

Як бачимо, архетипи народної іграшки настільки давні, що її символічне та водночас магічне значення як на підсвідомому так і на «реальному» рівні важко переоцінити. Дитяча іграшка як предмет певного функціонального призначення на теренах України з'явилася досить пізно, коли цивілізація окремих суспільств і народів досягла достатнього рівня розвитку. Відтоді вона, поряд з іншими речами зробленими людиною (знаряддями праці, побутовими предметами, культовими атрибутами), починає входити до сфери культури, адже створення речей, які становлять життєве середовище людини і мають здатність впливати на довкілля, є підґрунтям для формування людини-творця. Це і є корінням народної іграшки, її давнього минулого, коли дерев'яні, кременіові, глиняні фігурки були іпостассю глибинних архетипів, слугували ідолами, божествами й оберегами, були уособленням родових цінностей [7, 39].

Сама ж іграшка в якій переважають ігрові функції як відомо дуже давня, її поява новий шабелі у розвитку цивілізації. В найдавніші часи вона була обрядовим атрибутом і кожний її різновид походить від спільного магічного предмета. Виникає він, очевидно, на стадії розвитку людини з природою, коли усвідомлення цього розриву викликає почуття самотності та спонукає до пошуку нових зв'язків. На території України найдавніші прототипи іграшки виявлені в селі Мізин Коропського району Чернігівської області. Це були фігурки пташок, вовка чи собаки, виготовлені з мамонтового бивня приблизно 25 тис. років тому. Мали вони обрядове значення. Крокуючи сторінками історії бачимо, що історія іграшки продовжується в IV – III тис. до н. е., коли трипільці виготовляли керамічні жіночі статуетки, різноманітні фігурки тварин (овець, коней, биків) та їх дитинчат, які символізували плодючість. Варто відмітити, що саме трипільці започаткували для нащадків природні космогонічні моделі та світоглядні основи. Перше і мабуть головне місце в пантеоні Богів трипільців належить Великій Богині-Матері – жіночому началу. Матеріали з розкопок трипільських пам'яток свідчать про те, що на етапі раннього Трипільля населення приділяло значну увагу вихованню дитини. На поселенні Лука-Врублівецька знайдено брязкальце виготовлене з глини. В середині брязкальця знаходилось 12 мініатюрних глиняних кульок. Крім брязкальця, майже на всіх трипільських поселеннях трапляються мініатюрні невеликі посудини, вони імітують столову кераміку. Їхне практичне застосування можливе лише в ритуальних або виховних цілях, в першу чергу для виховання дітей [7, 42].

Тому семантика трипільських глиняних богинь вочевидь пов'язана з домашнім вогнищем, народженням і смертю, життєдайною силою весняного оновлення природи, сонцем, відродилася та була продовжена в слов'янських культових та обрядових іграшках, оскільки землеробсько-скотарське середовище протягом тривалого часу докорінно не змінювалося. В могильнику на території Львівської області археологами знайдено ліпні порожнисті фігурки пташок, що згодом трансформувалися в іграшки-свищики. Зазначимо, що здатність до вибудовування моделі світу, «подвоєння» його предметів, істот, явищ відповідно до бажань є рисою, що визначає людину як таку, починаючи від найперших етапів її розвитку. Створення, а не імітування-перетворення вже у прадавні часи стало провідною ознакою творчості. Загальними особливостями народного мистецтва – феномена людського духу, породженого поетично-оптимістичним ставленням до природи й життєдіяльності, – є психологія хлібороба-сонцепоклонника, яку вже сім тисячоліть відзначає «оригінальне світобачення та світовідображення» [4, 37].

Дитячі іграшки давніх слов'ян – коники, качечки, знайдено під час розкопок на Наддніпрянщині. Датовані вони приблизно X – початком XII ст. У той час побутували і так звані технічні іграшки: луки, мечі, дзиги. Тут варто відмітити, що первісна релігія слов'ян базувалася на віруваннях натуралістичних, природних, бо для давньої людини все: сонце, місяць, зорі, вогонь, вода, рослини, звірі, каміння, дерева, вітер – все це живе, має свою душу. А от вже у дохристиянський період іграшки переважно зображали священних тварин, птахів, фантастичних істот, що свідчить про їх зв'язок з язичницьким культом, народною міфологією. Після прийняття християнства іграшки здебільшого використовували з ігровою та декоративною метою. Однак деякі з них зберегли ритуальний характер і дотепер (ялинкові прикраси до Нового року, святкові кульки тощо) [1, 54].

Від українських іграшок періоду XIV – XVIII ст. майже нічого не збереглося. Однак етнографи стверджують, що виготовлення забавок не припинилося ні в XIV, ні в XVI століттях. У другій половині XVIII ст. внаслідок розвитку в Україні ярмаркової торгівлі розпочалося масове виробництво забавок на продаж. Жодний ярмарок не був без глиняних коників, баранчиків, півників, маленького посуду, ляльок – «пань», розписаних орнаментом, прикрашених кольоровою глиною і покритих прозорою поливою. Розквіт кустарного іграшкового промислу припадає на середину XIX ст. Найбільше виготовляли забавок на Наддніпрянщині, Поділлі, Прикарпатті. Серед цих іграшок дерев'яні кухлики для зачерпування рідини, дерев'яні ляльки, іграшкові товчачики, тачівки, рублі, оздоблені різьбленням, дзиги, вітрячки та ін. Популярними були механічні забавки з відповідними руховими елементами – вирізані фігурки попарно з'єднаних планками ведмедів, ковалів, ткачів; головоломки для дітей – так звані велика і мала мороки. Велика морока складалася з двох довгих і дванадцяти коротких кілочків, що утворювали на основній осі три хрестоподібні конструкції, а мала – із чотирьох однакових кілочків, зв'язаних у хрестик. Щоб їх розібрати, а потім скласти, необхідно було виявити кмітливість і винахідливість. Та як відомо найбільше дерев'яних іграшок виготовляли на Прикарпатті, у Яворові (Львівська обл.). Це різноманітні візочки з драбинками, кониками, іграшкові меблі (столи, скрині, лави-ліжка), іграшкові музичні інструменти (сопілки, пищики, тарахкальця, тріскачки) [3, 44].

Варто відмітити спільні для всіх регіонів України стильові ознаки української народної іграшки, які формувалися протягом багатьох століть: об'ємну повноту, округлість форм, композиційну компактність, міцну статуру важкуватих, присадкуватих постатей, відсутність (здебільшого) легких, витончених та дрібних деталей, плавний перехід одна в одну об'ємних пропорційних форм. В народній іграшці спостерігається влучність формовиразу, лаконічність та дотепність, узагальненість, метафоричність, повний універсалізм застосування, цілковита завершеність та відсутність зайвих деталей, вивірена точність виразу провідної думки, наявність гумору, символіки, алегорії. В різні часи та в різних місцевостях України народну іграшку виробляли не тільки з твердих і пластичних матеріалів, а також із лози, соломі, рогами, повісма, довгої трави, тканини, кольорового паперу, картону. Народна іграшка надзвичайно різноманітна, тому її поділяють на кілька видів: дерев'яну, глиняну, м'яку (ганчіркову), сирну, солом'яну та іграшку з природного матеріалу – сіна, реп'яхів, рогами, листя, качанів кукурудзи, тирси, вербової кори, льону, різноманітних квітів, овочів. Взагалі створення української іграшки, є частиною багатогранного духовного

життя народу, це мистецтво є одним з компонентів у фундаменті, на якому заснована вся українська національна культура [6, 73].

Розглянувши коротко історію виникнення народної іграшки стає зрозумілим, що іграшкове мистецтво є однією з найцікавіших галузей народного мистецтва, у якій особливо виявилися творча фантазія народу, прагнення до краси. Воно має глибоке історичне коріння, етнічні та обрядові особливості, поєднало в собі все: життя і побут народу, звичаї та традиції, обряди та ритуали. Тому його вивчення майбутніми вчителями образотворчого мистецтва сформує в них навички символічно-образного мислення, яке сприятиме на основі давніх сакральних функцій іграшки відчуттю єдності змісту, форми та деякої магичності виробу, швидкості освоєння традиційних прийомів виготовлення іграшок з різних природних матеріалів та народних способів їх оздоблення. Актуалізує набуті знання, уміння і навички для створення власних художніх робіт сповнених символічної образності.

Проте, слід зазначити, що сам процес вивчення методів та прийомів виготовлення народної іграшки неможливий без освоєння її формотворчих принципів. Ці принципи застосовуються при створенні іграшки різних типів, вони є сталими, лише з невеликим відхиленням в залежності від матеріалу виготовлення. Основою формоутворення української іграшки є її ментальне та духовне коріння. Слід пам'ятати, що її форма є однією з початкових субстанціональних форм щодо освоєння людиною навколишнього середовища. Формотворення в народній іграшці виникає як результат діяльності майстра по досягненню взаємопов'язаної єдності всіх його властивостей – конструкції, зовнішнього вигляду, кольору, фактури та ін. Утворення її форми зводиться до виявлення і фіксації в ній базових властивостей та якостей, тобто вміст тієї форми, яка є способом її існування. Формоутворення в традиційній іграшці включає просторову організацію елементів виробу, визначену його структурою, компонованням, технологією створення, а також естетичною концепцією майстра. Тому, вивчення формотворчих принципів, як невід'ємної частини освоєння символічного образу народної іграшки приведе до цілеспрямованого формування у студентів образного мислення, вміння узагальнювати форму, естетично гармонізувати предмет шляхом його декорування, вміння користуватися на практиці законами масштабу, пропорційності, контрасту розуміння прийомів стилізації, символізації, сакральності української іграшки.

На нашу думку, саме давня українська символіка, що використовується у процесі формотворення та декорування народної іграшки, творить таємничу мову смислів, не зрозумілу для представників інших культур, є виразником особливостей національного світосприйняття. Через орнаментику студенти досягнуть джерела та багату історію української національної культури. Відомо, що в давнину іграшки не робили просто так, їх творили майстри. У такий спосіб вони не тільки передавали свої враження від повсякденного життя, але й виражали світоглядні установки. Із зміною часу, поколінь її функції міняються: із символічно-обрядових вони переходять в ігрові та естетичні. Іграшка використовується як в дитячій грі, так і як декоративний предмет в дизайні. За нашим переконанням при розробці науково обґрунтованої методики викладання мистецтва української народної іграшки майбутнім вчителям образотворчого мистецтва потрібно зосередити увагу на збереженні того символічного первообразу, який колись був основою іграшки. Адже зацікавлення студентами цим аспектом поступово приведе до обізнаності стосовно обрядів, традицій нашого народу і найголовніше навчить символічно-образно мислити.

Узагальнивши все вище викладене можна зробити висновок, що при ближчому знайомстві студентів з народною іграшкою, саме формування в них символічного мислення відродить в їх підсвідомості формально-образне сприйняття первісності матеріальної речі, яке було втрачене під впливом часу. Також, в процесі вивчення сакрального образу іграшки потрібно пам'ятати що в ній закладено місцеві та загальнонаціональні уподобання щодо способу обробки поверхні, мотивів орнаменту, кольорів, декоративності, обтяжно-пластичної форми. Нині значною мірою зруйнована колись функціональна система культури, невід'ємним елементом якої вона була і завдання нашого покоління її відродити. Адже у своєму місцевому традиційному втіленні іграшка є частиною національної культури і розкриває інформаційно-генетичні багатства, які становлять основу національного світопізнання та світорозуміння наших предків. Народне мистецтво, зокрема мистецтво іграшки, онтологічне в своїй основі – протилежне повсякденній побутовій буденщині. Земні начала в ній звертаються до космосу звідки, власне і береться її символічна мова, що проявляється в формотворенні та декоруванні. Символи – одиниці національні, вони творять таємничу мову смислів, не зрозумілу для представників інших культур, є виразником особливостей національного світосприйняття. Опанування символічної мови дозволяє зробити крок до розуміння ментальності народу, до заглиблення у психоестетичний генофонд української нації. Тому саме народне іграшкове мистецтво є найбільш вдалим для формування в майбутніх вчителів символічно-образного мислення, як сакральної мови наших предків, що під впливом часу втрачалася, а нині має змогу відродитися завдяки зацікавленню сучасного суспільства давньою системою знаків і символів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.
3. Коваленко Т. Українська народна іграшка // Мистецтво та освіта. – 2003. – №4. – 44 – 48 с.
4. Лашук Ю. Величне, осяяне тисячоліттями // Народне мистецтво. – 2000. - №1-2. – 36 – 37 с.
5. Лозко Г. Українське народознавство. – 3-є вид. – Х.: Див, 2005. – 472 с.
6. Найден О. Українська народна іграшка // К.: АртЕк. – 1999. – 255 с.
7. Орлова Т. Символи та образи крізь віки // Народне мистецтво. – 2000. – №1-2. – 39 – 42 с.
8. Пашкова Н. Історичні витоки народної іграшки // Розкажіть онуку. – 2001. - №41. – 5 – 12 с.

Юлія ЄВСТРАТЕНКО

РОЛЬ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ УЯВИ ТАНЦІВНИКА

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – народний артист України, професор В.Ф. Похиленко

Людам, позбавленим здатності тонко бачити і чути, висловлювати в русі емоції, яскраво сприймати враження і міцно зберігати їх у своїй пам'яті, немає сенсу присвячувати себе професії танцівника.

Про те, що танцівнику потрібен талант, – не може буди двох суджень. Але невже талановиті музиканти, співаки, художники не витрачають багато років наполегливої праці на вдосконалення своїх природних даних, на оволодіння технікою свого мистецтва? Чи виходить з цього привілей з певної особливої природи танцю, його виключного положення серед інших видів мистецтв, або заперечення шкіл, професійності та всі надії на талант, чудодійну силу «внутрішності» – показник відсталості певних поглядів на мистецтво танцівника?

Загальнорозвиваюча танцювальна освіта повинна починатися в дошкільному віці і продовжуватися в початковій ланці середньої загальноосвітньої школи. Основна мета танцювальної освіти на даному етапі – зміцнення здоров'я учнів, їх творчий розвиток і соціалізація. Ігровий і видовищний типи танцю компенсують високе інтелектуальне – «лівопівкульне» психічне навантаження. Тілесно орієнтовані і емоційно насичені ігрові танці, танцювильники виступають балансуєчим компонентом, що дозволяє ефективно формувати якість розвитку особи.

Результатами танцювальної освіти є індивідуальний розвиток кожного учня в групових заняттях і здатність учнів до продуктивного виконання загальнокультурних, загальношкільських функцій і видів учбової діяльності.

Хореографічна спеціальна освіта направлена на підготовку професійних кадрів в області мистецтва, перш за все професійних танцівників, а також хореографів-режисерів, хореографів-репетиторів, хореографів-педагогів. Професійна хореографічна освіта в Україні має вікові традиції, розроблена достатньо повно і продовжує виконувати свої функції, направлені на естетичний розвиток суспільства. Професійна хореографічна освіта є особливою областю мистецтвознавчої освіти і слабо пов'язана із загальноосвітнім танцем, направленим на розвиток, корекцію і формування дитячої особи. Володіння дітьми ресурсами загальноосвітнього танцю не гарантує їм вступ в професійний хореографічний учбовий заклад, оскільки загальноосвітній танець – це танець в широкому розумінні, який відноситься до культурологічної сфери розвитку людини, а хореографічний танець відноситься до танцю у вузькому розумінні, він пред'являє особливі вимоги, характерні для професійної мистецтвознавчої освіти.

Професійна хореографічна підготовка через її специфічні вимоги не може високоякісно здійснюватися в загальноосвітній школі або школі мистецтв. Хореографічна підготовка не є обов'язковою в системі державних вимог до освіти і формування якості особи, вона відноситься до розділу позашкільної освіти. Обдаровані учні з хореографічних класів системи позашкільної освіти можуть переходити, з метою підвищення рівня підготовки, до установ професійного хореографічного мистецтва, проте це не є системоутворюючим принципом.

Загальноосвітня школа не здатна дати професійної хореографічної спеціальної підготовки, тому їй необхідний загальноосвітній танець, який доступний всім учням і який направлений на підготовку і формування особи учня в руслі державних вимог. Ці вимоги є системоутворюючими чинниками як загалом, так і в спеціальній (корегуючій) педагогічній освіті. Проте, загальнорозвиваючий танець, унаслідок слабкої розробленості його теоретичних основ, виключений з сучасної моделі змісту загальної педагогічної освіти, що говорить про її невідповідність вимогам освіти майбутнього.[3]

Творча діяльність дітей в структурі загальнорозвиваючого і коректувального танцю дозволяє формувати якості особи, які оптимально розвиваються в ігровому танці, що витікає з народної культури. В процесі ігрової освітньої танцювальної діяльності досягається високий рівень емоційного, інтелектуального, фізичного, комунікативного, морально-етичного, естетичного розвитку.

Здібні люди потрібні в будь-якій справі. Але різні професії передбачають і різноманітність якості здібностей. Особливо важливо створити найсприятливішу обстановку, що допоможе нормальному, природному виявленню здібностей.[1]

Важко скласти вірне судження про хореографічні здібності людини, якщо не бачити її в дії, в танці, у взаємодії з партнерами. Приймається до уваги не тільки ступінь, але й характер обдарованості. Досвід доводить, що не будь-хто спроможний до зображення певного руху чи комбінації, що складає певний образ, стає гарним танцюристом чи актором. Він може володіти даром імітатора, пародиста, тобто вміти схоплювати характерні риси образу та гостро відтворювати їх, але це не завжди доводить здібність до живої органічної творчості. Більш того, визначальними в розвитку таланту танцівника є в кінцевому рахунку його людські якості, тобто ідейна цілеспрямованість, любов до мистецтва, усвідомлення відповідальності, ставлення до педагогів та товаришів, працелюбність, завзяття. Саме ці якості допомагають подолати всі труднощі та спокуси професії танцівника, досягнути художньої майстерності.

На сцені тільки те здобуває силу і переконливість, що виражено через дію. Дія є головним засобом сценічної виразності. Через активну, цілеспрямовану, органічну дію втілюється внутрішнє життя образу і

розкривається ідейний задум добутку. Цій задачі повинні бути цілком підпорядковані артистична техніка і творчий метод.

На відміну від умовної театральної дії органічна дія відтворює процес творчості, що протікає за законами самої природи. Це значить, що танцівник на сцені, як і в житті, повинний уміти по-справжньому бачити, чути, мислити, відчувати, діяти, а не представлятися мислячим, таким, що відчуває, діє. Він повинен навчитися правильно сприймати, оцінювати, знаходити рішення і впливати на навколишні його об'єкти сценічного життя в умовах художнього вимислу.

Якщо в житті під впливом внутрішніх потреб, цілей і реальних обставин цей органічний процес протікає мимоволі, то на сцені людські вчинки і їхні причини заздалегідь обумовлені автором, режисером-постановником, хореографом, художником і самим танцівником. Внаслідок цього пропадає безпосередність сприйняття і послаблюється гострота впливу сценічних обставин на танцівника. Тим більше якщо роль виконується багаторазово.

Труднощі відтворення органічного процесу в обставинах вимислу збільшуються ще протиприродними умовами публічної творчості, тобто необхідністю жити на сцені напоказ і мати у глядача успіх. У результаті танцівникові доводиться знову учитися на сцені усьому, що йому добре відомо по житті.[2]

Деякі танцівники обирають шлях найменшого опору. Вони не прагнуть перебороти труднощі, що випливають із природи сценічного мистецтва, а пристосовуються до них, не відтворюють органічного процесу життя на сцені, а більш-менш удадо його імітують. Але така зовнішня правдоподібність нездатна з усією глибиною і психологічною вірогідністю передати «життя людського духу» образу, а отже, і зробити великий емоційний вплив на глядача. Танцівники, що створюють на сцені образи живих людей, а не умовних театральних персонажів, прагнуть перебороти зазначені труднощі й у протиприродних умовах публічного виступу зберегти органічність творчості.

Проте, коли підходять до створення вимислу за допомогою розуму, дуже часто у відповідь на запитання в нашій свідомості виникають бліді уявлення створюваного в думці життя. Але цього не досить для сценічної творчості, яка вимагає, щоб в людині-виконавцеві забурлило, в зв'язку з вимислом, його органічне життя, щоб уся його природа віддалася ролі не тільки психічно, а й фізично.

Важливо усвідомити, що безтілесне, позбавлене плоті й матерії мріяння має здатність рефлекторно викликати справжні дії нашої плоті і матерії – тіла. Ця здатність відіграє велику роль у психотехніці танцівника де:

- кожен рух на сцені, кожне па має бути результатом вірного життя уяви;
- кожен етюд, кожен крок на сцені не повинен робитися механічно, без внутрішнього обґрунтування, тобто без участі роботи уяви;
- творча робота над образом і над перетворенням твору драматурга в сценічну бувальщину вся, від початку до кінця, проходить за участю уяви;
- для того, щоб відвернути себе від залу глядачів, треба захоплюватись тим, що відбувається на сцені.

Немає жодної хвилини в житті людини, щоб увага її не була повернута до якогось об'єкта, при цьому:

Чим дужче об'єкт захоплює, тим сильніша його влада над увагою виконавця. Щоб відвернути його від залу глядачів, треба вміло підсунути цікавий об'єкт тут, на сцені. Знаєте, як мати відвертає увагу дитини іграшкою, отак і артист повинен уміти підсовувати такі іграшки, які б відвертали його від залу глядачів.[4]

Після того, як дитина навчиться придивлятися до навколишнього життя і шукати в ньому творчий матеріал, їй треба взятися вивчати найпотрібніший матеріал, на якому насамперед заснована творчість. Йдеться про ті емоції, які отримують від особистого, безпосереднього спілкування – з душі в душу – з живими об'єктами, тобто з людьми.

Емоціональний матеріал особливо цінний тому, що з нього складається «життя людського духу» образу – твір, який і є основною метою мистецтва. Добувати цей матеріал важко через те, що він невидимий, невлотимий, непевний і лише внутрішньо відчутний.

Сприйняття об'єктів зовнішнього світу за допомогою зору, слуху, нюху, дотику, смаку – перша і необхідна ступінь усякого живого органічного процесу. Цей процес лежить і в основі хореографічної творчості, що спирається на закони психофізіології людини.

У житті органічний процес здійснюється мимоволі, сам собою; на сцені він створюється за допомогою свідомих зусиль волі, тому що зміст і плин сценічного життя заздалегідь визначено драматургом, режисером-постановником, хореографом, художником і самим виконавцем; у результаті пропадає момент безпосереднього впливу її на танцюриста, тобто найважливіша умова органічного процесу. З цього не випливає, що у творчості танцюриста цілком відсутній фактор первинності як при сприйнятті об'єктів сценічного життя, так і при впливі на них. Незважаючи на те, що танцюрист заздалегідь знає усі свої па й відчуття, проте кожне повторення танцю не є буквальною копією попередніх. Усе справді живе завжди неповторно як у природі, так і в мистецтві. Нам точно відомий час і місце сходу сонця, але сьогоднішній схід буде неодмінно відрізнятися від учорашнього.

Якщо танцюрист не просто повторює своє учорашнє виконання, а прагне знову пережити роль, тобто іде по лінії живої, органічної творчості, то в сьогоднішньому поводженні партнерів, у реакції зали глядачів, у загальній атмосфері танцю він завжди уловить щось нове, відмінне від того, що було вчора. Тим більше що і сам-то він не залишається незмінним; його сьогоднішнє самопочуття, сприйняття й оцінка життя, що відбувається на сцені, завжди містять у собі елемент новизни, а отже, і первинності, що дають імпульс для мимовільної органічної творчості. Ці моменти несподіванки, новизни при умінні ними користуватися оживлюють образ, народжують у виконанні танцюриста свіжі живі фарби і служать йому як би камертоном

життєвої правди на сцені. У той же час вони впливають і на інших танцюристів, змушуючи їх заново сприймати й оцінювати все те нове, що з'явилося в поведінці партнера, а отже, змушують їх діяти по-новому, по-сьогоднішньому.

Отже, людям, позбавленим здатності тонко бачити і чути, висловлювати в русі емоції, яскраво сприймати враження і міцно зберігати їх у своїй пам'яті, немає сенсу присвячувати себе професії танцівника.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубева Э.А. Способности и склонности: Комплексные исследования. Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии. М.: Педагогика, 1989.- 200 с.
2. Кристи Г. Воспитание актера школы Станиславского, М., Искусство. 1968.
3. Фомин А.С. Многофункциональная природа танца и проблемы его изучения // Проблемы танцевальной педагогической деятельности: Психолого-педагогические, региональные и методологические аспекты: Первый Сибирский научно-практический конгресс «Танцы народов Сибири». 10-17.08.2002, г. Новосибирск. Новосибирск: Изд-во ЦЭРИС, 2002.
4. Шувалова Н.Ю. Формирование телесности личности на материале танцевальной практики. Дисс. канд. психол. н. М., 2004.

Антон РИЖИК

СПЕЦИФІКА РОЗВИВАЮЧОГО ВПЛИВУ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ОСОБИСТІТЬ

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – народний артист України, професор В.Ф. Похиленко

Організація спостереження дітей за оточуючим світом не лише збагачує уявлення дітей про дійсність, а й впливає на їх емоційну сферу, викликає бажання наслідувати дорослих, ставить перед необхідністю дотримання певних правил під час занять хореографією та повсякденного спілкування з ровесниками.

Сьогодні однією з актуальних проблем освіти є духовний розвиток особистості. У світі цього особливого значення набуває естетичне виховання. Будучи одним із аспектів цілісної системи виховання, її невід'ємною складовою частиною, естетичне виховання, як ніщо інше, сприяє духовному розвитку, впливає на формування естетичного ставлення до дійсності, активізацію творчої діяльності, розвиток естетичної культури особистості. Важливе місце в естетичному вихованні дітей посідає залучення їх до світової культури. Саме це спрямовує розвиток внутрішнього світу дитини.

Значну роль у залученні дитини до світу культури відіграє мистецтво, що розглядається вченими як засіб спілкування людей, фактор національної та інтернаціональної єдності. Мистецтво відрізняється від інших численних видів практичної діяльності людей тим, що пов'язане з відчуттями та емоціями. Так, Л.С.Виготський визначав мистецтво як «суспільну техніку відчуття», «сукупність естетичних знаків, спрямованих на те, щоб викликати у людей емоції»[4], а також підкреслював соціальну цінність художніх емоцій, викликаних мистецтвом. Спираючись на це положення, танцювальне мистецтво можна, безумовно, розглядати як один з найбільш дійових факторів формування гармонійно розвинутої, духовно збагаченої особистості.

Відомо, що ще здавна танець був засобом вираження почуттів та емоцій людей. Відокремившись від прямого зв'язку з обрядами, де він мав насамперед релігійно-магічний зміст, танець набув значення мистецтва, що втілює красу людського тіла, різноманітний душевний стан. Природа танцю образна і має за основу узагальнення багатоманітних «пластичних мотивів», відібраних із реального життя рухів, які організуються за законами ритму, симетрії, орнаментального узору. Танець органічно пов'язаний з музикою, яка посилює виразність танцювальної пластики, дає йому емоційну ритмічну основу.[2]

Багато дослідників розглядають виховний вплив танцю у зв'язку з його значним фізично-культурним та духовно-культурним потенціалом, що сприяє всебічному розвитку дитини. Ученими підкреслюється, що за допомогою рухів дитина пізнає світ: рухаючись під музику, вона вчиться повнішому її сприйняттю, завдяки чому отримує певні враження від музичних творів. При цьому у дітей розвивається загальна музикальність, творча уява, поступово формується художній смак, розвиваються спеціальні здібності музично-рухового виконавства.

Нааявність інтересу до тієї чи іншої діяльності робить дитину більш допитливою, більш зосередженою, більш активною. Спільні інтереси згуртовують дітей, збагачують зміст їхнього сприйняття, сприяють налагодженню спілкування, виховують у них колективістські почуття, бажання допомогти один одному.[1] Використовуючи гру під час занять хореографії, важливо, щоб діти відтворювали в іграх лише позитивні приклади з життя. Адже в реальному житті вони, на жаль, бувають свідками і негативного ставлення людей один до одного, що, безумовно, має сумні наслідки, оскільки малята не лише самі засвоюють приклади негативних форм спілкування, а й передають їх своїм ровесникам у процесі колективних ігор. От чому самостійні ігри дітей мають бути предметом уваги педагога.[6] Помітивши прояви негативних стосунків між учасниками гри, він не лише повинен зробити їм зауваження, а й сам включитися в гру, щоб спрямувати її в потрібне русло. Крім того, варто з'ясувати, хто з дітей негативно впливає на інших, щоб потім в індивідуальній роботі з дитиною та її батьками усунути недоліки у вихованні цього дошкільника.

Ігрова хореографічна діяльність старших дошкільників піднімається на якісно нову сходинку свого розвитку. В сюжетно-рольових іграх – композиціях, дії виконуються вже не заради самих дій, а для виявлення певного ставлення до партнера відповідно до взятої на себе ролі. Основним змістом рольової гри дітей стають взаємини між учасниками та виконання правил, які впливають з тієї чи іншої ролі. Саме правила гри є тепер важливим засобом регулювання взаємин. Старші дошкільники надзвичайно прискіпливо ставляться до того, як виконує правила партнер по грі. Суперечки між її учасниками ведуться переважно навколо того, чи «буває так насправді».

Виховне значення гри-драматизації полягає і в тому, що для її проведення потрібна велика підготовча робота всіх учасників, що позитивно впливає на формування дитячого хореографічного колективу та вихованню відносин між дітьми. Вибравши для драматизації певний художній твір, учасники гри та майбутні глядачі починають заздалегідь готувати необхідні атрибути для її проведення: костюми, декорації, маски, а також ведеться активна підготовка і вибір хореографічного матеріалу, що буде використовуватись в драматизації. Вже на цьому етапі всіх дітей охоплюють радісні переживання, пов'язані з майбутньою грою.

Хід гри-драматизації викликає емоційне піднесення не лише в її учасників, а й у глядачів. Вони щиро вболівають за кожного «артиста». У переживаннях дітей тісно переплітаються оцінка дій героїв художнього твору та їх особисте емоційне ставлення до них. А це, безумовно, створює надзвичайно сприятливі умови для активного засвоєння ними морального змісту художнього твору, який певною мірою орієнтує їх у навколишній дійсності й стає зразком для наслідування.

Керівництво вчителя-хореографа грою-драматизацією полягає насамперед у тому, щоб допомогти дітям вибрати для драматизації художній твір. Важливо вже при першому ознайомленні з цим твором звернути увагу вихованців не стільки на зовнішню привабливість героїв, скільки на їхні особистісні якості: доброти, безкорисливість, чуйність у ставленні до інших людей.

Усе це має винятково важливе значення не лише для розвитку основних рухів, а й для виховання моральних якостей особистості. Участь у колективних діях, спільні переживання об'єднують дітей, викликають у них радісний, піднесений настрій.

Хореографічна діяльність має великі можливості для організації творчої роботи з дітьми. Оволодіння ними на заняттях своїм організмом веде до оволодіння своєю поведінкою, вчинками. Творча діяльність дітей яскраво проявляється в ігрових ситуаціях. Найдоступніший для дітей цього віку вид творчості – імпровізація. В імпровізації головну роль відіграють емоційні стани та уява-фантазія. Джерелом створення образів в ігровій діяльності виступають їхні життєві ситуації із власного досвіду. Можна рекомендувати створювати образні скульптурні композиції, зокрема, на колективних заняттях імпровізувати на казкові сюжети, фантазувати в умовах вільного діяння.[5]

У навчальній хореографічній діяльності бажано використовувати вправи на наслідування. Для дошкільників і молодших школярів цікаво відтворювати, наслідувати, наприклад, ходу тварин чи птахів. Такі заняття потребують правильного вибору педагогом різних способів стимуляції образної та моторної пам'яті дітей. Зокрема, можна рекомендувати попереднє читання оповідань, коротеньких уривків про тварин, краще окремо про кожну: зайця, ведмедя, вовка тощо; розгляд їхніх малюнків за допомогою наочного допоміжного матеріалу. Такий спосіб готує дітей до відтворення характерних рухів, пластики, дій, зображення окремих тварин і птахів. На хореографічних заняттях широко використовується вправа на кошачий крок, що стимулює розвиток пластичності, грації. Подобається дітям наслідувати і рух поїзда, машин, політ літака. Творча активність може починатися з наслідування. Наслідування – це не копіювання, а орієнтація на зразок. Воно не перешкоджає вияву своєрідності та індивідуальності дитини.[7]

Перед педагогом завжди постає питання, як навчити дітей виявляти в танцях емоційний стан через поставу, міміку, рухи, пантоміміку. Хореографічна діяльність у цьому відношенні має багатий емоціогенний матеріал. Наприклад, можна рекомендувати етюди на виявлення емоційних станів, настрою, почуттів. Роль, яку виконує учень у хореографічному етюді, вимагає від нього перевтілення, передачі емоцій через володіння системою рухів, уміння виразно передати свої переживання.

Своєрідне розуміння ролі й значення дитячої обдарованості у становленні і змушненні художнього таланту пропонує педагогічна система В.Сухомлинського. Видатний український педагог зумів переконливо продемонструвати внутрішній зв'язок між художньою обдарованістю дитини, її розумінням краси й утвердженням етичних принципів, розкриттям сил добра і зла. «Необхідно зорати і засіяти насінням краси поле дитячої свідомості», – говорив учений.

«Музика, уява, фантазія, казка, творчість» – це той шлях, по якому, за Сухомлинським, іде розвиток духовних сил дитини. Досвідчений педагог виховував звичайних, а не художньо обдарованих дітей. І звернення до емоційного світу сприймалося ним як сходинка у пробудженні розуму, свідомості, зацікавленого ставлення до праці. І не має принципового значення, чи став хто-не-будь з учнів Сухомлинського професійним митцем. Але не викликає сумнівів той факт, що поруч з таким педагогом діти не знали, що таке байдужість, черствість душі, міщанська обмеженість інтересів.

Тенденції, закладені В.О.Сухомлинським, знаходять плідне продовження у творчих експериментах українських педагогів 80-90-х років щодо розвитку художньо обдарованих дітей.[3]

Спілкування вчителя з учнем має спільні риси з мистецтвом. Творча особистість, прагнучи до чогось нового, залучає інших до участі в оновленні суспільства, соціальна спадщина якого складається з продуктів індивідуальної діяльності. Творча людина може побачити проблему і вміло визначити в ній якомога більше можливих сторін і зв'язків, зрозуміти нову точку зору і відмовитися від застарілих поглядів. Творчій

особистості притаманна оригінальність, відхід від шаблону, внутрішня розкутість, впевненість у собі, сміливість розуму та уяви. Творчість – це найвища форма людської життєдіяльності, особливий взаємозв'язок між життям особистості і проявом її сил в активній діяльності. Завдяки творчості розкривається духовний світ особистості, яка, в свою чергу, зберігаючи свою індивідуальність і своєрідність, через творчість відображає і стверджує сутність суспільства.

Підсумовуючи значення хореографічної діяльності для розвитку дітей, виділимо її основні функції в цьому напрямку:

- сприяти забезпеченню гармонійно-фізичного розвитку;
- заохочувати до розвитку уяви;
- стимулювати безпосередньо до переживання стану «м'язової радості»;
- задовольняти творче самовиявлення, самоствердження та самореалізацію дітей.

Між тим, специфіка розвиваючого впливу хореографічного мистецтва на особистість недостатньо вивчена. Зокрема, відсутні теоретичні розробки навчальної роботи саме з дітьми різного віку на заняттях з хореографії. Не розглядаються питання, чому дитина фактично повторює ті самі вправи, що й дорослий? Наскільки вони відповідають фізичному і фізіологічному розвитку дітей? До того ж порівняно з літературною, музичною та іншими видами обдарованості хореографічна майже зовсім не досліджувалась, особливо в психологічному плані.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрєнкова Н.В. Проблема социализации личности – М., 1970. – С. 405.
2. Балет / Под ред. Ю.Н. Григоровича. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – С. 503.
3. Бондаренко Л. Методики хореографической работы в школе и внешкольных заведениях, К.: Музична Україна, 1985.
4. Выготский Л.С. Психология искусства. – М., 1968. – С. 17.
5. Ельконін Д.Б. Психология гри. М., 1978.
6. Кон И.С. Социология личности. – М.: 1967. – С. 314.
7. Сухомлинський В.О. Як виховувати справжню людину – К., 1976. – С. 194.

Олексій РИЧЕНКОВ

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Г.Г. НЕЙГАУЗА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – доктор пед. наук, професор А.М. Растрюгіна

Одним з напрямків змін сучасної освіти є її гуманізація. Життя вимагає професіоналів, які поєднують універсальність і професіоналізм, з одного боку і особистої відповідальності, духовну наповненість, установку на творчість – з іншого.

Музична освіта, як естетичне виховання в цілому, впливаючи засобами мистецтва, сприяє розвитку у підростаючого покоління природних відчутних сил, забезпечуючи активність естетичного сприйняття, відчуття, творчої уяви, емоціонального переживання, образного мислення, а також духовних потреб [1].

Успішно вирішувати задачі естетичного виховання може тільки вчитель, який володіє широким загальним та професійним світоглядом, високими моральними принципами, а також здатний реалізовувати названі якості у своїй професійній діяльності. В наш час велике значення приділяється педагогічній творчості, різновиду методів та організаційних форм, активізації інтересу молоді до навчання.

Вчитель музики у своїй роботі постійно зіштовхується з необхідністю поєднувати загально педагогічні принципи із специфічними прийомами та методами, що притаманні педагогіці мистецтва. На практиці постає проблема, відповідно до якої знання, отримані майбутніми вчителями музики при вивченні ними психолого-педагогічних дисциплін, недостатньо застосовуються в процесі навчання дітей різними видами музичної діяльності. Частково це відбувається внаслідок слабкого взаємозв'язку психолого-педагогічних та спеціальних знань, умінь та навичок.

У пошуках шляхів гуманізації сучасного освітнього процесу, необхідність якої гостро усвідомлюється суспільством, ми звертаємось до надбання великих педагогів-гуманістів минулого. В педагогіці музичної освіти накопичений значний досвід з навчання та виховання підростаючого покоління, що базується на вічних загальнолюдських цінностях, на широкому використанні культурної спадщини.

Практика музичної освіти накопичила багатий педагогічний досвід видатних майстрів виконавського мистецтва. Але дослідження цього досвіду виконувалось, як правило, з точки зору мистецтвознавства, а не педагогіки (А.Д. Алексєєв, Л.А. Баренбойм, А.Б. Гольденвейзер, Н.І. Голубовська, В.Ю. Дельсон, Г.М. Коган, Є.Л. Ліберман, Я.І. Мільштейн, Г.Г. Нейгауз, А.А. Ніколаєв, С.І. Савшинський, С.Е. Фейнберг, С.М. Хентова та ін.). У той самий час ці дослідження включають, окрім поглибленого мистецтвознавчого аналізу, описи педагогічного процесу з яскравими педагогічними результатами. Реальні педагогічні досягнення видатних виконавців не тільки відображають, але і часто передбачають перспективні напрямлення сучасної педагогіки, таким чином, їх вивчення є актуальним.

Одним з найвидатніших педагогів-музикантів за весь період існування цієї галузі педагогіки є Генріх Густавович Нейгауз (1888-1964), діяльність якого, при всій значущості її професійних досягнень, важлива

для нас першочергово як приклад інтеграції музичної педагогіки в систему моральних та культурних цінностей.

Вивчення літератури про Г.Г. Нейгауза показує, що основну увагу авторів зосереджується на проблемах, пов'язаних з методикою навчання гри на фортепіано (В.Ю. Дельсон, Г.М. Коган, Б.Л. Кременштейн, Я.І. Мільштейн, Д.А. Рабінович, Т.А. Хлудова та ін.). В працях цих авторів дається поглиблений аналіз творчого надбання Г.Г. Нейгауза; втім цей аналіз відбувається, як правило, з вузькопрофесійних виконавських позицій та не має педагогічної систематизації матеріалу.

Педагогічні погляди Нейгауза знайшли своє відображення в його книзі «Об искусстве фортепианной игры», у щоденниках, роздумах останніх років. Він не намагався послідовно викласти свої погляди, чергуючи педагогічні спостереження та висновки з розмірковуванням музично-творчого характеру. У зв'язку з цим постає проблема виокремлення з творчої спадщини Нейгауза педагогічного змісту. Уся його творчість, включно з виконавським мистецтвом, мала вплив на його педагогічні погляди. Вивчення творчого та педагогічного надбання Г.Г. Нейгауза в існуючих дослідженнях проведено з позиції навчання виконавському мистецтву; воно не дає його багатому досвіду виходу з ізольованої та професійно вузько направленої області мистецтвознавства. В цей же час педагогічні принципи Г.Г. Нейгауза, перекликаються з ідеями розвиваючого та проблемного навчання, а також педагогіки співпраці, що робить вивчення його досвіду в даний момент актуальним.

Г.Г. Нейгауз був музикантом, що поєднував високий професіоналізм з універсальністю освіти, широкою ерудицією, вмінням мислити на рівні взаємозв'язку в мистецтві. Філософія для Нейгауза була, в першу чергу, теоретичним обґрунтуванням мистецтва, у поєднанні різних його видів. Незмінно роблячи філософські узагальнення будь-яких, навіть приватних явищ в мистецтві, він вважав, що музиці в цілому характерний більш гуманний світогляд, аніж філософії. З філософією гуманізму його також ріднить прагнення вивчати культуру античності і Відродження, на яку спирались гуманісти.

Філософсько-естетичні погляди Г.Г. Нейгауза нерозривно пов'язані з його педагогічною діяльністю. Він не міг обмежити себе сферою «чистого мистецтва», йому необхідно було передавати свої енциклопедичні знання, свій світогляд і майстерність учням, не тільки і не стільки навчаючи їх гри на фортепіано, скільки формуючи їх інтелект і моральні якості.

Для того, щоб оцінити розмах педагогічної діяльності Г.Г. Нейгауза, досить назвати імена його учнів – найбільших піаністів ХХ століття Е.Г. Гілельса і С.Т. Ріхтера, у Г.Г. Нейгауза навчався його син С.Г. Нейгауз – один з найбільш цікавих, тонких і самобутніх музикантів свого часу. В різний час по класу Г.Г. Нейгауза закінчили консерваторію такі музиканти, як Я.І. Зак, Т.Д. Гутман, Б.С. Маранц, С.С. Бендицький, А.І. Ведерников, Є.В. Малінін, Л.Н. Наумов, В.В. Горностаєва, В.В. Крайнев та багато інших.

Найважливішими особливостями в педагогіці Г.Г. Нейгауза були його небайдухе ставлення до мистецтва і доброзичливість до колег і учнів. Його високоетична людська позиція не могла не надавати вагомому педагогічному впливу. У його класі завжди панувала атмосфера схилення перед професором; найбільшим покаранням, яке здатні були представити учні, було ослаблення інтересу Г.Г. Нейгауза до даного уроку. І естетичне, і етичне начало в педагогіці Г.Г. Нейгауза брали початок з поглиблених знань про людину, мистецтво, музику. Тільки у синтезі різнорідних знань він знаходив шлях осягнення природи мистецтва та методи навчання мистецтву своїх учнів [5].

Педагогічна діяльність Г.Г. Нейгауза представляє для сучасних педагогів-дослідників значний інтерес перш за все тому, що вона не тільки відображає передові методи сучасної загальної педагогіки, але й часто передбачає їх.

Проаналізувавши елементи його педагогічної системи з точки зору перспективних напрямків сучасної педагогіки, ми приходимо до висновку, що їхній зміст випереджає сучасний їм рівень загальної педагогіки. Так, на нашу думку, у педагогічній діяльності Г.Г. Нейгауза періоду 20-50-х років простежуються принципи і методи, які згодом отримали назву «розвиваюче навчання».

Всупереч традиційному підходу, він в якості вихідної позиції процесу музичного навчання висував формування у свідомості учня естетичного, художнього образу твору, який вивчається. Він наполягав, що формування художнього образу має відбуватися на основі ретельного аналізу Рельєфне уявлення образу, створеного багатою уявою і розвиненим «внутрішнім слухом», має спрямовувати технічну роботу. Г.Г. Нейгауз вів своїх учнів від внутрішнього до зовнішнього, в той час як традиційна педагогіка йшла від зовнішнього (тобто від техніки) до внутрішнього [2].

Робота над технікою логічно випливала із музично-слухових уявлень художнього образу. Поки учень грає твір, не розуміючи його художнього змісту, його цілі незрозумілі, і, відповідно, прийоми технічної роботи беззмістовні й не мають цілеспрямованого характеру. Коли ж піаніст прагне до втілення того чи іншого образу, то кожна деталь диктує певні технічні завдання і методи роботи для їх вирішення. Отже, чітке уявлення змісту розвиває учнів і технічно. Розмірковуючи про процес «ознайомлення з твором» дійсно великого музиканта, Нейгауз прийшов до думки про те, що, очевидно тут миттєво і підсвідомо проробляється величезна робота над художнім образом. Досліджуючи це питання, музикант прийшов до висновку про те, що необхідно дати учневі дуже яскраву, високу і важку мету (у зв'язку з його можливостями і уявленнями), яка визначить напрям і інтенсивність роботи, а це, в свою чергу, є єдиною запорукою розвитку і зростання .

Простежуючи педагогічні погляди Г.Г. Нейгауза з точки зору концепції розвиваючого навчання, можна привести його слова, в яких він робить висновок, що визначає напрями педагогічного впливу: «... досягти

успіхів у роботі над «художнім образом» можна лише безперервно розвиваючи учня музично, інтелектуально, артистично, і як наслідок, і піаністичні інакше втілення не буде» [4]. З цього положення випливає, що навчання грі на музичному інструменті Г.Г. Нейгауз бачив через розвиток особистості учня, який, він визначав як мету. Мета визначала завдання педагогіки Г.Г. Нейгауза, які представляються нам наступним чином:

1. Загальний музичний розвиток учнів на основі знання великої кількості музичних творів і варіантів їх інтерпретації, розвиток музичного слуху і навичок слухового аналізу.
2. Формування високого рівня ерудиції учня (знання в галузі музики, літератури, живопису, архітектури, розуміння взаємозв'язку мистецтв на філософсько-естетичному рівні).
3. Моральне вдосконалення учня.
4. Розвиток техніки, в широкому сенсі, як засобу втілення художнього задуму.

Основоположний принцип педагогіки Г.Г. Нейгауза – рух від внутрішнього до зовнішнього, від сутності до явища, від змісту музичних творів, що вивчаються, до технічних засобів їх втілення – базується на його концепції формування художнього образу як основи вивчення музичного твору. Це пов'язано з принципами творчої активності, розвиваючого характеру навчання, проведення навчання на високому рівні важкості, розвитку пізнавальних сил особистості, єдності конкретного і абстрактного, прямих аналогів не має.

Інтелектуалізація процесу навчання передбачає збільшення теоретичної ємності занять, а також пріоритет змісту над технікою, що відповідає принципам свідомості, навчання на високому рівні складності, розвитку пізнавальних сил особистості, а також принципу збільшення теоретичної ємності занять музичним виконавством. Активізація пізнавальної діяльності учнів направлена на розвиток їх творчої активності і самостійності, тобто розвиток пізнавальних сил особистості при керівній ролі педагога.

Ідеї розвиваючого навчання тісно пов'язані з ідеями проблемного навчання, також знайшли реалізацію в педагогічній діяльності Г.Г. Нейгауза ще до їх теоретичного обґрунтування в педагогіці. У сучасній дидактиці існують різні класифікації методів. У переліку методів, що застосовувалися ним, найбільш питому вагу мають методи, спрямовані на підвищення самостійності мислення учня, тому ми розглянули його педагогічну спадщину з точки зору домінування в ньому методів проблемного навчання.

В педагогіці геніального майстра присутні: ілюстративні методи (виконавський показ), пояснювальні (пояснення), пошукові (бесіди про широке коло явищ мистецтва, підбору репертуару, за ступенем складності орієнтованого на зону найближчого розвитку), проблемні (встановлення асоціативних зв'язків між твором, який вивчається і широким колом явищ мистецтва, самостійний пошук прийомів втілення в залежності від конкретної художньої мети), творчі (формування художнього образу).

Сучасна педагогічна наука шукає способи навчання, при яких учні, спираючись на певні алгоритми, що вимагають мінімуму запам'ятовування, кожен наступний сходинку знання засвоюють з усе більшим ступенем самостійності. Якщо розглянути педагогіку Г.Г. Нейгауза з точки зору ступені самостійності придбання учнями знань, умінь і навичок, то можна відзначити наступне:

По-перше, змістовне ядро педагогіки Г.Г. Нейгауза, – його концепція формування у свідомості учня музично-слухових уявлень – є, по суті, основою проблемного типу навчання.

Формування художнього образу твору, що вивчається, у свідомості учня шляхом музично-слухових уявлень неможливо задати у вигляді фіксованого набору інформації, що повідомляється педагогом. Педагог може більш-менш інтенсивно втручатися в цей процес (що в загальнопедагогічній термінології відповідає проблемному викладу знань, частково-пошуковому або дослідницькому методу), але повідомити всю інформацію, що стосується художнього образу він не може і не повинен ставити собі такого завдання.

Формування художнього образу відбувається шляхом розширення загальномузичної ерудиції, асоціативних зв'язків, активізації внутрішнього слуху для створення можливості музично-слухових уявлень. Все це передбачає активну мисленнєво-творчу діяльність учня на основі направляючих вказівок педагога. Ступінь інтенсивності і глибини втручання в цей процес Г.Г. Нейгауз визначав в залежності від індивідуальності учня (рівня його мислення, ступеню обдарованості і т.д.). У роботі з найбільш обдарованими учнями він проявляв особливий такт, прагнучи ні в якому разі не придушити яскраву індивідуальність і прищепити учневі самостійність, з учнями, позбавленими артистизму та ініціативи, він вдавався до імперативного методу [3].

По-друге, поширений у педагогіці інструментального виконавства, догматичний тип навчання був за своєю природою протилежний не тільки педагогічній, а й усієї художньо-естетичній концепції Г.Г. Нейгауза. Техніка визначалася ним винятково як засіб втілення художнього задуму. І хоча він неодноразово підкреслював, що цей засіб важливіше, без якого втілення не буде, це не змінювало принципу, в основі якого лежали художні пріоритети.

Г.Г. Нейгауз ставився критично і до найменшої можливості застосування елементів механічного тренування (догматичного методу) в самостійних заняттях учнів. Він неодноразово вказував, що робота над технікою у вузькому сенсі (над побіжністю) повинна проводитися з активною участю свідомості, під уважним слуховим контролем.

На основі аналізу педагогічних принципів великого піаніста в світлі сучасних концепцій розвиваючого навчання та проблемного навчання ми прийшли до висновку про те, що основними методами, що застосовувалися Г.Г. Нейгаузом для розвитку особистості та підвищення інтелектуальної активності учнів, були: ілюстративні методи (виконавський показ), пояснювальні (пояснення), пошукові (бесіди про широке коло явищ).

Педагогічна система Г. Нейгауза успішно застосовується в процесі професійної підготовки музикантів-виконавців. Говорячи, про застосування педагогічних принципів Нейгауза в умовах музично-педагогічних факультетів перш за все необхідно пам'ятати його відому тезу: «Я не вчитель фортепіанної гри, я - вчитель музики» [3]. Найбільше досягнення Г.Г. Нейгауза – вміння піднятися над професійною вузькістю і узагальнити головне, що має відрізнити вчителя музики в широкому сенсі.

Це головне – вміння мислити узагальненими категоріями мистецтва, пріоритет художнього образу, змісту виконуваної музики над технічними засобами його втілення, ерудиція, вміння розповісти про музику – є саме для майбутнього вчителя музики загальноосвітньої школи не надзавданням, а основною професійною необхідністю. На наш погляд, можна стверджувати, що у професійній підготовці майбутніх вчителів музики поширення і застосування принципів Г.Г. Нейгауза більш необхідні, ніж при підготовці виконавців.

Якщо музикант-виконавець при відсутності достатньої ерудиції може якось компенсувати відсутню високим технічним рівнем, віртуозністю, то для вчителя музики цей шлях зачинений. Віртуозність вчителя музики не має самостійної цінності не тільки в силу її відносно невисокого рівня, але першочергово тому, що вона не буде мати застосування. Для уроку музики в загальноосвітній школі необхідні інші - не зовнішні, а внутрішні - якості.

Ще однією причиною, через яку застосування педагогічної системи Г.Г. Нейгауза на музично-педагогічних факультетах повинно бути успішним, є комплексність спеціальної підготовки вчителів музики. Майстер, який мислив узагальненими категоріями виконавського мистецтва (і пробував себе в диригуванні), наполягав на ретельному вивченні майбутніми піаністами симфонічної, оперної та хорової літератури, на застосуванні диригентських та вокальних методів. Для студентів музично-педагогічних факультетів, професійно вивчаючих, поряд з музичним інструментом, диригування та вокал, такий підхід природний, і його успішність обумовлена їх знаннями, вміннями та навичками.

Нарешті, гуманність педагогіки Г.Г. Нейгауза – складова педагогічного процесу, необхідна для викладання музики в школі. Важливо те, що з педагогіки Г.Г. Нейгауза майбутні вчителі музики можуть почерпнути гуманні принципи не в абстрактному розумінні, а базуються на самій природі музичного мистецтва, що виникають з глибокого розуміння сутності музики.

Перераховані причини свідчать про те, що застосування педагогічних принципів і методів Г.Г. Нейгауза в професійній підготовці вчителів музики можливо, необхідно і володіють високою педагогічною ефективністю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекцій. – М.: Владос, 2010.
2. Нейгауз Г.Г. Об искусстве фортепианной игры: Записки педагога. 5-е изд. – М.: Музыка. 1988. – 240с.
3. Нейгауз Г.Г. Размышления. Воспоминания. Дневники. Избранные статьи. Письма к родителям. 2-е изд. – М.: Советский композитор. 1983. – 526с.
4. Николаев А. Взгляды Г.Г. Нейгауза на развитие пианистического мастерства / Мастера советской пианистической школы. – М., 1961.
5. Рабинович Д. Генрих Густавович Нейгауз // Портреты пианистов. – М., 1970.
6. Дельсон В. Генрих Нейгауз. – М., 1966.

Олександр СЕРБІН

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВИХ УЯВЛЕНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т.Б. Стратан-Артишкова

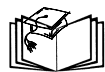
Постановка проблеми. Розбудова сучасної національної системи освіти висуває нові вимоги до підготовки учителів музичного мистецтва. Особливої актуальності набуває проблема інструментально-виконавської підготовки майбутніх фахівців.

Один з напрямків розв'язання цієї проблеми пов'язаний з використанням у процесі вивчення музичного твору художньо-стильового підходу. У мистецтвознавчій літературі стиль розглядається як “генотип” культури (Ю.Борєв), “цілісна модель світосприйняття” (В.Медушевський), “особистість, що виражається в музичних звуках” (Є.Назайкінський). Ідея художньо-стильового підходу ґрунтується на теоріях відомих педагогів (Б.Асаф'єва, О. Гольденвейзера, Г.Нейгауза, С.Фейнберга, Б. Яворського), які визначають стиль як вияв специфіки музичного мислення, як принцип організації художньо-творчого мислення композитора, що є важливим в процесі пізнання музичного образу.

Незважаючи на глибину й теоретичну фундаментальність вивчення феномену стилю, проблема формування музично-стильових уявлень в процесі інструментальної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва з предмету «Основний музичний інструмент», зокрема фортепіано, залишається актуальною і значущою.

Мета статті: здійснити аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми, розкрити сутність поняття «художньо-стильові уявлення», визначити їх роль і значення у професійній підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва.

Музично-стильові уявлення є невід'ємним компонентом художньої свідомості суб'єкта художнього сприйняття. Тому організація процесу музично-виконавської підготовки ґрунтується на засадах полістилістики, розширення досвіду музичного сприймання, аналітичного осмислення музичних творів різних стилів. Важливість умінь адекватно сприймати і відтворювати музичні твори різних епох у професійній діяльності вчителя музичного мистецтва актуалізує значущість художньо-стильового підходу в процесі інструментально-виконавської підготовки студентів мистецьких факультетів.

Поняття "стиль" містке та багатогранне. Упродовж всієї історії людства філософи, психологи, педагоги, художники, музикознавці вивчали його сутність, походження, внутрішню структуру, типи та принципи класифікації.

Термін "стиль" походить від грецького *stylos* – паличка для письма, а пізніше набуває таких значень, як почерк, манера, характер викладання. У словнику іншомовних слів "стиль" тлумачиться як спосіб, прийом, метод будь-якої роботи, діяльності.

У довідникових виданнях стиль визначається як єдність змісту та форми: стиль як історично сформована єдність образної системи та прийомів художньої виразності, що зумовлюються єдністю ідейно-естетичного та соціально-історичного змісту; стиль як сукупність головних ідейно-художніх особливостей творчості митця, що виявляється у типових для нього темах, ідеях, а також у своєрідності засобів виразності, художніх прийомів; стиль як стійка єдність образної системи, виразних засобів, що характеризують художню своєрідність явищ мистецтва.

У філософії стиль розглядається як характерна фізіономічна єдність будь-якого явища людського життя та діяльності, типову форму його зовнішнього виразу, а також як заснований на певних закономірностях спосіб, образ життя та діяльності, особливо якщо йдеться про спосіб, що відіграє в цьому відношенні значну роль, спосіб, що створює, якому притаманна творча цінність.

У психологічному словнику стиль визначається як відносно стійка сукупність характерних і повторюваних рис людини, які виявляються у її мисленні, поведінці, спілкуванні [6, с. 183].

Мистецтвознавці розглядають поняття стилю через зміст (В.Ванслов); через форму (М.Каган); через єдність змісту та форми (Л.Мазель).

До проблеми стилю звертаються такі музикознавці як Б.Асаф'єв, Б.Кремльов, Л.Мазель, В.Медушевський, С.Назайкінський, Б.Яворський.

Б.Асаф'єв визначає стиль як якість, манеру, характерні риси, сукупність систему виразних якостей" [1, с. 137]. С.Назайкінський розуміє стиль як якість, що "дозволяє в музиці чути, відгадувати, визначати того чи тих, хто її створює чи відтворює..." [5, с. 176].

Науковці виокремлюють три основних стильових рівні: індивідуальний стиль, стиль напрямку, стиль епохи. Індивідуальний стиль характеризує стиль одного автора; стиль напрямку ґрунтується й охоплює різні індивідуальні стиль; стиль епохи - узагальнює різні художні явища упродовж певного історичного періоду періоду.

Погоджуємося з висновками О.Щербініної, яка визначає музичний стиль як багаторівневу, організовану за діалектичним принципом єдності загального та особливого, систему образного мислення та музичних засобів, музично-інтонаційний зміст якої, зумовлений соціально-історичними та індивідуально-психологічними чинниками, відбивається в окремому музичному творі.

Проблема виконавського стилю є вагомю й основною у виконавському мистецтві, а отже й у професійній діяльності вчителя музики, оскільки саме через виконавську діяльність (інструментальну, вокальну. Хорову) здійснюється входження в художній простір, пізнання прекрасного світу мистецтва, зокрема музичного.

Слушною є вислів відомого піаніста-педагога О.Гольденвейзера, який зазначає, що виконавець "повинен володіти власним стилем, але головним критерієм оцінки завжди залишається відповідність, або, навпаки, суперечливість стилю самого твору" [3, с. 30].

Музичний твір існує у формі нотного тексту, який, на думку С.Раппопорта є семіотичною системою, за допомогою якої композитор здійснює об'єктивізацію своєї творчої ідеї [7, с. 6].

Авторський текст, зазначає О.Щербініна - це декодований виконавцем авторський нотний запис музичного твору, що найточніше відбиває особливості стилю композитора і є вихідним пунктом виконавської інтерпретації. Тому, зазначає дослідниця, одним із важливих завдань інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва є формування вмінь розпізнавати й декодувати нотний запис музичного твору.

Відомі педагоги (О.Рудницька, О.Щолокова) стверджують, що формування вмінь музично-виконавської інтерпретації в контексті певної стильової системи сприяє адекватному сприйняттю художнього образу, впливає на розвиток художнього мислення студента, формуванню інтелектуально-емоційної та діяльнісної сфер особистості.

Відомо, що музичний твір втілює духовний зміст, котрий по-різному сприймається та осмислюється інтерпретатором, оскільки виконавець інтерпретує музичний твір відповідно своїм особистісним уявленням, рівню музичного сприйняття, художньо-технічним можливостям.

Учені стверджують, що художньо-стильові уявлення ґрунтуються на асоціативно-образному мисленні, музично-теоретичних знаннях, художньо-виконавському і слуховому досвіді виконавця й зумовлені рівнем його загальнохудожнього тезаурусу, знаннями та вміннями, індивідуальними психологічними характеристиками.

Значну роль у процесі виконавської інтерпретації музиканти-педагоги, зокрема Г.Нейгауз, Я.Мільштейн, Б.Яворський, відводять художньо-технічним прийомам, які щільно пов'язані зі стилем музичного твору. Вони доводять, що художньо-технічні засоби зумовлені змістом музичного образу. Техніку неможливо створити на порожньому місці, зазначає Г.Нейгауз, як не може бути створена форма, що позбавлена будь-якого образного змісту. Взаємозв'язок художньо-змістовного та художньо-технічного аспекту у виконавстві особливого значення набуває в контексті проблеми стильової відповідності виконавської інтерпретації. Досліджуючи проблему художньої техніки виконавця, педагоги підкреслюють взаємозумовленість виконавської техніки і музичного стилю і стверджують про те, що неможливо інтерпретувати музичні твори різних композиторів засобами одного й того ж художньо-технічного арсеналу: "Два майстра, навіть якщо вони сучасники, вимагають завжди двох різних засобів фортепіанної гри" [2, с. 76]. У кожного стилю, зазначає Я.Мільштейн, своє трактування віртуозності, своя техніка" [4, с. 12]. Ця думка підтверджується у працях Б. Яворського, який зазначає, що принципи техніки музичного виконання є історичними [8, с. 13].

Отже, основною проблемою осягнення музичних явищ у процесі музично-виконавської діяльності, стверджує О.Щербініна, є усвідомлення принципу взаємодії композиторського та виконавського стилю. Цей принцип діє на всіх етапах музично-виконавської інтерпретації: осягнення композиторського стилю сполучається з формуванням інтерпретаційного задуму виконавця; процес декодування авторського тексту супроводжується процесом його актуалізації в сучасному культурному просторі; добір засобів музичної виразності та художньо-технічних прийомів зумовлюється інформацією, що закладена в тексті музичного твору, індивідуальними, неповторними, характерними особливостями виконавця та культурно-історичним контекстом.

З огляду на вищевказане, можна зробити такі висновки: усвідомлення інтонаційної природи та творчого характеру музично-виконавського мистецтва сприяє розумінню музичного стилю крізь призму взаємодії композиторського та виконавського стилю. У такий спосіб виникає необхідність формування інструментально-виконавських умінь студентів на засадах художньо-стильового підходу до вивчення музичного твору.

Аналіз наукових праць з психології, музикознавства та музичної педагогіки дозволяє визначити музично-стильові уявлення як створений в свідомості виконавця художній образ музичного твору в результаті складної інтелектуально-емоційної діяльності, що ґрунтується на музично-аналітичному досвіді, розвиненості асоціативно-образного мислення, доборі відповідних засобів музичної виразності, художньо-виконавській техніці, індивідуально-особистісній сфері виконавця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асафьев Б.В.(Игорь Глебов) Путеводитель по концертам: Словарь наиболее необходимых терминов и понятий, 2-е изд. - М.: Сов. композитор, 1978. - 200 с.
2. Бирмак А. О художественной технике пианиста, - М.: Музыка, 1973.- 144 с.
3. В классе А. Б. Гольденвейзера /Сост. Д. Благой, Е. Гольденвейзер. - М.: Музыка, 1986. – 214 с.
4. Мильштейн Я. Вопросы теории и истории исполнительства. - М.: Сов. композитор, 1983. - 266 с.
5. Назайкинский Е. Стиль как предмет теории музыки. //Сб. научных трудов Моск.гос. консерватории. - М.: МГК, 1987. - С. 175 - 185.
6. Психологічний словник /За ред. В.І. Войтка. - К.: Вища школа, 1982.- 215 с.
7. Раппопорт С. О вариативной множественности исполнительства //Музыкальное исполнительство. Вып. 7. - М.: Музыка, 1972. - С. 3 - 46.
8. Финкельберг Н. Б.Л. Яворский об исполнительстве //Музыкальное исполнительство. - Вып. 10. - М.: Музыка, 1979. - С. 3 - 21.

Ольга СКАЛЬОВА

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ПЕЙЗАЖНИХ КОМПОЗИЦІЙ В ТЕХНІЦІ БАТИК НА УРОКАХ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В ХУДОЖНІЙ ШКОЛІ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент В.М. Кардашов

Навчальний процес в спеціалізованих художніх закладах має за мету поглиблення навиків ті вмій, якими володіє учень загальноосвітньої школи і які він отримує на звичайних уроках образотворчого мистецтва. Але є своя специфіка в додатковій художній освіті школярів. Сюди потрапляють обдаровані діти, здатні до художньої творчості та бажаючі займатися цим додатково, за межами загальноосвітньої школи. Методи навчання в школах додаткової освіти ставлять за мету навчити дітей технічним прийомам і навичкам роботи з різними художніми матеріалами, більш складними, чим ті, що вивчаються в загальноосвітній школі, при цьому важливим завданням тут є виховання естетичного смаку, розвитку творчої активності, художнього інтересу учнів. Не остання роль у цьому процесі відводиться розвитку уяви і уявлень про художній образ.

Педагог спеціалізованого навчального закладу має справу з дітьми, у яких вже на більш високому рівні знаходиться художній інтерес. Це певною мірою стимулює школяра до оволодіння будь-яким видом мистецтва, детермінує пізнавальну і творчу діяльність. Одним з основних видів творчої активізації виступає декоративно-прикладне мистецтво, якому властива висока ступінь художнього узагальнення, що

відноситься і до форми, і до змісту творів. Саме тут можна пропонувати підходи до розвитку уваги, наприклад, при створенні пейзажного образу засобами батіку.

В педагогічній літературі чимало досліджень з проблем засвоєння учнями певного шкільного віку деяких знань, розвитку уваги та сприйняття, а також уваги засобами творчої діяльності. Насамперед слід назвати праці Л.Виготського [4], О.Запорожця. Специфіка декорування тканини в історії українського декоративно-прикладного мистецтва досліджена А.К.Жук [5], Р.В.Захарчук-Чугай [1] та іншими авторами. Звернувши увагу на наявні методичні посібники з навчання техніці батіка школярів [2; 8], ми можемо підкреслити, що не існує комплексного підходу, який враховував би безліч аспектів цього процесу. Навчальні програми, які є сьогодні для художніх шкіл, взагалі не включають батик в техніки, якими повинні оволодіти діти в процесі навчання.

Новизна нашого підходу полягає в комплексному дослідженні прийомів та методів формування художнього образу природи засобами батіку, якій є особливим типом художньої творчості в сучасному декоративно-прикладному мистецтві, а також носієм історичних, загальнокультурних, художньо-декоративних, національних рис, що дає змогу використовувати цей вид мистецтва в навчальному процесі художніх шкіл, сприяючи формуванню творчо-активної особистості, формує естетичний смак, навички технологічних і технічних прийомів, розвиває у них трудові вміння, психологічно і практично готує школярів до подальшої діяльності.

Етапи знайомства учнів з декоративно-прикладним мистецтвом і батиком зокрема можуть бути представлені в наступному виді:

1. Вивчення видів мистецтва і виявлення специфіки декоративно-прикладного мистецтва. Тут діти мають зрозуміти, якими виразними засобами володіє кожен вид мистецтва і засвоїти ті риси, які виділяють декоративно-прикладне мистецтво з інших видів. Необхідно враховувати, що декоративно-прикладне мистецтво призначено для побуту та художнього оформлення побутових предметів. Але це не знижує художнього рівня творів декоративно-прикладного мистецтва, які „відображають художні традиції нації, світорозуміння, світосприйняття і художній досвід народу, зберігають історичну пам'ять” [7, с.12], тому цей вид творчості взагалі має велике значення в кожній національній культурі.

2. Наступним найважливішим етапом представляється знайомство з такими теоретичними поняттями, як „художній образ”, „стилізація”, „жанр”, в тому числі „пейзажний жанр”. Цими художньо-естетичними поняттями учні згодом зможуть користуватися в подальшій практичній діяльності, тому досить важливо засвоєння їх на початковому етапі, який є підготовчим до створення власних робіт. Категорія художнього образу є найважливішою в процесі створення власних художніх виробів. Словники пояснюють цю категорію як специфічну для мистецтва форму відображення дійсності і вираження думок і почуттів художника і підкреслюють, що художній образ, відображаючи ті чи інші явища дійсності, одночасно несе в собі цілісно-духовний зміст, в якому органічно злито емоційне й інтелектуальне ставлення художника до світу [6]. Учні художньої школи повинні уявити себе, що не кожне зображення має художній образ, для того, щоб малюнок або картина вмістили в себе образну думку, потрібно навчитися деяким прийомам зображення дійсності, а також вміти співвідносити предмети світу так, щоб вони взаємодіяли між собою і одночасно відображали думку автора твору. Важливу роль тут відіграють асоціативне мислення, уявлення, вміння аналізувати та узагальнювати, наділяти зображення почуттям і певним змістом. Саме тоді можна створити оригінальний і неповторний образ, в якому буде відображена особистість творця. Художній образ в декоративно-прикладному мистецтві має свою специфіку. Він створюється тими ж засобами, які є в інших видах мистецтва, але одним з головних прийомів тут є стилізація. В основі стилізації спрощення та узагальнення зображених фігур і предметів за допомогою умовних прийомів; особливо притаманна вона для орнаменту, де завдяки стилізації об'єкт зображення перетворюється в мотив узору. Навчити школярів прийомом стилізації – одне з головних завдань в період підготовки до роботи в техніці батик.

Важливими поняттями в образотворчому мистецтві є поняття жанрів. Учні повинні зрозуміти, що жанри – це історично сформовані внутрішні підрозділи в більшості видів мистецтва [3]. В деяких різновидах декоративно-прикладного мистецтва ця категорія також може використовуватися, як в живописі та графіці. Такий жанр образотворчого мистецтва, предметом зображення в якому є природа, називається пейзажем, але необхідно пояснити, що існує багато видів пейзажу в живописі, вони можуть виконуватися також при розписі тканини.

3. Для того, щоб працювати над створенням художнього образу, важливо мати розвинену увагу. Для школярів це поняття може бути найбільш складним, тому вчитель повинен донести до них, що для розвитку уваги необхідно накопичення відповідного досвіду, розширення кола уявлень про навколишню дійсність, але цей досвід набувається як шляхом особистих спостережень, так і через дорослих, що передають дитині свої знання про навколишні предмети і явища, свій творчий досвід. Робота з формування уваги повинна являти собою систему поетапного навчання з поступовим зростанням складності. Заняття можуть проводитися як фронтально, так і малими групами або ж індивідуально. Коли дитина засвоює певні прийоми зображення навколишньої дійсності, увага відіграє найважливішу роль. Суттєва умова розкриття творчих здібностей дітей на заняттях декоративно-прикладного мистецтва в художній школі – це створення загальної атмосфери прийняття, свободи, можливості для кожної дитини пережити досвід своєї успішності, „момент досягнення”.

4. Далі необхідно ознайомити учнів безпосередньо з техніками декорування тканини, серед яких найбільш розповсюдженою в сьогоденні є батик. Археологічні знахідки підтверджують стародавні витoki мистецтва батіку. Наприклад, це стародавні перуанські тканини, що датуються ок. 1200-х рр. до нашої ери

- 70-ми роками н.е. Пліній Старший в "Природній історії" (I століття н. е.) описує фарбування тканин в Єгипті. Техніка резервування була відома в багатьох країнах, її використовували в Давньому Шумері, Перу, Японії, Шрі-Ланці, Китаї, Вірменії, Азербайджані, в африканських країнах, але батьківщиною батика традиційно вважається острів Ява в Індонезії [8]. Сьогодні батик – це узагальнена назва різноманітних способів ручного розпису тканини. Батик увібрав у себе особливості та художні прийоми багатьох образотворчих мистецтв – акварелі, пастелі, графіки, вітража, мозаїки. „Батік” (batik) – індонезійське слово, у перекладі воно означає „крапля воску”. Техніка батику заснована на тому, що парафін, гумовий клей, а також деякі інші смоли і лаки, будучи нанесеними на тканину, не пропускають через себе фарбу – або, як кажуть художники, „резервують” від забарвлення окремі частини тканини. Резерв створюється на основі воску, парафіну, бензину, на водній основі – залежно від обраної техніки, тканини та фарб. Матеріал для розпису тканин поділяється на дві групи: основа, на якій виконується розпис, і матеріал, котрим декорується тканина: фарба, писальця, сітки, рами, пензлі і т. ін. Сьогодні існує кілька видів батика – гарячий, холодний, вузликівий, вільний, трафаретний розпис. Вони відрізняються способом резервування тканини. Здавна відомі різні способи нанесення на тканину резерву, тобто такого спеціального складника, який охороняє її окремі частини від наступного фарбування. На Сході ці способи прикрашення тканин і отримали назву батик.

5. Процес створення власного твору – найбільш цікавий для школярів, тут вони мають проявити не тільки засвоєні теоретичні положення, але і свою фантазію. На вступному занятті необхідно ознайомити учнів з різновидами розпису по тканинах – холодним батиком (техніка Гутта), вільним і трафаретним розписами, продемонструвати вироби, виконані в даних техниках, порівняти ці техніки між собою. Знайомство з матеріалами та інструментами, необхідними для розпису тканини, повинно супроводжуватися обговоренням техніки безпеки. Потім школярі можуть вивчити способи створення резервуючих сумішей, рецепти ґрунтовки та особливості фарб і підготовку тканини до розпису.

Заняття повинні бути організовані таким чином, щоб учні освоювали матеріал поступово – від простого до складного, від навчальних завдань до творчого вирішення. В навчальному процесі, який ознайомлює з новим для школярів видом творчості, діти повинні згадати вже відомі їм факти, які відносяться до роботи з кольором: колірний круг, теплі і холодні кольори, до застосування засобів художньої виразності (лінія, пляма, штрих, мазок, точка і т.д.). Коли виконується робота на тему пейзажу, діти повинні згадати правила повітряної перспективи, закони побудови композиції. На останньому уроці вчителю необхідно провести діагностичне тестування у формі контрольної роботи, яка включає в себе теоретичні питання, спрямовані на виявлення рівня знань з вивченої теми, а також організувати тематичну виставку, наприклад, під назвою "Краса природи".

Для успішного вирішення проблеми навчання і розвитку творчих здібностей та уяви в учнів дитячих художніх шкіл на заняттях декоративно-прикладного мистецтва з вивченням техніки батик необхідно розробити ефективну методичну систему навчання, яка буде включати в себе:

2) спеціальні вправи і завдання на розвиток творчих здібностей та уяви, що спираються на основні досягнення психолого-педагогічної науки;

3) принципи, форми, методи і методичні прийоми, спрямовані не тільки на передачу знань, умінь і навичок, а й на розвиток практичних навиків, уяви та естетичного смаку;

4) технічні засоби навчання та наочні посібники, що забезпечують навчання.

На підсумок зазначимо, що особлива увага в процесі вивчення техніки батик в художній школі приділяється властивостям і природі кольору, вивченню впливу кольору на людину, завдяки чому в учнів розвивається творча уява і відчуття гармонії. На уроках декоративно-прикладного мистецтва, темою яких є розпис тканини, учні отримують базисні відомості про матеріали та основні види техніки, що використовується в розпису, а також рекомендації щодо створення власних робіт на тему природи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонович Е.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Е. Декоративно-прикладне мистецтво. – К.: Світ, 1992. - 272 с.
2. Антонович Е.А., Проців В.І., Свид С.П. Художні техніки у школі: Навчально-метод. посібник для студентів художньо-графічних факультетів вузів. – К.: ІЗМН, 1997. - 312 с.
3. Білецький П.О. Мова образотворчих мистецтв. – К.: Радянська школа, 1973. – 126 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.
5. Жук А.К. Сучасні українські художні тканини. – К.: Наукова думка, 1983. - 117 с.
6. Культура и культурология. Справочник // Режим доступу в мережі Інтернет: http://www.artap.ru/cult/o_hud.htm
7. Луцан Н. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну. Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2009. – 172 с.
8. Малиніна А.О., Малиніна І.О. Основи розпису тканини. Батик: Навчально-методичний посібник. – Х.: Скорпіон, 2005. – 48 с.
9. Негльовський Ю., Степовик Д. Українське мистецтво (від найдавніших часів до початку ХХ ст.). – К.: Радянська школа, 1976. – 107 с.

Валентина СОКОЛОВСЬКА

ПЕРЕДАЧА СТАНУ ПРИРОДИ НА ПЛЕНЕРІ СТУДЕНТАМИ ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент В.М. Кардашов

Образотворчому мистецтву відводиться величезна роль: воно має допомогти людині пізнати світ і самого себе, виступити засобом виховання добра, гуманності, здатності емоційно сприймати і знаходити прекрасне в людині, в природі. В зв'язку з цим, одним з найважливіших завдань вищої педагогічної школи є підготовка кваліфікованих спеціалістів, які покликані здійснювати естетичне виховання підростаючого покоління, навчати бачити і розуміти прекрасне у житті і мистецтві, допомагати реалізувати себе у художній творчості.

Саме вдосконалення колористичної підготовки, яка включає розуміння, бачення і застосування кольору у творчій і педагогічній діяльності, сприяє підвищенню професійного рівня майбутніх спеціалістів. Навчання основам колористики є одним із ефективних засобів естетичного виховання. „Теній живопису розкривається не в композиції, не в складності перспективи, не в сюжетній драматургії а в „пахощах магії колориту” [1].

Відкриття в області оптики, кольорознавства, фізіології, психології та медицини спричинили значний вплив на розвиток живопису, в тому числі і на вирішення проблеми колориту.

Питанням закономірності живописного зображення приділяли увагу ще в епоху Відродження відомі художники і вчені: Л.Альберті, А.Дюрер, Леонардо да Вінчі, Ч.Ченіні та ін. Важливість формування правильного колористичного бачення в образотворчому мистецтві підкреслював Гегель: „Почуття кольору повинно бути художньою властивістю, своєрідним способом бачення і осягнення існуючих колірних тонів, а також повинно складати суттєвий бік відтворюючої здібності уяви і винахідливості” [2].

Цойгнер у своєму обрисі „Учення про колір” зазначає, що кольорознавство – це систематизована сукупність даних фізики, фізіології і психології, які відносяться до процесів сприйняття і розрізнення кольору. Воно включає фізичну теорію кольору, теорію колірної зору і питання вимірювання і кількісного вираження кольору [3].

Отже, колористика включає знання про природу кольору, основні, похідні та додаткові кольори, характеристики кольору, контрасти, колорит, змішування кольорів, колірну гармонію, культуру, а також мову кольору. Ця наука опирається на фізичні властивості кольору. Вчений Гете приділив значну частину своєї праці „Вчення про колір” психологічній дії кольору і необхідності свідомого використання його в художній творчості. Він писав: „Кольори діють на душу: вони можуть викликати почуття, пробуджувати емоції та думки, котрі нас заспокоюють або хвилюють, вони наводять смуток або веселять”. Вчений підкреслював, що дія кольору „на зорові відчуття, а через них і на психологічний стан... завжди визначена і вагома, поєднана зі сферою морального”. Тому „взятий окремо як елемент мистецтва, колір може бути використаний для сприяння вищим естетичним цілям” [4].

Колір емоційно впливає на людину, супроводжуючи її все життя. Саме ця властивість мистецтва й визначає його особливу роль в естетичному вихованні. Сучасна психологія виділяє в колірному зорі два якісні рівні: відчуття кольору і сприйняття кольору. Якщо відчуття розуміється як простий психологічний акт, безпосередньо обумовлений фізіологією зору, а сприйняття – як складніший процес, визначений рядом закономірностей психологічного характеру, то почуття кольору найбільшою мірою відноситься до емоційної і естетичної сфери.

Сприйнятий колір залежить від його спектру та від психофізіологічного стану людини. Було з'ясовано, що наш організм сприймає колірні потоки за допомогою зорового аналізатора. Однак, це не єдиний канал, по котрому колірні енергія може досягати організму. Чисельні дослідження феномену шкіряного зору довели принципову можливість сприйняття кольору не тільки сітківкою ока, але й практично всіма клітинами організму. „Я бачу серцем так само як і очима...” – казав відомий французький живописець Каміль Кору [5].

Для ефективного використання на практиці важливо знати особливості фізіології і психології здорового сприйняття кольору. Знаючи закономірності впливу того чи іншого кольору, можемо використовувати їх в роботі.

Основний принцип гармонії ґрунтується на законі протилежних (взаємодоповнюючих) кольорів, фізіологічно необхідних людині. Гете пише: „Як тільки око побачило якийсь колір, воно збуджується, і в ньому закладено природою негайно викликати, навіть не усвідомлюючи цього і без якоїсь необхідності, інший колір, який разом із першим міститиме цілісність усього хроматичного кола. Один колір проковує наше око, викликаючи певне відчуття, спонукаючи до загальної цілісності. Щоб добитися цієї цілісності, щоб заспокоїтись, шукає біля будь-якого кольорового простору незабарвлений, щоб заповнити це місце протилежним кольором. Це і є основним законом гармонії кольорів” [4].

Відчуття та сприйняття кольору – єдиний процес, але для естетичного сприйняття кольору необхідно мати достатньо розвинуті естетичні здатності. А для цього потрібна планомірна, систематична, цілеспрямована виховна робота з самого раннього дитинства.

Колористична підготовка майбутнього вчителя образотворчого мистецтва включає в себе розвиток колористичного сприйняття, „постановку ока“, а також систему спеціальних знань і вмінь з колористики, до яких можна віднести: знання зорового сприйняття кольору, закономірностей колірної композиції, історичного аспекту проблематики кольору в образотворчій діяльності; засвоєння теоретичних понять в даній області; вивчення психофізіологічних і формотворчих властивостей кольору, його виразних особливостей і закономірностей, методів, прийомів, форм і засобів образного вираження; досвід творчої діяльності роботи з кольором, уміння проводити колористичний аналіз художнього твору; володіння навичками і технічними прийомами створення колірних поєднань та ін.

Велику роль у даному процесі відіграє націлення на сприймання. Суть полягає у формуванні цілеспрямованого сприймання.

Значну роль в організації та керівництві процесом сприймання кольору відводимо викладачу, його професійній майстерності, вмінню створити сприятливий клімат в аудиторії, допомогти студенту в організації сприймання в такій мірі, щоб він дійсно пізнав його суть, властивості. Тобто, необхідно врахувати, що всяке пізнання є творчість, і елемент творчості закладений у будь-якому акті сприймання.

Колорит – це результат індивідуального бачення художника. Як наслідок, про колористичне бачення можна робити висновок тільки лише на основі його вираження в живописних роботах, аналізуючи кольорову побудову.

Для того, щоб розвинути колористичне бачення у студентів художньо-графічних факультетів на пленері була розроблена система навчальних занять, які пов'язані між собою.

Розроблені заняття направлені на удосконалення студентами навичок живопису, засобами вивчення психофізіологічних закономірностей сприймання кольорів, озброєнням теоретичними основами про закономірності колориту та шляхом практичних занять сприяти розвитку відчуття кольору в умовах природи.

На першому занятті навчальним завданням було виконання короткочасних етюдів пейзажу при різних умовах освітлення: в похмуру, дощову, сонячну погоду, при цьому увага акцентувалася на зміну кольорів при освітленні та колір в композиції пейзажу.

Друге заняття мало на меті розкриття технік живопису та відтворення поняття кольоровий нюанс на практиці при виконанні етюдів сільського пейзажу в ранковий час. Студенти мали взяти колірні відношення, що характерні для ранку, особливий колорит.

На наступному занятті у студентів було практичне заняття, де вони мали взяти колірне відчуття, що властиве денному стану, простежити світлотіні при виконанні етюдів сільського або міського пейзажу опівдні. Основним завданням було використати на практиці знання щодо світлотіньового та тепло-холодного контрасту. Також були висвітлені теоретичні питання про психологію сприйняття кольору та його символіку.

На четвертому занятті навчальне завдання включало в себе виконання вечірнього етюдів пейзажу, особливу увагу при цьому приділити зміні кольорів на відстані. Також студенти були озброєні знаннями про фізичну природу кольору та світла.

П'яте заняття включало в собі теоретичну частину, де були розкриті характеристики кольору, механічне та оптичне змішування кольорів, взаємодоповнюючі кольори, та практичну, де студенти виконували етюди на тему „Етюд пейзажу вночі“.

На заключному занятті студенти мали навчальним завданням виконання етюдів на виявлення характерних рис навколишньої місцевості при чітко визначеному стані освітлення.

Тож, студенти при активізуванні своєї уваги на кольорознавчих проблемах при виконанні завдань показали високі кінцеві результати в формуванні цілісного сприйняття природи з урахуванням загального тону та колірної структури освітлення та поглибленні теоретичних знань кольорової естетики та кольорової гармонії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алленова Е. Живопись. – М.: СЛОВО, 2001, – 48 с.
2. Гегель Г.В. Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1971. - Том 3. – 239с.
3. Цойгнер Г. Учение о цвете (популярный очерк). – М.: Изд-во литературы по строительству, 1971. – 159 с.
4. Гете В.К. Учение о цвете. Избранные соч. по естествознанию. – Л.: АН СССР, 1957. – 311 с.
5. Мастера искусства об искусстве. М.: 1967, Т. 4, с. 156.

Вікторія ТИМЧЕНКО

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ГОТОВНОСТІ ДО ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент В.М. Кардашов

Сучасний стан розвитку педагогічної теорії і практики визначається активним пошуком шляхів формування творчої особистості вчителя образотворчого мистецтва, здатного глибоко сприймати і розуміти твори світової і вітчизняної художньої культури, послідовно й цілеспрямовано залучати учнівську молодь до художньо-естетичних цінностей минулого і сьогодення. Учитель образотворчого мистецтва покликаний

бути активним у сфері художньої творчості, виявляти комплекс здібностей, які б дозволяли встановлювати творчий діалог з мистецтвом, примножувати матеріальні й духовні здобутки українського суспільства, пов'язані з освоєнням навколишньої дійсності за законами краси. Отже, у процесі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва важливо формувати готовність до самостійної художньо-творчої діяльності, розвивати художні здібності, спираючись на які вони отримують можливість успішно вирішувати основні завдання навчально-виховного процесу, пов'язані з підготовкою учнівської молоді до активної взаємодії зі світом мистецтва, у якому за допомогою художніх образів знаходить відображення багатогранна палітра життя людини, її предметного і природного середовища, різних форм, видів і способів діяльності.

У сучасній науковій літературі творчість розглядається як продуктивна діяльність людини [4], як сукупність особистісних якостей, що визначають і зумовлюють відношення людини до світу і самої себе [5], як необхідна для повноцінного життя людини форма її існування [2].

С. Рубінштейн визначає творчість як діяльність, що створює дещо нове, оригінальне, яке потім входить в історію не тільки самого творця, але і науки, мистецтва [10]. Для особистості, що прагне до творчості, як зауважує Я. Пономарьов, характерні оригінальність, ініціативність, висока саморегуляція, велика працездатність. Творча особистість знаходить задоволення не стільки в досягненні цілей, скільки в самому процесі роботи. Для Я. Пономарьова визначальним у творчості є розвиток, виникнення нових структур, нового знання, нових способів діяльності [9].

Більшість дослідників вказує на те, що творчість є багатоаспектним явищем. Так Н. Кичук розглядає творчість як складне і багатомірне явище, зумовлене соціально-громадськими і психолого-фізіологічними факторами соціуму, як умову становлення, самопізнання і розвитку особистості. Творчій особистості властивий комплекс якостей, що забезпечують високий рівень її участі у творчій діяльності. У свою чергу ця діяльність актуалізує особистісні якості людини і сприяє її розвитку [6].

С. Сисоєва вважає, що творчість окремої людини може бути розглянута у двох аспектах: як сутність якості особистості, в якій відбивається ставлення суб'єкта до самого себе і світу, а також спосіб її самоствердження; як діяльність певного характеру, яка відбиває вищий ступінь активності людини, спрямованої на подолання певного протиріччя у відповідності з поставленою метою [11].

Отже, дослідники розглядають творчість у двох аспектах: особистісному та діяльнісному. До першого відносять сукупність особистісних якостей, які спонукають до самоактуалізації, самореалізації та самоствердження особистості в процесі реалізації творчих потенційних можливостей. До другого – сам процес творчої діяльності, при якому народжуються якісно нові матеріальні та духовні цінності.

Плідною є класифікація етапів творчого процесу, яку дає О. Лук [8]: накопичення знань і навичок, що необхідні для чіткого усвідомлення і формулювання завдання (чітко сформульоване завдання – це половина розв'язання); зосередження зусиль і пошук додаткової інформації; відхід від проблеми, переключення на інші види занять (інкубація) у тому випадку, коли завдання не вдається розв'язати; осяяння (інсайт) (інсайт – це не завжди унікальна ідея, це – логічний розрив, стрибок у мисленні, одержання результату; у будь-якому акті творчості є такий розрив, хоча він може бути мікроскопічних розмірів; чим більше обдарована людина, тим цей стрибок буде більшим); верифікація або перевірка. Кожен із станів – необхідний і цілісний компонент творчого процесу, але вони постійно проникають один в одного, так що на стадії доробки можуть бути внесені корективи в початковий задум.

Творчість як форма активності може бути притаманна будь-якій діяльності людини як у професійній сфері, так і в повсякденному житті і характеризується постановкою нових проблем, багатством оригінальних ідей і методів вирішення цих проблем, відмовою від стандартних підходів та пошуком своєрідних шляхів вирішення проблемних задач.

Художньо-творча діяльність є однією із форм естетичного освоєння навколишнього середовища. У процесі художньої творчості особистість має змогу виразити своє ставлення до почутого, побаченого, прочитаного в самостійно створених образах музики, поезії, танцю, живопису, прикладній діяльності, імпровізації. У художній творчості виявляються потаємні думки і почуття, моральне і естетичне ставлення до дійсності.

Аналізуючи художню творчість Ю. Борєв [3] зауважує, що вона починається із загостреної уваги до навколишніх явищ і припускає рідкісні враження, уміння їх утримувати в пам'яті й осмислювати. Важливим психічним фактором художньої творчості є пам'ять. У художника вона вибіркова і носить творчий характер. Творчий процес неможливий без уяви, що дозволяє творчо відтворювати ланцюг уявлень і вражень, які зберігаються у пам'яті.

Дослідники зазначають, що особливо плідним творчий процес є тоді, коли особистість знаходиться в стані натхнення. Це – специфічний творчо-психологічний стан ясності думки, інтенсивності її роботи, багатства і швидкості асоціацій, глибокого проникнення в суть життєвих проблем, могутнього "викиду" накопиченого в підсвідомості життєвого, художнього досвіду і безпосереднього включення особистості у творчість. Натхнення породжує незвичайну творчу енергію, у стані натхнення досягається оптимальне сполучення інтуїтивного і свідомого початку у творчому процесі.

Отже, особистість, яка здатна до художньо-творчої діяльності, має такі якості та особливості: ініціативність, самостійність, здатність до подолання інерції мислення, почуття нового і прагнення його пізнати, цілеспрямованість, широта асоціацій, спостережливість, професійна пам'ять, розвинута моторика руки, творче мислення, внутрішня мотивація до творчої діяльності, нетрадиційний особистий світогляд, багата фантазія та інтуїція, розвинуте емоційне відношення до сприйнятого явища, виявлення захопленості

і вольових властивостей особистості. Властивості художнього мислення і художньої уяви забезпечують добір головного і найбільш характерного в явищах дійсності, конкретизація і узагальнення художнього образу, створення оригінальної композиції. Властивості зорової пам'яті забезпечують яскраві зорові образи у свідомості і на цій основі успішну трансформацію художнього образу.

У контексті дослідження готовності майбутніх учителів образотворчого мистецтва до художньо-творчої діяльності як складника їх готовності до професійної педагогічної діяльності зупинимось на визначенні понять "готовність до професійної діяльності", "готовність до педагогічної діяльності".

Зокрема, Г. Балл стверджує, що основу професійної готовності становить комплексна здібність до діяльності певного типу. У такій здібності є дві сторони: мотиваційна та інструментальна (ефективні стратегії діяльності, узагальнені способи дій, вільна орієнтація у відповідному предметному полі, гнучке пристосування до способів дій). Але при цьому головним залишається відповідний специфіці професії особистісний смисл зазначених інструментальних властивостей, їхнє концентрування навколо мотиваційного ядра [1].

З. Левчук зазначає, що готовність майбутнього вчителя зумовлюють чотири групи компонентів: теоретико-методологічний рівень підготовки, який виявляється у перебудові технологій розвитку і виховання особистості; практично-дійові компоненти (вміння і навички); соціальні компоненти; психологічний рівень розвитку особистості (здатність до емпатії, готовність пізнавальної сфери до творчості) [7].

Показниками готовності до художньо-творчої діяльності можуть виступати: швидкість успішного засвоєння спеціальних знань, формування спеціальних умінь і навичок, наявність виразної композиції, умінь побачити у предметах і явищах основне, найбільш характерне, умінь образно мислити, цілісність зображення, любов до образотворчої діяльності, що супроводжується високою працездатністю.

У розвитку готовності до художньо-творчої діяльності вирішальну роль, крім задатків, відіграють зовнішні умови, навчання і виховання. Особистість розвиває себе у процесі засвоєння і збагачення досвіду минулих поколінь, втілених у продуктах матеріальної і духовної культури. У процесі навчання і виховання старше покоління передає новому поколінню не тільки сукупність створених ним предметів, але й систему суспільно вироблених способів поведінки з ними і способів їхнього створення. Однак неможливо передати у готовій формі операційно-технологічну сторону досвіду, минаючи світ об'єктів і спеціально організовану діяльність їх освоєння. Інакше кажучи, формування готовності до художньо-творчої діяльності визначається не лише досягнутим рівнем засвоєння культури, наявністю продуктів культури, а й ефективністю способів засвоєння, творення і удосконалення цих продуктів у процесі раціонально організованої діяльності.

Формування готовності особистості до художньо-творчої діяльності може здійснюватися у процесі раціонально організованої діяльності на основі таких принципів: принцип прилучення до перспективних моделей художньо-творчої діяльності і набуття власного досвіду художньо-творчої діяльності в широкій та різноманітній практиці; принцип особистісно-орієнтованої взаємодії учасників навчально-виховного процесу, спрямований на розвиток творчої особистості; принцип створення творчої атмосфери; принцип гуманізації навчально-виховного процесу; принцип гнучкості та адекватності запитам практики.

З метою формування готовності майбутніх учителів до художньо-творчої діяльності можна використовувати технологію створення психологічних умов підготовки студентів до творчої діяльності, що включає такі положення: діяльність студентів повинна бути організована таким чином, щоб у ній були елементи творчості, які передбачають комбінування, аналогізування, універсалізацію, випадкові видозміни; потрібно викликати інтереси, крізь які проходять усі зовнішні впливи, породжуючи внутрішні стимули, що й є збудниками активності особистості. Отже, викладач може підбирати такі завдання, які потребують творчої переробки, узагальнення, систематизації, вмінь та навичок порівнювати й аналізувати вже відоме, експериментування, пошуку; використовувати ігрові моменти, що стимулюють прояви самостійності студентів, їх творчих можливостей; застосовувати проектну технологію.

Метою застосування проектної технології є створення викладачем таких умов, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності студента. Під час використання проектної технології вирішується низка різнорівневих завдань: формуються умінь самостійно здобувати інформацію, порівнюючи її з уже відомою, умінь аналізувати інформацію, умінь застосовувати здобуту інформацію до вирішення завдання створення певного художнього образу певними засобами, умінь оцінювати як результат своєї художньо-творчої діяльності, так і сам її процес.

Метою проектної діяльності студентів напряму підготовки "Образотворче мистецтво" є навчальний творчий продукт, під яким розуміється самостійно розроблений продукт від ідеї до її втілення, який має суб'єктивну або об'єктивну новизну і виконаний під контролем і консультацією більш досвідченого викладача.

У процесі вивчення навчальної дисципліни "Декоративно-прикладне мистецтво" ми запропонували студентам третього курсу взяти участь у розробці проекту на тему "Витинанка: минуле і сучасність".

Для цього необхідно виконати такі завдання. 1. Вибрати об'єкт оздоблення технікою "витинанка", обґрунтувати утилітарні та естетичні переваги щодо варіантів проекту на основі соціологічних досліджень: розробити анкету з метою з'ясування розуміння місця витинанки у сучасному житті; провести опитування групи респондентів (10-15 чоловік); опрацювати результати опитування, які подати у вигляді діаграми; сформулювати висновки. 2. Проаналізувати зразки використання витинанки минулого та перспективні напрямки використання її в майбутньому: образні теми, форми, символіку, матеріали, колір, способи

створення. Текст повинен супроводжуватись малюнками, зразками матеріалів, фотографіями. Особливу увагу звернути на об'єкти оздоблення. 3. Вибрати, обґрунтувати і графічно проаналізувати джерело творчості витинанки, якою оздоблюється об'єкт. Графічний аналіз і стилізацію джерела творчості проілюструвати малюнками, фотографіями (можливе використання комп'ютерної графіки). В якості джерела можна використовувати об'єкти живої та неживої природи). 4. Розробити форескізи проекту оздоблення об'єкту. Форескізи (10-15 штук) представити на папері в кольорі чи чорно-білій графіці (залежно від задуму). 5. Обґрунтувати вибір способу створення, матеріалу, композиції, кольору витинанки в межах оздоблення об'єкту. Всі запропоновані варіанти оздоблення об'єкту (витинанки) повинні містити пояснювальний текст і малюнки на папері. Вказати матеріали та інструменти для виконання витинанок. Папка повинна бути зброшурована. Допускається художнє оформлення проектних документів.

Виконання такого завдання в межах комплексного проекту сприяє формуванню умінь бачити проблему художнього оформлення з урахуванням традицій та сучасних підходів, залученню майбутніх учителів образотворчого мистецтва до художньо-творчої діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балл Г.О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник / Ред. І.А. Зязона та ін. – К., 1994. – С.
2. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
3. Борев Ю.Б. Эстетика. – М.: Политиздат, 1981. – 399 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.Г. Головка (голова редактор). – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
5. Дмитрик І.С., Красовский Б.Д., Шевченко П.И. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству. – К., 1992. – 148 с.
6. Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя: Монографія. – К.: Вища школа, 1994. – 156 с.
7. Левчук З.С. Формирование готовности к профессиональному творчеству у студентов педвуза: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Минск, 1992. – 19 с.
8. Лук А.Н. Психология творчества. – М.: Наука, 1978. – 126 с.
9. Пономарев Я.А. Психология творчества. – М., 1990. – 268 с.
10. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории // Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 124–148.
11. Сисосва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Х. – К.: Каравела, 1998. – 150 с.

Ігор ТОВСТОГАН

АСОЦІАТИВНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

(магістрант мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. мистецтвознавства, доцент О.І. Кириченко

Проблема творчості з кожним роком стає все більш актуальною. Аналіз досить великого масиву літератури з проблем творчості, яка останнім часом (протягом 20 – 30-ті років) вже виділилась в самостійний напрям на межі психології, педагогіки, філософії та інших наук, дає змогу зробити, зокрема, висновок про те, що для здійснення соціально-економічних перетворень, розв'язання надзвичайно-складних та нових завдань людині сьогодення, а тим більше завтрашнього дня, вже не просто бажано, а необхідно оволодіти творчими вміннями, стратегіями і тактиками як інструментарієм не тільки у професійній, а навіть у повсякденній діяльності.

Сучасне образотворче мистецтво часто перетинається з навколишнім світом, воно не обмежене вибором матеріалів або методів. Воно може використовувати як традиційні види, наприклад, живопис, малювання і скульптуру, так і нетрадиційні форми – перформанс, інсталяції, відео та інші. Сучасне мистецтво стає все більш глобальним, повільно руйнуючи культурні бар'єри, що розділяють старомодну елітарність високого мистецтва і громадську думку. Сучасне мистецтво базується на асоціативних уявленнях окремої людини, окремого художника. Розглядаючи як же саме вони створювали свої роботи, можна виокремити певні уявлення, щодо розвитку асоціативного мислення. Під час процесу розгляду і вивчення сучасного образотворчого мистецтва, теоретично і практично, відбувається процес розвитку асоціативного мислення, розвитку вміння будувати нові більш складні асоціації, адже сучасне мистецтво побудоване на асоціаціях.

Проблеми розвитку і специфіки асоціативного мислення в сучасному художньому просторі, значення розвитку і набуття асоціативного мислення для творчої людини розглянуто А.В.Брушлинским [1], важливість розвитку формування образного мислення в процесі розвитку асоціативного мислення у студентів на практичних заняттях у підручнику Л.Г.Медведева [2]. В.С.Щербаков вказує на нерозривний зв'язок процесу освіти уявлень про зображення і процесу технічного втілення в матеріалі. Однією з найголовніших відмінних рис творчого процесу є здатність створювати художні образи. Мислення художника має наочно-образний характер [4]. Проблематику необхідності розвитку асоціативного мислення у студентів художньо-графічних спеціальностей розглянуто в науковій статті В.В.Цинної [5].

Метою даної статті є виявлення важливості розвитку асоціативного мислення у студентів художньо-графічних спеціальностей на заняттях сучасного образотворчого мистецтва, при вивченні специфічних рис якого простежується нерозривність явищ творчості та життя в суспільстві, крім того, в статті визначаються методи і засоби для практичного виконання вправ для розвитку асоціативного мислення.

Художньо-графічні спеціальності у педагогічному вузі формують творчих людей, перебудовуються під впливом навколишнього світу культури. Завдання наших педагогів – сформувати новий тип творчої особистості, яка має гнучкий рівень художньої свідомості, що спрямована до розробки нових поліфонічних модифікацій структури образу в мистецтві і створює ці структури як цілісність, в якій існує новий погляд на розуміння образу в сучасному образотворчому мистецтві. Творче мислення визначає особистість творця, співвідношення в його творах чуттєвого і логічного – іншими словами, несвідомого і свідомого. Асоціативне мислення являється невід'ємною складовою частиною розвитку професійного мислення студентів художньо-графічних спеціальностей. Формування асоціативного мислення передбачає розвиток креативності студентів [3].

Загально визнаний факт, що асоціативне мислення – важливий показник творчого розвитку людини, як ніколи затребуваного сучасним суспільством. Асоціативне мислення – складне явище, що розвивається в просторово-часових реаліях навколишньої дійсності, і, отже, не простий результат її відображення, не дублікат і навіть не нова модифікація об'єктів реальності, а перш за все – ставлення, зацікавленість, емоційно забарвлене логічне пізнання, що призводить до винаходу нового незвичного погляду в нових реаліях [1, 5].

Розвиток асоціативного мислення у студентів виявляється в перетворенні наочних, абстрактних і психологічних асоціацій в графічні пошуки рішень об'єкту. Асоціації можуть бути будь-які: наочні, абстрактні, психологічні, ірреальні. Вирішуючи певну задачу, студент завжди стоїть перед проблемою вибирання засобів, здатних якнайповніше і точно виразити його ідею. Процес творчості пов'язаний не тільки з емоційним відчуттям, але і із здатністю абстрагувати мислення людини [5]. Для цього студентам можуть бути запропоновані на практичних заняттях завдання на створення на певну тему перформанса (мистецтво акції), інсталяції (мистецтво об'єкту) і фотографії (мистецтво новітніх технологій). У результаті даних завдань для розвитку образного мислення може і повинне складатися несподіване уявлення про предмет, що доповнює те уявлення, яке склалося на основі попереднього знання і емоційно-естетичного досвіду. «Образне мислення, – пише Л.Г.Медведев, – є динамічний процес, що складається з відчуттів, сприйняття, понять, уявлень, уяви: це здатність людської свідомості відображати дійсність у наочно-образній формі, що є властивістю будь-якої розвиненої особистості» [2, 85].

Виконання творчих завдань студентами на заняттях сучасного образотворчого мистецтва передбачає розуміння того, що відмінність асоціативного аналізу від традиційного полягає передусім у свідомому збагаченні асоціацій: не тільки виділити образ, а й помітити подібні в інших творах; не тільки зіставити з іншими, а й перетворити на власні асоціації. Асоціативне мислення, як і образне, формується на всіх вікових етапах розвитку особистості, але має свою специфіку. Розвиток образно-асоціативного мислення відбувається у процесі індивідуальної творчої діяльності студента, адже опора на досвід безпосередньої взаємодії студента з оточуючим світом є обов'язковою. Спираючись на власний досвід, знання, силою своєї уяви студент створює новий образ-думку, демонструє логічне осмислення інформації в образній формі.

Сучасні відомості про характер протікання творчого процесу достатньо суперечливі, діапазон думок коливається між двома полюсами, а саме: від уявлень, що цей процес протікає за строго визначеними етапами (логічний варіант), до повного непізнання, сумбурності, непередбачуваності і некерованості як такого «з боку» свідомості (інтуїтивний варіант). Творчий процес абсолютно не передбачуваний у кожному своєму конкретному прояві, і чим більш творчим він являється тим більш складною, новою становиться для суб'єкта розв'язувана ним задача, тим менш впізнаним становиться характер протікання творчого процесу для кожного окремого студента. На початку творчого процесу при створенні абстрактного, формального, безпредметного, актуального мистецтва, студенти опиралися на реалістичні бачення і створення своїх робіт, проте при поступовому поглибленні в принципи сучасного мистецтва відбувався процес віднаходження асоціацій, і з кожним разом все глибших і глибших, які відображаються в тій чи іншій практичній роботі.

Студентам вже відомо, що під впливом навколишньої дійсності у художника виникає деяка ідея, яка конкретна або узагальнено утілюється в художній образ. Процес створення художнього образу не зводиться лише до роботи уяви і спостережливості студентів. В цілому він дуже складний і включає в себе безліч психічних процесів, таких як робота пам'яті, уявлення, чуттєвого і логічного сприйняття і багатьох інших. Також цей процес включає в себе і роботу студентів з образотворчим матеріалом. Матеріал, обраний для зображення, обумовлює мислення учня. В.С.Щербаков вказує на нерозривний зв'язок процесу створення уявлень про зображення і процесу технічного втілення в матеріалі. Однією з найголовніших відмінних рис творчого процесу є здатність створювати художні образи. [4, 201].

Відоображаючи ідею твору, студент повинен пам'ятати, що творча ідея трансформується у форму, яка повинна відповідати задуму. Для активізації творчого процесу в навчальному процесі необхідно використовувати такі методи: задум – це структурний елемент композиції; засоби виразності художньої ідеї; композицію як конкретний метод гармонізації, систему засобів і способів створення естетично цілісного і виразного об'єкту. Уміння абстрагуватися від другорядних властивостей об'єкту, узагальнювати і розвивати свою ідею в потрібному напрямі – все це входить в рішення композиційної задачі.

Важливе значення має проектування, яке дає корисний ефект в тому випадку, якщо мислення студента-художника розвинене в професійному напрямі і сам студент має володіти наступними якостями:

- здатністю побачити і чітко сформулювати завдання;
- здатністю нашвидку виробити достатню кількість ідей за обмежений час;
- умінням відшукувати оригінальні рішення;

- умінням швидко придумувати найнеймовірніші рішення заданої проблеми.

Для вірного шляху процесу створення кожного завдання, необхідно дотримуватись певного плану дій:

1. Виникнення задуму і постановка завдання.
2. Збір і накопичення матеріалу, визначення творчого джерела.
3. Концентрація зусиль, інтенсивна робота, використання різноманітних методів евристики і проектування.
4. Передих, відвернення, щоб через деякий час знову повернутися до рішення і оцінити його «свіжим поглядом». Необхідно якийсь час, щоб ідея «улежалася».
5. Осяяння – отримання остаточного оптимального рішення.
6. Доопрацювання, доведення роботи до кінця, узагальнення, дробленні висновки, відповідно до кожної роботи.

На всіх етапах проектування теоретична і практична робота будується по єдиній проектній методиці: осмислення проблемної ситуації; передпроектний аналіз; визначення принципів і засобів рішення задачі; формування формального образу; аналіз проектної ситуації; ескізний пошук принципових рішень; проектне опрацювання.

Здібність художника до такого мислення є основою творчості, оскільки будь-який витвір мистецтва – це результат асоціативних уявлень про предмети і явища реального світу, що відтворюються в пам'яті. Художник з реальної дійсності може узяти майже все, що якимось чином можна трансформувати, перетворити в свою роботу: мотив, фрагмент чогось або джерело цілком.

Вивчення сучасного образотворчого мистецтва по своїй суті й передбачає активізацію асоціативного мислення у студентів старших курсів. Процес розвитку асоціативного мислення розподіляється на дві головні частини: теоретичну і практичну. Вивчаючи теорію розвитку, становлення і визначення кожного з напрямів в сучасному образотворчому мистецтві, розгляд і пізнання принципів, законів і концепцій, пізнання процесу створення робіт художників, які використовують асоціації, студент отримує змогу наглядно відтворити власні роботи використовуючи певні асоціативні образи. Друга, практична частина, заключає в собі розвиток асоціативного мислення при створенні практичних робіт на задану тему, які мають розширити асоціативний кругозір кожного студента. Створюючи кожну окрему роботу, необхідно підтримуватись певній поетапності в роботі за для підкреслення, що тільки той студент може виконувати і розуміти процес створення робіт, який пізнав всі правила і закони побудови вірної композиції. Використання студентом всіх правил і законів, яким навчають на попередніх курсах, дає змогу вірно відобразити асоціативні образи в кожній окремій роботі створеній в нетрадиційному з точки зору академічної школи виді мистецтва.

Таким чином, можна підкреслити, що знання основ образотворчої грамоти збагачується за рахунок розвинутого асоціативного мислення, що допомагає студентові в процесі роботи над власними творами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брушлинский, А.В. Деятельность субъекта как единство теории и практики // Психологический журнал. – 2000. - Т. 21. - № 6. – С. 11.
2. Медведев Л.Г. Формирование графического художественного образа на занятиях по рисунку: Учеб. пособие для студентов худ.-граф. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1986. – 159 с.
3. Хрестоматия по общей психологии / под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.В.Петухова. – М., 1981. – 397 с.
4. Щербаков В.С. Изобразительное искусство. Обучение и творчество. – М.: Просвещение, 1969. – 30 с.
5. Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ//Грани познания. №3(4). Октябрь 2009//Формирования ассоциативно-образного мышления студентов художественно-графических специальностей в профессиональной подготовке // Электронный ресурс. Режим доступа в сети Интернет: www.grani.vspu.ru.

Альона ЧАЙКА

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

(магістрантка мистецького факультету)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Т. Б. Стратан-Артишкова

Актуальність теми зумовлена суспільними перетвореннями, що відбуваються в Україні під впливом соціально-економічних і культурних змін, які призвели до зміни багатьох педагогічних орієнтирів. У сучасному соціокультурному просторі особливий значущості набуває виховання відповідальної, ініціативної, творчої особистості. Ці завдання постають у важливих державних документах: Закони України "Про освіту" та "Про вищу освіту". Успішна самореалізація молодшої людини можлива тільки за наявності її особистісної системи цінностей та ціннісних орієнтацій, яка має бути адекватною мінливим умовам сьогодення. Одним із найважливіших завдань школи в умовах національного відродження України постає виховання гармонійної, духовно багатой та національно свідомої особистості. У Державній національній програмі "Освіта (Україна ХХІ століття)" наголошується, що без подолання девальвації загальнолюдських цінностей та відірваності освіти від національних джерел немислиме виховання справжнього громадянина.

Особливо гостро постає проблема формування ціннісних орієнтацій молодших школярів. Це зумовлено тим, що саме для учнів молодшого шкільного віку характерна підвищена емоційність,

довірливість, відкритість, безпосередність і швидке входження у запропоновані ролі, потреба у нових враженнях, високій пізнавальній активності та інтересу до навколишнього світу. Важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій молодших школярів, розвитку особистісної сфери, емоційної сприйнятливості відіграє мистецтво, зокрема музичне.

Мета даної статті полягає у визначенні теоретичних основ проблеми формування ціннісних орієнтацій молодших школярів.

У сучасній педагогічній літературі зазначається, що сутнісні сили людини формуються та розвиваються шляхом об'єктивної детермінації з боку суспільства і якщо природний історичний процес зумовлюється об'єктивними законами суспільного розвитку, то діяльність суб'єкта, реалізація ним своїх сутнісних ознак детермінується життєвими сенсами, цінностями, котрі орієнтують молоду людину на її певне ставлення до світу, культури, мистецтва.

Ціннісні орієнтації - це елементи внутрішньої структури особистості. Сюди відносяться: спрямованість, мета індивіда, механізм індивідуальної взаємодії. Вони є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Наявність життєвих цінностей у свідомості людини залежить як від вікового етапу, на якому знаходиться індивід, новоутворень цього періоду, так і рівня розвитку суспільства загалом [4].

У культурі та літературі цінності спочатку асоціювалися з такими поняттями як гідність, досконалість, гармонійність, закінченість якогось процесу. З одного боку, смислове навантаження поняття цінність відображає характеристику зовнішніх властивостей предметів і явищ, які є об'єктом ціннісного ставлення з боку людини. З іншого боку, поняття цінність включає психологічні характеристики особистості, які є суб'єктом ціннісних стосунків і реалізують духовно-етичні ідеали. І, нарешті, поняттям цінність можна характеризувати взаємини між людьми, людське спілкування і взаємодію, завдяки якій цінності набувають значущості, духовного і загальнолюдського статусу.

Формування ціннісних орієнтацій школярів є важливим чинником їхнього духовного розвитку. У зв'язку з цим провідного значення у формуванні духовно-моральних цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій. Гуманістична мораль, національна свідомість і самовідданість особистості зумовлюють усвідомлення найпріоритетніших цінностей життя, якими є Батьківщина, народ, культура. Фундаментальні цінності людства - гуманізм, свобода, справедливість, національне примирення, збереження природи - у сучасній школі мають стати домінантою виховного процесу. „Найвищою цінністю" в сучасних умовах суспільство визнає „освіченість, вихованість, культуру" [6].

Проблема ціннісних орієнтацій особистості відображена у філософській, соціально-психологічній, педагогічній і мистецтвознавчій літературі. Так, у філософських дослідженнях розкрито найважливіші характеристики цінностей: об'єктивність, відносність, ієрархічність. Як визначається в роботах науковців, цінності суспільства складають зміст ціннісних орієнтацій особистості.

Сенс життя, система цінностей особистості, активно впливає на вибір життєвих цінностей і зусилля особистості щодо їх досягнення. Крім того, у цьому процесі цінності виступають у якості внутрішньої життєвої "опори", що додатково вказує на могутній потенціал аксіологічних орієнтирів. Необхідно відзначити і те, що життєві цілі і цінності безпосереднім чином взаємопов'язані, а досягнення життєвих цілей, здійснення цінностей підсилює сенс життя і висуває нові перспективи.

Аксіологічна система в трактуванні І.Д.Беха розвивається в динамічно мінливих відносинах, орієнтованих на життєві цінності. На вищому рівні відносин реалізуються духовні цінності. У цих умовах затверджується цінність іншої людини [2]. Крім того, такий підхід вимагає величезних щиросердечних сил, такту, доброти.

Особливе значення для формування особистості молодшого школяра має система відносин, яка включає ділові і ціннісні параметри умов росту особистості. Щоб досягти досконалості в професійній діяльності, важливо будувати життя відповідно до цінностей, вчитися їх переживати, психологічно засвоювати і вести пошук нових цінностей як двигуна життєвої стратегії.

Фундаментально проблема виховних цінностей розроблялася Б.Т.Лихачовим, який проаналізував сутність і основний зміст категорії "цінність", виявив джерела і запропонував оригінальну класифікацію цінностей виховної системи. З погляду Б.Т.Лихачова, виховні цінності - це духовні і матеріальні феномени, що позитивно впливають на людину в силу суб'єктивно - об'єктивних суспільних умов, обставин, стосунків. Одним з важливих аспектів, що розшифровує сутність виховних цінностей, є наявність ідеалу особистості, сучасних уявлень про сутність і призначення людини, що обумовлює розвиток особистості. Виховні цінності в системі Б.Т.Лихачова являють собою такі якості, властивості, прагнення особистості, які мають багатий внутрішній потенціал і здатні за певних соціальних умов зробити людину щасливою і корисною для суспільства [5].

Принциповою є ідея Б.Т.Лихачова про те, що виховні цінності "складають духовну основу, базисний духовний компонент особистості, визначають сутність її внутрішнього світу". Природно, що це духовне ядро особистості виявляється в спрямованості і світогляді людини, у її знаннях, уміннях і життєвій силі, яскраво виступаючи особистісною характеристикою в соціально обумовлених відносинах, діяльності і спілкуванні.

Ціннісні орієнтації є важливим елементом духовної визначеності особи. Обираючи ту чи іншу цінність, людина формує свого роду довгостроковий план поведінки й діяльності. Якщо мотивація дає відповідь на

питання чому людина діє певним чином, то ціннісні орієнтації висвітлюють те, заради чого вона діє, чому присвячує свою діяльність [5].

У філософській, психолого-педагогічній науковій літературі ціннісні орієнтації розглядаються як відносно стійка система цінностей, що виражається у здатності суб'єкта до цілісного переживання, усвідомлення явища або предмета й здійснення вибіркової оцінної діяльності. Процес формування ціннісних орієнтацій передбачає виховання здібностей до ціннісного сприйняття явищ дійсності й мистецтва, формування навичок оцінних суджень і вибору у сфері художньо-творчої діяльності.

У психологічно-педагогічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості зачіпається в працях відомих вітчизняних психологів: Д.М.Узнадзе [7], О.М.Леонтьєва [4], В.М.Мясищева [6] та ін. В дослідженнях цих авторів встановлено, що ціннісні орієнтації є найважливішим структурним компонентом особистості, її «ядром», що характеризує не тільки засоби, за допомогою яких досягається мета, але і саму мету людської діяльності, більш того - його життєву позицію, її основний зміст.

На думку цих авторів процес становлення ціннісних орієнтацій безперервний і зв'язаний з розвитком потребо-мотиваційної сфери людини. Виявляються ціннісні орієнтації в ситуації вибору, у смислообразуючій діяльності, коли вчинок не зв'язаний із сохвилинними цілями, змістами, справами, а за своїм характером здатний змінювати все життя людини, його представлення про самого себе. При цьому вчинок, як зміна долі, звеличування або загибель людських цінностей, переосмислення життєво-значимого може бути зроблений, як «вчинок думки», тобто на рівні свідомості, як акт усвідомлення людиною навколишньої діяльності, свого «Я», інших людей [4].

У наукових працях А.Г.Асмолова розкривається взаємозв'язок розвитку ціннісних орієнтацій особистості з процесами усвідомлення і переживання нею основних орієнтацій особистісних цінностей [1].

Проблема формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання висвітлюється різними авторами тільки побічно, у процесі рішення суміжних питань, таких як:

- формування інтересу;
- формування моральної свідомості школярів;
- формування морально-естетичного ідеалу учнів ;
- формування моральної культури особистості [1].

На сучасному етапі проблема ціннісних орієнтацій особистості знову порушується в науковій літературі, але вже не стільки у філософсько-соціологічному, скільки у філософсько-етичному плані. Зв'язано це насамперед з тим напруженим процесом переоцінки цінностей, що охопив сьогодні всі сторони громадського життя, торкнувся кожної людини. У зв'язку з цим змінився підхід до вивчення ціннісних орієнтацій особистості. З питань готовності учнівської молоді до праці, професійної орієнтації, орієнтації на працю як вищу моральну цінність, увага більшості авторів переключилася на проблему готовності особистості до здійснення свого вибору відповідно загальнолюдським цінностям про істину, добро і красу.

У роботах цілого ряду авторів питання ціннісних орієнтацій особистості зачіпається в зв'язку з рішенням більш загальних проблем, таких, як:

- переосмислення змісту вищих людських цінностей ;
- визначення нового образу моралі;
- виявлення й усвідомлення зв'язків: культура і моральність, моральність і сучасність, моральність і особистість [3].

Висновки. Проблема ціннісних орієнтацій особистості відображена у філософській, соціально-психологічній, педагогічній і мистецтвознавчій літературі.

Ціннісні орієнтації - важлива складова структури особистості, яка має у своїй основі мотиваційний, когнітивний, емоційний та оціночний компоненти.

Ціннісні орієнтації - це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда у процесах соціальної адаптації та соціалізації.

На підставі ціннісних орієнтацій формуються переконання особистості. Тому ціннісні орієнтації є віддзеркаленням ества конкретної людини, як соціального суб'єкта. У ціннісних орієнтаціях виражається самоствердження особистості, її самореалізація.

В умовах особистісно-орієнтованого підходу до виховання, мета якого спрямовується до формування й розвитку в дитини особистісних цінностей процеси формування ціннісних орієнтацій набувають стрижневого значення. Вони обумовлені гуманістичною педагогікою з визначенням унікальності особистості в її духовному зростанні.

З огляду на це важливим і актуальним є концептуальне осмислення процесу формування ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами мистецтва, яке перетворює суспільні цінності в їхнє внутрішнє надбання, особистісне ставлення до них. Якраз мистецтво забезпечує інтеріоризацію, привласнення ціннісних аспектів художніх образів в індивідуальні, особистісні утворення. Музика відіграє виняткову роль для розвитку духовних потреб учнів, тому що живить чуттєво-емоційну сферу людини, викликає прекрасні, благородні почуття. Музичне виховання, крім суто естетичної сфери, пов'язане зі сферою моралі. Актуальність музично-естетичного виховання зростає у зв'язку з тенденціями розвитку суспільства. Музика буде відігравати дедалі більшу роль як у культурі, так і за її межами, оскільки подальше зростання впливу на людську свідомість з боку науки, техніки, абстрактного мислення породжуватиме дедалі гострішу потребу в урівноваженні людського розвитку активізацією духовно-емоційної сфери, здатності не лише мислити, а й переживати.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. – М.:1984. – 127 с.
2. Бех І.Ф. Довільна поведінка школярів як мета виховання // Рідна шк. – 1993. – 96 с.
3. Золотухина – Абалина Е.В. О специфике высших духовных ценностей // Философское направление, 1987. – С.11-18
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла (природа, строение и динамика смысловой реальности. - М.: Смысл, 2003. - 487 с.
5. Лихачёв Б.Т. Введение в теорию и историю воспитания ценностей. - Самара: 1997. – 84 с.
6. Мясичев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека. – ВКН: Психологическая наука о СССР. Т.2. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960.- С. 100-125.
7. Узнатдзе Д.Н. Установка человека. Проблема объективации // Психология личности в трудах отечественных психологов. - Питер: 2000. – 120 с.

Дар'я ЯРОШЕНКО**ТВОРЧО-РОЗВИВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОДАТКОВИХ ВПРАВ
НА ЗАНЯТТЯХ ПОРТРЕТНОГО РИСУНКУ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ
ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА***(магістрантка мистецького факультету)**Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент В.М. Кардашов*

Основою образотворчого мистецтва є рисунок, тому не опанувавши в достатній мірі техніку рисунку не можливо досягти відмінних результатів в живописі та інших техниках. Рисунок, як художньо-творчий та навчально-пізнавальний процес, розвиває спостережливість, уяву, фантазію, координацію руки й очей. Виховує особливе бачення та витонченість сприйняття, а також надає теоретичні знання і практичні навички в цій галузі. Неможливо уявити творчу особистість яка б не володіла такими якостями, тому рисунок і є основою, першим кроком у світ образотворчого мистецтва.

Рисунок голови людини займає особливе ланку в образотворчому мистецтві і є неодмінною складовою системи класичної освіти художників, скульпторів і архітекторів. Саме тому питання учбового рисунку в вищих художньо-графічних навчальних закладах є безсумнівно актуальним.

На третьому курсі перед студентами постає проблема переходу від зображення гіпсової голови до живої голови, що викликає великі складності - жива людина є рухливою, має забарвлення, фактуру шкіри, волосся. Найважливішим аспектом портрету є схожість та зображення живої особистості з її власною мімікою та характерним поглядом. Це є суттєвою різницею між гіпсовими моделями і викликає труднощі, тому ми часто спостерігаємо що більшість навчальних малюнків студентів не мають схожості з натурою.

Портретний жанр в теоретичних дослідженнях розглядається в різних аспектах: специфіка портрета як жанру образотворчого мистецтва, історія його становлення та розвитку (М.Альпатов,), проблема схожості в портреті (Г.В.Ельшевська, М.І.Андроннікова), образність в портреті (Б.В.Лушников, Д.Чиварди), практика виконання портрета (Н.Ли, Л.Гордон,) та ін. Питанням розробки навчальної та робочої програми викладання рисунку у студентів займалися Н.Н.Ростонцев, Л.Г.Медведев, А.Е.Терентьев.

Дослідження питання про схожість в портреті зумовило думку, що портрет вважається цілком задовільним, коли відтворює оригінал в точності, з усіма рисами його зовнішності і внутрішнього індивідуального характеру, в найбільш звичній йому позі, з найбільш властивою йому експресією. Такі вимоги ставить мистецтво перед портретом. Задоволення цих вимог входить в коло завдань мистецтва і може призводити до високохудожніх результатів, якщо виконується обдарованим художником, здатним вкласти у відтворення дійсності свій особистий смак, талант і майстерність. Завдання художника полягає в зведенні натури в ступінь образу при збереженні портретних рис конкретної людини, тобто у виявленні типових рис цієї людини в ньому самому.

Естетична схожість це відкриття художником-портретистом внутрішніх, суттєвих сторін людської особистості, яка нас переконує у правдоподібності зображення моделі.

Ключовим пунктом успішного портрета є добре володіння рисунком і глибоке знання художником пластичної анатомії, урахування фізіогноміки та френології, яке дозволить йому грамотно передати зовнішність і індивідуальність моделі. Обличчя людини асиметричне, майстер повинен відтворити його, враховуючи тонкі відмінності між обома сторонами, - всі відхилення від симетрії важливі для портретної схожості. Крім того, художник повинен вміти зображати натуру у взаємозв'язку з навколишнім середовищем, освітленням і з урахуванням колірних особливостей самої моделі.

Аналіз літератури з методики навчання рисунку підтверджує що академічний рисунок живої голови з натури є однією з найскладніших тем та потребує глибокого знання анатомії, вміння аналізувати та порівнювати, спостерігати, вміти використовувати закони композиції та перспективи, та досконало володіти засобами рисунку. Велике значення відіграє здатність студента працювати над рисунком з методичною послідовністю. Портрет складний для студента тому, що він часто не розуміє, що головне не деталі голови, а основна форма, конструкція, пропорції частин, а потім вже деталі голови.

Зроблено вивчення, що додаткові вправи на заняттях з малюнку у вигляді начерків з пошуком властивої для моделі пози (поворот голови, ракурс), начерків деталей обличчя, дружніх шаржів, малюнків по пам'яті в яких зображується модель з характерними їй ознаками, начерків з передачею емоційного стану моделі за допомогою зображення міміки направлених на розвиток спостережливості та порівняльно-аналітичного мислення, відчуття пропорції, а також виховання творчого ставлення до зображення людини

спонукають студентів до більш виразного виявлення характеру особистості в портреті, а також сприяють оволодінню навичками передачі чітко виражених індивідуальних рис натурщика.

Кожен вид рисунку має свою специфіку, як робота над тривалим рисунком так і над швидкоплинним начерком, рисунком по пам'яті. В цих видах рисунку простежується взаємозв'язок, їх не слід роз'єднувати. Один переходить в інший, швидкий рисунок живить тривалий академічний, а навчальний надає базові знання для короткочасних рисунків. Створення повноцінного художнього образу неможливо, якщо безпосереднє вивчення природи не поєднується з образами пам'яті, уяви та враженням.

В навчальному малюнку начерки активізують знання про конструктивну будову форми, анатомічні особливості та перспективні скорочення природи, удосконалюють вміння точно і лаконічно передавати суттєве, виявляти конструктивно-структурні, пропорційні і динамічні закономірності зображуваної моделі, розвивають зорове сприймання, аналітичне мислення, окомір, координацію руки і професійну майстерність, технічні навички роботи різними графічними матеріалами. За допомогою начерків виховується потреба у регулярного виконання рисунку, звичка у пошуку нових ідей, цілеспрямованість.

Завдяки такій роботі збагачується багаж життєвих спостережень необхідних для творчої роботи над композицією.

Начерки можуть бути різними за тривалістю і ступенем відпрацювання: десятихвилинні, півгодинні, годинні, в залежності від завдань, які стоять перед художником і умов роботи. Начерк зосереджує увагу на головному, відкидає другорядне, не суттєве. Вчитися робити начерки потрібно починати з більш довготривалих по часу завдань поступово зменшуючи час на їх виконання.

Рисунок по пам'яті є справжньою перевіркою знання природи, вміння передавати її характерні особливості і виражати на цій підставі свій задум. Не вмючи зображати по пам'яті рисунок виконується мляво і механічно «перемальовується» з природи. Рисунок по пам'яті вимагає аналітичного мислення, зосередженості, активно розвиває зорову пам'ять, а також художньо-образне мислення завдяки поступовому аналізу та обміркованому відтворенню баченого. Початківцю рисунку по пам'яті не завжди дається відразу, на початку виникають труднощі, відхилення від природи в рисунку, не просліджується схожість, але згодом завдяки систематичним вправам з малюнку по пам'яті виробляється здатність зберігати враження живої природи і відтворювати її до подробиць в потрібній для художника інтерпретації.

Навіть у рисунку з природи присутній момент зображення по пам'яті. Адже у той час, поки погляд художника з природи переводиться на роботу, працює пам'ять, відображаючи не тільки те, що помітив студент у постановці, але й враження, переживання, осмислення баченого в свідомості.

Шаржі удосконалюють вміння передавати пропорції, розвивають здатність до зосередженого спостереження навколишнього, до активного і гострого бачення всього характерного. Навчають сміливо використовувати свої спостереження дійсності і розвивають творчий підхід до рисунка.

В основі шаржу - рухливість форми обличчя. У портреті ця форма є статичною, художник зображає риси обличчя такими, якими вони є насправді. У шаржі пропорції перебільшуються, вони рухаються, деформуються і при цьому схожість з оригіналом зовсім не втрачається.

Для ефективного проведення вправ передбачається:

- налагоджений діалог між викладачем та студентами, в ході якого студенти осмислюють значення самостійної роботи та важливість регулярного виконання завдань;

- методична послідовність виконання вправ;
- чітке і зрозуміле пояснення завдання;
- аналіз природи, її характерних особливостей;
- запобігання механічного копіювання;
- використання порівняльного методу;
- дотримання принципу індивідуального підходу;
- утримання активного темпу навчання;
- регулярна перевірка з аналізом та оцінюванням роботи.

Використання додаткових вправ у вигляді шаржів-начерки різних людей з пошуком типуажу, повторення малюнку голови натурника по пам'яті, замальовки голови різних типів людей з виразною мімікою на заняттях рисунку формують навички передачі характерних рис природи, а також допомагають подолати труднощі виникаючі у студентів при переході від рисунку гіпсової голови до зображення портрету живої людини, розвивають образно-творчий підхід до рисунка.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андронікова М.І. Портрет від наскальних малюнків до звукового фільму. - М.: Мистецтво. - 1980. - 423 с., іл.
2. Гордон Л. Рисунок. Техніка рисунку голови людини/ Переклад з англ. Е.Зайцевой. - М.: Вид-во Ексмо. - 2004. - 120с.
3. Лі М.Г. Рисунок. Основи академічного рисунка. - М.: Вид-во Ексмо. - 2005. - 480., іл.
4. Лушніков Б.В. Рисунок. Портрет: Навч. Посібник для студентів вищ навч. Закладів. - М.: Вид-во Ексмо, - 2004. - 120с.
5. Учебні робочі програми педагогічних університетів. Збірник №14. Рисунок. Живопис. Композиція. Пленер. Скульптура та пласт. Анатомія. Історія мистецтв. Для спеціальності «креслення, образотворче мистецтво та праця». Укладачі - Ростонцев М.М., Медведєв Л.Г., Терентьев А.С. - М., Просвіта. - 1988. - 151с. (Рисунок. - с. 3 - 26.)

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ

Юлія БІРЕЦЬ

ОЦІНКА АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗМУ ВАЖКОАТЛЕТОК РІЗНОЇ СПОРТИВНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ НА ФОНІ ІНТЕНСИВНИХ ТРЕНУВАЛЬНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

(магістрантка факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент С. В. Бондаренко

Актуальність. Зростання участі жінок в олімпійському русі, досягнення ними перших позицій в спорті на національному і міжнародному рівнях викликає великий інтерес до розвитку жіночого спорту.

В останні роки у чоловіків і жінок спостерігається тенденція до зближення змісту, характеру, структури, об'єму і інтенсивності тренувальних навантажень і рівень їх високих досягнень. В цьому аспекті один із найбільш перспективних олімпійських видів спорту є жіноча важка атлетика [3].

Саме тому увагу фахівців привертають індивідуальні особливості спортсменок, адекватність функціональних і метаболічних можливостей, планування тренувального і змагального навантаження, ефектам відновлення, що представляють значні резерви ефективності спортивного тренування [5].

Іншою проблемою є розробка науково методичних основ оптимізації тренувальних навантажень і їх фізіологічних обґрунтувань з розрахунком змін функціональних можливостей організму, які дозволяють добитися високих результатів без загрози для їх здоров'я. Це пов'язано з тим, що в сучасній теорії і методиці спортивного тренування крім загальних положень для чоловіків і жінок існують особливості, властиві тільки жінкам, які призводять до різного перебігу всіх адаптаційних процесів в їх організмі [6].

На початковому етапі багаторічного тренування (рівень юнацьких і масових розрядів) спортивні результати швидко зростають при впливі на організм будь-яких дій загальної та спеціальної фізичної підготовки, що пов'язано з дією механізму "перехресної (неспецифічної) адаптації". Починаючи з рівня резервного спорту і особливо спорту вищих досягнень дія "перехресної адаптації" припиняється і зростання спортивних досягнень можливе тільки "гострим" впливом спеціальних засобів спортивної підготовки [2].

Для визначення межі адаптаційних можливостей організму доцільно використовувати універсальний кардіореспіраторний показник (УКРП) [1].

Оскільки бурхливий розвиток жіночої важкої атлетики в останні роки вже не потребує беззаперечних суперечок про шкідливість або користь занять цим видом спорту, виникла необхідність проведення спеціальних досліджень по установленню найбільш ефективних способів досягнення спортсменками високих спортивних результатів з мінімізацією негативних наслідків для їх здоров'я.

Для досягнення високого спортивного результату в будь-якому виді спорту необхідно оволодіти спеціальною системою рухових дій, технікою виду, та правильним плануванням тренувального процесу для швидкої адаптації організму. Про надзвичайну важливість вивчення механізмів адаптації у досягненні високого спортивного результату свідчить постійне вдосконалення тренувального процесу на основі відомих та нових закономірностей пристосування до зростаючих тренувальних навантажень. [4]

Мета: Вивчення адаптаційного потенціалу та типу адаптації важкоатлеток різної спортивної кваліфікації.

Завдання : визначити межі адаптаційних можливостей за допомогою універсального кардіореспіраторного показника.

Методи: теоретичний аналіз і узагальнення даних науково-методичної літератури, функціональне тестування, метод математичної статистики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуванні спортсменки в період, коли відбувалося тестування рівня їх адаптаційних можливостей, були на різних етапах тренування, як спортсменки з різним рівнем підготовленості. Функціональне тестування спортсменок проводилось після наступних тренувальних навантажень .

Підготовча частина – 10-15 хв., (біг, вправи на розвиток гнучкості і координації, акробатичні вправи).

Основна частина – 100-120 хв.

1. Ривок класичний: виконати 18 підйомів.
2. Тяга ривковим хватом з помосту: виконати 12-16 підйомів.
3. Поштовх класичний : виконати 21 підйом.
4. Присідання зі штангою на плечах: виконати 30-40 підйомів.

Заклучна частина – 10-15 хв., (біг, нахили, виси на перекладині).

Вага штанги підбирається, відповідно до вагових категорій спортсменок, від максимального тесту вправи на даний період тренувального процесу.

Результати досліджень. Так за показниками ЧСС і ЧД після тренування нами було визначено межу адаптаційних можливостей організму за допомогою (УКРП), який вираховується за допомогою співвідношення ЧСС до ЧД. Для цього ми виміряли ЧСС і ЧД за 15 с у спортсменок збірної команди Кіровограда вищих розрядів, та спортсменок - початківців. По формулі $УКРП = ЧСС/ЧД$ визначили тип реакції і стан адаптації, які представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка функціональної підготовленості важкоатлеток різної спортивної майстерності, $M \pm m$

Досліджувані	Рівень спортивної майстерності	Показники функціонального тестування (УКРП)
n=10	Юнацькі розряди	3,43±0,4
n=8	Масові розряди	4,01±0,6
n=6	I дорослий, КМС	4,38±0,6
n= 4	МС, МСМК,	4,9±0,5

Дані табл. 1 дозволяють стверджувати, що динаміка функціональної підготовленості важкоатлеток різної спортивної майстерності суттєво відрізняється одне від одного. Таким чином різниця між юнацькими розрядами та масовими розрядами складає 16,6% ($t=0,74$; $p>0,05$); юнацькі розряди та перший дорослий, КМС складає 27,7% ($t=1,25$; $p>0,05$); юнацькі розряди та МС, МСМК різниця складає 42,9% ($t=2,1$; $p<0,05$). Отже просліджується така закономірність: чим більший рівень спортивної майстерності, тим вища функціональна підготовленість спортсменок, за показниками кардіореспіраторної системи.

Тому допустимими за нормами навантаження є ті, що викликають реакцію в межах від 3,5 до 6,5. Подальші збільшення тренувальних навантажень може призвести до перенавантаження, перетренування, та викликати розвиток дистреса.

На підставі отриманих даних можна стверджувати, що спортсменки юнацьких розрядів тренуються з надмірним навантаженням оскільки їх показники УКРП на межі з дистресом і стан адаптації може перейти в декомпенсацію. Навантаження цій групі слід зменшити до повного їх відновлення, тому що це може призвести до перетренування. Спортсмени інших груп входять в межі норм показників УКРП, навантаження оптимальні, стан адаптації добра субкомпенсація, тип реакції еустрес.

Дослідження показало що користуючись цими показниками можна розробити тренувальний план для спортсменок юнацьких розрядів не порушуючи їх загальний стан здоров'я, тому що вони не ввійшли в етап довготривалої адаптації. Та на відміну від групи спортсменок юнацьких розрядів друга група перейшла в етап довготривалої адаптації. Тому навантаження можуть бути максимальними, і вони не будуть впливати негативно на їх стан здоров'я, що покращить результати в подальших тренувальних і змагальних процесів.

Висновки: Адаптаційні реакції організму важкоатлеток різної спортивної кваліфікації на фоні інтенсивних тренувальних навантажень мають стати головним чинником у плануванні тренувального процесу.

Отже, навчально – тренувальний процес спортсменок, та в першу чергу висококваліфікованих, потребує особливих умов планування тренувальних і змагальних навантажень, направленості спеціалізованої підготовки. Зміни функціонального стану організму, спортивної працездатності і фізичних якостей протягом всього періоду тренування. Правильно розроблена програма тренування і знання тренером особливостей організму усіх спортсменок та використання їх в практичній діяльності має суттєве значення для розвитку фізичних якостей, спортивної результативності, збереження гарного здоров'я та спортивного довголіття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильков, А. Оценка адаптации к физическим нагрузкам / А.А.Васильков Способ определения общего состояния организма: Патент на изобретение № 2142733. – 1999. - № 35.
2. Гаркави Л.Х. Адаптационные реакции и резистентность организма: Учебное пособие / Л.Х. Гаркави, Е.Б Квакина, М.Л. Уколова. – Ростов-на-дону: Факел, 1900. - С.224
3. Горюлев П.С., Румянцева Э.Р. Управление учебно-тренировочным процессом женщин в тяжелой атлетике//Теория и практика физической культуры, - 2005. №2 – С. 29-31.
4. Горюлев П.С. Женская тяжелая атлетика: Проблемы и перспективы: Учебное пособие /П.С. Горюлев, Э.Р. Румянцева. – Уфа: Тип. УГНТУ, 2004. – С. 199.
5. Черняк А.В. Методика планирования тренировки тяжелоатлета. – М.: физкультура и спорт, 1978. - С. 136.
6. Язловецький В.С. Фізіологічні основи фізичного виховання та спорту. Навчальний посібник. Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. – 300 с

Ілля КОЛЕВАТОВ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ГІМНАСТІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

(студент V курсу факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук О.А.Стасенко

Постановка проблеми: Стрімке зростання рівня досягнень у світовому спорті потребує випереджуючого пошуку нових ефективних засобів, методів і організаційних форм підготовки спортивних резервів [2;4]. Сучасний етап розвитку спортивної гімнастики характеризується усе більш ранньою спеціалізацією і невпинним зростанням складності вправ [5]. Відтак посилюється необхідність подальшого підвищення ефективності первинного відбору і психофізичної підготовки юних гімнастів, методів оцінки їх

спортивної підготовленості. Актуальність цих проблем саме для спортивної гімнастики визначається наявністю екстремальних психологічних ситуацій і складністю технічних дій [1;7].

В останні два десятиріччя виключно швидко прогресує складність змагальних програм гімнастів, підвищується їхня спортивна майстерність, загострюється конкуренція між національними збірними командами. У зв'язку з інтенсифікацією участі команди гімнастів України у міжнародних змаганнях вищого рівня особливого значення набуває проблема підвищення ефективності підготовки резервів [3].

Аналіз досліджень: Виявлення чинників формування спортивної майстерності юних спортсменів необхідне з метою підвищення рівня їх підготовленості [1], удосконалення керування навчально-тренувальним процесом [6], прогнозування в галузі спорту, конкретизації завдань вибору засобів, а також раціоналізації планування тренувального процесу [5].

З підвищенням технічної складності, фізіологічної і психологічної напруженості спортивної діяльності все більш важливу роль відіграють, окрім фізичних, і психічні якості спортсмена. Психологія спорту швидко розвивається як за рубежом, так і у нашій країні, спираючись на вікову, педагогічну і соціальну психологію, експериментальну фізіологію і психологію, клінічну (медичну) психологію, психологію особистості, психодіагностику [4].

Більшість концепцій удосконалення спортивної підготовки включають розробку і використання різних методів діагностики психофізичних здібностей з опорою на модельні характеристики спортивної еліти [7].

Важливою умовою зростання спортивних результатів у багаторічній змагальній практиці є підвищення ефективності психофізичної підготовки юних гімнастів на початковому етапі. Але аналіз науково-методичної літератури і узагальнення передового тренерського досвіду демонструє недостатню розробленість методики відбору і психофізичної підготовки, методів педагогічного контролю саме для етапу початкової підготовки гімнастів. Зростання спортивних результатів визначається не стільки загальною кількістю юних спортсменів, скільки якістю відбору гімнастів і спортивної підготовки. Не зважаючи на досить велику чисельність контингенту спортивних шкіл країни, питома вага тих, що переходять до спорту найвищих досягнень, все ще незадовільна.

У практичній діяльності при відборі юних гімнастів ще недостатньо враховують усю сукупність факторів, що визначають спортивні здібності претендента: антропометричні особливості, фізіологічні можливості організму, здатність до навчання, психологічну готовність, рівень моторної і когнітивної сфери, тип вищої нервової діяльності. Внаслідок недостатньої ефективності критеріїв і процедур відбору перспективних для спортивної підготовки дітей не виправдовуються ні значні матеріальні витрати на підготовку, а ні витрати часу і зусиль спортсмена всупереч ризику для навчання, а інколи і здоров'я.

Мета дослідження. Виявити особливості психологічної підготовки гімнастів та шляхи її реалізації

Виклад основного матеріалу. Почуттєве сприйняття гімнаста (на відмінну, від ігрових видів спорту і єдиноборств, де головну роль, відіграють перцептивний образ мінливого зовнішнього оточення й рухові ситуації, що залежать від партнера або суперника) насамперед спрямоване на власні відчуття, тому найбільш сприятливий психотип гімнаста – інтроверт, тобто людей, переважно схильних до контролю свого внутрішнього стану.

Сенсомоторика гімнаста базується, переважно, на сприйняттях, пов'язаних з м'язово-руховою (пропріоцептивною), зорово-вестибулярною й тактильною чутливістю, меншою мірою – зі слухом. Важливу роль відіграє також почуття ритму руху. При цьому особливо важливе значення мають ритмічні диференціації, тобто здатність сприймати кількісні зміни в русі, так і активно коректувати у зв'язку із цим свої дії-рухи.

Вимоги до швидкості рухової реакції в гімнастиці специфічні. У порівнянні з ігровими видами спорту вони не настільки високі, однак у міру вдосконалення рухової навички й зростання майстерності спортсмена, швидкість конструктивної відповіді виконавця на можливі зміни руху зростає, наближаючись в окремих випадках до швидкості так званої простої рухової реакції. Тобто реакції антиципації в гімнастиці пов'язані зі здатністю спортсмена оперативно відслідковувати не стільки рух зовнішніх об'єктів, скільки процес руху власного тіла та його ланок, відображений в основному зоровим та вестибулярним сприйняттям і на цій основі можливо прогнозувати подальші рухові дії. Поряд з відносно повільними й помірковано швидкими рухами, доступними для безперервного або виборчого керування на основі аналізу потоку відчуттів, у гімнастиці використовується велике число швидких, імпульсних рухів (наприклад відштовхувань), практично недоступних для оперативного керування й можливих для корекції тільки при повторних виконаннях.

Процес виконання гімнастичних вправ, особливо при навчанні, вимагає навичок концентрації уваги на основних об'єктах керування рухом. Найбільш успішне вирішення пов'язаних із цим завдань вдається гімнастам з темпераментами сильного врівноваженого типу, тобто – сангвінічним і флегматичним. При виконанні й освоєнні гімнастичних вправ важливу роль відіграє доступний спортсменові обсяг уваги й пов'язана з ним ефективність самоконтролю дій-рухів. При освоєнні рухів, що вимагають швидкості, гімнасту, як правило, складно одночасно контролювати більш ніж 3-4 усвідомлюваних дій, які пов'язані з почуттєвим їх сприйняттям. Цим обумовлюються обмеження, у доборі завдань що, пов'язані з керуванням руховою дією у процесі навчання.

Значну роль в освоєнні й виконанні гімнастичних вправ відіграють різноманітні рухові уявлення (засновані як на відчуттях, так і на осмисленні вправи), які формуються в процесі навчання й удосконалюються протягом усього тренувального етапу. Робота гімнаста в режимі "спроба – відпочинок – спроба", у значній мірі опирається на рухові уявлення у формі ідеомоторики, тобто уявної дії. Оволодіння прийомами ідеомоторного налаштування на виконання вправи – один з важливих елементів навчання, тренування й змагальної підготовки гімнаста.

Освоєння й виконання гімнастичних вправ будується по психологічній основі суб'єктивних відчуттів, що відіграють роль почуттєвих "опорних крапок", при навчанні конкретній вправі гімнаст повинен уміти усвідомлено

й цілеспрямовано будувати систему таких відчуттів, що лежить в основі керування рухом. Важливу роль при цьому відіграють словесні методи, що сприяють усвідомленню спортсменом власної рухової дії.

Для занять гімнастикою, як у навчально-тренувальному процесі, так і на змаганнях, характерні стани високої емоційної напруженості, що вимагають навичок психічної саморегуляції. У гімнастиці, особливо на етапі вищої спортивної майстерності, потрібні властивості психіки й навички психологічного настроювання, що дозволяють боротися з, відволікаючими факторами за допомогою зосередження на майбутньому руховому завданні й "відключенні" від зовнішніх подразників з переходом в "внутрішнє коло уваги".

Психічна мобілізація в гімнастиці на відміну від безперервної діяльності ігрового типу, структурована за принципом "від спроби до спроби" і вимагає навичок поетапного психологічного перемикавання. На змаганнях це ухвалює форму про боротьбу із суперником, позбавленої реальних можливостей рухової імпровізації, включаючи оперативну реакцію на дії конкурента. Це вимагає від гімнаста, насамперед, володіння навичками зосередження на власних емоційно-вольових процесах, що часто носять характер "боротьби із самим собою".

Оволодіння новими гімнастичними вправами нерідко пов'язано з подоланням почуття страху й вимагають від спортсмена вольових якостей: рішучості, сміливості, цілеспрямованості та наполегливості. Вольова мобілізація гімнаста є також засобом вищої концентрації фізичних зусиль, необхідних для виконання вправ з максимальною м'язовою напруженою. Робота над суб'єктивно небезпечними гімнастичними вправами, а також їхнє багаторазове виконання на змаганнях викликають значні нервові стомлення, що відповідно, висуває вимоги до виховання емоційної витривалості.

Гімнастика, як й інші техніко-естетичні види спорту, заснована на безперервним відновленні змагальної програми спортсмена й припускає постійну трудомістку навчально-тренувальну роботу з високим ступенем мотивації. Без яскраво вираженого бажання тренуватися, прагнення до досягнення поставленої мети, творчої взаємодії із тренером успіх у тренуваннях і на змаганнях важко досяжний.

Нарешті, як технічно складний вид спорту, гімнастика вимагає від спортсменів досить складної, часто напруженої інтелектуальної роботи й відповідного теоретико-методичного вдосконалення, у тому числі самовдосконалення.

Навчально-тренувальний і змагальний процес у сучасній спортивній гімнастиці не може успішно здійснюватися без обліку психологічного фактора в підготовці. Першим кроком до розв'язку завдань психологічної підготовки є діагностика психічних станів, що має значне число сучасних методів психодіагностики, використаних у спортивній гімнастиці. Частина з них, по перевазі педагогічних, доступна самому тренеру-педагогу й повинна бути деякою мірою їм освоєна. Інші методи також застосовуються фахівцями-психологами.

Діагностика властивостей особистості спортсмена в значній мірі доступна для практикуючого тренера.

Спостереження за поведінкою, психічними реакціями та особливостями емоційних і інтелектуальних проявів учнів – це один із необхідних компонентів педагогічної роботи тренера. Важливо, щоб такі спостереження не обмежувалися тільки життєвим досвідом тренера, а по можливості створювались на грамотній науковій основі, опиралися на сучасну спеціальну літературу й консультації фахівців.

Експертні оцінки дозволяють узагальнювати незалежні один від одного спостереження й формувати досить об'єктивну картину при описі особистості спортсмена. Вони можуть здійснюватися як із залученням фахівців-психологів, так і силами колективу тренерсько-викладацького складу.

Висновки. Отже успіх навчально-тренувального процесу в гімнастиці в значній мірі визначається психологічними факторами. Вирішальну роль у цьому випадку відіграють вольові якості гімнаста, що допомагають планувати роботу згідно з раціональним планом навчання, тренування та підготовки до змагань. Виховання цих якостей при участі тренера, колективу й за допомогою самовиховання – один з найважливіших напрямків навчально-тренувального процесу. Для цього використовуються численні організаційно-педагогічні методи, а саме:

- систематичне виконання змагальних вправ і робота по змагальній моделі, включаючи режим підходів до снаряда, виконання на оцінку й ін.;

- заохочення вдалих виконань не тільки формальною оцінкою, але й педагогічними засобами - похвалою, умовної (хоча б жартівної) премією й ін.; невдалі (якщо їх можна дійсно поставити за провини виконавцеві) відповідно "штрафуються" у педагогічно прийнятній формі й з урахуванням психіки спортсмена;

- у міру росту стомлення в тренуванні - підвищення вимог до самоконтролю; тренер повинен звертати особливу увагу на усвідомленість, відповідальність, старанність дій учнів, на неприпустимість роботи "по інерції";

- застосування змагальних, ігрових форм роботи з використанням форм гандикапу, що дозволяють залучити до змагань одночасно гімнастів різного рівня підготовленості;

- тренування в умовах, що посилюють режим роботи з порівнянн як зі звичайними заняттями, так і змаганнями, за рахунок скорочення або повного виключення спеціальної розминки (при дотриманні норм безпеки), зменшення інтервалів відпочинку, допомоги, підказок і т.д.;

- проведення тренувальних занять у незвичних умовах, на нових снарядах, у змінній екіпіровці, уважених костюмах і т.п.;

- зміна планових завдань тренування, складу комбінації, у тому числі у зв'язку з новими тактичними установками, виконання деяких щодо нових для гімнаста вправ "з аркуша";

- застосування самостійних занять за відсутності тренера або з обмеженням його функцій як спостерігача;

- почергове призначення членів команди умовним лідером команди, а також асистентом тренера, "консультантом на виді" і т.п.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гуменюк Н.П., Клименко В.В. Психологія фізичного виховання й спорту. - К.: Вища школа, 1985. С. 67 - 73
2. Данилина Л.Н., Плахтиєнко В.А. Проблеми психічної надійності в спорті. - М.: ГЦОЛІФК, 1980. С. 231 - 236
3. Джамгаров Т.Т. Психологічна систематика видів спорту й сореєновательних вправ / У сб. Психологія й сучасний спорт. - М.: Фис, 1982. С. 123 - 128
4. Джамгаров Т.Т., Пуни А.Ц. Психологія фізичного виховання й спорту. - М.: Фис, 1979. С. 85 - 90
5. Дойзер С. Здоров'я спортсмена. - М.: Фис, 1980. С. 249 - 251
6. Допінгвий монстр. - Р.Д. Сейфулла, И.А Анкундинова. - М., 1996. С. 34 - 37
7. Льїн Е.П. Психологія фізичного виховання. - М.: Освіта, 1987. С. 47 - 50

Сергій КРАВЧЕНКО

ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ НАВИЧОК РУКОПАШНОГО БОЮ

(магістрант факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент В.А. Козлова

Постановка проблеми. Розуміння сутності фізіологічних, психологічних і методичних закономірностей становлення рухових дій, які необхідно впроваджувати у процес навчання, значно підвищать ефективність формування рухових навичок рукопашного бою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою формування рухових навичок рукопашного бою займалися С.А. Антоненко, В.І. Мелешко, В.П. Лядський, Г.М. Шамардіна, які експериментально обґрунтували методики розвитку навичок рукопашного бою в системі професійного навчання [5].

Однією з основних проблем удосконалення системи формування рухових навичок рукопашного бою є професійне ставлення педагогів до процесу оволодіння спеціальними рухами, що поєднують у собі знання фізіологічних і психологічних закономірностей, опанування сучасною методикою рукопашного бою та набуття практичного досвіду з цього виду спорту. Тому у статті акцентується увага на загальнобіологічних та дидактичних закономірностях формування рухових навичок рукопашного бою [1,3].

Виклад основного матеріалу. Швидкість як рухова якість – це здатність людини здійснювати рухову дію за мінімальний для даних умов відрізок часу з певною частотою та імпульсивністю. У питанні про природу цієї якості серед фахівців немає єдності поглядів. Одні висловлюють думку про те, що фізіологічною основою швидкості є лабільність нервово-м'язового апарату. Інші вважають, що важливу роль у прояві швидкості відіграє рухливість нервових процесів. Численними дослідженнями вчених доведено, що швидкість є комплексною руховою якістю людини, що в певній мірі залежить від функціональних рівнів сенсорних систем, які співвідносяться між собою. Це пояснюється тим, що в процесі адаптаційних реакцій організму до фізичних навантажень існує ієрархічна підпорядкованість, коли одні системи стають провідними, а інші доповнюють інформацію про результати рухових дій.

Причиною суперечливості поглядів щодо методики формування навичок рукопашного бою, на наш погляд, є відсутність системного підходу, необґрунтованість співвідношення фізичної підготовки, координаційних здібностей і психофізичних якостей, нехтування індивідуальними особливостями людини.

В.П. Лядський, В.І. Мелешко, Г.М. Шамардіною розроблено методику удосконалення рівня активності сенсорних систем і підвищення стійкості їх окремих функцій до фізичних навантажень. Вченими доведено, що підвищення координаційних здібностей сприяє прискоренню формування навичок рукопашного бою. Процес формування цих навичок відбувається одночасно з розвитком визначених фізичних якостей. Становлення координаційних здібностей прискорює процес формування навичок рукопашного бою і підвищує стійкість рухових дій. Координаційні здібності удосконалюються на основі розвитку фізичних якостей, підвищення об'єму м'язової пам'яті, оцінювання положення тіла у просторі та рівноваги. Фахівці стверджують, що процес удосконалення координаційних здібностей здійснюється найбільш ефективно, за умови коли складність рухів знаходиться у діапазоні 75-90%. Ця ступінь складності висуває до всіх систем організму значні вимоги, які стимулюють адаптаційні реакції організму, а саме забезпечують основу для зростання координаційних можливостей. Посередня координаційна складність (40-60%) застосовується на початковому етапі формування навичок.

На думку О.М. Лапутіна, сутність варіативності сенсорних функцій полягає у здійсненні як довгострокової адаптації організму в процесі формування та удосконалення рухових навичок рукопашного бою, так і під час короткочасної адаптації організму за умови його пристосування до динамічних змін навколишнього середовища з метою досягнення необхідного результату. Поточні коливання чутливості сенсорних систем необхідно розглядати як процес їх налаштування на середній рівень активності. Тому зниження варіабельності показників чутливості на 10% свідчить про ступінь досконалості в діяльності адаптаційних механізмів, що забезпечують підтримання необхідного рівня активності як окремої сенсорної системи, так і їх сукупності в цілому [4].

Одним із важливих чинників формування і удосконалення рухових навичок рукопашного бою є довільне розслаблення м'язів. Застосування вправи на довільне розслаблення м'язів забезпечують умови, при яких м'язи, не включені в роботу, повинні бути розслаблені. Це сприяє економному і широкоамплітудному виконанню рухів.

Як відомо, всі рухи в організмі людини здійснюються руховою системою, що складається з пасивної частини (скелет, кінематичні ланки) і активної частини (м'язи з усіма компонентами).

Скелетні ланки разом з м'язами і сухожиллями складають кінематичні ланцюги. Взаємна рухомість двох ланок кінематичного ланцюга визначається ступенем свободи рухомості і залежить від побудови суглоба. Так, наприклад, послідовний ступінь рухомості суглоба від суглоба – від флангів пальців до плечового суглоба визначається через дев'ять ступенів рівня рухомості. Усього тіло людини має 120 ступенів рівня рухомості. Кінематичний ланцюг може бути керованим, якщо кожна його ланка має визначену траєкторію і швидкість, котра дозволяє цим ланкам пересуватися за певним напрямком. Це має вагомий значення під час навчання, оскільки вимагає формування точних рухів, тобто їх траєкторія або швидкість повинні бути по чергово постійні. Якщо ці фактори є варіативними, то значно ускладнюється і подовжується час навчання. Поступове оволодіння руховими навичками потребує від педагога досконалої, продуманої послідовності виконання вправ.

Наукові праці М.О.Бернштейна дозволяють стверджувати, що формування кожного нового рухового акту відбувається на основі попереднього, вже сформованого. Тож біомеханічна сутність формування рухових навичок полягає у подоланні надмірних ступенів свободи рухового органа, тобто перетворення його в керовану систему, яка являє собою поняття «координація рухів» [2].

На думку А.С.Ровного, для здійснення контролю за фізіологічним станом м'язів, напруження яких залежить від їх початкової довжини і забезпечення керованості ними, до центральної нервової системи надходять постійні сигнали про стан рухів у формі сенсорних (чутливих) сигналів (зворотний зв'язок). Сигнали зворотного зв'язку, що йдуть через зовнішні (зорова, слухова, тактильна чутливість) і внутрішні (м'язова чутливість, вестибулярний апарат) сенсорні канали, постійно інформують мозок про результати рухових актів [8, 9].

Формування рухових навичок передбачає інформованість ЦНС від м'язів в залежності від складності рухових задач. Для розуміння цього положення необхідно усвідомити універсальну схему послідовності формування рухової навички за М.О.Бернштейном. Так, початкова фаза характеризується надмірним м'язовим напруженням, що значно змінює задану траєкторію руху. Рухи в цілому напружені, загальмовані у результаті надмірного збудження ЦНС і включення зайвих м'язових груп. Проміжна фаза вирізняється поступовою концентрацією нервових імпульсів, що сприяє формуванню зовнішньої форми руху. Заключна фаза виділяється досконалою формою рухів на основі використання не тільки м'язових зусиль, а й реактивних сил.

Наведена послідовність формування навички дозволяє ефективно керувати довільними рухами в процесі навчання і знаходити нові ефективні засоби для її удосконалення.

З метою формування навички рукопашного бою необхідно проводити особливе планування навчального матеріалу, яке передбачає підвищення рівня фізичних якостей і психологічної стійкості. Визначальною рисою процесу навчання є розвиток сенсорних відчуттів як форми зворотних зв'язків, що забезпечують точність у виконанні рухів. Ця особливість обумовлює широке застосування методу показу в різноманітних варіантах. У процесі оволодіння руховими навичками спочатку має відбутися усвідомлення рухової дії, а потім розпочинається період її безпосереднього засвоєння. Водночас проводиться аналіз засвоєних навичок з метою внесення змін у подальше виконання певних фізичних вправ.

Як показує аналіз фізіологічних, психологічних, методичних підходів та концепцій, процес формування рухових навичок рукопашного бою проходить п'ять послідовних фаз [6,7].

1. Формування уявлення про рухові дії на основі розповіді, показу і осмислення.
2. Формування початкового оволодіння технікою рухів. Спочатку дії виконуються скуто і напружено за причини надмірної свободи рухів кінематичних ланок стопи, гомілки, стегна, кисті, плеча. Ці особливості висувають методичну задачу – оволодіти основами техніки і загальним ритмом рухових дій. Далі увага акцентується на виконанні вільних рухів, без зайвих м'язових напружень, з широкою амплітудою дій. При цьому застосовуються словесні методи, які постійно здійснюють певну корекцію рухів. У подальшому варто дотримуватися коротких перерв у навчанні, тому що тривалий відпочинок на заняттях призводить до згасання процесів збудження у ЦНС, яке утворюється під час виконання вправ.
3. Удосконалення виконання елементів техніки рухів. У ході навчання увага зосереджується на точному виконанні всіх дій. Методика підготовки повинна бути спрямована на удосконалення окремих елементів техніки, на збільшення частоти повторень цих елементів протягом одного заняття.
4. Закріплення рухових навичок здійснюється за рахунок зниження контролю за виконанням елементів техніки. Формування ритмічно-часових відносин цілісного виконання вправ забезпечується автоматизмом і стабільністю здійснених рухів. Для цього потрібно багаторазове виконання рухів із змагальною швидкістю.
5. Підвищення варіативності рухових навичок. Це фаза удосконалення набутої майстерності. Виконання елементів техніки і її різних комбінацій надає можливість використовувати останні в різних ситуаціях екстраполятивно. У подальшому необхідно досягти не тільки стійкості рухових навичок, але їх пластичності, тобто здатності ЦНС швидко змінювати рухові акти в залежності від зовнішніх обставин. В результаті таких дій у спортсменів формуються специфічні сенсорні відчуття часу, рівноваги, дистанції, ступеня напруження м'язів та ін. На цьому досить тривалому етапі варто застосувати вже сформовані рухи у змінних умовах, з урахуванням індивідуальних особливостей спортсмена. Надалі можливе застосування ускладнених умов тренування, а саме виконання технічних елементів у спарингу та після значного навантаження силового характеру або витривалості; застосування спаринг-партнерів значно вищої вагової категорії.

Окрім цього, формування елементів техніки рукопашного бою потребує розвитку спеціальних якостей: витривалості, швидкості, спритності, гнучкості, а також психологічної стійкості до больових прийомів.

Висновки.

Розвиток фізичних якостей є необхідним компонентом формування навичок рукопашного бою. Це і спритність, і витривалість, і сила, і гнучкість, і, звичайно, швидкість. Стати швидким, тренуваним відразу і за один день не вийде. Для цього необхідно виконувати фізичні вправи, причому робити це систематично, впорядковано. І тоді можна дійсно досягти оптимуму, а отже добре оволодіти методами і прийомами рукопашного бою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бальсевич В.К. Феномены физической активности человека как социально-биологическая проблема // Вопросы философии. – 1981. – №8. – С. 78-89.
2. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – М.: Медицина, 1966. – 350 с.
3. Запорожанов В.А. Основы управления в спортивной тренировке // Современная система спортивной тренировки. – М.: СААМ, 1995. – С. 213 – 225.
4. Лапутин А.Н. Дидактическая биомеханика: проблемы и решения// Наука в олимпийском спорте. – 1995. – №2. – С. 42-51.
5. Лядський В.П., Мелешко В.І., Шамардіна Г.М. Методика розвитку координаційних здібностей як основа формування спеціальної силових підготовки і рухових навичок бійців рукопашного бою. – Київ, 2003. – С. 3-48.
6. Мунтян В.С. Стратегия, технико-тактическая и психологическая подготовка. Стратегия преодоления страха. – Харьков: центр информационного обеспечения спорта Харьковской государственной академии физической культуры. – 2001. – 75 с.
7. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – К.: «Олимпийская литература», 1997. – 584 с.
8. Ровний А.С. Методичні шляхи удосконалення рухових навичок спортсменів // 36. наук. праць «Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту» / Під ред. С.С.Єрмакова. – Харків: ХХІІ. – 2000. – № 19. – С. 31-37.
9. Ровний А.С. Сенсорні механізми управління точнісними рухами людини. – Харків: центр інформаційного забезпечення спорту Харківського державного інституту фізичної культури. – 2001. – С. 196-202.

Наталія КРИВИЧ

**ВПЛИВ ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ НА ТЕХНІКУ ВИКОНАННЯ
ВАЖКОАТЛЕТИЧНИХ ВПРАВ У ЮНИХ ВАЖКОАТЛЕТІВ**

(магістрантка факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент О.В. Язловецька

Сучасний важкоатлетичний спорт відкриває багато перспектив перед молодими атлетами в досягненні високої спортивної майстерності за порівняно невеликий термін підготовки (у середньому 6-8 років). У даний час змінюються уявлення про оптимальні терміни ранньої спеціалізації у важкій атлетиці. Цьому питанню присвятили свої дослідження А.Н. Воробйов, В.І. Хох, В.Г. Олешко, Р.А. Роман, Л.С. Дворкін, А.С. Медведєв. Дослідженнями А.Н. Воробйова [4] та Л.С. Дворкіна [5], проведеними в останні роки, доведено, що займатися цим видом спорту можна з 12-14 років і це не приводить до затримки росту, при правильній побудові тренувального процесу.

Практика показала, що високих результатів досягають спортсмени, що почали займатися ще підлітками. Гарні адаптаційні можливості юного атлета дозволяють швидко й ефективно освоїти класичні вправи зі штангою і підготувати основу для подальшого спортивного удосконалення [10].

Досягнення високих спортивних результатів в умовах зростання конкуренції вимагає постійного вдосконалення технічної майстерності спортсмена. При цьому рівень технічної підготовленості у більшості випадків досягається шляхом поєднання технічної і цілеспрямованої фізичної підготовки [6].

В останні роки увагу дослідників і педагогів спорту привертає проблема розвитку спеціальних силових якостей, які багато в чому визначають результативність діяльності важкоатлета [7]. Зазначимо, що у швидкісно-силових вправах, якими є ривок і поштовх, сила не завжди визначає спортивний результат. Найбільш важливим показником у цих вправах є здатність виявляти силу в русі, тобто вміння підняти велику вагу зі значною швидкістю. Таким чином, для молодого важкоатлета не менш важливою якістю є швидкість. Спортсмен повинен володіти швидкою, так званою "вибуховою" силою.

Технічна майстерність займає особливе місце серед інших компонентів спортивної підготовленості, бо виконання тієї чи іншої вправи є результатом прояву фізичної, психічної, тактичної і теоретичної, отже всебічної підготовки спортсмена. Техніка атлета 13-16 років повинна забезпечити у першу чергу найбільш повне і ефективне використання швидкісно-силового потенціалу спортсмена.

На технічну майстерність юних важкоатлетів суттєво впливає функціональний стан опорно-рухового апарату та рівень розвитку швидкісно-силових якостей, які і визначають спортивний результат [9].

Інтенсивний розвиток важкоатлетичного спорту і постійне зростання рекордних результатів вимагає розробки нових спеціальних методик. Які спрямовані на досягнення максимальних показників у сумі двоборства.

Вищезазначене доводить актуальність дослідження, яке спрямоване на удосконалення методики поліпшення технічної майстерності важкоатлетів 13-16 років за рахунок розвитку швидко-силових якостей.

Мета роботи. Дослідити вплив швидкісно-силових якостей на техніку виконання важкоатлетичних вправ у спортсменів початківців 13-16 років.

Завдання, обумовлені поставленою метою, передбачали:

1. Вивчити і проаналізувати наукову літературу, присвячену даній проблемі.

2. Розкрити структуру техніки виконання змагальних важкоатлетичних вправ та виявити особливості функціонального стану опорно-рухового апарату важкоатлетів 13-16 років, дати характеристику швидкісно-силовим якостям;

3. Опанувати метод визначення технічної підготовленості юних важкоатлетів з урахуванням швидкісно-силових якостей;

4. Експериментально довести взаємозв'язок між технікою виконання важкоатлетичних вправ і швидкісно-силовими якостями.

5. Розробити методичні рекомендації щодо поліпшення розвитку швидкісно-силових якостей, з метою підвищення ефективності тренувального процесу.

Об'єкт дослідження – технічна підготовленість важкоатлетів початківців 13-16 років.

Предмет дослідження – вплив рівня розвитку швидкісно-силових якостей на формування техніки важкоатлетичних вправ.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань здійснюється за допомогою наступних методів дослідження: аналіз літературних джерел, спостереження, фотозйомка, ознайомлення з організацією роботи спортсменів, педагогічний експеримент, методи математичної статистики.

Практичне значення одержаних результатів полягає в експериментальному обґрунтуванні методики поліпшення технічної майстерності за рахунок розвитку швидкісно-силових якостей важкоатлетів 13-16 років.

Організація дослідження. До складу експериментальної групи увійшли 10 юнаків, які є учнями Кіровоградської ДЮСШ № 2, відділення важкої атлетики. Це спортсмени початківці 1998-1996 років народження. Важкою атлетикою займаються у середньому 1 рік. Кількість навчальних годин відповідала програмі загальної та спеціальної фізичної підготовки і склала 6 академічних годин на тиждень. Заняття проводились 3 рази на тиждень: понеділок, середа, п'ятниця.

Одною з головних задач наукових досліджень в області важкоатлетичного спорту є теоретичне та експериментальне обґрунтування техніки змагальних вправ і методики її удосконалення.

Аналізу техніки важкоатлетичних вправ присвячено багато робіт [1, 2, 3, 7, 8], але все ж ще недостатньо вивчено зміни параметрів техніки та її формування у зв'язку з розвитком швидкісно-силових якостей спортсмена.

Основна мета експерименту – це покращення техніки виконання класичних важкоатлетичних вправ за рахунок підняття рівня розвитку швидкісно-силових якостей.

Важка атлетика відноситься до швидкісно-силових видів спорту, характерною особливістю яких є короткочасність зусиль і максимальний прояв їхньої потужності.

Найбільш простим, досить надійним і доступним для всіх критерієм оцінки рівня розвитку швидкісно-силових якостей є висота стрибка з місця вгору по Абалакову [11]. У важкій атлетиці така оцінка особливо важлива, оскільки м'язи ніг при виконанні класичних вправ несуть основне навантаження. До того ж структура підриву в ривку і поштовху аналогічна структурі стрибка вгору з місця.

Дослідження передбачало чотири етапи досліджень, проведених протягом 2011-2012 років.

Перший етап дослідження (вересень – листопад 2011 року). На першому етапі досліджень для вирішення поставлених завдань, використовувався метод аналізу літературних даних. У процесі роботи було вивчено 84 джерела, що розкривають морфо-функціональні особливості організму підлітків та зміни, що відбуваються під впливом навантажень, розв'язують проблему теорії і методики спортивного тренування, теоретичні основи і методичні особливості побудови і використання фізичних вправ для розвитку фізичних якостей, та поліпшення технічної майстерності. Була виділена експериментальна група. Зібрані фотокартки з різними фазами вправ, які використовувались у процесі роботи.

Згідно існуючих даних спортивна техніка важкоатлетичних вправ це узгоджене, послідовне виконання рухів, яке обумовлює якісне виконання швидкісно-силової вправи. Короткочасність їх виконання, зміни режиму роботи, напруження і розслаблення м'язів, а також утримання рівноваги у всіх фазах руху вимагає від спортсмена великої концентрації уваги, високі координаційні можливості і розвиток фізичних якостей – силу, швидкість, гнучкість, витривалість тощо. Одними з головних якостей, які впливають на формування техніки і досягнення великих спортивних результатів у важкій атлетиці, є швидкісно-силові якості.

Вивчивши існуючі теоретичні дані, переходимо до експериментальної частини.

Другий етап дослідження (листопад – грудень 2011 року). На другому етапі досліджень було проведено перше тестування – стрибок з місця вгору по Абалакову і дана бальна оцінка техніки виконання ривку та поштовху. Для виконання стрибків вгору спортсменам надавалося три спроби, фіксувались найкращі результати, які заносили у таблицю. Оцінювання техніки відбувалося таким чином: у ривку і поштовху надавалося по три спроби, у кожному підході по одному підйому. Вага штанги – 80% від кращого результату, бо вона є оптимальною для збереження максимальної швидкості, при відносно вірному технічному виконанні. Усі результати було занесені до протоколу і виставлена середня оцінка за ривок та поштовх. На основі цих даних:

- експериментальну групу з 10 чоловік розділили на дві підгрупи;
- за допомогою нормативних вимог ми визначили рівень розвитку швидкісно-силових якостей;
- оцінили виконання ривка по шестиступінчій і поштовху по восьмибальній системі;
- зробили порівняльну характеристику між рівнем розвитку і технікою виконання.

Проаналізувавши отримані результати ми зробили висновки, що на даному етапі не існує тісного взаємозв'язку між технікою та швидкісно-силовими якостями. Далі дослідження проводили таким чином:

уся група у складі 10 чоловік тренувалась за одним планом, не чим особливо не відрізняючись від загальних планів тренувань у важкій атлетіці.

Третій етап дослідження (грудень 2011 – лютий 2012 років). На третьому етапі дослідження було проведено друге тестування стрибку з місця вгору по Абалакову і дана бальна оцінка техніки. Тестування відбувалося за тими ж умовами, що і перше. Проаналізувавши зміни, що відбулися, подальшу роботу построїли таким чином: перша підгрупа тренується за тим же планом, а друга – за іншою методикою.

До плану другої підгрупи було включено багато різних стрибків, а також спеціальні вправи для розвитку вибухової сили (ривок з паху, підйом на груди з паху тощо).

Четвертий етап дослідження (лютий – березень 2012 року). На четвертому етапі дослідження було проведено третє тестування, за тими ж умовами, що і попередні два. Також було проведено контрольне тренування для визначення кращих результатів у класичних вправах. Отримані результати обробили методом математичної статистики.

Висновки.

1. З'ясовано, що кожна класична вправа у важкій атлетіці складається з фаз та елементів, які об'єднуються у прийоми. У кожній класичній вправі є ведучі фази та елементи, що складають її технічну основу. Ці фази та елементи потрібно навчитись використовувати дуже точно – тоді оптимальною буде траєкторія переміщення штанги та зусилля, що розвиває спортсмен, спрямовані на її підйом, будуть використовуватись максимально [4]. Отже, структура техніки виконання змагальних важкоатлетичних вправ містить систему спеціальних, одночасних і послідовних рухів, що спрямовані на раціональну організацію взаємодії внутрішніх і зовнішніх сил з метою найбільш повного і ефективного використання їх для досягнення високих спортивно-технічних результатів.

2. У ході дослідження було виявлено, що під впливом тренувань у важкоатлетів 13-16 років відбуваються значні зміни морфо-функціонального стану. Так, на початку тренувального процесу відбувається підйом загального рівня функціональних можливостей молодого організму, а саме – оновлення та перебудова фонду рухової координації, закладається фундамент майбутньої спортивної форми. У ході тренувань зміни в організмі підлітків набувають більш спеціальний характер. Ведучим напрямком адаптаційних змін стають підвищення спеціальної тренуваності, розвиток рухових якостей, у тому числі швидкісно-силових, та удосконалення спортивної техніки.

3. З'ясовано, що вирішальними фізичними якостями є швидкісно-силові. Під швидкісно-силовими якостями розуміється здатність до прояву максимальної потужності зусиль у найкоротший проміжок часу при збереженні оптимальної амплітуди рухів. Отже тренування повинне бути спрямоване на їх розвиток з урахуванням факторів, що на них впливають.

4. Для розробки методики, яка б показувала взаємозв'язок між технікою виконання важкоатлетичних вправ і швидкісно-силовими якостями найбільш інформативним критерієм визначення рівня розвитку швидкісно-силової підготовленості є тест "Стрибок з місця вгору по Абалакову", тому що структура стрибка аналогічна структурі підриву ривку та поштовху. Оцінювання техніки відбувалося у ривку по шестибальній, а у поштовху по восьмибальній шкалі.

5. Експериментально було доведено, що цілеспрямовані тренування важкоатлетів 13-16 років на підвищення рівня розвитку швидкісно-силових якостей позитивно впливають на зміни техніки виконання вправ. Результати досліджень свідчать, що підняття рівня розвитку швидкісно-силових якостей призводить до поліпшення технічної майстерності спортсмена.

6. У процесі дослідження були розроблені методичні рекомендації щодо поліпшення розвитку швидкісно-силових якостей з метою підвищення ефективності тренувального процесу. Позитивний вплив на розвиток швидкісно-силових якостей мають різного роду стрибки, біг. Ривок з паху підйом на груди з паху.

7. Удосконалення техніки, так як і підвищення швидкісно-силової підготовки, відбувається на всіх етапах підготовки спортсмена. Для оцінки якості швидкісно-силової підготовки варто систематично застосовувати метод контрольних вправ. Проводити вимірювання необхідно в стандартних умовах через певні інтервали часу.

8. Без серйозної роботи над удосконаленням в техніці важко зараз досягти високих результатів. У молодого важкоатлета можна розвинути необхідні якості – силу, швидкість, гнучкість, витривалість. Але якщо він не володіє технікою підйому штанги досконало, недоліки технічної майстерності будуть обмежувати використання його фізичних можливостей і гальмувати ріст досягнення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агудин В.Н. Совершенствование рывка и подъема на грудь с помощью вспомогательных упражнений. // Тяжелая атлетика: Ежегодник. – М.: Физкультура и спорт, 1972. – С. 34-36.
2. Выдрин В. М. Теория физической культуры. – Л.: ГДОИФК, 1988. – 272 с.
3. Важка атлетика: Правила змагань. 2-е вид., перероблене і доп. - К.: ПП "ГУДЗЬ", 2008. – 68 с.
4. Воробьев А.Н. Тяжелоатлетический спорт// Очерк по физиологии и спортивной тренировке. Изд. 2-е. – М.: Физкультура и спорт, 1999. – С. 38-42.
5. Дворкин Л.С. Подготовка юного тяжелоатлета: учебное пособие. / Л.С. Дворкин. – М.: Сов. спорт, 2006. – 396с.
6. Келлер В.С. Платонов В.М. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів. – Львів: Українська спортивна Асоціація, 1998. – 270с.
7. Кузнецов В.В. Силовая подготовка спортсменов высших разрядов. – М.: Физкультура и спорт, 1999. – С. 56-60.
8. Курамшин Ю.Ф. Двейрина О.А. Координационные способности и методика их развития// Теория и методика физ.культуры (курс лекций).
9. Медведев А.С., Фролов В.И., Фураев А.Н. Скоростно-силовые качества тяжелоатлетов высокой квалификации и их взаимосвязь с техническим мастерством. // Тяжелая атлетика: Ежегодник. – М.: Физкультура и спорт, 1995. –С. 33-34.
10. Платонов В.М. Адаптация в спорте. – К.: Здоров'я, 1998. – 216с.
11. Платонов В.Н. Теория и методика спортивной тренировки. – К.: Вища школа, 1984.-352с.

Самвел МНАЦАКАНЯН

УДОСКОНАЛЕННЯ РУХОВОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПОЗАКЛАСНИХ ФОРМАХ ЗАНЯТЬ

(магістрант факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук О.А. Стасенко

Проблеми удосконалення системи фізичного виховання учнівської молоді набувають особливої актуальності в нових соціально-економічних умовах. На їх розв'язанні наголошують державні національні програми „Освіта” („Україна XXI століття”), „Фізичне виховання – здоров'я нації”, закони України „Про освіту”, „Про фізичну культуру і спорт”, „Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності”, Указ президента України „Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, „Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті”.

Аналіз процесів фізичного становлення й розвитку особистості школярів спонукає до перегляду й перебудови організаційно-методичних основ і змісту фізичного виховання. Особливої значущості розв'язання означених проблем набуває в умовах інтенсифікації навчального процесу ЗОШ, що викликає перенапругу фізіологічних систем учнів, зняти яку у спромозі систематичні заняття фізичними вправами. Фізіологічний механізм цього явища глибоко й ретельно вивчено за допомогою електрофізіологічних методів Ю. Пратусевичем, розвинено й підтверджено результатами психолого-педагогічних досліджень М. Антропової, О. Гужаловського, Г. Мейксона, Л. Михайлова, В. Рубана та ін.

Великий обсяг денного і тижневого навантаження старшокласників призводить до систематичного накопичення втоми, що негативно відбивається на загальному стані здоров'я школярів. Тому питання про відновлення їх розумової і фізичної працездатності, підтримки здоров'я та вдосконалення фізичного розвитку стає надзвичайно актуальним.

Цільовою комплексною програмою „Фізичне виховання – здоров'я нації” передбачено проведення в школах трьох уроків фізичної культури на тиждень, тому що, як свідчить практика, два обов'язкових уроки не задовольняють потреб організму в руховій активності [4]. Однак за даними досліджень О. Качерова, І. Козетова, Ю. Тупиці, збільшення обсягу рухової активності навіть за рахунок третього уроку фізичної культури не забезпечує номінальної потреби організму в рухах.

Необхідні пошуки і впровадження нових ефективних форм і методів фізичного виховання школярів у загальноосвітніх школах. До таких форм, спрямованих саме на активне фізичне самовдосконалення, дослідники В. Бальсевич [1], О. Леонов [3], В. Столяров, Н. Кудрявцева [5], Б. Шиян [6] відносять гурткові, секційні, самостійні позакласні заняття школярів.

Істотні переваги та специфічні можливості, які закладені у позакласній роботі з фізичного виховання, сприяючи поліпшенню розумової працездатності, фізичної підготовленості, рухової активності й розвитку особистості в цілому, не отримали належного висвітлення, оцінки і теоретичного обґрунтування, що негативно позначається на практиці фізичного виховання учнівської молоді.

Вивчення стану проблеми фізичного виховання старшокласників загальноосвітніх шкіл в педагогічній літературі, а також в наукових дослідженнях рухової активності учнів випускних класів вказують на те, що вона на 45–50% нижча вікової потреби. Причому за період навчання в школі рухова активність учнів навіть знижується. Ця обставина пояснюється, в основному, зростом у випускних класах навчального навантаження.

Встановлено, що тривала сумарна розумова робота (заняття в школі і самопідготовка), поєднана з різними напруженнями, що становлять 68–72% добового часу бадьорості, є для 15–17-річних учнів надзвичайною. Навантаження такого роду викликають перевантаження центральної нервової системи та механізмів регуляції діяльності основних фізіологічних систем організму (серцево-судинної, ендокринної, обміну речовин і енергії), що веде до погіршення стану здоров'я учнів з кожним роком навчання в школі.

Проведені багаторічні дослідження А. Борисенка та інших вказують на те, що в учнів, які мають найвищий ступінь вираженої гіпокінезії протягом всього навчального року, виявлено звуження діапазону функціональних можливостей серцево-судинної системи і органів дихання, тобто слабо розвинуто кардіо-распіраторну систему, яка забезпечує організм енергією [2].

Система фізичного виховання, яка склалася в школі (2 обов'язкових уроки на тиждень, низька моторна щільність та інтенсивність навантажень на них, недостатнє використання тренажерів, мала кількість занять на відкритому повітрі тощо), не задовольняють потреб учнів у руховій активності організму, який розвивається. Це вказує на доцільність впровадження в режим дня додаткових нетрадиційних форм і методів фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в шкільному колективі, яка відповідає інтересам і запитам школярів.

Перебудова фізичного виховання старшокласників з акцентом на позакласну роботу викликала необхідність пошуку нових форм і методів її проведення. В той же час немає наукових праць присвячених ефективності розвитку рухових якостей у школярів, які займаються в широко розповсюджених спортивних клубах за інтересами. У таких клубах підвищують свою фізичну підготовку найчастіше учні технікумів, ПТУ. Це дає можливість юнакам 15–16 років приріст швидкісно-силових якостей збільшити на 30%, але в

період від 16 до 17 років цей приріст зменшується на 2%. Аналіз та узагальнення літератури з цього питання вказує на те, що в учнів старшої школи морфофункціональний розвиток в основному завершено, що відбувається на темпах приросту фізичних якостей. Тому для юнаків 15–17 років доцільно, крім великого обсягу навантажень, спрямованих на розвиток швидкісно-силових якостей, планувати і великий обсяг навантажень, які розвивають швидкість (темпи її приросту в 15–16 років складає 9%).

Узагальнення і аналіз досліджень дає можливість стверджувати, що розвиток у школярів фізичних якостей повинен здійснюватись комплексно, у такій послідовності: гнучкість, координація рухів, швидкість, витривалість і сила. Такий підхід забезпечує успішне виконання вправ і значно підвищує функціональні можливості організму. Комплексний розвиток фізичних якостей у шкільному віці закладає фундамент для вищих досягнень у спорті і в майбутній виробничій діяльності. Причому високі результати у спортсменів, які отримали таку підготовку, стабільні протягом тривалого часу.

Однією з найважливіших умов для розвитку і удосконалення рухової підготовленості є впровадження ефективних форм позакласної роботи в цілісну систему фізичного виховання учнів старшої школи. Ми залучали старшокласників до різноманітних організаційних форм позакласної роботи з фізичного виховання: *малі олімпійські ігри, „веселі старту”, козацькі забави, художньо-спортивні вечори з використанням українських народних ігор* тощо.

При доборі ігор та естафет ми зосереджували увагу як на вихованні фізичних якостей, так і на формуванні вмінь погоджувати власні дії з діями партнерів. Так, для проведення естафет нами формулювалися завдання, успіх виконання яких залежав від узгодженості дій учасників, їхньої взаємодопомоги та взаємовиручки, що сприяло вихованню почуття колективізму, товарищескості тощо. Кмітливості і творче мислення формувалося під час виконання завдань, у яких успіх вирішують тактика подолання перешкод, вибір найбільш раціональних способів виконання рухових дій.

Велику зацікавленість викликали спроби надання учням можливості самим вигадувати нові рухливі ігри. Це дозволяло розвивати творчі здібності учнів, поєднувати різноманітні форми змагань, що надавало спортивно-фізкультурним заходам більш захоплюючий і цікавий характер.

Для прикладу пропонуємо сценарій спортивних змагань – „Малі Олімпійські ігри”.

Мета – формування гуманістичних ідеалів та морально-патріотичного потенціалу особистості учня, популяризація фізичної культури і спорту; оцінка рівня фізичної підготовленості старшокласників.

Для проведення спортивних змагань нами було створено оргкомітет, до складу якого входили рада фізкерівників і рада колективу фізичної культури серед учнів, які допомагали виконувати обов’язки суддів на етапах змагання. Програма проведення спортивних змагань була яскраво оформлена, оголошувався конкурс рефератів і творів на олімпійську тематику, проводилася олімпійська вікторина.

На змагання запрошувалися батьки, вчителі, учні та почесні гості. Спортивний зал та майданчик святково прикрашено олімпійськими плакатами, прапорами.

Спортивні змагання „Малі Олімпійські ігри” розпочиналися урочистими церемоніями. Учитель-організатор заходу здає рапорт заступнику директора школи з виховної роботи про готовність учасників, суддів, вболівальників до проведення спортивних змагань „Малі Олімпійські ігри”. Заступник директора вітає гостей та учасників спортивного змагання і дає згоду розпочати спортивні змагання підняттям олімпійського прапора.

Організатор заходу оголошує програму спортивних змагань, у яких беруть участь за бажанням всі учні.

Обов’язковим видом спортивних змагань „Малих Олімпійських ігор” є легка атлетика.

Перший вид змагань – біг на „одну стадію” (150 м) серед хлопців і дівчат. Дистанція довжиною 150 м вимірюється на біговій доріжці. Біг виконується з високого старту, результати фіксуються з точністю до 0,1 с. Учасників поділяють на забіги. До фіналу входять вісім учнів з найкращим часом. Учні, які отримали три перші місця у фіналі, нагороджуються медалями Малої Олімпіади.

Другий вид змагань – біг на 1000 м (хлопці і дівчата). Проводиться на біговій доріжці, з земляним чи асфальтовим покриттям. Час фіксується з точністю до 0,1 сек. Організація проведення має відповідати вимогам першого виду змагань.

Третій вид змагань – стрибки у довжину з розбігу (хлопці і дівчата). Цей вид змагань проводиться в яму з піском за правилами проведення стрибків у довжину з розбігу. Кожен учасник виконує три спроби. До фіналу входять вісім учнів з найкращими спробами. У фіналі кожен учасник виконує ще три спроби. Місця розподіляються за найкращими спробами. Якщо учні мають однаковий результат, переможця визначають за кращу спробу у фіналі. Переможці (I–III місце) нагороджуються медалями Малої Олімпіади.

Четвертий вид змагань з легкої атлетики – естафетний біг 4x100 (хлопці). В естафеті беруть участь по 4 учасники від кожної команди (класу). Складність цього виду змагання – правильна передача естафетної палички. Дистанція поділяється на чотири етапи (4x100 метрів). На кожному з них розташовуються по одному учаснику від команди і визначається коридор передачі естафетної палички. За порушення правил передачі естафетної палички, команду дискваліфікують. Час фіксується з точністю до 0,1 с. Організація проведення відповідає вимогам першого виду змагань.

До програми Малих Олімпійських ігор можуть включатися і спортивні ігри: баскетбол, волейбол, футбол, гандбол, а також види яких пропонуються в позакласній шкільній роботі.

Напередодні оргкомітет приймає заявки на участь у змаганнях і комплектує команди. Оргкомітет також визначає систему проведення змагань зі спортивних ігор.

На Малих олімпійських змаганнях зі спортивних ігор використовуються такі варіанти систем їх проведення: колова, олімпійська (з вибуванням) та змішана. Систему з вибуванням після першої поразки використовують тоді, коли в змаганнях бере участь багато команд.

Ми пропонували в проведенні олімпійських змагань зі спортивних ігор систему – комбінацію з двох підсистем: колової і з вибуванням.

На першому етапі в підгрупах за коловою системою визначалися найбільш сильні команди. На другому етапі в змаганнях з вибуванням розігрувалися звання чемпіона Малих Олімпійських ігор і за допомогою додаткової зустрічі – 3 місце. За I, II, III місця команди нагороджувалися медалями.

На церемонії закриття Малої Олімпіади організатор змагання оголошує переможців, призерів, подяку активним учасникам, суддям, вболівальникам. Опускають прапори чемпіони Малих Олімпійських ігор.

Нові рекорди Малої Олімпіади та прізвиська чемпіонів і призерів фіксуються в книзі рекордів школи. Підраховується неофіційний командний залік серед класів.

На наш погляд, одним із етапів спортивного заходу може бути проведення *спортивної вікторини*. Вона може бути також організована як окремий захід, передувати змаганням і святкам.

Щоб вікторина відбувалася успішно, потрібно заздалегідь до неї підготуватися: визначити час проведення, вік учасників, розробити систему оцінювання і підведення підсумків, дібрати необхідну літературу і т.д.

Вікторину доцільно проводити у два етапи: I етап – змагання в класах; II етап – фінальні етапи за участю учнів – переможців змагань у своїх класах. Залежно від обраної форми фінал можна організувати як суто особисті змагання переможців I етапу або як особисто-командні, коли відбирається певна кількість найкращих гравців і переможець визначається за найменшою сумою місць. Цікавою є командна форма проведення фіналу. У цьому випадку право відповідати на поставлене запитання надається лише одному учаснику від кожної команди. При цьому заздалегідь визначається кількісний склад команди і встановлюється, скільки разів кожен учасник може відповідати на питання.

Кожному учаснику вікторини дають олівець і папір. Після цього ведучий ставить запитання і визначає час відповіді. Коли час закінчився (від 20 сек. до 1 хв.), за сигналом ведучого асистенти збирають аркуші з відповідями і передають їх членам журі. Поки журі оцінює відповіді, ведучий повідомляє правильну відповідь на поставлене питання. Якщо є час, він може розповісти подробиці, пов'язані з цим питанням чи подією.

Оцінивши відповіді, журі на спеціальному табло, яке добре сприймається учасниками і глядачами, виставляє кількість балів (наприклад, правильна відповідь – 2 бала; неточна відповідь – 1 бал; неправильна – 0 балів). По завершенню підбивають загальні підсумки вікторини. Нагороджуються переможці і призери. Бажано визначати учнів, які брали активну участь в організації вікторини.

Для прикладу наводимо питання, що входили до вікторини. Може бути суто футбольна вікторина, наприклад: коли і в якій країні вперше були розроблені правила футболу; скільки чоловік входить до складу бригади суддів, які обслуговують футбольний матч; який радіус центрального кола футбольного поля; чи має право гравець, здійснюючи початковий удар, торкнутися м'яча двічі підряд. Доцільним буде також розробка питань олімпійської вікторини, які ми наводимо для прикладу: коли і де проходила перші Олімпійські ігри; як часто проводяться Олімпійські ігри; де проходила Олімпіада у 1980 році; хто з радянських спортсменів брав участь у літніх і зимових Олімпійських іграх; на яких літніх олімпійських іграх вперше Україна була представлена як самостійна команда тощо. Таких питань має бути близько 25–30 у кожній вікторині.

Під час впровадження ефективних форм позакласної роботи з фізичного виховання нами було використано метод заохочення, який здійснював функцію стимулювання і корегування діяльності вчинків учнів старшої школи. Нами була розроблена оціночна шкала присвоєння балів: за перше місце у спортивних змаганнях клас одержував 5 балів, за друге – 3 бали, за третє – 1 бал. Результати фіксувалися у загальному протоколі школи. Наприкінці навчального року нагороджувалися класи, які за підсумками отримали найбільшу кількість балів.

Отже, позитивним у застосуванні ефективних форм позакласної роботи з фізичного виховання було те, що вони дозволяли актуалізувати резервні можливості старшокласників, а також сприяють формуванню їх готовності до набуття необхідного досвіду фізичного самовдосконалення у процесі позакласної роботи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бальсевич В. Фізична підготовка в системі виховання здорового способу життя // Теорія і методика фізичної культури. – 1990. – № 1. С. 22–26.
2. Борисенко А.Ф., Цвек С.Ф. Руховий режим учнів. – К.: Радянська школа, 1989. – 192 с.
3. Леонов О. Шляхи підвищення ефективності позакласної роботи з фізичного виховання // Фізичне виховання в школі. – 2000. – № 3. С. 21–24.
4. Про цільову комплексну програму „Фізичне виховання – здоров'я нації” // Рішення колегії Міністерства освіти України. – 1999. – № 1. С. 148–164.
5. Столяров В.И., Кудрявцева Н.В. Новые формы физкультурно-спортивной работы с учащейся молодежью // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 1998. – № 1. С. 21–40.
6. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – Львів: Світ, 1993. – 184 с.

Катерина НОВОХАТСЬКА

МЕТРОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ РІВНЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛЕГКОАТЛЕТІВ В ПІДГОТОВЧОМУ ПЕРІОДІ ДО ЗМАГАНЬ

(магістрантка факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор А.Л. Турчак

Одним з найважливіших елементів системи управління підготовкою юних спортсменів є метрологічний контроль, під яким розуміється сукупність організаційних заходів для оцінки різних сторін підготовленості, реакцій організму на тренувальні і змагальні навантаження, ефективності тренувального процесу, а також обліку адаптаційних перебудов функцій організму спортсменів. Метрологічний контроль у спорті передбачає практичну реалізацію різних видів контролю (етапного, поточного, оперативного), вживаного у структурних ланках тренувального процесу (річний цикл, мезоцикл, мікроцикл, окремі заняття) для отримання об'єктивної різносторонньої інформації про стан спортсмена і його динаміку з метою управління процесом спортивної підготовки [9].

Мета роботи. З'ясувати ефективність і необхідність застосування метрологічного контролю рівня спеціальної фізичної підготовки юних бігунів на середні дистанції у підготовчому періоді. Визначити важливість застосування системи комплексного контролю для управління підготовкою спортсменів на основі використання сучасних інформаційних технологій.

Завдання:

1. Оцінити з допомогою метрологічного контролю рівень розвитку фізичних якостей досліджуваних спортсменів на початку підготовчого періоду учбово-тренувального процесу.
2. По розробленому плану у ході тренувального процесу здійснити оперативний, поточний метрологічний контроль рівня спеціальної витривалості у підготовчому періоді.
3. Оцінити фізичну підготовленість досліджуваних спортсменів після проведення всього періоду підготовки.
4. Порівняти показники у дослідницьких (експериментальній і контрольній) групах.
5. Зробити висновки з ефективності і необхідності застосування метрологічного контролю для управління процесом тренування. Дати необхідні рекомендації тренеру, інструктору, викладачу з подальшої роботи у навчально – тренувальному процесі.

Робоча гіпотеза: ймовірно, що здійснення метрологічного контролю на основі сучасних науково - інформаційних технологій за рівнем спеціальної фізичної підготовки забезпечить достовірну інформацію про функціональну готовність спортсмена до змагань, що підвищить ефективність управління учбово-тренувальним процесом і підвищить результативність спортсмена у змагальній діяльності.

У сучасних умовах розвитку спорту вищих досягнень розроблені: система контролю тренувальних і змагальних навантажень [5], теорія і методика педагогічного контролю у спорті [8, 13], система комплексного контролю в окремих циклічних видах спорту; основи управління підготовкою юних спортсменів [10]. Разом з тим, високо динамічний прогрес у спорті вищих досягнень, що характеризується виключно високою напруженістю боротьби, змагання, збільшеною щільністю спортивних результатів, досягненням об'ємів тренувальних навантажень граничних величин, свідчить про зростання складності у забезпеченні рухової діяльності юних спортсменів. Дані положення пред'являють підвищені вимоги до організації заходів щодо забезпечення комплексного контролю і управління тренувальним процесом, визначають необхідність розробки нових засобів, методів та технологій, що дозволяють тренеру одержати і обробити великий об'єм різноманітної інформації, оперативно ухвалити рішення, що управляє [2].

Тренувальний процес спортсменів все більшою мірою набуває характеру теоретично-практичного пошуку, вимагаючи науково обґрунтованого підходу до організації та планування спортивної підготовки, до використання досягнень науки і техніки для отримання та аналізу інформації про діяльність спортсменів [2; 4; 13]. На думку провідних фахівців у галузі теорії і методики спортивного тренування, одним із перспективних напрямів удосконалення системи підготовки спортсменів є розробка і практична реалізація нових, високоефективних засобів, методів, технологій комплексного контролю та управління тренувальним процесом.

Зростаюче значення методології комплексного контролю підготовленості спортсменів і управління тренувальним процесом обумовлено багатьма характерними для сучасного спорту причинами, серед яких - значне ускладнення системи підготовки спортсменів; відставання якості комплексного контролю від вимог з організації спортивного тренування як керованого процесу; збільшення числа вимірюваних показників, що реєструються у процесі тренувань і змагань; підвищення вимог до метрологічного забезпечення збору та аналізу інформації про підготовленість і готовність спортсменів.

У спортивній науці розвиток інформаційних технологій знайшов своє віддзеркалення у вигляді розробки різноманітних психодіагностичних методик, автоматизованих методів функціональної діагностики, програм для імітаційного моделювання процесів короткочасної і довготривалої адаптації організму, експертних систем. Слід також відзначити, що використання сучасних інформаційних технологій дозволяє не тільки забезпечити діагностику індивідуально – типологічних особливостей, оцінку функціональної підготовленості спортсменів, але і вирішити завдання імітаційного моделювання,

прогнозування, проектування окремих компонентів системи спортивної підготовки, а також оцінити ефективність тренувального процесу.

Проте, багато питань з розробки і використання інформаційних технологій у спортивній діяльності вимагають чіткішого наукового обґрунтування та експериментальної апробації. У значній мірі це пояснюється складністю і суперечністю специфічних завдань спорту (суб'єкт дослідження – організм людини), що не завжди дозволяє формалізувати процес обробки інформації [4; 9]. Таким чином, орієнтуючись на сучасні теоретико-методичні положення з організації системи комплексного контролю і управління підготовкою спортсменів, враховуючи досягнення сучасної науки та техніки, слід зазначити, що існує явна суперечність між ступенем розробленості науково-методичних положень теорії і методики спортивного тренування та рівнем інформаційного забезпечення системи комплексного контролю і управління у спорті.

Об'єкт дослідження - система комплексного контролю і управління підготовкою спортсменів.

Предмет дослідження - інформаційне забезпечення системи комплексного контролю і управління підготовкою спортсменів.

Проблему вдосконалення системи комплексного контролю і управління підготовкою спортсменів на основі використання сучасних інформаційних технологій слід розглядати в декількох аспектах: теоретико-методичному, технічному і інформаційному.

▪ Теоретико-методичні аспекти системи комплексного контролю і управління підготовкою спортсменів. Оптимізація управління складними системами, до яких відноситься і спортивне тренування, припускає реалізацію принципу зворотного зв'язку, при цьому засобом отримання інформації є комплексний контроль. Об'єктивізація управління тренувальним процесом може бути досягнута при отриманні великого об'єму інформації про індивідуальні особливості і різні сторони підготовленості спортсменів. Всі види комплексного контролю (етапного, поточного і оперативного) повинні ґрунтуватися на урахуванні специфіки рухової діяльності спортсмена при рішенні конкретних прикладних задач. Управління тренувальним процесом припускає наявність інформації про педагогічні дії, здійснювані у процесі спортивного тренування. Педагогічні дії повинні бути адекватні планованим змінам у стані функцій організму спортсменів, що, кінцевим кінцем, визначає ефективність тренувального процесу і успішність діяльності, змагання. Основою для планування педагогічних дій, програмування тренувального процесу є інформація, одержана у процесі комплексного контролю [9, 13].

▪ Технічні аспекти системи комплексного контролю і управління підготовкою спортсменів. Однією з тенденцій розвитку сучасного суспільства є автоматизація людської діяльності, що припускає використання сучасних інформаційних технологій.

▪ Інформаційні технології (ІТ) є сукупністю засобів і методів, розроблених на основі використання сучасних досягнень обчислювальної та телекомунікаційної техніки. Основу сучасних ІТ складають обчислювальна техніка, програмно-методичне забезпечення і розвинені комунікаційні засоби. Ця тенденція знайшла своє віддзеркалення у спорті. У спортивній науці розвиток сучасних інформаційних технологій представлений у вигляді розробки різноманітних психодіагностичних методик; автоматизації методів функціональної діагностики, біомеханічного аналізу техніки рухів, оцінки технічної підготовленості спортсменів; використання систем імітаційного моделювання; розробки експертних систем.

Не дивлячись на те що, як указують деякі автори [4; 9], багато аспектів із застосування інформаційних технологій у спорті вимагають чіткішого наукового обґрунтування і експериментальної апробації, розробка нових засобів, методів та технологій, що базуються на сучасних досягненнях обчислювальної техніки, є одним з найважливіших і найбільш перспективніших напрямів удосконалення системи спортивної підготовки.

Отримані дані під час дослідження дозволяють зробити такі висновки: метрологічний контроль безумовно є інструментом управління учбово-тренувальним процесом; використання контролю надає достовірну інформацію про готовність спортсмена до змагань; забезпечує достовірну інформацію рівня спеціальної фізичної підготовки на різних періодах тренувань.

Особливо важливим є використання метрологічного контролю при заняттях фізичною культурою в учбових закладах, тому що завдяки метрологічному контролю ми можемо отримати достовірну інформацію про фізичний стан людини, його рівень фізичної підготовки та взагалі проаналізувати фізичний розвиток дитини або підлітка.

В результаті проведення метрологічного контролю ми з'ясували, що відбулось значне покращення рівня спеціальною фізичної підготовки в експериментальній групі, особливі зміни покращення показників витривалості ми отримали у дослідницької групі завдяки специфічному тренуванню.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарчук А.П. Треніровка легкоатлета.-К.: Здоров'я, 1986,-160с.
2. Гриль Л.А. Легкая атлетика.-К.: Вища школа, 1985,-210с.
3. Максименко Г.Н. и др. Підготовка бегунов в спортивних секціях вузов.-Воронеж, 1987.-183с.
4. Озолин Э.С. Спринтерский бег.-М.:Физкультура и спорт, 1986.-156с.
5. Озолин Э.С. Спринт и скоростная выносливость. «Легкая атлетика», 1971,-114с.
6. Петровский В.В. Бег на короткие дистанции (спринт).-М.: Физкультура и спорт, 1978.-80с.
7. Филин В.П. Бег на короткие дистанции.-М.: «Физкультура и спорт», 1964.-210с.
8. Мурза В.М. Физична реабілітація. Навчальний посібник студентів вищих навчальних закладів. – К.: ОЛАН, 2004. – 558с.
9. Управління тренувальним процесом висококваліфікованих спортсменів. Під ред.. В.А. Запорожанова, В.Н. Платонова. - Київ: Здоров'я, 1985. - 192 с.
10. Максименко Г.Н. Управління тренувальним процесом юних бігунів. – К.: Здоров'я, 1978. – 144 с.
11. Нікітушкин В.Г., Максименко Г.Н., Суслов Ф.П. Підготовка юних бігунів. – К.: Здоров'я, 1988. – 112 с.
12. Петровській В.В. Організація спортивного тренування. – К.: Здоров'я, 1978. – 96 с.

13. Пірогова Е.А. Вдосконалення фізичного стану людини. – К.: Здоров'я, 1989. – 168 с.
14. Сиренко В.А. Біг на середні дистанції. – К.: Здоров'я, 1985. – 136 с.

Ігор ПОЦІЛУЙКО

**ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ВАЖКОАТЛЕТІВ
ВИСОКОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ДОВГОСТРОКОВОЇ АДАПТАЦІЇ
ДО ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ**

(магістрант факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – професор К.К. Мартишевський

Актуальність. Досягнення високих спортивних результатів у важкій атлетичі вимагає пізнання закономірностей, що зумовлюють збільшення функціональних резервів, удосконалення способів підвищення спеціальної працездатності, ефективного виконання рухів, критеріїв і методів оцінки структури підготовленості спортсменів. Розв'язати кожне з названих питань можливо лише у взаємозв'язку з іншими, розкриваючи особливості формування багатокомпонентної структури підготовленості важкоатлетів.

Неухильний ріст спортивних результатів і гостра конкуренція на спортивній арені зумовлюють необхідність пошуку додаткових резервів підвищення рівня розвитку провідних рухових якостей, технічної майстерності важкоатлетів, якості управління спеціалізованими рухами. Серед цих резервів дуже важливими є швидкісно-силові можливості, закономірності регулювання рухів, окремих їхніх фаз, між м'язові взаємозв'язки, що характеризують внутрішню структуру складно координаційних дій, котрі змінюються залежно від рівня підготовленості, маси тіла і майстерності спортсменів, періоду підготовки і т.д. (В.Н. Голубев, 1987; Ю.В. Верхошанский, 1988; С.К. Мустафин, 1994; А.С. Медведєв, 1986, 1997). Усе це свідчить про багатокомпонентність структури підготовленості важкоатлетів, що забезпечує багатоваріантність способів досягнення високого спортивного результату (А.В. Черняк, 1978; П.М. Мироненко, 1984; В.Г. Олешко, 1998; В.Б. Мочернюк, 1999; В.Д. Мартин, 2000). Водночас, аналіз спеціальної літератури показав, що співвідношення і взаємозв'язки провідних компонентів структури підготовленості важкоатлетів різної кваліфікації, вагових категорій, віку, її фізичної і функціональної складових між собою і зі спортивним результатом висвітлені недостатньо. Недостатньо розкриті можливості функціонального забезпечення рухів, а також закономірності рухового регулювання за різних фізичних станів під час м'язової діяльності (у процесі впрацьовування, стійкого стану, стомлення). На даний час накопичено великий матеріал, присвячений вивченню структури підготовленості важкоатлетів (А.С. Медведєв, 1986; С.К. Мустафин, 1994; А.И. Пуцов, 2002), однак він, як правило, однобічно відображає окремі сторони їхнього фізичного розвитку, рухових якостей, функціонального стану. Таким чином, вивчення взаємозв'язків компонентів структури підготовленості важкоатлетів між собою і з параметрами спеціалізованих рухів, розробка відповідних моделей відкриває нові шляхи для її всебічної оцінки і удосконалення.

Метою дослідження є вивчення закономірностей формування оптимальної структури підготовленості важкоатлетів у процесі довгострокової адаптації до фізичних навантажень.

Завдання дослідження:

1. Вивчити структуру підготовленості важкоатлетів різних вагових категорій і кваліфікації.
2. Дослідити взаємозв'язок провідних показників фізичної підготовленості важкоатлетів і параметрів рухів різної координаційної структури.
3. Вивчити закономірності функціонального забезпечення рухів різної координаційної структури у важкоатлетів.

Об'єктом дослідження є структура підготовленості важкоатлетів високої кваліфікації на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей.

Предметом досліджень є взаємозв'язки компонентів структури підготовленості важкоатлетів високої кваліфікації і параметрів рухів різної координаційної структури.

Методи дослідження. Розв'язання поставлених завдань здійснювалося за допомогою наступних методів: теоретичного аналізу, узагальнення даних спеціальної літератури та педагогічного експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу різних літературних джерел розглянуто проблему формування структури підготовленості важкоатлетів. Відмічено, що недостатньо висвітленими сторонами проблеми є співвідношення і взаємозв'язки провідних показників структури підготовленості важкоатлетів, її фізичних і функціональних компонентів; можливості функціонального забезпечення спеціалізованих рухів; закономірності рухового регулювання швидкісно-силових вправ за різних станів під час м'язової діяльності важкоатлетів залежно від кваліфікації, вагової категорії, віку і т.д. Показано, що розкриття закономірностей, які лежать в основі формування структури підготовленості важкоатлетів, відкриває нові шляхи у розробці засобів і методів цілеспрямованого розвитку спеціалізованих рухів, розширення функціональних резервів спортсменів, у тому числі й системи управління рухами в процесі адаптації до напруженої м'язової діяльності.

Висновки. 1. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що у процесі довгострокової адаптації до фізичних навантажень у важкоатлетів формується багатокомпонентна структура підготовленості, що

визначає їхній спортивний результат. При цьому маловивченими залишаються співвідношення і взаємозв'язки її компонентів у важкоатлетів, які різняться кваліфікацією, ваговою категорією, віком, статтю, індивідуальними особливостями й динамікою адаптаційного процесу. Розв'язання проблеми передбачає також визначення резервів системи управління рухами, як однієї з провідних складових структури підготовленості спортсменів і можливе лише із системних позицій.

2. Удосконалення структури підготовленості важкоатлетів у процесі довгострокової адаптації до напруженої м'язової діяльності спрямоване на підвищення ролі фактора спеціальної підготовленості спортсменів, для якого характерне збільшення ролі абсолютних і відносних значень швидкісно-силових показників у детермінації спортивного результату “звуження” факторів, що визначають спортивний результат, у бік домінування специфічних показників.

Провідними факторами структури підготовленості важкоатлетів є: силова і швидкісно-силова підготовленість – 30,9 % загальної дисперсії; функціональний стан нервово-м'язової системи – 20,6 %; швидкісні можливості – 14,4 %; спеціальна фізична підготовленість – 13,7 %. Оптимальна структура підготовленості важкоатлетів високої кваліфікації характеризується таким співвідношенням провідних факторів: силові спроможності – 34,1 %, вибухові якості м'язів – 19,9 %, функціональний стан нервово-м'язової системи – 11,4 %, спеціальна підготовленість – 9,3 % і функціональна стійкість ЦНС – 7,7 %.

3. Результат в окремих вправах і сумі важкоатлетичного двоборства тісно пов'язаний з антропометричними і функціональними показниками спортсменів, їхнім віком, кваліфікацією, силовими і швидкісно-силовими характеристиками довільних рухів. Силові і швидкісно-силові показники спортсменів позитивно і з досить високим ступенем вірогідності корелюють з результатом двоборства. Найбільш інформативними показниками структури підготовленості важкоатлетів, від яких більшою мірою залежить результат у змагальних вправах, є: максимальна величина реакції опори під час вистрибування, показник вибухової сили м'язів, максимальна величина реакції опори у фазі тяги у ривку, їхні значення на 1 кг маси тіла, зросто-масовий індекс, амплітуда і частота тремору після навантажувального тестування, електрична активність чотириголового і литкового м'язів нижніх кінцівок.

4. Результат у сумі двоборства у важкоатлетів значною мірою детермінований функціональним станом нервово-м'язової системи, що визначається за параметрами фізіологічного тремору, електричної активності і вибухових скорочувальних властивостей м'язів нижніх кінцівок.

5. Робота до стомлення (компенсована фаза) під час виконання вправ вибухового характеру приводить до перерозподілу участі окремих м'язів у зусиллі, що розвивається, зменшення амплітуди основних м'язів, зниження часткової участі м'язів у розвитку максимального зусилля і підвищення ролі другорядних м'язів, зміни їхніх взаємозв'язків між собою і з зусиллям, що розвивається, запізнення прояву активності провідних м'язів, зміни градієнта наростання сили у часі, особливо у завершальну фазу стрибка. Збільшення часу активності чотириголового і литкового м'язів слід розглядати як компенсаторну реакцію організму. Характерними ознаками декомпенсованого стомлення є: значне зниження амплітуди провідних м'язів під час виконання руху, подовження електричної активності, перерозподіл часткової участі окремих м'язів у різні фази зусиль, що розвиваються, зміна сили і характеру взаємозв'язків, зменшення зусиль під час відштовхування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Довгич О.О. Вдосконалення координаційних здібностей студентів на заняттях з фізичного виховання // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. - 2001. - № 2 - 3. - С. 41 - 45.
2. Довгич О.О. Про роль сенсорних систем при керуванні рухами різної координаційної структури у студентів // Молода спортивна наука України: Зб. наук. пр. - Львів, 2002. - Вип. 6, Т. 1. - С. 218 - 221.
3. Довгич О.О. Взаємозв'язок окремих показників фізичної і функціональної підготовленості важкоатлетів різної кваліфікації у процесі адаптації до напруженої м'язової діяльності // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. - 2003. - № 1. - С. 58 - 62.
4. Довгич О.О. Формування оптимальної структури підготовленості важкоатлетів у процесі довгострокової адаптації до фізичних навантажень // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: Зб. наук. пр. - Х.: XXIII, 2004. - №9. - С. 16 - 23.
5. Приймаков О.О., Довгич О.О. Вдосконалення функцій сенсорних систем у процесі навчання студентів рухів різної координаційної структури // Наук. запис. К.: - 2003. - Т. 22, ч. II. - С. 324 - 226.
6. Южно Ю.А., Довгич А.А., Закорко И.П. Биомеханический контроль за уровнем проявления скоростно-силовых возможностей тяжелоатлетов // VII междунар. науч. конгр. “Современный олимпийский спорт и спорт для всех”. - Москва, 2003. - Т. II. - С. 286 - 287.

Ігор ПОЦІЛУЙКО

ВІДНОВЛЕННЯ СПОРТИВНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ЗАНЯТТЯХ ПАУЕРЛІФТИНГОМ

(магістрант факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – викл. Кормільцев В.В. (кафедра фізичної реабілітації Національного університету фізичного виховання та спорту України, м. Київ)

Актуальність роботи. Сучасний спорт пов'язаний з великими фізичними навантаженнями і значним емоційним напруженням спортсменів. Для подальшого зростання спортивних результатів необхідна раціональна побудова тренувального процесу з використанням усього арсеналу засобів, спрямованих на підвищення працездатності спортсменів [2,4]. В останні роки розроблено безліч методик, спрямованих на прискорення відновлювальних процесів спортсменів. Проте їх застосування крім благотворного впливу

нерідко дає і непередбачуваний результат, що виражається в недовідновлення спортсменів, погіршенні функціонального стану опорно-рухового апарату, перевтомі. Однією з причин такої практики є те, що при плануванні відновлювальних заходів необхідно враховувати не тільки специфіку виду спорту, функціональний стан організму, характер попередньої навантаження, а й спрямованість дії кожного конкретного засобу відновлення [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку зі значним обсягом навантажень, які витримують спортсмени, виникає необхідність інтенсивного пошуку засобів відновлення їхньої працездатності в умовах тренувального процесу, а також під час підготовки до змагань і в період їх проведення [5,7]. Тренерів, спортивних лікарів і спортсменів найбільше цікавлять такі засоби відновлення, які у найкоротші терміни могли б допомогти спортсменові не лише відновити сили, але й підвищити працездатність організму до оптимального рівня [9]. Усе викладене вище стало основою для нашого дослідження.

Мета роботи: обґрунтувати, розробити та визначити ефективність комплексу реабілітаційних заходів, удосконалених гімнастикою з елементами УШУ для пауерліфтерів, які страждають болями в спині.

Методи дослідження:

- Аналіз науково-методичної літератури;
- Педагогічні спостереження;
- Контент-аналіз медичних карт;
- Методи клінічного обстеження (визначення фізичної працездатності по тесту Валунда-Шестранда (PWC170), визначення компонентного складу тіла (на вагах-аналізаторі BC-418 MA виробництва Tanita));
- Методи математичної статистики;

Результати та їх обговорення. Дослідження було виконано протягом 2011 р. на базі Спеціалізованої дитячо-юнацької школи олімпійського резерву «Надія» та Кіровоградського обласного лікувально – фізкультурного диспансеру. Нами була запропонована програма відновлення спортивної працездатності (табл. 1).

Таблиця 1. Запропонована програма засобів відновлення в пауерліфтингу

З метою оцінки фізичної працездатності нами був застосований тест Валунда-Шестранда (PWC – 170) (табл. 2)

Дні тижня	Тренувальні заняття
Понеділок	Гімнастика Ушу. Теплий душ. Масаж попереку, верхніх і нижніх кінцівок.
Вівторок	Гарячий душ. Вібромасаж спини. Гімнастика Ушу
Середа	Гімнастика Ушу. Контрастний душ. Загальний масаж
Четвер	Гарячий душ. Гімнастика Ушу. Хвойно-сольова ванна. Масаж попереку, верхніх і нижніх кінцівок.
П'ятниця	Гімнастика Ушу. Гарячий душ. Сегментарний масаж.
Субота	Сауна. Ароматична ванна. Масаж попереку, верхніх і нижніх кінцівок.
Неділя	Відпочинок

Таблиця 2. Динаміка показників тесту PWC – 170, (кг/хв.)

Група	Початок експерименту	Кінець експерименту
Експериментальна	16,28±3,15	19,03±1,82
Контрольна	16,15±2,7	18,0±1,3

Порівняння даних тесту PWC – 170 свідчить про істотне збільшення фізичної працездатності пауерліфтерів, що займаються за запропонованою методикою, удосконаленою гімнастикою УШУ з елементами єдиноборств.

Щодо маси тіла в обстежуваного контингенту, то змінився компонентний склад тіла, який визначався за допомогою методу аналізу біоелектричного опору на вагах-аналізаторі BC-418 MA Tanita, де визначався індекс маси тіла, (табл. 3).

Таблиця 3. Показники зміни ІМТ, (кг/м²).

Група	Початок експерименту	Кінець експерименту
Експериментальна	27,2	29,3
Контрольна	25,1	28,0

Встановлено, що в процесі застосування комплексу засобів фізичної реабілітації, вдосконаленою гімнастикою УШУ з елементами єдиноборств відбулося збільшення індексу маси тіла у обстежуваного контингенту, і змінився компонентний склад тіла, при цьому експериментальна група показала статистично достовірні результати.

Висновки:

1. Аналіз літературних джерел дозволяють зробити висновок, що однією з найважливіших проблем сучасного спорту є підвищення працездатності спортсменів, а також наукове-обґрунтування розробки питань відновлення як складової частини тренувального процесу.

2. Удосконалення системи відновлення працездатності має передбачати оцінку морфо-функціонального стану пауерліфтерів. За попередніми результатами дослідження компонентного складу тіла і даними PWC170 був розроблений приблизний комплекс відновлювальних засобів, що включає використання гімнастики УШУ з елементами єдиноборств.

3. Використання в тренувальному процесі запропонованого комплексу відновлювальних засобів фізичної реабілітації, сприяє підвищенню ефективності тренувального процесу при заняттях пауерліфтингом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Башкин, В.М. Методика коррекции тренировочного процесса на основе экспресс-анализа функционального состояния нервно-мышечного аппарата спортсменов : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Башкин В.М. – Л., 1992. – 22 с.
2. Волков В.М. Восстановительные процессы в спорте [Текст] / Волков В.М. – М.: ФиС, 1977. – 144 с.
3. Воробьев, А.Н. Тренировка, работоспособность, реабилитация / А.Н. Воробьев. – М. : Физкультура и спорт, 1989. – 272 с.
4. Виноградов В. Е. Внутренерочные средства мобилизационного типа в системе подготовки спортсменов высокого класса / Виноградов В. Е. // Олимпийский спорт и спорт для всех: 9 Международный научный конгресс – К.: Олимпийская л-ра, 2005. —323 с.
5. Дубровский В.И. Спортивная медицина: Учебник для студентов вузов./ Дубровский В.И. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. 480с.
6. Мирзоев О. М. Восстановительные средства в системе подготовки спортсменов / О. М. Мирзоев. - М.: Физкультура и спорт. 2005
7. Bellah R.D. Low-back pain in adolescent athletes: detection of stress injury to the pars interarticularis with SPECT [Text] / Bellah R.D., Summerville D.A., Micheli L.J. , 1991, Radiology 180:509–512
8. Bono C.M. Low-back pain in athletes [Text] / Bono C.M., 2004, Bone Joint Surg Am 86-A(2):382–396
9. Brukner P. Clinical Sports Medicine Third edition [Text] / Brukner P., Khan K. - «McGraw-Hill», 2008 - 1084 pages.

Юлія САМОЙЛЕНКО

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІВЧАТ НА ЕТАПІ ПОЧАТКОВОЇ ПІДГОТОВКИ В ГІМНАСТИЦІ ХУДОЖНІЙ

(магістрантка факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук, доцент О.В. Шевченко

Найефективнішим засобом виховання підростаючого покоління на сучасному етапі розвитку суспільства є спорт. Спорт є еталоном реалізації людських можливостей. В результаті спортивної діяльності створюються найбільш досконалі форми рухів, виявляються і в максимальному ступені проявляються життєво важливі здібності людини.

Одним з найвидовищних видів спорту є гімнастика художня. Це складно-координаційний вид спорту, особливістю якого є володіння гімнастками складною і тонкою координацією рухів, вміннями передавати не тільки загальний характер руху, але і його деталі. Складна структура рухових дій залежить від техніки виконання вправ, характеру рухових дій, музичного ритму, якості володіння предметами, що в цілому комплексно впливає на організм гімнасток.

В даний час характерними рисами сучасного спорту є зростання спортивних досягнень, які вимагають пошуку нових форм, засобів та методів підготовки юних спортсменів. Цілеспрямована багаторічна підготовка і виховання спортсменів високого класу – це складний процес, успіх якого визначається цілою низкою чинників. Одним з таких чинників є розвиток координаційних здібностей і виявлення більш ефективних способів оптимізації навчального процесу, за допомогою яких можна за мінімальний проміжок часу досягти найвищого результату [1, 5].

Актуальність даної теми визначена змістом підготовки спортсменів у гімнастиці художній. На наш погляд досить складно досягти суттєвих результатів у спорті без достатнього розвитку координаційних здібностей. Дана рухова якість є першоосновою фундаменту будь-якої фізичної діяльності, пов'язаної не тільки з гімнастикою художньою, а й взагалі з життєдіяльністю людини.

Головна мета раннього навчання – створити міцну основу для виховання здорового, сильного, працездатного і гармонійно розвиненого молодого покоління, а також в тому, щоб навчити дітей різноманітним руховим діям, що забезпечують упевнене і ефективне виконання елементів техніки [1, 4]. На етапі початкової підготовки, слід створювати різносторонню фізичну підготовку використовуючи здатність дітей опановувати складні у технічному відношенні рухи. Необхідно значну частину тренувального часу приділяти розвитку раціональної техніки з використанням комплексу спеціальних і підготовчих вправ.

При всій специфічності окремих розділів шкільної програми різних освітніх рівнів в основі абсолютної більшості занять з фізичної культури лежить вивчення фізичних вправ з метою збагачення рухового досвіду учнів, необхідного для успішної життєдіяльності.

Передумовою засвоєння кожної вправи є знання учня про вправу, його руховий досвід та фізична і психічна готовність до навчальної діяльності. На цій базі можна оволодівати технікою будь-яких рухових дій. При цьому, навчаючи учнів, вчитель постійно повинен пам'ятати, що кінцевою метою навчання є використання засвоєних фізичних вправ у повсякденному житті для безпосереднього використання в побуті і професійній діяльності та для самовдосконалення і використання набутого фізкультурно-спортивного досвіду в майбутньому при навчанні інших [1, 12-14].

Лише такий підхід до розуміння суті навчання у фізичному вихованні може принести користь, а, отже, є цінним для кожної окремої особи і суспільства загалом. Спроба деяких вчителів ще й сьогодні надавати у своїй роботі перевагу знанням, фізичним якостям чи засвоєнню техніки фізичних вправ (чим би вони не

обгрунтовувались) є не чим іншим, як спробою відділити частину від цілого і є, зрозуміло, приреченою. Названим складовим процесу засвоєння рухових дій на різних етапах навчання (залежно від їх завдання) може надаватись лише тимчасова перевага [2, 25-26].

Отже, навчання фізичне виховання визначається як організований процес передачі і засвоєння системи спеціальних знань і рухових дій, спрямованих на фізичне і психічне удосконалення людини. Його результатом є загальна фізкультурна освіта.

У навчанні беруть участь два суб'єкти цього процесу: учень і вчитель. Перший прагне навчитись, другий – навчити. Успіху у навчанні досягають там, де дії учня керовані усвідомленою метою і спрямовані на засвоєння необхідних знань, умінь, навичок, форм поведінки та видів діяльності.

На наш погляд необхідним завданням на початковому етапі тренування є винайти універсальний комплекс засобів специфічної спрямованості, який здатен розвинути у юних гімнасток координаційні здібності і поставити цю якість на принципово новий рівень. Він повинен впливати не тільки на поліпшення координації рухів, але і сприяти підтримці і розвитку основних фізичних якостей, а саме сили, швидкості, витривалості, тощо.

Виховання координаційних здібностей, на нашу думку, завжди залишається актуальним і вимагає постійних розробок особливо на етапі початкової спортивної підготовки. Тому висувається проблема цілеспрямованого виховання координаційних здібностей у ранньому віці з метою оптимізації навчання складно-координаційним елементам в старшому віці.

Під координаційними здібностями слід розуміти здатність людини швидко, доцільно, економно та винахідливо вирішувати рухові задачі, особливо складні та випадкові [3, 25].

Етап початкової підготовки у гімнастиці художній, являється тим періодом, в рамках якого слід найбільш серйозно акцентувати увагу для подальшого вдосконалення координаційних здібностей, оскільки тут закладається основа всіх наступних рухових дій, що є базовою основою змагальних програм. Також це забезпечує ефективність учбово-тренувального процесу на етапі початкового навчання і підвищує рівень спортивної підготовки в гімнастиці художній.

Процес навчання на заняттях гімнастикою заснований на широкому використанні аналізу та синтезу рухів, на вихованні вмінь володіти та керувати своїми діями, на творчому створенні нових рухових координацій, на розвитку пізнавальних здібностей. Все це стимулює інтелектуальну діяльність, формує розумову активність, пластичність та мобільність центральної нервової системи. Завдячуючи заняттям гімнастикою художньою у дівчат зміцнюється їх організм, розвивається координація рухів, сила, пружність м'язів, зміцнюється серцево-судинна, дихальна та інші системи, стимулюють заняття імунну систему організму, а також формування вірної постави. При підборі вправ для навчально-тренувальних занять з юними гімнастками необхідно дотримуватися основних принципів, що розвивають точність. Нові рухові дії у складних вправах можуть викликати тривале гальмування й скутість рухів, що в свою чергу призводить до неможливого виконання. Тому необхідно враховувати дидактичні принципи «навчання: від простого до складного». Отже, методично вірний добір ефективних засобів та методів навчально-тренувального процесу сприяють поліпшенню рівня технічної підготовки юних гімнасток на початковому етапі підготовки, що в свою чергу, якісно відобразиться на подальших етапах багаторічної спортивної підготовки.

Об'єктом дослідження є: навчально-тренувальний процес юних гімнасток.

Предметом дослідження є: вивчення і застосування спеціальних засобів та методів розвитку координації рухів юних гімнасток.

Мета роботи полягає у розробці експериментальної методики розвитку координації здібностей дівчаток 4-5 років до занять гімнастикою художньою.

Для вирішення поставленої мети були визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Вивчити науково - педагогічну літературу з теми дослідження.
2. Розробити методику навчання інноваційних засобів розвитку координаційних здібностей у гімнасток на початковому етапі навчання.
3. Експериментально перевірити вплив методики розвитку координаційних здібностей на рівень спеціальної фізичної підготовки гімнасток.

В результаті науково-дослідної роботи передбачається, що у ході розвитку координаційних здібностей підвищиться рухова підготовленість юних гімнасток на етапі попередньої підготовки.

Теоретична значимість результатів дослідження полягає в тому, що вони доповнюють теорію і методику дитячого і юнацького спорту знаннями і уявленнями про здібності до координації рухів, значимих для гімнастики художньої, про особливості розвитку і взаємозв'язків між собою та фізичних якостей, про теоретичні і методичні основи їхнього розвитку на етапі початкової підготовки.

Практична значущість полягає в тому, що застосування результатів дослідження в навчально-тренувальному процесі ДЮСШ з гімнастики художньої на етапі початкової підготовки дозволить, з одного боку, визначити рівень і динаміку розвитку здібностей до координації рухів, з іншого – істотно підвищить ефективність їх формування у юних гімнасток.

Координаційні здібності людини виконують в управлінні його рухами важливу функцію, а саме узгодження, упорядкування різноманітних рухових рухів в єдине ціле відповідної поставленого завдання. Значимість виховання координаційних здібностей у гімнастиці пояснюється чотирма основними причинами:

1. Добре розвинені координаційні здібності є необхідними передумовами для успішного навчання фізичним вправам. Вони впливають на темп, вид і спосіб засвоєння спортивної техніки, а також на її подальшу стабілізацію і ситуаційно-адекватне різноманітне застосування. Координаційні здібності ведуть до варіативності процесів управління рухами та до збільшення рухового досвіду.

2. Тільки сформовані координаційні здібності – необхідна умова підготовки дівчат до життя, праці, заняття спортом. Вони сприяють ефективному виконанню робочих операцій при постійно зростаючих вимогах у процесі трудової діяльності, підвищують можливість дітей в управлінні своїми рухами.

3. Координаційні здібності забезпечують економне витрачання енергетичних ресурсів, впливають на величину їх використання, так як точно дозоване в часі, просторі і по мірі наповнення м'язове зусилля і оптимальне використання відповідних фаз розслаблення ведуть до раціонального витрачання сил.

4. Різноманітні варіанти вправ, необхідні для розвитку координаційних здібностей – гарантія того, що можна уникнути монотонності і одноманітності у заняттях, забезпечити радість від участі в спортивній діяльності.

Рівень розвитку координації рухів визначається такими здібностями спортсменок:

- швидко реагувати на різні сигнали, зокрема, на об'єкт, що рухається;
- чітко і швидко виконувати рухові дії за мінімальний проміжок часу;
- диференціювати просторові часові та силові параметри руху;
- пристосовуватися до мінливих ситуацій, до незвичайної постановки завдання;
- прогнозувати (передбачати) становище рухомого предмета в потрібний момент часу.

Спираючись на результати спеціальних досліджень, В.М. Платонов і М.М. Булатова [5, 46-47] виділяють такі відносно самостійні види координаційних здібностей:

- здатність оцінювати і регулювати динамічні і просторово-часові параметри рухів;
- здатність зберігати стійку рівновагу;
- здатність відчувати і засвоювати ритм;
- здатність довільно розслаблювати м'язи;
- здатність узгоджувати рухи в руховій дії.

У цілісній руховій діяльності ці здібності проявляються у взаємодії. При цьому у певних ситуаціях окремі здібності відіграють провідну роль, інші – допоміжну. Кожен вид рухової діяльності обумовлює провідну координаційну здібність у гімнастиці художній. Координаційні здібності, які характеризуються точністю управління силовими, просторовими і тимчасовими параметрами і забезпечуються складною взаємодією центральних і периферичних ланок моторики на основі зворотної передачі імпульсів від робочих центрів до нервових, мають виражені вікові особливості.

Так, діти 4-6 років мають низьким рівнем розвитку координації, нестабільною координацією симетричних рухів. Рухові навички формуються у них на тлі надлишку орієнтовних, зайвих рухових реакцій, а здатність до диференціювання зусиль – низька.

Зростання спортивної майстерності у гімнастиці значною мірою залежить від діяльності вестибулярного аналізатора. Поряд з руховими і зоровими аналізаторами він забезпечує орієнтування в просторі, впливає на рівень рухової координації та якість рівноваги. Спостереження показують, що гімнастки, у яких недостатньо добре розвинений вестибулярний аналізатор, вони відчують труднощі в засвоєнні обертальних рухів і збереженні рівноваги. Здатність зберігати стійкість пози (рівновагу) в тих, чи інших положеннях тіла або по ходу виконання рухів має життєво важливе значення, так як виконання навіть відносно простих рухів вимагає досить високого рівня розвитку органів рівноваги.

В теорії і практиці фізичного виховання розрізняють два підходи до навчання вправ: загалом, або по частинах з наступним об'єднанням частин у цілісну рухову дію. Звідси походять два методи навчання: метод навчання вправ загалом і метод навчання вправ по частинах.

Метод навчання вправ загалом застосовується на всіх етапах і передбачає їх багаторазове повторення в тому вигляді, в якому вони є предметом (кінцевою метою) навчання. На початковому етапі навчання він може використовуватись, якщо учні мають високий рівень підготовленості, а вправа, яка вивчається, порівняно проста. На заключному етапі застосовується завжди.

Позитивною рисою даного методу є те, що цілісне навчання сприяє формуванню міцних умовно-рефлекторних зв'язків одночасно на всі рухи рухової дії. Недоліком – те, що учень одночасно повинен вирішувати багато рухових завдань, а, отже, зосереджувати увагу на всіх деталях техніки. Враховуючи цю обставину, при виконанні вправ кожен раз варто зосереджувати увагу учнів на окремих рухах, використовувати імітацію рухової дії, полегшувати умови виконання вправи, застосовувати ідеомоторне тренування.

При цілісному розучуванні вправи знижують ступінь зусиль, щоб учень міг зберегти структуру руху і контроль за ним. Але як тільки техніка починає набувати стійкості щодо кінематичних, динамічних і ритмічних параметрів, необхідно варіювати зусилля, підвищувати їх контрастність. Цього можна досягнути за рахунок зміни швидкості виконання вправи, маси приладів, свідомої зміни ступеня докладених зусиль, опору партнера, висоти перешкод та приладів тощо.

Метод навчання вправ по частинах полягає в тому, що складну рухову дію спочатку розділяють на частини, вивчають окремі рухи, а потім об'єднують їх. Це на початковому етапі полегшує оволодіння цілісною дією. При цьому вправу рекомендують ділити на такі найбільші частини (одиниці), які доступні учням для засвоєння, враховуючи їх підготовленість. Позитивною рисою даного методу є те, що таке навчання дозволяє послідовно концентрувати увагу учнів на окремих рухах. Зменшуючи число рухових

завдань, які необхідно вирішувати учневі терміново, ми скорочуємо час навчання, робимо процес навчання на кожному занятті конкретнішим, а значить і мотивованим, бо успіхи учнів підвищують їх інтерес до занять. Негативною рисою є те, що при розучуванні частин формуються окремі рефлекторні зв'язки на певні рухи. Тому слід пам'ятати, що перехід від методу розучування по частинах до цілісного засвоєння дії повинен бути своєчасним, тому що запізнення зі встановленням зв'язків між окремо вивченими рухами може бути дуже складним завданням при їх об'єднанні в цілісну рухову дію [3, 48].

Розучування вправи загалом і по частинах – це крайні варіанти в навчанні. Оскільки кожен з названих методів має свої позитивні сторони і недоліки, найвищої ефективності в навчанні можна досягнути при вмілому їх поєднанні, правильному чергуванні в навчально-тренувальних заняттях. При розучуванні вправи загалом і при використанні методу вивчення по частинах у практиці як допоміжний метод використовують підвідні вправи. За своєю структурою вони повинні відповідати руховій дії загалом, або її окремим рухам і сприяти накопиченню таких простіших умовно-рефлекторних зв'язків, які пізніше, в силу певної однорідності і спільності з основною вправою, можуть допомогти в засвоєнні цілісного рухового акту.

До методів удосконалення і закріплення рухових дій та вдосконалення функціональних можливостей організму належать ігровий і змагальний методи вправління. Через ігрову діяльність дитина входить у світ знань, на позитивному емоційному тлі починає вивчати азбуку науки, оволодіває духовними цінностями. У грі діти отримують початкову підготовку в галузі суспільної поведінки. Граючись, діти відчувають радість від реалізації своїх фізичних і розумових сил, що є невід'ємною умовою розвитку.

Характерною оцінкою методу є сюжетна організація рухової діяльності. Сюжет визначає змістовну канву поведінки і взаємодії тих, хто виконує тренувальне завдання. Виконання навчально-тренувальних завдань ігровим методом слід розглядати як систему різноманітних рухових дій, які виконуються у межах прийнятих правил [1, 15].

Таким чином в результаті аналізу літературних джерел і документальних матеріалів встановлено, що найбільш важливими у підготовці гімнасток до виконання вправ є етап початкової підготовки. Значне місце в навчально-тренувальному процесі має займати спрямований розвиток координаційних здібностей. Це зумовлено, по-перше, особливостями виду спорту, по-друге, збігом оптимального віку початку занять художньою гімнастикою з сенситивним періодом розвитку координаційних здібностей, по-третє, залежністю спортивного результату від рівня розвитку координаційних здібностей. При здійсненні цілеспрямованого розвитку і вдосконалення координаційних здібностей юні спортсменки значно швидше і раціонально опановують різними руховими діями, а також оволодівають спортивною технікою, що є запорукою високих спортивних результатів. Вона охоплює всі організаційно-методичні форми, пов'язані з навчанням, формує такі навички виконання дій змагань, які дозволили б гімнастці з найбільшою ефективністю продемонструвати свою індивідуальність, а також оригінальність і складність вправ в єдності з музичним супроводом і забезпечити подальше зростання технічної майстерності, починаючи з початкового етапу і закінчуючи процесом багаторічних занять художньою гімнастикою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Волков Л.В. Теория и методика детского и юношеского спорта. – К.: Олімпійська література, 2002. – 294 с.
2. Іващенко В.П., Безкопильний О.П. Теорія і методика фізичного виховання: Навчальний посібник. Ч.1. – Черкаси: Видавництво Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 263 с.
3. Лях В.И. Двигательные способности // Физическая культура в школе, 1996. – 160 с.
4. Сінчасівський С.М. Фізичне виховання школярів (теоретична підготовка) // Фізичне виховання в школі, 2002. – №2. – С.25-28.
5. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсменів. – К.: Олімпійська література, 1995. – 319 с.

Роман ЯРИШ

ІНТЕГРАЛЬНА ПІДГОТОВКА КІКБОКСЕРА-ПОЧАТКІВЦЯ

(магістрант факультету фізичного виховання)

Науковий керівник – канд. пед. наук, професор А.Л. Турчак

Перемогу у відповідальних змаганнях здобувають тільки ті спортсмени, які у цей момент одночасно демонструють найвищу фізичну, технічну і психофізіологічну підготовку [1, 2]. Можна привести достатню кількість прикладів перемог у відповідальних змаганнях спортсменів з більш високою психофізіологічною підготовкою, проте вони поступалися за технічною та фізичною підготовкою. Тому, якщо не контролювати і, при необхідності, не коректувати психофізіологічний стан спортсменів, то це фактично виключає можливість досягнення ними необхідної спортивної форми. У той же час відсутність технічних засобів для контролю й удосконалювання психофізіологічної підготовки істотно обмежує функціональні можливості спортсменів [1, 7].

У спеціальній літературі з кікбоксингу не відбиті методики одночасної оцінки й удосконалювання фізичної, технічної і психофізіологічної підготовки кікбоксерів.

Робота виконана у відповідності до практичних завдань підготовки спортсменів Федерації кікбоксингу України.

Формулювання цілей роботи.

Мета дослідження - розробити методику одночасної оцінки й удосконалювання фізичної, технічної і психофізіологічної підготовки кікбоксерів із застосуванням тренажера-робота.

Методи та організація дослідження, у нашому дослідженні застосовувався тренажер, який за допомогою датчиків автоматично фіксував інформацію про швидкість, силу, точність, кількість ударів, характер і кількість допущених кікбоксером помилок. На початку кожного тренування тренажерною системою за допомогою світлових індикаторів і акустичного зворотного зв'язку задається повільний темп нанесення ударів спортсменом, а також їхній вид і місце. У випадку успішного виконання цього виду навантаження, автоматично збільшується темп виконання ударів кікбоксером. Автоматичне регулювання темпу виконання дій спрямовано на удосконалення фізичної підготовки спортсменів з доведенням її в остаточному підсумку до максимально високого рівня.

Наступним етапом є виконання бічних ударів у сполученні з ударами знизу, а також атаки ударами знизу і бічними. обов'язковим елементом при виконанні усіх видів ударів є удосконалення їх захисних дій. Захисні дії відпрацьовуються спортсменами на кожному занятті протягом усієї спортивної діяльності. При цьому проти одного й того ж удару, що атакує, відпрацьовуються різні види захистів.

Усі захисні дії повинні виконуватися безпомилково, вільно, без напруги, з автоматичним збільшенням їхнього темпу. Автоматичне збільшення темпу і складності захисних дій, що відпрацьовуються, досягається завдяки оснащенням кікбоксерів екіпіруванням, забезпеченими датчиками і радіоканалом для передачі інформації про моменти, місце і кількість пропущених спортсменом ударів. Застосування оригінальних технічних рішень дозволяє єдиноборцям швидше знайти свою манеру ведення бою шляхом одночасного удосконалення фізичної і технічної підготовки. Це досягається оволодінням різноманітними технічними прийомами атаки, контратаки та захисту, а також поліпшенням орієнтування, удосконаленням безпомилковості, швидкості, точності і сили нанесення ударів.

Навчання й удосконалення фізичної і технічної підготовки кікбоксерів, як обов'язковий елемент, включає створення у них на рівні свідомості уявлення про ті або інші рухові дії і формування установки на їх навчання. Для цього за допомогою оригінальних технічних рішень [3-7] спортсменам оперативно надається інформація про основні частини рухових дій, способи їхнього виконання, а також успішність такої дії.

При цьому автоматичне регулювання темпу і характеру виконуваних дій за допомогою різних видів орієнтування – світлового, звукового і механічного, сприяє більш ефективному їхньому виконанню. Освоєння нових досить складних рухових дій вимагає підвищеної концентрації уваги і мобілізації рухово-координаційних здібностей. У свою чергу, це сприяє їхньому тренуванню при посиленому навантаженні і швидкому погіршенні їхніх показників при підвищених фізичних і психічних навантаженнях.

Підвищені фізичні і психічні навантаження при не досить високій психофізіологічній підготовці призводять до відносно швидкого розвитку специфічного втомлення. Автоматичний контроль темпу, швидкості, точності, безпомилковості, сили ударних дій вихованців дозволяє істотно підвищити ефективність удосконалення їх фізичної, технічної і психофізіологічної підготовки. Це досягається за допомогою мінімізації кількості помилкових дій шляхом регулювання темпу і складності прийомів, що відпрацьовуються, а також формування в єдиноборців позитивного відношення до своїх можливостей і виконуваного виду діяльності. Зокрема, оперативне надання спортсменам інформації про моменти і причини помилок, які допускаються, сприяє їхньому виключенню.

При цьому об'єктивізація оцінки виконуваних дій і введення візуального та акустичного зворотного зв'язку істотно полегшує здійснення свідомого керування виконуваними прийомами. Введення зворотного зв'язку забезпечує умови для розвитку у спортсменів навичок свідомої зміни різних параметрів техніки і темпу рухів, величини зусиль, які розвиваються, швидкості пересування і рівня функціональної напруги.

У свою чергу, це сприяє формуванню у спортсменів, які тренуються, одночасно фізичної, технічної і психофізіологічної підготовки. Останнє забезпечується завдяки створенню умов для спрямованого вироблення оптимального варіанта виконання усіх видів дій завдяки головній ролі свідомості. При цьому автоматична зміна параметрів тренувального процесу з метою максимального використання діяльності імовірнісного характеру сприяє розвитку у кікбоксерів творчого мислення. Крім цього, розвиває здатність аналізу виконуваних рухів, удосконалюючи механізми сприйняття і миттєвого об'єднання простих рухів у більш складні. Періодичне повторення тих або інших дій забезпечує формування автоматизованого керування ними.

Для розвитку у спортсменів можливостей мимовільного спрямованого регулювання психічної напруженості у процесі тренувальної й змагальної діяльності кожне тренування поділялося на два рівні за часом етапи. При цьому на першому етапі (початок роботи) темп і складність навантаження формувалися з урахуванням оптимальних значень для кожного спортсмена. Друга половина мала на меті виявлення і формування гранично можливого темпу і складності виконуваної діяльності. При цьому інформація, яка накопичується у комп'ютері щодо кожного спортсмена окремо, дозволяла при необхідності коректувати алгоритм тренувальних занять.

Результати досліджень.

Для підвищення вірогідності оцінки впливу оригінальних технічних рішень на швидкість і якість підготовки початківців-кікбоксерів проводився порівняльний аналіз надійності дії показників контрольної групи і експериментальної. Зокрема, порівнювалася безпомилковість, точність, швидкість, сила прямих, бічних і ударів знизу, а також обсяг виконаної роботи при відсутності і наявності зворотного зв'язку (БЗЗ) про показники діяльності. Крім цього, для більш наочного представлення отриманих результатів при їхньому аналізі визначалася оцінка, наскільки показники групи випробуваних були краще аналогічних даних у контрольній групі. При цьому на початку тренувального циклу за результатами досліджень контрольної групи і групи випробуваних були визначені показники швидкості, сили ударів, а також обсяги виконаної роботи під час тренувального заняття. Ці параметри фіксувалися у комп'ютері для подальшого

порівняння поточних показників по кожному спортсмену. Це здійснювалося у зв'язку з тим, що у процесі тренувального заняття значення поточних показників то поліпшувалися, то погіршувалися. Тому дані, одержані щодо кожного кікбоксеру у вигляді відношення показників кожної їхньої дії до необхідного значення дозволили оперативно виявити погіршення або поліпшення результатів. Ці дані дозволяли гнучко регулювати параметри діяльності з урахуванням алгоритму роботи.

Для стандартизації процедури досліджень програмним шляхом формувалася тренувальна діяльність у вигляді навантажень з імовірнісним характером, що стандартно задаються. За результатами діяльності визначалися надійність виконання всіх її видів кожним з обстежуваних на різних етапах роботи.

Результати обстежень були піддані математичній обробці за допомогою методів і засобів аналізу даних у пакеті Stadia 6.1. Для статистичної обробки використовувалися базові розділи математичної статистики: описова статистика, критерії парних відмінностей, аналіз факторних ефектів. Оцінка характеру розподілу проводилася за критеріями Колмогорова, Омега-квадрат і Хі-квадрат.

При проведенні вимірів у процесі тренувальних занять імовірності надійного виконання необхідних дій була виявлена наявність зв'язку отриманих показників з категоріями і методами підготовки обстежених. Для установлення вірогідності такого зв'язку був проведений статистичний аналіз.

Перевірка отриманих результатів по всіх категоріях обстежених виявила, що за критеріями Колмогорова, Омега-квадрат і Хі-квадрат розподілу значень надійності всіх актів діяльності не відрізняються від нормального. Тому при аналізі отриманих результатів були застосовані параметричні критерії розходження.

При зіставленні показників контрольної групи і експериментальної на початку тренувального циклу за допомогою дисперсійного аналізу було виявлено, зокрема, що безпомилковість, точність прямих ударів і обсяг виконаної роботи при відсутності і наявності БЗЗ вірогідно вище у контрольній, чим у групі випробуваних ($p > 0,05$). У той же час швидкість виконання прямих ударів у групі випробуваних була вірогідно вище, ніж у контрольній при наявності і відсутності БЗЗ ($p(0,05)$), а при порівнянні сили прямих ударів достовірних відмінностей не встановлено ($p < 0,01$).

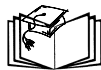
За результатами виконання бічних ударів було виявлено, що при наявності і відсутності БЗЗ їхня безпомилковість була вірогідно краще у групі випробуваних ($p > 0,05$). За показниками точності, швидкості, сили бічних ударів і обсягу виконаної при цьому роботи між порівнюваними групами істотних відмінностей не виявлено ($p < 0,01$). У свою чергу, при зіставленні показників ударів знизу, при наявності і відсутності БЗЗ, знайдено вірогідно більш високі показники їхньої точності у контрольній групі, а обсягу виконаної роботи у групі випробуваних ($p > 0,05$). У той же час при порівнянні безпомилковості, швидкості і сили нанесення ударів знизу достовірних відмінностей у порівнюваних групах не встановлено ($p < 0,01$). Такий же результат був отриманий і за даними парних порівнянь Шеффе. Отримані дані свідчать про те, що на початку тренувального циклу, у цілому, групи за своїми показниками досить однорідні.

Проведений порівняльний дисперсійний аналіз тих же показників через шість місяців тренувального циклу виявив достовірне поліпшення надійності діяльності групи випробуваних у порівнянні з контрольною групою ($p > 0,05$). Такий же результат був отриманий і за даними парних порівнянь Шеффе. При цьому введення БЗЗ сприяло ще більшій перевазі показників групи випробуваних у порівнянні з контрольною групою. Особливо помітна перевага була виявлена за показниками безпомилковості, точності, швидкості ударів і обсягу виконаної роботи. Для оцінки фізичної підготовки спортсменів, крім сили ударів і обсягу виконаної роботи, важливим показником є стан серцево-судинної системи у процесі різних видів діяльності.

Крім цього, нами були досліджені показники систолічного ($AT_{\text{сист.}}$), діастолічного ($AT_{\text{дiаст.}}$) артеріального тиску, значення періодів серцевих скорочень (ПСС), а також часу рухових реакцій (ЗМР), коли засвічуються місця нанесення ударів, отриманих випробуваними і контрольною групою початківців-кікбоксерів на початку та після шести місяців тренувального процесу.

У результаті аналізу показників артеріального тиску спортсменів на початку і через шість місяців тренувального процесу між даними контрольної групи і випробуваними істотних відмінностей не виявлено. У той же час за результатами виміру ПСС і часу рухових реакцій виявлено, що через шість місяців тренувань характер змін цих показників випробуваних при введенні БЗЗ істотно покращився у порівнянні з аналогічними вимірами у даної групи на початку тренувального процесу. Зважаючи на те, що ці показники істотно залежать від психофізіологічної підготовки, виникла потреба у проведенні порівняльного аналізу відповідних параметрів. Одним з найбільш інформативних показників психофізіологічного стану спортсмена є значення його обсягу уваги (ОУ) [2]. У зв'язку з цим, на початку і після закінчення шестимісячного періоду тренувальних занять були проведені виміри цього параметру.

Результати вимірів показників ОУ дозволяють зробити висновок про його порівняно високий рівень у всіх категорій обстежених спортсменів. Зокрема, відповідно до результатів досліджень контрольної групи їхній психофізіологічний стан (ПФС) можна віднести до задовільного. Так, на початку тренувального процесу при імовірності безпомилкового упізнання (КПІ = m / N , де m – число правильних відповідей, N – їхня загальна кількість) без БЗЗ, який дорівнює $0,64 \pm 0,05$, було зафіксоване значення $ОУ = 6 \pm 1$. При введенні БЗЗ при тому ж значенні обсягу уваги КПІ стало $0,65 \pm 0,05$. За даними вимірів цього показника для групи випробуваних на початку тренувального процесу їх ПФС можна також класифікувати як задовільний. Так, на початку тренувального процесу при імовірності безпомилкового упізнання (КПІ), який дорівнює $0,66 \pm 0,05$, було зафіксовано значення $ОУ = 6 \pm 1$, а при введенні БЗЗ при тому ж значенні обсягу уваги КПІ стало $0,67 \pm 0,05$.

За даними вимірів цього показника через шість місяців тренувальних занять виявлено його істотне поліпшення у кикбоксерів контрольної групи і випробуваних. Однак у представників групи випробуваних було виявлено більш помітне поліпшення даного показника.

У зв'язку з цим, як додатковий критерій щодо оцінювання ефективності розроблених методів підготовки спортсменів, були проведені спаринги між спортсменами обох груп. При цьому пари формувалися випадковим чином. На підставі отриманих результатів було виявлено, що імовірність перемоги групи випробуваних склала $0,85 \pm 0,17$, що свідчить про їхню істотну перевагу над контрольною групою.

Запропоновані методи дозволяють істотно підвищити ефективність навчання спортсменів за допомогою одночасного удосконалювання їх фізичної, технічної і психофізіологічної підготовки. Особливістю підходу, який розкривається, є застосування у тренувальному процесі ефектів динамічної адаптації до параметрів формованого інформаційно-динамічного тренувального середовища. Це забезпечує можливість одержання у психіці спортсмена високого навчально-тренувального ефекту. Наприклад, формування необхідних властивостей сприйняття, пам'яті, уваги, прийняття рішень тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ангелов И.Т. Исследование процесса специальной подготовки боксеров-юниоров с учетом возрастной динамики и психологических качеств: Автореф. дис.... канд. пед. наук – М., 1973.-18 с.
2. Бельх С.И. Женский кикбоксинг. Донецк: ДонНУ, 2004.- 520с.
3. Белих С.І. Пристрій для підготовки кикбоксерів / Рішення про видачу патенту на винахід № 2003087973 від 26.03.2004
4. Белих С.І. Спосіб підготовки боксерів /Заявка на патент України №2003087972 від 26.08.2003 р. Пріоритет від 20.11.2003р.
5. Жданов Ю.М. Пат. 33784 України, А МКВ 7 А63В69/20. Тренувальна система для боксу: Пат. 33784України, А МКВ 7 А63В69/20 / Ю.М.Жданов, (Україна) - №99052904– Заявл. 25.05.99–Опубл. 15.02.2001, Бюл. №1.
6. Жданов Ю.М. Пат.38686 України, А МКВ 7 А63В69/00– А 63В 71/06.Тренажер.Пат.38686 України, А МКВ 7 А63В69/00– А 63В 71/06./ Ю.М. Жданов./- № 2000084945; Заявл. 21.08.00; Опубл. 15.05.01, Бюл. №4.
7. Жданов Ю.Н. Пат. №2201783 Российской Федерации, А МКИ 7 А63В 69/00, 69/32.Тренажер (варианты). Жданов Ю.Н. Заявка № 2000114037 от 05.06. 2000. Пріоритет от 05.06.2000. Опубл.10.04.2003, Бюл. №10.
8. НПО «Информатика и компьютеры», 1998. – 270 с.

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

<i>Лілія БРОДЕЦЬКА</i> . НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТОВІЙ ШКОЛІ	3
<i>Марина ГОРБАНЬ</i> . ПРЕНАТАЛЬНИЙ ПЕРІОД ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП В РОЗВИТКУ ПОВНОЦІННОЇ ТА ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ	5
<i>Анна ВЛАСЕНКО</i> . ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ.....	8
<i>Марина ДЕМЕШКЕВИЧ</i> . ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	11
<i>Аліна ДЕРКАЧ</i> . РОЛЬ І МІСЦЕ БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ.....	14
<i>Світлана ЖОВНА</i> . ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ТЕКСТ І СТИЛІ МОВИ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ.....	17
<i>Вікторія КАГАНЮК</i> . ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО ТА МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	19
<i>Віталіна КРОТЬ</i> . ПРОФІЛАКТИКА ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ ПІДЛІТКАМИ	22
<i>Юлія МЕЛЬНИК</i> . ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ РОБОТИ НАД ЗАСВОЄННЯМ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ГРАМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ «ПРИКМЕТНИК» ТА «ЗАЙМЕННИК».....	25
<i>Альона ПАРКАН</i> . МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УМІНЬ ЗДІЙСНЮВАТИ САМОПЕРЕВІРКУ ТА НАЙПРОСТІШЕ РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ.....	28
<i>Юлія ПОПОВА</i> . ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ	31
<i>Тетяна САРАНА</i> . ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ МОВНИХ РОЗБОРІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	34
<i>МАРІЯ СЕМЕНЮК</i> . ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ НА РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ	36
<i>Лілія ТОМІЛОВИЧ</i> . ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	39
<i>Інна ХРИСТЕНКО</i> . ПРОБЛЕМА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ТА ЗВ'ЯЗОК СІМ'Ї І ШКОЛИ.....	41
<i>Анна ШЕЛЕСТ</i> . ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У МЕТОДИЦІ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	45

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

<i>Роман АБРАМОВ</i> . ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ І ФОНЕТИКИ СТАРООБРЯНИЦЬОЇ ГОВІРКИ СЕЛА КЛИНЦІ КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ	48
<i>Олександр АНІЦОЙ, Анна ДЯЧЕНКО</i> . БАГАТОВИМІРНІСТЬ ПОЧУТТЯ ЛЮБОВІ В НОВЕЛАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ЗАВ'ЯЗЬ» ТА «ХОЛОДНА М'ЯТА»	49
<i>Галина БАЛАН</i> . АНГЛІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА.....	51
<i>Галина БОГОМАЗ-КУЛИК</i> . МЕМОРІАЛЬНА ВИДАВНИЧА ПРОДУКЦІЯ: СУТЬ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	54
<i>Діна БРИЖАТЮК</i> . РОЛЬ ПРЕДМЕТНОЇ ДЕТАЛІ В РОМАНІ В. ГОЛДІНГА «ВОЛОДАР МУХ»	57
<i>Марина ВРАДІЙ</i> . ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ В РЕДАКТОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	60
<i>Маргарита ГЕТМАН</i> . ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТ-ВЕРСІЙ КІРОВОГРАДСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИДАНЬ.....	64
<i>Маргарита ГОРІЦЬКА</i> . МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНИХ ТЕКСТІВ	67
<i>Олена ГОРЯН</i> . ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАННЯ ЖІНОК У РАННІЙ СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ ПЕРІОД	70
<i>Наталія ДАТІЙ</i> . ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ НОВЕЛИ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «СОН ІЗ ДЗЬОБА СТРИЖА»	72
<i>Анастасія ДЗЮБАК</i> . ОБРАЗ МИТЦЯ В РОМАНІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА «МОСКОВІАДА»	75

<i>Володимир ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ</i> . ВНУТРІШНІЙ СВІТ ТА ПІДТЕКСТ ТВОРУ ХУДОЖНЬОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК ФАКТОР ВИХОВНОГО ВПЛИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ЕТИЧНИХ Оповідань Василя Сухомлинського).....	77
<i>Катерина ДРЕВИЦЬКА</i> . ТРАНСФОРМОВАНІ СТІЙКІ СПОЛУКИ СЛІВ У МОВІ ПРЕСИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ	81
<i>Валерія ЖОВТУН</i> . ПІАР У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОК-ПОЛІТИКІВ.....	84
<i>Олена КАЗАКОВА</i> . СИМВОЛІЧНИЙ ОБРАЗ КОЗАКА У ФОЛЬКЛОРІ, ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ І Т.ШЕВЧЕНКА	87
<i>Олена КАРПЕНКО</i> . РОБОТА РЕДАКТОРА НАД МИСТЕЦЬКИМ АЛЬБОМНИМ ВИДАННЯМ	90
<i>Євгенія КАЧУР</i> . ОСНОВНІ ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ВПЛИВУ В ЖУРНАЛЬНИХ ВИДАННЯХ ДЛЯ ДІТЕЙ І-ІІ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ	92
<i>Марина КЛОЧАН</i> . ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В КІРОВОГРАДІ З ПОЧАТКУ ЗАСНУВАННЯ ДО СЬОГОДНІ	95
<i>Олеся КОПЕЦЬКА</i> . ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТЕНТУ КІРОВОГРАДСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ОНЛАЙН-ЖУРНАЛУ «ГРЕЧКА»	99
<i>Ольга ЛЕКАРЬ</i> . ПРАВО НА СУД ЯК МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА	102
<i>Анна ЛЮБАНЕНКО</i> . КОНЦЕПЦІЯ МІЖЧАССЯ У РОМАНАХ МАРІЇ МАТІОС “СОЛОДКА ДАРУСЯ” ТА “МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ”	105
<i>Тетяна МАЛИШКО</i> . СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ СИНОНІМІВ ТА АНТОНІМІВ У РОМАНІ-БАЛАДІ В. ШЕВЧУКА «ДІМ НА ГОРІ».....	107
<i>Катерина МОСКОВЧЕНКО</i> . «ДЖИНСА» ЯК ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	111
<i>Надія НАЗАРУК</i> . ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА РЕДАКТОРА	113
<i>Галина НАУМЕНКО</i> . ГЕНЕТИЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В РОМАНІ ПАНАСА МИРНОГО «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?»	116
<i>Юлія ОВЧИННИКОВА</i> . ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	119
<i>Людмила ПАВЛИШИНА</i> . СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	121
<i>Тетяна ПТАШНИК</i> . СУЧАСНИЙ РИНОК БІОГРАФІЧНИХ ДОВІДНИКІВ: ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД	125
<i>Ірина РУМИК</i> . СУЧАСНІ ОСОБИСТІСНО-ІНДИВІДУАЛЬНІ ТА СІМЕЙНО-РОДОВІ НЕОФІЦІЙНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕЛИКІ ТРОЯНИ УЛЬЯНОВСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	128
<i>Оксана СКАКУН</i> . КОНОТАТИВНІ АНТРОПОНІМИ В ПОЕЗІЯХ ІВАНА ФРАНКА	130
<i>Юлія СКІЧКО</i> . ПОРІВНЯННЯ ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ КАРТИН ГОЛОДОМОРУ У РОМАНІ В. БАРКИ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ»	133
<i>Катерина СКРИПКА</i> . ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ПРОБЛЕМИ «МАСКИ» ТА ОБРАЗУ АВТОРА.....	136
<i>Марина СУДАРЕНКО</i> . БРЕХНЯ: МЕТА ЧИ ПОТРЕБА? (ВТІЛЕННЯ «ХУДОЖНЬОЇ ІДЕЇ» ЧЕСНОСТІ З СОБОЮ У ДРАМІ В.ВІННИЧЕНКА «БРЕХНЯ»)	137
<i>Тетяна СУШКО</i> . СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ОСІБ В ІНТЕРНЕТНОМУ ДИСКУРСІ.....	140
<i>Марія ТЕЛІНА</i> . НОВА ГЕРОІНЯ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ, ЯКА ВОНА?.....	142
<i>Вікторія ТКАЧОВА</i> . ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ПСИХОПОЕТИКАЛЬНИЙ ВИМІР	145
<i>Тетяна УШАКОВА</i> . СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ СВІТЛАНИ БАРАБАШ	148
<i>Катерина ФЕДОРЕНКО</i> . ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТЕКСТІВ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	151
<i>Ольга ЦИМБАЛІСТ</i> . ПСИХОЛОГІЯ СПРИЙМАННЯ КОМІКСУ	154
<i>Світлана ЧЕРЕДНІЧЕНКО</i> . АНАЛІЗ МОЛОДІЖНИХ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ	157
<i>Ірина ЧЕХ</i> . МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ПОМИЛКИ ЯК ОБ'ЄКТ УВАГИ СУЧАСНОЇ ПРЕСОЛІНГВІСТИКИ: РЕДАКТОРСЬКИЙ АСПЕКТ	159

Ольга ШЕВНИНА. РЕДАКТОРСЬКА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПОВІСТІ.....	162
Сніжана ШПАК. ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ У ПОВІСТІ Е. ХЕМІНГВЕЯ «СТАРИЙ І МОРЕ».....	165
Юлія ЯРОВА. КІРОВОГРАДСЬКА ПРЕСА: ТЕСТ НА ГРАМОТНІСТЬ.....	167

ІНОЗЕМНА ЛІНГВІСТИКА

Дар'я БОЖА. ТРАДИЦІЇ ГОТИЧНОГО РОМАНУ	171
Ксенія БУРЛАКА. ЕВФЕМІЯ ТА ПСЕВДОЕВФЕМІЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	174
Ольга БУЛГАКОВА. ПРОЦЕСИ СЕМАНТИЧНОЇ АСИМІЛЯЦІЇ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ СПОРТИВНОЇ СФЕРИ В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	175
Світлана БУХАНЕНКО. ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. СЕЛІНДЖЕРА «НАД ПРІРВОЮ В ЖИТІ»)	178
Оксана ВОРОНЮК. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ «СІМ'Я» В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЕПІДЕЙКТИЧНОЇ ПРОМОВИ	182
Світлана ГАВРИЛЕНКО. ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СТАНУ РАДОСТІ ЖІНКОЮ І ЧОЛОВІКОМ В АНГЛІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	183
Оксана ДОВГАНЬ. АЛЮЗІЯ ЯК ВИЯВ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ БАРАКА ОБАМИ.....	186
Юлія ЕРЕТ. ДИНАМІКА АКЦЕНТНИХ ВАРІАНТІВ СЛІВ У ЗАГАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКОМУ ТИПІ ВИМОВИ	189
Артем ЗАВІТРЕНКО. ЛІНГВОСЕМІОТИЧНА ПРИРОДА СПОРТИВНОГО ДИСКУРСУ	192
Софія ІВАЩУК. СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОПОВІДІ.....	195
Анна ІЩЕНКО. ГЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ	198
Марія КЄРЄКСША. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ Е-НАВЧАННЯ	202
Лариса КЛЬОВАНА. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕФІКСІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	205
Юлія КОЗЛОВА. ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ТЕКСТАХ ПРЕСИ.....	207
Ірина КОПІЙКА. ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧА САМОБУТНІСТЬ АНГЛОМОВНИХ ГУМОРИСТИЧНИХ МІКРОТЕКСТІВ.....	211
Ольга КРАВЧЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ БУДОВИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З ТОЧКИ ЗОРУ СТИЛІСТИКИ.....	213
Камілія КРИВОРОТЬКО. ЛЕКСИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ КІЛЬКОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	215
Оксана ЛЕМІШ. СТРАТЕГІЯ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНКИ-РЕСПОНДЕНТА В АНГЛОМОВНОМУ ПОРТРЕТНОМУ ІНТЕРВ'Ю	218
Олена ЛІТВІН. ПРОЦЕСИ НЕОЛОГІЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	221
Лариса МАКСИМЕНКО. АМЕРИКАНСЬКИЙ РЕКЛАМНИЙ ОСВІТНІЙ ДИСКУРС В АКСІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ВЕБ-САЙТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ).....	224
Марія НОСОВА. КУЛЬТУРНО-МОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАРЕМІЙ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	227
Юлія ПАНЧЕНКО. СТАНОВЛЕННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	229
Віталій ПІДКОПАЙЛО. СУБСТАНТИВОВАНИЙ ІНФІНІТИВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ПРОЦЕС ВЗАЄМОПЕРЕХОДУ ОДНІЄЇ ЧАСТИНИ МОВИ В ІНШУ	232
Надія РАППОВА. СИСТЕМА ТА ВИДИ ВПРАВ У НАВЧАННІ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ.....	234
Тетяна РЕСТЕУ. АНТИНОМІЯ СВІЙ-ЧУЖИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ СЛЕНГОВИХ КАРТИНАХ СВІТУ	238
Олена САВЧЕНКО. АДРЕСОВАНІСТЬ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ).....	241
Дмитро СПІКО. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИКИ З ВІДМІННОЮ ВНУТРІШНЬОЮ ФОРМОЮ.....	244

<i>Олена СМАЖЕНКО. СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....</i>	248
<i>Оксана СТРЕЛЬЧЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ПОХВАЛИ ТА КРИТИКИ В АНГЛОМОВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ .....</i>	251
<i>Анастасія ФЛЯГА. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ІНФІНІТИВА ТА ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В РОМАНІ С. МОЕМА «THE MOON AND SIXPENCE» .....</i>	253
<i>Олена ХАЙДУКОВА. СЕНСОРНА ЛЕКСИКА В ПОЕЗІЇ ЕМІЛІ ДІКІНСОН.....</i>	257
<i>Дар'я ХАРЛАНОВА. ЯВИЩЕ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИНОНІМІЇ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ .....</i>	260
<i>Юлія ЦЕРИЦЯ. ДИНАМІКА ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ В ЗАГАЛЬНОАМЕРИКАНСЬКІЙ ВИМОВНІЙ НОРМІ.....</i>	263

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

<i>Вікторія БЕЗВЕРХА. ДОСЛІДЖЕННЯ СКІФСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПРАВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДЬНОГО ПОДНІПРОВ'Я В АРХЕОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Н. М. БОКІЙ. ....</i>	266
<i>Микола ГРАБОВИЙ. ЖОВТНЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО КУРСУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ .....</i>	267
<i>Тетяна ЛЕОНОВА. САНІТАРНО-МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАДА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....</i>	269
<i>Євгеній ЛУЦАК. ІНФОРМАЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНО – ІСТОРИЧНИЙ ФАКТОР У КОНЦЕПЦІЯХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА .....</i>	271
<i>Оксана ОМЕСЬ. АСПЕКТИ ЗАСНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО РАБСТВА В ЄГИПТІ.....</i>	274
<i>Кирило ПАНЧЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КЕРАМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В ЗАХІДНИХ РЕГІОНАХ ЗОЛОТОЇ ОРДИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІV СТ. ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ .....</i>	276
<i>Наталія САЛІМОВА. ВИСВІТЛЕННЯ КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ 1962 РОКУ В ГАЗЕТИ «ПРАВДА» В ПЕРІОД ЕСКАЛАЦІЇ КОНФЛІКТУ .....</i>	278
<i>Юлія ФЕДЧЕНКО. БРАДЯНСЬКО – НІМЕЦЬКІ СТОСУНКИ В СИСТЕМІ РАПАЛЛЮ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ .....</i>	284
<i>Роман ХЛІВНИЙ. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ СЕРГІЯ ГРИГОРОВИЧА ВОЛКОНСЬКОГО.....</i>	286
<i>Сергій ЦВІГУН. ВПЛИВ ІДЕЙ АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА НА ФОРМУВАННЯ НАЦИСТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....</i>	289
<i>Сергій ЦИГУЛЬСЬКИЙ. КОНЦЕПЦІЯ ФРОНТИРУ – ОСНОВА НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ФРЕДЕРІКА ДЖЕКСОНА ТЕРНЕРА.....</i>	291
<i>Борис ШЕВЧЕНКО. УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ В СТАРОДУБСЬКІЙ ВІЙНІ 1534 – 1537 РР.....</i>	293
<i>Людмила ШЕВЧЕНКО. ЗАСЕЛЕННЯ „ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ” ВИХІДЦЯМИ З МИРГОРОДСЬКОГО ПОЛКУ В 30-Х – НА ПОЧАТКУ 50-Х РОКІВ ХVІІІ СТОЛІТТЯ.....</i>	295
<i>Василь ШТАНДЕНКО. ФОРМИ І УМОВИ НАЙМУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ РОБІТНИКІВ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ В ПОРЕФОРМЕНІЙ ПЕРІОД.....</i>	298
<i>Людмила ЯСЕНОВА. ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО .....</i>	302

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

<i>Олександр АНДРЕЄВ. МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНОЇ МАТЕМАТИКИ МАТЛАВ ПРИ ВИВЧЕНІ ЛІНІЙНОЇ АЛГЕБРИ .....</i>	304
<i>Олена АНТОНЕНКО. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ ДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ.....</i>	306
<i>Андрій БАРДАКОВ. НЕДОЛІКИ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАЇНЬ З АВТОСПРАВИ ТА РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ У ЇХ ПОДОЛАННІ .....</i>	307
<i>Олеся БУЗЯН. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ФІЗИЧНІ ТЕОРІЇ: ЇХ МІСЦЕ І РОЛЬ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ФІЗИКИ.....</i>	311
<i>Ольга ВОРОПАЙ. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ТЕСТІВ ДЛЯ ВСТУПНИХ ІСПИТІВ З МАТЕМАТИКИ.....</i>	315
<i>Денис ЗАВІЗІОН. СИМВОЛЬНІ ОБЧИСЛЕННЯ В JAVA .....</i>	317

<i>Євгеній ІЩЕНКО</i> . НАВЧАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ФОРМА АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНО-ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ	320
<i>Яна ЛУЦЕНКО</i> . РОЗВИТОК ІНТЕГРАЛЬНОГО ЧИСЛЕННЯ В РОБОТАХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ 19 СТОЛІТТЯ	322
<i>Галина ПАВЛИЧЕНКО</i> . РОЗРОБКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ДИСЦИПЛІНИ «КЛАСИЧНІ ТЕСТОВІ МОДЕЛІ» ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ОСВІТНІ ВИМІРЮВАННЯ	327
<i>Анна ЧІНЧОЙ</i> . ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАДАЧ З РОЗГОРНУТОЮ ВІДПОВІДДЮ	330

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

<i>Руслана БЄРДАВЦЕВА</i> . N-ХЛОП-N-МЕТОКСИ-4-НІТРОБЕНЗАМІД. СИНТЕЗ, БУДОВА ТА РЕАКЦІЙНА ЗДАТНІСТЬ	336
<i>Станіслав БІРЕЦЬ</i> . ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ХІМІЇ	339
<i>Анастасія БОРИСОВА</i> . АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОСЛИННИЦЬКИХ ПІДКОМПЛЕКСІВ АПК КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	342
<i>Інна БУРТОВА</i> . ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ	345
<i>Інна БУРТОВА</i> . ПРОБЛЕМА ЗАЙВОЇ ВАГИ ТА ОЖИРІННЯ У КОНТЕКСТІ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОРУШЕННЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ	348
<i>Алла ВАСЮРА</i> . РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ УКРАЇНИ.....	353
<i>Юлія ГАЙДУК</i> . ВПЛИВ ХАРЧУВАННЯ НА ЗДОРОВ'Я ТА УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТІВ І УЧНІВ	356
<i>Анжела ГАЛУЗА</i> . ОСОБЛИВОСТІ ЛАНДШАФТНОЇ СТРУКТУРИ ТА БІОТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «БУЗЬКИЙ ГАРД» В УМОВАХ ТЕХНОГЕННОГО ПРЕСИНГУ	359
<i>Яна ДМИТРЕНКО</i> . МОДЕЛЮВАННЯ ГІДРОЛІТИЧНОГО ДЕЗАМІНУВАННЯ ЦИТОЗИНУ ФРАГМЕНТА МОЛЕКУЛИ ДНК.....	362
<i>Дмитро ЗАРІПОВ</i> . ОЦІНКА ТРАНСПОРТНО ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ В МЕЖАХ УКРАЇНИ.....	364
<i>Максим ЗАПОРОЖАН</i> . ЕОЛОВІ ФОРМИ РЕЛЬЄФУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗВИТКУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....	368
<i>Аліна ЗУБКОВА</i> . РЕАКЦІЇ N-ХЛОП-N-АЛКОКСИКАРБАМАТІВ ТА N-ХЛОП-N-АЛКОКСИСЕЧОВИН З ТРЕТ-БУТАНОЛОМ.....	371
<i>Ольга КОМАР</i> . ВПЛИВ ВИЩОЇ НЕРВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЯКІСТЬ НАВЧАННЯ	374
<i>Анна Кривошея</i>	377
ОСНОВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ СИСТЕМУ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТИПИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	377
<i>Катерина МАРЧАК</i> . ЗНАЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО ХІМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В ОВОЛОДІННІ УЧНЯМИ ЗАГАЛЬНОНАУКОВИМИ МЕТОДАМИ ПІЗНАННЯ.....	381
<i>Ірина МОРОЗ</i> . ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	384
<i>Богдана ТКАЧОВА</i> . СУЧАСНА ГЕОКОНФЕСІЙНА СИТУАЦІЯ В КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	386
<i>Людмила ХІЛЬЧУК</i> . УРАНОВИДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ	390
<i>Тетяна ЧУЛАК</i> . ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТУРИСТСЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ «ЄВРО-2012»	392
<i>Віра ШЕВЧЕНКО</i> . СУСПІЛЬНО – ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗРОБІТТЯ В КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ	395

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА

<i>Євгенія БАБЧЕНКО</i> . ХОРЕОГРАФІЯ – ЦЕ ЗАСІБ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШИРОКОГО ПРОФІЛЮ	398
<i>Ольга ГАЛЕНКО</i> . АКТИВНА І МОБІЛІЗОВАНА УВАГА – ОСНОВА МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ТАНЦІВНИКА.....	400
<i>Інна ГОРДЄЄВА</i> . СПРИЙНЯТТЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ	403

<i>Ксенія ГУРСЬКА. КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ В УЧНІВ КУЛЬТОСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....</i>	405
<i>Роман ДУДЧИК. РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....</i>	407
<i>Оксана ЖДАНОВА. СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В ТЕХНІЦІ БАТИКУ НА ЗАНЯТТЯХ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА СТУДЕНТАМИ ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ.....</i>	410
<i>Юлія ІВАНОВА. ВИХОВАННЯ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ТАНЦІВНИКА.....</i>	413
<i>Євген ІВАСЮТА. КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	415
<i>Олексій КОЗАЧИНСЬКИЙ. УКРАЇНСЬКЕ ВИКОНАВСЬКЕ МИСТЕЦТВО – ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК.....</i>	417
<i>Валерія КРАЙНЯ. ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	421
<i>Володимир ЛОПАТА. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ.....</i>	423
<i>Марина МАЛІЦЬКА. ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ІСТОРІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	425
<i>Анна МУРАТОВА. ВПЛИВ ДОСВІДУ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО ЗАСВОЄННЯ МУЗИКИ НА ТВОРЧУ ФАНТАЗІЮ БАЛЕТМЕЙСТЕРА.....</i>	427
<i>Світлана НАЙДЮК. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ІГРАШКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СИМВОЛІЧНО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	429
<i>Юлія ЄВСТРАТЕНКО. РОЛЬ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ УЯВИ ТАНЦІВНИКА.....</i>	433
<i>Антон РИЖИК. СПЕЦИФІКА РОЗВИВАЮЧОГО ВПЛИВУ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ОСОБИСТІТЬ.....</i>	435
<i>Олексій РИЧЕНКОВ. ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Г.Г. НЕЙГАУЗА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ.....</i>	437
<i>Олександр СЕРБІН. ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВИХ УЯВЛЕНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	440
<i>Ольга СКАЛЬОВА. ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ПЕЙЗАЖНИХ КОМПОЗИЦІЙ В ТЕХНІЦІ БАТИК НА УРОКАХ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В ХУДОЖНІЙ ШКОЛІ.....</i>	442
<i>Валентина СОКОЛОВСЬКА. ПЕРЕДАЧА СТАНУ ПРИРОДИ НА ПЛЕНЕРІ СТУДЕНТАМИ ХУДОЖНЬО-ГРАФІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ.....</i>	445
<i>Вікторія ТИМЧЕНКО. ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ГОТОВНОСТІ ДО ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....</i>	446
<i>Ігор ТОВСТОГАН. АСОЦІАТИВНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	449
<i>Альона ЧАЙКА. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....</i>	451
<i>Дар'я ЯРОШЕНКО. ТВОРЧО-РОЗВИВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОДАТКОВИХ ВПРАВ НА ЗАНЯТТЯХ ПОРТРЕТНОГО РИСУНКУ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....</i>	454

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ

<i>Юлія БІРЕЦЬ. ОЦІНКА АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗМУ ВАЖКОАТЛЕТОК РІЗНОЇ СПОРТИВНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ НА ФОНІ ІНТЕНСИВНИХ ТРЕНУВАЛЬНИХ НАВАНТАЖЕНЬ.....</i>	456
<i>Ілля КОЛЕВАТОВ. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ГІМНАСТІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.....</i>	457
<i>Сергій КРАВЧЕНКО. ФОРМУВАННЯ РУХОВИХ НАВИЧОК РУКОПАШНОГО БОЮ.....</i>	460
<i>Наталія КРИВИЧ. ВПЛИВ ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ НА ТЕХНІКУ ВИКОНАННЯ ВАЖКОАТЛЕТИЧНИХ ВПРАВ У ЮНИХ ВАЖКОАТЛЕТІВ.....</i>	462
<i>Самвел МНАЦКАНЯН. УДОСКОНАЛЕННЯ РУХОВОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПОЗАКЛАСНИХ ФОРМАХ ЗАНЯТЬ.....</i>	465

<i>Катерина НОВОХАТСЬКА. МЕТРОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ РІВНЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛЕГКОАТЛЕТІВ В ПІДГОТОВЧОМУ ПЕРІОДІ ДО ЗМАГАНЬ.....</i>	<i>468</i>
<i>Ігор ПОЦЛУЙКО. ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ВАЖКОАТЛЕТІВ ВИСОКОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ДОВГОСТРОКОВОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ФІЗИЧНИХ НАВАНТАЖЕНЬ.....</i>	<i>470</i>
<i>Ігор ПОЦЛУЙКО. ВІДНОВЛЕННЯ СПОРТИВНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРИ ЗАНЯТТЯХ ПАУЕРЛІФТИНГОМ .....</i>	<i>471</i>
<i>Юлія САМОЙЛЕНКО. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІВЧАТ НА ЕТАПІ ПОЧАТКОВОЇ ПІДГОТОВКИ В ГІМНАСТИЦІ ХУДОЖНІЙ.....</i>	<i>473</i>
<i>Роман ЯРИШ. ІНТЕГРАЛЬНА ПІДГОТОВКА КІКБОКСЕРА-ПОЧАТКІВЦЯ.....</i>	<i>476</i>

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 26.04.2011. Формат 60×90/16. Папір газет. Друк різнограф.
Ум. др. арк. 31,2. Тираж 100. Зам. № 6741.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1
Тел.: (0522) 24-59-84.
Fax.: (0522) 24-85-44.
E-Mail: mails@kspu.kr.ua